

કચ્છના કળાધરો અથવા ચન્દ્રવંશચરિત્ર.

ઉપોદ્ધાત.

“ Be mine to follow with no timid step

Where knowledge leads me; it shall be my pride

That I have dared to tread this holy ground.”

Wordsworth.—Pastscript (to Preface) (1835).

આ ‘ કચ્છના કળાધરો અથવા ચન્દ્રવંશચરિત્ર ’ નામક ગ્રંથના નિર્માતા ભાષત્રી દુલેરાય એલ કારણીએ કચ્છના ઐતિહાસિક દેશકથાત્મક સાહિત્યને પ્રકારમાં લાવવાના જે અવિત્રાંત આપાસે અભારસુધીમાં કર્યા છે તે માટે એ ભાષત્રીને જેટલા પણ ધન્યવાદો સમર્પવામાં આવે તેટલા ધન્યવાદો સ્વરૂપ થવાનોજ સંભવ છે. એમનાં લખેલાં ‘ કચ્છનાં રસઝરણાં ’ આજથી સાત વર્ષ પૂર્વે (ઇ. સ. ૧૯૧૮) માં મુંબઈમાં પ્રકટ થતા ‘ સ્વદેશ ’ પત્રના માહકોને વાર્ષિક ભેટ તરીકે સમર્પાયાં હતાં અને એમનો ‘ કચ્છી કહેવતો ’ નો સંગ્રહ ઇ. સ. ૧૯૩૦ માં પ્રકટ થયો હતો. એ એમના સાહિત્ય વિષયક પ્રયત્નો લઘુ સ્વરૂપના હતા અને આ પ્રયત્ન બૃહદ્સ્વરૂપનો છે. અહીં પાઠકો તથા પાઠિકાઓએ એ વાર્તાને અરશ્ય સ્મરણમાં રાખી લેવાની છે કે અભારની ઘટિકા પથ્થર તો કચ્છનો ઇતિહાસ લોકકથાઓની ચતુરસી-માર્માંજ બદલ થયેલો છે; અને ન્યાસુધી કેઈ સુયોગ્ય કચ્છી ઇતિહાસલેખક તથા પુરાતત્ત્વવેત્તા પુરૂષ દ્વારા તેને સપ્રમાણ ઇતિહાસના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ નહિ થાય ત્યાં સુધી તો તે લોકકથાની સીમામાંજ, તેવા કેઈ ઇતિહાસલેખક તથા પુરાતત્ત્વવેત્તાની તેમજ યોગ્ય અવસરની પ્રતીક્ષા સહિત, બદલ રહ્યા કરવાનો છે. પરંતુ એથી લોકકથાઓની મહત્તા ઓછી છે અથવા તો લોક-કથાઓમાં ઇતિહાસનો સર્વથા અભાવ છે, એમ કેઈપણ વ્યક્તિએ કદાપિ, એક નિમેષમાત્રને માટે પણ માની લેવાનું નથી; કારણ કે, જે વાસ્તવિકતાથી જોવામાં આવે, તો જેવી રીતે વિગાળતમ વૃક્ષની ઉત્પત્તિ બીજમાંથી થાય છે તેજ પ્રમાણે જેને પ્રમાણશૂદ્ધ ઇતિહાસના નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે પ્રમાણશૂદ્ધ કિંવા પ્રમાણિક ઇતિહાસની આદિમજનની (જન્મદાત્રી માતા) તો પ્રાચીન લોક કથાજ છે; કારણ કે, કેઈપણ દેશના ઇતિહાસનું પૂર્વ સર્જન લોકકથાના સ્વરૂપમાંજ થતું રહે છે અને ત્યારપછી ઐતિ-

હાસિકોના અન્વેષણદ્વારા એ લોકકથાઓના ગર્ભમંથી જ ઇતિહાસરત્નો સંભવ થતો રહે છે એ સત્ય નિયમને હવે સર્વ ઇતિહાસવેત્તા તથા ઇતિહાસ લેખકોએ એક વાક્યનાથી સ્વીકારી લીધેલો હોવાથી લોકકથાઓએ પણ ઇતિહાસમાં પોતાનાં વિશિષ્ટ આસન તથા મહત્ત્વને નિર્દિષ્ટ પ્રાપ્ત કરી લીધાં છે. સારાંજ છે, ઇતિહાસના પ્રદેશમાં લોકકથાની એટલી સીમા પર્વન્ત મહત્તા છે કે વિશ્વના કોઇપણ મહાપ્રયોગથી પણ પ્રયોગ તર શુદ્ધિ ધરાવનાર ઇતિહાસલેખકથી જે કોઇપણ દેશ, ધર્મ, રાજવંશ અથવા સમાજના ઇતિહાસ નિર્માણના કાર્યને તેણે આરંભ્યું હોય તે ઇતિહાસનું તે વિશિષ્ટ દેશ, ધર્મ, રાજવંશ કિંવા સમાજના સંબંધમાં વંશ પરંપરાગત આસતી આવેલી લોકકથાઓ તથા માન્યતાઓની સહાયતા અને અને તે પણ વિપ્રત્ય સહાયતા લીધા વિના કદાપિ નિર્માણ કરી શકાય એ ધરના કેવળ અશક્ય નહિ, કિન્તુ સર્વથા અસંભવનીય છે અને તેથી જ લોકકથા ઇતિહાસનું આદિ સ્વરૂપ છે.

જેના નામને આપણા પ્રાચીનતમ 'વેદ' નામક ગ્રંથમાં પણ ઉલ્લેખ મળી આવે છે તેમજ પુરાણોમાં પણ જે દેશના સંબંધમાં અનેકવાર નાના-વિધ ગૌરવભાષક ઉલ્લેખો કરાવવા છે તે પ્રાચીનતમ કચ્છ નામક પવિત્ર ભૂમિ તથા તે પવિત્ર ભૂમિના પ્રથિતયજ્ઞ જડિગવંશી રાત્ન્યક્તાઓના સામનના સંબંધમાં રચાયેલી વિપુલ પદ્ધતિમકા લોકકથાઓ અગ્રાપિ કચ્છની જનતાના કંકમાં, આરણેના ચેતપકાઓમાં, બારસાજીઓના ભંડારમાં તથા વહીવંચાઓની વહીઓમાં અગ્રાપિ વર્તમાન હોવા છતાં અત્યારના સમયમાં સમસ્ત જનતાના જેવા તથા જાણુગામાં આવી શકે તેવા એક પ્રયોગ સંગ્રહના સ્વરૂપમાં સિંધીમિથિન કચ્છીભાષાનાં પદોના સરળ ગુજરાતી અર્થ તથા વિવેચન સહિત એ લોકકથાઓને કોઈથી પણ અત્યારપ્રથી પ્રકાશિત કરી શકાઈ ન હોતી. માત્ર આ કથનનો કોઇએ એવો અર્થ સમજી લેવાનો નથી કે એ લોકકથાઓને એવીરીતે અર્થ તથા વિવેચન સહિત પ્રકાશિત કરી દેવાના કચ્છી કવિજનો તથા અન્યાન્ય લેખકોદ્વારા કોઈ પણ પ્રકારના પ્રયત્નો કદાપિ નથી જ થયા; અર્થાત્ કચ્છીઓ દ્વારા એ લોકકથાઓને અર્થ તથા વિવેચન સહિત પ્રકટ કરવાના અનેકવાર પ્રયત્નો થયા છે અને જેવા પ્રકારના પ્રયત્નકારોના અગ્રગણી પ્રયત્નકાર તરીકેનું માન સર્ગાધ કવીશ્વર હવરામ અગ્રસમર ગેર મહાસયને જ આપણે આપણું નેત્રએ; કારણ કે, તેઓ શ્રીમાને આગળી લગભગ જીવીસ કે સાઠત્રીસ વર્ષ પૂર્વે

પોતાના 'સરસ્વતી ચૂંગાર' નામક ગાંસિક પત્રદ્વારા કચ્છની ઓવી ઐતિ-
હાસિક લોકકથાઓને અર્થ તથા વિવેચન સહિત પ્રકાશિત કરી દેવાના
પ્રયત્નો કર્યા હતા. અને ત્યારપછી ઓવી કેટલીક લોકકથાઓનું ગુજરાતી
પત્રના દીપોત્સવી અંકમાં પણ પ્રકાશન કરાવ્યું હતું; પરંતુ દુર્ભાગ્યવશાત્
તેઓ શ્રીમાન્ અકાળ કાળધર્મને વશ થઇ જતાં એ કાર્ય અપૂર્ણ અવ-
સ્થામાં જ રહી ગયું હતું. સ્વ. કવીશ્વર જીવરામ અજસમંદ ગોરની લેખિ-
નીથી સંશોધાયણી એ લોકકથાઓમાંની દશ કથાઓ " કચ્છની જૂની
વાર્તાઓ (ઐતિહાસિક લોકકથાઓ)" નામથી પુસ્તકના રૂપમાં કવિશ્રીના
ચિરંજીવી રામરામભાઈએ ઈ. સ. ૧૯૨૯માં છપાવીને પ્રગટ કરેલી છે.
એ ઉપરાંત કવિ ગૌરીશંકર જયશંકર ગોરા સાહે " કચ્છદેશની જૂની
વાર્તાઓ " (ઈ. સ. ૧૯૨૪) અને લાલજી મૂળજીભાઈ જોશીએ 'કચ્છની
લોકકથાઓ' નામક ગ્રંથોમાં પણ એ કથાઓમાંની જ અમુક કથાઓને
પોતાની વિશિષ્ટ ભાષામાં પ્રકાશિત કરેલી છે. આમાં સ્વ. કવીશ્વર જીવરામ-
ભાઈ ગોરનો પ્રયત્ન અધિકતર યશસ્વી તથા સફળ હતો; બાકીના બે ગ્રંથો
સામાન્ય કાદિના છે. ભાઈશ્રી દુસેરાયભાઈ કારાણીએ વર્ષો પર્્યન્ત અવિચ્છાંત
પરિશ્રમ કરીને કચ્છની એ ઐતિહાસિક લોકકથાઓના સંગ્રહને વિવેચના-
ત્મક અર્થ સહિત પ્રયત્ન સ્વરૂપમાં આજે પ્રકાશિત કરી બતાવ્યો છે એટલે
એથી એ યશ વિધાતાની લેખિનીદ્વારા એમના જ ભાગ્યમાં, એમના જ
લલામતૂત લલાટમાં લખાયલો હતો અને તેથીજ એ કાર્ય એમના હસ્તથી
નિર્વિઘ્ન સમાપ્ત થઈ શક્યું છે, એ વાર્તાને અવરજ સ્વીકારવી જ પડે છે.

આજથી ચારેક માસ પૂર્વે જ પ્રકાશિત થયેલી અને કચ્છના ઇતિ-
હાસ સાથે સંબંધ ધરાવનારી મારી લખેલી ' કચ્છની પંચિની અથવા પુંઝરો
અને રાજી, નામક ઐતિહાસિક નવલકથાના અંતમાં જે ત્રણ ઐતિહાસિક
પરિશિષ્ટો લખેલાં છે તેમાંના પ્રથમ ઐતિહાસિક પરિશિષ્ટમાં જે એક વિશિષ્ટ
વિષયને મેં વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચેલો છે તે વિષયને આ સ્થાનમાં જ કિંમિત્ત
પરિમાણમાં ચર્ચવાની આવશ્યકતા મને અનિવાર્ય જણાય છે. તે વિષય
એ છે કે આપણા કચ્છ દેશનો પ્રથમથી જ સિંધુ દેશ સાથે બહુમા પ્રત્યેક
વિષયમાં ધનિષ્ઠ સંબંધ સંધાયલો હોવાથી અને અત્યારે જેમને કચ્છની
ઐતિહાસિક લોકકથાઓ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે તેમાંની બહુમંજી
ઐતિહાસિક લોકકથાઓ બહુમા સિંધના ઇસ્લામ પ્રચારક સૂરી મુસ્લિમ
ફકીરો, શાયરો તથા અન્યાન્ય કવિયોદ્ધાર મૂળ સિંધી ભાષામાં રચાયેલી

હોવાથી તેમજ જે લોકકથાઓ કચ્છી સાયરોની રચેલી હોય તે લોકકથાઓના
 રચનારા કચ્છી સાયરો પણ વિશેષતઃ મુસ્લિમ મદાસયો જ હોવાથી એ
 લોકકથાઓમાં હિન્દુઓ માટે વિષાતક થઈ પડનારાં તત્ત્વો વિપુલ પરિ-
 માણમાં આપણા જોવામાં આવ્યાં કરે છે અને એ ઇસ્લામી તત્ત્વોએ કચ્છની
 એ ઐતિહાસિક લોકકથાઓને સારા જેવા પરિમાણમાં વિકૃત, અસાચ-
 મૂલક તથા ભટ્ટ કરી દીધી છે, એ વાતને સ્વીકાર્યા વિના છૂટેકાજ નથી
 થતો. અર્થાત્ એ લોકકથાઓનો ઇતિહાસના નિર્માણમાં ઉપયોગ કરતી
 વેળાએ નિષ્પક્ષપાતિની દૃષ્ટિથી તેમનામાંનાં એ ઇસ્લામી તત્ત્વોને તેમજ સત્ય
 ઇતિહાસની લેખનપદ્ધતિ ઐતિહાસિકતાની દૃષ્ટિથી જે તત્ત્વોને સ્વીકારી
 શકતી ન હોય તેવાં અન્યાય પોશલિક અંશોને બહિષ્કૃત કરી દેવાની મા-
 વધાનતા તથા વિચારધીક્ષતા જે ન દર્શાવવામાં આવે, તો એ લોકકથા-
 ઓના આધારે કચ્છના સત્ય તથા વાસ્તવિક ઇતિહાસનું નિર્માણ કદાપિ
 કરી શકાય તેમ નથી, એ એક ઇતિહાસાભ્યાસી તથા ઇતિહાસલેખક
 તરીકે મારી દેઢ માન્યતા છે અને મારી એ માન્યતાને જેમ અતઃપૂર્વ
 અનેકવાર મેં પ્રકાશિત કરેલી છે તેમ આ રથને પણ મારી એ માન્યતાને
 પ્રસંગ અનુસાર હું પ્રકાશિત કરી રહ્યો છું. ઉદાહરણ તરીકે આ ગ્રંથના
 ૧૩ માં પૃષ્ઠમાં જડેલ અક્ષર (અધપતિ) ના ઇસ્લામ સ્વીકારની જે કથા
 અપાયેલી છે તે સર્વથા કાલ્પનિક તથા કેવળ દગ્ગરત મુદ્દમદ પયગંબરના
 તથા ઇસ્લામના મદત્તને વધારવાના આશયથી જ કોઈ મુસ્લિમ સાયરે લખી
 દીધી છે; કારણકે, દગ્ગરત મુદ્દમદ પયગંબર ઇસ્લામના પ્રચાર માટે સ્વયં
 આપણા ભારતવર્ષમાં આવ્યા હોય એવો કોઈ પણ પૂરાવો મુસ્લિમ સાહિ-
 ત્યમાં પણ વિવેચન નથી, તો પછી હિન્દુઓના સાહિત્યમાં તો એવો પૂરાવો
 ક્યાંથીજ મળી શકે વાત? એના સંબંધમાં ૨૬ કારણો મદાસયે પાદટિપ-
 ણમાં પોતાનો જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે તે એ કે “મદમદ સાહેબ જાને
 અહીં આવેલા હોય એ વસ્તુનો ચારણોના આપણ સિવાય અન્ય પુરાવા
 નથી. બાકી મોટા અક્ષરને તેમણે મુસ્લિમના જનાઓએ એ વાત ઇતિહાસ
 સિધ્ધ છે.” પરંતુ આ વિધાનની વાસ્તવિકતાની સિદ્ધિ માટે ઇતિહાસનાં
 પ્રમાણો એજ રથને વિરમાન હોવાં જોઈએ; એટલે કે આ વાત ઇતિહા-
 સનાં પ્રમાણોની અત્યંત આવશ્યકતાદર્શક અપેક્ષા કરી રહ્યો છે. હું પોતે
 તો કચ્છી લોકકથાઓમાંનાં આવાં તત્ત્વોને સર્વથા અસત્ય, કાલ્પનિક,
 નિર્મૂલ તથા અવિશ્વાસપાત્ર જ માનું છું. અત્યુ.

મનુષ્યમાત્ર ન્યત્રતાને પાત્ર છે અને અન્યત્ર, પરિપૂર્ણ તથા સર્વથા નિર્દોષ તો એક ઘટપટવ્યાપક પરમાત્માજ છે; ભાઈ દુલેરાય કારાણી કાંઈ ગંપૂર્ણતાનો દાવો કરતા પશુ નથી; કાંઈ પણ વિચારશીલ મનુષ્ય સંપૂર્ણતાનો દાવો નજ કરી શકે; એટલે જો આવી સામાન્ય ન્યયતાઓને વર્જ્ય કરવામાં આવે, તો ભાઈશ્રી કારાણીનો આ અંથ એક એવો ઉપયુક્ત અંથ છે કે કચ્છના ભાવી ઇતિહાસલેખકને એ કચ્છની ઐતિહાસિક લોકકથાઓના કેપરૂપ અંથમાંથી લોકકથાઓની વિપુલ સામગ્રી મળતી રહેશે અને અનેક સ્થાનોમાંથી આ લોકકથાઓને જાળવા, શોધવા તથા ગાતવાના તેના પરિશ્રમે બહુ મોટા પરિમાણમાં જોછા યથ જશે અથવા બહુધા ટળી જશે એ વાતો સર્વથા નિર્વિવાદ છે. અર્થાત્ ભાઈશ્રી કારાણીએ આ અંથના લેખન તથા પ્રકાશનદ્વારા કચ્છભૂમિની, કચ્છના રાજવંશની અને કચ્છના પ્રાચીન કચ્છી સાહિત્યની જે અનન્ય સેવા કરી છે, તે સ્વયંચિરસ્મરણીય યદને ભાઈશ્રી કારાણીને પણ ચિરસ્મરણીયતા સમર્પનારી છે એમાં કોઈ પણ પ્રકારની શંકા છે જ નહિ, અને હોવાનો સંભવ પણ નથી.

મારા પોતાના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી હું કહી શકું છું કે આપણા કચ્છના નામદાર મહારાવશ્રી મીરજી મહારાવ જેંગારજી બાવા મહાણુદિશાળી, વિદ્યાવિહારી તથા સાહિત્યાનુરાગી હોઇને આવા પ્રકારના કચ્છી સાહિત્ય પ્રતિ તેઓ શ્રીમાન્તો પદાપાતયુક્ત અનુરાગ હોવાથી તેમ જ કચ્છના અત્યારના શ્રીમાન્ હીવાન સાહેબ શ્રી સર્વશંકર દેવશંકર મહેતા, ઍરિસ્ટર-એટ્-લૉ પણ એક સાહિત્ય તથા ઇતિહાસના પુરસ્કારક તથા વિદ્વજ્ઞોના પ્રતિ મહાભાવ ધરાવનારા પુરૂષ હોવાથી જો ભાઈશ્રી કારાણીના હસ્તથી ચોખ્ખ પ્રયત્ન થશે તો કચ્છરાજ્ય તરફથી તેમના આ અંથનો અવરમ ઉત્તમ સત્કાર થશે, અને નામદાર સુવરાજશ્રી માધુભા સાહેબ પણ વિદ્યાવિહારી તથા ઉદારાત્મા પુરૂષ હોવાથી તેમની સહાનુભૂતિ તથા સહાયતાને પણ અંથકાર મહારાય અવરમ મેળવી શકશે. એ પછી કચ્છવાસિની જનતા આ અંથનો કેટલા પરિમાણમાં સત્કાર કરશે, એ પ્રશ્ન, ગંભીર તથા મહત્ત્વશીલ પ્રશ્ન અવશિષ્ટ રહે છે ? કારણ કે, જો સામાન્ય જનસામાજમાં આવા અંથોનો અધિક પ્રચાર થાય, તો જ અંથકારના પરિશ્રમની સફળતા તથા સાર્થકતા થયેવી મનાય છે. આ વિષયને ચર્ચાતાં ભાઈશ્રી કારાણીશ્રી 'કચ્છી કહેવતો' નામક અંથની પ્રવેશિકાના આરંભમાં જ મારા ચાતિર્થ્ય,

વિદ્વાન તથા વાચાળ-ચિત્ર અને એક અગ્રગણ્ય પુરુષ રા. રા. માવજી ગોવિન્દજી શેઠની લેખિનીમાથી જે શબ્દો સ્વાભાવિક દૃષ્ટી પડ્યા છે તે શબ્દોનું મને અચાનક સ્મરણ થઇ આવે છે. તે શબ્દો આ છે “કચ્છી લોકસાહિત્યના ક્ષેત્રમાં રા. દુલેરામ એલ. કારાણીએ બહુ સુંદર કામ કર્યું” છે. ગુણ્યાગાંઠિયા અપવાદો સિવાય અર્વાચીન કચ્છીઓ સાહિત્ય પ્રદેશ પરત્વે ઉદારીન છે એમ કહેવામાં અતિથયોક્તિ નથી. ગુર્જર સાહિત્યના વિકાસમાં કચ્છીઓનો ફાળો નહિ જેવોજ છે. વ્યાપારપ્રેમી પ્રજા પોતાનું બધું મનો-બળ વ્યાપારી જીવનમાં જ સમાપ્ત કરતી હોય એવું દીસે છે.” આ શબ્દો અક્ષરશઃ સત્ય છે અને હું ‘કચ્છ’ હું કે ભાઇશ્રી દુલેરામ કારાણીના મંબં-ધમાં એ શબ્દો અક્ષરશઃ અસત્ય સિદ્ધ થાય, સાહિત્યપ્રદેશ પરત્વે ઉદારીન અને વ્યાપાર પ્રેમી કચ્છી પ્રજા પણ આ અંશના સત્કારથી પોતાના એ કલંકને દાણી દેવાને તત્પર થઇ જાય અને વ્યાપારપ્રેમ સાથે પોતાના કચ્છી સાહિત્યવિષયક પ્રેમનો પણ પરિચય કરાવી દે।

આ વિષય એટલો તો ગહન છે કે એ વિષયને આટલા સંકુચિત રચાનમાં વિસ્તારપૂર્વક જાગ્યેજ ચર્ચા શકાય તેમ છે અને તેટલા માટે આ વિષયની આટલી અંપ ચર્ચાને જ પર્ણપિત માની લેવાની આ અંશની કચ્છી તથા અન્યદેશવાસી પાઠકસમુદાયને પ્રાર્થના કરીને તથા ભાઇ શ્રી કારાણીના હસ્તથી કચ્છી સાહિત્યની અવિખ્યતા સતત અભિવૃદ્ધિ થતી રહે એવા ભાઇશ્રી કારાણીને અંત પૂર્વક આશીર્વાદ આપીને હું મારા આ લઘુ ઉપોદ્ધાતને અહીં જ સમાપ્ત કરવાની આજ્ઞા ‘કચ્છ’ હું. ઇતિ રામ.

સંવત ૧૯૯૦, ભાદ્રપદ
શુક્રવા (ગણેશ) ચતુર્થીઃ
તા. ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૪.
જુધવાર.

ભવદીપ
નારાયણ વિસનજી ઠક્કર.
કચ્છ નખત્રાણા નિવાસી, દાવ સુઅર્ધ.

આદિ વચન

વર્ષોની ઝહેમત અને સતત સંશોધન પશ્ચાત્ “કચ્છના કળાધરો અથવા ચંદ્રવંશ-ચરિત્ર” નામક ઇતિહાસ અને સાહિત્યની એકતા સાધતું આ પુસ્તકે કચ્છી જનતાને ચરણે ધરતાંઝાતર આનંદાવેશથી યનગની જોડે છે.

લોકહિતકારી સાહિત્યમાં ઐતિહાસિક સાહિત્યનું સ્થાન ઉંચું છે. સમસ્ત જગત ચડતી-પડતીના કાળચક્રમાં સપડાયલું તો છે જ. આપણા દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ પૂર્વે કેવી હતી, અને આજે કેવી છે, તેનું જ્ઞાન ઐતિહાસિક સામગ્રી વડે જ આપણને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. દેશ અને પ્રજાએ એક સમયે પ્રાપ્ત કરેલી જાહોજલાલી તેમણે ક્યાં સાધેના અને કારણો વડે મેળવી હતી, કેવી રીતે તેને ટકાવી રાખી હતી, અને ક્યાં કારણોએ તેના નાશ કર્યો હતો, એ સઘળા બાબતો ઐતિહાસિક સાહિત્ય દ્વારા જ જાણી શકાય છે. અને તે પરથી અત્યંત હિતકર બોધ ગ્રહણ કરી શકાય છે. જગતભરના ઐતિહાસિક સાહિત્યમાં સ્વદેશનું ઐતિહાસિક સાહિત્ય અપરકર ગણાય છે. સ્વદેશના સૌભાગ્ય તેમજ દુર્ભાગ્ય ઉભયનો ઇતિહાસ તેના વર્તમાન સંતાનો માટે ઘણુંજ ઉપદેશપ્રદ તેમજ માર્ગસૂચક નીવડે છે. ઉન્નતિ અને અવનતિનાં સાધક અને બાધક તત્ત્વો તેમાં સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય છે.

ઇતિહાસ એટલે ભૂતકાળની આરસી. ભૂતપૂર્વ પૂર્વજોના પ્રતાપ અને પરાક્રમેમાંથી પ્રેરણા પાનાર ઐતિહાસિક સાહિત્યનો જે પ્રજામાં અભાવ છે તે પ્રજા જીવવાને લાયક છે કે કેમ, તે પણ એક ચંકાજ છે. કોઈ દેશની પ્રજાને યોતાની તાબેદાર-સહાની તાબેદાર બનાવવી હોય, ત્યારે જીતનાર પ્રજા જીતાયથી પ્રજાના સાહિત્યનો પ્રથમ નાશ કરે છે. અને તેમ કરીને તે પ્રજાના સૌર્ષ અને વીર્યને સહાને માટે કચડી નાખે છે. આથી પરાધીન બનેલી પ્રજામાં સાચું સ્વત્વ જન્મીત થવા પામતુંજ નથી. અને તેના પર સહેલાઈથી નવી સંસ્કૃતિની ઝાપ પાડી શકાય છે. આ નીતિ લક્ષમાં રાખીને જ યુનાનના મહાન સિકંદરે જ્યારે ધરાન જીત્યું, ત્યારે પ્રથમ ત્યાંના ગંજીવર પુસ્તકાલયને લસમીભૂત કરી નાખ્યું હતું. આપણી ડના લોક-સાહિત્યથી ત્યાંની પ્રજાને અંધકારમાં રાખવા પરાક્રમી ચિંતને આવીજ રીતીઓનું અનુકરણ કર્યું હતું. આ પરથી સ્પષ્ટ જોઈ શકારો, કે પ્રજાને સજાળ બનાવવામાં લોકસાહિત્યની કેટલી અગત્ય છે.

કચ્છમાં ઐતિહાસિક લોકસાહિત્યનો ભંડાર અખૂટ છે. માત્ર સંશોધન અને ઉત્તેજનના અભાવે એ અણુમોણું ઐતિહાસિક સાહિત્ય કાળના ગાઢ યરો નીચે દટાનું બન્યું છે. કચ્છનું આપું કેટલું ઐતિહાસિક સાહિત્ય ભાટ-ચારણોના અવસાનની સાથે અવસાન પામ્યું હશે એનો દિમાખ ટાણું કહાડે ? આ લોકસાહિત્ય કાળાંતરે વિસ્મૃત થઇને હુપ ન થઇ બન્યું, તે માટે ને તે સંગઠિત કરીને પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો નહિ થતું બની જાય, એ ઉદ્દેશ્ય આ પુસ્તકનું પ્રદાશન છે. ભાટ-ચારણોના જુના ચોપડાઓ પરથી, હસ્તલિખિત પુસ્તકો પરથી અને અન્ય કંઈક સાહિત્ય પરથી આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. આ ગ્રંથ કચ્છના વિશુદ્ધ અને સ્વતંત્ર ઇતિહાસનો દાવો નથી કરતું, એ વાતનો હું ખુશ્કી રીતે સ્વીકાર કરી લઉં છું. કચ્છનો નિષ્પટ્ટા વિશુદ્ધ અને સ્વતંત્ર ઇતિહાસ લખાવો તો હજી આકાશ રહ્યો છે. એમ છતાં એવા વિશુદ્ધ કચ્છી ઐતિહાસિક ગ્રંથની તૈયારી માટે આ પુસ્તકમાં પુરૂષ સામગ્રી ભરેલી છે, એટલો મને સંતોષ છે.

લોક સાહિત્ય અને ચારણી સાહિત્ય વિશે ઘણું લખી શકાય તેમ છે. અત્રે હું માત્ર અંશુલિ-નિર્દેશ જ કરીશ.

લોકકથાઓ અને ભાટ-ચારણોની ઐતિહાસિક વાતો વિશુદ્ધ ઇતિહાસની રચનામાં અમ બાગ બજવે છે. આ વિશે ઉલ્લેખ કરતાં કર્નલ ટૉડસાહેબ લખે છે, કે “ Bards may be regarded as the primitive historians of mankind. Before fiction began to engross the attention of poets, or rather before the province of history was dignified by a class of writers, who made it a distinct department of literature, the functions of the bard were doubtless employed in recording real events and in commemorating real personages.”

ઇતિહાસ લેખનની સામગ્રી તરીકે ચારણી સાહિત્યની કેટલી ઉપયોગીતા છે તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે. કચ્છના ઇતિહાસ પદ પર દષ્ટિ દેંકતાં જ નોંધ શકાય છે, કે ધર્મીચાર આવા વાચાળ ભાટ-ચારણો પોતાના આશ્રયદાતાને પણ કહવાં લાગે એવાં સત્યો-નગ્ન ગ્રંથો સંલગાવી દે છે. એ વિશે ઈંગ્લેન્ડ કરતાં ટૉડ સાહેબ લખે છે, કે “ Still however these chroniclers dare utter truths sometimes most unpalatable to their masters.”

આરણી સકિતએ ઇતિહાસોમાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. એમની તેજસ્વી કલમે રાજ્ય-વ્યવસ્થામાં કેટલાંએ પરિવર્તનો આણ્યાં છે. આ ગ્રંથમાં “Annals of Rajstan” માં એક સ્થળે લખેલું છે, કે “Many a resolution has sunk under the lash of their satire, which has condemned to eternal ridicule names that might otherwise have escaped notoriety. The “Vish” or poison of the bard is more dreaded than the steel of the foe” સત્યની તત્વાર કરનાં ભાટ-આરણીની કલમ કેટલી તેજસ્વી છે તેનો આ પુરાવો છે.

ભાટ-આરણીના હસ્ત લિખિત ગ્રંથોમાં એક અતિ મહાન ન્યૂનતા એ હોય છે, કે તેમાં બહુધા વીર યોદ્ધાઓની વીરતા અને રણભૂમિના રણ-રંગનોજ વૃતાંત હોય છે. આવા પ્રયોગો વીરમતિઓના વિનોદાર્થેજ લખેલા હોવાથી, તેમાં તે સમયની રાજ્ય-વ્યવસ્થા, કળા-કૌશલ્ય આદિનો કશો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલો હોતો નથી. પ્રેમ અને મુદ્દ એજ આ લોકોના પ્રિય વિષય હોય છે.

પણીવાર એમ પણ બને છે, કે ભાટ-આરણી અને કવિઓ રાજ-શાસનની પ્રત્યેક કાર્યવાહીથી અભિસ હોવા છતાં, તેઓ માહોમાહેનાં અમ્મ અને રાજ્ય-પ્રખ્યાનોનાં કાર્યોમાં એટલા ગુચાયવા હોય છે, કે તેઓ રાજકીય વિષયો પર મથાર્થ મત પ્રકટ કરવામાં લાગ્યેજ સકિતવાન થાય છે.

આવા દોષો છતાં ભાટ-આરણી અને કવિઓનાં કાવ્યો દ્વારા સામાજિક અને ધાર્મિક મત્ય તત્વો તેમજ અનેક મહત્વની વસ્તુઓનું જ્ઞાન થાય છે એ વાત નિઃસંદેહ છે. તત્ત્વગ્રંથમાં દોડ સાહેબ લખે છે, કે “The works of the native bards afford many valuable data, in facts, incidents religious opinions and traits of manners”.

આ પુસ્તકમાં દરેક સંપૂર્ણતાનો મારો દાવો નથી. કોઈતો પણ ન જ હોય. માનવ-કાર્ય સર્વાંગસંપૂર્ણ ન જ હોઈ શકે. આથી આ ગ્રંથમાં રહી ગએલી તૂટીઓ માટે જે કંઈ સુધારા-વધારા અને અન્ય ઉપયોગી સામગ્રી શુભેચ્છક અતુલવીઓ તરફથી પુરી પાડવામાં આવશે તેનો આભાર સહિત બનતો લાભ પુનરાવૃત્તિ પ્રસંગે લેવાશેજ.

મને વિદિત છે કે આ ગ્રંથમાં કેટલીક બાબતો એવી છે, કે તે માટે પાઠ-

કોએ મને કામા આપવી પડશે. બુદ્ધિને ગમ્ય નહિ એવા દેટલાક ચમત્કારી પ્રસંગો (Miracles) મારે આ ગ્રંથમાં એટલા માટે દાખલ કરવા પડ્યા છે, કે એ પ્રસંગો કચ્છમાં એટલા બધા વ્યાપક અને અતિ પ્રચલિત બની ગએલા છે, કે તેમના ઉલ્લેખ વગર આ ગ્રંથ અપૂર્ણ ગણાત. રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં પણ આવી અનેક લોકકથાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે. કચ્છ તો થું પણ કોઈપણ દેશ એવી ચમત્કારી લોકકથાઓથી મુક્ત નથી. એવી ઘટનાઓનો વૈજ્ઞાનિક અર્થ કરવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો નથી. એમાંના સલાસલની વૃક્ષના કરવાનું કાર્ય હું પાકકાણુ પરજ છોડુ છું. રાસમાળાનો ઉપોદ્ધાત લખતાં જોન ડબ્લ્યુ વોટસન સાહેબ જણાવે છે, કે “ Though professing to be a mere collection of legends, or garland of chronicles, the Rasmala is in fact the first and most important epitome of the history of Goozerat hitherto made. ” અર્થાત્ આ ગ્રંથને લેખક લોકકથાઓના સંગ્રહ તરીકે અથવા જનઘટનાઓની માળા તરીકે ઓળખાવે છે છતાં વાસ્તવિક રીતે જોતાં એ અત્યાર લગી તૈયાર થએલા ગુજરાતના ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં પ્રથમ અને મહત્વપૂર્ણ છે.

શ્રીમાન્ વોટસન સાહેબનો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય ટાંકવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ લોકકથાઓનું મહત્વ લેશ પણ ઓછું નથી.

કચ્છના લઘ્ય ભૂતકાળનો ઇતિહાસ ખરેખર ગૌરવવતો છે. એનાં આત્મ-અભિદાનો અનેક છે. સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વદેશ માટે સતત દેટલીએ પેટીઓ લગી રણરંગ મચાવતા રહેવું, ધર્મ અને દેશની રક્ષા માટે પોતાની પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુની આદુતિ આપી દેતાં પણ અચકાવું નહિ, અને કોઈપણ પ્રકારનાં પ્રલોભનોમાં નહિ ફસાતાં પ્રાણાન્ત લગી સ્વધર્મ અને સ્વદેશની રક્ષા કરવી, આ સર્વ મળીને એક એવું હૃદયમેદક ચિત્ર ખડું થાય છે, કે જોનો ખ્યાલ માત્ર કરતાં પણ રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. અને જ્યાં આવી ઘટનાઓ બની ગએલી હોય છે, ત્યાં ઉભા રહી, ગઈ કાલની આખ્યાયિકાઓ અને કાવ્યકૃતિઓનું સ્મરણ કરતાં મારું હૃદય જે અદ્ભુત ડોલન અનુભવે છે, તેનો એક અંશ પણ જો પાકકાના હૃદયમાં હું પેદા કરી શકીશ. તો મારા અનેક વર્ષોના આ સંશોધનની સાર્થકતા સમજશ.

કચ્છી સાહિત્યકારોને અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. પ્રથમ તો કચ્છમાં ઐતિહાસિક સંશોધન માટે પુરાતાં સાધનોનો અભાવ છે.

છતાં મહામુરદેલીએ જે સાધન સામગ્રી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, તેને પ્રકાશનમાં લાવવાની ખર્ચાળ અને કડવી ફરજ પણ તેના લેખક પરજ આવી પડે છે. આવા સંજોગોમાં કચ્છી લેખકોને ધણીવાર નિરાશ બનવું પડે છે. કચ્છી સાહિત્યકાળે આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાથી ઉગારી લેવા માટે કચ્છના દાનવીર શ્રીમંતોએ આ પ્રશ્નને સીધ ઉપાડી લેવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

આ પુસ્તકના મંમંધર્મા પણ લગભગ એવુંજ છે. દરેક વર્ષના સત્તર સંશોધન પછી આટલી સામગ્રી એકઠી થઈ શકી છે. લેખકનું નામ પડતાંજ લકડાંને લાગતા આજના ભાટ ચારણોને મહામુરદેલીએ મનાવી, પટાવી, રીઝાવી, ફેમલાવી આ સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. અનેક પ્રવાસો અને પ્રયાસોને અંગે અનેક અડચણો વચ્ચે આટલી સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થઈ શકી છે. પરંતુ સંશોધન પછી આવ્યું પ્રકાશન આ ગ્રંથના પ્રકાશન વચ્ચે આર્થિક મુશ્કેલી ડોળા ધુરકાવી ઉભી હતી. આવા એક દળદાર પુસ્તકનું પ્રકાશન એકલે હાથે પોતા પરજ કરવું, એ એક સાહસજ ગણાય. છતાં એ સાહસની ઉંડી ખીણમાં મેં તો આખો બંધ કરીનેજ ભૂરકો માર્યો. કચ્છી સાહિત્યના આદક પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કલ્યાણચન્દ્રજી સ્વામિ, અને મારા પૂજ્ય શુભેચ્છક યોગનિધિ મહાત્મા વેલણભાઈ ઠાકરસીની મારા પ્રત્યેની મીઠી દૃષ્ટિથી અને પ્રભુની કૃપાથી હું એ મુશ્કેલીની ભયંકર ખીણ જોળંગી ચૂક્યો છું. તે માટે તેઓશ્રીનો જેટલો આભાર માનું તેટલો જોઈ જ છે. વળી કચ્છ આસખીયાના વિદ્યા-વિલાસી અને દાનવીર શ્રીમંત ઠાકરસીભાઈ વિજયાજી આ ગ્રંથની એકી સાથે એકાવન કોપીઓ અગાઉથી ખરીદીને મને જે પ્રીતસાહન આપ્યું છે, તે માટે તેમનો તથા જે અન્ય સજ્જનોએ આ ગ્રંથના અગાઉથી આદક બનીને મારા કાય માં સહકાર આપ્યો છે તેમનો પણ આ સ્થળેથી હું આભાર માનવાની તક લઉં છું.

અને મારા સ્નેહીઓ તથા શુભેચ્છકોનું તો કહેવુંજ શું ? મારા સાહસને વધાવી લખતે મને સહાયબૂત થવા મારા સ્નેહીઓએ કચ્છમાં, મુંબઈમાં તેમજ રંગુનમાં સતત મહેનત લખતે મને ઉપકારના ભાર તથા એવો દબાવી દીધો છે, કે તેચ્છ કરતાજ મારું હૃદય લાગણીઓથી ભરાઈ જાય છે. મુંબઈમાં એક સાધારણ કચ્છી ભાષિણી માડીને ગોઠા કચ્છી મહાજનો અને નેતાઓએ મને પોતાના પ્રેમથી લીંબવી નાખ્યો છે. હું બધી નામાવલિ રજી કરું તો પણ ઘણા નામો રહી જાય, એ ભયે એ સર્વે ભાષ્યોનો આ સ્થળેથી અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માની લઉં છું.

ઉપરોત્ત અંકોએ કર્મમાયલા કચ્છના તેજસ્વી મુરક મારા મહુમ મિત્ર
ભાઈ પુરોત્તમ મળજી શેરે કચ્છી સાહિત્યનો પોતાનો તમામ ભંડાર મારા
પર દાવવી દઇને આ દર્શમાં મને જે કીમતી મહાવ આપી છે, તે માટે
તેમનો ઉપકાર માનવાનું પણ મારે આ સ્થળે ચૂકવું ન લેઇએ.

‘સિંવાય કચ્છના આચાર્ય અને જગતા ચિત્રકાર ભાઈશ્રી મનુભાઈ
બીમરાવ પાંધીએ પોતાની નબળી તબિયત છતાં અવિત્રાંત શ્રમ ઉઠાવીને
આ પુસ્તક માટે જે ચિત્રો તૈયાર કરી આપેલા છે, તે માટે તેઓ શ્રીમાનનો
પણ હું અતિ આભારી થયો છું.’

વિરોપમાં કચ્છના અને હિંદના ઇતિહાસના પ્રખર જ્ઞાતા શ્રીમાન
‘મારાયણજી વિસનજી ઠક્કરે પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપીને અને
‘ખાસ પરિશ્રમ ઉઠાવીને ઇતિહાસ અને લોકકથાના ગાદ સંબંધનો મુંઢ
પરિચય કરાવતો જે વિહતાપૂર્ણ ઉપોદ્ધાત લખી આપેલો છે તે માટે
તેઓ ‘શ્રીમાનનો પણ હું અંત કરણપૂર્વક આભાર માનું છું.’

આ ગ્રંથમાંની છેવટની હકીકત માટે થી૦ આત્મારામભાઈ કૃત
‘કચ્છદેશનો ઇતિહાસ, શ્રી જયરામદામ નયગાધીકૃત કચ્છનો બહુ ઇતિહાસ
’તથા સ્વદેશના પ્રકાશનોતો આશ્રય લેવામાં આવેલ છે. આ ગ્રંથ ધારવા કરતાં
’વધુ ફળદાર થઈ જવાથી છેવટની હકીકત અત્યંત દુઃખની લેવી પડી છે,
’એ વાંત હું દીક્ષગીરી સાથે કથુબ કરું છું. અને તે માટે વાચક વર્ગની
ક્ષમા પણ માગું છું. લલિત્યમાં દ્વિતીયાવૃત્તિનો પ્રમંગ પ્રાપ્ત થશે તો આ
’સઘળી ત્રુટીઓ દૂર કરવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

અંતમાં આ ગ્રંથ હું વિનમ્ર ભાવે કચ્છરાજ્ય અને કચ્છી પ્રજાને
ચરણે ધરું છું. અને લેક્ટેનન્ટ કર્નલ જેમ્સ ટૉડ સાહેબના શબ્દો ટાંકી
મારે આદિ વચન સંપૂર્ણ કરું છું. ‘I offer this work as a copious
collection of materials for the future historian, and am
far less concerned at the idea of giving too much than
at the apprehension of suppressing what might possibly
be useful’

ૐ શાન્તિ! શાન્તિ!! શાન્તિ!!!

આશ્વિન શુક્લા પ્રતિપદા }
સંવત ૧૯૯૨ કચ્છી. }

’હુલેરાય એલ. કારાણી.
કચ્છ-ગુદિયાળી.

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ ખંડ.

- પ્રકરણ ૧ કું-(૫૪-૧) પ્રાચીન કચ્છની રૂપરેખા.
- પ્રકરણ ૨ જું-(૫૪-૬) મિથપતિ દેવેન્દ્ર.
- પ્રકરણ ૩ જું-(૫૪-૧૬) જૂપતનો ભટ્ટીવંશ અથવા જમ આજી અને પુનરાજી (૧) શિઆલુકોટનો કબજો. (૨) કાસુલના પાદ-શાહની કુટિલ નીતિ અથવા વિરોધનો પાથો. (૩) વૈરની આમ અને આજીનું મૃત્યુ. (૪) મોડ ભદુઓ.
- પ્રકરણ ૪ મું-(૫૪-૬૯) પીંગળનાં પરાક્રમ અને જ્યેષ્ઠસભમેરની સં-સ્થાપના. (૧) માંજી ભાદ્રમ. (૨) પીંગળ ભદુઓ (૩) ઢોર કુમારી (૪) અછીયો પંવાર. (૫) મિલન (૬) જ્યે-સભમેરની સ્થાપના.
- પ્રકરણ ૫ મું-(૫૪-૯૩) ભટ્ટીવંશનો સ્નેહયોગી અથવા કુલ ભદુઓ અને ભેરી રાણી. (૧) પુલકુમાર. (૨) પ્રણય પંથે (૩) સ્નેહરાસીની શોધમાં. (૪) લક્ષ્યપ્રાપ્તિ.
- પ્રકરણ ૬ કું-(૫૪-૧૨૯) જ્યેસભમેરનો ભટ્ટીકુમાર અથવા ભેરીઓ ગા-રડી. (૧) યોગીનું વચન. (૨) યોગ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ (૩) સગમ મંગાર. (૪) પ્રણયદેવની પરીક્ષા. (૫) સગમની ખેન તમણ (૬) નાગની શોધમાં. (૭) આત્મબલિદાન.
- પ્રકરણ ૭ મું-(૫૪-૧૫૯) ચૂપ સમા. (૧) ગૃહરિપુ (૨) રાહ કવાટ (૩) રાહ દય્યામ (૪) રાહ નેઈધણ. (૫) રાહખેંશર ને રાણકદેવો. (૬) રાહ મંડલિક.
- પ્રકરણ ૮ મું-(૫૪-૧૮૧) જમ નરપત. (૧) સાચો મંગાર (૨) ગિજ-નીમારાજ્યસ્થાપન. (૩) નરપતનું મૃત્યુ અને ગિજનીનો ત્યાગ.
- પ્રકરણ ૯ મું-(૫૪-૧૯૭) જમ સામપતથી જમ ઉદાર ભડ (૧) જમ સામપત. (૨) જમ જેહો જેજેકાર (૩) જમ નેતો. (૪) જમ નોતિયાર, અને હિદાર ભડ.

પ્રકરણ ૧૦ મું-(૫૪-૨૦૯) જામ ઉદો અથવા શિઆલુકોટ પર ચડાઈ.

(૧) શિઆલુકોટનો કબજો. (૨) પાદશાહની ચડાઈ. (૩) ઉદોન-મનું મૃત્યુ. (૪) ચાલુ અને વાર. (૫) કારી કચ્છી પ્રતિ પ્રયાણ.

પ્રકરણ ૧૧ મું-(૫૪-૨૨૮) રાઉ જામ અથવા કારી કચ્છમાં સમાવ-ચતી સંસ્થાપના. (૧) રાઉ જામ (૨) જામ અબડો.

પ્રકરણ ૧૨ મું-(૫૪-૨૩૫) જામ ધાખિયાર ભડ. (૧) ગઢકાળા પર ચડાઈ (૨) નગરસમેતી સંસ્થાપના.

પ્રકરણ ૧૩ મું-(૫૪-૨૫૦) દાતાર સપડ ચોટાણી અને ઓટો જખરાણી.

પ્રકરણ ૧૪ મું-(૫૪-૨૭૨) કારાયત્ર સમો અને કપુરી સંગાર (૧) બ-દારવટાને પંથે (૨) કપુરી સંગાર. (૩) કારાયત્રની કળા. (૪) વૉજારનું પુરવ-ચરિત્ર.

પ્રકરણ ૧૫ મું-(૫૪-૩૧૦) જામ લાખો ઘુશરો. (૧) ગોહિલ રાણી. (૨) દેવ માતંગ (૩) મોડની નવી બાથ.

પ્રકરણ ૧૬ મું-(૫૪-૩૩૨) ઔદાર્યભૂતિ જામ ઉન્નડ (૧) ઉન્નડનો રાજ્યાભિષેક (૨) જામ ઉન્નડનું અપૂર્વ ઔદાર્ય (૩) મોડ-મનાઈનું કાવત્રું.

દ્વિતીય ખંડ.

પ્રકરણ ૧ હું-(૫૪-૩૪૯) મોડ અને મનાઈ (૧) વાંશમનો ધાત (૨) મુંતરીમદનો કબજો (૩) ચોગી કંથડનાથ.

પ્રકરણ ૨ જું-(૫૪-૩૬૨) જામ સાડ અથવા કંથકોટની સ્થાપના.

પ્રકરણ ૩ જું-(૫૪-૩૬૬) જામ ઝુલ (૧) સ્વામિભક્તિ (૨) સાવજ-નો શિકાર. (૩) વેસ્તી વસુવાત. (૪) સોનલ પરી. (૫) લાખાકુમારનો જન્મ. (૬) દેસવટો. (૭) પુનરાગમન.

પ્રકરણ ૪ યું-(૫૪-૩૯૦) જામ લાખો ફૂલાણી. (૧) લા અને સા. (૨) સુવર્ણ પુરસો. (૩) કેરકોટની સ્થાપના (૪) ભાનતુ-મેરની ઉત્પત્તિ. (૫) રણો ચાંદ અથવા રોઝડીનાં રમખાણ. (૬) સતિ મારઈ. (૭) દિગ્વિજય. (૮) વિપ્રીયો દાતાર. (૯) હણત દાતાર. (૧૦) આતુર્માસની સહેય ગાહે. (૧૧) જસમા ઓડણ. (૧૨) સતિ મુમથ. (૧૩) રાજ સોલંકી. (૧૪) વીર મૃત્યુ. (૧૫) વિરહ.

- ક્રરણ ૫ મું-(૫૪-૪૭૪) જામ પુંચરો. (૧) પદ્મગદની સ્થાપના. (૨) સિવાલયનું આગમન. (૩) પદ્મગદ પરણે છે. (૪) પદ્મગદનું પતન.
- ક્રરણ ૬ મું-(૫૪-૪૯૩) લીલાં અને ચનેસર. (૧) લીલાજી (૨) કોરુ કુમારી. (૩) પરજત વગીર. (૪) વ્યાલમનાં વેચાણ. (૫) કોરની સંજ્ઞતા. (૬) દોહાગ.
- ક્રરણ ૭ મું-(૫૪-૫૨૪) હરોજામ અને હોયલ પદ્મણી. (૧) શીલ-વંતનું શીલ. (૨) હોયલ નિગામરી. (૩) ચક્રસરની પાળ પર. (૪) વતનની માદ. (૫) વિયોગ અને સંયોગ. (૬) જામ જખરો અને જેસંગ.
- ક્રરણ ૮ મું-(૫૪-૫૪૮) (૧) જામ સમાધી જામ સાંધ જાડ. (૨) હમીર સુમરો અને વીર હંગિરજી.
- ક્રરણ ૯ મું-(૫૪-૫૭૫) જામ જાડો તથા લાખો જાડાણી. (૧) જામ જાડો. (૨) જામ લાખો જાડાણી.
- ક્રરણ ૧૦ મું-(૫૪-૫૭૬) જામ રાવધણ. (૧) ચોગીનું વચન. (૨) દેવ માર્તે.
- ક્રરણ ૧૧ મું-(૫૪-૫૮૬) દેદા રણુમલજી. (૧) સોદી રણી. (૨) વરસંગદેવ જાલો. (૩) આણાની વેલ. (૪) મલેક લતીફ અથવા પીર દાવલશાહ. (૫) વીર મૃત્યુ.
- ક્રરણ ૧૨ મું-(૫૪-૬૦૦) જેસલ અને તોગલ.
- ક્રરણ ૧૩ મું (૫૪-૬૦૫) મોડપીર. (૧) જામ અજડો. (૨) મોડપીરનો જન્મ. (૩) જામ ધાહો લાખાણી. (૪) જામ સંજર. (૫) ગીર પ્રદેશમાં. (૬) ખીયરો ગારણ. (૭) સોરઠને સીમાદે (૮) સંત ત્રિપુટી. (૯) હોથા ગાહેરો. (૧૦) દેહોતસર્ગ.
- ક્રરણ ૧૪ મું-(૫૪-૬૨૯) જામ અજડો અમડાણી. (૧) દેવનો શાપ. (૨) ધોધા સુમરો. (૩) સુમરી સતિઓ. (૪) રાણ-સદાયક. (૫) અલાહિદીન ખૂની. (૬) ઓરસો-મેઘનાગ. (૭) વીર ગતિ.
- ક્રરણ ૧૫ મું-(૫૪-૬૫૦) (૧) જામ ઓડો. (૨) જામ ધાહો. (૩) જગડુશાહ દાતોર. (૪) જામ વહેણ.

પ્રકરણ ૧૬ મું-(૫૪-૬૫૬) મૂળવો જામ અને મામદેવ

પ્રકરણ ૧૭ મું-(૫૪-૬૭૪) (૧) કાંધવો જામ (૨) આમર જામ અને
હમી વાધેનો.

પ્રકરણ ૧૮ મું-(૫૪-૬૮૧) (૧) જામ લીમણ (૨) જામ હમીરજી.

પ્રકરણ ૧૯ મું-(૫૪-૬૮૮) રાઓ ખેઝાર પહેલાં (૧) કચ્છની કુરમાની.
(૨) ગોરજી માણેકગેરજી (૩) છત્તરની સ્વામિભક્તિ (૪)
સાવજનો ચિકાર. (૫) મોરખી તરફ. (૬) રૂપો જોશી (૭)
જામ અમડો (૮) રાવ અને રાવજી (૯) સુજિયાની સ્થા-
પના (૧૦) છત્તરની રીસ. (૧૧) ઝાંઝાની લગાઈ પહેલી.
(૧૨) ખાડનો ખેત. (૧૩) મિર્ઝા ગાંઝીખાન (૧૪) મા-
હેબજી અને રાયસગજી (૧૫) રણીર રાયમજી. (૧૬) મ-
હાતમા ધોરમનાથ અથવા રાવજીપીર (૧૭) હાના મહેરામ-
જીજી (૧૮) કાણુ ચડે? (૧૯) આમર લાખાનું બહારવડું.
(૨૦) ઝાંઝાની લગાઈ બીજી. (૨૧) રાયધર આમર અને
રાયધર હાલો (૨૨) જોજરાજીજી વીર મૃત્યુ (૨૩) રા-
ઓશ્રીની વચન-સિદ્ધિ.

પ્રકરણ ૨૦ મું-(૫૪-૭૬૮) રાઓશ્રી ભારમ નજી, (૧) વચન સિદ્ધ અ-
સિયોજી (૨) ભગન ભાટ. (૩) બાનદાતાર જિયન ભારાણી.
(૪) પાંત્રીચો દુકાળ. (૫) સુમો મુજકરખાન (૬) જહા-
ગીરચાહની મુનાદાત. (૭) રાજકુમાર મેઘજી.

પ્રકરણ ૨૧ મું-(૫૪-૭૮૧) (૧) રાઓશ્રી જોજરાજી (૨) રાઓશ્રી
ખેઝારજી બીજી. (૩) રાઓશ્રી લખાચીજી

પ્રકરણ ૨૨ મું-(૫૪-૭૮૬) (૧) પીંગચાહ જુખારી (૨) ઔદાય મૃતિ
રાઓશ્રી રાયધજીજી (૩) મીર જમર (૪) મહારાઓશ્રી
પ્રાગમ વજી (૫) કટારિયાના કાપાજી (૬) મહારાઓશ્રી
ગોડજી

પ્રકરણ ૨૩ મું-(૫૪-૮૦૧) મહારાઓશ્રી મોટા દેશગજી અને લખપનજી
(૧) શેર જુનદખાની ચાઈ (૨) કચ્છનો કપીર મહાત્મા
મેઘજી (૩) આખર અવરથા (૪) મહારાઓશ્રી લખપનજી
(૫) રામસિદ્ધ માલમ (૬) અવસાન

પ્રકરણ ૨૪ સુ-(પૃષ્ઠ-૮૧૬) મહારાઓથી ગોડાજી અથવા ઝારાની ડેની લડાઈ. (૧) જીવણ શેઠ. (૨) ગુલામશાહ કલ્હોરા (૩) વીંઝાણનો વીર અને વીરાંગના. (૪) ભીમજી અને વીનોજી. (૫) ઝારાનું રણક્ષેત્ર. (૬) આખરી અંજનમ.

પ્રકરણ ૨૫ સુ-(પૃષ્ઠ-૮૩૪) મહારાઓથી રાવધણજી અથવા અંધકાર, આધી અને અધાધી. [૧] દિવાન દેવચંદ શેઠ. [૨] વાધો પારિખ [૩] મહારથી મેધજી શેઠ. [૪] જમાદાર ફનેડમદ-મદ. [૫] સોતો મહમ્મદમિયા. [૬] સુંદરજી સોદાગર.

પ્રકરણ ૨૬ સુ-(પૃષ્ઠ ૮૫૧) [૧] જમૂજીવન મહેતો. [૨] ઈસ્રાહીમ મિ-યતી અને [૩] અવ્યવસ્થા [૪] લક્ષ્મીદાસ કામદાર. [૫] મહારાઓથી દેસાજી ખીખ અથવા સુધારાનો પાપો. [૬] મહારાઓથી પ્રાગમણજી અથવા શાન્તિ અને સમાધાની.

આશાપુરા-સ્તવન.

દોહરો.

પ્રગટ હુઈ આશાપુરા, થાન કચ્છમેં થક;
કાને કુંડળ સોહિયે, માથે સાહે મુગક.

.છંદ ત્રિભંગી.

માથે મુગદાંળી કાનેવાળી, મા મહરાળી મતવાલી,
જાક જમાલી દાક દમાલી, ચડતાં વાલી ચૂડાળી,
તુંહી ત્રિશૂળાળી વીર જુમળી, દીન-દયાળી જગ-જાણી,
આશાપુર રાણી કચ્છ-વણિયાણી, બાલકુમારી બ્રહ્માણી,
જી બાલકુમારી બ્રહ્માણી.

ખગહળ જુગતૂડ ઉજળ અતિ ખગકત, કુંડલ પ્રબલ પ્રકાશ કર,
મુગહળ મુખ જ્યોત પ્રજળ અતિ જગકત, લગહળ લગહળ-
તેજ લગ,
જાંઝર અતિ જમકત કમકમ કમકત, રાસ રમંતી રસરાણી,
આશાપુર રાણી કચ્છ-વણિયાણી, બાલકુમારી બ્રહ્માણી,
જી બાલકુમારી બ્રહ્માણી.

દોહરો.

જય જય જય ! આશાપુરી, આઠ અગમ અવતાર,
જય દેવી કચ્છદેગરી, ત્રિભુવન તારણહાર.

આળો મૂસલો

विद्यमान म गज्यादी वेगा छ न इउ

॥ ૐ ॥

કચ્છના કળાધરો

અથવા

ચંદ્રવંશ-ચરિત્ર.

પ્રથમ ખંડ.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રાચીન કચ્છની રૂપરેખા.

કચ્છનું રાજ્ય-સિંહાસન જાણે જાડેજા-વંશનીજ રાહ જોઇ રહ્યું હોય, તેમ કચ્છ-પ્રદેશની રાજ્ય-વિગ્રામ એ વંશના હસ્તમાં આવવા પહેલાં અહીં અનેકાનેક રાજકીય ઉચલપાચલો અને પરિવર્તનો થતાં રહ્યાં હતાં. અત્યારલગી કચ્છ પ્રદેશના રાજ્યાસન પર આરૂઢ થઈ ગયેલા કોઈપણ રાજવંશીએ, કચ્છના વર્તમાન રાજ્યાધિકારી જાડેજા-વંશ જેટલી સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. કચ્છ-પ્રદેશ અને જાડેજા-વંશનો જાણે કોઈ પરાપૂર્વનો સંબંધ હોય એવું આ ઉપરથી સ્પષ્ટપણે સિદ્ધ થઈ શકતું નથી વાર ?

શ્રીરામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, મહાવીર અને પાંડવ-બાન્ધુઓનાં પુનિત યગલાંથી પાવન બનેલી એ પુણ્ય-ભૂમિ; પ્રાચીન બહિષ્કાના પુત્ર દશ

અચેતાઓ, યોગેન્દ્ર મત્સ્યેન્દ્ર, વીરલક્ષ્મણના અવતાર રૂપ મનાતા દાદા મેંકણ, શાહજીખારી, ઈત્યાદિ અપરિમિત સંત-મહંતોની તપશ્ચર્યાના યોગે પવિત્ર બનેલી એ તપ ભૂમિ; અને મહાન જગદુ જેવા જગતોદ્ધારક દાન-વીરોથી દીપી ઉઠેલી એ દાન-ભૂમિ; આજ પર્યંત અનેક આસ્માની-મુક્તાની ચક્રરોમાંથી પસાર થઈ ચુકી છે.

એક વખત, ઉસરાઈ જતા પશુ-ધનથી સમૃદ્ધ બની રહેલી આપણી કચ્છ ધરા, માત્ર પશુ-પાળકો અને તેમના પશુ-ધનથીજ ભરપૂર હતી. ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ પણ કચ્છભૂમિ, અન્ય પ્રદેશોથી વિભિન્ન જણાતી હોવાથી, પ્રગતિમાન જગતથી એકાદ બે સદી કદાચ પાછળ ચાલતી હોય તો તેમાં નવાઈ નહિ. પરંતુ તેથી જગતના ઐતિહાસિક પટ પરથી તેની મહત્તા લેશ માત્ર પણ ન્યુન થાય તેમ નથી.

શ્રી મહાભારત, ભાગવત અને પુરાણોમાં પણ કચ્છ ધરાનું મહત્ત્વ કંઈ ઓછું નથી! સારતર્વણના ચાર પુરાણ-પ્રસિદ્ધ મહા સરોવરોમાંનું એક નારાયણ સરોવર^૧ કચ્છ મધ્યેજ આવેલું છે.

અહીંથી અર્ધાંક કોશના અંતરે આવેલું શ્રી કોટિલિંગેશ્વર અર્થાત્ કોટિશ્વર મહાદેવનું વીર્ય ધામ પણ છેક રામ અને રાવણના સમય લગીનું પુરાતન છે.

કોટિશ્વર-મહાત્મ્યમાં કહે છે, કે રાવણ ન્યારે દેવાસમાં તપશ્ચર્યા કરી, મહાદેવનું વરદાન મેળવીને, શિવ-લિંગની સ્થાપના લંકામાં કરવા માટે લઈ જતો હતો. ત્યારે દેવતાઓએ તે સુકાવવાને એવી યુક્તિ આદરી, કે બ્રહ્મા ગાયનું રૂપ લઈને રસ્તાપરના એક ખાણમાં પડી રહ્યા, અને અન્ય દેવતાઓ તેને દોરડું બાંધીને ખેંચવા લાગ્યા. અહીંથી ન્યારે રાવણ પસાર થયો, ત્યારે દેવતાઓ તેને ગાયને બહાર દહાડી આપવા આમ્રક કરવા લાગ્યા. રાવણ પણ શિવ-ભક્ત હતો. ગાયની દુઃખદ સ્થિતિ જોઈને તેને દયા આવી. તેણે એક હાથમાં

૧ પ્રથમ અહીં એક વચ્ચે આવેલ તળ વ હતું. તેની સંવત ૧૩૫૫ માં નારાયણમરણએ પાળ બંધાવીને ત્યાં શ્રી આદિનારાયણની સ્થાપના કરી પાછળથી સંવત ૧૭૪૨ માં રાજાશ્રી મોહા દેશગજનાં વાધેવીરાણી બાઈ રાજાએ અહીં ત્રીકમરાય તથા લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરો બંધાવેલાં છે.

શિવ-લિંગ પકડ્યું, અને ખીજે હાથે પેલું દોરડું ખેંચવા લાગ્યો. પરંતુ આ મહેનત નિષ્ફળ જતાં તેણે આવેશમાંજ શિવ-લિંગ જનીન પર મૂકી દીધું, અને જાને હાથે દોરડું પકડીને તેને પોતાના સઘળા બળથી ખેંચવા લાગ્યો. આથી ગાય તો બહાર નીકળી. પરંતુ જ્યાં શિવલિંગ મૂકેલું હતું. ત્યાં એકને બદલે કોટિ શિવલિંગ થઈ પડ્યાં. તેમાંથી પોતાનું ક્યું, તે ન ઓળખી શકવાથી વરદાન પ્રમાણે શિવલિંગ ત્યાંજ રહ્યું. અને રાવણુ નિરાશ થઈ ત્યાંથી ચાલવા લાગ્યો.

આ કોટિ લિંગ પરથી અહીં કોટૈશ્વર મહાદેવની સ્થાપના કરવામાં આવેલ છે.

કચ્છદેશ જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા નામોથી ઓળખાતો હોવાનું ઇતિહાસ સિદ્ધ છે.

યાદવાસ્થત્રી વળતે કચ્છ લોજકટના નામથી ઓળખાતું. એના સમ્બન્ધમાં ભાગવતમાં એવી કથા વર્ણવાયેલી છે કે વિદર્ભ-દેશના ભીમક રાજાની કુંવરી રૂકિમણીનું વાગ્દાન પ્રથમ એક દેશના રાજા શિશુપાળ જોડે કરવામાં આવેલું હતું. પરંતુ રૂકિમણીનો પ્રેમ દારિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે ઢળેલો હોવાથી, શિશુપાળ જ્યારે પરણવાને આવ્યો ત્યારે રૂકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણને શુપ્ત પત્રિકા પાઠવીને ખોદાવ્યા. આથી શ્રીકૃષ્ણ તરત આવી પહોંચ્યા અને સંકેત પ્રમાણે જ્યારે દેવીના મંદિરમાં રૂકિમણી દર્શન માટે ગયાં, ત્યારે ત્યાંથી શ્રીકૃષ્ણ તેમનું હરણ કરીને નાકા આળનાવથી રૂકિમણીના બાઈ રૂકિમયાએ એવું પણ લીધું, કે જો રૂકિમણીને હું પાછી તેડી ન લાવું, તો વિદર્ભદેશનું અન્ન-જગ લઉં નહિ એટલુંજ નહિ પરંતુ અહીં પાછો પણ ફરું નહિ આવી પ્રતિજ્ઞા લઈ રૂકિમયો સૈન્ય સાથે શ્રીકૃષ્ણ પાછળ પડ્યો પરંતુ લડાઈ થતાં તેમાં તેની હાર થઈ. આથી તે પાગલ વિદર્ભદેશ તરફ ન ફરતાં, કચ્છદેશમાં રાજ્ય સ્થાપના કરી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. આ સમયમાં કચ્છનું નામ લોજકટ હોવાનું જણાય છે.

યાદવાસ્થત્રીના સમય પશ્ચાત્ સિંકદરના આગમન લગીને કચ્છદેશનો ઇતિહાસ ઠાળતાં ઘાઠા અધારાં વચ્ચે ગરફ થઈ ગયો છે. એ સમયની "કચ્છની પરિસ્થિતિ બાણના યોગ્ય સાધન-સામગ્રીને

અભાવ હોવાથી, એ સમયના કચ્છના ઇતિહાસ પર કોઈ રીતે પ્રકાશ પડી શકતો નથી.

ત્યારબાદ પર-દેશો અને પર-પ્રજાઓ જોડે કચ્છનો ધાર્મિક, સામાજિક અને રાજકીય સંબંધ સંધાયેલો હોવાથી, તે દેશો અને પ્રજાઓના ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાંથી કચ્છ વિષયક કેટલીક વીગતો આપણને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

સિકંદરના સમય પછી અર્થાત્ ઇસ્વીસન પૂર્વે સો, બસો, કે ત્રણસો વર્ષ દરમિયાન મૌર્ય-વંશ, શુંગ-વંશ અને ગ્રીક સત્તા પણ કચ્છ પર પોતપોતાનો અમલ ચલાવી ગયેલ છે.

તત્પશ્ચાત્ ઇસ્વીસનના પ્રથમ શતક અગર શાલિવાહનના સમયમાં શક રાજાઓ માળવા, લાટદેય, સૌરાષ્ટ્ર અને અનુપદેય પર રાજ્ય સત્તા ચલાવતા હતા. એવું કેટલાક સિદ્ધાંતો અને શિલાલેખો પરથી સિદ્ધ થાય છે. આ અનુપદેય એજ કચ્છદેય હોવો જોઈએ તેનાં પ્રમાણો પણ મળી શકે છે.^૧

શક લોકોને હરાવીને કચ્છની સત્તા વિક્રમાદિત્યે પોતાના હસ્તમાં લીધી. અને ત્યારબાદ શાહવંશ, શુપ્તવંશ, અને વલ્લભી-વંશ અનુક્રમે કચ્છ પર સત્તા ધરાવતા થયા હતા.

વલ્લભી સત્તાના અસ્ત પછી આવડા અને સોલંકી સત્તાનો ઉદય થયો. આવડા જયશિખરીએ શુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, અને કચ્છ પર પોતાની સત્તા જમાવી, કચ્છના રણને કાંઠે પંચાસરમાં રાજ્ય-ગાદી સ્થાપી હતી.

જ્યારે ભુવડ સોલંકીએ ઈ. સ. ૬૬૬ માં પંચાસર પર ચડાઈ કરીને જયશિખરીને હરાવ્યો, ત્યારે કચ્છનો કબજો તેના હાથમાં આવ્યો હતો.

ઇસ્વીસનના નવમા સદીમાં કચ્છમાં વાઘેલા, સોલંકી, આવડા અને કાડીઓનો જુદે જુદે સ્થળે અમલ ચાલતો હતો, જ્યારે મોડ

૧ શક રાજાઓમાંના જયદામા, રૂદ્રદામા, ઈલાદિના સિદ્ધાંતો સ્વર્ગ-વાસી મહારાજાઓ શ્રી દેવગજની શોધખોળથી તેમને મળી આવેલા હતા, એમ કહેવાય છે. આ સિદ્ધાંતો પૈકી કેટલાક હાલ જુજના સંગ્રહ સ્થાનમાં છે.

અને મનાઈ સિંધમાંથી ઉતરીને કચ્છમાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે આ બધી સત્તાઓને નબળી પાડી, અને ધીમે ધીમે સમસ્ત કચ્છ પર તેમણે પોતાની સત્તા કાયમ કરી દીધી.

આમ કચ્છમાં એકવાર સમાવંશની સત્તાનું સ્થાપન થયા પછી, જામ પુંચરાના મૃત્યુ પછી કચ્છ પર ફરી થોડો સમય લગી ચાલડા અને સોલ કીની સત્તા આવવા પામી હતી.

ત્યારબાદ જામ ઉન્નડના વંશમાંથી લાખો અને લાખીયાર એ બે ભેડીઆ બાઇઓ સિંધમાંથી ઉતરીને કચ્છમાં આવ્યા. અને લાખીયાર વીયરામાં રાજ્ય-ગાદીની સ્થાપના કરી. આમ આ બંને બાઇઓએ કચ્છ પર જાડેજ સત્તાનું બીજ રાખ્યું, જે અદ્યપિ ચાલે છે.

ઉપરોક્ત કથાનાનુસાર કચ્છ પર આજ લગી અનેક સત્તાઓનાં ઉદ્ભવસ્ત થવા પામ્યાં છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

મિશ્રપતિ દેવેન્દ્ર. (૧૩૫).

શ્રી આઘનારાયણના નામિ-કમલમાંથી પુરાણ મતાનુસાર પ્રજ્ઞા પેદા થયા. પ્રજ્ઞાના અત્રિ અને અત્રિના ચંદ્રરાજ થયા. એ ચંદ્ર-રાજના વંશને ચંદ્રવંશીના નામથી ઓળખાય છે. શ્રી આઘનારાયણની દશમી પેઢીએ ચદુરાજ થયો. આ ચદુરાજના વંશને ચાદવોના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એજ વંશમાં ચોપનમી પેઢીએ ચદુવંશાવતંશ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર થયા. શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર અનિરુદ્ધ જોડે મિશ્રદેશ (ઇજીપ્ત) માં આવેલા શોણિતપુરના રાજા બાણાસુરે પોતાની કન્યા ઉષા (ઓખા)નાં લગ્ન કર્યાં. આ વળતે બાણાસુરના પ્રધાન કૌભાંડની પુત્રી રમા પણ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર સાંભને વરી. તેથી તેને ઉષ્ણિક નામક પુત્ર થયો. ઉષ્ણિક ચાદવાસ્થત્રી સમયે પોતાને મેસાણ શોણિતપુર હોવાથી બચી ગયો.

મિશ્રનો રાજા બાણાસુર નિર્વંશ જતાં તેનું રાજ્ય તેના પ્રધાન કૌભાંડે કબજે કરી લીધું. આ કૌભાંડને પણ કરી સંતતિન હોવાથી તેની પાછળ મિશ્રદેશનું રાજ્ય તેના દોહિત્ર, અને શ્રીકૃષ્ણમુત સાંભના પુત્ર ઉષ્ણિકને મળ્યું.*

ઇ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકામાં શ્રી આઘનારાયણના વંશનો એકસો પાંત્રીસમો, અને ઉષ્ણિકના વંશનો ઓગણ્યાએશીમો રાજા દેવેન્દ્ર મિશ્રની ગાદીએ આવ્યો. આ દેવેન્દ્રને ચાર કુંવર હતા.

હુહો—પુત્ર થેઆ દેવેન્દ્રજી, ચોખા ભાવર ચાર,
અસપત, ગજપત, નરપત, ભૂપત ભલ ભૂપાર,

ભાવાર્થ—અસપત, ગજપત, નરપત, અને ભૂપત નામે દેવેન્દ્રના ચાર કુમાર થયા.

આ અરસામાં અર્ધાત્ ઇસ્વીસનના છઠ્ઠા સૈકામાં નબી મહંમદ

* કેટલાક ભાટ ચારણોનું એવું કથન છે, કે હાલના જાડેજ વંશની ઉત્પત્તિ સાંભના વંશમાંથી નહિ, પરંતુ અનિરુદ્ધના વંશમાંથીજ છે.

સાહેબે મૂર્તિપૂજના વિરોધનો ઝંડો ઉઠાવી દીધો હતો. એ વેળા આપું અરણસ્તાન મૂર્તિપૂજક હતું. પરંતુ મહંમદ સાહેબની મૂર્તિ-પૂજા વિરૂદ્ધની સતત ચળવળથી અરણસ્તાનનાં અરબો મૂર્તિપૂજનો ત્યાગ કરી, નળી સાહેબનો કલમો ભરી દિન પ્રતિદિન ઇસ્લામનો અંગીકાર કરતા જતા હતા.

અરણસ્તાન ઉપરાંત બીજા સુલ્કોમાં પણ મહંમદ સાહેબે ઇસ્લામનો બહોળો ફેલાવો કરવાની હીકમ્યાલ શરૂ કરી દીધી હતી. જ્યારે તેમને જણાયું, કે મિશ્રદેશમાં હિંદુધર્મનો ધણો ફેલાવો છે, અને ત્યાંનો રાજા પણ હિંદુ છે, ત્યારે તેઓ તરતજ પોતાના અનુયાયીઓ સાથે ત્યાં ગયા અને ઇસ્લામનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા. તેઓ પોતાના સઘળા સાથીઓ સાથે મિશ્રદેશાધિપતિ દેવેન્દ્ર પાસે આગ્યા, અને ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરવા તેમને સમજાવવા લાગ્યા +

મિશ્રપતિ દેવેન્દ્ર પરાપૂર્વથી ચાલ્યા આવતા પોતાના હિંદુધર્મને માટે મગરૂર હતો. કોઇપણ લોગે તે પોતાના ઇષ્ટધર્મથી વ્યુત થવા ઇચ્છતો ન હતો. આથી તેણે મહંમદ સાહેબની માગણીનો ખુલ્લો અસ્વીકાર કરી દીધો.

મહંમદ સાહેબની અનેક પ્રકારની સમજાવટો અને ચાવટો છતાં તે પોતાના નિશ્ચયમાં જોડો ને તેવો અડગ-અચળ રહ્યો. તેને ધર્મ-બ્રહ્મ કરવા ચાહનારાઓને તેણે ખુલ્લા શબ્દોમાં જણાવી દીધું કે:—

હુહો—કલમું નં-ચાં કુલુલમેં, ઇ સુકે ન સુહાય,
જિહીં મુહીંજી આય, સે નિસાંઈધોસ નેહસેં.

ભાવાર્થ—હું કદી પણ મારા અંતરથી કલમો ભરવાનો નથી. કેમકે તે, મને સોહાતો નથી. જાકી જે માફ છે તેનેજ હું સ્નેહપૂર્વક નિભાવીશ.

આમ દેવેન્દ્ર પોતાના આર્ય પૂર્વજોના ધર્મમાં મેરૂ સમાન

+કચ્છમાં જ્યાં જ્યાં ભાટ ચારણોના જુના ચોપડાં જોવામાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં મહંમદ સાહેબને દેવેન્દ્રના લગ્નોજ્ઞ તરીકે બતાવવામાં આવેલ છે. ખુદ બહેનઓના ભાટોના ચોપડામાં પણ દેવેન્દ્ર અથવા અણુશામને મહંમદ સાહેબના કાકા કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ આ વસ્તુને ઐતિહાસિક પ્રમાણોનો ટેકો ક્યાંએ મળતો નથી.

અડગ રહ્યો. દેવેન્દ્ર એક પરાક્રમી, અને વિશાળ લાગવગ ધરાવતો રાજ્યાધીશ હોવાથી, મહંમદ સાહેબ તેને વિશેષ આગ્રહ કરવાનું મુસ્તવી રાખી પાછા ચાલી નીકળ્યા.

આ ઘટના ઘટવા બાદ થોડા સમયે દેવેન્દ્રનો સ્વર્ગવાસ થયો. દેવેન્દ્રના સ્વર્ગવાસના સમાચાર મહંમદ સાહેબને પ્રાપ્ત થતાંજ તેમણે વિચાર્યું, કે હવે દેવેન્દ્રનો કાંટો ખરી જતાં, તેના કુવરો સહેલાઈથી ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરી લેશે. આમ ધારી તેઓ ફરીથી મિશ્ર તરફ આવવાને ઉપડ્યા.

આ સમયે ઇસ્લામનો પ્રચાર પૂર જોર-શોરથી થવા માંડ્યો હતો. ઇસ્લામનો સ્વીકાર ન કરનારને ઘણીવાર બચમાં ઉતરવાનો કે કતલ થઈ જવાનો પ્રસંગ પણ આવી પડતો. મિશ્રમાંના દેવેન્દ્રની આસપાસના સઘળા નાના મોટા સરદારો ઇસ્લામ તરફ ઢગી પડ્યા હતા. દેવેન્દ્રે માત્ર પોતાના પ્રતાપ અને પરાક્રમથી હિંદુત્વને ટકાવી રાખ્યું હતું. પરંતુ તેના અવસાનથી સ્થિતિ સઘળી પલટી ગઈ.

હવે દેવેન્દ્રના ચારે કુમારો આ વણસેલી બાજુ જોઈને અકળાવા લાગ્યા. તેમણે વિચાર્યું, કે હાલ જ્યારે આપણી આત્મ બળુનું સઘળું વાતાવરણ પલટી ગયું છે, એવા બારીક સમયમાં સલામતી સાચવવી મહા મુશ્કેલ છે.

જ્યારે તેમણે જાણ્યું કે મહંમદ સાહેબ તેમને સુસલમાન બનાવવા માટે ઉપડી ચુક્યા છે, ત્યારે તેમના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. ચારે બાજુથી ઉમા થએલા વિરોધી વાતાવરણ વચ્ચે ધીરજ ધારણ કરીને શાન્ત બેસી રહેવું, એ તેમને માટે અશક્ય થઈ પડ્યું. આથી આ ચારે ભાઈઓ પોતાની સાથે માત્ર જરૂર જોગી વસ્તુઓ લઈને, શુપચુપ રાજ્યધાનીનો ત્યાગ કરી ગયા.

ચાલતાં ચાલતાં આ ચારે જણ જ્યારે દરિયા કિનારે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે એક નાનકડી હોડી પર તેમની દૃષ્ટિ પડી જાણે પરમાત્માએજ તેમને માટે આશુના સમયે આ સાધન મોકલ્યું હોય, એવુંજ તેમને જણાયું. આ વખતે કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં ચારે ભાઈઓ હોડી પર ચડી બેઠા.

આ સમયે દરથી કોઈકે વ્યક્તિ તેમના તરફ દોડતી આવતી

હોય, એવો તેમને આભાસ થયો. તેને જોઈને પ્રથમ તો આ ચારે જણને ધાસ્તી પેડી. પરંતુ જ્યારે નરપતે તેને જાણ-જ્યો, કે એ તો તેમનો મિત્ર માણકુરેશી છે ત્યારે તેમનાં હૈયાં હેઠાં થયાં.

માણકુરેશી આ ચારે ભાઈઓનો મિત્ર તેમજ એક સ્વામિ-ભક્ત સેવક હતો. જ્યારે તેણે આ ચાર જણની ચાલ્યા જવાની વાત સાંભળી, ત્યારે તેને ઘણું ખેડ થયો. અને પગ લેતો લેતો તે પણ તેમની પાસે પહોંચી આવ્યો. માણને જોઈ આ ચારે જણ ખૂબ ખુશી થયા. અને તે કેમ આવ્યો, તેનું કારણ પૂછવા લાગ્યા. આ સાંભળી માણ જોડ્યો, માફ તો જીવન-મરણ તમારી સાથેજ છે માટે જ્યાં તમે ત્યાંજ હું.

માણકુરેશીનો આ ચારે ભાઈઓ સાથે જવાનો નિશ્ચય મક્કમ હતો. તેમની ઘણી સમજાવટો છતાં તે એક ટળી બે ન થયો. આથી તેમણે એને પણ પોતાની સાથે હોડીની અંદર બેસાડી દીધો. આ પાંચે જણને લઈને હોડી સમુદ્રનાં ઉછળતાં મોઝાં વચ્ચે પોતાનો રસ્તો કાપવા લાગી.

દુહો—ખાખલ બેઠી નિંગેઆ,^૧ અચી વિકા પાણુ;
ધ પરતા સુંહી કે, તેંજ રમ સુંહી કે જાણુ.

ભાવાર્થ—ખાખલ બેઠી પર ચડીને આ ચારે જણ નીકળી પડ્યા. હે ધક્કર! એની સપુરત તને છે. તુંજ એમની સંભાળ લેજે.

દુહો—ડીંય તતો ને કવ બરે, ઝલેં જંગલ ઝાડે;
રખે રખણુહાર, તપ નં-અચે તિનીં કે.

ભાવાર્થ—દાવાનળ લાગ્યો હોય, જંગલો અને ઝાડો સળગી બેઠ્યા હોય, અને દિવસ પણ તપ્ત બની ગયો હોય એવા સમયમાં પણ ખ્યાવનાર જેને બચાવે તેને બીની આગ પણ ન આવે.

ઉપરોક્ત કથનાનુસાર દેવેન્દ્રના ચાર કુમારો અને પાંચમે માણકુરેશી ને હોડીમાં ફૂટી પડ્યા હતા, તે હોડી મહાસમુદ્ર જો-ળંગીને આખરે કાઠિયાવાડના કિનારે આવી પહોંચી.

અહીં હરથી તરતા આવતા એક તુંબડા પર આ પાંચે જણની દૃષ્ટિ પડી. તુંબડું પણ ઘડીકમાં મોજાનાં શિખર પર, અને ઘડીકમાં નીચે પટકાતું તેમની તરફ આવી રહ્યું હતું. તુંબડાને છેક તેમની

૧ આ તુંબડા વિષે અને ચારણોની ઉત્પત્તિ વિષે કચ્છના ભાટ ચારણોના ચોપડામાં એવી દંતકથા આપવામાં આવેલી છે, કે ચારણીયો કરીને એક સંકરનો પૂજારી હોય તે આખો દિવસ ગાયોને ચારવાનું કાર્ય કરતો હોવાથી લોકો તેને ચારણીયાના નામે ઓળખતા. એક વખત જંગલમાં ગાયો ચાગતા તેણે એક સંગેવરમાં વિહાર કરવા આવેલી અપ્સરાઓને દીડી. એ અપ્સરાઓના શરીરનું અદ્ભુત મૌલ્ય જોઈને ચારણીઓ તેમના પર મોહિત બની ગયો. જંગલમાંથી પાઠો આવીને તે, તેના ઇષ્ટદેવ શંકર પર આદાર-પાણીનો ત્યાગ કરીને ભારે તપ કરવા બેસે. આમ સાત દિવસ વીતી ગયા છતાં હજી અત્યેા ચારણીયો કેમે કરીને તપશ્ચર્યાનો ત્યાગ કરે નહિ. ચારણીયાની આકરી તપશ્ચર્યા જોઈને શંકર લગવાન તેના પર પ્રમત્ર થયા, અને તેને વરદાન માગવા કહ્યું. ચારણીયો બોલ્યો, મારે તો અપ્સરાને પરણવું છે. એની આ માગણી ભારે પડતી હતી. છતાં શંકરનું વચન, તે મિત્રા કેમ થાય ? મહાદેવનું વચન પાળવા આવડ નામની એક અપ્સરા ચારણીયાને પરણી. પરંતુ તેની માથે કોઈ દિવસ પણ બોલવું નહિ, એવો એનો કરાર હતો.

આવડ અપ્સરા ચારણીયાના ધરમાં ઘણી મુદત રહી. એને પેટે નવ છોકરો જન્મ થયો ત્યાં લગી તે તેની સાથે એક સમય પણ કદી બોલી ન હતી અને શંકરના વરદાનને માન આપીને ચારણીયાએ પણ કદી તેને બોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો ન હતો.

લોકોમાં આ વાતની ચર્ચા ચાલવા લાગી, કે ચારણીયાના ધરમાં અપ્સરા છે, પણ તે કદી તેની સાથે વાત કરતી નથી. ચારણીયાને પણ જેમ જેમ વખત જતો હતો તેમ તેમ આ વાત વધુ માત્રની હતી. એક દિવસ તેણે પોતાના મિત્રોને આનો કંઈ ઈન્કાર કરવા કહ્યું. તેના મિત્રોએ તેને પૂછ્યું, કે તમારી બેસો કાણ દોડે છે ? ચારણીયો દોડે હું પોનેજ. પેલા-ઓએ કહ્યું ત્યારે એક રત્નો છે. આજ જ્યારે તું બેસો દોડવા બેસે, ત્યારે તાંત્રી ગ્રામ પર ઉંધી વાળી તેની તરફ જોવા વગર તું દોડવા માડજે. આ ઉપાય એવો મરસ છે, કે તારી સ્ત્રી આ જોઈને જરૂર ખૂલી જશે અને બોલી ઉઠશે. આ ઉપાય ચારણીયાને પણ ઠીક લાગ્યો. તે દિવસે તેણે તેમજ

હોડીની ખાત્રીમાં આવેલું જોઈને અને તેમાં ડાગળી દીધેલી જોઈને; આ ચારે જણને પેલું તુંબડું ઉપાડી તેની અંદર શું છે, તે જોવાની

કર્તું. અવળી તાંબડી બે ગુડા વચ્ચે ઠરાવી તે તેના તળીયા પર દૂધની શેડા ઠોકવા લાગ્યો. આવડ અપ્પરાએ જ્યારે આજનો આ વિચિત્ર ખેલ જોયો, ત્યારે તેણે વિચાર્યું, કે ચારણીવાને આજ શું થયું છે? તે ભાંગ કે ગાંજો તો નથી ચડારી આવ્યો? ચારણીયો તો અવળી તાંબડી પર શેડા માર્યે રહ્યો હતો, અને તાંબડીની બને તરફથી દૂધ વહીને જમીન પર પડ્યે જતું હતું. હવે આવડથી રહેવાયું નહિ. તે બોલી ઉઠી, મૂર્ખ! આ શું કરી રહ્યો છે? દૂધ તો તાંબડીમાં પડવાને બદલે જમીન પર ઢોળાય છે. તે જોતો કેમ નથી?

આવડ અપ્પરાના મ્હોંમાંથી ઉપરોક્ત શબ્દો નીકળતા સાંભળીને ચારણીયાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. તે ઉભો થઈ નાચવા લાગ્યો, અને આવેશમાં બોલી ઊઠ્યો, કે બસ! મારે એટલું જ જોઈતું હતું. ધણા દિવસની તારી ચુપડી આજે મેં મારી યુક્તિથી કેવી તોડાવી? આમ કહી તે ખૂબ શરૂ થઈને દૂધવા લાગ્યો.

ચારણીયાની હગાખોરી જોઈને આવડ અપ્પરાને ઉલટો ક્રોધ ચડ્યો. ચારણીયાએ તેનું બિરદ તોડાવેલું હોવાથી તે એકદમ તેની કનેથી આલતી થઈ. અને જતાં જતાં તેને શાપ આપ્યો કે તેં મારાથી કપટની રમત કરી, તો તારા વંશની સ્ત્રીઓ તારા વંશજોને ગણકારશે નહિ. આવો શાપ આપી તે એકદમ ચારણીયાનો ત્યાગ કરી ગઈ.

આ વખતે આવડ અપ્પરાના પેટમાં ગર્ભ હતો. એ ગર્ભનું શું કરતું તેનો વિચાર કરતાં તેણે એક યુક્તિ બોલી કાઢી. તેણે પોતાનું પેટ ચીરી ગર્ભને બહાર કઢાડ્યો. અને એક તુંબડાને ડાગળી આપી, તેમાં એ નાના બાળકને સુવાડી, પાછી તે તુંબડાની ડાગળી બંધ કરી દીધી. તેમા દવાની આવળ માટે થોડી જગ્યા રાખીને, તેણે તે તુંબડાને દરિયાના પાણીમાં પહેલું છોડી દીધું.

આ તુંબડું મિથિલેશથી નીકળેલા દેવેન્દ્રના ચાર કુમારો જોઈને હોડીમાં બેસીને હિંદુસ્તાન તરફ આવતા હતા તેમના હાથમાં આવ્યું. એમના બાળકને બદલે દેવેન્દ્રના એક કુમાર નરપતે તેના ભારો ભાર સુવણું પોતાના ભાષ્ટ્રોને આપી તે બાળકને તેણે પોતા પાસે રાખી લીધું. આ બાળક તુંબડામાંથી નીકળેલું હોવાથી તેના વંશજો ‘તુંબેર-ચારણ’ કહેવાયા.

ઈચ્છા થતાં, તેમણે તુંબડું દરિયામાંથી ઉંચકી લીધું. અંદર જુએ છે તો તરતનું જન્મેલું એક બાળક તેમના જોવામાં આવ્યું. કુદરતની આ અકળ લીલા જોઈને તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે આ છોકરાને ઉછેરીને મોટા કરીશું અને જો એ નસીબ જોગે જીવતો રહેશે, તો આપણને કામ આવશે એમ ધારી તેઓએ તુંબડામાંના બાળકની જરદાસનું કામ માણને સોંપ્યું.

હવે હોડી પર ચારને બદલે છ જણ થયા. આ છએ જણને લઈને હોડી દરિયામાં રસ્તો કાપવા લાગી. આ બનાવ પછી થોડીજ વારે દૂરથી જમીન દેખાવા લાગી. અને ઇશ્વરને આધારે ઉપાડેલી પેલી બાબલ બેડી તરતજ કાઠિયાવાડને કિનારે આવીને અટકી.

ધરતી માતાનાં આમ અણુધાયાં દર્શન થતાં સૌને એમ થયું, કે આ બાળકને લીધેજ આપણે ઉગરી શક્યા છીએ. આથી તેઓ એ બાળકની ઘણીજ સંભાળ લેતા હોડી પરથી ઉતરીને આગળ ચાલવા લાગ્યા.

જ્યારે તેઓ કાઠિયાવાડના ઓસમના ડુંગર^૧ પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેમને સમાચાર મળ્યા, કે ઓસમના ડુંગર પર હોંગળાજ માતાનું મંદિર આવેલું છે આ સાંભળી આ ચારે જણા હોંગળાજ દેવીનાં દર્શનાર્થે ઓસમના ડુંગર પર ચડવા લાગ્યા.

ઉપર જઈને આ સઘળા અત્યંત ભક્તિભાવથી હોંગળાજ માતાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. આ લોકોની ખરા અંતરની સ્તુતિથી માતાજી પ્રસન્ન થયાં. આ ચારે જણને તેમણે આશીર્વાદ આપ્યા, અને માણ કુરેશી તથા તુંબડામાંથી નીકળેલા ચારણપુત્રને વંશ પરંપરા પાળતા તેમને આશા કરી.

માતાજીની પ્રસન્નતાથી આ ચારે જગના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે માણકુરેશીને માતાજીનો મેરેયોર બનાવ્યો. અને આ બન્ને જણના વશજોને પરંપરા પાળવાનો જામ નરપતે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો.

૧ ઓસમનો ડુંગર કાઠિયાવાડમાં આવેલો છે.

૨ મેરેયોર=અર્પણ થએલો. માણ કુરેશીના વંશજો આજ પણ મેરેયાની ઓળખથી ઓળખાય છે.

દેવીનાં દર્શન કરી, આ ચારે જણ ઓસમના હુંગરપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યા. એટલામાં રસ્તામાં તેમને અચાનક મહંમદ સાહેબનો લોટો ધડ ગયો.^૧ મહંમદ સાહેબને અહીં પણ આવી પહોંચેલા જોઈને આ ચારે જણાના મનમાં પ્રથમ તો બય પેઠા છતાં હિમત ધરી તેઓ મહંમદ સાહેબની સન્મુખ આવી પહોંચ્યા.

મહંમદ સાહેબ આ ચારે જણને ઇસ્લામનો અંગીકાર કરવા સમજાવવા લાગ્યા. છતાં આ લોકો પોતાના નિશ્ચયમાં મક્કમ હતા. તેમણે ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરવા લેશ પણ ઇચ્છા જણાવી નહિ. પરંતુ મહંમદ સાહેબ બોલ્યા, કે તમે ચાર બાઈઓમાંથી એક જણને તો ઇસ્લામનો સ્વીકાર અવશ્ય કરવો પડશે. આ સાંભળી સૌથી મોટો બાઈ અસપત મુસલમાન બનવા તૈયાર થયો. અસપતને ઇસ્લામી મજહૂબ સ્વીકારવા તૈયાર થએલો જોઈને મહંમદ સાહેબને આનંદ થયો, અને તેઓ બોલ્યા.

હુલો—અસપત લરતું કલમું, ઝલ નખીજી બાઈ,
ત ચગદા-પાતસાઈ, નખી ચેં નક્કી ડીયાં.

ભાવાર્થ—મહંમદ સાહેબે અસપતને કહ્યું, કે તું કલમો બંદ, અને મારો હાથ ગ્રહણ કર, તો હું જરૂર તને ચગદા-પાદશાહી અપાવું.

હુલો—અસપત લરેઓ કલમું, ઝલેં નખીજી બાઈ;
ત ચગદા-પાતસાઈ, અચી અસપત કે જુદઈ.

ભાવાર્થ—અસપતે કલમો લયો, અને નખીનો હસ્ત ગ્રહણ કર્યો, તો તેને ચગદા પાદશાહી પ્રાપ્ત થઈ.^૨

આ રીતે મોટો બાઈ અસપત મહંમદ સાહેબ સાથે મિસર ગયો. અને આ ત્રણે બાઈ અહીંથી આગળ ચાલવા લાગ્યા.

૧ મહંમદ સાહેબ જાતે અહીં આવેલા હોય એ વસ્તુનો ચારણોના ચોપડા સિવાય અન્ય પુરાવો નથી. બાકી મોટા અસપતને તેમણે મુસલમાન બનાવ્યો એ વાત ઇતિહાસ સિદ્ધ છે.

૨ અસપતના વંશના ચગદા સમા અર્થાત મોગલ થયા એમ, કહેવાય છે.

આ ત્રણે ભાઈઓએ પણ અહીંથી છુટા પડવાનો વિચાર કરેલો હોવાથી, માણુ કુરેશી અને તુંબડામાંથી નીકળેલા તુમેર ચારણની સપુરત કોને કરવી, તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા ત્યારે માણુ કુરેશી બોલ્યો, કે મારી મહોબ્બત તો પ્રથમથીજ એટલે મિસર શામથીજ નરપત સાથે છે અને હું નરપતની સાથેજ રહેવા માગું છું. આથી માણુની સોંપણુ નરપતને કરવામાં આવી બાકી રહ્યો તુમેર ચારણ એસમના કુંગર પર સૌએ મગીને એનું નામ સામૂર નક્કી કરેલું હતું. એ સામૂરની સોંપણુ કોને કરવી, એજ હવે સવાલ રહ્યો હતો એ છોકરા માટે છેવટ એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું, કે જે ભાઈ એની વધારે કિંમત આપે તે એ છોકરાને રાખે. ગજપત અને ભૂપત પાસે તો કંઈ પણ દ્રવ્ય નહતું પરંતુ મિસર શામથી રવાના થતી વખતે નરપતે પોતાની સાથે એક સોનાની ચક્રી રાખી લીધી હતી. એ સુવર્ણ-ચક્રી વજનમાં પણ બરાબર એ તુમેર બાળક જેટલીજ હતી તેથી નરપતે પોતાના બંને ભાઈઓ વચ્ચે એ સુવર્ણની ચક્રી આપી, અને તેના બદલામાં તેણે સામૂર તુમેરને પોતાની સાથે રાખી લીધો. તે દિવસથી માણુ મેરેયો અને સામૂર ચારણ, નરપતના મંગલુદાર થઈને રહ્યા.

દુહો—બાળક ચડી ઉખતો, માણુ મંગલુદાર;
સમેં સોન ભાર, તુમર કે તોરે રખ્યો.

ભાવાર્થ:—નરપતે માણુ મંગલુદારને પોતાની સાથે બેઠીમાં બેસાડ્યો અને પોતાનો કરી રાખ્યો. તેમ તુમેર ચારણને પણ તેણે મોના ભારો ભાર તોળી પોતાની પાસે રાખ્યો.

આ વખતે બાળક તુમેર ચારણની ઝાલવા પર સરસ્વતીએ વાસ કર્યો, અને તે નરપતને આશીર્વાદ આપતાં બોલ્યો—

દુહો—સને સોન ભાર, તો તોર્યો તુમર;
થીધા થધા ધર, મુખ પસનેં સામલ.

ભાવાર્થ:—હે જામ નરપત, તેં તુમેર ચારણને સુવર્ણ ભારોભાર તોળી રાખ્યો, માટે તું ત્યા જઈશ ત્યાં તને શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે, અને ક્યારે તને મુખી કરશે.

જામ નરપત, માણે માંગણુદાર અને સામૂરચારણને લઈને મજલ દર મજલ કરતો આગળ ચાલવા લાગ્યો. અને તેના બાઈઓ ગજપત અને ભૂપત પણ પોત પોતાને રસ્તે પડી ગયા. અહીંથી આ ચારે બાઈઓ છુટા પડી ગયા પરંતુ આ ચારે બાઈઓ પૂરે-પૂરા ભાગ્યશાળી હોવાથી તેઓ પોતાના ભાગ્ય-ગણે જીદી જીદી રાજ્ય-ગાદીના માલીક થઈ પડ્યા.

દુહો—અસપત દિલ્લી રાજ્યા, નરપત નગર ભેર;
ગજપત જા ગિરનારમે, ભૂપત જેસલમેર.

ભાવાર્થ—અસપતના વંશવાળાએ દિલ્લી પર રાજ્ય કર્યું નરપતના વંશના નગરસમેમા, ગજપતના વંશના ગિરનારમાં, અને ભૂપતના વંશના જેસલમેરમાં રાજ્ય અમલ ચલાવવા લાગ્યા.

સહ્યદ્ર રામજી

• ભાટ ચારણોના કચન મુજબ ઓમમના ડુંગર પર નરપતને દેવીએ જાડામા અર્થાત મ્હેમા સંતાડ્યો, તેથી તેના વંશના જાડેજા કહેવાયા ગજપતને ચુડામા સંતાડ્યો, તેથી તેના વંશના ચુડાસમા કહેવાયા. ભૂપતને બેટમાં સંતાડ્યો, તેથી તેના વંશના ભટ્ટી કહેવાયા. અને અસપતને ચ કળા નીચે સંતાડ્યો, તેથી તેના વચ્ચે ચકતા અર્થાત મોગલ થયા, પરંતુ આ વાત શુદ્ધિમા છતરી રીકે તેની જણાતી નથી.

પ્રકરણ ૩ જી.

ભૂપતનો ભટ્ટીવંશ

અથવા

જામ આજી અને પુનરાજી.

(૧)

(શિઆણકોટનો કબજો.)

દેવેન્દ્રનો ચોથો કુમાર ભૂપત, ઓસમના હુંગરપરથી આવતા થઈને, સ્ત્રીધો અણુવલવાડા આવ્યો. અહીં આ સમયે પવર-વંશની સત્તા જામેદારી હતી. પવર-રાજના દરબારમાં જઈને, ભૂપતે પવર-સરદારની નોકરી કરવાની પોતાની ઇચ્છા બતાવી. ભૂપતનો તેજ-સ્વી અને રાજવંશી ચહેરો જોઈને, પવરોનો પાગેરો^૧ પ્રસન્ન થયો. અને તેને તેણે પોતાની ફોજની એક ટુકડીનો સરદાર બનાવ્યો. અહીં ભૂપતે પવર સરદાર પર પોતાનાં પરાક્રમોની ઓવી મુંઢર છાપ પાડી, કે તેણે તેની બહાદુરી અને ખાનદાનીની કદર કરીને, તેને પોતાની કન્યા પણ પરણાવી.

હુહો—હલી નિંગેઓ^૨ હેકલો, કુલ્લે વજી કબાણ;

અચી થેઓ જામ, પવરેં ઘરા પણેઓ.

ભાવાર્થ—ખમે ધનુખ્ય-જાણ બેરચીને જૂપન એકલો નીકળી પડ્યો, અને પવરોના રાજ્યમાં આવીને તે પરણ્યો, અને જામની પત્ની પ્રાપ્ત કરી.

અણુવલવાડાની નજદીકમાંજ જરકાછાનો પ્રદેશ આવેલો હતો. અહીં પણ પવર-સરદારોનીજ એક શાખાની સત્તા ચાલતી હતી. પરંતુ આ જાને શાખાઓ વચ્ચે ઘણા જુના સમયથી વૈમનસ્ય ચાલતું હતું. આ કારણથી આ જાને પણ ગામગામ દેરકાંટા^૩ કરી રહ્યા હતા અને તેમની વચ્ચે અચાર નવાર નાની મોટી જાજપીઓ, પણ ચાલી રહી હતી.

આ સમયે પવર-રાણીના પેટે ભૂપતને છ પુત્રોની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ છ જણા પણ પૂરા જવાંમર્દ હોવાથી, તેમણે પોતાની બહાદુરીથી પવરોના લશ્કરની જુદી જુદી ટુકડીઓ પર સરદારી મેળવી લીધી હતી. અને તેમના લશ્કરી બળને પણ એમણે ખૂબ વધારી દીધું હતું. આથી અણુવલવાડાના પવરોએ વિચાર્યું, કે જરકાછાવાળા આપણને રાત-દહાડો સુખે બેસવા દેતા નથી. માટે આપણેજ તેમના પર મોટું કટક લઈ જઈએ, અને તેમને મારી લઈએ, તો છ'દગી ભરની પીડા ટળે. એમ ધારી તેઓ સૈન્ય એકઠું કરવા લાગ્યા. અને પોતાનો જથ્થો ધરાધર જમાવીને, તેઓ જરકાછાવાળા પર ચડી ગયા. આ સમયે ભૂપતના છ એ કુમારો સૈન્યની જુદી જુદી ટુકડીઓના સરદાર હતા.

આ લોકોને ચડી આવેલા બેઠને, જરકાછાવાળાએ પણ પોતાની તૈયારી કરી લીધી. અને ફોજોનો મુકાબલો થયો. આ લડાઈમાં ભૂપતના કુમારોની કુનેહ અને તેમના પરાક્રમથી અણુવલવાડાના પવરોનો વિજય થયો. અને જરકાછા વાળાનો પરાજય થયો.

આમ જરકાછા સર તો થયો, પરંતુ જરકાછાના જામની પાઘડી કોને બંધાવવી, તે બાગતમાં તેમના વચ્ચે તકરાર ધર્મ પડી. એક કહે હું બાંધું, બીજો કહે હું. આ તકરાર વધવા લાગી, આ વખતે કેટલાક ડાહ્યા માણસોએ વિચાર્યું, કે આ ઝગડો નુકસાનકારક હોવાથી, તેનો કોઈ ત્રીજો રસ્તો કહાડવો જોઈએ. આમ વિચારી, તેમણે એવી ગોઠવણ ઉતારી, કે જરકાછાના જામની પાઘડી બીજા કોઈને ન બંધાવતાં, તેના જુદા જુદા વિભાગ કરી, તેની સત્તા ભૂપતના છ કુમારો, જેઓ આપણા ભાણેજ થાય છે તેમને સોંપવી.

આ રસ્તો સૌને પસંદ પડતાં, તેમણે તકરારનો અંત આવણવા, જરકાછાના છ વિભાગ કરી, તેનો કબજો ભૂપતના છ કુમારોને સોંપી દીધો.

હુદો—ચિત્તો મોડે ભદુઆ, લીંબા અંજ ભાંદ્રામ,
થેઆ જરકાછેજા જામ, બેઆ રાણા રાણ્યા.*

સાવાઈ^૧—ચિના, મોડ, ભદુઆ, લીન, અંજ, અને ભાદ્રામ નામક ભૂપતના છ કુમારો જરકાછાના જન્મ થયા.

આ રીતે જરકાછાની રાજગાદી ઉપર ભૂપતનો સદ્વીવંશ આવ્યો. એ વંશના ઉપર કહેલા છ પથર અર્ધાન છ પાંખડી થઈ. તેમાંથી બીજી પાંખડીઓ કાળક્રમે ઘસાઈ ગઈ. માત્ર ભદુઆ અને ભાદ્રામનો વંશ રાજ-વંશ તરીકે આગળ ચાલ્યો. એ ભદુઆના વંશરાજા બધા ભદુઆ કહેવાયા. અને ભાદ્રામના વંશએ ભાદ્રામની ઓળખથી પ્રખ્યાત થયા. આગળ જતા આ બે પાંખડીમાંથી ભદુઆની પાંખડીમાં પાગારો આજી નામનો થયો અને ભાદ્રામ વંશનો પાગારો પુન રાજી થયો.

આ સમય દરમિયાન એક વખતે જરકાછામાં વરસાદ તાજુ કરી ગયો. અમુકના જમાનામાં હોડોની સગી માલમતાનો સમાવેશ પશુધનમાંજ થઈ જતો હોવાથી, ભદુઆ અને ભાદ્રામની મોટી મોટી આધાર ઘાસ-ચારાના અસાવે ભૂખે મરવા લાગી. ત્યારે આજી ભદુઆએ પુનરાજી ભાદ્રામને કહ્યું, કે હવે અહીં જરકાછામાં આપણા ઢોરોનો નિશાવ થવો મુશ્કેલ છે માટે ત્યાં પુષ્કળ ચાર-પાણીની સગવડ હોય, એવા ઢોઈ સારા રૂથળે જઈએ, તોજ આપણી આથો આ દુકાળના ડાચામાંથી ઉગરી શકે આજીની આ વાત પુનરાજીને પણ ચોગ્ય લાગી અને ભદુઆ-ભાદ્રામના સઘળા વંશરાજા, પોત-પોતાનાં ઢોરોનાં જંગી ટોળાં લઈને, જરકાછાનો ત્યાગ કરી, ઘાસ ચારાવાળા ઢોઈ પ્રદેશની શોધમાં નીકળી પડ્યા.

આ જાને પાંખડીઓ બગવાન હોવાથી, અને એમની સાથે અસંખ્ય ઢોરોની આથ હોવાથી, રસ્તામાં તેઓ ઢોઈના રોક્યા રોકાતા નથી. પોતાનાં ઢોરોને ગમે ત્યાં ચારતા આવે છે. ત્યાં પડે છે, ત્યાં “મજ્જડ”ની ફાજની માફક મેદાન કરી મૂકે છે અને જો ઢોઈ પોતાની સીમ કે હદ માટે કંઈ બોલે છે, તો તેમની સાથે લડવા તૈયાર થઈ જાય છે. તેમની સંખ્યા અને શક્તિ જોઈને, તેમની સામે થવા ઢોઈ હિંમત કરી શકતું નથી. સુલક સુલકની ત્રીમો ચારતું, આ ગંજવર ટોળું આગળને આગળ ચાલ્યું આવે છે. એમ

કરતાં તેઓ સ્થાણ અથવા શિશ્યાણકોટની પાદરે આવી પહોંચ્યા. અહીં સ્થાણમાં સોરસીપીયાનું રાજ્ય છે. અને એ પણ બળમાં કોઈનો ગાંજ્યો નથી એવો નથી.

ભદ્રા અને ભાદ્રામાની વાંદ તો સ્થાણની સીમના ઉભા મોલ ચારતી આવે છે તેમનાં ઢોરોને એ કોઈ પોતાના જેતરમાંથી હાંકી કાઢે છે, તો તેના ત્યાં જ બાર વગાડી દે છે. એમની પાસે કોઈ ધા દેવા આવે, તો તેને પણ પુરો કરી નાખતા, આ લોકો અચકાતા નથી. આમ ભદ્રા અને ભાદ્રામાએ સ્થાણની સીમમાં ચારે બાજુએ ત્રાસ વર્તાવી મૂક્યો.

આવા અનહદ ભુદ્ધિથી ત્રાસી જઈને, સ્થાણના ખેડુતો સ્થાણ ધણી સોરસીપીયા પાસે ગયા, અને પાદર પડેલી વાંદના ભુલમની ઢહાણીથી તેને વાકેફ કર્યો.

સ્થાણના ખેડુતોનો આ પોકાર સાંભળીને, સોરસીપીયાને અત્યંત ક્રોધ થયો. અને તેણે તેજ વળતે ભદ્રા અને ભાદ્રામાને પોતાની સીમ છોડી જવાનું ફરમાન મોકલાવ્યું.

પરંતુ આ લોકો કોઈપણ ફરમાનને ગણકારે એવા કયાં હતા ? સોરસીપીયાના ફરમાનને ફેંકી દઈને, એમણે તેને સાફ કહેવડાવ્યું, કે “અમારી આથો અમે અહીં ધરાર ચારીશું. તમારાથી જે થાય, તે કરી લેજે.”

આ લોકોની આપખુદી જોઈને, સોરસીપીયાના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ તરતજ એણે નગારચીને^૧ હુકમ કર્યો, કે ચુદ્ધતું નગાડું પણ કરો અને ભેર પણ કરો એનો એવો ધારો હતો, કે જ્યારે માત્ર સિરખ ધીઓજ અડવાના હોય, ત્યારે એકલું નગાડું જ કરવામાં આવતું. પરંતુ જ્યારે સોરસીપીયા પોતે પણ સાથે અડવાનો હોય, ત્યારે નગાડું અને ભેર બંને વગાડવામાં આવતાં હતા. આથી ભેર અને નગારાના ગડગડાટથી આજી ચહેરે ગાજી ઊઠ્યું. સોરસીપીયા પોતાની મોટી ફોજ સાથે ભદ્રા અને ભાદ્રામની વાંદ પર ચડી ગયો જ્યારે આજી અને પુનરાજીને સમાચાર મળ્યા, કે સોરસીપીયા

૧ શિશ્યાણકોટ તે વજનનો શિશ્યાણકોટ હોવા સભવ છે,

૨ નગારચી=નગાડું વગાડનાર.

પોતાના લશ્કર સાથે ચડી આવે છે અને સોરસીપીયાની ફોજ તેમના મુકાબલામાં અત્યંત જંગી છે, ત્યારે તેમણે વિચાર્યું, કે આમ ખુદી લડાઇ કરવાથી આપણે જીતી શકીએ તેમ નથી હવે કોઇ પણ રીતે સલાહ થાય તો ઠીક. એમ ધારી, તેમણે વાદિના સદેશા ચલાવવા માંડ્યા. અને પોતાની ભૂલ માટે દીલગીરી જાહેર કરી આ લોકોને નમી પડેલા જોઈને, સોરસીપીયાએ વિચાર્યું, કે આવા માણસો સાથે દુશ્મનાવટ કરવી, એ ઠીક નહિ તેથી તે પણ મુલેહ ઉપર આવ્યો, અને કહ્યું, કે જે થયું તે થયું. હવે તમે તમારી આંધોને લઈને, જેમ બને તેમ તરત મારી નવાઈ મૂકી જાઓ આજ અને પુનરાજીએ આ વાત માન્ય રાખી, અને કહ્યું કે અમે તો જવાને તૈયાર છીએ, પણ તમે તાકડે આવ્યા છો, તે અમારી વાંદની છાશ પણ પીતા જાઓ. વળી કહ્યું કે તમે છાશ તો ઘણી જોઈ હશે, પણ અમારી વાંદીયાર લોકોની છાશનો સ્વાદ તમે કદી પણ નહિ જોયો હોય. આમ કહી આજ અને પુનરાજી સોરસીપીયાને છાશ પીતા જવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા. આમ જ્યારે રોકનાર રોકે ત્યારે જનારથી શી રીતે જવાય? સોરસીપીયાએ વિચાર્યું, કે તડકો પણ તપી ગયો છે, અને આજ તથા પુનરાજી આટલી બધી ખેચતાણ કરે છે, તો હવે છાશ પીનેજ ચાલીએ તો વધારે સાફ. એમ સમજી તેમણે પણ આજ અને પુનરાજીના મેલાણ પાસે આવેલા એક મોટા વડના ઝાડ નીચે પોતાની છાવણી નાખી અને થોડીજ વારમાં વાદમાંથી છાશના ગોળા એક પછી એક આવવા લાગ્યા. અંદર સળી નાખીએ, તો તે પણ ઉભી રહી જાય, એવી વાંદની ઘાટી મધ જેવી છાશની તાંસળીએ તાંસળીએ ભરાવા લાગી, અને સોરસીપીયાની છાવણીમાં જવા લાગી. આજની છાશનો સ્વાદ પણ કંઈ અજબ હોવાથી, સોરસીપીયાના સૈન્યના તમામ માણસો તે હાંસે હાંસે પીવા લાગ્યા. સૌ પેટ ભરી ભરીને, છાશની તાંસળીઓ આપટવા લાગ્યા.

વાંદીયારોની છાશના સાત પ્રકાર દેખાયા છે.

- (૧) મુંધ, (૨) ગિચ્છ, (૩) લીલાચુરુ, (૪) નિંધર, (૫) આપલ, (૬) દેપલ, અને (૭) પલપલ

આ સાત પ્રકારની છાશમાંથી આજ અને પુનરાજીએ સોર

સીપીઆને અને તેના આખા લશ્કરને નીંદર નામની છાશ ખૂબ પીવડાવી. આ છાશનો એવો ગુણ છે, કે તે પેટની અંદર જતાંજ શરીરમાં એટલી બધી સુસ્તી ઉત્પન્ન થાય, કે તેના પીનારને ઊંઘ આવ્યા સિવાય રહેજ નહિ આથી છાશ પીતાંજ સોરસીપીઆનું લશ્કર આજસમાં ઘેરાવા લાગ્યું. અને થોડીજ વારમાં સઘળાને નિદ્રાદેવીએ પોતાના જોળામાં લઈ લીધા સોરસીપીઆના બધા માણસોને નીંદર છાશના પ્રતાપે ઊંઘ ઝાપટી ગઈ.

આ વખતે પુનરાજીએ આજીને કહ્યું, કે હવે આખી ફોજ ઊંઘમાં ઘેરાઈ ગઈ છે અને આવો સમય ફરીફરીને કદી પણ નહિ આવે માટે હુમલાંજ ને સઘળા લશ્કરને લોંબ લેળું કરી દઈએ, તો બધી ઉપાધી મટી જાય.

આ સાંભળીને, આજી બોલ્યો, કે એવીરીતે સૂતેલા પર ઘા કરવો, એ મરદની રીત નથી પણ આપણે ને એ લોકોને પૂરાજ કરવા હોય, તો એક બીજી શુક્તિ આદરીએ. અને તે એ, કે આપણે જાણે હુમલાંજ ચાલવાના હોઈએ, તેમ ગાંસડા પોટલા બાંધવા માંડીએ એ લોકો ઊંઘમાંથી ઊઠશે, અને આપણને હુમલાંજ આપ્યા જતા જોશે, તો જરૂર અટકાવશે ત્યારે આપણે પણ તેમને રોકી લેવા અને પછી તો જેની શક્તિ તેની વહેશે.

આવી રીતની ગોઠવણ ઉતારીને, આજી અને પુનરાજીએ પોતાના લશ્કરને કૂચ કરવાને હુકમ આપી દીધો અને સૌ પોતપોતાનો સામાન સંગેટવા લાગ્યા ઉટ, ઘોડા અને પોઠીયા પર સઘળો ઉઘાળો લદાવા લાગ્યો.

થોડીવારે જ્યારે સોરસીપીઆ અને તેનું લશ્કર છાશના પેન-માંથી જાગૃત થયા, ત્યારે આ લોકો તો ત્યાંથી ઉપડવાની તૈયારીમાં તહીન બની રહ્યા હતા. એ લોકોને હુમલાંજ ઉપડી જતા જોઈને, સોરસીપીઆએ આજી અને પુનરાજીને બોલાવીને કહ્યું, કે તમારે આજને આજ અહીંથી ઉપડવાની કરી જરૂર નથી. અહીં તમારું જે કંઈ કામકાજ હોય, તે પરિપૂર્ણ કરી, જે ચાર દિવસ રહીને જશે તો પણ કરી હરકત નથી. ત્યારે આજી બોલ્યો, કે જો અમને રોકવાનીજ આપની ઇચ્છા હોય, તો આપ પણ સઘળા અહીં આજની

રાત્રિ રોકાઈ જાયો. એટલે આપણે બધા આજની રાત આનંદ કરીએ, અને આવતી ઠાલે સવારમાં આપણે બધા આપણે રસ્તે પડી જઈએ. આમ કહીને તેની સાથે આજી ભડુઆએ એટલો બધો આમ્રહ કર્યો, કે મોરમીપીઆને તે માન્યા વગર ચા'યું નહિ સૌએ લેળા મળીને એ રાત આનંદ ગમ્મતમાં પમાર કરવાનો નીરધાર કર્યો.

આજી અને પુનરાજીના માણસો કયાં મોરમીપીઆના માણસો બરાબર બમણા હતા આથી તેમણે એવી ગોઠવણ ઉતારી, કે રાત પડતાં તેમની વાઢમાંના દરેક જણાએ જુદી જુદી રસોઈ બનાવવી, અને અકેક જણાએ સોરમીપીઆના બખ્તે માણસોને જમાડવા અને જ્યારે નગાડૂ થાય, ત્યારે દરેક જણાએ, એ બખ્તેને ઠાપી નાખવા આજી અને પુનરાજીએ પોતાના દરેક માણસને આ ગોઠવણથી વાકેફ કરી દીધા.

રાત્રિ પડતાં, મૌના ઘોડાઓને આજી અને પુનરાજી તરફથી આવેલ જોગાણુ ચડી ગયા દારૂની બદોલે શરાવા લાગી ખ્યાલી ચાલવા લાગી અને ચારે તરફ આનંદ-ગમત અને ગાન-તાનના શબ્દો સંભળાવા લાગ્યા આજી અને પુનરાજીએ સોરમીપીઆ સહિત તેના તમામ લશ્કરને શરાબના કેફમાં ચકચુર બનાવી દીધા.

એટલામાં જમવાની હાકલ પડી અને સોરમીપીઆના લશ્કરના તમામ માણસો બખ્તે જણુ ચઢીને, વાંઢવાળા ભડુઆ-ભાદ્રામના માણસો વચ્ચે જમવા વખતે વહેચાઈ ગયા સોરમીપીઆ પોતે આજી અને પુનરાજી સાથે તેમના તંબુએ ગયો તે પોતે પણ દારૂના નિશામાં લેવૂટ હતો તે પણ આજી અને પુનરાજી જોડે જમવા બેઠા. ભાણું આવતાં, જેવે તેમના હાથ નાખવા જાય છે, કે તરતજ આજીએ તેના મસ્તક પર તત્વારનો ઘા કર્યો, અને તેજ વખતે તેનું માથું ધડ ઉપરથી છુટું ચઢીને, તેના ભાણામાં આડીને પડ્યું. આ વખતે સડેલ મુજબ લડાઈનું નગાડૂ ગડગડવા લાગ્યું. અને તેજ ક્ષણે, સોરમીપીઆના દરેક માણસને આજી અને પુનરાજીના માણસોએ પોતપોતાને ઉતારે ઠાર કર્યા સોરમીપીઆનો એક પણ માણસ સ્થાણુમાં સદેશો પહોંચાડવાને જીવતો રહ્યો નહિ, આ વખતે આજી બોલ્યો:—

હુહો—રાજ ન હુવેં રૂંધલેં કે, જિનીં જીલમ નં-કે આ;
કઠી કટારા લેઠળ, મુઠસેં ગિડા મથા.

ભાવાર્થ—રાધ બેસનારને, અને પરાક્રમ ન કરનારને કઠી પણ રાજ મળતાં નથી. વીર મદોએ બેઠમાંથી કટારીઓ ખેંચી કઠાડી દુશ્મનોનાં માથાં વાઢી નાંખ્યા છે.

હુવે આજી અને પુનરાજીએ, સોરસીપીઆના અશ્વો પોતાના માણસોને સોંપી દીધા અને તેજ વળતે ત્યાંથી ચાલતા થઈને, સઘળા સ્થાણના દરવાજા પર આવીને ઉભા. દરવાજા પર દરવાણીને હાકલ મારતાં તેણે ‘કાણુ છે?’ એમ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં આજી બોલ્યો, કે સ્થાણપતિ સોરસીપીએ વાંઢ પર ચડી ગયા હતા, તે કત્તેહ કરી આવ્યા છે, માટે જલ્દી દરવાજે ખોલ. આ વાત ખરી માનીને, દરવાણી આંખો ચોળતો ઉઠ્યો, અને જેવો દરવાજે ખોલ્યો, કે સઘળા ઘોડેસ્વારો અંદર દાખલ થઈને સ્થાણપર તૂટી પડ્યા. તેમણે સુખ્ય સુખ્ય સ્થળો સરળા કબજે કરી લીધા.

સવાર પડતાંજ, તેમણે રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરવાની વ્યવસ્થા કરવા માંડી. સ્થાણના પેટામાં એકસોએંશી ગઢધણી અને એકસો નવ ગામધણી હતા, તેમણે વિચાર્યું, કે જહુઆ અને જાદામ મહા બેરાવર હોવાથી આપણે માથું ઉંચું કરશું તો તેઓ રહેવા દેશે નહિ, માટે આપણેજ તેમની સલામ કરી આવીએ. આમ વિચારી, સ્થાણના તાબાના સઘળા નાના-મોટા ગરાસીઆ લેળા થઈને આવ્યા. અને આજી તથા પુનરાજીની સલામ કરી કહ્યું, કે અમારે તો ‘લંકા બેસે તે રાવણુ’ માટે અમે તમારા સલામી-અર્થાત્ તાબેદાર છીએ. સ્થાણનો ધણી તે અમારો પણ ધણી. આ પ્રમાણે આજી તથા પુનરાજીએ પોતાના બાહુબળે સમસ્ત સ્થાણનો કબજો કરી લીધો.

હુહો—એંસી-સો કોટા, નોં-સો સ્થાણુ વટ મે;
મારે એઆણાં, ગઢ ગિડાંજિં સિપિએ.

ભાવાર્થ—એકસો એંશી ગઢપતિ અને એકસોનવ ગામધણીને નમાવી, ત્યાંના સિપાયા સરદારોને મારી, આજી અને પુનરાજીએ સ્થાણનો ગઢ કબજે કરી લીધો.

આમ સ્થાણના તાબાના સૌ ગઢપતિ તથા ગામધણી આજી

અને પુનરાજની સલામ લઈ, નજરાણું કરી, તેમની સત્તા સ્વીકારીને પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા. અને બહુઆ તથા ભાદ્રામ સ્થાણકોટમાં નિર્વિઘ્ને રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

(૨)

કાબુલના પાદશાહની કુટિલ નીતિ

અથવા

વિરોધનો પાયો.

બહુઆ અને ભાદ્રામની સત્તા સ્થાણકોટ પર દિવસે દિવસે જામતી જતી હતી. પરંતુ આ સમયે સ્થાણના રાજપર મોટી સત્તા કાબુલના પાદશાહની હતી. સ્થાણનો ઘણી સોરસીપીઓ પણ કાબુલના પાદશાહનો ખંડીઓ હતો. આથી જ્યારે કાબુલના પાદશાહને ખબર પડી, કે સોરસીપીઆને મારીને, સ્થાણનો કબજો આજી અને પુનરાજીએ લઈ લીધો છે ત્યારે પાદશાહે તેમને કહી મોકલાવ્યું, કે “સ્થાણકોટ પાદશાહી સત્તા નીચે હોવા છતાં તમે કોની પરવાનગીથી સ્થાણના સરદાર બનીને બેઠા છો, તે સમજી શકાતું નથી માટે આ હુકમ દેખત તમારે સ્થાણકોટનો ત્યાગ કરી જવો અથવા પાદશાહી સેન્યનો સામનો કરવા તૈયાર રહેવું.”

પાદશાહનો આ સંદેશો સાંભળીને આજી અને પુનરાજીના મનમાં ધાસ્તી પેડી શાહી સત્તાનત સામે ટક્કર જીતવાને તેઓ શક્તિમાન ન હતા તેમણે વિચાર્યું, કે આમ કરતાં તેમના બાપ દાદાનો મુલક જરકાણો પણ કદાચ શુભાવવો પડશે. વળી જરકાણામાં પડેલા દુકાનનો સમય વીતી જવાથી, ત્યાંના લોકો પણ હવે આજી અને પુનરાજીને યાદ કરી રહ્યા હતા અને સ્થાણકોટના સરદાર બનવાથી તો “લેને ગર્ધ પૂત ચોર યો આઈ ખસમ” એના જેવું જ ક્યાંક બની જવાની ધાસ્તી હોવાથી, હવે શો રસ્તો લેવો, તેનો આ બંને વાઘઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. છેવટે એમણે નક્કી કર્યું, કે આજીએ પાંચઓ ઉંચી કિંમતના વઢેરા કાબુલના પાદશાહના નજરાણા માટે લઈ જવા, અને પાદશાહના ફરમાન

પ્રમાણે અમલ કરવા આજી ભદુઆએ ઉંચી જાતના પાંચસો વહેરા એકઠા કરી લીધા. અને તે લઈને 'તે કાબુલનો પાદશાહ' પાસે જવા નીકળ્યો.

કાબુલ જઈને તેણે પાંચસો વહેરા પાદશાહને નેજરાણે કહ્યાં, અને પોતાની સઘળી વાત તેને કહી સંભળાવી. વહેરાં જોઈને પાદશાહ ખુશી થયો. અને આજીની કંઈ ઇચ્છા છે કે કેમ, તે તેને પૂછવા લાગ્યો. આજી અને પુનરાજીએ તો પ્રથમથીજ નક્કી કરી લીધું હતું, કે સ્થાણકોટની તાબેદારી ભરેલી સરદારી ભોગવવા કરતાં, પોતાના બાપ-દાદાના મુલક જરકલામાં જવું એ વધારે વ્યાજબી છે. આ કારણથી આજીએ સ્થાણકોટમાં રહેવાની પોતાની ઇચ્છા ન દર્શાવતાં, જરકાએ જવાની પોતાની ધારણા પાદશાહને જણાવી.

આજી સાથે વાતચીત કરતાં પાદશાહને સાફ જણાયું, કે આ લોકો કોઈકે વખતે શાહી સત્તાને પણ આડા આવે એવા જણાય છે. આથી તે ઠંડે પાણીએ ખસ કહાડવાનો કોઈ રસ્તો શોધવા લાગ્યો. છેવટે તેને એક યુક્તિ સૂઝી આવી તેણે આજી અને પુનરાજી માટે બે ઉત્તમ પ્રકારની પહેરામણીઓ તૈયાર કરાવી. પરંતુ આજીની પહેરામણી ઘણી ભારે કિંમતની, અને પુનરાજીની જરા હલકી તૈયાર કરાવી તેણે વિચાર્યું, કે જાને બાંધએને એક સરખી પહેરામણી આપીશું, તો કોઈ કંઈ બોલશે નહિ. પરંતુ જો તે કમી-જાસ્તી હશે, તો એમનામાં જરૂર કૂટ પડશે અને કદાચ પોતપોતામાંજ કપાઈ જઈને કમજોર બની જશે. આમ વિચારી તેણે આજીના વિદાય થવા વખતે, તેને ઉંચી જાતની પહેરામણી અર્પણ કરી, અને પુનરાજીને આપવાની તે કંઈક ઉતરવી પક્ષિતની આપી.

પાદશાહની પહેરામણીઓ લઈને આજી પાછો ફર્યો, થોડા દિવસમાં તે સ્થાણ આવી પહોંચ્યો અહીં આવીને તેણે પાદશાહ તરફથી મળેલી પોશાકો પુનરાજીને બતાવી.

પાદશાહની જાણ સફળ થઈ. પોશાકો જોઈને, પુનરાજીને આજી પ્રત્યે સદેહ ઉત્પન્ન થયો. આથી તેણે આજીને કહ્યું, કે આપણે બંને સરખા છીએ જોડલા માણસો તમારા છે, તેટલાજ મારા છે. કોઈએ પણ વધુ પરાક્રમ કરી બતાવ્યું નથી તો પંદી પાદ-

શાહને પહેરામણીઓ આપવામાં આટલો લેદલાવ રાખવાનું શું કારણ હતું ?

આજ નિખાલસભાવે બોલ્યો, કે પાદશાહે આમ કેમ કહ્યું તેનું કારણ તો હું પોતે પણ જાણી શકતો નથી વગી પાદશાહને ભારે પોશાક આપવા કહેવું એ યોગ્ય નહિ, એમ ધારીને તેણે આપેલી પોશાકોનો મેં સ્વીકાર કર્યો છે.

આજના આ ખુલાખાથી પુનરાજના મનનું સમાધાન થયું નહિ તેણે વિચાર્યું, કે આજ પાદશાહની સન્મુખ થઈ આવ્યો, તેથી તેણે મને પોતાના કરતા જરૂર હલકો પાડેલો હોવો જોઈએ, અને તેનું જ આ પરિણામ.

આ પ્રમાણે પુનરાજના મનમાં આજને માટે અંટસનો કટિ પેખી ગયો. તેણે આ વિષયમાં આજને વધુ કંઈ પણ ન કહેતા, આ વાત પોતાના મનમાં રાખી દીધી.

થોડા દિવસમાં પાદશાહનો મુખે આમુંગલ આવ્યોનો કમળે દેવાને આવી પહોંચનાં આજ તથા પુનરાજએ રચાણની મદદથી સત્તા તેને સોંપી દીધી અને સરહદ, રસમો વગેરે વહીવટની તેને માહિતી આપી દીધી. ત્યાર પછી આ જ ને સાઈએ પોતાના માલ-અસમાજ, ઠીઠા, પોડીયા અને ગાદાં પર ભરી પોતાના જાપ-દાદાના મુલક જરકાજમાં જવાને તૈયાર થયા.

રચાણકોટથી વિદાય થઈને, આજ અને પુનરાજ પોતાની મોટી સાથે સાથે પાછા જરકાજે આવી પટોચા રાજધાનીનું શહેર આવી પહોંચનાં, તેમણે એવો પ્રગલ્ભ કર્યો, કે તેમના કુટુંબ કબીલાએ તેમના સઘળા સામાન સાથે શહેરમાં જવું, અને આજ તથા પુનરાજએ પોતાના લગ્ન સાથે રાત્રિના સમયે મથાલોના પ્રકાશમાં વાજતે-ગાજતે સામેથા સાથે આવવું. આમ વિચાર કરી, તેમણે પોતાના તમામ ગણાવાને શહેરમાં મોકલી દીધો, અને પોતે બહાર આવેલા એક ભગીયામાં મેલાણ નાખ્યું.

ત્યારે ભોજન-સામગ્રીની તૈયારી થવા લાગી, ત્યારે આજએ પુનરાજને કહ્યું, કે આજે આપને શિકાર કરી આવેલા ન હોવાથી, આજના ભોજનમાં આપણને ખંદા આનંદ આવી શકે તેમ નથી.

આ સાંભળીને પુનરાજીએ કહ્યું, કે એમ છે તો તમારા અને અમારા બંને માણસોની એક એક ટુકડીને મોકલાવો, તો હમણાંજ તેઓ જોઈએ તેટલો શિકાર કરી લાવશે.

આથી પચાસ માણસો આજીના પક્ષના અને પચાસ માણસો પુનરાજીના પક્ષના પોતપોતાના હથિયારો ધારણ કરી, શિકાર કરવાને જાપડી નીકળ્યા.

મોરથરીની સિદ્ધ પાસે આવેલી તળાવડી પાસેથી આ લોકો જુદા પડ્યા એક બાજુએ આજીના માણસો અને બીજી બાજુએ પુનરાજીના માણસો શિકારની શોધમાં ચાલવા લાગ્યા.

આ લોકોનો એવો ઠરાવ હતો, કે શિકાર કરીને પાછા એ તળાવડી ઉપરજ બધાએ ભેળા થવું. અને સાંજે સાથે મળીને મેલાણમાં જવું.

હવે અનંત દાખ છે, તે પ્રસંગ એવો બન્યો, કે પુનરાજીના માણસોને શિકારમાં બાર જાનવરો હાથ લાગ્યા, જ્યારે આજીની શિકારી ટાળીને એક પણ પ્રાણી ન મળતાં તેઓ ઠાલે હાથે અહીં આવ્યા. આ કારણથી આજીના માણસોનાં મોઢાં ઠાળાં ધબ! પડી ગયાં હતાં. એક પક્ષના માણસો જ્યારે બાર જાનવરો લઈ જાય, ત્યારે બીજા પક્ષના માણસો આવી હાથ જીતવાતા જાય, એ વિચાર તેમને શરમાવનારો હતો. તેમાં વળી હમણાં તો હરિકાઈનો સમય ચાલતો હોવાથી, આજીના બધા માણસોના મોઢાંપરતું નૂર જાણે બિડી ગયું હતું.

આ વખતે આજીના એક માણસે પુનરાજીના માણસોને કહ્યું, કે તમે કોઈપણ શરતે અમને તમારા શિકારમાંથી લાગ આપી શકો ખરા?

“જરૂર આપીએ પણ એક શરતે” પુનરાજીના એક માણસે પેલાની મનક કરતા કહ્યું.

“અને તે કઈ શરત?”

“શરત તમારાથી પાળી શકાય તેવી નથી.”

“ગમે તેવી આકરી શરત પણ હું કબુલ કરવાને તૈયાર છું.” પેલાએ જણાવ્યું.

“ત્યારે સાંભળો.” પુનરાજીના માણસે કહ્યું. “જો આ રોડા-

રોડા-રોડાની કડીઓ ચક્રવેળી બની લાકડી.

ની તપેલી કહીને તારા કપાળ પર.

હામ દેવા દે, તો આ બધા શિકાર અમે હામણાં આપી દેવાને તૈયાર છીએ."

પુનરાલ્લના માણસે તો આ શરત માત્ર ગમ્મત ખાતર કહી હતી; પણ પેલાએ તે સ્વીકારી લીધી, અને શિકારના બદલામાં તે પોતાના કપાળ પર હામ દેવાવવા તૈયાર થયે.

શરત બહોલ રહી. પુનરાલ્લનાં માણસે પોતાનાં રોઢામાંથી એક કહી-કહાડીને, તેને તપાવવા માંડી. બ્યારે તે તપીને લાલચોળ બની ગઈ, ત્યારે તેણે તે ચીપીઆ વતી ઉપાડીને, હામ દેવાવવા તૈયાર થયેલા આલ્લના માણસના કપાળ ઉપર ચાંપી દીધી. ચડા! ચડા! ચડા! કરતી તેના કપાળની ચામડી બળી ગઈ. ઠરાવ પ્રમાણે પુનરાલ્લના માણસેનો બધો શિકાર તેણે લઈ લીધો, અને સઘળા મેલાણ તરફ ચાલતા થયા.

આલ્લના માણસે શિકારને લઈને દોડવા લાગ્યા, તે થોડીજ વારમાં પહોંચી ગયા.

આ વખતે મેહકિલ જામેલી હતી. ચંરાંબની ખ્યાલીઓ ભડી રહી હતી. અને અંગમ-નિગમની વાતો ચાલી રહી હતી. આલ્લ અને પુનરાલ્લ દોડમાં ચકચૂર હતા.

આલ્લ પોતાનાં માણસેને પુનરાલ્લના માણસોથી પહેલાં શિકાર કરી આવતા જોઈને ખૂબ ખુશી થયો, અને બધા માણસોને શાંભાંશી આપી દરેકને અંકેક ખ્યાલી ચંરાંબની ભરી આપી.

એટલામાં પુનરાલ્લના માણસે પણ આવી પહોંચ્યા. તેમને બધાને ઠાંઠા હાથે આવતા દેખીને, આલ્લ દોડના કેદમાં પુનરાલ્લને કહેવા લાગ્યો, કે "જુઓ, તમે તો કહો છો, કે આપણે બંને સરખા છીએ, અને લડાઈમાં પણ આપણા માણસો સરખાજ લડે છે. એ વાતનું આજ મેત્યસ પારખું જોઈ દેવો."

આલ્લની આ વાત સાંભળીને પુનરાલ્લને જુઓં ચડ્યો. તે જાણ્યો, એમાં એટલી બધી બડાચનું કંઈ કારણ નથી. આતા આચ-હાનું હામ છે તેથી દોડવાંર હાથમાં શિકાર આવે પણ, અને કોઈ

વાર ન પણ આવે. પરંતુ તેથી શું ? આપણા માણસો કાંઈ સિંહના શિકારે નહોતા ગયા, કે જ્યાં શૂરાસનની કદર થાય.

આ બંધી વાતચીત પુનરાજીના માણસો સાંભળી રહ્યા હતા. શિકાર તેમણે કરેલો હતો, છતાં આજીને મૂછો મરડતો જોઈને, તેમને લેદનો પડ્યો તોડી નાખવાની ઈચ્છા થઈ.

જેણે આજીના માણસને કપાળે લોઢાની ધગધગતી કડી ચાંપી હતી, તેનાથી પણ પેલાઓની ખોટી બડાચ સહન થઈ શકી નહિ. પોકળ શબ્દ ફેાડી દેવાને, અને ખરી વસ્તુ સ્થિતિથી બધાને માહિત કરવાને, તે ઊઠીને ઉભો થયો.

આ જોઈને પેલા આજીના માણસે વિચાર્યું, કે ભુંડી થઈ ! આ જો હમણાંજ વાત ફેાડશે, તો બંધી બાજી ધૂળ મળી જશે. આ કારણથી તેણે તેને બેસી જવાની ઈશારત કરતાં તેનું પોતા તરફ ધ્યાન ખેંચવા એક કાંકરો ઉપાડીને તેના તરફ ફેંક્યો. પરંતુ થવા કાળ છે, તે એ કાંકરો પેલાની આંખમાં વાગ્યો. કાંકરો અણીદાર હતો. તેની અણી આંખની વચ્ચેવચ્ચે વાગી તે આંખપર હાથ મૂકીને બેસી ગયો.

આજીના માણસેને આમ ઊભા 'કાંકરીયાળો કરતા' જોઈને, પુનરાજીના એક માણસને શુસ્સો ચડ્યો. અને તેણે તડવારથી પેલા કાંકરાનો ધા કરનારના મસ્તક પર તડવારનો ઝાટકો માર્યો. બાજી બગડી ગઈ.

આજી તથા પુનરાજીના મનમાં એક બીજા પ્રત્યે ઉત્પન્ન થયેલ અસંતોષની લાગણી એકાએક રાજગી ઊઠી.

જાને પક્ષના માણસો તડવાર વાણી તૂટી પડ્યા. રંગમાં લાંગપડ્યો.

હુહો—ખડગ વીર ભાદ્રામજી, ભદુએ અચી લગી;

રણમે રત ખરેરેઆ, મુકસે હકલ વગી.

ભાવાર્થ—ભાદ્રામ વીરોની તડવાર ભદુઆ પર ચાલવા લાગી.

--લોહી વહેવા લાગ્યા. અને મરદોની હાકલ ચાળવા લાગી.

આમ જાને તરફના માણસો ધીંગાણામાં ફૂટી પડ્યા તડવારોની અપારખીઓ ચાલવા લાગી.

આ વખતે લંગો મેહફિલમાં સરણાઈ વગાડી રહ્યો હતો, તેણે પોતાની સરણાઈ બંધ કરી દીધી.

લંગાની સરણાઈ એકાએક બંધ પડતાંજ તેની સ્ત્રી, જે રાજ મહેલાતમાં બાંધઓ સાથે બેઠી હતી, તેણે વિચાર્યું, કે સરણાઈ રાગની અધવચે અટકી, તેનું કંઈક ખાસ કારણ હોવું જોઈએ. તે સિવાય સરણાઈ આમ ઓર્ચીતી અટકે નહિ. આમ વિચારી, તેણે રાજ મહેલની અગાસી ઉપર ચડીને જોયું, તો બાગમાં તદ્દતારની ઝડ મચી રહી હતી. આનંદની મેહફિલને બદલે લડાઇનું મયદાન બની રહ્યું હતું. તે એકદમ નીચે ઉતરી, અને બાંધઓને કહેવા લાગી.

હુહો—સરો કટોરો ન ફિરે, લંગો ન લીલાએ,

ભાદ્રામે ને ભદુએ, અજ અનેરી આએ.

ભાવાર્થ—મેહફિલમાં સરાજની સુરાહી તથા ખાલી ફરતાં નથી, તેમ લંગો પણ સરણાઈના તાનમાં ડોલતો નથી. માટે ભાદ્રામા અને ભદુઆ વચ્ચે આજ કંઈન નવિન ઘટના ઘટી જણાય છે.

હુહો—તાડીએ મિંજા તૂત, કાછો કુવાયો,

દાનવ વિડેઆ ફૂત, ભાદ્રામા ને ભદુઆ.

ભાવાર્થ—આનંદ ગમ્મતમાંથી ધીંગાણું ચર્ધ પડ્યું. જરકાછે પાયમાલ થવા વખત આવ્યો. કારણકે ભાદ્રામાને ભદુઆ દાનવ જેવા બનીને, પોતપોતામા લડવા લાગ્યા છે.

આમ કહીને લંગીએ રાજધાનીમાં દોટ મૂકી, અને મોટા મોટા પ્રતિષ્ઠિત લોકોને તેડીને, ધીંગાણાની જગ્યાએ પહોંચી ગઈ. આ લોકોએ વચ્ચે પડીને, મહા ગુસ્સેલીએ ધીંગાણાનો અંત આણ્યો.

આ અપાઝખીમાં આજ ભદુઆના ઘણા માણસો માર્યા ગયા. તે પોતે પણ જખમોથી ચકચૂર બની ગયો હોવાથી, તેને ઝોળીમાં નાખીને ઘેર લાવવામાં આવ્યો.

છ મહીને આજ સારો થયો, ત્યારે તેણે માથે પાણી નાખી ધુધરીઓ વહેંચી, અને કસુંબો પણ ઠાઠ્યો. આ કસુંબાના રાય.

૧ લડાઇમાં ધાવવ યએલો ચોખો જ્યારે સાગે ચાવ, અને માથે પાણી નાખે, ત્યારે ખાદેવા પડે અને ચણાની ધુધરીઓ વહેંચવાનો રિવાજ હતો.

રામાં પુનરાજી ભાદ્રામ પણ આવ્યા હતા. જાને ભાઈઓ મળ્યા, રામ રામ કર્યા, પણ બેમાંથી એકના પણ દિલનો કંપ હતો દૂર થયો ન હતો.

આ તરફ પુનરાજીના માણસો જીત-રંગીયા હોવાથી, એમનું બળ દિવસે દિવસે વધતું ચાલ્યું. અને આજીનો પક્ષ નબળો થવા લાગ્યો. તેના મોટા મોટા યોદ્ધાઓ તો ધીંગાજીમાં પડી ગયા હતા, અને હવે તો તેના પક્ષમાં માત્ર જીવાનીયા અને છોકરાઓજ રહ્યા હતા. જે બે પક્ષો વચ્ચે વૈમનસ્ય ચાલતું હોય, તેમાંનો એક નબળો, અને બીજો સખળો હોય, તો સખળો નબળાનો નાશ કરે એમાં નવાઈ નહિ. આથી આજીએ વિચાર્યું, કે માથું નીચું કરીને અહીં પડ્યા રહેવા કરતાં, જર કાઢાનો ત્યાગ કરી જવો તેજ વધારે સારું છે. આમ વિચારી, તે પોતાના પક્ષના સઘળા માણસોને લઇને, જર કાઢાનો ત્યાગ કરી, ત્યાંથી થોડે દૂર 'કંજર કાછા' નામનું એક જીવું પાદર જે ઊંચક પડ્યું હતું, તે વસાવીને ત્યાં પોતાના પક્ષને સખળ બનાવવાના પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

(૩)

વૈરની આગ અને આજીવું મૃત્યુ.

આજી ભદુઆએ ભાદ્રામાના દરરોજના ઉપદ્રવથી ત્રાસીને જર કાઢાનો ત્યાગ કર્યો, અને કંજર કાછાનું પાદર વસાવ્યું. અહીં તેણે પોતાના પક્ષના યુવાનોને લઈકરી તાકીમ આપવા માંડી. આ યુવાનો આજો દિવસ મરદાની રમત ગમતો કરે, અને આજી પાસેથી લડાઈની કેળવણી લે. પાંચ સાત વર્ષ વ્યતીત થતાં તો આ બાળયુવાનોએ મૂંછે વળ નાખ્યા, અને જીવાન ભેધ બની ગયા. આજી ભદુઆને ખાતરી થઈ, કે હવે તેણે મંડળ દિવસે દિવસે બળવાન બનતું જાય છે. યુદ્ધને માટે તલસતા આ વીર યુવકોને બેઠને, આજી ભદુઆની છાતી ગજગજ કુલાવા લાગી.

આ સમયે જર કાછામાં પુનરાજી ભાદ્રામનો એક લંગો હતો. આ લંગો આજી ભદુઆના લંગાને ઘેરથી પરણેલો હતો. આજી ભદુઓ પોતાના સઘળા રસાલા સાથે કંજરકાછે ગએલો હોવાથી,

આ લંગાની સ્ત્રી પણ તેના ભાવિત્રોને ત્યાં કંજરકાછામાં જ હતી. બહુઆ અને ભાદ્રામા વચ્ચે દુરમનાવટ ચાલતી હોવાથી, આ લંગો ખીકનો માર્યો આજ લગી પોતાની સ્ત્રીને તેડવાને જઈ શક્યો ન હતો. આ વાતને ચાર પાંચ વર્ષ વીતી ગએલા હોવાથી, પેલા લંગાએ વિચાર કર્યો, કે હવે બંને પક્ષ શાન્ત પડી ગએલા જણાય છે. માટે મારી સ્ત્રીને તેડી આવું તો ઠીક. નહિતો ભવિષ્યમાં જો કદી લડાઈ જતી બિઠશે, તો વળી કોણ બલે શું થશે ? આમ વિચારી, આ લંગો પોતાની સ્ત્રીને તેડવાને કંજરકાછે જવા ચાલતો થયો.

તે ત્યારે કંજર કાછાની પાદરમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે બહુઆ જુવાનડાઓ પાદરમાં ‘ખરખરીની’ રમત રમી રહ્યા હતા. આ રમતમા નિશાન તાકવાનું હોય છે. તેથી નિશાન તાકવા વખતે તેઓ એમ બોલતા, કે “ખરખરી, નિશાનમાં એવી વાગજે, કે જેવી પુનરાજની છાતીમાં વાગે.”

જુવાનીયાઓના આ શબ્દો સાંભળીને લંગો ડરવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું, કે આ લોકોના અંતરમાં હજી પુનરાજ ભાદ્રામને માટે આગ સળગી રહી છે હવે આગળ જવું કે નહિ, તેનો વિચાર તે કરી રહ્યો હતો. એટલામાં એક જુવાનની દૃષ્ટિ તે લંગા પર પડી. પોતાના પાદરમાં નવિન માણસને જોઈ તે જુવાને લંગાને સ્વાભાવિક કુતુહલથી, મૂછધું “કોણ છે તું ?”

“લંગો છું અન્ન દાતા !” ધૂજતાં ધૂજતાં તે બોલ્યો.

“કોનો લંગો ?” પેલા જુવાને જરા કડક અવાજે, કહ્યું.

“ભાદ્રામાનો” લંગાના મોંમાંથી અણુધાર્યા સાચા શબ્દો નીકળી પડ્યા.

ભાદ્રામાનું નામ સાંભળી, રમત કરનારા બધા જુવાનો ચમકી ગયા તેમનો જુસ્સો ઉકળી બિઠ્યો ભાદ્રામાના લંગાને કંઈક નિશાની આપવા વગર જવા ન દેવો એવું વિચારી, તેઓ લંગાની સમીપમાં જવા લાગ્યા પરંતુ ડરપોક લંગો તેથી પહેલાં પામી ગયો હતો, કે આ લોકો હવે તેને જીવતો છોડે તેમ નથી આથી તે એકદમ મૂઠીઓ વાળીને નાસવા લાગ્યો અને એની પાછળ સઘળા

હાલુઆ યુવાનો 'મારો મારો' ના પેહાર કરતા દોડવા લાગ્યા. લંગો પોતાનો જીવ બચાવવાને કંજરકાછાના વસ્તીવાળા ભાગ તરફ નાસવા લાગ્યો. તેના કિસ્મત સંભેળે પહેલુંજ ફળીયું લંગાનું આવ્યું. એજ લંગાની સાસુ તે વખતે બહાર નીકળી હતી. જમાઈને હાંફેલા ફાંફેલા બનીને દોડતો આવતો જોઈ તેને નવાઈ લાગી. તે દોડીને તેના હાથ પકડી શાન્ત પાડવા લાગી. અને શું બન્યું છે તે પૂછવા લાગી.

ખીકથી થરથરતો લંગો બોલ્યો, મને મારવાને કેટલાએ જણા પાછા દોડ્યા આવે છે. માટે ઠ્યાંક સંતાડો! નહિ તો એ લોકો મને મારવા વગર છોડે તેમ નથી!

લંગાની સાસુ ફળીયા બહાર આવીને જુએ છે, તો 'માર પછાડ' કરતું હાલુઆ જુવાનોનું ટોળું ધસ્યું આવે છે. લંગો તેમની સામે ગઈ, અને સમજાવવા લાગી, કે એ તો મારો જમાઈ છે. આ વાત સાંભળીને, પેલાઓ ઠંડા પડ્યા, અને પાછા ચાલ્યા ગયા.

આજ હાલુઆએ જ્યારે જાણ્યું, કે પુનરાજનો લંગો અહીં આવ્યો છે. ત્યારે તેણે તેને તેડાવીને પુનરાજના રાજ વહીવટ વિષે વાત ચીત પૂછવા માંડી. લંગો ખીકજી હતો, પરંતુ તે પોતાના માલીકનું હુંડું વાંછનાર ન હતો. આથી તેણે એ વિષયમાં કશું ન કહેવા માટે આજ હાલુઆની માફી માગી. લંગાનું આ 'સાગમંથલું' જોઈને આજ હાલુઆ ખુશ થયો. અને તેને દરરોજ કચેરીમાં આવવા જણાવ્યું.

ચોડા દિવસે જ્યારે લંગો પોતાની સ્ત્રીને તેડીને પાછો જવા લાગ્યો, ત્યારે આજ હાલુઆએ, બાદામા વચ્ચે પોતાની દાનવીરતા બતાવવા, તે લંગાને અદારસે ઊંટ દાનમાં આપીને ખૂબ રાજ કર્યો.

લંગો આજ હાલુઆની દાનવીરતાનું શુભ ગાન ગાતો, અદારસે ઊંટની કતાર લઈને, ચાલતો થયો. જ્યારે તે જરકાછાની પાદરે આવ્યો, તે વખતે ગઢના કેઠા ઉપર પુનરાજ અને તેનો મુખ્ય કારભારી વાછીયો લાદ્રામ બેઠા હતા. ગઢ પાસેથી પસાર થતી ઊંટોની કતારને, અને લંગાને જોતાં, પુનરાજએ લંગાને પૂછ્યું, કે તું વળી કેને મારીને આ આખી આથ લઈ આવ્યો છે? લંગો બોલ્યો, અન્નદાતા! એ આથનો દાતા આજ હાલુઆ છે.

આ સાંભળીને, વાહીયા ભાદ્રામ પુનરાજીને કહેવા લાગ્યો, કે-
જેવું આવું દાન છે, તે હડવે પણ તેવાજ હશે. એના મનમાં
આપણું વેર જરૂર ખટકતું હશે. માટે તમે પણ આજથી જાગ્રત રહેજો.

લંગા સાથે ચાલી આવતી તેની સીએ આ શબ્દો સાંભળી
લીધા. તેણે વિચાર્યું, કે આ તો ભુંડી થઈ! સવળી કરતાં અવળી
થઈ! આથી રખે આજીને કંઈ અવળું આવે, એમ સમજીને તે બોલી:-

હુહો:-વડા ઘેં વાહીયા, તોજ સઠેં વધ સાન,
જિડીં હુવા જુવાન, સે ભડ ભાદ્રામેં મારેઆ.

ભાવાર્થ:-હે વાહીયા! તું હવે સાંક વરસનો ધરડો થએલો
હોવાથી, તારી જીદિ જ્ઞેર મારી ગઈ છે. ભદ્રામામાં જે જે વીર જુવાનો
હતા, તેમને તો ભાદ્રામાએ કતલ કરી નાખ્યા છે. અર્થાત્ ભદ્રામામાં
હવે લડાઈ કરે એવા જુવાનો કોઈ નથી.

આમ કહીને લંગી ત્યાંથી પસાર થઈ ગઈ.

વાહીયા ભાદ્રામની વાતથી પુનરાજીના અંતરમાં જાગેલી વેર-
વૃત્તિ લંગીના શબ્દોથી શાન્ત પડી ગઈ. પુનરાજીએ એ વાત પ્રત્યે
ત્યાર પછી બાજું-લક્ષ આપ્યું નહિ.

આ તરફ ભદ્રામા જુવાનો હવે યુદ્ધ માટે તલસી રહ્યા હતા.
તેઓ યુદ્ધની તૈયારી કરવાને રોજ રોજ આજી ભદ્રામાને સતાવવા
લાગ્યા. ત્યારે આજીને ખાતરી થઈ, કે હવે જુવાનો લડાઈને માટે ખરે-
ખરા લાયક બન્યા છે, ત્યારે તેણે પણ પોતાના સઘળા વાસમાં લડા-
ઈની સામગ્રીની તૈયારી કરવાનો હુકમ આપી દીધો.

હુહો:-અટા પીસજે જમ્ર, ઘી ભરજેં ધભીયેં,
હિન ડિસાંધે ચમ્ર, કુંવર કટકાઈયું કંધા.

ભાવાર્થ:-ધટીઆમાં લરકરી મોદીખાના માટે લોટ દળાવા લાગ્યા
અને ધભીઆમાં ઘી ભરાવા લાગ્યા. કારણ કે આવતા ચંદ્ર પંચી ભદ્રામા
કુમારો લડાઈને માટે ઉપડી જનાર છે.

સઘળી તૈયારી સમ્પૂર્ણ થઈ જતાં, આજી પોતાના નવજવાનોના
જંગી સૈન્ય સાથે ડંકો ગડગડાવતો ચડ્યો અને મોરથરીની ધાર
પાસે આવીને, ત્યાં મેલાણુ નાખ્યું.

અહીં આવીને આજીએ પોતાના માણસોને પૂછ્યું, કે હવે શત્રુઓની સ્થિતિની બાતરી મેળવવા માટે શહેરમાં કોણ જાય છે? આ સાંભળીને એક બોલ્યો હતું જાડ, ને બીજો કહે હતું. આ રીતે તેઓ પોતપોતામાં તકરાર ચલાવવા લાગ્યા.

કાર્ય કરવાને માટે તલપાપડ થઈ રહેલા પોતાના નવજવાનોને જોઈને આજીના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ તે બોલ્યો, કે હવે આજીવું દૂતપણું તો હુંજ કરવાનો છું. તમે સઘળા અહીંજ રહો. અને હુસમનોની હકીકતથી વાકેફ થવાને હુંજ જાઉં છું.

આજી બહુઆને જતો અટકાવવા માટે બધા અતિ આગ્રહ કરવા લાગ્યા. પણ આજી એકનો બે થયો નહિ. તે એક તુરીઆનો વેશ લઈને ત્યાંથી ચાલતો થયો, અને એ છુપાવેશથી બાદ્રામાની રાજધાનીમાં પેસી ગયો.

અંદર દાખલ થતાંજ પહેલી તુરીયાવાડ, આવી. અહીં તુરીઆનો પટેલ મિઠાઈયો ફારી^૨ ઉભો હતો.

આજી બહુઆને અહીંથી પસાર થતો જોઈને, તેને પોતાની જાતનો સમજી તેણે બોલાવ્યો ને કહ્યું, કે તું કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યો છે, અને તારી જાત કેવી છે? ત્યાંજ આજી બોલ્યો:—

હુહો—ફારી જાત ખરી, આંઉં જાત નં-જાણું કે બધું,
મા-૧ વેઆ મરી, આંઉં હુલી અચાંતો હેકલો.

સાવાર્થ—મારી જાત ફારીની છે તે સિવાય બીજી કોઈપણ જાત હું જાણતો નથી. મારા માતા પિતા મરી ગએલા હોવાથી, હું એકલોજ અહીં ચાલ્યો આવું છું.

આ સાંભળીને મિઠાઈયાએ વિચાર્યું કે એ પણ મારી જાતનો ફારી છે. અને માતા પિતા હીન છે. તેથી કામમાં ઉપયોગી થઈ પડશે. એમ ધારીને તેને પોતાને ત્યાં રાખવા, તે તેને પોતાને ઘેર તેડી ગયો તેની સ્ત્રી પણ આ છોકરાને જોઈને રાજી થઈ અને તેને પૂછ્યું, કે તારું નામ શું છે?

૧ વણકરનું કામ કરનાર એક દલકી જાત.

૨ ફારી અને તુરીઆ એ એકજ જાત છે.

આજ બોલ્યો મારું નામ કહું છે, અને મારું સગું કોઈપણ ન હોતાં તદ્દન નિરાધાર છું.

મિહાઇયા કૌરીની દીકરી જુવાન હતી તેથી તેણે વિચાર્યું કે આ છોકરો સારો છે. માટે તેને આપણી દીકરી પરણાવશું અને આપણે ત્યાંજ રાખશું.

મિહાઇયા કૌરી પાસે વણવાનું કામ હમણા હમણાં ઘણું આવતું હતું. તેની એક સાળ હતી પણ એક સાળથી તે બધા કામને પહોંચી શકતો નહિ. આથી તેણે વિચાર્યું, કે હવે નવો છોકરો આવેલો હોતાં તેને સાળ કરી આપું, તો ઘરકોતું બધું ચકત કામ થોડા દિવસમાંજ પૂર્ણ થઈ શકે. આમ વિચારી તે નવી સાળ માટે ખાડો તૈયાર કરવા બેઠો. અને એક કોથ આજના હાથમાં આપીને તેને પણ ખાડો ખોદવા કહ્યું. આજ હાથમાં કોથ લઈને ખાડો ખોદવા બેઠો. પણ તેના રાજવંશી શરીરથી એવું કાર્ય થઈ શકે તેમ ન હતું. તેના હાથમાંથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી.

આ વખતે આજની લંગી જે પુનરાજી સાદામના લંગાને પ રણેલી હતી, તે પોતાનાં કપડાંની ઉપરાણી ઠરવા અહીં આવી અને કપડું જલ્દી નહિ વણી આપવા માટે મિહાઇયા કૌરીને ધમકાવવા લાગી. ત્યારે મિહાઇયો બોલ્યો, કે આજ સુધી તો કામ કરનાર હું એકલો હતો, પણ હવે અમે બે જણ થએલા હોવાથી તમારું કામ તરત કરી આપીશું. જુઓ આ બીજી સાળ પણ તૈયાર કરી રહ્યો છું. લંગી બોલી બીજો કોણ છે? મિહાઇયો કહે, અમારો નાડી છે, બિચારો નમાવતરો છે. પણ છોકરો બહુ સારો જણાય છે તેથી આપણી દીકરી જુવન પણ એને જ પરણાવવા મારો વિચાર થાય છે. આમ કહી મિહાઇયા કૌરીએ દૂર બેઠેલા આજને બતાવ્યો.

આજેક લંગી ચેરી ગઈ, કે એ કૌરી નહિ પણ તેનો અન્નદાના આજ બહુઓ પોતેજ છે. પાસે જઈને જુએ છે, તો તેના હાથમાંથી લોહીની ધાર વહી જાય છે. આથી તે અચંબો પામીને બોલી બોલે—

હો—ખણી ખો લથ કરે, સિવજી વિઠો સારું;
અમીરાણે લથકે, લલચ રાજ ધાર.

ભાવાર્થ—હાથમાં કેશ લઈને, તું સાળ બોલેલા માટે બેઠેલો છે; પણ તારા અમીરી બોગવેલા મુંવાળા હાથમાંથી લોહીની પાર ચાલી જાય છે.

આ સાંભળી આંતરુંએ વિચાર્યું, કે લંગી હુમણાંજ બધો મા-મલો બગાડી દેશે. તેથી તેણે તેને ચુપ રહેવા ઇશારત કરી. અતુર લગી સમજી ગઈ, કે કંઈ રાજબટપટના કારણે આંતરુંએ આ વેશ ધારણ કરેલો હોવો જોઈએ. આથી તે, તે વખતે તો કંઈ પણ બોલ્યા વગર પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ; પણ તે દિવસથી તે દરરોજ આંતરુંની તપાસ રાખવા લાગી. આંતરું ક્યાંક બહાર જાય, તો પણ તે તેની પાછળ જતી. આમ તે આંતરુંને જરા પણ નજર બહાર જવા દેતી નહિ. રાજસક્ત લગી આંતરુંને કંઈ ઈજા ન થાય, તેની ખૂબ સંભાળ રાખવા લાગી.

મિઠાઈયા ઠંડીએ જ્યારે સાળ તૈયાર કરી લીધી, ત્યારે તેણે આંતરુંને તે પર વણવાને બેસાડ્યો. આંતરુંએ પોતાના પગ સાળના ખાડામાં ઉતાર્યા, તે જાણે તેણે ઘોડાના પાગડા પર મૂક્યા હોય તેમ, અને પોતે જાણે ઘોડા પર બેઠો હોય, એવી રીતે સાળ પર બેઠો. અને સાળ પર કપડું વણવાનો 'નડો' હાથમાં લઈ, જાણે હુકમન પર બરછીનો ઘા કરતો હોય, તેમ તેણે તે સાળ પર ઉછાળ્યો. 'નડો' તો શોંસરો નીકળીને પગમાંથી બહાર જઈને પડ્યો. અને મિઠાઈયા ઠંડી જુએ છે, તો તેનો તાણો-વાણો સર્વે તૂટી પડ્યો. આ જોઈ મિઠાઈયા અને તેની સ્ત્રી બંને હાથે માથું પીટવા લાગ્યાં, જે આ નાડીએ તો સત્યાનાથ વાળ્યો.

કુહો—હથ હથેં લિકડો, તં તાણાં છિન્યા ત્રીય;

ઠંડી-ઠંડીયાણી પાણુએ, એંતર કરણુ મેંય

ભાવાર્થ—ઠંડી અને તેની સ્ત્રી પોતાના પાતો કરે છે, કે એણે તો એકજ ફેરામાં બધા તાણા તોડી નાખ્યા. હવે શું કરવું ?

મિઠાઈયા ઠંડીએ આંતરુંને સાળ ઉપરથી ઉઠાડી લીધો, અને કહ્યું, કે તું એક વાર મારી પાસેથી વણતાં શીખરે, અને પછી એકલો વણવાને બેસજે. તે દિવસથી આંતરું મિઠાઈયા પાસે સાળ-તું કામ શીખવા લાગ્યો.

એક દિવસ આજી કંઈ કામસર મિઠાઈયા કંદારીના ઘરમાંથી નીકળીને બહાર જતો હતો. ત્યાં રસ્તામાં ભાદ્રામના છોકરા પણ ખરખરી રમતા હતા ખરખરીની રમતમાં નિશાન મારતી વખતે દુશ્મનનું નામ લેવાનો સાધારણ રિવાજ હોવાથી તેઓ ખરખરીનો ઘા કરતાં બોલ્યા, કે “ખરખરી નિશાનમાં એવી વાગજે, કે જેવી આજીની છાતીમાં વાગે.”

આજી પોતાનું નામ સાંભળીને, ત્યાં ઉભો રહી રમત જોવા લાગ્યો ત્યાં નિશાન મારતી વખતે, ફરીથી છોકરાઓએ એજ શબ્દો કોલ્યા.

આ સાંભળીને તેનાથી રહેવાયું નહિ, તે છોકરાઓને પૂછવા લાગ્યો, કે આજી વળી કોણ છે? અને એની છાતીમાં મારવાનું તમે શા માટે બોલો છો?

આ નવિન માણસને આજીની સિદ્ધારસ કરવા તૈયાર થએલો જોઇ, બધા છોકરાઓ તેની આસપાસ ફરી વળ્યા, અને તેને મારવા તૈયાર થયા.

આજીની લંગી તેને બહાર નીકળતો જોઇને, તેની પાછળ આવી પહોંચી હતી તેણે પેલા છોકરાઓને કહ્યું, કે તમે આ નિર્દોષ માણસને મારવાને શા માટે તૈયાર થયા છો? એ તો મારી સાંઠવળીઓને ચારનાર મારો આડું છે, માટે એને છોડી દો!

રાજની લંગીની આ વાત સાંભળીને, બધા જણા શાન્ત પડી ગયા. અને આજી બહુઆને લંગી પોતાને ઘેર તેડી ગઇ.

આજીએ લંગીને કહ્યું, કે તે મારા પર આટલા ઉપકાર કર્યા છે, તો એટલી પણ તપાસ કરી આપ કે ભાદ્રામની આંધોર ક્યાં ક્યાં રહે છે.

લંગી બોલી તે તો હું પણ બાળતી નથી. પણ આજ ભાદ્રામા વંશમાં એક મરણ થયું હોવાથી બધા પથર (વાયાતો) રાત્રે ત્યાં સવાને આવે છે, અને હું પણ એસારવાઈ માટે ત્યાં બાંસ છું.

૧ આડું=દોડેલો ચારનાર. ૨ આંધો=દોડેલો ટોળા.

૩ એસારવું=મરણીયામાં મરનારના ચણ ગયા તે.

ત્યાં તમે રાત્રે આવો, તો હું બધી તપાસ કરીને તમને ખબર આપી દઉં.

આજી ભદુઓ હવે અત્યંત અધીરો બન્યો હતો. તે પોતાનો એક દિવસ પણ ખોટી કરી શકે, તેમ ન હોવાથી, તે તેજ રાત્રે લંગી સાથે જવાને તૈયાર થયો. અને રાત પડતાં જ્યારે લંગી ભાદ્રામાની ડેલીએ ગઈ, ત્યારે આજી ભદુઓ પણ પોતાના શુભ વેશે ત્યાં પહોંચી ગયો. ભાદ્રામાના ચાકર વર્ગ સાથે તે પણ ડેલીના એક ખુણામાં પડી રહ્યો.

લંગી તો રાજપૂતાણીઓ પાસે રણવાસમાં પહોંચી ગઈ. અને તેજ રાત્રે તેણે ભાદ્રામાની મોટી મોટી આથોની સઘળી માહિતી મેળવી લીધી.

મધરાત વીતી જઈને, જ્યારે વહેલી પડેડનો સમય થયો, ત્યારે લંગીએ બધી રાજપૂતાણીઓને જગાડી. અને તરતજ આ રમણી-મંડળ મરનારનો આજ્ઞ લેવા તૈયાર થઈ ગયું.

મરનારનાં પરાક્રમે અને સફળતા સંભારી સંભારીને લંગી પોતાના તીણા અને કઠેણ અવાજથી ઓસારવાર લાગી, અને રાજપૂતાણીઓ એ લંગીની ઓસાણીમાં પોતાનો અવાજ પૂરતી “ધડૂસ! ધડૂસ!” કરતી પીટવા લાગી. વહેલી પડેડના શાન્ત સમયે આ કઠેણ રૂદનનો પડઘો આખા ગામને ગમતી રહ્યો.

હવે લંગીને વિચાર થયો, કે આમને આમ જો સવાર પડી જશે, તો આજી ભદુઆને વળી નવી મુશ્કેલીમાં આવવું પડશે માટે હમણાંજ એને બધી માહિતી આપી દઉં. એમ ધારીને, તે મરનાર ભાદ્રામાના શુભગાન ગાવા સાથે આજી ભદુઆને ખાતમી પણ આપવા લાગી. અને રાજપૂતાણીઓ લંગીની ઓસાણીને છેડે “હાય! ગાવા, હાય!” એ શબ્દોનો ઉમેરો કરતી, પીટવા લાગી.

ચાલાક લંગી આજી ભદુઆને ભાદ્રામાની આથોની એક પછી એક ખાતમી આપવા લાગી:—

૧ આજ્ઞે=મરનારને પીટવું તે.

૨ લંગી મરનારના શુભગાન ગાય તે. જૂના સમયમાં રાજપૂતોમાં મરનારને બાર દિવસ લગી વહેલી પડેડે આમ પીટવાનો રિવાજ હતો.

હુહો—તડે તું ન આવે, જડે માતંગ મૈયું મિડન,
વડા વડાજી વન, વૈયું કાઢો ઉકરી.

ભાવાર્થ—જે વખતે કાચીના નેત્રી જંગી બેસો દુઝતી હતી,
ત્યારે તો તું ન આવ્યો, પણ હવે તો તે મોટા જંગલો પસાર કરી જરકાણો
ઝાળંગી ગઈ છે.

થોડીવાર રહીને લંગી બીજો હુહો બોલી.

હુહો—ખુર, સિંગ, પુછ રૂપારીઉં, સેલું જેણ સિફ,
હમરૂં તું દૂબકે, જિત ચારેણ લિફ.

ભાવાર્થ—ખરી, શીંગડાં, અને પૂછડાં સહિત જે સર્વાંગે સુંદર
છે, અને જેને માટે સૌ આહવાન કરાવે છે, એવી હજારો રિદ-મકરીઓ
ત્યાં ચોરોને સંતાવાનું સ્થાન છે, ત્યાં ઉભરાય છે.

વળી લંગી બોલી—

હુહો—ઘણુણુ વજે ઘંટડી, વાંઠ વિઠી આઝે,
વડે વડ સાંભાય, ધાય મુત્તા વછડા.

ભાવાર્થ—જેના ડોઢમાં બાંધેલી ઘંટડીઓ ઘણુણુ અવાજ કરી
રહી છે, એવી ગયેલી વાંઠ ‘મોટા વડ’ પાસે બેઠેલી છે, અને તેમનાં
વાછડાં પણ તેમને ધાવીને ત્યાંજ સૂતેલાં છે.

ત્યારપછી સાંઢણીઓનાં વળાણુ કરતી તે બોલી:—

હુહો—થુઆ જિનીંજિત મકડા, ફૂરીસે ફિરે,
કોટ-કિલ્લા ઠંટી વિંઝે, વિંગે કંધ વરે.

ભાવાર્થ—જેના થુઆ ઘિળા છે, જે ઘણીજ સૂતિંથી ફરતી રહે
છે, એવી વાંકી ગરદન વાળી સાંઢણીઓ કોટ અને કિલ્લા પણ ફૂટી નાથ છે.
પછી એ સાંઢણીઓનું સ્થાન બતાવતાં તે બોલી.

હુહો—વિંગ કંધુ હીંગોર નય, સુરેણ મુજાણ,
વેં તિગાંં ભદુઆ, તોજ બાલી ડિસને રેઆણ.

ભાવાર્થ—એવી વાકા ઢાંધવાળી સાંઢણીઓ, ચરવંશ જેને બસ-
ખર નામે છે એવી હીંગોર નદી પર રાખેલી છે. માટે તે આજ ભદુઆ,
વેં ત્યાં ના. અને તારા ત્યા જવામા અને મુજ મુજન જણાય છે.

૮. થુઆ=કોટની પીઠ વચ્ચે હમો ભાગ દોષ છે તે.

આ રીતે લંગીએ એક પછી એક હુકા કહીને, આજ ભદુઆને ભાદ્રામાની સઘળી આયોની માહિતી આપી દીધી આ વખતે વાંછીએ ભાદ્રામ પણ કેલીમાં સૂનેલો હતો. તેની વૃદ્ધાવસ્થા થયેલી હોવાથી, વહેલી પરાડેજ તે નિદ્રામાંથી 'ભગૃત' બની ગયો હતો. તેની ઉંચા પ્રકારની શ્રવણ શક્તિ અને તિક્ષ્ણ યુદ્ધિએ લંગીના શબ્દનો ભાવાર્થ ઝીલી લીધો. આટલો વખત તો તે શાન્તિથી બધું સાંભળી રહ્યો હતો. પણ હવે તેની ધીરજ ખુટી ગઈ. આથી તેણે પુનરાજીને અને અન્ય ભાદ્રામા સરદારોને જગાડવા માંડ્યા, અને કહ્યું, કે આ તો ભુંડી થઈ! લંગીએ આપણી તમામ માયાનો લેલ ખુલ્લો કરી દીધો. માટે આજ ભદુઓ અથવા તેનો કોઈ લેલુ જરૂર આટલામાંજ ક્યાંક હોવો જોઈએ.

વાંછીઆ ભાદ્રામની આ વાત સાંભળીને, સઘળા જાગી ઊઠ્યા. અને મથાલો સળગાવીને આજીને શોધવા લાગ્યા. પરંતુ આજ ભદુઓ તો આ ગરબડનો લાલ લઈને, વહેલોજ અડ્ડીથી પલાયન કરી ગયેલો હોવાથી, શોધનારા તેને શોધી શકે તેમ ન હતું.

ભાદ્રામા ભુવાનો આજ ભદુઆને શોધતા સઘળે સ્થળે ફરી વળ્યા, પરંતુ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ છતાં વાંછીઆ ભાદ્રામને તેથી શાન્તિ વળે તેમ ન હતું. તેણે સઘળા ભાદ્રામને લેગા કરીને કહ્યું, કે આપણી સાંઠણીઓ અને બીજી આયોની આપણે તરત બહાર નહિ કરીએ, તો તે સઘળી હવે ગઈ સમજવી.

હુલો—વડા કે' વિનાજી, લંગી પરાયે કાજડે,
ઉઠીં પાણજી હાણ, કાં ગિડી કાં ગિજનીઉં.

ભાવાર્થ—લંગીએ પરને કાજે આપણુ મોટું નુકસાન કરી નાખ્યું. અને આપણી સાંઠણીઓ કા તો ગઈ હશે, કા અમપડીએ જશે. માટે સત્વર તૈયારી કરી લો.

આ સાંભળીને લંગીએ વિચાર્યું, કે માર્યા! આ તો બધી ઘડી મારા ઉપરજ ટાળાણી તેથી તે આગળ આવીને કહેવા લાગી.

હુલો—વડા થ' વાળીયજ, લોજ કે ન મુણ'થેઃ ધંઃ
અસીં વિઠે આંસારેઓ, કેડે કેઓ વિનાજી?

ભાવાર્થ—હે વાછીયા ! તું હવે ધરડો થઇ ગયો છે, તેથી તારી આવી વાતો કોઈ પણ સાંભળે તેમ નથી. અને તો મરનારને આસાર-વામાં પડ્યા હતાં, તેમા તને શું નુકસાન કરી નાખ્યું ?

વળી લંગીને વિચાર આવ્યો, કે આજી હજી કદાચ આટલા-માંજ ક્યાંક હશે, તો તેના પર આકૃત આવી પડશે. આથી તે ભાદ્રામાના બળનાં વખાણુ કરતી બોલી.

હુહો—સાંચું જિન હુકેરીઉં, મુછ ઉભતા વાર;
ભાદ્રામાણા ભાર, છાલ કિનીં તેં મ-છલું.

ભાવાર્થ—હુહો જોની સાગો છે, અને જોની મૂછો પર ઉભા વાળ છે એવા ભાદ્રામાની કરડી નજરનો ભાર છાલ કોઈ પર પણ પડે નહિ. અર્થાત એમના ચતુરોને એ કદી જીવતા ઘોડેજ નહિં.

આ પ્રમાણે લંગી વાતને બદલાવવા લાગી. છતાં તેથી વાછીયા ભાદ્રામાના મનનું સમાધાન થયું નહિ. તેણે પુનરાજીને ચોકખું કહી દીધું, કે આ લંગીનો હવે વિશ્વાસ કરવો ચોખ્ય નથી. એ કેવી નીમકહરામ થઇ છે, તેની હમણાંજ સૈને આતરી થશે માટે ઘોડા પર દાહાં કરી તૈયાર થઇ જાઓ! અને આપણી આંચોની બહાર કરવા હમણાંજ ઉપડી નીકળો! એમાં જેટલો વિલંબ થશે, તેટલું આપણા હકમાંજ નુકસાન થશે.

આ સાંભળીને પુનરાજીને પણ વાછીયા ભાદ્રામાની શંકાનો અંત લેવાની ઇચ્છા થઇ. અને તેણે સઘળી દેાજને તૈયાર થવાને હુકમ કરી દીધો. ઘોડાજ સમયમાં ભાદ્રામા વીરાતું સૈન્ય શસ્ત્ર-સજ્જ થઈ તૈયાર બની ગયું. અને પોતાની આંચોની સંભાળ લેવાને દૃયકદમ આગળ વધવા લાગ્યું.

આ તરફ આજી કંજરકાછામાંથી નીકળીને પ્રથમથીજ શહેર બહાર રખાવેલા ઘોડા પર સવાર થઇ, વાયુ વેગે મોરધરી ભિટ્ટ પાગે ન્યાં તેના લશ્કરની છાવણી પટેલી હતી, ત્યાં પહોંચી ગયો. અને તરતજ ઘોડા માણસોની ટુકડી તૈયાર કરી, લંગીએ બતાવેલાં સ્થાનો તરફ ઉપડી નીકળ્યો. તેને ખાનરી પહોંચી, કે ભાદ્રામાની દેાજ પણ હમણાંજ આવી પહોંચવી લેઇએ. આથી તે રાતની રાતમાંજ

ત્વરાથી ધારેલા સ્થળે પહોંચી ગયો. અને ગફલતમાં રહેલા પુનરાજી ભાદ્રામના માણસોને ઠાર કરીને તેણે ગાયો-લોસો, ઘેટાં-બકરાં વગેરે સઘળી આથો પોતાના કબજામાં લઈ લીધી. ત્યાર પછી તે જ્યાં સાંઢણીઓને રાખવામાં આવેલી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યો અહીં સાંઢણીઓના રક્ષણાર્થે મથેરા ભાદ્રામ થોડા માણસો સાથે પડ્યો હતો. તેને પણ આજી ભદુઆએ કતલ કરીને, સઘળી સાંઢણીઓને વાળી લીધી.

દુહો—કાંઈયો, કુડવર, મુરવો, આગરીયો હુવાર,
ઠંઠ લાલેજો ભાર, મથેરે કે મારેઓ. ૧

દુહો—કાંઈયો, કુડવર, મુરવો, ખરવંત બાંભણીડિં,
ઉઠલો અણીયું, મથેરે કે મારેઓ. ૨

આમ આજી ભદુઆએ બાલાની અણીયો વડે, મથેરા ભાદ્રામને અને એના સંગાથીઓને મારી નાખીને, પુનરાજી ભાદ્રામની સઘળી આથો તેણે પોતાને હસ્તક કરી લીધી માત્ર ઉટોના ચારનાર એક રખારીને મારી ન નાખતાં, તેના બંને કાન કાપી લીધા અને તેની સાથે ભાદ્રામને સંદેશો મોકલ્યો.

દુહો—મોગા ઠીજ તું ધાં, વિંગીં પુતરે જામકે,
વેધા સે લમાં, જિની આથું વારયું.

ભાવાર્થ—હે મોગા, (રખારી) તું જઈને પુનરાજી જામને ધા દેજે, અને કહેજે કે અમારી પાસેથી હવે જે આથો વાળવાને આવશે તે પાછો જવતો નહિ દેર.

કપાયલા કાનમાંથી વહેતા રક્તવડે તરબોળ બનેલો પેલો રખારી તેજ કષ્ટે સાંઢણી પર સવાર થઈને ચાલતો થયો. તે જ્યારે પુનરાજી પોતાના લશ્કર સાથે બહાર નીકળતા હતા, તે વખતે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો, અને બનેલી સમગ્રી ખીનાતેને કહી સમજાવી. પુનરાજીએ પૂછ્યું, કે સામા લશ્કરનાશ કેવાકે હતા? ત્યારે ભદુઆ વીરોના ડરથી ભડકી ગએલો રખારી આજી ભદુઆની ફોજનાં વખાણ કરતો બોલ્યો—

કુહો—કન-મૂટી તેં ખરછીયું, હથ ગેઢેલ દાલ,
લેખે ન ધીએ તિર્નાંજો, ઘોડેં અત ન પાર.

ભાવાર્થ—કાનની ખૂટ મુધી જેની ખરછીઓ છે, અને હાથમાં ગેંડાની દાલો છે, એવા એના લશ્કરનો અને ઘોડાઓનો પાર આવે તેમ નથી.

રખારીની વાત સાંભળીને, પુનરાજીએ તેજ વખતે પોતાના લશ્કરને આજી ભદુઆની ફેજની પુઠ પકડવા ફરમાન કરી દીધું. ભાદ્રામા વીરો આજી ભદુઆની આપણુદીનો જવાબ વાળવા વાચુ વેગે ત્યાંથી ઉપડી નીકળ્યા.

આજી ભદુઓ ન્યારે પુનરાજી ભાદ્રામની આથેલું હરણ કરીને જતો હતો, ત્યારે ‘હંજડો’ કરીને તેનો એક લંગો, આજી ભદુઆનાં પેટ ભરીને શુણગાન ગાતો, અને તેના પરાક્રમના દૂહા-સવૈયા લલકારતો તેની સાથે ચાલ્યો આવતો હતો.

આજી ભદુઓ જેવો પરાક્રમી હતો તેવો ઉદાર પણ હતો. લંગાની કવિત્વ શક્તિ પર તે પ્રસન્ન થયો અને તેને ઘેટાં-બકરાંનું એક ટોણું તેણે બક્ષીસ આપી દીધું.

આજી ભદુઆનું ઇનામ લઈ લંગો તેની ‘જય’ પોકારતો પોતાના ઘોડા પર સવાર થઈને આગળ ચાલવા લાગ્યો.

ઘોડુંક ચાલતામાંજ તેનો ઘોડો એકાએક અટકી ગયો, અને તે એવો અડીચલ બની ગયો, કે કેમે કરતાં એક ડગલું આગળ ભરે નહિ. લંગો ઘણી મહેનત કરે, પણ તેનો ઘોડો તો આગળ વધવાને બદલે ઉલટો પાછળ હટવા લાગ્યો. ઘોડાનો આવી હડી લાઈ જોઈને લંગો શુસ્સે થઈ બોલ્યો:—

કુહો—વેંદારે વડો કેઓ, છં ઘોડો કે ચિરાખ ?

અહા કડેં કરીધો, હિન ઘર-ખારેબે ઘરાક ?

ભાવાર્થ—મેં ઉઠરીને ગોટો ક્યો, છતાં હું તે ઘોડો છે કે ચિરાખ કે ? આ ઘર બાળનાર ઘોડાનો ઘરાક ત્રણ કેણુ જાણે ક્યારે કશું ?

+ કચ્છમાં જુના વખતથી એક એવો વડેમ ચાલતો આવે છે, કે કાળી ચાંદણની રાત્રે બધી ઝાકણો પેનપેનાના ચિરાખને બોલવીને,

લંગાએ ઘોડાને ચલાવવાને કેટલીએ એડીઓ પછાડી, કેટલાએ આખુલ લગાવ્યા, અને કેટલીએ ઝડેમત કરી, છતાં તે અડીચલ પ્રાણીએ એક ડગલું પણ આગળ લાધું નહિ. અને આગળ ડગલું તે ભરે પણ કેમ? પુનરાજી ભાદ્રામના ‘માર-માર’ કરતા ધસ્યા આવતા લશ્કરની દૂરથી ચમકી રહેલી ખરબીઓ અને ભાલાની અણીઓએ, એ લીરૂ લંગાનાં લીરૂ ઘોડાને ભડકાવી દીધો હતો. એક ડગલું પણ આગળ ભરવાની તેની ગંધી હિંમત ખેંચાઇ ગઇ હતી.

ઘોડીવારમાં પુનરાજીના પૂરપાટ દોડ્યા આવતા લશ્કરની ધોંખડ લંગાની દૃષ્ટિએ પડી. સૂર્યના તેજથી ચમકતી તત્વારોના ચમકારા જોઇને, તેની પણ સઘળી હિંમત લાંગી પડી. એટલામાં પાછળથી આજી ભડુઓ પણ પોતાના સૈન્ય સાથે આવી પહોંચ્યા.

લંગાના ઘોડાને થંભી ગએલો જોઇનેજ, આજી ભડુઓ તેનું કારણ સમજી ગયો હતો. છતાં તેણે લંગાને રમુજમાં કહ્યું, કે “તારો ઘોડો કેમ ચાલતો નથી? શું આટલીવારમાંજ ચાકી ગયો?”

લંગાએ પોતાના ઘોડાની નામઠાઈ છુપાવીને કહ્યું, કે “હું તો આપને ચેતવણી આપવાને ઉભો રહ્યો છું, કે પુનરાજી ભાદ્રામની વાર ચવનવેગે ધસતી આવે છે! માટે જે કંઈ તૈયારી કરવી હોય, તે કરી દ્યો! જો હું ચાલ્યો જાઉં, તો કાલેજ કદાચ તમે કહો, કે લંગો નામઠું ખતી નાસી ગયો. માટે હું અહીં અટકી ઉભો છું.”

લંગાની આ કાલી શેખાઈ જોઇને, આજીને, હસવું આવ્યું. તે લંગાની ખડાશને લાંગી નાખતા બોલ્યો, કે “મને તો એમજ લાગે છે, કે તારો ઘોડો ભાલાની અણીઓ દેખીને ભડકી ગયો છે. રજપુતનો ઘોડો હોય, તો તે આગ પાછો હઠે નહિ. પણ આ તો લંગાનો ઘોડો ખરોને!”

એકવાર ચિલા અથવા પુડલા ખવરાવે છે. અને ત્યાર પછી તે તેના પર બેસીને, લાજડા કુંગર પર સાધના કરવાને માટે જાય છે, પણ એ ચિરાખતે જો પેટ ભરીને ચિલા ખવડાવવામાં ન આવે, તો તે તેને ચડવા દેતો નથી. અને આગળ ચાલતો પણ નથી. આ કારણને લીધે અડકરતાં ઘોડાને ચિરાખની ઉપમા આપેલી જણાય છે,

આજ ભદુઆનો આ બોલ લંગાને જરા ખૂંચ્યો. તે જરા મોં-ચડાઉ પણ હતો. આથી પોતાના બીકણપણનો કૃત્રિમ બચાવ કરતાં તે બોલ્યો, કે એમ તો તમે રજપુતો પણ વખત આવે નાસી શકાય, માટે ઘોડા પર સવાર થઈનેજ લડો છો ને? જો ખરા ભા-યડા હો, તો જમીનપર પગપાળાજ લડી બતાવો !”

લંગાતું આ મહેલું સાંભળીને, આજની મરદાઈનો જુસ્સો તેના અંતરમાં ઉછાળવા લાગ્યો. આવું મહેલું સહન કરવાને તે અશક્ત હતો. આવેશમાં ને આવેશમાં તે તેજ ફાણે, અને તેજ સ્થાને, પોતાની “નીરફરી” ઘોડી પરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. પરંતુ તે એટલા જુસ્સાથી ઉતર્યો કે ઘોડીનો તંગ તૂટી ગયો, અને આજ ભદુઆનો પગ એક જગામાં આવીને પડ્યો.

કુદરતની ગતિ વિચિત્ર છે! દુશ્મનો સાથે પગપાળાજ બાથ લીકવાની હોંસવાળા આજ ભદુઆના પગમાં, જાળાની અંદર પડેલા એક કાળા નાગે હંશ માર્યો. આવેશને લીધે ઉછળી રહેલી છાતી-વાળો આજ ભદુઓ સર્પહંશથી લાચાર થઈને જમીનપર ઢળી પડ્યો.

હુદો—છટકયો છિકી મિંબ, તંગ ત્રુટો નીરફરી,
એક છુથ મિંબ, હસેઓ હાડ હણી.

ભાવાર્થ—આજ ભદુઓ, જોરથી છલંગ મારીને જેવો તેની નીરફરી ઘોડીપરથી ઉતરવા બધ છે તેવોજ તેનો તંગ તૂટ્યો, અને જાળામાં બેઠેલા એક નાગે આજના પગમાં હંશ માર્યો.

આજ ભદુઆને ઘોડાપરથી ગબડી પડતો જોઈને, સઘળા ભ-દુઆ વીરો દોડી આવ્યા. આજને સર્પહંશ થએલો જોઈને, સઘ-જાની હિંમત હણાઈ જવા લાગી. આજ ભદુઆની દોરવણી વગર ભાદ્રામાના સૈન્ય સાથે લડવાને તેઓ અશક્ત હતા. જાળામાં પડે-લા સાપને જોઈને તેઓ બોલ્યા.

હુદો—અર્સા મોડી સંધમે, એક લધાસો;
ભાદ્રામેસે સગડો, હાણું ન કંધાસી.

ભાવાર્થ—જાળાની ડાંડણમા પડેલો સાપ અને જોષ લીધો છે, અને હવે અમે જાણમ્પ સાથે સગડો કરવાના નથી.

પોતાને સાપ કરડવાથી નાહિંમત ગની ગએલા ભદ્રાવીરો-
ને જોઈને, આજીના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. તે તેમને અનેક રીતે
સમજાવવા લાગ્યો. છતાં મોળા પડેલા ભદ્રા સરદારોને પાનો
ચડ્યો નહિ. વખત ઠટોકટીનો હતો. એક બાજુ ભાદ્રામાતું સૈન્ય
ધસારાબંધ દોડતું આવતું હતું. અને બીજી બાજુ આજીભદ્રાઓ
સર્પ દંશથી પળે પળે ગેદાલ જનતો જતો હતો. આવા બારીક,
સમયમાં ચો નિર્ણય કરવો, એનો વિચાર કરવામાં બેશુદ્ધિને કિનારે
પહોંચેલા આજીભદ્રાઓ અટવાઈ ગયો. થોડી વાર વિચાર કરીને,
તરતજ તેણે પોતાના સરદારોને સઘળી આંધો સાથે કંજરકાંછે
પહોંચી જવા હુકમ કરી દીધો. પોતાની પાસે માત્ર એક લંગાને
રહેવા દઈને, તેણે સઘળાને ત્યાંથી તેજ ક્ષણે વિદાય કરી દીધા.

હવે અહીં આજીભદ્રાઓ અને લંગો એમ માત્ર બે જથ્થો
રહ્યા. ભાદ્રામાતું સૈન્ય વધુ ને વધુ નજદીક આવતું હતું. આજીએ
વિચાર્યું, કે મરતાં પડેલાં દુશ્મનોને બે હાથ બતાવી દઈ, તો શા-
ન્તિથી મૃત્યુને ભેટી ચકાય; આથી તેણે થોડે દૂર જમીનમાં ખૂંતે-
લી એક ખાંભી* પાસે પોતાને લઈ જવાને લંગાને કહ્યું. લંગો
આજીના કહેવા પ્રમાણે તેને ખાંભી પાસે લઈ ગયો, અને ખાંભીને
ઓઠું બરાબીને તેને વીરાસન વાળીને બેસાડ્યો.

બેસવાનું બરાબર ફાવી જતાં, આજીભદ્રાએ પોતાનું તીર
કામઠું લાવવાનો લંગાને હુકમ કર્યો.

ધનુષ્ય-બાણ હાથમાં લઈ, વીરનાં ભાથાં ખસે ચકાવીને,
આજીએ લંગાને સરજાઈમાં સિંધુડો ગાવાની આજ્ઞા કરી દીધી.
સિંધુડાના વીર સ્વરે મરણકાંઠે આવેલા આજીભદ્રાના રામે-
રામમાં વીર-રસ રેડી દીધો. સર્પના ઝેરને તેનો વીર-રસ ધડીભર
બાણે ગળી ગયો. સિંધુરાગના શૂરાતનભર્યાં ધ્વનિથી દિશાઓ ગાજી રહી.

આજીભદ્રાએ ભાદ્રામાના સૈન્ય પર એકસે હાથે વીરનો
મારો ચલાવવા માંડ્યો. આજીની કમાનમાંથી વિદુત્ પેગે ફૂટતાં
બાણોએ થોડાજ સમયમાં પુનરાજીના સૈન્યમાં ત્રાસ વર્તાવી દીધો.

પગલે પગલે તેના માંજીસો આજીના બાણોથી ટપોટપ નખીના પડવા લાગ્યા.

પુનરાજીતું સૈન્ય, આ ઝેરી બાણોના મારથી બચવાને થો વાર થંભી ગયું.

આ તરફ આજીના શરીર પર સર્પના ઝેરનો હુમલો વધતો જતો હતો. ઝેરની અસર તેના રક્તના બિન્દુએ બિન્દુએ ફેલાઈ ગઈ હતી. તેના વીરત્વનું બળ હવે કાલીક ઝેર સામે ટકર ઝીલવાને અશક્ત બન્યું હતું. આમ છતાં આજી બહુઓ પોતાના સઘા બળથી દુશ્મનોના લશ્કરમાં એક પછી એક બાણો ફેંક્યે જતો હતો.

આજીના જીવનની છેલ્લી પળ પળ હવે પરિપૂર્ણ થવા આવી હતી. હજુએ ખાંસીને ઓઠે વીર આસન મારીને તે જોવાને તેમ જ બેઠો હતો તે છઠ્ઠું તીર ચડાવીને જોવો કસીસ^૧ ભરવા લાગ્યો છે; કે તેજ કાણે તેના પર ઝેરની અસરે એકદમ હુમલો કર્યો, આ તેનો દમ બિડી ગયો તીરની કમીસ હાથમાં ભરેલી છે; એજ સિતિમાં આજીના હાથને મડાગાંઠ^૨ આવી ગઈ. આથી તે મરણ પહોંચી ચડી કમાને ખાંસીને ખીક લેરવીને, જેમનો તેમ બેઠેલો રહ્યો.

મૃત પ્રાણીઓને ગીધડાં કાણુ જાણુ કંઈ રીતે પારખી લે છે આજીને મરેલો જોઈને, એક ગીધ એના મસ્તક પર આવીને બેઠો અને ચાંચ મારવા જાય છે એટલામાં લગાની દૃષ્ટિ આજી પર મડી જીએ છે, તો આજીનો આત્મા તો કચારનોય પરલોકમાં પહોંચી ગયો છે આ દૃશ્ય જોઈને લગાને હીલો^૩ આવી ગયો ને તે બોલ્યો:-

હુહો—રતે ગલે ઝિજડો, ઝોડે મંખા મા;
રેખડીયારા જામ, રણમે રાંધા રાતડો.

સાપાર્થ—હે લાલ મળા વાળી ગીધડી, તું એનું માંમ તોડી ખાઈશ નહિ. આ પરાક્રમી જામ આજ રણમાજ રાત ગહેવાનો છે.

વળી લગાના હૃદયમાં લાગણી થઈ આવવાથી તે બોલ્યો:-

૧ કમાનમાં તીરને ચડાવીને બેસવું તે.

૨ મડાગાંઠ=મૃત અનુધના અંગ જકડાઈ જાય તે.

૩ હીલો=હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલી દુઃખની લાગણી.

હુહો—ઈ નર જૂઝારા, જીવ જિનીંકે નં-વલા;
ખિલણુ કરે આરા, રણમે રોંધા કન.

ભાવાર્થ—એ એવા યરવીર નર છે, કે જેને પોતાનો જીવ જરા પણ વહાલો નથી. સઘળા મોજ મઝાનો ત્યાજ કરીને એ રણના મય-દાનમાં જૂઝનારા વીર છે. માટે એા ગીધ, તું એના શરીરનું નામ લઈશ મા.

આમ દહી આજીના મૃતશરીર પરથી ગીધને ઉડાડીને તે આજીની ઘોડી નીકરૂરી પર સ્વાર થઈ, પુનરાજીની ફાજમાં ગયો. અને આજીના મૃત્યુના વર્તમાન પુનરાજીને આખ્યા

આજીના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળીને, પુનરાજીને અત્યંત ખેદ થયો. તે પોતાના સૈન્ય સાથે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

ભાદ્રામાનું લશ્કર જરા આગળ ગયું, ત્યારે સૌથી આગળ ચાલતા એકે ઊંઠીસ્વારની નજર આજી ઉપર પડી. આજી ભદ્રુઓ તો હજી પણ કમાનમાં કસીસ લરીને જાણે વીરરક્તમાં ડોય તેમ ખેડો હતો. તે જોઈને પેલા ઊંઠીસ્વારના મ્હોંમાંથી ‘દગો દગો’ એવા શબ્દો નીકળી પડ્યા તેણે વિચાર્યું, જે આ લંગો દગાની રમત રમે છે આજી તો હજી જેવોને તેવો તૈયાર થઈને ખેડો છે. દગાની ખૂમ સાંભળીને, આખું લશ્કર અટકી ગયું. ભાદ્રામાના મનમાં શંકા આવેલી જોઈને લંગો જોડ્યો, કે હું દગાની રમત હરું, તો મારું મસ્તક તમારા હાથમાં છે. માટે જરા પણ શંકા વગર આગળ ચાલો. લંગાની ખૂમ સમજાવટ છતાં ભાદ્રામાઓએ તેની વાત સાચી માની નહિ. અને તેમની ફાજ ત્યાંજ અટકી ગઈ. આજીની અજળ જેવી ધનુર્વિદ્યાએ સઘળાને ડરાવી દીધા હોવાથી, તેમનામાંથી કોઇ એક ડગલું પણ આગળ લરવાની હિંમત કરી શક્યું નહિ.

આમ ઉનાળાનો પાંચ પહોરનો આખો દિવસ પસાર થઈ ગયો, છતાં આજી પાસે જવા કોઈ તૈયાર થયું નહિ.

હુહો—સિર-લર કેસર સીં, વારે કાંલ વેઆરેઓ,
પંજ પોરો ડીં, લડ ભાદ્રામે રોડેઆ.

ભાવાર્થ—સિર કિંવા ખજાનાને ઓડું બેરવીને, અને કામ કસીને મેઢેલા મૃત આજીએ પણ ભાદ્રામાને પાંચ પહોર સુધી રોડી રાખ્યા.

આમ આખો દિવસ નીકળી જવા આવ્યો, ત્યારે ગીધણં ઉડી ઉડીને આજીં સદુમાના શરીર પર પડવા લાગ્યાં. આ જોઈને ભાદ્રામા વીરોને ખાતરી થઈ, કે આજી જીવતો નથી, પરંતુ મૃત્ અવસ્થામાં જ બેઠેલો છે. હવે ત્યાં જવામાં કશી હરકત નથી એમ સમજીને તેઓ બંધા આગળ ચાલવા લાગ્યા.

ત્યારે ભાદ્રામાનું લશ્કર આજીની નજદીક આવી પહોંચ્યું, ત્યારે એક ગીધે તેના હાથપર એવી ઝપટ મારી, કે તેના હાથમાંથી કમાનની જે કસીસ બરી હતી તે છૂટી ગઈ. અને કમાનમાંથી તીર વધૂટયું, તે નવ જણાના શરીરમાંથી સોંસરવું બહાર નીકળી ગયું.

હુહો—ખરીયે વિધો બાણ, બાણેનાં ખરીયા ગિફા,
મોય પુંગાણાં પાણ, ભલી ભગન ભદુઆ.

ભાવાર્થ—ખળીયાએ બાણ છોડ્યું, અને એ બાણથી એણે નવ જણને લીધા હે આજી ભદુઆ, તેં તે મુઆ પંજી પણ બની બળવી.

આજીના એકજ બાણે ફરી ભાદ્રામાના લશ્કરમાં ડોકારો મ-આવી દીધો. તેજ વખતે લશ્કરના પંચ છૂટી ગયા પરંતુ ગીધે આજી ભદુઆ પર ઉડતી ઝપટ એવી મારી હતી, કે તેનું વીર-આસન છૂટી ગયું, અને તે જમીન પર ઢળી પડ્યો.

આ જોઈને ભાદ્રામાનું ભાગતું લશ્કર પાછું ફર્યું, અને બધા-આજી ભદુઆ પાસે આવી પહોંચ્યા. આજીની અતૂલ બહાદુરી જોઈને, તેના દુશ્મનોના મોઢાંમાંથી પંચ પ્રશંસાના અવાજ નીકળી પડ્યા તેમણે માનપૂર્વક આજીના શબને ઝોળીમા લઈ લીધું. અને પુનઃ રોજ ભાદ્રામ પંચ સૌ સાથે આંસુ વરસતી આખે પાછા જરકાણમાં આવ્યા. આજીના શબને વિધિપૂર્વક અગ્નિ-સંસ્કાર કરી, સર્વે પથર (ભાયાતો) બાર દિવસ સુધી ત્યાં સૂતા આજી ભદુઆની સઘળી મરણ ક્રિયા પુનરાજીએ પોતાને હાથેજ કરી કારણ કે ખરા રજપૂતો મરણ પછવાડે વેર રાખતા નથી. આજી ભદુઆને સભારતાં ઘણીવાર પુનરાજી ભાદ્રામની આખો આસુથી છલકાઈ જતી.

(૪)

મોડ ભદુઓ.

આજ ભદુઆની ફોજ ભાદ્રાગાની આથો વાળીને આવે છે, એવા વર્તમાન કંજરકાછામાં ફેલાઈ જતાં સઘળી રજપૂતાણીઓ રાજમહાલયની અગાસી પર ચડીને, દૂરથી આથો સાથે આવતા ભદુઆ વીરોને ઝોળખવા ઝોળખાવવા લાગી.

જુદી જુદી ટુકડીઓ, જુદી જુદી આથોને લઇને, કંજરકાછા તરફ ધસારાખંધ ચાલતી આવતી હતી. જેમ જેમ તેઓ નજદીક આવતા હતા, તેમ તેમ તેમને ઝોળખી ઝોળખીને રજપૂતાણીઓ હર્ષ પ્રકૃષ્ઠિત બનતી હતી કોઇ પોતાના પતિને, કોઈ પુત્રને અને કોઈ પિતાને કે બન્ધુને નીરખીને પુચાક્ષીના પોકારો કરતી હર્ષિત થતી હતી, અને અન્યોને ઝોળખાવતી હતી. તેમજ કેટલીક વ્યથ ચિત્તે, અને તીક્ષ્ણ આંખે, પોતપોતાના સંબંધીને આવતા ટોળામાંથી ઝોળખી ઠાઠવા પ્રયત્ન કરી રહી હતી.

આ લોકો જરા વધારે નજદીક આવી પહોંચતાં નાના મોટા સઘળાને રાજમહાલયની અગાસીએ ઉભેલી રજપૂતાણીઓએ ઝોળખી લીધા. પરંતુ ભદુઆઓનો સરદાર આજ ભદુઓ હુબુ કોઈના જોવામાં આવ્યો ન હતો. વળી હંમેશ મુજબ આજ દોલના ધુમાડા અને સરણાઈના વીણા સ્વરો પણ સંભળાતા ન હતા. આથી રજપૂતાણીઓના મનમાં અનેક તર્ક પિતર્ક ચાલી રહ્યા હતા.

આજભદુઆની રાણી, જે અત્યાર લગી એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગરં લાંબી દૃષ્ટિ નાખી, આંખોને તાણી તાણીને દૂર દૂર જોઈ રહી હતી, તેની ધીરજ પણ હવે ખૂટવા આવી. તેણે પોતાની દાસીને આવતા સવારોની સામે મોકલીને પૂછાવ્યું, કે આજ ભદુઓ કયાં છે? સવારોએ જવાબ આપ્યો, કે સરદાર પાછા છે. આજ ભદુઆને નાગ દંશરાની લયંકર વાત કહેવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહિ.

એક ટુકડી આવી, બીજી આવી, ત્રીજી આવી, છતાં આજ ભદુઆના સમાચાર કોઈએ આપ્યા નહિ. સત્ય હકીકત બાહેર ડર-

વાને કોઈની જીભ ઉપડતી ન હતી. સૌ પોતપોતાના મનની અંદર સુંઝાઈ રહ્યા હતા.

ત્યારે બધી દુકડીઓ પહોંચી આવી, અને દ્વંશી આવતી કોઈ દુકડીનું નિશાન પણ ન દેખાયું, ત્યારે આજીની રાણીના મનમાં અનેક અમંગલ કલ્પનાઓ ઊઠવા લાગી તેણે પાસે ઊભેલી રજપૂતાણીઓને નિરાશ-હૃદયે કહ્યું:—

હુહો—લોડીં આવેયું, લોડાઉ ન આવેઆ,
આયું આવેયું, આજી જામ ન આવેઆ,

ભાવાર્થ—લોડીં અર્થાત વાજેલી ગાયો ભેંસો આદિનાં ટોળાં તો આવ્યાં, પણ એમને વાળનાર—લોડાઉ આજી ભદુઓ દલુ આવ્યો નહિ.

એટલામાં દ્વંશી ધૂળ ઉડતી જણાઈ. અને સૌના મનમાં નવી આશા બંધાઈ કે એ તો જરૂર આજી ભદુઓજ હોવો જોઈએ. સૌની આંખો એકી સાથે આ નવી આવનારી દુકડી પર થોંટી ગઈ.

દુકડી જરા નજદીક આવી, અને સઘળી આંખો આજી ભદુઆની શોધ માટે વ્યર્થ ફાંફાં મારી રહી. આંખોને તાઘી તાઘીને રજપૂતાણીઓ આજીને ઓળખી કાઢવા યત્ન કરવા લાગી.

લોડીંજવારમાં જાણે આજી ભદુઆની ઘોડી નીરફરી આવતી હોય, એવો દ્વંશી આભાસ થતાં, આજીની રાહ જોવામાં ઉત્કંઠિત બનેલી રજપૂતાણીઓના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. પરંતુ ઘોડી જેમ જેમ નજદીક આવતી ગઈ, તેમ તેમ તેમની શંકા મજબૂત બનતી ગઈ, કે ઘોડીનો સ્વાર આજી ભદુઓ નહિ, પણ કોઈ અન્યજ જણાય છે. આ શંકા અસહ્ય હતી. છતાં તેની સત્યતા પળે પળે વધુને વધુ સિદ્ધ થતી જતી હતી. ઘોડા સમયમાં તેમને ખાતરી થઈ, કે આજીની ઘોડી પર તેનો લંગો હંજડો સ્વાર થઈને આવે છે. આ જોઈ આજીની સ્ત્રીના મુખમાંથી અચાનક દુઃખાર નીકળી ગયા, કે:—

હુહો—હૂ ઘોડી નીરફરી, મથે ન ભદુઓ જામ,
મુઠીયું મુસલદાર, રખે કારા કનીયું કપડાં,

ભાવાર્થ—પેકી નીરફરી ઘોડી દેખાવ છે, પણ તેના ઉપર ભદુઓ જામ દેખાતો નથી. માટે બેનો આપણે મુઠીયો રખે કપડાં કાળાં કરવાનો વખત આવે!

આ રીતે રજપૂતાણીઓ આજી વિશે શંકા-કુશંકા કરતી હોતી હતી. એટલામાં લંગો છેક નજદીક આવી પહોંચ્યો. તેને જોનાકળી બનેલી રજપૂતાણીઓ આજી ભદ્રાના સમાચાર પૂછવા લાગી લંગો બોલ્યો, કે આટલા બધા સવારો આવ્યા, તેમણે શું તમોને કંઈ પણ સમાચાર આપ્યા નહિ? રજપૂતાણીઓ બોલી, કે એ લોકો તો સઘળા એમજ કહેતા આવ્યા છે, કે આજી પાછળ આવે છે. આ સાંભળીને લંગાએ આજી ભદ્રાના મરણના હુઃખદાયક વર્તમાન સંભળાવ્યા.

હુલો—પાગારો પુજી વેઓ, સાંઈ જે દરબાર;
મુઠીયું મુસણદાર, વેઓ વટાજી ભદ્રાઓ.

લાવાઈ—પાગારો અર્થાત આપણે મુખી તો ઈશ્વરના દરબારમાં પહોંચી ગયો. તમારા પર મહાસંકટ આવી પડ્યું ભદ્રાઓ સરદાર તો આપણી વચ્ચેથી વિદાય થઈ ગયો.

આજી ભદ્રાના મૃત્યુનો વર્તમાન સાંભળીને કંજરકાછમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. ભદ્રા યુવાનો આજી રૂપી એક મહાન છત્રથી વિહીન બની ગયા.

આજી ભદ્રાને સંતાન ન હોવાથી, એની પછવાડે જામની પાઘડી એના પીતરાઈ મોડ ભદ્રાના મસ્તક પર મૂકવામાં આવી.

આજી ભદ્રાના અવસાન પછી ભદ્રા સરદારો અત્યંત નિર્જાળ બની ગયા. અને લાદ્રામાનું બળ દિવસે દિવસે વધતું ગયું. તેમને ખાતરી હતી, કે હવે ભદ્રામાં કોઈ પણ મોં-કંઠો માણસ રહેલ નથી. આથી તેઓ ગાયો, લેસો, સાંઢગ્રીઓ વગેરેની મોટી આંથોને ગળે ઘંટડીઓ નાંધી, છડે ચોક ભદ્રાની રખાણમાં તેમને ચારવા લાગ્યા. લાદ્રામાની આંથો રાત્રિ-દિવસ ત્યાં ચરી રહી છે. એમની સામે આંગળી ઊંચી કરવાની પણ કોઈ ભદ્રામાં તાકાદ રહી નથી.

એક વખત રાત્રિનો સમય હતો મધરાત વીતી ગઈ હતી. ચારે તરફ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. આ સમયે ભદ્રાની રખાણમાં લાદ્રામાની આંથો ચરી રહી હતી. તેમની ટોકે

બાંધેલી ઘંટડીઓનો ‘ગણગણ’ કરતો અવાજ મધરાતનો વાતાવરણને લેલી રહ્યો હતો એ ઘંટડીઓનો રણકાર આજી ભદુઆની રણીના કર્ણપટ પર અથડાયો. અને તે જામમાંથી એકાએક ઝમકીને ભાગી ઊડી. એક આજી ભદુઓ જતાં ભાદ્રામાની આવ્યો જરા પણ ધાસ્તી વગર છડેચોક ચરે છે, એ વિચારે રાણીનું હૃદય દુઃખની લાગણીઓથી ઉભરાઈ ગયું. એક આજી જતાં સાથ જિજ્ઞાસુ વળી ગઈ, તે વિચારે તેનું અંતર દ્રવી ઊઠ્યું, અને તેની આંખોમાંથી ચાંદાનાં નીર ચાલવા લાગ્યાં. તે મોટે સાદે આજી ભદુઆના પારખ ઉપાડીને રડવા લાગી.

હોહો—જડે વેઓ મરી, ભાજ ખડકે ભદુઓ,
રેઓ દંડ ચરી, અજ ભાદ્રામાણાં વછડા.

ભાવાર્થ—ત્યારે બાહુએ બળવાન આજી ભદુઓ મરી ગયો ત્યારે આજ ભાદ્રામાનાં દોર અહીં નિર્વિખે ચરી રહ્યા છે.

હોહો—કા જણાં, હા કિત વછ, કોડીલી કમાન,
સુકસે કે જે મારેઆ, મોય પુંગાણાં પાણ.

ભાવાર્થ—આજી ભદુઆની એ કોડીલી કમાન કોણ જાણે ક્યાં ગઈ, કે જેણે આજીના મરણ પાછળ પણ અનેક મર્દોના પ્રાણ લીધા.

આમ આજી ભદુઆની રજપૂતાણી એક પછી એક પાર ઉપાડીને, કંઈ સ્વરે રડવા લાગી. તેનો દુઃખદ અવાજ આજીભાણુના વાતાવરણને દુઃખ અને કાર્ષ્ણ્યની લાગણીથી ધૂનવી રહ્યો.

આ અવાજ ભદુઆ વંશના નવા સરદાર મોડના કાન પર પડવાથી તે ભાગી ઊઠ્યો. આજીની રાણીનો અવાજ જાળખીને તે તરત તેની પાસે ગયો અને અત્યંત વિનયથી કહેવા લાગ્યો, કે માતાજી, આ મધરાતને સમયે કૃપા કરીને રડવાનું છોડી દો! અને હું આજ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું, કે જ્યારે એ ભાદ્રામાનો મહ ઉતારીશ, ત્યારેજ ખરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરીશ આમ વીનવી વીનવીને, અને ભાદ્રામાનું વેર વાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને, મોડ ભદુઆએ આજીની રાણીને મહા મહેનતે શાન્ત કરી.

૧ પાર=મરનારને મંભારી સંભારીને મોટે સાદે કરણસ્વરે રડવું તે.

આ મોડ ભદ્રાઓ, એક મહાન દાતાર હતો. તેની દાતારીની એક એવી વાત થાશે છે, કે એક વખત મોડ ભદ્રાઓ સવારમાં વહેલો જાડીને નદીએ નાહવા ગયો હતો. અને જે છીપર પર બેસીને રોજ આજ ભદ્રાઓ નાહતો, તેજ છીપર બેસી તે સ્નાન કરવા લાગ્યો. હવે આજનો એવો રિવાજ હતો, કે એકવાર તે ગીધડાંઓને માંસ નાખતો, અને ત્યારપછી નાહતો. આ કારણથી આજના આવતાં વેંતજ તેના મસ્તક પર ગીધડાં લગવા માંડતાં. આજ માંસના કંકડાંઓના આકાશમાં ઘા કરતો, અને ગીધડાં તે અદ્ધર ઝીલી લેતાં. આ પ્રમાણે કરવાનો તેનો હુમ્મશનો રિવાજ હતો.

આજ મોડને અહીં આવેલો જોઈને, ગીધડાંઓએ તેને આજ ભદ્રાઓ ધારી લીધો. અને તેઓ તેના માથા પર આકાશમાં ચક્કર ચક્કર ફેરા મારવા લાગ્યા. પરંતુ આજના કાર્યક્રમની વાત મોડ ભદ્રાઓ જાણેલો હોવાથી, તેણે જરા પણ લક્ષ ગીધડાં પ્રત્યે દોરાયું નહિ. આમ થતાં તે બધાં નિરાશ થઈને ઉડી ગયાં. માત્ર બેજ ગીધા, એક ખીજડાના જાડ પર બેસી રહ્યાં. મોડ જ્યારે નાહીને જાડ્યો, ત્યારે તે બે ગીધાં પણ પેલા ખીજડા પરથી ઉડવા લાગ્યાં. અને તેમના આચકાથી ખીજડાની એક સૂકેલી ડાળી લાંગીને મોડના મસ્તક પર આવીને પડી. આ વખતે આજની વાત મોડને યાદ આવી. પરંતુ તે પોતાની સાથે માંસ લાવેલો ન હોવાથી, હવે શું કરવું, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. જે સાચો દાતાર હોય છે, તે કદી પણ માંગણને નિરાશ વળવા દેતો નથી આથી તેણે ઉડી જતાં ગીધને દૂરથી હાકલ કરી.

હુહો—રતે ગલે ટિજડી, મોડે ડાર મં-ભંજ,

કંધો મોડ કંકડાઇયુ, તાં છું પણ ગિનંધી વિંજા.

સાવાર્થ—હે લાલ મળવાળી ગીધડી, તું કાળીને મરડીને, જાગ મા. આ મોડ ત્યારે લકાઇ પર ચડશે, ત્યારે તો તને ખૂબ ખારા મળશે; પણ ત્યાં રાખી અહીં આવીને આ લેતી જા.

ગીધડાં પ્રથમથીજ હુબેલા હોવાથી, મોડની હાકલ સાંભળીને, તેઓ પાછાં વળ્યાં મોડે તરતજ પોતાની છરી ઉપાડી-લીધી, અને તે વડે પોતાની પીંડીઓ તથા સાથજોમાંનું માંસ કાપી કાપીને તે

ગીધણંબોને ફેંકવા લાગ્યો. આ દૃશ્ય લેઈને, બીજાં ગીધણં પહુ આવી પહોંચ્યાં, અને મોડના મસ્તક પર લમવા લાગ્યાં. મોડની દાતારી દોઈને પહુ નિરાશ કરીને વાળે તેવી ન હતી તે જાણે ગાજર કે મૂળા કાપતો હોય, તેમ પોતાના શરીરનું માંસ કાપી કાપીને તેના ઘા કરવા લાગ્યો. આમ જ્યાં સુધી મોડ મૂર્છિત થઈને છીપર પર ઢળી પડ્યો, ત્યાંસુધી તેણે પોતાના શરીરનું માંસ ગીધણંબોને ફેંક્યાજ દૃશ્ય મોડના બને પગોમાંથી ગટ્ટાની ધારાઓ વહેવા લાગી. અને નદીનું પાણી પહુ જાણે લોહીવર્ણું બની ગયું. મોડ ભદ્રાઓ તો જોલાન બનીને નદીના પત્થર પર જેમનો તેમ પડી રહ્યો.

મોડ ઘરોા સમય થયા છતાં પાછો ફરેલો ન હોવાથી, જનાન-જાનાની બાનડીઓ તેની જાગર કાઢવા દોડી આવીને બાનડીઓ જુએ છે, તો જોલાન બનેલો મોડ લોહીવોહાણુ થઈને પાણીમાં પડ્યો છે. અને લોહીનો પ્રવાહ નદીમાં દાખલ થઈ પાણીને રંગી રહ્યો છે ઉપર ગીધણં ચક્રર ચક્રર ધૂમી રહ્યાં છે.

આ દેખાવ લેઈને બાનડીઓ ગલરાઈ ગઈ. એક જણીએ દોડી જઈને, સઘળી હકીકત કંજરકાળામાં જાહેર કરી. ચોરી-વારમાં ભદ્રા જાનાનો પપુ આવી પહોંચ્યા, અને મોડને ઝોળીમાં ઉપાડીને ગામમાં લઈ આવ્યા.

મોડની દાતારી સલારીને, આજ પહુ ચારણો કહે છે કે—

હુલો—મોડ મહા દાતાર, જે અંગતે આલો-મા,
દાતી વાય વહે રિને, ગિરને કે કે ઘા.

બાવાર્થ—મોડ એ મહાન દાતાર હતો. તેણે પોતાના અંગનું માંસ છગી વડે કાપીને, ગીરનેને તેના ઘા ક્યાં હતા.

મોડ ભદ્રાઓ પોતાના શરીર પર ચએલા જખ્ખોને પરિણામે છ માસ લગી પધારીવશ રહ્યો. પરંતુ આ સુદત દગ્ગિયાન ભાદ્રા-માતું ભેર અત્યંત વધી ગયું. ભદ્રાના રહ્યા-સહ્યા લીધે પહુ ભાદ્રામાના જુઓના ભેગ બની ગયા હતા. આમ ભદ્રાની સત્તા ફરી એકતાર નિર્જનતાને પહોંચી ગઈ હતી.

જ્યારે મોડ જામે માથે પાણી નાખ્યું, અને કચેરી ભરી, ત્યારે સઘળા ભદ્રાઓ ને બાકી રહ્યા હતા તે એકઠા થયા, અને હવે કયો રસ્તો લેવો તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ભદ્રાઓ ફરી બળવાન અને એટલો વળત રાહ જોવાનો સમય ન હતો. કારણ કે એવી રીતે રાહ જોઇ બેસવામાં હવે તેમના નિર્મૂળ થઇ જવાનો સંભવ વધારે હતો.

આમ મોડ ભદ્રાઓને જ્યારે તેની પ્રતિજ્ઞા પરિપૂર્ણ કરવાનો, એકે સંભવ દેખાયો નહિ, ત્યારે તેણે કાળુલના પાદશાહ પાસે પોતાની સ્થિતિ રજુ કરવાનો પોતાનો વિચાર સૌને જણાવ્યો.

સમય અને સંજોગો જોતાં, બીજો એક પણ ઇલાજ શિક્ષકમાં ન હોવાથી, સઘળા ભદ્રાઓએ મોડની વાતને અનુમતિ આપી.

થોડા દિવસ રહીને, મોડ ભદ્રાઓ ઉત્તમ પ્રકારના પાંચસો ઘોડાને લઇને ઠાણુલ જવા નીકળ્યો. અને પાદશાહ પાસે જઇ, પોતાની સઘળી હકીકત તેને નિવેદન કરી. ભદ્રા અને ભાદ્રામા વચ્ચે પાદશાહે વાલેલા કુસંપના એક નાનકડા બી માંથી કેવું વિશાળ વૃક્ષ બની ગયું તે જોઇને, પાદશાહ પોતાના મનમાં ધૂળ હરિંત થયો. આટલો સમય સ્વતંત્ર ગણાતા જરકાછામાં પોતાનો પગપેસારો થવાની લાલચે પાદશાહ મોડને મદદ આપવાને તૈયાર થયો.

હુદો—અહ્યો આમુંગલ જંગ, જિડીં ધમાચે ધોંસ ડઇ,
ખ્યો ન લગો ખંગ, જડેં મધારે મોંહજે.

ભાવાર્થ—જ્યારે બહાદુર મોડનો બીજો એક પણ ઇલાજ કારગત નીવડ્યો નહિ. ત્યારે તે પાદશાહના સુખા આમુંગલ સાથે યુદ્ધનો ડંકો કરીને ગયો.

મોડ ભદ્રાઓ કૃત્ય કદમ કરવી પાદશાહી ફોજ સાથે જરકાછે આવી પહોંચ્યો, અને જરકાછાના ગઢને ચારે તરફથી ઘેરો ઘાટ્યો.

હવે પુનરાજીએ વિચાર્યું, કે પાદશાહની અસંખ્ય ફોજને પહોંચી વળવું સુરકેલ હોવાથી, હાલ કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરીને બેસવું, એમાંજ શ્રેય છે. કિલ્લો અત્યંત મજબુત હોતાં, પાદશાહી

દેશજનું કંઈ ચાલી શકે તેમ ન હોવાથી, તેણે ટપોટપ બધા દરવાજા બંધ કરાવી દીધા.

પાદશાહી દેશ કિલ્લામાંથી એક ચક્કું પણ બહાર ફરકી શકે નહિ, એવો સખ્ત બંદોબસ્ત રાખીને પડેલી હતી. પુનરાજીએ પ્રથમથીજ ઘાસ-દાણાનો સંગ્રહ અત્યંત સારો કરી રાખેલો હોવાથી, તેમણે બાર માસ તો જેમ તેમ કરીને ખેંચી કાઢ્યા. પરંતુ હવે વધારે વખત એજ સ્થિતિમાં કાઢવાનું કાર્ય મુશ્કેલ હતું. કારણ કે હવે ઘાસ ચારાનો સંગ્રહ પૂટવા આગ્યો હતો. વળી પાદશાહી દેશ તરત જિંદે એવો સંભવ પણ જણાતો ન હોવાથી, પુનરાજીની અકાશમણુ દિવસે દિવસે વધતી જતી હતી.

આમ દરતાં લ્યારે માત્ર બે ચાર દિવસનો ખોરાક શેષ રહ્યો, ત્યારે “ભૂખે મરવાથી લાલે મરવું સાડું” એમ વિચારી, સધળા ભાદ્રામાએ મરણીયા થઈને બહાર મથદાનમાં પડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. હવે તો ‘આ પાર કે પેટ પાર’નો નિશ્ચય કરી, પુનરાજી લડાઈની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

વાઘીયા ભાદ્રામ હવે અત્યંત વૃદ્ધ થયો હતો. પરંતુ તેની અકબરો ખજાનો હજી લેશ માત્ર પણ ન્યુન થયો ન હતો. લડાઈને બદલે એક નવિન સુદ્ધિ અજમાવવા તેણે પુનરાજીને કહ્યું. વાઘીયા ભાદ્રામની કોઈ પણ વાત પુત્રરોજી વાઘી કેવે તેમ ન હતું. તેમણે વાઘીયાને તેનો નવો ઈલાજ અજમાવવાની કળુલાત આપી. વાઘીયાએ પાંચ-દશ માણસો જમી શકે તેવી ઉંચામાં ઉંચા ઝકારની દરેક જાતની રસોઈ તૈયાર કરાવી. પછી તે દૂધ, પુરી, દાળ, ચાક, શીરા વગેરે દરેક રસોઈ હજાર બારસે પત્રાવળી અને પડીયાં પર ચોપડીને, તે પત્રાવળીઓ તથા પડીયાં કિટ્ટાની બહાર ફેંકાવી દીધાં.

વાઘીયા ભાદ્રામનો આ નવો અખતરો દારગત નીવડ્યો. પાદશાહી લશ્કરે લ્યારે આ પત્રાવળીઓ અને પડીયાં છુટી છુટી રસોઈથી ખરડાએલા દીધાં, ત્યારે પાદશાહી સુખા ચામુંગલને ખાનરી થઈ, કે બાર માસ લગી કિલ્લાને સખ્ત ચેરો ઘાલીને બધા રસ્તા બંધ કર્યા, છતાં અંદરના લોકોને ખોરાકની જરા પણ તાણ પડેલી જણાતી નથી. ઉલટા એ લોકો તો જે રસોઈ આપણને પણ નથી

મળતી, એવી ભાત ભાતની રસોઈ જમીને આનંદ કરી રહ્યા છે. આથી આમુંગલ સુખાએ વિચાર કર્યો, કે અમરતા અહીં બેસી રહેવા કરતાં ઘેરો ઉઠાડી લેવો, એજ ઉત્તમ માર્ગ છે. આમ સમજી પાદશાહી સુખાએ કૂચના નગારાનો હુકમ કરી દીધો. અને પાદશાહી ફોજ પાછી કૂચ કરવા લાગી. પુનરાજી ભાદ્રામ કિલ્લા પરથી પાદશાહી ફોજને કૂચ કરતી જોઈ, વાછીયા ભાદ્રામને તેની અજળ યુક્તિ મોટે અનેક ધન્યવાદ દેવા લાગ્યા.

હવે જે લંગીએ આજી ભદ્રાએ ભાદ્રામાની સઘળી માત્ર મત્તા સમસ્ત્રામાં ખતાવી દીધી હતી, તે લંગી ભાદ્રામાના મનમાં કાંટાની પેઠે ખટકી રહી રતી. આથી આજીના મૃત્યુ પછી જ્યારે પુનરાજી ભાદ્રામ પાછા ફર્યા, ત્યારે સૌથી પ્રથમ તેમણે આ લંગીને દ્રોહી માનીને તેને કતલ કરાવી હતી. આ લંગીનો પતિ, જે ભાદ્રામાનો લંગો હતો, અને જેને આજી ભદ્રાએ મોટી આથો દાનમાં આપી દીધી હતી, તેને આ ખનાવથી અત્યંત માહું લાગ્યું હતું. અને તે કોઈ પણ રીતે, ભાદ્રામાનું કાસળ કાઢવાને તત્પર બન્યો હતો. જર-કાણે પાદશાહી ફોજ ઘેરો ઘાયલો હોવાથી, હવે ભાદ્રામાનું આવી બન્યું છે, એમ ધારીને તેને આનંદ થતો હતો. કિલ્લામાં જોરાક ખૂટવા આગ્યો હતો, એ વાત પણ તેના લક્ષ બહાર ન હતી. પરંતુ જ્યારે વાછીયા ભાદ્રામની તદ્દખીરથી છેતરાઈને પાદશાહી લશ્કર પાછું ફરવા લાગ્યું, ત્યારે આ લંગાના મનમાં અત્યંત ખેદ થવા માંડ્યો, બધી જાણ ધૂળ મળી જાણી હવે શું કરવું, તેના તે વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં તેને એક બીજી યુક્તિ સૂઝી.

પાદશાહી ફોજ કૂચ કરતી હોવાથી, આખા શહેરમાં આનંદના પોકારો થઈ રહ્યા હતા. જાણકથી કરીને વૃદ્ધ સુધી સઘળા આજ એક જાતના કેદખાનામાંથી મુક્ત થએલા હોવાથી, આનંદિત જણાતા હતા. આ વખતે એ લંગો પણ પુનરાજી ભાદ્રામ પાસે પહોંચી ગયો, અને ઘેરો ભઠવાની ખુશાલીમાં ગઢ પરના નગારખાનામાં સરણાઈ વગાડવાની તેમની પાસે પરવાનગી માગવા લાગ્યો. લંગાની માગણી યોગ્ય જાણીને, પુનરાજી ભાદ્રામે તેને સરણાઈ વગાડવાની રજા આપી.

લંગો તેજ વખતે દોડતો દોડતો કિલ્લા પર આવેલા નગાર-ખાનામાં ગયો, અને સરણાઈ છેડવા લાગ્યો. સરણાઈ બગવવામાં આ લંગાએ અપાર કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સરણાઈમાં તે ખરેખરા શબ્દો બોલાવી શકતો. સરણાઈના શબ્દો બરાબર સમજી શકે, એવોજ ભદુઆનો એક ઉસ્તાદ લંગો. પાદશાહી ફૈજમાં છે, એવી તેને ખબર હોવાથી, તેણે પોતાની સઘળી આતુરી વાપરીને, સરણાઈમાં ગાવા માંડ્યું:—

દુહો—સોણાઈયેં સડ કરે, લંગો કોટ મિંગ,
અગ્નધયેં ગાંધયેં ખીર થણે, રજેં નીલો ઘા.

સાચાર્થ—લંગો તમોને ચપળાને સાદ કરીને દહે છે, કે અહીં દૂધ તો, માત્ર વગર જન્મેલી ગાયોના આંચળમાં છે. અર્થાત નથી. અને લીલા ઘાસને બદલે અહીં ધૂળ છે.

ભદુઆનો લંગો સરણાઈના શબ્દો સાંભળીને ધંસી ગયો. તેણે મોઝ ભદુઆને અને આશ્ચંકિત સુત્રાને ઉમા રાખીને કહ્યું, કે આ સરણાઈ વગાડનાર લંગો અમારો સાચાત છે. તે દહે છે, કે અહીં કિલ્લામાં અનાજ કે ઘાસ કશું નથી. છતાં તમે બધા અમસ્તા શામાટે આજ્યા બંધો છો ?

લંગાની આ વાતની ખાતરી કરવા, સૌને ઈચ્છા થવાથી તેમણે ત્યાંજ મેલાયું નાખ્યું. અને ખીમાર માણસનો બરાબર ઢોંગ કરી શકે, એવા બે કાનિક ભથ્થુસોને તેમણે તપાસ માટે મોકલ્યા. આ બંને જણ ત્યાંથી દોડના દોડના તરત કિલ્લાના દરવાજા પાસે પહોંચી ગયા, અને ખીમારીનો ઢોંગ કરીને ત્યાં પડી રહ્યા.

પાદશાહી ફૈજ કૃત્ય કરી ગઈ છે એવી ખૂરી ખાતરી થતાંજ, પુનરાજી ભાદ્રામે બાર માસથી બંધ રાખેલા કિલ્લાના બધા દરવાજા ઉઘડાવી નાખ્યા. કિલ્લામાંનો ખોરાક સવગો ખૂટી ગયેલો હોવાથી અને અનાજની ખાણો શહેર બહાર હોવાથી, દરવાજા ઉઘડતાંની સાથેજ સઘળા ભાદ્રામા ખાણોમાંથી અનાજ લઈ આવવાને ઉઘડી પડ્યા. પુનરાજી અને વાઝીઓ ભાદ્રામ પણ તેમની સાથેજ હોવાથી, આખા શહેરમાં બહુ સુનકાર વ્યાપી ગઈ હતી. બાળકો, યુવાનો,

અને વૃદ્ધો, એમ બધા માણસો પોતપોતાના ઘરને માટે અનાજ લઈ આવવાને જ્યાં જાણો જોલાલી હતી, ત્યાં આદ્યા ગયા. વાઘીયા ભાદ્રામની મહા વિચિત્રણ જુદી પણ આનંદ અને ઉલ્લાસના પૂરમાં કુદરતના ચોગે ક્યાંક તણાઈ ગઈ હતી.

આવી પોલનો લાભ લેવાનું પેલા પાદશાહી બાલુસો ચૂકે તેમ ન હતું. આ બેમાંનો એક જણ તરત ત્યાંથી મુકીઓ વાળીને દોડવા લાગ્યો. અને જરકાછામાં વ્યાપેલી શૂન્યતાની વાત ત્યાં જઈને તેણે બહેર કરી.

આ સાંજળીને તેજ વખતે પાદશાહી ફોજ ચુદતું નગારું પણ ક્યાં વગર પાછી ગુપગુપ ચડી. તે થોડાજ સમયમાં જરકાછે આવી પહોંચી. દરવાજા સઘળા ખુલાજ પડેલા હોવાથી, ડાંધ પણ હરફત વગર સઘળું લશ્કર દિલામાં પેસી ગયું. અને સુના બની ગએલા જરકાછામાં ચારે તરફથી લૂટફાટ ચલાવવા લાગ્યું.

બામમાં જે થોડા ઘણા ઘરડા માણસો અને બાળકો હતાં, તે મને પાદશાહી લશ્કરે ઢતલ કરી નાખ્યાં. અને દરેક કીમતી વસ્તુ પોતાને કબજે કરી લીધી. પોતાનું શિયળ સાચવવા માટે કેટલીક સ્ત્રીઓ આત્મહત્યા કરી મરણ પામી. અને કેટલીકને પાદશાહી ફોજે પોતાની સાથે લઈ લીધી. આમ જરકાછા ઉજ્જડ કરી, તેને આગ લગાડીને પાદશાહી ફોજ પાછી ફરી.

પુનરાજી ભાદ્રામની ચોરમાન માતા, તથા તેની રાણી, અને પુત્રીને પણ પાદશાહી સુગ્રાએ પોતાની સાથેજ લીધી હતી.

જ્યારે પુનરાજી ભાદ્રામે દરથી શહેરમાંથી ધુમાડો નીકળતો દીઠો, ત્યારે તેમને શંકા થઈ, કે જરૂર કંઈક નવા જુની બની હોવી જોઈએ. આથી તેમણે તરતજ પોતાની ઘોડીને શહેર તરફ મારી મૂકી.

પુનરાજીને આમ એકાએક આદ્યા જતા જોઈને, તેમનો લાભજ આમર પણ તરતજ ઘોડે સ્વાર થઈ તેમની પછવાડે ચાલવા લાગ્યો. મામો-સાણેજ પોતાના અધીને વાયુવેગે ફૂદવતા થોડાજ સમયમાં જરકાછે આવી પહોંચ્યા. અને જુએ છે, તો ચારે બાજુએ

મુનકારનું સામાન્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. શહેરમાં બાજુ રાક્ષસ ફરી વળ્યો હોય, તેમ પુનરાજીને જવાબનો દેનાર પણ કોઈ મળ્યો નહિ. આરે તરફ ભડ ! ભડ ! કરતી આગ અને ધુમાડાના ગોટેગોટ ઉછળી રહ્યા હતા.

જરકાછાની ઘોડારમાં નીરફરીનો એક વહેરો હતો. તેને લોંચરાની અંદર જાંધવામાં આવતો હતો. શહેરમાં લૂટફાટ ચાલતી, વખતે એ વહેરાનો સાણી વહેરા પાસે લોંચરાની અંદર ભરાઈ ગયો હોવાથી તે બચી ગયો હતો. જ્યારે તે બહાર નીકળ્યો, ત્યારે આખા જરકાછાની ઉત્તર વળી ગયેલી ભેળને, તે બાગા જેવો બની બેઠો હતો. એટલામાં પુનરાજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અને આ શું બની ગયું, તે સાણીને પૂછવા લાગ્યા. સાણીએ જે બન્યું હતું, તે કહી સંભળાવ્યું. આ સાંભળીને પુનરાજીની આંતર-વેદનાનો ખાર રહ્યો નહિ. તેમના જનનખાનાની રજપૂતાણીઓ પેશુ હરાઈ ગયેલી હોવાથી, પુનરાજીએ તરતજ સાણીને નીરફરીનો વહેરો તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી. વહેરો હજી ચડીને માટે બરાબર લાયક થયો નહતો. છતાં તે નીરફરીનો વહેરો હોવાથી, આજ્ઞા બારીક સમયે તે ધાર્યું કામ દેશે, એવી પુનરાજીને પૂરી ખાતરી હતી.

સાણી લોંચરામાંથી વહેરાને બહાર લઈ આવ્યો, અને ઉપર પકડી મૂકવા બળ્ય છે, ત્યાં તો વહેરાએ ફૂદાફૂદ કરવા માંડી. તે કેમે કરતાં સાણીને પકડી મૂકવા દેતો ન હતો. આ ભેળને પુનરાજી બોલ્યા.

હુહો—ખ્યારા ઝલ પલાણ, મં-કર હમ્મર ઈતરે,
તોં માસી શું મા, બય વિન્નેત્યું બાનિયું.

લાવર્થ—બાબા, તું પલાણ મૂકવા દે. આટલો બધો ગુસ્સો કર નહિ. કારણ કે તારી માસી (નીરફરી ઘોડીની બેન) અને મારી માતા એ બંનેને દુરમનો ઉપાડી બળ્ય છે.

વહેરાની ફૂદાફૂદ હજી જેવીને તેવી ચાલુ હતી. ત્યારે ફરીથી પુનરાજી લાકામ બોલ્યા

હોહો—ચારા ઝલ પલાણ, મં-કર ડમર ઈતરે,
જિત લાલેજા લાણ, તિતે તોંકે લાધયાં.

ભાવાર્થ—હે બહાલા ! તું પાલણ મૂકવા દે, અને આટલો ક્રોધ મ કર. કારણ કે તને તો ન્યાં જાલાના વરસાદ વરસતા હશે, ત્યાંજ ઉભો રાખાય.

આ સાંભળીને નીરૂફરીનો વછેરો શાન્ત બની ગયો. અને સા-
ણીએ તે પર પલાણ માંડી તૈયાર કર્યો. પુનરાજી વછેરા ઉપર સવાર
થયા. અને નીરૂફરીનો વછેરો વીજળીની ગતિએ ઉછળતો ચાલવા
લાગ્યો. પાછળ પુનરાજીનો જાણેજ આમર પણ વછેરાની લારે પો-
તાના ઘોડાને દોડાવતો ચાલતો ચયો.

વગર સંકોચે ચાલતી પાદશાહી ફોજને પહોંચી જવા નીરૂ-
ફરીના વછેરાને કેટલો વખત લાગે ? તે થોડાજ સમયમાં ફોજની
લગોલગ થઈ ગયો.

સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો હતો. અને પાદશાહી લશ્કર
સઘળું ઉત્સાહથી આગળ વધી રહ્યું હતું. તેમની વચ્ચે આ બે જ-
ણાએ પણ પોતાના ઘોડા ચલાવી દીધા. પુનરાજી લશ્કરના માણસોથી
આગળ થયા, તો એક વેલમાં તેમની ઝોરમાન માતા બેઠેલી તેમના
બેવામાં આવી. પુનરાજીની માતાએ પણ પુનરાજીને ઓળખી લીધેલા
હોવાથી તે વેલમાંથીજ બોલી:—

હોહો—સામું ઉલી સીંચ કે, તું સોસે ગિને સા,
પણ આઉં મતરઈ મા, લાદ્રામાણી પુનરા.

ભાવાર્થ—હે પુનરા લાદ્રામ, તું સિંહની સામે યજને તેના પ્રાણ
પણ શોધી લે એવો છે. પણ હું તો રહી ઝોરમાન મા એટલે મારી
સંભાળ કેણુ લે ?

માતાનું આ મ્હેણું સાંભળીને પુનરાજી બોલ્યા:—

હોહો—ભલો કરે ડિને, મતરઈ મુ'કે મીયણુ,
મારે મુગલ વારીયાં, ત લાદ્રામાણી પુનરા.

ભાવાર્થ—હે ઝોરમાન માતા, તેં મને મ્હેણું પણ બાંધે આપ્યું. જો મોગસોને ગારીને તમને પાછાવાણું, તોજ હું ભાદ્રામાણી, પુનરો ખરો !

પુનરાણ વળી આગળ ચાલ્યા, ત્યાં બીજી વેલમાં તેમની રાણી જોઠેલી જણાઈ. પુનરાણને જોઈને તે પણ બોલી:—

હુહો—ગોડે મધે ગોટ, ડિસજે બેઝો પુનરો,
તોંકે લિખધ બોટ, અસાં લિખેઝો ઇતરો.

ભાવાર્થ—ઘોડા ઉપર ગોટ (વરરાજ) જેવો શોભતો ટું જાણે બીજો પુનરોજ હોય, એવો દેખાય છે. આ બોટ તારે માટે પણ લખેલી હશે, અને અમારા માટે પણ એટલું લખેલું હશે.

આગળ જતાં ત્રીજી વેલ પુનરાણની દીકરીની આવી. તે પણ ચિતાને જોઈને બોલી:—

હુહો—ખાવલ ન બંદેયાસ, કાલ લગીંધી કાછડો,
તોં ડિસંધે ન મુધયાસ, ભાદ્રામાણી પુનરા !

ભાવાર્થ—હે બાપ, હું બળી પણ ન મુઠું કારણ કે આવતી કાલે મારે જરૂરજારી જૂમિ પણ હોડી જરી પડશે. વળી આવી રિયતિમા તમે મને જુઓ તે પહેલાં હું મરી પણ નહિ.

માતા, સ્ત્રી, અને પુત્રીને આમ પારકા હાથોમાં તરફડતી જોઈને, પુનરાણનું હૃદય કાળુમાં રહ્યું નહિ છતાં તેણે પોતાના ઉછળતા અંતરને દાખીને આગળ ચાલવા માંડ્યું. ઘોડે દૂર જતાં મોડ લહુઓ પોતાના પાંચસે ઘોડેસ્વારોથી આનંદ અને ઉત્સાહથી આગળ વધી રહ્યો હતો.

મોડને જોઈને પુનરાણ તેની આડ કૂર્ચા. અને ઘોડાને સામો ફેરવીને ઉભા રહ્યા. મોડ લહુઓ આ વખતે પુનરાણને જોઈને અજબ થયો સહસા તેના મ્હેંભાથી નીકળી ગયું “કોણ પુનરાણ ?”

પુનરાણએ મોડને શાન્ત રહેવા ઇશારત કરી અને તેની પાસે જઈને ધીમેથી બોલ્યા, કે “મોડ ! તેં તો ભારે ઠરી ! આપણા કુળમાં ટું તો ખરેખર કરમી જાગ્યો ! કારણ કે તેમ ન હોય, તો

મારી માતા, સ્ત્રી, અને પુત્રી આજ 'જાન' બને નહિ આવું કામ તો તારાથીજ થાય ! ભાઈ ! તારા વગર ખીજે કોઈ આવું ન કરે. તેં તો આપણા કુળની કીર્તિપર કળશ ચલાવ્યો !”

“રત ઠીકરામાં પણ તપી જાય.” એ ન્યાયે પુનરાજીતું ઉપ-
રોક્ત કથન સાંભળીને, મોડના મનમાં પણ લાગણી થઈ આવી.
પુનરાજીની રિયતિ જોઈને, તેની આંખોમાં પણ ઝળઝળાટ
આવી ગયાં.

પુનરોજી ફરી જોલ્યા, “ભાઈ ! ગ્રાહીતને હાથે મારી આવી દયા તારે કરાવવી ન હતી. આપણે તો ભાઈઓ છીએ. આજે લડાઈ ફરીશું, તો આવવી કાંઈ લેખા બેસીને લોજન પણ લઈશું. પરંતુ બેની લડાઈમાં ત્રીજાને ખાઈ જવાનો અવસર તારે આપવો નહતો. જો તું સમજે, તો હજી પણ સમય હાથમાંજ છે. પછી તો જેવી તારી મરજી.”

મોડને હવે આંખો આવી ગઈ હતી. તેણે વિચાર્યું, કે ખરે-ખર, આતો બેની લડાઈમાં ત્રીજાને ખાઈ જાય તેમ છે. આમ વિચારી, મોડ ભદ્રાઓ પુનરાજીને પૂછ્યું, કે હવે કયો રસ્તો લેવો આપણે મોટે સલામત છે.

પુનરોજી જોલ્યા “તું માત્ર એકજ કામ કરે, તો આપણો બેડો પાર થઈ જાય !”

“કયું કામ ?” મોડે પૂછ્યું.

“એટલુંજ કે તારે પાદશાહી પ્યાદદ અને ઘોડેસ્વાર લશ્કરને પેલા બે હુંગરોની વચ્ચેના રસ્તા પરથી લાવવા. અને તેમ થયે, તો પછી હું એકસો એ સઘળા લશ્કરને પહોંચી વળીશ.”

મોડ ભદ્રાઓ પુનરાજીની જોઠવણી માન્ય રાખી. અને કહ્યું, કે “તમે ખીજાને મોટે તૈયાર થઈને ઉઠા રડો. અને હું આગળી યોજના સુજના અમલ કરું છું.”

આ સાંભળીને પુનરાજીતું હૈયું આનંદથી નાચી ઊઠ્યું. તે તરતજ પોતાના ભાણેજ આમર સાથે સઘળી ફોજની આગળ નીકળી જઈને, પેલી ખીજાના મોઢા આગળ ઉભો રહ્યો.

મોડ ભદ્રાઓ સઘળા લશ્કરને પર્વતોની વચ્ચેથી ચાલતા સેરગનો રસ્તો લેવાનું ફરમાન કરી દીધું. ખીજે રસ્તો ફેરાવાળો હોવાથી, સઘળાને આ વાત પસંદ પડી અને લશ્કર તે તરફ વળ્યું. આ રસ્તો એવો હતો, કે ત્યાંથી માત્ર એક એક માણસ માંડ પસાર થઈ શકે આવી સાકડી ખીણની અંદર લશ્કર દાખલ થઈ ગયું. એક એક માણસ જેવો ખીણના મોઢામાંથી બહાર નીકળતો જાય છે, તેવોજ તે પુનરાજની તેજીથી તત્વારથી કતલ થતો આવે છે એમ કરતાં કરતા લગભગ આખું લશ્કર પુનરાજ અને આમરની તત્વારની ધારથી ઠગ જની ગયું છેવટે આમરની તત્વારથી મોડ બૂચેલો એક મોગલ પાગે દ્યો, અને લશ્કરને છેવાડે આવતા ચામુંગલ સુમાને આ સમગ્રી વાતથી વાકેફ કર્યો. ચામુંગલે વિચાર્યું, કે હવે આ દગાથી ડોઈપણ રીતે પહોંચી શકાય તેમ નથી આથી તે પુનરાજની પુત્રી સોનલને પોતાની સાથે લઈને, ખીજે રસ્તેથી પલાયન થઈ ગયો.

આ તરફ પુનરાજ અને આમરજ ખીણમાંથી જે બહાર નીકળે, તેના પર પોતાની તત્વારનો મારો ચલાવતા, એક રાત અને એક દિવસ સુધી ખાધા પીધા વિના એકજ સ્થાને અળંગ ઉભા હતા. ભાદ્રામા અને ભદ્રાના માણસોને જાદુ કરી, બાકી જે આ વતો તેના એકજ જાટકે બે કટકા થઈ જતા. આમ કરતા કરતાં આખું લશ્કર આવી ગયું, પરંતુ હજી સુધી પાદશાહી સૂમો ચામુંગલ આવેલો ન હોવાથી પુનરાજ હવે તેની વાટ જોતા ઉભા હતા. એટલામાં મોડ ભદ્રાઓને લગો પથાસ પચાદશ મોગલો સાથે આવી પહોંચ્યા. સૌથી આગળ લગો હતો મોડ અને પુનરાજની પેરવીથી તે વાકેફ હોવાથી, આ લોકોને અચાવવાના ઇરાદાથી, તે તેમને પોતાની સાથે લાવેલો હતો આથી તે આગળ આવીને પુનરાજને કહેવા લાગ્યો.

હુલો—સુણ તું પુનરા જામ, હિંકડી અરજ હાણ,
પાખરીયા તો મારેઆ, પણ પચાદશ એ પાં—સાણ.

ભાવાર્થ—હે પુનરા જામ, તું એક અરજ સાબળ તે પોડ-સ્વાર તો સઘળા મારી નાખ્યા પણ આ પચાદશ આપણી તાથે રહેવા માગે છે તો એમને મારીશ મા.

લંગાએ પુનરાજીને કહ્યું, કે તમારે જે કંઈ સરત કરવી હોય, તે કળુલ કરવાને આ લોકો તૈયાર છે. માત્ર એમની જીવતદાનની ઇચ્છા છે.

પુનરાજી બોલ્યા, જે કોઈ મારી લાંગ હોકેથી નીકળશે, તેનેજ હું મારો શરણાગત સમજીને જવા દઈશ તે સિવાય એકપણ મારી તત્વારથી બચવા પામે તેમ નથી.

પુનરાજીની સરતનો સ્વીકાર કરીને આ પચાસે મોગલો એક પછી એક તેમની લાંગ નીચેથી નીકળી ગયા. અને પુનરાજીએ તેમને શરણાગત માનીને જીવતદાન આપ્યું. તે દિવસથી આ પચાસે મોગલોના વંશવાળાને લાંગાયની^૧ ઓળખ લાગી છે.

આમ એક પછી એક સઘળી લશ્કરી દુકડીઓ અને મોઢા હુઓ પણ પોતાના માણસો સાથે આની પકોચિત્રો હોવા છતાં, હજુ લગી આમુંગલ સુગો આવેલ ન હોવાથી તેની તપાસ કરવાને પુનરાજી લાદ્રામે પોતાના થોડાક માણસોને તેની સામે મોકલ્યા. તેમણે તપાસ કરીને સમાચાર આપ્યા, કે આમુંગલ સોનલ કુમારીને લઈને, બહારને રસ્તેથી ચાલ્યો ગયો છે.

આ સાંભળીને, પુનરાજી અને મોઢા બંને ક્રોધથી રાતા થાળ બની ગયા. તેમણે તેજ વખતે થોડાક કાગેઝ પોડેસ્તારોને સુગાને પકડી લાવવા દોડાવ્યા.

આ પોડેસ્તારો એ રસ્તાના પગેપગના માહીતગાર હોવાથી, તેઓ થોડાજ સમયમાં સોનલ કુમારીને હરી જતા આમુંગલ સુગાને પકડી લાવ્યા.

આવતાં વેંતજ આ પાદશાહી સુગો પુનરાજીને શરણે થયો. અને પુનરાજીએ તેને શરણાગત બાણી ક્ષમા આપી.

પુનરાજી લાદ્રામે પોતાની માતા અને રાણીની વેલોને તેડાવી લીધેલ હતી માત્ર સોનલ કુમારીની તેને ચિંતા હતી તે પણ ક્ષેમ-

^૧ આ લાગાય ઓળખવાળી બતિ આજ કચ્છમાં પણ બોવામાં આવે છે.

કુશળ આવી પહોચવાથી, હવે ચિંતાનો એ બોલો પણ તેના મગ પરથી દૂર થઈ ગયો હતો.

અહીંથી સઘળા વાજતે ગાજતે ગઢકાછા તરફ ચાલતા થયા અને પોતાના બાહુબળથી ત્યાં નવી રાજ્યધાની સ્થાપીને ભદુર અને ભાદ્રામ એ ઉભય વંશના વંશજો સંપ-સલાહથી રાજ્ય-અભવ ચલાવવા લાગ્યા.

પુનરાજીએ પોતાની કુમારી સોનલનાં લગ્ન પોતાના ભાણેજ આમરજી વેરે ઘણીજ ધામ ધૂમથી ઠરી દીધાં.* આમ ગઢકાછા રાજ્યતંત્ર નિર્વિઘ્ને ચાલવા લાગ્યું.

અમરજી વેરે

પ્રકરણ ૪ થું.

પીંગળનાં પરાક્રમ

અને

જેયસક્કમેરની સંસ્થાપના.

(૧)

માંજી ભાદ્રામ.

ભૂપતના વશની જે મોટી પાખડી, લાદુઆ અને ભાદ્રામ વચ્ચે થયેલી સંધિ આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઈ ગયા પરંતુ કુદરતના અચૂક કાર્યક્રમ અનુસાર ચડતી-પડતી, સુખ-દુઃખ, કે સંધિ-વિગ્રહ એક સરખા ટકતા નથી તેથી લાદુઆ અને ભાદ્રામ વચ્ચે વળી વૈમનસ્થના ખીજ રોપાવાની શરૂઆત થઈ.

પુનરાજી ભાદ્રામનો કુવર માણેક અને માણેકનો માંજી ભાદ્રામ થયો અને લાદુઆનો જે વશ ચાલ્યો, તેમા મોડ લાદુઆનો થયો જીણો, અને જીણનો પીંગળ લાદુઓ થયો આ જ ને પાખડીઓ વચ્ચે ત્રણ પેઢી સુધી તો ઠીક ચાલ્યું. પરંતુ પાછળથી ભાદ્રામ વંશની માનકુઆ નામની એક નાનીશાખા સાથે લાદુઆ વશને એક દિવસ કંઈ સેડા-સંધા ઉપરથી બોલચાલ થઈ અને આ બોલચાલે આગળ જતા વૈરનું સ્વરૂપ પકડી લીધું લાદુઆ વશ હવે જોરાવર થઈ ગયેલ હોવાથી, તેમના સરદાર પીંગળ લાદુઆએ ભાદ્રામ વશની માનકુઆ નામની એક નાની શાખાને મારી હઠાવી

હુહો—જીગ જીણેએ ઉપનું, જે ભડ વગઈ ભેર,

મારે માનકુઆ કહે, ને વડો ખર્ચે વેર

ભાવાર્થ—જીણેને જગર જીણનો દી-રો પીંગળ બહુજમરો થયો તેણે લડાગોડ કો નગાનો આ માનકુઆ ને મારી કાઢીને મોટું વેર વડે રી લીધું.

આ ઘટના પડી લાદુઆ અને ભાદ્રામા વચ્ચે પાછું વૈર—મધન

થયું. બંને વચ્ચે અવાર નવાર વાતની વાત પરથી હથિયારો ઉપડે અને પાંચ-પંદર માણસો પડ્યા વગર રહે નહિ હવે ભદુઆ સરદારો જોરમાં આવી ગયા હતા, અને ભાદ્રામા નમળા પડી ગયા હતા. માંજી ભાદ્રામ એક ડાહ્યો અને સ્વમાનશીલ માણસ હતો. તેણે વિચાર્યું, કે આમ નીચું મસ્તક કરીને અહીં પડ્યા રહેવા કરતાં, કોઈ ખીજે પ્રદેશ શોધી લેવો એજ બહેતર છે. આથી તે પોતાના સઘળા સરદારો સહીત, તથા પોતાનાં બાકી બધાં અને માલ-અસબાબ સાથે, ગઢકાછાને છેલ્લી સલામ કરીને, પોતાની આથો સાથે ચાલી નીકળ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં તેઓ પંજાબના સલ્તમાણ^૧ શહેરની સીમમાં આવી પહોંચ્યા.

આ સ્થળે ઘાસ-ચારાની પુષ્કળતા હોવાથી, સઘળાએ અહીંજ પોતાનો પડાવ નાખ્યો.

સલ્તમાણમાં આ વખતે ફેરલાટ નામનો રાજા હતો તેની સલામ કરવાને માંજી ભાદ્રામ પોતાના પચાસેક માણસો સાથે તેની કચેરીમાં ગયો અને ફેર રાજાને પોતાની સઘળી હદીકત કહી જણાવી. આ લોકોની અડગતા અને તેમનું શોર્ય જોઈને, ફેર રાજા તેમના પર ખુશી થયો, અને તેમની આથને પોતાની સીમમાં ચારવાની પરવાનગી આપી.

આ રીતે સલ્તમાણની સીમમાં ભાદ્રામ વંશના સરદારોએ ધામા નાખ્યા. પાંચ આઠ દિવસે માંજી ભાદ્રામ પોતાના સરદારો સાથે ફેર લાટની સલામે જત્ય છે. ત્યાં કસ્ટુળા પીએ છે, અને આનંદ કરે છે. આમ માંજી ભાદ્રામ અને ફેર લાટ વચ્ચે ગાઢ સ્નેહ બંધાયો ગયો. સઘળા ભાદ્રામ વીરો સુખયેન પૂર્વક પોતાના દિવસો પસાર કરવા લાગ્યા.

(૨)

પીંગળ ભદુઓ.

ગત પ્રકરણની ઘટના અનુસાર આજી ભદુઆની ઘોડી નીરફરી, જે તેની સ્ત્રીએ લંગાને દાનમાં આપી હતી, તે ઘોડી નીરફરીના વંશની એક વછેરી, એ લંગાના વંશમાંજ હતી. લંગો તો ગમે તેમ તોયે માંગણ બત રહ્યો, એટલે નીરફરીની વછેરીને રોજ અનમરના તલમાં^૧ ચરવાને ફૂટી મૂકી દે ઘોડી આખો દિવસ તલમાં ચરે, પીએ, અને સાંજે લંગાને ઘેર ચાલી જાય. ગઢ કાછામાં હવે પીંગળ ભદુઆની હાક પણ એવી જામી ગઈ હતી, કે કોઈ કોઈનું પડયું^૨ પચારે નહિ. કોઈનું^૩ રેદું^૪ ઘોડું, કે ચોપું^૫ કોઈથી લઈ શકાય નહિ. આ કારણથી નીરફરીની વછેરીનો લંગાને ચિંતા ન હતી.

એક દિવસ એ નીરફરી ઘોડીની વછેરી તલ^૬ ઉપર ચરી રહી હતી એ વખતે પીંગળ ભદુઆની ખાસ સવારીનો પાણીપંથો ઘોડો, અકસ્માત તમેલામાંથી છૂટો ચડેને, તલ ઉપર આવી ચડ્યો. આજી જાન્યુમાં કોઈપણ ન હોવાથી, નીરફરીની વછેરીને પીંગળ ભદુઆના ઘોડાથી ગર્ભ^૭ રહી ગયો. ઘોડીનો માત્રીક લંગો તેની કોઈક વખતેજ સંલોગ લેતો હોવાથી, આ વાત તેના લક્ષ બહારજ રહી ગઈ.

હવે એક વખતે એવું જાન્યું, કે એ ઘોડી જ્યાં તલમાં ચરતી હતી, ત્યાંજ તેણે કાણુ આપ્યું. અને તેજ વખતે દૂરથી જંગલી ખરતું^૮ એક મોટું ટોળું જે તલ પર પાણી પીવાને દોડતું આવતું હતું, તેને જોઈને આ તેજદાર ઘોડી એકદમ ચમકી. અને બચ્ચાને જમીન પરજ પડ્યું રહેવા દઈને, તે દૂર નીકળી ગઈ.

આ ખરના ટોળામાં એક ખરી^૯ હતી. તેણે પણ તેજ દિવસે કાણુ આપ્યું હતું. પણ એ ટોળામાંના એક મારડી^{૧૦} ખરે તેના બચ્ચાને મારી નાખ્યું હતું. ખરતું ટોળું તલની નજદીક આવી પહોંચતાંજ મેલી ખરી, નીરફરીના વછેરાને પોતાનું બચ્ચું સમજીને તેની પાસે ઉભી રહી. ખરતું ટોળું પાણી પીને ચરવા લાગ્યું. પણ આ ખરી તો જ્યાં ઉભી હતી, ત્યાંજ ઉભી રહી અને તે નીરફરીના વછેરાને

^૬ તલ=જ્યા ખારે માત્ર પાણી અને વાસ રહેતું હોય એવી જગા.

^૧ ખરી=ખરની માદા. ^૨ મારડી=ખીજાએને મારી નાખે તેવા.

પોતાનું બચ્ચું સમજી ધવડાવવા લાગી. ઘોડીનું વારમાંજ વહેરો શકિતવાન થયો, અને ત્યારે ખરનું ટોણું પાણું જવા લાગ્યું, ત્યારે તે પણ પેલી ખરી સાથે ચાલતો ગયો.

એ વહેરો ત્યારપછી ખરના ટોળામાંજ ફરવા લાગ્યો અને દિવસે દિવસે મોટો થવા લાગ્યો. નીરૂદ્રી જેની દેની શકિતવાળી ઘોડીના વંશમાં પીંગળ ભદ્રાના તેજસ્વી અશ્વથી ઉત્પન્ન થયેલો એ વહેરો જરા મોટો થયો, ત્યાં તો તેનામાં કંઈ અજબ જેવી શકિત આવી ગઈ હતી. આંખના એકજ પલકારામાં તે ક્યાંના ક્યાં નીકળી જાય, એવી અપૂર્વ તેની ઝડપ હતી. ખરના ટોળામાં તે એક રાત્રની માફક સૌથી આગળ ચાલતો, અને આખું ટોણું તેની પછવાડે ચાલતું.

આગળ ચાલતાં ગઢકાછાના એક લોધીને^૧ ખગર પડી, કે એક ખરનું ટોણું અવાર નવાર તલ ઉપર પાણી પીવાને આવે છે તેણે વિચાર્યું કે એ ટોળામાંના બે ચાર ઉંચી કિસમના ખરોતે પકડીને બે પીંગળ ભદ્રાને નજરાણું કર્યું હોય, તો સાડું ધનામ મળે એમ વિચારી તે બે ચાર શિકારીઓ સાથે પેલા ખરોતે પકડવાને તલ ઉપર ગયો. અને ત્યાં ફાંસલો^૨ ગોઠવીને તે બધા સંતાઈને બેઠા.

ત્યારે ખરનું ટોણું પાણી પીવાને આવ્યું, ત્યારે સૌથી પહેલો નીરૂદ્રીનો વહેરો કંઈ અનુપમ છટાથી ચાસ્યો આવતો હતો. ફાંસલાને બેઠને ખરનું ટોણું બીજે રસ્તે ચાલવા લાગ્યું. પણ આ વહેરાએ તો એવી છલંગ મારી, કે તે એક ક્ષણમાંજ બહુ પખીની માફક ફાંસલો કુદાવીને બીજી તરફ પડ્યો શિકારીઓએ વિચાર્યું કે આ ફાંસલો ઠેકી જનાર ખર નહિ, પણ કોઈ ઉમદા વંશનો અશ્વ હોવો જોઈએ કેમકે તે ખર હોય, તો તેની આવી બ્લાંગ^૩ હોઈ શકે નહિ બે આવે. ઘોડો, કોઈ કુદાગ સવારની રા હેઠળ હોય, તો તે શું ન કરે? આમ વિચાર કરી, તેમણે તેને પકડવાને ઘણી તજવીજ કરી, પણ એ વાયુને વીટનો વહેરો કોઈપણ ઉપાયે તેમના હાથમાં આવે એવો સભવ જણાયો નહિ તેમણે વિચાર્યું, કે એ વહેરાના માત્ર સમાચાર પણ બે આપણે પીંગળ ભદ્રાને આપીશું,

તોપણ આપણને સારું ઇનામ મળશે. આથી તેઓ દરબારમાં ગયા, અને પેલા વહેરાની સઘળી હકીકત પીંગળ ભદ્રાને જણાવીને કહ્યું, કે જો આવો વહેરો આપના હાથમાં આવે, તો આપનું નામ સુલકે સુલકમાં પંકાઈ જાય. અનેક ઇલાજો લેવા છતાં તે કોઈરોતે અમારા હાથમાંજ આવતો નથી.

હુલો—અસીં વિન્ગીં જિત, ખોડીયું કાઠ ખરેં લા,
તાણ ઠેકી તિત, લિંતું ગિડી અમ્મ પીએ.

ભાવાર્થ—અમે ખરોતે પકડવાને જ્યારે ફાંસલો નાખીએ છીએ, ત્યારે એ ઘોડો તેને દૂધાવી જઈને ઉંડા પાણીમાં જઈને પાણી પીએ છે. પણ તે અમારા હાથમાં આવતો નથી.

વહેરાના અત્યંત વખાણુ સાંભળીને, તેને પ્રાપ્ત કરવાની પીંગળ ભદ્રાને તાલાવેલી લાગી. એને પકડવાને સઘળો સરંજામ તૈયાર કરી, અનન્યરના તલ ઉપર મોટી મોટી ફાંસીઓ ગોઠવીને તે પણ ખીજે દિવસે ત્યાં પહોંચી ગયો. અને એક અશક્તિવાનાં આડ ઉપર ખીજા શિકારીઓ સાથે ચઢી બેઠો. પેલો વહેરો દરરોજ એ આડ નીચે જરાવાર વિશ્રાંતિ લેવાને બિલો રહેતો હોવાથી, તે આડ પરથી તેને ખરાબર જોઇ શકાયે એમ વિચારી, સઘળાએ તે આડ ઉપરજ પોતાનું સ્થાન લીધેલું હતું.

ખરાબર મધ્યાહ્નનો સમય થયો, ત્યાં ખરતું ટોણું અનન્યરના તલ ઉપર પાણી પીવાને આવતું દેખાયું. ટોળાને મોખરે એજ વહેરો જાણે લશ્કરનો સરદાર હોય, તેવી છટાથી આડ્યો આવતો હતો. એની ચાલ, એના સરીરનો દેખાવ, અને એની છટા જોઈને, પીંગળ ભદ્રાએ પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો, કે આ ઘોડો તો રાજદરબારનેજ લાયક છે. માટે કોઈપણ પ્રકારે તેને મેળવવોજ. તે આમ વિચાર કરે છે, કેટલામાં તો ખરતું ટોણું નજદીક આવી પહોંચ્યું. આજ તલની ચારે બાજુ ફાંસલા ગોઠવેલા હોવાથી, કેટલાક ખર તે જોઈને ઉભા રહી ગયા, કેટલાક ખીજે રસ્તે ચાલ્યા, અને એક-બે ફસાઈ પણ ગયા. પણ આ વહેરો તો જેમ

૧ કોઈ ખાતનું નામ હોતું જોઈએ.

કમાનમાંથી લીર છૂટે, તેમ ત્યાંથી કૂદીને પાણીમાં જઈ પડ્યો. ત્યાં પેટ ભરી પાણી પીને, પાછો એ જ રીતે આ તરફ કૂદી આવ્યો. ઘોડાની આવી અનૂલ ઉડુન-ચક્ષિત ભેળને, ખીંગણ ભડુઓ તેના પર આક્રીન થઈ ગયો, અને તેને કઈ સુક્ષિતથી કચ્છમાં લેવો તેના વિચાર કરવા લાગ્યો.

વહેરો પોતાના હંમેશના નિયમ મુજબ જો ઝાડ પર ખીંગણ ભડુઓ ચઢી બેઠો હતો, તેની નીચે આવીને ઉભો રહ્યો. એ અનુપમ અશ્વને નજદીકમાં જ આવી ઉભેલો ભેળને, ખીંગણ ભડુઆના મનમાં અનેક વિચારોની ઘટમાળા ચાલવા લાગી. તેને વિચાર થયો કે આવી સુંદર તક ફરીથી હાથમાં આવવી મુશ્કેલ છે. ઘોડાને 'ભેંધ તેનું હૈયું હાથમાં રહ્યું નહિ. તે પેલા ઝાડની ઉંચી ડાળીઓ પરથી વધુને વધુ નીચી ડાળીઓ પર ઉતરવા લાગ્યો. ઘોડો પાંદડાના ખડખડાટથી પથ્થુ ભડકી જતો હોવાથી એક પાંદડું પથ્થુ ખડખડે નહિ, એવી ઠાળણથી તે છેક નીચામાં નીચી ડાળી પર ઉતરી આવ્યો. ઘોડો હવે બહુ દૂર રહ્યો ન હતો, ખીંગણ ભડુઆએ કોઈ પથ્થુ ભોગે તેને પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો. નીચામાં નીચી ડાળી પકડી, બરાબર ઘોડા પર નિશાન માંડી, તેણે હળવે રહીને તેના પર એકદમ ઝુકાવી દીધું. કોઈ દિવસ નહિ, ને આજે પીક પર વજન આવી પડવાથી, ઘોડાના શરીરમાં ભભૂ વીજળી આવી ગઈ. તે એકદમ છલંગો ભરતો વાયુના ગોળાની પેઠે નાસવા લાગ્યો. ખાડા-ખાંચા, ઊંચાણ-નીચાણ કે ડુંગરા-ટેકરા કંઈ પથ્થુ ભેંચા વગર તે એક જ સ્થાને આગળે આગળ વધવા લાગ્યો. આ વખતે જો બીજો કોઈ સવાર હોત, તો આ ઘોડાની અપાર ઝડપથી તેના પરથી ઉડી જઈને ક્યાંક છૂંદાઈ ગયો હોત. પણ ખીંગણ ભડુઓ તો અશ્વ-સવારીમાં એકલો હતો. આજ સુખીમાં તે અનેક અશ્વો પર ચડ્યો હતો; પણ આજનો અનુભવ તો કોઈ દિવસ પથ્થુ મેળવ્યો ન હતો. તે દેશવાળી પકડીને અશ્વની પીક પર ભભૂ ચોંટી જ ગયો હતો-લપેટાઈ ગયો હતો ઘોડો તો એક જ ગતિએ ઉછળતો ભભૂ હવામાં જ ઉડી રહ્યો હતો.

સાંજ થઈ, રાત્રિ પડી, પણ ઘોડાની ગતિમાં હળુ ફેર પડ્યો ન હતો. જ્યારે છેક પરાઈ ચવા આવી ત્યારે તે યાચ્યો, અને

અમિત ધધને એક ઠેકાણે ઉભો રહ્યો. ઘોડો ઉભો રહ્યો છતાં પીંગળ ભદુઆનું મસ્તક હલું ચક્કર ચક્કર ફર્યા કરતું હતું. કયો સમય અને કયું સ્થાન છે તેનું તેને લાન ન રહ્યું. તેના પગ જાણે ઘોડા ની પીઠ પર જડાઈ ગયા હતા. ફેટલીએ વાર તે જરા, પણ હાલ્યા ચાલ્યા વગર તેના પર સ્થિર બેસી રહ્યો. છેક અજવાળું થતાં તેનું મગજ કંઈક શાન્ત થયું. ઘોડાપરથી ઉતરી તેની કેશવાળી પકડી, તેણે જરા વિશ્રાન્તિ લીધી. અને વળી પાછો સવાર થઈ તે ઘોડાને બલકારતો, અને પંખાળતો ધીમે પગલે આગળ ચલાવવા લાગ્યો.

પીંગળ ભદુઓ જાણતો ન હતો, કે ઘોડો તેને ક્યાં લઈ આવેલો છે. જે ભાદ્રામા સરદારો પર પીંગળ ભદુઆએ અધાગ બુંદો શુભયો હતા, જેની અનેક આથો તેણે વાળી લીધી હતી, અને જેના અસંખ્ય માણસો તેણે મારી લીધા હતા તે ભાદ્રામાની વાંઢમાં આજે તે એકલોજ આવી ચડ્યો હતો.

હુહો—જોર કરેને જિત, પીંગળ પગ રખેઓ;
અણી આવેઓ ઉત, વિધે વેરીએ વિચરે.

ભાવાર્થ—પીંગળ ભદુઆએ જેવો ઘોડો ઉપર પગ મૂક્યો, તેવો જ તે ઉપર અને વેરીઓની વચમાં લાવી મૂક્યો.

પીંગળ ભદુઓ થોડુંક આગળ ચાલ્યો, એટલામાં તેની દૃષ્ટિ વાછરડાં ચારી રહેલ એક છોકરા પર પડી. આ છોકરો અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ ભાદ્રામાનો ચાકર મોલ ગાભારીઓ હતો. તેના પર નજર પડતાંજ પીંગળ ભદુઓ ચમકી ગયો. છતાં પૂરી ખાતરી કરવાના ઇરાદાથી તેણે મોત્સ પાસે જઈને તેને પૂછ્યું.

હુહો—ક-કી ખોટ ખીરણ, કે ખુદી વઈ હાય;
હેડે નીલે ધાંય, ગાભાર ગાભા હબરા.

ભાવાર્થ—કાં તો તમેને દૂધની ખોટ છે, અથવા તો જાથની તાણ છે, નહિ તો જ્યાં આવાં હરિયાળાં ધાંસ હોય, ત્યાંનાં વાછરડાં આવાં દુબળાં કેમ હોય ?

પીંગળ ભદુઆના પ્રશ્નનો ઉત્તર અપ્રતાં મોલ ગાભારીઓ બોલ્યો:—

હુહો—નં-દી ખોટ ખીરજી, નં-દી ખુટી છાય;
ઇની સાંધી માંય, પીંગર હર્ધયું પાણુસેં,

ભાવાર્થ—અમોને દૂધની ખોટ નથી, તેમ છાચની પણ તાણુ નથી. પણ એ વાછરડાંઓની માતાને પીંગળ ભદુઓ દરી ગએસો હોવાથી તે આવાં દુબળાં પડી ગયાં છે.

ગાભારીઆનાં આ વચનો સાંભળીને, પીંગળના મનની શંકા દૂર થઇ ગઇ. અને આ તરફ ગાભારીઆને પણ પીંગળનો ચહેરો જોઇને વહેમ પડવાથી તે બોલ્યો:—

હુહો—અલાંણુયો-અણુકર્યો, અણુધડ ઘોડો હેઠ;
તોજી તંદી રેઠ, જંદી પીંગર ભદુએ.

ભાવાર્થ—જેના પર કોઇએ સવારી કરેલ નથી, એવો અણુ-કસેલ અને અણુપડ તમારો અશ્વ છે. પરંતુ તમારો દેખાવ પીંગળ ભદુઆના જેવોજ જોવામાં આવે છે.

આ સાંભળીને પીંગળ ભદુઆએ વિચાર કર્યો, કે માર્યા! આ દુશ્મનના માણસે તો ઓળખી લીધો! હવે કંઈક યુક્તિ કરું, એમ વિચારીને તે બોલ્યો:—

હુહો—પીંગર પિંજાએ ચરે, બધે સાત હથિયાર,
કીંય ભુલેં ગાભાર! પીંગર કિત હિન પદમે?

ભાવાર્થ—પીંગળ તો પચાસ ઘોડેસારો વગર ચડતો નથી. અને સાત સાત હથિયાર બાંધે છે. તો પત્રી હે ગાભારીઆ! તું ભૂલે છે કેમ? આ જમીનમાં પીંગળ ક્યાંથી હોય?

ગાભારીઓ કહે તમે ગમે તેમ કહો, પણ પીંગળ ભદુઆ તો તમે ચોતેજ છો. પીંગળે વિચાર્યું કે ભુંડી થઇ! હવે આ માણસ ભાદ્રામા પાસે વાત કરવા વગર રહેશે નહિ, અને ભાદ્રામા મને જીવતો જતા દેશે નહિ. માટે આ ગાભારીઆનેજ અહીં ઠાપી નાંખુ, તો દુકે પતે એમ વિચારી તેણે પોતાનો હાથ તડવારની મૂઠ પર મૂક્યો.

પીંગળના મનની ભાવના ગાભારીઓ સમજી ગયો. તે બોલ્યો.

હો—હકલ મુણ્ધા હિકડી, ત હાજર થીંધા હજર,
ભાદ્રામા સરદાર, પીંગર અજ વરંધા પુજ.

ભાવાર્થ—મારી એકજ હાકલ સાંભળતા હજરો ભાદ્રામા સરદારો
હાજર થઈ જશે અને તે આજે તમને પહોંચી વળશે.

આ સાંભળીને પીંગળ નરમ પડ્યો. તેણે વિચાર્યું, કે દુશ્મનોના
પંતમાંથી છટકવા માટે હવે કોઈ નવો રસ્તો શોધવો જોઈએ. તેથી
તેણે હવે શું કરવું, એ જાણતમાં મોલ ગાણારીઆની સલાહ લેવા માંડી.

પીંગળને નમેલો જોઈને મોલ બોલ્યો:—

હો—વેં તિડં છું ભડુઆ, જિત નારીં ખુતી લો,
માંજુ મેમાણુંજ, વઠા ખમ્મે તો ડા.

ભાવાર્થ—હે પીંગળ ભદ્રા, જ્યાં લોદાની નાજો ખૂતી છે, ત્યાં
છું જ. એ માંજુ ભાદ્રામનું મકાન છે. અને માંજુ ભાદ્રામ પોતાના મેમાનો-
ના મોટા મોટા ઢોંગો પણ સહન કરે તેવો છે.

ગાણારીઆની વાત સાંભળીને પીંગળના મનનું સમાધાન થયું
નહિ. તેણે વિચાર્યું, કે જેને મેં પાયમાલ કરી નાખ્યો છે, તે માંજુ
ભાદ્રામના હાથમાં જો હું આવી જાઉં, તો તે મને કોઈપણ રીતે
છોડે તેમ નથી. એમ ધારી તેણે કોઈ ખીજો રસ્તો જતાવવા
મોલને કહ્યું

માંજુની ઐદાર્ય—વૃત્તિથી મોલ અજ્ઞાન ન હતો. તેણે ખાતરી
આપી, કે માંજુ ભાદ્રામ પોતાને ઘેર ચાલી આવેલા દુશ્મન ઉપર
પણ કદી ધા કરે તેમ નથી. માટે સવળો સદેહ છોડી દઈને, તમે
માંજુ ભાદ્રામની મહેમાની ચાખી જુઓ.

પીંગળનું મન હજુ ડગમગતું જોઈને, મોલ પોતે તેની સાથે
જવા તૈયાર થયો.

મોલ અને પીંગળ જને માંજુ ભાદ્રામને ત્યાં જવા ચાલતા
થયા. માંજુ ભાદ્રામ ખરેખર એક ઐદાર્યની મૂર્તિ સમાન હતો.
પીંગળને દૂરથી જોતાંજ તેણે તેને ઓળખી લીધો. તેને પોતાને ત્યાં
ચાલી આવતો જોઈને, માંજુ ભાદ્રામના અંતરમાં હર્ષનો ઉગાળકો

આવી ગયો. તે ત્યાંથી જીડીને તેમની સામે ગયો, અને પોતાના એક વખતના કદા શત્રુને ઉલટલેર લેટી પડ્યો.

માંજી ભાદ્રામની અનહદ નિખાલસતા જોઈને પીંગળ અત્યંત આનંદિત થયો. ભાદ્રામા પર જીવંત શુભરૂપા માટે તે પોતાના મનમાં શરમાવા લાગ્યો.

જાને જણુ ગઈ-શુભરી ભૂલી જઈને ખુદા દુદયે વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા.

તે દિવસથી પીંગળ ભદ્રાઓ માંજી ભાદ્રામનો મહેમાન બનીને રહેવા લાગ્યો.

બીજે દિવસે પીંગળ ભદ્રાઓનો ખવાસ કાજળીયો પણ ઘોડાના પગ લેતો લેતો અહીં આવી પહોંચ્યો.

(૩)

કોર કુમારી.

દશેરાનો દિવસ હતો. સલભાણનો સત્તાધીય કેરભાટ પોતાના કીમતી માલો અસબાબ અને લશ્કરી સરંજામના હમામથી સવારીએ ચઢ્યો હતો. સલભાણનો ધણી જ્યારે સવારીમાં ચઢતો, ત્યારે તેનું પાણેલુ ગરૂડપક્ષી પોતાની વિશાળ પાંખો વડે એના પર છાયા કરતું ઉડતું હતું એ રીતે આજ પણ આ ગરૂડ રૂપી છત્રધારીની છાયા હેઠળ સલભાણનો સ્વામિ ઘોડેસ્વાર બનીને ચાલ્યો આવતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં તેની સવારી માંજી ભાદ્રામના રહેઠાણ પાસે આવી પહોંચી અહીં તમામ સવારી જરા વાર જીલી રહી લંગાઓ શરણાઈમાં જુડી જુડી ઉસ્નાદી ચીજો ગાવામા શુભતાન બની ગયા હતા કેર ભાટ આ મધુર સંગીત શ્રવણ કરવામાં તક્ષીન બની ગયો હતો. સવારી ઉભી રહેવાથી આકાશમાં ઉડતું પેલું ગરૂડ પક્ષી પણ પોતાના માલીક ઉપર છાયા કરતું આમ્માન માં સ્થિર થઈ ગયું હતું આ વખતે એક અજ્ઞાન ઘટના ઘટી.

માંજી ભાદ્રામની સાચી કોર જેનું સગપણ આજી ભદ્રાના વંશવાળા પીંગળ ભદ્રા જોડે થયું હતું, તે આ વખતે પોતાના

સ્નાનાગારમાં સ્નાન કરી રહી હતી! સ્નાનાગાર, ઉપરથી ખુલ્લું હોવાને લીધે કોરની નજર આકાશમાં ઉઠે ઉડતા ગરુડ પક્ષી પર પડી. ગરુડને જોઈને તેને ચંકા પડી, કે કદાચ આ પક્ષી મારા પર ચરક નાખશે, તો મારું સ્વચ્છ શરીર અસ્વચ્છ બની જશે કોર ધનુર્વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ હતી. ધારેલું નિશાન તે ભાગ્યેજ ચૂકતી તેણે તરતજ બહાર ઉલેટી દાસીને પોતાનાં તીર-કમાન લાવવા આજ્ઞા કરી દીધી. દાસીએ ધનુષ્ય તથા બાણ લાવીને કોરના હાથમાં મૂક્યાં. કોરએ તીર ચડાવી કસીસ ભરી.* અને બાણને આકાશમાં ઉડી રહેલા પેલા ગરુડ પક્ષી પર છોડી દીધું. કોરની ચીંધ જવલ્લેજ નિષ્ફળ જતી. તેના બાણે ગરુડ પક્ષીને વીંધી નાંખ્યું. ગરુડ ધમ! હમને કેરવાટની નજદીકમાંજ તેના ઘોડા પાસે આવીને પડ્યું.

હુહો—ગરુડ કરે છાંયડો, ચડેયો કેર રા;
કોર તીર છડેયો, ધેયો અચી ધરા.

ભાવાર્થ—ગરુડ જેના પર છાંયડો કરે છે એવો કેર રા સવારીમાં ચડેયો, અને ગરુડને કોરનું તીર વાગવાથી તે જમીન પર આવીને પડ્યું.

પોતાના માનીતા પંખીને તીર વડે વીંધાયલું જોઈને, કેર ભાટની આંખ ફાટી ગઈ એ નિદોષ પંખી પર તીરનો ઘા કરનાર કોણ છે, તેની તરત તપાસ કરવા તેણે પોતાના માણસોને હુકમ કર્યો. સવારીમાંના કેટલાક માણસો કોરની તીરંદાજીયો વાંકેફ હતા. તેમણે કહ્યું, આ ગરુડ પર ઘા કરનાર ખીનું કોઈ નહિ, પણ કોર જ હોવી જોઈએ.

“એ કોર કોણ છે?” સલભાણના ધણીએ પૂછ્યું.

‘નામદાર! એ ખીજી કોઈ નહિ, પરંતુ આપના માનીતા મિત્ર માંત્રુ ભાદ્રામની સાળી છે’ તેમણે પ્રત્યુત્તર આપનાં જણાવ્યું.

“પરણી છે?”

“હમ્મ કુમારી છે પરંતુ ધનુર્વિદ્યામાં આપણા મોટા મોટા

* ધનુષ્ય પર બાણ ચડાવી તેને એચકુ તે

નિશાનખાત્તેને આંટી વ્તય એવી કુશળ, અને અપરાધોને શર-
માવે એવી સૌન્દર્યવાન છે.”

કોરૂની પ્રથંસા સાંભળીને, કેર ભાટના મનમાં મોહ જાગ્યો.
તેણે વિચાર કર્યો, કે આવું કોયદ્ય ધરાવતી કન્યા સાથે લગ્ન
કર્યાં હોય, તો તેના પેટે જે કુમાર થાય તે કુળને અજગણે એવો
શૂરવીર થાય તેમાં શંકા નહિ. કેર ભાટે મનમાને મનમાં કોરૂ
સાથે પોતાનાં લગ્ન કરવાનો નિરધાર કરી લીધો.

સવારીમાંથી પાછા ફરીને, તેણે તરતજ માંજી ભાદ્રામ પાસે
કોરૂના હસ્તની માગણી કરી. માંજીએ કોરૂનું સગપણ ધર્મ ગએલું
હોવાથી પોતાની લાચારી બતાવી અને તેના અપરાધની ક્ષમા
માગી. પણ સલભાણનો સ્વામિ એમ રહેજમાં સમજે તેમ ન હતું.
કોરૂ જેવી કુશળ તીરંદાજ કન્યાને પરણવા તેને હવે તાલાવેલી
લાગી હતી. તેણે છેલ્લો હુકમ સંભળાવી દીધો, કે કાં તો કોરૂનાં
મારી સાથે લગ્ન કરો, અથવા હમણાં ને હમણાં મારો મુલક છોડી-
ને. ચાલતા થાઓ.

કેર ભાટનો ભયંકર નિર્ણય સાંભળીને, માંજી ભાદ્રામ સુંઝ-
વણમાં પડ્યો. તેણે ઘેર આવી, પોતાના ભાયાત મગળા ભાદ્રામાને
લેગા કર્યા; અને હવે શું કરેલું તેની સલાહ માગી.

મુશ્કેલીની વાત તો એ હતી, કે એક તરફ કોરૂ અને પીંગળ
ભદુઆનાં લગ્નનો દિવસ પણ નિશ્ચિત ધર્મ ગયો હતો, જ્યારે
બીજી તરફ સલભાણનો ધર્મી કોરૂને વરના માટે માંજી ભાદ્રામને
સુંઝવી રહ્યો હતો. આ વખતે પીંગળ ભદુઆ પોતે તો અહીં હા-
જર ન હતો, પણ તે પોતાની પાછળ પોતાના ચાકર કાજળીઆ
ખવાસને રોકી ગએલો હોવાથી, આ વસ્તુસ્થિતિની જો તેને જાણ
થાય, તો વળી પીંગળ ભદુઆ સાથે નવી સત્રી દુશ્મનાવટ ઉભી
કરવા સિવાય ચાલે તેમ ન હતું. ભાદ્રામા વીરોની સ્થિતિ હમણાં
સૂકી વચ્ચે આવેલી સોપારી જેવી ધર્મ પડી હતી એક બાજુ
પીંગળ ભદુઆની તબ્બાર ઝત્રમી રહી હતી, અને બીજી બાજુ કેર
ભાટનું દગાણ તેમને દગાવી રહ્યું હતું. આ ધર્મ સંકટમાંથી સહી-
સલામત રસ્તો શી રીતે શોધવો તે કોરૂને સંજયું નહિ. તો પણ

ફેટલીક ચચા પછી આખરે સૌએ નિર્ણય કર્યો, કે પીંગળ ભદુઆ-
નું વેર સાંધવા જતાં સલસાણના સ્વામિ સાથેની શત્રુતા ભારે
પડી જાય તેમ હોવાથી, કોર કુમારીનો હસ્ત કેરલાટને સુપરત
કરવો, એમાંજ સોની સલામતી સમાવડી છે. આ નિર્ણય તેમણે
સલસાણપતિને જણાવી દીધો. શાદ્રામા સરદારોને આમ નમી
પડેલા જોઈને, કેર લાટના આનંદનો ખાર રહ્યો નહિ. ણસ, તેજ
દિવસથી કોર કુમારીના લગ્ન-સમારંભની બગ્ચ તૈયારીઓ ચા-
લવા લાગી.

આ સમાચાર જ્યારે કોરના કર્ણપટ પર પડ્યા ત્યારે તેના
હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ થયું. તે પોતે તો તન-મનથી પીંગળ ભદુ-
આનેજ વરી ચૂકેલી હતી. આ તરફ લગ્નનો સમય વધુ ને વધુ
નજીક આવતો જતો હોવાથી, કોરનું મન સુંઝાવા લાગ્યું. જેની
પાસે તે પોતાનું ઉત્તરારતું અંતર ઠાલવી શકે, એવો અહીં એકજ
માણસ હતો, અને તે પીંગળ ભદુઆનો ખવાસ કાજળીયો. આથી
લગ્નના આગલા દિવસે તેણે કાજળીયા ખવાસને બોલાવ્યો, અને
પોતાના અંતરની વાત તેની આગળ રજૂ કરી. કાજળીયાના મન-
માં પણ આ વાત ઠાંટાની પેઠે ખટકી રહી હતી. ત્યાં તો કોરને
જાતેજ તેની સલાહ લેતી જોઈને, તેને અત્યંત દુર્ઘ થયો. બન્ને
જણાએ આજ રાત્રિના સમયે અહીંથી ગુપ્ત રીતે ઉપડી જવાનો
નિશ્ચય કરી લીધો.

આવી ગોઠવણ ઉતારી કોરએ તેજ વખતે પોતાની સુસાક્ષી
પૂરતી તાત્કાલિક તૈયારી કરી લીધી.

રાત્રિ પડી જ્યારે અર્ધરાત્રિ વ્યતિત થઈ ગઈ, અને સૌ કોઈ
નિદ્રાદેવીના સુખમય અકને શરણે પડ્યાં, ત્યારે કોર કુમારી
પોતાની એક વિશ્વાસુ દાસી સાથે પુરૂષ-વેશ ધારણ કરીને કાળી
રાત્રિને ચીરતી બહાર નીકળી પડી.

થોડીજ વારમાં તેઓ નિશ્ચિત સ્થળે આવી પહોંચ્યાં અહીં
કાજળીઓ ખવાસ ભાદ્રાયાની સાંઢણીઓના ટોળામાંથી બે ઝડપી
ગતિવાગી સાંઢણીઓ લઈને હાજર થઈ ચૂક્યો હતો.

કોરૂ કુમારી આવી પહોચતાં જ એકે સાંઢણી પગ દાનળીઓ ખવાસ અને બીજી સાંઢણી પર કોરૂ અને તેની દાસી સવાર થઈ ગયાં. પવનવેગી સાંઢણીઓ તેજ હલે કંઈ અજબ ઝડપે ઉપડી ચૂકી.

(૪)

અછીયો પંવાર.

હવે હકીકત એમ બની હતી, કે કાજળીઆ ખવાસે બને સાંઢણીઓના એક પગનો ગૂડો બાધીને તેમને જમીન પર બેસાડી રાખી હતી પરંતુ કોરૂ કુમારી આવી પહોચતા તે એટલા ઉંચાહ-મા આવી ગયો, કે સાંઢણીઓના ગૂડા બાધેલા છે કે નહિ, તેનું તેને બાન રહ્યું નહિ ત્રણે જણા ઉનાવગમા ને ઉનાવગમા સાંઢણી ઓ પર ચડી બેઠા, અને વાયુ-ધુત્રી સમી સાંઢણીઓ ત્રણ પગેજ રસ્તો કાપવા લાગી.

આખી રાત આમ ત્રણ-મણી સાંઢણીઓ પર વીતી ગઈને, જ્યારે પ્રભાતના મમયે એક સાંઢણીએ ગોચુ ખાધું, ત્યારેજ કાજળીઆ ખવાસની આંખ ઉઘડી, અને તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. ત્રણ પગે હોવા છતાં એકજ ઝડપે રસ્તો કાપતી સાંઢણીઓને જોઈને, સૌ આશ્ચર્ય-મુગ્ધ બની ગયા. તરતજ સાંઢણીઓને ઝુકાવવામા આવી, અને કોરૂએ પોતાની વીક્ષુ તવાર વડે તેમના ગૂડાના બધ કાપીને, તેમને મુક્ત કરી બિચારા અગોલા પ્રાણીઓએ એક છુટકારાનો દમ મૂક્યો.

સવારનું અજવાળું થયું છતાં તેઓ કયાં આવી પહોચ્યા હતા, તેનું ટોઈને બાન ન હતું આ કારણથી ખરો રમ્નો શોધવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોવા છતાં આનુભાવમા કોઈપણ મનુષ્ય પ્રાણી દિગ્દિગોચર થતું ન હોવાથી, આ ત્રણે જણ હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરતા ઉભા રહ્યા.

ચોડેક દૂર થેટા બકરોનું એક ટોળું ડુંગરામા ચરતું તેમની નજરે પડ્યું ત્યાં જરૂર કોઈક માણસ હશે એમ ધારી, તેને રસ્તો

પૂછવાના ઇરાદાથી આ ત્રણે જણાં પોતાની સાંઢણીઓ સહીત તે તરફ ચાલવા લાગ્યાં.

ઘેટાં બકરાના ટોળાને ચારનાર અહીંઓ પંવાર હતો. આ અહીંઓ પંવાર પણ એક અજબ મૂર્તિ હતો. એના નામની આસ-પાસના પ્રદેશમાં હોક વાગતી. રાક્ષસ જેવો તે બળવાન હતો. એના જેવો ભેરાવર પુરૂષ ક્યાં શોધ્યો જડે તેમ ન હતું. છતાં ઘણાએક બળવાનોની માફક આ અહીંઓ પંવાર પણ જરા ખીકણ હતો. સામેથી આવતી સાંઢણીઓ અને માનવ વ્યક્તિઓને ભેધને, તેના નિર્બળ હૃદયમાં ધાસ્તી પેડી. તરતજ તેણે પોતાનો મોટો ચોક્કાળ જમીન પર પાથર્યો. અને બધાં ઘેટાં-બકરાને તે ચોક્કાળમાં નાખીને, તેને બંધે ઉપાડી આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડીજ વારમાં તે જ્યાં સાંઢણીઓ ન આવી શકે એવી એક ખીણમાં જઈ પહોંચ્યો, અને ચોક્કાળમાંથી પેલાં જનવરોને બકાર કાઢીને ત્યાં તેમને નિરાંતે ચારવા લાગ્યો.

અહીંયા પંવારનું અનહદ બળ ભેધને, કાજળીઓ ખવાસ અને કોડ કુમારી વગેરે સૌ અજબ થયાં. સાંઢણીઓ હવે અહીંયા પંવાર પાસે પહોંચી શકે તેમ ન હોવાથી, કોડ પોતે અહીંયા પંવારને રસ્તો પૂછવા માટે તેના તરફ ચાલવા લાગી પરંતુ જ્યારે તે તેની નજ-દીક આવી પહોંચી, ત્યારે એક કાંટાળા ઝાકની હાતી તેના મસ્તક પરની પાઘડીમાં અટકવાથી પાઘડી જમીન પર પડી ગઈ. અને કાળા નાગ જેવા તેના ફ્યામ બાલ છુટ્ટ થઈ જતાં, તે તેના ખગોમાં આવીને પડ્યા. આ ભેધને અહીંઓ પંવાર જાણે એકદમ લાંઘમાંથી ઝગડીને જાગ્યો હોય તેવો દેખાયો. અત્યાર લગી સયથી ચરચરતા તેના હૃદયમાં હિંમત આવી ગઈ. તેને ખાતરી થઈ, કે આગંતુક વ્યક્તિ પુરૂષ નહિ, પણ એક સ્ત્રીજ છે. અહીંઓ પંવાર જેવો શરીરે મજબુત હતો, તેવો બુદ્ધિનો પણ બહો હતો. તેણે વિચાર્યું, કે આ અપ્સરા જેવી સ્ત્રીને જરૂર મારા પર મોહી પડીને મને પર-ણવા માટેજ આવે છે આમ વિચારી તે ખુબારે ખાધને, જરા સ્વસ્થ બની બેઠો, અને બોલ્યો:—

હુહો—સામી આવડ ક્ષર, અછીયે ડીયાં અપછરા,
મુતે કરીએ મર, ત કરીયું ગુજન્યુ ગાલીયું.

ભાવાર્થ—ઓ સુંદર સ્ત્રી, તું મારી તરફ આવી આવે છે, તેમ
જે મારા પર મહેરબાની કરે. તો અમે બને અંતરની વાતો કરીએ.

આ સાંભળીને કોરૂ ચમકી ગઈ. અછીયા પંવારની હુદય-ભાવના
તે પામી ગઈ. તેણે વિચાર્યું, કે આતો ઊલામાંથી નીકળીને ચૂલામાં
પડવા જેવુંજ થયું. આવા બળવાન અને જંગલી માણસના હાથ-
માંથી છૂટવું મુશ્કેલ હોતાં હવે સુક્ષિતથી કામ લેવું જોઈએ, એમ
ધારીને તે અછીયા પંવાર પાસે આવી બેઠી અને બોલી, કે બહાદુર
જવાન, હું તો તારી અપાર શક્તિ જોઈનેજ તારી સેવા કરવા આવી
છું. પણ તારું ઘર વગેરે ક્યાં છે ?

કોરૂની વાણી સાંભળી અછીયો પંવાર તો પાણી પાણી થઈ
ગયો. તે બોલ્યો—

હુહો—કિરક માંછ માડીયું, યુવર માંજ કોરૂ,
અછીયે જંકા ગોરૂ, કડે દિસનીયે કામની ?

ભાવાર્થ—આ કેરોના આઠ મારી મેડીઓ છે, અને આ યુવરનાં
આઠ તે મારા કિરકા છે. હે સુંદર સ્ત્રી, તું આ અછીયા જેવો ભરથાર
ખીજે કયે ઠેકાણે પામી શકીય ?

કોરૂં બોલી, તારી આ મેડીઓ અને કિરકા તો ખરેખર જોવા
જોવા છે. પણ અહીં તું મને ખાવાને શું આપી શકીય ? તારી પાસે
તો ખાવા લાયક કશુંએ જણાતું નથી તો હું તારા ઘરમાં રહીને
શું કરું ? કોરૂનાં આવાં વચનો સાંભળીને અછીયો પંવાર
બોલ્યો—

હુહો—ખરે જ ખેં બકરીજી, તું કિરકે ઠારી,
ત ભાણે ભીંગારી, થઈ પંવારે ઘર પુજે.

ભાવાર્થ—જે તું બકરીના દૂધની બળી દીકરામાં ઠારીને એકજ
વખત આપી જુએ, તો તે તને એવી તો સ્વાદિષ્ટ લાગે, કે તું, ભમરી
બળીને અમે પંવારોને ઘેર પહોંચી આવે.

કોરૂએ વિચાર્યું, કે “ભૂત ન દેખા હોય તો દેખ ભરવાડા ” એવા આ ભૂત જેના ભરવાડના હાથમાંથી છૂટવાને કોઈ નવો રસ્તો શોધી કાઢે એ જોઈએ. પણ તેને કોઈ સચોટ ઉપાય સૂઝતો ન હતો. અછીઓ પંવાર તો એને જોઈને એટલો મોહાંધ બની ગયો હતો, કે તે તેને કોઈપણ પ્રકારે છોડી દે તેમ ન હતું. તેણે આગળ આવીને કોરૂનો હાથ પકડી, તેને પોતાની પાસે બેસાડી. અને તેની સાથે તે મૂર્ખાઈ ભરેલો વાર્તાલાપ કરવા માંડ્યો. આ વખતે ચાલાક કોરૂને તરતજ એક સુંદર ઇલાજ સૂઝી આવ્યો. તે બાકી, હે પંવારોના સરદાર, હું તારી સાહેબી અને તારા સ્વરૂપ પર આક્રીન થઈ ગઈ છું. અને ખાસ તારા ઘરમાં બેસવાના ઇરાદાથીજ અહીં સુધી આવી આવી છું, પણ મને હમણાં બહુજ ભૂળ લાગેલી હોવાથી થોડું દૂધ દોહી આપ. આ સાંજની અછીયા પંવારના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાનું માટીનું વાસણ લઈને તેણે દૂધ દોહવાને દોટ મૂકી. આ જોઈને કોરૂ બાકી, પંવાર વીર, આવો ઉતાવળો થા મા. તારું માટીનું વાસણ મને કામમાં આવી ચકે તેમ ન હોવાથી, હું હમણાંજ મારો લોટો લાવી આપું છું. એમ કહીને કોરૂ જ્યાં સાંઠળીઓ ઉલેટી હતી, ત્યાં લોટો લેવા ગઈ, અને પોતે એ જંગલી ભૂંડના હાથમાં કેવીરીતે સપડાઈ ગઈ, તે વાત સંકેતમાં કાનગીયા ખવાસને સમજાવી દીધી. અને પોતે તેને કેવો બેવકૂફ બનાવે છે, તે જોતા રહેવાનું તેમને કહી, તે લોટો લઈને આગળ ચાલી. તેણે લાગ જોઈને, લોટાને તળીયામાં વીરથી એક છિદ્ર પાડી દીધું અને એ કાણો લોટો અછીયા પંવારની પાસે આવીને તેને આપ્યો. અછીયા પંવાર લોટો લઈને ઘેટાં-બકરાના ટોળામાં આવ્યો, અને ઝડપથી દૂધ દોહવા લાગ્યો પરંતુ લોટાને તળીએ છિદ્ર હોવાથી તેમાંનું સઘળું દૂધ તે છિદ્ર વાટે જમીન પર વહી જવા લાગ્યું. મૂર્ખ ભરવાડની બધી મહેનત નકામી જવા લાગી. ખરેખર, કામાન્ધો નૈવ પદ્યતિ એ લોકોક્તિ બ્યર્થ નથી.

અછીયા પંવારે આમ કેટલીએ બકરીઓ દોહી છતાં તેના હાથમાંનો લોટો અધુરોને અધુરો રહ્યો એક તો મૂળે તે બાકી થયું નો, અને હમણાં તો વજી કોરૂના ગ્રેમમાં પાગલ બની ગયેલો હોવાથી, તેની વિચારશક્તિ ખીલકુલ નાશ પામી ગઈ હતી. ઘણી

બકરીઓ દોહવા છતાં લોટો ખાલી જમ રહેલો હોવાથી, તેણે વિચાર્યું, કે આ બકરીઓ પણ મારા પ્રેમની અદેખાઈ કરે છે. ગરીબ ગિચારી બકરીઓ પર અછીયા પંવારનો પૂર્ણ પ્રકોપ ઉતરી પડ્યો. તેની આંખો વિકાર અને ક્રોધની વિક્રિયાથી લાલચોળ બની ગઈ. દરેક બકરી દોહ્યા પછી અધુરો રહેલો લોટો જોઈને, તે કોપાયમાન બની જતો. અને તે બકરીનું માથું ખીલ બકરીના માથા સાથે ભટકાવી, તે બંનેને મારી નાખીને ફેંકી દેતો. આમ કરતાં કરતાં ત્યારે બકરીઓનું આખું ટોળું નાશ પામ્યું, અને એક પણ બકરી ખાલી રહી નહિ, ત્યારે તેણે ઉચ્ચ જોયું, તો ડોર કે સાંઢણીઓ કશુંયે ન મળે ! તેની મૂર્ખતાનું તેને હવેજ ભાન આવ્યું. બધી બકરીઓને મરણ પામેલી જોઈને, તે જાને હાથે પોતાનું માથું પીટવા લાગ્યો. ડોરએ તેની સાથે ભયંકર દગો કરેલો જાણીને, તેના ક્રોધનો જવાબામુખી એકદમ વાબૂકી બિંધ્યો. તે મુડીઓ વાળીને પેલી સાંઢણીઓના પગ લેતો લેતો તેમની પછવાડે પોતાના સઘળા બળથી દોડવા લાગ્યો.

ડોર કુમારી અને કાજળીબા બંનેને સાંઢણીઓને પૂર વેગમાં છોડી દીધી હતી આખી રાત્રિ ત્રણ પગે દોડેલી સાંઢણીઓને ત્યારે, પગે આલવાની મરજતા પ્રાપ્ત થવાથી, તેઓ પણ જાણે ગતિમાં એક બીજાની હરિકાઈએ ચડી હોય, એમ મોટી મોટી છઠ્ઠંગો મારતી ઉછળતી જતી હતી બહુ દૂર નીકળી જવા છતાં ડોરના મનમાંથી અછીયા પંવારની ધારતી હજીમુધી નાખુદ થઈ ન હતી આ કારણથી તે વારંવાર પાછા જોયા કરતી હતી તેને ખાતરી હતી, કે અછીયા પંવાર જેવા એક મૂર્ખ બળવાનને દુશ્મન બનાવેલો હોવાથી, તે તેનું વેર વાળવાને બનતા પ્રયત્નો કરવા ચૂકશે નહિ.

ડોર કુમારી હજી આમ વિચાર કરી રહી છે, એટલામાં તો જાણે કોઈ હાથી પૂરપાટ દોડ્યો આવતો હોય, એવી રીતે અત્યંત ઝડપી ગતિએ ડોરનો આવનો અંગ્રીયો પંવાર તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. અછીયાને આવનો જોઈને ડોર ઘડી ભર ગભરાઈ ગઈ છતાં તે મરદોને પણ શરમાવો દે, એવી એક હિંમતવાન સ્ત્રી હતી તેની પીઠ પરનું તીરનું લાથું બાહોના જથ્થાથી ચીતાર ભરેલું છે, એવી સ્મૃતિથી તેનો સ્વપ્ન ગભરાત તેજ પગે જાણે હવામાં ઉડી ગયો.

તરતજ તેણે ખલે લેરવેલા ધનુષ્યને પોતાના હાથમાં લઈ લીધું. અને તીરના ભાથામાંથી એક તીર એચી ઠહાડી, તેને ધનુષ્યની પ્રત્યંચા પર ચઢાવીને તૈયાર કરી રાખ્યું.

અદ્ય સમયમાંજ રાક્ષસ જેવો અંછીયો પંવાર કોરૂની સાંઢણીથી પણ આગળ થઈને સામે આવે ઉભો રહ્યો. તેની આંખો રાતી બની ગઈ હતી, અને તેનું આખું શરીર કોંધથી ધૂનતું હતું. તડકામાં ખૂબ દોડવાથી તેના મોઢામાંથી શીશુ છૂટતું હતું.

કોરૂની સાંઢણી અંછીયા પંવારની નજદીક આવી પહોંચતાંજ અંછીયાએ પોતાની જાડી ડાંગને દૂર ફેંટી દીધી, અને દોડતી આવતી સાંઢણીની ગરદન પર ખાઝરા તેણે એકદમ ફૂંકો માર્યો.

સમય કટોકટીનો હતો. પણ ચાલાક કોરૂ પ્રથમથીજ ચેતી ગએલી હતી. સાંઢણીની ગરદન પર અંછીયા પંવારનો હાથ આવી પડે, તે પહેલાં તે કોરૂની કમાનમાંથી છૂટેલા તીરે તેનો જમણો ખલો વીંધી નાખ્યો. અંછીયો પંવાર ધગા દેતો જમીન પર પટકાઈ પડ્યો. ખંને સાંઢણીઓ એકવાર ફરીથી તેનાથી આગળ નીકળી ગઈ. થોડાજ સમયમાં અંછીયા પંવારને કળં વળી. તેનો એક હાથ જુઠો થઈ ગયા છતાં, તેના ખંને થગ હજી આળાદ રહ્યો. તે તેજ ક્ષણે પાછો ઊડીને ઉભો થયો. અને ડાગા હાથે ડાંગ ઊપાડીને, કોરૂની સાંઢણીને આંતરવા લાગ્યો.

ચતુર કોરૂ ચેતી ગઈ હતી, કે જો આ રાક્ષસ સાંઢણીની ગરદન પર ડાંગનો ઘા કરશે, તો સાંઢણી તેનો ઘા સહન ન કરી શકતાં તેજ પળે જમીન પર પટકાઈ પડશે આમ આગમચેતી વાપરીને સાંઢણીના કાંધ પર ડાંગનો ઘા કરવા પહોંચી આવેલા અંછીયા પંવારના ડાગા હાથ પર કોરૂએ તીરનો ખીજો ઘા કર્યો. અંછીયાના ખંને હાથ જીવન વિહીન થઈને લળડી રહ્યા.

અંછીયો હવે જીવ પર આબો હતો. કોરૂના કાવત્રાનો બદલો વાળવા તેનું મન તકપાપક થઈ રહ્યું હતું. કોરૂની સાંઢણીને પીક ભરાવી, તેને પાછી નાખીને, પોતાના વેરની વસુલાત કરવા તેણે પોતાના મન સાથે નીરધાર કરી દીધો. આ કારણથી તે વળી પાછો

પોતાની સઘળી શક્તિ ખરચીને દોડવા લાગ્યો. અછીયાને દોડતો આવતો જોઇને દોડને વળી ભય પેઠો. તેણે વિચાર્યું, કે સાપને બાંઠો કરવા કરતાં તેનો નાશ કરવો જોઈ વધારે ઉચિત છે. આથી તેણે વળી ધનુષ્ય તૈયાર કર્યું. અને બીજાં બે ત્રણ બાણ ફેંકીને અછીયા પંવારના બંને પગ ભાંગી નાખ્યા. અછીયા પંવારે પગ ભાંગતાંજ આકાશ ફાટી નાખે, એવી એક તીણી ચીસ પાડી. અને એક હુંગરની પેઠે તે જમીન પર ઢળી પડ્યો. તેની ચીસથી આજુ નંગલ ગાછ ઊડ્યું. તેના ઢળી પડવાથી ધરણી ધમધમી ઊડી.

દોડતું મન હવે ઠંઠકે શાન્ત થયું. એક પાપનો અંત આવ્યો બાણી, તેનું અંતર ઘડીસર નાચી ઊડ્યું. હવે તેને માત્ર એકજ ચિંતા હતી. અને તે સ્વભાણના ધણીની વાર આવી પહોંચવાની. આ કારણથી જેમ બને તેમ જલ્દી પહોંચી જવાના ઇરાદાથી તેણે સાંઢણીઓને ત્વરિતે ગતિએ ગઢકાછાને માર્ગે મારી મૂકી.

(૫)

મિલન.

પાણીપંથી સાંઢણીઓ વાયુને વીટવી બાણે ઊડવા લાગી. રસ્તામાં લેશ પણ સમય વ્યર્થ ન ગુમાવતાં, અને એકજ ગતિએ આગળ વધતાં બરાબર ગઢરાત લટક્યા પછી, તેઓ ગઢકાછાની પાદરે આવી પહોંચ્યાં. દોડના મનને હવેજ સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થઇ. ગમે તેટલું દુઃખ વેડીને પણ આખરે ધારેલ સ્થળે આવી પહોંચવાથી તેનું અંતર અવર્ણનીય આનંદથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું હતું. આખો દિવસ દોડીએ ઠંઠ પણ ભોજન લીધેલું ન હોવાથી, દોડ કુમારીએ દાનખીઆ ખવાસને અને તેની દાસીને ઝટ રસોઇ તૈયાર કરી લેવાની આજ્ઞા આપી. અને પોતે આખા દિવસના શ્રમથી શ્રમિત થયેલી હોવાથી, થોડો સમય વિશ્રાંતિ લેવા અર્થે આડે પડખે પડી.

આ તરફ ગઢકાછામાં જ્યારે પીંગળ બહુઆએ જાણ્યું, કે બાદામા, દોડનો હસ્ત સ્વભાણના ધણીને સુપરત કરવા તૈયાર થયા છે, ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે તેજ વખતે

શુદ્ધનું નગારું વગડાવ્યું. અને સઘળું લશ્કર સલભાણ પર ચઢાઈ લઈ જવા સજ્જ બની ગયું. જે રાત્રે કોરૂ કુમારી અને કાજળીઓ ખવાસ ગઢકાછાની પાદરે આવી પહોંચ્યાં હતાં, તેજ રાત્રે પીંગળ ભદુઓ પણ પોતાના સૈન્ય સાથે ગઢકાછાની બહાર નીકળી ચૂક્યો હતો. પરંતુ દરવાજા બહાર થગ મૂકતાંજ એમની સાથે જે શુકનાવળી હતો તે શુકન જોઈને બોલ્યો, કે જો આજની રાત્રિ આપણે અહીંજ થોભી જઈએ, અને સવાર પડતાં અહીંથી કંઈ કરવાનો ઇરાદો રાખીએ, તો મને શુકનમાં એવું જોવામાં આવે છે, કે આજ રાતની રાતમાં આપણે કંઈક વધામણીના વર્તમાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી ચક્રીએ. પીંગળ ભદુઆને શુકનાવળીની શુકન વિધા પર સમ્પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. અને એ કારણથીજ તે લડાઈ જેવા મહત્વના પ્રસંગોમાં પણ તેને હ મેશાં સાથે રાખતો શુકનાવળીની સૂચના અનુસાર તેણે ગઢકાછાની પાદરમાંજ મેલાણ નાખવાનો લશ્કરને હુકમ કરી દીધો.

જે ઠેકાણે પીંગળ ભદુઆની છાવણી પડેલી હતી, તેથી થોડે દૂરજ કોરૂ અને કાજળીઆ ખવાસે પોતાનો મુકામ કર્યો હતો.

બિજાગરા અને થાઠની અસરથી કોરૂની આંખ હમણાંજ જરા મળી હતી. કોરૂની દાસી અને કાજળીઓ ખવાસ ત્રણ પથરાનો ચૂલો ગોઠવીને, લોજન સામગ્રીની તૈયારી કરવામાં મશ્ગુલ બની ગયા હતા.

આ વખતે પીંગળ ભદુઆના લશ્કરના એક ચોકીદારની દષ્ટિ તેમના પર પડી. સમય મોટી પડેડોનો હતો. એ સમયે એક સ્ત્રી અને એક પુરૂષને બળતા પાસે બેઠેલાં અને હાલચાલ કરી રહેલાં જોઈને તે ડરી ગયો. ઋતુ ઉનાળાની હોવાથી હમણાં તાપણીનો પણ સંભવ ન હતો. તેમ અત્યારે વહેલી પડેડે કોઈ ચૂલો સળગાવે, એ વાત પણ મનમાં ઉતરી શકે તેમ ન હતી. ચોકીદારને ધાસ્તી પેડી, કે લોકો આ જમીનને ઝાંખી કહે છે, તે વાત ખોટી નથી. તેણે પોતાના મનથી નિશ્ચય કરી લીધો, કે બળતા પાસે હાલચાલ કરી રહેલાં એક ચુડેલ અને બીજો ભૂત છે તે તરતજ જીવ લઈને નાઠો. અને સઘળી હકીકત છાવણીમાં જઈને જાહેર કરી. પીંગળ ભદુઓ હજી જાગતો પડ્યો હતો. વેરની આગે તેની શાન્તિ હરી લીધી હતી. ચોકીદારની વાત સાંભળીને તેના અંતરમાં કુતુહલ વૃત્તિ જાગી ઊઠી. તેજ વખતે તે ધનુષ્યજાણુ ધારણ કરીને તયાર થઈ ગયો. અને

ખીજ પચાસેક ઘોડેસ્વારો સાથે જ્યાં દોડેનો સુકામ પડેલો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પીંગળ ભદ્રાના ઘોડેસ્વારોએ આ નાનકડી મંડળીને એકદમ ઘેરી લીધી.

ચારે તરફ ઘોડેસ્વારોની પલટણથી ઘેરાઈ જવાથી, કાજળીઓ ખવાસ અને દોડની દાસી ગસરાવા લાગ્યાં. ઝગહગતી મથાલો સાથે આવી પહોંચેલું લશ્કર જોઈને તેમને ખાતરી થઈ, કે આખરે સલ્-ભાણના ઘણીની વાર આવી પહોંચી. તેમણે તેજ વખતે દોડ કુમારીને જાગૃત કરી. અને સઘળી ખીનાધી તેને વાકેફ કરી દીધી. નાત્રી છૂટવાની સઘળી મહેનત હેવટે બ્યર્થ ગઈ જાણીને દોડતું હૃદય જરા ભગ્નાથ થયું. પણ આ બહાદુર રાજપૂત કુમારી એથી ડરી નય, એમ ન હતું તેણે તરતજ પડે પડેલાં ધનુષ્યખાણુ પોતાના હાથમાં લઈ લીધાં. અને તરકરના સરદારને ચોધવા તેણે સઘળા ઘોડેસ્વારો પર એક ઝડપી દૃષ્ટિ ફેરવી લીધી. મસ્તક પર હીરા અને માણેક જડિત કંગોર (રાજમુકુટ) પહેરેલા સરદારને તેણે તરતજ ઓળખી લીધો. પ્રથમ ચેતવણી આપવાના ઈરાદાથી તેણે એકજ બાણુ વડે પીંગળ ભદ્રાના મસ્તક પરનો સુકુટ ઉડાવી દીધો. પીંગળ ભદ્રાના મસ્તકે ખુલ્લું પડતાંજ ચતુર દોડએ તેને પીછાની લીધો. તેના લાંબા વાળ દોડએ ઘણીવાર ધારી ધારીને જોએલા હોવાથી, તે તેને કદી પણ ભૂલી શકે તેમ ન હતું.

આ તરફ પોતાના મસ્તક પરનો રાજમુકુટ ધૂળમાં રગદોળાતો જોઈને, પીંગળ ભદ્રાએ અત્યંત ક્રોધાયમાન બની ગયો. તેણે તરતજ બંદૂકો પર જામગરી મૂકવાનો લશ્કરને હુકમ આપી દીધો. પરંતુ તેનો આ હુકમ અમલમાં આવે, ત્યાર પહેલાં તો દોડકુમારી અને કાજળીઓ ખવાસ બંને પીંગળ ભદ્રા પાસે દોડી આવ્યાં. એક-બેકની ઓળખાણુ પડી સૌ આનંદિત થયાં અને લોટી પડ્યાં.

પીંગળ ભદ્રાએ દોડ અને કાજળીઆ ખવાસ સાથે પાછો છાવણીમાં ગયો. કાજળીઆ ખવાસે તેને સઘળી ખીના સંદેશમાં કહી સંભળાવી. સલ્ભાણના ઘણીની અત્યંત આપખુદી જોઈને, પીંગળનો ગુસ્સો હાથમાં રહ્યો નહિ. તેની પાસેથી વેર લેવાને તેનું મન તલપી રહ્યું.

સવારમાં પાછા ગઢડાણમાં જવાને બદલે તેણે લશ્કરને કૃત્ર

કરવાનો હુકમ કરી દીધો. ઠાઠાળીઓ ખવાસ અને ઠોડ કુમારી પણ પીંગળ લહુઆના સૈન્યની સાથેજ રહ્યાં.

પીંગળ લહુઆને મોટા સૈન્ય સાથે સલભાણ પર ચઢી આવેલો. જોઈને, માંજી ભાદ્રામ પણ પોતાના અન્ય ભાદ્રામ સરદારોની સાથે પીંગળ લહુઆના પક્ષમાં લાગી ગયો. ને સઘળાએ મળી, સલભાણના ધણી કેર ભાટને યુદ્ધનો સંદેશ મોકલી આપ્યો.

સલભાણ પતિ પણ એટલીજ વાટ જોઈ રહ્યો હતો. ઠોડના નારી જવાથી તે અત્યંત ક્રોધાયમાન બની ગયો હતો. આ ભયંકર અપમાનનો ડંખ રાત દિન તેના અંતરમાં ખટકી રહ્યો હતો. તે પણ પોતાના સઘળા સરંજામ સાથે બહાર નીકળી પડ્યો, અને રણ-સંઘામ શરૂ થયો.

આમ એક, બે, ને ત્રણ દિવસ વીતી ગયા પણ હજી કોઈ કોઈને મથક આપે તેમ ન હતું. થોથે દહાડે ઠોડએ યુદ્ધના મેદાનમાં આવવાની એવી તો હઠ પકડી, કે પીંગળ લહુઆને તેનો સ્વીકાર કર્યા સિવાય આગ્રહ નહિ.

ઠોડકુમારી તીરંદાજીમાં કંઈ અજળ જેવું કૌશલ્ય ધરાવતી હતી તેને હંમેશાં લશ્કરના સરદાર પરજ નિશાન તાકવાની ટેવ હતી. આજનો સંઘામ ભયંકર હતો. ઠોડ કુમારીએ પોતાની કળા દેખાડવાનો આજ નિશ્ચય કરી લીધો હતો. અને થોડાજ સમયમાં સલભાણનો ધણી કેરભાટ પણ ઠોડ કુમારીના અચૂક શર-સંઘાનનો ભોગ બનીને ધરણી પર ઢળી પડ્યો કેરભાટ પડતાંજ તેના લશ્કરમાં નાસ ભાગ થવા લાગી અને પીંગળ લહુઆના લશ્કરે આગળ વધીને સલભાણનો કબજો લઈ લીધો.

આમ સલભાણ સ્વાધીન કરીને પીંગળ લહુઆએ તે માંજી ભાદ્રામને સોંપી દીધું, અને પોતે પોતાના સગા રસાલા સહિત ગઢકાછા તરફ ચાલતો ગયો.

ગઢકાછે આવીને પીંગળ લહુઆએ ઘણીજ ધામધુમથી ઠોડ કુમારી સાથે લગ્ન કર્યા. અને ગઢકાછાનું રાજ્ય-શક્ટ કરી એક વાર શાંતિપૂર્વક ચાલવા લાગ્યું.

(૬)

જેયસલમેરની સ્થાપના.

ભૂપતના વંશવાળાએ કેર ભાટને મારેલ હોવાથી, તેઓ ભાટી અથવા ભટ્ટીના નામથી જોળખાવા લાગ્યા.

ગઢકાછમાં અને સલભાણમાં ભટ્ટી રાજપૂતોએ પોતાની સત્તા ઠીક જમાવી. પરંતુ આગળ જતાં આ સ્થળોએથી તેમને ખોરાસાન-વાળાઓએ હરાવીને કહાડી મૂક્યા; એટલે તેઓ મોટા રણ તરફ આવતા રહ્યા. અને સિંધના તે વખતના ઉમરકોટના રાજપૂતરાજાઓ સાથે, અને ત્યારપછી ઝાઘોરના તે વખતના સોનીગરા જાતિના રાજપૂત રાજાઓ સાથે, તેમણે લગ્ન-સંબંધ બાંધ્યો. ત્યારપછી તેમણે રણમાં તથાતનો કિલ્લો બાંધીને, ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. પરંતુ થોડી મુદતમાં આસપાસના લુટારાએ એકઠા થઇને, તથાતના કિલ્લાને ઘેરા ઘાટ્યો, એટલુંજ નહિ, પણ કિલ્લોતોડીને અંદર પેઠા, અને જે ભટ્ટીઓ હાથ આવ્યા, તેમને કતલ કરી નાખ્યા. તેમજ તથાતના કિલ્લાનો પણ નાશ કર્યો. આ વખતે લુટારાઓની કતલમાંથી રાવળદેવરાજ અને તેની ટોળીના કેટલાક ભટ્ટીઓ બચી ગયા. તેમણે ત્યાંથી ચાલીને ખીજે કિલ્લો બાંધ્યો. અને તેનું નામ રાવળદેવરાજે પોતાના નામ પરથી ‘દેવરાવળ’ પાડ્યું. રાવળદેવરાજ બહાદુર તેમજ પરાક્રમી રાજા હતા. તેમણે લોકા જાતિના રાજપૂતોની રાજધાનીનું લોકરથા નામનું નગર હતું, તેને ઘેરા ઘાટીને છવી લીધું. અને ત્યારપછી કેટલાક સમય તેઓ ત્યાંજ રહ્યા.

રાવળદેવરાજથી છઠ્ઠો પુરુષ ‘જેયસલ’ થયો. તેને જણાયું, કે દેવરાવળને કિલ્લો સારા બચાવવાળા સ્થળમાં નથી. આથી તેણે ઇ. સ. ૧૧૫૬ માં એ કિલ્લાથી દશ માઈલ દૂર એક નવો મજબુત કિલ્લો બાંધ્યો અને તેનું નામ પોતાના નામ પરથી “જેયસલમેર” એવું પાડ્યું. આ જેયસલમેર આજ પર્યંત ભટ્ટી રાજપૂતોની રાજધાનીનું શહેર છે. ભાટ-ચારણો આજ પણ જેયસલમેરના કિલ્લાની પ્રથંસા કરતાં કહે છે કે:—

હુલો—ગઢ દિલ્લી ગઢ આગરા, ગઢ તો વીકાનેર,
ભલે ચણાવ્યો ભટ્ટીએ, ગઢ તો જેયસલમેર.

પ્રકરણ પ મું.

ભદ્રી વંશનો સ્નેહયોગી

અથવા

કલ ભદુઓ અને ભોરીરાણી.

(૧)

પુલકુમાર

ગત પ્રકરણોમાં આપણે જોઈ ગયા, કે ભૂપતના વંશવાળા આજ ભદુઆના સ્વર્ગવાસ પછી, તેના ભત્રીજા મોડ ભદુઓ પાગેરા (ભામ) થયા. મોડને બે પુત્ર હતા. જુથો અને બાંભણીયો. જુથોનો પુત્ર પીંગળ થયો. તેની કીર્તિ આપણે જાણી ગયા. આ પીંગળ ભદુઓ નિઃસંતાન હોવાથી તેના મરણ પછી, તેના કાકા બાંભણીયાનો મોટો પુત્ર શિરાજ પાગેરા થયો. પરંતુ તેને પણ કંઈ સંતતિ ન હોવાથી તે રાત દિવસ ચિંતામગ્ન રહેતો હતો.

હુહો—ભદુઓ ભદ્રી ભાંતસે, કાછ રાજ કરે,
સેર મિટીલ હિકડી, ચિજ ઘણી શિરાજ કે,

ભાવાર્થ—ગદકાજમાં શિરાજ ભદુઓ સારી રીતે રાખ્ય ગયાવે છે, પણ તેને શેરમાટીની અર્થાત સંતતિની ઘણીજ અલિધાયા છે.

એક દિવસ શિરાજ ભદુઓ સવારમાં વહેલો બિડીને પોતાના મહેલના ગોળમાં દાતણ કરી રહ્યો હતો. તે વખતે નીચે આંગણામાં એક ગોસો અને ગોસી વાસીદું વાળી રહ્યાં હતાં. આ જાંને જુથુ વચ્ચે કંઈ કારણસર ઝગડો જાગતાં ગોસી ઉચું જોઈને, પેલાને ગાળો દેવા લાગી. અને તેજ વખતે તેની દષ્ટિ ગોળ ઉપર ઉભેલા શિરાજ ભદુઆ પર પડી. શિરાજ ભદુઆ પર નજર પડતાં જ ગોસી પર જાણે વીજળી પડી હોય, એવી અસર થઈ. તેણે તરતજ પોતાની નજર ભદુઆ સરદાર પરથી ખાજી ખેંચી લીધી, અને લાંબા ધુમટા

નથ મહીને તારે ત્યાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. પરંતુ તે જન્મ મારા આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, તેમ તારો પુત્ર થયો, તે પણ તારી આજ્ઞા પાલન કરનાર નહિ નીવડે.

આ સાંભળીને શિરાજ જોડ્યો, મહાત્મા, પુત્ર ગમે તેવો થાય તેની દરી પ્રીતર નથી, મારું વાંઝીયા-મ્હેણું ટળે, એ પણ મારા મનથી ઘણું છે.

આમ કહી, મહાત્માને પગે પડી, આંખાનું ફળ લઈને શિરાજ ભદ્રજો ગદકાછા તરફ ચાલતો થયો, અને યોગી પોતાને પંથે પડ્યો.

હુહો—આંખું જિની આવેઓ, હુકમશે હલી,
'ખતે' ખાધો રાણીએ, ફરે ભાંત ભલી.

ભાવાર્થ—શિરાજ ભદ્રજો યોગી મહાત્માના હુકમ મુજબ આંખાનું ફળ લઈ આવ્યો, અને રાણીએ તે ભલી ભાતે ખંતપૂર્વક ખાધું.

શિરાજ ભદ્રજાની રાણીએ સાત વીસું અર્થાત એકસોને આળીસ હુલી અને તે ઉપરાંત એક અણુમાનીલી રાણી પણ હુલી. ત્યારે આ વાતની અણુમાનીલી રાણીને જાણ થઈ, ત્યારે તેણે પોતાની દાસીને ખીજી રાણીએ પાસેથી પોતાના ભાગની પ્રસાદી લેવા મોકલી. માનીલી રાણીએ મરકરીમાં જવાળ આપ્યો, કે આંખાનું ફળ તો અમે બધી ખાઈ ગઈઓ, પણ આ છાલ ને ગોટલી પડી છે, તે તારી બાધને જોઈએ તો લઈ જા. આ સાંભળીને દાસી આંખાની ગોટલી અને છાલ ઉપાડી લઈને, પોતાની બાધ પાસે આવી, અને તેને સઘળી હાંકીકત જણાવી. અણુમાનીલી રાણીએ ગોટલી અને છાલને ભૂકો કરી, તેના પાણીની એક આળી તાંબડી ભરી લીધી.

હુહો—ગાંદી કે ઘાટમે, ફરે કાર કઈ,
એ પાણીમે પલાડે, તાંમડી ભરઝ.

ભાવાર્થ—ગોટલીનું સારી રીતે ચૂર્ણ કરીને તેના પાણીથી અણુમાનીલી રાણીએ તાંબડી ભરી લીધી.

આમ કરીને અણુમાનીલી રાણીએ આખા ગદકાછામાં સાદ ફેરવ્યો, કે જે સ્ત્રીને સંતાન પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય, તે મારી પાસે

આવશે, તો હું તેને યોગીના આશીર્વાદથી મળેલી એક એવી વસ્તુ આપીશ, કે જેથી તેના મનની અલિલાવા પરિપૂર્ણ થશે.

હુહો—પડો વળએં પ્રીતરોં, સચે મન સધ,
બાલકનાથકે બાઝ પધ, પાણી પીઓ લધ.

ભાવાર્થ—અણુમાનીતી રાણીએ ખરા મનથી શહેરમાં દંડેરા પીટાવીને નહેર કર્યું, કે બાલકનાથ યોગીની દયાથી આ પાણી પ્રાપ્ત થયું છે તે તમે સહુ પીવા માંડો.

આ સમાચાર સાંભળીને બીજી રાણીઓ તો હસવા અને મશ્કરી કરવા લાગી. પણ શહેરમાંથી સાત વીસું વંધ્યા સ્ત્રીઓ અણુમાનીતી રાણીના આવાસમાં આવીને એકઠી થઈ ગઈ. અને સૌએ તાંબડીમાં તૈયાર કરી રાખેલા પાણીનો પ્રસાદ લીધો.

હુહો—પીઆરેં સલન કે, તડો પીતેં પિંદ.
સતેં વીધેં સંધ, પાણી પીતેં પિંદ.

ભાવાર્થ—અણુમાનીતી રાણીએ આંખના ફળતું પાણી ગામની સાત વીસું વંધ્યા સ્ત્રીઓને પીવડાવ્યું. અને તેણે તેણે પોતે પણ પીધું.

જ્યારે ગામની તમામ સ્ત્રીઓએ પાણી પી લીધું, ત્યારે અણુમાનીતી રાણી ખેલી.

હુહો—જ નિવાળે નાથ ધણી, ત અભાંયા ભાંએ,
જિઝેં હીયેંબ કળડા, સે લેજેમેં લાએ.

ભાવાર્થ—જે પરમાત્માની કૃપા થાય તો અચકચ વસ્તુ પણ સક્ય બની જાય, અને તે પણ દિવસનાં દુઃખો સહેજમાં દૂર કરી નાખે.

યોગી મહાત્માની પ્રસાદીએ જરેખર, મહા અમરકારી પરિણામ આપ્યું. બરાબર નવ મહીના પીત્યા બાદ એ આંખની ગોઠલીનું પાણી પીનારી તમામ સ્ત્રીઓને સંતાન-પ્રાપ્તિ થઈ. શિરાજ ભદુઆની અણુમાનીતી રાણીને પેટે પણ દેવના ચક્રે જેવા એક અત્યંત ધૂમ-સુરત કુમારનો જન્મ થયો.

કુમારનું શરીર ફૂલ સમાન સુકોમળ હોવાથી તેનું નામ 'ફૂલકુમાર' રાખવામાં આવ્યું.

તાણીને ગોઠાને કહેવા લાગી, કે સવારના પહેરમાં ક્યાં તારાથી કહ્યો
કર્યો, કે વાંઝીયાતું મેં લેવું પડ્યું !

ગોઠીના આ શબ્દો હળવા છતાં શિરાજ ભદુઆની તીવ્ર
શ્રવણ શક્તિએ તે ગ્રહણ કરી લીધા હતા. તે સમજી ગયો, કે આ
ગોઠી જે વાંઝીયાની વાત કરે છે, તે વાંઝીયો ખીલે ઢોધ નહિ, પણ
હું પોતેજ છું આથી તેના હૃદયમાં એક મહાન આઘાત લાગ્યો.
તેણે વિચાર્યું કે એક હલકામાં હલકી ગોઠી પણ પ્રભાતમાં તેતું
મુખ જોવાને જે રાજી નથી, તોપણ એવી અધમ દશામાં જીવવા
કરતાં મરી જવું, અથવા તો સંસારનો ત્યાગ કરી દેવો, એજ
ઉત્તમ છે. ગોઠીના વર્તનથી નિરાશ થએલો શિરાજ ભદુઓ
માત્ર તેના અંગ પરનાં વસ્ત્રો સિવાય કશું પણ સાથે લીધા સિવાય,
કોઈને પણ જણાવ્યા વગર ગઢકાછાનો ત્યાગ કરી ગયો.

ચાલતાં ચાલતાં તે ઘણે દૂર નીકળી ગયો, અને હીંગળાજ નજીના
રસ્તા પર લાંબો થઇને સૂઇ રહ્યો. તેણે વિચાર્યું, કે અહીંથી ફરરાજ
અનેક મહાત્માઓ પસાર થતા હોવાથી, કોઈવાર તેની હૃદયેચ્છા
પૂર્ણ કરે એવો કોઈ મહાત્મા અવશ્ય મળી આવશે.

આવી સ્થિતિમાં એક, બે, અને ગણ દિવસો પસાર થઇ ગયા.
છતાં શિરાજ ભદુઆએ અન્નનો એક દાણો પણ લીધો નહિ, અને
ન તો તેના નિશ્વસને અશ માત્ર પણ હળવો થતાં દીધો. તેના મનની
સુરાઈ પૂરી ન થાય, તો અહીંજ દેહ પાડી નાખવો, એવો તેણે
નીરધાર કરી લીધો.

એવે દિવસે સવારમાં બાલકનાથ નામે એક સમર્થ યોગીની
જમાત દેવી હીંગલાજની જગાએ જતાં ત્યાંથી પસાર થઇ.

જમાતના યોગીબ્રાહ્મણા કંટલાક શિરાજ ભદુઆ પરથી કૂટી
ગયા, કેટલાક જરા રસ્તો હાડી ફેરો ખાઇને આગળ ચાલ્યા, અને
કંટલાક લાત મારીને ત્યાં કોઇક એના પર પગ મૂકીને પણ ચાલ્યા.
શિરાજ ભદુઓ કોઈને કશુંજ કહ્યા વગર જેમ પડ્યો હતો તેમજ
પડ્યો રહ્યો સાથી છેલ્લે સઘળી જમાતનો મહંત બાલકનાથ હતો.
ભદુઆ શિરાજને રસ્તા વચ્ચે લાંબો થઇને પડેલો જોઇ, તે ઉભો

રહ્યો, અને બોલ્યો, બેટા, તું કોણ છે? અને અહીં રસ્તા વચ્ચે શા માટે સૂતો છે?

આ સાંભળીને શિરાજ બોલ્યો, યોગીરાજ! જેમ આ આખી જમાત આત્મી ગઈ, તેમ આપ પણ ચાલ્યા જાઓ.

યોગી બોલ્યો હું એમ ચાલ્યો જવાનો નથી. તારા મનમાં જે ધાંત હોય, તે સુખેથી બોલી દે.

શિરાજે વિચાર્યું, કે આ મહાત્મા પૂરો લાગે છે. નહિ તો એ પણ બધાની માફક ચાલ્યો જાત. એમ ધારી શિરાજ ભડુઓ બેઠો થયો. અને યોગી મહાત્માનાં ચરણોમાં શિર નમાવી, બે હાથ બેઠીને બોલ્યો, કે મહારાજ, મારે ત્યાં માત્ર એક શેર માટીની ખામી છે. માટે મારે ઘેર પારણું બૂંચે, અને માફે વાંઝીયા મહેલું ટળે, એવી આપ કૃપા કરે. હું આપનો ઉપકાર જન્મભર ભૂલી શકીશ નહિ.

આ સાંભળીને યોગીને તેના પર દયા આવી તેણે પોતાનો 'ધુકકો' શિરાજને આપ્યો અને કહ્યું, કે આ સામે આંખાતું ગાંઠ દેખાય છે, તે પર તું આ ધુકકોનો ઘા કરીશ, એટલે એક ફળ જમીન પર પડશે. તે લઈ તું મારી પાસે આવ.

શિરાજ યોગી મહાત્માની આજ્ઞાનો અમલ કરવા ધુકકો લઇને પેલા આંખા પાસે ગયો, અને તેના પર ધુકકોનો ઘા કર્યો. સાચેજ, એક ફળ નીચે આવીને પડ્યું. શિરાજે તેને ઉપાડી લેઠમાં નાખ્યું. અને વિચાર્યું, કે હજી પણ એક ઘા કરીને બીજાં બે ચાર ફળ પાડી નાખું, તો વધારે સાફ. એમ વિચારી તેણે ફરી ઘા કર્યો, પણ ફળ નીચે પડવાને બદલે પેલા ધુકકો પણ કયાંક ગેળ થઈ ગયો. લેઠમાં જુએ છે, તો તે પણ ખાલી. હવે શિરાજને પોતાની ભૂલ સમજાઈ, અને તેણે યોગી પાસે જઈ, સ્વમા માગીને તેને સઘળી બીના જણાવી. યોગીએ તેની દયા ખાઈ, પોતાના યોગબળથી એજ ધુકકો પાછો શિરાજને આપ્યો, અને ફરીથી એક ફળ લાવવા જણાવ્યું. શિરાજ તરતજ યોગીની આજ્ઞા અનુસાર એક ફળ લાવીને હાજર થઈ ગયો.

યોગીએ પેલું ફળ તેને પાછું આપતાં કહ્યું, કે આ ફળ તારી સઘળી રાણીઓને ખવડાવજે, અને તેમાંથી એક રાણીને પેટે, બરાબર

અણુમાનીતી રાણીને ત્યાં કુમાર-જન્મની વધામણી સાંભળીને બીજી રાણીઓને અદેખાઇ આવી અને તેઓ શિરાજ ભદુઆને આડીઅવળી વાતોથી ભરમાવવા લાગી. ભદુઆ સરદારને આ સાંભળી માથાથી પગ સુધી જાળ ભડી તેણે એકદમ અણુમાનીતી રાણીની દાસીને બોલાવીને ક્રોધાચ્છાન બનીને પૂછ્યું, કે હું કોઇ વખત પણ અણુમાનીતીને મહેલે આવતો નથી, તો પછી પુત્ર જન્મવાનું કારણ શું છે, તે સાચે સાચું કહે, નહિ તો આ પળેજ તારું મસ્તક તારા ધડ પરથી ઉડીને દૂર થશે.

દાસી ચતુર હતી. તે તરતજ બોલી:—

હુહો—કુલ મિંજાનું દર થયો, ને દર મિંજાનું કુલ,
અણુમાનેતી અવતર્યો, અંટા કુલ અમુલ.

ભાવાર્થ—કુવમાળી ફળ પેદા થયું, અને એ ફળમાથી અણુમાનીતી રાણીને પેટે આ અમૂલ્ય કુલકુમારનો જન્મ થયો છે.

દાસીએ અથઘી માંડીને ઇતિ સુધીની સઘળી હકીકત શિરાજ ભદુઆને સમજાવી દીધી અને તેના મનનો સઘળો રોષ ઉતારી દીધો.

વળી ભદુઆ સરદારના મનને વધારે નિશ્ચિત કરવાના ઇરાદાથી તે બોલી:—

હુહો—સરખે સરખા સળ વીચું, ભાવર હિંકડી પેન;
સલઇ ઘણું મુઅણાં, લિખખ ન જેમે દેર.

ભાવાર્થ—આ સાત વીર બાળકો જ્યાં એક સરખા મહા સ્વરૂપવાન છે અને કોઈમાં જરાએ દરક દેખાતો નથી.

દાસીનું કથન સાંભળીને શિરાજ ભદુઆનું ઉકળતું હૃદય શાન્ત થયું. અભાર લગી માનીતી બની રહેલી રાણીઓનાં કારસ્થાનની તેને ખબર પડતાંજ તેમના પ્રત્યે તેને અત્યંત અભાવ આવી ગયો, અને અણુમાનીતી રાણીના ભાગ્યનો સિતારો શુભંદ થવા લાગ્યો.

કુલકુમાર દિન પ્રતિદિન ચંદ્રની કળાની જેઠે વધવા લાગ્યો.

હુહો—વરે અઠેજો વીર થયો, તડે અડે કેકાણ,
નિત વિન્ધોતો આયડે, સંભુડો મુરતાણ.

ભાવાર્થ—કુલકુમાર ન્યારે આઠ વર્ષની ઉંમરનો થયો, સારે ધોડા પર સવાર થઈને રોજ શિકાર ખેલવા જવા લાગ્યો.

કુલકુમારની સાથે જે ઘીળ સાત વીસું ખાળકોનો જન્મ થયો હતો, તેઓ પણ કુલકુમારનીજ ઉંમરના હોવાથી તેના ખાસ મિત્રો બની ગયા હતા. કુલકુમાર પોતાના આ સાત વીસું સંગાથીઓ વિના કદી શિકારમાં કે સવારીમાં ચડતો નહિ.

હુલો—ભાથે તીર લરે, કુંવર કરે કટકાઈયું,
નેજા હાથ કરે, સેલ કરીતા સતવીયું.

ભાવાર્થ—ધનુષ્ય-ખાણુ ધારણ કરીને કુલકુમાર શિકારે ચડવા લાગ્યો. હાથમાં નેજા-નિશાનો લઈને આ સાત વીસું રહેલાણીઓ રહેલ કરવા લાગ્યા.

(૨)

પ્રણય-પથે.

એક વખત કુલકુમાર પોતાના સાતવીસું સંગાથીઓ સહિત શિકારે નીકળ્યો. સોળ સોળ વર્ષની ઉંમરના બધા એક સરખા નવ જવાનોને જોઈને, કોઈને પણ આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નહિ. આ શિકારી હુકડીના રહેલાણીઓ ફરતા ફરતા સોતા રાજપૂતોની એક વાંઢ પાસે આવી ચડ્યા.

આ સોતા ઘણા ગળવાન હતા. તેમની આંધો પણ ઘણી હતી. તેમની વાંઢ પાસે એક બગીચો હતો. તેમાં તેમની કુંવારી કન્યાઓ રોજ આંતણુ માંડીને કાંતવા બેસતી. પરંતુ આજ અમાવાસ્યાનો દિવસ હોવાથી તેઓ પોતાના હંમેશના નિયમ મુજબ આજ કાંતવાનું બંધ રાખીને બાગમાં રાસડા લેવામાં શુભતાન બની ગઈ હતી. લંગી ઢાલ વગાડી રહી હતી, અને સોતા કુમારીઓ પોતાના સુમધુર કંઠનું ગાન દશે દિશાએ ગજવી રહી હતી.

કુલકુમારની મંઠળી ન્યારે અહીં આવી પહોંચી, ત્યારે બાગમાં ઢાલનો ધૂસ્કો સાંભળીને સઘળા ત્યાંજ ઉભા રહી ગયા.

કોકિલ-કંઠી કુમારિકાઓ ગડગડતા ઢાલના નાદ અને રાસડાના સાદ વચ્ચે તાળીઓની રમઝટ જોવાની રહી હતી. આકાશને

વીંધી નાએ, એવા વીંધા સ્વરની સુમધુર હલક સાંભળીને કુલકુમાર અને તેના સાતવીયું દોસ્તો સ્થિર થઈ ગયા. કોઈને પણ ત્યાંથી એકે પગલું આગળ ચાલવાની ઈચ્છા થઈ નહિ. સોતા કુમારિકાઓના રાસડાના સુંદર નાદે આ ચિંટારી મંડળી પર ઈંધ અનખ અસર કરી હતી. ચૌ એકાએ ચિત્તથી શાન્ત ઉભા રહીને આ રાસડા સાંભળવા લાગ્યા. સઘળા ઉગતી ભુવાનીમાં આવેલા હોવાથી, કંઈક અટક્યાશું કરવાની ઈચ્છા થવાથી કુલકુમાર પોતાના સંગાથીઓને ઉદેશીને બોલ્યો, કે દોસ્તો, તમારામાં એવો કોણ છે, જે અહીં ઉભા છતાં આ છોકરીઓના રાસડા બંધ કરાવી શકે?

કુલકુમારના આ પડકારનું પ્રત્યુત્તર કોઈપણ આપી શક્યું નહિ. સઘળા પત્યરની પેઠે સ્થિર બની ઉભા રહ્યા.

ચૌને લાચાર બની ઉઠેલા બોધને કુલકુમાર બોલ્યો, ત્યારે હવે ભેઈ લેજો, કે હું અહીં ઉઠેડેલો આ રાસડાની રમઝડમાં કેવું બંગાળ નાખી શકું છું!

તરતજ તેણે ખસા ઉપરનું ધનુષ્ય હાથમાં લઈ લીધું, અને ભાથામાંથી બાણ ખેંચી કહાડી, તેને કમાન પર ચડાવીને ઢસીસ ભરી.

સઘળા એકજ દિગ્ધિએ બેઠ રહ્યા, કે કુલકુમાર આ શું કરે છે? તે કોને બાણ મારવાનો છે, તે કોણથી સમજી શકાયું નહિ.

તેજ ક્ષણે કુલકુમારની કમાનમાંથી તીર વઝૂટ્યું, અને જે દોલના તાલ પર કુમારિકાઓ ગૂંચી રહી હતી, તે દોલને આરપાર વીંધીને તે બાણ બહાર નીકળી ગયું.

દોલ ફાટી પડવાથી લંગીએ તે બળવલો બંધ કર્યો. દોલ બંધ થતાં રાસડા પણ બંધ પડ્યા. અને એકાએક શો ખતાવ બની ગયો, તે ભેવાને સઘળી કન્યાઓ લંગીની આસપાસ ફરી વળી.

હુહો—કસે તીર કમાનમેં, સેંપટ દય સુરતાણ,
ફૂલ ભદુએ ને બાણ, બણી ફંવારી દય કેઓ.

બાવાર્થ—રાજકુમારકુલ ભદુઆએ તીરને કમાનમાં ચડાવીનેતેના ઘા ક્યો, અને એ બાણ એક ફંવારી કન્યાએ પોતાના હાથમાં ઉપાડી લીધું.

કુવજ્જુઆના બાણમાં મોતીની ચુંચળીનું દામ કરેલું હતું,

તે તેના સઘળા સંગાથીઓ જાણતા હોવા છતાં, તે બાણ લઈ આવવાને કોઈપણ પોતાના અશ્વ પરથી નીચે ઉતર્યો નહિ. કુલકુમાર સમજી ગયો, કે બાણ લાવવા જવામાં આ લોકો શરમાય છે. એથી તે પોતે ઘોડા પરથી ઉતરીને, જ્યાં સઘળી કુમારિકાઓ ઘેરે વળીને ઉભી હતી, ત્યાં જવા લાગ્યો. તેને આવતો જોઈને, સઘળી કન્યાઓએ સલાહ કરવા માંડી, કે બાણ લેવાને કુલકુમાર પોતે આવતો હોવાથી, તેની પાસેથી કંઈક ઇનામ લીધા સિવાય બાણ આપવું નહિ. એવો વિચાર કરી, બાણને લાવી, જમીન પર મૂકીને સઘળી કન્યાઓ ગોળ કુંડાળામાં તેની આસપાસ ઉભી રહી.

ન્યારે રાજકુમાર તેમની નજદીકમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેઓમાંથી એક અગાવડી છોકરી બોલી ઊઠી, કે કુલકુમાર, તમે અમારા ઠાણમાં તીર મારીને રંગ પર ચડેલી રમતમા ભંગ પાડ્યો, માટે હવે કંઈક ઇનામ લીધા વગર તમને તમારું તીર લેવા દઈશું નહિ.

હુહો—કુંવારીઉં જિત કતન, તિતે આઘો લહુઓ,

હી નાણું ચાઠ ગુરન, કુલ પસીને પાતસા.

લાવાઈ—કુંવારી કન્યાઓના કાંતવાના રથને કુલ લહુઓ આવી પહોંચ્યો. તેને આવશે જોઈને, કન્યાઓએ તેની પાસે ઇનામની માગણી કરી.

કુલ લહુઓ કન્યાઓની માગણીનો અસ્વીકાર ન કરે, એવો નહતો. તેણે દરેક કુમારિકાને એકેક સોનામહોર આપી અને પોતાનું તીર ઉપાડીને ચાલવા લાગ્યો. તેને જતો જોઈને, એક કન્યાએ પૂછ્યું, કે કુલકુમાર વળી પાછા ક્યારે પધારશે?

કન્યાઓને આમંત્રણ આપતી જોઈને, કુલકુમાર બોલ્યો, કે આજથી બરાબર એક મહીને એટલે આવતી અમાવાસ્યાને દિવસે તમારું રાસ-મંડળ નિહાળવા અવસ્ય આવીશ.

આ સાંભળીને સઘળી કુમારિકાઓ આનંદિત થઈ અને તેમણે ઘણા માન સાથે કુલકુમારને વિદાય આપી.

હુહો—ચગાં બોલ ચેઆ, લાલે આવેં લહુઆ,

દોલ કુંવારીએ કેઆ, લહુઆ અચી જ લલી કરે.

હુહો—હથ કટોરો દિકડો, તંડી દિકડી માલ;
દિકડી છડે ખર્ચ અડે, તેં મેં કંડો માલ ?

ભાવાર્થ—અરગ્ગનનો કટોરો એકજ હોય, અને વાત પણ એકજ
રોગ. એકને મૂકીને બીજાને પકડનારા પુરોમા કંઈપણ માગ હોય નહિ.

કુલકુમારનો આ નિશ્ચય સાંભળીને એક કન્યા તેને સમજાવતાં
કહેવા લાગી:—

હુહો—હું કંઈ ધો કુલ, પણ વડે વેણ વિમામને,
જ ન તો જો વલ, સા તો છૂટી ભડુઆ.

ભાવાર્થ—હે કુલ કુમાર, તું ખરેખર એક મુલ્યભોજી પુત્ર સમાન
છે. પણ આવા વેણ કાઢીને તો તારે પડતાવુંજ પડશે કારણકે તેં જેનો
સ્પર્શ કર્યો છે, તે રમણી તારા ચોખ્ખ નથી.

ત્યારપછી બીજી કુમારિકા બોલી:—

હુહો—સા તેં છૂટી ભડુઆ, જેં સર ભમેઓ ભોંરે,
સરભરેઓ તિન લોરજી, લિખ ન લધીઅં દોર.

ભાવાર્થ—હે ભડુઆ, તેં એવી બીનો સ્પર્શ કર્યો કે જેના સિર
પર ભરો ભમી રહ્યો છે. અર્થાત્ત જે પગેથી છે. પરંતુ અહીં જે
દૌમાર્ધનું આપું સગેવર ભરેતું છે તેનાં મોજાંની એક પણ દોર તને
જોવામાં ન આવી, એ ખરેખર. દીવળીરીની વાત છે.

એટલામાં ત્રીજી કન્યા બોલી:—

હુહો—હિન સર સંધી કુંવારજો, મુઝ સલીલજ પી,
મંલા નીર મ પી, પર્ષ પાતારન મેં.

ભાવાર્થ—હે કુમાર, આ દૌમાર્ધના સ્વચ્છ સગેવરમાંથી ચોક્કસ
પાણી પી પગે પાતાળમાં પેટીને અસ્વચ્છ જનું પાન કરવા નૈવાર ચા મા.

આવી રીતે એ રાજપૂત કુમારીઓ કુલ ભડુઆને અનેક રીતે
સમજાવવા લાગી, છતાં દૃઢ નિશ્ચયી કુલકુમાર એક દગી બે ન થયો
તેનો આ હઠામહ જોઈને એક બટક બોલી કુમારિકા આગળ
આવીને કહેવા લાગી.

હુહો—હેઆં ન પરણે' ભદુઆ, ત હિક્કો વેણ મુણજ;
'આય ઊજલ કોટમે', સા ભોરી પરણજ.

ભાવાર્થ—હે કુલકુમાર, જો તને આ કુમારિકાઓમાથી એક પણ પસંદ ન હોય, તો એક વાત સાંભળ ઊજલ કોટમાં ભોરી નામની એક અત્યંત સ્વરૂપવાન કન્યા છે તેનેજ પરણજ.

આ સાંભળી કુલ ભદુઆ જોત્યો, કે એ ભોરી કુમારી કોણ છે, અને કોની પુત્રી છે? ત્યારે તે કુમારિકા જોતી:—

હુહો—ભોરી અનેરા ધીય, આય ઊજલ કોટમે;
સાવજ કેક મુમી રેઆ, ચડી જે'લ ચોટમે.

ભાવાર્થ—ભોરી કુમારી ઊજલ કોટના અધિપતિ અનેરાની પુત્રી છે. કે જેની ચોટ ચડતાં કેક મહારથીઓ મરણને ધરણ થયા છે.

ભોરીકુમારીના સૌન્દર્યની અત્યંત પ્રશંસા શ્રવણ કરીને કુલકુમારે પોતાના મન સાથે હૃદય નિશ્ચય કરી લીધો, કે કાતો ભોરી કુમારીનેજ પરણવું, અથવા તો જગતનો ત્યાગ કરીને યોગી બની જવું ભોરી કુમારીની ખૂબસુરતીની કંપના કરતાં કુલકુમાર જાણે પ્રેમથેલો બની ગયો. તેનું ચિત્ત ચક્રોળે ચડવા લાગ્યું. ભોરી કુમારીની મનોહર મૂર્તિની કાદંબીક પ્રતિમા તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ સ્વરૂપ લાગી. એકજ ધ્યાનમાં તટ્પ્રીત બની ગયેલો કુલકુમાર પોતાના સાતવીસું સંગાથીઓની લેશ પણ દરકાર કર્યા વગર એકદમ પોતાના અશ્વ પર આરૂઠ થઈને ગઢકાણા પ્રતિ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

ઘેર આવી કોઈ સાથે કશી પણ વાતચીત કર્યા વગર, તે શુપ-શુપ પોતાના પલંગ પર પડી રહ્યો. લોજન લેવાનું પણ આજ તેણે તળીયત બરાબર નથી એમ કહીને માડીવાળ્યું. કુલકુમારને આમ અત્ય સમયમાં પલટી ગયેલો જોઈને, તેની માતાએ તેના તમામ સંગાથીઓને બોલાવ્યા, અને આજ રીઝ ઘટના ઘટવા પ્રામી છે, તેની તપાસ કરવા માંડી. કુલકુમારના મિત્રોએ રાણીમાતાને બનેલો બનાવ સઘળો સંવિસ્તર કહી સંભળાવ્યો. કુલકુમારની માતા પલંગ પર લોથ પોથ બનીને પઢેલા કુમાર પાસે આવી, તેને પૂછવા લાગી —

ભાવાર્થ—કન્યાઓએ કુલકુમારને મીઠા સખ્તોમાં આવકાર આપ્યો, અને ફરી પણ આવવા તેની સાથે કોવ કરાર કર્યો.

આમ કન્યાઓને ફરી આવવાનું વચન આપીને, કુલકુમાર પોતાના સઘળા સંગાથીઓ સહિત ત્યાંથી આવતો થયો.

ત્યારે કન્યાઓના માવિત્રોને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેમને અત્યંત પ્રુથાલી ઉત્પન્ન થઈ. તેમણે વિચાર્યું, કે જો કુલકુમાર આપણામાંથી કોઈની કન્યાનો સ્વીકાર કરે, તો આપણા લાગ્યના આગળીયા એકદમ ઉધડી જાય. આ કારણથી તેઓ સઘળા આવતા માસની અમાવાસ્યાની આતુર અંતરે રાહ જોતા લાગ્યા.

ત્યારે ધીજ માસની અમાવાસ્યાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો, ત્યારે એજ વનવાટિકામાં પાછી રાસડાની રમઝટ જામી ગઈ. વાયદા પ્રમાણે કુલકુમાર પણ પોતાના સાત વીસું દોસ્તો સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સઘળા પોતપોતાના સ્થાનકે ગોઠવાઈ ગયા. અને રાત્ર રમવામાં એકાચ બની ગએલી જાણાઓનું રાસ-મંડળ નિહાળવા લાગ્યા. કન્યાઓના સુંદર સંગીતે આખું ઉપવન ગજવી ચૂક્યું. લંગીના ટોડનો ધૂસકાએ જાણે આકાશને આવરી લીધું.

આ વખતે વાંઠના સુખી સોતા રાજપૂતે કુલકુમારના હાથમાં અરગળનો કટોરો આપી દીધો. તે જમાનાની ચાલતી આવતી પ્રથાને અનુસરીને કુલકુમાર જાણી ગયો, કે આ લોકો તેને સગપણ આપવા માગે છે. કુલકુમારે સોતા સરદારનું અપમાન ન કરતાં અરગળનો કટોરો સહર્પ સ્વીકારી લીધો.

આ જોઈને સોના સરદારનો આનંદનો પાર રહ્યો નહિ તેણે વિચાર્યું કે હવે આપણો બેટો પાર થઈ જવાનો.

આ સ્થળે એક વસ્તુનો ઉદ્દેશ કરવાની યાસ આવશ્યકતા છે, કે રાત્ર રનતી કન્યાઓ સાથે એક અત્યંત ખૂબસુરત નવયૌવના પણ રાસમંડળમાં રમી રહી હતી. તે પોતાના શ્વસુર ગૃહેથી હમણાંજ અહીં માવિત્રોને ત્યાં આવી હતી. યૌવનને આંગણે ઉભેલી આ મનોહર સુધાનું સુખમંડળ સરદ પૂર્વિમાના ચંદ્રમાને પણ ઘડીભર શરમાવી દે એવું સૌન્દર્યપૂર્ણ હતું.

કુલકુમાર ઢગકતી ઢેલો સમી કુમારિકાઓના સૌન્દર્યનું પાન કરવામાં, અને તેમનું સુમધુર સંગીત શ્રવણ કરવામાં ગુલતાન બની ગયો હતો.

હુહો—કુંવારીઉં ઘેર ધુમન, ઢાલ ધસૂકે સંધમે,
મથે ભોર ભમન, ભદુએ ભેરા સતવીયું.

ભાવાર્થ—કુમારિકાઓ રાસમાં ધૂમે છે, અને ઢાલ ધસૂકે છે. કુલકુમાર અને તેના સાત પીયું મિત્ર રૂપ ભમરા તેમના પર ભમ્યા કરે છે.

આ વખતે કુલકુમાર જે પોતાના હાથમાં અરગળનો કટોરો લઈ, તે ઠોળા ઉપર ઢાળ્યો તેનો વિચાર કરતો ઉભો હતો, તેની દૃષ્ટિ પેલી નવી આવેલી નવયૌવના પર પડી. આ રમણીય રાજપૂત રમણીના અનુપમ સૌન્દર્યે કુલકુમારના હૃદય પર બહુ અસર કરી. રાસ રમતી અનેકાનેક કુમારીકાઓમાંથી કોઈ પણ એ સૌન્દર્ય-ભૂતિની સમીપમાં ઉભી શકે તેમ ન હતું. તેણે ફરી ફરીને સઘળી કન્યાઓનું બારીક દૃષ્ટિએ અવલોકન કર્યું. આ નવી રાજપૂતાણી જેમ તારા-મંડળમાં અંદ્ર પ્રકાશી રહે, તેમ પ્રકાશી રહી હતી. કુલકુમારને ખબર ન હતી, કે એ સુંદરી પરિણીત છે. તેણે ધાર્યું કે એ પણ અન્ય કુમારિકાઓ સાથે રાસ રમી રહેલી હોવાથી, એક કુમારિકાજ હોવી જોઈએ. નવી રાજપૂતાણીનું સૌન્દર્ય કુલકુમારને વધુને વધુ આકર્ષવા લાગ્યું. તરતજ તે ઊઠ્યો, રાસમાં રૂમઝૂમ કરતી કન્યાઓ પાસે આવ્યો, અને પેલી રાજપૂત રૂપસુંદરી પર તેણે તેના હાથમાંના અરગળનો કટોરો ફેંકી દીધો.

કુલકુમારે અરગળનો કટોરો એક પરિણીત રમણી પર ઢાળેલો હોવાથી, તેજ વખતે સમસ્ત કન્યા મંડળમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. બધી કન્યાઓ ઘેરો બળીને પેલી પરિણીત સુંદરીની મસ્કરીઓ કરતી, તેની આસપાસ ફરી બળી. કુલ ભદુઓ પણ સમજી ગયો, કે કંઈક ગોટાળો થવા પામ્યો છે જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે પેલી નવ-યૌવના તો પરણેલી છે, ત્યારે તેની ભોંકપનો ખાર રહ્યો નહિ.

હૃદયભ્રમ બનેલો કુલકુમાર પાછો પોતાને આસને આવીને બેઠો એટલામાં એક કન્યા અરગળનો બીજો કટોરો લાવીને, તે કુલકુમારને આપવા લાગી. તેને જોઈને કુલકુમાર ખિન્ન હૃદયે બોલ્યો:—

હુહો—હથ કંઈગે હિકરો, તંડી હિકરૂં ગાલ;
હિકરૂં છડે અર્ધ અડે, તેં મેં કંઈએ માલ ?

ભાવાર્થ—અરગ-નરો કટોગે એકજ હોય, અને વાત પણ એકજ
ટોય. એકને મળીને બીજને પડનાગ પુત્રોમા કંઈપણ માય ટોય નહિ.

કુલકુમારનો આ નિશ્ચય સાંભળીને એક કન્યા તેને સમજાવતાં
કહેવા લાગી:—

હુહો—તું ફોરંધો કુલ, પણ વડે વેણ વિમાસને,
જા ન તો જો તુલ, મા તો છૂતી ભડુઆ.

ભાવાર્થ—હે કુલ કુમાર, તું ખરેખર એક પુત્રોમાર પુષ્પ સમાન
છે. પણ આવા વેણ કાઢીને તો તારે પરતાવુંજ પડશે કારણકે તેં જેનો
સ્પર્શ ક્યો છે, તે રમણી તારા ચોગ્ય નથી.

ત્યારપછી બીજી કુમારિકા બોલી:—

હુહો—સા તેં છૂતી ભડુઆ, જેં સર ભમેઓ ભોર,
સરભરેઓ તિન સંભરજ, સિખ ન લધીએ કોર.

ભાવાર્થ—હે ભડુઆ, તેં એવી સ્ત્રીનો સ્પર્શ ક્યો કે જેના ચિર
પર ભરશે ભભો રતો છે. અર્થાત જે પરખેરી છે. પરંતુ અહીં જે
દીમાર્ધનું આખું સંગેવર ભરેલું છે તેનાં મોલની એક પણ કોર તને
જેવામાં ન આવી, એ ખરેખર. દીવગીરીની વાત છે.

એટલામાં ત્રીજી કન્યા બોલી:—

હુહો—હિન મર સંધી કંવારજો, મુદ્દ મલીલજ પી,
મંડા નીર મ પી, પર્ડ પાતારન મેં.

ભાવાર્થ—હે કુમાર, આ દીમાર્ધના અવ્યજ સંગેવરમાંથી ચોખ્ખું
પાણી પી. પરંતુ પાનાળમાં પેળીને અસ્વચ્છ જાતું પાન કરવ. નેપાર થા મા.

આવી રીતે એ રાજપૂત કુમારીઓ કુલ ભડુઆને અનેક રીતે
સમજાવવા લાગી, છતાં દઈ નિશ્ચયી કુલકુમાર એક ટગી જે ન થયો.
તેનો આ હક્કમદ જોઇને એક બટક બોલી કુમારિકા આગળ
આવીને કહેવા લાગી.

હુહો—હેઆં ન પરણું લહુઆ, ત હિકેડો વેણ મુણજ,
આય ઊજલ કોટમે, સા ભોરી પરણજ.

ભાવાર્થ—હે કુલકુમાર, જો તને આ કુમારિકાઓમાંથી એક પણ, પસંદ ન હોય, તો એક વાત સાંભળ. ઊજલ કેટમાં ભોરી નામુની એક આત્યંત સ્વરૂપવાન કન્યા છે તેનેજ પરણજ.

આ સાંભળી કુલ ભહુઓ બોલ્યો, કે એ ભોરી કુમારી કોણ છે, અને કોની પુત્રી છે? ત્યારે તે કુમારિકા બોલી:—

હુહો—ભોરી અનેરા ધીય, આય ઊજલ કોટમે;
સાવજ કેક સુમી રેઆ, ચડી જેણ ચોટમે.

ભાવાર્થ—ભોરી કુમારી ઊજલ કોટના અધિપતિ અનેરાની પુત્રી છે. કે જેની ચોટે ચડતાં કેક મહારથીઓ મરણુને શરણ થયા છે.

ભોરીકુમારીના સૌન્દર્યની અત્યંત પ્રશંસા યવણ કરીને કુલ-કુમારે પોતાના મન સાથે દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો, કે કાંતો ભોરી કુમારીનેજ પરણવું, અથવા તો જગતનો ત્યાગ કરીને યોગી બની જવું. ભોરી કુમારીની ખજસુરતીની કદરના કરતાં કુલકુમાર જાણે પ્રેમવેલો બની ગયો. તેનું ચિત્ત ચક્રોળે ચડવા લાગ્યું. ભોરી કુમારીની મનોહર મૂર્તિની દાષ્ટનિક પ્રતિમા તેની દ્રષ્ટિ સમક્ષ તરવરવા લાગી. એકજ ધ્યાનમાં તહીન બની ગએલો કુલકુમાર પોતાના સાતવીસું સંગાથીઓની લેશ પણ દરકાર કર્યા વગર એકદમ પોતાના અંધ પર આરૂઢ થઈને ગઢકાછા પ્રતિ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

ઘેર આવી કોઈ સાથે કરી પણ વાતચીત કર્યા વગર, તે ગુપ-ગુપ પોતાના પલંગ પર પડી રહ્યો. લોજન લેવાનું પણ આજ તેણે તખીયત બરાબર નથી એમ કહીને માંડીવાળ્યું. કુલકુમારને આમ અદ્ય સમયમાં પલટી ગએલો જોઈને, તેની માતાએ તેના તમામ સંગાથીઓને બોલાવ્યા, અને આજ શી ઘટના ઘટવા પામી છે, તેની તપાસ કરવા માંડી. કુલકુમારના મિત્રોએ રાણીમાતાને બનેલો બનાવ સઘળો સવિસ્તર કહી સંભળાવ્યો. કુલકુમારની માતા પલંગ પર લોથ પોથ બનીને પટેલા કુમાર પાસે આવી, તેને પૂછવા લાગી:—

હુહો—નં-ખેં પુરીસેં ખેણુ, કેસર લિનેં કપડું,
દેડા ચેઆ કુવેણુ, અજ આંતણ વારીએં.

ભાવાર્થ—હે કુમાર, તેં કેસરનીનાં વસ્ત્રો અંગે ધારણ કરેલાં હોવા છતાં, તું આનંદથી બોજન કેમ લેતો નથી ? જેથી આતણવાળી કુમારીકાઓએ આજ તને કેવાં કડવા વચન કહ્યાં, તે કહે.

કુલકુમાર હવે પ્રેમના અજળ રંગે રંગાઈ ચૂક્યો હતો. તેને એક લોરી કુમારી સિવાય સઘળી દુનિયા ગૃન્યવત્ જણાતી હતી. માતાને આવેલી જોઈને તે પક્ષંગ પર બેઠા થયો અને પ્રેમના આવેશમાં જોલવા લાગ્યો.

હુહો—આંઉં ગિનંધો વેસ, ઝીઝાં જોગીફનજે;
પમણુ કાજ પરડેસ, અમમાં ! હેડે આસ કઈ.

ભાવાર્થ—વદાલી માતા આ જન્મતનો ત્યાગ કરીને, મારે યોગીનો વેસ ધારણ કરવો છે. હવે દૂર દૂરના દેશો જોવાની હે માતા ! મારા મનમાં અભિલાષા જાગી છે.

કુલકુમારને તેની માતા અનેક રીતે મમજાવવા લાગી, છતાં તે એકનો બે ન થયો. કુમારના હઠાચહ પાસે માતા લાચાર થઈ. એકના એક પુત્રને યોગી બનવા તૈયાર થએલો જોઈને, તેના અત્યંત રમાં અત્યંત દુઃખ થયું. યોગીપણું કેટલું વિષમ છે, અને યોગી થવા ઈચ્છનારનું હૃદય કેવું ઉચ્ચ હોવું જોઈએ તેનો ભેદ સમજાવતી તે જોલવા લાગી:—

હુહો—જે લાંઈયેં જોગી થીઆં, ત તમાં છડ તમામ,
ગાલા ગાલનજ જુકે, તેંજે થીજ ગુલામ,
ત નાંગા તો જો નામ, લખાંધો લાહૂદ મેં.

ભાવાર્થ—હે કુમાર, જે તારે યોગી થવું હોય તો સઘળી આશાઓ છોડી દેવી જોઈએ, અને જે ગુલામોના ગુલામ હોય તેના ચણુ દાસ થવું જોઈએ. આમ કરીશ, તોજ તારું નામ ઈશ્વરના દરબારમાં લખાવા લાયક બનશે.

દ ઝીઝા=માતાને અત્યંત વદાલથી જોલાવવાનો શબ્દ.

+ પમણુ-કાજ=જોવા માટે. x અમમાં=માતા.

હુહો—જે ભાંધેને જોગી થીઆં, ત જુસો જોષ ઝલ,
ભુમે ભુમે ને લંગ છંચ તન પાંહીને તલ,
ઠંજ આય અખીયનમે, સે વારે કજ વલ,
ત કાળેજ કો કલ, ડખાઈધો ડ ધણી.

ભાવાર્થ—જો તું જોગી થયા ચાહતો હોય, તો તારા મનને
પરાપર સંયમમાં રાખજો, અતે જેમ ભાંગ શેકાય, તેમ તારા શરીરને
શેકી નાખજો. વળી મોહનું મોહું દુઃખ આપોમાં છે તેને પણ વાળીને
વશ કરજો. ન્યારે આટલું કરી શકીય, ત્યારે તેને ઇશ્વર ઉપધારનો
માર્ગ બતાવશે.

હુહો—કુતકા-પુતકા કંદનીઉં, ને સેહયું જેન સગા,
નેણ નાથ ધણીમે, લાગર જેન લગા,
સામીકા હો સગા, આડા થીધા અલખ કે.

ભાવાર્થ—ફાંટાં-તૂટાં ચીધરાં, કંદનીઓ, અને સેહીઓ એજ જેનાં
સગાં વહાલાં છે, જેનાં નયનો નિરંતર પ્રભુમાંજ લાગેલાં છે. એવા
જોગીઓજ ઇશ્વરને પહોંચી શકે છે.

હુહો—અલખ લખીચે જે, સચા હો સામી,
તું તાં આડે પંધમે, વિઠે, વિસામી,
ગડયો ન-આઈયે જુડકે, તું આઈયે કીં સામી?
મારજ મિંદ્રામી, ત પાંચે વિંગીં પિરીયન કે.

ભાવાર્થ—અલખને જે આળખી શકે, તેજ સાચો જોગી કહેવાય.
તું તો હજુ મોહશી માર્ગમાંજ મુઝાધને બેઠો છે. ન્યાંમુથી તને કોઈ
લાયક ગુરૂ ભેટ્યો નથી, ભાંમુથી તું જોગી થી રીતે કહેવાઈય? પણ જો
તું તારા મનને મારીશ, તોજ ઇશ્વરના માર્ગમાં પહોંચી શકીશ.

વળી જોગીપણમાં કેટકેટલું કષ્ટ સહન કરવું પડે છે, તે સમ-
બવતાં કુલકુમારની માતા જોવી.

હુહો—જોગી, જોગી, કાપડી, ને અજતજ છારા,
પિન્ચો ખે પતરમે, જિતન ભર બોરા,
અઈન અધારા, સમજ સ્વઅણાં ભડુઆ.

ભાવાર્થ—જોગી, બટ જોગી, કાપડી, અને અજતમાં ઉછરેલાં

બાગોએ સધળોને બીખ માગીને ભંતિની ઝાંચે દીકરાંમાં ખાવનો વખત આવે છે, અને એમને અધેરી જેવા બનવું પડે છે, માટે સુત્રુણા ભદ્રુઆ કુમાર ! હું દેવે સમજી જા.

વળી તે બોલી:—

હુહો—અધેરે અછા નં-કરીએ, ધુએં તો ધાગા,
પુહંધે પુરબએ ધણી, લકલ ને લાગા,
સામી મુલાગા, ગુરૂ વિષુ મુએ નં ગાલડી,

ભાવાર્થ—અંતરને ઉજળું કર્યો વજર, તું ગળામા પહેવોનો દાગો (જનોઈ) ધોઈ રહ્યો છે. ત્યારે ઈશ્વર તારી ફરને વિશે પૂછવા માગ્યો, ત્યારે ગુરૂની મહાપ વજર તને એક પછ વાત મૂકશે નહિ

હુહો—જે ભાંધયેં લોગી થીઆં, ન મન મુંડા પાએ,
વિંધ વેરાગી મનકે, હું કન મં-વિંધાએ.

ભાવાર્થ—જેણે યોગી થવા માગતો હોય, તો તારા મનને વીંધીને તેમાં મુઠા પહેરજે, માત્ર કાન ફગવીને તેમાં મુઠા પહેરવાથી કશું વળે તેમ નથી.

પછી આજના યોગીઓ કેવા હોય છે, તેનું વર્ણન કરતાં તે બોલી:—

હુહો—ચેલ બધેંતા ચમડા, ને નાંગ નોરીઆ ભેડ,
ધોજખજે ધર હેડ, સગર સંન્યાગિન જા,

ભાવાર્થ—કમરપર ચામડાં બાધેલા અને ભેડમા નાગ અને નોળીઆ નાખેલાં એવા આજના યોગીઓનો રસ્તો નહંકાવ તરફ જ છે.

આમ કુલકુમારની માતાએ તેને કેં કેં પેરે સમજાવ્યું આપી, છતાં તે તો પોતાના નિશ્ચયમાં પહાડ સમો અડગ રહ્યો. તેની માતા તેના હઠાચહુથી હારી નિરાશ હૃદયે પાછી ફરી.

કુલકુમારે પોતાના સાન વીનું સંજાથીઓને એકઠા કર્યા, અને કહ્યું, કે જો તમે મારી સાથે ચાલવા માગતા હો, તો તમારે આ જંગલનો ત્યાગ કરી, મારી માફક યોગીનો વેષ ધારણ કરવો પડશે. માટે તમારા મનનો જે વિચાર હોય, તે હમણાં જ મને જણાવી દો.

કુલકુમારના મિત્રોનો તેના પ્રત્યે એટલો તો ગાઢ સ્નેહ બંધાય ગયો હતો, કે તેઓ તેને પળવાર પણ પોતાથી દૂર થવા દેવા માગતા ન હતા. તેઓ બોલ્યા, રાજકુમાર અમે તમારે સુખે સુખી, અને તમારે દુઃખેજ દુઃખી થવાને તૈયાર છીએ.

પોતાના દોસ્તોનો આટલો પ્રેમ જોઈને કુલકુમાર અત્યંત આનંદિત થઈને બોલ્યો.

હુહો—જોગી જે થીંધા, ત કયોં ઉમેંજ કીનરા,
તેં લોંએં લોંધા, લોરી રાણી લાવરા.

ભાવાર્થ—જે તમારે મારી સાથે યોગી બનવું હોય, તો તું બહાં લઈને તેમાંથી કીનરા (એક જાતનું વાજિંત્ર) બનાવો. અને એ રીતે આપણે ભોરી રાણીને પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

કુલકુમારે દરમિયાન થતાંજ, તેના સાતેવીસું દોસ્તોએ તુંબ-હાંમાંથી કીનરા તૈયાર કરી લીધા, અને સઘળાએ યોગીનો વેશ ધારણ કરી લીધો. હરેકને ભગવાં વસ્ત્રો અને એકેકે પતરપાવડી આપી, તેણે આબેહૂબ યોગીની જમાત તૈયાર કરી લીધી. પોતે રેશમી ભગવાં વસ્ત્રો પહેરી, ગળામાં સેડી, પગમાં સુવર્ણ આખડીઓ, અને કાનમાં રત્નજડિત સુદા ધારણ કરી જમાતનો મહેંત બની બેઠો.

એક વખત તેને કીનરી વગાડતો જોઈને, તેની માતાના હૃદયમાં દુઃખ થવાથી તે બોલી:—

હુહો—અરેઆ ચોર મ કિનરી, વેરાગી વધ,
ભોરી કારણ લડઆ, કુખી મ-કર રધ,
કેં હી ગાલ કધ, કૂડી કાપડીયનજી?

ભાવાર્થ—હે પાગલ વેરાગી ! તું આ કિનરીનું અગ્નવતું બંધ કર. ભોરીકુમારીના કારણે તારા શરીરને દુઃખી કર મા. તને યોગી બનાવવાની આ બુઝી વાત કેણે કરી ?

આમ કુલકુમારની માતા અને તેના પિતાએ પોતાથી લેટકું બની શકે તેટલું કર્યું, પણ તેઓ તેમના એકે પ્રયત્નમાં ફાળ્યા નહિ. શિરાજ લડઆને ખાતરી થઈ, કે તેનો કુમાર ચેલા બાલકનાથ

મહાત્માના કથન અનુસાર તેની આજ્ઞાનું ઉદ્ધવન કરનારજ નીવડ્યો. આમ વિચારી એણે પણ તેની આશા છોડી દીધી.

કુલકુમાર પોતાના સઘળા મિત્રોની જમાતને તૈયાર કરી, નેજા, નિશાન, અને નગારા સાથે, પૂર્ણ દમામથી ગઢકાછામાથી દૂર કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

હુહો—અગર પોતા કને મેં, છુધયે ભલકેં ધૂપ,
પગે આખડીચુ સોનજયુ, નાંગેં નવલા રૂપ.

ભાવાર્થ—જેમના કાનમા અગરના પુખડ છે, વૂણીઓમા શુગ-ધીદાર ધૂપ ભલકી ગયો છે. અને જેમને પગે મોનાની આખડીઓ પહેરેલી છે, એવા એ નાગાઓના દીદાર કેઈ અજ્ય છે.

હુહો—હઈ પટારે પંચ હલેઓ રખી હામ,
લેગી થેઓ જામ, ભોરી કારણ ભદુઓ.

ભાનાર્થ—પટોળા ઉપર પગના માટી, દેવામા હામ ગખીને તે ચાલવા લાગ્યો ભોરી હમારીની ખાતર ગઢકાછાને ભાવિ જામ હલ ભદુઓ થોગી બની ગયો.

સદી વશનો આ સ્નેહયોગી કુલ ભદુઓ પોતાની સ્નેહરાત્રીને પ્રાપ્ત કરવાની ખાતર ગઢકાછાને છેલ્લી સલામ કરી ચાલી નીકળ્યો.

(૩)

સ્નેહરાત્રીની શોધમાં.

કુલકુમાર આમ મજલ દરમજલ કરતો, અને ટાઢ-તાપ સહન કરતો, પોતાની જગી જમાત સાથે કેટલાક દિવસને અતરે ઠગલ ડોટની પટોશમા આવી પડેલ્યો.

અહીં એઠ ગોવાગીઆને પોતાની ગાયો લેમો ચારતો હલેતો. લેખને તેને કુલકુમારે પૂછ્યું સાઈ ગોવાગીઆ, ઠગલ ડોટ હજી અડીથી દેલુડ આવેર છે ?

કુલ ભદુઆનો દેખાવ અને તેનો દમામ લેખને ગોવાગીઆ

સમજી ગયો, કે આ પણ કોઈ ભોરીકુમારીના પ્રેમમાં પાગલ બનેલો જણાય છે. એમ વિચારી તે બોલ્યો.

હુહો—ઉછ બિજલ કોટલ, ડેવર તા કિસજન,
સુરત કજ સામી, રખે માહડા ખિલન.

ભાવાર્થ—પેલાં બિજલ કોટનાં દહેગં તો અહીંથી પણ દેખાય છે. પણ અરે ત્યાગી, તું ચેતીને ચાલજે, રખે લોકો તારા પ્રત્યે દાસ્ય કરે.

ગોવાળીઆને આવો વિચિત્ર જવાબ આપતો લેખને, કુલકુમારે તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો, ચોગીરાજ, અમારા રાજાની પુત્રી ભોરીકુમારીના મુખનું દર્શન માત્ર કરવાને પણ અહીં અનેક રાજા મહારાજાઓ આવ્યા કરે છે. તેથી મેં ધાર્યું, કે તમે પણ એજ કારણથી અહીં આવેલા હશો.

બિજલ કોટની પાડોશમાંજ ભોરીકુમારીની આવી પ્રશંસા સાંભળીને કુલ ભદુઆની તેને વરવાની ઉત્કંઠા અનેકગણી વધી પડી તેણે ગોવાળીઆને પૂછ્યું, કે એ ભોરીકુમારી કેવીક છે?

આ સાંભળીને ગોવાળીઓ બોલ્યો.

હુહો—પલો પુરખજે નં-છુએ, નરજો નં-ગિને નામ,
ઓહી નં-થીએ અત્રકે, નર નામે તમામ,
સામી તોજ હામ, મનજ મનમેં રથ રખે!

ભાવાર્થ—એ ભોરીકુમારી પ્રરપને અડકતી પણ નથી, નર વસ્તુનું નામ પણ લેતી નથી. અને નર નામે અનાજ પણ ખાતી નથી. હે ચોગી, તારા મનની હામ રખે મનમાજ રહી જાય.

ગોવાળીઆની આ વાત સાંભળી કુલ ભદુઓ તેને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર ન આપતાં આગળ જવા લાગ્યા.

બિજલ કોટની પાદરે આવી પહોંચતાં, ત્યાં આવેલા મેરાણસર નામના તળાવ પર તંબુ નાખીને ત્યાંજ સોએ મેલાણ ધર્યું.

હુહો—તંગોટી મેરાણ તડ, અચી હસી કેઆં,
ચેલે કે ચેઆં, બિજલ નગરી ન્યારેઓ.

ભાવાર્થ—કુલ ભદ્રુઆએ ગેરાણુસરની પાળ પર રાવડીઓ ઉભી કરી દીધી, અને પોતાના ચેવાઓને કહ્યું, કે તમે ઊજલ નગરીનું નિરીક્ષણ કરી આવો.

હુહો—ચુ કે ચેલા ચાર, હુલાંચ ઊજલ કેાટમેં,
ઊજલજે આચાર, કો ન હિઠી કામની

ભાવાર્થ—કુલ ભદ્રુઆએ ઊજલ નગરીની આતમી મેળવવાને ચાર ચેવાઓને મોકલ્યા, તેમણે આવીને કહ્યું, કે ઊજલ નગરી જેવી સૌન્દર્યવતી સ્ત્રીઓ અને કપાએ નેંધ નથી.

ઊજલ નગરીની સ્ત્રીઓની સૌન્દર્ય-પ્રશંસા સાંભળીને ભોરી કુમારીને નિહાળવાની કુલ ભદ્રુઆની હોંસ પ્રતિપળે વધવા લાગી. પોતાના મનની અભિલાષા પરિપૂર્ણ કરવાને તે મનમાં ને મનમાં અનેક પ્રકારના ઘાટ ઘડવા લાગ્યો. જાત જાતના હવાઇ કિલ્લા બાંધવા લાગ્યો. પરંતુ હજીસુધી તેને એક પણ સચોટ ઈલાજ હાથ ચડ્યો ન હતો.

રાત્રિ પડતાં, તેણે પોતાની આખી જમાતમાં હુકમ ફેરવી દીધો, કે આપણી છાવણીમાં જેટલા જિંટ હોય, તે સઘળાના ખોરાકમાં એકેક તોલો કસ્તુરી મિલાવી દેવી, અને જિંટોનાં મોઢાં, તેઓ બોગાળ વાળી શકે નહિ તે માટે ઘરાઘર બાધી રાખવાં.

આવો હુકમ ફેરવી કુલ ભદ્રુઆએ દરેક જિંટ માટે એકેક તોલો કસ્તુરી મોકલી દીધી અને જિંટોના મેલાણમાં જાતે હાજર રહીને, તેમને કસ્તુરી ખવડાવી, સઘળા જિંટોનાં મોઢાં સંભાળ પૂર્વક બંધાવી દીધાં.

હુહો—આધી રાત ઉઘી કરે, નાજેં વજાઇયું,
રણજણ! રણજણ! રાગમેં, કોડેં કીનરીઉં.

ભાવાર્થ—અધી રાતે ઊઘીને આ ચોગીઓએ પોતાની રણજણાટ કરતી મીનરીઓ બજાવવા માડી

રાત્રિ પાછલી ચાર ઘડી રહી ત્યારે સઘળી છાવણીમાં ઠેકઠેકાણે અગર-ચંદનની ધૂણીઓ સળગાવી દેવામાં આવી, અને આખી રાત જે જિંટોનાં મોઢાં બાધી રાખવામાં આવ્યા હતાં તે પણ છોડી નાખવામાં આવ્યાં, એટલે બધા જિંટો બોગાળ વાળવા (વાળોળવા) મંડી

ગયા. ઊંટોએ કસ્તુરી ખાધેલી હોવાથી, એમના વાગોળવાથી ચારે તરફનું વાતાવરણ કસ્તુરીની ખુસ્મોથી ગંધેક ગંધેક બની ગયું. પવન પણ ઊજલ નગરી તરફનો હોવાથી આખું શહેર કસ્તુરીની વાસથી સુવાસિત બની ગયું. ઊજલ નગરીની ગલીએ ગલી અને શેરીએ શેરી સુગંધમય બની ગઈ. આખી નગરી બહુ કસ્તુરીનું ધામ બની ગઈ.

શહેર બહાર કોઈ કસ્તુરીનો મોટો સોદાગર આવેલો હોવો જોઈએ, એવું જાણી ઊજલકોટના સઘળા મોટા વેપારીઓ વહેલી સવારમાં કસ્તુરીનો સોદો કરવા એક પછી એક શહેર બહાર આવવા લાગ્યા. અને કેવી કળાથી સોદો પાર ઉતારીને એ સોદાગરને ઠગી, એકના બે કરી લેવા, તેની યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ એક બીજાને બતાવવા લાગ્યા. કસ્તુરીની સુગંધની દિશામાં ચાલતા ચાલતા, તેઓ થોડાજ સમયમાં મેરાણસરની પાળે પડેલી યોગીઓની જમાતમાં આવી પહોંચ્યા. યોગીઓનું મેલાણ કસ્તુરીથી બહેકતું જોઈને વેપારીઓને નવાઈ લાગી રાજપાલ નામના એક લક્ષાધિપતિ વેપારીએ તે યોગીઓમાંના એકને પૂછ્યું, કે તમારા મેલાણમાંથી આટલી બધી કસ્તુરીની સુગંધ આવે છે તેનું કારણ શું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પેલો યોગી જોડ્યો, કે એ તો માત્ર આ ઊંટોના ઝોગાળની દુર્ગંધ ન આવે તે માટે અમે એમને કસ્તુરી ખવડાવીએ છીએ આ જવાબ સાંભળીને પેલા વેપારીઓ તો સઘળા દિગ્ભૂટ બની ગયા. તેમણે વિચાર્યું, કે ઊંટોના ઝોગાળની દુર્ગંધજ માત્ર દૂર કરવાને તેમને જેઓ કસ્તુરી જેવી અમૂલ્ય વસ્તુ ખવડાવે છે, એ લોકો કોણ જાણે કેવા ધનાઢ્ય હશે, અને તેમનું સામર્થ્ય પણ કેટલું હશે? વળી એ બધા યોગીઓ જાણે એકજ ઢાળમાંથી કાઢેલા હોય, તેવા એક સરખી ઉંમરના અને એક સરખાજ હોવાથી, તેમના અચંબાનો પાર રહ્યો નહિ. યોગી લોકોની સાહેબી જોઈને વેપારીઓને જમાતના મહંતનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ આવતાં, તેમણે પોતાની ઇચ્છા પેલા યોગી પાસે વ્યક્ત કરી ત્યારે તે જોડ્યો, પેલા ક્ષીનજાળના તંબુમાં બેઠેલા અમારા ચુરુદેવ હમણાં ધ્યાનમાં બેઠેલા હોવાથી, તેમના ધ્યાનનો ભંગ ન થાય, એવીરીતે દ્રશ્યીજ દર્શન કરવા ઇચ્છતા હો, તો કશી પણ હરકત નથી. આ સાંભળીને સઘળા

વેપારીઓ પેલા કીનખાળના તંબુમાં, જ્યાં ગઢડાછાનો કુલકુમાર એક યોગીના સ્વાંગમાં ધ્યાન-નિમગ્ન બેઠેલો હતો, ત્યાં ગયા. અને દ્વરથી હાથ ભેડીને એ કુલનાથ યોગીનાં દર્શન કર્યાં. યોગી મહાત્માના રાજવંશી ચહેરાનો પ્રભાવ અને પ્રતાપ જોઈને બિજલનગરીના વેપારીઓ અભય ગયા તેઓ પોતપોતામાં સલાહ કરવા લાગ્યા, કે આજ લાગ્યયોગેજ આવા પ્રતાપી મહંતનાં દર્શન કરવાનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે, તો એ અમૂલ્ય અવસરને એળે જવા દેવો નહિ આમ વિચારીને રાજપાલ શેઠે બે હાથ ભેડીને પેલા યોગીને વિનંતિ કરી, કે આજ આપની આખી જમાત અમારે ત્યાં લોજન કરે, એવી મારી અભિલાષા છે. પેલા યોગીએ પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું, કે અમે ઠ્યાએ લોજન લેતા નથી. છતાં તમે ચોટા સમય થોસો, તો અમારા મહંત હમણાંજ ધ્યાન મુક્ત થશે, એટલે તેમને જૂઠીને તમોને સ્પષ્ટ ઉત્તર આપવામા આવશે. આ સાંભળીને પેલા વેપારીઓ ત્યાં બેઠા, અને થોડીજ વારમાં એક યોગીએ આવીને પેલા શેઠને કહ્યું, કે તમારી ભક્તિ-લાવના જોઈને, અમારા શુરૂ મહાગજે તમારા આ-મંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો છે માટે અમે ખુશીથી આવીને આજ તમારે ત્યાં લોજન લઈશું. આ સાંભળીને રાજપાળ શેઠ પોતાનાં ધન્ય ભાગ્ય માનવા લાગ્યો. અને ઘેર જઈને લોજન સામગ્રીની તૈયારી કરાવવા લાગ્યો.

લોજનનો સમય થતાં રાજપાલ શેઠે એક લગ્ન આમૈયાથી અને ઘણીજ ધામધૂમથી કુલનાથ મહાત્માની જમાતને તેડી લાવીને પોતાને ત્યાં જમાડી યોગીઓની જમ તનો રજવાડી ઠાક, અને એમની અતૂલ સામગ્રીની વાતો બિજલ નગરીમાં ઠેરઠેર ચર્ચાવા લાગી

કુલનાથ યોગીની જમાતરાજપાળ શેઠને ત્યાં લોજન લઈને જ્યારે પાછી ફરતી હતી, ત્યારે ચિત્રનાથ યોગીનો એક એલો વીરપખ, જે લોરીકુમારીના મુખનું દર્શન કરવાને બાર વર્ષથી બિજલ નગરીની બજારમા ધૂણી નાખીને પડ્યો હતો, તેની દ્રષ્ટિ આ કુલનાથ યોગી પર પડી સુવર્ણની રત્નજડિત ચાખડીઓ જેણે પગમા પાંદે દેલી છે, એવા આ રાજવંશી મુખમુદ્રાવાળા મહાત્માને જોઈને, વીરપખ ઉભો થઈ ગયો, અને કુલનાથની પરીક્ષા કરવાને તેને તેણે પ્રશ્ન કર્યો

હુહો—જોગી મુઝેંતો જુગમે, તું વડેરો વીર,
કિતે તોજે તકીયો, કિતે તોજે પીર.

ભાવાર્થ—આજના યુગમાં તું એક મોટો મહાત્મા મનાયો છે, તો પછી તારો તકીયો અર્થાત તારું સ્થાનક ક્યાં છે, અને તારો ગુરુ કોણ છે ?

વીરપખનો પ્રશ્ન સાંભળીને કુલનાથ બોલ્યો:—

હુહો—જોગી મુઝેંતો જુગમે, આંઉં વડેરો વીર,
મિંઝઈ મુંજે તકીયો, મિંઝઈ મુંજે પીર.

ભાવાર્થ—હું આજના યુગમાં મોટો યોગી મનાઉં છું. મારું સ્થાનક અને મારો ગુરુ એ બંને મારા મનની અંદરજ છે.

તેજના અંખાર રૂપ કુલનાથ યોગીનું પ્રત્યુત્તર સાંભળીને વીરપખ કળાહીન બની ગયો. તે સમજ્યો, કે આ કુલનાથની કશા-મત તેના કરતાં અનેકગણી વધી જાય તેમ છે. તેણે વિચાર્યું, કે લોરીકુમારીને માટે ત્યાં આવા મહાત્માઓ પણ ભટકી રહ્યા છે. ત્યાં મારું શું ગમ્યું ? એમ ધારી, તે તેજ વળતે પોતાની ધૂણીને સંકે-લીને ચાલતો થયો. આ બનાવ જોઈને જિજ્ઞસનગરીના લોકો આ-શ્ચર્ય વિમુગ્ધ બની ગયા. તેમણે વિચાર્યું, કે બાર વરસથી અહીં ધૂણી નાખીને પહેલા વીરપખ યોગીને એકજ બોલમાં ચાલતો કરી દેનાર આ કુલનાથ, ખરેખર, એક મહાન સામર્થ્યવાન મહાત્મા છે.

જે સમયે કુલનાથ અને વીરપખનો વાદવિવાદ ચાલતો હતો, તે વખતે લોરીકુમારીની એક દાસી જે અહીં ઉલેલી હતી, તે આ કુલનાથની શક્તિ, તેના રજવાડી કાઠ, અને તેની મનોહર મુખમુદ્રા જોઈને મંત્રમુગ્ધ બની ગઈ. તેણે લોરીકુમારી વાસે જઈને જિજ્ઞસનગરીમાં પધારેલા આ કુલનાથ મહાત્માની અલૌકિક શક્તિનાં પેટ ભરીને વખાણ કરી નાખ્યાં. જેનાં દર્શન માત્ર કરવાથી પણ ભવો-ભવનાં પાપ પ્રજ્વળી જાય, એવા એ મહાન સામર્થ્યશાળી મહાનુ-ભાવ મહંતનાં દર્શન કરવાની અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલી તકનો ઉપયોગ કરી લેવા તેણે લોરીકુમારીને અત્યંત આગ્રહ કરવા માંડ્યો. પરંતુ નરગતિ તરફ નજર પણ ન કરવાનું લોરીકુમારીનું અખંડ

બિરદ હોવાથી, તેની દામીની કુલનાથ મહાત્માની દેવી શક્તિની પ્રશંસા, અને તેનાં દર્શન કરવાનો આશ્રય તેની આગળ અરણ્ય-રૂઢન સમાન ઘર્ષ પડ્યાં. નર નામે અનાજને પણ જે અડકે નહિ. એવી લોરીકુમારીએ, ગમે તેવા પ્રતાપી છતાં એક નરજાતિના મહાત્માનાં દર્શન કરવાની પોતાની અનિચ્છા સાદૃ સાંભળાવી દીધી.

બિજલ કોટની પાદરે ડેરાં દધને પડેલા કુલ ભદુઆને, છ માસનો સમય વ્યતીત થવા આવ્યો છતાં દૈર્ઘ્ય દિવસ લોરીકુમારીના મુખાર વિદનાં દર્શન કરવાની તક પણ તે પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહિ. તેની બીરજ અખૂટ હોવા છતાં તે હવે દિવસે દિવસે ખૂટતી જતી હતી તેણે પોતાના મનોરથો સિદ્ધ કરવાની ખાતર અનેક યુક્તિઓ લગાવી જોઈ, અનેક ઇલાજ દામે લગાડી જોયા, છતાં તે પોતાના એક પણ ઇલાજમાં ફાવી શક્યો નહિ. લોરીકુમારીના ક્ષેત્રહાતુત્ત્વ પાન કરવાને ભટ્ટી વંશનો આ ક્ષેત્રહોયોગી દિવસે દિવસે વધુ ને તથુ તલ-પાપડ થવા લાગ્યો.

(૪)

સફય-પ્રાપ્તિ.

લોરીકુમારીએ બિજલનગરીથી એકાદ કોશને અંતરે આવેલી ખોટ મનોહર પુષ્પ વાટિકામાં, ખાસ પોતાને માટે એક મેટ્રોર વાવ તૈયાર કરાવી હતી દરરોજ રાત્રે એ વાવમાંથી લોરીકુમારીની દામી-ઓનો પાણી ભરવા જવાનો રિવાજ હતો. આ વર્તમાન કુલ ભદુઆને પ્રાપ્ત થતાં, તે એક રાત્રિએ પોતાની જંત્રી સાથે એકમેટ્રોર ત્યાં પહોંચી ગયો. વાવની બાજુમાં જ પોતાનું સ્થાન લઈ, તે લોરીકુમારીની દામીની રાહ જોતો ત્યાં જાગતો જ બેઠો રહ્યો. બરાબર મધ્યરાત્રિના સમયે વાવમાંથી પાણી ભરવા આવેલી લોરીકુમારીની દામી પર તેની દ્રષ્ટિ પડી. દામી પાણી ભરીને જેવી વાવમાંથી બહાર નીકળવા લાય છે, તેવી જ તેણે કંદેયાની બંમી સમી પોતાની જંત્રીને ઇચ્છી શરૂ કરી દીધી.

કુલ ભદુઆની જંત્રી વગાડવાની શક્તિ ખરેખર અક્રમુત હતી. તેની જંત્રીનો સ્વર સાંભળીને બિડનાં પંખીઓ પણ સ્થિર થઈ લાય, એવી અજબ તેમાં મીઠાસ હતી.

મધ્યરાત્રિ લટકવા આવી હતી. અને કુલલદુઆએ એજ સમયને યોગ્ય એક હૃદયસ્પર્શી રાગ જંત્રીમાં ગજાવવો શરૂ કર્યો. શાન્ત રાત્રિના સમયે, કુલ લાદુઆની જંત્રીમાંથી છૂટેલા મધુરા રાગે, પાણી ભરીને બહાર આવેલી દાસીના હૃદય પર અદ્ભુત-અસર કરી. મસ્તક પર ભરેલી જગમગતી હેલ સહિત ભોરીકુમારીની દાસી, આ સ્નેહયોગીનું સ્નેહગાન સુણતી, એક પાથરની પુતળી સમાન સ્થિર બનીને ઉભી રહી. આ રાગમાં તે એટલી તો તણીન બની ગઈ, કે પોતે ક્યાં છે, શું કરે છે, અને કેટલો સમય પસાર થાય છે, તે સુઢાંતું પણ તેને લેશમાત્ર જ્ઞાન રહ્યું નહિ. જેમ જેમ સમય પસાર થતો જતો હતો, તેમ તેમ કુલલદુઆ જુદા જુદા સમયના રાગના પલટા લેતો પોતાની જંત્રી એકાએક ચિત્તે ગમવી રહ્યો હતો. જંત્રીમાં જ્યારે તેણે પ્રણાત રાગ આણુ કર્યો, અને પ્રાતઃકાળનો જાંખો પ્રકાશ જ્યારે જગતના પંટ પર ફરી વળવા લાગ્યો, ત્યારેજ પેલી જંત્રીના તાનમાં મસ્તાન બની રહેલી જ્ઞાનકીને જ્ઞાન આવ્યું, કે સમય ઘણોજ વ્યતીત થઈ ગયેલો હોવાથી આજ જરૂર ભોરી-કુમારીના શુસ્સાના લોગ બનવું પડશે. એક તરફ સંગીતની અવર્ણનીય મીઠાશ, અને બીજી તરફ ભોરી કુમારીના શુસ્સાની ધાસ્તી, એ બંને વચ્ચે દાસીનું હૃદય હવે સુંઝાવા લાગ્યું. છતાંએ મનો-મુગ્ધકારી સંગીતનો તે સત્તર ત્યાગ કરી શકી નહિ જ્યારે પૂર્વ દિશામાંથી સવિતા દેવનાં પ્રકાશિત કિરણો ફરી નીકળવાની તૈયારી થઈ ચૂકી, ત્યારેજ તે ખરેખરી બગૃત થઈ, અને બોલી:—

હુહો—વંધ વિયામોં રાતડી, સામી થઈ સવાર,
આંઉં પિંડજે ભારસે, ઉભી મરાં ભાર,
તોજે તન તવાર, કંડી લગી કાપડી ?

ભાવાર્થ—રાત વીતી ગઈ. અને સવાર સામે આવી. હું મારા ઉપરના બે.બાથી ભારે મરી રહી છું. માટે હે ચોખી ! તારા મનમાં શાનું રટન લાગી રહ્યું છે, તે તું મને કહે.

દાસીનો અવાજ સાંભળીને જંત્રી ગજાવવામાં મશગુલ બની રહેલા કુલ લાદુઆએ ઉંચુ લેયું. દાસીના ચહેરા પરના ભાવો જોઈને ચતુર યોગી બાપડી ગયો, કે દાસી સવળી હકીકત સમજી ગઈ

છે. તેણે પોતાની ઝોળીમાંથી ચાર અમૂલ્ય રત્નો કઢાડીને દાસીના હાથમાં આપી દીધા.

હુહો—હિને જાનીજે હથમેં, અમલ માણુક ચાર,
પુઠેં ઊજલ કોટલ, સાગી સમાચાર.

ભાવાર્થ—દાસીના હાથમાં ચાર અમૂલ્ય માણુક આપીને, યોગીએ ઊજલ નગરીના સમાચાર પૂછ્યા.

દાસીએ લોરીકુમારીની ચાકરીમાં રહીને અનેક હીરા, માણુક, મોતી વગેરે રત્નો જોયાં હતાં, પણ આવી અજબ વસ્તુ તેણે આજ લગી કદી નિહાળી ન હતી તેણે વિચાર્યું, કે આ ચારમાંનું એકજ માણુક, તેના સમસ્ત જીવનનું દારિદ્ર્ય દૂર કરી કેવાને બસ છે. માણુક જોઈને દાસી હોંસમાં આવી જઈને બોલી:—

હુહો—સાર્મી મંરણ લિખેઆ, અજુ તું યલો ઇલ,
ખેઆ રીંધા લિખેઆ, આંઈ રીંધીસ ઇલ.

ભાવાર્થ—હે યોગી ! તું આજ મિથા માગવાને વહેલો આવજો. ખીજ તો તને લિક્ષા આપશે પણ હું તને જે વસ્તુ જોઈએ છીએ તેજ આપીશ.

દાસીનાં આ મર્મલેદી વચનો આંસળીને, કુલમકુઆનું અંતર આનંદાવેશથી હજીવવા લાગ્યું. હર્ષાવેશમાં ઉન્મત્ત બનેલો યોગી દાસીને કંઈ કહેવા બય છે, ત્યાં તો તે વીજળીની માફક એક પલકારામાં ત્યાંથી પસાર થઈ ગઈ.

કુલયોગી પણ દાસીનાં વચનો પર ઊંટો વિચાર કરતો, અને કંઈ કંઈ પ્રકારના તર્ક-વિતર્ક કરતો ત્યાંથી આવતો થયો. પોતાની છાવણીમાં આવીને, તરતજ તે પેટ્ટી દાસીના કથન અનુસાર લિક્ષા માટે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો,

હુહો—માણુક હીરેં મોંતીએ, જટા રાખ જરે,
સાગી હલેઓ અંભર્ષ, કુંવર કોલ કરે.

ભાવાર્થ—માણુક, હીરા, અને મોતી જટામાં ધરણુ કરીને, જટાજાતો કુંવર કુલયોગી પગાળે દોડયો આવવા લાગ્યો.

પેટ્ટી તરફ જ્યારે જાનવી પાણી ભરીને પાટી આવી, ત્યારે

સૂર્ય કેટલોએ થડી ચૂકેલો હોવાથી અને સૂર્યોદય પછી આવેલું પાણી નીરૂપયોગી થયું હોવાથી, લોરીકુમારી તેના પર અત્યંત ક્રોધાયમાન બની ગઈ હતી. તે પોતાના પગમાંથી મોજડી કાઢીને, પેડી દાસીના મસ્તક પર એક પછી એક કેટલાંએ ફટકા લગાવીને, તેને મોડું કરવાનું કારણ પૂછવા લાગી.

આલાક દાસીએ રડમસ મોડું બનાવીને ઉત્તર આપ્યો કે કુમારી સાહેબ, એમાં મારો દોશપણ દોષ નથી. ગઈ રાત્રે આપણી વાટિ-કામાં એક યોગી જંત્રી બળવવી રહ્યો હતો. અને હું જ્યારે પાણી ભરીને ઉપર આવી, ત્યારે, કોણ જાણે શું થયું, તે હું તો પથ્થર સમાન બની ગઈ. અને એક ડગલું પણ આગળ ચાલવાની મારામાં શક્તિ રહી નહિ. જ્યારે સૂર્ય આકાશની સપાટી પર આવ્યો, અને પેલા યોગીએ જંત્રી બળવવી બંધ કરી ત્યારેજ મારા પગમાં જોમ આવ્યું. બસ ! તેજ વળતે, ત્યાંથી એક શ્વાસે દોડવી, હું આપની સેવામાં આવી પહોંચી છું. એ યોગી એવો સામર્થ્યવાન અને એવો તો અદ્ભુત સ્વરૂપવાન છે, કે એના જેવો એક પણ પુરૂષ મેં આજ સુધી જગત ભરમાં જોયેલો નથી. કોણ જાણે, એણે મારા પર કેવો મંત્ર ચલાવ્યો, કે મારા શરીરનું સઘળું ચેતન જાણે હુણાઈ ગયું. જો આપને આ વાત પર વિશ્વાસ ન બેસતો હોય, તો જોઈ લ્યો મારું મસ્તક, હું ધારું છું, કે તે આખી રાત્રિના ઉદ્દના વજનથી જરૂર લાલચોળ બની ગયું હશે.

આમ કહીને દાસીએ પોતાનું મસ્તક ખુલ્લું કરીને, તે લોરી-કુમારીને બતાવ્યું. તે જોતાંજ લોરીકુમારીને ખાતરી થઈ, કે દાસીનું કથન અક્ષરશઃ સત્ય છે. યોગીની આટલી સિદ્ધિ જોઈને, તે પોતાના મનમાં અનેક કલ્પનાઓ કરવા લાગી. અને દાસીને વિના વાંકે માર મારેલો હોવાથી પસ્તાવા લાગી.

દાસીને તો એટલુંજ જોઈતું હતું. તેણે તરતજ કુલનાથ ચો-ગીની ખૂબ ખૂબ પ્રશંસા કરવા માંડી તેનું તેજસ્વીપણ, સામર્થ્ય, સ્વરૂપ વગેરેનું અત્યંત બારીકીથી સુંદર વર્ણન કરી, તેણે લોરી-કુમારીના હૃદયમાં એ યોગી મહાત્માનાં દર્શન કરવાની મનોભાવના ઊડી ઊડી પણ જગૃત કરી દીધી. પરંતુ લોરીકુમારીના મનમાં પુરૂષજાતિ પ્રત્યે એટલો બધો તિરસ્કાર વ્યાપી રહ્યો હતો, કે તેનું

અમરણ થતાંજ એ યોગી મહાત્માનાં દર્શન કરવાની તેની અભિલાષા સતતર દર્શાઈ જતી.

કુંડ લકુઓ આજ પોતાનું સમ્પૂર્ણ સ્થાંગ સહ, પગર, પાવલી, અને સુવર્ણ ચાખડીઓ ધારણ કરીને, બેઝ નગરીમાં ‘અહાલેક’ ની ધૂન મચાવતો લોરીકુમારીના મહેલ તરફ ચાલવા લાગ્યો. લગવા રંગની રેશમી કદની તેણે શરીર પર ધારણ કરી લીધી હતી, અને જતા તો મોતીઓના તેજથી બાજુ જગજગાટ કરી રહી હતી. આજ આ મહાન સામર્થ્યશાળી મહાત્મા કોનું ઘર પાવન કરવાના છે, તે વિશે બેઝ નગરીના લોકોમાં અનેકવિધ અટકળો ચાલી રહી હતી. આ યોગીરાજ તો આડું અવળું ક્યાંયે જોયા વિના, એકજ ધ્યાને, આગળ ને આગળ વધ્યા જતા હતા.

લોરી કુમારીના મહેલના દરવાજા આગળ આવી પહોંચતાં આ ક્ષેત્રયોગીએ “અહાલેક” ના ઉચ્ચારનો શુભંદ નાદે પોકાર કર્યો. યોગીની ગગનલેહી હાઠ સ્તંભગીને બાનડી ચેતી ગઈ, કે મહાત્મા પધારી ચૂક્યા છે. તે લોરીકુમારીને દહેવા લાગી, કે કુમારી સાહેબ, લગવાન ન લૂહાયે, તો જેની આપણે હમડાંજ વાત કરી રહ્યાં છીએ, એજ યોગી મહાત્મા, આજ અકસ્માત આપણા દાર પર આવી લાગેલા જણાય છે. માટે આપણે એને સિદ્ધા આપીને આશીર્વાદ મેળવી લઈએ, તો મને પ્રાતરો છે, કે તમારું ગિરદ પણ ન તૂટે, અને તમારો સંસાર પણ સુખમય બને, એવો કંઈક રસ્તો અવરથ મળી આવશે.

લોરીકુમારીને તેની દાસીની આ વાત ખરેખર યોગ્ય લાગી. લોરીકુમારીનું આંતરિક હૃદય તેના વિવશજી પ્રસારના ગિરદને લીધે પ્રહા ડુબી હતું. અનાયાસે આવી ચડેલા આ પરમ સિદ્ધિવાન મહાત્માના આશીર્વાદ મેળવી લઈને, હૃદય સુખમય બનાવવાની તેને દિલ્લેસ લાગી. આથી એ પ્રહાત્માને મોતીની બિણા આપીને, તેના આશીર્વાદ મેળવવાનો તેણે ઇચ્છાને દુઃખ કર્યો.

કુમારીનું દરબાન ઘણુંજ દાગીએ હોટ મૂકી. અને સુવર્ણની ધાતીમાં ધરાદા પૂર્વક સાચાને બદલે ખોટા મોતી ભરીને, દાર પર બેઝ ‘અહાલેક’ પોકારતા મહાત્માને તેની બિણા અર્પણ કરી. કટકીયાં મોતી તેના પગમાં પડતાંજ તેમાંનાં કેટલાંક ‘કટક કટક’ કરતાં કૂટવા લાગ્યાં.

મહાત્મા પણ પૂરો હતો. તે દાસીના ચહેરાના ભાવો પરથી તેની સઘળી બાજુ પાંચી ગયો. શિક્ષામાં તેને જોડાં મોતી મળવાથી, તેણે પોતાની આંખો લાલચોળ કરી દીધી. ક્રોધથી તેનાં આંખે અંગ ધૂલવા લાગ્યાં. પાસે ઉભેલી દાસીઓ યોગીનું આ ઉગ્ર સ્વરૂપ નિહાળીને, થરથર કંપવા લાગી. સૌને ધાસ્તી પેડી, કે રૂદ્ર સ્વરૂપમાં આવી ગએલો આ યોગી, હવે કોણ જાણે શું એ કરી નાખશે ?

આથી સઘળી દાસીઓ ભોરી કુમારી પાસે દોડી ગઈ, અને તમામ હક્રીકત તેને નિવેદન કરી. યોગીને સાચાને ષઢ્ઢે જોડાં મોતી આપનાર દાસી પર ભોરીકુમારીને અત્યંત ક્રોધ વઢૂટ્યો. પણ આ સમય ક્રોધ કરવાનો ન હતો. દાસીઓને ધૂલતી જોઈને, તે પણ ઠરવા લાગી, કે હવે મૂર્ખ દાસીની ભૂલના ભોગ તેને પોતાને જનવું પડશે. અને જો ક્યાંક યોગી મહાત્માનો શાપ છૂટ્યો, તો એક પલકમાં કોણ જાણે શું નું શું થઈ જશે ! આથી તેણે સઘળી દાસીઓને મહાત્માને પગે પડીને તેની માફી માગવા દોડાવી. દાસીઓ દોડતી આવીને યોગીરાજને પગે પડી. પણ યોગી મહાત્મા હવે ક્યાં માને એવા હતા ? તે તો યોગીહકને છાપડે જઈને ભેટા હતા. ભોરીકુમારીની દાસીઓની અત્યંત આજીજી પછી તેમણે જણાવ્યું, કે હવે તો આ મહેલની ધણિયાણી પોતેજ જો મને શિક્ષા આપવા માટે આવે, તોજ મારો ચુસ્તો ચમી શકે તેમ છે. નહિ તો આ આલીશાન મહેલાત એકજ પળમાં મારા શાપનો ભોગ બનીને જમીનદોસ્ત થઈ જશે.

યોગીનાં આ વચનો સાંભળીને એક દાસી ઝટપટ ભોરીકુમારી પાસે પહોંચી ગઈ. અને સઘળી હક્રીકત તેને જણાવી, યોગીની ક્ષમા યાચવા ભોરીકુમારીને વીનવવા લાગી.

ભોરીકુમારીએ એ યોગી વિષે આજ સુધી જે કંઈ સાંભળ્યું હતું, તે પરથી તેને ખાતરી થઈ હતી, કે આ યોગી મહા સિદ્ધિવાન અને અદ્ભુત સામર્થ્યશાળી છે. આ કારણથી તે યોગીના ક્રોધથી થરથર કંપવા લાગી. પરંતુ પુરૂષનું મોઢું પણ ન જોવાતું તેનું અદ્ભૂત ગિરદ તેને રોકી રહ્યું હતું. તરવજ તેને, પોતાનું ગિરદ પણ સાચવી શકાય, અને યોગીનો શાપ પણ અટકાવી શકાય, એવી એક શુકિત સૂઝી આવી. યોગીનું મોઢું જોવા વગર, તેને શિક્ષા

આપવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો. અને તરતજ ઉંચામાં ઉંચી જાનનાં રત્નોની યાજી તૈયાર કરી, તે નીચું મસ્તક રાખીને, યોગીને બિશ્વા આપવાને તેની પાસે આવી પહોંચી.

લોરીકુમારીના શરીરનું અવર્ણનીય સૌન્દર્ય જોઈને કુલકુમારના અંગે અંગપર જાણે વીજળી પડી. પણે પણે તે પોતાના શરીરનું લાન ભૂલી જવા લાગ્યો. તેની હાલત જાણે પરવશ બની ગઈ. આવી સ્થિતિમાં તેના હાથમાં રહેલું પાત્ર જમીન પર પડી ગયું, અને તેના ઠંડક ! ઠરતા બે કટકા ધર્મ ગયા.

યોગીનું પાત્ર જમીન પર પટકાતાં, લોરીકુમારીથી સહસા ઉંચે જોવાઈ ગયું. અચાનક તેની દૃષ્ટિ પેલા ગ્રેમધેણા યોગીપર આવી પડી.

કામદેવના અવનાર સમા રાજવંશી યોગીને, ગ્રેમમસ્ત બની સામે ઉભેલો જોતાં, લોરીકુમારીના હૃદય પર આજસુધી નહિ અનુભવેલી એવીજ કંઈક લાગણીઓ ફરીવળી.

લોરીકુમારીને જોઈને, જે સ્થિતિ કુલ ભદુઆની થવા પામી હતી. તેજ સ્થિતિ કુલ ભદુઆને જોઈને, તેની પોતાની થતાં વાર ન હતી. પરંતુ તેજ જાણે તેની પાસે ઉભેલી પેલી દાસી બોલી બોલીઃ—

દુહો—મોતીએં ધાર ભરે, નિકરંઈ જાલ મિલ,
તેજુ નચેંતા પાણુમેં, કુછે કોનં મોંઆં;
લિખેઆં લીખારી કે, ભોરી ઝટ છં પા.

ભાવાર્થ—મોતીનો યાજ ભરીને ભોરીકુમારી મહેલમાંથી નીકળી. બનેની આખો એક બીજાને જોઈને નાચી રહી છે. પણ મ્હેંમાંથી કોઈ પણ બોલી શકતું નથી. હે કુમારી ! હવે તું આ લિખારીને તરત બિશ્વા આપી દે.

દાસીની ટંકાર સાંભળીને લોરીકુમારી પર જાણે ભાલાનો ઘા થયો. તે તેજ જાણે જાગૃતિમાં આવી ગઈ. તેનું મન તેણે તરતજ સ્વસ્થ કરી લીધું. અને જાણે કંઈજ બન્યું ન હોય, એવો ટાળ બતાવી, તે મોતીની યાજી જમીન પર મૂકીને, તરત સાંધી ચાલી ગઈ.

યોગીનું સાંગી પહેલું અખર દુરસ્ત કરવા તેણે તરતજ એક

કાળેલ કારીગરને બોલાવી લીધો. અને એ ખમ્પર ખરાબર સાંધી દેવા તે તેને અંદર બેઠા છતાં લલામણુ કરવા લાગી.

હુહો—વાઠા જોગીફન જો, પતર ચંદુ ચિત્તરીજ,
ફેરધયા ફેરે કરે, માતી મિજ જડીજ;
પેલાં ડીધી પાયરે, તું માણુક જોપ મડીજ.

ભાવાર્થ—હે શુતાર, તું આ ચોગીતું પાત્ર ખરાબર ચીતરી દેજે. એની અંદર ફેર ફેરવીને તેમાં માતી જડવાનું કામ કરજે. તારી મજુરી હું પ્રથમથીજ આપીશ, પણ તું એમાં સારીરીતે રત્નો મઢી દેજે.

લોરીકુમારીની આંતરિક અનિચ્છા છતાં, તેનાથી અનાયાસે આમ બોલી જવાતું હતું. ઘડીકમાં તેને વહેમ આવતો, કે જોગીએ તેના પર કંઈક જાદુ કર્યું છે કે શું? અને ઘડીકમાં તે પાછું પોતાના મનને વાળીને સ્વસ્થ બનવા યત્ન કરતી.

ચોગીતું પાત્ર પેલા કારીગરે ચોડાજ સમયમાં દુરસ્ત કરી દીધું. તે ચાલ્યો ગયો પેલો ચોગી પણ ચાલ્યો ગયો. સૌ કોઈ પોતપોતાને ઠેકાણે પડી ગયાં. એક માત્ર લોરીકુમારી જ્યાં બેઠી હતી, ત્યાંજ એક પત્થરની પુતળી પ્રમાણે સ્થિર બનીને બેસી રહી તેના શરીરની સઘળી શક્તિ જાણે પેલા ચોગીએ જેથી લીધી હોય, એવો તેને ભાસ થયો. તેને શું દર્દ થતું હતું, એ તે પોતે પણ સમજી શકતી ન હતી. લોરીકુમારીની આવી અસ્વસ્થ હાલતના વર્તમાન પ્રાપ્ત થતાં, તેનાં માતા-પિતાને અત્યંત ચિંતા ચવા લાગી. તેની માતા એકદમ તેની પાસે દોડી આવી, અને શું દર્દ છે, તે તેને પૂછવા લાગી. માતાને પૂછતી બેઠને લોરીકુમારી મુંઝવણમાં પડી. શું દર્દ જણાવવું? શું પેલા ચોગીએ તેના પર જાદુ કર્યાની વાત જણાવી દેવી? આમ ચોડીવાર વિચાર કરીને તે બોલી. —

હુહો—હાએ પાસે પેટમે, આઈયલ સર મરાં,
જિર્ડી અઈયન મનમે, માનતિનીકે મિલાં.

ભાવાર્થ—હે વદાલી માતા! મારા પેટમાં કાળે પડ્યો અત્યંત મજબૂત દર્દ ઉપડ્યું છે, હવે જે મારા મનમાં છે તે વસ્તુ મને મળી નથી, તો અસ!

લોરીકુમારીએ એક વાત કહેવા જતાં, બીજી કહી નાખી. તેનાં આવાં વચનો સાલળીને, તેની માતા વિચારમાં પડી. આમ છતાં તે લોરીકુમારીને માટે બીજું કંઈપણ ધારી શકી નહિ. જે નર નામે વસ્તુનો પણ સ્પર્શ ન કરે, એવી અડગ ટેકવંતી લોરીકુમારી માટે, જરા જેટલો વહેમ પણ કોને ઉત્પન્ન થાય ?

તેની માતાએ તરતજ રાજવૈદ્યને બોલાવી લીધો, અને સઘળી હકીકત તેને જણાવવામાં આવી.

વૈદ્યરાજે પડઢામાં બેઠેલી લોરી કુમારીને દર્દનું પૂછતાં તે બોલી:-

હુહો—સૌ એકોતેર હકીયું, યેં સૌ સઠ રૂગન,
સન્યુ-જાડયુ સોંસરીઉં, સલેં તીઉં હખન,

ભાવાર્થ—મારા શરીરનાં એકસેં એકોતેર દાડકાં, અને ત્રણસેં સાઠ નસો, ઝીણી જાડી સઘળી સોંસરવી દુખે છે.

લોરીકુમારીનો આવો વિચિત્ર ઉત્તર સાંભળીને, વૈદ્ય પણ વિસ્મય પામ્યો. તે ઉચ્ચમાં ઉચી ફવા આપીને, ત્યાંથી વિદાય થયો. પરંતુ લોરીકુમારીનું દર્દ વૈદ્યરાજેની ફવાથી મટે એવું ક્યાં હતું ? આજ સુધી સ્વપ્ને પણ ન અનુભવેલી એવી પ્રભુયવેદના તેના રોમેરોમમાં જાગી ભડી હતી. યોગીનાં જાદુ કંઈ અજળ હતાં.

લોરીકુમારીની આંતર-વેદના દિનપ્રતિદિન વધતી જતી હતી. એના પિતાએ દેશદેશના વૈદ્યો, હકીમો, જ્યોતિષીઓ, અને નજી-મીઓને તેડાવીને તેમની સલાહ લીધી, પણ લોરીકુમારીની રોજને રોજ વધુને વધુ અસ્વસ્થ બનતી જતી તળીયતમાં લેશ પણ સુધારો લાવી શકવાને કોઈપણ સમર્થ નીવડયું નહિ.

છેવટે લોરીકુમારીના પિતાને આ કથાના નાયક કુલનાથ મહાત્માની ભાળ લાગતાં, તે પોતાની સમસ્ત કચેરી સહિત પગે ચાલીને, મહાત્મા કુલનાથની ઈવણીમાં ગયો. અને યોગીરાજને વંદન કરીને, તેમને પોતાને ત્યાં લોજન લેવા પધારવાને વિનંતિ કરી. યોગી બોલ્યા, રાજન ! અમારી જમાત કોઈનું પણ આમંત્રણ સ્વીકારતી નથી. છતાં તમારો ભાવ જોઈને, તમોને નિરાશ કરવાની અમારી ઈચ્છા થતી નથી. માટે અમે આવતી કાલને માટે તમારા આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીએ છીએ.

યોગી મહાત્માએ આમંત્રણનો સ્વીકાર કરેલો નેધને, લોરી કુમારીનો પિતા અત્યંત આનંદિત થયો. તેણે વિચાર્યું, કે તેની કુમારીનું સઘળું દર્દ આ પરમ યોગીના આશીર્વાદ વડે અવશ્ય નષ્ટ થઈ જવાનું, એમાં કશો શક નહિ. યોગ સમય પછી તે મહાત્માની ચરણ-રજ મસ્તક પર ચઢાવીને, પોતાની સઘળી સવારી સહિત પાછો ફર્યો, અને એ મહાન યોગીની સેવા શુશ્રૂષા કેવીરીતે કરવી તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

બીજે દિવસે બરાબર નિયત કરેલા સમયે કુલનાથ મહાત્મા ઉત્તજવલકોટાધિપતિને ત્યાં લોબ્ધ લેવાને ગયો.

હવે અમત્કાર એવો થયો, કે એ યોગી મહાત્માએ જેવો રાજ-મહાલયમાં પગ મૂક્યો કે તરતજ લોરીકુમારીનું સઘળું દર્દ દૂર થઈ ગયું. જેટલો સમય તે ત્યાં હતો, તેટલો સમય લોરી કુમારી ના શરીરમાં માંદગીનું એકપણ ચિહ્ન રહ્યું ન હતું પરંતુ તે જેવો ત્યાંથી ચાલતો થયો, કે તરત તેનું દર્દ મૂળ સ્વરૂપમાં આવી ગયું. આ ઘટના નેધને લોરીકુમારીના પિતાને યોગીની સિદ્ધિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેસી ગયો. આથી તે તરતજ યોગીની પાછળ ગયો, અને બનેલી બીનાની જાણ કરી, તેમને પાછા પધારવા અત્યંત આશક કરવા લાગ્યો. યોગી મહાત્મા પણ કંઈ અધૂરો ન હતો. તે બોલ્યો, હવે અત્યારે તમારી પુત્રીના દર્દ માટે મારાથી કશું પણ બની શકે તેમ નથી. પરંતુ તમારો આટલો બધો આગ્રહ છે, તો આવતી કાલે આજનાજ સમયેજ હું પાછો તમારે ત્યાં આવીશ.

આ સાંભળીને લોરીકુમારીના પિતાના હૃદયમાં સંતોષ ઉત્પન્ન થયો અને તે ચાલતો થયો. તેને જતો નેધને, કુલનાથ યોગીના મુખમંડળ પર હાસ્યની એક છટા તરવરી રહી. તેણે વિચાર્યું કે હવે તો જરૂર બેડો પાર થઈ જવાનો.

તે દિવસ અને તે આખી રાત્રિ આ તરફ યોગી મહાત્માએ અને પેલી તરફ લોરીકુમારીએ અત્યંત બેચેનીમાં વીતાવ્યાં. તેમની એકએક પળ એક એક યુગ જેવડી લાંબી બની ગઈ હતી.

બીજે દિવસે નિશ્ચિત સમયે કુલનાથ મહાત્મા પોતાના વચન અનુસાર ઉત્તજવલ કોટાધિપતિના રાજમહાલયમાં પહોંચી ગયો. એક

ભોરીકુમારી સિવાય રાજ્યકુટુંબનાં સઘળાં માણસો આ યોગીરાજનાં ચરણોમાં આવીને પડ્યાં. યોગી મહાત્માએ સૌનાં મસ્તક પર હસ્ત ફેરવીને આશીર્વાચનો ઉચ્ચાર્યાં. છેવટે ઉજ્જવલનગરી પતિ બોલ્યો, મહારાજ, આજ કેટલાએ દિવસ થયાં મારી પુત્રી ભોરીકુમારી અપાર વેદના સહન કરે છે, તેમાંથી તે સુકૃત થાય, એવી આશીષ આપવાની આપ સમર્થ મહાત્માનાં ચરણોમાં મારી નમ્ર યાચના છે.

આવેલી તક સાધી લેવાનો વિચાર કરીને, યોગી મહાત્મા જરા ધ્યાનસ્થ બનવાનો ડાળ કરીને બોલી બોલ્યા, કે સમાધિમાં જોતાં મને જણાય છે, કે તમારી પુત્રી એ દર્દમાંથી સુકૃત થવી સુશકેલ છે એનું દર્દ જીવંતે જ હોવાથી મારો એકપણ ઇલાજ કામમાં આવી શકે તેમ નથી.

યોગીનાં આવાં વચનો ધ્રુવણ કરીને સૌનાં મનમાં દુઃખ થયું. ભોરીકુમારી એના પિતાને પ્રાર્થી વહાલી હોવાથી, તે ગળગળા અવાજે બોલી બોલ્યો, શુદ્ધ મહારાજ ! શું એવો કોઈ ઉપાય નથી, કે જેથી આ મારી એકની એક પુત્રી જીવી શકે ?

“હા, ઉપાય તો છે, પણ જરા વસમો છે.” યોગીએ કહે છે જવાબ આપ્યો.

“કેવો ઉપાય છે યોગીરાજ ! જલ્દી કહો. મારી એ લાડીલી પુત્રી માટે હું રાજપાટનો ત્યાગ કરી, સિંહારી બની જવાને પણ તૈયાર છું.”

“ઉપાય એકજ છે, અને તે એ, કે તમારી પુત્રી તમારા ન-સીબની ન હોવાથી તમારે તેના પરથી તમારો હક દૂર કરવો.”

“અને તે શી રીતે ?” ભોરી કુમારીના પિતાએ ઉત્સુકપણે પૂછ્યું.

“એ રીતે, કે તમારે તમારી પુત્રી કોઈને લિક્ષામાં આપી દેવી ” યોગીએ નવો પાસો ફેંક્યો.

આ વાત સાંભળીને, ભોરીકુમારીનો પિતા મૂંઝવે ઉઠ્યો. અનેક લાડકોડે ઉછરેલી એની લાડકી પુત્રીને, કોઈને લિક્ષામાં આપી દેતાં તેના જીવ શી રીતે ચાલે ? એક તરફ તેનું મોત અને બીજી તરફ

ત્યાગ. જાને તસ્તુઓ લયંદર હતી. ઘણા વિચાર પછી તેણે નિશ્ચય કર્યો, કે કુમારીનું મરણ નીપજે, તે કરતાં તેની લેટ કોઈ આવા મહાત્માનેજ ધરવી તે વધારે સારું છે. તેણે પોતાનો આ વિચાર યોગી મહાત્માને જણાવી દીધો.

યોગી તો એટલુંજ માગતો હતો. તે તરતજ ‘અહાલેક’ નો ઉચ્ચાર કરીને પોતાનું અપ્પર લોરીકુમારીના પિતા સામે ધરીને ઉભો રહ્યો.

ઉચ્ચવલકોટાધિપતિએ પોતાની અર્ધ મૂર્છિતાવસ્થામાં પડેલી પુત્રીને લાવીને યોગીરાજને સમર્પણ કરી.

લોરીકુમારીએ આંખો ખોલીને જરા ઉચે જોયું. ઉલ્લાસ પ્રેમી-ઓની આંખો ફરોથી એકમેકે જાની ગઈ.

લોરીકુમારી યોગીને અર્પણ થએલી જોઈને, તેના પિતાની આંખોમાંથી આંસુનાં એ ચાર ગિન્દુ ખરી પડ્યાં.

આ જોઈને પેટી દાસી બાકી બહી

દુહો—નં-કો જોગી જોગદો, નં-પરદેસી સા,
ઇ નાંગો આય નેહજો, ગઠકાછજો શ.

ભાવાર્થ—એ કોઈ ફરતારાખ જોગી, કે કોઈ પરદેસી સોદાગર નથી. પણ એ તો સ્નેહનો યોગી ગઠકાજનો ધણી કુલબદુઓ પોતે છે.

અત્યારસુધી જે એક યોગી તરીકે જાહેર થયો હતો, તે કુલનાથ યોગી ગઠકાજનો કુમાર કુલબદુઓ પોતેજ છે, એવાત જાણીને લોરી કુમારીના પિતાના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. તેજ વખતે તે કુલકુમારને આનંદાવેશથી લોગી પડ્યો. તેણે સઘળી જમાતનાં ભગવાં વસો ઉતારાવીને, તેમને રાજવંશી પોશાક પરિધાન કરાવ્યો.

કુલકુમારના અંતરમાં પણ જાણે આનંદનો સાગર ઉછળી રહ્યો હતો. જે કાર્યને માટે તેણે આટલી હદ સુધી ઝડેમતો ઉઠાવી હતી, તે કાર્ય આજે ઇશ્વર કૃપાએ પરિપૂર્ણ થએલું હોવાથી, તેનો હર્ષ માતો ન હતો.

લોરીકુમારીના પિતાએ શશ સુદર્ભ જોવડાવીને, ઘણીજ ધામ

ધૂમધી કુલભદ્રા સાથે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કરી દીધાં. એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેના એકસો ચાળીસ સંગાધીઓને પણ એક એક સ્વરૂપવાન કન્યા પરણાવવાનો પ્રયત્ન કરી દીધો.

થોડાજ દિવસોમાં કુલભદ્રાએ પોતાના સઘળા સંગાધીઓ, તેમની સ્ત્રીઓ, અને લોરી રાણી સહિત મજલ દર મજલ કરતો, ગઢકાછાની પાદરે આવી પહોંચ્યો. તેના પિતાએ અત્યંત આદર સત્કારથી સામ્રેયું કરીને, સોને શહેરમાં લીધાં કુલ ભદ્રાએ લોરી રાણી સહિત, માતા પિતાને પગે પડીને તેમના આશીર્વાદ માગ્યા.

હુહો—પલો ગડેઓ પેય કે, પાય મધો નમાએ' મા,
લલે' પરણી આવેઓ, ગઢકાછલે રા.

સામાર્થ—કુલ ભદ્રાએ પ્રથમ પિતાને બેગીને પછી માતાને મસ્તક નમાવ્યું. ગઢકાછાનો એ ભાવિ પતિ કુલકુમાર ભત્રે પરણી આવ્યો.

આ રીતે એકજ ઝડેણાને ઠારણે, અનેકાનેક કંઠો વેડીને પણ કુલ ભદ્રાએ આખરે લોરી રાણીને પ્રાપ્ત કરી આ ઉભય પ્રેમીઓ પોતાનો સમય આનંદે નિર્ગમન કરવા લાગ્યા *

આજ પણ કચ્છી લોક-સાહિત્યમાં, 'ભોગી'ના રાગમાં ગવાતી કુલભદ્રાની કાષ્ટીઓ અને બેતો સાભળનારને ઘડીસર મંત્ર-મુગ્ધ બનાવી દે છે

* "કુલ ભદ્રા અને ભોગી કુમારી" ની વાર્તા કરેનારા ઉત્તર વય નગરીમાં આ ઉભય પ્રેમીઓના પ્રેમમાં વિશેષ પડવાનો એક વધુ પ્રસંગ વર્ણવે છે, પરંતુ એ પ્રમથમાં કંઈક અનિચ્છેયોક્તિ જેવું જણાવાયી તે અત્રે દાખલ દગ્ગામાં આવેલ નથી.

પ્રકરણ ૬

જેસલમેરનો ભટ્ટી કુમાર,

અથવા

લેડીઓ ગાડડી.

(૧)

ચોગીનું વચન.

હુહો—ભલો ડોર કેપાર જો, પાણી રખેઓ પાણુ,
જે ગઢકાછમે ગારેઆ, ઘણા ખાન ખુરશાણુ.

ભાવાર્થ—ભટ્ટી વંશમા કેપાળ ભટ્ટીનો પુત્ર દોર થયો. તેણે પોતાનું પાણી રાખીને, ઘણા અભિમાની રાજવીઓના અભિમાન ઉતારી દીધા. 'દોર ભટ્ટીનો દીકરો ભદ્રસણુ (ભદ્રસેન) થયો અને તેના શાણુ તથા નોઘણુ નામના બે કુમાર થયા.

હુહો—ભદ્રસણુ ભાણુ જનમેઓ, તેંજો નોંધો ભા.
હ જેસલમેર જા રાજ્યા, ને ગઢકાછ જા રા.

ભાવાર્થ—ભદ્રસણુનો કુવર ભાણુ થયો અને તેનાથી નાનો નોઘો થયો. ગઢકાછો અને જેસલમેરએમ બંનેના રાજ્યકર્તા તેઓજ હતા.

હુહો—ભાણુ ભલેરો થેઓ, ડાડો જે જો ડોરાસ,
મંગણુ અચી મજેઓ, વડી કરે આસ.

ભાવાર્થ—દોર ભટ્ટીનો પૌત્ર ભાણુ, બહુ ભલો અને ઘાતાર હતો. યાગદ સોઝિએ મોટી આશા સાથે તેને યાચ્યો હતો.

હુહો—સખરો થેઓ ભાણુજો, બેઓ મુર રા,
નિર્કી મંગણુ મજેઓ, રો દિને ડાન હથા.

ભાવાર્થ—ભાણુનો મોટો કુવર સખરો, અને નાનો મુર થયો. આ મુર મોટો દાનવીર હતો અને યાગદોને તેમની આગળી મુજબ દાન આપતો.

સળરો કુમાર નાની ઉંમરમાંજ સ્વર્ગવાસી થએલ હોવાથી ગાદીનો માલિક નાનો કુમાર મુર મોટી ઉંમરે પહોંચવા છતાં તે સત્તાન-પ્રાપ્ત થએલ ન હોવાથી, તે રાત દિવસ ચિંતાતુર રહેતો તેણે અનેક પીર, ફકીરો અને સાધુ સંતોના પગ ધોઈ પીધા, અને પાણી તેટલા પીર કરીને પૂજ્યા, પણ પુત્ર પ્રાપ્તની તેની આશા પરિપૂર્ણ થઈ નહિ. જેમ જેમ વળત જતો હતો, તેમ તેમ મુર રા વધુને વધુ ચિંતામગ્ન બનતો હતો.

એક દિવસ જેસલમેરની બહાર કાંઈ એક મોટો યોગી મહાત્મ આવેલો હોવાની વાત, તેના સાંભળમા આવી. આથી તે એકદમ ત્યા પહોંચી ગયો, અને પોતાની આશા પૂર્ણ કરવાને, તેણે હાથ ભેડીને પેલા મહાત્માને વિનંતિ કરી.

હુહો—સામી ડિનીં ચિપટી, ભભૂતા ભરે,
પુતર ઇંધે મુરવા, પણ ગારાંડી થરે

ભાવાર્થ—યોગીએ ધૂણીમાથી વિભૂતીની ચપડી ઉપાડીને મુરવાને આપી, અને કહ્યું, 'કે હે રાજા' તારે ત્યા પુત્ર તો જન્મશે, પણ તે ગારાંડી થશે. તારા કામનો નહિ થાય.

આ સાંભળીને રાજા બોલ્યો, 'મહારાજ, પુત્ર મારા કામનો નહિ થાય, એ તો ઇન્દરેન્દ્રા, પણ મારું વાઝીયા-મેણું' રળે, એ પણ કંઈ જોાઈ વાત નથી. આમ કહીને, રાજાએ પોતાનું મમ્તક મહાત્માના ચરણોમાં ઢાળી દીધું. તેની આજોમાંથી હર્ષાશ્રુની ધારાઓ ચાલવા લાગી. યોગી મહાત્માએ તેને સુપાત્ર બાણીને, વિભૂતીની એક બીજી ચપટી આપી અને કહ્યું, 'કે રાજાવી' આ વિભૂતિ તારી બીજી રાણીને ખવડાવજે. તારે ત્યાજે બીજે કુવર જન્મશે, તે તારા વંશ ચલાવે એવો થશે

હુહો—મુરવે કુવર ભેરીઓ, કંર થયા બેઓ,
હી જેસલમેરને રાણ્યો, હુ ગારાંડી થઓ.

ભાવાર્થ—મુરવાનો એક કુવર ભેરીયો અને બીજો કંર થયો. એક જેસલમેરનો રાજા થયો, અને બીજો ગારાંડી બન્યો.

મુરવાનો મોટો કુવર ભેરીઓ હતો પણ તેણે તો નાનપણ

થીજ પોતાના જીવન-તાવની દિશા બદલાવી નાખી હતી. એ પોતાના જેવા અન્ય સાધનધોને એકઠા કરીને દરરોજ શહેર બહાર નીકળી જાય, અને બીજું કંઈ ન મળે, તો જર-બાજરીના સાઠામાંથી ગર્ભ કહાડી નાખીને, તેની મોરલીઓ બનાવી, અકેક બધાને આપે, અને પોતે પણ તે વગાડે, અને ગાડીની રમતો રમે.

હોહો—કાને મોરલીઉ હથ કરે, વિદ્યા વળાં વીર,
અમાં અંધ નિદ્રા, પણ સાધીં ઘણું મુધીર.

સાવાર્થ—કાનાની મોરલીઓ બનાવીને તેઓ વગાડે છે. હજુ નાના હોવા છતાં બાવી સાધનાઓ તેઓ બહુ ધીરજથી સાધી રહ્યા છે.

લેરીઓ કુમાર પંદરેક વર્ષનો થયો ત્યારે તેણે મૌવર (મોરલી) બનાવવાનો વિચાર કર્યો. તેણે તુબડીનાં બીજ પોતાના બગીચામાં વસડાવી દીધા તુબડીઓ જ્યારે મોટી થઈ, ત્યારે તેમને કપાવી, રગાવીને રંગરેંગી બનાવી, અને તેમાંથી મૌવરો તૈયાર કરાવી અને સૌને મોરલીઓ વગાડતા તે શીખવવા લાગ્યો. હીરા, માણિક, અને મોટી જડિત મોરલીઓ આઠે પ્રહર જેસલમેરનું વાતાવરણ ગળવવા લાગી.

તેણે પોતાના સઘળા સંગાથીઓ માટે ઘેરદાર જામા તૈયાર કરાવ્યા, અને માયા પર ભગવા રેશમના પટકા બધાવીને, તે પર સૌને એકએક કલગી લગાડી દીધી. આમ સઘળાને એક સરખો પોશાક પહેરાવીને તેણે પોતાનું ગાડી મંડળ તૈયાર કર્યું. બાગમાં એક મોટો ચોતરો તૈયાર કરાવી, વચમાં જુઆરનો ઢગલો કરી, તે પોતાના સઘળા સંગાથીઓને ગાડીની સ્વાગ સજવીને મૌવરો વગડાવે, નચાવે, અને રમત-ગમત કરાવે લારીઆ કુમારનું આ નિત્યકર્મ થઈ પડ્યું. દિવસે દિવસે તેના અંગે અગમ્યા ગાડી પશુનો રંગ વધુને વધુ ખેસતો ગયો.

હોહો—ગડજ ગારાડો થેઆ, જામા પેરે તન,
મહીપત સધા મન, મોરલીએં તેં મોહી વ્યા.

સાવાર્થ—ચરીરપર જામા ધારણ કરીને, તે ગાડી જતી ગયો, આ મહીપતિનું મન મોરલીઓના અવાજ પર મોહી પડ્યું.

લેરીઆ કુમારની આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓની જ્યારે મુરારને જાણ થઈ, ત્યારે તેને પેલા યોગીનાં વચ્ચનો યાદ આવ્યાં. તેણે વિચાર્યું, કે મહાત્માઓનાં વેણ મિથ્યા થતાં નથી, એ વાત ખરી છે. છતાં હજી કુમારનું મન કોઈપણ પ્રકારે ફેરવી શકાય તો ત્રાડ એમ ધારી, તેણે એક દિવસ લેરીઆ કુમારને પોતાની પાસે તેડાવીને, તેને ખૂબ સમજાવતી આપવા માંડી. જેસલમેરના ભાવિ ભૂપાળને આવી પ્રવૃત્તિઓ ન થોડો, એમ ટૂંકી અનેક રીતે એવું મન ફેરવવાનો તેણે ઘણાજ ચત્ર કર્યો પરંતુ જેની રંગેરંગમાં કોઈ નવોજ રંગ ચડી ગયો છે, તેને મન તો પિતાની આ સઘળી સમજાવટ માત્ર ધૂળ પરના લીપણ સમાનજ હતી જ્યારે મુરારના મનમાં ખાતરી થઈ, કે હવે આ તલમાં તેજ રહ્યું નથી, ત્યારે તેણે તેને છેડી ચેતવણી આપી, કે આટલું છતાં તું નહિ માને, તો જેસલમેરની હદમાં રહેવા દેવાની તને મનાઈ કરવામાં આવશે.

લેરીઆ કુમારને તો એટલુંજ લેઈતું હતું. તેને તો ભાવતું હતું, ને વેઠે બતાવ્યા જેવું થયું. તેણે તરતજ પોતાના સઘળા સંગાથીઓને એકઠા કર્યા, અને કહ્યું, કે હું તો હવે જેસલમેરને છેડી સક્ષાત્ કરવાનો છું. માટે જેને મારો સાથે આવવું હોય, તે તરત તૈયાર થઈ જાય. અને જેને ન આવવું હોય તે ખુશીથી અહીંજ રહે.

આ સાંભળીને, લેરીઆ કુમારના સઘળા દોસ્તો તૈયાર થઈ ગયા ખીજેજ દિવસે તે પોતાના એકતો આગીસ સંગાથીઓ સાથે જેસલમેરની હદ છોડી ગયો.

(૨)

યોગવિદ્યાની પ્રાપ્તિ.

હુકો—કેઆં પરિચાણ પિઠમે, હક્ષી સુએઆ હાણ,
કેકે ન કેઆં જાણ, ગાંડીએ ગમ કેઆં

ભાવાર્થ—મીએ આવવાની તૈયારી કરી લીધી અને કોઈને પણ જાણ કર્યો વગર આ ગાર્દી મંડળ આગળ ચલવા માણ્યું.

લેરીઓ કુમાર ચાલતો ચાલતો, કેટલાક દિવસે પોતાની ટોળી સાથે પચ્છમાઇ ડુંગર પાસે આવી પહોંચ્યો અહીં બપોરનો સમય થઈ ચૂકેલો હોવાથી, સઘળાએ વિશ્રાંતિ લેવાને માટે અહીંજ મેલાણ નાખ્યું.

લેરીઓ કુમાર ડુંગર ઉપર આવેલા એક ગાઠ નીચે પડેલી છીપર પર મસ્તક ટેકવીને, આરામ લેવાને માટે આડે પડખે પડ્યો. આ વખતે ડુંગરની અંદરથી કંઈક અવાજ આવતો તેના કાન પર પડ્યો. મસ્તક નીચે પડેલી છીપર જરા ઉઘી કરીને જુએ છે, તો એક ઘરડો યોગી, પોતાના ચેલાઓને યોગ-વિદ્યા શીખવી રહ્યો હતો. લેરીઆ કુમારે તરતજ પોતાના કાન સતેજ કર્યા. અને પેલા યોગી મહાત્માની યોગ-વિદ્યાનું શિક્ષણ ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરવા લાગ્યો. જ્યારે પેલા યોગી મહાત્માનું શીખવવાનું કાર્ય સમાપ્ત થયું, ત્યારે તે પોતાના ચેલાઓને યોગ-વિદ્યા પર જુઠા જુઠા પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાની અશક્તિથી પેલા ચેલાઓ અકળાવા લાગ્યા. આ વખતે લેરીઓ કુમાર જે ઘણે દૂર રહીને યોગીની વિદ્યા શ્રવણ કરી રહ્યો હતો, તેણે તે યોગીના પ્રશ્નોના જવાબ બહારથીજ આપવા માંડ્યા. આ સાંભળીને યોગીને ઘણીજ નવાઇ લાગી. તેણે લેરીઆને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને તેની ખીંક ધામડીને પૂછ્યું, કે ખેટા ! તું આ વિદ્યા ક્યાંથી શીખ્યો ? લેરીઓ બે હાથ જોડીને બોલ્યો, કે ગુરુજી, આ વિદ્યા આપનીજ છે. આપ આટલો વખત જે શિક્ષણ આપના ચેલાઓને આપી રહ્યા હતા, તે હું ધ્યાન પૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. અને તેનુંજ આ પરિણામ છે.

લેરીયાકુમારનું આવું ઉત્તમ પ્રકારનું યુદ્ધિબળ જોઈને યોગી ખુશી થયો. તેણે પોતાની સઘળી વિદ્યા તેને શીખવવાની પોતાની ઇચ્છા બતાવી. જે વસ્તુને માટે લેરીઓકુમાર તલસી રહ્યો હતો, તે વસ્તુ અનાયાસે આવી મળવાથી, તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે તેજ દિવસથી પેલા યોગી મહાત્મા પાસે, યોગ-વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. અને થોડાજ સમયમાં તે પોતાની અદ્ભુત બ્રાહ્મ શક્તિને લીધે તેમાં પુરેપુરો પાવરધો થઈ ગયો.

હુહો—અચી આસન તિત વિધે, જિત લખ ગુરુ લાલમલાલ,
રચેઓ હંચ જુલાલ, ગાર્દાડી કર ગોટ થો.

ભાવાર્થ—ભેરીઆએ મદારાની લખ ગુરના રહેઠાણ પાસે પોતાનું આસન જમાવ્યું, અને એ પછુ યોગ વિદ્યાના રંગથી પુરેપુરે રંગાઈ ગયો.

ન્યારે તે યોગવિદ્યામાં પારંગત થઈ ગયો, ત્યારે ગુરની આજ્ઞા લઈને બહાર આવ્યો. અને પોતાની મંડળી સાથે આગળ ચાલવા લાગ્યો. ન્યારે તે શેષાપટ્ટણની પાટોશમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેણે પોતાના ચેલાઓને, જુદા જુદા મુલકો અને ત્યાંની વિદ્યાની તપાસ કરી આવવા માટે, જુદી જુદી દિશાઓમાં વહેંચવા માંડ્યા.

હુહો—ભેરીએ બેલી વેંચેઆ, ટારે ટારે પંજ,
કલંગીઉં જેંજે કપારમેં, કર માણાસરજા હંજ.

ભાવાર્થ—જેતા કપાળપર કલંગીઓ છે, એવા માનસરના દંડ સમાન પાંચ પાંચ જણાનાં ટોળા ભેરીઆએ એક દિશામાં મોકલાવ્યાં.

હુહો—ભેરીએ બેલી વેંચેઆ, ટારે ટારે સત્ત,
હિસો ગંજ ગામડાં, ને મુલક મુલકજી મત.

ભાવાર્થ—ભેરીઆએ બીજી દિશામાં સાત સાત જણનાં ટોળાં રવાના કર્યાં, અને કશું, કે તમે એ દિશાના મુલક અને તેમની જુદીની તપાસ કરી આવો.

હુહો—ભેરીએ બેલી વેંચેઆ, ટારે ટારે અકુ,
પિંઠ વિઠો પચ્છમ મથે, રતો ચોડું મંજઠ.

ભાવાર્થ—ભેરીઆએ ત્રીજી દિશામાં આઠ આઠનાં ટોળાં મોકલાવ્યાં, અને પોતે જાનથી રાતો યોગ બનીને પચ્છમાઈડુંગર પર બેઠો.

હુહો—ભેરીએ બેલી વેંચેઆ, ટારે ટારે ચાર,
ઉનીં વજાઇયુ વાંસદયુ, લધાં લાલ રંગાર.

ભાવાર્થ—ભેરીઆએ ચોથી દિશામાં ચાર ચારનાં ટોળાં મોકલાવ્યાં. તેમણે પોતાની વાંસળીઓ બળવીને, શેષાપટ્ટણની અધિષ્ઠાત્રિ સગઈ ચંચારની સાથે બેળવી.

૧ કચ્છની ઉત્તર આવેલા પચ્છમ બેઠ એ પૂર્વે શેષાપટ્ટણના નામથી ઓળખાતો હતો. ત્યાંની રાણી સચ્છ સંગાર એ શેષાપટ્ટણ પર અમલ ચલાવતી હતી.

(૩)

સગઈ સંગાર.

કચ્છભૂમિના ઉત્તર પ્રદેશ વિષે રણુમાં આવેલો પચ્છમ જેટ પુરાતન સમયમાં શેષાપટ્ટણના નામે પ્રખ્યાત હતો. શેષાપટ્ટણમાં એક વખત સંગાર જાતિની આવું વર્તતી હતી એ સંગાર જાતિની એક રાજકુમારી સગઈ સંગાર એક સમયે શેષાપટ્ટણની મહારાણી હતી.

કચ્છના હાલના ભુજનગરની પાડોશમાં એક વખતે નાગ નામક વીરબાહુ જાતિનું આધિપત્ય ચાલતું. એ અરસામાં સૌરાષ્ટ્ર-સુ-અસિદ્ધ નાગરાજ બાંડીયા બેઠીનો બંધુ ભુજંગ હાલના પાવર પરગણા પર હકુમત ચલાવી, સારાએ કચ્છ પર પોતાની સત્તા જમાવી બેઠો હતો.

શેષાપટ્ટણની અધિષ્ઠાત્રિ સગઈ સંગાર એ નાગ જાતિની વિનાશક હતી. “પચ્છમની પદ્મિનિ” તરીકે પ્રખ્યાતિ પામેલી એ સગઈ સંગારે, આસપાસના અનેક નાગરાજોને મ્હાત કરીને બંદીવાન બનાવ્યા હતા. પરંતુ માત્ર એકજ ભુજંગરાજ એનાથો ગાંજ્યો જાત્ર, તેમ ન હતું. સગઈ સંગારે, પોતાની તમામ વિદ્યા એને વશ કરવાને અજમાવી બેઠી. પરંતુ પરિણામમાં તેને નરો નિષ્ફળતાજ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

આ સગઈ સંગારના શેષાપટ્ટણમાં ભેરીયા ગાડીના ચેલાઓ, પોતાની સાથેના નાગોના કંડીયા સાથે, મોરલીઓની ધૂન મચાવતા આવી પહોંચ્યા. જ્યારે સગઈ સંગારની તેમના પર દ્રષ્ટિ પડી, ત્યારે તેમની વિદ્યાની કસોટી કરવાની તેને ઇચ્છા થઈ. તેણે ભેરીયા ગાડીના ચાર ચેલાઓને પૂછ્યું:—

હુહો—કેઓં અચો ગાડીડીઆ, કેઓ આંજો ૩ ?

મગઈ પુછે સે, નાંગ ડેખાડ્યો નાંગરા.

ભાવાર્થ—હે ગાડીઓ ! તમે ક્યાથી આવો છો, અને તમારો દેશ કયો છે ? સગઈ સંગાર પૂછે છે, કે તમે તમારા નાગ તો બતાવો, કે તે દેવાક છે ?

સગઈ સંગારના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક ગાર્ડીએ કહ્યું:—

હુહો—અસીં ગાર્ડી ઉત્તેજ, જિત આય જેસલમેર,
ગુરૂ અસાંને લેરીઓ, પૂરો ઇંલ છુગેર.

ભાવાર્થ—અમે મારોડી ત્યાંના છીએ, કે ત્યાં જેમયમેર આવેલું છે. અને અમારો ગુરૂ ભેરીઓ પુરો ચાલાક અને છોગાળો છે.

લેરીઓ ગાર્ડીનું નામ સાંભળતાંજ સગઈ સંગાર ચમકી ગઈ. લેરીઓની શક્તિની પ્રશંસા, એ ક્યારનીએ સાંભળી ચૂકી હતી. પરંતુ આજ એના પોતાના ચેલા હાથમાં આવી ગયેલા જોઈને સગઈ સંગારને અતિ આનંદ થયો. તેણે તેમની પરીક્ષા કરવાને નાગ દેખાડવા કહ્યું. આ ચારે જણાએ પોતાના કંડીઓ ઉઘાડવા માંડ્યા, પણ અંદર શુંએ છે, તો નાગ બધા ગેજ!

હુહો—સપ સગઈ સોસેઆ, ઠંલા થ્યા કરંક,
હુલે ઉનઈ હુધ, બમુઈ સધા બચલા.

ભાવાર્થ—મગઈ સંગારે સઘળા નાગોને ખેંચી લીધા, અને કરંડીયા નાગ વિહોણા થઈ ગયા. અને તેમને બદલે ત્યાં “બમુઈ” નાં બચલાં દાત્ર-ચાત્ર દરવા લાગ્યાં.

હુહો—નાંગ વેઆ નિકરી, જે કે મધે મણી,
બમુઈ સધા બચલા, રેઆ કર બણી.

ભાવાર્થ—જેમના મરનકે પર મણીઓ હોય, એવા નાંગ તો પસાર થઈ ગયા. અને તેમને રથાને “બમુઈ” નાં બચલાં કેળુ દેખી કરી રથાં દના.

કરંડીઓમાંથી નાગો નીકળી જવાથી, લેરીઓના ચેલા ભોંકા પડી ગયા. અને શરમના માર્યા તેઓ પોતાના કરંડીઓ ઉઘાડીને આગળ ચાલવા લાગ્યા. પણ હવે સગઈ સંગાર તેમને પાછા જવા દે તેમ ન હતું. તેણે તેમને કહ્યું, કે તમે તમારા વચન મુજબ મને નાગ જતાવી શક્યા નથી, માટે મારા કેદી છો. આમ કહી, તેણે ચારે જણાનાં હપડાં ઉતારાવી લીધાં, અને અકેકે લંગોટ બંધાવી, તેમાંના બે જણને લોટ દળવા બેસાડી દીધા અને બાકીના બેને કહ્યું, કે તમે તમારા ગુરૂ પાને જઈને, તેને જાહેરી ખગર આપો, કે જેથી આ તમારા લોટ દળનાર સાધજોની તે વેળાસર સાંભાળ લે.

આ જાને જણ ત્યાંથી વીધે મોઢે પાછા ફર્યા, અને સઘળી ઘટના તેમના ગુરૂને જણાવવા તેઓ ઉતાવળે પગલે આગળ ચાલ્યા.

શેષાપદ્મમાં સગઈ સંગારને હાથે લુટાઈ ગયેલા તેનાં બે ચેલાઓ ત્યારે ભેરીઆ ગારૂડી પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેમના શરીર પર માત્ર એક જ લગોટી બાકી રહેલી જોઈને અને તેમને હાંફળા-ફાંફળા બનેલા નિહાળીને, ચાલાક ભેરીઆએ જાણી લીધું, કે એમની સાથે જરૂર કંઈક નવા જુની બનેલી હોય એમ જણાય છે. તેમની આવી બેહાલ હાલત જોઈને તેણે પૂછ્યું:—

હુહો—કંડો ગડઆ કોટ-બેટ, કંડો સપ ક સીંય ?

કિત વિમાંયાં કરંડીયા, વેરા વિમાંયાં ડીંય ?

લાવાર્થ—તમે કોઈ કિલ્લા કે બેટમાં ગોધાઈ રહ્યા હતા, કે કોઈ સાપ કે સિંહ તમોને ગજરાવ્યા છે ? વળી તમે તમારા કરંડીયા અને વસ્ત્રો પશુ ક્યાં અને કેમ ગુમાવી આવ્યા ?

ભેરીઆના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ બોલ્યા:—

હુહો—નં-કો ગડઆ કોટ બેટ, નં-કો સપ ક સીંય,

સુધક નાર સગઈ, જે લૂંટયા ધોરે ડીંય.

લાવાર્થ—અત્રે કોઈ કોટ કે બેટમાં કેદ થયા નથી, તેમ કોઈ સિંહ કે સાપ પણ અમોને મળ્યા નથી, પણ સગઈ નામની એક ચાલાક સ્ત્રીએ અમોને ધોળે દિવસે લૂંટી લીધા છે.

હુહો—ખાંકે મોકલ ડિને, બ વેઆરે જંધ,

સૂરત જાણે ચંધ, બેચો ઉગો કર આલમં.

લાવાર્થ—અમો બે જણને એણે અહીં મોકલ્યા, અને મીન બેને ધંટી દગવાને બેસાવ્યા છે. એ સગઈ, જાણે આકાશમાં ખીજે ચંદ્ર ઉગ્યો હોય, એવી ખૂબસૂરત છે.

પોતાના ચેલાઓના આવા હાલ-હવાલ થયેલા નિહાળીને, ભેરીઓ ગારૂડી કોધથી લાલચોળ બની ગયો તેણે પેલા છે ચેલાઓને ફરીથી તુંમડા, દંડ અને કરંડીયા તૈયાર કરી, પોતાની સાથે આવવા કહ્યું પણ એ ચેલાઓ તો સગઈની કરામતથી એવા ગજ-

રાઈ ગયા હતા, કે તેની પાસે ખાછા ચાલવાની વાત સાંભળીને તેઓ મૂછ ઊઠ્યા.

દુહો—તુમાં ડંડ કરંડીયા, કીંત કરીંધારીં;
નિત સુઘડ સગઈ, નિત ન વેંધારીં.

ભા.વાર્થ—તુંખડા, ડંડ અને કરંડીયા એમાનું કશુંયે હવે અમે કરવાના નથી એ જાદુગરી સગઈ જ્યા છે ત્યા અમે આવવાનાજ નથી.

આ બંને જણને ડરી ગયેલા બેઠને, લેરીઆએ તેમને સમજાવવા માંડ્યા અને કહ્યું, કે આમ રહેજમાં બળ મૂકી દેવું, એ આપણને શી રીતે પાલવે? આપણે તો ફરીથી ત્યાં જઈશું, અને સગઈ સંગારને છંટી લઇને તાબે ફરીશું.

દુહો—તુમાં ડંડ કરંડીયા, વારે કરંધારીં;
નિત સુઘડ સગઈ, નિત વેંધારીં.

ભા.વાર્થ—તુંખડા, ડંડ અને કરંડીયા આપણે ફરીથી તૈયાર કરીશું, અને જ્યા એ સગઈ સંગાર વસે છે ત્યાજ જઈશું.

આ પ્રમાણે સમજતીને લેરીઆ ગારૂડીએ, હિંમત હારેલા આ બંને જણને ખાછા હિંમત આપીને તૈયાર કર્યા થોડા દિવસ માં તેના બીજા વેડાએ પણ આવી પહોંચ્યા અને સઘગાએ પોત પોતાને યચ્છેલા અનુભવોથી લેરીઆને વાકેફ કર્યો માત્ર જેમને સગઈ સંગારે ટોડી રાખ્યા હતા, એ બે જણાજ બાકી રહ્યા એ બંનેને સગઈ સંગારના પંજમાથી મુક્ત કરવા, લેરીઓગારૂડી પોતાની સઘળી મંડળી સાથે તૈયાર થયો. મજલ દરમજલ કરતાં, તેણે થોડાજ સમયમાં ચેપાપટ્ટણી પાદરે આવીને પોતાના તથુ ખડા કરી દીધા.

(૪)

પ્રણયદેવની પરીક્ષા.

ચેપાપટ્ટણી પાદરે તથુ નાખીને પડેલા લેરીઆગારૂડીની ત્યારે સગઈ સંગારને જાણ થઈ, ત્યારે તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. એ લેરીઓ દેવોક છે તે જાણવાની તેને ઇચ્છા થઈ આવતાં,

તે પોતાની ત્રણ-ચાર સાહેલીઓ સાથે પાણીનાં બેડાં ઉપાડીને, પાણી ભરવાને બહાને, ભેરીઆ ગાડીના સુકામ તરફ ચાલવા લાગી.

આ સમાચાર ભેરીઆને મળતાંજ, તે પોતાના તુંબડા સાથે પ્રથમથીજ કુવાને કાંઠે પહોંચી ગયો. સગઈ સંગાર પોતાની સાહેલીઓ સાથે કુવા કાંઠે આવી પહોંચતાંજ તે બોલ્યો:—

હુહો—નં-કો અર્ગે નં-કો પાંઈ, વિચેં વેણ મુણજ;
અથ ઘરો નામે કરે, મુંને પાટલીઓ ભરજ.

ભાવાર્થ—આગલી પણ નહિ, અને પાછલી પણ નહિ, પરંતુ હે મધ્યમાં ઉભેલી સ્ત્રી તું મારી વાત સાંભળ તારો અર્થો ધડો ઠાલવીને, મારું આ પાત્ર ભરી દે.

આ સાંભળીને, સગઈ સંગાર તો કંઈ પણ બોલ્યા વગર તેના તરફ એકજ દૃષ્ટિએ જોતી ઉભી રહી. પરંતુ તેની એક સખિ કુવામાંથી ઘડો ભરીને, ભેરીઆના વાસણમાં પાણી રેડવા લાગી આજો ઘડો ઠાલવી દીધા છતાં વાસણ અપૂર્ણ રહેવાથી, તેણે બીજો ઘડો ભર્યો, ત્રીજો ભર્યો, ચોથો ભર્યો, પરંતુ તેનું વાસણ તો ન ભરાયું તે ન જ ભરાયું. આથી કંટાળીને, પેલી સ્ત્રી તેની પાસે બિલેટી બીજી સ્ત્રીઓને કહેવા લાગી, કે “અરરર! આ તે તુંબડું કે તળાવ? આ પણ સુઓ કેાકે ભદુગર જણાય છે.”

આ સાંભળીને, ભેરીઓ કંઠે પેટે બોલ્યો, કે બાધ સાહેબ, જરા ધીરજથી પાણી રેડ્યો, તો મારું આ વાસણ નાનું હોવાથી, હમણાંજ ભરાઈ જશે.

આ કુતુહળ બેઠને, સૌને ઘણું નવાઈ લાગી અને કુવાપરની સઘળી સ્ત્રીઓએ સાથે મળીને પેલા વાસણમાં પાણી રેડવા માંડ્યું. પણ વાસણ તો છેવટ સુધી અધૂરુંજ રહેલું હોવાથી, પેલી સ્ત્રી ભેરીઆને ઉદ્દેશીને બોલી કે ભાઈ, તને પાણી બેઠતું હોય, તો તું પોતેજ ભરી લે. અમારાથી તારું વાસણ ભરી શકાય તેમ નથી.

હવે ભેરીઆગાડીએ તુંબડામાં ભેરી બાંધીને તેને કુવામાં ઉતારવા માંડ્યું. પણ પેલું તુંબડું પાણીને પહોંચતાંજ જટલી સ્ત્રીઓના ઘડા કુવામાં હતા, તે સઘળા કાંઈ ભેરી મંત્રબલ વડે

કુવામાંજ અટકી ગયા. અને તે એવા તો અટકી ગયા કે કેમે કરતાં બહાર નીકળેજ નહિ. સગઈ સંગાર જે આટલો વખત શાન્તિ-પૂર્વક આ સઘળું જોઈ રહી હતી, તે પોતાના મનમાં સારી પેઠે સમજી ગઈ, કે એની વિદ્યા પાસે તેનું કંઈ પણ ચાલવાનું નથી. આથી સગઈ સંગાર તેને પૂછવા લાગી, કે બાઈ, તું કોણ છે ?

“હું તો ભેરીઆગાડીનો એક હલકામાં હલકો એવો છું.”
પેલાએ ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું.

“અને તારા જેવા બીજા એની પાસે કેટલાક એવા છે ?”

“મારાથી તો અનેકગણા અડિયાતા બીજા એકસોને વાલીય જણા છે, હું તો એ સઘળાની સેવા ઉઠાવનાર છું.”

આ સાંભળીને સગઈ સંગાર ઝંખી પડી ગઈ. તેણે વિચાર્યું, કે જેના નોકર-ચાકર આવા છે, તે પોતે તો કોણ જાણે કેવો સામર્થ્યવાન હશે ? આમ વિચારી હિંમત હારીને, તે પોતાની સખિ-ઓ સંગાથે પાછી ફરી, કુવામાં પડેલા ઘડાઓ કુવાની અંદરજ રહી ગયા.

ભેરીઆ ગાડીના પ્રત્યક્ષ ચમત્કારે સગઈ સંગાર ઉપર કંઈ અજબ અસર કરી. તે એવી તો લોંબી પડી ગઈ હતી, કે આખી રાત તેને બરાબર નિદ્રા પણ આવી નહિ. બીજે દિવસે તે પોતાની સખિઓને સાથે લઈને, ભેરીઆની છાવણીમાં તેની કસોટી માટે આવી પહોંચી.

તંબુના દરવાજે બેઠેલા માણસે, સગઈ સંગારને આવેલી જોતાં જણાવ્યું, કે ભેરીઆ સૂતો છે. પરંતુ સગઈ સંગાર આથી પાછી ફરે તેમ ન હતું. તે તો એકદમ પોતાની સઘળી આહેલીઓ સાથે તંબુની અંદર ધસી આવી. ભેરીઆગાડી રૂપાળા રંગીત ઢાંઢીઆ પર આદર ઓઢીને મૂતેલો જણાયો. સગઈ સંગાર ભેરીઆનું મોં જોવાને એટલી ગંધી આતુર બની ગઈ હતી, કે તેણે ત્યાં પહોંચનાં જ ભેરીઆના મસ્તક પરથી ચાદરનો છેડો ખેંચી લીધો. પચુ જુએ છે, તો તેની અજાયબી વચ્ચે ભેરીઆને બઢેલો ચાર કાર્જીગા હારો-હાર પડેલાં જણાયા. આ દેખાવ જોઈને સગઈ સંગાર તો સ્તબ્ધ

બની ગઇ. પરંતુ એટલામાંજ તે ડરી જાય, એવી ડાચી ન હતી. લેરીઆ ગાડીનું પારખું જોવા તેણે પોતાની સળિઓને કહ્યું, કે આ કાર્જીગા તો બહુ ઉંચા, અને ખાવા લાયક જણાય છે. ચાલો, આપણે તેમને ચાખી જોઈએ.

આ વાત સાંભળીને, લેરીઆગાડીના એક ચેલો તેને કહેવા લાગ્યો, કે જો તું આ કાર્જીગા ખાઈશ, તો એની અંદર જેટલા ખીજ છે, તે બધા લેરીઆ ગાડી બની જઈને, તારા પેટમાં ઉછળવા માંડશે. માટે તું જો તારી સલામતી ઇચ્છતી હોય, તો આ કાર્જીગાનું નામ લેતી નહિ.

આ સાંભળીને, સગઈ સંગારની સઘળી હિંમત નાશ પામી. લેરીઆ ગાડીની શક્તિથી તે પળે પળે કળાહીન બનતી જતી હતી. અહીં હુએ તેની દાળ ગળવાની નથી, એમ વિચારી, તે લેરીઆ ગાડીના ચેલાઓને તેમના શુરનાં દર્શન કરાવવા વીનવવા લાગી.

સગઈ સંગારની વીનવણીથી લેરીઆના ચેલાઓએ પેટી ચાદર પાછી તે કાર્જીગાઓ ઉપર ઓઢાડી મૂકી. અને થોડીવારમાં જ લેરીઆ ગાડી આજસ મરડીને ઢોડીઆ પર એઠા થયો.

“કર્મી છુપે નહિ લભૂત લગાયો” એ કહેવત અનુસાર જ્યારે સગઈ સંગારે ગાડીના વેશમાં રહેલા લેરીઆનું રાજકુમાર સમાન સ્વરૂપવાન વદનકમળ અને તેની તેજ ઝરતી આંખો નિહાળી, ત્યારે તે લેરીઆની ખૂણસુરતી પર ખરેખર મોહી પડી.

ત્યારે આંખો એકત્ર થઈ. અને ઉભય હૃદયોમાં પ્રેમ સરિતાનાં પૂર ધસારાબંધ વહેવા લાગ્યાં.

લેરીઆએ સગઈ સંગારને તેના આગમનનું કારણ પૂછતાં તે બોલી, કે આપ મારા મહેમાન છો, તેથી આવતી કાલે આપની આખી મંડળીને મારે ત્યાં જમવા પધારવાનું આમંત્રણ આપું છું.

“પણ મારા માણસો ઘણા છે, અને મને ખાતરી છે, કે એ બધાને તમે નહિ જમાડી શકો.” લેરીઆએ કહ્યું ચાંપી જોવાના ઈરાદાથી કહ્યું.

“ માણસોની સંખ્યા ગમે તેટલી હોય, તોપણ તેમને જમાડવાને હું શક્તિમાન છું. ”

આમ કહીને, તેની સાથે સગઈ સંગારે એટલો બધો આગ્રહ કર્યો, કે લેરીઆને તેના આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યા વિના ચાલ્યું નહિ.

આખરે લેરીઆએ તેનું આમંત્રણ કબુલ કરવાથી સંતોષ પામી, તે ત્યાંથી ચાલતી થઈ.

બીજે દિવસે સવારમાંજ લેરીઆગારડીએ સગઈ સંગારને, કંઈક ચમત્કાર બતાવવાના ઇરાદાથી પોતાના એક માણસને તેને ત્યાં જમવા મોકલાવ્યો. તેણે ત્યાં જઈને કહ્યું, કે મારે એક અગત્યના કાર્ય અનુસાર હમણાંજ બીજે ગામ જવાનું હોતાં, હું મારા શુરના હુકમ મુજબ અહીં લોજન લેવાને આવેલો છું. માટે મને ઝટ જમાડી દો, તો હું મારે રસ્તે પડી શકું.

એક પળનો પણ વિલંબ કર્યા વગર તેને જમવા બેસાડવામાં આવ્યો. પરંતુ પીરસેલી યાત્રી જેવી તેના મોં પાસે આવી, કે તેજ વખતે તે ખાલી ખમ બની ગઈ. આમ એક પછી એક યાત્રીઓ તે ઝપાટાબંધ ખાલી કરવા લાગ્યો. ખાતાં ખાતાં તેણે યાત્રીઓ, તપેલાં, કડાયા, અને કેડીઓ, પણ સાવ સફાઈ બનાવી દીધાં. બાકી કોઈ ભુગમ્ભુગનો ભૂખ્યો દુકાળ પોતેજ મનુષ્ય સ્વરૂપે આવેલો હોય, તેમ તે કેમે કરતાં ધરાયજ નહિ. અને હમ્મુ પોતે બહુજ ભૂખ્યો હોવાની ફરિયાદ કરતો, આવતું ઝટ લાવવાની માગણી પર માગણી કરવા લાગ્યો.

આ સમાચાર સગઈ સંગારને મલતાં, તે પણ આવી પહોંચી. તેણે તેનાથી બની શકે તેટલા સઘળા ઈલાજ કામે લગાડ્યા, પરંતુ આ કાયંદર દુકાળીઓ કોઈપણ પ્રકારે ન ધરાયો તે ન જ ધરાયો. તજીઆ વગરની દોડી જેવા એ માનવ પ્રાણીને નિહાળીને, સગઈ સંગાર હવે અકળાવા લાગી તેણે તેને પૂછ્યું, કે તારા જેવા બીજા દેવતાક માણસો લેરીઆ પામે છે ? ત્યારે તે બોલ્યો, કે હું તો લેરીઆના ચેલાઓના પગ દાખનાર છું. મારાથી અનેકગણ વળરા બીજા એકસોને ચાળીસ માણસો છે અને એ બધા જમવા આવવાને તૈયાર થઈ બેઠેલા છે.

આ સાંભળીને, સગઈની આંખ ફાટી ગઈ. તેણે વિચાર્યું, કે હવે લાજ રહેવી મુશ્કેલ છે. આથી તે મોંમાં તરણું લઈને, ઉઘાડે પગે ભેરીઆ પાસે પહોંચી ગઈ, અને કહ્યું, કે શુરરાજ, હવે મારી લાજ તમારાજ હાથમાં છે. તમારો એકજ માણસ મારી સમગ્ર ભોજન સામગ્રીને સફાવટ કરી ગયો છે. માટે હવે મારે શું કરવું, તેની આજ્ઞા મેળવવાનેજ હું તમારી પાસે આવી છું.

સગઈ સંગારનો ગર્વ ગળી ગયો જાણીને, ભેરીઆને તેના પર દયા આવી. તેણે તેને દિલાસો આપતાં જણાવ્યું, કે હવે તમારે કંઈપણ શ્રીકર કરવાની નથી. તમે નિશ્ચિંત રહો. હું હમણાંજ મારા માણસો સાથે ત્યાં આવીને સઘળો બંદોબસ્ત કરી આપું છું.

ભેરીઆનાં આ માયાળુ વચન સાંભળીને, સગઈ સંગારના જીવમાં જીવ આવ્યો. તે તરતજ ત્યાંથી પાછી ફરી. અને ભેરીઆ પણ પોતાના શિષ્ય સમાજને સાથે લઈને, સગઈ સંગારના મકાન પર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક કોઠી પર કપડું ઢાંકીને, તેમાંથી ત્યાં બેઠેલા સઘળા માણસોને પીરસવાનો તેણે હુકમ આપી દીધો.

ભેરીઆના સંગાથીઓ, અને સગઈ સંગારે આમંત્રેલા તમામ લોકોએ ભોજન લઈ લેવા છતાં કોઠી હજી ચીકાર હતી. સગઈ સંગાર ભેરીઆ ગાર્ડીની આ અજબ કરામત જોઈને, તેના પર કુરબાન થવા લાગી.

ભેરીઆ ગાર્ડીનું ઠામદેવ સરીખું સ્વરૂપ નિહાળી, સગઈ સંગાર તેના પર મોહી પડી હતી તેણે શરમાતાં શરમાતાં તેને પ્રશ્ન કર્યો, કે ગાર્ડીવર, તમે પરણેલા છો ?

સગઈ સંગારનો આવો વિચિત્ર પ્રશ્ન સાંભળીને ભેરીઆને નવાઈ લાગી. તે બોલ્યો—

“રાજકુમારી, અમારે વળી પરણવા કેનાં ? પરણવું હોય, તો રાજસુખો અને આનંદ વૈભવોનો ત્યાગ કરીને, ટાળા નાળોના દર યોધવાને તૈયાર કેાણુ થાય ?”

“ત્યારે આમ કુમારો જીવંત કેમ વીતશે ?” સગઈ સંગારે બીજો એવોજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ જેમ તમારી વીતે છે તમજ. કારણ કે અમને વૈરાગીઓને પોતાની જાતની વેચવા તૈયાર કોણ થાય ? ” ભેરીઆએ સગઈ સંગારને મર્મ લેઈક ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું.

“ જે જીવન, રાજાઓ પોતાના રાજમહેલોમાં નથી ભોગવી શકતા તે તમે ગાર્ડી વેશમાં ભોગવી રહ્યા છો તોપણ તમોને જીવન વેચનાર તો ખરેખર ભાગ્યશાળીજ ગણાય ”

સગઈ સંગારનું ઇશ્વરી અખરાઓને શરમાવે તેવું સ્વરૂપ, ભેરીઆ ગાર્ડીના હૃદયના આકર્ષણનું કારણ બન્યું હતું. ઉભય પ્રેમીઓની આંખો એક બીજાને ભેતાં ધરાવી ન હતી.

સગઈ સંગારે, ભેરીઆ ગાર્ડીની વિદ્યાની જરા વિશેષ કસોટી કરવાના ઉદ્દેશથી તેને કહ્યું, કે ગાર્ડીરાજ, તમે તમારી વિદ્યામા ખરેખરા પ્રવીણ હો, તો મારી બેન તમઈ સંગાર, કે જેણે શેષાપટ્ટણની ખાંડણીનો ઇન્કારો લીધો છે, તેને કંઈપણ આપ્યા વગર કંઈક અનાજ ખાંડી આવો, તોજ હું તમોને ખરેખરા ઇત્તમી માનું.

ભેરીઆ ગાર્ડીતો શેષાપટ્ટણની વિદ્યાનો અંત લેવાને આવેલો હતો. તેણે તરતજ સગઈ સંગારના પડકારને ઝીલી લીધો અને પોતાના શિષ્યોને પોતાની છાવણી તરફ આલતા ઠરી, તે તેજ ક્ષણે સગઈ સંગારની બેન તમઈ સંગારનું પાણી તાગવા આલતો થયો.

(૫)

સગઈની બેન તમઈ.

શેષાપટ્ટણ અથવા હાલના આપણા પશ્ચિમ ભેટની એક વખતની અધિષ્ઠાત્રિ સગઈ સંગારની બેન તમઈ સંગાર નામે હતી આ ઉભય બહેનો “ અડી-અશરી ” વિવાહ પારગત ગણાતી.

તમઈ સંગારે શેષાપટ્ટણમાં અનાજ દગવા-ખાટવાનું કાર્ય પોતાને હસ્તક રાખેલું હતું. અર્થાત્ શેષાપટ્ટણમાં ઘંટી અને ખાંડણીનો એણે ઇન્કારો લીધો હતો એક વિસામ દીવાનજ નામા એણે ઘંટીઓ અને ખાંડણીઆ મંડાવી રાખી હતી ગામમાં જેને પોતાનું અનાજ

દગધુ' કે ખાંડુ' હોય, તે તગઈ સંગારને ત્યાં જઈ, પોતાનું અનાજ દળી કે ખાંડી આવે, અને તેના બદલામાં તગઈને તે પોતાના અનાજનો ચોથો ભાગ આપે. આવો સિવાજ એ વખતે શેષાપટ્ટણમાં દાખલ કરવામાં આવેલો હતો. તગઈ સંગાર ગમે તેવા માણસ પાસેથી પણ પોતાની ચોથ ઉઘરાવ્યા વિના રહેતી નહિ.

બેરીઓ ગારડી ફાટાં તુટાં કપડાં પહેરીને, એકાદ શેર જુઆરના દાણા લઈને, તગઈ સંગારને ત્યાં તે ખાંડવા માટે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવીને કંઈપણ વાતચીત કર્યા સિવાય, તે જુઆરના દાણા એક ખાંડણીમાં નાખીને ખાંડવા લાગ્યો તેને વગર રજાએ ખાડતો બેઠને, તગઈ સંગાર તેની પાસે આવીને તેને ધમકાવવા લાગી. ત્યારે બેરીઓ બોલ્યો:—

હુહો—તાર તોજ તગઈ જ્યો નં જુએ કાય;
જંધ્રે ભાડા મું નં સુઆ, નિંધ ન ભાડો હોય.

ભાવાર્થ—હે તગઈ સંગાર, તારી આ ચાલારી બીજા કોઈ પણ બજારી થકે તેમ નથી. ધંડીઓ અને ખાંડણીઓના ભાડા લેવાની વાત તો મેં ક્યાએ સાંભળી નથી.

લેરીઆનાં વેણ સાંભળીને તગઈ બોલી:—

હુહો—જંધ્રે ભાડા ઝલે, મું ઘડાયો તોક;
સે બજે સજે લોક, આંઉં થીઆં સરતીએ' મું અણી.

ભાવાર્થ—ધંડીઓના ભાડા લઈ લઈને, મેં આ ગળામાં પહેરવાનો દાર તૈયાર કરાવ્યો છે. અને તે બધા લોકો બજે છે અને તેથી જ હું મારી સરખે સરખી સખીઓમાં રોબી રહું છું.

આટલી વાતચીત થતાં તો, લેરીઆએ પોતાનું કાર્ય પૂરું પણ કરી લીધું. જુઆરના ખાંડી લીધેલા દાણા ખાંડણીમાંથી બહાર કાઢી, તેને લુગડાના છેડામાં બાંધીને તે ચાલતો થયો. પોતાની ચોથ આપ્યા વગર, તેને જળરાધથી ચાલ્યો જતો બેઠને, તગઈ સંગારને શુસ્સો ચલ્યો તે તેની પાછળ દોડીને ધાનનું પોટકું પકડી, તેને ખેંચવા લાગી આ તરફ લેરીઓ પણ તેને તે પોટકું સહેલાઈથી આપી દે એવો ન હોવાથી, ખેંચતાજુ વધવા લાગી. બંને જજુ

“જેમ તમારી વીતે છે તમજ. કારણ કે અમને વૈરાગીઓને પોતાની છાંદગી વેચવા તૈયાર કોણ થાય ?” લેરીઆએ સગઈ સંગારને મર્મ ભેદક ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું.

“જે છવન, રાત્રીઓ પોતાના રાત્રમહેલોમાં નથી ભોગવી શકતા તે તમે ગાડી વેચમાં ભોગવી રહ્યા છો. તોગથી તમોને છવન વેચનાર તો ખરેખર ભાગ્યશાળીજ ગણાય.”

સગઈ સંગારનું ઇંદ્રની અપ્સરાઓને શરમાવે તેવું સ્વરૂપ, લેરીઆ ગાડીના હૃદયના આકર્ષણનું કારણ બન્યું હતું. ઉસય પ્રેમીઓની આંખો એક બીજાને જોતાં ધરાતી ન હતી.

સગઈ સંગારે, લેરીઆ ગાડીની વિધાની જરા વિશેષ કસોટી કરવાના ઉદ્દેશથી તેને કહ્યું, કે ગાડીરાજ, તમે તમારી વિદ્યામાં ખરેખરા પ્રવીણ હો, તો મારી જેન તગઈ સંગાર, કે જેણે શેષાપટ્ટણની ખાંડણીનો ઇન્કરો લીધો છે, તેને કંઈપણ આપ્યા વગર કંઈક અનાજ ખાંડી આવો, તોજ હું તમોને ખરેખરા ઇંદમી માનું.

લેરીઆ-ગાડી તો શેષાપટ્ટણની વિધાનો અંત લેવાને આવેલો હતો. તેણે તરતજ સગઈ સંગારના પડકારને ઝીલી લીધો અને પોતાના શિષ્યોને પોતાની છાવણી તરફ આહવા કરી, તે તેજ ક્ષણે સગઈ સંગારની જેન તગઈ સંગારનું પાણી તાગવા આવતો થયો.

(૫)

સગઈની જેન તગઈ.

શેષાપટ્ટણ અથવા હાલના આપણા પચ્છમ ખેટની એક વખતની અધિષ્ઠાત્રિ સગઈ સંગારની જેન તગઈ સંગાર નામે હતી. આ ઉસય બહેનો “અટ્ટી-અશ્વરી” વિદ્યામાં પારંગત ગણાતી.

તગઈ સંગારે શેષાપટ્ટણમાં અનાજ દળવા-ખાંડવાનું કાર્ય પોતાને હસ્તક રાખેલું હતું. અર્થાત્ શેષાપટ્ટણમાં ઘંટી અને ખાંડણીનો એણે ઇન્કરો લીધો હતો. એક વિશાળ દીવાનખાનામાં એણે ઘંટીઓ અને ખાંડણીઓ મંડાવી રાખી હતી. ગામમાં જેને પોતાનું અનાજ

દળવું કે ખાંડવું હોય, તે તગઈ સંગારને ત્યાં જઈ, પોતાનું અનાજ દળી કે ખાંડી આવે, અને તેના બદલામાં તગઈને તે પોતાના અનાજનો ચોથો ભાગ આપે. આવો રિવાજ એ વખતે શેષાપટ્ટણમાં દાખલ કરવામાં આવેલો હતો. તગઈ સંગાર ગમે તેવા માણસ પાસેથી પણ પોતાની ચોથ ઉઘરાવ્યા વિના રહેતી નહિ.

બેરીઓ ગારૂડી ફાટાં તુટાં કપડાં પહેરીને, એકાદ શેર જુઆરના દાણા લઈને, તગઈ સંગારને ત્યાં તે ખાંડવા માટે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવીને કંઈપણ વાતચીત કર્યા સિવાય, તે જુઆરના દાણા એક ખાંડણીમાં નાખીને ખાંડવા લાગ્યો. તેને વગર રજાએ ખાંડતો જોઈને, તગઈ સંગાર તેની પાસે આવીને તેને ધમકાવવા લાગી. ત્યારે બેરીઓ બોલ્યો:—

હુહો—તાર તોજ તગઈ ખ્યો નં છુએ કાય;
જંદેં સાડા મું નં મુઆ, નિંધ ન સાડો હોય.

ભાવાર્થ—હે તગઈ સંગાર, તારી આ ચાલાકી ખીજ કોઈ પણ જાણી શકે તેમ નથી. ધંટીઓ અને ખાંડણીઓનાં ભાડાં લેવાની વાત તો મેં ક્યાંએ સંભળી નથી.

બેરીઓનાં વેણ સાંભળીને તગઈ બોલી:—

હુહો—જંદે સાડા ઝલે, મું ઘડાચો તોક;
સે જાણે સજો લોક, આંઉં ધીઆં સરતીએ મું અણી.

ભાવાર્થ—ધંટીઓનાં ભાડાં લઈ લઈને, મેં આ ગળામાં પહેરવાનો દાર તૈયાર કરાવ્યો છે. અને તે બધા લોકો જાણે છે અને તેથી જ હું મારી સરખે સરખી સખીઓમાં શોખી રહું છું.

આટલી વાતચીત થતાં તો, બેરીઓએ પોતાનું કાર્ય પૂરું પણ કરી લીધું. જુઆરના ખાંડી લીધેલા દાણા ખાંડણીમાંથી જહાર કાઢી, તેને હુગડાના છેડામાં બાંધીને તે ચાલતો થયો. પોતાની ચોથ આપ્યા વગર, તેને જજરાઈથી ચાલ્યો જતો જોઈને, તગઈ સંગારને શુસ્સો ચડ્યો. તે તેની પાછળ દોડીને ધાનવું પોટકું પકડી, તેને ખેંચવા લાગી. આ તરફ બેરીઓ પણ તેને તે પોટકું સહેલાઈથી આપી દે એવો ન હોવાથી, ખેંચતાણુ વધવા લાગી. જાંને જણ

એક બીજાને બાઝવા લાગ્યાં કોઈ પણ પોતાની વાત જતી કરવાને તૈયાર ન હતાં.

ન્યારે લેરીયાને જણાયું, કે હવે કંઈક ચમત્કાર બતાવવા સિવાય ચાલે તેમ નથી, ત્યારે તેણે પોતાના ચીથરેહાલ ફેંટામાથી અડદના બેચાર દાણા કાઢીને, તે તગઈ સંગાર પર ફેંક્યા. તેજ ક્ષણે તગઈ સંગારનું મૂળ સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું, અને તે ગધેડી બની ગઈ તેનો કાન પકડી, લેરીઆ ગાડી તેજ ક્ષણે તેના પર ચઢી બેઠો, અને પોતાના તંબુ તરફ તેને હાંકતો ચાલવા લાગ્યો તગઈ સંગારનાં, તોફ વગેરે સઘળાં ઘરેણાં એક ગધેડીને પહેરેલાં જોઈને, અને તેના પર એક વેરાળીને બેઠેલો જોઈને, લોકોનું કુતુહલ બળવાધી, તેઓ એકઠાં થઈ ગયાં પણ લેરીઆ ગાડી તો તેજ વખતે કોની વચ્ચેથી અપાટાગ્રધ પસાર થઈ ગયો.

છાવણીમાં આવીને લેરીઆએ તેલ પીલવાની એક ઘાણી તૈયાર કરાવી, અને તેમા ઊંટને બદલે ગધેડીસ્વરૂપે બની રહેલી તગઈ સંગારને જોડી દીધી.

આ ઘટનાની ન્યારે તગઈની બેન સગઈ સંગારને બંધુ થઈ, ત્યારે તેના મનમાં અત્યંત દુઃખ થયું. તેને માટે તો “લેને ગઈ પૂત જોર ખો આઈ ખસમ” જેવુંજ થયું. તરતજ તે સઘળાં કાર્યો પડતાં મૂકીને, લેરીઆ ગાડીના મુકામ તરફ દોડી આવી અને પોતાની બેન તગઈને અસલ સ્વરૂપમાં આણવા, તે નમ્રતા પૂર્વક તેને વીનવવા લાગી પરંતુ તેના પ્રત્યુત્તરમા લેરીઆએ સાફ જણાવ્યું, કે તું મારા બે માણસોને ન્યારે છૂટા કરીશ, ત્યારેજ તારી બહેન પણ અહીંથી છૂટી થઈ શકશે.

“તમારા માણસોને તો, મારા જેવી નવસે નાગની રસોઈ માટે ઘટી પર દળવા બેસાડ્યા છે. તે ન્યારે દળી રહેશે, ત્યારે જરૂર રજા આપીશ” સગઈ સંગારે કટાક્ષમાં જરા નિમિત્ત સહિત જણાવ્યું.

“મારા માણસોને તમે ઘટી પર બેસાડ્યા છે, તો તમારી બેનને મેં ઘાણી પર બેસાડી છે. હવે હું પણ જો તેને રજા આપી દઉં, તો માફ કાર્ય પણ અટકીજ પડે ને! ઠીક છે! મારા માણસો તમારી ઘટી સાચવે છે તો તમારી બેન મારી ઘાણી સાચવે છે.”

ઘાણીની વાત સાંભળતાંજ સગઈ સંગાર એકાએક ચમકી ગઈ. પોતાની બેનની લેરીઆએ આવી બેઠાલ દશા કરેલી છે, તેની તેને ખબર ન હતી. તેણે વિચાર્યું, કે લેરીઆના માણસોને ઘંટી પર બેસાડવાના બદલામાં તેની બેનને ઘાણી ફેરવવી પડે, એવો ખોટો વેપાર થયો. આથી તે લેરીઆના પગમાં પડી, અને તેના માણસોને છુટા કરવાનું વચન આપ્યું પરંતુ માત્ર વચનથી આ બેસલ-ભરનો યોગી પોતાનો આશ્રય છોડી દે તેમ ન હોવાથી, સગઈ સંગારે પોતાની એક વિશ્વાસુ દારીને ગોકલીને, લેરીઆના બે માણસોને બોલાવી લીધા. અને તેની બેનને છોડવા તે ગળગળા અવાજે લેરીઆ પાસે ફરગરવા લાગી.

સગઈ સંગારને અત્યંત નમ્રી પડેલી જોઈને, લેરીઆને તેના પર દયા આવી. અને તરતજ તેણે પોતાના મંત્ર પ્રયોગથી તગઈ સંગારને તેના અસક્ષ સ્વરૂપમાં આણીને, તેની બેનને હવાલે કરી.

પોતાની બેનને તેના મૂળ સ્વરૂપમાં આવેલ જોઈને, સગઈ સંગારને અત્યંત આનંદ થયો. પછી લેરીઆની રજા લઈને, બે જણીઓ ત્યાંથી ચાલવા લાગી.

પણ જતાં જતાં તેને એક નવો વિચાર આવવાથી તે પાછી ફરી, અને લેરીઆને કહેવા લાગી, કે અમારા ગામમાં એક કલાલજી રહે છે, તેની પાસેથી તમે મફત મવપાન કરી આવો તોજ તમારી વિદ્યા ખરી!

લેરીઆએ આ વાત પણ કબુલ કરી. અને આ બે જણીઓ ત્યાંથી ચાલતી થઈ-

હવે સગઈ સંગારે જે કલાલજીની વાત કરી હતી, તે પણ મંત્ર-વિદ્યામાં પૂરી કુશળ હતી તે પોતાની વિદ્યાના બળે મધને બદલે સોને પાણી પાઈને, તેમની પાસેથી મગના પૈસા લેતી. પણ આજ દિવસ સુધી તેની આ ચાલાકી કોઈ સમજી ચકયું ન હતું.

રાત પડતાંજ, લેરીઆ ગાડી ફરીના વેશે તપાસ કરતો કરતો, પેલી કલાલજી પાસે પહોંચી ગયો. અને તેની પાસેથી મગની માગણી કરી. આ ફરીરને નવો ઘરાક જાણીને, કલાલજી પોતાના રિવાજ

સુજળ એક મઘને ખાલો ભરીને તેને આપ્યો. પરંતુ આ કુટીર બીજાઓ જેવો ગમાર ન હતો. તે તરતજ ચેતી ગયો, કે આ તો મઘને બદલે નર્તુ પાણીજ છે. તેથી ખાલો તેના હાથમાં આવતાંજ તે બોલી બહ્યો:—

હુલો—મું મંગેઓ મઘ, તું ભરે આવધયે પાણી,
વેરાગીએસે જાણી, કૂડ કં તી કમાધયે?

ભાવાર્થ—મેં મઘ માગ્યું, અને તું તો પાણી ભરી લાવી. તું અમ કુટીરથી આવું કૂડ સાગાટે કરે છે ?

આ સાંજગીને કલાલણે વિચાર્યું, કે કોઈ દિવસે નહિ, અને આજે આ કુટીરે તેની ચાલાકી પકડી લીધી, માટે તે પણ કોઈ પૂરી સાધના સાધેલો હોવો જોઈએ. એમ ધારી તે તેના પર ખુશી મઘ. અને તેને ખરેખરું મઘ પાવા માટે મઘનાં માટલાંમાંથી એક ખાલો ભર્યો. પરંતુ તેની અજાણી વચ્ચે તેનાં સગળાં માટલાંમાંનું મઘ પાણીમાં ફેરવાઈ ગયું. આ કરામત પેલા કુટીરનીજ હોવી જોઈએ, એમ વિચારી તે તેની સાથે તકરાર કરવા લાગી. અને તેની વિરુદ્ધ કુરિયાદ કરવા તે માયું પીટતી સગઈ સંગાર પાસે પહોંચી ગઈ, અને તેને સઘળી હકીકત બહાર કરી.

કલાલણની વાત સાંજગતાંજ. સગઈ સંગાર બાહી ગઈ, કે આ કુટીર બીજો કોઈ નહિ, પણ ભેરીઓ ગાડીજ હોવો જોઈએ. આથી તે કલાલણને ધીરજ આપવા લાગી પણ એટલામાં ભેરીઓ ગાડી પોતેજ ત્યાં આવી લાગ્યો, અને સગઈ સંગારને પૂછ્યું, કે “હવે સંતોષ થયો કે કેમ ?”

સગઈ બોલી ગાડીરાજ ! તમારી ચક્તિથી હવે મને પૂરતો સંતોષ થયો. માત્ર હવે માડું એકજ ગિરદ બાકી રહ્યું છે. નવસે નાગને નાયવાની મારી પ્રતિજ્ઞા માત્ર એકજ ઠારણે અપૂર્ણ રહી છે. એક મારવાડી નાગ વણી મહેનત કરવા છતાં કોઈપણ પ્રકારે મારા કબજામાં આવતો નથી. માટે જો નાગને નાખી આવો, તોજ આપણા રનેહ વચ્ચેની સંઘળી આડખીલીઓ દૂર થાય, અને આપણે જીવનભર અમૃત્ય આનંદનો લહો લઈ ચકીએ.

લેરીઆ ગાડી તે પોતાની જુદી જુદી શક્તિઓનું સગઇ સંગારને દિગ્દર્શન કરાવવાને અત્યંત આતુર હતો. સગઇ સંગારની પ્રતિષ્ઠા પરિપૂર્ણ કરવા તે પોતાની ઔચર લઇને, પેલા મારવાડી નાગને નાથવા નીકળી પડ્યો.

(૬)

નાગની શોધમાં.

સગઇ સંગારનું બિરદ પરિપૂર્ણ કરવાને નીકળી પડેલો લેરીઆ ગાડી પેલા નાગની શોધમાં મારવાડના કુંગરે કુંગર પગ નીચેથી કાઢવા લાગ્યો. કેટલાક દિવસને અંતે, મહા મુસીબતે તેણે એ નાગદેવતાનો રાફડો શોધી કહાડ્યો. રાફડાના મ્હોં આગળ બેસીને, તેણે પોતાની ઔચર કંઈ અજબ માધુર્યભર્યા આલાપથી છેલવા માંડી,

લેરીઆ ગાડીની ઔચરનો મનોહર રણકાર સાંભળીને, પેલા નાગ એકકદમ ઘડાર નીકળી આવ્યો, અને લેરીઆની ઔચરના મધુરે સ્વરના તાન પર ભાન ભૂકી, ફેણ પ્રસારીને જૂલવા લાગ્યો.

નાગદેવતા લેરીઆની મોરલીના મીઠા નાદ પર પ્રસન્ન થયો. લેરીઆને તેણે કહ્યું, ગાડી હું તારી મોરલીના રાગથી પ્રસન્ન થયો છું. હવે તારે જે માગવું હોય તે માગી લે.

“માથું?” લેરીઆએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, ખુશીથી માગી લે.” નાગે કહ્યું.

“મારે તને નાથવો છે.” લેરીઆએ પોતાની માગણી વ્યક્ત કરતાં કહ્યું.

“પણ મને નાથવાનું કંઈ કારણ?” નાગે પ્રશ્ન કર્યો.

“કારણ એજ, કે મારે સગઇ સંગારને વરવું છે. અને તને નાથવા પછીજ માફ એ કાર્ય પણ થઈ શકે તેમ છે.” લેરીઆએ ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું.

* મારવાડના લોકો આજે પણ એ નાગનો કુંગર બતાવે છે.

સગઈ સંગારનું નામ સાંભળતાંજ નાગ ચમકી ગયો. તે પોતાનું શરીર સંકોચવા લાગ્યો. લેરીઆને જાણે આગળી ગયો હોય, તેમ ગભરાટથી તે બોલી બહ્યો, “જેસલમેરનો લેરીઆ ગાડી તું કે ?”

“હા, હું પોતેજ.” લેરીઆ બોલ્યો.

નાગે લેરીઆ ગાડીનું નામ અને તેનાં પરાક્રમેની પ્રશંસા સાંભળી હતી. નાગ અને લેરીઆ બંને એકજ લખચુડના શિષ્યો હતા. નાગને ધાસ્તી પેડી, કે હુવે લેરીઆ તેને છોડી દે તેમ નથી. આથી તેણે ત્યાંથી પલાયન થઈ જવાનો વિચાર કર્યો. તે એકદમ પોતાના રાક્ષસમાં પાછો પેસી ગયો, અને પાતાળ માર્ગે નાસવા લાગ્યો.

લેરીઆ પણ તેને છોડી દે તેવો ન હતો. તેણે તરતજ તેની દાર પકડી. નાગ પાતાળ માર્ગે આત્યો જાય છે, અને લેરીઆ ખેચરી વિધાવડે, એની દાર લેતો આકાશમાર્ગે આત્યો આવે છે. નાગ જ્યાં જ્યાં જમીન બહાર માથું કહાડે, ત્યાં તે લેરીઆને આવતો જુએ, એટલે પાછો પાતાળમા પેસી જાય, અને નાસવા માંડે.

આમ નાસતાં નાસતાં તે કનોજ કોટ આવી પહોંચ્યો. આ સમયે કનોજપતિ ચંચ રાઠોડ કલીરાણીને તાજેજ પરણી આવેલો હતો. શરણાગતને રક્ષણ આપવાની ચંચ રાઠોડની કીર્તિ નાગના લક્ષ બહાર ન હતી. તેણે ચંચ રાઠોડનો આશરો લેવા વિચાર કર્યો. ચંચ રાઠોડના રાજમહેલમાં તે પહોંચી ગયો. અને તેને બનેલી બીનાથી વાકેફ કરીને, પોતાને ક્યાંક સંતાડવાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. ચંચ રાઠોડ શરણાગતને કોઈ પણ જોખમે આશરો આપવાને સદા તૈયાર રહેતો. તેણે નાગને પૂછ્યું, કે તું ક્યાં અને કેવી રીતે સંતાવા માગે છે ?

નાગ બોલ્યો, બીજું તો એક પણ સ્થળ મને લેરીઆ ગાડીના પંજમાંથી બચાવી શકે તેમ નથી. માત્ર તમે તમારા પેટમાં મને સંતાડો, તોજ હું બચી શકું તેમ છું.

“પરંતુ હું તને મારા પેટમાં શી રીતે સંતાડી શકું ?” ચંચ રાઠોડે પ્રશ્ન કર્યો.

“એ માફં કામ છે. હું પવન સ્વરૂપે તમારા પેટની અંદર પ્રવેશ કરી શકીશ.” નાગે જણાવ્યું.

“અને પાછો બહાર ક્યારે નીકળીશ?” ચંચ રાઠોડે પૂછ્યું.

“ત્રીજા દિવસની રાત્રે. ત્યાં સુધી લેરીઓ પણ પોતાની શોધ-ખોળમાં નિષ્ફળ થઇને ચાલી નીકળશે. અને હું પણ મારે રસ્તે પડી જઇશ.”

ચંચ રાઠોડે નાગની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો, અને નાગ વાયુ સ્વરૂપે તેના પેટમાં પેસી ગયો.

નાગ ત્યારે કોટ કનોજ આવ્યો, ત્યારે તેની સાથેજ લેરીઓ ગાડી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો. અહીં આવી તે નાગની ખોળ કરી કરીને ચાક્યો, પણ ક્યાંએ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. જાણે તે પૃથ્વીના પટ પરજ ન હોય, એવી સ્થિતિ જાણીને, લેરી-આને અત્યંત અજાયબી લાગતી હતી. લેરીઆની વિદ્યા આજ નાગને શોધવા માટે નિષ્ફળ નીવડી હતી. વળી નાગ જીવતો હોવાની વાત પણ તેને હીવા જેવી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. છતાં તેને શોધવાનો પ્રશ્ન આજ લેરીઆ ગાડીને માટે અતિ અટપટો થઇ પડ્યો હતો. આ શું ચવાયલા પ્રશ્નનો ઉકેલ આણવા, તે દિવસ અને રાત કનોજ કોટમાં ફરી રહ્યો હતો. ત્રીજે દિવસે તે ચંચ રાઠોડના દરબારમાં ગયો. ત્યાં ચંચ રાઠોડ પર દ્રષ્ટિ પડતાંજ ચાલાક લેરીઓ એતી ગયો, કે તેનો ચોર તો ચંચ રાઠોડના શરીરમાંજ છે. આથી તેણે ચંચ રાઠોડ પાસે પોતાનો ચોર પાછો મળવાની માગણી કરી. ચંચ રાઠોડ જીવ જતાં પણ પોતાના શરણાગતને તેના શત્રુના હાથમાં સોંપે, તેમ ન હતું. તેણે લેરીઆને કહ્યું, કે હું મારા જીવતાં તો મારો શરણાગત કોઇને પણ સોંપું તેમ નથી. અને મને મારી નાખીને, તમારો ચોર હસ્તગત કરવાની તમારી શક્તિ હોય, તો ખુશીથી તે અજમાવી જુઓ. લેરીઆએ આના ઉત્તરમાં જણાવ્યું, કે રાઠોડ, તમારી પાસેથી મારો ચોર વસુલ કરવો, એતો મારા મનથી એક રમત માત્ર છે. પણ તમે મહા સુસીજતો વેડીને હમણાં તાબજ કડીરાણીને પરણી આવેલા હોવાથી, અને તમારી દયા આવે છે. આ કારણથી તમારા જીવને જોખમ લાગે, એવો એક પણ ઉપાય હું

અજમાવવાનો નથી. તેમજ મારો શુનેહગાર મને પાછો મળ્યા વગર, કનોજ કોટ બહાર પગ પછી મૂકવાનો નથી.

ભેરીઆ સારી પેઠે સમજતો હતો, કે શરણાગતને જીવના જોખમે પણ રક્ષણ આપવાનો રાજપૂતોનો ધર્મ છે. તેથી તેણે વધારે આગ્રહ ન કરતાં ત્યાંથી વિદાય લીધી અને કયા ઉપાયે એ નાગ તેને કળજે આવી શકે, તેનો વિચાર કરતો તે ત્યાંથી ચાલ્યો થયો.

ચંચ રાઠોડના પેટમાં નાગે પ્રવેશ કર્યાને ત્રણ દિવસ થતાં, ખરાબર ત્રીજે દિવસે મધ્યરાત્રે, જ્યારે ચંચરાઠોડ નિદ્રાધીન થયેલો હતો, ત્યારે તે તેના પેટમાંથી બહાર નીકળ્યો.

આ વખતે એવું બન્યું, કે નિદ્રાધીન કલીરાણીના હાથ, પડખું ફેરવતાં અચાનક તે નાગની ફેણ પર આવીને પડ્યો. રાણીનો હાથ ફેણ પર આવી પડતાજ, આ નાગ બાઈ તો તેજ વખતે પોતાના જાતિ સ્વભાવ પર આવી ગયા “સાપલા ન બાપલા.” એ કહેવત અનુસાર ચંચરાઠોડના સ્વધળા ઉપકારોને વીસરી જઈને, નાગે કલી રાણીના સપ્તમાર હસન પર તેજ વખતે પોતાનો ભેરી હંથ માયો. સર્પના ભયંકર દંશથી કલીરાણી એક ઝીસની માથે તેજ શ્વેત જાગૃત થઈ ગઈ, અને યોડાજ સમયમાં મરણને શરણ થઈ સમસ્ત રાજમહાલયમાં આ હુબદ ઘટનાથી હાહાકાર થઈ રહ્યો અને નાગ તો પાછો પાતાળ ભાગે પ્રવેશ કરીને નાસવા લાગ્યો.

ચંચ રાઠોડના પેટમાંથી નાગના બહાર નીકળતાંજ ભેરીઆ ગાડ્રીને તેની જાણ થઈ ગઈ તે પણ તેજ વખતે તેની પાછળ પડ્યો.

હવે નાસતાં નાસતાં નાગને વિચાર આવ્યો, કે આ ગુસ્કેલીનો અંત, તેના ગુરૂ વગર કોઈ પણ લાવી શકે તેમ નથી. આથી તે પચ્છમાઈ હુંગર પર લખગુરૂ પાસે પહોંચી ગયો, અને ભેરીઆ ગાડ્રીના જીવમની તમામ હકીકત તેણે ગુરૂ પાસે ઘળીજ નમ્રતા થી નિવેદન કરી

એક ગુરૂના શિષ્યો ગુરૂભાઈ કહેવાય છતાં એક સ્ત્રીના કારણથી ભેરીઆને તેના ગુરૂભાઈ પર આટલો જીવમ શુભરતો લેઈને, લખગુરૂને તેના પર ગુસ્સો ચડ્યો. આથી તેણે નાગને જીવાનું,

કે લેરીઆને મેં જે વાતો વિષે ખાસ ચેતવણી આપેલી છે. તેમાંની એક તો એ, કે જ્યારે તે દરીયો ઓળંગશે, ત્યારે તેની કળા ઘટી જશે માટે તું કાઠિયાવાડમાંથી દરીઓ ઓળંગીને કચ્છમાં આવ્યો જઈશ, તો ત્યાં એની શક્તિ તને હંકારી શકશે નહિ. અને ખીજી વાત એ છે, કે જ્યાં એની નજર ન પડે, તે ઠેકાણે જો કોઈ નાગ એને ઠરડે, તો તેનું ઝેર તેને જરૂર ચડી શકે તેમ છે. આ બે બાબતો સ્પષ્ટ કરીને, લખણુએ નાગને દરીઓ ઓળંગી જવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

(૭)

આત્મ-બલિદાન.

શુરની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને, પેલો નાગ તેજ દણે ત્યાંથી નાસવા લાગ્યો. નાસતાં નાસતાં છેક નાગની બંદરે આવીને, તેણે માથું બહાર કાઢ્યું, તો ત્યાં પણ લેરીઆને હાજર ઉભેલો જોઈને, તે પાછો જમીનમાં પેસી ગયો. નાગની બંદરપાસેની નાગમતી નદી નીચેથી ચાલતો ચાલતો, કચ્છનો અખાત ઓળંગી, તે કચ્છમાં દાખલ થયો, અને કચ્છની નાગમતી- નદી નીચેથી ચાલતો ચાલતો તે આડવાડુંગર પર આવી પહોંચ્યો.

આડવા ડુંગરપર આ વળતે કાળી લમ્બર જેવી લેંસો ચરી રહી હતી. અહીં આ નાગ પોતાનું સ્વરૂપ બદલાવીને, પાડાને વેશે લેંસોના ધણુમાં દાખલ થઈ ગયો. લેરીઆના પંદમાંથી બચવા, તે પોતાના નવા સ્વરૂપમાં સંભાળપૂર્વક લેંસોના ધણુમાં ફરવા લાગ્યો.

લેરીઓગાડી પણ લોંચ સૂઘતો સૂઘતો, નાગની પછવાડે આડવા ડુંગર પર આવી પહોંચ્યો. તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું,

* જમનગરનું જુનું નામ નાગનીબદર આજ કારણથી પડેલું કહેવાય છે.

— જમનગર પાસેની નદી, નાગનદીના નામે ઓળખાય છે, અને લગભગ તેની સામેની જ દિશામાં કચ્છની નાગનદી આવેલી છે. આ નાગ એજ માર્ગે કચ્છમાં દાખલ થએલો કહેવાય છે.

કે તેના ચાર ક્યાંક લેસોના ધણુમાં જ હોવો જોઈએ. પરંતુ તેને જોળખી જવાની શક્તિ હવે લેરીઆમાં રહી ન હતી. એટલામાં તેને એક ઉપાય સૂઝી આવ્યો. તે પોતાની મોવર કહાડી, તેને મધુરા સ્વરથી બજાવવા લાગ્યો. અને મોરલીની અસર કોના પર વધારે થાય છે, તેનું તીક્ષ્ણ દષ્ટિએ અવલોકન કરવા લાગ્યો. લેરીઆએ તેની સઘળી શક્તિ આજ મોરલી બજાવવા પાછળ ખરચવા માંડી. તેની મોરલીનો મનોહર ભુલંદ અવાજ આખા ચાડવા ડુંગરપર શુંજન કરવા લાગ્યો.

આ વખતે લેસોના ધણુમાંનો એક પાડા, પોતાના શરીરનું જ્ઞાન ભૂલીને મોરલીના તાન પર શુદ્ધતાન બની ટાલી રહ્યો હતો. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને, ચતુર લેરીઆએ ચેતી ગયો, કે તેના ચાર આપોઆપ એજ. તરતજ તેણે મોરલી પડતી મૂકીને, પેલા પાડાની પછવાડે દોટ મૂકી. પણ તે પાસે આવે તે પહેલાં તો પાડાએ પોતાનું સ્વરૂપ પલટી નાખ્યું, અને તે પાછો પાતાળ માર્ગે ગેબ થઇ ગયો.

નાગ પાસે હવે એકજ ઇલાજ બાકી રહ્યો હતો. ભુજાયા ડુંગરમાં એની માસી નાગદામણી રહેતી હતી. તે આશરો આપશે, એવી આશાએ તે ભુજાયાપર પોતાની માસી નાગદામણી પાસે પહોંચી ગયો.

લેરીઆની શક્તિ હવે ક્ષીણ થતી જતી હતી. ભુજાયામાંથી નાગને કબજે કરવાની વાત તેને માટે હવે મુરકેલ થઇ પડી હતી. તે પોતાના મનમાં અનેક યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ રચતો કેટલાક દિવસ ભુજાયાની તળેટીએ રહ્યો. યોગ દિવસમાં તેના શિષ્યો પણ તેની જોગ કરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. હવે લેરીઆના મનમાં કંઈક હિંમત આવી.

એક દિવસ તેણે પોતાના સઘળા શિષ્યો સાથે ડુંગર પર ચડતા માંડ્યું. આજ તો મરતું, કે મારતું એવો તેણે પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો હતો. સગર્મ સંગારના સ્નેહની આશામાં જ્ઞાન ભૂલેલા લેરીઆને તેની ઘટલી જતી શક્તિનું જ્ઞાન ન હતું. તે

— કચ્છમાંની નાગોરી લેમોની જાત આ નાગની જોવાદ છે એવું પણ કેટલાકનું માનવું છે.

પોતાના શિષ્યો સાથે નાગની તપાસ કરતો કરતો, છેક બુઝ્યા હુંગર પરના નાગદામણીના રાક્ષડા સુધી આવી પહોંચ્યો.

આ વખતે નાગદામણી પાસે આવેલો એક નાગમગો- પરિયા વાંચતો બેઠો હતો. નાગદામણી અને પેલો મારવાડી નાગ તે સાંભળી રહ્યાં હતાં.

ભેરીઆ ગાડીને અહીં પહોંચી આવી પહોંચેલો જોઈને, નાગ પ્રથમ તો ગભરાઈ ગયો. પણ તરતજ લખગુરનાં વચનો યાદ આવતાં તે પાછો સ્વસ્થ થયો. તરતજ તે ત્યાંથી નાસવા લાગ્યો. આગળ નાગ, અને પાછળ ભેરીઆ. બંને ત્વરિત ગતિએ રસ્તો કાપવા લાગ્યા; એટલામાં નાગે છેલ્લી હિંમત કરી, ભેરીઆની નજર ચૂકવવા માડી. અને તરતજ તે ચાલાકીથી એક સુંદર જ્યેષ્ઠિકા સ્વરૂપે ભેરીઆના રસ્તા પર પડી રહ્યો.

ભેરીઆ ગાડી આ સ્થળે આવી પહોંચતાંજ, જમીન પર પડેલી જ્યેષ્ઠિકા પર તેની દૃષ્ટિ પડી સુંદર વળેલી મૂઠવાળી મુશો-ભિત લાકડી જોઈને, ભેરીઆએ તે ઉપાડી લીધી, અને પોતાના ખસા પર મૂકી. તેજ દૃષ્ટે આ લાકડી એક લય કરે જેરી નાગમાં ફેરવાઈ ગઈ. અને તેણે ભેરીઆ ગાડીની ગરદનના પાછલા ભાગ પર ઢંશ દીધો.

સર્પઢંશ પર માત્ર એક દૃષ્ટિ ફેંકતાજ ગમે તેવા જેરી સર્પ-નું સઘળું ઝેર ઉતારી નાખવાની ભેરીઆની શક્તિ ભારે હતી. પરંતુ આજનો ઢંશ તો ગરદન પર ચએલો હોવાથી, તેનું ઝેર ઉતારવાને, ભેરીઆ તદ્દન અશક્ત હતો. આથી તે તેજ દૃષ્ટે ધન! દેતો જમીન પર પટકાઈ પડ્યો.

હવેજ તેને યાદ આવ્યું, કે સગઈ સંગારના મોહમાં શુરૂએ તેને દરીઆ આળંગવાની મનાઈ કરેલી હોવાની વાત, તે ચૂકી ગયો હતો પરંતુ આ ઠહાપણ તો ‘સંજ્યા પડીનું’ હતું તેની

+ જાટ મારણની માફક નાગોના પરિયા વાચતાર વંહીવંચા નાગ મંગા કહેવાય છે. એ લોકો નાગો સિવાય બીજા કોઈને પણ વાચતા નથી એમ કહેવાય છે.

રોગેરગમાં લયનાક વિષ વ્યાપી ગયું હતું. આ એરી અસરતું જોર ભાંગવાને, લેરીઆ ગાર્ડીની ઉસ્તાદી આજ નિષ્ફળ બની હતી.

લેરીઆએ ત્યારે બોલ્યું, કે હવે તેના બચવાની એકે આશા નથી, ત્યારે તેણે પોતાના સઘળા ચેલાઓને એકઠા કરીને કહ્યું, કે મારા શરીરને અગ્નિદાહ ન દેતાં, તમે બધા તે રાંધીને ખાઈ જાઓ. અને તેથી તમે સઘળા મારા જોવાજ ક્રિયાવાન બની જશો. આ વાત ખાસ યાદ રાખીને, ત્યારે તમે મારા વેરનો બહોલો લેશો, ત્યારેજ મારી સફળતિ થશે.

આટલું બોલીને ભૂપતવંશના આ ગાર્ડી રાજકુમારે તરતજ પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કરી દીધા.

હુલો—ભુજંગ લેરીઆ મારેઓ, કુંડે દેઓ ખાક;
ઠઈ મણધર હાક, ગાર્ડી કે મારેઓ.

ભાવાર્થ—ભુજંગે લેરીઆને મારી નાખ્યો, અને પોતાની કૂંદ-થી તેને ખાક બનાવી દીધો. મણધરે હાક મારીને ગાર્ડીને ગાળા નાખ્યો.

શુરની આજ્ઞા અનુસાર લેરીઆ ગાર્ડીના ચિધ્યો, તેના શબ-ને લઈને આવતા થયા અને તેના મૃત શરીરના હુકકા કરીને, તે રાંધવા લાગ્યા.

હવે નાગે વિચાર્યું, કે એક લેરીઆના કારણે આટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું; તો હવે તે એકમોને ચાગીશ લેરીઆ થશે, તો દેણુ બહુ તે શુભે કરી નાખશે? આ વિચારથી તેણે એક નવી બાજી બીછાવવા માહી.

તરતજ પેટો નાગ એક પ્રાણચતુરું સ્વરૂપ ધારણ કરીને, ત્યાં લેરીઆ ગાર્ડીના ચેલાઓ તેના શબને રાંધી રહ્યા હતા, ત્યાં પ-હોઢી ગયો. અને તેમને ખૂજવા લાગ્યો, કે તમે આ શું કરી રહ્યા છો?

“મહારાજ!” એક ચેલાએ કહ્યું, “અમારો શુર લેરીઆ ગાર્ડી સંપર્કશથી મરણ પામનાં, અમે તેના શબને તેની આજ્ઞા મુજબ રાંધી રહ્યા છીએ.”

“અને તમે એ શબ્દને સંધીને શું કરવા ધારો છો?”
પ્રાશ્નણે પૂછ્યું.

“અમારા શરૂની એવી આજ્ઞા છે, કે તેનું શરીર અમારે સં-
ધીને ખાઈ જવું.” બીજા ચેલાએ જણાવ્યું.

“પણ તેનું કારણ?” પ્રાશ્નણે પૂછ્યું.

“કારણ એજ, કે તેથી અમો સઘળા અમારા શરૂ જેવાજ
વિદ્યાવાન બની શકીશું.”

“ઐરરર! શરૂનું શરીર? અને તે તમે ખાઈ જવાને માટે
સંધો છો? ધિક્કાર છે તમોને અલાગીઆઓ! રૌરવ નર્કમાં પણ
તમને ક્યાંઈ સ્થાન નહિ જડે. વળી તમારા શરૂનું શરીર તો આપું
વિષમય છે, તે ખારો, તો નાહક કુતરાને મોતે મરી જશે. પછી
તો તમારી મરણ. તમારા શરૂએ પોતાના શરૂલાઈને સતાવતાં પણ
પ્રાણ ખોયા, અને તમે તો ખુદ શરૂનુંજ માંસ કાગડા-કતરાં પેઠે ખાવાને
તૈયાર થયા છો, તે તમારો ક્યાં આરો આવશે, તેનો કંઈ વિચાર
કર્યો છે? હજી સમય છે માટે ચેતી જાઓ! અને આ હાંડલાંઓને
દરીઆમાં નાખી દો! વળી તમે તમારા શરૂના નિર્દયપણે આવા
હાલહવાલ કરી નાખ્યા છે, તે માટે તમારા ખરા છગરથી પશ્ચા-
ત્તાપ કરો! આટલું કરશો તોજ તમારો છૂટકો થવાનો છે. હું તો
માત્ર તમારા બલ્લાની ખાતર કહું છું. પછી તમારી ઈચ્છા.”

આટલું બોલીને પેટો વેચધારી પ્રાશ્નણ તેજ વખતે ત્યાંથી
ચાલતો થયો.

આ પ્રાશ્નણની એકે એક વાત લેરીઆના ચેલાઓના અંતર-
માં તીરની પેઠે ઉડી ઉતરી ગઈ. તેજ વખતે સઘળાઓએ પોતાનો
નિશ્ચય ફેરવી નાખ્યો. કેટલાકને ઝેરની ધારની લાગી, કેટલાકને
પાપની ખીંક લાગી અને કેટલાકને મોતનો ડર લાગ્યો.

બધાનો નિશ્ચય એકજ થઈ ગયો. શરૂના શરીરનું માંસ સં-
ધીને ખાઈ જવાની વાત યાદ આવતાજ, તેમના હાડ ધૂજવા
લાગ્યાં.

અમરે તેમણે લેરીઆ ગાડીના શરીરવાળાં વાસણો દરીઆ-માં જઈને તારી દીધાં *

લેરીઆ ગાડીના ચેલાઓને તો તેમના શુરના શરીરની માત્ર વાસજ આવી અને એટલી શક્તિ આજ પણ ગાડી લોકોમાં મોલુદ છે.

ત્યારે સગઈ સંગારને આ વાતની જાણ થઈ, ત્યારે તે એક-દમ ત્યાં આવી પહોંચી, અને પોતાના ભાવિ-ભરથાર લેરીઆ ગાડી પાછળ ભુલ્યાડુંગર પાસે સતિ થઈ

ગાડીલોકો આજ પણ એમના રાજવંશની યાદગીરી ખાતર પાઘડી પર કલગી મૂકે છે.

નાગદેવતા તે દિવસથી ભુલ્યાપરજ રહ્યો. આજ પણ કચ્છની ગાડીના માલિકે નાગપંથનીના દિવસે એ નાગના રાક્ષામાં દૂધની તાંબડીઓ રેડે છે

લેરીઆ ગાડીનું નામ અદ્યાપિ કચ્છ-કાઠિયાવાડ અને માર-વાડમાં મશહૂર છે

* આ વ.સ.જો તરતા તરતા કામરદેવની ઓરતોના લાયમા ગયા, અને ત્યારથી કામરદેવમા મત્રવિદ્યાનું લેર વધી ગયું કહેવાય છે. આ કામરદેવ અથવા કામરદેવે એ લાવતું અ.આમ મનાય છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

ચૂડાસમા.

(૧)

ગ્રહરિપુ.

દેવેન્દ્રના ધીન્ત કુમાર ગજપતના વંશજો સિંધ અને મારવાડમાં થઇને ત્યાંથી સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા. અને જુનાગઢમાં રાજ્ય-સ્થાપન કર્યું. આ ગજપતના વંશજો ચૂડાસમાના નામથી ઓળખાય છે. ચૂડાસમા વંશનો પહેલો રાજા ગ્રહરિપુ વામનસ્થળીની ગાદીએ આવેલો જણાય છે. આ ગ્રહરિપુ અત્યંત જુદમી હોવાથી, તેણે ચારે તરફ ત્રાસ બોલાવી દીધો હતો. પ્રભાસપાટણ સમાન મહાન તીર્થધામો પણ તેના જુદમથી ઊજડાઈ ગયાં હતાં.

આ વખતે અણહીલવાડની રાજ્યસત્તા પહેલા મૂળરાજ સોલંકીના હાથમાં હતી. મૂળરાજ સોલંકી એક મહાન શિવભક્ત હતો. ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ રૂદ્રમાળાનું શિવાલય બંધાવનાર એ પોતેજ હતો. તીર્થસ્થાનોમાં ચાલી રહેલા ગ્રહરિપુના અત્યાચારની વાતો આ સોલંકીરાજથી સહન થઈ શકી નહિ આથી ગ્રહરિપુના ગર્વને જાણી નાખવા, તે પોતાના મોટા સૈન્ય સાથે વામનસ્થળી પર ચડી આવ્યો.

કચ્છનો જામ લાખાકૂલાણી ગ્રહરિપુનો પરમ મિત્ર હતો. તે ગ્રહરિપુની મદદ માટે કચ્છથી આવેલો હતો. પરંતુ ગ્રહરિપુના પાપનો ઘરો ભરાઈ આવેલો હોવાથી, તેનો અને જામ લાખાકૂલાણીનો આ લડાઈમાં અંત આવ્યો.

(૨)

રાહ કવાટ.

અહરિપુનો કુંવર કવાટ ઈ. સ. ૯૮૨ માં ગાદીપતિ થયો. રાહ કવાટ મહાન દાતાર હોતો. એક વખત એક ચારણે તેના મસ્તક પરની પાઘડી દાનમાં માગી. ચારણની આવી વિલક્ષણ માગણી જોઈને, રાહને નવાઈ લાગી. ચારણો માગણુવર્ગ હોવાથી, તેમને માથું નમાવતાં વાર ન લાગે, એ ઠારણથી રાહનું મન મુંઝાતું હતું. પરંતુ જ્યારે ચારણે ખાતરી આપી, કે જુનાગઢના ધણીનું મસ્તક તે ઠી પછી કોઈને નમાવવાનો નથી, ત્યારે રાહ કવાટે ખુશી થઈને, પોતાની પાઘડી ચારણદેવના મસ્તક પર પહેરાવી દીધી.

ચારણ દરતો દરતો શિંઆલમેટના વીરમે પરમારના દરબારમાં આવી ચઢ્યો પરંતુ તેના મસ્તક પર જુનાગઢપતિની પાઘડી હોવાથી, તેણે મસ્તક નમાવ્યા વગરજ વીરમદેવનો મુજરો કયો. ચારણની ઉદ્વેગથી જોઈને, વીરમદેવને ગુસ્સો ચઢ્યો. જ્યારે તેણે જણ્યું, કે ચારણના માથા પર રાહ કવાટની પાઘડી હોવાથીજ તે મસ્તક નમાવતો નથી, ત્યારે તેના ગુસ્સાની આગમાં ઘૂત હોમાયું. તેણે રાહ કવાટને નમાવવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. ત્યારપછી થોડાજ સમયમાં તેણે રાહને કેદ કરવાની કેપટજુદિથી, તેને યુદ્ધિપૂર્વક વંદાણમાં મળવા બોલાવીને પકડી લીધો. અને પોતાના રાજમહેલની નાચે આવેતા એક લોંચરામાં તેને કાઠ-પાંજરામાં કેદ કરી રાખ્યો. આ લોંચર પાણીવાટ પર હોવાથી ત્યાંથી આવતી-જતી સ્ત્રીઓની રાહ પર નજર પડતી એક દિવસ જુનાગઢની એક સુતારણ બાઈની રાહ પર દષ્ટિ પડ્યાં, તેણે તેને ઝાળખીને નમન કર્યું. આ બાઈ જુનાગઢની છે, એમ જણવાથી રાઉ તેની મારફત પોતાના ભાણેજ લિંગાવાળા પર સંદેશો મોકલ્યો.

હોહા—માથા માધે ચેરડો, હૈયા માધે વાહ,
કાચલીયે પાણી પીએ, કાઠ-પાંજરે કવાટ. ૧
તું કે'તાતો કાલ, તાળી તળાજત ધણી,
વાંલા હવે વગાડ, એકે લાધે લિંગલા. ૨

ઊગોવાળો મહાન પરાક્રમી હતો. એક વખત ઊગાવાળાએ રાહ કવાટની કચેરીમાં પ્રસંગ આવે એક હાથે તાળી પાડી બતાવવાના શબ્દો કાઢતા હોવાથીજ, રાહ કવાટે તેને એ વાતની યાદ આપી હતી. રાહનો સંદેશો આવતાંજ ઊગોવાળો એકદમ તૈયાર થઈ ગયો. અને શિઆલબેટ પહોંચી જઈને, તે ખોતાનાં પરાક્રમ અને ચતુરાઈથી રાહને છોડાવી લાવ્યો.

(૩)

રાહ દયાસ.

દાનવીરના શિરોમણિ સમા રાહ દયાસની કૃતિ ચૂડાસમાં વંશમાં સદા અમર છે. રાહ દયાસનું મૂળનામ રાહ જેંગાર હતું. ઇ. સ. ૧૦૦૩ માં તે જુનાગઢની ગાદી પર આવ્યો. એ વખતે સિદ્ધપુર પાટણમાં દુર્લભસેન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક વખત પાટણપતિની રાણીઓ ગીરનારની જાત્રાએ જતાં, ત્યાં તેમનું અપમાન થવાથી, દુર્લભસેન ક્રોધાયમાન થઈ ગયો, અને તે મોટા લશ્કર સાથે જુનાગઢ પર ચઢી આવ્યો. પરંતુ જુનાગઢનો ઉપરકોટનો કિલ્લો અત્યંત મજબુત હોવાથી, દુર્લભસેન છ માસ સુધી ગઢને ઘેરો ઘાલીને પણો રહેવા છતાં, તે રા' જેંગારને હરાવી શક્યો નહિ. આથી તેણે એક નવી યુક્તિ રચી અને રા' જેંગારનું મસ્તક લાવી આપનારને સવાલાખનું મનામ આપવાનું બીડું ફેરવ્યું. ત્રણ દિવસ સુધી તો આ બીડું કોઈએ ઉઠાવ્યું નહિ. પરંતુ ચોથે દિવસે બીજલ નામના એક તુમેર ચારણે બીડું ઉઠાવી લીધું. અને રાહનું મસ્તક લાવી આપવા તેણે કળુલાત આપી.

બીજલ જાણતો હતો, કે રાહ જેંગાર એક અદ્વિતિય દાતાર હોવાથી, તે ચારણને કદી પણ નાઉમેદ કરીને પાછો ફરવે તેમ નથી. આથી તે પોતાની જત્રી લઈને, રા'ને રીઝવવા જવાને તૈયાર થયો. બીજલ ચારણ જત્રી બજાવવામાં અતિ કુશળ હતો. તેની જત્રીના અવાજ સાંભળીને, જંગલના પશુઓ પણ તેની પાસે દોડી આવતાં.

હોહો—વધ વગડે વિચરે, જ ચારણ ચોરે ચંગ;
જનાવર જંગલજ, એ કરી રેઆણું રંગ.

જુનાગઢના દરવાજા પર આવીને તેણે દરવાજાને બૂમ મારી.

હોહો—દરવાણી દર ખોલ, આંઊં પરડેસી મંગણું;
કેા મગે લખ કરેડું, આંઉં મુવાલી સિરજે.

જુનાગઢના દરવાજા ચાચકોને માટે બંધ ન રાખવાનો રાનીનો વિવાદ હતો. ચાચકનું નામ પરતાંજ દરવાજા દરવાજા ખોલી નાખ્યો, બીજલ ચારણ અંદર દાખલ થયો. બરાબર રાજમહાલની નીચે આવીને તેણે પોતાની જત્રી છેડવા માડી.

રાહ જે ગારની રાણીનું નામ સોરઠરાણી હતું. સોરઠરાણી સમાન સૌદર્યવાન સ્ત્રી એ અમરે સમસ્ત સૌરાષ્ટ્રમાં બીજી ન હતી. સોરઠરાણીએ ત્યારથી સાંભળ્યું હતું, કે બીજલ નામના ચારણે રાત્રું માથું લાવવાનું બીડું ઉપાડ્યું છે, ત્યારથી તેના શબ્દને મુખ ન હતું. તે રાત્રે એક ક્ષણ પણ પોતાની નજરથી વિમુખ થવા દેતી નહિ અને એજ કારણથી ચાચકવર્ગ રાની મુલાકાત ન લઈ શકે એવો તેણે ખાસ પ્રયત્ન કર્યો હતો.

બીજલચારણ જત્રીમાં વધુને વધુ માધુર્ય રેડી તેને બળવે જતો હતો.

જત્રીનો રસિક અવાજ સાંભળીને, રાએ બહાર જોયું, તો જત્રીના તાન પર શુભતાન બની રહેલા એક ચારણ પર તેની દૃષ્ટિ પડી. ચારણને જોઈનેજ તે જાણી ગયો, કે એ બીજે કોઈ નહીં પણ બીજલ પોતેજ છે. આથી તે તરતજ સોરઠરાણીને દહેવા લાગ્યો.

હોહો—હુંલ હુંલ યેા જે મુઓ, આયો હો બીજલ;
સોરઠ સખાવતજ, શુશ આયઈ પલ.

બીજલનું નામ સાંભળતાજ સોરઠરાણીના પેટમાં ક્ષાણ પડી. જેનાથી તે સદા દૂર રહેવા માનતી હતી, તેને આવી પહોંચેલો જાણીને સોરઠરાણીના હૃદય પર બહુ વજ્રપાત થયો. આંગણે જમને

આવેલો નેમને, મનુષ્યના હૃદયપર જે અસર થાય, તેજ અસર સોરઠરાણીના અંતરમાં થઈ.

રાંએ તો તરતજ ચારણને ઉપર તેડાવીને તેનો સત્કાર કરવા માંડ્યો.

સોરઠરાણીએ પણ પોતાના ગળામાંથી સવાલાળનો હાર કહાડીને, તે બીજલચારણને આપવા માંડ્યો.

હુહો—હથમેં ખણી હાર, એં સોરઠ મંગણહારકે,
હિતરે હી મુંહીને, ખ્યો હીંધો દાતાર.

સોરઠરાણીને સવાલાળનો હાર આપતી નેમને ચારણ બોલ્યો:—

હુહો—અસીં ઊ નં મંગણાં, જે હલી મંગાં હાર;
નીલાઇમ મથા મંગાં, હિસીને દાતાર.

ચારણ ગાંધી બીના સોરઠરાણીને કહી દેતો નેમને, રાંએ તેને ધીરથી કહ્યું.

હુહો—પદરે મં ચો મંગણાં, ડં ગુલુચં ગાઉં;
જિહીં તોળે મનમેં, સે ડીંધોસેં આઉં.

આમ રાંએ ચારણને લેઢ ખોલી ન નાખવાનું સાનમાં સગ-જાવી દીધું. તેથી તે શુપ થઇ ગયો. પરંતુ સોરઠરાણીના મનમાં તો દુઃખ અને ચિંતાનાં મહાસાગર; નેવણં મોભાં ઉછળી રહેલાં હોવાથી, તેણે પેલા હારથી પણ ઘણી વધારે કિંમતનો એક બીજો હાર ચારણને આપવાનો વિચાર કર્યો. આથી તે હાર લાવવા માટે, તે બીજા પાંડમાં ગઈ.

હવે રાંએ વિચાર્યું કે આવો વખત ફરીથી હાથમાં આવવો મુશ્કેલ છે. કારણ કે સોરઠરાણી આવી પહોંચતાં, તેની રૂબરૂમાં, મસ્તક કાપીને ચારણને આપી શકાય તેમ ન હતું. આથી તેણે તરતજ તદ્વાર લઇ તેના એકજ ઝાટકે માથું ચારણને કાપી દીધું.

એટલામાં સોરઠરાણી પણ બીજા નવલખા હાર સાથે ત્યાં આવી પહોંચી.

હુહો—મુરેઓ સોરઠ સાંમું, રેલે સંધો રત્ત;
સિર મુરે ઢાતારને, પેઓ અચી પટ.

હુહો—ધડ ધુબે ધરા ધુબે, રત્ત છલાકા ડે,
વામ્પ સિરને વાતમે,^૨ “લે બે ચારણ લે ”

સોરઠરાણી આ લયંકર દૃશ્ય જોઈ શકી નહિ. રક્તના ખાત્રો ચીઆમાં તરતું રાતું ધડ અને મસ્તક જોતાંજ રાણીને અંધારાં આવવા માંડ્યાં. બીજલચારણ તરફ તે ક્રોધાયમાન બનીને બોલી:—

હુહો—ફિંક ફિંક! મારે મંગળાં, સોરઠને સિરતાજ;
વઢે સિર ઢાતારને, કંડો સારે કાજ?

સોરઠરાણીને ચારણને ઝેલું આપવી જોઈને રાતું માથું બોલી બિઠ્યું.

હુહો—મીલું મં-ડે મંગલું, સતજ મં-છડ ટેક;
બોલ ભરાભર તોરીયાં, અંકા મથા અનેક.

ઢાતારતું માથું બોલતું જોઈને, ચારણ અને રાણી ચક્રિત થઈ ગયાં. રાંના મુખપર હાસ્યની છટા સાફ તરવરી રહી હતી.

હુહો—ખિલે મંધો ઢાતારને, હરખ નં-હૈયે માથ;
ઉથલી ઉથલી ઉઠાં ધીએ, બીજલ જિઠાં બોલાય.

રાહતું મસ્તક ટોલીમાં મૂકીને શહેરમાં ફેરવવામાં આવ્યું. આવી અદ્વિતિય ઢાતારીની વાત સાંભળીને, લોકો ‘આફ્રીન’ પો કારવા લાગ્યા અને બીજલચારણ પર શ્રીટકાર વરસાવવા લાગ્યા. ઢાતારની ટોલીને શહેર બહાર લાવવામાં આવી ચિત્તા ખડકાવા લાગી. ઢાતારતું મસ્તક જોળામાં લઈને સતિ સોરઠ ચિત્તામાં બેઠી. ચિત્તા સજગવા લાગી.

હવે બીજલચારણને વિચાર થયો, કે આજા એક મહાન દાના

રના પ્રાણ લઈ, તિરસ્કૃત જીવન જીવવા કરતાં મરણું અનેકગણું
સારું છે. એમ વિચારી તે પણ ચિત્તામાં ફરી પડ્યો. અગ્નિદેવ
પોતાની સર્વલક્ષી લાલ જીભ ઉછાળતો લડલડ ! જળવા લાગ્યો.

એટલામાં બીજલચારણની સ્ત્રી પણ આવી પહોંચી. બીજલ
ચિત્તામાં પડેલો જાણીને તેને પણ સત ચડ્યું. અને તે પણ
ચિત્તામાં બેસી ગઈ.

આ વખતે સોરઠરાણી તથા બીજલચારણની સ્ત્રી એ બંને
ગર્ભવતી હોવાથી, એક રાહ બેંગાર સાથે આમ છ જીવનો અંત
આવ્યો. આજ પણ કહેવાય છે કે:—

હુહો—એક મરતે બે મુઆ, બે મરતે ચાર;
ચાર મરતે છ મુઆ, વીરકરો વિચાર.

આ ઘટના પછી રાહ બેંગાર રા'દયાસના નામથી પ્રખ્યાત
થયો. અને તેના વંશવાળા સરવૈયા કહેવાયા. *

૧ કચ્છના ભાટ ચારણોના કથન મુજબ:—

હુહો—સોરઠ સિંહલક્ષ્મીપટ્ટી, ચોખી જાન પરમાર;
તારી સમુદ્ર પાર, બેટી રાગ લોજડી.

સિંહલક્ષ્મીપટ્ટી ચોખ પરમારને ત્યાં નળજા ગ્રહોમાં પુત્રીનો જન્મ
થવાથી, તેણે તેને પેટીમા નાખી, તે પેટી સમુદ્રમા તરતી મડી દીવી.
આ પેટી રતનશા નામક કુંભારના હાથમા આવવાથી, તેણે તે કન્યા
હંડેરીને મોટી કરી. અને પાટણના સિદ્ધરાજ જયસિંહ જેડે તેણે સગ-
પણ કર્યું. પાછળથી એ કન્યાને જીનાગઢનો રા'બેંગાર પરણી ગયો.
સિદ્ધરાજના મરણ વખતે તેના ભત્રેજા ભીમ હિરે અનેરાએ જીનાગઢના
રાહ બેંગારનું વેર વાળવા પાણી લીધેલું. અને ત્યારપછી તેણે બીજલ
ચારણ મરણ રાહ બેંગારને મરાવી, જીનાગઢ કમળે કર્યું. એમ એક
કંતકથા ચાલે છે. પરંતુ સિદ્ધરાજજયસિંહ અને રા' દયાસ સમકાલીન
ન હોવાથી, આ વાતને અતિહાસિક પુરાવા મળી રાકતા નથી.

(૪)

રાહ નોંધણ.

રાહ દયાસના અવસાન પછી જુનાગઢમાં દુર્લભસેનની સત્તા સ્થાપન થઈ અને તેનો સૂબો અમલ ચલાવવા લાગ્યો. રાહનો કુંવર નોંધણ એ વખતે હેઠળ બાલ્યાવસ્થામાં હોવાથી, તેને ઉંડપર ગણના આલીધર-બોલીધર નામના ગામના દેવાઈત પટેલે શુભરીતે ઉછેરવા માણ્યો. આ વાતની ખાટણના સૂમાને ખબર પડતા તેણે દેવાઈત પટેલને બોલાવ્યો, અને નોંધણકુમારને મત્વર સોપી દેવાની આજ્ઞા કરી. દેવાઈતપટેલ ધર્મસંકટમાં આવી પડ્યો. કુમારને તે કોઈ પણ જોખમે બચાવી લેવા માગતો હતો. વિચાર કરતા તેને એક ઇલાજ સૂઝી આવ્યો. કુમારને બદલે પોતાનો પુત્ર સૂમાને સોપી દેવાનો રાજ્યલક્ષ્મી આહીરો નિરધાર કર્યો. હેયુ' કંઠણ કરી, તેણે પોતાના પુત્રને રાજકુમારના શણગાર સજ્જતીને તૈયાર કર્યો. અને તે ખાટણના સૂમાને સોપી દીધો. જુનાગઢની ગાદીનો દાવો કરનાર એ બાળકુમારનો કાટો કાઢી નાખવાના વિચારથી, સૂમાએ તેજ દણે તેનું ગાયુ ઉઠાવી દીધું.

પોતાના પુત્રના લોભે પણ રાજકુમાર બન્યો. બાળી દેવાઈત પટેલને સંતોષ થયો. રાજકુમારને એ અત્યંત સલાખપૂર્વક ઉછેરવા લાગ્યો. થોડા વરસમાં તો આ બાળ રાજકુમાર જુવાન બોધ જેવો બની ગયો. હવે કંઈ રીતે એને જુનાગઢની રાજ્યગાદીપર બેસાડી દેવો, એનાજ વિચારમાં દેવાઈતપટેલ તક્લીન બન્યો.

દેવાઈતપટેલની જાસલ નામે એક પુત્રી હતી. જાસલ પરણાવવા યોગ્ય થતા દેવાઈતપટેલે તેના લગ્ન કરવા માણ્યા. આ વખતે તેણે સઘળા આહીરોને એકઠા કરીને, ખાટણના સૂમાને ઘાટ ધડી નાખવાનો પ્રબંધ રચ્યો. લગ્નપ્રસંગે તેણે ખાટણના સૂમાને અને તેના તમામ સંગાથીઓને પોતાને ત્યાં આમત્રણ કર્યું. જ્યારે આ લોકો આવી પહોંચ્યા, અને જમવાને બેઠા, ત્યારે સઘળા આહીરોએ પ્રથમથી કરી રાખેલી ગોઠવણ સુજળ લેવા થઈને, ખાટણના સૂમાને અને તેમના તમામ અધિકારીઓને એક સપાટામાં વાઢી નાખ્યા અને જુનાગઢની રાજ્યગાદીપર નોંધણકુમારનો રાજ્યાભિષેક કર્યો.

દેવાઇતપટેલની દીકરી જસલને નોંધણુકુમારે પોતાની ધર્મની ખેલેન કરી હતી. આથી તેણે જસલનાં લગ્ન વળતે તેને જે જોઇએ તે માગી લેવા કહ્યું. પરંતુ જસલે તે વળતે કંઈ પણ માગણી ન કરતાં, જરૂર પડે ત્યારે માછળથી માગી લેવા જણાવ્યું.

એક વળત સમસ્ત સૌરાષ્ટ્રમાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો. તેથી જસલનો પતિ સાંસતીયો પોતાના તમામ ઢાંરો સાથે દુકાળનો સમય ઠાલી આવવા સિંધ તરફ નીકળી ગયો. સિંધમાં તે વળતે હમીર સુમરો રાજ્ય કરતો હતો. એક વળત જસલ પર હમીર સુમરાની દૃષ્ટિ પડી જસલ રૂપ-રૂપનો અવતાર હતી. પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાને પણ ઘડીભર ચંભાવી દે, એવું જસલનું અતૂલ સૌન્દર્ય જોઇને, હમીરસુમરો તેનાપર મોહિત થઈ ગયો. સાંસતીયાને તેની વાંઠ ખીજે ક્યાં પણ ન લઈ જવાની હમીરસુમરાની આજ્ઞા થઈ. સુમરા સરદારની યુદ્ધિ ળગડી જઈ, આ પતિ-પત્ની ગભરાવા લાગ્યાં. એટલામાં જસલને રા' નોંધણુનું વચન સાંસરી આવ્યું. તેણે તરતજ રા' નોંધણુને સંદેશો મોકલ્યો કે:—

હોહો—નહિ મામો નહિ માસાળ, નહિ માદીજતયો વીર;
સિંધમાં રોકી સુમરે, હાલવા ન દે હમીર.
તું ના'તે જે નાય, તે તું છૂતે હુધ્ધ;+
વીર વિમાસી જોય, નવગણુ નવ સોરઠ ધણી.
માંડવડે મહાલતાં, તેં બંધવ આપ્યો બોલ;
કરને કાપડની કોર, જહલને જુનાના ધણી.

જસલનો આ સંદેશો સાંભળીને, રા' નોંધણુ સત્વર લશ્કર તૈયાર કર્યું. અને મેહર, મૈયા તથા આહીરોની એક મોટી ફોજ લઈને, તેણે સિંધ તરફ કૂચ કરવા માંડી. જ્યારે હમીરસુમરાએ જાણ્યું, કે જસલના રક્ષણાર્થે ગીરનારનો ધણી મોટા સૈન્ય સાથે આવ્યો આવે છે, ત્યારે તેણે પણ પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરવા માંડ્યું. બંને ફોજો સામસામી થતાં લડાઈ ચાલુ થઈ. રાહ નોંધણુના મહાદુર સરદારોએ હમીર સુમરાના લશ્કરને શિકસ્ત આપી રાહ

+ તું ન હોય ત્યારે પણ જે ન થાય, તે તારા હોવાજતા થઈ છે.

નોંધણુ પોતાની જેન લસલને અને તેના પતિને લઇને જુનાગઢ તરફ ચાલતો થયો. અહીં આવી તેણે દેવાઈત પટેલને પચીસ ગામે આસમાં આપી પટેલ બતાવ્યો. અને બીજા પણ સઘળા આહીરોને યોગ્ય આસ આપી સંતુષ્ટ કર્યો.

(૫)

રાહજેંગાર ને રાણકદેવી.

જુનાગઢના ચૂડાસમા રાજવી બીજા નોંધણુનેા કુમાર રા'જેંગાર થયો. જેંગારના પિતા બીજા નોંધણુ એકવાર મહીકાંઠાના ઉમેટાના રાજને હરાવી, તેને તેની કન્યા પરજીવવાની ફરજ પાડી. તે વખતે કન્યાનો ભાઈ હંસરાજ મહીરો બોલ્યો, કે મારો બાપ બીકણુ છે, કે નોંધણુને કન્યા પરગાવે છે. પણ હું કોઈ દહાડો નોંધણુને જરૂર મારી નાખીશ. આ સાંભળીને નોંધણુ હંસરાજને મારવાનું પણ લીધું. નોંધણુની જાન ઉમેટાથી પાછી વળતાં, ત્યારે જસદણ નજર દીક લોંચરાગામ આગળ આવી, ત્યારે ત્યાંનો રાજ બોલ્યો, કે મારો દિલ્લો બંધાય છે તે જો પૂરો થયો હોત, તો હું એ કન્યા જરૂર પડાવી લેત. આ પરથી નોંધણુ લોંચરાના રાજને મારીને, તેના દિલ્લો પાડી નાખવાનો બીજો નિયમ લીધો.

એક વખત સિદ્ધરાજ જયસિંહે પાંચાલમાં નોંધણુને હરાવીને સખત હાર આપી. તે પરથી તેણે પાટણુનો દરવાજો પાડી નાખવાનો ત્રીજો નિયમ લીધો. અને એનો ચોથો નિયમ સિદ્ધરાજના ભાટના ગાલ ફાડી નાખવાનો હતો. કારણ કે સિદ્ધરાજના ભાટે એકવાર નોંધણુની મજકરી કરેલી હતી. આ ચાર પ્રતિજ્ઞાઓમાંથી એક પણ પાર ન પડી, એટલામાં નોંધણુ મગ્વા પડ્યો. નોંધણુના ચાર દીકરા હતા. તેણે મગ્ની વખતે ચારે દીકરાને એકઠા કરીને કહ્યું, કે મારી ચારે પ્રતિજ્ઞાઓ જે પૂર્ણ કરે, તેજ માન પછી માન તખ્તપર બેસે. ચારમાં કોયો મોટા પુત્ર રાયધણુ લોંચરાનો દિલ્લો તોડીને ત્યાંના રાજને મારવાનું માયે લીધું. આથી તેને ચાર પ્રાંત મળ્યા. બીજા દીકરા ચેરસિંહે ઉપરના કામની સાથે હંસરાજ

મહીરાને મારવાની પણ કબુલાત આપી. તેથી તેને પણ શ્રાસ મળ્યો. ત્રીજે કુમાર ચંદ્રસિંહ ને અંખાળનો ચૂડો પહેરતો હતો, તેનું બીજું નામ ચૂડચંદ્ર હતું. તેણે નોંધણી ત્રણ પ્રતિશાઓ પૂર્ણ કરવાની કબુલાત આપી. માત્ર ભાટના ગાલ ચીરવાની ના કહી. આથી તેને પણ શ્રાસ આપવામાં આવ્યો. પણ સર્વથી નાના ખેંગારે ચારે વાત માથે લીધી. તેથી તે ગિરનારના તખ્તને માલીક થયો. તેણે પહેલીજ સવારીમાં સોંધરાનો કિસો પાડી નાખીને, ત્યાંના રાખને માર્યો. બીજી ચડાઈ કરી, હંસરાજ મિહીરાને હત્ત કર્યો. ત્રીજી સવારીમાં સિદ્ધરાજના પાટણ પર ચડી જઈને, તેનો પૂર્વ તરફનો દરવાજો પણ પાડી નાખ્યો. અને ત્યાંથી આવી સિદ્ધરાજ સાથે વરાવેલી રાણકદેવડીને લાવીને, તેની સાથે પોતાનાં લગ્ન કર્યાં. પેલા ભાટે આ પ્રસંગે આવીને ખેંગારનાં ખૂબ વખાણ કરવા માંડ્યાં, ત્યારે ખેંગારે તેનું મ્હોં ફાટી ગયું, ત્યાંસુધી તે માતીથી ભર્યું. અને કહ્યું, કે “ભાટ-ચારણોનાં મ્હોં આ રીતે ફાટે કટારથી નહિ.”

રાણકદેવડી મૂળ સિંધમાં પાવરમાં રોર પાવર નામે રાજા હતો. તેની દીકરી હતી તે મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મેલી હોવાથી, કુળનો નાશ કરનાર થશે, એવા જોશીના કથનથી રોર પાવરે તેને જંગલમાં શુકાવી દીધી. ત્યાંથી તે હડમત નામના કુંભારના હાથમાં આવવાથી, તેણે તેને ઉઠેરીને મોટી કરી. એક વખત તે કચ્છ-કેરાકોટમાં ગયો ત્યારે આ કન્યાની ખૂણસુરતીની વાત સાંભળીને, કેરાકોટના જામ લાખા દુલાણીએ તેની માગણી કરી. પરંતુ હડમતને આ વાત ન રૂચવાથી તે છાનોમાનો ત્યાંથી નાઠો. અને સોરઠમાં આવીને મહેવડી ગામમાં રહેવા લાગ્યો. અહીં આ કન્યા પાટણના સિદ્ધરાજ જયસિંહના ભાટોના જોતમાં આવી તેમણે વિચાર્યું કે એ કન્યા પાટણપતિ સિદ્ધરાજને લાયક હોવાથી, ત્યાં વાત કરીશું, તો આપણને જરૂર ઇનામ મળશે આમ વિચાર કરી તે પાટણ આગ્યા. સિદ્ધરાજે પોતાની સોળ રાણીઓમાંની દરેકને ત્યાં તેમને એકેક દિવસ વારાફરતી જમવાને તેજ્યા. દરેક ઠેકાણે જમીને આ ભાટો માથું હલાવતા સિદ્ધરાજે તેનું કારણ પૂછતાં તેણી બોલ્યા, કે આ રાણીઓમાં કોઈપણ પદ્મણી નથી. આમ કહી તેમણે પેલી કુંભાર-કન્યાના અતૂલ સૌન્દર્યની વાત કરી. કુંભારનું નામ સાંભ-

ળીને સિદ્ધરાજે પ્રથમ તો આનાકાની કરવા માંડી. પણ અનુપમ સૌન્દર્યની લાલચે તે લલચાયો, અને ભાટો પાસે તેને પરણવાની કબુલાત આપી. ભાટોએ તરતજ મહેવડી લઈને, હડમતની સૌન્દર્ય વતી કન્યા સાથે સિદ્ધરાજનું સગપણ કરી નાખ્યું.

આમ જે કન્યાનું સિદ્ધરાજ જોડે સગપણ થયું હતું, તેને જુનાગઢનો રાખેંગાર પરગી જતાં, સિદ્ધરાજ ક્રોધાયમાન થયો. અને એક મોટું સૈન્ય લઈને તેણે જુનાગઢને ઘેરો ઘાત્યો. બાર વર્ષ લગી પડ્યા રહેલા છતાં તે રા'ખેંગારને હરાવી શક્યો નહિ.

આ વખતે રા'ખેંગારની યેન જેને સિદ્ધરાજના ઠોઠ સગા સાથે પરણાવી હતી, તેને દેશગ અને વીથગ નામના બે ટીકરા હતા. રાહ ખેંગાર માટે રાણકદેવડી લાવી આપવામાં દેશગે ઘણીજ આલાકી બનાવી હતી. આગળ જતાં દેશગ પ્રત્યે ખેંગારને કંઈ વહેમ આ વતાં, તેણે દેશગ અને વીથગને જુનાગઢનો ત્યાગ કરી જવા આજ્ઞા કરી. આથી આ બંને જણ જુનાગઢથી નીકળીને સિદ્ધરાજને મળ્યા. અને જુનાગઢના દરવાજાને ધાપ આપીને, સિદ્ધરાજના લશ્કરને ચ હેરના દરવાજા ખોલાવી દીધા. લશ્કર અંદર દાખલ થતાંજ ખૂનખાર લડાઈ ચાલુ થઈ. અને તેમાં રાહ ખેંગાર પોતાના સૈન્ય સાથે કામ આણ્યો.

સિદ્ધરાજે રાણકદેવીનું મન મનાવવા ઘણી યુક્તિઓ કરી, અને પોતાની સઘળી શક્તિઓ અજમાવી, પણ આ પતિ પ્રેમી સત્તિ, પોતાના સતિત્વમાથી લેશ પણ કળી નહિ. છેવટે સિદ્ધરાજ જ્યારે તેના બંને પુત્રોને મારી નાખવા તૈયાર થયો, ત્યારે તેના પુત્ર માણે-રાને રડનો જોઈને રાણકદેવીએ કહ્યું:—

મોરઠો—માતુરા છું મ ગેય, મ કર રાતી આંખડી,
કૃળમાં લાને ખેય, મરનાં મા ન મંલાડીએ.

છેવટે સિદ્ધરાજે તેના બંને પુત્રોનો ઘાત કર્યો. છતાં ગણક દેવડી પોતાના નિશ્ચયમાં ગિરનાર જેવીજ અચળ રહી

સિદ્ધરાજ જ્યારે રાણકદેવીને લઈ જતો હતો, ત્યારે તે દૃઢ્ય લેલે કપાંત કરવા લાગી. ગિરનારને દેશીને તે બોલી.—

સોરઠો—ઉંચો ગઢ ગિરનાર, વાઢળથી વાતું કરે,
મરતાં રા'ખેંગાર, રંડાપો રાણકદેવડી.
ગાઝારો ગિરનાર, વળામણ વેરીને ધીઓ,
મરતાં રા'ખેંગાર, ખરેડી ખાંગો નવ ધીઓ.

કહે છે, કે આ વખતે ગિરનાર ખરેખર પડવા લાગ્યો. તે જો-
ઈને તે ફરી બોલી:—

સોરઠો—મ પડ મારા આધાર, ચોસલાં કોણ ચડાવશે ?
ગયા ચડાવણુદાર, જીવતા જાતર આવશે.

સતિનાં આ વચનોથી ગિરનાર પડતો અટકી ગયો એમ કહે-
વાય છે.

આગળ ચાલતાં રાહજેંગરના અથ્થ હુંસલાને જોઈને તે કહે-
વા લાગી.

સોરઠો—તરવરીયા તોખાર, હેયું ન ફાટયું હુંસલા !
મરતાં રા'ખેંગાર, ગામતરાં શુભશતનાં ?

વળી એક શીંગાળા સાખરને જોઈને તે બોલી:—

સોરઠો—રે સાખર શીંગાળ ! એક દી શીંગાળાં હતાં,
મરતાં રા'ખેંગાર ! લાવનાં લીલાં ચર્ચરદ્યાં.

ત્યાંથી આગળ એક ખીલતા ચંપાને જોઈને તેણે કહ્યું:—

હલો—ચંપા ! તું કાં મોરીયો, થડ મેલું અંગાર,
મોરે કળીયું માણુતો, માર્યો રા'ખેંગાર.

એટલામાં ગિરનાર પર ઉભેલા એક મયુર પર તેની દૃષ્ટિ પ-
ડતાં તે બોલી:—

સોરઠો—ગરકે ગન્થ મોર, ગાખે ગરવાને ચઢી,
કાપી કાળજ કોર, પીંજર દાઝયો પાણીએ.

ચોડીવારમાં ગિરનારની તળેટી આવી પહોંચતાં રાણકદેવીએ કહ્યું:—

સોરઠો—ઉતર્યા ગઢ ગિરનાર, તનકું આઠ્યું તળાટીએ,
વળતાં બીજવાર, દામોદ્રું નથી દેખવો.

વળી રા'ખેંગાર યાદ આવતાં તેણે કહ્યું:—

સોરઠો—જે સાંચે સોરઠ ઘડ્યો, ઘડિયો રા'ખેંગાર,
તે સાંચો ભાંગી પડ્યો, જતો રહ્યો હુહાર.

આમ અનેક વિધ કટપાંતો કરતી તે સિદ્ધરાજની સાથે પાટણ આવી. અહીં સિદ્ધરાજે તેનું મન ફેરવવાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ રાણકદેવી એક ટળી બે થઈ નહિ આખરે સિદ્ધરાજે તેની શી ઇચ્છા છે, તે પૂછતાં રાણકદેવીએ વઢવાણ જવાની પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. સિદ્ધરાજ તેને વઢવાણ તેડી ગયો. વઢવાણ આવતાંજ રાણકદેવીને સત અડ્યું. હવે સિદ્ધરાજ ડરવા લાગ્યો. અને તેણે લોગાવા નદીને કાંઠે એક ચિત્તા ખડકાવી તૈયાર કરી રાણકદેવીને તેણે કહ્યું, કે જો તું ખરેખરી સતિ હશે, તો આગ એની મેળેજ સળગશે.

રાણકદેવી મુરજ સામે ઉભી રહીને પ્રાર્થના કરવા લાગી અને સિદ્ધરાજ સામે ઉભો રહીને સતિનું સત જોવા લાગ્યો.

સોરઠો—વાયુ વાય મવાય, વાયે વેળુ પરજળે,
ઉસો ત્યાં સિદ્ધરાય, સત જોવા સોરઠીયાણીનું.

રાણકદેવી પ્રભુ પ્રાર્થના કરી વઢવાણ સામે જોઈને બોલી.—

હુહો—વારૂ શહેર વઢવાણ, લાનોળે ભોગાવો વહે,
ભોગવતો ખેંગાર, હવે ભોગવ ભોગાવા ધણી,

આમ કહીને રાણકદેવી ચિત્તા પર ચડી અને તેજ વખતે સ્વયં અગ્નિ પ્રગટ થતાં તે સતિ થઈ ત્યાર પછી સિદ્ધરાજે તે જગ્યાએ સતિનું દેવળ બંધાવ્યું આજપણ વઢવાણમાં ભોગાવાને કિનારે સતિ રાણકદેવીની દહેરી કાયમ છે લોકો કહે છે, કે રાણકદેવીના શ્રાપથી સિદ્ધરાજ નિઃસ તાન મરણ પામ્યો.

આજ પણ ગુજરાત અને સોરઠના લોકો કોઈના મરણ વખતે ઘણા અફસોસ બતાવવા રાણકદેવીના દાખલા આપીને રૂએ છે.

આ વખતથી સોરઠ સિદ્ધરાજના તાબામાં આવ્યું. પ્રથમ સિદ્ધરાજે રાહજેંગારના લાલેજ દેશજ અને વીશજને જુનાગઢની ગાદી આપવા જણાવેલું, પણ પાછળથી તેણે તેમને દગાબાજ જાણી મરાવી નાખ્યા. અને જુનાગઢનો કારશાર તેણે પોતાના સુમણ નામના સેનાપતિને હસ્તક સોંપ્યો.

એ સમયે જુનાગઢની પ્રજા પણ નિમાલ્ય ન હતી. પ્રજાએ સિદ્ધરાજની સત્તા સામે બળવો ઉઠાવ્યો. અને જુનાગઢની રાજ્ય-સત્તા રાહજેંગારના નજદીકના વારસદાર ત્રીજા નોંધણને સોંપીને તેને ઇ. સ. ૧૧૨૫ માં રાજ્યાભિષેક કર્યો.

(૬)

રાહ મંડળિક.

ચૂડાસમા વંશનો છેલ્લો રાજા રાહ મંડળિક મહિપાળ દેવનો બીજો પ્રમાર હતો. રાહ મહિપાળદેવે તેને પોતાની હયાતીમાં જુનાગઢની ગાદી પર વિક્રમની સોળમી સદીની શરૂઆતમાં બેસાડ્યો હતો. મંડળિકની શરૂઆતની કારકીર્દિ ઘણી સારી હતી પરંતુ તેના પિતાના મરણ પછી તેને મળેલી સ્વતંત્રતાએ સ્વચ્છંદનું સ્વરૂપ પકડ્યું, અને મંડળિકનું મગજ લભાવી નાખ્યું. નરસિંહ મહેતા પર અને નાગબાઈ આરણીયાણીના કુટુંબ પર તેણે કરેલા અત્યાચારના પરિણામે માત્ર તેનોજ નહિ, પરંતુ ચૂડાસમાની રાજ્ય સત્તાનો સૌરાષ્ટ્રમાંથી અંત આવ્યો.

રાહમંડળિકના સમયમાં જોખામંડળમાં સાંગણ વાઢેરની રાજ્ય સત્તા હતી. આ સાંગણ વાઢેર પાસે લાખણસી નડો નામે એક દેશીંદી ચારણ હતો. સાંગણ વાઢેર મહાન દાતાર હતો. તેની કીર્તિ સાંભળીને રાજધાની અને જોડાસર ગામના જોગીદાસ અને બાનાઈત નામના બે ચારણો તેને આચ્છાને આવ્યા. પરંતુ સાંગણ વાઢેરના દેશીંદી લાખણસી નડોને તેમની અદેખાઈ આવતાં તેણે સાંગણ વાઢેર સાથે તેમની મુલાકાત ન થવા દેતાં પાછા વાળ્યા.

હુહો—રાજધણીએ રાણાહારા, ચારણ વડાને ચિત્ત,*
જેતાં જોગીદાસીઓ, બીજો બાનાઈત.

જ્યારે સાંગણુ વાઢેરને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તે પોતાના દયોદી લાખણુસી નડા પર અત્યંત ગુસ્સે થયો. અને તેને દરિદ્રતાનો શાપ આપીને પોતાના દરગારમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે દિવસથી લાખણુસી નડો નિરાશ્રિત બનીને દરિદ્રતાના પાશથી ઘેરાઈ ગયો. આ દુઃખથી મુક્ત થવા તે જુનાગઢ નજદીકના મોઆણીઆ ગામની માતા નાગબાઈને શરણે આવ્યો. નાગબાઈ માતાને આ દરિદ્રી ચારણની સ્થિતિ પર દયા આવી. અને તેણે તેને જુનાગઢના ધણી રાહ મંડ-જિકને યાચવા માટે મોકલ્યો.

સાંજના સમયે મંડજિક જ્યારે રાજ ઠથેરીમાંથી બહાર આવ્યો, ત્યારે એક ઉંચા જોડલા પર ઉભા રહીને લાખણુસી નડાએ પોકાર કર્યો.

હુહો—પંખી ગ્રમ તણાં, મુને વડ સોઢે નહિ,
આવે ઉલટ ભર્યા માળા ઉપર મંડજિક.

લાખણુસી ચારણનો આ હુહો મંડજિકે સાંભળ્યો જોરો, પરંતુ રાજમદમાં ચક્રવૂર બનેલા મંડજિકે તે તરફ લેશ પણ લક્ષ આપ્યા વિના આગળ ચાલવા માંડ્યું.

ચારણ આથી લોઠો પડ્યો મંડજિકની જે પરવાઈ પર તેને ગુસ્સો ચડ્યો. આથી તે ફરીથી જોતી ઉઠ્યો.

હુહો—જામગ તે વાયાં જડે, વેહુ ભર ભર વામ,
દયણુક ન ધરે કાન, મણુધર નહિ તું મંડજિક.

ભાવાર્થ—મેં ખૂન ખૂન મોરલી વગાડી, પણ તેં તે કાને ધરી નહિ, માટે હે મંડજિક! તું એક મણુધર નહિ પણ સાપુલીચાન છે.

ચારણનાં વચનો પ્રત્યે ઉદાસીન વૃત્તિ દાખવી, મંડજિક જરા-પણ યોચ્યા વગર ચાલ્યો ગયો, તેથી લાખણુસી ચારણ અત્યંત નિરાશ થયો. અને ભર જગરમાં જાંબે દોઈ જોવાયલી વસ્તુ શોધતો

હોય, તેમ ધૂળની ઢગલી કરી તે તેને તપાસવા લાગ્યો. એટલામાં મંડળિકનો માનીતો સલાહકાર અને પટાવત ઈલો આવડો, જે કંઈ કારણસર પાછળ રહી ગયો હતો, તે અહીંથી પસાર થયો. તેણે આ વિચિત્ર યાત્રા કરતા ચારણને જોઈને, તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેના ઉત્તરમાં ચારણે પોતાનો સવાલાખનો દુહો બોલાવવાનું બણાવ્યું.

નિરાશ થએલા ચારણ પર ઈલા આવડાને દયા આવી તે તેને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. અને ઉત્તમ પ્રકારના ખાનપાન અને દાન-માનથી તેનો સત્કાર કર્યો. લાખણુસી ચારણ ઈલા આવડાના આદર સત્કારથી અતિ પ્રસન્ન થયો. અને તેનાં શુશુ-ગાન ગાવા લાગ્યો.

ન્યારે આ વાતની રા' મંડળિકને બણુ થઈ, ત્યારે તેણે ચારણ કવિને રાજસભામાં તેડી લાવવાની ઈલા આવડાને આજ્ઞા કરી.

ખીજે દહાડે ઈલો આવડો ચારણકવિને તેડીને રાજકચેરીમાં આવ્યો. અને રાજાની પ્રશસ્તિના દુહા કહેવા તેણે કવિને ઈશારત કરી. તરતજ ચારણ બોલી બોલ્યો:—

દુહો—દહ ગાઉએ દાતાર, પખાં કે પનરાં લગે;
પણ નવખંડ નામોચ્ચાર, અપડ* તારું એડીયા!

ચારણકવિને રાજાને બદલે ઈલા આવડાના જશ ગાતો જોઈને આખી સભા સ્તબ્ધ બની ગઈ. આવડાએ બારોટને કહ્યું, કે ચારણ દેવ, રાજાની સમક્ષ મારા દુહા ન કહેવાય! માટે રાજાના જશ બોલો! ત્યારે ચારણ ફરીથી બોલ્યો:—

દુહો—છાળ* માયલા છોડ, પેલી પાનાવળ કરે;
કરવણ કલોમ ખોડ, જય ઉપડડી એડીયા.

ભાવાર્થ—સારી જૂમિતો છોડ તરત નવપથવિન ચાલ, પણ હે ઇલા આવડા! નહારી જમીનનો છોડ તો કરમાઈજ નાલ.

આ દુહામાં મંડળિકનું હક્કહક્ક અપમાન હતું. છતાં ચારણ-

ને ઠેકાણે લાવવાને મંડળિકે તે તરફ લક્ષ ન આપતાં તેને ઉલટું
લાખપસાનું ઇનામ આપ્યું.

રાજાને લાખપસા કરતો જોઇને, બારોટ વળી બોલી બહો:—

હુહો—સૂમાંને સૂઝે નહિ, દીધા કેરા દાવ;
પામાં લાખ પસાહ, તો ઉપકારે એલીયા !

ચારણને આમ અવળું બોલતો જોઇને, ઇલાચાવડાએ તેને ફરી
ફરી સમજાવીને રાજાના જશ કહેવા જણાવ્યું. પણ ચારણ તો
પોતાની ધુનમાંજ મસ્ત હતો. તે બોલ્યો.—

હુહો—ભારી દેખી ભીંત, ચારણ ચિત્રાવો કરે;
પણ ચાવડીઓ વડ ચિત્ત, આડો ફેરે એલીયા.

ચારણનાં વચનો મંડળિકના હૃદયમાં બાલાની પેઠે ખટકવા
લાગ્યાં. તેણે તેજ વખતે લાખણસી નડાને તથા ઇલાચાવડાને
જુનાગઢ છોડી જવાનો હુકમ કરી દીધો.

આથી ઇલોચાવડા અને લાખણસી બંને જુનાગઢથી નીકળી-
ને, ત્યાંથી પાંચેક ગાઉ પર આવેલા મોઆણીઆ ગામમાં નાગબાઈ
માતાને આશરે આવીને રહ્યા.

નાગબાઈ માતાને નાગાજણ અને ચોસંધર નામના બે જોર-
માન પુત્રો હતા. અને મીણુલદે તથા ધાનાબાઈ નામે અનુક્રમે
બે પુત્રવધુઓ હતી. નાગાજણની સ્ત્રી મીણુલદે અત્યંત સૌંદર્યવાન
અને પદ્મિની હતી.

એક દિવસ મંડળિકના વાજાંદ હરિયા હાવરીએ તેનો પાસે
નાગજણની સ્ત્રી મીણુલદે પદ્મિનીના સૌન્દર્યની ખૂબ તારીફ કરી.
આથી મંડળિકની યુદ્ધિ બ્રહ્મ યનાં, તેણે મીણુલદે પદ્મિનીને નિહા
ળવાનો નિશ્ચય કર્યો. અધુરામાં પૂરું નાગબાઈ માતાએ ઇલાચાવડા
અને લાખણસી નડાને આશ્રય આપેલો હોવાથી, તેની ઇર્ષ્યાનો અગ્નિ

૮ લાખપસામાં એક દાથી, છત્ર, ચમચ, ગન્નને તમામ વસ્ત્રાલં-
કારો માથેનો પોપાક તથા દસદસની વાર્ષિક પેન્ડરની જમીન એટલા
નો સમાવેશ થાય છે.

પણ મંડળિકના મનમાં ધુંધવાઈ રહ્યો હતો. હૃમ્મતિએ દોરાયલો. મંડળિક, પોતાના હુદ્દ ધરાદાયી સંખ્યાજ ધ ઘોઠાઓ સાથે માતા નાગબાઈના મોઆણીઆ ગામે પહોંચી ગયો.

હુદ્દો—માતા મોઆણીઆ માંધ, ચમરાળા^૧ ચાલે નહિ,
વાળો લુંઠો જાય,^૨ નામ તિહારે નાગધ.
દીના હુંકે દીપડા, રાતે હુંકે સીંહ,
ખેડુને ખમા કરે, નાગધ નીલા નીંહ.

નાગબાઈ માતાનો એવો પરચો હતો, કે તેના મોઆણીઆ ગામમાં ચમરધારી રાજાઓ પણ પગપાળા ચાલતા, મંડળિક પણ સદા એજ નિયમને અનુસરીને વર્તતો. પણ આજ તો તેના નસીબનું ચક્કર અવળું ફરી રહ્યું હતું.

મંડળિક રાજા મોઆણીઆને ગાંધે આવતાં નાગબાઈ માતા પોતાની જ ને પુત્રવધુઓ સાથે, તેને વધાવવા માટે આવી પહોંચી. અને નાગાજીની સ્ત્રી મીણુલદેવીને રાને વધાવવાની આજ્ઞા આપી.

મીણુલદે સામગ્રીના ચાળ સહિત આગળ આવી. અને કંઠાવટીમાં આગળી બોળી, રા'ને કંકુનો ચાંદલો કરવા, તેણે તેના તરફ પોતાનો હસ્ત લખાવ્યો.

તરતજ રા'મંડળિકે પોતાનું મોઢું દક્ષિણમાંથી પૂર્વ દિશામાં ફેરવ્યું. આજ આ નવિન ઘટના જોઈને, મીણુલદેએ સાસુને પૂછ્યું, “આઈ, રાજા તો ફરતો સે” ત્યારે નાગબાઈ માતા બોલી, “બચ્ચા! એ દિશા ચોકખી નહિ હોય, માટે તું બીજી દિશામાં જઈને ચાંદલો કર.” મીણુલદે બીજી દિશામાં ગઈ. ત્યાં રા' વળી ત્રીજી તરફ ફરી ગયો. આમ આરે દિશામાં ફર્યા છતાં, મંડળિકે ચાંદલો કરાવ્યો નહિ. ત્યારે મીણુલદેએ વગી માતાને કહ્યું, કે “આઈ! રા'તો ફરતો સે.”

રા'ની હુદ્દ બુદ્ધિ હવે નાગબાઈ માતાના લક્ષમાં આવી ગઈ હતી. તેની આખોમાં આજ વરસવા લાગી તે બોલી, બેટા! રા' નથી ફરતો, એનો દી ફરતો સે.”

૧ ચમરાળા=ચમરધારી, રાજા

૨ વાળાનું દરદ મરી જાય.

મંડળિકની કુચુદ્ધિ જોઈને, રણચંડિકા સમી નાગખાઈ માતા
તેને શાપ આપવા લાગી

મોઝા—ગઠ જુનાની પોળ, દામોકુડ દેખીશ નહિ;	
રતન જાગે રોળ, મું સંભારિશ મંડળિક.	૧
નહિ વાગેજ નિગાપ, નકીજ હૂંકલને નહિ;	
ઉલરે એમરાણ, મું સંભારિશ મંડળિક.	૨
જાગે રાની રીત, રાપણું રહેજે નહિ;	
મેડીયું થાગે મરીત, મું સંભારિશ મંડળિક.	૩
ગઠ ગરવાનાં ગજ, મતાપે પામીશ નહિ;	
કાયા થાગે અકાજ, મું સંભારિશ મંડળિક.	૪
અતલગનાં ઉતારી, પેરીશ ગળિયલ વાઘ;	
કરમે કાળો રાધ, મું સંભારિશ મંડળિક.	૫
જેખાં માયસો જેખ, માધું મુંડાવી કંઠી;	
ભમતો માગીશ લીખ, મું સંભારિશ મંડળિક.	૬
તપગામાં ખામી પડી, ક્રિયા ચઢી દોગ;	
ઈ ખુગમણની ખો, મું સંભારિશ મંડળિક.	૭
હુએ લીધી હાથ, કંકની કંકાવટી;	
કમતી બેડી કાંધ, મોં ફરવીયું મંડળિક—!	૮
તું માન્યો વીગ, મીણલ તારી બેનટી,	
નેવા દેગ નીગ, માબે ન ચડે મંડળિક!	૯
વહુ વધાવા જાય, ઢાળ ભરી સગ માતીયેં,	
અવજે માઢે થાય, તેમ તેમ ગજ મંડળિક.	૧૦
ગંગ જળીઆ ગટેઆ, પંદ તાડું હુતું પવિત્ર;	
વિજનને ગગત ગયાં, મને તો વાળા મંડળિક.	૧૧

ક પ્રથમ મંડળિકની નીતિ રીત ઉત્તમ હતી પાટણમા વીજળ માને દરીને, તેને એક મિત્ર હતો તેને તે વાગવાર છાતીમા આપીને મળે. આ વીજળને ત્યારે રમખીતીયો કાઢ નીભ્યો, ત્યારે તે ગાજ મંડળિકને ન વળગે, માટે તે તેનાથી સંતાવો ફરવો દેતો. ૧૨મું મંડળિક એટલો બધો પ્રેમી હતો, કે મિત્રને બેગતાં ગમે તેવા રોજ ચાય, તેની

- ૪ ગંગાજળીઆગરવાના ધણી, તું વિધિએ બાવન વીર;
પણ નેના તણા નીર, મોલે ન ચડે મંડળિક. ૧૨
- નાગમને નમ્યો નહિ, ભુલ્યો રાજા ભીત,
મેડીયું થાયે મરીત, મું સંભારિશ મંડળિક. ૧૩
- ઘોડાં-ગોડીયું લઈ, તું જુને પાછો જા,
માનને મોઢળ રા, મત કીં ફરી મંડળિક? ૧૪
- રાણીયું રીત પખે, જઈ બાઝરે બેસશે,
ઓઝલ આળસશે, મું સંભારિશ મંડળિક. ૧૫
- પોથી નહિ પુરાણ, ભાગવતે ભાળીશ નહિ,
કલમા લરશે કુરાન, મું સંભારિશ મંડળિક! ૧૬
- ઝાલરના ઝણકાર, રાંખે સંભળાયે નહિ,
પડશે બાંગ પોકાર, મું સંભારિશ મંડળિક! ૧૭
- નહિ હોય ઘોડાં ઘેર, પાલખીયું પામીશ નહિ;
ગિરનારે ગરમેર, મું સંભારિશ મંડળિક. ૧૮
- રાતે રાણ કરે, હરને ભેડી હાથ,
તેણે તારો સાથ, મેલી દીવો મંડળિક. ૧૯
- ચોતાના પરીયા તણી, લોખી કુળની લાજ;
જુનાણું જતાંજ મરવું હુતું મંડળિક. ૨૦
- નાગાજણ જનમ્યો નોત, તે મું ઘર વવડું ન હોત,
ખુદામણની ખોટ, મું ન લાગત મંડળિક. ૨૧

રણુચંડિકા સમી વિકાળ મૂર્તિરૂપ નાગખાદ માતાનાં શાપિત વચ્ચને શ્રવણ કરતાં, મંડળિકને બોલે ઠંઠો પડી ગયો. તેના શરીર-માંથી એક પ્રકારની ઝલુઝલુટી પસાર થઈ રહી હોય, એવો તેને આભાસ થયો. નાગખાઈના શાપથી તેના શરીરમાંથી પુરૂષત્વ નીકળી ગયું. તે ખિત્ત હૃદયે જુનાગઢ પાછો ફર્યો.

દરકાર ન કરતા તે ગીરના જંગલમાં જઈ ચોતાના મિત્ર વીંજને શોધીને તેને ભેડી પડ્યો. તેથી તેને કોઈ દો ન થયો, પણ ઉદયો વીંજને યજ્ઞેશો કોઈ પણ મરી ગયો એમ કહેવાય છે.

૪ ગંગાજળ કુગરના ધણી.

ઉપરોક્ત ઘટના પછી ચોડાજ સમયમા ઇ. સ ૧૪૭૩ માં અમદાવાદના પાદશાહ મહમદ બેગડાએ જુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી. તેમા રા'મ ડાળિકે હાર્યો અને પાદશાહને શરણ થયો. વિશેષમા તેણે તથા કેટલાક અન્ય ચૂડાસમા રજપૂતોએ મુસલમાની ધર્મ ગ્રહણ કર્યો ત્યારપછી તેઓ 'રાયખદા'ના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. બાદ લોકોનું કથન છે, કે નાગજાઈ માતાના શાપ અનુસાર મંડળિક નપુ સક થઈ ગયો હતો, અને પીવૈયાના પેડા સાથે રખડી લીખ માગીને ખાતો હતો.

આ રીતે સૌરાષ્ટ્રપતિ મંડળિકે પોતાની દુર્બુદ્ધિને લીધે રાજ પાટ, ધર્મ, અને પ્રતિષ્ઠાશુભા-આ અને ચૂડાસમાની સત્તાનો ત્યારથી અત આબ્યો ૬૫

પ્રકરણ ૮ મું.

જામ નરપત. (૧૩૬)

(૧)

સાચો સંગાર.

દેવેન્દ્રનો સૌથી મોટો પુત્ર અસપત સુસલમાન થઈ, મિસરની ગાદીએ આવ્યો. #ગજપતના વંશના ચૂડાસમા, જુનાગઢના રાજ્યાધીપ થયા અને ભૂપતના શટ્ટી, તે જેસલમેરના અધિપતિ થયા.

જામ નરપત, દેવેન્દ્રનો ત્રીજો કુમાર હતો. છેક મિસરથી એ-મની સાથે આવેલો માણુ માંગણુદાર તથા તુમેર ચારણ સામુર, એ બંને જણુ જામ નરપતની સાથેજ રહ્યા હતા.

ઓસમના કુંગરપરથી ઉતરીને આ ત્રણે જણુ ચાલતાં ચાલતાં, ઠેઠલાક દિવસ પછી કાણુલ આવી પહોંચ્યા. અહીં જામ નરપતે શહેર બહાર આવેલા એક જાગમાં પોતાની છાવણી નાખી. જામ નરપતનો રાજવંશી ચહેરો, તથા તેનો દમામ જોઈને, કાણુલના મોટા મોટા અમીર-ઉમરાવો, તેને મળવાને તેની પાસે આવવા જવા લાગ્યા. નરપતનું માન દિન-પ્રતિદિન વધતું ચાલ્યું.

હુહો—નરપત સભાઈ નિગેઓ, આયો કાણુલ કાય;
સમું અંકો મુહાય, કરે અંધર ચોઈ આહ જો.

સાવાર્થ—પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન શાહલો જામ નરપત ઓસ-મના કુંગરપરથી ઉતરીને કાણુલ આવ્યો.

આ સમયે, મહા શહેરમાં સંગાર જાતિનો સરદાર સાચો સંગાર રહેતો હતો. એ વખતે મહંમદ સાહેબની પ્રવૃત્તિ પૂર જોસમાં ચાલતી હોવાથી, તેમણે આ સંગાર લોકોને પણ કલમો ભરવાનું, અને ઇસલામી મજહબ ગ્રહણ કરી લેવાનું ફરમાન કર્યું. પરંતુ આ સંગારો ટેકીલા હતા. તેઓ પોતાના ધર્મની આતર, સઘળી વસ્તુ-

અસપતના વંશના ચક્રાસમા થએલા કહેવાય છે.

ઓનો લોગ આપવાને તૈયાર હતા. પોતાના હિંદુધર્મનો ત્યાગ કરીને, ઈસ્લામ શ્રદ્ધા કરવાની તેમની લેશ પણ ઈચ્છા ન હોવાથી, તેમણે મહંમદ સાહેબના ફરમાનનો સાફ અસ્વીકાર કર્યો. આ વખતે મહંમદ સાહેબની સત્તા ઠીક જામવા માંડી હતી. એમના ફરમાનનું ઉલ્લંઘન કરનાર બાગ્યેજ જીવતો રહી શકે તેમ હોવાથી, સાઓ-સંગાર વખત વિચારીને, પોતાના સઘળા પરિવાર સાથે મક્કાની હદ છોડીને આલી નીકળ્યો. મિસરશામનો રાજ્યાધીશ દેવેન્દ્ર તેનો પરમ મિત્ર હોવાથી, સાઓ સંગાર તેનો આશરો લેવાને પોતાના મોટા મંડળ સાથે મિસર આવી પહોંચ્યો. પરંતુ અહીં તો બધી બાજુ પલટી ગએલી તેના જોવામાં આવી. તેના મિત્ર દેવેન્દ્રના સ્વર્ગવાસના વર્તમાન સાંભળીને, આ સંગારવીરને અત્યંત દિલગીરી થઈ. તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું, કે દેવેન્દ્રનો ત્રીજો કુમાર જામ નરપત જે હાલ કાબુલમાં છે, તે તેના પિતા જેવોજ પરાક્રમી અને અટંકી છે. આ હકીકત સાંભળીને, તે પોતાના સઘળા રસાલા સાથે, જામ નરપત પાસે કાબુલ જવા ઉપડી ચૂક્યો.

હુલો—મધીનેનું નિગમ્મા, સે સંબુડા સંગાર;
આયા કામલ કંધીએ, કયોં નરપતજ ન્યાર.

ભાવાર્થ—ગદાદુર સગરો મક્કા મદીનાથી નીકળીને કાબુલ આવ્યા, અને હાં જામ નરપતની તપાસ કરવા લાગ્યા.

તપાસ કરતાં તેમને માલમ પડ્યું, કે જામ નરપત નામે એક શૂરો સરદાર કાબુલની બહાર આવેલા એક બાગમાં ઉતર્યો છે. આ સાંભળીને, સાઓ સંગાર, પોતાના માણસો સાથે જામ નરપતના મેલાણમાં આવી પહોંચ્યા.

જામ નરપતની આર્થિક સ્થિતિ આ સમયે તદ્દન તંગ બની ગઈ હતી. તે પોતાની પાસેના કીમતી માલ વેચીને, પોતાનું શુજરાન ચલાવી રહ્યો હતો અધુરામાં પૂરું એનો પાસે આવતા જતા લોકોની સંખ્યા દિન-પ્રતિદિન વધતી જતી હોવાથી, તેનું ખર્ચ પણ દોઝ દોઝ વધતું જતું હતું. આ તંગીને શી રીતે પહોંચી વળવું, એ ચિંતા જામ નરપતના મનમાં રાત દિવસ ખટકી રહી હતી.

જ્યારે સાચો સંગાર પોતાની મોટી ફાજ સાથે જામ નરપતને ત્યાં આવી લાગ્યો, ત્યારે નરપતની મુશ્કેલી અત્યંત વધી પડી. સાચો સંગાર કોણ છે, એટલું પણ તે જાણતો ન હોવા છતાં, તેનો તેણે અત્યંત આદર સત્કાર કર્યો. જ્યારે સાચા સંગારે જામ નરપતને પોતાની સુધળી હકીકતથી વાકેફ કર્યો, ત્યારે નરપતના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ તેમણે સાચો હવેથી સાચેજ રહેવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

હુડો—સલહ મમેં વર આવેઆ, પેરેં વિધાં હથ,

આંધં જ આવ્યા મું ઘરે, ત આવ્યો અસાં સથ,

ભાવાર્થ—સધળા સંગારો જામ નરપત પાસે આવ્યા, અને તેને પગે પડ્યા. નરપતે તેમને કહ્યું, કે તમે અમારી પાસે આવ્યા, તો હવે અમારી સાથેજ રહેજો.

આંગણે આવેલા પરોણાઓ માટે લોજન સામગ્રીની તૈયારી કરવા, જામ નરપતે પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી દીધી. પરંતુ હકીકત એમ જાનવા પામી હતી, કે જામ નરપતના રસોડાના મોદીખાનામાં આજ દાણો-દ્રણી વગેરે સધળી વસ્તુઓની અછત થઈ પડી હતી. નરપતના માણસોએ તેના કાનમાં હળવે રહીને આ હકીકત જણાવી દીધી. આ વાત સાંભળીને, જામ નરપતના હૃદય પર જાણે વજ્રપાત થયો. એક જાણુ જામ નરપતની અત્યંત ઉદારતા અને ખીજ જાણુ આવી અસહ્ય લીધ. જામ નરપતની તગી તેની ઉદારતાનો જાણે તાગ લેવા માગતી હતી તેની પાસે કીમતી વસ્તુઓમાં હવે માત્ર એક રત્નજડિત કમાન (ધનુષ્ય) બાકી રહી હતી. એ રત્નજડિત કમાનને ઠેકાણે પાડીને, તેમાંથી જોઈતી વસ્તુઓ ખરીદી લાવવા, તેણે માણુ અને સામૂરને સૂચના આપી દીધી.

સાચો સંગાર મહા ચતુર હતો જામનરપત તેમની પરોણા-ગત માટે પોતાની એક અમોલી ચીજ ટાંગી નાખવાને તૈયાર થયો છે, એ વાત તે જાણી ગયો.

માણુ અને સામૂરને કમાન સાથે ચાલતા થયેલા જોઈને, સાચો સંગાર પણ તરત તેમની પાછળ પડ્યો અને થોડીવારમાંજ તે તેમની સાથે થઈ ગયો.

માણના હાથમાં કમાન હતી, અને તે પર રેશમી કપડું વીટા-
ળેલું હતું. સાચો સંગાર તેમને સુક્રિતપૂર્વક પૂછવા લાગ્યો, કે આ
રેશમી વસ્ત્રમાં વીટાળેલી શી વસ્તુ છે, અને તે તેઓ ક્યાં લઇ
જવા માગે છે ?

આ પ્રશ્ન સાંભળીને, ખંતે જણ વિચારમાં પડ્યા. આ માણ-
સને શો જવાબ આપવો, તે માણ અને સામૂરને સૂઝયું નહિ.
એટલામાં સાચા સંગારે પેલી કમાન માણના હાથમાંથી લઇ લીધી
અને કહ્યું, કે અમારી પરોણાગત કરવા, જામ નરપતની આ અમૂલ્ય
ચીજ તમે વેચી નાખવાને તૈયાર થયા છો, એ વાત મારા લક્ષ બહાર
નથી અમારી પાસે પુષ્કળ સરંજામ છે, અને એ બધું જામ નર-
પતનુંજ છે. આમ કહીને, સાચા સંગારે તેમને એટલો આગ્રહ
કર્યો, કે તેમને માટે પાછા ફરવા સિવાય બીજો એકપણ રસ્તો રહ્યો
નહિ માણ અને સામૂર પાછા ફરીને, બનેલી બીના જામ નરપતને
જણાવતા હતા, એટલામાં સાચા સંગારે આવીને જામ નરપતના
પગ આગળ પોતાની સઘળી મિલકતનો ઢગલો કરી દીધો. આ માણ-
સની આટલી બધી લાગણી જોઇને, જામ નરપતને અત્યંત હર્ષ
થયો. તે જાણ્યો, કે જેની પાસે તમારા જેવા સ્વામિભક્ત માણસો
હોય, તેને માટે પાતાળમાંથી માર્ગ કહાડવો પણ કંઈ મુશ્કેલ નથી.
થોડા દિવસ વીતી ગયા પછી સાચા સંગારને જણાયું, કે આમ
બેસી બેસીને ખાતાં તો ખમના પણ ખૂટી જાય તેમ છે. માટે
કોઈક બીજો રસ્તો લેવો જોઇએ એમ વિચારી, તેણે એક દિવસ
જામ નરપતને કહ્યું:—

દુહો—નરપત કોઠે નેઆર, જામ મામલો મુલકજો,
ત ક્રકાએ ખગધાર, પુકમેં ઘણાં પછાડોઉં.

ભાવાર્થ—હે જામ નરપત! હવે તો કોઈક મુલક હાય તો એવો
રસ્તો શોધવા માડો, તો અમે અમારી તથ્વારની ધારથી દુરમનોને હમ-
વીને, રણસંગ્રમમાં અનેકને મારી લઇએ તેમ છે.

આ સાંભળીને જામ નરપત જાણ્યો, કે હું પણ રાત-દિવસ
એજ વિચાર કરી રહ્યો છું. તક મળતાં જરાપણ ચૂકીશ નહિ, તેની
ખાતરી રાખજો.

એક દિવસ ગિજની શહેરના સોદાગરો માલની પેઠો બારીને, અહીંથી પસાર થતા હતા. તેમના પર માણુ અને સામૂરની દષ્ટિ પડી. તેમણે તે સોદાગરોને પૂછ્યું, કે તમે ક્યાંના છો ?

“ ગિજનીના ” સોદાગરે જવાબ લીધો

“ તમારા ગિજની શહેરનો માલીક કોણુ છે, અને કેવોક છે ? માણુ પ્રશ્ન કર્યો

સોદાગર બોલ્યો.

હુહો—હીં ઉગે હીં આથમે, હાણુ ઉગાડે રોજ,
સિરખ ધી સાંઢે ચિઠો, રાજ કરે તો ખીરોજ,

ભાવાર્થ—ગિજનીમા દિવસ ઉગવાથી આથમવા સુધી દાણની વસુધાત કરનાર ખીરોજયા પાદશાહ રાજ્ય કરે છે. અને તે સિરખ ધીઓ અર્થાત લશ્કરી માણસોને ખૂણ પોતે છે

આ સાજળીને, માણુ અને સામૂર જામ નરપત પાસે આવ્યા, અને ગિજની શહેરની પ્રથંસા કરવા લાગ્યા. ગિજનીનો પાદશાહ શિરખ ધીઓને લશ્કરમાં સ્થાન આપતો હોવાની વાત જાણીને, જામ નરપતને પણ ત્યાં જવાની ઇચ્છા થઈ સાચા સંગાર વગેરેની સલાહ લઈને તેણે ગિજની જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો, અને એક દિવસ આ સઘળો ઠાકરો ગિજનીના માર્ગે કૂચ કદમ કરતો ઉપડી ચૂક્યો.

હુહો—કેઠે બધાં કમાનું, બેલી સલાંએ;

આયા તિત કાએ, જિત ખીરોજ પાતશા.

ભાવાર્થ—સઘળા માણસોએ કેડપર ધનુષ્યજાણુ ધારણ કરી લીધાં, અને ખીરોજશાહ પાદશાહના ગિજની શહેરમા આવી પહોંચ્યા.

(૨)

ગિજનીમાં રાજ્ય-સ્થાપન.

જામ નરપત અને તેના સઘળા સંગાથીઓએ ગિજની શહે-
રની પાદરે આવીને ત્યાં પોતાના પડાવ નાખ્યો. ગિજનીની પાદરે
જામ નરપત પોતાના મોટા કાકાથી પડેલો હોવાથી, પ્રથમ તો
ત્યાંના લોકો ગણરાટમાં પડ્યા, પરંતુ પાછળથી તપાસ કરતાં જ્યારે
જણાયું, કે એ છાવણી ચડી આવેલા શત્રુની નથી, ત્યારેજ સૌના
હૃદયમાં શાન્તિ થઈ.

જ્યારે પીરોજશાહ પાદશાહને માલમ પડ્યું, કે મિસરશામ-
ના શિરબંધીઓની એક મોટી ટુકડી ગિજનીની પાદરે પડેલી છે,
ત્યારે તેણે જામ નરપતને સંદેશો મોકલ્યો, કે તમે તમારા માણસો
સાથે કચેરીમાં આવશો, તો હું દરેકને તેની લાયકાત મુજબ
પહંચી આપીશ.

આ સમાચાર સાંભળીને જામ નરપત, સાચો સંગાર વગેરે
સૌ ખુશી થયા. એકહજાર શિરબંધીઓને કમર બંધાવી તેમણે
તૈયાર કર્યા. અને સઘળાને લઈને, જામ નરપત મોટા દળદળા સાથે
પીરોજશાહ પાદશાહના દરબારમાં દાખલ થયો.

હુલો—સમેજ રેઆણ, સે હલી ચક્ર ચાટસે;
ગૂડો જોરે પાણ, વિઠો વાઘ વિચમે.

ભાવાર્થ—જામ નરપત પોતાના સઘળા સંગાથ સાથે પૂર દમા-
મથી ચલ્યો, અને કચેરીમાં આવીને ઘૂંટણ મરડી, સૌની વચ્ચે વાઘની
માફક બેઠો.

હુલો—સમું આયો સલામ તેં, તિથ તેરસજે રીંચ;
સામે વિઠો રીંચ, ન્યારો નરપત જામ કે.

ભાવાર્થ—જામ નરપત તેરસના દિવસે પાદશાહની સલામે આપ્યો.
સામે જોતાંજ જાણે સિંહ બેઠો હોય, એવો તે જણતો હતો.

જામ નરપતે પાદશાહને વિનયપૂર્વક સલામ કરી. તેની
સલામ ઝીલીને પાદશાહે પૂછ્યું:—

હુહો—કેઆં અચોતા બેલીઆ ! કેઓ આંને ૩,
ગોલ મુણાર્ય: રો, પિંઠ પુછેતો પાતશા.

ભાવાર્થ—પાદશાહે પૂછ્યું, કે હે જીવાનો ! તમે ક્યાંથી આવો છો, અને તમારો દેશ કયો છે, તે વાત તમે કહી સંભળાવો.

પાદશાહના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જામ નરપતે જણાવ્યું, કે અમે મિસરશામના રહીશ છીએ, અને હાલ ઓસમના હુંગરપરથી આવીએ છીએ.

પીરોજશાહ પાદશાહ જામ નરપતના દોરઢમામથી એવો તો દબાઈ ગયો હતો, કે તેના દોશકોશ જાણે બિડી ગયા હતા આ કારણથી તેણે જામ નરપતને ફરી એનો એ પ્રશ્ન કયો જામ નરપતે તેને ખીજવાર પણ વિવેકપૂર્વક પ્રત્યુત્તર આપ્યું. પરંતુ જામ નરપતની સિંહ સમી આંખના તેજે પાદશાહનું જ્ઞાન ભૂલાવી દીધું હતું. જામ નરપત શું કહે છે, તે તે સમજી શકતો ન હતો. આથી તેણે ત્રીજવાર પણ એનો એ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ચતુર નરપત જામ હવે સમજી ગયો, કે પાદશાહ તેની શેઠ-માં લેવાઈ ગયો છે. આથી તેના મનમાં તેજ વળતે પાદશાહનો ઘાટ ઘડી નાખવાનો વિચાર નિશ્ચિત થઈ ગયો. સાચો સંગાર જે જામના દુરમાનની રાહ જોતો બેઠો હતો, તેના તરફ ઇશારત કરી, જામ નરપતે પાદશાહને ત્રીજી વખત જવાળ આપ્યો.

હુહો—અસીં ઓસંભા ઉલથા, સમા મિસર શામ,
નરપત મુહીને નામ, છં વરેઓ પુછં પાતશા.

ભાવાર્થ—અમે ઓસમના હુંગરપરથી આવીએ છીએ, મિસર શામ અમારો મુલક છે. હે પાદશાહ ! તુ વારંવાર આ એકજ સવાલ કેમ પૂછી રહ્યો છે ?

આટલું બોલતાજ જામ નરપતે પોતાની તરફનાર મ્યાનમાથી ખેળી કહાડી, અને તેની સાથેજ ખીજી એક હજાર ખુત્રી તરવારો બહાર નીકળી પડી. સાચો સંગાર પોતાની અમકતી તરવાર સાથે જામ નરપતના પડખામાં આવીને ઉભો રહ્યો અને જામના હુકમની ઉત્તરે રાહ જોવા લાગ્યો.

જામનરપત સિંહની સાફક છલંગ મારીને પીરોજશાહ પાદ-
શાહ પર એકદમ ફૂટી પડ્યો. તત્વારના એકજ આટકાથી, તેણે તેને
કતલ કરી નાખ્યો. પાદશાહનું કામ તમામ થઇ ગયું.

હુહો—પેલી પીરોજ પાતાશાકે, કંઠધે કંકાઇ,
ગિજની જે તખત વિઠો, સમું સવાઇ.

ભાવાર્થ—જામ નરપતે પહેલીજ તત્વાર પીરોજશાહ પાદશાહને
લગાવી દીધી, અને પોતે ગિજનીની ગાદીએ સૌથી સવાઇ થઇને બેઠો.

જામ નરપતની તમામ ફોજ તેજ વખતે આખા શહેરમાં ફરી
વળી. અને આરે તરફ જામની સત્તા સ્થાપી દીધી. જેમણે જરાપણ
'ચું કે ચાં' કરી તેમને તેજ વખતે ઠાર કર્યા. અને જેમણે જામ
નરપતની સત્તા કબુલ રાખી, તેમને છૂવતા છોડ્યા આમ મોતની
ધાસ્ટીથી સો કોઇએ જામ નરપતની સત્તાનો સ્વીકાર કર્યો.

જામ નરપતે જ્યારે ગિજની શહેરનો કબજો લીધો, ત્યારે
પીરોજશાહ પાદશાહનો શાહબંદો સુલતાનશાહ, શિકાર કરવાને માટે
બહાર ગયો હતો. ત્યાંથી તે જ્યારે પાછો ફર્યો, ત્યારે તો ગિજનીનું
ખીલકુલ પરિવર્તન થઇ ગયું હતું. આ જોઇ તેણે વિચાર્યું, કે જે
શખ્સે તેના પિતાનો આમ ઘડીકવારમાં ઘાટ ઘડી નાખ્યો તેનાથી
સામી છાતીએ પહોંચવું મુશ્કેલ થશે માટે કોઇ ખીજો ધંધાજ
અજમાવવાના ધરાદાથી તે તેજ વખતે ગિજની શહેર હોડીને
આલતો થયો.

જામ નરપતે થોડે થોડે ઘણા મુલક પોતાને હાથ કરી લીધો,
અને ત્યાં નિષ્કંટકપણે રાજ્યશકત ચલાવવા લાગ્યો. કેઇ કેઇ વાર
તેને પીરોજશાહ પાદશાહના શાહબંદાનો વિચાર પણ આવતો, પણ
હવે તે કંઈ કરી શકનાર નથી, એમ વિચારી, એ વાતને તે વધારે
વજન આપતો નહિ.

જામ નરપતનું રાજ્ય હવે ગિજનીમા જામી ગયું હતું. તે
પોતે હજુ ઝૈમાર્થ અવસ્થામાં હોવાથી, સાચો સંગાર, તથા માણ
સામૂર વગેરે તેના માટે યોગ્ય કન્યા શોધવા જવા માટે વારંવાર
આગ્રહ કરી રહ્યા હતા.

જામનરપત અથાગ સ્વરૂપવાન હતો. તેણે પોતાની તસ્વીર ચીતરાવીને માણુ અને સામૂરને આપી. અને એ તસ્વીરને લાયક કન્યા જડે, તોજ સગપણ કરવાની તેમને સૂચના કરી.

હુહો—સાંભાયાં સામૂર, ને માણુ મંગણહાર,
વિંઝી કો નેઆર, સગપણુ સોઢે-સાંખમેં.

ભાવાર્થ—જામ નરપતે માણુ મંગણહાર અને સામૂરને પોતાનું સગપણુ કરવાને ગોકસા, અને કહ્યું, કે સગપણુ કરે તો સોઢા રાજપૂતોના વંશમાં કરજો.

હુહો—સોં કોઠે સંગાર, કેઓ પંધ પરિયાણુ,
મંગણુ નિંગેઓ માણુ, સામૂર હોએઓ સાથમેં.

ભાવાર્થ—સો સંગાર સોકોને સાથે લઇને, માણુ તથા સામૂર મુસાફરીની તૈયારી કરીને આગળ ચાલ્યા.

માણુ અને સામૂર ઘણા મુલક ફરી ફરીને થાક્યા, પરંતુ જામ નરપતની જોડમાં ઉભી થકે, એવી એકે રાજકન્યા તેમના જોવામાં આવી નહિ. આખરે તેમને જગદેવ સોઢાની ભાળ જડી. એની કન્યાનાં સૌન્દર્ય અને ચાતુરીની પ્રશંસા સાંભળીને, આ બંને જણુ જગદેવ સોઢાની વાંઢમાં આવી પહોંચ્યા.

હુહો—ડોરે સજો કે, વિહા અચીને વાંઢમેં,
સોઢેં ઘર સુજે, કુંવરી હિંકડી ફરમેં.

ભાવાર્થ—આખો દેશ હોળાળને અર્થાત પગ નીચેથી કાઢીને, માણુ અને સામૂર સોઢાસોઢાની વાંઢમાં આવ્યા. કારણકે એમને ત્યાં એક લાયક કુમારિકાની ભાળ લાગી હતી.

જગદેવ સોઢાની કુંવરી રૂપરૂપનો અવતાર હતી. એ સમયે એના જેવી રૂપાળી અને શુભવાળી કન્યા આજુબાજુમાં બીજી એકે ન હતી એનું નામ હતું ચાંદબા. માણુ અને સામુરે જગદેવ સોઢા પાસે જામનરપત માટે ચાંદબાના હસ્તની માગણી કરી. સોઢો બોલ્યો, તમારો નરપત જામ કેવોક છે, તે મને કહી બતાવો. આ ઉપરથી માણુ મંગણહારે પોતાની પાસેની જામ નરપતની તસ્વીર તેને બતાવી. અને બોલ્યો:—

હુહો—સમું મિસર શામળો, અણુભંગ અટારો,
સમેતું સારો, નં કો ઠાતાર ડહમે.

ભાવાર્થ—મિસર શામળો જામ નરપત મહા પરાક્રમી અને શર-
વીર છે. એનાથી મોટો ઠાતાર આખા દેશમાં પૈથ કોઈ મળી શકે
તેમ નથી.

હુહો—સોઢે કોઠે પુંછેઓ, માણ મંગણુદાર,
અસાંને આધાર, નાલો નરપત જામળો

ભાવાર્થ—જગદેવ સોઢાએ માણ મંગણુદારને બોલાવીને કહ્યું,
કે આજથી જામ નરપત અમારા આધાર રૂપ બન્યો છે. અર્થાત સગ-
પણની વાત મને મંજુર છે.

હુહો—બેઓ કો ન વીયા, સોઢે ચો સામૂર કે,
ચાંદા તિત ઢીયાં, જિત ધીએ સોઢાગણી

ભાવાર્થ—જગદેવ સોઢાએ સામૂરને કહ્યું, કે મારા પેટે બીજી
કોઈ સંતાન નથી. માટે હું આજ્યાને લાજ આપુ કે ત્યા તે સમ્પૂર્ણ
સુખી થાય

સ શ્લેષમાં જગદેવ સોઢાએ પોતાની પુત્રી ચાંદબાનું સગપણ
જામ નરપતને આપ્યું. યોગ્ય વિધિ પછી દરવામાં આવ્યો, અને
થોડા દિવસ ત્યાં રહીને માણ અને સામૂર ગિજની જવા લેવાર થયા.
જગદેવ સોઢાએ તેમને ઉચ્ચી જાતના પોશાક આપ્યા, ત્યારે તેઓ
બોલ્યા:—

હુહો—ભલે ઉપને ભડ, મોઢે ઘર સુધીર,
વડે મમેવડ વીર, ઢિઠો ઠાતાર ડહમે.

ભાવાર્થ—હે મહાન જગદેવ મોઢા 'તું સોઢાના વશમાં ભલે
ઉત્પત્ત થયો મોટા મોટાઓની હરોળમાં ઉભી શકે એવો ઠાતાર આજ
અમે દેશમાં જોયો

માણ અને સામૂરે વિચાર્યું, કે ગિજની જતાં પહેલાં જામ
નરપતની લગ્નતિથિ નિશ્ચિત થઈ જાય, તો એટલું કાર્ય આપું થાય.
એમ વિચારી, તેમણે પોતાનો વિચાર જગદેવ સોઢા પાસે જાહેર

કયો. સોઢાએ પણ તેમની આ વાત કણુલ રાખી. અને માહ મહી-
નાની વહ દશમના દિવસે લગ્નનો સમય ચોક્કસ કરવામાં આવ્યો.

હુહો—માહ મહીનું વહ દસમ, સાધી સંભાએ,
વીયાંજી આયે, ઉમેશ વડી અંગમે. *

ભાવાર્થ—સોઢો બોલ્યો, માહ મહીનાની વહ દશમના દિવસે તમે
સધના સંગાથીઓ સાથે આવી પહોચજો. મારા મનમાં મારી કુંવરીનાં
લગ્નની મોટી ઉમેદ રહે છે.

આ રીતે જગદેવ સોઢાની કુમારી આંદળા જોડે, જામ નર-
પતનાં લગ્ન નક્કી કરીને, માણુ અને સામૂર કેટલાક દિવસ બાદ
પાછા ગિજ્જની આવી પહોંચ્યા.

હુહો—સગપણુ સોઢેં સાંખમે, માણુક આપ અમૂલ,
ડિન્નુ વધાઈયુ ડેહમે, માણુ અને સામૂર.

ભાવાર્થ—સોઢા રજપૂતોના કુળમાં અમૂલ્ય માણુક જેની કન્યા
સાથે જામ નરપતનું સગપણુ કરી આવીને માણુ અને સામૂરે દેગભરમાં
તેની વધામણીઓ મોકલવા માડી.

જામ નરપતનાં લગ્નનો દિવસ પણ નકકી થઈ ચુકેલો હોવાથી,
ગિજ્જની શહેરમાં તેજ દિવસથી લગ્નની તૈયારીઓની ધામધુમ
આવવા લાગી.

હુહો—ડિસ-ડિસળ મંગણાર, સસે સમે વટ આવેંઆ,
દાને અંત ન પાર, ડિનાં નરપત નેહસેં.

ભાવાર્થ—બધી દિશાઓમાંથી માગણુ લોકો જામ નરપત પાસે
આવવા લાગ્યા અને નરપત જામે તેમને ખૂબ પ્રેમથી દાન આપ્યાં.

જામ નરપતની જાન અત્યંત દોરદમ્ભમથી જગદેવ સોઢાને ત્યાં
ગઈ અને લગ્નવિધિનું કાર્ય નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત કરીને, સૌ પાછાં
ગિજ્જની આવી પહોંચ્યાં.

હવે જામનરપતે, તેને મદદ કરનારાઓની કંઈક કદર કરવાનો
વિચાર કર્યો.

* આ લગ્નની સાલનો કોઈ જુનો હુહો જેવામાં આવતો નથી.

હુહો—સમું ને સામૂર, મંગણું વિઠો માણ,
પુછયો નરપત પાતશા, કુરો ગુણતા હાણ ?

ભાવાર્થ—કચેરીમા માણ અને સામુર બને એકા હતા ત્યારે જામ નરપતે તેમને કહ્યું, કે હવે તમારે જે કંઈ માગવું હોય તે ખુશીથી માગો.

જામ નરપતે વિચાર કર્યો, કે આ લોકોને કંઈક એવું આપવું, કે જે વસ્તુ તેમને વંશપરંપરા ચાલે, અને પેઢી દર પેઢી તેમને સંબંધ જળવાઈ રહે. માણ અને સામૂરને પૂછનાં, તેઓ કંઈપણ બોલ્યા નહિ. ત્યારે જામનરપતે સામુર ચારણને તેમના બીજા લાગાઓ ઉપરાંત વીરમૂઠ્ઠા બાંધી આપી અને માણ માંગણુદારને તોરણઘોડાનોડ અને પટોળાનો લાગો વંશપરંપરા માટે કાયમ કરી આપ્યો.

હુહો—ઢિને કાલ કરાર, પરીયાવાડું પારીઈ,
અસાંજ આલાદ, સહી નિભાઈયું નહસે.

ભાવાર્થ—જામ નરપતે માણ અને સામૂરને કાલકરાર કરી આપીને જણાવ્યું, કે આ રીત અમે પેઢી ઉતાર પાળી આપીશું.

આ વખતે સાચો સંગાર બોલ્યો, કે આ લાગાઓની સાથે એ લોકોના હાથમા કંઈક પરીઆની વાગ હોય, તો તેને આધારે તેમને નિભાવ વંશપરંપરા થઈ શકશે સાઆસગારની આ વ્યવહાર પાત જામ નરપતને પણ પસંદ પડી તેણે તે દિવસથી માણ માંગણુદારને પોતાના વંશનો પરીયાગતી* બનાવ્યો.

હુહો--હથ ઢિનાં હથમે, ખિલી ઢિનાં કાલ,
મહી પારણું બોલ, માણ મંગણુદાર સે.

ભાવાર્થ—જામ નરપત માણને વચન આપીને બોલ્યા, કે આ મારો કોન છે. અને અમારો આ બોલ અમે જરૂર પાળીશું.

૮ લગ્ન વખતે દશાદી ચારણ સોના રૂપાના સિકાઓમાથી પોતાના બોગામા જેટલા લઈ શકે તેટલા સિકા તેને આપવામા આવે છે તેનું નામ વીરમૂઠ્ઠા.

૬ વરરાજ તોરણ ચડે તે વખતે ઘોડાનું ઘન આપવું તે.

* પરીયાગતી=પરીયા વાચનાર વહીવટી.

હુહો—કૃલે વિધેં કિનરો, ખએં પરીએં પાર,
હૂ હહા ચોણહાર, હુન પેઠયું ખયું પાણસેં.

સાવાર્થ—ખલા પર કિનરો વાજંત્ર મૂકીને તેઓ જામના પરીયા
ગાના લાગ્યા. એક દુરાનો દહેનાર થયો અને બીજો પરીઆ વાંચનાર થયો.

તે દિવસથી માણ અને સામૂર સમાવંશની કીર્તિ ગાનાર થયા.
તે વંશપરંપરા અદ્યાપિપર્યંત ચાલ્યા આવે છે.

(૩)

નરપતનું મૃત્યુ

અને

ગિજનીનો ત્યાગ.

જામ નરપતનાં લગ્ન પછી એકાદ વર્ષમાં રાણી ચાંદબા સોદીને
ત્યાં એક ખૂબસુરત કુમારનો જન્મ થયો. તેનું નામ સામપત
રાખવામાં આવ્યું.

જામ નરપતે માણના ચોપડામાં ફોંટી પહેલું નામ સામપત
કુમારનું ચડાવ્યું. અને માણને આખું દુરાના પરગણું દાનમાં અર્પણ
કર્યું. તેમજ સામૂર ચારણને પણ મોટી ભેટો આપીને સંતુષ્ટ કર્યા.

હુહો—નરપત ઘર જનમેઓ, સમું સામપત,
ઘર ઘર વધાઇયું વધયું, સિજ સમોવડુ ડિત.

સાવાર્થ—જામ નરપતને ત્યાં સુધેં સમાન કાન્તિવાળા સામપત
કુમારનો જન્મ થયો. અને એની વધામણીઓ ઘેર ઘેર પહોંચી ગઈ.

રાજકુમાર સામપત ચંદ્રની ચઢતી કળા પ્રમાણે દિનપ્રતિદિન
મોટો થતો જાય છે. પચીસ વર્ષની વયે જામ નરપતે સામપત કુમારનાં
લગ્ન પણ ચોગ્ય વિધિ પુરઃસર અને ઘણીજ ધામધૂમથી કરી લીધાં.
આમ ગિજનીનું રાજ્યતંત્ર નિર્વિઘ્ને ચાલ્યા ઠરતું હતું.

ગિજનીના પાદશાહ પીરાજશાહનો શાહજોદો, જે ગિજની
લેવાઈ જતાં ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો હતો, તે ઘણા મુશ્કેલીમાં અથડાનો
દૂટાતો, આખરે રૂમના પાદશાહનો આશરો લેવા આવી પહોંચ્યો.

એક વખત ધંદના દિવસે જ્યારે રૂમનો પાદશાહ મસ્જિદમાંથી નિમાજ પઢીને પાછો ફરતો હતો, ત્યારે બરાબર લાગ સાધીને, પીરોજશાહના શાહબદા સુલ્તાનશાહે રૂમના ધણી પાસે પોતાની ફરિયાદ રજુ કરી.

હુહો—રૂમ-ધણી કે રાવ, શુરતાણ મુજ્જાધ,
માયો પીગેજ પાનશા, ગિજની ગુમાધ.

ભાવાર્થ—શાહબદા સુલ્તાન શાહે રૂમના ધણી પાસે રાવ દીધી, કે જામ નરપતે મારા પિતાને મારી નાખીને ગિજની ખૂંચવી લીધુ છે.

હુહો—કિન મુલકજો રાજ્યો, કિન મુલક શુરતાણ ?
રાજ્યો મિસર શામજો, નરપત ઉનજો નામ

ભાવાર્થ—પાદશાહ પૂછે છે, કે ગિજનીને ખૂંચવી સેનાર એ કોણ છે, અને ક્યાનો છે ? તેના ઉત્તરમાં સુલ્તાન શાહે કહ્યું, કે એ મિસર શામનો રાજા છે. અને તેનું નામ નરપત છે.

જામ નરપતનો આવો જુદા જોડને, પાદશાહને તેના પર અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો. ઘોરાજી સમયમાં તે લશ્કર તૈયાર કરીને, એક મોટી ફોજ સાથે જામ નરપત પર ચઢાઈ કરવાને ચાલતો થયો

હુહો—નારી જંગલું જ ખુરા, ઘોડા ત્રીય હુમર,
સમજો સરદાર, હુહો નરપત ન્યારીહ.

ભાવાર્થ—પાદશાહ તોપો, જંગલો, અને ત્રેશ દગ્ગર ઘોડેચારો સાથે તૈયાર થયો અને બોલ્યો, કે સમાનો સરદાર નરપત દેવોક છે તે આવો જોડજો.

હુહો—ફોજુ ગિની ફરોયો, ઘોડે અંત ન પાન્;
રૂહો ધણી રૂમજો, ચો પધરકે ખાર.

ભાવાર્થ—પાર વગરના ઘોડાઓની ફોજ લઈને રૂમનો પાદશાહ દોષ કરીને ચડ્યો. અને ગિજનીના પાદરમાં આવીને પડ્યો.

જ્યારે જામ નરપતને ખબર પડી કે રૂમનો પાદશાહ મોટા લશ્કર સાથે ચઢી આવે છે, ત્યારે તે પણ પોતાની તૈયારી કરી લઈને સુદના મેદાનમાં નીકળી પડ્યો.

હુહો—બુદ્ધ મંદાણું ઝીંક થમ, રત ખંરકેઓ રાર,
વરત્યો કારો કાર, અચ્ચી મંદાણુ મામડો.

ભાવાર્થ—વડાઈ ચાલુ થઈ તદ્દારોની ઝીંક ચાલવા લાગી.
ખળખળ કરતુ લોહી વહેવા ગાડયું. આમ કાળો કેર વતી રહ્યો.

શાહીસેના બળવાન હતી. જામનરપતની એક મોટી ફોજ ખપી
જતાં તે સોળસો કેસરીઆ વીરોની ખીજી દુકડી સાથે મરણીઓ
બનીને રણસંગ્રામમાં ફૂટી પડ્યો.

હુહો—કેસરીઆ કરે, સમું સભઈ નિગેઓ,
ઘણા ગોઠ ઘડે, અચ્ચી પુગા જિત પાતશા.

ભાવાર્થ—જામ નરપત કેસરીઆં કરીને સૌની સાથે નીકળી પડ્યો.
પણ યોદ્ધાઓનો ઘણુ કલાડીને તે પાદશાહની પાસે જઈ પહોંચ્યો.

હુહો—ઘણા ઘા ઘટમેં ગિરે, સમેં જામ સરદાર,
સોરો સો સંગાર પ્યા, પારેં અંત ન પાર.

ભાવાર્થ—સમા મરદાર જામ નરપતે પોતાના શરીર પર ઘણા
જખમે ઝીટ્યા. સોળસો સંગાર અને પાર વગરના પાળા લડાઈમાં કામ
આવી ગયા.

હુહો—મારેં કેક હજાર, પિંઢ પણ છડેઆ પ્રાણ,
સમેં જામ સરદાર, સાથ ઘણા સંઘારેઆ.

ભાવાર્થ—હજારોની કલ કરીને જામ નરપતે પોતે પણ પ્રાણ
ત્યાગ કર્યા. આ સમા સરદારે અનેક સાથેને સંકારી નાખ્યા.

આ પ્રમાણે જામ નરપત પાદશાહી ફોજનો કચ્છરઘાણુ વાળીને
ત્યારે ખુદ પાદશાહની નજીકમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે ત્યારે જા-
નુએથી દુશ્મનોવડે ઘેરાઈ જવાથી ત્યાં તેણે પોતાના દેહનો ત્યાગ
કર્યો. સાચો સંગાર પોતે પણ નીમકહલાલીથી લડતાં લડતાં કામ
આવી ગયો આમ જામના પક્ષના સઘળા સરદારો સામી છાતીએ
લડતાં રણમેદાનમાં પડ્યા

જામનરપતનો કુમાર સામપત, હવે કયો માર્ગ લેવો તેની
ચિંતામાં પડ્યો. તેણે વિચાર્યું, કે હવે જાણ હાથમાંથી નીકળી

જતાં વાર નથી. માટે હવે તો ગિજની શહેર છોડી જવામાંજ સલામતી છે, એમ વિચારીને સામપતે ગિજની શહેરના પ્રતિષ્ઠિત લોકો મારફત પાદશાહ પાસે સલાહનું કહેણ મોકલ્યું.

આખરે એમ કહ્યું, કે જામ નરપતના કુમાર સામપતે પોતાના તમામ માલોઅસબાબ સાથે ગિજની શહેરને છોડી જવું, અને ગિજનીની રાજ્યગાદી પર પીરોજશાહ પાદશાહના શાહજાદા સુલતાન શાહને રાજ્યાભિષેક કરવો.

સબળ સામે જળ જાંઘણું, નિરર્થક છે એમ ધારી, સામપત કુમારે પોતાની તમામ માલ મિલકત અને રૂનેલી-સંબંધીઓ માવે ગિજનીના ગઢનો ત્યાગ કર્યો.

ગિજનીના તપ્ત પર સુલતાનશાહને સ્થાપિત કરી, તેની પાસે પોતાની વાવિક ખંડણી લેવાનો કરાવ કરી, પાદશાહ પાછો પોતાને શુભક આલતો થયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

જામ સામપતથી જામ ઉદાર ભડ.

(૧)

જામ સામપત. (૧૩૭).

રૂમના પાદશાહને હાથે જામ નરપતનો પરાજય થતાં ગિજનીની ગાદી પીરોજશાહ પાદશાહના પુત્ર સુજાનશાહના હસ્તમાં આવી. અને જામનરપતનો કુમાર સામપત પોતાના સઘળા રસાલા સાથે ગિજની છોડીને ચાલતો થયો.

જામ સામપતની હોંગિજાજ માતાની યાત્રા કરવાની ઘણા સમયથી તીવ્ર ઇચ્છા હોતાં, તે પ્રથમ હોંગિજાજ માતાના સ્થાનક પ્રત્યે પ્રયાણ કરવા લાગ્યો. મરતાં મરતાં બાકી રહેલા સંગારોનું એક ટોણું પણ જામસામપતની સાથેજ ચાલતું હતું. આ સંગાર લોકોની ગુખ્ય અસિલાધા, પોતાના બાહુબળ વડે કોઇક સુલકની રાજસત્તા જામ સામપતને અપાવવાની હતી. અને તેને માટે યોગ્ય તક શોધતા આ લોકો, જામ સામપત સાથે હોંગિજાજ ભણી પ્રયાણ કરી રહ્યા હતા.

હુલો—મિલકત માયા રાણ ગિની, સંભુલો સાંમત,

હલંચો હોંગિલાજ કે, નરપતજો સામપત.

ભાવાર્થ—જામ નરપતનો કુમાર ગહાદુર સામંત જેવો સામપત પોતાની સઘળી માલમત્તા સાથે હોંગિજાજ પ્રતિ આવવા લાગ્યો.

મજલ દરમજલ કરતો આ સઘળો સાથ, કેટલાકે દિવસે કિંજર દંદા ઉપર આવી પહોંચ્યો. આ સમયે જામસામપતની સ્ત્રી ગર્ભ-

* ૪. સ. ૩૯૮ માં કોન્સ્ટન્ટીન પાદશાહે પોતાના નામપરથી પસાવેલું 'ગ્રેકેસ્તાનનું' કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ, રોમનલોકોની રાજધાનીનું નગર હોતાં, તે પ્રથમ 'રૂમ'ના નામથી ઓળખાતું હતું હાલ તે સ્તંભુલ અથવા ઇસ્ટેન્ટના નામથી પ્રખ્યાત છે.

x કચ્છના ઉત્તર પ્રદેશમાં અને ગિંધમાં પાણીના નેમને દંદના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

ગણાતી હોવાથી પેલાઓએ એ બાબતમાં તરતજ વાંધો ઉઠાવ્યો. આ લોકોને તો આકુંજ ચાલવું હોવાથી, તેમને એટલુંજ જોઈતું હતું. સંગારો અને સમાસરદારો જોતજોતામાં એ લીંબાના મુલક પર તૂટી પડ્યા, અને તેમને નસાડીને સઘળો મુલક પોતાના કબજામાં લઇ લીધો.

દુહો—માઈ પિરમઈ પ્રેમમેં, પ્રરણ પણ કયો કાજ,
લીંબેં મધો રાજ, મેં છટિ ગિરો જોરમેં.

ભાવાર્થ—જનમ જોહાએ દીગળાજ માતાની યાત્રા ભાવપૂર્વક કરીને પોતાનું કાર્ય પણ પૂર્ણ કર્યું. લીંબાઓની ગત્વસતા એવું બગજ મરીથી કૂટરી લીધી.

દુહો—જોજોકાર ઘર જનમેઓ, મુકરવાર મારે,
નાં વિદ્યાં નેતો, મેં બાંલણે નિહારે.

ભાવાર્થ—જોજોકારને ત્યાં મુકરવારને દિવસે એક કુમારનો જન્મ થયો. બાલ્યોએ મુદત નિહાળી તેનું નામ નેનોકુમાર ગણ્યું.

જ્યારે નેતાકુમારની ઉંમર મોળ વર્ષની થઇ, ત્યારે જોહાની તખીયત લઇડવા લાગી હોવાથી, તેણે પોતાના બને કુમારો વચ્ચે રાજ્યની વહેંચણી કરી આપી. મોટો કુમાર જોખિયો જેને માતાજીને અર્પણ કરવામાં આવેલો હતો, તેને પણ તેના શુજરાન જેટલો શાસ આપવામાં આવ્યો, અને બાકીનો સઘળો મુલક નાનાકુમાર નેતાને સુપરત કરવામાં આવ્યો.

દુહો—પેઓ પધારીએં પાણ, હુઈ રત રામજી,
મજ્જુ કોડે સાણ, ડિનેં નેતો હાથમેં.

ભાવાર્થ—જનમ જેટો જ્યારે મગ્જુપયારી ૫૦ ૫૦, ત્યારે નેતાની ઉંમર નાની ટોવાથી, તેણે પોતાના સઘળા મગ્જારોને તેડાવીને નેનો કુમાર તેમના હાથમાં મોખ્યો.

આ રીતે પોતાના મુલકની સઘળી વ્યવસ્થા પોતાનાજ હાથે કરીને, જનમ જોહો અથવા જોજોકાર સ્વર્ગવાસી થયો.

દુહો—છનાં બધાં જનમ, જગી ચરૂ ચડાયા,
જોજોકારને નામ, જોગી ઘણા જમાડેઆ.

ભાવાર્થ—જનમ જોજોકારના પગેજણુ વખતે જના બાંધીને મોગી મોટી દેગો ચડાવવામાં આવી અને ઘણા માત્ર મેંતોને તૃપ્ત કરવામાં આવ્યા.

(૩)

જામ નેતો. (૧૩૯)

જામ નેત્રેકારના અવસાન પછી રાજ્યની લગામ જામ નેતાના હાથમાં આવી કેટલોક સમય રાજકાજ નિર્વિઘ્ને ચાલ્યા પછી, એક વખત વરસાદ તાણુ કરી ગયો આથી જામ નેતાએ પોતાની ગંભીર આથી સહિત કોઈ હીલા મુલકમાં જવાનો વિચાર કર્યો.

હાંભાના રાજનો સઘળો કબજો જામ નેતાએ પોતાના વડીલ બંધુ જોખિયાને હવાલે કરી દીધો. અને પોતે પોતાના સઘળા રસાલા સાથે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

દુહો—સમા સલઇ નિગેઆ, કુંદીઉં સલ કાએ;
હેમથ હલાએ, પેઆ બંધડી પધરે.

ભાવાર્થ—સમા સરદારે પોતાની વાંકાં ઈંગડાંવાળી બેંસો અને ગાયોનાં ટોળાં સાથે બહાર નીકળી પડ્યા, અને દિંમતપૂર્વક બંધડીના ખાદરમાં બેસાણુ કરી રહ્યા.

બંધડીની સીમમાં સમા વીરોની મોટી આથો છૂટ્યો ચરવા લાગી બંધડીમાં આ વખતે પવરોની સત્તા ચાલતી હતી સમા સરદારોની શક્તિથી પવર લોકો સારીપેઠે વાકેફ હતા તેમણે વિચાર્યું, કે આ સમાએ જ્યાંજ્યાં જાય છે, ત્યાં કંઈને કંઈ તોફાન મચાવ્યા વિના રહેતા નથી માટે એવા લોકોને દૂર રાખવા એજ સાડું. એમ વિચારીને, તેમણે સમાઓને, ત્યાંથી તરત ચાલ્યા જવાનું કહેણુ મોકલાવ્યું.

દુહો—દગાખાજ મિસરજ, આંઈ સમાં સલેઇ;
હલો હેઆંઈ, ચેઆ પવરે આંપસે.

ભાવાર્થ—પવર મરદારોએ ભારપૂર્વક કહ્યું, કે તમે મિસરના સમા બંધા દગાખાજ છો. માટે તમે અહીંથી તરત ચાલતા ચાઓ.

જામ નેતાએ પ્રત્યુત્તરમાં પવરોને કહેવડાવ્યું, કે અમે તો વટેમાર્ગી છીએ. એક બે દિવસમાંજ અમે અમારા સઘળા રસાલા સાથે અહીંથી ચાલ્યા જવાના છીએ છતાં તમે જો નાહક ઝગડો

વતીહોવાથી, અને બાળક જન્મવાનો વખત નજીક આવેલો હોવાથી, સઘળાઓએ અહીં કિજરદંડ ઉપરજ પોતાનું મેલાણું કર્યું.

હુહો—આપા કિજર દંડ તેં, સભુડા સરદાર,
સામપતજે ઘર જનમેઓ, જેહો જેજેકાર.

ભાવાર્થ—આ બહાદુર મરદો કિજર દંડ પાસે આવીને રહ્યા અહીં સામપત જામને ત્યાં જેટો જેજેકાર જન્મ્યો.

જેહોકુમારના જન્મ પછી તેની માતાની તળીયત લથડી પડી હતી આ કારણથી આગળ જવાને બદલે તેમણે કિજરદંડ ઉપરજ પોતાનો નિવાસ રાખ્યો.

હુહો—સતરે વડે મામત, જેહો થયો જુડંગાર,
સમુ કિજર પાર, મામપત સગી થયો.

ભાવાર્થ—સતર વર્ષની ઉંમર થતા કુમાર જેહો જોરાવર થઈ પડ્યો અને તે નીરસામા જામ સામપત કિજર દંડ પર આગ-વામી થયા.

(૨)

જામ જેહો જેજેકાર (૧૩૮).

સામપતના સ્વર્ગવાસ પછી જેહોકુમાર જામ થયો, તેના પિતા જામ સામપતની, હીંગળાજની યાત્રા કરવાની અભિલાષા મનમાજ રહી ગએલી હોવાથી, તે પહેલી તકે હીંગળાજ જવા ધારતો હતો પરંતુ કઈ ને કઈ વિઘ્ન આવી પડવાને લીધે તેની આ ધારણા લબાટી જતી હતી. આમ કેટલોક સમય પસાર થઈ ગયો તે દરમિયાન જામ જેહાના બે ત્રણ કુમારો બાપ્યાવધામાજ સ્વર્ગવામી થઈ ગયા. આ કારણથી તેણે એવી માન્યતા માની, કે હવે જે કુમારનો જન્મ થાય તેને હીંગળાજદેવીના આનંદપર જઈને સુવર્ણ ભારોભાર તોળવો, અને તેના પરથી પોતાનો હુકમ છોડી દઈને, માતાજીનો હુકમ આપિત કરવો.

ઈશ્વરકૃપાથી જામજેહાને ત્યાં ફરી એક કુમારનો જન્મ થયો.

ત્યારપછી ઘોડાનું સમયમાં જામજેડાએ હીંગળાજની યાત્રાએ જવાનો, અને પોતાની માન્યતા પૂર્ણ કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. એક અગવાને* બોલાવી, જમાત તૈયાર કરાવીને જામ જેડો પોતાના સઘળા મંડળ સાથે માછ પીરસવા જવા તૈયાર થયો.

માતાજીના સ્થાનક પર આવીને, તેણે પોતાની માન્યતા અનુસાર, પોતાના બાલકુમારને સુવર્ણ ભારોભાર તોળીને, તે સઘળું સુવર્ણ માછ પીરસવા આવેલી સાધુ-સંતોની જમાતો વચ્ચે વહેંચી દીધું. સુવર્ણ જેવી કીમતી વસ્તુનું આમ છૂટા હાથે દાન કરવાથી જામ જેડાની કીર્તિ ઘણીજ ફેલાઈ ગઈ, અને માગણવર્ગમાં તેના નામની જયજયકાર બોલાવા લાગી તે દિવસથી જેડાનું નામ જેડેકાર કરી ગયું સૌ કોઈ તેને જેડેકારના નામથી ઓળખવા લાગ્યા અને જે બાલકુમારને જામ જેડાએ સુવર્ણ ભાર ભેજ્યો, તેનું નામ તે દિવસથી ભેજ્યોકુમાર કરાવવામાં આવ્યું.

હોહો—સામીએ સંન્યાસીએ, ડિને વડા ધનધામ,
જેડેકારને નામ, જુગોજુગ જાહેર થયો.

સાચાર્થ—માધુ-સંન્યાસીએને જામ જેડાએ દાનમાં ખૂબ ધન ધામ અપ્યા તેથી તેનું જેડેકાર નામ જુગોજુગમાં જાહેર થઈ ગયું.

તે દિવસથી જામ જેડાએ ભેજ્યા કુમાર પરથી પોતાનો હક્ક દૂર કર્યો, અને તેને માતાજીનાં ચરણોમાં અર્પણ કર્યો ત્યારપછી સૌ તેને હીંગળાજ દેવીના બાળક માનવા લાગ્યાં.

માતાજીના સ્થાનક પરથી પાછા ફરતાં, જામ જેડો કિંજરકંઠ પરથી પોતાનું મેલાણ ઉડાવીને આગળ ચાલવા લાગ્યો. તે પોતાની મોટી આવો સહિત લીલાઓના* રાજ્યની સરહદમાં આવી પહોંચ્યો. અહીં આની, આ લોકોએ પોતાનાં ઢોરોને લીંભાઓની જગીનમાં ચરવાને છૂટાં મૂકી દીધાં પોતાની હદમાં ખીજ લોકોની આવો વગર રહ્યો ચર્ચા કરે, તે પ્રથમના સમયમાં એક પ્રકારની નળગાઈ

* હીંગળાજની યાત્રાએ જનાર જમાતને ત્યાં પહોંચાડનાર ભોમીઓ.

× હીંગળાજ જવા.

[આવે છે.

* લીંભા નામે લોકોની એક જાત હાથ પણ હીંગળાજ તરફ ભેજવામાં

ગણાતી હોવાથી પેલાઓએ એ જાણનામાં તરતજ વાંધો ઉઠાવ્યો. આ દોષોને તો આહુલ ચાલવું હોવાથી, તેમને એટલુંજ જોઈતું હતું. ચંગારો અને સમાસરદાગે જોનજોનામાં એ લીલાના સુલક પર તૂટી પડ્યા, અને તેમને નસાડીને સવળો સુલક પોતાના કમળમાં લઈ લીધો.

હુલો—માઈ પિરમઈ પ્રેમમેં. પૂરણ પણ કયો કાજ,
લીલિં મયો રાજ, એ છો ગિડો જોરમેં.

ભાવાર્થ—તમ જોડાએ લીનગાજ માતાની યાત્રા ભાવપૂર્વક કરીને પોતાનું દર્પ પણ પૂર્ણ કર્યું. લીલાઓની ગત્યના એવું જાજમરીથી સૂટી લીધી.

હુલો—જોજોકાર ઘર જતમેઓ, મુકરવાર મારે,
નાં વિધાં નેનો. એ જાંભલો નિહારે.

ભાવાર્થ—જોજોકારને ત્યાં શુદ્ધગને દિવને એક કુમારનો જન્મ થયો. આત્રણેએ મુર્ખ નિહાળી તેનું નામ નેનોકુમાર ગમ્યું.

જ્યારે નેનાકુમારની ઉંમર એણ વર્ષની થઈ, ત્યારે જોડાની તબીયત લથડવા લાગી હોવાથી, તેણે પોતાના બે ને કુમારો વચ્ચે રાજ્યની વહેંચણી કરી આપી. મોટો કુમાર જોખિયો જેને માતાજીને અર્પણ કરવામાં આવેલો હતો, તેને પણ તેના શુજરાન જેટલો શાસ આપવામાં આવ્યો, અને બાકીનો સવળો સુલક નાનાકુમાર નેતાને સુપરત કરવામાં આવ્યો.

હુલો—પેઓ પધારીએ પાણ. હુઈ રજા રામજી.
મજાજી દોડે માણ. ડિને નેનો હાથમેં.

ભાવાર્થ—તમ જોડા જ્યારે મગલપયાગી પગ પગો, ત્યારે નેનાની ઉંમર નાની હોવાથી, તેને પોતાના સવળા અગ્રદોને તેડાવીને નેનો કુમાર તેમના હાથમાં સોંપ્યો.

આ રીતે પોતાના સુલકની સવળી વ્યવસ્થા પોતાનાજ હાથે કરીને, તમ જોડા અથવા જોજોકાર સ્વર્ગવાસી થયો.

હુલો—ઝનાં બધાં જમ. જગી ચડ ચડયા,
જોજોકારજો નામ. જોગી વણા જમાડેઆ.

ભાવાર્થ—તમ જોજોકારના પરાજય વખતે જના બાકીને મોટી મોટી દેગો ચડાવવામાં આવી અને વણા સાધુ સત્તેને તૃપ્ત કરવામાં આવ્યા.

(૩)

જામ નેતો. (૧૩૯)

જામ જેનેકારના અવસાન પછી રાજ્યની લગામ જામ નેતાના હાથમાં આવી દેટલોક સમય રાજકાજ નિર્વિઘ્ને ચાલ્યા પછી, એક વખત વરસાદ તાણુ કરી ગયો. આથી જામ નેતાએ પોતાની ગંભીર આયો સહિત કોઈ લીલા સુલકમાં જવાનો વિચાર કર્યો.

લીલાના રાજનો સઘળો કબજો જામ નેતાએ પોતાના વડીલ બંધુ જોખિયાને હવાલે કરી દીધો. અને પોતે પોતાના સઘળા રસાલા સાથે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

હુહો—સમા સભાઈ નિજઆ, કુંદીઈ સભ કાએ;
હોમથ હોલાએ, પેઆ બંધડી પધરે.

ભાવાર્થ—સમા સરદારો પોતાની વાંમ ઝોંગડાવાળી બેંસો અને ગાયોનાં ટોળાં સાથે બહાર નીકળી પડ્યા, અને દિવસપૂર્વક બંધડીના પાદરમાં મેલાણુ કરી રહ્યા.

બંધડીની સીમમાં સમા વીરોની મોટી આયો ધૂંટથી થરવા લાગી બંધડીમાં આ વખતે પવરોની સત્તા ચાલતી હતી સમા સરદારોની શક્તિથી પવર લોકો સારીપેઠે વાકેફ હતા તેમણે વિચાર્યું, કે આ સમાએ જ્યાંજ્યાં જાય છે, ત્યાં કંઈને કંઈ તોફાન મચાવ્યા વિના રહેતા નથી માટે એવા લોકોને દૂર રાખવા એજ સાડું. એમ વિચારીને, તેમણે સમાઓને, ત્યાંથી તરત ચાલ્યા જવાનું કહેણુ મોકલાવ્યું.

હુહો—દગાખાજ મિસરજ, આંઈ સમાં સભેઈ;
હોલો હોઆંઈ, ચેઆ પવરે ચાંપસે.

ભાવાર્થ—પવર સરદારોએ ભારપૂર્વક કહ્યું, કે તમે મિસરના સમા બધા દગાખાજ છો. માટે તમે અહીંથી તરત ચાલતા ચાલો.

જામ નેતાએ પ્રત્યુત્તરમાં પવરોને કહેવડાવ્યું, કે અમે તો વટેમાર્ગ છીએ. એક બે દિવસમાંજ અમે અમારા સઘળા રસાલા સાથે અહીંથી ચાલ્યા જવાના છીએ છતાં તમે જો નાહકે બગડો

જગાવવા આહતા હશે, તે આપણે બધા વિના કારણ મુશ્કેલીમાં ઉતરી પડીશું પછી જેવી તમારી ઇચ્છા.

જામ નેતાના આ પ્રત્યુત્તરથી પવરોએ વિચાર્યું, કે સૂતો જગડો જગાવવામાં સાર નથી. આથી તેઓ થોડો વખત રાહ જેવા માટે શાન્ત રહી ગયા.

આ તરફ જામ નેતાએ પવરો પર વિજય મેળવવાને એક નવિન યુક્તિ યોજી દાટી. રાત પડતાંજ તેણે કેટલાક આલાક સંગારોને બંધડીમાં પહોંચી જઈને, ત્યાં આગ લગાવી દેવાની મૂચના આપી દીધી આ લોહો રાત્રિના અંધકારમાં ગુપ્ત રીતે ત્યાં પહોંચી ગયા, અને પવરોને ઘેર ઘેર આગ સળગાવી દીધી.

જામ નેતાની આ યુક્તિ સચોટ પાર ઉતરી. આખું બંધડી ભડકે બળવા લાગ્યું. આ કાર્યમાં પવન દેવે પણ સાથ આપવાથી, બંધડીમાં લાગેલી આગ પ્રતિપળે વધવા લાગી. શાન્ત રાત્રિમાં આખું ગામ ભડકીને જાગી ઊઠ્યું. કાળની ઇચ્છા સમા આગના શોભા આદાશમાં પહોંચવા લાગ્યા. બાળજન્યાં રડારોળ કરવા લાગ્યાં. એ તરફ ‘ત્રાસ’ ‘ત્રાસ’ની ચીસો, જાણે આકાશને વીંધવા લાગી.

સઘળા પવરો આ વખતે આગ છુટાવવાના પ્રયત્નોમાં એકત્તાન થઈ રહ્યા હતા. આ ગરબડનો લાભ લઈને જામ નેતાએ હાંફલા હાંફલા બનેલા પવરો ૧૨ ગત્રિના સમયે એકાએક છાપો માર્યો.

એક બાત્રુથી આગ, અને બીજી બાત્રુથી તત્વારો અને બંદૂકોના ઝપાટાઓ વચ્ચે, પવરો ઘેરાઈ ગયા આવા કટોકટીના પ્રસંગમાં દેવીરીતે કાર્ય પાર ઉતારવું, તે કોઇને પણ સૂઝ્યું નહિ આ મુજબજનો લાસ લઈને, બહાદુર સંગારો અને શૂરવીર સમા સરદારોએ થોડાજ સમયમાં બંધડીનો કળએ પોતાને હસ્તક લઈ લીધો. પવરોની સંખ્યબૂમિ ઉપર સમા સરદારોએ આવડો ફરડો રજો.

હોહો—સમે પવંગ પસાણેઆ, પારે અંત ન પાર,

મારે પવર-અધાર, નેજા પોદ્યાં જામજા.

લાભાર્થી—મમા મરદો પોદ્યોને તૈયાર કર્યાં, અને પારવગના પાપન કાંઈને સાથે લઈને પવરોને મારી બંધડી પર પોતાનું નિશાન ખડું કર્યું.

જે પવરો આ લડાઈમાંથી મરતાં મરતાં જમ્યા હતા, તેમણે વિચાર્યું, કે હવે સમા લેણિ સાથે બળ બાંધવાથી ક્ષાપી શકાય તેમ નથી. આથી તે બધા નમનનાઈથી જામ નેતા પાસે આવ્યા, અને તેની સત્તાનો સ્વીકાર કરી, પોતાની વફાદારી જાહેર કરી.

દુહો—બાંઈ બધીને આવેઆ, પવર ભેરા થઈ,
સમેં સભેઈ, મોંઘા કરે રખેઆ.

ભાવાર્થ—સઘળા પવરો ભેગા થઈ હાથ ભેડીને, જામ નેતા પાસે આવ્યા, અને જામ નેતાએ તેમને ઘણું માન આપીને પોતાની પાસે રાખ્યા.

બાંધડીનો કબજો પોતાના હાથમાં આવી જતાં, જામ નેતાએ પોતાના ભાઈ જોળિયાને કહેવડાવ્યું, કે હવે ત્યાંનો સઘળો મુલક અમે તમોનેજ સોંપીએ છીએ અને અમારો હક્ક તેના પરથી ઉઠાવી લઈએ છીએ.

તે દિવસથી બાંધડીનું નામ જામ નેતાએ પોતાના નામ પરથી નોત રાખ્યું.

દુહો—બધ ઉધાધ્યાં બેલીએં, નાં ઠેરાયા નોત,
પાંલડીડિને પોત, ઘણાં પેરાયાં પાતરેં.

ભાવાર્થ—એ બહાદુર વીરોએ બાંધડીનું નામ ફેરવીને નોત નામ રાખ્યું. અને સુપાન ચામડાને ઘણા પોતાક અને પહેરામણીઓ આપ્યા.

દુહો—નાલો નોત કરે, સારે સંભારે,
વિઠો રાજ કરે, નેતો જેજેકારજો.

ભાવાર્થ—જામ જેજેકારનો કુમાર જામ નેતા બાંધડીનું નામ નોત રાખીને, વસૂંજ સભાપૂર્વક ત્યા રાજ્ય ચલાવી રહેવ છે.

દુહો—નેતે ઘર નોતીયાર, સમું સૂરજ જેહડે;
મિણી મંગલહાર, કિન્હું વંશકૃષ્ણ ઉહમેં.

ભાવાર્થ—જામ નેતાને ત્યા સર્વ સમાન કાન્તિવાળા કુમાર નોતીયાગેનો જન્મ થયો. માયકગણે એની વધામણીઓ આખા દેશમાં પહોંચાડી દીધી.

આમ જામ નેતાએ, નોત નગર પર અત્યંત ઔશત્યપૂર્વક પોતાની રાજ્યસત્તા સ્થાપી દીધી અને પોતાનું અવશેષ જીવન તેણે અત્યંત શાન્તિપૂર્વક પસાર કર્યું.

(૪)

જામ નોતીયાર (૧૪૦)

અને

ઉઠાર ભડ (૧૪૧).

હુહો—નરપતજો ઘ્યો સામપત, તેંજો જેજેકાર;
જેજેકાર નેતો ઘેઓ, નેતેજો નોતીયાર.

ભાવાર્થ—જામ નરપતનો કુમાર સામપત થયો, અને તેનો જેજેકાર થયો. આ જેજેકારનો કુંવર નેતો, અને નેતાનો જામ નોતીયાર થયો.

હુહો—હી નેતાણી જામ, જેં અચીને જાયેઓ;
તેં કે ગંજા ગામ, પંધર ઘણા પસા કેઓ.

ભાવાર્થ—જામ નેતાના કુમાર નોતીયાર જામ પાસે જે કાંઈ આવીને યાચના કરતો, તેને તે ગામ ત્રાસ વગેરે આપીને સંતોષતો હતો.

હુહો—નોતીયારજો ઉઠાર ભડ, જાયો આદીત વાર,
પીંગે મિંજ પંધર, લખણુ જેંજા ચાર.

ભાવાર્થ—જામ નોતીયારને ત્યાં આદીતવારના દિવસે કુમાર ઉઠાર ભડનો જન્મ થયો. તેનાં ચાર લક્ષણ પારણામાંજ પાંધરાં જણાતાં હતાં.

હુહો—લખીં બાંઈયેં જનમે, અણુલંગ થીએ અઠાર,
ચ્યો સૂરો સીંયણ, વરી થીએ ડાતાર.

ભાવાર્થ—લાંબી ભુજઓથી જે બાજક જન્મે, અર્થાત્ જે આનન-બાહુ હોય, તે યુદ્ધમાં અચૂત, સિંહસમાન શરતીર, અને મહાન ડાતાર થાય.

જામ નોતીયારનો કુમાર ઉઠાર ભડ ચંદ્રની વધતી કળા પેઠે, દિવસાનુદિવસ વધતો જતો હતો. તે અઠાવીસ વર્ષનો થયો, ત્યાં-સુધી કંઈ ખાસ જાણવા જોગ બનાવ બન્યો ન હતો.

હુહો—અઠાઈ વરેં ઉઠાર ભડ, ભારી ઘ્યો મેમંત,
તેં ઘર ઉઠા જનમેઓ, સતાર્ધયો સામંત.

ભાવાર્થ—અઠાવીસ વર્ષની વયે ઉઠાર ભડ એક મહાન યોદ્ધા જેવો

જણાવા લાગ્યો, અને તેને ત્યાં એક જહાઝુર સામંત સમાન ઉઠા કુમારનો જન્મ થયો.

આ પ્રતાપી રાજકુમાર ઉઠાની ઊંમર જ્યારે સોળ વર્ષની થઈ, ત્યારે એક મોટો દુકાળ પડ્યો. તેના પરિણામે આખા નોત પ્રગણાની સીમમાં ઘાસનું એક તણુજીવુંએ રહેવા પામ્યું નહિ. આ લોકો ગાયો લેંસેની જંગી આથોના માલીક હોવાથી, તેમને ઘાસ ચારાની તંગી અત્યંત મુંઝવવા લાગી આથી એક દિવસ તમામ સંગાર અને સમા વીરો ભેળા થઈને જામ નોતીયાર પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા:—

દુહો—કુકાર ભેરેં ડોકે, ત ભેરા થેઆ ભાર,
નોતીયાર કો ન્યાર, જીઅણુ ઝોલા આથજો.

ભાવાર્થ—ભયંકર દુષ્કાળ જ્યારે મુલકને ભાગવા લાગ્યો, ભારે સઘળા ભાઈઓ ભેળા થઈને જામ નોતીયાર પાસે આવ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે નોતીયાર જામ, હવે તો આપણી આથનો જથ્થા થાય, એવો કોઈ ઉપાય શોધો તો મારું.

જામ નોતીયારે વિચાર્યું, કે આજા ભયંકર દુષ્કાળના સમયે પશુ-ધનનો નિભાવ થઈ શકવો મુશ્કેલ છે. આથી સઘળા સમા સરદારો અને સંગારો પોતપોતાની આથોને સાથે લઈને નોત પ્રગણામાંથી જહાર નીકળી પડ્યા.

દુહો—સમા કરે સાંભાપ્ર, હલેઆ ઝટ હેથાર,
અલવાડાજી વાટ, સમા સલઈ નિંગેઆ.

ભાવાર્થ—સમા વીરો મયળા ભેળા થઈને અવગાજાની વાટ તરફ ધસારાજઈ આલવા લાગ્યા.

દુહો—ઢોલ ધ્રમૂકેં વાંકમેં, મથ ખીએં મેદમંત,
સમા વીર સામંત, આથેસે ઉપડયા અથેં.

ભાવાર્થ—આ લોકો ત્યાં મેનાણ કરે છે, ત્યાં ઢોલો ધ્રમૂકે છે, અને શરાબ પણુ પાસે છે, આમ મમા મરગસે પોતાની આથો મલિત પમ્યા આવે છે.

આમ ચાલતાં ચાલતાં, તેઓ અલ્લવાડાની સીમમાં આવી પહોંચ્યા. અહીંની લીલી કુંતર જમીન, અને ઘાસચારાની વિપુલતા જોઈને, તેમને ત્યાંજ મેલાણ કરવાની ઇચ્છા થઈ. આથી જામ નોતીયારે સઘળાને ત્યાંજ પડાવ નાખવાનો હુકમ કરી દીધો.

અલ્લવાડામાં આ વખતે ભુંગળ સુમરો અમલ ચલાવતો હતો. આ સુમરો લોકો પણ મહાજળીયા હતા. પારકી આંધો પોતાના પ્રદેશમાં ફાવે તેમ ચલો કરે, અને તેઓ શાન્ત જમીને જોયા કરે, એવા નિર્જળ ન હતા. આથી તેઓ સમા લોકોને પોતાની સીમ માંથી હાંકી દહાડવાનો વિચાર ચલાવવા લાગ્યા.

હુહો—અલ્લવાડેમે આવેઆ, પેઆ પંધર કે ખાર,
સુમરે કંઈ પચાર, સમે વાંડું આવયું.

ભાવાર્થ—સમાઓ અલ્લવાડે આવ્યા, અને બહાર મેદાનમાં જાવણી નાખી. આ જોઈને સુમરાઓ મવાહ કરવા લાગ્યા, કે મમાઓની વાટા આવેલી છે તેનું શું કરવું ?

હુહો—સભઈ સુમરા આવેઆ, ચડીં દેઆં ચોવટ,
વિંમીં ચરો બઈ વટ, કાં ઝગડો થીધો જોરસો.

ભાવાર્થ—સવળા સુમરા બેળા થઈને મમાઓ પામે આવ્યા, અને કહેવા લાગ્યા, કે તમે તમારી આંધો ખીજે કયા જઈને ચારો નહિ તો આપણી વચ્ચે મોટો ઝગડો થશે.

સુમરા સરદારને પ્રત્યુત્તર આપતાં જામ નોતીયાર જોડ્યા:—

હુહો—સમા મિસર શામજ, અણુણે અમો અચાર;
અયું પંધરકે ખાર, મર રાવત રારો કરી.

ભાવાર્થ—અમે મિસરશામના સમા રાજપૂતો એમ નથી દઇએ તેવા નથી અમે તો બહાર મેદાનમાં પડેલા છીએ ભયે આપણા ચોદાઓ રણસંગ્રામ એવવા માંડે.

નોતીયાર જામનો આવો જોરાવરી ભયો જવાબ સાંસજીને, સુમરાઓ કોધાયમાન જાની ગયા, તેઓ તેજ વખતે ત્યાંથી જાડીને

ચાલતા થયા. બંને પક્ષની ફેજો ઝટ તૈયાર ધઈ ગઈ. સુમરા લોકો પોતાના બળવાન સરદારો એકઠા કરીને, સમાની વાંઢપર ચડી આવ્યા.

દુહો—સભઈ ચડયા સુમરા, મતારા મેહમંત;
અચી પોતા ઉત, જિત સમેજ્યું વાંઢીઉં.

ભાવાર્થ—માતેજા મેહમંત જેવા સુમરાઓ સધળા ચડ્યા, અને ત્યાં સમાઓની વરો પડી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

દુહો—સમા સભઈ ઉપડયા, અંબર લગી ખં;
મારીંધા ઊ ડે, જિત લીંવાણીં ભુંગર વસે.

ભાવાર્થ—સમા પણ સધળા ઉપડી ચૂક્યા, અને તેમની ઘોંખાર આકાશમાં લાગવા માંડી. બીયાણો ભુંગજ સુમરાનો દેશ એ જરૂર લઈલેરો.

દુહો—પછરેઆ પરભાતમેં, હલી ઉતઈ હંધ;
સમે સારે સંધ, હંધ્યું તરાઈં તકફીયું.

ભાવાર્થ—સમાઓ સવારમાં લડાઈના મેદાનમાં પ્રસરી ગયા. અને તેઓ તક જોઈને, તરિત ગતિએ તત્કારો ચલાવવા લાગ્યા.

લડાઈ ખૂનખાર ચાલવા લાગી. સમા અને સુમરા બંને બળવાન હોવાથી કોઈ કોઈને મથક આપે એમ ન હતું. આ લડાઈ બરાબર સાકાત્રણ પ્રહર લગી એક સરખી ચાલી.

દુહો—તેરો સો ને ટ્રે જણુ, સુમરા તર રેઆ;
ભુંગર ભાવર ઝૂંઝેઆ, પાણુ પ્રાણુ છડેઆ.

ભાવાર્થ—આ યુદ્ધમાં તેરમેં અને ત્રણ માણસો સુમરાના કામ આવી ગયા, અને તેમા ભુંગજ સુમરા પોતે પોતાના લાખાતો સુકિત ઝૂંઝીને આખરે યુદ્ધના મપદાનમા પડ્યો.

દુહો—સત વીયું ને સન સો, સમા પણ મરન;
નોતીયાર ને ઉદાર ભડ, સો પણ કમ અચન.

ભાવાર્થ—માતસેં અને સાત વીસું સમા પણ રણના મેદાનમાં પડ્યા. અને તેમા નોતીયાર નામ પોતે અને કુમાર ઉદાર ભડ પણ કામ આવી ગયા.

આમ આ મહાન યુદ્ધમાં જાને પક્ષના મોટા મોટા સરદારો કામ આવી ગયા. સુમરાઓના લશ્કરમાં દોઢ વડો નહિ રહેવાથી, તેમનો જુસ્સો મંદ પડતો જતો હતો જ્યારે સમા વીરોના પક્ષમાં ઉઠાર લડતો કુર્માર જામ ઉઠો પોતે, પોતાના સૈન્ય સાથે અત્યંત બહાદુરીથી લડતો હોવાથી, સમાઓ અને સંગારોનો ઉત્સાહ વધતો જતો હતો સામા પક્ષમાં ભુંગળ સુમરો પડતાં નાસભાગ થવા લાગી હતી નાસતા સુમરાઓની સમાઓ અને સંગારોએ પુરંપકડી અને જે જે હાથમાં આવ્યા, તેમને કતલ કરી નાખ્યા.

આમ જામ ઉઠાનો વિજય યોદ્ધારતા, સઘળા સમા અને સંગાર યુવાનો સુમરાની રાજધાનીમાં દાખલ થઈ ગયા. અને ત્યાં પોતાનો વિજયવાવટો ફરગવી દીધો જે સુમરાઓ બાકી રહ્યા હતા, તે પણ મોઢામાં તરણા સાથે જામ ઉઠા પાસે આવ્યા અને તેની રાજ્જાનો સ્વીકાર કર્યો.

દુહો—બાંઈ બધીને આવેઆ, મુણ તું ઉઠા જામ;
તો મારે કેઆ મુકામ, રાજ પરતો તુહાં કે.

ભાવાર્થ—સુમરાઓ હાથ બાધીને ઉઠા પાસે આવ્યા, અને બોલ્યા, કે હે ઉઠા જામ! તે અમારી કતલ ચલાવીને આખા શહેરને સ્મશાનસ્થ બનાવી દીધું. હવે આ રાજ્ય તારુંજ છે.

આ રીતે ભુંગળ સુમરાનો પરાજય કરીને, જામ ઉઠાએ પોતાના બાહુબળથી અલવાડા સર કર્યું. જામ ઉઠાના વીરત્વની પ્રશંસા દેશ-વિદેશમાં ફેલાવા લાગી અલવાડાના સમાવીરોની આજુ નિષ્કંટકપણે વર્તી રહી.

પ્રકરણ ૧૦ મું

જામ ઉદા (૧૪૨)

અથવા

શિઆણુકોટ પર ચઢાઈ.

(૧)

શિઆણુકોટનો કબજો.

કુહો—ઉદા જામ ઉદારજો, ઘેરા અણુભંગ અગાર,
પાથરીએ પુછાજો, સમેજો સરદાર.

સાવાર્થ—ઉદાર ભડો કુંવર જામ ઉદા મહા પરાક્રમી યથો. એ
પંચમાં પૂજાય, એવો તોત્ર શુદિશાળી હતો.

જામ ઉદાએ પોતાની કાર્યકુશળતાથી ચારે બાજુના પ્રદેશમાં
પોતાની આણુ વર્તાવી દીધી. પાડોશના સઘળા જાગીરદારોએ પણ
જામ ઉદાની સત્તાનો સ્વીકાર કર્યો. આમ સર્વત્ર શાન્તિનું સ્થાપન
કરીને, જામ ઉદાએ પોતાના પિતા ઉદાર ભડ અને દાદા નોતીયા-
રજનાં પદોજણ ઘણીજ ઉદારતા અને ધામધૂમથી કર્યાં. એ વખતે
તેણે ભાટ-ચારણ આદિ માગણુ વર્ગને પણ દાન-માનની નવાજેશથી
ખૂબ સંતોષ્યા. જામ ઉદાના ઔદાર્યની ખ્યાતિ અનંતગણી પ્રકાશી
ઊઠી. માગણુ વર્ગ તેની દાતારીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

કુહો—નોતીયાર ન ઉદાર ભડ, તો મલાયા સુધાર!

મિણી મંગણુદાર, કમચું કીરતીઉં કોડસે.

સાવાર્થ—હે મજાળા જામ ઉદા, તે તારા પૂર્વજોનાં નામ ખૂબ
દીપાવ્યાં. એમ ભાટ ચારણો હેસથી તેની કીર્તિ ગાવા લાગ્યા.

અલવાડાનું રાજ્ય-શકટ જામ ઉદાની સત્તાતળે શાન્તિપૂર્વક
ચાલી રહ્યું હતું. એક દિવસ વાત પરથી વાત નીકળતાં કોઈ ચારણે
પોતાની જાતની આદત મુજબ જામ ઉદાને મહેલું માર્યું, કે આ

રાજ્ય તો તમોને તમારા બાપદાદાઓએ 'માવી દીધું' છે, તે ભોગવો છે. પણ જો તમે તમારા પોતાના બાદુબળથી રાજ્ય-સત્તાનું સ્થાપન કરો, તોજ સાચા બહાદુર ગણાઓ.

જામ ઉઠાએ ગર્વથી કહ્યું, કે એવું કયું બળવાન રાજ્ય છે, જે હું ન જીતી શકું ?

ચારણે કહ્યું, “ શિઆણુ કોટ ”

ચારણના વચનોથી ઉશ્કેરાઇ જઈને જામ ઉઠાએ તરતજ સમા અને સંગાર વીરોને એકઠા કરવા માડ્યા.

દુહો—જામ ઉઠે પુછેઆ, ભેગ કરે ભાર,

ગઢ મેઆણુ જ પાલટીઉં, ત પાણુ મમા મરદાર.

ભાવાર્થ—જામ ઉઠાએ પોતાના ભાષાતોને બેળા કરીને કહ્યું, કે જો આપણે શિઆણુકોટની ગત્યમત્તા પવટાનીને, ત્યાં આપણી મત્તા સ્થાપીએ, તોજ આપણે મમા મરદારે બન

બહાદુર સંગારો અને સમાવીરોએ જામ ઉઠાના આ પડકારને શીલી લીધો. સૌએ શિઆણુ કોટ કબજે કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. શિઆણુકોટ આ સમયે મોગલોના તાબામાં હતું. મોગલો બળવાન હતા. પણ સમાવીરો તેથી ડરી જાય તેવા નહતા. તેમણે તરતજ પોતાની તૈયારીઓ કરી લીધી. અલવાડાનો કબજો પોતાના ખંડીઆ તરીકે પાછો સુમરાઓને સોંપી, તેમની સાથે જમાબંધીનો મજબુત ઠરાવ કરી લીધો. અને જામ ઉઠો, પોતાની મોટી આંધો અને સઘળા રસાલા સાથે શિઆણુકોટ તરફ ચાલી નીકળ્યો.

દુહો—વાલ ડિનાં ચૂમજે, સામે સંભારે;

ભુઆણુ જંગી નિજેઆ, મેઆણુ ડીયાં સારે.

ભાવાર્થ—અનવાડાનું રાજ્ય મલાગપૂર્વક સુમરાઓને સોંપીને, મમા મરદારો શિઆણુકોટ તરફ ચાલવા લાગ્યા

દુહો—દોલ-નંગારા-નોખતું, મોપાડયું વજન;

મમા સભલ નિજેઆ, કગ પાણી પૂર અચન.

ભાવાર્થ—દોલ, નંગારા, નોખતો અને સળાઈના મરોદ માથે મમાવીરો પાણીના પૂરની જેમ ચલવા લાગ્યા

સમા-સૈન્ય દેટલાક દિવસે શિઆણુકોટની પાસે આવી પહોંચ્યું. અહીં રણ-તળાવડી નામક એક નાની તળાવડીને કાંઠે તેમણે પોતાના તંબુ ખડા કરી દીધા. જામ ઉઠા પોતાના સરદારોની પ્રશંસા કરતો, તેમને ઉત્તેજિત કરવા લાગ્યો.

હુહો—રણ-તરાઈ રણઝણે, રણ-ખેલાડી ફેળ;
સામંત સત ઝલજલ, હા મુંગલ હા ખરોચ?

ભાવાર્થ—આ રણખેલાડી મમાવીનેની ફેળથી રણ-તળાવડી ગર્જી જતી છે. હે સરદારો, તમે સત જાતલો. મોગલ હોય તો શુ? અને ખરોચ હોય તોએ શુ?

સમા બીરો કોઈ ચોચ પ્રસંગની રાહ નેતા, શિઆણુકોટની પાદરે પોતાની મોટી આથો સહિત પડેલા હતા. આ વખતે એમની પાસે ધનુ-ધન પુષ્કળ હોવાથી, પાંચ-સાત દિવસમાંજ ઘૂતનો મોટો જથ્થો જમા થઈ ગયો. આથી એકલું થએલું ઘૂત વેચી નાખવાને, અને શિઆણુકોટની રાજ્ય-વ્યવસ્થાની ખાતરી મેળવવાને જામ ઉઠાએ પોતાના થોડા માણસોને શહેરમાં મોકલ્યા. એ વખતે શિઆણુકોટમાં ઘૂતના વેચાણ પર જકાત લેવાનું ધોરણ હોવાથી, આ લોકો પાસેથી પણ રિવાજ પ્રમાણે જકાત વસુલ કરવામાં આવી.

જ્યારે આ વાતની જામ ઉઠાને જાણ થઈ, ત્યારે તેણે શિઆણુના સરદારને કહેવડાવ્યું, કે અમે સમા-લોકો કદી પણ કોઈને જકાત આપતા નથી. માટે અમારા ઘૂતના વેચાણપરથી જકાત નીકળી જવી જોઈએ.

જામ ઉઠાના આ સમાચાર સાંભળીને, શિઆણુ-પતિ મોગલ સરદાર વિચારમાં પડ્યો. સમા લોકોના ચોરથી તે સંપૂર્ણ વાકેફ હતો. આથી તેમને માફ ન લગાડવાના ઉદ્દેશથી તેણે ઉઠા જામના વચનનું માન રાખ્યું, અને એમની વાંદના ધી પરની જકાત કઢાડી નાખી.

સમા લોકોની આથો ઘણી મોટી હતી. આથી રાજ તેમનું જથ્થાબંધ ધી શિઆણુમાં જવા લાગ્યું. આ કારણને લીધે શિઆણુમાં આવતું ખીજ વાંદોતું ધી, આવતું બંધ પડ્યું. અને આ લોકો તો ધી પરનો ઠર આપતા ન હોવાથી, દાણની પેદાશમાં મોટો ખાડો

પડવા લાગ્યો. વળી સમા હોકો તરતમાં ત્યાંથી ખસે તેમ પણ હલું નહિ. આથી શિઆણુના સરદારે ફરી પાછું જામની પાંઠના ઘૂત પર જઠાતનું પોરણ કરી દીધું. આ હુકમનો ખીજેજ દિવસે અમલ કરવામાં આવ્યો. અને તે દિવસે જામ ઉઠાના માણસોને વળી પાછી જઠાત આપવી પડી. આથી એ હોકોએ જામ ઉઠા પાસે આવીને ભર કચેરીમાં પોતાની ફરિયાદ રજુ કરી:—

હુલો—અજ શિઆણુને કોઈમેં દાણી દાણ વઠન,
માલક વમે મનમેં, ત મુગલ મારે ગિન.

ભાવાર્થ—આજે શિઆણુકોટમાં દાણીએ પાછું અમારી પામેથી ઘૂતનું દાણ લીધું છે. મારે હે ઉઠા જામ! જે તારા ગનમાં રામ આવે, તો એ મોગસોને મારી લે.

હુલો—કેં કચારી ચિચમેં, મૂરે ઈ મુકન,
નિકીં બેલી બોલેઆ, ઈજ અમાંજે મન.

ભાવાર્થ—કચેરીની વચમાં ચરરીર ઉઠા જામે એવા વચનો ઉચ્ચાયાં, કે આ હોકો જે વાત કરે છે, તેજ વાત મારા મનમાં પણ છે.

જામ ઉઠાના આ નિશ્ચયને સઘળા સંગારો અને સમાઓએ અનુમોદન આપ્યું. તપાસ કરતા જણાયું કે શિઆણુકોટના મોગલ સરદારો, પોતાનો સઘળો સગય એશઆરામમાંજ પસાર કરે છે. સવારમાં સવા પ્રહર દિવસ ચઢનાં સુધી તો તેઓ ઘરમાંથી બહાર પણ નીકળતા નથી આ બાણી જામ ઉઠાએ પોતાના ચોદાઓને ખીજેજ દિવસે વહેલી પ્રજ્ઞાતે તૈયાર થઈ જવાનો હુકમ આપી દીધો.

આ સમાચાર સાંભળીને રણગૂરા સમા અને સંગાર વીરો અત્યંત ખુશી થયા. ઘણા દિવસની ઉમેદ આજે પરિપૂર્ણ થતી હોવાથી, તેમનો આનંદ માનો ન હતો આ કારણથી ખીજે દિવસે મધ્યરાત્રિથીજ જામઉઠાના લશ્કરમાં તૈયારીઓ ચાલવા માંડી. તેઓ સઘળા સશસ્ત્ર થઈને શિઆણુકોટના ચારે દરવાજા બહાર, ચાર ભાગે વહેંચાઈ ગયા. અને દરવાજા ખુલવાની રાહ જોતા ઉભા રહ્યા હરવાળ ખુલતાંજ તેઓ ચારે બાજુએથી શિઆણુમાં દાખલ થઈ ગયા. અને શેરીએ શેરીએ કંલ ચલાવવા લાગ્યા. આરામ-પ્રિય મોગસોને

જામ ઉઠાના શૂરવીર સરદારોએ ચૂંટી ચૂંટીને સંહારી નાખ્યા. એ ચાર ઘડી દિવસ ચઢતાં સુધીમાં તે તેમણે આનંદ-વૈશવમાં ગાફલ બની ગયેલા ગમાર મોગલોનો ઘણુ કહાડી નાખ્યો. ઉઠા જામે પોતાનો વિજય-ધ્વજ શિઆણુના કિલ્લા પર ફરકાવી દીધો.

હુલો—પ્રાં કુટ્ટી પરભાત થઇ, તકડી હલકી તરાર,
મુગલ વડા વિકરાફ, સમેં સણ સંધારેઆ.

ભાવાર્થ—ગોટી પ્રભાતગાંજ શિઆણુકોટમાં જામની તત્વારે ગપાટા-ખંધ ચાલવા લાગી. મહા વિકરાળ મોગલોને ગમા સરદારે મંહારી નાખ્યા.

હુલો—કુટે મુગલ કહેઆ, સારે સંધારે;
સમેં જે સરદારકે, કેલ-તં સગે વારે.

ભાવાર્થ—જામ ઉઠાએ મોગલોને જોણાજોણીને કહાડી મૂક્યા. એ સમા સરદારને કોઇ પણ વાણી શકે તેમ નથી.

આમ શિઆણુકોટનો કબજો જામ ઉઠાના હાથમાં આવતાં, તે પ્રગણના ખંડીઆ સરદારો પણ સઘળા તેની આણુ તળે આવી ગયા. જામ ઉઠો પોતાના બાહુબળ વડે આખા શિઆણુકોટનો માલીક બની બેઠો.

હુલો—અચી ઉદે ખોડક, સર મચે સેઆણુ;
પાતસાચેં પધરી, અંડી સમેટી આણુ.

ભાવાર્થ—જામ ઉઠાએ શિઆણુકોટ પર પોતાની સત્તા કાયમ કરી. એની આણુ પાદશાહો વચ્ચે પણ પ્રખ્યાતિને પામી ગઈ.

એક દિવસ જામ ઉઠાને પોતાના પૂર્વજોની કીર્તિ-કથા સાંભળવાની ઇચ્છા થતાં, તેણે પોતાના વડીલોની સાથે આવેલા માણુ અને સામૂરના વારસદારોને તેડાવી લીધા. અને અત્યંત ઉત્સાહથી તેણે તેમની પાસેથી પોતાના પૂર્વજોની કીર્તિ થવણુ કરી.

હુલો—માણુ અને સામૂરજી, વારસ જિત હુઆ;
સમેં તેંકે સુ-જાણી, કોડ કરે કોઠ્યા.

ભાવાર્થ—માણુ અને સામૂરના વારસદારો જ્યાં હતા, ત્યાંથી ઉઠા જામે તેમને ઘણા કાડથી ખોલ્યાવી લીધા.

દુહો—પાટ-પટુભગ પનર, ડિનાં મગાણાગ;
ભલે અગાવટ આનેઆ, પરીયા પન્ખણહાન.

ભાવાર્થ—૮૧ જામે માણ અને મામગના વશતેને પટેરામળીઓ અને જાગીગે દાનમા આપ્યા અને કશુ, કે અમાગ પૂર્વજેની કીર્તિ જાનારા તમે અમારી પામે બને આપ્યા

આ વખતે માણુ મેરૈયાના વશમા મીર વાઘાઉ હતો, તે જોયો —

દુહો—નોતીયાગ જે ઉદાર ભડ, તેજે ઉઠો જામ;
અજ નવલણી સિધમે. મલે મિમગ શામ.

ભાવાર્થ—જામ નોતીયારનો ઉદાર ભડ થયો અને તેનો જામ ઉઠો થયો તેથી આજે નવનણી સિધની અદર મિમગશામનું નામ દીધી ગાયુ છે

દુહો—અગે નરપત કોલ, માણ અને મામૂરમે,
અજ ઉઠેને જોલ, આય મીર વાઘાઉમે.

ભાવાર્થ—પ્રથમ જામ નરપતે માણુ અને સામરને જે ઝન આપ્યો હતો, તે જોન આજે જામ ઉઠાનો ગીઝ વાઘાઉ માયે છે

આમ મર્વ કોઈને સતોપીને ઉઠો જામ શિઆણુકોટમા શાન્તિ પૂર્વક રાજ્ય અમલ ચલાવી રહ્યો હતો થોડા સમય પછી જામ ઉઠાને ત્યા એક કુમારનો જન્મ થયો

દુહો—કુટે રાઉ જનમેઓ, મમે ઘર સુધીર;
આંનત કરે આડેઓ, ભયો પરીયે નીર.

ભાવાર્થ—જામ ઉઠાને ત્યા ગઉકુમારનો જન્મ થયો તેણે પોતાના પૂર્વજેનું નામ જૂન દીધાવું

રાઉકુમાર ઉમરમા આવતા જામ ઉઠાએ થર પ્રદેશના નોટા ગામના રામસગ સોદાને ત્યા તેના યોગ્ય વિધિએ લગ્ન કર્યો.

દુહો—સોટે ગમસગ કુનગી, ઉઠે ઘર રાઉ જામ;
હૂ થગ-નોટિ ગામ હી રણી મેઆપાએ.

ભાવાર્થ—સોટા રામગગની નરી અને ઉઠા ગામના ગમાર રાઉ જામના લગ્ન થયા એજ ચરના નોટા ગામનો અને બીજે ગિઆણુનો ધગી છે

(૨)

પાદશાહની ચડાઈ.

આ બનાવ પછી થોડા સમયમાં એક નવીન ઘટના થી. પ્રથમ શિઆલુકોટ પર સોર સીપીઆની સત્તા હતી, એ વાત વાચકના લક્ષ બહાર નહિ હોય. સોર સીપીઆની પાસેથી પુનરાજી ભાદ્રામ તથા આજી બહુઆએ શિઆલુનો કબજો લઈ લીધો હતો. ત્યારપછી આજી બહુઆએ શિઆલુ કાબુલના પાદશાહને નજરે કરેલી હોવાથી, તેણે શિઆલુકોટમાં ખોતા તરફથી મોગલોનું થાણું બેસાડેલું હતું. એ વખતે મોગલોના હાથ નીચે સોર સીપીઆના વંશનો એક ભાદલો સીપીઓ શિઆલુનું કારભાર ચલાવી રહ્યો હતો. ત્યાર પછી શિઆલુનો કબજો ઉઠા જામના હાથમાં આવતાં પણ આ ભાદલો સીપીઓ શિઆલુના કારભારી તરીકે કાયમ રહ્યો હતો. એક વખતે આ ભાદલો સીપીઆનો કંઈક વાંક થતાં જામ ઉઠાએ તેને કારભારી પદ પરથી સુકત કર્યો. અને તેના સ્થાને એક અન્ય શખ્સની નિમણૂક કરી. આમ થતાં ભાદલો સીપીઆના હાથમાંથી શિઆલુની સઘળી હુકુમત ચાલી ગઈ. આ બનાવથી ભાદલો સીપીઓ ઉરકેરાઈ ગયો. આ માલુમ મહા ખટપટી અને કાવત્રામાજ હોવાથી તેણે એક નવોજ રસ્તો અજમાવવાનો વિચાર કર્યો. શિઆલુના પૂર્વ ઇતિહાસથી તે સંપૂર્ણ વાકેફ હોવાથી, તેણે કાબુલના પાદશાહ પાસે જઈને, જામ ઉઠાની વિરુદ્ધમાં તેને ધાં દીધી.

દુહો—અજ સજ સેઆજુ કે, ઉઠો તો વારે,
મુગલ સલ્ત મારે, આજુ ફિરાયે પિંઢજી.

ભાવાર્થ—આજે શિઆલુનો મુવજો જામ ઉઠાએ વાળી લીધો છે. સઘળા મોગલોનો નાશ કરીને તેણે શિઆલુમાં પોતાની આજી ફેરવી દીધી છે.

આ વાત સાંભળીને, પાદશાહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. શિઆલુમાંથી તેનું થાણું ઉઠાડીને પોતાની સત્તા જમાવનાર જામ ઉઠાનો વળ ઉતારવાની તેને તાલાવેલી લાગી તેણે તરતજ લશ્કર એકઠું કરવાની તૈયારીઓ ચલાવવા માંડી.

દુહો—ફોળું ફંગેરા કરીં, ચડધ મુરતાણી વાર,
મારે ઉમર હાથીઆ, કદાં સેઆણાં ખાર.

ભાવાર્થ—મુનતાનનું લરકર ચડ્યું. શાહી નિધાનો ફરફરાટ કરવા લાગ્યાં. પાદશાહે કહ્યું, હવે જામ ઉઠાને શિઆણુમાથી બહાર કાઢું તોજ હું ખરો.

કાણુલનો પાદશાહ પોતાના અગણિત દળ સાથે જામ ઉઠાના શિઆણુકોટ પર ચડાઈ કરવાને નીકળી પડ્યો ફોજમાં સૌથી આગળ ચાલતા રણુકંઠાના ગગન ગજવતા નાદ સાથે, તે મજલ દર મજલ કરતો, કૂચ કદમ ચાલ્યો આવતો હતો. રસ્તામાં આવતાં ગામોને લૂટતો, અને બાળતો તે શિઆણુકોટની નજદીકમાં આવી પહોંચ્યો. જ્યારે શિઆણુકોટ માત્ર સાત ગાઉ દૂર રહ્યું, ત્યારે પાદશાહી લરકરે ત્યાં પોતાની છાવણી નાખી.

દુહો—સભઈ ચડ્યો મુરતાણુ, ઘેરો મેઆણાં ખાર,
લખેં ઘોડે ઘેરેઓ, પારેં અંત ન પાર.

ભાવાર્થ—નાજો ઘોડા અને પાર વગરના પામદગ સાથે પાદશાહ ચડ્યો, અને શિઆણુકોટની બહાર આવીને પડ્યો.

જ્યારે જામ ઉઠાએ જાણ્યું, કે આ શાહી લરકરને લાવનાર ભાદલો સીપીઓ પોતેજ છે, ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે સઘળા સમા અને સગાર વીરોને એકઠા કર્યા, અને હવે શું કરવું, તેની સલાહ માગી. આ લોકોને હાલમાં કાંઈ યુદ્ધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયેલો ન હોવાથી, તેઓ યુદ્ધને માટે તલસી રહ્યા હતા. લડાઇનું નામ સાંભળીને તેમની છાતી ગજગજ ઉછળવા લાગી સૌએ મળીને નિશ્ચય કર્યો, કે શાહી લરકરની વિશાળતાથી ડરી જઇને નાસી જવું નહિ, પરંતુ તેના બહાદુરીથી સામનો કરી બતાવી દેવું, કે સમા વીરો સામે રણમાં ઉભવું એ કાંઈ બાળકના ખેલ નથી. આવો નિશ્ચય બહાર પડતા શિઆણુકોટમાં ઘેર ઘેર યુદ્ધની તૈયારી થવા લાગી પાડોશના સરદારો પણ પોતપોતાની ટુકડીઓ સહિત આવી પહોંચ્યા આમ પદરહજારનું લરકર એકઠમ ખડે પગે તૈયાર થઈ ગયું. અને કૂચનો હુકમ મળવાની રાહ જોવા લાગ્યું.

પાદશાહી લશ્કરની સંખ્યા અતિ જળરી હોવાથી, જામ ઉઠાએ વિચાર્યું, કે કદાચ આ લડાઈ ઉલટું સ્વરૂપ પકડે, તો તે માટે પ્રથમથીજ કંઈક ગોઠવણ કરી રાખી હોય, તો પાછળનાઓનો રસ્તો પણ સાફ થઈ જાય. એમ વિચારી, તેણે પોતાના કુમાર રાઉને જામની પાઘડી બાંધાવી, શિઆલુકોટની રાજ્યગાદી પર અભિષેક કર્યો.

હુહો—હિક્કડી પારત રાજજી, બેચા સંભારજ બાર,
થીજ કરમી કરમેં, સેઆણુજ સરદાર.

ભાવાર્થ—હે શિઆલુકોટના સરદાર કુમાર, આ રાજ્ય, અને કુટુંબની સોપણ તને છે, તે તુ સંભાળજે, અને આપણા કુળમાં કર્મો બનજે.

રાજકુમાર રાઉને યોગ્ય સૂચના આપીને, જામ ઉઠાએ પોતાના લશ્કરનો કેટલોક ભાગ રાજ્યના રક્ષણ માટે શિઆલુકોટમાંજ રહેવા દીધો. બાકીના લશ્કર સાથે જામ ઉઠા પાદશાહી ફાજનો સામનો કરવા શિઆલુકોટમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો.

હુહો—સભાઈ સૂરો ચડેઆ, હેરા કરે ભાર,
ડિની પારત રાઉકે, સમેંજે સરદાર.

ભાવાર્થ—રાજ્યની સોપણ રાઉકુમારને કરીને, જામ ઉઠા પોતાના સંધળા ભાયાતો સાથે લડાઈમાં ચડ્યો.

શિઆલુકોટથી પાંચ ગાઉને અંતરેએક ગઢડો નામનો કિલ્લો હતો ત્યાં આવીને, જામ ઉઠાએ પોતાની છાવણી નાખી. અને પાદશાહને યુદ્ધનું આમંત્રણ આપવાને બે દુત મોકલ્યા.

હુહો—હલી આવેલ હોંસમેં, તું હાણું મં કર વાર,
અસી નિંઠા તું વડા, બોય ચેઆસી બાર.

ભાવાર્થ—યુદ્ધને માટે હોંમતી આવેલા આ સુતાન! હવે તું વખત લગાડ નહિ. અમે નાના છીએ, તું મોટો છે. જતા આપણે બંને બહાર મેદાનમાં પડેલા છીએ.

હુહો—તું દાબલી પાતમા, અસી સમા જામ,
જિંકીં તોજી હામ, સે પાણીં થીંધી પધરી.

બાવાર્થ—તું મળુનો પાદશાહ છે, તો અમે મમા જામ છીએ તામ મનની અદર જે હામ છે, તે હવે પોતાની મેળે પાધગી થશે

જામ ઉડાનો આવો સદેશો સાસગીને, પાદશાહને હજાહજ ક્રોધ વ્યાપી ગયો તેણે તો ધાર્યું હતુ, કે ઉડાનમ શાહી લશ્કરની વિશાળતા જોધનેજ નમી પડશે પરંતુ જામ ઉડાનો આકરો સદેશો સાસગીને, પાદશાહની ધારણા ધૂળ મગી ગઈ તેણે પણ પોતાના લશ્કરમા તૈયારીનો હંગે કરવાનું કરમાન આપી દીધુ. અને જામ ઉડાને કહેવડાવ્યું, કે તમે “એથાલદાર છો, તેથી મને તમારી દયા આવે છે માટે તમે તુડમિજાલ છોડી દઈને, જો શિઆલુકોટ નો કળજો મને સોપી દેશો, તે જગી જશે નહિ તો અમારા સાગર મમાન જોન્ય પાને તમે એક ગિન્દુ માત્ર છો અમારા હાથથી સરદારોની એક ચોટ પણ તમે જીવી ગદો તેમ નથી ”

પાદશાહી ઉત્તરના પ્રત્યુત્તરમા જામ ઉડાએ જણાવ્યું, કે “અમે તમારી શરણમા આવીએ, તે અમે પણ કંઈ અમારા હાથમા કંઈ પણ ધારણ કરેલા નથી, અમે તો વીર રાજપૂતો છીએ રાજપૂતોની વીરતાથી તમે વડિદે હોત, તો તમે એવી આશા જરૂર ન રાખી હોત અમારા સમા અને મગાર વીરોને પોતાની વીરતા બતાવવાનો અત્યંત હોસ છે માટે હવે મદેશાઓને ઉથા મૂકીને, મથ દાને જગમા આવી પડો અમે તમારો યોગ્ય સત્કાર કરવાને તૈયાર છીએ ”

ઉડા જામના ઉપરોક્ત વચનોએ, પાદશાહના ક્રોધાગ્નિમા જાણે ઘી હોમ્યુ તેનું લશ્કર સમા વીરોનો મામનો કરવાને દુયકદમ આગળ વધવા લાગ્યું. જને લશ્કરો એકબીજાની નજદીક આવી પહોચતા, યુદ્ધના કંકા ગડગડી ઊડ્યા ઉભયપક્ષ તરફથી તીરોનો મારો ચાલતો લાગ્યો જ દ્વંદ્વ પર જામગરીઓ ચોટવા લાગી. ધૂસ ગોટના વાદળ દળ્યા આકાશ જાણે છત્રાઈ ગયું

હુહો—ઉ ને મુન્તાણુજ, અચી પેઆ પૂન,
ક ધા હોર જરૂન, સમા મિસર ગામજા.

ભાવાર્થ—જામ ઉડા અને મુન્તાણના વચ્ચે પાણીના પૂગની માફક

ધરી આબ્યાં મિસર શામના સમા વીરો હવે જરૂર મહાન પરાક્રમ કરી બતાવશે.

બરાબર શુક્રવારની પ્રભાતથી આ લડાઈ ચાલુ થઈ હતી. જેમ જેમ સમય જતો હતો, તેમ તેમ આ યુદ્ધ વધુને વધુ નેસમા આવતું હતું.

દુહો—ખીંટયા અચી ખાન, જાગી જુમેરાત,
વીચાણી પરભાત, વાઘ વિલટઆ પાણુમેં.

ભાવાર્થ—ગુરવારની આખીરાત્રિ તૈયારી કરીને, વહેલી પડે આ બહાદુરો જાંછેડાયેલા વાઘની ભાંકે લડવા લાગ્યા.

દુહો—અડું વિજીને અટકેઆ, સૂરા ને સામંત,
રણુમેં દોલ મ્હસૂકેઆ, રૌર ખરૌરયા રત.

ભાવાર્થ—શૂરા અને સામંતો યુક્તિપૂર્વક એક બીજામાં અટકવા લાગ્યા. રણુમેદાનમાં દોલ મ્હસૂકયા, અને ખજખજ કરતી રક્તની ઊંઘો ઉછળવા લાગી.

આ રીતે શાહી સૈન્ય સાથે સમાવીરો યુદ્ધમાં ખૂંચી રહ્યા હતા. “અટલાહો અકબર” અને “હરહર મહાદેવ !” ના જુલુંદ-નાદ ગાજવા લાગ્યા. શૂરવીર નવજવાનો રણુભૂમિમાં ઘેલાતૂર બનીને ધૂમવા લાગ્યા. કોઈ ટપોટપ પડવા લાગ્યા. કોઈના હાથ કોઈના પગ ઉડવા લાગ્યા. લોહીની નદીઓ ચાલવા લાગી. રણુવીરોના તૂટેલા અવયવો લોહીની નીકોમાં તણાવા લાગ્યા. ઘાયલો ચીસો પાડવા લાગ્યા. કાયર અને બાયલાઓ જીવ લઇને નાસવા લાગ્યા. રણુશૂરા સમા અને સંગાર વીરો ઉછરંગ ભરેલા અંતરે ભરતાં સુધી પહોં પીક ન બતાવવાનો નિશ્ચય કરીને, યુદ્ધના મયદાનમાં ફરવા લાગ્યા. તડવાર, બરછી, અને ભાલાઓની રમઝટ બોલવા લાગી. ખરા શૂર-વીરો, માથાં ઉતરી જવા છતાં શૂરા થઇને ખૂંચવા લાગ્યા સર્વત્ર ‘મારો કાપો’ ના પોકારો આકાશને વીંધવા લાગ્યા.

આ ખૂનખાર લડાઈ છેક સાંજ સુધી એક સરખી ચાલુ રહી. સાંજના સમયે લડાઈ મોકુફ રાખવાનો વાતરો ચડતાં, આ ઘોરયુદ્ધ રાત ભરને માટે અટકી ગયું. અને પછના લોકો પોતપોતાના મરણ પામેલા વીરો અને જખ્મીઓની શોધમાં ફરવા લાગ્યા.

હુહો—તેરો શો સમે મરે, તુરકે ઝ હજાર,
મથો સમું સુહાર, ઉઠા જામ ઉઠાર જો.

ભાવાર્થ—સમા વીરોના તેરમે અને મુમક્ષુઓના ત્રણ હજાર યો-
દ્ધોનો અંત આવ્યો. જામ ઉઠાર જાના મૂળાળા ઉઠા જામે પોતાનું
પાણી રાખ્યું.

(૩)

ઉઠાજામનું મૃત્યુ.

જામ ઉઠા અને પાદશાહ વચ્ચેની લડાઈમાં પહેલેજ દિવસે
પાદશાહના ઘણા માણસોનો ઘાણ નીકળી ગયો હતો. આ વખતે
શાહી સૈન્યના કેટલાક મોટા મોટા જાનબહાદુરો પણ મરણને શરણ
થએલા હોવાથી, તેમની દૃઢ ન ક્રિયા અને અન્ય ધાર્મિક વિધિ
કરવાને માટે પાદશાહે ત્રણ દિવસ સુધી લડાઈ મોકલે રાખ-
વાનું જામ ઉઠાને કહેવડાવ્યું. આ સમય દરમિયાન જાને
પશ્ચના ઘાયલોની સારવાર કરવાનો પ્રસંગ પણ મળી ગયો. કેટ-
લાક ઘાયલો તો આ સમય દરમિયાન ફરી લડવાને માટે તૈયાર
પણ થઈ ગયા હતા. બરાબર એથે દિવસે લડાઈ ફરીથી ચાલુ
થઈ. રણમયદાન એકવાર ફરીથી યોદ્ધાઓના પડકારથી ગાજી ઊઠ્યું
સમા અને સંગાર વીરો મરણીયા બનીને ઝૂંઝવા લાગ્યા. પહેલા
દિવસના યુદ્ધમાં સમાવીરો કરતાં, પાદશાહી સૈન્યનો નાશ વધારે
પ્રમાણમાં થયો હતો. છતાં સાગર-વિશાળ શાહી સૈન્યમાં એ ખોટ
ખાસ કરીને જણાઈ આવે, એવું લાગતું ન હતું. જામના સૈન્યના
સંખ્યા શાહી સૈન્યના પ્રમાણમાં અત્ય હોવાથી, તેઓ બહાદુરીથી
લડતા હોવા છતાં શાહી સૈન્ય સામે ટકી શકવાનું કામ તેમના
માટે દુર્ઘટ હતું. આથી આ યુદ્ધમાં પોતાનું સંપૂર્ણ વીરત્વ દાખ-
વીને, જામ ઉઠા પોતાના અન્ય શૂરવીર સરદારો સાથે કામ આવ્યો.

હુહો—ગિસી છળે ધડ લડે, ઝૂંઝે ઉઠા જામ,
રેંક પછાકે પુકમે, મારે દેઆ મુકામ.

ભાવાર્થ—મરતે પડતાં છતાં જોનું ધડ લડતું રતું હતું એવા

ઉદા જામે રણમયદાનમાં અનેકાની કતલ કરી. શાહી સૈન્યનું બાણે કચ્છસ્તાન બનાવી દીધું.

જામ ઉદાના સ્વર્ગગમનના વર્તમાન રાઉ જામને પહોંચાડવાને રાહીડો સંગાર શિઆણુકોટમાં આવી પહોંચ્યો. તેને અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં આવતો જોઈને, રાઉ જામના મનમાં ધારતી પેઠી. આથી તેણે તેને પૂછ્યું:—

હુહો—કે ઉદા મારેઓ, કે ખોટાસુ' માલ,
રાહીડો સંગાર તું, કરે કો સચી ગાલ.

ભાવાર્થ—હે રાહીડો સંગાર તું સાચું કહી દે, આપણી શ્વ ધઈ, કે જામ ઉદાનો સ્વર્ગવાસ થયો ?

હુહો—રાહીડો રાઉ વટે, અચી રાવ કે,
મુણ સમા તું ગાલડી, અજ ઉદો જામ મરે.

ભાવાર્થ—રાહીડો સંગાર રાઉ જામ આગળ રાવ દે છે, કે હે સમા જામ, તું સાંભળ. આજ ઉદો જામ સ્વર્ગવાસી થયો છે.

હુહો—ઉદો ઉતે' મારેઓ, બ્યા આકરડા બોધાર,
સેઆણુજા સરદાર, કરે સલા સુરતાણુ સે'.

ભાવાર્થ—જામ ઉદો તેના અગણિત લશ્કર સાથે લડાઈમાં કામ આવી ગયો છે. માટે હે શિઆણુકોટના મરદાર, હવે તો સુસ્તાન સાથે સલાહ કરવી જોઈએ.

જામ ઉદાના મૃત્યુના વર્તમાન સાંસળીને, શિઆણુકોટમાં ચારે તરફ શોક છવાઈ ગયો. આ જનાવથી રાઉ જામના હૃદયમાં પણ અત્યંત આઘાત લાગ્યો. તેની રંગેરંગમાં બાણે વૈરની આગ સળગી બિડી. પાદશાહ પાસેથી બદલો લેવાની તેની આશા કાણે કાણે દબ-તર થતી ગઈ. તેની આંખો લાલચોળ બની ગઈ. ક્રોધની પ્રચંડ લાગણીથી તેનાં અંગેઅંગ ધૂળવા લાગ્યાં. વૈરનો ડાંગ તેના હૃદયમાં પ્રતિપળે ખટકવા લાગ્યો. તેણે તેજ વખતે રાત્રીના મુખ્ય સરદારોને બોલાવીને, પોતાની હૃદયેશ્વર તેમની પાસે વ્યક્ત કરી. રાઉ જામનો આ નિશ્ચય સૌએ વધાવી લીધો. શિઆણુકોટના નગર-

ખાના પર રણુકો અને રણુલેરી બંને આકાશ ગગનવવા લાગ્યાં; શિઆણુકોટના બહાદુર સરદારો પોતાનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો સજવા લાગ્યાં. સૈન્ય તૈયાર થયું. ‘હુરહુર મહાદેવ’નો બુલંદ ધ્વનિ ગગનમાં ગર્જના કરવા લાગ્યો.

રાઉ જામના કુમારનું નામ અબડો હતું. રાઉ જામે લડાઈમાં જવા પહેલાં, પોતાની પાધરી અબડાકુમારને પહેરાવીને, તેને જામની ગાદીની સપુરત કરી. અને પોતે માત્ર નામનું સૈન્ય શિઆણુકોટમાં રાખી, બાદીની સઘળી ફેજ સાથે શાહી લશ્કરનો સામનો કરવાને નીકળી પડ્યો.

હુડો—પાગ બધાઈ અબડે, સમે સંભુડે જામ,
જિની બાખો મારેઓ, ક્યાં તિનિજો ઘાણુ.

ભાવાર્થ—બહાદુર મમા મરદારે અબડા કુમારને જામની પાધરી બંધાવી, અને કહ્યું, કે જેણે મારા પિતાને માર્યો છે, તેનો હું નાશ કરી નાખીશ.

હુડો—પાતસાઈ પુરજા કરીઆં, મારે કરીયાં મુકામ,
અચી પોતો ગદડે, સૂરે રાઉ જામ.

ભાવાર્થ—પાદશાહીના બૂદેમ્દા ઉગરી, શાહી લશ્કરની કત્ત કરીને, કબસ્તાન બનાવું, એમ કહેતો ક્રોધાયમાન ગઉ જામ ગદડે આવી પડેાંચ્યો.

જામ ઉઠાના કુમાર રાઉ જામને સૈન્ય સાથે આવી પહોંચેલો જોઈને, પાદશાહને પણ નવાઈ લાગી. તેણે રાઉ જામને કહેવડાવ્યું, કે “તમારી આ નાનકડી ફેજ અમારા અપાર સૈન્ય પામે હમણાં જ ચોળાઈ જવાની છે. માટે હજી પણ જો તમે શિઆણુકોટનો કબજો છોડી દઈને, ચાલ્યા જતા હો, તો હું તમને ખુશીથી જતો દઈશ. તમારી બુવાની પર મને ખરેખર! દયા આવે છે.”

પાદશાહનો આ ધમકી સ્વરૂપ સંદેશો શ્રવણ કરીને, રાઉ જામનો નિશ્ચય લેશ પણ ડગે તેમ ન હતું. શિઆણુકોટનો ત્યાગ કરીને, ન્હાસી જવા કરતાં તેને મન મરવું, એ હજાર દરજ્જે ઉત્તમ હતું, આથી તેણે શાહી સંદેશાના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું, કે “જો મહાંધ શાહ! તને ખરી રાજપૂતીની ખરીક્ષા હોય એવું જણાવું નથી. નહિ તો આવા પ્રકારના સંદેશ મોકલવાને તું કદી

પણ તૈયાર થાત નહિ. મહાન હાથીના કુંભાસ્થળ જેમ એક સિંહ-
નું ખમ્બું લેદી નાખે છે, ગગન-ચુમ્બિત પહાડોને જેમ એક નાન-
કડું વજ તોડી શકે છે, તેમ અમારા રણશૂર સરદારો તારા મહા-
સાગર જેવડા સૈન્યને ચૂસી લેવાને તૈયાર છે.”

રાઉ જામના આવા વિવેકહીન અને વિચિત્ર પ્રત્યુત્તરથી પાદ-
શાહ અત્યંત ક્રોધાયમાન બની ગયો. તેણે તેજ વખતે પોતાના
સેનાધિપતિને ‘તાસીરો’ કરવાનો હુકમ આપી દીધો.

સુદૃઢ નગારે થતાંજ બંને સૈન્યો વચ્ચે મહા દારણ સંઘામ
મચી રહ્યો. ઉભય સૈન્યો એક-બીજાથી અતિ દૂર ન હોવાથી, અદ્વ-
સમયમાંજ તેઓ એકમેક બની ગયાં. શાહી લશ્કર અને રાજપૂત
સૈન્યના લોહીયાળ જીવાનો વકરાયલા વાવોની માફક એક-બીજાને
ખાતી પડ્યા. રણમયદાનમાં ફરી એકવાર લયંકર ખૂનરેણ થાલી રહી.

(૪)

શાણ અને વાર.

આ સમયે સગાવંશના સૂર્યસમાન જામ નરપતના આશ્રિત
માણુ મેરૈયાના વંશમાં શાણ હતો, અને સામૂર ચારણના વંશમાં
વાર ચારણ હતો. આ બંને જણ મહા આલાકે હતા. રાઉ જામને
પોતાના નાનકડા સૈન્ય સાથે, અગણિત શાહીદળનો સામનો કરવા
તૈયાર થએલો. જોધને જોમના હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ થતું હતું.
પરંતુ હઠે ચઢેલા રાઉ જામને તેની મઝા વિરૂદ્ધ એક શબ્દ પણ
કહી શકાય તેમ ન હોવાથી, તેઓ પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર-
વાને અશક્ત હતા. રાઉ જામ પર આવેલો પાદશાહનો સંદેશો
સાંભળીને, આ બંને જણના હૃદયમાં એક નવો છુટ્ટો ઊઠ્યો. એક
તરફથી લડાઈ ચાલુ થઈ, અને બીજી તરફથી આ બંને જણ સુપ્ત
રીતે પાદશાહી તંબુ પર જિપડી ચૂક્યા.

પાદશાહ આ વખતે પોતાના તંબુમાં એકલો બેઠો હતો. શાણ
અને વાર પાદશાહની પરવાનગી મેળવીને, તંબુમાં દાખલ થયા
અને પાદશાહને અદ્વનપૂર્વક સલામ કરીને, તેની સામે આવીને ઉભા.

જ્યારે પાદશાહે જાણ્યું, કે આ લોટો રાઉ જામના દરબારના માનીતા માણસો છે, ત્યારે તેને અત્યંત આનંદ થયો મરણીયા બનેલા રાજપૂતોની સામે રણસંગ્રામમાં ઉભા રહેવાનું કાર્ય કેટલું મુશ્કેલ છે, તે હવે પાદશાહ પોતાના મનમાં સારી પેઠે સમજી ગયો હતો. તેના લશ્કરની સંખ્યા રાજપૂતોના કરતાં અનેક ગણી વધારે ન હોત, તો તેને ક્યારનાએ નાઉમેદ બનીને આત્યા જરૂં પડ્યું હોત તેના સૈન્યની વિશાળતા તેને આવા પ્રસંગે સહાયરૂપ થઈ પડતી હતી.

પાદશાહે આ બંને જણને આવવાનું કારણ પૂછતાં, એમણે જણાવ્યું, કે પાદશાહ સલામત, આજ કેટલાએ દિવસથી જે અનેક મુનંદા વીરોની હત્યા થઈ રહી છે. એ હત્યા થતી અટકે એવો કોઈ રસ્તો લેવા અમે આપ નામવરને વિનંતિ કરવાને આવેલા છીએ.

“ તમારા રાઉ જામ જે શિઆણુ કોટની સરહદ છોડી જવા માગતા હોય, તો અમારે આ બચકરે હત્યાકાંડ ચલાવવાનું કશું પ્રયોજન નથી. ” પાદશાહે મુદ્દાની વાત કરી

“ નામવર, રાઉ જામે તો પોતાના મનથી એવો નિશ્ચય કહેલો છે, કે મરતાં લગી પણ શિઆણુ કોટનો ત્યાગ કરીને, કાયદોની માફક નાસી જઈ રાજપૂત નામને લજાવવું નહિ. આપ નામદારની હજુરમાં આવવાની અમારી યોજના પણ જે રાઉ જામના લક્ષમાં હોત, તો અમે આપ ગરીબ પરવરનાં દર્શન કરવાનો લાભ પણ કદાચ મેળવી શક્યા ન હોત તો પછી રાઉજામ શિઆણુ કોટ છોડી જાય, એ વસ્તુ અમાને તો સર્વથા અસંભવિત જણાય છે પછી તો જેવી આપ નામવરની ઇચ્છા. ”

પાદશાહ આજ જરા ખુશ મિન્દજમાં હતો અને શાણુ અને વારના વ્યક્તિત્વે પણ આજ તેના પર કંઈ અજબ અસર કરી હતી. વળી આજ કેટલાએ દિવસના હત્યાકાંડથી તે કંટાળી પણ ગયો હતો. થોડો સમય વિચાર કરીને તે બોલ્યો:—

“ સરદારો, જે તમારા રાઉ જામને શિઆણુકોટને બદલે કોઈ અન્ય પ્રદેશ આપવામાં આવે તો? ” પાદશાહે નવીજ વાત કરી.

“આપ ક્યો પ્રદેશ કહેવા માગો છો નામવર?” શાહે વિવેક પુરઃસર પ્રશ્ન કર્યો.

“કારીકચ્છી.” * પાદશાહે હુંકામાં જણાવ્યું.

કારીકચ્છીનું નામ સાંભળીને શાણુ અને વારનાં સુખમંડળ આનંદ-પ્રકુલિત બની બિડ્યાં. તેમને તેમની સઘળી મહેનત સફળ થતી દેખાઈ. તેમણે રાઉ જામને પૂછ્યા વગરજ પાદશાહી ગોઠવણનો સ્વીકાર કરી લીધો.

(૫)

કારીકચ્છી પ્રતિ પ્રયાણ.

કારીકચ્છીનો પ્રદેશ એ સગયે કાણુલના પાદશાહના કબજામાં હતો. તેણે તરતજ કારીકચ્છીની સપુરત રાઉ જામને કરવાનો પોતાના સુખા પર પરવાનો લખી આપ્યો. શાણુ અને વારનાં હૃદયો આનંદાવેશથી નાચી બિડ્યાં.

પાદશાહનો પરવાનો મેળવી, તેને બાઅદખ નમન કરીને, આ બંને જણુ ત્યાંથી ચાલતા થયા.

સન્ધ્યાકાળે સુધ્ધની ગોકુરીના ડંકા વળતે, શાણુ અને વાર પાછા જામની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યા

રાઉ જામ આજના સુદ્ધના થાકથી લોથપોથ બનીને પોતાના તંબુમાં આડે પડખે પડ્યો હતો હવે ક્યો રસ્તો લેવો તેનો વિચાર રાઉ જામના હૃદયને આજે સુંઝી રહ્યો હતો. તેનું સુઠીભર સૈન્ય અતુલ પરાક્રમ દાખવતું હોવા છતાં, આકાશના તારા જેટલી શાહી-ફેજ આગળ ઝપાટા ખેંચ ચોળાઈ જવાતું હતું, એ વાત હવે તેને દીવા જેવી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. આમ છતાં શિઆલુકોટનો ત્યાગ કરીને શિઆળની પેઠે નહાસી જવાની હીણપ વહોરવા તે જરાએ તૈયાર

* વાગડમાં આવેલો કારાખેડાનો પ્રદેશ હાલુજ પુરાણો મનાય છે. લાટ આરણો એ પ્રદેશને પુરાણા કારીકચ્છી તરીકે ઓળખાવે છે.

ન હતો. અપમાનિત દશામાં જીવવા કરતાં માનપૂર્વક મરણને ભેટી લેવું, તેને વધારે પ્રિય હતું. આ કારણથી આજે રાઉ જામનું હૃદય ચિંતાના ભારથી દબાઈ રહ્યું હતું. વળી આજ સવારથીજ ગાણુ અને વાર એ બેને જણ ક્યાંક ગુમ થઈ ગએલા હોવાથી, તેની ચિંતામાં એટલો વધારો થયો હતો એટલામાં દરથી આવતા એ બેને જણ ઉપર, રાઉ જામની દૃષ્ટિ પડી. તેની વિચારનિદ્રા ઉડી ગઈ. તે તરત સ્વસ્થ થઈ ગયો. છતાં આજના સુધે રાઉ જામના મનમાં જે ચિંતા અને નિરાશા ઉત્પન્ન કર્યાં હતાં, તેનાં ચિહ્નો તેના ચહેરા પરથી હજી તદ્દન નાબુદ થયાં ન હતાં.

રાઉ જામની આ માનસિક વ્યથા ચતુર શાણુ અને વારથી ગુપ્ત રહી શકી નહિ. તેમણે આવતાંવંતજ જામના ચિત્તની વ્યથતા તેના ચહેરા પર વાંચી લીધી. આથી એક પછી શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા વગર તેમણે કારીકચ્છીનો કબજો લેવાનો પાદશાહી પરવાનો પાદશાહની ત્રીલ-મહોર-સહીતનો જામના ખોળામાં મૂકી દીધો.

જરૂર કંઈક નવિન ઘટના ઘટી છે, એમ ધારીને, રાઉ જામે પણ ગુપ્તગુપ્ત એ પરવાનો વાંચવા માંડ્યો. જેમ જેમ તે આગળ વાંચતો ગયો, તેમ તેમ તેના હૃદયની સઘળી વ્યથા સૂર્યોદયથી જેમ ઝાડળા ઉડી જાય, તેમ ઉડી ગઈ. તેના નિશ્ચેતન બનેલા અંતરમાં જાણે નવચેતનનો સંચાર થયો.

શાણુ અને વારની આ અજાણ લેવી ચાતુરી લેખને, રાઉ જામ આશ્ચર્યચકિત બની ગયો. આ લેખોની અગાધ છુદ્ધિ પર તે આશ્રીન થવા લાગ્યો.

સવાર પડનાંજ તેણે સુઢના ઠંકાને બદલે સમાધાનીનો વાવટો ચલાવી દીધો. રણસંશ્ચમતા તાનમાં મસ્ત બનેલા બહાદુર વીરોએ જરા નિરાશા અનુભવી. જામનું સૈન્ય સમાધાનીના નિશાન સાથે કૃષ્ણદમ શિઆણુકોટ તરફ ચાલવા લાગ્યું.

શિઆણુકોટમાં આવીને, રાઉ જામે જેમ બને તેમ તરત પોતાની સઘળી તૈયારી કરી લીધી. પોતાના સમગ્ર માલોઅમબાબ અને ગસાલા સાથે, તેણે કારીકચ્છી પ્રતિ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું.

જતાં જતાં તેણે શિઆણુ પ્રદેશના સવાસો પાદર ભાટ ચારણુ
ધંભાદિ ભાગણુ વર્ગને દાનમાં આપી દીધા.

દુહો—સવા સો સેઆણુજ, પધર ડિનેં ડાત,
રાઉ જામ પરભાત, મોં ડિસેં મર મંગણાં.

ભાવાર્થ—જેણે શિઆણુ કોટના સવાસો પાદર દાનમાં આપી દીધા,
તે રાઉ જામનુ મોડું ચાચક લોકો પ્રાતઃક્રમમાં ભવે નિહાળે.

દુહો—નંગારા ને નોખતું, બ્યા જંડા ફરકેં ધાર,
તાજ થ્યા તૈયાર, થઇ સાંભાઈ સમેંજ.

ભાવાર્થ—નોખતો અને નંગારા ગડગડવા લાગ્યા, જંડા ફરકવા
લાગ્યા, અને ઘોડાઓ તૈયાર થઇ ગયા. આમ રાઉ જામે પોતાની તૈયારી
કરી લીધી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

રાઉ જામ

અથવા

કારીકઝીમાં સમાવંશની સંસ્થાપના.

(૧)

રાઉ જામ. (૧૪૩)

રાઉ જામ પોતાના જગી રમાવા સાથે મજલ દરમજલ કરતો, કેટલાક દિવસે શિઆલુકોટથી કારીકઝી આવી પહોચ્યો એ સમયે કારીકઝીનું પ્રગલ્બ જે હાલ ડારમેલા નામે પ્રસિદ્ધ છે, તે ઠાણુલના પાદશાહની સત્તા તળે હતું પાદશાહની સત્તા નીચે રહીને બાલાણુસાર સિંધનો ધલુરા પાદશાહ, કારીકઝીનો રાન્ય કારમાર ચલાવવાને, એક સુખાની નીમણુક કરતો હતો જ્યારે રાઉ જામ કારીકઝીમાં દાખલ થયો, ત્યારે કારીકઝીનો ધાવર નામનો સુખો શિકારના ખેડ માટે દરના જગલોમાં નીડગી ગયો હતો શિકાર કરીને પાછા ફરતા તેને સમાચાર થયા, કે કારીકઝીમાં રાઉ જામે પોતાની આણુ ફેરવી દીધી છે સમા સરદારોની બહાદુરીનો એ સમયે સિદ્ધો પડતો તેમની સાથે બાથ ભીડવી, એ જેવું તેવું કામ ન હતું આ કારણથી સમાવીરાનું નામ સામગતાજ, કારીકઝીનો સરદાર ધાવર ઉચ્ચી ધૂણુ જિય્યો સમાવીરાને પકકાર કરવો, એ સાપના દરમાં હાથ નાલવા જેવું હોવાથી, તેમ કરવાની તેની હિંમત ચાલી નહિ તેનું અતર ધર્પાના અગ્રિથી મગગવા લાગ્યું

દુહો—સમા મબઈ આપેઆ, નિઠા કાગી નિન્ચ,

યાન તો ધન્ધ ધીએ, મનને બગેમ મન્ચ.

હાનાર્થ—મમા મરફસે મદગા અ હીને કાગીકઝીમાં મેગી ગયા તે જોઈને, ધાવર ધરથર દૂનગા મગે તેની મનમાં આગ મગગવા ના હી

થાવર સરદાર રાઉ જામને એક પણ શબ્દ કહ્યા વગર, સીધો સિંધ-ખાંભણાસરમાં ધલુરા પાદશાહ પાસે પહોંચી ગયો. અને ત્યાં જઈને પાદશાહ પાસે પોતાની ફરિયાદ રજુ કરતાં તેણે કહ્યું:—

હુહો—મુણુ ધલુરા પાતશા, હિકંદો હી ફૂંકે,
સમાં અયેંતા ઉલટેઆ, કર માટી મયે મટ.

ભાવાર્થ—હે ધલુરા પાદશાહ, આ એક નવું કારસ્થાન સાંભળ. માટલી ઉપર નાણે ગોળો ચઢાવ્યો હોય, એવા મોટા માથા વાળા સમા લોકો, કારીકચ્છી પર ચડી આવેલા છે.

થાવર સુખાની હુકીકત સાંભળીને, ધલુરા પાદશાહ ક્રોધાયમાન બની ગયો. સમાઓની આપખુદી તોડી પાડવા તેણે થાવરને લશ્કર સાથે ચડી જવાનો હુકમ કર્યો.

હુહો—થાવર ! તું ઝટ વેં ચડી, કહેન કચ્છી પ્યાર;
પંજ સો હી ઘોડા ડીયાં, પારેં અંત ન પાર.

ભાવાર્થ—હે થાવર ! તું જલ્દી ચકાષ કર, અને એમને કારી કચ્છીથી બહાર હાંકી કાઢ. આ પાંચ સો ઘોડા, અને અગણિત પાયદળ લશ્કર હું તને આપું છું.

રાઉ જામનાં પરાક્રમેથી થાવર મુજો સંપૂર્ણ વાકેફ હતો. તેણે વિચાર્યું, કે આ પાંચસો ઘોડા તો સમા લોકો પાસે ચટણીજ થઈ જવાના છે.

હુહો—પંમે સોંચે નં-પુજળાં, ઇ જોરાવર જમરાફ;
સમા ને સંગાર, છાલે મ લેટેં લવમેં.

ભાવાર્થ—પાંચસોના લશ્કરથી પહોંચી સકાય નહિ, એવા એ જામ જેવા જોરાવર છે. સમા અને સંગારો ઈશ્વર કોઈને જિંદગીમાં બેટાવે નહિ.

થાવરને ડરતો જોઈને, ધલુરા પાદશાહે પોતે લડાઈની તૈયારી કરવા માંડી. ખાંભણાસરના પંજહથા સિંધી જીવાનો સાથે તે કારીકચ્છીના માર્ગે ઉપડી ચૂક્યો.

આ તરફ જ્યારે રાઉ જામને ખબર પડી, કે કારીકચ્છીનો મુજો ડરનો માર્યો ધલુરા પાદશાહ પાસે ધાં દેવાને ઉપડી ગયો છે, ત્યારે

તેણે વિચાર કર્યો, કે ધાવરની ફરિયાદ સામળીને, ધતુરા પાદશાહ અહીં ચડાઈ લાવવા વગર રહેશે નહિ. અને તેમ થતા, મોને નાહક સુરકેલીમાં ઉતરવું પડ્યું. ગઉ જામ આમ વિચાર કરે છે, ત્યાં તે તેને જાણ મળ્યા, કે ધતુરા પાદશાહ ચોતાના મોટા સૈન્ય સાથે ધસ્યો આવે છે આ વિનાકારણની આફતને ટાળવા, રાઉ જામ કાણુલના પાદશાહનો તામ્રપત્ર પરનો પરવાનો લઈને, તે ધતુરા પાદશાહ પાસે રમુ કરવા, માત્ર થોડાજ સવારો સાથે કારીકચ્છીથી ઉપડી નીકળ્યો.

હુહો—આરી ઘોડે ચડેઓ. રાઉ જામ મધ્ય,
અચી ગડેઓ પાતશા, સમું વીર સુભદ્ય.

ભાવાર્થ—ચાળીસ ઘોડાઓ માથે, મધ્ય જંગલો ગઉ જામ વળ્યો અને ધતુરા પાદશાહને આરીને ભેળ્યો.

રાઉ જામને ખુદ આફી આવેલો ભેળને, ધતુરા પાદશાહ તેને પૂછ્યું,—

હુહો—અયો કિત્તેજ રાજ્યા, અયો કિત્તેજ જામ,
ધરે ચડાયાં ધાવર, જ્યો ગિની રિહા ગામ.

ભાવાર્થ—તમે કયા સુનકના રાજવી છો, અને કયાના જામ છો? ધાવર સુબાને હેગન કરીને તમે કારીકચ્છીનો કબજો લઈ બેઠા છો તેનું કારણ શું?

રાઉ જામે તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું:—

હુહો—રાજ્યા મિસર ગામજા, સમાં આઈયુ જામ,
સલહ ગંજા ગામ, પાતશાષ પેશ કેઓ.

ભાવાર્થ—અમે મિસરશામના રાજવી છીએ, અને સમા જામ કહેવાઈએ છીએ કારીકચ્છીના મધ્યના ગામેનો કબજો અમને પાદશાહ પોતે આપ્યો છે.

હુહો—પતર ડિને હથમે, ત્રામે મથે મોગ,
પાતશાજ દોલ, હી કારીકચ્છીય ને.

ભાવાર્થ—પાદશાહી સીન-મહોરજો તામ્રપત્રનો લેખ તેણે ધતુરા

પાદશ દેના હાથમાં આપ્યો, અને ક્યું કે કારીકચ્છી વિશે પાદશાહ માથેનો કરાર આ રહ્યો.

હુહો—ખિડી કરેને ખુશી થયો, મથે ચકાચે ખાર,
પાતસાજે ફોલ, વે કચ્છીજે વિચરે.

ભાવાર્થ—તામ્રપત્ર વેધને, ધતુરા પાદશાહ ખુશી થયો. તેણે પાદશાહી મહોરને મસ્તક પર ચડાવી. અને ક્યું, કે પાદશાહી હરમાન મુજબ કારીકચ્છીનું રાજ્ય હવે તમારુંજ છે.

આમ એક-ખીજની હકીકતથી સંતોષ પામીને, આ બંને જણ મૂટા પડ્યા, ધતુરા પાદશાહ બાંસણાસર તરફ ચાલતો થયો, અને રાઉ જામ પાછો કારીકચ્છીના માર્ગે પ્રયાણ કરવા હાથ્યો.

હુહો—ફતે કરેને ફિરેઓ, આયો અખડે પાસ,
મંગણું અચી મંગેઓ, વડી કરેને આસ.

ભાવાર્થ—ફતેલ મેઝવીને રાઉ જામ પાછો ફર્યો, અને અખડાકુમારની પાસે આવ્યો, ત્યાં માગણુવેડો મોટી આરાથી તેને યાચવાને આવ્યા.

આજે રાઉ જામને અખડાકુમારની દાતારી જોવાની ઇચ્છા થતાં, તેણે યાચકવર્ગને દાન કરવાનો તેને હુકમ કર્યો.

હુહો—અખડા મંગણું માન કે, ચેઓ રાઉ જામ;
સલ સલામી તુહીજા, હી ગંજા હી ગામ.

ભાવાર્થ—અખડાકુમાર, આજણે આવેલા માર્ગોને માન આપે. કારણ કે આ સંધગો દ્રેશ અને રાજપાટ હવે તમારાજ છે.

અખડાકુમાર પણ એક દાનવીર પિતાનો પુત્ર હતો. દાતારીમાં તે રાઉ જામથી ઉતરે એવો ન હતો. તેણે ખુદે હાથે યાચકો પર દાનની વૃષ્ટિ ચલાવવા માંડી.

હુહો—સો ઘોડા ને સો કડા, મોરે વી હજાર;
અખડે રાઉઆણી દાત કક, તેજી અંત ન પાર.

ભાવાર્થ—સો ઘોડા, સો સુવર્ણના કડા, ત્રીગહજાર મોનામહોર એ પ્રમાણે રાઉ જામના કુમાર અખડાએ પાર વિનાનું દાન કર્યું.

દુહો—અચી ઉલટ્યા મંગણાં, કર સમધરન પૂર,
કરીં કીરતું કોડમેં, એ વિનીં વાસજેં દૂર.

ભાવાર્થ—માગણુનેકો સમુદ્ધી ભરતી પેડે ઉભરાવા લાગ્યા અને
ઘોડયી અમડાકુમારની કીર્તિ જાવા લાગ્યા એ કીર્તિની મુતાસ દૂર દૂર
ફેલાવા લાગી.

અળડાકુમારની દાનવીરતા જોઇને, રાઉ જામને, પણ સ તોપ થયો.

આમ કારીકચ્છીમાં ચાન્તિપૂર્વક રાજ્ય ચલાવી, રાઉ જામે
પોતાનું અવશેષ જીવન સંપૂર્ણ કર્યું.

(૨)

જામ અખડો. (૧૪૪)

દુહો—અખડે ઘર લાખિયાર ભડ, આયો આદીત વાર,
હડી અખર લિખેઆ, એ મિંધુજે સરદાર.

ભાવાર્થ—જામ અખડાને ત્યાં આદિત્યવાગ્ના દિવમે કુમાર લાખિયાર
ભડનો જન્મ થયો. વિધાતાએ સિધના સરદાર તરીકેના તેના લેખ લખ્યા.

દુહો—ત્રીં વગેં લાખિયાર થયો, જખરો જનમેઓ;
હિકડો મુરજ સમેં જો, ચોડધ-ચદ્ર બેઓ.

ભાવાર્થ—લાખિયાર કુમાર ત્રણ વર્ષનો થતા, જામ અખડાને ત્યાં
જખરા કુમારનો જન્મ થયો એકે સમાવરતો સૂર્ય અને ખીન્ને પૂર્ણિમાના
ચંદ્ર સમાન હતા.

દુહો—કુંવર કોડીલા થયા, સલની સધા આમ;
હિકડેજે નાં જખરો, બેઓ લાખિયાર જામ.

ભાવાર્થ—આ કોડીલા કુમારો જોને અત્યંત વઢાયા હતા એકનુ નામ
જખરો અને ખીજનુ નામ લાખિયાર જામ હતું.

અળડા જામના આ જાને કુમારો દિન પ્રતિદિન મોટા થતા
જાય છે પદર સત્તર વર્ષની ઉંમર થતા તો બેઉ કુમાર જીવાન
જોધ જેવા જણાવા લાગ્યા. લાખિયાર કુમાર અતૂલ પરાક્રમી અને

તેવેજ ઉદાર વૃત્તિનો હતો. જ્યારે જખરો કુમાર બહાદુર છતાં, કંઈક સંકુચિત હૃદયનો હતો. વળી અખડા જામની અવસ્થા પણ હવે મોટી થવા આવી હતી. આથી તેણે જાને કુમારોને પોતાની હયાતીમાંજ વહેંચણું કરી આપવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પોતાના રાજ્યના ત્રણ વિભાગ કર્યા. તેમાંના બે ભાગ પાટવી કુમાર લાખિયારને, અને એક ભાગ જખરોને આપવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો. પરંતુ આ વહેંચણી નાના કુમાર જખરોની નાપસંદગી પામી. આથી તે દિવસથી તે અસંતુષ્ટ રહેવા લાગ્યો. અને કોઈ પણ પ્રકારે લાખિયાર કુમારનો ઘાટ ઘડી નાખવાના ઇલાજ લેવા લાગ્યો.

હુહો—સત્તરે વરે સામંત, જોધા ઘેઝા જુકધાર;
વાધ વિલટેઝા પાણુમે, પત્તી મથાનું ભાર.

લાવાથ—સત્તરેક વરે આ જાને કુમારો મહાન યોદ્ધા જેવા બની ગયા. રાજ્યની વહેંચણીના કારણે આ વાધ જેવા કુમારો એક બીજામાં અથડી પડ્યા.

જાને કુમારોને એક બીજા પ્રત્યે ગેદીલ બની ગએલા જોધને અખડા જામને અણત ખેદ થતો. તેણે આ જાનેને સમજાવવાને, અનેક ઇલાજ લીધા. પરંતુ જખરોકુમાર પોતાનો હુકમ હોડી દે તેવો ન હતો. અખડા જામની મોટી ઉંમરમાં આ ચિંતા તેને શક્ય સમાન ખટકવા લાગી.

લાખિયારકુમાર ઔદાર્ય-મૂર્તિ હતો. લાઈનું દિલ હુલસવા કરતાં, તે રાજપાટની કિંમત જોષી આંકતો. તે તો જખરોને જે કંઈ જોઈએ, તે બધું આપવાને તૈયાર હતો. તેણે પોતાના વિચારો જોડથી અનેક વખતે જામ અખડાને જણાવ્યા હતા. પરંતુ પાટવી કુમાર લાખિયાર હોવાથી તેના હકને જરા પણ આંચ આપવા દેવાને અખડા જામ તૈયાર ન હતો.

જખરો કુમાર તામસી અને ઉતાવળીયા સ્વભાવનો હોવાથી, તે રોજ રોજ સીધી કે આડકતરી અનેક ખટપટો જગાવવા લાગ્યો. આ જાને લાઈએના પરસ્પર વિરોધને લઈને, કારીકચીની સ્થિતિ દિનપ્રતિદિન કઠંગી થવા લાગી હતી.

હુહો—ઝગડો જતમે લેરસે, ઝેડા થયા અગર;
અખડાણી અલગ લાડ, જખરો ને લાખિયાગ.

લાવાર્થ—જમ અમડાના કુમારો જખરો અને લાખિયાર એવા
થયા, કે તેઓ પોતપોતાના ઝગડો મચાવવા લાગ્યા

અખડા જતમની આખર અવસ્થા આ કુટુંબ કલેશને લીધે
અકારી બની ગઈ

પ્રકરણ ૧૨ મું.

જામ લાખિયાર ભડ (૧૪૫)

(૧)

ગઢકાછા પર ચડાઇ.

જે સમયે કારીકચીમાં અળડા જામની સત્તા જામેલી હતી, તે વખતે ગઢકાછાની સ્થિતિ કામાડોળ બની રહી હતી. ગઢકાછાનું રાજ્ય-તંત્ર જ્યારે ભદુઆ સરદારોના હાથમાં આવેલું હતું, ત્યારે ભાદ્રામા નિર્ભય બની ગયા હતા, એ વાત વાચકના લક્ષ બહાર નહિ હોય. પરંતુ કુદરતના પરિવર્તન ચક્રનો એવો નિયમ છે, કે આજ જેની ચઢતી દશા હોય છે, તેની આવતી કાલે પડતી થાય છે. અને જે આજે પડતીની ગર્તામાં પડેલો હોય છે, તે આવતી કાલે ઉત્થતિના શિખર પર પહોંચી જાય છે. આ નિયમાનુસાર અવનત દશાને પ્રાપ્ત થએલા ભાદ્રામા વીરો થોડા સમયમાંજ ભદુઆ સરદારોને શીંગડાં ભરાવવા લાગ્યા એ જમાનો ‘ બળીયાના બે લાગ ’ નો હતો. ભાદ્રામા સબળ થતાંજ તેમણે પોતાનું બળ ભદુઆઓ પર અજમાવવા માડ્યું. ભદુઆઓનું બાહુબળ ઘસાઇ ગયેલું હોવાથી તેઓ ભાદ્રામા સાથે ટક્કર ઝીલવાને અશક્ત બન્યા હતા. ભાદ્રામા સરદારોએ એકજ હુમલાથી ભદુઆઓ પર વિજય મેળવી લીધી. અને તેમને ગઢકાછા બહાર હાંટી કાઢ્યા.

ફોહો—ભલુ છુટા ભદુઆ, ગઢ કાછેલું કંઈ,
ભડ ભાદ્રામે હિડાં, એડી હાંક હાંક.

ભાવાર્થ—અહીં ભડવીર ભાદ્રામાએ એની હાંક વગાડી, કે ગઢકાછા-માંથી ભદુઆ બધા ભાગી છૂટ્યા.

ગઢકાછાથી છુટ લઈને નાસી છૂટેલા ભદુઆઓ વિચાર કરવા લાગ્યા, કે હવે કયા જુલું ? તપાસ કરતાં કરતાં, આખરે તેમને જામ લાખિયારની ભાગી ભાગી લાખિયાર નમસ્કાર ને જામ

જોખમે પણ આશરો આપનાર એક મહાન પરાક્રમી વીર છે, એણે જાણીને લડુઆઓનો સઘળો સંઘ જામ લાખિયાર પાસે આવી પહોંચ્યો. અને તેની પાસે પોતાની કૃતિષાદ રજુ કરી:—

હુહો—લાદ્રામે સહ મારેઆ, જેલે અંત ન પાર,
લાખિયાર કર વાર, અખડાણી અલંગ લડ.

ભાવાર્થ—લાદ્રામાઓએ અમેને સવગાને મારી લીધા છે. માટે હે અખડાણી અલંગ જામ લાખિયાર, તું અમારી બહાર કર.

હુહો—અમ્મીં આયાસીં તો ઘરેં, હસી તોજે ગામ,
લડુઆ અજ લુકા થેઆ, મુણુ લાખિયાર જામ.

ભાવાર્થ—હે લાખિયાર જામ, તું માંલગ. લડુઆ બધા આને ભાંગીને કુણા થઈ ગયા છે. અને તે મદદ મારેઆનીને તારે ઘેર આવેલા છે.

શરણાગતને જાનના જોખમે પણ આશરો આપવાનો જામ લાખિયારનો અતૂટ નિયમ હતો. વળી આજ કેટલાક દિવસથી તેની અને જખરાની વચ્ચે કુચંપ આપ્યો આવતો હોવાથી તે કારીકચીથી કંટાળી ગયો હતો. આ કુચંપનો અંત આવવાનો આ હીક સમય આવેલો છે એમ જાણીને, લાખિયાર કુમારે લડુઆની બહારે ચડવાનો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો.

હુહો—આંઈ આયા મું ઘરેં, ત અયો મુંજ ભાર,
જંજું ઝલે પછાડીયાં, લાદ્રામેકે બાર.

ભાવાર્થ—નમે મારે ઘેર આવીને આવેલા છો, નો મારા બાઇજ છે. હું લાદ્રામાએને પછાડી પછાડીને બહાર ફેંકી દઈશ.

લાખિયાર કુમારે, પોતાને આશરે આવેલા લડુઆઓને માટે ઉતારા-પાણીની અને જોજનાદિની સઘળી વ્યવસ્થા કરી દીધી, અને પોતે તેમની કુમટે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેણે કારીકચી પક્ષનો પોતાનો તમામ હક રાજ્યુશીથી જખરાને એંપી દીધો. આથી જાંને બાઇઓ વચ્ચે આપ્યો આવતો ગમટો તેણે પોતાની ઉદારતાથી ચાન્ન દ્યો, અને પોતે પોતાના વિશ્વાસુ સમા અને સંગાર વીરોને સાથે હાથે લડુઆઓની મદદે ઉપડી ચૂક્યો.

હુહો—કચ્છી પરતી તો જખરા, અસાં તો જુહાર,
બચ્ચ પર ચેચ્યા પાણુમે, જખરો ને લાખિયાર.

ભાવાર્થ—હે જખરા આ કારીકચ્છીના રાજ્યની સપુરત હવે તને છે.
અને હવે રામરામ છે. આગ લાખિયાર જામના કહેવાથી આ બંને લાખીઓ
હવે સમગ્રવટ પર આવી ગયા.

લાખિયાર જામ પોતાની સઘળી ફ્રાજને લઇને, લઢુઆ સર-
દારો સાથે આલતો આલતો કેટલાક દિવસે ગઢકાછે આવી પહોંચ્યો.

આ તરફ જ્યારે ગઢકાછાની ગાદી પચાવી ગેઠેલા ભાદ્રામાને
ખખર પડી, કે લઢુઆ કારીકચ્છીના જામ લાખિયારની મદદ લઇને
આવે છે, ત્યારે તેમને ધારતી પેડી, કે હવે ગઢકાછા પર તેમની
હકુમત રહેવી મુશ્કેલ છે. લાખિયાર કુમારતું પરાક્રમ દેશ વિદેશમાં
વિખ્યાત હોવાથી, તેની સામે ખજ બાધવાની લાગ્યે જ કોઈ હિંમત
કરી શકતું. આથી ભાદ્રામાઓએ વિચાર કર્યો, કે બહાર પડીને
લડવા કરતાં ગઢની અંદર રહીને લડવું, વધારે સલામત છે. આથી
તેમણે ગઢકાછાના સઘળા દરવાજા બંધ કરી દીધા, અને કિલ્લા પર
લશ્કર ગોઠવીને, જામની ફ્રાજનો સામનો કરવા તેઓ તૈયાર બની બેઠા.

લાખિયાર જામના લશ્કરે કિલ્લાને મજબુત ઘેરો ઘાલ્યો. ત્રણેક
માસ લગી તો ભાદ્રામાઓએ જેમ તેમ પોતાનો બચાવ દીધો.
પણ ત્યારપછી અંદરની સગવડો ખૂટતી જતી હોવાથી, તેઓ આરે
તરફથી મુશ્કેલીમાં ઉતરવા લાગ્યા. ભાદ્રામાઓ આખરે કંટાળ્યા. ગ-
ઢમાંનો ખોરાક પણ હવે માત્ર જૂજ રહેલો હોવાથી ભાદ્રામાઓએ
વિચાર્યું, કે હવે મયદાનમાં પડવા સિવાય છુટકો નથી. ફેવત પણ
લાંબી મુદત ઘેરાયેલી હોવાથી ત્રાસી ગઈ હતી. વળી કોઈ કોઈવાર
સમાઓ અને સંગારો ગઢ ઠેકી, ઓચીંતો હુલ્લો કરીને, લૂટફાટ
મચાવી જતા હોવાથી, ગઢકાછાની પ્રજા પાયમાલ બની ગઈ હતી.
આમ ભૂખે મરવા કરતાં ભાલે મરવું સારું જેમ વિચારી, ભાદ્રા-
માઓએ લડાઈનો ડંકો વગડાવી દીધો.

ખીરે દિવસે જાને ફ્રાજે રણગંગામમાં ઉતરી પડી. અત્યાર
લગી નિષ્ક્રિય રહેલા રણવીરના હૃદયમાં બસે આનંદનો સાગર
ઉછળવા લાગ્યો. કાયદો કંપવા લાગ્યા.

ઉભય પક્ષોનો મુકાબલો થયો. લડાઈ ચાલુ થઈ. તદ્વાર, ભાલા, અને ઠટારીઓના કારમા ઘા ચોદાઓનાં શરીરને ભેદવા લાગ્યા. રણસંગ્રામના ઉમંગમાં ઘેલાતૂર બનેલા સંગારો અને સમાવીરો ત્યાસે ભાદ્રામાનું બળ ટકી શકે તેમ ન હતું. સાંજ પડતાં સુધીમાં તે તેમણે મોટા મોટા ભાદ્રામા સરદારોને રણમયદાનમાં સુવાડી દીધા.

દુહો—કાછો ફુલેં છાયો, અચ્ચી ઉભા તિત,
ભાદ્રામા ભુકા કેઆ, મતારા મેમત.

ભાવાર્થ—કુયોથી જવાયથા એવા ગદકાછામા લાખિયાર જમનું લસકર આવી પહોચ્યું. અને તેમણે માતેલા મદમસ્ત ભાદ્રામાઓને ભાગીને ભૂકા કરી નાખ્યા.

દુહો—અઠ મો ભાદ્રામે મરે, સૂરા ને સરદાર,
અભંગ અખડાણી જડે, ભેટયો ભડ લાખિયાર.

ભાવાર્થ—ત્યારે અણુભંગ જમ લાખિયાર ભેટયો, ત્યારે ભાદ્રામાના આઠમો શરીરો ને મરદાંગોનો અંત આવી ગયો.

દુહો—સત મો ભદુએ મરે, અઠ મો ભાદ્રામન,
સત વીધુ ને મત બ્યા, મમાં કમ અચન.

ભાવાર્થ—માતમો ભદુઆ, આઠમો ભાદ્રામા અને સાત વીધુ ને માત, જમની ફોજના માણુમો પણ કામ આવી ગયા.

આ યુદ્ધમાં ભાદ્રામા અને ભદુઆના જાને પક્ષો નબળા પડી ગયેલા હોવાથી, ગદકાછાની રાજ્ય વ્યવસ્થા ચલાવવાની તાકાદ બે માંથી એકે પક્ષમાં રહી ન હતી આથી મરતાં મરતાં બાકી રહેલા ભદુઆ અને ભાદ્રામાએ ગદકાછાની રાજ્ય સત્તા જામ લાખિયારના હાથમાં મોંપી દીધી આમ ભદુઆ અને ભાદ્રામા વચ્ચે જાગેલા કુસંપને લીધે લાખિયાર જામ ગદકાછાનો આલીક બની બેઠો.

દુહો—ઉઠે ગડ જામએઓ, ગડિ અખડો જામ,
અખડેને લાખિયાર મે, ગદકાછેને જામ.

ભાવાર્થ—જામ ઉઠાનો ગડ, ગડો અખડો, અને અખડાનો લાખિયાર થયેલ તે ગદકાછાનો જામ થયો.

લાખિયાર જામને ત્યાં થોડા સમય પછી દેવના ચક્રે જેવા એક બાલકુમારનો જન્મ થયો તેનું નામ લાખોકુમાર કરાવવામાં આવ્યું.

લાખોકુમારનો જન્મ થતાં લાખિયાર જામે મોટા મોટા જ્યોતિષીઓને બોલાવીને, કુમારની ગ્રહદશા જોવડાવી.

દુહો - નાં વિધાં લાખો, બાંલણું નેચારે,
અખર ચોડ નિલાડમે, રો સિંધ સજી વારે.

લાખાર્થ—બ્રાહ્મણોએ જ્યોતિષ જોધને, કુમારનું નામ લાખો કુમાર કરાવ્યું. અને જણાવ્યું કે આ કુમારના કપોળપ્રદેશની રેખાઓ એવી જણાય છે, કે તે સમસ્ત સિંધનો માલિક થશે.

આવા પ્રતાપી કુમારનો પોતાને ત્યાં જન્મ થવાથી જામ લાખિયારના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે પોતાના સઘળા અમીર ઉમરાવોને મોટી મોટી લેટ સોગાદો આપી, અને યાચકવર્ગને છૂટે હાથે દાન-માન આપીને સંતુષ્ટ કર્યાં.

થોડા સમય પછી જામ લાખિયારને ત્યાં બીજા કુમારનો જન્મ થયો. તેનું નામ રંજોકુમાર રાખવામાં આવ્યું.

ત્યારપછી જે ત્રીજો કુંવર અવતર્યો, તેનું નામ અબડો પાડ્યું.

ત્રણે કુમારો દિવસે દિવસે મોટા થતા ગયા. પાટવીકુમાર લાખો હતો. તે ઉમરલાયક થતાં લાખિયાર જામે તેનું વેશવાળ કરવાનો વિચાર કરવા માંડ્યો. પણ આ વાતની લાખા કુમારને જાણ થતાં તેણે પોતાનું વેશવાળ કરવાની બીલકુલ નાખુશી બતાવી. લાખિયાર જામે તેને અનેક રીતે સમજાવ્યા છતાં તે એક ટળીને બે ન થયો.

લાખા કુમારના અત્યંત આગ્રહથી જામ લાખિયારે તેના સગ-પણનું કાર્ય આગળ ઉપર મુલતવી રાખીને, બીજા બંને કુમારોનાં લગ્ન યોગ્ય વિધિ પુરઃસર ઘણીજ ધામધૂમથી કરી દીધાં.

કારીકચ્છીનો જામ જખરો, જે લાખિયાર જામનો નાનોભાઈ થતો હતો, તેને કંઈ સંતતિ ન હોવાથી, કારીકચ્છી પ્રગળું રંજા કુમારને આપવામાં આવ્યું. આ રંજાને ત્યાં બેલડાના બે કુંવરનો જન્મ થયો. તેમાંનો એક થોડા સમયમાં સ્વર્ગવાસી થયો. અને

બીજા કુમારનું નામ બેલો રાખવામા આવ્યું. આ બેલોકુમાર આગળ જતા મહાપ્રતાપી થયો તેણે પોતાના પ્રદેશનું નામ પોતાના નામપરથી બેલા પ્રગણ રાખ્યું. આ બેલાનો પુત્ર કારો થયો તે બ્યારે જન્મ થયો, ત્યારે તેણે બેલા નામ બદલાવીને, પોતાના નામ પરથી એજ પ્રદેશનું નામ કારાબેલા^x કરાવ્યું.

કારા જન્મનો કુમાર ચોટો જન્મ થયો અને તેનો કુમાર સપડ થયો આ સપડ ચોટાણી એક મહાન્ દાતાર થયો લાખા કૂલાણીના સમયમા થઈ ગએલા દશ દાતારોમાનો એક સપડ ચોટાણી પણ ગણાય છે તેની ખ્યાતિ આગળ જણાવવામા આવશે,

(૨)

નગર-સમૈની સંસ્થાપના.

ગઢકાછામા જન્મ લાખિયારની રાજ્યસત્તા દિન-પ્રતિદિન જ મતી જતી હતી એટલામા એક મોટો દુકાળ પડ્યો ગઢકાછાની પ્રજા પાણી અને અનાજ વગર પાયમાલ બની ગઈ ગાયો, હેસો આદિ પશુધન પણ ઘાસ-ચારા અને પાણીના અભાવે તરફડવા માડ્યું. સમા અને સગારો મોટી મોટી આવેના માલીક હોવાથી, તેઓ અકળાવા લાગ્યા ગઢકાછામા વધુ વખત રહેવાનું તેમને માટે હવે અશક્ય હતું આથી તેઓ સવળા એકઠા થઈને, લાખિયાર જન્મ પામે આવ્યા.

હો—મમાં ને મગાર ચે, મુન મુતાં મગદાર.

મા મટી વ્યા કાછ, પાણી વ્યા પાતા.

બાનાઈ—મમા અને મગારો દે છે, દે હે લાખિયાર જન્મ, તુ માનજ ગઢકાછામા વખાલી ખોટ પગી અને પાણી તે પાનામમા મત્યુ ગયું.

જન્મ લાખિયારને પણ આ લોભની વાત વતુદવાગી જણાઈ. દુકાળનું વર્ષ ગઢકાછામા પુરે જનાનું અશક્ય હોતા, જન્મ લાખિયારે પોતાની મોટી આંધા સહિત ગઢકાછાને છોટી જવાનો વિચાર કર્યો.

^x કારાબેલા અજ પણ પ્રગણના સ્ત્રીન ગણાય છે.

લાખિયાર જામના પાટવીકુમાર લાખાને ગઠકાછાની રાજ્યગાદીની જરા પણ ઇચ્છા ન હોવાથી, તે પણ જામ લાખિયાર સાથે આલવા તૈયાર થયો. આ કારણથી લાખિયાર જામે ગઠકાછાનું રાજ્ય તેના નાના કુમાર અળડાને સંપુરિત કર્યું. અને પોતે તથા લાખોકુમાર પોતાની જગી આથો સાથે આગળ આલવા લાગ્યા.

હુહો—પથર કેઠે પાણુ, સમે સંભાળ્યું કંઈયું,
જિત કરીં રેઆણુ, તિત મર લગેતા મુઅણાં.

ભાવાર્થ—પોતાના ભાયાત વર્ગને સાથેલઈને લાખિયાર જામે આલવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. તેઓ જ્યાં જ્યાં મેલાણુ કરે છે ત્યાં ત્યાં પાણીના નેસ પણ શોભી નીકળે છે.

આમ મજલ દર મજલ કરતાં, આ સઘળી મંડળી સિંધના ઠંઠ ઉપર આવીને ઠરી.

હુહો—અચી ઠરૈ ઉલથા, સમાં ને સંગાર,
ચડાં ચોખ્યાં ચાર, સર ને ચારે મુઅણાં,

ભાવાર્થ—સમા અને સંગારો ઠરેના ઠંઠ ઉપર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પાણીના સુંદર નેસ નિહાળી, તેમણે તેમા ચોખા પણ વાવી દીધાં.

આમ પોતાના ગાહુણજ પર વિશ્વાસ રાખીને, પારડી જમીન પોતાનીજ સમજી, આ લોકો અહીં ઠરેઠંડ પરજ જમી ગયા. એમનાં બળ અને પરાક્રમની વાતો ચારે તરફ મશાહૂર હોતાં, કેઈ પણ એમની સામે માથું ઉંચું કરવાની હિંમત કરતું નથી.

લાખિયાર જામના મેલાણથી થોડે દૂર સિંધુના કિનારા પર ટોરો નામનું એક નાતું ગામ હતું. ત્યાંના મોઆણુ લોકો બેડીયાતનો અને મચ્છીમારનો ધંધો કરતા હતા. જ્યારે તેમને બાણ થઈ, કે સમા સરદારો હરે ઠંઠ પર આવીને પડેલા છે, ત્યારે તે સઘળા ભેળા થઈને, લાખિયાર જામની સલામે હરે ઠંઠ ઉપર આવ્યા. એ મોઆણુ લોકોનો નગર નામનો એક પાગેરા (મુખી) હતો. તેણે વિચાર્યું, કે મોટા લોકો પાસે જવા વખતે કંઈક નજરાણું લઈ

જવું જોઈએ. નજરાણા માટે આ લોકો પાસે 'પલા' અર્થાત્ મોટા મોટા માછલા હતા. આથી તેઓ જામ લાખિયારને નજરાણું કરવા માટે સારામાં સારા 'પલા' લાવેલા હતા.

દુહો—પલા વડી પાણુ, નગર હલી આવેઓ;
સમેજ રેઆણુ, સણ મિદ્ધ સામટી.

ભાવાર્થ—મોટાં મોટાં માછલાં નજરાણા માટે લઈને, નગર મોઆણું જામ લાખિયાર પાસે આવ્યો. તેને જામના મેવાણના મધળા માણુઓ દેતયી, બેટયા.

જામ લાખિયારે નગર મોઆણુનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. અને તેને સિંધની હદીકત પૂછવા માંડી.

દુહો—કિતે તોજા ભુગડા, કિતે તોજે માલ,
કર મોઆણા ગાલ, મુખ-કુખ કંડા સિંધમે ?

ભાવાર્થ—તાડું રહેાણુ અને તારો માલ ક્યાં છે? વળી મિંધમાં મુખ કુખ કેવાં છે તેની પણ તું વાત કર.

લાખિયાર જામના પ્રથના પ્રત્યુત્તરમાં નગર જોડ્યો:—

દુહો—ઢારે અસાંગે ભુગડા, મચ્છી અસાંગે માલ,
લગ-લગાછયું માડ્યું, અસાં ધ હવાલ.

ભાવાર્થ—અમાડું રહેાણુ ઢારે છે, અને માલમાં તો અમોરી પાસે માછલાં છે, વળી અમાગ લેદ્રીમાં જેવેર ખૂબ લરવાં છે. આવા અમારા હાલ છે.

નગરની હદીકત સાંભળીને લાખિયાર જામ તેને કહે છે:—

દુહો—મમાં ઢંઢ નઆરીએ, ઢારે પસે પાણુ,
ત કેા આંજ જાણુ, કલ પચે કુલમે.

ભાવાર્થ—અમે તમાગં નેમ અને તમાડું ગામ નિહાળીએ, તોજ જાની ચકીએ, કે તમાગી શી દકીકત છે.

લાખિયાર જામની ઢારો જોવાની ઇચ્છા વાળીને, નગર મોઆણુઆએ તેને પોતાની સાથે ઢારે આલવાને આમંત્રણ કર્યું. લાખિ-

યાર જામ પોતાના થોડા સરદારોને લઇને, સિંધની હાલ-હકીકત જાણવા માટે નગર મૌઆણા સાથે ચાલવા લાગ્યો.

સિંધની સ્થિતિનું ખારીક અવલોકન કરતાં કરતાં લાખિયાર જામ સિંધુનદીના કિનારે આવેલા નગર મૌઆણાના ટોરા ગામે આવી પહોંચ્યો. ટોરાની સુંદર રચના, સિંધુનો વિશાળ રસાળ કિનારો અને આબુખાબુની હરિયાળી જોઈને, અહીં એક મોટું શહેર સ્થાપવાની લાખિયાર જામની ઇચ્છા થઈ. તેણે પોતાની ઇચ્છા નગર મૌઆણા પાસે વ્યક્ત કરી. નગર મૌઆણાનો વિચાર પ્રથમથી જ જામ લાખિયારને પોતાના સરદાર તરીકે સ્થાપવાનો હોતાં, તે જામ લાખિયારના વિચાર સાથે સંમત થયો. અને એ નવા શહેરના નામ સાથે પોતાનું નામ જોડવાની તેણે લાખિયાર જામને વિનંતિ કરી.

હુહો—હીં ઉગે ને હાલુ હીયાં, જિએ હીયાં માલ;
સમાં મુજુજ ગાલ, તું નાં રખજ નગરજો.

ભાવાર્થ—હે સમા મરદાર, રોજ દિવસ ઉગતાજ તને હાલુ આપીશ અને ધણો માલ આપીશ, પણ ખારી એક વાત સાંભળ. તું મારે નામ એ શહેર સાથે કાયમ કરજો.

જામ લાખિયારે નગર મૌઆણાની સરત ડબ્બલ રાખી. અને કંઈ દંડ ઉપરથી પોતાની આંધો અને છાવણી ઉપાડીને, ટોરે આવી સુકામ થયું. આ સ્થળે જામ લાખિયારે એક નવા શહેરની સંસ્થાપના કરી,

હુહો—જિતે નગરજા ભુગડા, જંડા જોડયાં તિત;
ભડ અખડાણી ઉત, પંદર કરેતો પિંડજો.

ભાવાર્થ—જ્યાં નગર મૌઆણાનાં યુગ્મકાં હતા, ત્યાં લાખિયાર જામે પોતાના નેજા ચડાવી દીધા. બહાદુર અખડાણી જામે એ પંદર પોતાનો બનાવવા માંડ્યો.

આ નવું શહેર વસાવવામાં નગર મૌઆણાએ લાખિયાર જામને ઘણી મદદ કરી હતી. આ નવા શહેરના નામની સાથે સમાવશનું નામ જોડી દેવાને, અને નગર મૌઆણાનું નામ પણ કાયમ રાખ-

વાને, જામ લાખિયારે એ નવી સ્થાપેલી રાજ્યધાનીનું નામ “નગર-સમે” નક્કી કર્યું.

હુહો—દોરો મં ચોળ માડુઆ, નગરસમે આય નામ;
જિતે ઝંડા જોડેઆ, રાખર સમે જામ.

ભાવાર્થ—જ્યાં જગવાન લાખિયાર જામે પોતાનાં નિશાન ખડાં કર્યાં છે, તેનું નામ હવે નગર-સમે છે. માટે એનું નામ હવે કોઇએ દોરો કરેનું નહિ.

જામ લાખિયારે જે સમયે સિંધમાં નગરસમેની સંસ્થાપના કરી, તે વખતે સિંધના કેટલાક પ્રદેશોમાં જત જાતિના લોકોનું અતિશય પ્રાગલ્ભ્ય હતું. આ જત લોકો એવા જગવાન અને રૂદ્ધ-પુદ્ધ હતા, કે તેમનો દેખાવ માત્ર ગમે તેવા દુરમનની હિંમત સાંગી નાખવાને બરાબર હતો. તેમની એક-સંખીને લીધે, તેમની સત્તા દિવસે દિવસે પ્રબળ બનતી જતી હતી. પરંતુ દુરંત કદી પણ કોઈની એક સરખી સ્થિતિ રાખવા દેતી નથી. એટલે કેટલોડ સમય પસાર થતાં આ જત લોકોની એકસંખીમાં પણ કંઈ કારણસર વિશેષ પડવા માંડ્યો. આ બહાદુર કોમ ઝેર-વેર અને વિખવાદની આગમાં સળગવા લાગી. તેઓ આપસઆપસમાં આથકવા લાગ્યા. એમની વચ્ચે જાગેલો ઝગરો દિવસે દિવસે લયકર સ્વરૂપ પકડતો ગયો. રાજ રાજ ડંઢ ને કંઈ કારણસર ધોંગાણાં જામવા લાગ્યાં. અને તેમાં સેકટો લોકોનો નાશ થવા લાગ્યો. આમ પરસ્પર લડી લડીને આ લોકો તદ્દન નિર્જન બની ગયા.

જત લોકોના એક પક્ષનો સરદાર હંમર નામનો હતો. આ હંમર એક વિચારશીલ પુરૂષ હતો તેણે વિચાર્યું, કે આ રાજ રાજ વધતા જતા ઝગડાને હવે જો કોઈ રીતે પાટો નહિ બંધાય, તો જત લેવી જગવાન જાતિનો સિંધમાંથી સદંતર વિનાશ થઈ જતાં વાર નહિ લાગે. આ પરિસ્થિતિ સુધારવાને, શો રસ્તો લેવો, તેની યોજનાઓ તે ઘડી રહ્યો હતો. એટલામાં નગર-સમેમાં રાજ્ય-ધાની સ્થાપના, સમા સરદાર લાખિયાર જામના પરાક્રમેની દયા તેના ડાન પર અથડાઈ તેણે વિચાર્યું, કે આ જનજાત ઝગડાનો અંત લાખિયાર જામનો આગરો લીધા વિના આવી શકે તેમ નથી.

આથી તે પોતાના પક્ષના સઘળા માણસોને લઈને નગરસમૈતીમાં જામ લાખિયારની સલામો આવી પહોંચ્યો.

હુહો—હુલી હુંમર આવેઓ, મુણુ તું સમા જામ;
જતેં લગા ઝગડો, જે મારે કેઆ મુકામ.

ભાવાર્થ—હુંમર જત લાખિયાર જામ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો, કે હે સમા સરદાર, અમારા જત લોકોમાં જે ઝગડો લાગ્યો છે, તેથી અનેક માણસોનો ધાણુ નીકળી ગયો છે.

હુહો—જામ સમા સમજાય તું, ઝેંડી કર કે ગત;
સલ સમેં વર આવેઆ, ઝગડો કરે જત.

ભાવાર્થ—જત લોકો આપસમાં ઝગડો કરીને જામ લાખિયાર પાસે આવ્યા, અને કહ્યું, કે હે જામ, તું કોઈ એવી યુક્તિ કર કે અમે લડતા પંધ થઈએ.

અનાયાસે હાથ આવેલી આવી સુંદર તકનો લાલ લેવાનું શૂકે, એવો લાખિયાર જામ ન હતો. તેણે હુંમર જતને ખાતરી આપી, કે તમે સઘળા લોકો વચ્ચે સમાધાન કરાવી આપવાને હું તૈયાર છું. પરંતુ તેમાં એકજ સરત છે. અને તે એકે તમે સઘળાએ મારી સત્તાનો સ્વીકાર કરવો.

લાખિયાર જામની આ સરત અત્યંત ચોંધી હતી તે હુંમર જત સમજી ગયો હતો. છતાં તેણે વિચાર્યું, કે આપસમાં લડી લડીને નેસ્તોનાબૂદ થઈ જવા કરતાં, આ સરતનો સ્વીકાર કરવો એજ વધારે ચોગ્ય છે. આમ સમજી, તેણે જામની સરત માન્ય રાખી. અને એવી મતલબના કોલ કરાર થણુ કરી દીધા.

હુહો—કણુ-ચારો-કખ કોલસેં, ડીચું સંભારે ડાણુ;
અસીં ફેરીડેં આણુ, મખર સમેં જામજી.

ભાવાર્થ—અનાજ-ધામ વગેરેનું ઘણુ અમે તમેને આનંદથી આપીશું. અને ચારે તરફ અમે લાખિયાર જામની આજ્ઞા ફેરીશું.

લાખિયાર જામે માલસિંહ નામના એક પરાકર્મી સંગારને

સાજન મેરેયો, અને માણેક તુમેર લાખાકુમારનું વેશવાળ ક
રીને, પાછા સિંધ નગરસમે આવી પહોંચ્યા અને સમગ્રી ધીના
જામ લાખિયારને કહી મળવાની જામ લાખિયારે આ જાને જણુને
તેમની કાર્યકુશળતા માટે ધન્યવાદ આપ્યો અને લાખાકુમારના
સગપણ સંબંધી અન્ય વિધિઓ પરિગૂર્ણ કરવા માટે, તેણે કેટ-
લાક સગાર સરદારોને ઘટલી સામગ્રી સાથે પાટગઢ મોકલાવ્યા.

હુહો—સહ કરણ સમેલે, આગડું ઘર આવ્યે,
માન ડહને મોકલે, સંગાર સભાએ.

ભાવાર્થ—લાખાકુમારનું સગપણ આહીને આવડાએને ત્યાં કરવા
માટે, લાખિયાર જામે ઘણા માન સાથે સંગાર સરદારોને પાટગઢ મોકલાવ્યા.

હુહો—ચડી પાટગઢ આવેઆ, ગડેઆ વીરમ ગામ;
સંધેઓ સમે જામ, સંડ આવડા સાંખમે.

ભાવાર્થ—સઘળા માણસો વીરમ આવડાના પાટગઢમાં આવી પહોં-
ચ્યા. આમ લાખિયાર જામે પોતાના કુમારનું સગપણ આવડા વંશમાં કર્યું.

હુહો—સીલવતી ને મતી, વાઘમ સંધી લેણ;
સંડ ડિનાં સમેકે, કેઆં વરાકા વેણ.

ભાવાર્થ—સતિ અને શીલવતી એની વાઘમ આવડાની જેન માથે
લાખાકુમારનું સગપણ થયું આમ મમા મરદારે આવડાએ માથે સંબંધ
આપ્યો.

આમ લાખા કુમારનું સગપણ ઘઈ જવા પછી થોડીજ મુદતમાં
તેનાં લગ્નની તૈયારીઓ નગર સમેમાં ધામધૂમથી ચાલવા માડી.

હુહો—વીયાં લાખેજે વરતેઓ, લાવર થ્યા ભેરા;
અંડણુ દોલ ધ્રૂમકેઆ, પાર ડિનાં ડેરા.

ભાવાર્થ—લાખા કુમારના લગ્નની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી, લાખાતો
જેનાં થવા લાખ્યા, આગળે દોલ ધ્રૂમકયા, અને પાદરે તણુઓ ખડા કર-
વામાં આવ્યા.

જામ લાખિયાર લાખા કુમારનાં લગ્ન ઘણાજ દળદબાથી કરીને
પોતે નિશ્ચિત બન્યા.

લાખિયાર જામની અવસ્થા જ્યારે સાઠ વર્ષની થઈ, ત્યારે તેને જાજાજામાંથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા થતાં, તેણે સિંધની સમસ્ત ત્તા લાખાકુમારના હાથમાં સોંપી દીધી. સિંધુના સરદારનો તાજ, જે સ્વહસ્તે લાખા કુમારના મસ્તકે પર મૂક્યો. અને ત્યાર પછી ૧૬ સમય બાદ તે દેવલોક પામ્યો.

હુહો—સઠે વરે લાખિયાર શ્યો, પાણુ છડેઆ પ્રાણુ,
સલ મોંપે સમેકે, સલ સિંધ રેઆણુ.

ભાવાર્થ—સાઠ વર્ષની ઉમરે જામ લાખિયારે પોતાના પ્રાણ છોડ્યા. તે સિંધની સઘળી હકુમત તેણે લાખાકુમારના હાથમાં સોંપી.

જામ લાખિયારના પરલોક વાસ પછી જામ લાખાએ તેમનું રોજણુ ઘણાજ લગ્ન સમારંભથી કર્યું.

હુહો—દોલ ધૂસૂક્યા ધૂસમે, તંણુ ખુતા બાર,
સિંધ સલ ભેરી થઈ, છનાં બધા ચોધાર.

ભાવાર્થ—જામ લાખિયારના પરોજણમાં દોલ ધૂસૂકવા લાગ્યા, બહાર િંણુમે ઉભા કરવામાં આવ્યા, અને આખી સિંધના લોકો એકઠા થયા, રે તરફ છના બાધવામાં આવ્યા.

હુહો—કારજ દેઆં કેડરો, ડાન ડિનાં તિન ડોંધ,
• સમું સિંહાસન વિઠો, સે કર કેસરસીઆ.

ભાવાર્થ—જામ લાખિયારના પરોજણમાં પાંચક વર્ગને ખૂબ દાન આપવામાં આવ્યું. જામ લાખા સિંધના મિંહાસન પર કેસરીમિંહની માફક સોભાવા લાગ્યો.

પાંચસો ઘોડેસ્વારો સહિત જત લોકો વચ્ચે સમાધાન કરાવવાને, અને સમાવંશની સત્તા સ્થાપવાને મોકલ્યો.

હુલો—મદલ માલસીંહ નિગ્રહ્યો, જતે ભેરો બુવાણ;
ફેલે કરે પાછો ફિરજ, વહજ સંભારે દાણ.

ભાવાર્થ—મદલ જેવો માલસિંહ જત લોકોની સાથે ચાલવા લાગ્યો. તેને લાખિયાર જામે કર્યું, કે તું ફેલે પામી આવજે. અને દાણ સંભાળીને વસુલ કરજે.

માલસિંહ હંમર જત સાથે જત લોકોના પ્રદેશમાં જઈ પહોંચ્યો. લાખિયાર જામના યશસ્વી નામે, એ પોતાના કાર્યમાં ઘોડા જ પ્રયત્નથી ફેલેડુંમંદ થયો. એણે પોતાની કુનેહ અને બહાદુરીથી જત લોકો વચ્ચેના ઝગડાનું સમાધાન કરી દીધું. જેમણે માથું ઉઠ્યું કર્યું, તેમને મારી લીધા. અને જેમણે જામની સત્તા માન્ય રાખી, તેમને ક્ષમા આપીને જવા દીધા. આમ જત લોકોને આંકડો દાખી દઈને, માલસિંહ લાખિયાર જામની વતી ત્યાં ચાલે બેઠો. તેણે ધીમે ધીમે ત્યાંની તમામ જમીન પોતાના કબજામાં લઈ લીધી.

હુલો—સિંધ સદમ્ પિંટલ, ઝંડા તો ખોડે,
સમું વિઠે સામે-નગર, મદલ મુજું મોડે.

ભાવાર્થ—આખી સિંધમાં પોતાના નેજા ખડા કરે, મદલ જેવો જામ લાખિયાર નગરસમક્ષમાં બેઠો બેઠો મૂકેને તાવ દઈ રહ્યો છે.

અહીં શાન્તિનું સ્થાપન થઈ જતાં, જ્યારે જામ લાખિયાર આ જત-પ્રદેશમાંનું પોતાનું ધાતું જેવા આવ્યો, ત્યારે સઘળા જત જમીનદારોએ જામની સલામ આપીને, વિવેક પુરઃસ્કર પોતાની તાબેદારી જાહેર કરી.

હુલો—સિંધ સદમ્ ભેરી ઘડ, કેલુ મરેલુ સદામ;
અસી બાર તુર્કીત, તુંજ અગાંજે જામ.

ભાવાર્થ—જામ લાખિયારની સલામ માટે મમન સિંધના જત જમીનદાર એકઠા થયા, અને દહેરા લાગ્યા, કે અને તમારું આગેદા દીએ, અને તમે અમારા મરગર છે.

ધીમે ધીમે જામ લાગિયાર અને તેના પાટવીકુમાર લાખાએ, પોતાના જાહુજળથી સમસ્ત સિંધપર પોતાનો વિજયવાવટો ફરકાવી દીધો. લાખાકુમારની ઉંમર હવે પચીસ ત્રીસ વર્ષની થવા આવી હતી. સિંધનો કચ્છને હાથ કરીને પછીજ પરણવાની લાખાકુમારની આતરિક ઇચ્છા હવે પરિપૂર્ણ થવા આવી હતી. લાગિયાર જામ આ વસ્તુથી વાકેફ હોવાથી, હવે તેણે લાખાકુમારનું સગપણ કરવાની તજવીજ કરવા માંડી.

આ વખતે સમાવંશના વંશપરંપરાના માગણ માણના વંશમાં સામન મેરૈયો, અને સામૂર ચારણના વંશમાં માણેક તુમેર હતા. આ બંને જણ લાખાકુમારને માટે યોગ્ય સગપણની શોધમાં નગર સમૈતી નીકળી પડ્યા. તેઓ ઘણા ગુલક ફરી ફરીને યાત્રા, પણ લાખાકુમારની જોડી તેમને ક્યાંયે જોવામાં આવી નહિ. આખરે તેઓ કચ્છના પાટકોટ કિંવા પાટગઢમાં આવી પહોંચ્યા. પાટકોટ એ વીરમ ચાવડાની રાજધાનીનું શહેર હતું. વીરમ ચાવડાની કુમારી બૌદ્ધી ચાવડીના સૈન્યની પ્રશંસા સાલજીને, તેઓ અહીં આવેલા હતા. તપાસ કરતાં તેમને ખાતરી થઇ, કે આ ચાવડાકુમારી અત્યંત સ્વરૂપવાન અને સદ્ગુણી છે. આથી તેમણે પોતાના હૃદયની વાત વીરમચાવડા પાસે મૂકી જોઈ.

સમસ્ત સિંધના ભાવિ શિરતાજ, અને અતૂલ પરાક્રમી લાખાકુમારને સગપણ આપવામાં પાટગઢપતિ જરા પણ આનાકાની કરે તેમ હતું નહિ. તેણે તેજ વખતે આ બંને જણની માગણી માન્ય રાખી લાખાકુમારનું સગપણ વીરમચાવડાની કુમારી સાથે નક્કો કરવામાં આવ્યું.

હુડો—પાટકોટના ચાવડા, સમું કરે તો સેણ,
વીરમ સંધો ધોયડો, વાઘમ સંધો સેણ.

ભાવાર્થ—લાગિયાર જામ પાટકોટના ચાવડા સાથે સંબંધ વાધે છે. વીરમ ચાવડાની કુમારી, અને વાઘમની જેન સાથે લાખાકુમારનું સગપણ કરે છે.

* આ બૌદ્ધી ચાવડી કચ્છમાં બોથી ચાવડીના નામથી ઓળખાય છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

દાતાર સપડ ચોટાણી

અને

ઓઠો જખરાણી.

સિંધમાં નગરસમૈની સંસ્થાપના કરીને, તેમાં રાજ્યગાદી સ્થાપનાર જામ લાખિયારને ત્રણ કુમાર હતા આ વાત આગલાં પ્રકરણોમાં કહેવાઈ ગઈ છે. જામ લાખિયારે ગદ્દકાઈની રાજ્યસત્તા કુમાર અબડાને સ્વાધીન કરી, અને કારીકચીનો સરદાર જામ જખરા જે લાખિયારનો ભાઈ થતો હતો, તે બિનવારસ શુઝરી જતાં કારીકચીનો વિભાગ રૂંઝા કુમારને આપ્યો. અને પોતે પાટવી કુમાર લાખા સાથે સિંધમાં આગળ ચાલતો થયો, એ વાત વાચકના લક્ષ બહાર નહિ હોય.

જામ લાખિયારના કુમાર રૂંઝાને ત્યાં બે બેટકાના કુંવર જન્મ્યા. તેમાંનો એક તો જન્મતાં વેંતજ સ્વર્ગવાસી થયો, અને એક રહ્યો, તેનું નામ બેલો રાખવામાં આવ્યું. આ બેલો પ્રતાપી પુરુષ હતો. તેણે પોતાના પ્રગણાનું નામ પોતાના નામ પરથી બેલો રાખ્યું. આ બેલોને ત્યાં જે કુંવરનો જન્મ થયો, તેનું નામ કારો. તેણે બેલો નું નામ બદલાવીને પોતાના નામ પરથી કારાબેલા નામ રાખ્યું. કારાનો કુંવર ચોટો થયો, અને ચોટાનો થયો સપડ સપડમાં જામ એક મહાન દાતાર હતો. જામ લાખા કૂવાણીના વખતમાં જે દગ દાતાર ગણવામાં આવે છે, તેમાંનો એક આ સપડ ચોટાણી હતો.

હવે સામૂર ચારણના વંશનો એક તુમેર ચારણ શિઆલુકોટમાં રહેતો હતો તેને તેના ભાઈઓ સાથે કંઈ કારણવશાત્ અણખનાવ થઈ પડતાં, તે શિઆલુકોટનો ત્યાગ કરીને, લુનાગઢ ચૂડાસમા નાના દરબારમાં ગયો. આ ચારણની ઉચ્ચ પ્રકારની કવિત્વ શક્તિ, લુનાગઢાધિપતિ અત્યંત પ્રસન્ન થયો, અને તેને રાજ્યગીરી કારામેયા વાગડને હેઠે આપેલું આજ પલ્લુ વાળું પુરાનન મળાવ્યું છે.

ગામ ધનામમાં આપ્યું. કેટલીક સુદત વીત્યા બાદ આ ચારણના વંશમાં એક શુગડ નામક ચારણ થયો. આ શુગડ ચારણની સ્ત્રી ને ગર્ભ રહ્યો, તેજ અરસામાં એ બાઈની લાલી પણ ગર્ભવતી હતી. આ બંને જણીઓ વચ્ચે બહુ સ્નેહ હતો. આથી તેમણે પોતપોતામાં એક વિલક્ષણ કરાર કર્યા. કરાર એ હતો, કે જો શુગડ ચારણની સ્ત્રી ને ત્યાં પુત્ર જન્મે, અને તેની લાલીને ત્યાં પુત્રી અવતરે, તો આ બંને બાળકોનાં લગ્ન કરી દેવાં. બંને જણીઓએ આ ઠરાવમાં પોતપોતાની સંમતિ આપી. *

ચોડા દિવસમાં શુગડ ચારણની સ્ત્રીના બાઈને ઘેર એક અત્યંત સૌન્દર્યવાન બાળકાનો જન્મ થયો. અને ત્યાર પછી શુગડ ચારણને ત્યાં એક પુત્ર આવ્યો. પણ આ બાળક હાથે પગે કુંઠો અને લંગડો હતો. તેના હાથ-પગ નહિ જેવાજ હોવાથી, તે એક માંસના લોચા સમાન લાગતો હતો. શુગડ ચારણની સ્ત્રીએ જ્યારે પોતાના પુત્રના દેહાર જોયા, ત્યારે તેના ખેદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે વિચાર્યું, કે આવા મોહતાજ પુત્રને બાઈની છોકરી પરણાવવી, એ તો છોકરીને લવ બગાડવા બરાબર છે. આથી તેણે આ છોકરાને ગામ બહાર આવેલા એક મોટા ઉકરડાની અંદર દાટી આવવા સૂચાણીને જણાવ્યું. પેદી બાઈએ શુગડ ચારણની સ્ત્રીને ઘણી સમજાવી પણ આ આશ્લી ચારણીઆણી એક ટળી બે ન થઈ. આથી તે સૂચાણી પેલા બાળકને ટોપલામાં લઈને ચાલતી થઈ, અને ઉકરડા પાસે આની ખાડો ખોદવા લાગી.

આ વખતે એજ ઉકરડાનો મામો, કે જેની દીકરી સાથે આ બાળકનું સગપણ થનારું ઠર્યું હતું, તે પોતે સંજોગવશાત્ અહીંથી પસાર થયો. તેણે પેદી ઉકરડો ખોદતી બાઈને, તે શું કરે છે એમ પૂછી જોયું. પેદી બાઈએ સઘળી સત્ય હકીકત જણાવી દીધી. આ હકીકત જાણીને ચારણ ચંલી ગયો. તેણે વિચાર્યું, કે આમ તો પાપનો બપો બોજ મારા શિર પર આવીને પડે છે. આથી તે બાળકને લઈને પોતાની બેન પાસે ગયો, અને તેને સમજાવીને

* આજ પણ ચારણ આદિ કેટલીક સ્થિતિઓમાં મામાની દીકરી પરણવામાં બાંધ મણવામાં આવતો નથી.

તે બાળકને ઉછેરવા આગ્રહ કર્યો. વાત જાહેર થઇ ગએલી હોવાથી ચારણીયાણી ભોંડી પડી. તેણે જાણની વાત માન્ય રાખી, બાળકને ઉછેરવા માંડ્યું. એ બાળકનું નામ સોનંગ રાખવામાં આવ્યું.

આ સોનંગ ચારણ જ્યારે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે કમનસીબે તેનાં માતા-પિતા બંને સ્વર્ગવાસી થયાં. તેમની કર્મપાતિનો આસ પણ તેઓ ખાઈ ગએલાં હોવાથી, તેઓ તદ્દન નિર્ધન થઈ ગયેલાં હતાં. આમ આ ગરીબ સોનંગ ચારણ બાલ્યાવસ્થામાંજ રજાળી પડ્યો. તદ્દન નિરાધાર બની ગયો. તેને હાથ-પગ નામનાંજ હોવાથી, તે મહાસુશ્કેલીએ પેટ વડે ઘોડું ઘણું ઘસડાઈ શકતો. આ છોકરાની આવી બેહાલ હાલત જોઈને, એના મામાએ એને પોતાને ત્યાં રાખ્યો. જ્યારે તે બાર-ચોદ વર્ષની ઉંમરનો થયો, ત્યારે લોકડાની ઘોડીઓના આધારે ઘોડું ઘોડું ચાલવા લાગ્યો. અને ઘોડા દિવસે તે મામાનાં વાછરડાં ચારવા જેવો પણ બની ગયો. આથી તે દરરોજ ઘોડીઓના ટેકા વડે તેના મામાનાં વાછરડાં ચારવાને જવા લાગ્યો. સૌ તેને મંદા સોનંગ કહીને બોલાવતા.

આ તરફ સોનંગ ચારણના મામાની પુત્રી પણ પંદરેક વર્ષની ઉંમરની થવા આવી હતી. આ ચારણ કન્યા તો રૂપરૂપના અવતારની સમી અતૂલ સૌન્દર્યવતી હતી. જ્યારે આ કુંઠો અને લૂસો સોનંગ ચારણ અત્યંત બેડોળ, અને કદરૂપો હતો. આ કારણથી તે ચારણ કન્યાને તેની બહેનપણીઓ રોજ રોજ ‘મંદાની વડુ’ કહીને ચીડવતી હતી. ચારણ બાળાને આથી બહુજ માડું લાગતું. તેણે એક દિવસ સઘળી બીના પોતાની માને કહી જણાવી. અને પૂછવા લાગી, કે છોકરીઓ કહે છે તે હકીકત ખરી છે કે કેમ ? તેની માતા બોલી બેન, તમે બંને જ્યારે ગર્ભમાં હતાં ત્યારેજ અમે તમારું સગપણ કરી નાખેલ છે. છોકરીઓ કહે છે એ વાત ખોટી નથી. આ સાંભળીને ચારણ-કન્યાને ઘણો ક્રોધ થયો. તેણે પોતાના હાથમાં કટારી લઈને માતાને કહ્યું કે કંતો આ મંદાને અહીંથી દૂર કરો, નહિ તો હું હમણાજ આ કટારી ખાઈને મારો જીવ કહાડી નાખું છું. છોકરીને આજ એકાએક વીરૂંડી ગએલી જોઈને, તેની માતા વિચારમાં પડી. તેણે આ બીના પોતાના પતિને કહી સંભળાવી. આ સાંભળી ચારણનું મન પણ સુઝાયું. તેણે વિચાર્યું કે આ મંદા સોનંગની ખાતર

તેની એકની એક પુત્રીનો જીવ બચ, એ ઠીક નહિ. આથી તેણે સોનંગને પોતાનું ઘર છોડી જવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

સોનંગ ચારણને હવેજ તેની નિરાધાર સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું. તેણે મામા પાસે ઘણા કાલાવાલા ક્યો, પણ મામા એક ટળી એ ન થયો. આખા જગતમાં હવે સોનંગનું કોઈ રથું ન હતું. ઉપર આજ્ઞા અને નીચે ધરતી હતી. તેણે વિચાર્યું, કે આવું કંગાળ જીવન જીવવું તેના કરતાં મૃત્યુ વધારે સારું છે. તે તેજ વખતે મામાના ઘરનો ત્યાગ કરીને ચાલતો થયો.

સોનંગ ચારણને ચારણી વિદ્યાનો ઘણો શોખ હતો. તેણે તે શીખવા પાછળ ઘોડી ઘણી મહેનત પણ લીધી હતી. પરંતુ તેમાં તે સફળ થયો ન હતો. તેણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો, કે ક્યાં તો વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરવી, અથવા તો દેહનો લોગ આપવો. આથી તે રાજમળીથી કેટલેક દૂર દરીઆકિનારે આવેલા એક શારદા મંદિરમાં જઈને તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો. તેણે ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ કંઈ પણ ખાનપાન વગર એકચિત્તે તપ કર્યું. છતાં શારદા-દેવીની પ્રસન્નતા ન મળી તે નજ મળી. આખરે તે કંટાળ્યો. તેણે વિચાર્યું, કે મારા પર જગત તો કોપ્યું, પણ દેવોએ કોપ્યાં. તો પછી આ માટીના ઢગલા જેવું શરીર શા માટે રાખવું? આમ વિચારીને મંદિરમાંથી બહાર, અને દરીઆ તરફ ચાલવા માડ્યું. તે દરીઆના પાણીમાં ઘોડીઓ વડે આગળ ને આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડે દૂર જઈને, તે દરીઆના પાણીમાં ફેદી પડ્યો આ વખતે કર્મ સંભોળે પાણીનું એક એવું મોળું આબ્યું, કે તેની એકજ છોળે એને કિનારા પર બહાર ફેંકી દીધા. મંદા ચારણની ગુરુદ પાર પડી નહિ પણ મંદો સોનંગ હવે જીવંત આવી ગએલો હોવાથી, તે પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ હતો. તરત તે પાછો પેટે ચાલતો પાણીમાં પડ્યો પાણીએ તેને આ વખતે પણ પાછો હડસેલી કાઢ્યો. આ વખતે થોડા દેવી શબ્દો તેના કર્ણ પર અચકાયા, કે “ચારણ પુત્ર! આત્મ-હત્યા કરવાનો તારો વિચાર હવે છોડી દે! જે વસ્તુ માટે તું તારા દેહનો લોગ આપવા માગે છે, તે તારી આજ્ઞા ક્ષણી-ભૂત થશે દારાબેલાના માલીક દાતાર સપડ ચોટાણી પાસે તારો અત્યંત આદર-સત્કાર થશે.”

હુહો—મઠો હલેઓ મરણકે, મુરી સાંયર પેટ,
સાર્મી આવડે સારદા, ચે વિર્ગી સપડ બેટ.

ભાવાર્થ—મઠો ચારણુ ગોનંગ પેટે ઘસણાઈને સમુદ્ધમાં મરવા આવ્યો, પણ તેના પર ચારદા પ્રસન્ન થઈ, અને કતુ, કે તું સપડ ચોટાણીની મુલાકાત લે.

સોનંગ ચારણુના હર્ષનો હવે પાર રહ્યો નહિ. તેની સઘળી ઝંડેમત આજે સફળ થતી દેખાઈ. ચારદાદેવીની કૃપાથી સોનંગ ચારણુનાં અંતર-ચક્ર હવે ખુલ્લી ગયાં હતાં. તેના હૃદયમાં દિવ્ય જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થઈ ચૂક્યો હતો તે તરતજ ત્યાંથી પાછો ફર્યો, અને પોતાને ગામ રાજધાની આવ્યો. રાજધાનીમાં હવે તેના મામાને ઘેર જવાની તેની લેણ પણ ઈચ્છા હતી નહિ. રાજધાનીમાં તેના ખીજે કોઈ સંબંધી ન હતો. માત્ર એક ભાણેજ બાદી રહ્યો હતો. આથી સોનંગ ત્યાંથી સીધો તેના ભાણેજને ત્યાં આવ્યો. અને તેને જે બીના બની હતી તે સઘળી કહી સંભળાવી. ધીમે ધીમે આ વાત ચોતરફ પ્રસરવા લાગી. આખા ગામમાં સોનંગ ચારણુને ચારદા સહાય થવાની વાતો ચાલવા લાગી.

થોડા દિવસ રહીને સોનંગ ચારણુ વિચાર્યું, કે હવે નિરર્થક બેસી રહેવા કરતાં કંઈક કાર્ય કરી બતાવું હોય તોજ વધારે સારું. આ કારણથી તેણે તેના ભાણેજને નીચે સુત્રજ ચાર દુહા લખી આપ્યા, અને તે કારાબેલા જઈને સપડ ચોટાણીને આપી આવવા જણાવ્યું.

હુહો—તું મહીપન આંડે મંડણું, તું ડાતાર આંડે ઠડ;
મુણી તોજે સડ, સું કંલે પાતો ડીનરો.

ભાવાર્થ—તું બૂધાગ છે, અને હું તારો યાચક છું. તું ડાતાર છે, અને હું અતાન છું. પરંતુ તારો આદ્ર આંસળી હું ખજા પર ડીનરો (એ નામનું વાજિત્ર) ચઢાવી તારી પાસે આવવા તૈયાર થયો છું.

હુહો—વસીલો નં વસ, છુને ભર નં સારીઆં;
લાલ મુંદાંજી પસ, કેજે સંધા રાટયા.

ભાવાર્થ—માને કોઈ આધાર કે લાગ વગ નથી, તેમ રહેવાને હું પડું પણ નથી. તે રંડા જામના વારમ? મારા આવા દવાલ તું નિહાળ.

હુહો—મઢા મિટીય ઢર, પેઓ આએ પટમે;
કધર લોધો કેર, રે! રંઝાણાં રાજ્યા!

ભાવાર્થ—મારીના ઢગવા જેવો આ મઢો ચારણુ જમીન પર પડ્યો છે. હે રંઝાના વંશના રાજ્યન! તારા મિત્ર તોની કદર કોણુ કરશે?

હુહો—સાએ લૂલે સિંઝ જા, ભલા! તો તે ભાર;
કજ કો કંઘીય પાર, દિન મઢે મંદણદારકે.

ભાવાર્થ—હે ભલા જામ મપડ! મુજ અપંગ શરીર પરનો બોન્ને ઉતારી તેને તાગ પર લાઇ લે! આ લંગડા યાચકને તું તારીને પાર કરતો!

સોનંગ ચારણુ આ ચારે હુહો લખી દધને તેના ભાણુજને રાજ્યળીથી વવાના કયો. તે ચાલતો ચાલતો કેટલાક દિવસ પછી જામ સપડ ચોટાણી પાસે આવી પહોચ્યો.

જામ સપડ ચોટાણી કાવ્યકળાનાં લક્ષણોનો જાણનાર હતો. આથી સોનંગ ચારણુના રચેલા હુહો વાંચીને તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

“ચારણુ દેવ! આ હુહાનો રચનાર કોણુ છે?” તેણે ચારણુને પૂછી બેસ્યું.

ચારણુ વિચાર્યું, કે સસ્તો યશ પ્રાપ્ત કરી લેવાનો આ હીક અવસર આવેલો છે. સોનંગ ચારણુનું નામ આપી તેની કીર્તિ વધારવા કરતાં મારજ નામ આપી દઉં, તો હુમણાજ બેડો પાર થઈ જાય. આમ વિચારી ચારણુ જોડ્યો.

“દાતાર! એ હુહાનો રચનાર હું પોતેજ છું.”

ચારણુની આ વાત સાંભળીને જામ સપડને અતિ નવાઈ લાગી. હુહો જોતાંજ તે સમજી ગયો હતો, કે એનો રચનાર કોઈ હાથે-પગે અપંગ ચારણુ હોવો જોઈએ પરંતુ આ ચારણુને, તે હુહાનાં કર્તા તરીકે પોતાનું નામ દેતો જોઈએ, સપડ જામ તેની ઠગણાજ જાણી ગયો હતો. પરંતુ તેના ઔદાર્યનો પાર ન હતો. ‘ચારણુ પર ક્રોધા યમાન થવાને બદલે તે બડબડાટ હસી પડ્યો તે જોડ્યો—

“ચારણ દેવ! તમારા કિન્નરો હશે, તે તમને મળશે, અને આ દુહાના રચનારના નમીળનું હશે તે તેને પ્રાપ્ત થશે.”

ચારણની લોકપ્રેમના હવે પાર રહ્યો નહિ. તેને પોતાની સુખાઈ પર ગુન્સો ચડ્યો. તેણે એ દુહાના રચનાર સોનંગ ચારણની સઘળી વિગતથી જાનને વાકેફ કર્યો. અને પોતાની ભૂલ માટે તે ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

ઉદારાત્મા સપડ જામે તેને તદ્દન નિશ્ચંત રહેવા જણાવ્યું. ઘોડા દિવસ ચારણે જાનની મહેમાની આપી. અને ત્યારપછી ઘોડો રાજધાની જવા તૈયાર થયો.

સપડ દાતારે સોનંગ ચારણ માટે એક ઉમદા દાણુલી ઘોડો, એક હજાર સુવર્ણ-સિંધા, તથા શાલો, દુધાણા, દાણ, વેદ, વીંટી, આદિ ભારે પહેરામણીઓ મોકલાવી. અને તેના સદેશો લાવનાર ચારણને એક કેવરી ઘોડી, સો સુવર્ણ-સિંધા અને પહેરામણીઓ આપી. ઉપરાંત સપડ દાતારે સોનંગ ચારણને કહેવડાવ્યું, કે આ તો માત્ર કુલને દેકાણું પાંદડી છે, પણ જો તમે જાતે અહીં આવશો તો તમારી ઇચ્છા અનુસાર દાન આપીને સંતુષ્ટ કરીશ. આવો સદેશો સોનંગને મોકલીને, સપડ દાતારે આ ચારણને અતિ માન-પૂર્વક ત્યાંથી વિદાય કર્યો.

ચારણ સઘળી વસ્તુઓ સાથે રાજધાની તરફ આવવા લાગ્યો. પણ રસ્તામાં સોનંગ ચારણના દાણુલી ઘોડાને એક પગે કંઈક ભેર આવી જતાં તે લંગડો બની ગયો. રાજધાની આવી પહોંચતાં, પેલા ચારણે સોનંગની સઘળી વસ્તુઓ તેને સંભાળીને આપી. અને સપડ દાતારનો સદેશો પણ તેને કહી સંભળાવ્યો. આજ લગી નિર્ધન અને નિરાધાર અવસ્થામાં પડ્યા રહેલા સોનંગ ચારણના ભાગ્યનું પાંદડું એકાએક ખસી ગયું. ગરીબ સોનંગ એકદમ તાલેવંત બની ગયો.

રાજધાનીના લોકોને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેમને ખાતરી થઈ, કે સોનંગ ચારણને શરદા સંક્રાંતિ થવાની વાત તદ્દન સાચી છે. ઘેર ઘેર સોનંગની પ્રશંસાનાં ગીત ગવાવા લાગ્યાં.

સોનંગના મનમાં તેના સગપણની વાત છાંટાની માફક ખટકી હોતી હતી. જે કન્યા સાથે એકવાર તેના સગપણની વાતચીત થઈ ગઈ, તે કન્યા હવે બીજા કોઈને જાય, તો સોનંગનું માથું ઉતરી પડે તેમ હતું. એક બે વાર સોનંગચારણે પોતાના સસરાને એ વિષયમાં ચાલી અપાવી હતી પરંતુ તેના સસરાએ એક એવી શરત વચમાં મૂકી દીધી હતી, કે જેને પૂર્ણ કરવાનું કાર્ય મહા સુશ્કેલી ભર્યું હતું. શરત એવી હતી, કે જો એકસો કેવરી ઘોડી તેના સસરાને સોનંગ આપે, તોજ તેનાં લગ્ન થઈ શકે. આ કેવરી ઘોડી જ્યાં એક પછી મેળવવી અશક્ય હતી, ત્યાં સોનું તો 'પૂછવું જ શું' ? સોનંગ ચારણ રાતદિવસ આ શરત પૂર્ણ કરવાના વિચારો કરી રહ્યો હતો. પણ તેને કોઈ ચોગ્ય માર્ગ જડતો ન હતો.

એક વખત સપડ દાતારના ગામના સોદાગરો ફરતા ફરતા રાજથળીમાં આવી પહોંચ્યા. આ સોદાગરોએ સોનંગ ચારણને એવા સમાચાર આપ્યા, કે સપડ દાતાર તેને રાતદિવસ યાદ કરી રહ્યો છે. સોનંગ ચારણ સપડ દાતારના મંદા ઘોડાથી તેના પર જરા રીસે ભરાયો હતો. આથી તેણે સપડ ચોટાણીને તેના સંદેશાના પ્રત્યુત્તરમાં એ દુહા લખી આપ્યા.

હુહો.—દાતાર કિનેં કાતમેં, ઝે-ટગો કેદાણ,
ક-તેંકે કંધ કરીઆં, ક-પેરેં હલાં પાણ ?

ભાવાર્થ—દાતારે દાનમાં ત્રણ પત્રવાળો અથ્થ આપ્યો. હવે હું તેને ખત્રે લઈને આવું, કે પગે ચાલીને આવું તે સમજાવું નથી.

હુહો.—બીં મંદેં જો મેડ, કીં થીંધો થરજ ધણી ?
જ-ગિડેઆ ઊંતું ગેડ, ત-પંડ હરંધા પડમેં.

ભાવાર્થ—હે થરજા ધણી ! આ જો લંગડાઓ વચ્ચે મેળ શી રીતે થઈ શકશે ? કારણ કે ક્યાંક જોડા દોળાવમાં ચાસતાં આ બંને જ-મીન પર પટકાઈ પડશે, અને હાડકા પાંસળા લાંગળી પડશે.

જ્યારે સોનંગ ચારણનો આ ઉપાલંબ લયે સંદેશ સપડ દાતારને મળ્યો, ત્યારે તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ તેણે પોતાની ઘોડારમાંથી સારામાં સારો દાણુલી ઘોડો મોકલેલો છતાં સો-

ન ગ તેને મઢા કેમ કહે છે, તે તેનાથી સમજી શકાયું નહિ. યાચકના મનમાં લેશ પણ ઉદ્વેગ રહી જાય, તે સપડ દાતારથી સહેવાય તેમ ન હતું. આથી તેને સોનગ ચારણના મનનું સમાધાન કરવાની તાલાવેલી જાગી. તેણે સોનગને જોલાવી લાવવા માટે એક સુદર પાલખી મોકલાવી અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે -

હુહો-જ-તુ ડાનેં કોડીઓ, ત-મઢા ડોલી આ,
ત-ડીયાં, ડાન કરીઆં, જિંકી એ મોઆ.

સાવાર્થ—હે મઢા મોનગ ! જો તને દાન લેવાના કોડ હોય, તો ડોલીમાં બેસીને તું મારી પાસે આવ તું તારા મોમાથી જે વસ્તુ માગીશ, તે તને દાનમાં આપીશ.

સપડ દાતાર ઉપર સોનગ ચારણને રીસ તો હતી. પણ તેને કેવરી ઘોડીઓ ક્યાકથી પેદા કરવાની જરૂર હોવાથી, અને દાતારે તેને માટે ખાસ પાલખી મોકલેલી હોવાથી તે ત્યાં જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

દેવીપુત્ર સોનગ સપડ દાતારને મળવા માટે ખાસ મ્યાનામાં બેસીને ઠારાબેલા જાય છે, એ સાબળી આપુ રાજધણી ગામ તેને વળાવવા જવા માટે તૈયાર થઈ ગયું.

અતિ ધામધૂમથી અને ભવ્ય સમારંભથી સોનગ ચારણની ડોલી રાજધણીમાંથી ચાલવા લાગી. આજે સોનગ ચારણે સપડ દાતારે મોકલેલા ઉમદા પ્રકારના પોશાક ધારણ કરેલા હોવાથી, તેના ચહેરાપર જાણે કોઈ દિવ્ય તેજ ચમકી રહ્યું હતું.

સોનગની પાલખી જ્યારે ગામ બહાર આવી, ત્યારે તેના મનમાં એક જુની વાતની યાદ આવી. તેના જન્મ વખતે તેની માતાએ જે ઠેકાણે તેને દાટવા મોકલાવ્યો હતો, તે ઠેકાણું આવી પહોંચતા સોનગનું હૃદય જરા હીની લાડ્યું. આજ પણ એ સ્થાને ઉકરડાનો એક મોટો ઢગલો પડેલો હતો. સોનગ ચારણે પોતાની પાલખી એ ઉકરડા પર થોડાવવા, તેને ઉચકનારાઓને સૂચના કરી સોનગની સૂચનાનો તરત અમલ થયો. પરંતુ તેનું આપુ વિલક્ષણ વર્તન જોઈને સોને ઘણી નવાઈ લાગી. લોકો તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યા. ત્યારે સોનગ ગળગળા હૃદયે જોડ્યો.

હુહો—માઇત્રેં મારે, લિંદું, લોધે છડેઓ,
કુમોતેં મોતે હિતે, પણ લિખ્યો કેર ટારે ?
સપડ સણગારે, અજ ચારણ ડાહી ચાડેઓ.

ભાવાર્થ—માતા પિતા જેને મરણતોલ અવગવહીન અવસ્થામાં મૂકીને ચાલતાં યયા, અને જે એક દિવસ આજ રથે કુમોતે મરતો હતો, તેને આજ મપડ દાતારે શણગારીને પાલખીમાં ચડાવ્યો છે.

સોનંગ ચારણનાં ઉપરોક્ત વચનોથી લોકોનાં હૃદયમાં લાગણીનું એક મોજું ફરી વળ્યું. સોનંગનું નિરબિમાની-નિખાલસ હૃદય જોઇને સોને તેનાપર અત્યંત લાવ ઉત્પન્ન થયો. સઘળા લોકોએ સોનંગ ચારણને વંદન કર્યું. સોનંગે તેમને આશીર્વાદ દઇને પાછા ફરવા જણાવ્યું. લોકો પાછા ફર્યા. સોનંગ ચારણની પાલખી આગળ ચાલવા લાગી.

સોનંગ ચારણ મજલ દર મજલ કરતો કરતો નેતીયાર જમ ઓઠા જખરાણીની હાથમાં નોત ગામે આવી ચઢ્યો. આ ઓઠા જખરાણી પણ એક મહાન દાતાર હતો. સોનંગ ચારણની કીર્તિ તેણે અત્યાર અગાઉ ઘણીવાર સાંભળી હતી. સોનંગને સરસ્વતી સહાય હોવાની વાત પણ તેના લક્ષ બહાર ન હતી. જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે સોનંગ ચારણ સપડ દાતારને મળવાને અહીંથી પસાર થવાનો છે, ત્યારે તે એક મોટી સવારી સાથે ચાલતો થયો, અને સોનંગને રસ્તો રોકીને ઉભો રહ્યો.

જ્યારે સોનંગની પાલખી અહીંથી પસાર થઇ, ત્યારે ઓઠા દાતાર તેની ઓઠા ફરી આવ્યો, અને તેને પોતાને ત્યાં ચાલવા વીનવવા લાગ્યો.

સોનંગ ચારણ હજી વિચારમાં જ હતો, એટલામાં ઓઠા દાતારે તેને ચિત્રાદાન+ દેવાની પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

ચિત્રાદાનનું નામ સાંભળતાંજ ચારણ દેવનું મન લલચાવા

+ સો ઘોડો એક ઘોડો, સો ભેંસ એક પાડો, સો ગાયો એક સાંઠ, સો સાંઠણી એક ભેંટ, અને સો સો સોના રૂપના સિંકાનું દાન આપવું તેનું નામ ચિત્રાદાન.

લાગ્યું. એક તો સપડ દાતાર પાસે જવાની તેની ઇચ્છા પ્રથમથીજ ઝોલી હતી, અને વળી ચિત્રાદાનનો આપનાર દાતાર અનાયાસે મળી ગયો, એટલે સોનંગ ચારણે પોતાનો વિચાર તરત ફેરવી નાખ્યો. સપડ ચોટાણીને યાચવા જવાને બદલે તે ઝોલા જખરાણીને યાચવા તૈયાર થયો. તેણે સપડ દાતારને પોતાના શુભરાજ્ય સાથે બે દહા લખી મોકલ્યા.

દુહો—મઈ ઘોડા ઘોડીઉં, બ્યા ઝોલે ડિનાં ઉઠ,
વિઠે તો નં—મોકલ્યા, ત રંજા તો સેં રંઠ.

ભાવાર્થ—ઝોલા દાતારે ભેંસો, ઘોડા, ઘોડીઓ, અને બાંટાનું ચિત્રાદાન આપેલું છે. પણ હે રંજા જામના વંશજ મપડ દાતાર ! તેં મને ત્યાં બેઠે એ દાન ન મોકલાવ્યું, માટે તારા પર મારી હજી રીમ છે.

દુહો—ઝોલે જે ડાનેં, બેઉં આંબર લગીઉં,
રજ પઈ રાણેં, ડટણ બ્યા ડાતાર સૌ.

ભાવાર્થ—જામ ઝોલા જખરાણીએ ગાયો, ભેંસો, ઘોડા, બાંટા વગેરે પશુધનનું એટલું દાન કર્યું છે, કે તેમના પગ વડે બેઠેલી રજ રાજવીઓ પર પડતાં તેમાં રાખણા દાતારો દટાઈ ગયા છે.

આ બે દુહાઓ સપડ દાતારને મોકલાવીને સોનંગ ચારણે ઝોલા જખરાણીની પાલખીમાં બેસી, તેની સાથે ચાલતો થયો.

ઝોલા દાતારે સોનંગ ચારણની ખૂબ આગતા-સ્વાગતા કરી. તેને પાણીને ક્થાને દૂધ આપીને સંતુષ્ટ કર્યો. અને તેના વચન મુજબ ચારણને ઉદાર દિલે ચિત્રાદાન અર્પણ કર્યું. સોનંગ ચારણે ઝોલા દાતારના સહવાસથી દરેક રીતે સંતોષ પામ્યો હતો. માત્ર તેના મનની એક ઉમેદ હજી પુરી થઈ ન હતી. તેના સસરાએ જે કેવરી ઘોડીઓની માગણી કરી હતી, તેવી એક પણ ઘોડી ઝોલા દાતારની અશ્વશાળામાં ન હતી જે વસ્તુ દાતાર પાસે હાજર ન હોય, તેવી વસ્તુની યાચના કરીને તેને મુઝરી નાળવાની સોનંગ ચારણની ઇચ્છા ન હોવાથી, તે મનમાંજ સમસમીને બેસી રહ્યો

* યાચકોએ રાજાને “રામરામ” ને બદલે “શુભરાજ” કહેવાનો રિવાજ છે.

ઘડી ભર તેને સપડ દાતાર પાસે જવાની ઇચ્છા પણ થઈ, પરંતુ એકવાર જેને ના કહેવડાવી, તેની પાને ફરી નફટાં બની આત્મા જવાનું પણ તેને ચોચ જણાયું નહિ. તેના મનની આશા મનમાં જ રહી ગઈ.

ઘોડા દિવસ ઝોડા દાતારની મહેમાનગીરી આપીને, સોનંગ ચારણ પાછો રાજધાની જવા તૈયાર થયો. ઝોડા દાતારે તેને ખૂબ માલ-ધન અને માણસો આપીને વિદાય ક્યો. માત્ર જે વસ્તુ પર તેનું હવન અવલંબી રહેલું હતું, તે વસ્તુ તે પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહિ. તે નિરાશ વદને પાછો રાજધાનીમાં આવ્યો. એક સો કેવરી ઘોડી લાવવાની તેના સસરાની શરત પૂરી થઈ ન શકવાથી તેના લગ્ન ફરી પાછાં લંબાણમાં આવી પડ્યાં.

આ તરફ જ્યારે સપડ દાતારે સોનંગ ચારણના જે દુહા વાંચ્યા, ત્યારે તે પણ અત્યંત દીકરીર થયો. જે સોનંગને માટે તે આટ આટલો તલગી રહ્યો હતો, તેને ઝોડા જખરાણીએ રાદી દેવાથી સપડ ચોટાણીના મનને ઘણું ખેદ થયો. સોનંગને મળવાની તેની ઉત્કંઠા દિન-પ્રતિદિન વધતી ચાલી.

આમ એચાર વર્ષ બીજાં પણ પસાર થઈ ગયાં, પરંતુ ન તો સોનંગ ચારણ પોતે આવ્યો, કે ન તો તેની તરફથી કંઈ સંદેશો આવ્યો. તે હવતો છે કે નહિ, તેના સમાચાર પણ કોઈ આપે તેમ હતું નહિ. સપડ દાતારનું મન રાત્રિદિવસ સોનંગની ઝંખના કરી રહ્યું હતું. આથી તેણે ફરીથી પોતાના દરબારના ચાર ગુરુ સરદારો અને પચીસ ઘોડેસ્વારો સાથે સોનંગને બોલાવવાને એક રતન જડિત પાલખી મોકલાવી.

જે વસ્તુ માટે સોનંગ આજ દિન લગી તલપાપડ બની રહ્યો હતો, તે વસ્તુ અચાનક આવી મળવાથી તેને હર્ષ થયો. આ તક શુભાવવી, એ તેને માટે જિન્દગીની સોનેરી પણ શુભાવવા સમાન હતું. સપડ દાતારના સંદેશને શિર પર અડાવી, તે કારાબેલા જ વાને તૈયાર થઈ ગયો.

વળી પાછી પ્રથમ જેટલીજ ધામધૂમથી સોનંગ ચારણની પાલખી રાજધાનીમાંથી આવવા લાગી.

જ્યારે આ વાતની જોડાજખરાણીને જાણ થઈ, ત્યારે તેણે પણ પોતાના માણસોને ફરીથી સોનંગ ચારણના રસ્તાપર બેસાડી દીધા.

જ્યારે સોનંગની પાલખી અહીંથી પસાર થઈ, ત્યારે જોડા દાતારના માણસો સોનંગ ચારણ પાસે દોડી આવ્યા, અને કહેવા લાગ્યા, કે જોડા દાતાર ખાસ જરૂરી કાર્ય માટે તમને યાદ કરતા હોવાથી એકવાર ત્યાં પધારો.

સોનંગ ચારણે તેમને પાછા ફરવા વળતે આવવાની કળુલાત આપી, પણ આ લોકો માને તેમ ન હતું. જોડા દાતારને માત્ર મ્હોં ખતાવી જવા તેઓ આગ્રહ પૂર્વક તેને બીનવવા લાગ્યા.

જોડા દાતારની આ નવી બાણથી સોનંગ ચારણ સાથે આવેલા સપડ દાતારના સરદારોને વહેમ પડ્યો. તેમણે વિચાર્યું, કે સોનંગ ચારણ જો જોડા દાતારને મળવા જશે, તો તેમની ઠરી કમાણી પાછી ધૂળમાં મળશે. આથી તેઓ સોનંગને ત્યાં ન જવા આગ્રહ કરવા લાગ્યા. બંને પક્ષોના અત્યાગ્રહ વચ્ચે સોનંગ ચારણ મુંઝાઈ પડ્યો તેને માટે તલસી રહેલા જોડા જામના આમંત્રણનો અનાદર કરવાતું પણ તેને યોગ્ય જણાયું નહિ. ઉંચે તેણે સપડ દાતારના સરદારોને તદ્દન નિશ્ચિંત રહેવા ખાતરી આપી. જોડા દાતારને માત્ર મ્હોં ખતાવીનેજ પાછા ફરવાતું સોનંગ ચારણે કળુલ કરતાં સઘળી મંડળી જોડા જખરાણીના નોતગામ બણી ચાલવા લાગી.

સોનંગની પાલખી આવતી જોઈને જોડા દાતાર તેને મળવાને સામે આવ્યો. માંગણ અને મહીપત બંને હર્ષવિશયી બેટી પડ્યા. જોડાદાતાર સોનંગચારણને અહીંજ ઝેકાઈ જવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો.

ચતુર સોનંગ સમજી ગયો કે જોડા દાતાર તેને મોટું દાન આપીને ફરીથી અહીંજ રોકી લેવા માગે છે. આથી તેણે દાતારની માગણીનો અછુટકે અસ્વીકાર કર્યો. સપડ જામના સરદારોને સોનંગ ચારણે અહીં ન રોકાવાની સંપૂર્ણ ખાતરી આપેલી હોવાથી, તેમજ તેને જે વસ્તુની ખાસ આવશ્યકતા હતી, તે વસ્તુ જોડા જામ પાસે ન હોવાથી, તેનું આમંત્રણ તે કોઈ પણ રીતે સ્વીકારી શકે તેમ હતું નહિ.

આ તરફ જોડો જન્મ પણ જાણે હું થયો હતો તે કામ પણ પ્રકારે સોનંગ ચારણને પોતાની પાસે રોકી લેવા માગતો હતો.

ન્યારે સોનંગને સમજાવવાને તેનો એક પણ ઉપાય કમગત નીવડ્યો નહિ, ત્યારે જોડો બંને એક છેલ્લી છલાજ અજમાવવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પોતાના કુમારની ચોટલી પકડીને, તે સોનંગના હાથમાં આપવા માંડી અને કહ્યું, કે ચારણ દેવ ! આ મારા પેટનો પુત્ર હું તમોને દાનમાં આપવાને તૈયાર છું. માત્ર અહીં રોકાઈ જવાનું મારું વચન રાખી દો, એટલે બસ !

સોનંગના મનમાં આજે લાખોની લક્ષ્મી પણ તૃણવત્ હતી. તેને તો માત્ર કેવરી ઘોડીઓનીજ આવશ્યકતા હતી. અને એ વસ્તુ જોડો દાતાર પાસે હાજર ન હોવાથી, તેનો સઘળો આશ્રય આજે નિરર્થક હતો. આથી તેણે જોડો દાતારની અનેકાનેક બીનવલ્લીઓ તરફ લેશ પણ લક્ષ ન આપતાં પોતાના માણસોને ડોકી ઉઠાવવાની આજ્ઞા કરી દીધી.

ચારણનો હઠાશ્રય જોઈને જોડો જન્મના અંતરમાં સખ્ત આશંકા લાગ્યો. આંગણે આવેલો માગણ ખાલી હાથે પાછો ફરતો હોવાથી જોડો દાતારનું હૃદય વલોવાઈ જતું હતું. સોનંગને સમજાવવાની તેની સઘળી મહેનત નિષ્ફળ ગઈ. સોનંગની પાલખી તેના માણસો ઉચકવા લાગ્યા.

સોનંગ ચારણનો મ્યાનો ઉચકાયો, અને જોડો દાતારના હૃદય પર જાણે વજ્રપાત થયો. તે તેજ દાણે ધડાક ! જેતો ધરણી પર ઢળી પડ્યો. તેનાં માણ-પંખેરૂં ઉડી ગયાં.

જોડો દાતારને એકાએક પૃથ્વી પર પટકાઈ પડેલો જોઈને, સોનંગ ચારણે પોતાની પાલખી પાછી ફેરવી. પરંતુ કમનસીબે દાતારનો આત્મા તો કયારનોએ તેના વિનશ્વર દેહનો ત્યાગ કરીને અમરધામ પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયો હતો. સોનંગ ચારણે હાથ પછાડ્યા ! આવી ખબર હોત, તો દાતારનું હૃદય હલવત નહિ. આમ કહેતો તે ત્યાંજ બેસી રહ્યો. તેણે સપ્ત ચોટાણીની પાલખીને પાછી મોકલી દીધી. એક દાતારનો જીવ લઈને ખીજાને યાચવા જવાનું તેને ઉચિત જણાતું નહિ.

સપડ દાતારના સરદારોના હાથ પછુ હવે હેઠા પડ્યા હતા. સાગર સમાન ગંભીર-ગહન મુખ મુદ્રા ધારણ કરી બેઠેલા સોનંગ ચારણને સમન્તવવાની હવે તેમનામાં હિંમત રહી ન હતી નિરાશ હૃદયે અને વીંધે મોઢે તે સવળા પાછા ફર્યા.

આ તરફ સપડ દાતાર હૃદય અંતરે સોનંગ ચારણની રાહ ભેધ ગ્રહા હતા. તેના આવવાની મુદત ભરાઈ આવેલી હોવા છતાં, તેની તરફના હૃદય કંઈ પણ સમાચાર આવેલા ન હોવાથી, સપડ દાતાર અચાન્ત જાગ્યો હતો. જેમ જેમ વધુ વખત પસાર થતો હતો, તેમ તેમ તેનું મન વધુ ને વધુ ઉદ્વિગ્ન જનતું હતું. તેની એક એક પગ હવે એક એક યુગ સમાન યંત્ર પડી હતી.

એટલામાં કોઈકે આવીને કહ્યું, કે સોનંગ ચારણની પાલખી આવે છે. આ સાંભળી સપડ દાતારના આનંદનો અવધિ થયો. જેને મોઢે તેનું હૃદય ચાતડની માફક ઝંખના કરી રહ્યું હતું, તે સોનંગ ચારણને આખરે આવી પહોંચેલા જાણીને, સપડ દાતારનું હૃદય કૂલ્યું સમાતું ન હતું.

ચોડીવારમાં પાલખી તેના સરદાર-મંડળ સાથે નજદીક આવી પહોંચી. પછુ કોઈના વદન પર આનંદની છટા જણાતી ન હતી દાતારના હૃદયમાં ફાગ પડી. પાલખી પાસે આવતાં જુએ છે, તો ખાલી!

સપડ દાતારનું પુષ્પ સમાન સુકુમાર હૃદય આ આઘાત ઝીલવાને તૈન અશક્ત હતું. સોનંગ ચારણને મળવાની આશાના અ-મકારથી ચમકી બેઠેલા તેના અંતરમાં એકાએક ઢાંગ વાદળાંની ઘનઘોર ઘટા ફરી વળી. સપડ દાતારનું હૃદય આ ભયંકર આચ્છાદી એકાએક યંલી ગયું. આ મહાન દાતાર પછુ નિઃપ્રાણ ધમ ભોંય પર પડકાઈ પડ્યો.

આ અઘટિત ઘટનાથી ઘેરઘેર શોકની છાયા ફરી વળી એક ચારણની માગ-પ્રતીક્ષા કરતાં, તેમા નિષ્કળ નીવડવાથી, સપડ ચોંટાળી જેવો એક ગાજવી પ્રાણ લાગ કહે, એ વાત તેનું અત્તીમ ઓદાર્ય સિદ્ધ કરવાને બસ હતી સપડ દાતારની અમર કીર્તિનાં ગાન દિગંતમાં ગાજવા લાગ્યાં. તેની ખ્યાતિ દેશ વિદેશમાં પ્રસ-રવા લાગી.

આ તરફ સોનંગ ચારણના મનમાં વળી એક નવો મુદ્દો બિઘ્યો. તેને વિચાર થયો, કે સપડ ચોટાણી પણ એક મહાન દાતાર હોવાથી, જો તેના હૃદયમાં પણ એટા જળરાણીની માફક આઘાત લાગ્યો, તો નાહક લયોલવની કાળી દીલી આવી જશે. અને એક માગણને માટે જ દાતારનો લોગ લેવાશે. આમ વિચાર કરી, સોનંગ ચારણ પાછો સપડ દાતાર પાસે જવા નીકળ્યો. કારાબેલાની પાદરમાં આવીને જુએ છે, તો તેને હબ્બરો લોકો એકઠા થએલા જણાયા. તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું, કે સપડ દાતારે તેની રાહ જોઈ જોઈને આખરે પ્રાણ-ત્યાગ કર્યો છે.

આ સમાચાર સાંભળીને, સોનંગ ચારણનું હૃદય શોક-સાગરમાં ડૂબી ગયું. શું કરવું, તેની તેને સૂઝ પડી નહિ તેણે એકદમ સ્મશાનભૂમિ તરફ ચાલવા માંડ્યું. અહીં આવી, તેણે સપડ ચોટાણીની ચિત્તાની બાજુમાંજ પોતાનો ચેહ બડકાવી, અને તેમાં તે બળી મરવા તૈયાર થયો.

સપડ દાતારના મોટા પુત્રનું નામ તેના દાદાના નામ પરથી ચોટો રાખવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે ચોટને ખબર પડી, કે સોનંગ ચારણ બળી મરવા માગે છે, ત્યારે તે એકદમ આ ચારણ પાસે આવ્યો, અને તેને તેનો નિશ્ચય ફેરવવા સમજાવવા લાગ્યો. પરંતુ ચારણ માને તેમ ન હતું તે તો ચેહ પર ચડી બેઠો, અને તેને અગ્નિ આપવા આગ્રહ કરવા લાગ્યો.

ચોટા કુમારે વિચાર્યું, કે આમ તો ચારણહત્યાનું પાપ શિર પર ચોંટે તેમ છે પણ ચારણ કોઈ રીતે માનતો ન હોવાથી, તેણે એક નવો રસ્તો લીધો.

તે સોનંગ ચારણનો બાજુમાંજ ચિત્તા પર ચડીને બેસી ગયો. તેણે સોનંગ ચારણને કહ્યું, કે તમે જો તમારા નિશ્ચયથી જરાપણ ડગવાને તૈયાર ન હો, તો હું પણ તમારી સાથેજ આવું છું. કારણકે ચારણહત્યાનું પાપ વહોરવા કરતાં પ્રાણ ત્યાગ કરવા એજ ઉત્તમ છે.

સપડ દાતારના કુમાર ચોટાની આ યુક્તિ સફળ થઈ પોતાની

માથે એક રાજકુમારને બળી મરતો જોઈને, સોનંગ ચારણને તેનો આગ્રહ ઘોડી દેવાની ફરજ પડી.

સપડ દાતારના દેહને વિધિપૂર્વક અગ્નિસંસ્કાર કરી યૌ પાછા ફર્યા. સોનંગ ચારણે દાતારનાં યથૌગાન ગાઈ, તેને દેશ વિદેશમાં વિખ્યાત કરી દીધો.

જે કેવરી ઘોડીઓને માટે સોનંગ ચારણે આટલી મુશીબતો વેઠી હતી, તેવી નવસો કેવરી ઘોડીઓ સપડ દાતારની અશ્વશાળામાં હાજર હતી પરંતુ આ ઘોડીઓ માટે સપડ દાતારના કુમારો વચ્ચે અવારનવાર અથડા અથડી થઈ પડતી હોવાથી તેમની બેન લાંછણે વિચાર્યું, કે આ ઘોડીઓનો કોઈક રસ્તો થઈ જાય, તો રાજ્યમાંથી કે કાસનાં મૂળ નાબુદ થાય. આથી તેણે સોનંગ ચારણને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો અને તેને સઘળી હકીકત સમજાવી, કેવરી ઘોડીઓ લઈ જવાની એક મુંદર યુક્તિ બતાવી દીધી.

ચારણને તો ભાવતું હતું, અને વૈદે બતાવ્યા જેવું થયું. જ્યાં એકસો કેવરી ઘોડીઓની જરૂર હતી ત્યાં નવસો આવી મળવાથી તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ તે ચોટા કુમારના રાજ્યાભિષેકના દિવસની ઉત્સુકે અંતરે રાહ જોવા લાગ્યો.

આખરે એ દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. સપડ દાતારની ઉત્તર કિયાતુ કાર્ય સમાપ્ત થતાં, ચોટા કુમારને તખ્તનરીન કરવાની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી.

રાજ કચેરીમાં એક વિશાળ દરબાર ભરવામાં આવ્યો, અને ભવ્ય સમારંભથી ચોટા કુમારને વિધિપૂર્વક ગાદીએ બેસાડી તેને જામની પાંચડી પહેરાવવામાં આવી.

ભાટ-ચારણ આદિ-સઘળા માગણ વર્ગને તેમની યોગ્યતા અનુસાર દાન આપવામાં આવ્યું. જ્યારે સોનંગચારણનો વારો આવ્યો, ત્યારે તેણે દાન લેવાની પોતાની અનિચ્છા દર્શાવી.

“ ચારણ દેવ ! મારા પિતા તો મહાન દાતાર હતા. પણ મારા તરફથી ફૂલ નહિ, તો ફૂલની પાદડી પણ તમારે સ્વીકારવી જોઈએ ” સોનંગ ચારણને દાન લેતા અચકાતો જોઈને ચોટા કુમારે જણાવ્યું.

“ સપઠદાતારના દાનવીર કુમાર ! જો આપની મને દાન આપવાની ઇચ્છાજ હોય, તો જે વસ્તુ હું માગું, તેજ મને આપવાની આપ કૃપા કરો. ” સોનંગ ચારણે સુદા પર આવતાં જણાવ્યું.

“ અને એવી કઈ વસ્તુ તમે ઇચ્છી રહ્યા છો ? ”

“ દાતાર ! વસ્તુ ખડું મોટી તો નથીજ. મારા જે હુંકા હાય વચ્ચે સમાધ શકે એટલીજ મારી માગણી છે. ”

ચોટા જામે વિચાર્યું, કે ચારણ માગી માગીને જે હુંકા હાય વચ્ચે શું માગવાનો હતો ? એમ વિચારી તેણે સોનંગની માગણી પૂર્ણ કરવાનું વચન આપ્યું. અને તેને જે નોંધ્યે તે માગી લેવા જણાવ્યું.

ચોટા જામનું વચન સાંભળી સોનંગે આવેલી તક સાધી લેવા વિચાર કર્યો.

“ નામદાર ! આપની નવસો કેવરી ઘોડીઓ ખાધેલા નવસો સુવર્ણના ખીલાનીજ મારી માગણી છે. ” ચારણે ધડાકો કરાવ્યો.

સોનંગ ચારણની જિંદુના રૂપમા રહેલી સિંધુની માગણી જોઈને ચોટો જામ ઘડી બર વિચારમાં પડી ગયો. તે કેવરી ઘોડીને એક ખાલ પણ કોઈને આપવા તૈયાર ન હતો જ્યારે આ ચારણે તો પોતાની અજબ ચાલાકીથી કેવરી ઘોડીઓની આખી ઘોડાર માગી લીધી હતી. ચારણની આ માગણી ચોટા જામના અતરમાં અત્યંત ખટકવા લાગી. ચરંતુ આ મહાન સપઠ દાતારનો કુમાર વચન આપીને લટી નાચ એવો ન હતો. તેણે સોનંગ ચારણને પોતાના વચન મુજબ નવસો કેવરી ઘોડી અને નવસો સુવર્ણના ખીલા દાનમાં આપ્યા. એટલુંજ નહિ ચરંતુ તેને લગતી તમામ સાધન સામગ્રી, તથા જોઈતા માણસો આપીને, તેણે ચારણને ઘણાજ માન પૂર્વકે વિદાય કર્યો.

આ વખતે સોનંગ ચારણને સપઠ દાતારની પુત્રી લાંછ કુમારી યાદ આવી જેણે તેને નવસો કેવરી ઘોડીઓ પ્રાપ્ત કરવાની સુદર સુદ્ધિજતાવી હતી, તે દાતાર-પુત્રીને મળવા સોનંગચારણ પાછો ફર્યો.

સોનંગ ચારણને વિદાય લેવા આવેલો જોઈને, લંછ કુમારીએ તેને પોતાની તરફથી એક કીમતી પોશાક લેટ આપ્યો. છેવટમાં આ રાજપૂત બાળાએ સોનંગ ચારણને મૂચના આપી, કે રસ્તામાં હમીર સૂમરાની હદ આવે છે, ત્યાંથી જો તમે પસાર થશો તો તે પોતાની પંજી+ તમારી પાસેથી વસુલ કરી લેશે માટે હમીર સૂમરાની હદ છોડી દઈને બીજે માર્ગે જવાનું લક્ષમાં રાખ્યો. આટલી ભલામણ આપી તેણે સોનંગ ચારણને વિદાયગીરી આપી.

સોનંગ ચારણ પાલખીમાં પોતાનું મ્થાન લઈને સઘળા રસાલા સાથે આગળ ચાલવા લાગ્યો. સપડ દાતારની પુત્રી લંછ કુમારીએ તેને હમીર સૂમરાના પ્રદેશ તરફ ન જવાની મૂચના આપી હતી. પરંતુ તેથી તો સોનંગ ચારણની હમીર સૂમરાને જોવાની ઇચ્છા ઉભટી વધારે પ્રબળ થઈ. આથી તેણે પોતાના માણસોને તે તરફ ચાલવાની સૂચના આપી દીધી.

હમીર સૂમરાની રાજધાની મોમતુર ગામમાં હતી. અહીં આવી સોનંગ ચારણે ગામની પાદરે પોતાનું મેઢાણ નાખ્યું. તરતજ નાના મોટા તંબુઓ ખરા કરી દેવામાં આવ્યા. અને સોનંગ ચારણની છાવણી એક નાનીશી નગરી સમાન શોભવા લાગી.

ગામની પાદરે સેંકડો કેવરી ઘોડીઓ આવેલી જાણીને હમીર સૂમરાનો દાણી આજે ખૂબ ખુશી થતો હતો. તે પંજી ઉધરાવવાને પોતાના માણસો સાથે સોનંગ ચારણની છાવણીમાં આવી લાગ્યો.

સોનંગ ચારણ એમ હમીર સૂમરાની પંજી પાળી આપે એવો ન હતો તેણે દાણીને ચોકળી ના ઝુણાવી દીધી. હમીર સૂમરાની પંજી પાળી આપવામાં આ ચારણને તકરાર કરતો જોઈને દાણીને ગુસ્સો ચઢ્યો તેણે પોતાના માણસોને મૂકીને પરાણે ઘોડીઓ છોડી જવા માંડી.

આ તરફ સોનંગ ચારણના માણસો પણ કંઈ કાચા પોચા ન

+ પંચીમ વંશુઓમાંથી એક વત્તુ જકાત તરીકે લેતી તેનું નામ પંજી. આ પંજી લુના સમ્પત્તિ પાળવામાં આવતી હતી. આજ પણ મહાનુ અભિમાન જોઈને કંઈમાં કંઈનાથ જે કે 'તારી પંજી પદે છે કે સું ?'

હતા. તેમણે ઘોડીઓ છાડવા આવેલા સૂમરા સરદારોને રાજપૂતી તડવારનો સ્નાહ ચખાવવા માંડ્યો.

આમ મામલો વધી જવાની આણી પર આવી ચડતાં હમીર સૂમરાનો દાણી વખત વિચારીને પોતાના માણસોને લઈને પાછા ફર્યો. અને સઘળી હડીકતથી હમીર સૂમરાને વાકેફ કર્યો.

આ માણસની આટલી હદ સુધી આપણી બેઠને હમીર સૂમરા ક્રોધાયમાન થઈ ગયો. તે તરતજ ઘોડાક હથિયાર બંધ શિર બાંધીઓ સાથે સોનંગ ચારણની છાવણી પર ચડી આવ્યો.

હમીર સૂમરાને લશ્કર સાથે ચડી આવતો બેઠને સોનંગ ચારણે વિચાર કર્યો, કે હવે આનો તાત્કાલિક ઇલાજ લેવામાં નહિ આવે, તો નાહક ગોટા ધોંગાણામાં ઉતરવાનો વખત આવી પડશે. આથી તેણે પોતાના માણસોને હાર બંધ ગોઠવી દીધા. અને પોતે સૂમરા સરદારને મળવાને ડાહીમાં બેસી તેની સામે આવ્યો.

હમીર સૂમરાએ સોનંગ ચારણનું નામ અને તેની ખ્યાતિ સાંભળી હતી. સોનંગની પાલખી નજદીક આવતાંજ તેણે અટકળ કરી, કે જે મંડા સોનંગને ટેવી સહાય હોવાનું કહેવાય છે, તે સોનંગ ચારણ આ પોતેજ હોયો બેઠએ. આથી એ ટેવીપુત્રને આવકાર આપવા સૂમરા સરદાર પોતાના અધપરથી હોંડે ઉતર્યો. અને પગપાળો સોનંગ ચારણની પાલખી તરફ આવવા લાગ્યો.

સોનંગ ચારણ હમીર સૂમરા પર રીસે બરાયો હતો. સામેથી એનેજ આવતોબેઠને, સોનંગના ઉકળતા અંતરમાંથી નીચેના શબ્દો સરી પડ્યા.

હુહો=હલી આવેં હમીર, ચાંપ ડીયણ ચારણ મધ,

સોનંગ ચારણના મુખમાંથી નીકળેલા હુહોનો અર્થ ભાગ સાંભળીને હમીર સૂમરા સમજી ગયો કે સોનંગ ચારણ તેને કંઈક શાપ આપવા માગે છે. સોનંગને શારદા સહાય હોવાથી તેના મુખમાંથી નીકળેલાં વચનો વેદવાક્ય સમાન સત્ય નીવડે છે, એ બીનાથી હમીર સૂમરા અજ્ઞાત ન હતો આથી સોનંગ ચારણ એ હુહોનો પાછલો વાગ પુરો કરે, ત્યાર પહેલાં તો હમીર સૂમરાએ

ચારણના મોઢા પર હાથ મૂકી દીધા. અને કહ્યું, કે ચારણ દેવ ! હવે કૃપા કરીને વધારે આગળ વધશો નહિ. હું તમોને સોદાગર સમ-
જનેજ અહીં આવ્યો છું. હવે મારી જૂલ મને ક્ષમા કરો.

હમીર સૂમરાને નમી પડેલો જોઈને, સોનંગ ચારણનો ગુસ્સો શાન્ત થયો. હમીર સૂમરાના ગેરલાલમાં કહેવા ધારેલો હુકાનો ખા-
ડીનો લાગ તેણે હવે પલટી નાખ્યો.

હુકો—હલી આવેં હમીર, ચાંપ ડીયણ ચારણ મધે,
વરજ પાછો વીર, સોનંગ વડા સૂમરા.

ભાવાર્થ—હે હમીર સૂમરા ! તું આજણને આપ આપવાને આવી આવ્યો, પણ હવે તું અહીંથી પાછો વળી જા.

સોનંગ ચારણે હુકો ફેરવી નાખેલો જોઈને, હમીર સૂમરા અ-
ત્યંત હર્ષિત થયો અને તે સોનંગ ચારણને પોતાને ત્યાં પધારવા
વીનવવા લાગ્યો. પણ એકવાર છટકેલું આ ચારણ પુતળું ચિત્ત સૂ-
મરા સરદારની વિનંતિથી હવે પલળી જાય તેમ હતું નહિ. તેણે
તેની માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. અને પોતાનો મુકામ ઉઠાવી આગળ
ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

હમીર સૂમરા પાસે ઠારેલો સીયડો નામનો એક ઉદારચિત
કારભારી હતો. ગામની પાદરે આવેલો ચારણ ભોજન લીધા સિવાય
પાછો જાય, એ વાત તેને યોગ્ય જણાઈ નહિ. આથી તે સોનંગ
ચારણ પાસે પહોંચી ગયો, અને તેને પોતાને ત્યાં ચાલવાનો અત્યંત
હાર પૂર્વક આગ્રહ કરવા લાગ્યો.

ઠારેલ સીયડાનો અતિ આગ્રહ જોઈને, સોનંગ ચારણે તેના
આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો. રાવળો સંગાથ આગળ જવાને બદલે ઠો-
રેલ સીયડાને ત્યાં ચાલવા લાગ્યો. સોનંગ ચારણનું જે સ્વાગત રાત
રજવાડા પણ ન કરી શકે, એવું સ્વાગત આ ઠારેલ સીયડાએ કર્યું.
તેણે સોનંગ ચારણની નવસો ઘોડીઓના નવસો પાવરા ભેગાણથી
ચીકાર ભર્યા, અને દરેક પાવરામાં એકેક ખેખે સાચાં મોતી ગુપ્ત
રીતે નાખી દીધાં. ઘોડીઓએ ભેગાણના દાણા ખાઈ લીધા, અને
મોતી જેમનાં તેમ પાવરામાં પડી રહ્યાં. આ મોતીનું વજન કરતાં

તે સવામણ થયાં. સોનગ ચારણ કોરેજ સીયડાની આ અપૂર્વ ઉદારતાથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો —

હુહો—કોરેજે કુરવીર, ગમાચાણી સીયડો,
બીં પોરે પિંઢ પાતશા, બીં પોરે હમીર.

સાવાચ—કોરાનો કુળવીર ગમાચાણી સીયડો, એ બે પ્રહર લગી પાદશાહ છે, અને બે પ્રહરનો પાદશાહ હમીર સમરો છે

સોનગ ચારણનો આવો આશીર્વાદ સાલગીને કોરેજ સીયડાને અત્યંત હર્ષ થયો તેણે સોનગ ચારણની ધૂળ ખાતર ખરદાસ કરી તેને પ્રેમપૂર્વક નિદાયગીરી આપી

સોનગ ચારણ મજલ દર મજલ કરતો કેટલાક દિવસે પોતાને ગામ રાજ્યથી આવી પહોંચ્યો.

એક રાજવી જેટલા દબદબાથી સોનગને આવી પહોંચેલા જોઈને, રાજ્યથીના લોકો છલ્લે થઈ ગયા તેઓ બધા એક મોટા સામેયાથી સોનગની સામે ગયા, અને તેને ઘણા આદર સત્કારથી રાજ્યગીમાં લઈ આવ્યા.

સોનગ ચારણનો રજવાડી દમામ જોઈને તેના શ્વસુર પક્ષનો ગર્વ પણ હવે ગળી ગયો હતો જે કન્યા એક વખત મદા સોનગનું મ્હો જોવાને પણ રાજી ન હતી, તેનું મન પણ આજ એની અપાર સાહેબી જોઈને લલચાવા લાગ્યું વળી એકસો કેવરી ઘોડીઓને બદલે તે નવસો ઘોડીઓ લાવેલા હોવાથી, તેના સસરાનું જોલવાપણ પણ હવે બધ થઈ ગયું હતું

તેજ દિવસથી રાજ્યગીમા સોનગના લગ્નની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી અને એક રજવાડી દમામથી તેના લગ્નનું કાર્ય વિધિ પુર સર પરિપૂર્ણ કરવામા આવ્યું.

એક વખતનો માતા-પિતાહીન, મદા તેમજ હુબે સોનગ ચારણ હવે એક મહાન પુરુષ ગણાવા લાગ્યો તેણે પોતાનું અવશેષ જીવન સુખ-શાન્તિ પૂર્વક રાજ્યગીમાજ પરિપૂર્ણ કર્યું

મહાન દાતાર સપડ ચોટાણી અને જોડા જખરાણીની તવારીખ આમ સંપૂર્ણ થઈ

પ્રકરણ ૧૪ મું.

કારાયલ સમો અને કપુરી સંગાર.

(૧)

બહારવટાને પંથે.

જુગજુગથી જેના વીર તનુએની રસગાથાઓ જગતભરના ઇતિહાસને ચમકાવી રહી છે, એવા અનેકાનેક ભકતવીરો, દાનવીરો, અને ભડવીરોની વીર જનુનિ, તે રત્નગર્ભા કચ્છભૂમિ.

એના ભવ્ય ભૂતકાળ તરફ દૃષ્ટિ ફેંકતાં કાયર પણ કટિબદ્ધ થાય, એવું અનેકું ચૈતન્ય ત્યાં ચમકે છે.

એનો ઓજસ્વળુ ઇતિહાસ હજુ ઘણે ભાગે અધકારમાં હોવા છતાં, તેને પાને પાને પ્રકાશી રહેલાં શૌર્ય, ભકિત, અને દા-તારીનાં કિરણો કાળનાં પ્રગાઠ પટાને ચીરીને આજ પણ પોતાની અનેરી પ્રસા પ્રસારી રહ્યાં છે.

વીર વિક્રમની દશમી ચતાગિદનો એ સમય હતો કરોળીઆનાં જાળાં જેવી કચ્છમાં કામડામ બાઝી રહેલી ઠાડી સત્તા સમા સરદારોના વીરત્વ રૂપ વાજાઓડાથી વીજરાવા લાગી હતી. કેટલાએ ઠાડી સરદારોને પોતાની અનગળ દોલત ધરતી માતાના ઉદરમાં પધરાવીને રાતોરાત પોઆરા ગણી જવાની ફરજ પડી હતી +

+ “ વડઝરને ગુગર ભગ, ઠરમી કોરીઉં ને હાગે આધીષા, માયું વાદે, તે માવ કારે.” એવા બેદી લખાણે કેતરેવા પાળીઆ કચ્છમાં ઘણે ફેકાણે દતા અને આજ પણ છે કેટલાએ કારીઓ પોતાના વડીલોને એ-પડે રહેલી નોઘને આધારે કચ્છના એવા અનેક ધ્યાનોમાથી જાનામાના અ-પાર દ્રવ્ય ઉમરડી ગયાના દાખના આજ દિન પર્યંત આપણા કાને આવતા હતા. ધોડાજ વર્ષો પૂર્વે પુંચગના પદ્મરમ પાનેના એક પાળીઆ નીચે કહેવા મોટા ખાડામાં ડેડે સુરજી સિંહો બાંધેલી એક નાની ખોખળી, અને એક નાગિચર જેવામા આવ્યા હતા. લોગે કહે છે, કે જે ધ્યાનેથી સ્ત્રી કહાડીને લઈ જવામાં આવે છે, ત્યાં એ વસ્તુઓ રાખી જવાનો રિવાજ છે.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે સમાધીરોના સપાટાથી કચ્છ-
માંના કાઠીઓને તાબડતોમ પરલાકાંઠાનાં ગ્રામ જોવાં પડ્યાં હતાં.

આ કામાડોળ સમયમાં કારીકચ્છી પ્રદેશમાં નારાયણ સમાની
આણુ વર્તી રહી હતી. આ નારાયણ સમો અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ
સિંધપતિ જામ લાખા ધુરાસનો પિતા જામ લાખિયાર, જેને કારી
કચ્છીની સઘળી સત્તા સોંપીને ગઢ કાઢે ગયો હતો તે, લાખિયારના
નાનાભાઈ જામ જખરાનો પુત્ર હતો.

આ નારાયણ સમાને શેર માટીની^૧ ખોટ હતી. તેણે પાણી
તેટલા પીર કર્યા હતા, પણ તેના અંતરની અભિલાષા હજુ પરિ-
પૂર્ણ થઈ ન હતી. તેની પ્રજા, તેના નોકર-ચાકરો, અને ગોલા-
ગોલીઓ પણ પ્રજાત સમયે એનું મુખ-દર્શન કરવાને રાજ ન
હતાં. આ વાંછીયાપણાથી અકળાઈને નારાયણ સમો એક દિવસ
કોઈને પણ દેહ્યા સિવાય કારીકચ્છીનો ત્યાગ કરી ગયો.

આલતાં આલતાં કેટલાક દિવસે તેને ચિત્રાણા ડુંગર પર તપ
કરી રહેલા એક મહા સમર્થ યોગી ચિત્રનાથની લાળ લાગી. આથી
તે એકદમ ચિત્રાણા ડુંગર પર મહાત્મા ચિત્રનાથ પાસે આવી
પહોંચ્યો. અને રડતા હૃદયે તેણે પોતાની દુઃખદ સ્થિતિનું તમામ
વર્ણન આ મહાત્મા પાસે કર્યું. સમા સરદારની આ દયાજનક સ્થિ-
તિથી યોગીને તેના પર દયા આવી. તેણે થોડે દૂર ઉભેલા એક
આમ્રવૃક્ષમાંથી એક આમ્ર ફળ તોડી લાવવાની તેને આજ્ઞા કરી.

યોગીની આજ્ઞાનો અમલ કરવા નારાયણ સમો આમ્રવૃક્ષ પાસે
આવ્યો. તેને વિચાર થયો, કે એકને જાહેરે જો ફળ લીધાં હોય તો
શું ખોટું ? આમ વિચાર કરી તેણે જો ફળ તોડ્યાં. એક પોતાની
બેઠમાં સંતાડ્યું. અને બીજું ફળ હાથમાં લઈને, તે શુર મહારાજ
પાસે આવ્યો.

યોગી તો ત્રિકાળજ્ઞાની હતો. તે પોતાની આંતર દૃષ્ટિથી ના-
રાયણ સમાનું કાર્ય જાણી ગયો હતો. આથી તે આવી પહોંચતાંજ
યોગીએ તેના બેઠમાં શું છે, તે પૂછી બેસ્યું.

નારાયણ સમાને હવેજ જણાયું, કે તેણે કેવી ભયંકર ભૂલ કીધી હતી. આથી તે પોતાનું હૃદય કાલવીને મહાત્માના ચરણોમાં પડ્યો, અને ક્ષમા યાચના કરવા લાગ્યો.

નારાયણ સમાના હૃદયની નિખાલસતા જોઈને યોગીનું હૃદય દ્રવી ગયું. આથી તેણે તને દહ્યું, કે “ તારા હાથમાંનું ક્ષુભ તારી રાણીને ખવડાવજે અને ઇશ્વર કૃપાએ તારે ત્યાં પુત્રનો જન્મ થશે. પરંતુ મારી આજ્ઞાનો અમલ કરવા વળતે તેં ચૈત્યવૃત્તિ રાખી, તેથી તારો એ પુત્ર એક મહાન બહારવટીઓ થશે. ”

નારાયણ સમા હાથ જોડીને બોલ્યો, “ મહારાજ ! એ તો મારા વકદીરની વાત. પણ મારું વાંઝીઆ મ્હેણું ટળે છે, એને પણ હું તો મારું અહો ભાગ્ય માતું છું. ” આમ કહી મહાત્માની આજ્ઞા લઈ તે ઘેર આવ્યો.

યોગીની આજ્ઞા અનુસાર નારાયણ સમાને ત્યાં બરાબર યોગ્ય સમયે એક સ્વરૂપવાન કુમારનો જન્મ થયો. આ કુમાર તે અન્ય દોષ નહિ, પરંતુ આપણી આ કથાનો વીર નાયક કારાયલ સમા પોતેજ.

“ ધણુરી ઉગંધિજ ચસાકો કરે. ” (દામ ઉગતાં વેંતજ પોતાની લીલ્લુ અણી બહાર કાઢે) એ કહેણી અનુસાર કારાયલ કુમારમાં બાલ્યાવસ્થાથીજ ચૈત્ય, ઓદાર્ય આદિ ગુણો જોતપોત થએલાં જણાતાં હતાં. તેની પાસેથી યાચના કરનાર દોષ પણ થાયક નિરાશ ન થઈ બચ, એવો એ બાલકુમારનો અટલ નિયમ હતો. આથી ભાટ ચારણાદિ થાયક વર્ગ કારાયલની ઉદારતા પર આક્રીન હતો. અને તેઓ તેના પર સદા આશીર્વાદોની ઝડીઓ વરસાવી રહેતા.

કારાયલ કુમાર કંઈક મોટો થતાં, તેને તેના પિતા પાસેથી મળતી લુજ રકમનો દરમાયો તેના હસ્તમાંથી અખંડ વહેણે વહેતી દાન સરિતામાં માત્ર એક નાનીશી ઝરણી સમાન નીવડ્યો. આ મુશ્કેલીને પહોંચી વળવા માટે, કારાયલને એક ત્રીજો રસ્તો શઢણ કરવાની ફરજ પડી. ન્યારે ન્યારે લાગ કાપતો, ત્યારે ત્યારે તે આ લુખાનુના પ્રદેશમાંથી એક જળ્લર ધાક મારી આવતો અને આ રીતે થાયકમણને સંતુષ્ટ રાખવાની પોતાની પુણ્ય પ્રથા તે અગ્રાધિત

ચાહુ રાખતો. કારાયલની આ વર્તણૂક તેના પિતાને રૂચતી નહિ. પરંતુ એ મહાત્માનાં વચનોનુંજ પરિણામ હોવું જોઈએ, એમ સમજી તે મનનું દુઃખ મનમાંજ સમાવતો.

કારાયલની પ્રવૃત્તિઓ તો સદા એક ધારી ચાહુજ હતી. જ્યારે તેણે આબુગાબુનો પ્રદેશ સાવ સાફ કરી લીધો, ત્યારે તેણે સિંધ ખાંભણાસરના પાદશાહનો ખબરો ફાડીને એક મોટી લૂટ લાવવાનો વિચાર કર્યો. આથી તે પોતાના થોડા સાથીઓ સાથે ખાંભણાસરને રસ્તે ઉતરી પડ્યો.

ખરાબર લાગ સાધીને તેણે પાદશાહી ખબરો ફાડ્યો, અને સોનામહોરોના જંગી ખડકીયા ખલે ચડાવી, તે રાતની રાતમાં પોતાના સાથીઓ સાથે પાછો કારીકઝી પહોંચી આવ્યો. હવે તે ભાદ ચારણોને સુરઘું મહોરોનું ઢાન આપવા લાગ્યો. અને એ લોકો દેશેદેશ કારાયલની કીર્તિ ગાવા લાગ્યા.

ખીજી સવારે જ્યારે ખાંભણાસરના પાદશાહને પોતાનો મોટો ખબરો લૂટાયાની ખબર પડી, ત્યારે તેણે ચોરને શોધવાની આંખતી તપાસ રાખવા માંડી. તેણે આ કાર્યને માટે સમસ્ત સિંધના મોટામાં મોટા પગીઓને રોકી લીધા. એ ચાલાક પગીઓ ચોરના પગ લેતા લેતા કારીકઝી તરફ આવવા લાગ્યા. આમ ચોરનો પગ આગળ ચાલતાં ચાલતાં છેક નારાયણ સમાના રાજમહેલમાં આવી પહોંચ્યો.

પગીઓ ચોરનો પગ પાણીમાંથી પજી કઢાડી આપે એવા કુશળ હતા. તેમણે જાણી લીધું કે આ ચોરીનો કરનાર અન્ય કોઈ નહિ, પણ કારીકઝીના જન્મ નારાયણ સમાનો કુમાર કારાયલ પોતેજ હતો. પરંતુ આ વાત નારાયણ સમાને જણાવવાની તેમની હિંમત ન ચાલતાં તેઓ પાછા ખાંભણાસર તરફ ચાલવા લાગ્યા.

જ્યારે પાદશાહે જાણ્યું, કે આ ચોરીનો કરનાર નારાયણ સમાનો કુમાર કારાયલ છે, ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. આ ખાબતમાં કેવો ઇલાજ લેવો, તેના તે વિચાર કરવા લાગ્યો. આખરે તેને જણાયું, કે એક રાજવી પર ચોરીનું તોડોમત ચુકવું તે ઉચિત ન હોવાથી બીજો કોઈ રસ્તો લેવો જોઈએ. આથી તેણે સઘળી હકી-

કેત નારાયણ સમાને ખાનગી રીતે લખી જણાવી, અને વિશેષમાં કારાયલને દેશપાર કરવાની પણ સખ્ત સૂચના આપી દીધી.

નારાયણ સમાને પાદશાહના હુકમનો અમલ કરવા સિવાય ચાકી શકે તેમ ન હતું. કારાયલને સમજાવીને ઠેઠાણે લાવવાના તેના આજ્ઞા પર્યંતના તમામ પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા. આથી તેણે પાદશાહનો ખાનગી સંદેશો કારાયલના કાન પર મૂકી દીધો.

પોતાના બાહુબળ પર સદા પ્રમત્ત રહેનાર કારાયલને તેની દરકાર ન હતી. પિતાને ધર્મ સંકટમાંથી મુક્ત કરવા, કારાયલ મ-માએ પોતાના સંગાથીઓ સાથે કારીકરનીને છેડતી મલામ કરી. અને કુદરત ન્યાં ખેચી લય, ત્યાં ચાલ્યા જવાને અપવાદી દીધું.

કૌથી પ્રથમ આ મંડળી ચિત્રાણા ડુંગર પર આવી. જે મહા-ત્માની કૃપા વડે કારાયલનો જન્મ થયો હતો તેજ મહાત્મા હજી આ ચિત્રાણા ડુંગર પર તપશ્ચર્યા આદરી રહ્યા હતા. કારાયલ આ ચિત્રનાથ મહાત્માને પગે પડ્યો, અને તેના આશીર્વાદ માગ્યા. ચિત્રનાથ એને જોતાં જ જાણી ગયા હતા, કે એ નારાયણસમાનો કુમાર કારાયલ પોતેજ છે. મહાત્માએ પોતાના આશીર્વાદની નિશાની રૂપ એક તાવીજ તૈયાર કરીને કારાયલ સમાને આપ્યું અને કહ્યું, કે ત્યાં સુધી તેની પાને એ તાવીજ હશે, ત્યાં સુધી તેને ઉની આંધ આવવાની નથી.

ચોગી મહાત્માના આશીર્વાદ મસ્તક પર ચઢાવીને, કારાયલ પોતાના કાફલા સાથે ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. પોતાના રહેઠાણ માટે ચોગ્ય સ્થળ પસંદ કરવા માટે તે જુદા જુદા ડુંગરોનાં આનંદ તપાસતો આગળ ચાલવા લાગ્યો. ઘડા ડુંગર પર આવીને તેણે ત્યાં રાતવાઓ કર્યા. ઘડા ડુંગર પર ઝાટોનો જમાવ સાથે હોવાથી શિ-કારને માટે એ સરસ ન્યમ જાણી કાગલવ ખૂબ પ્રસન્ન થયો.

હોહો—ઘડો વારી છાપે, પાગા ચિત્રાણે,
જોખનને રાખે, ઘણે આપડીએ લોધેઆ.

(આ દુદાનો અર્થ જગજર મમત્ત વ ને નહી.)

ઘડા ડુંગરથી આગળ ચાલતાં સવળા ચંદ્રીયા ડુંગર પર

આવ્યા, અને ત્યાંથી નીકળી ઘરટોડા કુંગર પાસે આવ્યા. આ કુંગર પાસે કાસ કુંગરની ધાર આવી રહેલી છે. એ ધાર પર એક મયુર અખાડો કરીને નૃત્ય કરી રહ્યો હતો. સામે ઘરટોડા કુંગર પર ઢેસા ઘેરા વળીને ઉભી હતી. આ ઢેસાને જોઈને મોર ત્યાંથી ઉડ્યો, અને ઢેસાના ઘેરામાં આવીને પડ્યો. આ શુભ શુકન જોઈને કારાયલને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થયો.

ફુલો-ઘેરો ઘરટોડા, ઢેસા સંધા તો ઠરે,
કારાયલ કાસા, ઉડી ઉચેનું ઉતરે.

સાવાર્થ—ઘરટોડા કુંગર પર ઢળકતી ઢેસાનું ટોણું જોઈને, કારાયલ અર્થાત મોર કાસ કુંગરની ઉંચી ધાર પરથી ઉડીને ત્યાં ઉતરી આવ્યો.

કારાયલ ત્યાંથી ચાલીને ફરતો ફરતો આખરે પચ્છમાઈ કુંગર પર આવી પહોંચ્યો. આ કુંગર લખગુરના કહેવાય છે. પચ્છમાઈ કુંગર કારાયલને પોતાના નિવાસ-સ્થળ માટે તદ્દન યોગ્ય જણાયો. એ કુંગરમાં મોટી મોટી ખીણો, મહાન વૃક્ષોનાં ઝુંડો, અને અનેક શુભ સ્થળો આવેલાં હોવાથી, કારાયલને તે જોતાં વારજ ગમી ગયો. તેણે પોતાનું મેલાણુ આ લખગુરના પચ્છમાઈ કુંગર પર રાખી દીધું.

ફુલો-પચ્છમ વડે પાર, કુંગર ડિસજે સિંધનું,
ધાનીચે પીરેંજ વાડ, મયે ગુર ગમતિ કરે.

સાવાર્થ—મહાન પચ્છમાઈ કુંગર સિંધથી દેખાય છે. એની ધાર પર ચારે બાજુ પીરનાં સ્થાનક વાડની માફક આવી રહેલાં છે. અને ઉપર લખગુરની જાણે હાક વાગી રહી છે.

કારાયલ સમાજે આ દેવતાઈ કુંગર પર પોતાનું થાણું જમાવ્યું. થોડાજ સમયમાં આ બહાદુર જહાજવટીઆની હાકના પડવા સિંધ અને કચ્છને ધરધરાવવા લાગ્યા. એ મહાન ધાડપાડુના અપાટમાંથી ધારેલો શિકાર છટકી લાવ, એ સર્વથા અસંભવનીય હતું. છતાં તેણે એક ખાનદાન જહાજવટીઆને છાત્રો તેવી નીતિ ચક્રણ કરેલી હતી. કોઈ પણ અગ્રજા સામે દોષ દર્શિએ નિહાળવાનો તેણે પોતાના સમસ્ત મંડળમાં સખ્ત પ્રતિજ્ઞ કર્યો હતો. એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેના સાથીદારો પૈકી કોઈની પણ એવી અયોગ્ય વર્તણૂક

જણાય, તો તેને આકરામાં આકરી સજ કરતાં તે લેશપણ અચ-
કાતો નહિ

લૂટકાટ સમ્બન્ધમાં પણ તેનો ખાસ નિયમ હતો, કે “ મા-
ર્યો તો ચીર ” ગરીબ માણસો કે સમાજમાં પૂજ્ય ગણાતી વ્ય-
ક્તિઓ સામે ઉંચી આંખે પણ ન જોવાનો તેનો મજબુત ઠરાવ હતો.
અવાર નવાર તેની આ વીર મંડળીને ધીંગાણામાં ઉતરી પડવાનો
પ્રસંગ પણ આવી લાગતો. પરંતુ તેની ટોળીના મહાન ખેલાડી
અને પટ્ટાબાજ જવાનો ઠદી પણ કોઈને મચક આપે એવા ન હતા.
આ બહાદુર નરતું જીવન નાવ આમ ખુલ્લા બહારવટાને પથે ચડી
ચૂકતું હતું.

(૨)

કપુરી સંગાર.

કારાયલ સમાના નિવાસ સ્થળથી થોડે દૂર લાંજડો ડુંગર^૧ આ-
વેલો હતો. આ લાંજડો ડુંગર પર બિજર રામો નામનો એક પ્ર-
ખ્યાત લુટારો રહેતો હતો. આ બિજર રામો અનેક શ્રીમંતોને લૂંટીને
તાલેવંત બન્યો હતો. ચારે બાજુ તેના નામનો ડંકો વાગતો. એના
રહેઠાણ પાસેથી પસાર થતાં વીર મર્દોનાં મન પણ મુંઝાતાં. ચોરી
અને લૂટ એજ એનો મુખ્ય ધંધો હતો.

આ બિજર રામો એક વખત ફરતો ફરતો, પોતાની ટોળીસાથે
થર પ્રદેશ તરફ નીકળી ગયો હતો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં તે બન્ની
માંથી પસાર થતો હતો. સમય બપોરનો હતો. આ સઘળા લોકો
પાણીની તૃપાથી આકુળવ્યાકુળ થઈ રહ્યા હતા. બપોરના સખત
તાપમાં બટ્ટીનો રસ્તો કાપતા કાપતા તેઓ આખરે ત્યાં સંગાર
લોકોની વાંદો પડેલી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

અહીં સાચો સંગાર નામક એક ધણીર પોતાની જગી આઘો
માથે પહેલો હતો. એ સમયમાં શ્રીમંત લોકોની ધીમંતાઈ, તેમની

૧ અહીં લુના વખતમાં લાંજડો નામનો એક મોગી તપશર્પી આદરી
રહેલો હોવાથી એ ડુંગરનું નામ લાંજડો ડુંગર પડેલું કહેવાય છે.

પાસેના પશુધન પરથી અંકાવી, આજ પણ આ રિવાજ બન્ની જેવા પ્રદેશમાં ચાલુ છે. દોરોને ઉછેરવાં, એજ એ લોકોનો મુખ્ય ધંધો હતો. દૂધ સમાન અમૂલ્ય વસ્તુમાંથી પંચામૃત પેદા કરવાને બદલે, તેમાંથી આ રૂપી ઝેરી પદાર્થ ઉત્પન્ન કરવાનું તે સમયે કોઈને સ્વપ્ન એ ન હતું.

આ સાચા સંગારને સંતતિમાં માત્ર એકની એક પુત્રી હતી. તેનું નામ હતું કપુરી. કપુરીની ઉંમર આ વખતે સોળ સત્તર વર્ષની હતી. પરંતુ ઘણે ભાગે તે હુમ્મ થાનથીજ ઉછરેલી હોવાથી, તે વીસ વર્ષની અને સમ્પૂર્ણ સુવાવસ્થામાં આવી ગયેલી જણાતી હતી. ધૌવનનો વસંત વાસુ તેના અંગે અંગને વિકસાવીને તેમાં કંઈ અજળ ચૈતન્ય ફૂંકી રહ્યો હતો. શુભાળી લાલીથી લાલ બનેલા તેના ગૌર ગાલ જાણે પૂર્ણ ખીલ્યા કમળ પુષ્પોની હરિકાંઈએ ચઢ્યા હતા. શરદ પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન શીતળ કિરણોની જડીઓ વરસાવતું તેનું મનોહર મુખારવિંદ, કાળી અણિયાળી આંખો પર આવી રહેલી કામદેવના ધનુષ્ય સમાન તેની બ્રમર-કમાનો, સિંહને શરમાવે એવો દટિપ્રદેશ, અને મદમસ્ત બાલ હસિનની જેવો તેના યનગનાટ પ્રથમ દૃષ્ટિએજ ભેનારને મ્હાત કરવાને બસ હતાં સરવના સોટા જેવું તેનું સીધું કંઠ, અને જાડી ઓઢણીમાંથી બહાર પડતા કેળના ગર્ભ જેવા તેના ઉભય હસ્ત કંઈ ચોર દેદિપ્યમાન દેખાતાં હતાં. સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવેલી અપ્સરા સમાન આ કપુરી સંગારજેટલી ખૂબ સુરત હતી, તેવીજ તે સામર્થ્યવાન હતી. આથી તેણે તેના પિતાના અસંખ્ય દોરોને પાણી પાવાતું કાર્ય પોતા પરજ લઈ લીધું હતું. કુવામાંથી પાણી ખેંચવાની તેની રીત પણ અજળ હતી તેણે સાત પાડાની છાગર (ચામડી) નો એક જખમર ચડો (ડાલ) બનાવ્યો હતો. પાણીથી ચીકાર ભરેલો આ ચડો મજબુત દોરડા વડે કુવાની ગરેડી પરથી ખેંચીને બહાર કાઢવો, એ તેને મન એક રમત માત્ર હતી. દરરોજના આ પ્રકારના વ્યાયામથી તેનું શરીર અજળ કસ-રતબાજ બની ગયું હતું. જેની મૂંછે લીંબુ ઠરે, એવા જવાંમઠો પણ કપુરીની આ કળા પાસે મસ્તક હુકાવતા. કપુરી સંગારે ખુસો એકરાર કર્યો હતો, કે જે માણસ એ ઘડો કુવામાંથી ખેંચી કહાડે, તેનેજ વરવું. ટેલણે વીર મુવાનો પોતાનાં નસીબ અને બળને

અજમાવવાને અહીં આવ્યા હતા, અને લાચાર બનીને પાછા ફર્યા હતા. જે કાર્ય કપુરી સંગાર રમતાં રમતાં કરતી, તે કોઈ મર્દ મહા મુશ્કેલીએ પણ કરી શકતો નહિ. આ કારણથી કપુરીના પિતાનું મન તેના બિવિધ માટે રાત દિવસ અત્યંત ચિંતામગ્ન રહેતું હતું. પરંતુ કપુરીના અડગ નિશ્ચયને ડગાવી શકવાને કોઈ પણ સમર્થ ન હતું.

ઊજર રામો ન્યારે પોતાના બેલીઓ સાથે કુવામાથી પાણી કાઢતી કપુરી સંગાર પાસે આવી લાગ્યો, ત્યારે તેનું મનોહર મુખ-મંડળ નિહાળીને તે તેના પર મુગ્ધ બની ગયો.

ઊજર રામો જેવો કપુરી સંગાર તરફ આવતો હતો, તેવીજ તેની દૃષ્ટિ ત્યાંથી અપાટન થ પસાર થતી એક રોઝડી પર થકી કપુરીને પોતાની બહાદુરી બતાવવાનો આ મુદ્દર અવસર આવેલો છે, એમ જણી, તેણે તીર દહાડીને કમાન પર ચઢાવ્યું, અને તેના એકજ ઘાથી પેલી રોઝડીને તેજ વખતે જમીન પર પાડી દીધી.

ઊજર રામાનું આ નિર્દય વર્તન કપુરીને જરા પણ ગમ્યું નહિ. છતાં તેને કંઈ પણ ન કહેતાં તે શાન્ત રહી એટલામાં ઊજર રામો નજદીક આવી પહોંચ્યો, અને તેણે પોતાને પાણી પાવાનું કપુરી સંગારને કહ્યું —

દુહો-કિંજર તું કપુરી, નજર કરેને ન્યાર,
થરતું થકી આવેઆ, પાણી તિની પિઆર.

ભાવાર્થ—હે ચરણવાન કપુરી, તું મારા સૌન્દર્ય તરફ નજર કરીને નો. થર મુગ્ધથી યાત્રીને આવેના અમો મુસાફરોને તું પાણી પિનાડ.

કપુરી સંગારે ઊજર રામાને જણાવ્યું.—

દુહો-પાણી પાતારા, જે કંઠે મે પીએ,
ઉજરીઅલ તું આ, કેપ મુચંગા રામા.

ભાવાર્થ—પાણી તો પાતાગમા છે, અને તેને બહાર કાઢી શકે તેજ પીએ છે મારે હે સરખવાન ઊજર રામા તું અહીં આવ અને પાણી કાઢ.

કપુરીના શબ્દો શ્રવણ કરીને ઊજર રામાના આનંદનો પાર

રહ્યો નહિ તે ત્વરિત ગતિએ કુવાના પડયાળ પર ચડી ગયો, અને ચડો લઈને તેને કુવામાં ઉતારવા લાગ્યો.

જ્યારે ચડો પાણીથી ચીકાર ભરાઈ ગયો, ત્યારે ઊઝર રામો તેને બહાર કાઢવાને બળ કરવા લાગ્યો તેણે પોતાની સઘળી શક્તિ ખર્ચી નાખી, પરંતુ ચડાને એક હાથ પણ પાણી ઉપર લાવી શક્યો નહિ તેનું શરીર મહેનતથી લાલચાળ થઈ ગયું, અને મોઢું શીયા વીધા થવા લાગ્યું. હવે પ્રસંગ આવ્યો જાણીને કપુરી બોલી:—

હુહો-ઉઝરીઅલ અબોર, રૂક પછાડે રોઝડી,
કમ ચડે કે ચોર, કંજ બાર કપુર ચં.

ભાવાર્થ—હે ઊઝર રામો ! તેં જેમ તીર મારીને પેલી નિર્દોષ રોઝડીને પાણી નાખી, તેમજ હવે ચોટ દઈને આ ચડો બહાર કાઢજે.

કપુરીનું આ મહેલું ઊઝર રામાના હૃદયમાં તીરની પેઠે વાગ્યું. તેણે કેટલીએ જહેમત ઉઠાવી, અને સતોષીજો બની ગયો, પણ ચડો પાણીમાંથી બહાર ન નીકળ્યો તે નજ નીકળ્યો. તે નિરાશ થઈને કુવાપરથી વીલે મોઢે યાછો કર્યો.

કપુરીની પ્રાપ્ત માટે આજ પર્યંત આ ઊઝર રામા જેવા કે-ટલાએ વીર જવાનો પોતાનું બળ અજમાવવાને આવી ચઢ્યા હતા, પણ સોને નસીબે નિષ્ફળતા સિવાય બીજું કંઈ લખાયલું ન હતું.

જ્યારે આ વાતની કારાયલ સમાને જાણ થઈ, ત્યારે તેને પણ એ કપુરી સંગારને જેવાની ઇચ્છા જાણી બિઠી આથી એક દિવસ તે પોતાના બહારવટીઆ મડા સાથે ફરતો ફરતો આ કપુરી સંગારની વાઢમાં આવી લાગ્યો સમય મધ્યાહનનો હતો. તાપ પણ પ્રચંડ હતો જોના ગળા પાણીની અત્યંત તૃષ્ણથી શુષ્ક બની ગયા હતા.

આ વખતે કપુરી સંગાર પોતાના યશુ-સમુદાય વચ્ચે કુવાના પડયાળ પર ઉભીને પાણી એ ચવાના પોતાના કાર્યમાં મશગુલ બનેલી હતી જોડણીનો એક છેડો છાતી પરથી કમ્બર પર બાધી લઈને ખુલા મસ્તકે પદ્મવર્ણના અવતાર સગી એક સુકોમળ કુમારિકાને લયાનક ચડો સગાથે ખેલતી નિહાળીને, કારાયલનું વીર હૃ-

લાગણીઓએ તેના અંતરમાં મહાન યુદ્ધ મચાવી મૂક્યું તેની તે જન્મી આંખોએ આ મનોહર સુગંધા તરફ મીટ માંડી.

દુહો-પંજિં મતેં ન ઉપડે, ઝોડો ભાર અપાર,
સતેં સાનેંજે ચરો, મે મિંઝે કહે સંગાર.

ભાવાર્થ—પાંચ માત જણથી ન ઉપડે એવો માત પાડના આમ-
કાનો ચડો કપુરી સંગાર મીચીને કુંવામાંથી કહાડે છે.

જેના માત્ર નામ-શ્રવણથી જહાહરમાં જહાહર હૃદયો પણ થર-
થરી જતાં, એવો એક જળવાન જહારવટીએ એક બાળાની અજબ
શક્તિ નિહાળીને યંત્રવત્-જડવત્ ઉલો રહ્યો. અગ્નિના તણખા વર-
સાવટી તેની ચકચકતી આંખોએ, પોતાના કાર્યમાં તત્કલીન બની
રહેલી આ વીરબાળા પર લેશ પણ અસર કરી નહિ તેની પામે
આવ્યા તેવા પાછા ફરનારાઓનો તોટો ન હોવાથી, તે કાંઈ સામે
ઉંચી આંખ કરીને જોવા જેટલી તત્કલી પણ ભાગ્યેજ લેતી.

કારાયલ સમો કુત્રામાંથી પાણી જેંચતી આ વીર રમણી તરફ
એકી ટસે જોતો ઉલો રહ્યો. આ અદ્ભુત દેશ જોવામાં તે પોતાની
તૃપાને ઘડીભર વીસરી ગયો હતો.

દુહો-પામે દધ તાણુ, મિંઝે સંગાર કહેઓ,
લગા મોહજા બાણુ, મુઅણેં મમેં જામકે.

ભાવાર્થ—કપુરી સંગાગે એક પડખેથી જોઈ કરીને ચડો કાઢતીને
ધને કારાયલ મમાના મનમાં પ્રેમના જાણુ વાન્સં.

થોડીવાર આ દેખાવ અનિમિષ નયને જોઈને તેણે બોલવાની
શરૂઆત કરી

“ વીર કુમારી ! તૃપાતુરોની તૃપા અહીં ટંગી શકે છે ? ”

કપુરીએ ઉચું જોયું. તેની હરિણી જેવી ચપળ આંખો બલે
કારાયલનું સામર્થ્ય માપી રહી હતી

“ રાન્પૂત વીર ! અહીં તો પાણી કાઢી શકે, તેજ પી શકે છે
નહિ તો આ ચોખાંનો હવાટો વિશાળ છે, અને તે સોને માટે ખુલ્લો
છે.” કપુરીએ ધીરથી પણ જે પરાવાઈથી પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવ્યું.

કપુરીનો આવો વિચિત્ર જવાબ સાંભળીને કારાયલ જાણે થંભી ગયો. તેનું વીર-હૃદય તેને કુવા પર ચઢવાને ધક્કેલવા લાગ્યું. કપુરીનો પડકાર સાંભળીને શાન્ત રહે, એવું કારાયલનું હૃદય ન હતું. તે તેજ દાણે સડાપ ! દેતો કુવાના પડયાળ પર ચઢી ગયો. અને પેલો ભીષણ ચડો હાથમાં લઈ, ચિત્રનાથ શુરનું સ્મરણ કરીને, તે તેણે સરસર કરતો કુવામાં સેરવી દીધો.

કારાયલની અજબ આલાકી ભેઈને કપુરી પણ સ્તબ્ધ બની ગઈ. કેટલીએ સુદ્ધતથી શુકાતી જતી તેના અંતરની આશવેલીને જાણે નવલ-જળનું સીંચન થયું. વીરનરની શોધ કરી કરીને આખરે નિરાશ બની પાછી ફરેલી તેની કાળી અણિયાળી આંખો એક પલકારો મણુ લીધા વિના કારાયલની કળાને અમીટ દૃષ્ટિએ નિહાળી રહી.

પેલો રાક્ષસી ચડો કુવામાં પડ્યો, કે તેવોજ ભરાઈને આ રાજપૂત વીરના ગળવાન બાહુ વટે ઉપર ચઢવા લાગ્યો. જેમ જેમ ચડો ઉંચે ચઢવા લાગ્યો, તેમ તેમ કપુરીની કરમાઈ ગએલી આશ-લક્ષ્મી વધુને વધુ પાંગરવા લાગી. તેના સ્નેહ સાગરનાં ઓસરી ગ-એલાં પાણી જાણે પાછાં ચઢવા લાગ્યાં. તેને માટે આજ જાણે એક નવીજ હુનિયા રચાતી હોય એવું તેને જણાયું. વિધાતાએ કપુરી સંગારનો આજનો દિવસ સોનાનો સરખ્યો હતો.

જેતજેતામાં પેલો જંગી ચડો બહાર પડયાળ પર આવીને પછડાયો, અને પાણીની રેલમ છેલ થઈ રહી. સાથે સાથે કપુરીનું હૃદય પણ આનંદથી રેલમછેલ થઈ રહ્યું તેણે તરતજ માથે ઝાઢી લીધું. તેના હૃદય પર દિન પ્રતિદિન વધતો જતો અસીમ બોજે આજે ખાલી થયો.

કારાયલ પાણી પીને શાન્ત થયો તેના સંગાથીઓ પણ તૃષ્ણા ટાળી તૃપ્ત બન્યા.

કપુરીનો પિતા સાચો સંગાર પણ આજે સંયોગવશાત્ અહીં હાજર હતો. તેના હૃદયનો પણ પાર રહ્યો નહિ. તે આનંદાવેશથી કારાયલને આવીને લેટ્યો. એક બીજાને ઓળખાણો અપાઈ. કારાયલ સમારું નામ સાંભળી તેના આનંદનો અવધિ થયો.

કારાયલ તથા તેના સઘળા સંગાથીઓ આજ સાચા સંગારના મહેમાન બન્યા. રાત્રિ પડતાં કપુરીના પિતાએ કપુરીની પ્રતિજ્ઞા સંબંધી સવિસ્તર હકીકત કારાયલ પાસે રબ્બ કરી. અને કપુરીને હસ્ત ગ્રહણ કરવાની તેને અરજ કરી.

કારાયલ સામે પણ આ સમયે પૂર યુવાનીમાં આવેલો હતો. જેવો તે પોતે શૌર્યવાન, સ્વરૂપવાન, અને સામર્થ્યવાન હતો, તેવીજ પત્ની પ્રાપ્ત કરવા માટે અનાયાસે આવી ચડેલા આ સુયોગને તે ઝોળે જવાદે તેમ ન હતું.

સઘળો નિર્ણય થઈ ગયો. અને થોડા દિવસમાં કારાયલ સમા તથા કપુરી સંગારનાં યોગ્ય વિધિ પુરઃસર રનેહ-લગ્ન થઈ ગયાં.

કેટલાક દિવસો ત્યાં ગાળ્યા પછી કારાયલ સમે કપુરીના પિતાની રજા લઈને પચ્છમાઈ ડુંગર પરના પોતાના સ્થાનક પર જવા તૈયાર થયો. કપુરીના પિતાએ પુષ્કળ પ્રમાણમાં પહેરામણીઓ અને માલ-ધન આપીને પોતાની પુત્રીને વિદાય કરી.

(૩)

કારાયલની કળા.

કારાયલ સમે કપુરી સંગાર સાથે સીધો પચ્છમાઈ ડુંગર પર આવી પહોંચ્યો. પરંતુ હવે તેને ગૃહસ્થી જીવન જીવવાનું હોવાથી પચ્છમાઈ ડુંગરનું ભયંકર સ્થાન તેને યોગ્ય જણાયું નહિ આથી તેણે પચ્છમાઈ ડુંગરનો ત્યાગ કર્યો, અને પોલડીઆ ટંકારા આવી પહોંચ્યો આ જગ્યા તેને પોતાના નિવાસ સ્થાન માટે યોગ્ય જણાવાથી તેણે અહીંજ પોતાનું રહેઠાણ કર્યું.

અહીં આવીને કારાયલ સમાએ પોતાના અન્ય સંગાથીઓનાં લગ્ન પણ યોગ્ય સ્થળે કરી દીધાં, અને આ સમયે મંડળી અહીં આનંદપૂર્વક રહેવા લાગી.

કુદો-પોલડીએ ટંકાર, મણધર મેરી આદિ,
નિત હાંદોરા ખાસતે; કુડે લાલ સંગાર.

ભાવાર્થ—પોલીસીયા ટંકારમાં મહાન કારાયલ સમાજે પોતાનું મહા-
લય તૈયાર કરાવ્યું, અને ત્યાં હીડોળાખાટ પર કપુરી સંગાર હીંચવા લાગી.

હુહો-કારી ચૌદસ કાર્તીકી, જાયો વીર વીંઝાર,
ઈંદ્રાસનનું આવયું, હુરું બધણ હાર.

ભાવાર્થ—કાર્તિક મામની અંધારી ચૌદસના દિવસે કારાયલ સમાને
ત્યાં વીર કુમાર વીંઝારનો જન્મ થયો, જેને હાર પહેરાવવાને ઈંદ્રપુરીની
અપ્સરાઓ આવે એવું એનું અરૂપ હતું.

ઉત્તમ પ્રકારની સીપ અને સ્વાતિબિંદુના સંમિલનથી જેમ
મહામૂઢ્યવાન મોતી પાકે, તેમ કારાયલ અને કપુરી સંગારના જો-
ડલામાંથી પેદા થએલો વીંઝાર કુમાર પણ જેમ જેમ મોટો થતો
ગયો, તેમ તેમ તેનામાં શૌર્ય, સૌન્દર્ય અને કૌશલ્ય આદિ ગુણો
વૃદ્ધિ પામતાં ગયાં.

વીંઝાર કુમારને જાણ્યાવસ્થાથીજ તીર, તટવાર, જાંઢક આદિ
અસ્ત-શસ્ત્રો વાપરવાનો શોખ હાગ્યો. કંઈક મોટો થતાં તે તેમનો
કુશળતાપૂર્વક ઉપયોગ કરવા લાગ્યો, અને એક રાજકુમારને છાજે
તેની સર્વ વિદ્યામાં પારંગત બની ગયો.

કપુરી સંગારનાં સૌંદર્ય-સામર્થ્ય અને કારાયલ સમાનાં શૌર્ય-
ઔદાર્યનું એકીકરણ તે વીરકુમાર વીંઝાર.

કારાયલ સમાના નિવાસસ્થળથી થોડે દૂર ધારાગર નામનું
એક મોટું શહેર આવેલું હતું. અહીં વીસજદેવ વાઘેલો પોતાનો
અમલ ચલાવી રહ્યો હતો. આ વીસજદેવ વાઘેલાનો ખતનો ચીકાર
હતો. પરંતુ તે પ્રજા-ડાયાણુ અર્થે તેમાંથી કદી એક પાઈ પણ વાપ-
રતો નહિ. કારાયલની નજર કેટલાએ દિવસથી વીસજદેવ વાઘેલાના
અગૂટ ખતના પર ચોંટી હતી.

એટલામાં આખા કચ્છમાં એક કાળો દુકાળ ઉતરી પડ્યો.
ભૂખના દુ.ખે બિચારાં પશુઓ તાવડામાં ધાણી ફૂટે, તેમ ટપોટપ
પડના લાગ્યાં. ઘાસ-ચારાની અત્યંત તંગીથી ત્રાસી બંધને પશુ-સ-
મુદાયના માલીકો પોતપોતાનું પશુ-ધન લઈને તેમના નિર્વાહ માટે
કોઈ સિંધ, કોઈ હાલાર, કોઈ આણુ એમ જુદા જુદા રસ્તાને જવા

માટે નીકળી પડ્યા. કચ્છ વેરાન જેવું થઈ ગયું, અને કારાયલની આવક પર મોટો કાપ પડ્યો.

સમય દુષ્કાળનો હોવાથી, ભૂખે મરતા અને રક્ષણતા દુષ્કાળી-આઓની એક મોટી સંખ્યા વીસળદેવ વાઘેલાનો આશ્રય લેવાને તેની પાસે આવી, પરંતુ જેનામાં ઔદાર્યનો એક છાટો પણ નહિ, એવા વીસળદેવ વાઘેલાએ આ લોકોને આશ્રય આપવાને બદલે કહાડી મૂક્યા આ માણસોએ જ્યારે કારાયલ સમાતું નામ સાંભળ્યું, ત્યારે તેઓ ત્યાંથી રીધા આ સમા સરદાર પાસે ધસી આવ્યા. આશરો માગવા આવેલાને તરડોડી ઠહાડે એવો કારાયલ ન હતો. તેણે આ સઘળા લોકોને ઘણાજ માન સાથે પોતાને ત્યાં રાખી લીધા આમ એક બાબુથી જ્યારે કારાયલનો હાથ તગીમાં હતો, ત્યારે બીજી બાબુથી દુષ્કાળને લઈને યાચક વર્ગની સંખ્યા પણ દિન પ્રતિદિન સમુદ્રની ભરતી પેઠે વધવા લાગી હવે કયો માર્ગ શ્રદ્ધા કરવો, તેના વિચારમાં આ ખીરવીર ચોદ્દો રાત-દિવસ મુંઝાવા લાગ્યો

કેટલાંક જરણાં પોતાના પહાડી પ્રદેશમાંથી નીકળતાંજ સામી દિશામાં એક સરખી ગતિએ વહેવા માંડે છે. કેટલાંક અનેક આડા અવળા અને વાંકા-ચુંકા વળાકા લઈને પછડાતા પછડાતા મહા મુશ્કેલીએ પોતાની નિયમિત ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. અને કેટલાંક તો હુંગરાળ પ્રદેશમાં રખડતાં રક્ષણતાં આખરે ત્યાંજ લય પામે છે. કારાયલના ઊવન-ઝરણુતું વહેણ પણ આણું ત્રીજા પ્રકારનું હતું.

હાલ દુષ્કાળના સમયને લઈને તેનો દીનજન-સહાયક હસ્ત, વધતા પ્રમાણમાં તંગ બની ગયો હતો.

જે સમયે લોકોને પેટપુરતા દાણા મળવાના સાંસા હતા, તે સમયે વીસળદેવ વાઘેલો પોતાના ખજાનામાં સુવર્ણની ઇંટો ખડકે જતો હતો. આ વાત કારાયલના અંતરમાં ખૂંચી રહી હતી. તેણે પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો, કે આવા કંજુસ રાત્રનો ખજાનો ખાત્રી કરવો, અને તેનો ઉપયોગ દીન જનોના પોપણ અર્થે કરવો એ પાપ નહિ પણ પુણ્યજ હોઈ ગકે.

ત્યારપછી કારાયલ દરરોજ વીસળદેવ વાઘેલાની રાજ કચેરીમાં

જવા લાગ્યો, અને પોતાના ઉપયોગની ખાતરી મેળવવા લાગ્યો. થોડાજ સમયમાં તેણે વીસળદેવ વાઘેલાના ખજાના, લોંચરા અને લંડારોની સઘળી હુકીકત અત્યંત કુશળતાપૂર્વક પ્રાપ્ત કરી લીધી. હવે તેણે વાઘેલા રાજાના ખજાનામાંથી ધાડ મારવાનો વિચાર કર્યો.

એક રાત્રે તે પોતાની ચંદન-ઘોડા લઈને ધારાગર શહેરના કિલ્લા પાસે આવી પહોંચ્યો. ચંદન-ઘોડી મદદથી કિલ્લો ઓળંગીને તે શહેરમાં દાખલ થયો. ક્યાં જવું, અને કાર્ય કેવી રીતે પાર ઉતારવું, એ યોજના તેના મગજમાં પ્રથમથીજ ઘડાઈ ગયેલી હોવાથી, તેને તેના કાર્યમાં કેઈ પણ પ્રકારની નડતર થવા પામી નહિ. વીસળદેવ વાઘેલાના રત્ન લંડારમાંથી કીમતી રત્નોનો એક મોટો ગાંસડો ભરી, તે આવ્યો હતો તેજ રીતે પાછો પોતાના સ્થાનક પર પહોંચી આવ્યો.

રાજાનો રત્નલંડાર હરાઈ જવાની વાત ખીજેજ દિવસે કલ્હો-પકલ્હો આળા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ. ચોરને શોધી કાઢવાના વીસળદેવ વાઘેલાના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા.

થોડાજ સમયમાં કારાયલ સમાજે વીસળદેવ વાઘેલાના ખજાનામાંથી જે ચાર ધાડો મારી લીધી. હવે વાઘેલા રાજા અત્યંત ક્રોધાવમાન બની ગયો, અને ચોરને પકડી પાડવા માટે તે જુદા જુદા ઇલાજ કામે લગાડવા લાગ્યો.

આ તરફ કારાયલ અને વીંજારે પણ વાઘેલા રાજાના ખજાનામાંથી એક જળરો હાથ મારવાનો મનસુખો કીધો. તેમણે વિચાર્યું, કે એકજ વખતે એક જંગી ધાડ લગાવી હોય, તો વારેવારે તેમ

+ જુના વખતમાં ચોરા કિલ્લો પર ચડવાને ચંદન-ઘોડો ઉપયોગ કરતા. એક દોરડી આ ચંદન-ઘોડી કમરે બાધવામા આવતી, અને ખીજી તેના નાકમાં પરાવેલી રાખના ચંદન-ઘોડા પડે ત્યાં ચોંટી જવાનો તેનો સ્વભાવ હોવાથી તેને કિલ્લા પર ફેંકતાં જ્યારે તે ચોંટી જાય, ત્યારે ચોર લોકો તેની કમર પર બિલેલી દોરડીના આધારથી ઉપર ચડી જતા અને એજ રીતે ખીજી બાજુએ ઉતરી જતા. આ કામ પુરું થઈ ગયા પછી તેના નાકમાંની દોરડીને જરા ખેંચવાથી તે તરતજ ઉપડીને નીચે પડતી.

કરવાની કડાકૂટ જ મટી જાય આ કારણથી વીંઝારે પણ આને પિતા સાથે જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

હુહો—પે ને પુતર પાણુમે, વઈ કેઆં પરિયાણુ,
માણુક મુએ મોલમે, સિ પિટી અચોં પાણુ,
પોય રાતોય ડીં રેઆણુ, મર જાયક જોકોરૂં કરી.

ભાવાર્થ—પિતા અને પુત્રે વિચાર કર્યો, કે રાજ મહેલમાનું સંધ્યું ઝવેરાત આપણે ઉઘાડી આવીએ, તો પછી ચાચક વર્ગ ભડે આનંદ મંગળ કર્યા કરે.

રાત્રિ પડી. કારાયલ સમા અને વીંઝાર શસ્ત્રાસ્ત્ર સજ્જ થઇને બહાર નીકળી પડ્યા.

હુહો—વારી વીમલદેવજી, ધર ધારાગર ગામ,
પોત્રો વાંગડ જખરે, બાપ નારાયણ નામ,
વાંછણુ ઘર વિશ્રામ, કારાયલ કેટિં ચડે.

ભાવાર્થ—વીમલદેવ વાવેલાના વખતમાં, પુનહીન માતાના વિશ્રામ રૂપ, જખરા જમતો પૌત્ર અને નારાયણ મમાનો પુત્ર કાગવન ધારાગળના કિશ્ના પર ચડ્યો.

આજ રાત્રે વીસળદેવ વાવેલાના મંત્રી ઓધવે ચોરને પકડવાને, ધારાગર શહેરની ચારે બાજુએ એક મોટી ખાઇ ખોદાવીને, તેમાં, કીલ પથરાવી રાખ્યું હતું. આ ઓધવમત્રી અત્યંત કાળેલ હતો આજ કેટલાએ દિવસથી તે કારાયલ સમા તરફ વહેમની દુષ્ટિએ નિડાળી રહ્યો હતો અને તેથીજ તેણે કારાયલ સમાને ફેસાવવાને આને આ ઘાટ ઘડ્યો હતો. આ બીના કારાયલ સમાના લક્ષ બહાર ન હતી પરંતુ આવી અનેક ખાઇઓ કુદાવી જવાની શક્તિ ધરાવનાર વીર કારાયલ તેની દરકાર કરે તેમ ન હતું. ખાઇની ન જલીક આવતાજ તે ચિત્તાની છનંગથી ખાર્ષ કૃત્રી આવ્યો, અને કોટની બાજુમાંજ આવીને ઉભો રહ્યો. પાછળ વીંઝાર પણ વીજળીના સળાકાની પેઠે બાવી પડ્યો. આ જ ને જણ ચંદન ધોની મદદથી ગડ ઓગળીને હ મેશને રસ્તે રાજમહેલમાં આવી પહોંચ્યા.

આજ તેમનો ઉત્સેહ દાવ હતો. આથી જોટલું હાથમા આવે,

તે બધું ઉઠાવી જવાનો તેમણે નિશ્ચય કરી લીધો હતો. વાઘેલા રાજના શ્રીમતી ભંડારો તેમણે તક સાધી જોળી જોળીને ખાલી કરવા માંડ્યા. અમૂલ્ય ઝવેરાતના જંગી ખડીઆ ખાલે ચડાવીને તેઓ ચાલવા લાગ્યા. એટલામાં વીંઝારની નજર વાઘેલા રાજના સોનાના હીંડોળા ખાટ પર પડી. પરંતુ તે પર રાજ પોતે સૂતેલો હોવાથી તેઓ જરાવાર વિચારમાં પડ્યા. તરતજ વીંઝારને એક યુક્તિ જડી આવી. હીંડોળા ખાટમાંની હીરની પાટી તલ્વાર વતી દાખીને, વાઘેલા રાજને કહ્યું ન પડે એવી સીદ્ધતથી, તેમણે તેને ધીરે રહીને જેમનો તેમ જસીન પર સૂવાડી દીધો. હીંડોળાખાટ અને તેની સુગંધ સાંકળો દાઢી, ખાલે ચડાવીને આ બંને જણ પાછા પોતાને પંથે પડ્યા. વાઘેલો રાજ તો જેમનો તેમ ઘોરતોજ પડી રહ્યો.

ગઢપર ચઢી તેમણે ગાંસડા-પોટલા ખાઈની પેટ્ટી પાર નીચે ફેંક્યા, અને પોતે પ્રથમની રીતેજ પાછા નીચે ઉતરી ગયા. હવે તેમને માત્ર એક ખાઈજ કુદાવવાની જરૂર હતી. ફૂંકો મારવા પહેલાં થોડુંક દોડવાથી સહેલાઈથી ફૂંદી શકાય છે. આવવા બળતે તેઓ સામી ખાત્રુએથી દોટ મૂકીને ફૂંદી આવ્યા હતા પણ હવે તો આ ખાત્રુએ ફિલ્લો આડો આવેલો હોવાથી, તેમને માટે દોડ બરવાની જગા ન હતી. આ કારણથી ખાઈ કુદાવી જવાનું કાર્ય જરા સુશકેત્રી ભર્યું બન્યું હતું. કારાયલને પોતાની છત્રંગમાં પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હોવાથી, તેણે પોતાના બાહુ પરથી ચિત્રનાથ ચોગીએ આપેલું તાવીજ ઉતારીને તે વીંઝારના બાહુમાં બંધાવ્યું. વીંઝાર તેજ શણે વાનર-છલંગથી ફૂંદીને ખાઈને પેલે પાર પડ્યો. વીંઝારને સહીસલામત સામે પાર ફૂંદી ગયેલો જેમને કારાયલને સતોષ થયો. હવે તેણે પોતે પણ ખાઈ ફૂંદી જવાની તૈયારી કરી કારાયલની કુદવાની કળા કંઈ અજળ હતી પરંતુ કુદરત ક્યારે શું કરવા માગે છે, તે દોણ બાળી શકે ? અવસ્થાને લઈને કહો, કે કોઈ ઇશ્વરીય સંકેતને લઈને કહો, પણ કારાયલનો ફૂંકો કમનસીબે ખાઈની પાળથી માન એકાદ હાથ ઘટી ગયો.

ધઈ 'શૂક્યું'. કારાયલનું આખું શરીર કીલની અંદર ખંચી ગયું જેમ જેમ તેણે બહાર નીકળવા માટે બળ કરવા માંડ્યું, તેમ તેમ તે અંદરને અંદર ઉતરતો ગયો. વીંઝારે પણ પોતાના પ્રયત્નો

અજમાવવામાં દેશી મળ્યા રાખી નહિ પરંતુ કીલના રાક્ષસી પંત-
માથી પિતાને મુક્ત કરવા તે આખરે અથકત નીવડ્યો જ્યાં કુદરત
વીફરે, ત્યાં બિચારા પામર માનવ પ્રાણીનું કેટલું ગળું ?

હુહો—હિતું ઠેક દારાલકે, વેચ્યા કોટ ચડી,
કામલ કીલ પથરો, રેચ્યા મિંજ ચડી;
વિંજ વીંજાર વરી, સિર કયે મમેંજો.

ભાનાર્થ—કારાયન કૃદ્ધે માગીને કોટ ચડી ગયો, પરંતુ કાબેલ મં-
ત્રીએ પથરાવેલા કીનમ તે ખૂંચી ગયો હવે વીંજાર ! તું દારાયવ સમાતું
મરતક કાપીને આવતો થા !

કારાયલ સમાએ વિચાર્યું, કે હવે તેને માટે એક પણ રસ્તો
ખાકી નથી આથી તેણે પોતાનું મસ્તક ઉતારી લેવાની વીંજારને
આજ્ઞા કરી.

પિતાનું ભયંદર ફરમાન શ્રવણ કરતાંજ વીંજાર પથરની માફક
થંભી ગયો. દારાયલની આ કપરી આજ્ઞાને અમલ શી રીતે કરવો,
તેના વિચારમાં વીંજારનું બહાદુર હૃદય ગોથાં ખાવા લાગ્યું. વીંજાર-
ને સુઝાતો જોધને કારાયલ તરત બોલી બોલ્યો.

“વીંજાર ! આ સમય વિચાર કરવાનો ન હોય ! હવે જે સ-
મય પસાર થાય છે, તે અત્યંત કીમતી છે મારા વીર પુત્ર ! તારી
તેજસ્વી તલવાર મ્યાનથી બહાર ખેંચી ટહાડ ! અને આંખો મીચી,
ધશ્વરનું નામ લઈ, તારા વીર પિતાનું મસ્તક સમારી લે ! વીંજાર !
હું મરતો નથી. પણ તારા હાથે અમર બનતો જાઉં છું. ઇતિહા-
સમાં આજનો બનાવ સુવર્ણકાંડે અકિત કરવા માટે તારા ચરચરતા
હાથ અને હૃદયને દૃઢ કરીને, તારી કમરે લટકી રહેલી મહાદેવીનો
ઉપયોગ કરી લે ! રાત્રિ પોતાનું દાર્ય કરતી પસાર થઈ જાય છે.
માટે વ્યર્થ સમયનો વ્યય ન કરતાં તારી આ કપરી ફરજ જી
જાવી લે ! ચાલ, તૈયાર થા ! “માફ” મસ્તક કપુરીને આપી તેને
દિલાસો દે.”

હુહો—સાંઝે ફીજ મંગાર કે, વડે ગર વીંજાર;
કોરે દારાયલકે, મર લોરે લાલ મંગાર.

સાધાર્થ—હે વીંઝાર! તું મારું મસ્તક કાપીને તે સંભાળપૂર્વક કપુરી સંગારને આપજો. પછી કપુરી સંગાર કારાયલના મસ્તકને બલે કાઢથી ઝુલાવે.

કુરુક્ષેત્રમાં આત્મજનોનાં સંહારથી હુઃખિત થઈને હથિયાર ફેંકી દેવા તૈયાર થએલા બાણાવળી અભુજનના અંતરપટ પર જે અસર કૃષ્ણ પરમાત્માના અમર વચનોએ કરી હતી, તેજ અસર કારાયલનાં ક્ષેત્ર અને શૌર્યથી નીતરતાં વચનોએ વીંઝારના હૃદય પર કરી. વીંઝારને તેના કર્તવ્ય-પથનું જ્ઞાન થયું. તેના હૃદયમાં નિર્બળતાને સ્થાને જ્વલંત ભુસ્સાએ વાસ કર્યો. સુદૃઢ થઈ તેણે તલવારની મૂઠ પર હાથ નાખ્યો. હાથ પાછો ખેંચાતો જોઈને, વીંઝારને તેના દરજ-ચ્યુત થવા પર જરા ક્રોધ વ્યાપ્યો. તરતજ તેણે હૃદય પર પાછો કાણુ મેળવી લીધો. અને તેજ ક્ષણે મ્યાન-માંથી ઝગઝગતી યોગિનિ તેણે બહાર ખેંચી કહાડી.

કારાયલના મુખમાંથી આનંદનો એક દ્રવિ બહાર આવ્યો, અને કાળીરાત્રિની અધોર શૂન્યતામાં મળી ગયો.

“શાખાશ! બેટા વીર-ધર્મ તે આનું નામ!” વીંઝારને સતેજ થતો જોઈને કારાયલે કહ્યું. “મારા બહાદુર કુમાર! ચલાવ! તારા હાથમાંની મહાદેવીને ચલાવ! શિવ...શિવ...શિ.”

જેલ ખલાસ થયો. કારાયલનું રક્ત ટપકતું મસ્તક વીંઝારે પોતાના હાથમાં લઈ લીધું. અને તરત તેને રેશમી રૂમાલમાં લપેટી લીધું. સાંગતા પળે, અને દ્રવતા હૃદયે, તે ઘર તરફ ચાલતો ગયો. એટલામાં તેને ઓધવમંત્રી યાદ આવ્યો. એનું વેર પણ વસુદ કરી લેવાની આજ્ઞા તક સાધી લેવા વીંઝારે વિચાર કર્યો.

તેણે પોતાની સાથેની સઘળી વસ્તુઓ એક સ્થળે અંધકારને ખોળે અનામત રાખી લીધી. અને પોતે પાછો શહેરમાં દાખલ થઈ, ઓધવમંત્રીના ઘરનાં બારણું જોરથી ખડખડાવવા લાગ્યો.

આ વખતે મોટી પડોડ થવા આવેલી હોવાથી મંત્રી તરત જાગી બિઝ્યો. અત્યારે દરવાજો કોણ ખડખડાવે છે, તેની તપાસ કરવા તે એકદમ બહાર આવ્યો. જ્યેષ્ઠ તે દરવાજો ખોલીને પોતાનું

ડોકું બહાર કાઢવા લાય છે, કે તરતજ વીંઝારની રક્તભૂખી તત્વાર તેના પર તૂટી પડી. મંત્રીનું મસ્તક ધડ પરથી છુટું થઇને ધરણી પર ઢળી પડ્યું. વીંઝારે મંત્રીનું ધડ એક મોટા પત્થર સાથે ધાંધીને કુવામાં નાંખી દીધું. અને તેનું મસ્તક ઉઠાવીને તે ચાલતો થયો.

બહાર આવીને તેણે કારાયલ સમાના ધડ પર ઓધવમંત્રીનું માથું ગોઠવી દીધું. હવે વીંઝારના દૃઢ્યનો શાર કંઈક હળવો થયો. તે પોતાની સળળી વસ્તુઓ સંભાળી લઇને પાછા હટતા પગે ધર તરફ ચાલવા લાગ્યો.

આજની રાત કપુરી સંગાર માટે કાળરાત્રિ સમાન સરળયત્રી હતી તેને વારંવાર ભયાનક સ્વપ્નાં સતાવી રહ્યાં હતાં. થોડી થોડી વારે તે બહાર રસ્તાપર દૃષ્ટિને ફેંકતી, તો કળા આકાશમાં ભયંકર હાસ્ય કરતા તારલાઓ સિવાય દંશું પણ દૃષ્ટિગોચર થતું નહિ. આજે ધુવડોના ધુવ્વણ, આપસમાં લડતી ચીબડીઓના ટચકચાટ, અને સુસવતા વાયુથી ડોકતાં વૃક્ષોનાં મુકાં પાંદડાંના ખડખડાટથી તે જરા જરા વારમાં ઝગડીને જાગી ઊઠતી. જાણે કોઈ તેના કાનમાં દહી રહ્યું હોય, કે “કપુરી! આજ તારો કારાયલ પાછો ફરવાનો નથી.” એવો તેને વારંવાર ભાસ થતો હતો. સદાની સ્વસ્થ કપુરી સંગાર આજે અસ્વસ્થ બની હતી. માથાં હાથમાં લઇને મેદાને પડેલા પતિ-પુત્ર પર બિની આંચ પછુ ન આવવા દેવા, તે પ્રભુને પ્રાર્થી રહી હતી.

એટલામાં બહારથી આવતાં કોઈનાં પગલાંનો સ્પષ્ટ અવાજ કપુરીના કર્ણપટ પર પડ્યો તે સફાળી ઊઠી, અને બહાર આવી બુએ છે, તો જાને જાણે ચડાવેલા ચીકાર ખડીઆ સાથે વીંઝારને આવી પહોંચેલો દીકો કપુરી અત્યંત ઉમંગભેર ઊઠી, અને વીંઝારની સામે આવી

હુહો—ઘણું ઉમંગે ઉથડ, કારાકરે જે કોડ,
ત મધો મિંજા ગોડ, અચ્ચી ડિને અમાં કે.

ભાવાર્થ—કારાય જો જોવાની હોવાથી કપુરી ઉમંગભેર બી, તો વીંઝારે બેટમાથી પિતાનું મસ્તક કાઢીને કપુરીને આપ્યું.

હુહો—મુઠું સાવજ જેડીઉં, મથા જેડા મટું;
પેચો અચી પટ, સિર સમે જામ જો.

ભાવાર્થ—સાવજ જેવી જેની મૂછો છે, એવું કારાયલ સમાનું
મોઢું માથું જમીન પર મૂકવામાં આવ્યું.

વીંઝારે કારાયલ સમાનું ફરફરતી મૂછોવાળું મસ્તક ઘાળીમાં
લઈ જમીનપર મૂક્યું.

કારાયલનું મસ્તક દ્વિષ્ટે પડતાંજ કપુરીની આંખો ફાટી ગઈ.
તે જાણે બેઆકળી-દીવાની બની ગઈ. તેના અંગેઅંગમાં અકથ્ય
વેદના જાગવા માંડી. શ્વાસ રૂંધાવા લાગ્યો. હૃદય અકળાવા લાગ્યું.

“વીંઝાર! આ ગોઝારું કૃત્ય કોણે કર્યું?” ચોડીવાર રહીને
કપુરીએ રડતા હૃદયે વીંઝારને પૂછ્યું.

“માતા! આ કાળું કૃત્ય કરનાર તમારો કુર્ગાંગાર તમારી સામે
મેજ ખડો છે!” વીંઝારે ગળગળા અંતરે અને થરડાતી જીભે જ,
વાળ દીધો.

“તું?” કપુરીએ ફાટી આંખે મીટ માંડી.

હુહો—ખાતર હીંધે ખુડકે, ખલા ખે ભર્યા,
સિર વઢીંધે પેજો, હથડા કીં વર્યા?

ભાવાર્થ—ખાતર પાડતાં તારા ખલા ધૂળે ભરેલા છે, પણ વીંઝાર!
પિતાનું મસ્તક કાપતાં તારા હાથ કેમ આવ્યા?

વીંઝારે પ્રત્યુત્તરમાં કપુરીને જણાવ્યું:—

હુહો—પે મરંધે આંઉં મરાં, મું મરંધે વંસ જાય,
સિર હી સમે જામજો, કપુરી પીંજે પાય.

ભાવાર્થ—જે હું એમ ન કરત તો મારા પિતાના મરણ પછી મારું
પણ મરણ થાત, અને આપણા વંશનો ઉચ્છેદ થઈ જાત. માટે હે માતા
કપુરી, તું આ મારા પિતાનું મસ્તક પારણામાં મૂકીને તેને દીધો.

વીંઝારે સઘળી બીના કપુરીને સમજતી, અને તેને દિલાસો
આપવા માંડ્યો. પરંતુ કપુરીનું હૃદય હવે ધીરજ ધરી શકે તેમ ન
હતું. તે ઊલીફાટ રૂદન કરવા લાગી

“માતા ! આ સમય રૂદન કરવાનો નથી. રડવાનો સમય આપણને પાછળથી પુધ્ધળ મળી રહેશે. હમણાં તો આ વાતની સહજ અસર પણ બહાર જશે, તો સઘળી યોજના ધૂળમાં મળી જશે. જે ટેકને માટે મારા વીર પિતાએ હસતાં હસતાં શીથ સમર્પણ કર્યું, તેનો પણ નાશ થશે માટે માતા ! મારા અવટંદી પિતાના આત્માને ખરેખરી શાંતિ આપવી હોય, તો આ બધું થોડા સમયને માટે ભૂલી જવા સિવાય આરો નથી” વીંઝારે કપુરીને સમજાવતાં કહ્યું.

પણ વીંઝાર ! મનમાં હોળી હોવા છતાં બહાર દિવાળી શી રીતે દેખાડી શકાશે ?” કપુરીએ હુઃખપૂર્ણ અવાજે જણાવ્યું.

“ અનેક વીરમહોના મદને દળનારી, અને સાત પાડાનો ચડો રમતાં રમતાં ખેંચનારી મારી માતાનું હૃદય આટલી હદ સુધી નિર્બળ હોય, એ વાત હું, સ્વપ્ને પણ માની શકું તેમ નથી.” વીંઝારે કપુરીને તેની ખરી શક્તિનું જ્ઞાન કરાવતાં કહ્યું.

વીંઝારનાં આ વચનોએ કપુરીના હૃદયમાં દિંમત ભરી. બેલે વીંઝારની સૂચના અનુસાર વર્તવાની કબુલાત આપી.

આમ વાતોમાને વાતોમાં સવાર પડી ગઈ આજ હવે ધારાનગરનો ધણી વીસળદેવવાવેલો ચોરને ચોધવાને શા ઉપાય કામે લગાડે છે, તે જાણવાની ખાસ આવશ્યકતા હોવાથી, વીંઝાર કારાયલની બદલીમાં પોતેજ રાજકચેરીમાં આવતો થયો.

વીંઝાર ગયો, કે તરતજ કપુરીની આંખોમાંથી જાણે શાવણ અને ભાદરવો વહૂટયા. કપુરી સંગાર રાત દિવસ અખડિતપણે કારાયલના નામનું રટન કરવા લાગી અનેકાનેક ચમરણો, સંજોધનો, હુલામણા, અને રીસામણા-મનામણાથી રડતી રડતી, આ પતિ પ્રેમી સતિ એકજ જાપ જપવા લાગી. મહોને હંફાવનાર મહા સન્મર્થ કપુરી આજ દીન-લાચાર બની

કપુરીના રૂદનના કારાછંડા સૂરના કચ્છી ખેડેતો સાંભળી પત્થર હૃદય પણ રડી જાઉં, એવી કંઠેણ રમની અજળ જમાવટ તેમાં રહેલી છે.

વિહ્વળ હૃદય કપુરીના રૂદનના ખેડેતોના થોડા નમુના આ નીચે આપવામા આવે છે

દુહો—સિજ ઉલથો સાંજ થઇ, વડે વિઠા કાંગ,
સુણી સાંજ ગાંગ, અજ પિરીયન થયા પંધને.

ભાવાર્થ—દિવસ આયમ્યો, સાંજ પડી, અને વડના વૃક્ષ પર કા-
ગમ્યો એકઠા થયા, એ વખતે સંધ્યાકાળે મારા પ્રિયતમ પથે પડ્યા.

દુહો—સાંયર છ' સેલા સિપરી, નય છ' લગી પાર,
શુજ મારાયાં ઉનીસે, બુકો ભોંય છ' ઝલી ભાર.

ભાવાર્થ—સાગર સમાન વિશાળ, અને સરિતા સમાન મોટી પાણી
વાળું જેનું ઉદાર હૃદય હતું, અને જે ધરણી સમાન ભારને ઝીલનાર
હતા, એવા મારા પ્રિયતમ સાથેજ હું મારા હૃદયની વાતો કરી શકું.

દુહો—સાંયર છ' સેલા સિપરી, લિનાં જલ અધાગ,
માણુક તિની મયા, ફાંટું ભરે ફિગાધયાં.

ભાવાર્થ—સાગર સમાન ઉદાર હૃદય વાળા મારા પ્રિયતમ પરથી
હું હીરા માણિકના ઢગલે દ્રવ્યના પથ્થુ ન્યોચ્છાવર કરી હતું.

દુહો—જેરાણું બુઝવાર, તું નિંદ-વડાયું નં ન્યારીએ,
મોસર-ફૂટા મારીએ, બ્યા પીજે હુડવા બાર,
છડે ચુક ને ઠાર, તું કયા ફૂંપર કપીએ.

ભાવાર્થ—હે જોરાવર કાળદેવ ! તું નાન-મોટાઇ તરફ નિહાળતો
નથી. મોસર-ફૂટતા નવ જવાનો અને પારણે ખૂલતા બાળકોને તું ખેંચી
લે છે. થક અને કાળીઓને છોડી, તુ કાયાં ફૂંપકોને કાપી નાખે છે.

દુહો—સર મુકો ને કડી વરછ, ઉડણુ લગી ખેં,
માણુસરજે હંજરે, લડે છડેઆં રે.

ભાવાર્થ—ગ્રેમ-સરોવર શુષ્ક થઇ ગયું. તેના પર પડેા પથ્થુ બાઝી
મખાં, અને ધૂળ ઉડવા લાગી. માનસરોવરના હંસે આગે દેશને તજ દીધો.

દુહો—અઠા પાણી હુક થયો, કારો કેઆં કગન,
વિઠા ઉંમ મરન, પાણી મથે હંજરડા.

ભાવાર્થ—એક સરોવરનું સ્વચ્છ સલિલ કાગમ્યોએ કટોળીને
કાળું કરી નાખ્યું. હવે તો હંસના તેને કિનારે ખેસીને તરસે મરે છે.

દુહો—હાલો કરીયાં હીલો કરીયાં, ટધાગીયાં તોય રોય,
સિર હી સમેં જામને, માઠ તાં નં કરાય કોય.

ભાવાર્થ—૮ હીનોણું છુ, હાવરડા ગાઉં છુ, અને ચાખડું છું,
જતાં આ સમા જામના રડતા મસ્તમ્ને કોઈ શાન્ત કરી શકતું નથી અ-
ર્થાત્ મારા રદન બધ મર્ધ શકતા નથી

દુહો—ખિલને ઉનમેં ખિલણી, જુકો ખિલી જાણુન,
મુડીએ અલાગણુ, ખિલી વર વિંચાય તો.

ભાવાર્થ—હમણું તેની માથે, કે જેને હમતાં આવડતુ હોય પણ
હે કમનસીબ કપુરી ! તું તો હમતા હમતા પતિને શુભાવી બેઠી

દુહો—વિડુને ઉનમેં વિડણી, જુકો વિડી જાણુન,
મુડીએ અલાગણુ, વિડી વર વિંચાય તો.

ભાવાર્થ—વડણુ તેની સાથે, કે જેને વડતાં આવડતુ હોય પણ હે
કમનસીબ કપુરી ! તું તો વડતા વડતા પતિને શુભાવી બેઠી.

દુહો—કારૂંજર નેણાં, કો-કો સાંધું રતિયું,
અસાં વેણુ સેણાં, મુખમે સભર ભાંધયા.

ભાવાર્થ—અમારા વેણો સઢન કરનાર લાલ કિરણો ધુટતી આખો-
વાળા કારાયજના સહવાસમા હું સુનકારમય જ ગલોમા પણ આનંદથી
રહી શકું.

દુહો—કારૂંજર ! કારો થે, તોજે હડેં છડેઆં મા,
રોન-વરણાં શિખરી, તોજે સોસે ગિઠાં સા.

ભાવાર્થ—હે કારાયજ ! તું તો હવે કાળો પડી ગયો, અને તારા
હાડકાંમાનુ માસ પણ સુકાઈ ગયું હે સુવર્ણ સમાન વર્ણુવાળા પ્રિયતમ !
દુરમનોએ તારો જીવ શોષી લીધો

દુહો—ખાળીડે જોડા બોલકા, સેલ સટુકે ઘાટ,
કુછે કોયલ કઠ જ, જુણુકે લિની રાત,
તે જ કંડી પુછા જાત, જુકો સીભાણાં સરીરકે.

ભાવાર્થ—ખાળીડા સમાન જે બોલનાર છે, જે પ્રિયતમના શરીરનો

ખાંચો નાજુક છે, કાદિલા જેવો જેવો કંઠ છે, અને જે માત્રમ સત્રિમાં મધુરું ટહુકે છે, એના શરીરને સોઢાઈ ગએલા પ્રિયતમની જાત પણ શું પૂજવાની હોય ?

હુહો—ખોય ખોંભેજો રંગ, ચઈ હીચેજો ચટકો,
તેજો કંડો સંગ, જુકો ધૂતે ધોરો થીએ !

ભાવાર્થ—ચાર દિવસના ચટકાનો રંગ જે ઘોતાં ધોળો ચઈ જાય, તેને ધિછ છે ! એવા પતંગી રંગનો મંગ પણ દેવો ?

હુહો—ઉત્તર શેરું કંઠયું, કુંગર ડમરેઆ,
હિંડો ફડકે મચ્છળું, રાજણુ સંભરેઆ,
વડર ચઈ ચેઆ, મુંજ સિજ્જા કહીંધલ સિપરી.

ભાવાર્થ—ઉત્તરમાં શેરો ચડી, કુંગર કાળા ડમર ચલા, અને માઈ હલ્લ રત્નેડીના ઝમરણથી માઝકાની માફક તરફડે છે. સૂર્યને પણ ઢાકી લેનાર મારા પ્રિયતમ વાદળાની માફક જતા રજા.

હુહો—કંડેક ખેરીઝેં ખૂર, કંડેક પન નં-હિકંડો,
કંડેક પિરીયન ખૂર, અજ સિકાં ઉનીજે સડકે.

ભાવાર્થ—કાઠવાર ખોરડી પાદડા અને ફૂલોથી ભરપૂર હોય છે, અને કાઠવાર એકે પાદડું હોતુ નથી. તેમ એક વખત જેના રતેડના પર ઉજળતાં હનાં તેના એક અવાજને માટે પણ આજ તલસું છુ

હુહો—કારાયલજો સડ મુણી, આંઉં ઉધરકી ઉચેયાસ,
ચેા કારાયલ નિકરી, આંઉં ધુવડસેં ગડેયાસ,
ચેર ઉનીજે પેયાસ, જેજ તડન તેં તકીયા.

ભાવાર્થ—કારાયલનો અવાજ માણાનો હું ચમકીને જાગી પણુ કારાયલ તો નીકળી ગયો, અને તેને બદલે ધુવડ મળ્યો. હું એવાને પાને પડી, જે જેનાં મેલાણુ નદીના તટપર હતા

હુહો—પીંછી જેજ પચરંગી, સિર ગિચી સાર્ધ,
હુરકી દેલે ગડેઆ, મર કૂણકે કારાધો.

ભાવાર્થ—જેનાં પચરંગી પીછા છે, મસ્તક અને ડોક કાળા છે,

અને જે દગકતી ટેવો વચ્ચે વીટળાએવો છે, એવો મધુર અર્થાત્ કારાય ભલે ટણકાર કરે.

હુહો—હાલા ભવેં નં વિસરેં, તુગણાં ચડેં ન ચિત્ત,
અગીયા ઉનીજો ઝોડંગો, પુડીયા છોખંધ ભિત,
ઝોડા મજલુ કિન, લજેં નતા હિન લોકમેં.

ભાવાર્થ—ભવા ભવોભવ પણ વીસરે નહિ, અને નચણા કદી યાદ પણ આવે નહિ. અમને આરે બાળુથી જેનો આધાર હતો, એવા સ્નેહી મને ક્યા પણ શોધ્યા જડતા નથી.

હુહો—મોર વ્યા મરી, હંજ ન રેઓ હેકહે,
વતન રયો વરી, ફૂડેં કાગડન જો.

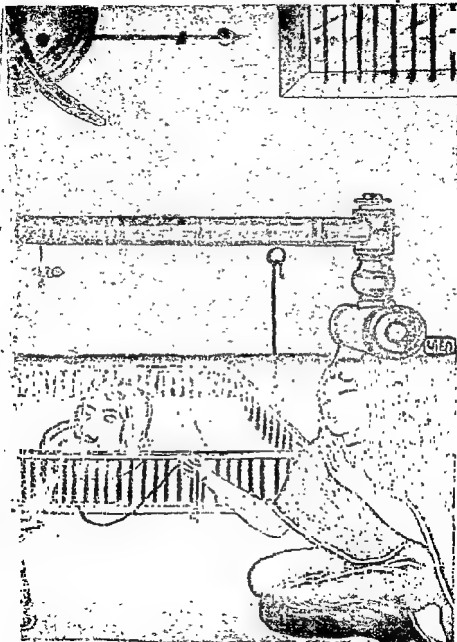
ભાવાર્થ—મોરયા મરી ખૂટયા અને હંસ તો બાકી એક પણ રહ્યો નહિ આ વતન ફૂડા કાગડાનું જ બની ગયું.

હુહો—હિકડા જોખનજી ડી'યડા, બઈ સરતીયેં સંધી સથ,
ઉની ડી ચેકે છપડા ! તું ઘણાં હણનેં હથ.

ભાવાર્થ—એક જોખનના દિવસો, અને બીજા સરખે સરખા મિત્રોનો આનંદી સહવાસ, એ સમયને હે છવ ! તું ખૂબ યાદ કરીશ.

આમ ફેદન કરવી કપુરી ગાતદિવસ કારાયકના સ્નેહને સંભારી રહી છે નથી એને ખાનપાનનું ભાન, કે નથી અન્ય કોઈ વાતનું ખસ ! રાત અને દિવસ એકજ નાદ ! એકજ અવાજ ! તેણે શરીર દિન પ્રતિદિન ઘસાતું જતું હતું પોતાના પ્રિયતમ પછવાડે સતિ થવા માટે તેનું મન પ્રતિપણે તેને વધુને વધુ ઉત્તેજિત કરી રહ્યું હતું આ જ કારણથી તે કારાયલ સમાનું મસ્તક સાચવીને તેને પારણામાં ઝુલાવી રહી હતી માત્ર વીંજારની રજાની વાટ જોતી, તે પરાણે રોકાઈ રહી હતી. વીંજાર તેને અનેક રીતે સમજાવતો હોવા છતાં કપુરીનું હૃદય કંપાંતો અને કંકળાટોમાંથી એક નિમિષ માત્ર પણ નવરૂં પડતું ન હતું તે પોતાના ઉશરા એને દખાવતી, કારાયલ સમાના અજ્ઞાત સ્નેહને સંભારતી, રાત દિવસ શુભ આંધ્રુ સારી રહી હતી. તેને માટે તો આજે આખું જગત્ જાણે ભયંકર અંધકારથી છવાઈ રહ્યું હતું.

કારાયલ સમાની મસ્તકને હીચોળતી કપુરી.

કપુરી—હાલો કરિયાં હીલો કરિયાં, ટપારિયાં તાંચે રોય,
સિર હી સમે જામેજો, આઠ ન કરાય કોય.

(૪)

વીંઝારનું પુરૂષ-ચરિત્ર.

હવે આપણે વીસળદેવ વાઘેલાના દરબારમાં પહોંચી ગએલા વીંઝારના કાર્યક્રમ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવીએ.

વીસળદેવ વાઘેલાએ આજે દરબારમાં કારાયલ સમાને બઠવે વીંઝારને આવેલો જોઈને કારાયલની ખગર પૂછવા માંડી.

વીંઝારે આખી સાંકળ પ્રથમથીજ પોતાના મનમાં ગોઠવી લીધી હતી. તે બોલ્યો, “કારીકચ્છીમાં અમારા બાપાતોમાં એક મોટો ઝગડો થઈ પડ્યો છે. અને તેથી મારા દાદા નારાયણ સમાજે મારા પિતાને તોડાવવાને ખાસ ઊંઠી સવાર મોકલેલો હોવાથી, મારા પિતા એથીતા રાત્રેજ ત્યાં ઉપડી ગયા છે. તેમના ત્યાં જવા વગર અમારા હજારો માણસો કપાઈ જવાનો સંભવ હોવાથી, કંઈ પણ તૈયારી વગર દાદાના ફરમાનને માન આપી, તેમને એકદમ ત્યાં જવાની ફરજ પડી છે તેમની ગેરહાજરી દરમિયાન રાજકવળમાં મારે આવધું, એવી તેમની આજ્ઞા હોવાથીજ આજે આપ નામદારની સલામ હું આવેલો છું.”

વીંઝારનાં ઉપરોક્ત વચનો સાંભળીને વાઘેલા રાજાને સંતોષ થયો. પરંતુ તેના અંતરમાં આજે શાન્તિ ન હતી. તેનો ક્રોધ આજે જવાણાસુખીની માફક ઉછળી રહ્યો હતો. કારણકે જે ચોરને પકડવા માટે તેણે આટઆટલાં સાવચેતીનાં પગલાં લીધેલાં હતાં, તે ચોરે આજ તો હલજ વાળી હતી. વાઘેલા રાજાના દ્રવ્ય-સંકાર ઉપરાંત, જે હીડોળા ખાટ પર તે પોતે સૂતો હતો, તે રત્નજડિત સોનાનો હીડોળા ખાટ પણ ફેઈ થમત્કારી રીતેજ ઉપડી ગયો હતો. ચોરને હાથ કરવાને જેમ જેમ તે વધુ ગજબુત ઈલાજ લેતો, તેમ તેમ તેના રાજમહેલમાંથી વધુને વધુ મોટી ચોરીઓ થતી જતી હતી. વાઘેલા રાજાને માટે આ એાછી શરમની વાત ન હતી.

આજે આખા શહેરમાં ચોરનાં લાથકર કારસ્થાનોની વાત ફેલાઈ રહી હતી અનેક પ્રકારના અવનવા ગપાટા ઉડી રહ્યા હતા.

એટલામાં શહેરની આસપાસ તૈયાર કરાયેલી ખાઈની તપાસ

માટે ગએલા માણુઓએ આવીને વીસજદેવને ખબર આપ્યા, ખાઈમાં તો ખુદ ઓધવમંત્રી પોતેજ ખૂંચેલો છે.

આ આશ્ચર્યજનક ઘટના માંલગીને વાઘેલો રાત્ર પણ થંભી ગયો. ખાતરી કરવા માટે તે પોતે પોતાના વિશ્વાસુ માણસો સાથે ત્યાં પહોંચી ગયો. ઓધવમંત્રીનું માથું ધડ ઉપર હટું પડેલું નેધને સોની અલ્તયળીનો પાર રહ્યો નહિ. આ બધું શું બની રહ્યું છે, તેનો ભેદ કોઈ સમજી શકતું ન હતું સોના હૃદયની ઉડાણમાં ડર અને ગભરાટ પેસી ગયા હતા.

એટલામાં ચોરના ધડને ખાઈમાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યું. પણ એ ધડનો સઘળો ભાગ કાળા દીલવડે ખરડાયેલો હોવાથી તે ઢોતું છે તે ઓળખવું અશક્ય હતું આખરે એ એકજ નિશ્ચય પર આવ્યા, કે રાત્રે ઓધવમંત્રીને ઘેર જઈ તેનું માથું કાપનાર, અને પોતાનો સંગાથી ચોર ન ઓળખાય માટે તેનું માથું પણ કાપી નાખી, તેના ધડ ઉપર ઓધવમંત્રીનું માથું મૂકી જનાર, એ અત્યંત ખાડોશ ચોર હતો પણ આટલામાંજ હોયો નેધએ. તેમણે અનુમાન કર્યું, કે જે માણુને આટલું કર્યું છે, તે પોતાના સંગાથીના શબની વ્યવસ્થા કરવા પણ જરૂર આવશે એમ ધારી વાઘેલા રાત્રએ કારાયલના શબને શહેરના એક મોટા ચોગાનમાં મુકાવી, તેના પર શુભ્ત રીતે સજ્જત લખેલો મૂકી દીધો.

રાત્રિ પડી તેલીખાં, તબોલીખાં, પંજખારખાં અને તીસમારખાં જેવા સિપાઈ દાદાઓ પોતે પોતાના બાપ-દાદાઓની બહાદુરીનાં બચુગા કૂંકતા, કારાયલ સમાના શબની ચોટી કરી રહ્યા હતા. એક કહે “હમારા દાદા તો અયસા પહલવાન થા, કે સિહડો થ પપડ લગા કર, ઔર ઉત્કા કાન પકડ ઠર ગહરમે લાયા થા” ત્યાં બીજો કહે, “હમારા બાબા તો અયસા તાકતવાન થા, કે હાથીપે ચડકર, ઉસડે ઉપરમે” અયસા દબાતા, કે હાથીલી બચડ લતા.” આ બે જણની બહાઈ સાંભળી ત્રીજો વગી ઢોઈ ત્રીજી ઠંડા પહોરની ઠોકનો આમ લુદા લુદા પ્રકારની ડકનો હાંકતા, અને લણે તેમની વાતો વહેજ આજ ચોરના બાર વાગી જનાના હોય, એમ આપસમા શેળીની સ્પર્ધા કરી રહ્યા હતા.

એટલામાં સામેથી લાકડાંનું એક ગાડું આવતું જણાયું. ગાડા વાળાને એવાર ગાળો દરથીજ ચોપડી દીધી, અને અહીંથી તરત ચાલ્યા જવા માટે તેઓ તેને ધમકાવવા લાગ્યા. ગાડાવાળાએ પોતાનું ગાડું સળગી જાવુંમાંજ વિષું રાખ્યું. અને ચોતે મિઠાઇની માટડી હાથમાં લઈને આ બડાઇ-બડાડુર ખાં સાહેબો પાસે આવી પહોંચ્યો. તે નમનતાઇથી તેમને કહેવા લાગ્યો, કે જમાદાર સાહેબ, હું મારે ગામથી આ લાકડાંનું ગાડું વેચવાને આવેલો હતો, પણ તે વેચાયું ન હોવાથી હવે પાછું લઇ જવું પડે છે. આમ કહી તે ગરીબાઇથી તેમની પાસે કરગરવા લાગ્યો. અને મિઠાઇની માટડી-માંથી થોડી મિઠાઇ લઇને તે તેમને નાસ્તા માટે આપવા લાગ્યો.

નાસ્તાનું નામ સાંભળીને પેલા શેખીખોર સિપાઇ દાદા-ઓનો રૂવાગ જરા નરમ પડ્યો. ગાડાવાળાએ આપેલી મિઠાઇ તેઓ કમુંજો લઇ ખુશી થઈને ખાવા લાગ્યા.

એ ચાર કોળીઆ પેટમાં જતાંજ આ ખાં સાહેબોની આંખો ઘેનમાં ઘેરાવા લાગી થોડીજ વારમાં તેઓ લાંબા થઇને જમીન પર સૂઈ ગયા.

આ ગાડાવાળો તે અન્ય કોઈ નહિ, પણ ઠારાયલનો વીરકુ-માર વીઝાર પોતંજ હતો. સિપાઇઓને લોંચ લેળા થઈ ગએલા જોઈને તેણે તરતજ ઠારાયલના શબને ચિત્તા ઊપર ગોઠી દીધું, અને ચિત્તાને ચેતાડી, તે એકદમ ઘર તરફ ચાલતો થયો.

હુહો—વાણીએજે વેગ કરે, હુલી કર્ધ હાક,
કાયા ઠારાયલજ, સે ખારે કર્ધ ખાક.

ભાવાર્થ—વીઝારે વાણીઆનો વેગ જઈને હાક મચાવી, અને ઠારાયલ શરીર તેજે બાળાને લગ્મ કર્યું.

પહેલી સવારે તપાસ કરાવતાં વીસળદેવ વારેલાને માલમ પડ્યું, કે સિપાઇઓ ઊઘી ગયા છે, અને ચોરના શબને અગ્નિ સંસ્કાર પણ થઈ ગએલ છે.

સિપાઇઓની આવી બેદરગીરીથી વીસળદેવને ઘણો ગુસ્સો

અડધો. તેણે તેમને નસીહત આપવાને તેમની કામગીરી પરથી બરતરફ કર્યા, અને સખ્ત સજા આપીને દેઢ કરી લીધા.

હવે વાઘેલા રાજાએ વિચાર્યું. કે જે ચોર પોતાના સગાથીને અગ્નિ-મંડાર આપી ગએલ છે, તે તેની ચિત્તા ઠારવાને પણ અવશ્ય આવશે. આથી તેણે બીજા કાએલ ચોકીદારોને સખ્ત તાકીદ આપીને ત્યાં બેસાડી દીધા.

તે રાત્રે વીંઝાર મહિયારીનો વેશ લઈ, બોળ શણગાર મથળે આવી પહોંચ્યો. મહિયારીના મનમોહક સ્વરૂપમાં આ મૂર્ખ ચોકીદારો મોહાઈ ગયા તેમણે મહિયારીનું મહી ખાધું, અને તેજ વખતે શુદ્ધ થયા.

વીંઝાર પિતાની ચિત્તા ઠારીને ચાલાકીથી ચાલી નીકળ્યો. ચોકીદારો ભોંય ચાટતાજ પડી રહ્યા.

દુહો—ઐયારી થઈ મલરયો, ખણી આયો ખીર,
મમું જમ મુધીર, વાની ઠારે વરેઓ.

ભાવાર્થ—વીંઝાર મહિયારી થઈ મલપતો આવ્યો, અને દૂધ દહીં લઈ આવ્યો. આ મુધીર મમો જમ ચિત્તા ઠારીને વળી નીકળ્યો.

વીસજઢેવ વાઘેલાના કોપની જવાબા હવે છેક આકાશમાં પહોંચી હતી. તેણે તે દિવસથી ચોકીદારો પર ભરોસો રાખવાનું છોડી દીધું. અને આજ રાત્રે ચોરને પકડવાને પોતેજ નીકળ્યું, એવો નિશ્ચય કરી લીધો.

વીંઝાર દિવસના વખતમાં દરરોજ રાજ કચેરીમાં જતો હોવાથી, ત્યાં ચોરને પકડવા માટે જે જે યોજનાઓ ઘડાતી હતી, તેનાથી તે સંપૂર્ણ વાકેફ રહેતો હતો. આજ તેણે પોતાના મનથી વિચાર કર્યો, કે હવે એકવાર વીસજઢેવ વાઘેલાને પોતાને પણ કંઈક અમરદારનાં દર્શન કરાવવાં બેઠાએ આ કારણથી તે રાત્રિ સમયે શહેર બહાર આવેલા એક તળાવ પાસે રાત્રના આવવાના રસ્તાપર તેની રાહ બેતો બેસી રહ્યો. વીંઝાર રાત્રિ સમયે પોતાનો દેખાવ અને અવાજ અદ્દમુન રોતે પવ્યવી શકતો. તેણે પોતાની આ કળા એવી તો કેળવી હતી, કે તેનો અતિ નિકટનો માણસ પણ તેને તે

વળને લાગ્યે- પીઠાની શકતો. બરાબર મધ્ય રાત્રિએ વાઘેલા રા-
જના ઘોડાના દાળાડાનો અચાજ વીજારના કાને પડ્યો. રાજ પોતે
એકલોજ આ તરફ આવે છે, તેની ખાતરી થતાજ વીજાર મોટા
ધાંટા પાડી, પોકેપોક મૂકીને રડવા લાગ્યો. કંઈક નવિન બનાવ બ-
નેલો જાણીને વાઘેલો રાજ ત્વરિત ગતિએ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.
અને વીજારને તેના રડવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો વીજારે રડતાં
રડતાં જણાવ્યું, કે “ ચોર મારી સઘળી સંપત્તિ લૂટીને, તમને આ-
વતા સાંભળી, હુમલાંજ આ તળાવમાં ફેલી પડ્યો છે. ”

વીજારની વાત વાઘેલારાજાએ સાચી માની. તે ચોરને પકડવા
જવાને પોતાનાં કપડાં ઉતારવા લાગ્યો.

“ જુઓ! એતરતો જાય! ” વીજારે તળાવની અંદર
પોતેજ તરતા રાખેલા ઘડા તરફ આંગળી ચીંધીને કહ્યું.

રાજા વીસગઢેવ જે અવસરને માટે આજ કેટલાએ દિવસથી
અંખી રહ્યો હતો, તે અવસર આજે અનાયાસે હાથ આવેલો જા-
ણીને, અત્યંત આનંદિત થયો હતો તેણે પોતાનો કીમતી પોશાક
અને ઘોડો સાચવવા માટે વીજારને આપ્યા, અને પોતે મોઢામાં
તક્વાર લઇને, ચોરને પકડવા માટે તળાવના પાણીમાં ફેલી પડ્યો.

વીજારે તેજ વખતે રાજાનો પોશાક પોતાના શરીર પર ધા-
રણ કરી લીધો, અને એનાજ ઘોડા પર સવાર થઈ, રાજા જેટલાજ
દમામથી શહેરમાં દાખલ થઈ ગયો. અને ચોક્કીદારો વચ્ચેથી ઠાસ-
યણની ચિત્તામાંનાં કૂદ (હાડકાં) ઉપાડીને ચાલતો થયો આજ
રાજા પોતે શહેરમાં ફરવાને નીકળેલો હોવાની ચોક્કીદારોને ખબર
હોવાથી તેઓ તેને વીસગઢેવ વાઘેલો સમજીનેજ શાન્ત બની બેઠી
રહ્યા રાજાના આગમન વખતે તેઓ જાગૃતાજ રહ્યા હતા તે માટે
પોતાને લાગ્યશાળી માનવા લાગ્યા.

શહેર અહાર નીકળવા વખતે વીજારે દરવાજા બંધ કરી દે-
વાની દરવાજાને સજ્જત આજ્ઞા કરી લીધી અને કહ્યું, કે આજે માર્ગ
નામ લઇનેજ ચોર દરવાજા ઉપડાવવા આવવાનો છે પણ ખબર-
દાર ! તમારે કેઇને પણ બીલકુલ દરવાજા ખોલવો નહિ. વીજારને

પ્રુદ વાઘેલો રાત્રી જાણીને, ઘોડીદારોએ તેને 'નમન કર્યું'. અને તેની આજ્ઞાનો અમલ કરવા, તેમણે તેજ વળતે દરવાજો ખંધ કરી દીધો. વીંઝાર ઝપાટાગંધ ત્યાંથી પોતાના ઘર તરફ ચાલતો થયો.

હવે વીસજદેવ વાઘેલો જે ચોરને પકડવા માટે મોંમાં તડવાર લઇને તરતો જતો હતો, તે ઘોડીજ વારમાં પેલા ઘડા પાસે આવી પહોંચ્યો. ઘડાને ચોરનું માથું સમજીને તેણે તેના પર તડવારનો ઘા કર્યો. ઘડો કડકાક ! કરતો દુઝી ગયો. વીસજદેવ વાઘેલો ત્યાંજ ઝંખવાણો પડી ગયો. આ એક દમ્બગાજ છે, કે શું ? તેના તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિ તેને ધાસ્તી પેડી, કે આજ રખે તે પોતે પણ ચોરને ઝપાટે ચડી ગયો હોય ! તરતજ તે પાછો ફર્યો. વિશાળ બાહુવકે ત્વરિત ગતિએ તરતો તે ઘોડીજવારમાં પાછો દિનારે આવી પહોંચ્યો. બહાર આવીને જુએ છે, તો તેની શંકા તદ્દન ખરી જણાય. ઘોડો પણ ગેત્ર ! અને પેલો માણસ પણ ગેત્ર !

વાઘેલારાત્રીની લોંઠપનો પાર રહ્યો નહિ તે શહેરમાં જવા માટે દરવાજા પર ગયો, તો તે પણ બંધ હતો તેણે દરવાજો ખોલવા માટે દરવાજાને જામે પાડવા માંડી, અને પોતે રાત્રીજ છે, તેની ખાતરી આપવા માંડી. પણ તેણે સાંસળે કોણ ? પ્રુદ રાત્રીના હુકમનો અનાદર કરી, તે ચોરનેજ દરવાજો ખોલી આપે એવો દાવો ન હતો. તેણે વિચાર્યું, કે ચોર તેને લોગવવા માગે છે. આઘી તે તેને તિરસ્કાર-પૂર્વક ફેંકડો જવાબ આપીને પાછો સૂઈ ગયો.

વાઘેલારાત્રીને આખી રાત દુઃખદાયક રીતે વીનાવવી પડી. સવારે દરવાજો ખુલતાં વાગજ તે શુપથુપ અંદર દાખલ થઈ ગયો.

હવે ચોરને પકડવાનો માત્ર એકજ ઇલાજ બાકી રહ્યો હતો વીસજદેવ વાઘેલાની ગજગાળામાં એક બાહોશ હાથી હતો આ હાથી ચોરને ગોધી દાઢવાની અજબ શક્તિ ધરાવતો હતો. અનેક શુભ યોગે પર દગથ દોળી તેણે તેમને જાહેરમાં આજુબા હતા. આજ વાઘેલારાત્રીને આ હાથીવાળો ઉપાય મૂઝી આવ્યો. હાથીની મૂંઢમાં દગથ આપી, તેણે તેને ગરબા દેવવા માણ્યો. આગળ હાથી, અને પાછળ માવત હાથી આજુ ગરબ કર્યો ખૂબ ગજગી રખડીને યાક્યો, પણ તેને ચોર ક્યાં પણ જોવામાં આવ્યો નહિ.

આથી તે શહેર બહાર નીકળી ગયો. અને દૂર દૂર વીંઝારના મકાન તરફ ચાલવા લાગ્યો.

હાથી બચારથી કળશ લઇને ગામમાં ફરવા લાગ્યો હતો, ત્યારથી વીંઝાર પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો ન હતો. હાથીની અદ્ભુત શક્તિથી તે સંપૂર્ણ વાકેફ હતો. તેને ધારતી પેડી, કે હાથી જો તેના ઘર તરફ આવી પહોંચ્યો, તો તેનું સઘળું પોકળ પાધડું થઈ જશે. આથી તેણે પ્રથમથીજ એક નવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી. તેણે પોતાના ઘરના આંગણમાં એક મોટો ખાડો ખોદાવીને, તે પર વળીઓ અને સાદડીઓ મૂકી, ઉપર ધૂળ પથરાવીને જમીન જેવી જમીન કરી દીધી હતી.

હાથી પણ ફરતો ફરતો હવે વીંઝારના ઘર તરફ વળી ચૂક્યો. અહીં તેને જોઈતી વસ્તુ જાણે મળી ગઈ હોય, તેમ તે અપાટખંધ ધપવા લાગ્યો. પરંતુ જેવો તેણે વીંઝારના આંગણમાં પગ મૂક્યો, કે તરતજ તે કડકબૂસ કરતો ખાડામાં ઢળી પડ્યો આગળ હાથી, અને પાછળ માવત. જાંને સદાની શાન્તિમાં પોડી જતાં વીંઝારે હાથી સાથેના ચોકીદારને પણ મારી લીધા.

સંધ્યાકાળ થવા છતાં હાથી ખાડો ન ફરવાથી, વાઘેલા રાત્રને ચિંતા થવા લાગી. તેને શંકા પડી, કે હાથી પણ આજ ચોરનો શિકાર બની ગયો કે શું ? બે ચાર દિવસ બીજા પસાર થઈ ગયા, પણ ન ક્યો હાથી, કે ન ક્યો કોઈ માણસ. વાઘેલો રાત્ર આ છટનાથી નિરાશ થઈ ગયો. આ ચોર મનુષ્ય છે કે દેવ, તેનો નિર્ણય તે કરી શક્યો નહિ.

હજી વાઘેલા રાત્રને એક ઉપાય અજમાવવાની ઇચ્છા થઈ તેણે ચોરને પકડવા માટે સવાલાખતું બીડું ફેરવવા માંડ્યું. પરંતુ ત્રણ દિવસ સુધી એ બીડું ઉઠાવવાની હિંમત કોઈ કરી શક્યું નહિ. ચોથે દિવસે આ બીડું એક ગણિકાએ ઉઠાવી લીધું. ગણિકાઓ હંમેશાં ઘણી ચતુર હોય છે. તેઓ પોતાની અજબ કળાથી ઘણી અગમ્ય જાણતો ભણી શકે છે આ ગણિકાએ પણ હાથી અને ચોર વિષે કેટલીક વજનદાર વીગતો જાણવી લીધી હતી. અને તેથીજ તેણે બીડું ઝીલી લીધું હતું. ગણિકાએ વીંઝારને ફસાવી લેવાના

ઘણા ઈલાજ અજમાવી નેયા, પરંતુ તેમાં તે ક્ષાવી શકી નહિ. આખરે એક દિવસ તે વીંઝારની ગેરહાજરીનો લાસ લઇને, તેને ઘેર પહોચી ગઇ. અને આખો દુખવાતું બહાતું કરી, કપુરી પાસે રડતી રડતી કહેવા લાગી, કે જો કયાથી હાથીની માટી (માંસ) મળી શકે, તોજ તેની આખો મટી શકે તેમ છે આમ કહી તે અત્યંત દયાજનક રીતે રૂદન કરવા લાગી. એના અતિ રૂદનથી કપુરીને દયા આવી ગઇ. કપુરી તરતજ પેલા લોંચરામાં ઉતરી, અને ત્યાંથી હાથીની માટી લાવીને તેણે પેલી ગણિકાને આપી. કપુરીનો અતિ નમ્ર ભાવે ઉપકાર માની તે તરતજ ત્યાંથી ચાલતી થઇ.

એટલામાં સામેથી વીંઝારનેજ આવનો નેઇને ગણિકાને ગભરાટ છૂટ્યો છતાં તે કૃત્રિમ હિંમતથી આગળ વધવા લાગી.

આ બયઠર ચોરતને પોતાના ઘર તરફથી આવતી નેઇને, વીંઝારના મનમાં પણ અનેક તર્ક-વિતર્ક ચાલવા લાગ્યા. એટલામાં તે ગણિકાની સન્મુખ આવી લાગ્યો.

“ કેમ માસીબા ! આજ તો કંઈ અત્યારે આ તરફ ? ” વીંઝારે શંકાદર્શક સવાલ પૂછ્યો.

ગણિકાએ વિચાર્યું, હવે જુદું બોલવામાં સાર નથી. તે બોલી “ વીંગ ! મારી આખો માટે જરા હાથોની માટી નેઇતી હતી, તે કપુરી પાસેથી લીધી. બિચારી બહુ લલી બાઇ ! ” ગણિકાએ માંડ માંડ વાક્ય પુરું કર્યું.

“ હાથીની માટી ? અને આંખો માટે ? ” વીંઝારે ચાંપીને પૂછવા માડ્યું.

“ હા, હાથીની માટી આંખોના દુખાવા પર અજબ અસર કરે છે. ” ગણિકાએ વીંઝારને બનાવવા માડ્યો.

પણ વીંઝાર તેનો બનાવ્યો બની જાય એવો ન હતો. તેણે તરતજ હાથીની માટી ગણિકાના હાથમાંથી લઇ લીધી, અને કહ્યું, “ બસ, આટલીજ કે ? અરે મામીજા ! તમને તે કંઈ આટલીજ અપાય ! તમે વળી અમારે ઘેર કયાથી ? મારાં માતૃથી લોખાં ખરાને ! કંઈ શીકર નહિ ! ચાલો હું બીજી મારી નેઇને દેહાડી આપું. ”

“ ના રે લાઈ ! આટલી તો ઘણીએ. હવે જરા પૂછુ જરૂર નથી. ” ગણિકાએ શિર પર આવેલી ળવા ટાળવાના ઇરાદાથી કહ્યું.

“ એમ તે કંઈ થાય માસીબા ! એમ તો અમારે પણ શર- માણું પડે ! ચાલો પાછાં ! ” વીંઝારે અતિ આગ્રહ કરવા માંડ્યો.

તે માસીબાને અષ્ટપદ સમજાવીને સુક્રિતપૂર્વક ખેંચી ગયો. અને તેને પણ તેજ વખતે હાથી અને માવતની મુલાકાત લેવા માટે નીચે લોંચરામાં ધકકેલી દીધી.

ઘેર આવી વીંઝારે સઘળી હુકીકત તેની માતા કપુરીને સમ- જાવી, અને ફરીથી એવી ચોરતોનો વિશ્વાસ ન કરવા ચેતવણી આપી.

વીસજદેવ વાઘેલાનું શુભાન હવે ગળી ગયું હતું. ચોરને ચો- ધવાના ફરેક કાર્યમાં તેને નરી નિષ્ફળતાજ પ્રાપ્ત થઈ હતી. હવે તેની પાસે એક પણ ઇલાજ શિલકમાં હતો નહિ. તેનાં હથિયાર હવે હેઠાં પડ્યાં હતાં તેણે ચારે તરફ દાંડી પીટાવી, કે “ હવે ચોર પોતેજ જો મારી પાસે હાજર થઈ જશે, તો હું મારું અધું રાખ્ય તેને ઇનામમાં આપીશ. એટલુંજ નહિ પરંતુ મારી કુંવરીનાં લગ્ન પણ તેની સાથેજ કરી આપીશ. ”

વીંઝારે વિચાર્યું, કે થઈ, તો ઘણી થઈ. હવે જાહેર થઈ જ- વામાં કંઈ પણ હરકત નથી. ઉલટું માન વધે તેમ છે. આથી તે બીજે દિવસે કચેરીમાં જઈને વાઘેલા રાજાને નમન કરી કહેવા લાગ્યો, “ નામદાર ! આપ જેની શોધ કરી રહ્યા છો તે, આપને આટલી ઝહેમતમાં ઉતારનાર કમ, ચોર, છુટારો કે વીર જે માનો તે આજે આપની સમક્ષ ખડો છે. ”

“ શું કહે છે વીંઝાર ? ” વાઘેલા રાજાને તેના પગ નીચે ધ- ડાકો થયો હોય એટલી નવાઈ લાગી.

“ તલન સત્ય કહું છું નામદાર ! ” વીંઝારે નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું.

આ સાંભળી વાઘેલા રાજા દિંગ થઈ ગયો. આખી કચેરી પા- રસની પુતળીઓની પેઠે સ્તબ્ધ બની ગઈ.

વાઘેલા રાજાએ વીંઝારનો હાથ પકડીને તેને પોતાની બાજુમાં બેસાડ્યો. વીંઝારે તેને આદિથી અત લગીની તમામ હકીકતનું વર્ણન વિસ્તારપૂર્વક કરી સંભળાવ્યું.

વાઘેલો રાજા વીંઝારની અદ્ભુત આલાકી જોઈને, અતિ પ્રસન્ન થયો. તેણે તેને અર્ધું રાજ્ય અને કુવરીનો હસ્ત સ્વીકારવાની સૂચના કરી. પરંતુ વીંઝારે તેની માતા કપુરીની ખરી સ્થિતિ જણાવીને કહ્યું, કે હવે તો તેને તેના દાદા પાસે કારીકચ્છી જવાની અતિ અગત્ય હોતા, એક દિવસ પણ થોભી શકાય તેમ નથી.

વાઘેલા રાજાએ તેને તમામ સગવડો કરી આપી, અને ઘણાજ માનપાન તથા લાવ-લશકર સાથે તેને વિદાય કર્યો.

કારાયણ સમાના પિતા નારાયણસમાની હવે વૃદ્ધાવસ્થા થવા આવી હતી. કારાયણના વર્તમાન તેને પ્રસંગોપાત મળતા રહેતા હતા. પરંતુ છેલ્લી લયકર ઘટના આજ લગી તેના કાન પર આવી ન હતી.

વીંઝાર પોતાનો મધજો સગાથ સાથે લઈને, તેની માતા કપુરી સાથે કારીકચ્છી આવી પહોંચ્યો.

જામ નારાયણ સમાએ હર્ષવિશયી પોતાના વીર પૌત્રને છાતી સરસો આપ્યો. વીંઝારે તેને સઘળી ઘટના સવિસ્તર કહી સંભળાવી.

પોતાના અટકી પુત્રની અનેરી ટેડની વીર કથા શ્રવણ કરતા જામ નારાયણ સમાની વૃદ્ધ આંખો હર્ષ અને શોક મિશ્રિત લાગણીઓથી ધ્રૂણેલા અશ્રુપ્રવાહથી ઘનકાઈ જવા લાગી.

તે ફરીથી વીંઝારને ભેટ્યો અને તેની અપૂર્વ વીરતા માટે ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો.

કપુરી મ. ૧૨ કારાયણ સમાનું મન્ત્રકપલ પોતાની સાથેજ લાવેલી હતી. તેને ખોળામાં લઈ તેણે નિત્યાન્નાન હ્યું. અગ્નિદેવે આ વાર જોડવાને પોતાની ગીનગ ગોદમાં લઈ તેમને મદાની ગાન્નિમાં પોદાડ્યા.

થોડો સમય વીત્યા બાદ વીસળદેવ વાઘેલાની કુમારી સાથે વીંઝારનાં લગ્ન વિધિ પુરઃસર કરવામાં આવ્યાં.

જામ નારાયણ સમાજે કારીકચ્છીની રાજ્યગાદીપર કુમાર વીંઝારને રાજ્યાભિષેક કર્યો. તેણે પોતાનું અવશેષ જીવન ઇશ્વર-પાસનામાં ગાળ્યું.

કપુરી સંગાર અને કારાયલ સમાનાં નામ, કચ્છ કાળાંતરે પણ વીસરી શકે તેમ નથી. આવાં વીર રત્નોને રમાકનારી વીરજનની કચ્છ ભૂમિ ! ધન્ય છે તને ! *

* ગાદ મારગે વીંઝારની આવાધીની બે ગણ પાખડીઓ હતી વધુ વર્ણની બતાવે છે. પરંતુ વિસ્તારના ભયથી તે અને આપવામાં આવેલ નથી.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જામ લાખો દૂરારો (૧૪૬)

(૧)

ગોહિલ રાણી.

સિંધની ગાદી ઉપર જામ લાખાની સત્તા, દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ જામતી જતી હતી. તેણે પોતાની કુનેહ અને કાબેલિયતથી સમસ્ત સિંધ ઉપર એવી તો થઈ બેસાડી દીધી, કે તેની સામે આંગળી ચીંધવાની પણ કોઈની હિંમત આવતી ન હતી. જામ લાખાની આજુ સિંધમાં સર્વત્ર નિષ્કંટક પહે ફરી રહી હતી.

જામ લાખાને આવડી રાણીથી ચાર કુંવરો થયા હતા.

કુટો—પંડો મોડ જનમેઓ, પોએ વરેઆ સાંધ,
ઓઠો લાખાણી લડ્યેઓ, ત મંધીય ઉગી માંધ.

સાવાર્થ—જામ લાખાને ત્યાં પ્રથમ મોડ કુમારનો જન્મ થયો. પછી વરેઆ, માવ, અને ત્યાર પછી બડવીર ઓમ કુમારનો જન્મ થયો. (ગોથા ચરણનો અર્થ સમજાવતો નથી.)

એક સમયે જામ લાખો દિલ્હીથી પાછો ફરતાં દેશાટન કરતો આવ્યો આવતો હતો. તે સૂર્યપુર અર્થાત હાલના પાલિતાણાની પાદરે આવી પહોંચ્યો. અહીં આવીને તેણે પોતાના તંબુઓ બહાર ખુલ્લા મયદાનમાં ખરા કરી દીધા. મહા પરાક્રમી સિંધપતિ જામ લાખાની છાવણી પાદરે પડેલી હોવાની વાત, વાયુવેગે આખા પાલિતાણામાં પ્રસરી રહી.

પાલિતાણામાં આ વખતે ગોહિલ રાજપૂતોનું રાજ્ય હતું. સરવાન દિવા સૂર્યસિંહ ગોહિલ પાલિતાણાની રાજ્ય ગાદીપર બિગજમાન હતા.

આ વખતે ફાગણ માસ આવી રહ્યો હતો. રાજ્યની બાનડીઓ

પોતાના હંમેશના રિવાજ અનુસાર હોળીનાં સંગીત ગાતી ગાતી આખા શહેરમાં ફરી રહી હતી. જ્યારે તેમણે જાણ્યું, કે પાલિતાણીની પાદરે સિંધપતિ જામ લાખાની છાવણી પડેલી છે, ત્યારે તેઓ સઘળી એકઠી થઇને, તરત અહીં આવી પહોંચી. તેમણે પોતાના કોહિલ કંઠથી સૌનાં મન રંજિત કર્યાં. જાનડીઓના સુમધુર સ્વરથી જામ લાખો પણ સંતુષ્ટ થયો.

જામ લાખાની છાવણીમાંથી પાછા ફરવા વખતે સૂર્યપુરની જાનડીઓએ જ્યારે બક્ષીસ માગી, ત્યારે જામ લાખાએ અત્યંત ઉદારતાપૂર્વક દરેક જાનડીને સાચાં મોતીથી ભરેલ અંકેક સુવર્ણને આજ ઇનામમાં આપ્યો. આજની આ અનુપમ બક્ષીસ જોઈને સૂર્યપુરની જાનડીઓ હર્ષવિશયી ગાંડી-ઘેડી થઈ ગઈ.

રણુવાસમાં જઈને જાનડીઓએ પોતાને મળેલી બક્ષીસ સૂર્યસિંહ ગોહિલની રાણીને બતાવી, અને સિંધપતિ જામ લાખાનાં પેટ ભરીને વખાણ કરવા લાગી. જામ લાખાની આ અતૂલ ઉદારતાની વાત જ્યારે ગોહિલરાજ સૂર્યસિંહના કાને આવી, ત્યારે તે પણ અત્યંત આનંદિત થયો.

સૂર્યસિંહ ગોહિલને ચંદ્રકુંવરબા નામક એકનીએક બાલ કુમારિકા હતી. જામ લાખાની ઉદારતાની વાતો સાંભળીને, ગોહિલ રાજે હાથમાં આવેલી તકનો ઉપયોગ કરી લેવાનો વિચાર કર્યો. આથી તેણે પોતાના રાજ્યગૌર સાથે એક મોતીજડિત શ્રીફળ જામ લાખાને મોકલાવી દીધું.

જામ લાખાની અવસ્થા આ વખતે મોટી થવા આવી હતી. તેની એકપણ ઇચ્છા હવે અપૂર્ણ રહી ન હતી. તોપણ આંગણે આવેલ શ્રીફળનો અનાદર કરીને ગોહિલરાજનું અપમાન કરવાનું તેને યોગ્ય જણાયું નહિ. તેણે તે શ્રીફળનો સ્વીકાર કર્યો. રાજ્યગૌરને સારી ભેટ સોગાદો આપીને તેણે તેને વિદાય કર્યો. બીજેજ દિવસે તે સૂર્યપુરમાંથી પોતાનો મુકામ ઉઠાવીને, સિંધ તરફ ચાલતો થયો.

સિંધ પહોંચતાંજ મુસાફરીના અતિ યાદથી અને અન્ય એવાં કારણોથી જામ લાખાનું વૃદ્ધ શરીર એકાએક લંથડી પડ્યું.

દિવસે દિવસે તેનું આરોગ્ય વધુ ને વધુ બગડવા લાગ્યું. તેના શરીરની આવી સ્થિતિમાં સૂર્યપુરની કુમારી સાથેનો પોતાનો સંબંધ નિશ્ચિત કરવાના અન્ય વિધિઓ પરિપૂર્ણ કરવાનું તેને યોગ્ય જણાયું નહિ. આથી તેણે એ વાતનો કદી ઉચ્ચાર સરખો પણ કર્યો નહિ. જાણે શ્રીકૃષ્ણ સ્વીકારવાની વાતજ ન બની હોય, તેમ તે તેને ભૂલી જવાનો ચત્ન કરવા લાગ્યો. પોતાના ક્ષણિક મોહની ખાતર એક ઉગતી બાળાનો ભવ બગાડી નાખવા તે જરાએ તૈયાર ન હતો.

પેલી તરફ સૂર્યપુરની ગોહિલ કુમારી વયમાં આવવા છતાં, જામ લાખાએ તેની કદી પણ ખબર લેવડાવી નહિ હોવાથી, સૂર્યસિંહ ગોહિલને વારંવાર ઘણા ખેડ થતો. જ્યારે તેને જાણ થઈ, કે જામ લાખો તો ઘણી મુદતથી પયારીવશ થઈને પડેલો છે, ત્યારે તેની પુત્રીના ભવિષ્યની તેને ચિંતા થવા લાગી. હવે કયો રસ્તો શક્ય કરવો, તેનાજ વિચારો તે રાતદિવસ કરવા લાગ્યો.

આ સમયે કચ્છ-ગરડામાં આવડા રાજપૂતોની સત્તા ચાલતી હતી. ગઢ-કનોજ = અથવા ચેહકોટ એ કનોજ આવડાની રાજ્યધાનીનું શહેર હતું. આ કનોજ આવડાએ સૂર્યપુરના ગોહિલરાજાની કુમારી ચંદ્રકુંવરના લોડે પોતાના વેશવાળની વાતો ચલાવવા માંડી. સૂર્યસિંહ ગોહિલ એજ ચિંતામાં ઘેરાઈ ગએલો હોવાથી, તેણે જરાપણ આનાકાની વગર કનોજ આવડાના માગાનો સ્વીકાર કર્યો. કનોજ આવડાનું વેશવાળ ગોહિલરાજાની કુંવરી વેરે નકકી થઈ ગયું.

ગોહિલકુમારી ચંદ્રકુંવરના હવે સંપૂર્ણ વયમાં આવેલી હોવાથી, તેનાં લગ્નનું કાર્ય પણ તરતજ હાથ ધરવામાં આવ્યું. કોટ કનોજથી ગોહિલ કુમારીને તેડવા ગએલું આણું, તેને તેડીને પાછું સૂર્યપુરથી કનોજ કોટ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

આ આણાની વેલ કોટ કનોજની નજદીક આવી પહોંચતાં કનોજ આવડાને તેની વધામણી મોકલવામાં આવી. અને સાથી પહેલાં આવડારાજના માગણ લોકો બાઈને ચાચરા માટે આવી પહોંચ્યા.

= કચ્છના ઉત્તર પ્રદેશમાં આમગા આમ પામે આ કનોજ કોટના ખડેર આમપણ નેરામાં આવે છે.

આ વખતે જામ લાખાના માગણુ પણ અનાયાસે જોજ રસ્તેથી પસાર થતા હતા. જ્યારે તેમણે બાપુનું, કે સૂર્યપુરથી નીકળેલી કનોજ આવડાની આણાની વેલ કનોજકોટ જાય છે, ત્યારે તેઓ પણ કંઈક દાન મેળવવાની લાલચે, બાઈને યાચવાને આવી પહોંચ્યા.

બાઈ સઘળા યાચકોને, છૂટે હાથે સોના, રૂપા, અને કીમતી પોશાકોનાં દાન દેવા લાગી. જ્યારે તેને જાણ થઈ, કે સિંધના સરદાર જામ લાખાના યાચકો પણ દાન લેવાને આવેલા છે, ત્યારે તે જામ લાખાના માગણોને પુષ્કળ સોના-રૂપા સાથે જરીયન પોશાકો દાનમાં આપવા લાગી. પરંતુ મુલકના માગણોમાં કનોજ આવડાની કીર્તિ વધારવાના ઉદ્દેશથી, કે અન્ય કોઈ કારણથી, પણ તેણે જામ લાખાના યાચકોને ખૂબ ખૂબ દાન-માન આપીને સંતુષ્ટ કર્યા.

આ ઘટના જોઈને, કનોજ આવડાના માગણો મનમાં મનમાં ઈર્ષ્યા સળગી જવા લાગ્યા. તેઓ રીસે ભરાઈને, તેજ વખતે ત્યાંથી પાછા ફર્યા, અને સઘળી હકીકત મીઠું મરચું ભભરાવીને કનોજ આવડા ખાસે રત્ન કરી જામ લાખાના માગણો પ્રત્યેના રાણીના પક્ષપાતથી કનોજ આવડા લાલચોળ બની ગયો.

હુહો—લાખે સંધે મંગણું, ડિનું રાણી ડાન,
તેજે લગો બાણ, કનોજજે હુલુંભ મેં.

ભાવાર્થ—જામ લાખાના માગણોને ગોદિલ રાણીએ ખૂબ દાન આપ્યું, એ વાત કનોજ આવડાના મનમાં તીરતી પેઠે ઉંડી ઉતરી ગઈ.

કનોજ આવડાએ કોધાયમાન બની જઈને, તેજ વખતે ગોદિલ રાણીને કહેવડાવ્યું, કે તમારી ચાહના જામ લાખા તરફ વિશેષ છે, તો હવે તેનેજ પરણો. મારી ખાસે તમારું કામ નથી.

હુહો—મંગણું પુરણુ પામેઆ, લાખે જામ સંધા,
કનોજ ચએ કુંવાર કે, જ સમું સેણ કંધા ?

ભાવાર્થ—કનોજ આવડા ગોદિલ કુમારીને કદાવે છે, કે તમે જામ લાખાના યાચકોને ખૂબ દાન આપ્યાં છે. તો હવે જામ લાખાને જ તમારો પ્રિયતમ બનાવશો કે શું ?

કનોજ આવડાનું મહેલું સાંભળીને, ગોહિલ રાણીને માથાથી પગ સુધી ઝાળ ભડી તેણે વિચાર્યું, કે જામ લાખાના ચાચકોને વિશેષ દાન દેવાનો કનોજ આવડાએ અવગો અર્થ લીધો, તો હવે પરણવું તો જામ લાખાનેજ ગોહિલ રાણીએ પોતાના મન સાથે આવો નિશ્ચય કરીને કનોજકોટની પાદરે આવી પહોંચેલી વેલને સિંધ-નગરસમૈ તરફ હાંકવાનો હુકમ કરી દીધો.

હુહો—કનોજ કચ્છજો રાણ્યો, બાઈ સારવાન ધીય,
અચી બન્નીજી લીય, વરેઓ સંઘ મમે' ડીયાં.

ભાનાર્થ—પૂર્વમિંહ ગોહિલની કુમારી કચ્છના રાજવી કનોજને વરવા માટે આવતી હતી. પણ કનોજમેટ આવવાને બદલે તેણી બન્ની પાસેથી સમા જામના નગરમ્મૈ તરફ આવવા લાગ્યા.

ગોહિલ રાણીના આણીની વેલ ન્યારે નગર સમૈના પાદરે આવી પહોંચી, ત્યારે તેણે પોતાના ખવાસ સાથે જામ લાખાને તેની વધામણી મોકલી.

સિંધપતિ જામ લાખો, આ સમયે મરણ પધારી પર પડ્યો હતો. તેનું વૃદ્ધ શરીર લાંબી માંદગીને લઈને, એવું તો દુર્બળ બની ગયું હતું, કે બિછાના પર પામું ફેરવવું પણ તેને માટે સુશકેલ થઈ પડ્યું હતું.

આવી સ્થિતિમા આણું આવ્યાની વાત સાંભળીને, જામલાખો ઘડીસર સુંઝાઈ પડ્યો. તેને તેની છેડી અવસ્થામા એક કુમારિકાની જિંદગી ધૂળધાણી કરવાનું યોગ્ય લાગ્યું નહિ. આથી તેણે પોતાના પાટવી કુમાર મોડને તેડાવ્યો, અને શુ કરવું, તેની સલાહ પૂછવા લાગ્યો.

હુહો—પુત્ર કોઠે પિંડને, કેઆં ગુજી ગાલ,
આણુ અચેતો ઓંકમેં, પણ અમાં હી હવાલ.

ભાવાર્થ—જામ લાખાએ મોડકુમારને તેડાવીને, તેની પાસે પોતાના અંતગતી વાત કરી, કે આજ તો દેખતી આવે કે, પણ અમારા તો આવા દાન છે.

પિતાપુત્રના થોડી વારના વાર્તાલાપ પછી જોવો કરાવ થયો, કે સામેયામાં જામ લાખાને બદલે મોડ કુમારે જવું, અને ગોહિલ રાણીનું પાણી ગ્રહણ પણ તેણેજ કરવું. પિતાના છેલ્લી અવસ્થાના અત્યંત આગ્રહને વશ થવા વગર મોડ કુમારને આદ્યું નહિ. તેની સઘળી દલીલો જામ લાખાના આગ્રહ પાસે વ્યર્થ જતાં, તેનું આ છેલ્લું વચન પાળવાની ફરજ મોડ કુમારને લાઇલાજે બજાવવી પડી. આથી મોડ કુમાર શણગાર સજીને સામેયામાં જવાને તૈયારી કરવા લાગ્યો.

હુહો—લાડો કેઆં મોડકે, સમું શણગારે પાણુ,
તોજ રાજ રેઆણુ, સે રાણી કે રૂયંધી.

લાવાર્થ—જામ લાખાએ મોડકુમારને વરરાજના શણગાર સમજાવ્યા, અને કહ્યું, કે રાણીને તારો સહવાસ વધારે પસંદ પડશે.

સામેયું તૈયાર થયું, અને આજીની સામે ઘણી ધામધૂમથી આલવા લાગ્યું. મોડ કુમાર એક જડપી ગતિવાળા અશ્વપર પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન શોભી રહ્યો હતો.

જામ લાખાની વૃદ્ધાવસ્થા અને તેની અસ્વસ્થ તખીયતથી ગોહિલ રાણી અણુચક્રે ન હતી. છતાં તેણે તો એક મહેણાની ખાતર પોતાનું જીવન હોમીને પણ, જામ લાખાનેજ વરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો.

થોડીવારમાં સામેયું નજદીક આવી પહોંચ્યું. ગોહિલ રાણીએ ફરજી જોયું, તો વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલા જામ લાખાને બદલે સંપૂર્ણ શણગાર સજીને આવતા, કનૈયાકાન જેવા મોડ કુમાર પર તેની દષ્ટિ પડી. આ દેખાવ જોઇને, ગોહિલ રાણીને ઘણીજ નવાઈ લાગી. તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું, કે જામ લાખો તેની છેલ્લી સ્થિતિમાં પયારીવશ પડેલા હોવાથી, આજીની સામે આવનાર તેનો પાટવી કુમાર મોડ છે. ગોહિલ રાણીને, આ વાત યોગ્ય ન જણાઈ. મોડ કુમાર તો તેના મનથી તેના પુત્ર સમાન હતો. જામ લાખો ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય, છતાં તે પોતાના મનથી તેનેજ વરો ચૂકી હતી.

હુહો—અથેં ચોડા ઉલરેઆ, સામૈયે ન મળાં,
કુંવર મોડ મથા, ખાજ વાર્યા વારણાં.

ભાવાર્થ—સામૈયાના ચોડા પૂરવેમથી ધમ્યા આવતા હતા. શોભામાં કંઈ પણ ખમી ન હતી. પણ બાઈએ તો કુમાર મોડને જોઈને, તેના આવાગણા લેવા માગ્યાં.

આ દેખાવ જોઈને, સામૈયામાં આવેલા સગા માણનો છદ્ધ થઈ ગયા. તેમણે બાઈને કહ્યું, કે જામ લાખો તો મરણ પથારી પર પડેલો છે. અને આ ગોઠવણ તેણે પોતેજ કરેલી છે.

ગોહિલ રાણી મહા ટેકીલી હતી તે પોતાનું વચન કહી પણ ફેરવે તેવી ન હતી અને તો જામ લાખાનેજ વરણું હતું. તે બાલી.

હુહો—લાખો શ્રોત્રન મંગરો, અમાં નવલખો હાર,
જેજે જુડયો મીંચણું, અમાં એ ભરથાર.

ભાવાર્થ—જામ લાખો તો માગ મનની સુવર્ણ સાકળીનો નવલખો હાર છે. મને જેનું મહેણું જડ્યું છે, તેજ માગે ભરથાર છે.

ગોહિલ રાણીની વેલ સામૈયાની સાથેજ ચાલવા લાગી. સઘળા નગરસમૈમાં દાખલ થયા.

હુહો—અંગણ ચોરી ચિતરેઆં, નીલા વંજ વદાય,
મમું પેણે મામૈ વણી, ફેરા ખતેં ફિરાય.

ભાવાર્થ—લીલા વામ ગેપીને આગળુમા ચોરી ચીતરવામા આવી. ગોહિલ રાણી જન લાખાના ખાડા માથે ચોગી રંગ ફરી

જામ લાખાના ખાંડા સાથે ફેરા ફરીને, તેજ દિવસથી ગોહિલ રાણી લાખા જામની તનમન-ધનધી સેવા શુદ્ધપા કરવા લાગી તેણે સમસ્ત સિંધના મોટા મોટા વેદો, અને હકીમોને તેડાવરા માંડ્યા. આ સઘળાના એકત્ર અભિપ્રાયથી તેણે લાખા જામની ઔષધી ચાતુ કરી દીધી. ગોહિલ રાણીની ચતુરાઈનો પાર ન હતો તેની ઉમરના પ્રમાણમાં પરમાત્માએ તને કંઈ અજબ શુદ્ધિની બક્ષીય કરી હતી.

ગોહિલ રાણીએ દૂર દેશાવસ્થી ચેરડીનું બી મંગાવીને તેની

કાતળીઓ પોતાના વિશાળ ખાગમાં વાવી દીધી. + અને સમસ્ત સિંધમાં પંકાય એવી ઉંચામાં ઉંચી કિસમની સાત પહેલ-વેતરી લેસો મંગાવીને, તેમને ઉગતી ચેરડીના વાઢમાં ચરવાને છૂટી મૂકી દીધી.

આ સાત લેસોમાંથી એકનું દૂધ ખીલુને, બીજીનું ત્રીજીને, ત્રીજીનું ચોથીને પીવડાવતા, છેક સાતમી લેંસનું દૂધ, વૈદો અને હકીમોની પૌષ્ટિક માત્રાઓ સાથે, તે જામ લાખાને માટે તૈયાર કરીને, તેને પાવા લાગી. તેણે પોતાનું સઘળું ધ્યાન જામ લાખાની તળીયત સુધારવા અર્થે રોકી દીધું. રાત દિવસ જામ લાખાની સેવામાં અખંડ હાજર રહીને ગોહિલ રાણી દિલોળનથી તેની ચાકરી કરવા લાગી.

ગોહિલ રાણીની અપાર ઝહેમતથી, જામ લાખો છ મહીને હરતો ફરતો થવા લાગ્યો. દિન પ્રતિદિન તેની રંગોમાં નવા રક્તનો સંચાર થવા લાગ્યો બરાબર એક વર્ષમાં તેનું શરીર એક નવજવાન સમાન તેજસ્વી બની ગયું.

એવામાં વિજયા દશમીના દિવસ આવી પહોંચ્યો. એ દિવસે જામ લાખાએ સવારીમાં નીકળીને પ્રજાને દર્શન આપવાની પોતાની ઇચ્છા ગોહિલ રાણી પાસે વ્યક્ત કરી. પ્રજાવર્ગ જામનાં દર્શન માટે તલસી રહ્યો હતો, એ વાત ગોહિલ રાણીના લક્ષ ગહાર ન હતી. આથી તેણે પણ જામ લાખાની ઇચ્છાને અનુમોદન આપ્યું. તેણે જાતે જામના શરીર પર સવારીના સઘળા વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કરાવીને, તેને સવારી માટે તૈયાર કર્યો.

જામ લાખાની દશેરાની સવારી નગર સમૈની બગીચામાંથી નીકળી, જામ લાખો જાણે નવા અવતારમાં આવ્યો હોય, એવો તેનો દેખાવ જોઈને, નગર સમૈના પ્રજાજનો ચક્ષિત થઈ ગયા. જામના સફેદ બાહ પર ગોહિલ રાણીએ નીરનો કલ્પ ચડાવેલો હોવાથી, લોકો તેને ઘડીસર વીસરી ગયા. તેની આંખોની ‘ધૂર’ અર્થાત તેજસ્વિતા એટલી તો વધી ગઈ, કે તે દિવસથી લોકો જામ લાખાને લાખા ‘વૂસરા’ ના નામથી સંબોધવા લાગ્યા.

+ લોક માન્યતા મુજબ સિંધમાં પ્રથમ ગેરડીનું વાવેતર થતુ ન હતું.

સવારી ગાજતે વાજતે, નગરસભે બહાર નીકળી. શમીપૂજન આદિ ક્રિયા યોગ્ય વિધિપૂર્વક સમાપ્ત કરવામાં આવતાં, સૌ પાછા ફર્યા. સવારી પાછી ફરવા વળતે જામ લાખાએ નવજવાનો માટે રમત ગમતની એક ખાસ યોજના કરાવી હતી. સૌ બળવાન વીરોએ પોતપોતાના બળના ખેલ ખેલી બતાવ્યા.

જામ લાખાનું બળ હવે સમાપ્ત ન હતું. તેના વૃદ્ધ શરીરમાં યુવાનોના શરમાવી દે, એવી અજબ છટા આવી ગઇ હતી તેણે આજ સઘળા યુવાનો સમક્ષ એક નવો પ્રયોગ કરી બતાવવાનો વિચાર કર્યો.

થોડે દૂર એક જુગજુનું વિશાળ વટ-વૃક્ષ ઉભું હતું. જામ લાખાએ પોતાના અશ્વને એ વટ વૃક્ષ તરફ દોટ મૂકાવી. સૌ કોઈ અનિમિષ નયને જોઈ રહ્યા, કે જામ લાખો આ શું કરવા માગે છે ? જામ લાખાનો અશ્વ દોડતો દોડતો, જ્યારે પેલા વડના ઝાડ નીચે આવ્યો, ત્યારે તેણે વડની લટકી રહેલી વડવાઈયો પોતાના બને હાથે પકડી લીધી, અને ઘોડાને બેઠ પગો વચ્ચે દાખો, તેને પેલી વડવાઈયોના આધારે જમીનથી બે ચેંત ઉઘો તોળી લીધો. જામનો ઘોડો તેના બને પગ વચ્ચે બકરી જેવા એક નિર્જાળ પ્રાણીની માફક લટકી રહ્યો અને જામ લાખો ઘોડા સહિત પેલા વિશાળ વટ-વૃક્ષ તળે હાંચકા ખાવા લાગ્યો.

જામ લાખાનું આ અતૂવ સામર્થ્ય જોઈને, સૌ દિગ્ધ બની ગયા. મોસર ફટતો મોડ કુમાર પિતાનાં પરાક્રમ પાસે જાખો પડી ગયો.

જ્યારે સવારી પાછી ફરી, અને ગોહિલ રાણીએ જામ લાખાના સામર્થ્યની વાત સાંભળી, ત્યારે તેના આન દનો પાર રહ્યો નહિ.

જામ લાખો અને ગોહિલ રાણી, આજ લગી સંપૂર્ણ પ્રદાન ચર્ચનું પાલન કરી રહ્યા હતાં ગોહિલ રાણી હજુ માત્ર જામ લાખાના ખાંડા સાથે ફેરા ફરી હતી જ્યારે તેને ખાતરી થઈ, કે જામ લાખાનું પુરુષાત્તન હવે એક વીરને ધાજે તેવું દીપી નીકળ્યું છે, ત્યારે તેણે તેની સાથે વિધિ પુર સર લગ્ન કર્યાં. ત્રિધપતિ જામ લાખો ધૂસરો શુભ મુદ્દત નિહાળીને, ઘણીજ ધામધૂમથી ગોહિલ રાણી સાથે ચોરી ફેરા કર્યો. સમસ્ત સિંધમાં આ દિવસ દીપોત્સવી જેટલા ઉત્સાહથી ઉજવવામાં આવ્યો.

ગોહિલ રાણી મહાયતુર હતી. તેણે વિચાર કર્યો, કે જામ લાખાને વચનથી ખાંધી લેવાનો સુંદર અવસર હવે આવી પહોંચ્યો છે. આથી તેણે તક સાધીને, જામ લાખાને કહ્યું, કે આપ જો મારા પર ખરેખરા પ્રસન્ન થયા હો, તો મારી આપની પાસે એકજ અ-સિલાખા છે. જામ લાખાએ તેની જે કંઈ ઇચ્છા હોય, તે જાહેર કરવાની અત્યંત આનંદપૂર્વક પરવાનગી આપી.

આલાક ગોહિલ રાણીએ, પિતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરતાં કહ્યું, કે જો મારે પેટે પુત્રનો જન્મ થાય, તો સિંધની ગાદી પર પ્રથમ હક તેનો રહે, એજ મારી અરજ છે.

જામ લાખો ગોહિલ રાણીના ઉપકારના કાર તળે દબાયેલો હતો. તેને મૃત્યુ—મુખમાંથી બચાવનાર એકમાત્ર ગોહિલ રાણીજ હતી, એ વાત તે ભૂલી ગયો ન હતો. તેનું આલત, તો તેજ વખતે તેણે ગોહિલ રાણીની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરી દીધી હોત. પરંતુ પા-ટથી કુમાર મોડ હોતાં સિંધની રાજ્યગાદી પર વાસ્તવિકપણે મો-ડનો હક્ક પહોંચતો હોવાથી, મોડકુમારની સંમતિ સિવાય તેણે ગોહિલ રાણીને નિશ્ચિન ઉત્તર આપવાનું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. આથી તેણે મોડકુમારને તેડાવીને, ગોહિલ રાણીની ઇચ્છાથી તેને વાકેફ કર્યો.

જામની ઇચ્છા ગોહિલ રાણીને સંતોષવાની છે, એ વાત મોડ કુમારથી હવે છાની રહી ન હતી. આથી પિતાની ઇચ્છાની અવ-ગણના કરી, તેની ખફગી વહોરી લેવાનું મોડકુમારને ઉચિત જણા-યું નહિ. તેણે વિચાર્યું, કે પિતાની અવસ્થા વૃદ્ધ હોવાથી, ગોહિલ રાણીને પુત્રપ્રાપ્તિ તો કેવળ જાણે ક્યારે થાય! વળી જો કદાચ તેમ પણ થાય, તો પણ તે કુંવર ગાદીપર બેસના લાઘવ તો ક્યારેજ થાય! આ સિંધની રાજ્યગાદી તો છેવટે મારીજ છે. એમ વિચારી મોડકુમારને મોડાનો જથ્થા ખાટી જવાની ઇચ્છા થઈ. તેણે પિતાના માનની ખાતર, ગોહિલ રાણીના કુમારને સિંધની રાજ્ય-સત્તા સોંપવાની, જામ લાખાની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કર્યો.

મોડની ઉદારતા જોઈને, જામ લાખાને અત્યંત આનંદ થયો. તેણે તેજ વખતે ગોહિલ રાણીને મોડકુમારની સદી સાથેનું ઠરાવ-નામું પણ કરી આપ્યું.

ગોહિલ રાણીના હૃદયને હવે ખરેખરી શાન્તિ થઇ. રાણીને સંતોષ લેઇને, લમ લાખાને પણ આનંદ થયો. તેણે સિંધની રાજ્યવ્યવસ્થા ફરીથી પોતાના હસ્તમાં લઇ લીધી. અને અગાધ ખુદિશાળી ગોહિલ રાણીની સલાહથી સિંધનું રાજ્ય-શક્તિ અલાવવા લાગ્યો.

હુલો—રાણી ગોહિલ જનમેઓ, ઉનડ લખધે લમ,
ઘરઘર વધાઈયું વડયું, તેંલયું સિંધ તમામ.

ભાવાર્થ—ગોહિલ રાણીને ત્યાં, જન્મનાંજ જન્મની પદવી પામેલા ઉનડ કુમારનો જન્મ થયો. તેની વધામણીઓ સમસ્ત સિંધમાં ઘેર ઘેર પહોંચી ગઇ.

બાર વર્ષની અંદર ગોહિલ રાણીને પેટે બીજા ત્રણ કુમારોનો જન્મ થયો.

હુલો—ઉતડ, જેલો, ફુલને, ચોથા મનાઈ મટ્ટ,
લાખે ધૂરાડે ઘરે, અંઈ ગોડ અસલ.

ભાવાર્થ—ઉતડ, જેલો, પુલ અને મનાઈ. એ ચાર ગોહિલ રાણીના, અને ચાર આવડી રાણીના, એમ આઠ પુત્રોની જન્મ લાખાને પ્રાપ્તિ થઈ.

લમ લાખા ધૂરાણી અઠતીકાળાની અને તેનાં પરાક્રમની વાત, ચાલતાં ચાલતાં ગીજનીના પાદચાહને ઠાને પહોંચી. સમાવંશ પર પાદચાહને પ્રથમથીજ દોષ હતો. ગીજનીનું રાજ્ય-તખ્ત તેના વંડવાઓ પાસેથી પડાવી લેનાર આ સમા સરદારોજ હતા. આથી લમ લાખાની ઉત્ક્રાંતિની વાત સાંભળીને, પાદચાહના અંતરમાં એકદમ ઈર્ષ્યાનો અગ્નિ ભરડી ઊઠ્યો. લમ લાખાનું દિન-પ્રતિદિન વધતું જતું તેજ, ગીજનીનો શાક સહન કરી ચક્રયો નહિ. સમા સરદારની સત્તા, તેના અંતરમાં શક્યની પેઠે ખૂંચવા લાગી. આથી ગીજનીના પાદચાહે એક મોટી ફોજ તૈયાર કરી. લમ લાખાનો મદ ઉનારવા, અને તેનું સિંધનું રાજ્ય કબજે કરવા, તેણે પોતાના સુમા આમુગલને મોટા સૈન્ય સાથે સિંધ પર ચડાઇ કરવાનો હુકમ કર્યો. પાદચાહના હુકમનો વાત્તાગિક અમલ થયો. ગડગડના ડંકા

૮ ગોહિલ રાણીને દમ્બી ભાષામાં ગોડ રાણી કહે છે.

અને નિશાનો સાથે શાહી ફેજ સિંધનું રાજ્ય સર કરવાને કૃત્ય કદમ કરતી ગીજનીથી ઉપડી ચૂકી.

(૨)

દેવ માતંગ.

આ સમયે રૂમશામમાં એક અદ્ભુત વિદ્યા જાણનાર ત્રિકાળ-જ્ઞાની બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એને પાંચ દીકરા હતા. એ બ્રાહ્મણ જ્યારે મરી ગયો, ત્યારે તેનાં દીમતી પુસ્તકો માટે એ પાંચે ભાઈઓ વચ્ચે ઝગડો જાગ્યો. આ પુસ્તકો અમતકારી વિદ્યાના ભંડાર સમાન હતા. ત્રણે કાળનું જ્ઞાન તેમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ હતું. આથી દરેક જણ એ પુસ્તકો પોતાની પાસે આવે, એવું ઇચ્છતો હતો. જે પ્રયોગો સાધવાથી હથિયાર લાગે નહિ, અગ્નિ ખાળે નહિ, અને પોતાની ઇચ્છા અનુસાર કાર્ય સાધી શકાય, એવા અદ્ભુત પ્રયોગો, અને મંત્ર-યંત્રો એ પુસ્તકોમાં મોજુદ હતાં. આવાં અમૂલ્ય પુસ્તકોની વહેંચણી શી રીતે કરવી, તે કોઈને સૂઝતું ન હતું. અને તેથીજ આ પાંચે ભાઈઓ પોતપોતામાં લડી રહ્યા હતા. એ પુસ્તકો કોઈ ઉઠાવી ન જાય, માટે રાત્રે બપોળે જણ વારા ફરતી તેમના પર ચોરી કરતા.

એક રાત્રે ખીજા બધા ઉઠી ગયા હતા, માત્ર એકજ જણ જાગતો હતો. તેણે વિચાર્યું, કે આ પુસ્તકોને પાંચ ભાગે વહેંચવાથી તે છૂટા પડી જઈને તેમાંની વિદ્યા પણ છૂટક પડી જશે. માટે આ બધાં પુસ્તકો હુંજ ઉઠાવી ભરું. આમ વિચારી, તે પુસ્તકો ઉપાડીને, છાનોગાનો લાંચી ચાલતો ચલ્યો.

જ્યારે ખીજા ભાઈઓ જાગ્યા, અને આ વાતની તેમને ખબર પડી, ત્યારે તેઓ તેમના નાસી જનાર ભાઈ પર અત્યંત ક્રોધે ભરાયા. તેઓ પગ લેતા લેતા, તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. આમ ચાલતાં ચાલતાં, છેક સિંધના મંકડા ગામની પાડોશમાં આ ચારે જણાની નજર, પુસ્તકો લઈને નાસતા જતા તેમના ભાઈ પર પડી. પેલાએ પણ આ ચારે જણને જોઈ લીધા. તેણે વિચાર્યું, કે

હવે નિશ્ચે મોત આવ્યું. આ લોકો તેને કોઈપણ રીતે છોડી દે તેમ ન હતું. આથી તે છત્ર લઈને નાસવા લાગ્યો. આમ નાસતાં નાસતાં ત્યારે ગામ આવ્યું, ત્યારે તે ગામની અંદર ઘુસી ગયો. અને પોતાને સંતાવાનું સ્થાન શોધવા લાગ્યો. તેના ભાઈઓ પણ હવે બહુ દૂર ન હતા. આથી તે ધૂજતો ધૂજતો ઝાંખરીયાના । ફળી-આમાં આવી પહોંચ્યો. હવે તેને કોઈ પણ પ્રકારે સંતાઈ જવા સિવાય કશુંક ન હતો. તે બીકનો માર્યો, એક ઝાંખરીયાના ઘરમાં પેસી ગયો. ઘરના માલિકે ત્યારે તેને બહાર દાઢવા માંડ્યો, ત્યારે તે તેને પગે પડીને ઠરઠરવા લાગ્યો અને ગમે તે રીતે, તે પોતાનો છત્ર બચાવવા તેને આગળ દરવા લાગ્યો. એને ધૂજતો ભેળે, ઝાંખરીયાને તેના પર દયા આવી. મરના માણસનો છત્ર બચાવવાની પરોપકારી વૃત્તિ, એની અંદર જાગી બેઠી.

વખત રાત્રિનો હતો. અને એ સમયે એને સંતાડવાનો બીજો એકે ધંધાજ ન હોવાથી, પેલા ઝાંખરીયાએ તેને, દયાની લાગણીથી પોતાની કુંવારી દીકરીના બિછાનામાં સુવાડી દીધા.

એટલામાં “માર માર !” કરતા તેના ચારે ભાઈઓ આવી પહોંચ્યા. તેઓ ચારે તરફ જોઈ વળ્યા પણ પેલાનો પત્તો ક્યાંયે મળ્યો નહિ આથી આ ચારે જણને ઝાંખરીયામાં વહેમ પડવાથી તેમણે તેને કહ્યું, કે “અમારો ચોર તારી પાસે દોવાથી, તું જાડી તે અમેને બતાવી દે ! નહિ તો તારી બાન પણ જોખમમાં આવી પડશે.” ઝાંખરીયા બોલ્યો, “મારા ઘરમાં મારી દીકરીને જમાઈ સિવાય કોઈ પણ માણસ નથી તમેને મારા ભાત પર ભરોસો ન બેસતો હોય, તો બાતે જોઈ લ્યો.”

પેલાઓએ હુંપડાની અંદર જોયું, તો ઝાંખરીયાની વાત ખરી જણાઈ. આથી તેઓ વિશેષ ઉંડા ન ઉતરતાં તેમના ભાઈની શોધમાં આગળ ચાલતા દયા.

+ એ સમયે મેલવાળા બેઠા અન્ન નિગૂંટન ચખાતા રજામાં તેમના પત્ર પર બીજા ગાંધેના પત્ર ન પડે, ને માટે તેમના પત્રની નિશાની બ્ર-આવવા તેમના પત્રે ધસઘસા જાળના આપવામાં આવતાં દોવાથી, એ લોકો ઝાંખરીયા કરેલા.

તેમના ચાલ્યા જવાથી, પેલા પ્રાક્ષણના જીવમાં જીવ આવ્યો. તેણે તે ઝાંખરીઆનો અત્યંત આભાર માન્યો, અને રાતની રાત ત્યાંજ પડી રહ્યો સવાર પડતાં, તેણે જ્યારે ત્યાંથી જવાની રજા માગી, ત્યારે ઝાંખરીઓ બોલ્યો, કે “હવે તું અહીંથી બીજે કયાં જઈ શકે તેમ નથી. કારણકે મારી દીકરીને તારે લીધેજ ગાળ લાગી. તો હવે તુંજ મારો જમાઈ.” પ્રાક્ષણને તેણે એક ગંભીર સાહસ જોડીને, જીવતદાન આપેલું હોવાથી, તેણે ઝાંખરીઆની વાત માન્ય રાખી. અને તે તેની દીકરીને પરણીને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો.

થોડા દિવસ પછી આ પ્રાક્ષણે વિચાર કર્યો, કે આ નાનકડા ગામડામાં નિર્ધિક સમય ગુમાવવા કરતાં, રાજ્યધાનીમાં જઈ, વિધાનો ઉપયોગ કરીને ગદ્યાર પડવું, વધારે સારું છે. આમ વિચારી, તે પોતાની સ્ત્રીને સાથે લઈને, જામ લાખા ઘૂસારાની રાજ્યધાની નગરસભામાં આવ્યો.

બરાબર એજ અરસામાં ગીજનીના પાદશાહની જંગી ફોજ નગરસભા ઉપર ચડી આવેલી હોવાથી, જામ લાખો રાત દિવસ ચિંતામગ્ન રહેતો હતો.

આ વાતની જ્યારે પેલા પ્રાક્ષણને ખબર પડી, ત્યારે તે પોતે જામ લાખા પાસે આવ્યો, અને કહ્યું, કે “હું એક ચંત્ર લખી આપું, તે નિશાનમાં બાંધીને તમે લડાઈમાં ચડશો, તો અવશ્ય તમારી ફતેહ થશે” જામ લાખાએ કહ્યું, “પણ જો એમાં ફેર પડેતો ?” પ્રાક્ષણ નિશ્ચયપૂર્વક બોલ્યો, કે “એમાં તલમાત્ર પલ્લુ ફેરકે પડે, તો હું મારું મસ્તક ફૂલ કરવાને તૈયાર છું.”

પ્રાક્ષણની આ શરત સાંજળીને, જામ લાખાને તેનાં વચનોમાં કંઈક વિશ્વાસ બેઠો. પ્રાક્ષણે ચંત્ર તૈયાર કરીને નિશાનમાં બાંધી દીધું. સિંધના જામ લાખા ઘૂસારાની ફોજ, પાદશાહી ફોજ સામે ચડી ચૂકી.

ઉશય પક્ષનો હીરડી ઢંઢ અને બોલાડી વચ્ચે લેટો થયો. ખૂનખાર લડાઈ ચાલુ થઈ. પાદશાહી સેન્ય વિશાળ હતું. છતાં પેલા ચંત્રના પ્રતાપે, કે ચૂકી ગમે તે કારણે, પણ જામ લાખાની

ફેજનો વિજય થયો. શાહી લશ્કર સમાવીરોની માર ખાધને આખરે નહાસી છૂટ્યું.

જામ લાખાના આ અપૂર્વ વિજયના સ્મરણમાં ચારણે એક રૂપક લલકાર્યું:—

રૂપક.

કરમર કરમહે કલહે કજ કિવી, મલે નહિ તાયે નિભાયણ મણા,
લાખા સદ આવતા લસીએ, છૂર તાલી સેન ઘણા.
અઢ હીરડી લગે જોલાડે, અલંગ તણે જાદવ વિઆર,
સોંધે અડપ ધરે કોણ સાર, થોલે નહિ નયન ઉર થાટ.
આવે દલતાય આવે વ્રમ ઝોટે, ઘેર નહિ તાયે ગદા શૂહે,
લાખિયારઉત તુહારા લોયણ, સંકે સાત્રવ થાટ સહે.
કરમર તજે તજે બલ કિવી, રહ્યો ઝૂંઝ રણ નકો રહે,
જીએઓ પંક ઘણો રાઓ જાદવ, દુર્જન મંગલ જેમ દહે.

દુહો—હુડે કીન, લાખીયારજે, લખન અગીયા લિખ,
છલીયું પસી છકેઓ, તે વખાણજે વિખ.

ભાવાર્થ—લાખોના લશ્કર મામે પોતાના થોડા બળથી લડનાર, જામ લાખિયારના કુમાર લાખા જામને ચારણે લકાવે (દીવાવે) કેમ નહિ? શાહી લશ્કરે જણે બંગડીઓ પહેરી દોષ, એવી એની નિર્માલ્યતા જોઈને, કીર્તિ કમાવવા જામ લાખો છકી ગયો, અર્થાત્ વિફરી ગયો.

દુહો—પૂરાજે છૂરમે, લડે પએ ભંગાણ,
લાખિયારાણી જામકે, ગરપ થીએ મુરતાણ.

ભાવાર્થ—જામ લાખા પૂરાણની દષ્ટિના તેજથીજ લડવીરોમાં ભંગાણ પડે છે. એવા લાખિયારાણી જામ પાસે મોટા મુત્તાન પણ નથી પડે છે.

પાદશાહી મૈન્ય સાથેના આ મહાન વિજયથી જામ લાખાને પેલા પ્રાક્ષણની ચમત્કારી વિદ્યામાં અઠગ વિશ્વાસ બંધાઈ ગયો. તેણે પેલા પ્રાક્ષણને અત્યંત માનપૂર્વક પોતાના દરબારમાં જોલાવ્યો, અને કહ્યું, કે “હે દેવ! તમે કોણ છો? અને કયાંથી આવો છો?”

પ્રાદ્યે પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવ્યું, કે હું જન્મથી તો પ્રાદ્યે છું, પણ સંલેગવશાત્ ઝાંખરીઆને ઘેરથી પરણ્યો છું.

આ સાંભળીને જામ લાખાને અત્યંત નવાઈ લાગી. તેણે કહ્યું, તમે ગમે તે હો, પણ મે તમને 'દેવ' કહ્યા, તો પછી તમે અમારા 'દેવ' જ છો. જામ લાખાએ તે દિવસથી એ પ્રાદ્યેજીને ચાલુ વર્ણસન બાંધી આપ્યું.

આ વખતે પ્રાદ્યેજીની સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી જ્યારે તેને પુત્ર પ્રસવ થવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે પ્રાદ્યેજી રમલ માંડી, તે પુત્ર જન્મનો સમય જોવા માંડ્યો તેને જણાયું, કે જો એક ઘડી પછી પુત્ર પ્રસવ થાય, તો તે બાળક આગળ જતાં, એક મહાન પુરુષની પંક્તિમાં આવે, એવો થઈ શકે. આથી પુત્રજન્મનો સમય લંબાવવા ખાતર, તેણે પોતાની સ્ત્રીના પેટ પર દોરડાનો એક મજબૂત બંધ બાંધી દીધો.

બરાબર ચોથ સમયે તેણે પોતાની સ્ત્રીના પેટ પર બાંધેલો તંગ છોડી દીધો. તેજ વખતે તેને ત્યાં, એક બાળકનો જન્મ થયો. આ બાળકની માતાને પેટે તંગ બાંધેલો હોવાથી, તેનું નામ પણ 'માતંગ' ન રાખવામાં આવ્યું.

(૩)

મોડની નવી બાજી

જામ લાખાની ગોહિલ રાણીના કુમાર ઉન્નડ પર અથાગ પ્રીતિ હતી. ઉન્નડ કુમારને બાલ્યાવસ્થાથીજ સૌ કોઈ જામના ઉપનામથી સંબોધતા. એટલુંજ નહિ પણ કચેરીમાં પણ હ મેશાં ઉન્નડનેજ આગલી બેઠક મળતી.

જામ લાખાનો પાટવી કુમાર મોડ હોવા છતાં આગલી બેઠક ઉન્નડને મળતી જોઈને, મોડની ઈર્ષ્યાના પાર રહ્યો નહિ. પાટવી

† આજ પણ આ માતંગ મેઘવાળ લોકોનો એક મહાન દેવ ગણાય છે અને પૂજાય છે.

કુમાર તરીકેનો પોતાનો હક છોડી દેવાનું કરાર નામું ગોઠિલ રા-
ણીને કરી આપવામાં તેણે કેવી ભયંકર ભૂલ કરી હતી, તેનું જ્ઞાન
તેને હવે થર્વા માંડ્યું હતું. પાટવીપણાનો તેનો હક ઝુંટવી લેનાર
ઉન્નડ કુમારનો કયા ઉપાયથી ઘાટ ઘડી નાખવો, તેનાજ વિચાર-
માં તે રાત દિવસ નિમગ્ન રહેતો હતો.

જામ લાખાની અવસ્થા પણ હવે માઠી થવા આવી હતી. તેનું
શરીર દિવસે દિવસે લથડતું જતું હતું.

એક દિવસ મોડ પ્રગણામાં જવાના બહાનાથી નગરસમૈથી
બહાર નીકળ્યો, અને ગીજનીના પાદશાહ પાસે પહોંચી ગયો ત્યાં
તેણે પોતાને મળતા અન્યાયની સઘળી બીનાથી પાદશાહને વાર્તિક
કર્યો. પાદશાહ પોતે પણ સમા સરદારોની તેજવી તત્વારોથી એવો
બીધેલો હતો, કે તેણે પ્રથમ તો વચ્ચે પડવા સાફ ના પાડી. પણ
મોડ તેને લાખાજામની બીમારીનું વર્ણન કરીને, તદબીરથી સમ-
જાવવા માંડ્યો. તેણે પાદશાહને કહ્યું, કે “આપ નગરસમૈ પર
ચડાઈ કરવાને આપના લશ્કરને મોકલો, એટલે બસ ! નગર સમેને
કર્તા-હર્તા હાલ હુંજ છું અને આપના લશ્કર સામે લડનાર પણ
હુંજ હોઈશ એટલે ચાહી લશ્કરને હું મારી મેળેજ સુક્તિપૂર્વક
જીત અપાવી દઈશ માત્ર આપે દંડના બદલામાં ઉન્નડ કુમારને
જાળમાં લેવાની ઇચ્છા બતાવવી આમ થતાં આપણી બધી મુશાહ
નિર્વિઘ્ને પાર પડી જશે.”

મોડની આ વાત પાદશાહને ગળે ઝરાગર ઉતરી ગઈ. મોડ
પોતાની મેળેજ કૃહાડાનો હાથો જાનતો હોવાથી, એ તક પાદશાહ
જવા દે, એવો મૂર્ખ ન હતો. જામ લાખાએ આથી પહેલાં આ-
પેલો પરાજય પાદશાહના અંતરમાં તીરતી પેઠે ખટકી દેલો હતો.
પાદશાહ પોતાના લશ્કરના સરદારો સાથે મળીને, મોડની ઇચ્છા
અનુસાર સઘળી ગોઠવણ કરી લીધી. પોતે લીધેલું કાર્ય ફતેહ થતાં,
મોડ તરજા ત્યાંથી વિદાય થયો, અને નગરસમૈ આવી પહોંચ્યો.

થોડા દિવસમાંજ ગીજનીના પાદશાહનું લશ્કર પ્રથમથી કરી
રાખેલા સંદેહ સુજળ પાછું નગરસમૈ પર ચડી આવ્યું. જામ લાખાનું
શરીર હવે તોફાની સાગરમાં પડેલી નૌકા જેવું ડોલમટોલ હતું.

ઉત્તરકુમારની અવસ્થા હજુ નાની હોવાથી, શાહી ફોજનો સામનો કરવાનું કાર્ય મોડને હાથ આવ્યું.

ખંને ફોજે તૈયાર થઈને, લડાઈના મયદાનમાં ઉતરી પડી. મોડકુમારે પ્રથમથી કરી રાજેલી ગોઠવણ મુજબ, શાહી લશ્કરનો સામનો કરવાનો થોડો દેખાવ કરીને, તરતજ હાથે કરીને પરાજય વહોરી લીધો. શાહી ફોજને થોડાજ પ્રયાસથી વિજયની વરમાળા પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી. મોડની આજની વિચિત્ર રીતભાત જોઈને, ઘણાને નવાઈ લાગી, પણ કોઈ એનો લેહ સમજી શક્યું નહિ.

ત્યાર પછી સંકેત મુજબ વિદિના સંદેશા ચાલવા લાગ્યા. છે-
વટે નિર્ણય થયો, કે અમુક રકમ જામ લાખાએ ગીજનીના પાદ-
શાહને પહોંચાડવી, અને જ્યાંસુધી તે રકમ તેને મોકલવામાં આવે
નહિ, ત્યાંસુધી ઉત્તરકુમારને પાદશાહે પોતાની પાસે બોળમાં
રાખવો.

પાદશાહના સૂણાની આ માગણી અત્યંત વસમી હતી. આવી
ભયંકર સરત ગોહિલ રાણીને લેશ પણ રૂથે તેમ ન હતું. એક
બાબુથી જામ લાખાનું શરીર દિવસે દિવસે લથડતું જતું હતું.
જ્યારે બીજી બાબુએ ખજાનાનું તળીઉં સાફ થઈ ગયું હતું. આવી
કટોકટી ભરેલી સ્થિતિમાં પાદશાહની શરત સ્વીકારવા સિવાય બીજો
એક પણ ઇલાજ ગોહિલરાણી પાસે શિલકમાં ન હતો.

પાદશાહને નગરસમૈની રાજ્ય-વ્યવસ્થામાં માથું મારતો અટ-
કાવવા માટે, આખરે હૃદયને કઠિન બનાવીને, ગોહિલ રાણીએ
ઉત્તરકુમારને પાદશાહના સુગ્રા સાથે મોકલાવ્યો. શાહી સૈન્ય જામ
લાખાના કુમાર ઉત્તર સાથે ગીજની તરફ કૂચ કરી ગયું. પાદશાહ
સાથે મોડની ગોઠવણ એવી હતી, કે ઉત્તરકુમારને તેણે કદી પણ
પાછો નગરસમૈ મોકલવો નહિ. આ કારણથી ઉત્તરકુમાર જતાં
મોડે એક છુટકારાનો દમ એવો. તેની સુદ્ધિ આખાદ રીતે પાર
પડી આથી તેનો હર્ષ માતો ન હતો.

શાહી સૈન્ય ઉત્તરકુમાર સાથે ગીજની આવી પહોંચ્યું. એ
સમયે પાદશાહના બાળી નામના શાહજાદાનું તાજેતરમાંજ અવ-

સાન થએલું હોવાથી, તે અને તેની બેગમ રાત્રિદિન એ શાહ-
નદાના શોકમાં ઉદાસ રહેતાં.

પાદશાહે ન્યારે નગરસમૈના રાજકુમાર ઉન્નડ કુમારને લેયો,
ત્યારે ઉન્નડ કુમારનો ચહેરો, તેને શાહનદાના ચહેરાને આબેદૂખ
મળતો જણાયેલ. એ બંને ચહેરાનું અનહદ મળતાપણું લેખને,
પાદશાહને અત્યંત નવાઈ લાગી. તેણે ઉન્નડને બેગમ સાહેબની
રૂબરૂ થવા જનાનખાનામાં મોકલાવ્યો.

ઉન્નડને લેતાંજ પાદશાહની બેગમને પણ તેના પર અત્યંત
વહાલ ઉત્પન્ન થયું તેના સ્વર્ગવાસી શાહનદાની અસહ પ્રતિમા
રૂપ ઉન્નડ કુમારને પાદશાહની બેગમે પ્રેમપૂર્વક છાતી સમો આપ્યો.

તે દિવસથી ગીજનીના પાદશાહની બેગમે ઉન્નડ કુમારને
પોતાના શાહનદા સમાન રાખ્યો.

હુદો—પુતર કેઆં પિંદને, બાબીય પસી પાણ,
મિંધ સહ તુહીંહ, તુંજ મમેને જામ.

સાવાર્ય—પાદશાહ અને તેની બેગમે ઉન્નડ કુમારને પોતાના શાહ-
નદા બાબી જેવાજ કરી રાખ્યો. અને કહ્યું, કે આખી મિંધનો માત્રીક
અને નગરસમૈનો જામ હવે તુંજ છે.

નગરસમૈમાં જામ લાખાની માદગી લાખી ઘણ પટેલી હોવાથી,
રાત્ર્યની લગામ મોડના હાથમાં હતી. મોડે રાત્ર્ય વ્યવસ્થા એવી
રીતે ચલાવવા માડી, કે તિનેરી ગેજ ખાલી ને ખાલીજ રહેવા
લાગી ન્યા સુધી શરત સુજગની રકમ ગીજનીના પાદશાહને પ
હોયે નહિ, ત્યા સુધી ઉત્તડ કુમારનો છુટકારો થઈ શકે તેમ ન હતું.
આથી ગોહિલ રાણી એક તરફ જામ લાખાની માંદગીની ચિંતામાં,
અને બીજી તરફથી કુમારને છોડાવવાની ચિંતામાં ચુંચવાતી જતી હતી.

ઉત્તડ કુમારને પાદશાહ પાસે આવ્યાને ન્યારે બાર માસ પ
સાર થઈ ગયા, ત્યારે એક વખત તેણે પોતાના માતાપિતાને મળ
વાને નગરસમૈ જવાની પોતાની ઇચ્છા પાદશાહ પાને વ્યક્ત કરી

પાદશાહની પ્રીતિ ઉત્તર પર એટલી ગંધી બંધાઇ ગઇ હતી, કે તે ઉન્નડની કોઇ પણ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવામાં લેશ પણ આનાકાની કરે તેમ ન હતું. પરંતુ ઉન્નડને એમને એમ મોકલવા કરતાં, તેને પરણાવીને પછી મોકલવાની પાદશાહની ઇચ્છા થઇ.

હુહો—પુતર કરે પિંદજે, ઉનડ પરણાએ જામ,
રાઠોડે. ઘર કુંવરી, જેજે વીરમગામ.

સાચાર્ય—ઉત્તર જામનાં લગ્ન પાદશાહે પોતાના પુત્રની મારફત વીરમગામના રાઠોડાની કન્યા સાથે હિંદુ વિધિ અનુસાર કરી આપ્યાં.

પછી પાદશાહે ઉન્નડ કુમારને, ઘણા જરો જવાહીર અને લાવ હરકર સાથે, સંજોડે સિંધ-નગરસમે મોકલી આપ્યો.

હુહો—સૌ ઘોડા સાંભાળને, ઉનડ સંજોડે જામ,
અચી ગડેઓ અલેકે, નગરસમે ગામ.

સાચાર્ય—બહાદુર ઉત્તર કુમાર એકસો ઘોડેસ્વારો સાથે સિંધ નગરમંડે આવીને પોતાના પિતાને ભેટ્યો.

ઉન્નડ કુમારને ઘણા માનપાન સાથે સાંજોડાને આવી પહોંચેલો જોઈને, મોડની આંતર-વ્યથાનો પાર રહ્યો નહિ. છતાં તેણે બહારથી હર્ષ બતાવવાનો દેખાવ કરવામાં જરાપણ મથ્યા રાખી નહિ. તેના મનમાં તો ઉન્નડનો કટો કંઈ રીતે કાઢી નાખવો તેનાજ વિચારો ચાલી રહ્યા હતા.

થોડા સમય પછી ઉન્નડ કુમારને રાઠોડ રાણીથી એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ. તેનું નામ સતો કુમાર રાખવામાં આવ્યું. જામ લાખાને તેના છેલ્લા દિવસોમાં આ વધામણીથી અત્યંત આનંદ થયો. ઉન્નડની આવી ચઢતી ઢળા જોઈને મોડ મનમાં ને મનમાં બળી જળીને ખાક બની જતો હતો.

આ સમયે કચ્છના પાટગઢમાં, વીરમ આવડાનો કુમાર વાઘમ આવડો રાજ્ય ચલાવતો હતો આ વાઘમ આવડો મોડનો મામે થતો હતો તેણે મોડ તથા ઉન્નડને થોડા રોજ પાટગઢ આવી જવા જણાવ્યું. મોડે ઉન્નડને આહુ અવળું સમજાવીને, તેને પોતાની

સાથે પાટગઢ ચાલવા તૈયાર કર્યો. મોઠે વિચાર્યું, કે જામ લાખો તો પયારીવશ છે. માટે ઉન્નડને પાટગઢ તેડી જઈને, ત્યાંજ તેને ઘાટ ઘડી નાખું. અને પછી જોઉં, કે સિંધની ગાદીનો માલીક બનવા કેાણુ આવે છે ?

મોડની બાજુથી ઉન્નડ કુમાર અજ્ઞાન હતો. તેણે થોડા રોજ પાટગઢ ફરી આવવાની ગોહિલ રાણી પાસે આજ્ઞા માગી. ગોહિલ-રાણી મોડના કપટી રૂવસાવથી અજ્ઞાન ન હતી. પરંતુ ઉન્નડના અત્યાચરને વશ થઈને, તેણે તેને થોડા દિવસ પાટગઢ જવાની પરવાનગી આપી. પરંતુ તેમાં શરત એ મૂકી, કે પાટગઢથી એક ગાઉને અંતરે આવેલા એક શિવાલય સુધી ઉન્નડ કુમારે દરરોજ એકલા ફરવા આવવું, અને નગરસમેથી દરરોજ ત્યાં આવનાર ઊંડી સવાર સાથે, તેણે પોતાની કુશળતાના સમાચાર મોકલવા. ઉન્નડ કુમારે ગોહિલ રાણીની આ શરતનું અક્ષરશઃ પાલન કરવાનું વચન આપ્યું. અને મોડ સાથે તે પાટગઢ જવા તૈયાર થયો.

દુહો—મોડ ગિની હલેઓ, ઉત્તડ મામેં વર,
ઉત રખઈ ગત, ઉન્નડ મારેજ મનમેં.

ભાવાર્થ—મોડ ઉત્તડને લઈને તેના મામા પાસે જવા આશ્રતો થયો. પણ તેના મનમાં ઉન્નડને મારી નાખવાની રમત ચાલતી હતી.

દુહો—આયા ફંવર પારમેં, મામેં ધર ગડેઆ,
મામેં રખેઆ માનસેં, બોથી ગોડ વીયા.

ભાવાર્થ—જને કુમારે પાટગઢ આવીને, વાઘબને બેટયા. વાઘમ ચાવડાએ બોદિ અને ગોહિલ એમ જને રાણીઓના કુમારોને માનપૂર્વક રાખ્યા.

ગોહિલ રાણીની સૂચના અનુસાર, ઉન્નડ કુમાર દરરોજ સંધ્યા સમયે પેલા શિવમંદિર સુધી એકલો ઘોડા ફેરવવા જતો. અહીં ગોહિલ રાણીને મોકલેલો ઊંડીસવાર પણ દરરોજ સંકેત મુજબ ઉન્નડ કુમારના કુશળ વર્તમાન લેવાને આવતો.

એક દિવસ જેવો ઉન્નડ કુમાર પોતાના અથ સાથે અહીં આવ્યો, તેવોજ ઊંડીસવાર પણ આવી પહોંચ્યો. ઊંડીસવારે જામ

લાખાની વધતી જતી બીમારીના સમાચાર આપ્યા, અને ગોહિલ રાણીનેા પત્ર પણ આપ્યો. પત્રમાં જામ લાખાની કટોકટી જણાવી સ્થિતિની હકીકત હતી. અને ઉન્નડ કુમારને એક પણ પળનેા વિલંબ કર્યા સિવાય, નગરસભે પહોંચી આવવાનું ફરમાન હતું.

ગોહિલ રાણીની આજ્ઞા અનુસાર, ઉન્નડ કુમાર તેજ ક્ષણે નગરસભે જવા તૈયાર થઇ ગયો. તેણે જરા પણ વિલંબ કર્યા વગર, પોતાની પવનવેગી ઘોડીને ઊંઠીસવાર સાથે મારી મૂકી.

હુહો—ઉન્નડ હુલાઈ હુંજકે, ઘોડી ફેરે ગાટ,
આયો ઉનઈ ચોટ, ગડેઆ આમાં ગોડકે.

ભાવાર્થ—ઉન્નડે પોતાની ‘ હુંજ ’ તામક ઘોડીને તેજ વખતે નગરસભે તરફ ફેરવી, અને એકજ ચોટમાં ત્યાં પહોંચીને પોતાની માતા ગોહિલ રાણીને હેટયો.

ઉન્નડ કુમાર નગરસભે પહોંચ્યો, ત્યારે જામ લાખો ધૂરાઈ ઇલા શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો. ઉન્નડ કુમારને વળતસર આવી પહોંચેલો જોઈને તેને આનંદ થયો. તેણે સ્વહસ્તે ઉન્નડ કુમારના મસ્તક પર જામની પાઘડી ખડેરાવી. અને પોતે નિશ્ચિંતપણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

હુહો—સિંધ સલામી ટુહીંછ, સલ હી રાજ રેઆણ,
પાગ ખંધાઈ ઉન્નડકે, પાણ છડેઆ પ્રાણ.

ભાવાર્થ—જામ લાખાએ ઉત્તરને જામની પાઘડી ખંધાવી, અને કહ્યું, કે આ સમસ્ત સિંધનું રાજ્ય હવે તારું છે. આમ કહી, તેણે પોતાની દેહનેા ત્યાગ કર્યો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

આંદાઈમૃતિ જામ ઉગડ. (૧૪૭)

(૧)

ઉગડનો રાજ્યાભિષેક.

પાટગઢમાંથી ઉન્નડ કુમારના અણચિંતવ્યા ગમન પડી મોઢે
બહુ બહુ શક જોઈ, પરંતુ તે પાછો ન કર્યો તે નજ કર્યો. ઉન્નડ
કુમારના સપગા અંગરક્ષકો અને નોકર-ચાકરો હજુ પાટગઢમાંજ
હોવાથી, પહેલે દિવસે મોડને વધારે શકા ન આવી બીજે દિવસે
તેણે ચારે તરફ ઉન્નડ કુમારની ગોધખોજ કરવા માડી, પરંતુ તેના
કર્ધ પણ પત્તો લાગ્યો નહિ ત્રીજે દિવસે જ્યારે તેને જામ લાખો
દેવ ધયાના અને ઉન્નડ તખ્તનશીન ધયાના સમાચાર મળ્યા, ત્યારે
જ તેની આંખ ઉઘડી. તે હવે સપગી બાજી સમજી ગયેલો હો-
વાથી, તેની વ્યથતાનો પાર રહ્યો નહિ. તેના મનની મુશક મનમાં
જ રહી ગઈ. જે ઉન્નડનો ઘાટ ઘડી નાખવા તે કેટલાએ દિવસથી
આકુળ-આકુળ થઈ રહ્યો હતો તેને સિંધના રાજ્યતપ્ત પર બેઠેલો
સાંભળી, મોડની રગેરગમા ધર્મનો જ્વાળામુખી જાગી બેઠ્યો. આથી
તે વાયુ-વેગે નગરસરે આવી પહોંચ્યો પરંતુ ત્યાં તે, ગોહિલ
રાણીએ પરવાનગી વગર કોઈને પણ અદર ન દાખલ થવા દેવાનો
સખ્ત પ્રબંધ કરેલો હોવાથી, તે લાચારીએ અંદર આવી ગયો નહિ.

જામ લાખાની જૂઠાવાળ માટે આવનારાઓ વાન્તે, શહેર બ-
હાર એક તણુ ઉભો કરવામા આવ્યો હતો આથી મોડ ત્યાં ગયો,
અને જામ લાખાની લૌકિકે આવેલા અન્ય મહેમાનો સાથે પોતાને
મળેલા અન્યાયનો ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યો

મોડના આવી પહોંચવાની વાત જ્યારે ગોહિલ રાણીએ જાણી,
ત્યારે તેણે તેને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો, અને બધા ભાઈઓ
વચ્ચે આસની વહેંચણી કરવા માડી

હુહો—મંધી ડિનાં મોડ કે, મનાઈ મરંધ,
ઉનડ વિડો સામે, સહે જેંછ સિંધ.

ભાવાર્થ—મોડ અને તેના ત્રણ ભાઈઓને ગ્રાસમાં સિંધનું મંધી પ્રગણું આપવામાં આવ્યું અને મનાઈ વિગેરે ત્રણ ભાઈઓને મરંધ પ્રગણું આપવામાં આવ્યું. તે સિવાયની સમસ્ત મિંધની રાજ્યધાની નગર-સર્મેમાં ઉન્નડ ગાદીએ બેઠો.

આ વહેંચણીથી મોડને લેશ પણ સંતોષ થયો નહિ. ઉલટું તેની અદેખાઈની આગમાં બંધે ધૂત હોમાયું. છતાં હાલમાં તો તેની પાસે બીજો એક પણ ઈલાજ ન હોવાથી, ગોઠિલ રાણીએ કરેલી વહેંચણી માન્ય રાખ્યા સિવાય તેનો ફૂટકો ન હતો.

જામ લાખા ધૂરાણી માંદગી દરમિયાન જે વખતે સિંધની રાજ્યવ્યવસ્થા મોડનો હાથમાં હતી, તે વખતે તેણે ભાટ-ચારણ આદિ સઘળા યાચકવર્ગને નગરસર્મેમાંથી બહાર કઢાડી મૂક્યા હતા. પરંતુ ઉન્નડ જામ તો એક અદ્વિતિય દાતાર હતો. તેના રાજ્યમાં યાચકવર્ગનો અભાવ, તેના હૃદયમાં કાંટાની માફક ખટકવા લાગ્યો. આથી તેણે ચારે તરફથી ભાટ-ચારણોને બોલાવવા માંડ્યા. અને સૌને ફૂટે હાથે દાન-માન આપીને સંતુષ્ટ કર્યા ઉન્નડ દાતારની કીર્તિ દેશ-વિદેશમાં પ્રસારવા લાગી. ભાટ-ચારણ પેટ ભરીને તેનાં શુણ્ઘાન ગાવા લાગ્યા. આજ પણ ઉન્નડ જામની દાતારીનાં યશો-ગાન ચારણોડો મુકતકંઠે ગાય છે.

હુહો—રૂટે મિંજા રૂચ, માલેં ધ્રાએ મંગણાં,
ખજનેંજા ખૂચ, જામ ઉન્નડ ઉપટેઆ.

ભાવાર્થ—જામ ઉન્નડે માગણોને ખરા દિવથી માલ-મિંકત આપીને તૃપ્ત કર્યા. એણે પોતાના હડા ખજના માગણોડો માટે ખોલી નાખ્યા.

હુહો—જુગ જુએ તું જામ. જાચકજા આધાર,
ખંધી માણુક મુઠીયું, વિડો કે દાતાર.

ભાવાર્થ—હીંગ માણુકની મુઠીઓના દાન કરનાર, યાચકોના આધાર રૂપ ઉન્નડ જામ! તું જુગે જુગ જીવે.

હુહો—ઉન્નત એ મર અથે, મુંજ મંગણુદાર,
જે મુંજે આધાર, ઈ દી રમે અજોસરા?

ભાવાર્થ—ઉન્નત જામ કહે છે, કે મારા માગણુદાર ભવે મારી તરફ આવે, જેઓ મારે આધાર છે, તેમને હું નિરાશ કેમ રહેવા દઉં ?

હુહો—ડમરેઓ ત કે, પલટયો પાત્ર લરે,
ધન લાખાણી કે, ડીયણુ ચંદુ ચિત્તમેં.

ભાવાર્થ—જે ગુસ્સે થાય તો પણ દાન આવે, અને પલટી નવ છતાં પાત્ર વીકાર કરી દે, એવા જામ ઉન્નત લાખાણીના મનને દાન આપવું એજ વસ્તુ પ્રિય છે.

હુહો—ઉન્નત તોણ રીત, પરખંડે પધરી થઇ,
હુવા મુસાફર મસીત, તેકે લાખાણી લાડા કેઆ.

ભાવાર્થ—હે ઉન્નત જામ ! તારી દાતારી તો દેશ પગદેશમાં પ્રખ્યાત થઇ છે. કારણ કે જેઓ તદ્દન મુશ્કેલીમાં હતા, તેમને પણ હે લાખાણી જામ ! તેં ચણુગારીને લાગ જોવા બતાવ્યા છે.

હુહો—લાખાણીજે રાજમેં, લુકે રાત રેઆ,
કિની માણુક મેડેઆ, કિની ખજાના ખયા.

ભાવાર્થ—લાખાણી ઉન્નત જામના રાજ્યમાં જેણે એક રાત પણ વાસ કર્યો હોય, તેમાંના કાઈ હીરા માણુક એકઠા કરી લે છે, અને કાઈ ખજાના જેટલું દ્રવ્ય સંધરી લે છે.

જામ ઉન્નતે જે લાટ ચારણોને તેડાવ્યા હતા, તેમાંથી તેના મુળની કીર્તિ-કથા જાણનાર એક પણ નીકળ્યો નહિ.

હુહો—ઉન્નત ફેરે આણુ, સભા કોઠાયા મંગણુ,
ઉભા થઇ અજાણુ, કોય ન ચોરે કીનરો.

ભાવાર્થ—ઉન્નત જામે ચારે તરફથી માગણોને બોલાવી લીધા પ-રંતુ કીનરો વાછંડ વગાડીને જામનાં પૂર્વજોનાં ગુણગાન ગાઈ શકે એવા એક પણ તેઓમાં હતા નહિ.

ખોળ કરતાં કેટલાક દિવસે ઉન્નત જામને જાણ થઇ, કે તેની

કુળ-કથા જાણનારા માગણુ સાજન મેરૈયો, અને માણેક તુમેર બો-
તાડી ગામે રહે છે. આથી તેણે તેમને બોલાવવા માટે વાહનો મો-
કલાવ્યાં. તપાસ કરતાં જણાયું, કે સાજન મેરૈયો, અને માણેક
તુમેર તો ક્યારનાએ પરલોકવાસી થયા છે, પરંતુ તેમના દીકરા
એણુ અને હારસ હયાત છે. અહીં એણુ અને હારસની સ્થિતિ
અત્યંત તંગ બની ગઈ હતી. તેમના પર કરજનો બોલે એટલો
બધો વધી ગયો હતો, કે તેમાંથી શી રીતે ઉગરવું, તેનીજ ચિં-
તામાં તેઓ રાતદિવસ ગીરફતાર રહેતા હતા. આ લોકોએ તેમને
તેડવા આવનારાઓ પાસે પોતાની વિષમ સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું.
ત્યારે તેઓ બોલ્યા:—

હુહો—ઉગો આય અભમે, સમું સુરજ છ'ય,
હલો તિહાં મંગણાં, પાય કરજ રાંધો કીંય ?

ભાવાર્થ—આકાશમાં ઉન્નડ જામ સૂર્ય સમાન પ્રકાશી જાયો છે.
માટે હે માગણુદાર ! ને તમે ત્યાં આવશો તો તમારું કરજ કેમ રહેવા
પામશે ?

આખરે આ લોકોના અત્યંત આમહથી સાજન મેરૈયાનો પુત્ર
એણુ મેરૈયો, અને માણેક તુમેરનો દીકરો હારસ તુમેર, એ બંને
જણુ જામ ઉન્નડની સલામે નગરસમે જવા તૈયાર થયા.

આમ આ બંને જણુ પોતાના કુટુંબ કબીલા સાથે નગર-
સમે પહોંચી આવ્યા બીજે દિવસે સવારમાંજ તેઓ જામની સલામે
જવા ચાલતા થયા ઉન્નડ જામને જોતાંજ તેઓ બોલ્યા:—

હુહો—બાબલ વડી ઉખતો, માણુ મંગણુદાર,
સજો સોન ભાર, તુમેર કે તોરે રખ્યો.

ભાવાર્થ—મિસરનો મુલક છોડતી વખતે જામ નરપતે, બાબલ બેડી
પર ચડ્યા પછી પણ માણુ માગણુદારને તેમાં બેસાડીને પોતાની સાથે
લીધો હતો. અને તુમેર ચારણ સામરને તો આખો સુવર્ણભાર તોળીને
પોતાની પામે રાખ્યો હતો. તેમનાજ અમે વંશને છીએ.

પોતાના અસલી માગણુદારોને આવી પહોંચેલા જોઈને, ઉન્નડ
જામને ઘણો આનંદ થયો. તેણે તેમને પૂછ્યું, હે માગણુદાર !
તમે સુખી છો કે દુખી ?

જામ ઉન્નડના પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓ જોડ્યા.

હુહો—ઉન્નડ તોજી આસમે, વિદ્યા શુભરીઉ ઠીય,
સમા પારજે સીંચ, જે નરપત દોલ કરાર કયા.

ભાવાર્થ—હે ઉન્નડ જામ ! અમે તારી આશાએ દિવસ શુભરી રહ્યા છીએ. નરપત જામે જે કાલકરાર કર્યા છે તે તમારે પણ પાળવા જોઈએ.

હુહો—સમું સખાવત જી, હિભો પુછે પર,
કોડે મંગણુદાર કે, કે વિલાસા ધર.

ભાવાર્થ—દાનવીરતાના રસ્તા શોધતો જામ ઉન્નડ માગણોને મો-લાવીને તેમને દીક્ષામા આપે છે.

હુહો—કયા મુણાયો ફરજી, આંધં અસાંજ બાર,
અયો આંધં અસાંજ, અસલી મંગણુદાર.

ભાવાર્થ—જામ ઉન્નડે એણે અને હારમને કહ્યું, તમે અમારા બા-ળક સમાન છો અને અમલી માગણુદાર છો. માટે અમારા કુળની કયા મંગળાવો.

પૂર્વજોની કીર્તિનાં શુભગાન શ્રવણ કરવાનું મહત્ત્વ બતાવતાં હારસ ચારણ જોડ્યો:—

હુહો—પરીયા-શુણ પરભાતમે, સૂરા જે મુણન,
ત વિલી ગાલડી તિન, કોય નં થીએ કુલુભમે.

ભાવાર્થ—જે શરણો મવારમાં પોતાનાં વડીયોના શુભ-ગાન સાં-ભળે છે. તેમના હૃદયમા દોષ પણ હવડી વાત પ્રવેશ કરવા પામતી નથી.

હુહો—પરીયા-શુણ પરભાતમે, રિડે જે રખન,
તપ નં-અચે તિનીકે, આએ પરીયા નિન.

ભાવાર્થ—જે પ્રભાતમાં પોતાના પૂર્વજોના ગુણોને હૃદયમાં ધારણ કરે છે, તેને કદી પણ આંધ અાવતી નથી પૂર્વજો તેની મદાય કરે છે.

જામ ઉન્નડના દુરમાનથી રાજઢરમારમાં કચેરી ભરવામાં આવી. એણે મેરેયો અને હારસ ચારણ કચેરીની વચ્ચે બેઠીને સમાવંશની કીર્તિ-કથા કહેવા લાગ્યા.

હુહો—વિહો તુમેર વિચમેં, દુહા ઓણહાર,
સમા ઓસંભા ઉલથા, ઈ તકણાં મંગણહાર

ભાવાર્થ—દુહાને કહેનાર હારસ ચારણ વચમાં બેડો. મમાઓ જે
મમયે ઓમમના કુંગર પરથી ઉતર્યા, તે મમમના આ તેમના વાચક છે.

જામ ઉન્નડે કેટલાક દિવસ લગી એણુ અને હારસના મુખથી
પોતાના વડીલોની ખ્યાતિ શ્રવણ કરી. આ ગુણ-ગાથા પરિપૂર્ણ
થતાં જામ ઉન્નડ ખૂબ આનંદિત થયો. તેણે હારસ ચારણને સિંધનું
બોલાડી પ્રગણું અને એણુ મેરેયાને હીરડી પ્રગણું દાનમાં આપી દીધાં.

હુહો—હારસ બોલાડી ઈનીં, હીરડી ઓણુ મીર,
સમું ઈ સુધીર, જે પરીચે વાટું પારયું.

ભાવાર્થ—હારમને બોલાડી, અને એણુને હીરડીનું દાન કરીને ઉ-
ન્નડ જામે પોતાના વડીલોની રીતો પાળી આપવા માડી.

ઉન્નડ જામના દાનથી પ્રસન્ન થઈને, એણુ અને હારસ તેના
ગુણ-દાન ગાથા લાગ્યા.

હુહો—ઉન્નડ ઉત્તર માંચ છું, સેરીં કંટયું;
દાતારે સિર બધીયું, સે ધણું પુસયું.

ભાવાર્થ—જામ ઉન્નડે ઉત્તરના મેહની માફક આકાશમાં એવી શેરો
કહાડવા માંડી, કે તેની વૃષ્ટિથી અન્ય દાતારોના મસ્તક પરનાં વસ્ત્રો લીન-
ધને તરળોળ બની ગયાં. અર્થાત્ ઉન્નડ જામે સઘળા દાતારોને ઢાકી દીધા.

હુહો—જેસીં મુરજ સોમ, તેસીં ઉન્નડ તું અઝે;
સિંધ લસેરી લોમ, લાખાણી લડાઈ તેં.

ભાવાર્થ—હે જામ ઉન્નડ ત્યા લગી સુર-ચંદ્ર રહેશે, ત્યા લગી તું
પણ અદાય-અમર રહીશ. લાખાણી વીર ! તેં ગિંધની જ્વલિને દીપાવી.

હુહો—ઉન્નડ આરંભ રામ, દુઃખ લાંજણ દાતા-ગુર;
તોં ડિંકે હે જામ ! સભ આસાઈં પુરીઉં.

ભાવાર્થ—દુષ્ટોને ભાંગનાર, દાતાઓના ગુર, અને રામ સમાન હે
જામ ઉન્નડ તારાં દર્શન માત્રથીજ મારી સઘળી આશાઓ પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ.

હુહો—ઉન્નડ દેરે આણુ, સભ દોઢાયા મંડણા;
જિકા અંગે રેઆણુ, સમે પુછીને સે કધ.

ભાવાર્થ—ઉન્નડ જામે આણુ દેરવીને પોતાના સપળા ચાચેકને બોલાવી લીધા. અને પોતાના વંશમાં જે રીતીઓ ચાત્રની હતી તે પાછી આણુ કરી દીધી.

હુહો—જિનીં ધૂન ધણી, સે ડી વિલા મંગણાં ?
કધ કાત ધણી, અમચી ઉન્નડ કેઆ.

ભાવાર્થ—જેનો ઉન્નડ જામ જેવો ધૂન ધણી છે, તે માગણુ વીધા કેમ રહે ? ઉન્નડ જામે એમને પુછેજી દાન આપીને અમચી કર્યા.

(૨)

જામ ઉન્નડનું અપૂર્વ ઔદાર્ય.

જામ ઉત્તડનો કુમાર સત્તોજી હવે પાંચેક વર્ષનો થવા આવ્યો હતો. કુમાર સત્તાજી પર ઉન્નડ જામને અનહદ હેત હતું. સત્તાજીને તીર કમાન અને તડવાર વાપરવાનો બાંધ્યાવસ્થાથીજ અત્યંત શોખ હતો. આથી જામ ઉન્નડે તેના માટે એક નાનકડું ધનુષ્ય, અને એક નાનીશી ઢાલ-તડવાર ખાસ તૈયાર કરાવ્યાં હતાં. કુમારને એ નાનુક તડવાર પ્રત્યે એટલો પ્રેમ હતો, કે એ તેને આખો દિવસ પોતાની કમર પરના કમરપટામાં લટકાવી રાખતો.

હારસ ચારણનો પુત્ર પણ પાંચ સાત વર્ષની ઉંમરનો હતો. રાજકુમાર અને આ ચારણપુત્ર વચ્ચે સારો સ્નેહ બંધાઇ ગયો હતો. આથી આ બંને જણુ લગલગ બધા વખત સાથેજ રહેતા, અને રમત-ગમત કરતા.

આ બંને જણુને એક બીજા વગર ગમતું નહિ. ખાવાપીવામાં તેમજ હરવાકરવામાં આ બંને બાલગિત્રો સાથેજ હોય. તેમનો આખો દિવસ જુદી જુદી જાતની રમતો રમવામાંજ પસાર થતો.

દરરોજ એકની એક રમતો રમી રમીને કંટાળી ગયેલા રાજકુમારને આજ એક નવી રમત રમવાની ઇચ્છા થઈ.

જેમ વણિક-પુત્ર દુકાન માંડીને વેપાર કરવાની રમત રમે, સિ-
ખારીનાં બાળકોને જેમ લીખ માગવાની રમતોનું મન થાય, તેમ
આજે રાજકુમાર સત્તાજીને એક લયનક રમત રમવાની અસિદ્ધાપા
બગી હાડી.

રાજકુમારે થોડાજ દિવસ પહેલાં માતાને પાડો ચડાવવાની
ક્રિયાનું લક્ષ્યપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યું હતું. આજ તેને માતાપર પાડો
ચડાવવાની રમત રમવાની ઇચ્છા થઇ. આથી તેણે ચારણપુત્રને
માતાનો પાડો બની જવાની આજ્ઞા કરી દીધી.

ખિચારા ચારણ બાળકને પાડો બનવાનું આવડતું ન હતું.
પાડો બનવાની રીત તે રાજકુમારને ખૂબ લાગ્યો.

“ અરે, પાડો બનતાં પણ નથી આવડતું ? ખરેખર, તું તો
કશુંજ નજીવો નથી.” રાજકુમારે કહ્યું. “ તું તારા હાથ-પગ જ-
મીન પર રાખીને માથું નમાવી, માતા પાસે ઉભો રહેજે. અને હું
તરતજ તારું માથું, મારી આ તડવારથી ઉતારીને માતા પર ચ-
ડાવી દઇશ. બસ આટલુંજ એ રમતમાં ધ્યાન રાખવાનું. આજ તો
ચારણીયા, ખરેખર, એ રમતમાં ખૂબજ મજા પડવાની.”

રાજકુમારની વાત હારસ ચારણના પુત્રને અતિ લયકર લાગી.
તે ગભરાવા લાગ્યો તેનાં અંગે અંગ ધૂજવા લાગ્યો. એમ છતાં
રાજકુમારની આજ્ઞાનો અનાદર કેમ થાય ? ચારણ-પુત્ર મનમાં
આકુળ-વ્યાકુળ થવા લાગ્યો.

રાજકુમાર તરત સમજી ગયો, કે ચારણ-પુત્ર ડરી ગયો છે.
આથી તે તરતજ બેઠી બિઠ્યો.

“ ચારણીયા ! એમાં આટલો ડર છે શાનો ? ચારણનો દી-
કરો તો ખરોજને ! હે, ત્યારે હવે હુંજ પાડો બનું છું. અને હે
આ તડવાર ! તું તેને મારા પર ચડાવી દેજે ! અમે રાજપૂત
બન્ધા, એમ ડરી જવાના નહિ હો ! ”

આમ કહી રાજકુમાર સત્તોજી તરત મસ્તક નમાવીને ઉભો
રહ્યો. ચારણપુત્રને તેણે તડવારનો ઘા કરવા આજ્ઞા કરી દીધી.

બિચારો ચારણ પુત્ર વગી પાછો પત્થરવત્ સ્થિર થઇ ગયો. શું કરવું તે તેને સૂઝતું નહિ.

રાજકુમારે ફરીથી કડક અવાજે એજ ફરમાન કર્યું.

ચાણુ બાળક સુગોજ ઉભો રહ્યો.

ચારણની અતિ નબળાઇ જોઇને સત્તોજ તેના પર શુભ્સે થયો. તેણે તેને ઠરડાકીથી કહ્યું, કે “હવે તું નહિ માને, તો હું તનેજ પાડો બનાવી દઇશ”

ચારણ-પુત્રના બાળ-મગજમાં અનેક સુંઝાણોનાં ચક્ર ફરી વળ્યાં.

રાજકુમારનાં ફરમાન તો ઉપરા ઉપરી ચાલુજ હતાં.

થરથરતા હાથે ચારણપુત્રે તદ્વાર ઉઠી ઠરી, અને સત્તાજના ગળામાં ઘોંચી દીધી ધડ ! ધડ ! ધડ ! કરતી લોહીની ધારા જ-મીન પર ચાલવા લાગી. રાજકુમારનો આખો આરડો તેના રક્તથી રંગાઈ ગયો.

ઘોડીજ વારમાં એ વીર રાજપૂત બાળનો આત્મા તેના દેહને છોડી ગયો.

બીકણ ચારણ પુત્ર, આ ભયંકર દૃશ્ય વધુ વખત જોઇ રહે વાને અશક્ત હતો તે મૂઠીઓ વાગીને પોતાના ઘર તરફ નાઠો.

હુહો—કેં કાંસાઇ કાગ, ખરરર ! રત ખરોરેઆ,
કાતી ચારણ બાર, ગિર વાઇ મતેજે.

ભાવાર્થ—ચાણુ બાળકે કમાઇનું કાર્ય કરીને મનાજી કુમારના મૃતક પર તદ્વાર ચવાની દીધી. ખજખજ ! કંચુ વોવી રહેવા લાગ્યું.

આ વર્તમાન સાંભળીને, સમગ્ર નગરસભેમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો સૌ કોઇ હારસ ચારણ તરફ ધિધાર અને પ્રીતકારના વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા.

હારસ ચારણને તેના પુત્રના અધાર કૃત્યથી અત્યંત સંતાપ થયો તેની રક્તે ચરેલી જાજી આમ અચાનક ધૂળ મળી જવાથી,

તે દેવને દોષ દેતો, અને પોતાની કમનસીબી પર આંસુ સારતો વિલાપ કરવા લાગ્યો. તેને ધાસ્તી પેડી, કે પાટલી કુમાર સત્તાજીવું ખૂન કરવા બદલ ઉન્નડે જામ તેમનો બધાનો લખકર રીતે નાશ કર્યા વિના રહેશે નહિ. આથી તે પોતાનો સઘળો આસથાસ અને માલમિલકત મૂકી દઇને માત્ર જરૂર ભેગી સામગ્રી સાથે પોતાનાં સ્ત્રી-પુત્રને લઇને, છાનોમાનો નગરસમૈનો ત્યાગ કરી ગયો.

કુમાર સત્તાજીવો મૃત્યુના સમાચાર સાંભળીને જામ ઉન્નડને અસહ્ય આઘાત લાગ્યો. કુમાર સત્તાજી પર તેને અનહદ હેત હોવાથી તે રાતદિવસ તેના શોકમાં બેચેન રહેવા લાગ્યો. પરંતુ જ્યારે તેણે સાંભળ્યું, કે હારસ ચારણ નગરસમૈ છોડીને ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે તેની આંતરબ્યથા અનેક ગણી વધી ગઈ. એક ચારણ કુટુંબ તેની બીકથી રખડતું બની જાય, એ વાત તેના અંતરમાં તીરની પેઠે ખૂંચવા લાગી, બનવાતું હતું, તે બની ગયું એમ જાણી, સાગરહૃદયી જામ ઉન્નડે તેજ વખતે હારસ ચારણને માનપૂર્વક સમજાવીને તેડી લાવવાને ઘોડેસ્વારો દોડાવ્યા.

હારસ ચારણ નગરસમૈથી પાંચ-સાત ગાઉ દૂર નહિ ગયો હોય, ત્યાં તો ઘોડેસ્વારો તેની નજદીકમાં આવી પહોંચ્યા. તેમને આવી પહોંચેલા ભેળને હારસ ચારણે વિચાર્યું, કે હવે આવી પ્રત્યું! આ ધાસ્તીથી તે ઘોળો ખૂણી જેવો બની ગયો. પરંતુ પેલા ઘોડેસ્વારોતું તેના પ્રત્યેતું વર્તન વદન જીલ્લજ પ્રકારતું હોવાથી, તેના ખોળીઆમાં કંઈક જીવ આવ્યો. તેઓ અત્યંત આદરમાનપૂર્વક તેને શાન્તિથી સમજાવીને નગરસમૈ તેડી ગયા.

બીજે દિવસે જામ ઉન્નડે કચેરી લરીને હારસને તેડાવ્યો,

જામની હાકલ આવવાની વાત સાંભળીને તેના હૃદયમાં પાછી ફાળ પડી. તેનું મોડું કાણું ધળા પડી ગયું. શું મ્હોં લઈને કચેરીમાં જવું, એ વાત આ ચારણને મુંઝરી રહી હતી છતાં તેનાથી જામના હુકમનો અનાદર કરી ચકાય એવું પણ ન હતું. તે સાંગતા પળે દરબારમાં આવ્યો. હારસને આવતો ભેળને કચેરીમાંના એક જણે બીલને કરી, કે આને તો તોપને મોટેજ બાંધવો ભેળે એ આ શબ્દો જામ ઉન્નડને ધાને આવતાં તે બોલ્યો:—

હુહો—મારે મંગલુદારકે, કિનીં પૂરા નાં કેઆ,
સમેં જે સણુગાર, માફી મંગલુદાર કે.

ભાવાર્થ—માગલુદારને મારીને કોઇએ ઉત્તતિ માધી હોય એવું બન્યું નથી. એમને માફી બક્ષી એજ અમારો મમાઓનો શણુગાર છે.

ઉન્નડ જામના આ ઔદાર્યપૂર્ણ વચનો શ્રવણ કરીને, પેલો માણસ શરમાઇ ગયો. એટલામાં તો હારસ ચારણ નજદીક આવી પહોંચ્યો. ચારણને આવી પહોંચેલો જોઇને, ઉન્નડ જામ એકદમ પોતાના તપ્તપરથી નીચે ઉતરી આવ્યો.

જામ ઉન્નડ! આ શું કરવા માગે છે, તે કેા સમજી શક્યું નહિ સૌ ડોઇ જુદી જુદી કદ્દપનાઓ કરતા, એકજ દૃષ્ટિએ આ ઘટના નિહાળી રહ્યા.

ઉન્નડ જામ આગળ ચાલ્યો. અને હારસ ચારણ પાસે આવી પહોંચ્યો. ચારણનો હાથ પકડી, તેને રાજ્ય-તખ્તનાં પગથીઆં ચઢાવી, જામ ઉન્નડે તેને નવલખી સિંધના સિંહાસન પર બેસાડી દીધો.

જામ ઉન્નડની આવી અપૂર્વ ઉદાર વૃત્તિ જોઇને આખી સભા સ્તબ્ધ થઇ ગઇ.

ચારણ તો જાણે પોતાની સાન-સાન ભૂલી ગયો હોય એવો બની ગયો. તે તખ્ત પરથી ઉસો થઇને બોલ્યો, “સિંધુના સરદાર! હું એક ગરીબ ચારણ આ સમસ્ત સિંધની ગાદીને શું કરું? હું તો આપનો એક ભયંકર ગુન્હેગાર છું. માટે મને તો વધુમાં વધુ શિક્ષા મળવી જોઇએ.

આમ હારસ ચારણની અત્યંત આનાકાની છતાં જામ ઉન્નડે તેને અઢી દિવસ સુધી સિંધની સમસ્ત રાજ્યસત્તા સોંપી દીધી. સિંધના જામીનદારો અને જાગીરદારો હારસ ચારણની સલામે આવવા લાગ્યા.

હુહો—ઉન્નડ અદર્શ રીયઝ, તખ્ત કે તેઆગ;
રાજ સિંધ સમરખાં, ઘર પાનરં પાગ.

લાવાર્થ—જામ ઉન્નડે અઢી દિવસ લગી સિંધના તખ્તનો ત્યાગ કર્યો. અને એક ચાચકના મસ્તક પર જામની પાથડી પહેરાવી તેને સમન્ત સિંધ સોંપી દીધી.

હુહો—પાણુ પોટરીઓ હુથ કરે, ચારણુ કેં સુરતાણુ;
સામૈજો સુરતાણુ, ઉન્નડ ઝાલેં આવેઓ.

લાવાર્થ.—જામ ઉન્નડે પોતાના હસ્તમાં માત્ર એક જળપાત્રજ ધારણુ કરીને સધળી સત્તા ચારણુને સોંપી દીધી. અને આ રીતે તગરન સમૈનો મરદાર રાજ્યમહેલે ગયો.

હુહો—ખ્યા તાં પાત્ર પુછન, ડડેં લાખાણી ડે;
ઉન્નડ ઈય વધે, સસિયલજ સામૈ ઘણી.

લાવાર્થ—ખીજ તો પાત્ર પૂછીને દાન આપે છે, પણ ઉન્નડ જામ તો અસાનો ને પણ સંતોષે છે. હે લાખાણી જામ! જેમ ચંદ્રની કળા ચડે છે, તેમ તારી પણ દિનદિન પ્રતિ ચઢતી કળા થજો.

જામ ઉન્નડની અનુપમ દાનવીરતા સંબંધમાં કવિ દેહે છે:—

૩૫૬.

કોલ વરસ કીયા કરણીગર, લાલ દાતાર કવીચે લાગ;
આપડ કોડ તણે છત્ર ઉન્નડ, તો વણુ આપે કવણુ તેઆગ.
મુઘો દાઓજ કેરા ઓસામા, મેલ ગાનારાં ન સૂઝે માગ;
દાન તો વડા દાતારે દીધા, તખ્ત કિણુ ન કીધા તેઆગ.
સો લખાં લગ દાન સમષેઓ, પોતી વખાણાં પ્રધીસર પાણુ;
તો જિમ ઘોડ તખ્ત યેસાડે, સો કવ કીણુ ન કીયા સુરતાણુ.
સિંધ તણે તેં તખ્ત યેસાડે, પાત્રાં લણુઓ મહાપસા;
લોલીયા તેં દીનો લાખાઉત, સિંધ તણે છત્ર સામ સા.

(૩)

મોડ-મનાઇનું કાવત્રું.

જામ ઉત્તરની ચઢતી કળા મોડથી સડુન થઇ શકી નહિ. જેમ જેમ ઉન્નડ જામની કીર્તિનાં ગુણગાન દેશ-વિદેશમાં ગવાતાં ગયાં, તેમ તેમ મોડના મનનો ધર્મિ-અગ્નિ વધુને વધુ પ્રજ્વલિત થતો ચાલ્યો.

વળી મોડને પરવાનગી વગર નગરસભેમાં પ્રવેશ કરવાની પણ મનાઇ હોવાથી, તેનું મન અત્યંત અસંતુષ્ટ રહેતું. આ કારણથી મોડે યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી જામ ઉન્નડના ભાઈ મનાઇને પોતાના પક્ષમાં મેળવી લીધો. આ જાને જણ ઉન્નડ જામને કાર કરીને, નગરસભેની રાજ્યસત્તા લોગવવાનાં સ્વપ્નાં એવવા લાગ્યા.

હુહો—મોડ રખડું મનમું, ઉત્તર મારેજી મનું;
કરીએ મનાઈ કેમ, ત સાંભેજ સરદાર થીડું.

— ભાવાર્થ—મોડે પોતાના મનમાં ઉત્તરને મારી નાખવાની ઇચ્છા ગમીતે મનાઇને કહ્યું, કે જો તું એક દામ કરે, તો આપણે નગરસભેના સરદાર બની જઈએ.

એક દિવસ મોડે જામ ઉન્નડને કહેવડાવ્યું, કે “તમારા જેવા ઔદાર્યભૂતિ અમારા જામ હોવા છતાં, અમે કેટલાએ દિવસથી તમારાં દર્શન માટે પણ તલસીએ છીએ. માટે અમારી એ ઉમેદ તમે સત્તર પાર પાડ્યો એવી આશા છે.”

ઉન્નડ જામના દુઃસ્વભાવ ઉદારતાનો પાર ન હતો. તે મોડનો સંદેશો સાંભળીને તેનું અંતર બહુમાવની લાગણીથી આર્દ્ર બની ગયું.

રાજ્યની સઘળી વ્યવસ્થા ઉન્નડ જામના હસ્તમાં હતી. છતાં તે દરેક કાર્યમાં ગોઠિલ માતાની સલાહ લેવાનું કદી ચૂકતો નહિ. આથી તેણે મોડના અંદેશાની વાત માતા પાસે રજુ કરી. ગોઠિલ રાણી રાજ્ય-તંત્ર ચલાવવામાં એાછી પ્રવીણ ન હતી. તેને મોડના અંદેશામાં કાવત્રાની ગંધ આવવાથી, તેનાથી સદા ચેતતા રહેવા તેણે ઉન્નડ જામને સલાહ આપી. પરંતુ મોડની નમનતાઈ ભરતી વિનં.

નહ જામતું ઉદાર હૃદય દ્રવી
તિઓ વારંવાર આવવાથી, અથવાની પરવાનગી આપી દીધી.
ગયું. તેણે મોડને નગરસભેમાં

લઈને નગરસભેમાં આવી પહોં-
મોડ તરતજ મનાઈ સહુ સ્વીકાર કરીને તે બહારથી
ઓ. ઉદારજામની સરદારી વર્તવા લાગ્યો.
તેની સાથે અતિ નમ્ર

જામ ઉન્નડને મનાઈ પણ લાગ કાવતો ત્યારે જામ
જામ ઉન્નડને મનાઈ ગુણગાન ગાવાનું ચૂકતો નહિ. આથી ઉન્નડ
પાસે મોડની વચ્ચે તરફથી મોડને માટે વધુને વધુ વિશ્વાસ
જામના નિષ્ઠા
જામતો જતો.

જો રાણીને પણ મોડનો ડાળ જોઈને ઘણી નવાઈ લાગી.
મોડના મનાઈ કીનાને કાઠો ખરખર નીકળી ગયો કે શું, એનો
તેને ઘડીબર વિચાર થઈ પડ્યો. મોડ અને મનાઈની બાજુ
દિવસે સફળ થતી ગઈ.

ત્યારપછી મોડ વારંવાર કંઈને કંઈ બહાનાથી નગરસભેમાં
માવવા લાગ્યો. અને જામ ઉન્નડને પોતાનું મંધી પ્રગણું જેવા
માવવા માટે વારંવાર આગ્રહ કરવા લાગ્યો.

થોડા સમય સુધી તો જામ ઉન્નડ મોડના આગ્રહને ઉડાવતો
રહ્યો. પરંતુ મોડે જ્યારે ઘણીજ ખેંચતાણુ કરી, ત્યારે તેણે એક
દિવસ તેનું મંધી પ્રગણું જેવા આવવાની કબુલાત આપી

જોહિલ રાણી પોતાને મોડની સાથે જવામાં કદાચ સહાનુ-
ભૂતિ ન આપે, એવી ધાર્તીથી જામ ઉન્નડે તેની પાસે એ વાતનો
ઉચ્ચાર સરખો પણ કર્યો નહિ નહીં કરેલા દિવસે ઉન્નડ જામ
જોહિલ માતાને કંઈક બહાનું આપીને, મોડ તથા મનાઈ સાથે મંધી
પ્રગણું જેવાને ચાલતો થયો.

મોડે ઉન્નડ જામ પ્રત્યેની પોતાની વફાદારીના સોગન લેતાં
જણાવ્યું કે:—

હુહો—જુનીઈ લોપી જ, વિઝાઈ પરીચ વાઝ,
ઘડીએ કૂડા વાઝ, પરીચા તેડે પુડીયા.

જ્યારે ગોહિલ રાણીને જામ ઉત્તડના ખૂનની જાણ થઈ, ત્યારે તેના હૃદયને સખત આથકો લાગ્યો. જામ ઉત્તડ સમાન મહા દાનેશ્વરી પુત્રનું અકાળ અવસાન એ ગોહિલ રાણી માટે એક અસહ્ય આકૃતરૂપ હતું. પરંતુ રોદધાં રડવામાં આણીને. અવસર ચૂકી જાય એવી ગોહિલ રાણી ગાફલ ન હતી. તેણે તરતજ વખત વિચારીને જામ ઉત્તડના ખીખ કુમાર સમાને નગરસમૈના રાજ્ય-તક્ષ પર રાજ્યાભિષેક કરી દીધો.

હુહો—ઢારે ઉત્તડ મારેઓ. હુખ-ભંજણુ ઠાતાર,
રાણી તખત વેઆરેઓ, સૂરો સમું કુમાર.

ભાષાર્થ—પરંતુ ખર્ષજન, અને મહાન દાનાર જામ ઉત્તડને નારી-ઢારા પર મોડ અને મનાઈએ ઠાર કર્યા પછી, ગોહિલરાણીએ ઉત્તડના કુંવર સમાને રાજ્યગાદી પર બિરાજમાન કર્યો.

આ તરફ ઉત્તડ જામનો ઘાત કરીને, નગરસમૈ તરફ પૂરપાટ ધસ્યા આવતા મોડ અને મનાઈને જ્યારે માલમ પડ્યું, કે ગોહિલ રાણીએ નગરસમૈના તમામ દરવાજા બંધ કરાવીને, તે પર સખત પહેરો ગોઠવી દીધો છે, ત્યારે તેઓ ગભરાવા લાગ્યા તેમણે વિચાર્યું, કે આ ગોહિલ રાણી હવે તેમને ખીલકુલ છુવતા છોડે તેમ નથી. તેમને માટે હવે સિંધમાં રહેવું પણ જોખમભર્યું હતું. આવા કટોકટીના પ્રસંગે કયો રસ્તો લેવો, તે બેમાંથી કોઈને પણ ગૂંજ્યું નહિ. આમ જનાયદી બાણ ધૂંગ મળવાથી હવે તેમની આંતરવ્યથાનો પાર રહ્યો ન હતો. એટલામાં મોડને તેના મામા વાઘમની યાદ આવી. ત્યાં તેમને જરૂર આશરો મળશે એમ ધારી, આ બંને દાવત્રાજાજી યુવાનો ત્યાંથી ત્વરિત ગતિએ કચ્છ પ્રતિ મયાણ કરવા લાગ્યા.

પ્રથમ ખંડ સમાપ્ત.

લાવ્યા. કચ્છમાં પાટગઢમાં વાઘમ ચાવડો મોડનો મામે થતો હતો અને તેથીજ આ જાને લાઇઓએ કચ્છ તરફ મીટ માંડી હતી.

દુહો—ચંચલ ચણી નિકરેઆ, મોડ ને મનાઇ,
કરે ગાલ ગુજલ, મામા કે મુલાઈ.

ભાવાર્થ—ચાલાક મોડ અને મનાઈ ત્યાથી નીકળીને પાટગઢ આવ્યા અને અંતરની વાત તેમના મામા વાવમને કહી મંલજાવી.

ત્યારે વાઘમ ચાવડાએ મોડ અને મનાઈના કાળા કર્મની વાત સાંભળી, ત્યારે તેને આ જાને જણ પર અત્યંત તિરસ્કાર છૂટ્યો. તે બોલ્યો:—

દુહો—લુલમી આઈં લુલમ કેઆં, ઉત્તડ મારેઆં જામ,
નગરમમૈનું નિકરેઆ, તીં ન-કો દિને ઠામ.

ભાવાર્થ—લુલમીઓ, ઉત્તડ જામનું ખૂન કરીને તમે અત્યંત લુભ કર્યો. માટે જેમ તમે નગરમમૈયા નીકળ્યા, તેમ અહીં પણ તમાગ માટે સ્થાન નથી.

આ સાંભળીને મોડ અને મનાઈ વિચારમાં પડ્યા તેમણે વિચાર્યું, કે જો વાઘમ ચાવડો તેમને આશ્રય આપશે નહિ, તો ખીજે જ્યાં તેમને ઉભા રહેવાનું સ્થાન મળવું પણ મુશ્કેલ છે. આથી તેઓ વાઘમ ચાવડાને સમન્વતા બોલ્યા:—

દુહો—ઉત્તડ ઝોંઝાઈયું કંઈયું, મુખ મામા તું ગાલ,
માયા મિલકત માલ, પમી કેં તે પિંદન્યું.

ભાવાર્થ—હે મામા, તું માલજી ઉત્તડ જામે અમારી સાથે ઘણીજ સખ્નાઈ વાપરી છે અને અમારી મઘણી માવમતા એણે પચાની પારી છે.

દુહો—કો-ન-પર્ધમ કૃષ્ણભે, ગમેકે મમજ,
તડે ઉત્તડ મારેઓ, નારીદારે મિંજ.

ભાવાર્થ—એ સમા સરદારના મનામા કંઈ પણ મમજ ઉતગી નહિ. તથા અને નારીદારામા એનો ધાન કર્યો છે.

આ રીતે મોડ અને મનાઈએ, વાઘમ ચાવડા પાસે, ઉત્તડ

જામના અન્યાયોની મોટીમોટી વાતો જનાવીને તેને સમજાવવા માંડ્યો. પરંતુ વાધમ આવડાનો વિશ્વાસ હવે તેમના પરથી ઊડી ગયેલો હોવાથી તેનું મન માનવું ન હતું. આ જોઈને મોડ અને મનાઈએ મામાના મનનું સમાધાન કરવાને સોગન લીધા. આ વળતે વચ્ચે વાધમ આવડો અને તેની જાને બાબુએ મોડ અને મનાઈ બેઠા હતા. સોગન લેતાં મોડ અને મનાઈ બોલ્યા:—

હુહો—અસીં તોસેં પતરે, ત માતા અસાં વિચ્ય,
માતા સમરીઈ મનમે, અસીં સમાં કુધું સચ્ય.

ભાવાર્થ—અમે તમારાથી બેવડા નીવડીએ તો આમરી વચ્ચે માતા છે. અમે મનમાં માતાનું સ્મરણ કરતા વાળા સમાએ. હંમેશાં સાચું જ બોલીએ છીએ.

મોડ અને મનાઈએ પોતાની વચમાં વાધમ આવડાને રાખીને “માતા અસા વિચ્ય” એવા સોગન લીધા હતા. પરંતુ તેનો હેઠ હોળો વાધમ સમજી શક્યો ન હતો. મોડ અને મનાઈના સોગનથી તેને સંતોષ થયો.

આ જાને લાઇએ તે દિવસથી પાટગઢમાં વાધમ આવડા પાસે રહેવા લાગ્યા એક દિવસ આ જાને જણ વાધમ આવડાની જમીન જોતા, ફરતા ફરતા કોટેશ્વર તરફ નીકળી ગયા. અહીં કોટેશ્વરના કુંડ પર વાધમ આવડો માળા ફેરવતો જોઈ હતો. વાધમ આવડો મહાન શિવભક્ત હતો. દર સોમવારે કોટેશ્વર મહાદેવ પર અમુક સમય સુધી માળા ફેરવવાનો તેનો નિયમ હતો.

હુહો—ખર્ચ નેઆરણ નિફરેઆ, ઘોડે ચડી ગોર,
નિઠો કંઠે કુંદજે, મારા ફેરે મોર.

ભાવાર્થ—મોડ અને મનાઈ અશ્વપર સવાર ચઢને મામાની જમીન જોવાને નીકળ્યા, તો કોટેશ્વરના કુંડ પર વાધમ આવડો માળા ફેરવતો જોયે હતો.

મામાને કુંડ પર જોડેલો જોઈને મોડ તેને પૂછ્યું:—

હુહો—મામા પાણી કુંદજે, નિઠો ક આરો ?
ઘોડા પાણી જોડેઆ, કાલ સવારે.

મહાનગર યુવનગરથી વિજયનગરનું આદેશ

મહાનગર યુવનગરથી મહાનગરનું આદેશ
(કિશોરવ રચના)

કિશોરવ રચના
મહાનગર યુવનગરથી
મહાનગરનું આદેશ
(કિશોરવ રચના)

॥ ૐ ॥

કચ્છના કળાધરો

અથવા

ચંદ્રવંશ-ચરિત્ર.

દ્વિતીય ખંડ.

પ્રકરણ ૧ લું.

મોડ ને મનાઈ.

(૧)

વાઘમનો ધાત.

સિંધપતિ જામ ઉન્નડતું ખૂન કયા પછી મોડ ને મનાઈને માટે સિંધમા એક પથ આશ્રયતું ધ્યાન રહુ ન હેતું. કારણ કે મહા ન બુદ્ધિશાળી જોહિલ રાણીએ જામ ઉન્નડના ખૂન પછી તરતજ તેના કુમાર સમાને નગરસમેતી ગાદી પર સમ્પ્રતિષ્ઠા કરી દીધી હતી આથી મોડ અને મનાઈ લાચી એકઠમ કરી તરફ નાસવા

લાગ્યા. કચ્છમાં પાટગઢમાં વાઘમ ચાવડો મોડનો મામો થતો હતો અને તેથીજ આ જાને લાઇઓએ કચ્છ તરફ મીટ માંડી હતી

દુહો—ચંચલ ચઢી નિકરેઆ, મોડ ને મનાઇ,
કરે ગાલ ગુજલ, મામા કે સુણાઈ.

ભાવાર્થ—ચાલાક મોડ અને મનાઈ ત્યાથી નીકળીને પાટગઢ આગ્યા. અને અંતગતી વાત તેમના મામા વાગમને હતી અંલગાવી.

ત્યારે વાઘમ ચાવડાએ મોડ અને મનાઈના કાળા કર્મની વાત સાંભળી, ત્યારે તેને આ જાને જણુ પર અત્યંત તિરસ્કાર છૂટ્યો. તે બોલ્યો—

દુહો—ભુલમી આંઈ ભુલમ કેઆં, ઉત્તડ મારેઆં જામ,
નગરમમૈતુ નિકરેઆ, તીં ન-કો દિને હામ.

ભાવાર્થ—ભુલમીઓ, ઉત્તડ જામતું ખૂન કરીને તમે અત્યંત ભુલમ થ્યો. માટે જેમ તમે નગરમમૈતુ નીકળ્યા, તેમ અહીં પણ તમારા માટે સ્થાન નથી.

આ સાંભળીને મોડ અને મનાઈ વિચારમાં પડ્યા તેમણે વિચાર્યું, કે જો વાઘમ ચાવડો તેમને આગ્રય આપશે નહિ, તો બીજે ક્યાં તેમને હાથ રહેવાતું સ્થાન મળતું પણ સુરકેલ છે. આથી તેઓ વાઘમ ચાવડાને સમજાવતાં બોલ્યા—

દુહો—ઉત્તડ ઓંઝાઈયું કંઈયું, સુણ મામા તું ગાલ,
માયા મિલકત માલ, પસી કેં તે પિંદનયું.

ભાવાર્થ—હે મામા, તું સાબળા. ઉત્તડ જામે અમારી આંધે ધાનીન સખ્નાઈ વાપરી છે અને અમારી સઘળી માલમતા એરે પચાવી પારી છે.

દુહો—કા-ન-પદમ કુતુંભમે, સમેકે મમજ,
તડે ઉત્તડ મારેઓ, નારીદોરે મિંજ.

ભાવાર્થ—એ સમા ગદાદારના મનમા કંઈ પણ સમજ હતી નહિ. તેથી અને નારીદોરમાં એનો ધાત થયો છે.

આ રીતે મોડ અને મનાઈએ, વાઘમ ચાવડા પાસે, ઉત્તડ

જામના અન્યાયોની મોટીમોટી વાતો જનાવીને તેને સમજાવવા માંડ્યો. પરંતુ વાઘમ આવડાનો વિશ્વાસ હવે તેમના પરથી ઊડી ગયેલો. હોવાથી તેનું મન માનવું ન હતું. આ જોઈને મોડ અને મનાઈએ મામાના મનનું સમાધાન કરવાને સોગન લીધા. આ વળતે વચ્ચે વાઘમ આવડો અને તેની બંને બાજુએ મોડ અને મનાઈ બેઠા હતા. સોગન લેતાં મોડ અને મનાઈ બોલ્યા:—

દુહો—અસીં તોસેં પતરૂં, ત માતા અસાં વિચ્ય,
માતા સમરીઈ મનમેં, અસીં સમાં કુંડું સચ્ય.

ભાવાર્થ—અમે તમારાથી બેવડા નીવડીએ તો આમરી વચ્ચે માતા છે. અમે મનમાં માતાનું રમરણ કરવા વાળા સમાઓ હંમેશાં સાચું જ બોલીએ છીએ.

મોડ અને મનાઈએ પોતાની વચમાં વાઘમ આવડાને રાખીને “ માતા અસાં વિચ્ય ” એવા સોગન લીધા હતા. પરંતુ તેનો લેલ લોળો વાઘમ સમજી શક્યો ન હતો. મોડ અને મનાઈના સોગનથી તેને સંતોષ થયો.

આ બંને બાઈએ તે દિવસથી પાટગઢમાં વાઘમ આવડા પાસે રહેવા લાગ્યા. એક દિવસ આ બંને જણ વાઘમ આવડાની જમીન બેતા, ફરતા ફરતા કોટેશ્વર તરફ નીકળી ગયા. અહીં કોટેશ્વરના કુંડ પર વાઘમ આવડો માળા ફેરવતો બેઠો હતો. વાઘમ આવડો મહાન શિવભક્ત હતો. દર સોમવારે કોટેશ્વર મહાદેવ પર અમુક સમય સુધી માળા ફેરવવાનો તેનો નિયમ હતો.

દુહો—બચ્ચે નેઆરણ નિકરેઆ, ઘોડે ચડી ગાટ,
મિડો કંઠે કુંડજે, મારા ફેરે મોટ.

ભાવાર્થ—ગોડ અને મનાઈ અથપર સવાર થઈને મામાની જમીન જોવાને નીકળ્યા, તો કોટેશ્વરના કુંડ પર વાઘમ આવડો માળા ફેરવતો બેઠો હતો.

મામાને કુંડ પર બેઠેલો જોઈને મોડે તેને પૂછ્યું:—

દુહો—મામા પાણી કુંડજે, મિડો ક આરો ?
ઘોડા પાણી ગરેઆ, કાલ સવારો.

સાવાર્થ—હે મામા ! આ કુંડનું પાણી મીઠું છે, કે ખારું ? અમે ઘોડાએને છેક ગઇ કાલે મનારે પાણીમાં ઉતાર્યો છે. અર્થાત્ પાણી પાણું છે.

મોડનો પ્રશ્ન વાઘમના કાન પર પડ્યો. પરંતુ તે માળા ફેરવવામાં ધ્યાનમગ્ન હોવાથી, તેણે મોડને મ્હોથી જવાબ ન આપતાં, માત્ર ડોકું ધુણાવીને ના કહી

આજની તક મનાઇએ સાધી લેવાનો વિચાર કર્યો. તે સમજ્યો કે આવો સુયોગ ફરી મળવો મુશ્કેલ છે. તેણે પોતાની ઈચ્છા મોડને ઇશ્વરતમા જણાવી દીધી. વિશેષમાં તેણે જણાવ્યું, કે ઉન્ન-ડને મારવા વળતે જેમ મારો વારો હતો, તેમ હવે વાઘમનો ઘાટ ઘડવાનો તારો વારો આવ્યો છે. આમ કહી તેણે તેને સત્વર તૈયાર થઈ જવાની સૂચના કરી દીધી.

મનાઈના મનનો શાવ ચાલાક મોડ તરતજ પામી ગયો તે કુંડનું પાણી આખી જોવાને બહાને પોતાના અશ્વ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો. અને કુંડનું પાણી હાથમાં લઇને તેને આખી જોવાનો ડાળ કરવા લાગ્યો

દુહો—પાણી ચખે પિંઢ, તકડી લુએ તરાર,
ત મથો કુંઢ મિંઝ, ધડ વિંઝો ચો ધૂંઝે.

સાવાર્થ—પોતે પાણી આખીને તરત વાઘમ આવડા પર તસ્વારનો ધા કર્યો. તો તેનું માથું આનીને કુંડમાં પડ્યું. અને ધડ ધૂળમાં રગટોળાતું રહ્યું.

આમ વાઘમ આવડાનો ઘાત કરીને મોડ અને મનાઈ તરત પાટગઢ પહોંચી ગયા, અને પાટગઢનો કળજો પોતાને હસ્તક કરી દીધો. આવડા સરદારના પાટકોટમાં સમા વીરોની આણુ ફરી વળી.

(૨)

શુંતરીગઢનો કળજો.

આ સમયે શુંતરીગઢમાં સાત સાંધ વાઘેલાની સત્તા હતી. વાઘમ આવડો વાઘેલાઓનો સલામી અર્થાત્ ખંડીઓ હતો. તે ખંડણી તરીકે સાત સાંધ વાઘેલાઓને દરરોજ સાત ગાડાં ઘાસનાં પહોંચાડતો હતો. પરંતુ હવે પાટગઢનો કળજો મોડ અને મનાઈએ લઈ લીધેલો હોવાથી, પાટગઢમાંના એક વાઘેલાના માણસે શુંતરી-ગઢ પહોંચી જઈને સાત સાંધ વાઘેલાઓને ધાં દીધી.

દુહો—ધાંધયે ડિનીં ધાં, વિગીં વાઘેલે વઢ,
વાઘમ માર્યો કુંઢતે, સમે કઢી સઢ.

ભાવાર્થ—ધાં આપનારે વાઘેલાઓ પાસે જઈને ફરિયાદ કરી, કે મોડ સમાએ કુંડ પર વાઘમ આવડને એકજ ચોટમાં કત્ત કરી નાખ્યો છે.

મોડ અને મનાઈની આવી ભેરાવરી ભેઈને વાઘેલાઓને અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો તેમણે તરતજ મોડ અને મનાઈને લડવા તૈયાર થવા સંદેશ મોકલવા માંડ્યા.

દુહો—વેરો વરડો વેરસી, કાંધયો ને કુરપાર,
મોડ ને મનાઈકે, ચિહુઈ લખયું ચાર.

ભાવાર્થ—વેરો, વરડો, વેરસી, કાંધયો અને કુરપાર એ વાઘેલાઓએ મોડ અને મનાઈને ચાર સંદેશ મોકલ્યા.

વાઘેલાનો સંદેશો સાંભળીને મોડ અને મનાઈ મુંઝાવા લાગ્યા. તેમણે પાટગઢનો કળજો હાલ તરતમાજ પોતાને હસ્તક લીધેલો હોવાથી, વાઘેલા સરદારોનો સામનો કરવા બેટલો લશ્કરી સરંજામ હજી તેમની પાસે તૈયાર ન હતો. આથી મોડ અને મનાઈ તેમની કુળદેવી આઈ આશાપુરાના સ્થાનકે જઈ તેનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

દુહો—હે આઈ આશાપુરા ! કર તું કચ્છજો નીયા,
માડ ,ધાંધયે માનીએ, થીએ સુથ સવા.

ભાવાર્થ—હે માતા આશાપુરા ! કચ્છના માણસો અન્યથા વૃક્ષ થાય અને તેમનું શુભ થાય એવા તું કચ્છનો ઈન્સાફ કર.

હુહો—મારો વાઘમ આવશે, અરોં અસાંજે હથ,
જેંદો ચાકશે હિંદુલો, તેંડા ચારીંધારીં સત.

ભાવાર્થ—જેમ અને અમારા હાથે વાઘમ આવડાને મારો, તેમ
સાત સાધ વાગેવાને મારી તેનું તારા પર બળિતન ચકારીશું.

આમ માતાની પ્રાર્થના કરી, અને તેની માન્યતા માનીને
મોડ અને મનાઈ ત્યાંથી પાછા ફર્યા થોડા દિવસમાં વાઘેલાઓનું
લશ્કર પાટગઢપર ચડી આવ્યું, અને મોડ તથા મનાઈને મથદાને પડવા
તેમણે આજ્ઞાન કર્યું. મોડ અને મનાઈના હાથમાં પાટગઢ-
નો કબજો આવ્યાને માત્ર થોડાજ સમય થયેલો હોવાથી, તેઓ
એકાએક લશ્કરી તૈયારી કરી લેવાને અચકા હતા આથી તેમણે
સાત સાધ વાઘેલાઓને પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું, કે જેમ વાઘમ આવડો
તમેને દરરોજ સાત ગાડાં ધાસના ખંડણી તરીકે મોકલવો, તેમ
અમે ચોદ ગાડાં મોકલવાને તૈયાર છીએ. મોડ અને મનાઈના આ
નમ્રતા ભરેલા ઉત્તરમાં વાઘેલાઓને વિશ્વાસ બેડો નહિ તેમણે જ-
ણાવ્યું, કે એ ખંડણી બદલ જો તમારામાંથી એક ભાઈ અમારી
સાથે ઓળખા આવવા તૈયાર હોય, તોજ અમે અહીંથી પાછા
જવાના છીએ. મોડ અને મનાઈ તો કોઈ પણ પ્રકારે લડાઈને
પ્રસંગ ટાળવા ઈચ્છતા હતા. તેથી તેમણે વાઘેલાની શરત કબુલ કરી.
મનાઈ તેમની સાથે ઓળખાં જવા તૈયાર થયો.

વાઘેલાઓ મનાઈને લઈને શુંતરીગઢ આવી પહોંચ્યા અને
મોડ તેમને કરાર પ્રમાણે દરરોજ ચોદ ગાડાં ધાસના ખંડણી તરીકે
મોકલવા લાગ્યો. મનાઈ વાઘેલાઓનો નજરકેદી હોવાથી, તેને પર-
વાનગી વગર શુંતરીગઢથી બહાર જવાની છૂટ ન હતી.

એક દિવસ સવારમાં મનાઈ પોતાના મદાનને ઓટલે બેસીને,
દાતલ કરતો હતો. એટલામાં ત્યાંથી પાણી ભરવા જતી બે પત્નિ
હારીઓ પમાર થઈ. મનાઈ એક સ્વરૂપવાન નવજવાન હતો.
તેના લાગા પુત્રા બાલ તેના મસ્તક-પ્રદેશ પર શોભી રહ્યા હતા.
મનાઈને જોઈને, એક પત્નિહારીએ બીજીને પૂછ્યું, કે “આ રૂપાળો
નવજવાન કોણ છે ?”

બીજી પત્નિહારી મહા ચતુર હતી. તેણે પ્રત્યુત્તરમાં પેલીને

જણાવ્યું, કે “ એ નવજવાન સિંધના સમા સરદારનો ભાઈ છે. પણ હમણાં તો સાત સાંધ વાઘેલાઓ તેને ઓળખાં લાવેલા હોવાથી તે નાજરકેદી છે. દોકો કહે છે, કે સિંધના સમા વીરો મહા પરાક્રમી છે. પરંતુ મને તો એ વાતમાં કંઈ વજુદ જણાતું નથી. જો તેઓ ખરેખરા પરાક્રમી હોત, તો કથારનોએ તેમણે વાઘેલાઓ પર વિજય મેળવી લીધો હોત. ”

“ અને તે શી રીતે ? ” પ્રથમ પનિહારીએ પ્રશ્ન કયો.

“ રીત તો ઘણીજ સરસ છે. આ લગતકા જેવા વાઘેલાઓ ક્ષવા પ્રહર દિન ચઢતાં સુધી તો દેવ-સેવાના કાર્યમાંથી પરવારી પણ શકતા નથી. એટલે આ સમા લોકો જો ઘાસનાં ગાડાંમાં હથિયાર બંધ માણસો ભરી મોકલે, તો વાઘેલાઓ એકજ સપાટામાં મરણને શરણ થાય, એમાં શક નથી. વળી અહીં તો ઘર ઘર પટેલાઈ હોવાથી, એવા ગામમાં વસવું પણ કોઈને કોઈ વાર જોખમ કારક થઈ પડે તેમ છે. કહ્યું છે કે:-

હુહો—ઝિઝેં મીયેં કણ ખોલ, કુપુચેં કુંર મીયાણું,
ન-રોજે તિન ગોઠ, જિત ઘર ઘર બમેતરફ.

ભાવાર્થ—અતિ વરસાદથી અનાજની તાણ પડે છે. અને કુપુચોથી કુળને લાંબન લાગે છે. તેમ જ્યાં ઘેર ઘેર પટેલાઈ હોય તે ગામમાં રહેવું એ પણ વાજબી નથી. ”

ઉભય પનિહારીઓનો ઉપરોક્ત વાર્તાલાપ લક્ષપૂર્વક સાંભળતો, મનાઈ તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવતો હતો. તે હુવે દરવાજો આવવાથી પાછો ફર્યો. પનિહારીનાં વચનોએ તેની આંખો ઉઘાડી દીધી, તેની લાલ ઉઘાડી દીધી. ઘેર આવી તેણે તરતજ પોતાના ચાકર સાથે મોડને સંદેશો મોકલ્યો.

હુહો—સિજેં મનાઈ મોડકે, ગડેં બગતરીયા પાય,
હિત પણ અંદી આય, જોડી વાઘમ કુંડ તેં.

ભાવાર્થ—મનાઈએ મોડને લખ્યું, કે ગાડામાં હથિયારબંધ બખ્તરીયા ભરી મોકલ. કારણ કે જોમ વાઘમ ચાકરને કુંડ ઉપર આપણે માર્યો, તેમ અહીં પણ એવુંજ છે.

મનાઇનેા સંદેશો સાંભળીને મોઢે તરતજ પોતાની તૈયારી કરી લીધી. અને દરેક ગાડામાં પાંચ પાંચ હથિયારબંધ જખ્તરીયા ભરી, ઉપર ઘાસ ટાંકી ગાડાં તૈયાર કર્યાં. પાંચ જણ અંદર અને એક ગાડાવાળો એમ દરેક ગાડામાં છ છ ચૂંટી કાઢેલા પહેલવાનો ચડાવી, મોઢે તેમને શુંતરીગઢને રસ્તે રવાના કર્યાં. ગાડાં ચાલવા લાગ્યાં.

શુંતરીગઢના દરવાજા પર ચાડ નામનો દરવાજા હતો. આ ચાડ દરવાજા આંધળો હતો. છતાં તેની શુદ્ધ અને તર્કશક્તિની તેજસ્વિતાનો પાર ન હતો.

મોડનાં મોકલેલાં ગાડાં જ્યારે શુંતરીગઢના દરવાજામાં આવ્યાં, ત્યારે ગાડાનાં પૈડાંનો આજનો વિચિત્ર અવાજ સાંભળીને ચાડ દરવાજાને બહોળ પડ્યો.

હુહો—અરે ચાડ દરવાજા, અજ નં ગડેં ઘા,
કાં તાં મુંડ મુદ્દેલ, કાં તાં આલો ભા.

ભાવાર્થ—ચાડ દરવાજા કહે છે, કે આજે ગાડામાં ઘાસ નથી. કાં તો સારા ફળેલ મગ છે અને તે નહિ તો આશુ મસિ છે.

ચાડ દરવાજાને તેજ ફલે ગાડાં ખેડનારને હાકલ ભારી. અને ગાડાં ઉભાં રાખવાની આજ્ઞા કરી.

હુહો—ગડા જોરીં કકરી, ગડેં ઘણું ભારે,
ખેડીંધલ ઉલીયાર, ખડલડો ખડમેં થીએ.

ભાવાર્થ—ગાડા પર ઘણું વજન હોવાને લીધે તે કાંકરી ભાંગતા આવે છે. માટે હે ગાડાં ખેડનાર! તું ગાડા ઉભા રાખ! આજે ઘાસમાં કંઈક ખગલગાટ જણાય છે.

શુંતરીગઢના દરવાજા પર એક શુર્જર રાજપૂત ચોકીદાર હતો. ચાડ દરવાજાની વાતો સાંભળી, તરતજ તે પોતાનો ભાલો લઈને બહારો અને તેણે એક ગાડાના ઘાસમાં ભાલાનો ધા કર્યો. આ ભાલો ગાડાની અંદર રહેલા ધૂધલ જાતિના એક જવાનની જાંઘમાં વાગ્યો. પરંતુ તેણે તે ભાલાને એવી ચીકનવી લૂંટી નાખ્યો, કે તેના પર જરા પણ લોહીનો ડાઘ રહેવા પામ્યો નહિ.

દુહો—શુજર હલી ઘા કેઓ, ભાલો ભલી ભત,
ધૂંધણુ ઉગી છડેઓ, લિખ ન ખરડ્યો રત.

ભાવાર્થ—શુજર રાજપૂતે ઘાસમાં ભાલો ભલી ભતે ધા કીધો, પરંતુ તેને ગાડામાંના ધૂંધણુ જવાને એવી આલાકીથી લૂછી લીધો, કે તેના પર લેશ પણ લોહીનો ડાઘ રહ્યો નહિ.

ભાલાને તદ્દન સ્વચ્છ બહાર આવેલો નેઇને પેલા ચોડીદારને ચાડ દરવાનની વાત પરથી વિશ્વાસ બિડી ગયો તે બોલ્યો:—

દુહો—અંધા અખિયું વધયું, તોં વ્યા હીયેંજા હડ,
ગડા અચેં મર ગાડમેં, તું તો વારી છડ.

ભાવાર્થ—હે અંધળા તારી આંખો તો મઠ. પણ અંતરુષકિતએ મઠ. ગાડાં ભમે ગામમાં આવે. તું તારી જીદ છોડી દે.

ચોડીદારની પરવાનગીથી ગાડાં ગડગડાટ કરતાં શુંતરીગઢમાં દાખલ થવા લાગ્યાં. આ નેઇને ચાડ દરવાનને દુઃખ થયું. તે બોલ્યો:—

દુહો—ગડા જોરીં દકરિયું, પધર ખુદંધા ઘા,
ખનાં દંધા પીછીયું, તડેં તોરાલો મા.

ભાવાર્થ—ગાડાં કાંકરીઓ ભાંગતા આવે છે. ગાટે હવે પાદરે ઘાસ પણ ખૂટી જશે. અને ત્યારે તમારું માંસ તોળાશે, અર્થાત તમારી કલ્ત થશે ત્યારે તમારી તસ્વારોની કીમત પીછીઓ કરતાં વધારે સારી નહિ રહે.

ચાડ દરવાનની વાત પર કોઇએ લક્ષ આપ્યું નહિ. ગાડાં ઝંપાટાખંધ આગળ ચાલવા લાગ્યાં. રાજ-દરબાર પાસે આવતાંજ ગાડાવાળાઓએ ગાડાં બિલાળી દીધાં. અને દરેક ગાડામાંથી પાંચ પાંચ નવજવાન પહેલવાનો ફૂરી પડ્યા. આ દૃશ્ય નેઇને મનાઈના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ સાત સાંધ વાઘેલા હજુ દેવસેરાના કાર્ય-માંથી પરવાર્યા ન હતા આ લોકોએ એ સાત સાંધને કલ્ત કરી નાખ્યા. અને શુંતરી ગઢનો કળએ પોતાના હસ્તમાં લઇ લીધો.

દુહો—યેરો, વરડો, યેરસીં, કાંધયો ન ફરપાર,
રામેં સતોઅં મારેઆ, રાખું ને રાજપાર.

મોડ અને મનાઇએ ધીમેધીમે કચ્છના ઘણા ભાગ પર પોતાની સત્તા સ્થાપી દીધી. વહેંચણી કરવા વખતે તેમના કળાધરા પ્રદેશના ચાર ભાગ કરવામાં આવ્યા. તેમાંથી બે ભાગ મોડના, એક ભાગ મનાઇનો અને એક ભાગ તેમણે જે જે ‘કેર’ અર્થાત્ પાપ-કર્મ કર્યા હતાં, તેના નિવારણ અર્થે દાન-પુણ્ય કરવા માટે રાખવામાં આવ્યો. પરંતુ મનાઇએ એ સઘળો પાપ પોતાના શિર પર વહોરી લઇને ધમોદાનો ભાગ પણ પોતેજ રાખ્યો. ત્યારથી તે ‘કેરી’ કહેવાયો. તેના વંશજો અદ્યાપિ ‘કેર’ કહેવાય છે.

હુહો—સમે કચ્છ વિરાયો, પતિયું કંઇયું ચાર,
મનાઇ વિહો ચુંતરી, મોડ રાણુહો બાર.

ભાવાર્થ—આ લોકોએ ચાર પ્રાતમાં કચ્છની વહેંચણી કરી. તેમાં ચુંતરીનો પ્રેશ મનાઇએ લીધો. અને બહાગનો ભાગ મોડના તામામાં આવ્યો.

(૩)

ચોગી કચ્છનાથ.

મોડના બીજા ત્રણ ભાઈઓ, વરેઆ, સાંધ, અને જોઠો, જેઓ સિંધનું મંધી પ્રગણું લોગવતા હતા, તેમને પણ મોડ રાણીએ ત્યાંથી કાઢી મૂકેલા હોવાથી, તેઓ પણ ચાલતા ચાલતા કચ્છમાં તેમના ભાઈ મોડ પાસે આવી પહોંચ્યા મોડે પોતાના ત્રણ ભાઈઓને ત્રણ પ્રગણું સોંપી દીધાં અને સૌ આનંદપૂર્વક પોતપોતાના સ્થળે રહેવા લાગ્યા.

હુહો—સાંતલપુર સાંધજી, વારાઈ વરેઆ,
જોઠે કોટ અડાયો, સિસે મોડ લા.

ભાવાર્થ—સાંતલપુર સાંધને, અને વારાઈ વરેઆને સોંપવામાં આવી. જોઠોએ પોતાનો કિંચો બંધાવ્યો, અને સૌ મોડના વખાણ કરવા લાગ્યા.

મોડ રાણીને મોડ ઉપર ઘણાજ ક્રોધ હતો. મનાઇ તેનો સગો પુત્ર હોવાથી, તેના પરથી તેનો શુરસો કંઈક ઉતરી ગયો હતો. ઉન્નડ કુમારના ખૂનનું કાવતું રચનાર મોડ તેના હૃદયમાં ક્રોધાની પેઠે

ખટકી રહ્યો હતો. આથી જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે મોઠ અને તેના ભાઈઓ કચ્છના ઘણા ભાગનો કબજો પોતાના હાથમાં લઇને બેસી ગયા છે, ત્યારે તે ઘણીજ ક્રોધાયમાન થઇ ગઇ. તેણે તરતજ તેમને ત્યાંથી હાંકી કહાડવાને લશ્કર એકઠું કરવા માંડ્યું.

જ્યારે આ વાતની મોઠને જાણ થઇ, ત્યારે તે ડરવા લાગ્યો. તેનું પાપી હૃદય તેને ડંખવા લાગ્યું. તેણે વિચાર્યું, કે ગોડરાણી હવે તેને અહીં પણ સુખે બેસવા દેવાની નથી. આથી તેણે તરતજ પોતાના પ્રદેશનો ત્યાગ કર્યો અને વાગડ તરફ ચાલવા લાગ્યો.

દુહો—મોઠ સભઇ હુસેઓ, રાણી ગોડ પ્રાંય,
અચ્છી વાઘેસે ગડેઓ, સમું તો સોહાય.

ભાવાર્થ—ગોડરાણીની ધાસ્તીથી મોઠ ત્યાંથી ચાલતો થયો અને વાઘેલાઓ પાસે આવી પહોંચ્યો.

વાગડના ગેડી ગામમાં આ સમયે ધરણ વાઘેલાની સત્તા જાહેરી હતી. અહીં મોઠ આવી પહોંચતાં ધરણ વાઘેલાએ તેની સારી ખાતરખરદાસ્ત કરી. થોડાજ સમયમાં મોઠ અને ધરણ વાઘેલા વચ્ચે જાડ સ્નેહ બાંધાઇ ગયો. એક દિવસ આ બન્ને મિત્રો વાગડની જમીન જોવા નીકળ્યા. તેઓ ફરતા ફરતા હાલતા કંથકોટના ડુંગર પાસે આવી પહોંચ્યા. આ ડુંગરને જોઇને મોઠને વિચાર થયો, કે અહીં જો એક કિલ્લો બાંધ્યો હોય, તો તે ખરેખર અશ્વત નીવડે. આથી તેણે ત્યાં કિલ્લો બાંધવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. અને તે દિવસથીજ તેણે કિલ્લાને માટે જોષ્ટી સામગ્રી તૈયાર કરવા માંડી. પરંતુ જ્યાંથી એ કિલ્લાના પાયાની શરૂઆત થઇ શકે, તે સ્થાન પર એક યોગી મહાત્મા પોતાની ધૂણી નાખીને બેઠેલો હોવાથી, તેને બહાડવા વગર કિલ્લાનો પાયો પડી શકે તેમ ન હતું. આથી મોઠે તે યોગીને ત્યાંથી બીડી જવાની આજ્ઞા કરી.

આ યોગીનું નામ કંથડનાથ હતું. તે અહીં બાર વરસની ધૂણી નાખીને બેઠેલો હતો. તેની ધૂણીને સાત વર્ષ પૂરાં થઇ ગયાં હતાં. હજુ પાંચ વર્ષની વાર હતી. આથી યોગીએ ત્યાંથી બેઠવાની પોતાની અનિચ્છા દર્શાવી. યોગીને પોતાની આજ્ઞાનો અનાદર કરતો જોઇને મોઠને શુસ્સો ચઢ્યો. તેણે ક્રોધાયમાન બનીને યોગીને કહ્યું,

કે “તું” ને સાનમાં સમજી જઇને અહીંથી નહિ જાહે, તો અમારે તને બળાતકારે જાડાવે. પડશે અને તારી સઘળી સિદ્ધાઈ થોડીજ વારમાં સમેટાઈ જશે. કારણ કે તારી ધૂણીના કારણે કંઈ કિલ્લાનું કામ અટકી રહે તેમ નથી.” આમ મોટે સખત શબ્દોમાં યોગીને ત્યાંથી જાડી જવાની આજ્ઞા કરી. મોડની સખતાઈ પર યોગીને ક્રોધ ચલ્યો. તેની આંખો ગુસ્સાથી લાલચોળ બની ગઈ. તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં કંઈ પણ બોલ્યા વગર પોતાનું આસન છોડીને ચાલતો થયે, અને નજદીકની એક શુદ્ધમાં બારાઈ ગયો.

યોગીને ચાલ્યો ગયેલો જોઇને મોડને સંતોષ થયો. તેણે તરતજ કિલ્લો ચણાવવાનું કામ શરૂ કરાવવા માંડ્યું. સેંકડો કડીઆ અને મનુરો કિલ્લો બાંધવાના કાર્યમાં રોકાઈ ગયા.

એક તરફ જ્યારે કિલ્લો ચણવાનું કામ ધમધોકાર ચાલી રહ્યું હતું, ત્યારે પેલી તરફ યોગી કંઈકનાથ શુદ્ધમાં બેઠો બેઠો પોતાની કંઠા અર્થાત્ ગોઠડી સ્ત્રીવવાના કાર્યમાં ગુસ્તાન બની ગયો હતો. સાંજ પડતાં જ્યારે કિલ્લાનું કામ બંધ થયું, ત્યારે યોગીએ પણ ગોઠડી સ્ત્રીવવાનું પોતાનું કાર્ય પડતું મૂક્યું. રાત્રિ સમયે તેણે તમામ દોરા પાછા કાઢી નાખ્યા, અને કિલ્લો તેજ વખતે હડડબૂસ! કરતો જમીનપર ઢગી પડ્યો. સવાર પડતાં જ્યારે મોટે કિલ્લાને જમીન-દોસ્ત થએલો દીકો, ત્યારે તેને ઘણીજ નવાઈ લાગી. પરંતુ તેનું કારણ તે કંઈ પણ જાણી શક્યો નહિ. તરતજ કિલ્લો ફરીથી ઉભો કરવાનું કાર્ય ચાલુ કરવાની તેણે આજ્ઞા કરી. કામ ચાલુ થયું. અને જેટલો ભાગ પડી ગયો હતો, તે ફરીથી તૈયાર કરી લેવામાં આવ્યો. પરંતુ તે દિવસે પણ યોગીની પ્રવૃત્તિ તો ચાલુજ હતી. અને રાત્રિ પડતાં જ કિલ્લાના પાછા એજ હાલ ચલા હવે મોડ વધુ વિચારમાં પડ્યો. આજ તેણે કિલ્લો પાછો તૈયાર કરાવીને, તેની ચોટી કરવા ચોટી-દારોને બેસાડી દીધા. પરંતુ એ ચોટીદારો કુદરતી રીતે તૂટી પડતા કિલ્લાને અટકાવી શકવાને તદ્દન અસમર્થ હતા. તેથી તે રાત્રે પણ કિલ્લાની તો એજ સ્થિતિ યહ. આવું કેટલાએ દિવસ ચાલ્યું. કિલ્લો તૈયાર કરવા મોટે ઘણાંએ ફાંફાં માર્યા, પરંતુ કોઈ પણ ઉપાયે તે કિલ્લાને પડતો અટકાવી શક્યો નહિ. તે સમજી ગયો, કે આ કાર્ય પેલા યોગી મહાત્માનું જ છે. પરંતુ હવે ચરેલો યોગી

હવે માને તેમ ન હોવાથી, તેણે કિલ્લો ચણવાનું કામ સુલતવી રાખ્યું. અને તે સ્થળે એક વાસ વસાવીને ત્યાં તે નિવાસ કરવા લાગ્યો.

મોડનો કુમાર સાડ ચુવાવસ્યામાં આવતાં, મોડે તેનું સગપણ કરવાનો વિચાર કર્યો. તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું, કે ધરણ વાઘેલાની બેન ચુવાન અને શુણવાન છે. આથી તેણે તેને ત્યાં પોતાના કુમાર સાડનું માથું મોકલોવ્યું.

ધરણ વાઘેલો મોડ જામનું માથું પાછું ઠેલે તેમ ન હતું. તેણે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરી લીધો.

કુહો—સંજ્ઞ સમેસે, કેઆ વરાકા વેણ,
ધરણ સંધી લેણ, રો પરણાઈ સમે દે.

લાવાઈ—ધરણ વાઘેલાએ સમા લોકોથી પોતાનો સમ્બન્ધ બાધ્યો. તેણે પોતાની બેન સાડ કુમારને પરણાવી.

મોડે સાડ કુમારનાં લગ્ન ઘણીજ ધામધૂમથી ઉજવ્યાં. અને ત્યારબાદ થોડા સમયમાં તે દેવલોક પામ્યો. કિલ્લો ચણાવવાની મોડની યુરાદ મનની મનમાંજ રહી ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

જામ સાડ

અથવા

કંથડના સ્થાપના.

મોડના અવસાન પછી સઘળી સત્તા જામ સાડના હસ્તમાં આવી. જામ સાડ અત્યંત ચતુર અને કાર્યકુશળ હતો. તેના પિતાએ અધુરું મૂકેલું કિલ્લાનું કાર્ય સમ્પૂર્ણ કરવાની તેને ઘણીજ ઉત્કંઠા હોવાથી, તેણે પહેલું એ કાર્ય પોતાના હાથમાં ધર્યું. પરંતુ આ વખતે પણ કોઈ ગેળી શક્તિ વડે કિલ્લો જેવો ચણાતો તેવોજ તૂટી પડતો હોવાથી, કિલ્લો ચણવાની સાડની અભિલાષા તેના અંતરમાંજ રહી ગઈ. પરંતુ જામ સાડ આથી નાઉમેદ બનીને બેસી રહે તેમ ન હતું. તેણે એક નવો ધ્વાજ લીધો. એક, દિવસ તેણે યોગી કંથડનાથના ચેલા ભસ્મનાથને બોલાવીને તેની પાસે પોતાની હૃદયેશ્વર વ્યક્ત કરી, અને કોઈપણ રીતે કિલ્લો ચણી શકાય એવી સુક્તિ બતાવવા તેણે તેની પાસે હાથ ભેડીને અરજ કરી. જામ સાડને અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક આજીજી કરતો નિહાળીને ભસ્મનાથને તેના પર દયા આવી. તેણે કિલ્લો ચણવાની એક અત્યુત્તમ સુક્તિ સાડને બતાવી દીધી.

ભસ્મનાથની સૂચના અનુસાર જામ સાડે સાત ઉંચી કિસમના પોપટોને પાળીને તેમને ભણાવવા માંડ્યા. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ આ સાતે પોપટ તેમને આપવામાં આવેલા શિક્ષણ અનુસાર તૈયાર થઈ ગયા. સાતે પોપટનાં પાંજરાં સાથે લઈને જામ સાડ યોગી કંથડનાથની ગુફા પાસે ગયો. અને એક પોપટને બોલવાની આજ્ઞા આપતાં તે પોપટ બોલ્યો.

“ હાહા કંથડ આદેશ ! ”

બહારથી આદેશનો અવાજ આવતો સાંભળીને યોગી બોલ્યો.

“ કંથોન ? ”

“ જામ સાહ, ” પદાવેલા પોપટે ઉત્તર આપ્યો.

“ સાહ ભસ્મ હોત ! ” શુદ્ધામાંથી યોગીનો ક્રોધાયમાન અવાજ આવ્યો.

તેજ ક્ષણે પેલો પોપટ બળીને ભસ્મ થઈ ગયો. તરતજ જામ સાહે બીજા પોપટને બોલવાની આજ્ઞા કરી. તે પણ પ્રથમની પેઠેજ બોલ્યો:—

“ દાદા કંથક આદેશ ! ”

“ કચોન ? ” ફરીથી યોગીએ પૂછ્યું.

“ જામ સાહ ” પોપટે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું.

“ સાહીઆ ! ભસ્મ હોત ! ” યોગીનો આગ ઝરતો અવાજ આવ્યો.

બીજો પોપટ પણ રાજનો ઢગલો બની નીચે પડ્યો.

આમ એક પછી એક સાતે પોપટ બળીને ખાક થઈ ગયા. સૌની એજ દશા થઈ.

આઠમી વખત સાહ જામ પોતે આગળ આવ્યો. તેને ધાસ્તી પેઠી, કે યોગીના મોંમાંથી શબ્દ છૂટતાંજ રહે તેની પણ એજ દશા થાય ! આથી તેનું હૃદય મૃત્યુની બીડથી ધકકી રહ્યું હતું. છતાં દૃઢ હેયુ કરીને શુદ્ધાના દ્વાર પાસે આવીને તેણે પોકાર કર્યો:—

“ દાદા કંથક આદેશ ! ”

“ કચોન ? ” યોગીએ ક્રોધથી ખરખરા બનેલા અવાજે જણાવ્યું.

સાડના હૃદયના ધબકારા વધવા લાગ્યા. ખુદ કાળ તેની સામે ડાચું ફાડીને ઉભો હોય એવો એને આભાસ થયો. તે ગુંગળાતા સ્વરે મહા મુસ્કેલીએ બોલ્યો:—

“ જામ સાહ. ”

યોગી કંઈ બોલે ત્યાર પહેલાં તો તેનો એલો ભસ્મનાથ બે હાથ ભેડીને યોગીની પાસે આવી ઉભો અને તેને દયા કરવા વીનવવા લાગ્યો.

યોગીને હવે ભાન આવ્યું. તેના સાત સાત વચનો નિષ્ફળ ગયેલા ભેળને તેને અત્યંત નવાઈ લાગી આમ કેમ બનવા પામ્યું,

તેનું કંઈ પણ કારણ તે કળી ગયો નહિ બસ્મનાથને આજીજી કરતો નિહાળીને યોગીનો શુસ્સો જરા શાન્ત થયો. તેણે જામ સાડને બોલાવવાની આજ્ઞા કરી.

સાડ અંદર આવતાંજ યોગીના પગેમાં આળોટી પડ્યો અને ક્ષમા-ચાચના કરવા લાગ્યો. સાડજામની અતિ નમ્રતા જોઈને યોગીને દયા આવી. યોગીએ તેને તેની હૃદયેચ્છા વ્યક્ત કરવાની આજ્ઞા કરી.

“મહાત્મન !” સાડ જામે બે હાથ જોડીને વિનંતિ કરતાં કહ્યું. “મારી ઇચ્છા માત્ર આ હુંગર પર કિલ્લો ણાંધવાની છે. અને તે કાર્ય ચાલુ કરાવવા માટે આપની આજ્ઞા માગવાનેજ હું અત્રે આવેલો છું.”

જામ સાડની વીનવણીથી યોગીનો ક્રોધ શમતો જતો હતો. સાડની નમ્રતાએ યોગીના મનમાં તેને માટે સદ્ભાવ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. યોગીએ રાજી થઈને સાડને કિલ્લો ચણાવવાની આજ્ઞા આપી.

યોગીની આજ્ઞા ચતાંજ સાડનું હૈયું હર્ષથી ઉભરાઈ ગયું. તેના સઘળો શ્રમ આજે સફળ થયો તે યોગીને નમન કરીને ત્યાંથી ચાલતો થયો તરતજ તેણે કિલ્લો ચણાવવાનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું. કિલ્લાનું નામ યોગી કથડનાથના નામ પરથી કથડોટ રાખવામાં આવ્યું. અને કિલ્લાની ખડકી (ખારી) નું નામ સાડ ખડકી રાખવામાં આવ્યું જે અદ્યાપિ મોજુદ છે +

ઉપરાંત જામ સાડે અહીં એક મોટો કુવો ચણાવ્યો અને તેનું નામ તેના પિતાના સ્મરણાર્થે મોડ કુવો રાખવામાં આવ્યું.

કિલ્લાનું કાર્ય સમ્પૂર્ણ થતાં જામ સાડે પોતાનું સઘળું લક્ષ પોતાનો મુલક આબાદ કરવા તરફ ફેરવ્યું તેણે અત્યંત કાળેલીયત અને કાર્યદક્ષતાથી પોતાના રાજ્યની હદ ઘણી વધારી મૂકી અને તેના રાજ્યની આબાદી પણ દિનપ્રતિદિન વધતી ચાલી.

જામ સાડના મુલકની જાહોજલાલી જોઈને ધરણ વાઘેલાને વિચાર થયો, કે આ લોકોને મેંજ આશ્રય આપ્યો અને હવે તો એમની સત્તા મારાથી પણ વધતી જાય છે”

આથી જામ સાડની વધતી જતી સત્તાને કોઈપણ પ્રકારે તોડી પાડવાનો ધરણ વાઘેલાએ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો. ધર્પાને અગ્નિ તેના હૃદયમાં દિવસે દિવસે વાયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરતો ગયો. જામ સાડતું રાજ્ય પડાવી લેવાની તમન્ના ધરણ વાઘેલાના અંતરમાં વધુને વધુ મજબુત બનતી ગઈ.

જામ સાડ ધરણ વાઘેલાનો બનેલી યતો હતો. છતાં સાડની સાંછિથી તે સહન કરી શક્યો નહિ. એક દિવસ તેણે સાડને પોતાને ત્યાં મીજબાનીમાં બોલાવ્યો. નિખાલસ હૃદયથી જામ સાડ નિષ્કપટ અંતરે ત્યાં ગયો. અને ધરણ વાઘેલાએ ત્યાં ઠગાઈ તેના ઘાત કર્યો.

દુહો—કંથાગકમેં રાજ્યો, સાડ રાજ કરે,
ધરણ હથા મરે, વાઘેલે વિલી કરે.

ભાવાર્થ—કંથાગડ અર્થાત કંથકોટમાં જામ માડ રાજ્ય કરે છે. તેનું ધરણ વાઘેલાના હાથે મૃત્યુ થાય છે. વાઘેલાએ આ છુંડ કામ કર્યું.

જામ સાડને ધરણ વાઘેલાની બેનથી એક કુમારની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તેનું નામ તેણે કુલકુમાર રાખેલું હતું. આ કુલકુમાર હજી બાળક હતો. છતાં ધરણ વાઘેલાએ હવે તેના તરફ મીઠ માંડી. સાડ જામને કતલ કરીને તેણે કુલકુમારનો ઘાટ પડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. આ વિચારથી તે તરતજ ગેડીથી ચાલતો થયો, અને કંથકોટ પ્રતિ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી

જામ પુલ.

(૧)

સ્વામિભક્તિ.

ધરણ વાઘેલાએ જામ સાડને ઠાર કર્યાની વાત ઠંથકોટમાં વાયુ-
વેગે ફેલાઈ ગઈ. રાણીવાસમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. જાને લય પેઠો, કે
હવે રાજકુમાર કુલનું કેળવ બાંહે શું થશે? ધરણ વાઘેલાનો રાજ્ય-
લોભ જોતાં તે કુલકુમારને જીવતો રહેવા દેશે કે કેમ, તેની શંકા હતી.

જામના જનાનખાનામાં ફારક નામની એક દાબેલ અને નીમક
હલાલ દાસી હતી. કુલકુમારનો જીવ બચાવવાનું ખીડું તેણે ઝીલી
લીધું તે કુલકુમારને તથા પોતાના બાલપુત્રને સાથે લઈને સિંધ
તરફ ચાલવા લાગી

આ તરફ ધરણ વાઘેલાએ આવીને જોયું, તો તેને કુલકુમા-
રનો ખતો લાગ્યો નહિ. તેણે કુલકુમારને ગમે ત્યાંથી શોધીને
તેનો નાશ કરવા માટે ચારે તરફ ઘોડેસ્વારો દોડાવી મૂક્યા.

સ્વામિભક્ત ફારક દાસી જાને બાળકોને ઉપાડીને સિંધ અને
કચ્છ વચ્ચેના રણમાં અપાટાબંધ રસ્તો કાપે જતી હતી. આ ચતુર
દાસી વિચાર કરવા લાગી, કે જો પાછળ ધરણ વાઘેલાની વાર આવી
પહોંચશે, તો સઘળી ઝંકેમત ધૂગમાં મળશે. આથી તે વારંવાર
પાછળ પાછળ જોતી ચાલતી હતી.

થોડીજવારમાં દુરથી ઉડતી ધૂળ પર તેની હાથ પડી. તેના
પેટમાં એકદમ ફાળ પડી તે ત્વરિત ગતિએ અને એકજ શ્વાસે
અપાટાબંધ ચાલવા લાગી

એટલામાં દાસીના મનમાં એક નવો વિચાર ઉદ્ભવ્યો. રાજ-
કુમારને બચાવવાની એક સરસ યુક્તિ તેને સૂઝી આવી તેણે રાજ-
કુમારના રજાડી વસ્ત્રો પોતાના પુત્રને પહેરાવ્યા, અને પોતાના

પુત્રનાં ફાટાંતૂટાં કપડાં કુલકુમારને પહેરાવી દીધાં. આમ સ્વામિ-
ભક્તિએ વાતસલ્યભાવ પર વિનય મેળવ્યો. દાસીના મનમાં હવે
સ્નેહ સંતોષ થયો. રાજકુમારને પીઠ પર બાંધી, અને પોતાના
પુત્રને ખેલે બેસાડીને તે આગળ ચાલવા લાગી.

એટલામાં ધરણ વાઘેલાના ઘોડેસ્વારો નજદીક આવી પહોંચ્યા.
તેમણે ફારક દાસીને ઉભી રાખવા પડકાર કર્યો.

દાસીનું હૃદય જાણે ફાટવા લાગ્યું. તેની સઘળી શક્તિ હવે
મરી ગઈ હતી. આગળ વધવાની હવે તેનામાં તાકાત રહી ન હતી.
તે ગરીબડી બનીને ત્યાંજ ઉભી રહી.

“ક્યાં જાય છે કમળત ?” એક ઘોડેસ્વારે ક્રોધથી ગર્જના કરી.

“વીરા ! નિર્દોષનો પ્રાણ લેવાથી પ્રભુ રાજ નહિ થાય.”
દાસી ગળગળા અવાજે ઠરઠરવા લાગી.

દાસીના ઠરઠરવાથી પીગળી જાય, એટલી દયા આ ઘોડેસ્વારોમાં
પ્રભુએ મૂકી ન હતી. દાસીની પીઠે બેઠેલા બાળકનાં રજવાડી વસ્ત્રો
જોઈને તેમને ખાતરી થઈ, કે કુલકુમાર આ પોતેજ છે. નિર્દય-હૃદય
સવારોએ દાસીની પીઠ પરથી આ બાળકને એકદમ ખેંચી.
લીધા. અને તેજ ક્ષણે તેમના જૂની હસ્તમાં રહેલી તલ્વાર વડે ફારક
દાસીના આ નિર્દોષ બાળકનો નાશ થયો. આ ભયંકર દૃશ્ય જોઈને
ફારકનું માતૃ-હૃદય ફાટી જવા લાગ્યું. છતાં તે મનની લાગણીઓ
મનમાંજ દબાવી દબ હૈયું કરીને શાન્તિપૂર્વક ઉભી રહી.

પોતે માની લીધેલા રાજકુમારને કલ્લ કરવાની સાબીતી ખાતર
સવારોએ તેની આંખો ધરણ વાઘેલાને બતાવવાને કહાડી લીધી,
અને તરતજ તે ખાજા કર્યા. આ તરફ પુત્રવિહોણી બનેલી આ
સ્વામિભક્ત માતા બાળરાજકુમારને લઈ સુડીઓ વાળીને સિંધને
રસ્તે નાસવા લાગી.

હુહો—બાની ગિની લગી, કુલ ધોંગોડે બાર,
ત પણુ ન કંઈ ન્યાર, જે પુતર આરાયો પિંઢજે.

ભાવાર્થ—પારણામાં કુલતા કુલકુમારને લઈને દાસી ભાગવા માંડી.
અને તેણે પોતાના પેટના પુત્રને મસખા હતા તેની દરકાર કરી નહિ.

(૨)

સાવળનો શિકાર.

કારક દાસી ચાલતાં ચાલતાં સિંધ-ખાંભણાસરમાં ધલુરા પાદ-શાહના રાજ્યમાં આવી પહોંચી. અહીં અજો અને અણગોર નામના બે શ્રીમંત શાહુકારો હતા. તેમનો આશરો લઈ, તે ત્યાં રહેવા લાગી.

હુહો—આવઘ ખાંભણાસરમે, અજો અણગોર વટ,
ઠારે વિઠી અરટ, રમે'કે સાંઠે ઘણું.

ભાવાર્થ—કારક દાસી ખાંભણાસરમાં અજો અને અણગોર પાસે આવી. અને રેંટીયો દાંતી સમા રાજકુમાર પુલને ઉછેરવા લાગી.

કુલકુમાર ન્યારે દશેક વર્ષનો થયો, ત્યારે તે અજો-અણગોરનાં અને અન્ય શાહુકારોનાં વાછરડાં ચારવા જવા લાગ્યો. પરંતુ “કર્મ છુપે નહિ બહુત લગાયો” એ નિયમાનુસાર ‘કુલગોવાળીઓ’ બનેલો આ કુલકુમાર જંગલમાં દરરોજ નિશાનબાજી શીખવા લાગ્યો. તડવાર, તીર-કમાન, તથા સાંધ ઇત્યાદિ શસ્ત્રાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો.

હુહો—જડે સમું શુંગપજે, તડે માણક તુલ,
માજન જો મિલે કરે, થયો ગાભાર ફુલ.

ભાવાર્થ—આ સમો કુમાર ન્યારે જોળખાય, ત્યારેજ તેની ખરી કિંમત થાય. હમણાં તો કુલકુમાર ખાંભણાસરના મદાજનનો ગોવાળીઓ બન્યો છે.

કુલકુમાર થોડાજ સમયમાં દરેક હથિયાર વાપરવામાં પારંગત બની ગયો. એનું નિશાન ભાગ્યેજ ચૂકવા લાગ્યું. હવે તે પોતાની વિધાનો ઉપયોગ કરવાની તક શોધવા લાગ્યો.

એક વખત એક વિકાળ સિંહ ખાંભણાસરની આબુબાબુમાં બહુ જીવ્ન કરવા લાગ્યો. એનો ત્રાસ એટલો વધી ગયો, કે દોર-દાંકર અને માણસોના જીવ પણ મૂઠીમાં રહેવા લાગ્યા. આથી ખાંભણાસરનો ધલુરા પાદશાહ એ વિકાળ પશુનો નાશ કરવા અર્થે પોતાની શિકારી મંડળી સાથે તેની ઘોડ પર ચડી ગયો. આ વર્તમાન

કુલકુમારને પ્રાપ્ત થતાં તે પણ પોતાનાં હથિયારો સહિત ત્યાં હાજર થઈ ગયો. આ શિકારી મંડળીએ સિંહની ગુફાને ઘેરી લીધી. અને તેને બહાર કાઢવા માટે તે લોકો તેને જુદી જુદી રીતે ખીજવવા લાગ્યા. સિંહ તરતજ પોતાનું લાંબું પુછડું ઝાટકી, એક લાય-કર ત્રાડ મારીને બહાર નીકળી આવ્યો. તેના વનના રાજ્યમાં વિશેષ પાડવા આવેલા માનવ પ્રાણીઓને શી શિક્ષા ડરથી, તેના વિચાર કરતો તે બધે દશુમર બહાર ઉત્તો રહ્યો. સિંહને બહાર નીકળેલો જોઈને તેની ગુફાને ઘેરી ઉભેલા ઘોડાઓ ઉભી પુછડીએ નાસવા લાગ્યા. અને તેમના પરના સવારો પણ મને કે ઠમને તેમની સાથે ખેંચાવા લાગ્યા. માત્ર એક ધલુરા પાદશાહનો હાથી અને કુલકુમારજી ત્યાં ઉભેલા રહ્યા. ઘોડાઓને ભાગતા જોઈને હાથી પણ પોતાની સઘળી હિંમત ચંકેલીને નાસવા તૈયાર થતો હતો, ત્યાં તો છંછેડાયેલો જંગલનો રાજા વીરની પેઠે તેની પાસે એકજ ચાટમાં પહોંચી આવ્યો. હાથી પર ફૂંકે મારી જેવો તે ધલુરા પાદશાહ પર પોતાના પંજાનો થાપો મારવા બંધ છે, કે તરતજ કુલકુમારની તેજસ્વી તડવાર તેના પર તૂટી પડી તડવારના એકજ ઝાટકાથી સિંહના તેની કમ્ભરમાંથી બે ઠટકા ચર્ધ પડ્યા. કુલકુમારની તડવારે પાદશાહને મૃત્યુમુખમાંથી બચાવી લીધા.

હુહો—સાવળ જે શિકાર તે, ચક્રે ધલુરા વાર,
સંધે સમે ખાર, સીં મારેઓ સદ કરે.

ભાવાર્થ—ધલુરા પાદશાહ સિંહના શિકાર પર આવ્યો ત્યાં કુલકુમારે ઘોડ મજાને સિંહના પ્રાણ લીધા.

સિંહને મારી, તેનું પુછડું અને કાન કાપી લઈને તેજ દાણે કુલકુમાર ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો. સિંહને જમીન પર પડેલો જોઈને, પેલા શિકારીઓ તરતજ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અને પડેલા સિંહ પર ઘા કરતા પોતપોતાની બહાદુરી બતાવવા લાગ્યા.

સિંહને મારનાર કોણ છે, એમ જ્યારે ધલુરા પાદશાહ તેમને પૂછી જોયું, ત્યારે તેઓ સઘળા પોતપોતાની બઝાઈ હાંકવા લાગ્યા. પરંતુ ધલુરા પાદશાહ આ લોકોની વાત માની બંધ તેમ ન હતું. સિંહને મારનારને તેણે નજરોનજર જોએલો હોવાથી, પાદશાહ

તેમને પૂછ્યું, કે જો તમેજ આ સિંહને માર્યો હોય, તો તેન કાન-પૂછ ક્યાં ગયાં તે કોઈ કહી શક્યો ?

પાદશાહનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને શિકારીઓ બોલ્યા:—

હુહો—અસાંજે સાવજ કે, કે કૈ જુગ થયા,
ખેરે સે ખેરો, સે કન-પૂછ ખિરી થયા.

ભાવાર્થ—અમારો આ મિંહ કેટલાએ જમાનાનો જુનો છે. ખેરનાં ઝાડો સાથે ધસાઇ ધસાઇને એના કાન-પૂછ ખરી પડ્યા છે.

આ સાંભળીને પાદશાહને આ લોકોની શેખાઈ પર ગુસ્સો થઈયો. તે બોલ્યા:—

હુહો—સિર વાઈ સટ કરે, જે હેંમર ભચાયો,
હી બાટીયા કિનજો, પાતરા પુછાયો.

ભાવાર્થ—પાદશાહે પૂછ્યું, કે જેણે સિંહના શિર પર તસ્વાર મારીને હાથીને બચાવી લીધો એ જવાન કોણ છે ?

ધણુરા પાદશાહે આ બડાઇ-બહાદુરોને સખ્ત ફરમાન કર્યું, કે જો તેઓ સિંહના મારનારને નહિ શોધી લાવે, તો ઘણીમા પીલીને તેમનું માણુનીઉ તેલ કાઢવામાં આવશે પાદશાહના કડક હુકમથી આ લોકો ડરવા લાગ્યા. અને તે સિંહને મારનારની શોધ ચલાવવા લાગ્યા એમાના કેટલાકે કુલકુમારને દીઠેલો હોવાથી તેઓ તેની તપાસ કરતા છેક તેને ઘેર પહોંચી ગયા. અને કુલકુમારને પાદશાહ પાસે તેડી જવા લાગ્યા કુલને પાદશાહ બોલાવતો સાંભળીને ફારક દામીના પેટમાં ફાળ પડી આથી તે પણ તેની સાથે પાદશાહની કચેરીમા ચાલવા તૈયાર થઇ.

કુલકુમાર તે હાલના કુલગોવાળીઆને દ્રવ્યો જોતાજ પાદશાહ તેને બોળખી ગયો.

“બહાદુર છોકરા, તું કોણ છે, અને ક્યાનો છે ?” પાદશાહે કુલકુમારને પ્રશ્ન કર્યો “બુદાવંદ ! એ મારો પુત્ર છે અને હું કચ્છ દેશની એક ગરીબ બાનડી છું. હાલ પેટ વાસ્તે અહીં આવેલી છું.” ફારક દામી વચમાંજ બોલી બીડી

આ સાંભળીને પાદશાહને ઘણીજ નવાઇ લાગી, તે જોડ્યો, કે
“ આ છોકરાએ એક એવું મહાન કાર્ય કર્યું છે, કે કાં તો એ તારો
પુત્ર નથી, અને કાં તો તું બાનડી નથી. ”

હુહો—ભિત્ત ધારાં ભાર ન ઉપડે, કુર વિણ કડે ન હોય,
ફારક કુલ હિઠો, સૈલ વિડધો સોંયરો.

ભાવાર્થ—ભોત વગર ભાર ઉપડે નહિ. અને કુળ વગર કદી પણ
તેમ થાય નહિ. હે ફારક દારી! અમે આ કુલને સહેલાઇથી સિંહ સાથે
લાડતો જોયો છે.

પાદશાહે ફારક દાસીને ખરી હકીકત જણાવવા આગ્રહ કર્યો.
દાસીએ વિચાર્યું, કે આવો વખત ફરીફરીને આવવાનો નથી.
આથી તેણે પાદશાહને કુલકુમારનો સઘળો ઇતિહાસ વીગતવાર
સંભળાવી દીધો. ફારક દાસીની અનહદ સ્વામિભક્તિ જોઇને પાદ-
શાહના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. કુલકુમારની ખાનદાની અને તેનું
પરાક્રમ જોઇ પાદશાહ તેના પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. અને તેની
સાથે તેણે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન ઘણીજ ધામધૂમથી કરી દીધાં.

હુહો—ડિનીં નિયાણીં નહસેં, ખર્ષ લાઇ-લાલાઇ,
ધલુરા ધીવાનજે, સમું થયો જમાઇ.

ભાવાર્થ—પાદશાહે કુલકુમારને પોતાની પુત્રી પ્રેમથી પરણાવી, અને
ખીન્ને પણ ઘણો લાભ આપ્યો. સમોકુમાર ધલુરા પાદશાહનો જમાઈ થયો.

કુલકુમાર અને ફારક દાસીની સઘળી સ્થિતિ હવે પલટીજ ગઇ
હતી. હવે તેઓ રાજમહાલયમાં રાજવંશીની માફક રજવાડી ઠાઠ-
યા રહેવા લાગ્યાં હતાં. એમની ગરીબાઇ સૂર્યોદયથી આકળ ઉડી
નય તેમ ઉડી ગઇ હતી. કુલકુમાર હજી ફારક દાસીને એક માના
જેટલાજ માનથી નિહાળતો હતો. તેનો સઘળો સમય હવે આનંદ
વૈભવમાં પસાર થતો હતો.

કુલકુમારને અયશ-આરામમાં પડી ગયેલો જોઇને એક દિવસ
ફારક દાસીને તેને કંઇક ટકોર કરવાની ઇચ્છા થતાં તે જોડી:—

હુહો—જેધીઆ જેધ ન વિસરે, આરોડો મુડસાં,
સિંહાં લત ન વિસરે, ડિનીં જે હરણાં,

ભાવાર્થ—વેળાળો માણસ કદી પણ વેરને વીસરતો નથી. મરદને ગુણસંશ્રામ વીસરતો નથી. તેમ સિંહને હગ્ગે મારેલી લાત તેને કદી પણ વીસરતી નથી.

આનંદ—ઝેલવની નિદ્રામાં ભાન બૂલેલો કુલકુમાર ફારક દાગીનાં ઉપરોક્ત વચનોથી સફાળો બન્યો તથા ગયો. ધરણ વાઘેલા પાસેથી તેના પિતાનું વેર વાળવા તેનું હૃદય હવે તલપાપક બની રહ્યું તેના અંતરમાં “વેર વેર” એજ શબ્દનું શુંજન ચાલવા લાગ્યું. વેરની ધુનમાં કુલકુમાર રાત્રિ-દિવસ ઉદાસ રહેવા લાગ્યો તેની ઉદાગીનું કારણ એક દિવસ તેની રાણીએ પૂછી જોયું. કુલકુમારે તેને પોતાની સવળી હકીકત કહી મલગાવી અને પિતાના વેરનો ખદલો લેવા કચ્છ તરફ જવાની પોતાની ઇચ્છા પણ વ્યક્ત કરી દીધી. રાણીએ એ કાર્યમાં પોતાની સંપૂર્ણ સમતિ દર્શાવવાથી કુલકુમાર ધતુરા પાદશાહની રજા લઈને કચ્છ પ્રતિ પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. ધતુરા પાદશાહે તેને સારી પેઠે લાજ લશ્કર અને એક રાજવી જેટલી સાધન-સામગ્રી આપીને અત્યંત માનપૂર્વક વિદાય કર્યો.

જતી વખતે ધતુરા પાદશાહે પોતાની પુત્રીને કંઈક માગી લેવા જણાવ્યું. આ એક સુદર તક હાથમાં આવેલી જાણીને તેની ચાલાક પુત્રીએ સમસ્ત બાલણાસરમાં શ્રીમત અને કાર્યદક્ષ શાહુ કારો અજો, અણગોર અને તેમની બેન બોલાડીની માગણી કરી. પાદશાહને પોતાની પુત્રી પર અત્યંત આર હોવાથી, તેણે આ ત્રણે જણને કુલકુમાર સાથે મોકલાવ્યા.

હુહો—અજો ને અણગોર, બોલાડી લેણાર,
નિખેટી કરે નિજેઆ. માગણી સેણાર.

ભાવાર્થ—અજો, અણગોર અને તેમની બેન બોલાડી એ સર્વનાં પુલ માગણી સાથે આવવા લાગ્યા.

હુહો—અણગોર ડિનાં ડેજમેં, અજો ડિનાં ઇય,
કુલ વલુરા ધીય, દાયે આયા કચ્છમેં.

ભાવાર્થ—પાદશાહે અજો અને અણગોર દાવજનમાં આપ્યા અને ત્યાંથી ચાલીને મધ્યમાં કચ્છમાં આવી પહોંચ્યા.

(૩)

વેરની વસુલાત.

કુલકુમાર પોતાના સઘળા રસાલા સાથે કચ્છ બન્નીમાં આબ્યો. અહીં બન્નીની વટમાં આવેલા એક ડુંગર પર એક સાડું સ્થાન જોઈને, તે સઘળા ત્યાં નિવાસ કરવા લાગ્યા. આ ડુંગર કિલ્લો બંધાવવા લાયક હોવાથી કુલકુમારે પોતાની એ ઇચ્છા અળ અને અણગોરની યેન બોલાડી પાસે વ્યક્ત કરી. કુલકુમારની આ યોજના સૌને વાસ્તવિક જણાતાં તે ડુંગર પર કિલ્લો બંધાવવાનો સૌએ ઠરાવ કર્યો. અને બોલાડીએ તરતજ કિલ્લો અણવવાનું કાર્ય આણુ કરી દીધું. કિલ્લો તૈયાર થઈ રહેતાં તેનું નામ બોલાડીના નામપરથી 'બોલાડીગઢ' રાખવામાં આવ્યું. અને દારકદાસીની સ્વામિભક્તિની યાદગીરીમાં 'ઝીકડી' નામનું ગામ વસાવવામાં આવ્યું. કારણ કે તેણે સિંધ-બાંબણાસરમાં પોતાનું નામ 'ઝીકડી' રાખેલું હતું.

કુલો—ગઢ બોલાડી અડેઓ, પાપ ડુંગરને પેર,
વધ કુલ વિચરે, કરે ધરણસે વેર.

ભાવાર્થ—કુલકુમારે ડુંગરમાં બોલાડીગઢ બંધાવ્યો, અને ત્યાં બેસી તે ધરણુ વાઘેલા સાથે વેર કરવા લાગ્યો.

કુલકુમારે કંથકોટમાં બેઠેલા ધરણુ વાઘેલાને કહેવડાવ્યું, કે 'મારા પિતા સાહેબ તમે છગ કપટથી ઘાત કર્યો છે, તો હવે તૈયાર રહેજો અમારું લશ્કર તરતજ તમારી ખત્રર લેવાને આવે છે.'

કુલનો સદેશો સાંભળીને ધરણુ વાઘેલાને ભય પેડો. કુલની પાછગ રહેલું પાદશાહી જંગી ખીઠમળ ધરણુ વાઘેલાના લક્ષ બહાર ન હતું. તેણે વિચાર્યું, કે હવે કુલથી વેર કરવામાં તે જરા પણ ફાવી શકે તેમ નથી. આ કારણથી તેણે કુલના લશ્કરનો સામનો કરવાને બદલે તેને કંથકોટના કિલ્લાનો કબ્જો સોંપી દેવાની અને વિશેષમાં પોતાની પુત્રી તેને પરણાવવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

ધરણુ વાઘેલાને આમ તફન નગી પડેલો જોઈને, કુલનો ક્રોધ જરા શાન્ત થયો. તે તરતજ કંથકોટ આવી પહોંચ્યો અને સઘળો કબજો પોતાના હાથમાં લઈ, જામની પહળી ધારણુ કરી રાત્ર-તણ

પર બેઠો. ત્યારપછી ધરણ વાઘેલાએ પોતાના વચન મુજબ પોતાની પુત્રી પણ કુલ જામને પરણાવી.

હુહો—વિગ્ન ડિને વેરમે, વાઘેલે વરડાડ,
હી બાધયેમે થઈ બાધ, વિડી વાઘેલી વિચમે.

ભાવાર્થ—ધરણ વાઘેલાએ વેર ટાળવાને પોતાની પુત્રી જામકુલને પરણાવી. અને તે જામકુલની રાણી તરીકે રહેવા લાગી.

કંથકોટના કિલ્લાનો ઢબજો જામકુલને સોંપીને ધરણ વાઘેલો પોતાને મૂળ ગામ ગેડીમાં રહેવા લાગ્યો હતો. તેનું અને જામકુલનું વેર દેખીતી રીતે સંધાયા છતાં આ બંને જણનાં અંતર હજી વૈર-વૃત્તિથી તદ્દન મુક્ત થયાં ન હતાં.

ધરણ વાઘેલાની પુત્રી ચોપાટબાજીમાં અત્યંત કુશળ હતી. આથી જ્યારે જ્યારે જામકુલ તેના મહેલે આવતો, ત્યારે ત્યારે તેની સાથે ચોપાટનો ખેલ જરૂર ખેલતો. ધરણ વાઘેલાએ કુલજામના પિતા સાડને મારી નાખેલો હોવાથી, પાસા ઢાળતી વખતે વાઘેલી રાણી બોલતી; કે ‘હજ પાસા, જેમ ધરણના ઢાળ્યા.’

વાઘેલી રાણીનાં આ વચનો કુલજામના હૃદયમાં હંમેશાં તીરની પેઠે લોંઠાતાં. તે પોતાના પિતાનું વેર વાળવાની અને વાઘેલી રાણીનું શુભાન ઉતારવાની તક શોધવા લાગ્યો.

ધરણ વાઘેલો એક મહાન શિવભક્ત હતો. તે દરરોજ શિવ-સેવા અર્થે ગેડીથી શીકારા ગામે કાકેશ્વર મહાદેવ પર આવતો. આ વાત જામકુલના લક્ષમાં હોવાથી તે ઘણીવાર ધરણ વાઘેલાનો રસ્તો રોકી ઉઠતો. પરંતુ ધરણ વાઘેલાનો ઘોડો ‘રત્નાકર’ પંખીની પેઠે ઉડતો જતો હોવાથી, કુલજામની હામ મનની મનમાં જ રહી જતી.

એક વખત જામ કુલે ધરણ વાઘેલાના અશ્વ રત્નાકરને લલ-આવવા માટે એક નવો નુસ્ખો અજમાવ્યો. ધરણ વાઘેલાના રસ્તા-પર આરેલી એક ગાડી પાસે તેણે કેટલીક ઓઠાણે આવેલી ઘોડી-ઓને ચરતી મૂકી દીધી.

જ્યારે ધરણ વાઘેલો પોતાના નિત્ય નિયમ અનુસાર રત્નાકર

અશ્વને પૂરપાટ દોડાવતો ચાલ્યો આવતો નજરે પડ્યો, ત્યારે કુલ જામ પોતાના માણસો સાથે ઝાડીમાં છુપાઈ ગયો.

ઘોડીઓને છૂટી ચરતી જોતાંજ ધરણ વાઘેલાનો પાણીપંથો અશ્વ આજ એકદમ અટકી ગયો. ધરણ વાઘેલાએ તેને ચલાવવાને કેટલાએ ઉપાય લીધા, પરંતુ હઠે ચડેલા અશ્વની હઠીલાઈએ આજ તેને હરાવ્યો માત્ર એકજ ઇશારતમાં તેના મનનો આશય સમજી જનાર અશ્વ આજ નક્કે જન્યો હતો. તેને આગળ ચલાવવાના વાઘેલા રાજાના સઘળા ઇલાજ આજ નિષ્ફળ નીવડ્યા.

એટલામાં ઝાડીમાંથી બહાર નીકળી આવેલા જામ કુલ અને તેના સંગાધીઓ પર વાઘેલાની દૃષ્ટિ પડી. તેના અશ્વ રત્નાકરને લલચાવવાને આ એક કાવત્રુંજ રચવામાં આવેલું હતું, એમ તે હવે સમજી ગયો. તેણે ઘોડાને ખેચી જવાને પોતાની સઘળી શક્તિ ખરચી નાખી, છતાં ઘોડાએ તો જાણે આગળ વધવાના સૌગન્દ લીધા હોય, તેમ તે એક ડગલું પણ ત્યાંથી આગળ વધ્યો નહિ. ધરણ વાઘેલાને પોતાનું મૃત્યુ નજીકમાંજ દેખાયું. આખરે તે હતાશ થઈને બોલ્યો, કે “રત્નાકરને ગમ્યું” તે વાઘેલાને વીશ વાર.”

એટલામાં કુલજામ પોતાના માણસો સાથે આવી પહોંચ્યો. તેણે ધરણ વાઘેલાને જીવતોજ પકડી લેવાનો પોતાના માણસોને હુકમ કીધો. લો હોવાથી તેમણે તેને ચારે બાજુથી ઘેરી લઈને જીવતો પકડી લીધો.

કુલો—શિવ-સેવા-લા સીકરે, અથે વાઘેલો નિત્ત,

કુલ સાડ વારેઓ, ધરણ મારેઓ તિત્ત.

ભાવાર્થ—ધરણ વાઘેલો શિવ-સેવા અર્થે દરરોજ સીકરે આવતો, ત્યાં તેને મારીને જામ કુલે પોતાના પિતા સાડનું વેર વાળ્યું.

જામ કુલે ધરણ વાઘેલાના શરીર પર એકે પણ ઘા ન કરતાં કાંસીએ ચડાવીને તેના પ્રાણ લીધા. ત્યારપછી કુલજામે તેના શરીરપરથી સઘળી ચામડી ઉતારાવી, તેના મોં પરનો તમામ ભાગ તથા તેના મસ્તકપરના બાલ સલામત રાખીને તેનો એક ચાકળો તૈયાર કરાવી લીધો.

ત્યારે વાઘેલી રાણીના મહેલે જવાનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે કુલમમે આ ચાકળો પોતાની સાથે લઇ લીધો, અને લાગ નેઘને તેને રાણીની ચોપાટ રમવાની બેઠક નીચે મૂકી દીધો.

ચોપાટ ખેલવાનો સમય થતાં રાત્ર-રાણીએ બાઇની શરૂઆત કરી પોતપોતાના દાવ બંને જણ કાળજીપૂર્વક ખેલવા લાગ્યા રમત ત્યારે રસાકમીવાળી થઇ, અને ખરા રગમાં આવી, ત્યારે અમુક દાની ખાસ જરૂર પડતા, વાઘેલી રાણી પાસા નાખતી વખતે પોતાના હમેશના રિવાજ મુજબ બોલી બોલી, કે “હજી પાસા, જેમ ધરણના ઢળ્યા.”

હુહો—વધ ચાકરે સિર ચડી, વિઠી રમે રાંધ,
ત્રિકા ગાત માંધ, મે સમે સભારધ.

સાવાર્થ—પિતાના મસ્તકપર બેસીને વાવેરી રાણી ચોપાટ ખેલતી હતી, ત્યારે કુલમમે પ્રથમની વાત યાદ કરીને રાણીને કહી.

વાઘેલી રાણીના મુખમાંથી “હજી પાસા જેમ ધરણના ઢળ્યા.” એવા શબ્દો બહાર પડતાજ કુલમમને નેઘતી તક આવી મળી તે બોલ્યો, રાણી, ધરણના પાસા કેવા ઢળ્યા છે, તે જોવું હોય, તો જરા બેઠો, હું તમને હમણાજ તે બતાવું.

જામના મુખમાંથી આજ જુદાજ શબ્દો બહાર પડવાથી વાઘેલી રાણીને સદેહ પડ્યો, કે આજ જરૂર કાંઈ નવાબની હોવી નેઘએ. તે તરતજ હબી થઈ ગઈ જામ કુલે તેના આસન તળેથી ધરણ વાઘેલાની ચામડીનો ચાકળો બહાર ઠાલ્યો. વાઘેલા રાત્રની એજ વાંકડી મૂકો, એજ લાંબા બાલ અને એજ મૂર્તિ નેઘને રાણીએ તેને તેજ કણે ઝાળખી લીધો. રાજપૂતાણીનું દૃઢ્ય આવી ભયકર મશકરી સહન કરવાને તૈયાર ન હતું. તેનું લોહી એકદમ ઉકળી ઠક્યું. રાણીનું સઘળું સ્વરૂપ તેજ કણે જાણે પવનમાં ગયું તે વિકાળ વાઘણ સમાન બની ગઈ તે ક્રોધાવમાન સ્વરે કુલમમને કહેવા લાગી, કે “તમે મારા પિતાનો ઘાત કર્યો, તે તો એક જુદી વાત છે, પણ તેના મૃત શરીર પર બેસાડવાની મારી કૂર મશકરી કરી, માટે હું હવે જગતમા જરાવાર પણ જીવવા માગતી નથી.”

બાણ પલટી ગએલી બેઠને હવે જામ કુલ પણ વિચારમાં પડ્યો. એટલામાં તેને એક નવો માર્ગ સૂઝી આવવાથી તે બોલ્યો, “રાણી સંસાર પરથી તમારું મન ઠંદાય બિડી ગયું હશે, પણ તમારા પેટમાં ગર્ભ હોવાથી, પ્રસુતિના સમય આવતાં લગી તમે અઢાળ મૃત્યુને વહોરી ચકે તેમ નથી.”

વાઘેલી રાણીના પેટમાં પુરા દહાડાનો ગર્ભ હતો. છતાં તેનો નિશ્ચય તો એક સમાન અડગ હતો. તેણે તરતજ ઠટારી ખેંચી લીધી. અને ગર્ભને બરા પણ આંચ ન આવે એવી રીતે તેણે પોતાનું પેટ ચીરી નાખ્યું અને ગર્ભને બહાર ઠાલ્યો.

કુલજામ ફાટી આંખે આ દૃશ્ય ભેઈ રહ્યો. તેને વિચાર થયો, કે આવું પગલું ન લીધું હોત તો વધારે સાફ હતું. પરંતુ હવે તો થયું તે ન થયું થનાર ન હતું. રક્તના આખોથીઆમાં તરતી રાણી હવે બચી શકે તેમ ન હતી.

હુહો—બણી ચાકરો લથ કરે, રાણી ડખાદે,
હુણી કટારો પેટમે, ઘાહો કઢી ડિને.

ભાવાર્થ—પુલ્કનમે ધરણ વાઘેલાની ચામડીના ચાકળો રાણીને ખતાવ્યો, અને રાણીએ પોતાના પેટમાં કટાર મારીને ઘાહો કુંવર કઢાડી આપ્યો.

રાણીએ પોતાના પેટમાં કટારીનો ઘા કરીને કુંવરને કઢાડેલો. હોવાથી તેનું નામ ઘાહો કુમાર રાખવામાં આવ્યું.

(૪)

સોનલ પરી.

કચ્છ—પ્રદેશના પાવર ઝગણમાં વિક્રીયો સંગાર અને કુકધર રખારી નામના બે મિત્રો એક વખત પોતાની આથો જંગલમાં ચારી રહ્યા હતા. સમય બરાબર મધ્યાહ્નનો હતો. આસપાસ સદા શાન્ત હતું. તે વખતે આ ઉશય મિત્રોના કર્ણપટ ઉપર કોઈ જોના રૂદનનો ધ્વનિ અથડાયો. તે સાંભળીને આ બંને જણ એ સ્વર ક્યાંથી આવે છે, તેની તપાસ કરવા લાગ્યા. તરતજ

તેમને જણાયું, કે તેમનાથી થોડે દૂર આવેલા ભૂતનાથ મહાદેવના શિવાલયમાંથી, એ આકાંક્ષનો સ્વર આવી રહ્યો છે. જાને જય શિવાલયમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેમની દૃષ્ટિ સ્વરૂપના અંબાર સમી એક નવયૌવના યુવતિ પર પડી આવું અલૌકિક સ્વરૂપ તેમણે આજ લગી ક્યાયે જોયું ન હતું આ મૃત્યુલોકની સ્ત્રી છે, કે કોઈ સ્વર્ગની અંસરા છે, તેનો નિર્ણય તેઓ કરી શક્યા નહિ. તેઓ હિંમત ધરીને આગળ આવ્યા, અને પેલી સ્ત્રીને પૂછી જોયું, તો તેમને જણાયું, કે તે કોઈ મામુલી સ્ત્રી નહિ, પણ ઇંદ્રના દરબારની અંસરા છે, અને શાપિત યવાથી મૃત્યુલોકમાં આવી છે. આ સાંભળીને એ જાને જણને અત્યંત નવાઈ લાગી. તેમણે તે સ્ત્રીને પોતાની સાથે ચાલવા કહ્યું.

યુવતિનું નામ સોનલ હતું. સોનલનું અધાગ સ્વરૂપ જોઈને આ ભૂત જેવા ધરવાડ જાણે ખરેખર ભૂત બની ગયા હતા. તેમાં પણ વિદીયો સંગાર તો સોનલના સ્વરૂપમાં એવો ગાંડોતૂર બની ગયો, કે તેણે સોનલનો કબજો પોતે ઝેળવવાને પોતાની સઘળી આથ કુડધર રબારીને સોંપી દીધી. પરંતુ રાત્રિ પડતાં તે તેની પાસે ગયો, તો સોનલને બદલે એક વિકાળ સિંહ તેના જોવામાં આવ્યો. બિચારો મૂર્ખપ્રેમી આમ કેટલાએ દિવસ નિરાશ થઈને પાછો ફર્યો આખરે તેણે પોતાની આથ કુડધર રબારી પાસેથી પાછી લીધી અને તેના બદલામાં સોનલની સપુરત તેને કરી કુડધર રબારીએ સોનલને પોતાને ત્યાં પુત્રી પ્રમાણે રાખી, અને સોનલ તેની આથનું સઘળું કામકાજ કરવા લાગી.

એક વખત આ કુડધર રબારીની આથ ચાલતાં ચાલતાં જામ કુલના બોલાડીગઢની પાટોચમાં આવી પહોંચી એક દિવસ મસ્તક પર દૂધનાં મટકાં લઈ, હાથમાં દશ લેસોને દોરતી સોનલ જામ કુલના રાજમહાલય પાસેથી પસાર થતી હતી પરંતુ રસ્તામાં જે મજબૂત ગાંધાના જામ જેવા પાડા લડી રહેલા હોવાથી, લોકોની આવજાનો રસ્તો તદ્દન બંધ થઈ ગયો હતો આ પાડાઓ વચ્ચેથી જવાની કોઈની હિંમત ન ચાલતાં રસ્તાની જાને તરફ લોકોની ઠૂક જામી ગઈ હતી.

આ વખતે આ દૃશ્ય જામ કુલ પોતે પોતાના રાજ્ય-મહા-

લયના ઝડપામાં બેઠાબેઠા જોઈ રહ્યો હતો. અન્ય લોકો દૂર ઉભા હતા, પરંતુ સોનલને હિંમતથી આગળ વધતી જોઈને, જામ કુલને અત્યંત નવાઈ લાગી એ સ્ત્રી આગળ આવીને શું કહે છે, તેનું તે ઉત્કંઠિત અંતરે નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો.

સોનલ તો નિર્ભયપણે શિર પરનાં મટકાં સાથે મહિપીઓને દોરતી આગળ ને આગળ ચાલી આવતી હતી જ્યારે તે પેલા પાડાઓની છેક નજદીકમાં આવી, ત્યારે લેસોનાં દોરડાં પોતાના પગ નીચે દગાવીને દરેક પાડાને એકેક એવી ચપ્પડ લગાવી, કે તેમનો સઘળો મહ ઉતરી ગયો. પાડાઓનો લડાયક ભુસ્સો સોનલની એકજ ચપ્પડમાં જાણે ક્યાંએ ઉડી ગયો ! તેમની સઘળી સાન કેંકાણે આવી ગઈ મહમત્ત પાડા ગરીબ બકરી જેવા બની જઈને પોતપોતાને રસ્તે પડી ગયા અને સોનલ પણ આડું અવળું ક્યાંએ જોયા વગર આગળ વધવા લાગી.

આ અપૂર્વ દેખાવ જામ કુલે નજરોનજર જોયો આવી અતુપમ સ્વરૂપવાન અને સામર્થ્યવાન સ્ત્રી તેણે આજ લગી એક પણ જોઈ ન હતી તેને સહસા વિચાર ઉદ્ભવ્યો, કે આવી અતૂલ સૌન્દર્યવતી અને શક્તિશાળી સ્ત્રીને પેટે જે કુમારનો જન્મ થાય, તે ખરેખર, એક મહાન પ્રતાપી અને પરાક્રમી નીવડે આથી જામ કુલે આ સ્ત્રીની તપાસ ચલાવી તે કુડધર રખારી પાસે ઉછરેલી એક અપ્સરા છે, એમ જાણી, તેણે કુડધર રખારીને ત્યાં સોનલ માટે પોતાનું માથું મોકલાવ્યું.

જામનું માથું કુડધર રખારી પાછું ઠેલી શકે તેમ ન હતું. વળી સોનલ પોતે પણ જામકુલને વરવામાં નારાજ નહોતા, કુડધર રખારીએ જામની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો થોડાજ સમયમાં અત્યંત ધામધૂમથી સોનલનાં લગ્ન જામ કુલ જોડે કરવામાં આવ્યાં.

હુહો—મિડીમે કુડધર વનમે, લધી ઇંદ્ર-પરી,
સોગાયત મારી, અચી પરણામ કુલ કે.

સાવાર્ય—વિધવા અને કુડધરને જંગમમાં એક ઇંદ્ર-પરીની પ્રાપ્તિ થઈ. આ ઉત્તમ સોગાયત રૂપ સોનલને તેમણે જામ કુલ માથે પરણાવી.

જામ કુલ પોતાનો સમય સોનલ અપ્સરાના સહવાસમાં અત્યંત અયશ-આરામમાં નિર્ગમન કરી રહ્યો હતો. તે સોનલના પ્રેમપાશમાં એટલો મુગ્ધ બની ગયો હતો, કે તેને રાત દિવસનું જ્ઞાન રહ્યું ન હતું. કેટલોક સમય આ રીતે આનંદ-વૈભવમાં વ્યતીત થવા પછી એક દિવસ સિંધ-બાંસણાસરથી ધડુરા પાદચાડનો હુકમ આવતાં, કુલજામ પોતાની રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો સુધનો બદોબસ્ત કરીને, સિંધ-બાંસણાસર તરફ ચાલતો થયો.

(૫)

લાખાકુમારનો જન્મ.

જામ કુલની બાંસણાસર તરફ વિદાય પછી એક દિવસ સોનલને મીઠા મહેરામણમાં નાહવા જવાની ઇચ્છા થતાં, તે પોતાની ત્રણ દાસીઓ સંગાથે પ્રજાતના સમયે મીઠા મહેરામણ પર ગઇ. ત્યાં તે નહાઇ ઘોઇને સૂર્યભગવાનને અર્ધ આપવા લાગી. એટલામાં મીઠા મહેરામણના પ્રવાહમાં એક અઘોરિક પુત્ર તણાતું આવતું તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું. પુત્ર પાસે આવી પહોંચતાં જ સોનલે તેઉપાડી લીધું, અને તેને સુધવા લાગી.

સોનલના હસ્તમાં એક અબચગ તરેહનું કુલ જોઇને તેની ત્રણ દાસીઓ પણ તેની પાસે આવી પહોંચી. અને તેમણે પણ એક પછી એક આ પુત્રની મુગ્ધ લીધી.

હોહો—મયો ધુઈ મેટ, ઉલી સુરજ સામઈ,
સમું પહરેઓ પેટ, સોનલ કુલ સુનેઓ.

લાવાઈ—મેટથી મસ્તક ઘોઇને સોનલ સુરજ સામે ઉભી, કુલને સુધવા લાગી. તેજ દિવસથી કુમાર લાખો તેના ઉદરમાં રહેવા પામ્યો.

૧. સિંધુ નદીનો પ્રવાહ એ મમવમાં કચ્છના રણમાં આવીને અરબી સમુદ્રમાં જતો હતો. સિંધુ નદીને કચ્છ અને સિંધના કેટલાક ભાગમાં મીઠા મહેરામણ અથવા “મિઠા મેરાણ” ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

હુહો—સોનલ ફુલ સૂએઓ, પાપ ખવાસણ ખરો,
કુમણી ખણી હથે કેઓ, સે લાલઈ સૂએઓ.

ભાવાર્થ—જે ફૂલ સોનલે સૂંધું, તે તેની ખવાસણ લખીએ સૂંધું.
ત્યાર પછી તે ફૂલ રામસરી કુમણીએ પોતાના હાથમાં લઇને સૂંધું. અને
પછી લાલઈએ સૂંધું.

આમ આ પુષ્પને સૂંધવાથી ચારે જણીઓને ગર્ભ રહ્યો. જન્મ
ફુલના જનાનખાનામાં સોનલ સગર્ભા હોવાની ચર્ચા ચાલવા લાગી.
ખરાબર નવ માસ પુરા થયા બાદ આ ચારે જણીઓએ એકજ
દિવસે એકેક બાળકને જન્મ આપ્યો.

હુહો—સંવત નવ મુલ છૌતરો, બીજ તિથી કાર્તિક માસ,
તિણ દિન લાખો જનમેઓ, મુરજ જેત પ્રકાસ.

ભાવાર્થ—સંવત નવસે છૌતરના કાર્તિક સુદિ બીજના પ્રભાતમાં
મુર્ખની જ્યોતિના પ્રકાશ સમાન લાખા કુમારનો જન્મ થયો.

હુહો—સોનલ લાખો જનમેઓ, લખીણ ધાણુ બાઈ,
લાલઈ ખારે ખિલ થેઓ, રામસરી ઘર ડાઈ.

ભાવાર્થ—સોનલને ત્યાં લાખાકુમારનો જન્મ થયો. લખીને ત્યાં ધાણુ
નામે પુત્રીનો જન્મ થયો. લાલઈને ખિલ નામે પુત્ર જન્મ્યો. અને રામસરી
કુમણીને ત્યાં ગદી કુમણીનો જન્મ થયો.

હુહો—હથે હથરીઈ, લાખે કન લોરીઆ,
ઇંદા પુતરીઈ, લાખો લોડણુ આવઈયું.

ભાવાર્થ—લાખાકુમારના અંગ પર જાતજાતનાં ઘરેણાં પહેરાવવામાં
આવ્યાં. અને ઈંદ્રની અપ્સરા જેની ચુંદરીઓ તેને હીંચોળવા લાગી.

હુહો—હીંડરો ઓચન, પથરડા સે ફુલન,
લાખે આલુખન, લોડી જે કે અપઝડ.

ભાવાર્થ—મુવણુંનો જેનો હીંડોઓ છે, અને જેની પુષ્પની પથારી
છે, એવા અનેક આલુખણ સુકત લાખાકુમારને જાણે અપ્સરાઓ હીંચો-
ળવા લાગી.

કુહો—કુલ પરહે પ્રીતસે, પાતશા મોકલાએ,
સમું સાંભાએ, અચી બોલાડી ઉલથા.

ભાવાર્થ—કુલ જન્મને પાદશહે આદર-માનથી પાછો મોકલાવ્યો.
અને કુલ જન્મ પોતાના સઘળા રસાલાથી બોલાડી આવી પહોંચ્યો.

કુલ જન્મ સોનલને મળવાને અતિ ઉમંગ લેર બોલાડીગઢ
પાછો આવ્યો પરંતુ ન્યારે તેણે સોનલને ત્યાં પુત્ર જન્મવાની વાત
સાંભળી, ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ છતાં ખરી વસ્તુ
સ્થિતિ થું છે, તેનું જાતે નિરીક્ષણ કરવા તે સોનલના મહેલમાં આવ્યો.
જન્મની ક્રોધાયમાન આંખ અતુર સોનલ ઓળખી ગઇ હતી. તેણે
જે હકીકત જાની હતી, તે સઘળી સત્ય સ્વરૂપમાં જન્મ સમક્ષ નિવે-
દન કરી. અને પોતે તદ્દન નિર્દોષ છે એમ અત્યંત આશ્ચર્ય પૂર્વક
વીનવવા લાગી. સોનલનું નિર્ગળ હૃદય તથા તેના ચહેરા પરની
સત્ય નિષ્ઠા જોઈને કુલ જન્મનો ક્રોધ ઠંઠક ઓછો થયો. પરંતુ તેના
મનનું પૂરેપૂરું સમાધાન થયું નહિ. આથી તેણે સોનલને કહ્યું,
કે “આવી સ્થિતિમાં મારે તારાં સતીત્વ અને સત્ય નિષ્ઠાની સંપૂર્ણ
કસોટી કરવી જોઈએ માટે જો તું સળગતી ચિત્તામાથી સહીસલા
મત બહાર નીકળી આવે, તોજ મારા મનનું સાચું સમાધાન થાય.”

કસોટી લાયકર હતી છતાં સોનલે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો.
ખીજેજ દિવસે ગામની પાદરે પંદર હાથ લાખી ચેહુ ખડકવામાં
આવી, અને લઠલઠ જળતા અગ્નિની જવાળાઓ આકાશમાં ઉચે
ઉચે ઉછળવા લાગી સોનલ રાણીના સત્યની આજે પરીક્ષા થવાની
છે એ વાત ફરેક સ્થળે જાહેર કરેલી હોવાથી, લોકોનાં ટોળે ટોળાં
આજ તે તરફ ઉલટ્યા હતાં સૌ કોઈ આજે ગંભીર વદને સોનલના
સતીત્વની સિત્તસિત્ત પ્રકારે ચર્ચા ચલાવી રહ્યા હતાં.

એટલામાં સોનલ પોતાના જાલકુમાર સાથે આવી પહોંચ્યો.
તે ચિત્તાની સન્મુખ ઉભી રહીને બોલવા લાગી

કુહો—કોરી સાડી મ ખરે, અંડ મ લગે ધાગ,
લાખે હુવે કુલ જો, ત મુરજ લારજ સાખ.

ભાવાર્થ—મારી કોરી સાડી જરા પણ જાણે મા, અને અંગને

અગ્નિની આંચ પણ આવશે મા. બે લાખાકુમાર કૂલનો જ હોય, તો હે સર્વદેવ ! તમે સાક્ષી પૂરજો.

સતિ સોનલ પોતાના સુકુમાર બાળકને કાખમાં લઈ, પરમાત્માનું નામ દઈને લડકે બળતી આગમાં કૂટી પડી. સઘળા લોકોની મુખમુદ્રા પર દુઃખ, શોક અને ગાંભીર્યની છાયા છવાઈ ગઈ. કોઈ કંઈ કહેવા લાગ્યા, અને કોઈ કંઈ. કોઈ તેની દયા ખાવા લાગ્યા, અને કોઈ તેને જુડી માનીને બળી ગએલી ધારવા લાગ્યા. પરંતુ થોડીજ વારમાં સૌની અવ્યયથી વચ્ચે સોનલ પોતાની સત્યતાના આધારે, પોતાના બાલપુત્ર સહિત, સળગી રહેલી ચેડુમાંથી સહીસલામત બહાર આવીને ઉભી લોકોના અંતરમાંથી નીકળેલો એક હર્ષનો ધ્વનિ વાતાવરણને ગળવી રહ્યો.

હુહો—અચી ઉભી ચરમેં, પુતર ગિની પાણુ,
સાડાણી રુબણુ, સોં ખણાય સચી કર્ધ.

સાવાચર્ય—સોનલ પોતાના બાળક સાથે, બળતી ચેડમાં આવીને ઉભી. મુગધ જન્મ ક્રમે તેની સત્યનિષ્ઠા આમ અગ્નિ-પરીક્ષાથી સાબીત કરી આપી.

જન્મ કુલ અને સોનલ રાણી ત્યાંથી રથમાં બેસીને રાજ્ય મહાલયમાં આવ્યાં. સોનલ સમાન એક મહાન સતિ સ્ત્રીની બોલાડીના પાદરે આવી દુઃખદ કસોટી કરેલી હોવાથી, જન્મ કુલ ન્યારેન્યારે બોલાડીની પાદરે આવતો ત્યારેત્યારે તેનું હૃદય ઉકળી ઊઠતું. આ કારણથી તેને આખા બોલાડી ગામ પ્રત્યે અભાવ આવી ગયો.

એક દિવસ તેણે પોતાના મંગીઓ અળ અને અણગોરને બોલાવીને તેમની પાસે આ વાત રજુ કરી. અળે અને અણગોર હવે જન્મ કુલ સાથે ખૂબ નિકટમાં આવી ગએલા હોવાથી તેમણે જન્મની ઈચ્છા પારખી લીધી આથી એક બીજો કુંગરી કિહો તેમણે ચણાવવા માંડ્યો. આ કિહો ન્યારે બંધાઈને તૈયાર થયો, ત્યારે તેનું નામ અણગોરના નામ પરથી અણગોરગઢ રાખવામાં આવ્યું. કુલ જન્મે ત્યાં એક શહેર વસાવ્યું અને પોતાની રાજ્યગાદી બોલાડી ગઢમાંથી બદલાવીને આ અણગોરગઢમાં રાખી. ત્યારથી જન્મ કુલ પોતાના સઘળા કુટુંબ કબીલા સહીત ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો.

(૬)

દેશવટો.

વસંતઋતુનો સમય હતો. જામ કુલના રંગ, મહાલયમાં વસંતનો ઉત્સવ, ઉજવાતો હતો. ચારે તરફથી કેમ્બુડાના લાલ રંગની પીચકારીઓ, છૂટી રહી હતી. આ સમયે રાજકુમાર લાખો પ્રભાતમાં દંત-ધાવન કરી રહ્યો હતો. એટલામાં તેની ઓરમાન બાણીઓએ એકદમ હુમલો કરીને લાખાને રંગથી તરબોળ કરી દીધો. લાખોકુમાર શરમનો માર્યો, નીચું મસ્તક કરીને જેમ બેઠો હતો તેમનો તેમ શાન્ત બેસી રહ્યો.

જામ કુલની પાંચ રાણીઓ હતી એક ધનુરા પાદથાહની પુત્રી, બીજી ધાણુ વાઘેત્રી, ત્રીજી આવડી, ચોથી સોડી, અને પાંચમી સોનલ હતી. જામ કુલની સોનલ પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ હોવાથી, તેની ચાહના લાખાકુમાર પર ઘણી હતી. અન્ય રાણીઓના કુમારો લાખા જેવા તેજસ્વી ન હોવાથી તેઓ હંમેશાં લાખાકુમાર તરફ ઈર્ષ્યાની નજરે નિહાળતી. લાખાનો પ્રતાપ, તેનું ઓજસ, અને તેની લોકપ્રિયતા જોઈને, સોડી રાણીના હૃદયમાં તેલ રેડાતું. તે એમ માનતી હતી, કે જ્યાંસુધી લાખો અહીં હાજર છે, ત્યાંસુધી તેના કુમારો કદી પશુ આગળ પડી શકનારા નથી. આથી તે કોઈને કોઈ પ્રકારે લાખાનો ઘાટ ઘડવા માગતી હતી. પરંતુ કુલજામનો લાખા પર અત્યંત પ્રેમ હોવાથી, તે પોતાની નેમમા ફાવી શકતી ન હતી.

આજની સુંદર તક જોઈને જવા ન દેવી, એમ વિચારી સોડી રાણી લાખા પાસે આવી, અને કહેવા લાગી, કે “લાખાકુમાર ! તમારી બાણીઓ જ્યારે તમારા પર રંગ ઢોળે, ત્યારે તમારે પણ હુતાશનીનો ભાર ઉતારવા તેમના પર રંગ ઢોળવો જોઈએ.” આમ કહીને તેણે એક રંગનો લોટો પણ લાખા પાસે મૂકી દીધો અને પોતે તરતજ ત્યાંથી ચાલી, કપડાં બદલાવી વંદુઅરો સાથે મુખ છુપાવી ઉભી રહી.

એકવાર ફરીથી લાખાકુમાર પર રંગ અને શુભાવની વૃદ્ધિ ચલાવવામાં આવી. સોડી રાણીની સૂચના અનુસાર લાખાએ પણ બાણીઓને રંગથી નહુવડાવી દીધી. બાણીઓના ટોળામાં મોટું ઠાંકીને ઉભેલી સોડી રાણી પણ લાખાના રંગનો લોગ બની ગઈ.

સોઢી રાણી પર રંગ પડતાંજ તે લાખાકુમાર પર કોધાયમાન બની ગઇ, અને તેની આવી બેચદ્દળી ભરેલી વર્તણૂક માટે તેને ધમકાવવા લાગી. લાખાએ પોતાની સરતચૂક માટે ક્ષમા માગી. પરંતુ સોઢી રાણીનો ગુસ્સો તેથી લેશ પણ શાન્ત થયો નહિ. તેણે તરતજ કુલ જામને દરબારમાંથી બોલાવી લીધો. અને લાખાની નિર્લજ્જતાની ગાંઠો ભરાય એટલી વાતો કીધી. તેનાં કપડાં રંગથી તરબોળ બની ગએલાં હોવાથી કુલ જામને તેનાં વચનોમાં વિશ્વાસ, બેઠો. “રાજા કાનના કાચા.” એ નિયમ અનુસાર કુલ જામનો લાખાકુમાર પરનો સઘળો પ્રેમ સત્વર ગુસ્સામાં ફેરવાઈ ગયો. જામ કુલે લાખાકુમારને તેડાવી, તેનો એક પણ શબ્દ સાંભળ્યા વગર કોધ-માં ને કોધમાં તેને એકદમ દેશપારીનો જહાંગીર હુકમ ફરમાવી દીધો.

પિતાને નિર્ધિક્ષ ગુસ્સે ચએલા બેઠને, લાખાનું અંતર ઉકળી ઉઠ્યું. પરંતુ તે પુરેપુરો પિતૃભક્ત હોવાથી, એકં શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કર્યા વગર ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો અને પિતા તરફથી પોતાને માટે આવેલો કાળો પોશાક ધારણ કરીને, પોતાના પ્રિય વતન કચ્છને છેલ્લા નમન કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. પરંતુ જતાં જતાં તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે જે કોઈ જામકુલ અથવા ધાણુ વાઘેડી દેવ દોષ પામ્યાના, કે શીણાય તળાવની પાળ તૂટી ગયાના ખમર લાવશે તેનો હું પ્રથમ જ શિરચ્છેદ કરીશ.

આમ કદી પણ કચ્છમાં પાછા ન ફરવાનો નિશ્ચય કરીને, પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવાને તે તત્કાળ કચ્છની સરહદ ઊડી ગયો.

(૭)

પુનરાગમન.

આ સમયે અણહીલપુર પાટણમાં સામંતસિંહ આવડો રાજ્ય ચલાવી રહ્યો હતો. પરંતુ તેના કેટલાક દુર્બલસનેને લઇને તેનું રાજ્ય તદ્દન બેહોશ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું. પ્રજાના બળ-માલની સલામતી

* શીણાય તળાવને લાખામાગર પણ કહે છે એ અંતરથી થોડે દૂર આવેલું છે.

હજીયાઈ જવા લાગી ચોર-ચકાર, લુટારા, અને બહારવટીઆઓનો ત્રાસ દિન પ્રતિદિન વધતો ચાલ્યો. આવા અત્યંત ખારીક સમયમાંથી આ વખતે અણહીલપુર પાટણની પ્રજા પસાર થઈ રહી હતી. આ કટોકટીના પ્રસંગે તે પ્રજાનાં સદસ્યાગ્યે કચ્છનો કુમાર લાખો કૂલાણી ત્યાં જઈ જઈને લાખા જેવા એક મહાન્ પરાક્રમી અને પ્રતાપી વીરને અનાયાસે આવી ચડેલો જોઈને, સામંતસિંહ ચાવડાએ તેને પોતાની પાસે રહેવા આગ્રહ કર્યો. ચાવડા રાજના આગ્રહથી લાખા-કુમારે ત્યાં રહીને, પોતાની અપૂર્વ વીરતા, અને કાર્યકુશળતાથી અણહીલપુર પાટણની વજુરી ગએલી વ્યવસ્થામાં સુંદર પલટો આણ્યો. તેણે પોતાની કુનેહ અને કાબેલીયતથી અણહીલપુરની અશાન્ત પ્રજામાં શાન્તિનું વાતાવરણ જમાવી દીધું. લાખાકુમારની આ અતૂલ કુશળતાથી સામંતસિંહ ચાવડા તેના પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને એ પ્રસન્નતાની નિશાનીમાં તેણે પોતાની પુત્રીનો હાથ લાખાકુમારના હાથમાં સોંપ્યો. લાખો પણ ત્યાંજ રહીને પોતાનો સમય સુખચેતનાં ગાળવા લાગ્યો.

લાખોકુમાર કચ્છ છોડી ગયા પછી કચ્છમાં ભારે પલટો આવી ગયો હતો. વરસાદ તો લાખાની વિદાયથી જાણે રીસાયોજ હોય, તેમ બીલકુલ બધજ થઈ ગયો હતો. પશુપાળકો પોતપોતાના પશુ-સમુદાયને લઈને કોઈ સિંધ તો કોઈ કાઠિયાવાડ એમ જુદા જુદા સ્થાને નીકળી ગયા હતા. અને જે પશુઓ બાકી રહ્યાં હતા તે તાવડામાં ધાણી ફૂટે, તેમ ટપોટપ પડવા લાગ્યાં. ખેડુતોની હર્દશાનું તો પૂછવુંજ શું? આમ લાખાના જવા પછી આખા કચ્છમાં ભય ઠર દુષ્કાળે ત્રાસ જોડાવી દીધો. વળી જામકુલની રાણી ઘણું વાઘેલી પણ આજ સમયે પેટમાં કટારી ખારી મૃત્યુ પામી. અને અધુરામાં પૂરું કુલજામ મોતે પણ સ્વર્ગવાસી થયો. તેમજ લાખાસાગર પણ ધણી-ધોરી વગરનો થઈ પડતાં અત્યંત જીર્ણ હાલતમાં આવી ગયો. એક વખતનો કૂટ્યો-ફાટ્યો કચ્છડો બેહાલ સ્થિતિમાં આવી પડ્યો. આખો દેશ ડામાડોળ થવા લાગ્યો.

હવે કચ્છની પ્રજાને લાખોકુમાર સાંભર્યો. “લાખોકુમાર પાછો ફરે તોજ કચ્છની હાલત સુધરે,” એવી લોક-વાણી ઠે-ઠેર સંભાળવા લાગી. જામકુલના અન્ય કુમારોમાં તેજસ્વિતાનો અભાવ હોવાથી,

તેમનામાં પ્રજાને રાહત આપવાની શક્તિ હતી નહિ. આ કારણથી કચ્છી જનતા લાખાના નામનું રટન કરવા લાગી હતી. પરંતુ તેને જોલાવવા જવાની કોઈની હિંમત આવતી નહિ. કારણકે કચ્છની જોહાલ હાલતના સમાચાર જે તેને આપવા જાય, તેને સૌથી પ્રથમ કાર કરવાની તેની પ્રતિજ્ઞા હોવાથી, હાથે કરીને ચતુરમુખમાં હોમાવા તૈયાર કોણ થાય ?

કચ્છના આવા કપરા સમયમાં રામસરી ડુમણીની પુત્રી ડાહી ડુમણીએ લાખાકુમારને જોલાવી લાવવાનું બીડું ઝકચું. ડાહી ડુમણી પર લાખાને ઘણું હેત હતું. એટલુંજ નહિ, પરંતુ તે તેને એક જોન જેટલા વહાલથી આહતો હતો. ડાહી ડુમણી એક મહાચતુર બાલા હતી. અંગ પર વિભૂતી ચોળી, લગવી કંથા ધારણ કરી, હાથમાં જંત્રી લઈને તે જોગણના વેશથી લાખાકુમારની શોધમાં નીકળી પડી. તેને બાડયાવસ્થાથીજ જંત્રી વગાડવાનો અત્યંત શોખ હોવાથી, તેણે કાળમાં એટલી પ્રવીણ બની ગઈ હતી, કે આકાશનાં પંખીઓ પણ એની જંત્રીના મનમોહક અવાજ પર ધંભી જતાં. ડાહી ડુમણી આમ ફરતી ફરતી છેક અણહીલપુર પાટણ સુધી આવી પહોંચી.

મધ્યરાત્રિનો સમય હતો. નિશાદેવીના પ્રગાઠ અંધકારનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું હતું. વાતાવરણમાં આજે બાણે કંઈ અજબ જેવી શાન્તિ જામી ગઈ હતી. તમરાંનો તીણો અવાજ તો શું, પણ રાગિની સમસમાટ પણ બાણે શમી ગયો હોય, એવી સુમસામ શાન્તિમાં અણહીલપુર પાટણની શેરીઓમાં એક યોગિની બેઠકી રહી હતી. તેની ફાટફાટ ચલી યુવાની લગવા રંગના ઝળ્ઝળા વડે ઢંકાઈ ગઈ હતી. તેના મસ્તકપરના લાંબા કાળા બાલ તેની પીઠપર છૂટા છત્રાયા પથરાયલા હતા. તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલી રહી હતી. હાથમાં જંત્રી લઈ જંત્રીના સ્વર સાથે પોતાનો કોમળ સૂર મિલાવીને આ પ્રેમવેલી યોગિની ધરાબર મધ્યરાત્રિના સમયે અણહીલપુર પાટણની શેરીઓ ગળતી રહી હતી. એના દર્દિપૂર્ણ અંતરથી નીકળતા કચ્છી લાખાના હૃદયદ્રાવક હંડા અને સોરઠાના આલાપ અણહીલપુરની અંધકારઘેરી ભીંતો સાથે અથડાઈને આસપાસના વાતાવરણને કચ્છી સંગીતથી અણુઅણુવાવી રહ્યા હતા.

શહેરની ચેરીએ ચેરી ખૂંદતી, આ ભગવાંવસ્રધારી યોગિની આખરે કચ્છના કુમાર લાખાકૂલાણીના શયનગૃહ નીચે આવી પહોંચી. લાખો આ વળતે અણુહીલપુરની રાત્ર્ય-વ્યવસ્થાની તમામ ચિંતાઓથી પરવારી શાન્ત નિદ્રામાં પોઢેલી હતો. વહાલા વતનની મધુરી લાપાના મનોહર રણકારથી તેની નિદ્રામાં એકાએક ભંગ પડ્યો. તે ઝગડીને જાગી બેઠો. આજ કેટલાએ દિવસે કાનપર પડેલી તેની વહાલી કચ્છી લાપાના મંગીતનો મનોમુગ્ધ અવાજ તે કાન માંડીને સાંભળવા લાગ્યો. સંગીતનો દૃઢ્યવેધક લલાર એના અંતરને આશ્પાર વીધવા લાગ્યો.

હોહો—પર લાખા મેરાણુ, તો વિણ કાછો કૃપાયો,
મુરતગિન મુઝણુ, માકુએં પેઓ મામસો.

ભાવાર્થ—હે મીઠા મહેરામણુ સમા લાખાકુમાર ! તું હવે પાછો ફર તારા વગર આજ કચ્છે કામાડોળ થઈ રહ્યો છે. હે સુખણુ ! તું સંભાળ લે ! આજ માણસો પર મામયો આવી પડ્યો છે.

સંગીતનો એકેક શબ્દ લાખાના અંતર પટપર કારી જખમ કરવા લાગ્યો. તેનાં અંતર્યાલુ આગળથી અનેકરંગી પડદાઓ ચિત્રપટની પેઠે એક પછી એક પસાર થવા લાગ્યા. વિચારોની ઘટમાળમાં એનું મન ચદ.કેતર થવા લાગ્યું. અવાજ પણ તેને પરિચિત જણાયો. તેની શકાઓ પળેપળે વધતી ચાલી તરતજ તે જોખમાં ઉભો રહીને બોલવા લાગ્યો.

હોહો—મુંજા મંગણુદાર, સિની રાત ભુપુકેઆ,
કાં કુળીદે કહેઆ, કાં કેમે કુકાર.

ભાવાર્થ—મારા માગણુદાર આજ અધારી રાત્રે દુઃખમય શબ્દોનો ભ્રમ્માર કરે છે માટે કાનો તેમનું દુખી હત્ય કાષ્ઠએ દુભાયું છે અથવા તો દેશમાં દુષ્કાળ પડ્યો છે.

કચ્છધરાના પનોત્ત પુત્ર લાખાકૂલાણીનો અવાજ ચતુર ડાહી હુમણી ઓળખી ગઈ તેણે કચ્છને વૃત્તાતયુક્તિપૂર્વક જણાવવા માંડ્યો.

હોહો—ભટ્ટી મધે ધાણુ, ફેલ પસન વાડીએં,
વેઆ તાણો વાણુ, સજપુ! સીણાય બનજા.

ભાવાર્થ—ધાણ એટલે ધાણી તો માત્ર લાડી ઉપરજ રહેવા પામી છે. અર્થાત્ ધાણ વાઘેલી ગરણ પામી છે. વળી દૂધ તો માત્ર વાડીઓમાંજ રહેવાય છે. અર્થાત્ પ્રલબ્ધમનું પણ મૃત્યુ મ્યું છે. તેમ શીણાય તળાવના પણ તાણાવાણા જતા રલા છે અર્થાત્ તે વડી ગએલું છે.

લેલી શબ્દોમાં લરેલા આ શબ્દર સમાચાર સાંભળીને લાખાના હૃદયને એક મહાન્ આચ્છેદ લાગ્યો. તેણે તરતજ ડાહીડુમણીને પોતાની પાસે બોલાવી લીધી. એકમેકની ઓળખાણ પડી, અને ઉભયના હૃદયનો અવધિ થયો. પોતાના પ્રિય વતનના દુઃખદ વર્તમાન શ્રવણ કરીને લાખાનું હૃદય શોકસાગરમાં ડૂબી ગયું. થોડાજ સમયમાં કચ્છની સ્થિતિમાં આટલો પડોટો આવી ગએલો જાણીને લાખાના અંતરમાં વૈરાગ્યની લાવના જગી ઉઠવાથી તે બોલ્યો:—

દુહો—લાખો જણે મુસદ્દા, હુંધો જિનીં નાં માણેઓ,
ગણેઆ લલેં ડીંચડા, કાં ખારાં કાં અઠ.

આં સાંભળીને ડાહીડુમણી બોલી:—

દુહો—ખારાં અઠ મ લેય, ફૂલાણી ફેર ઘણું,
ઘડીએ ઘડીઆરા ફિરેં, ઘડીએ ગડથલ હોય.

ત્યારે લાખો ફરી બોલી બોલ્યો:—

દુહો—લાખો ભુલો લખ, કામ ભુલી તું મત,
હિકડે અખ-ફરકડે, હુંવે અનેરી ગત.

આમ વિવિધ પ્રકારની વતનની વાતોમાંજ રાત્રિનો શેષ સમય વ્યતીત થઈ ગયો. સવાર પડતાં પાટણપતિ સામંતસિદ્ધ આવડાને પોતાના પ્રિય વતનની વિપત-કથાથી વાકેફ કરી, તેની રજા લઈને લાખોફૂલાણી મોટી સવારી સાથે ઘણાજ દમામથી સ્વદેશ તરફ પાછો ફર્યો. અંનાં પ્રતાપી પગલાં પડતાંજ કચ્છની નિર્જળ જમીનમાં ખારે મેઘ તૂટી પડ્યા. સુગ્રામને વેરાન જેની જાની ગએલી કચ્છની ભૂમિ ફરી એકતાર લીલીકુંબાર જાની ગઈ *

* કેટલાક એમ કહે છે કે લાખો અલુહીનપુર પાટણમાં કાજા રાજ-પૂતના ગુપ્ત નામથી રહ્યો હતો તેથી એના વંશવાળા આજ પણ કાજા રાજપૂતના નામથી ઓળખાયા છે.

ચાલતાં ચાલતાં ‘સા’ જંગલમાં એક નિર્જન સ્થળે આવી પહોંચ્યો. અહીં આવીને તેણે ‘હાથ’ નો એક ઉડો ધ્યાસ લીધો. તે વિચાર-મગ્ન બની જરાવાર સ્થિર ઉભો રહ્યો. તેના ચહેરા પર દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપની લાગણીઓ સાફસાફ દ્રષ્ટિગોચર થઈ રહી હતી. કોઈ અત્યંત ઉંડા વિચારમાં તે લીન થયેલો જણાતો હતો. થોડીવારે તે સાવધ થયો અને જંગલમાંથી લાકડાં એકઠાં કરીને તેના એક મોટો ઢગલો બંધકર્યો. થોડે દૂર ચૂનો પકવનારા લોકો ચૂનો પકવી રહ્યા હતા, તેમની ખાસેથી દેવતા લાવીને તેણે તે લાકડાંના ઢગલાને ચેતાવી દીધો. ઝટવારમાં અગ્નિદેવ કોઈ ભૂખ્યા રાક્ષસની માફક સહુસ્ર છાંડવાઓ હલાવતો જાગૃત થયો, અને એક પ્રચંડ હોળી સળગી ઊઠી. બહુવાર રાહ જોવાવનાર પ્રિયમિત્રને જેમ કોઈ લેટવા દોડે, તેમ ‘સા’ એક વાયાનક ભૂસ્કો મારીને, પોતાના અંતરમાં ઉદ્ભવેલી પેલી અપવિત્ર કંપનાતું પ્રાયશ્ચિત કરવા ધગ-ધગતા અગ્નિમાં ફેલી પડ્યો.

આ ભયંકર દ્રશ્ય દ્રશ્યો દોડતા આવતા ‘લા’ એ નજરો-નજર નિહાળ્યું. પોતાના પ્રિયમિત્રને આમ અગ્નિમાં ફેલી પડતો જોઈને તેનું અંતર જાણે ચીરાવા લાગ્યું. મિત્ર વિહોણું જીવન એ તેને માટે એક અત્યંત દુઃખદાયક વસ્તુ હતી. તે પણ તરતજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને મનમાં ને મનમાં પ્રભુ પ્રાર્થના કરીને, પોતાના વહાલા દોસ્તને યાદ કરી પોતે પણ એજ અગ્નિ-કુંડમાં ઝંપલાવી દીધું. સર્વભક્ષી અગ્નિદેવે એને પણ સદાને માટે પોતાની ગોદમાં લઈ લીધો. આમ આ બંને જણને બંધસંકટા અગ્નિમાં ફેલી પડેલા જોઈને ચૂનો પકવનાર લોકો પણ દોડી આવ્યા, અને આ અપૂર્વ આત્મ-ત્યાગ જોઈને આશ્ચર્યચકિત બની ગયા.

તેજ શ્રેણે દ્રશ્યો બાલયોગિની સરખી દીસતી, સાક્ષાત્ જગ-દંબા સમાન ‘લા’ની બહેન પણ એજ સ્થળે આવી પહોંચી આજુબાજુનું વાતાવરણ અવલોકતાજ આ ચાલાક બાળા સઘળી હકીકત ખામી ગઈ. ‘લા’ અને ‘સા’ વગરનું જીવન તેને માટે હવે અસહ્ય હતું. દીપકને જોઈને એક પતંગ જેમ દોટ મૂકે, તેવી દોટ મૂકીને આ પવિત્ર કુમારિકા પેલી રાક્ષસી ચિત્તા તરફ ધમવા લાગી. પરંતુ તે ચિત્તાની નજદીક આવી પહોંચતાંજ પેલા લોકોએ

તેનો હાથ પકડી લીધો, અને આ બધી ઘટનાનું શું કારણ છે, તે તેને પૂછવા લાગ્યા, ત્યારે તે બોલી:—

હુહો—બધી મુક લખજી, ઉઘાડીઈ ત વા,
ગાલ કરીઆં કેસે, જિતલા નકો સા!

ભાવાર્થ—બધી મૂકી લખતી છે, અને ઉઘાડતાં બધા બેદ બહાર પડી જાય તેમ છે. ન્યાં લા કે સા કોઈ નથી ત્યાં વાત પણ કોની સાથે કરે?

આમ બોલતાંજ તે બાળા જાણે સત ચડયું હોય તેમ થરથર કંપવા લાગી. હવે આ યોગમાયાને રોકવાની પેલા લોકોની સઘળી હિંમત હણાઈ ગઈ. તરતજ તેમણે તેનો હાથ મૂકી દીધો, અને આ નાનુક વેલડી સરખી સુકુમાર કન્યા દારૂણ અગ્નિદેવના અંકમાં પોતી ગઈ. સમસ્ત વનરાજિ જાણે આ ત્રિપુટીના અદ્ભુત આત્મ-ત્યાગ ઉપર રડી ઊડી.

આ અત્યંત કઠણ દૃશ્ય જોઈને પાસે ઉભેલા પેલા લોકોની આંખોમાંથી પણ અશ્રુજિન્દુ ટપકવા લાગ્યાં તેઓ નિરાશ હૃદયે ધીમે પગલે ત્યાંથી ચાલતા થયા.

(૨)

સુવર્ણ પુરસો.

આ ત્રણે પવિત્ર હૃદયી બ્યક્તિઓનું આત્મ-મલિદાન જેવું તેવું ન હતું. વર્ષાઋતુ આવતાં એમના શરીરની પવિત્ર ભસ્મ સાથે વર્ષાના સલિલનું મિશ્રણ થયું, અને એમાંથી એક વિલક્ષણ પ્રકાશની અમરવેલી નામની વેલ ઉત્પન્ન થઈ. સાનુકુળ સ યોગે પ્રાપ્ત થતાં એ વેલી દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિગત થતી ચાલી.

હુહો—ભદ્રાનગરો રાજ્યા, લઘિયર લા ને સા,
સે બરેઆ નિંગારમે, થઈ અમરવેલ પેદા,

ભાવાર્થ—ભદ્રાવતી નગરીના નવજવાન રાજવંશી લા અને સા નીંગાળ પાસે બળીને ભસ્મ થયાથી ત્યાં અમરવેલી ઉત્પન્ન થઈ.

પ્રકરણ ૪ થું.

જામ લાખો ફૂલાણી.

લાખા પુત્ર સમુદકા, ફૂલ ઘરે અવતાર,
પારેવા મોતી ચુગે, લાખારે દરબાર;
પસાણી હીરે જડી, મુરત પચાણી,^૧
પશ્ચિમ દિશા પાતગા, લાખો ફૂલાણી.

(૧)

લા અને સા.

પાંડવોને અશ્વમેધયજ્ઞાર્થે જ્યાંથી પંચકડ્યાણુ અશ્વની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, તે મહાભારતમાં વર્ણવેલી પુરાણી ભદ્રાવતીનગરી પર આજ પર્યંત અનેક કાળચક્રો ફેરી વળ્યાં છે. જામ લાખા ફૂલાણીના સમયમાં આ ભદ્રાવતીનગરીમાં ‘લા’ અને ‘સા’ નામના બે પરમ મિત્રો થઈ ગયા આ ઉભય જણ વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી દિબ્બમેલી હતી. એકબીજાને ન ભૂલે, ત્યાંમુઘી કોઈને ચેત પડતું નહિ. એમનો પ્રેમ અજબ હતો.

એક દિવસ પ્રભાતના સમયે ‘લા’ની જહેન સરિતા તટે પાણી ભરવા માટે ગઈ હતી. તે પાણી ભરીને પાછી ફરતી હતી, તે વખતે તેના પર ‘સા’ની દૃષ્ટિ પડી. બાઈડું સૌન્દર્ય અદ્ભુત હતું. તેની હંસગતિ સમી આકર્ષક ચાલ અને મનમોહક છટાથી ‘સા’ મોહાંધ બન્યો. એ અપૂર્વ સૌન્દર્યશાળી મનોહર મુગ્ધાને જોઈને તે બહુ મત્ર-મુગ્ધ બની ગયો. તેનું ચિત્ત ચક્રોળે ચડ્યું. તેની સઘળી ખુદિ બહુ બહેર ભારી ગઈ. એ લાવણ્યવતી લલના તેના પરમ મિત્ર ‘લા’ની જહેન છે, એટલું જાણવાની તેની શક્તિ

પણ તેને તણ ગઈ. તે આ ખૂબસુરત બાળાની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

એ મનોહર કન્યા જ્યારે પોતાના ઘરના દારમાં દાખલ થઈ, ત્યારેજ 'સા' ને જ્ઞાન થયું, કે એ બાળા અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ તેના પરમ મિત્ર 'લા' ની બહેન છે. આણું જ્ઞાન આવતાંજ 'સા'ના હૃદય પર જાણે વીજળીનો આચકો લાગ્યો. તે પત્થરની મૂર્તિ જેટલું જડ જેવો બનીને ત્યાંજ સ્થિર થઈ ગયો.

'લા' ની બહેન ચકોર હતી. આને 'સા' ની આવી હાલતથી તેને અત્યંત નવાઈ લાગી હતી થોડીવાર પછી જ્યારે તે પાછી બહાર આવી, ત્યારે દરવાજા પાસે જડવત્ ઉભેલા 'સા' પર ફરી તેની દૃષ્ટિ પડી. તેને જોઈ 'સા' પણ સફાળો પોતાની વિચાર-નિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ ગયો તેનું હૃદય હવે તેને અનેક વીંછી-જોની વેદનાથી ડંખી ઊઠ્યું. 'લા' ની બહેનની તેના પર દૃષ્ટિ પડતાંજ, તે અત્યંત શરમિન્દો બની ગયો. જમીન માર્ગે આપે, તો તેમાં પેસી જવા તે જાણે તલપાપડ બની ગયો. તેજ ક્ષણે તે સ્વાંથી પાછો ફર્યો, અને ત્વરિત ગતિથી ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો. કોઈ અદૃષ્ટ આકર્ષણ જાણે તેને આકર્ષી રહ્યું હોય, તેમ તે ભદ્રાવતીનગરી બહાર નીકળીને જંગલને માર્ગે પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

ઘેર આવતાં જ્યારે 'લા' ને આ ઘટનાની જાણ થઈ, ત્યારે તેને પણ અત્યંત નવાઈ લાગી. તેને ધાસ્તી પેડી, કે 'સા' કોણ જાણે ક્યાં ચાલ્યો ગયો હશે! આથી તે પણ પોતાના પરમ મિત્રની શોધમાં તેના પગ લેતો લેતો આગળ ચાલવા લાગ્યો.

પોતાના સાધને 'સા' ની શોધમાં નીકળેલો જોઈને 'લા' ની બહેનનું હૃદય પણ પળેપળે અસ્વસ્થતા અનુભવવા લાગ્યું. તરતજ તે પણ આ બંને જણની પાછળ જવા તૈયાર થઈ. ખૂંટતી અને પગ લેતી, તે 'લા-સા' ના પંથે પરવરી ચૂકી.

સૌથી પહેલાં 'સા' હતો. તેને જાણે કોઈ નિશ્ચિત કદમના ફોરી જતી હોય, તેમ તે ધસારાબંધ જંગલમાં ધસ્યો જતો હતો. તેની પાછળ 'લા,' અને તેની પછવાડે 'લા' ની બહેન, આમ આ ત્રણે વ્યક્તિઓ એક પછી એક વાયુવેગે ફૂંચ કરી રહી હતી.

પુરો મેઘવાળ કરણ દાતાર જેવો છે. માગણુ લોકો માટે દાતારો પ્રભાત-
માજ પાધરા થઈ જાય છે.

જામ કુલના સાત કુમારોમાં સૌથી મોટો સાંધ હતો છતાં
સૌ કોઈ પહેલી સલામ જામ લાખાની કરતા. ભાટચારણાદિ ચા-
ચક વર્ગ પણ એમ કહેતા કે.—

હુહો—વડે સાંધા, પેંસો લાખો ગાધજે,
ડિનીં ડાતહથા, ઇ વડો અવની મથે.

ભાવાર્થ—પાટવી કુમાર સાંધ કરતાં પણ જામ લાખાની કીર્તિ
પ્રથમ ગાવી જોઈએ. કારણકે આ જગતમા જે પોતાને હાથે દાન કરે છે
તેજ મોટો ગણાય છે.

હુહો—મનાઈજા કેર થયા, લાખો કુલ કરા,
અઠોય ઘર ઊજરા, કૂલાણી કેઆ.

ભાવાર્થ—મનાઈના વંશના કહેર રજપૂત કહેવામા, અને મોડના
વંશમા પુલનો કુમાર લાખો થયો. આમ મિંધપતિ જામ લાખા ધૂરાણી
આફે પાખડીઓ જામ લાખા કૂલાણીને લીધે ઉજ્જવળ થઈ.

જામ લાખાનો પ્રતાપ આમ દિન પ્રતિદિન ચંદ્રની વધતી ક-
ળાની પેઠે વધતો ચાલ્યો પરંતુ તેની આવી અનુપમ તેજસ્વિતા
તેના ઔરમાન લાઈઓથી સહન થઈ શકી નહિ. જામ લાખાનો
પ્રતાપ અને પ્રભાવ તેમને ડગલે ડગલે ડખવા લાગ્યો આ ડંખે
ધર્મીનું સ્વરૂપ પકડ્યું અને જામ લાખાના ઔરમાન લાઈઓ તેની
પાસેથી પોતપોતાનો આસ મગવાની માગણી કરવા લાગ્યા જામ
લાખાને પોતાના બાહુબળ ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા હતી તેણે અણુ-
ગોરગઢ અને પાવર પ્રગણા સહિત સઘળો આસ પોતાના છ ભાઈ-
ઓ, સાંધ, ઘાહો, સૂર, ચરક, નીચ, તથા ખીંચરા વચ્ચે વહેલી
આપ્યો. આગળ જતાં જે નીચ હતો, તેણે પોતાના નામ પરથી
નાણપો નામનું ગામ વસાવ્યું, અને ખીંચરાએ ખીંચરા ગામ
વસાવ્યું. તે સિવાય બીજા ચાર કુમારો અણુગોરગઢમાં રહેવા

જામ લાખો! આમ અણુગોરગદનો ત્યાગ કરીને પોતાના થોડા સરદારો સાથે આગળ ચાલવા લાખ્યો ચાલતાં ચાલતાં તે આજના કેરાકોટ પાસે આવ્યો આ સ્થાન તેને કિલ્લો બંધાવવા યોગ્ય જણાયાથી, તેમજ તે કચ્છના મધ્ય પ્રદેશમાં હોવાથી, તેણે ત્યાં એક મજબુત કિલ્લો તૈયાર કરાવ્યો. અહીં તેણે કેરાકોટ યાને કપિલકોટની^૧ સ્થાપના કરીને ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું.

(૪)

ભાન તુમેરની ઉત્પત્તિ.

એક દિવસ જામ લાખા કૂલાણીને પોતાના પૂર્વજોની ખ્યાતિ સાંભળવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. આ કારણથી તેણે તુમેર ચારણ સોમંગને બોલાવીને પૂછ્યું:—

હુહો—લાખે સોમંગ પુછ્યો, કે કસોંધી રખાડ,
પરીયા મું મિકા લગે, છં હીચેજે હાર.

લાવાર્થ—જામ લાખાએ સોમંગને બોલાવીને પૂછ્યું. કે અમારા પૂર્વજો મને દેવાના હાર જેવા વહાના લાગે છે, માટે તેમની ખ્યાતિ સંભળાવનાર કોઈ દરોહી તું બતાવ.

આ સાંભળીને સોમંગ ચારણ બોલ્યો:—

હુહો—સમાં! સામૈ-સિંધમે, ઈ ઉમણું સુજે ઉત્ત,
ત તું પરીયા પરીગો, જ કોઠીયે હિત્ત.

લાવાર્થ—હે સમા સરદાર! તમારા પરીયાગતી સિંધ-નગરમંત્રીના દુખી હાલતમા હોવાનું સંભળાવ છે. જો તમે એ લોકોને અહીં બોલાવો, તો તમારા પૂર્વજોની ગુણ-ગાથા જરૂર સાલણી રહે.

૧ આ સ્થળે એ વખતે કપિલ મુનિ નામના એક મહાત્મા તપ આચરી રહ્યા હોવાથી, એ કોટનું નામ મુનિના નામ પરથી કપિલકોટ પાડેલું હોવાનું કહેવાય છે.

આમ કેટલોક સમય વ્યતીત થઈ જવા પછી નીંગાળીઆને વિચાર થયો, કે આવી અપ્રાપ્ય વસ્તુની મને પ્રાપ્તિ તો થઈ, પરંતુ તેનો ખરેખરો સદુપયોગ મારાથી થઈ શકે તેમ નથી. આથી તેણે એ બાબતમાં તેના શેઠ માવલ ચારણની સલાહ લીધી. તેમણે બંનેએ નિશ્ચય કર્યો, કે આ અનુપમ વસ્તુ મહાન દાતાર કચ્છાધિપતિ જામ લાખા ફૂલાણીને સમર્પણ કરવી અને તેમ કરવા માટે નીંગાળીઆ રબારીએ એ સુવર્ણ-પુરસો તેના શેઠ માવલ ચારણને સુપરત કર્યો.

માવલ ચારણ અત્યંત સમૃદ્ધિશાળી હતો તેની પાસે આ સુવર્ણ-પુરસો આવી જતા, તેણે પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં કચ્છા રાખી નહિ આ માવલ ચારણે એક મહાન યજ્ઞને આરંભ કર્યો અને જે કાર્ય મહાન નૃપાણો પણ ન કરી શકે, તે તેણે એ સુવર્ણ પુરસાની સહાય વડે સંપૂર્ણ કર્યું આ યજ્ઞ એણે તેર માસ સુધી ચલાવ્યો, અને તે સુદૃઢ દરમિયાન તેણે અપૂર્વ અન્નદાન કરીને પોતાનું નામ યુગોયુગ પર્યંત અમર કર્યું. માવલ ચારણના અન્ન દાનની પ્રશંસા કરતા આજ પણ ભાટચારણો કહે છે કે —

છાપો.

ચર ચડાયા માવલે, ધરા બાધી ધમધમે,
ચર ચડાયા માવલે, તાપે શેષ તલખખે;
ચર ચડાયા માવલે, લયવા સાંયર લજ્જે,
ચર ચડાયા માવલે, માન મહીપત તજ્જે.

ચર માવલે ચડાયા જેણે, રથ રવરાય રજિખયો
માવલ સાખો એહવે, આજ હુંવાડે ઠક્કિયો.

યજ્ઞનું કાર્ય સમાપ્ત થતા માવલ ચારણે એ સુવર્ણ-પુરસો લઈ ધને, કચ્છાધિપતિ જામ લાખા ફૂલાણીને તેની ભેટ ધરવા સદાવતી નગરીથી ચાલતો ગયો

છે ભોટ લોકોના કથન મુજબ જામ લાખાએ નીંગાળીઆ રબારીના સમરણ આમ વસાવી તેનું નામ નીંગાળ રાખેલ છે.

(૩)

કેરાકોટની સ્થાપના.

જામ લાખો કુલોણી અણગોરગઢમાં પોતાનું રાજ્ય-તાનું ચલાવી રહ્યો હતો. તે એક અદ્વિતીય દાતાર હતો. વહેલી પ્રભાતથી સવાપ્રહર દિન અઢતાં લગી, તે બાટચારણાદિ યાચક વર્ગને ખૂટે હાથે દાન આપતો. આથી જામ લાખાની દાનવીરતાનો ઠંઠો દેશ વિદેશમાં ગાજવા લાગ્યો.

હુહો—પ્રથમ દાન પરભાતમાં, કનણ પાપ કરે,
લાખો લાખ સુરજ સમું, મંગણહારે ડે.

ભાવાર્થ—પ્રભાતમાં પ્રથમ દાન આપે, અને પછી દાતણ કરે, એવો લાખ સુરજ સમાન તેજસ્વી જામ લાખો માગણ વર્ગને દાન આપવા લાગ્યો.

જામ લાખાની સમયમાં અણગોર ગઢમાં કપુરો નામનો એક મેઘવાળ રહેતો હતો. આ મેઘવાળ પણ અત્યંત શ્રીમંત અને ઉદાર હતો. જામ લાખાના દાનવીર પછાએ આ કપુરા મેઘવાળને પણ દાતારીનો રંગ ચઢાવ્યો. તેને પણ પોતાનું નામ જુગોજુગ ચંદાય એવી આકાંક્ષા જાગી ઊઠી તેના એવો નિયમ હતો, કે જામ લાખો જને જને ઘોડાનું દાન આપે, તેને પોતા તરફથી તે સંતોષનું દાન આપતો. જામ લાખો તો એક મહાન દાતાર હતો, તેથી તે દર-રોજ એકઠો ઘોડાઓ દાનમાં આપતો. અને આ કપુરો મેઘવાળ પણ એ દરેક ઘોડાને માટે સંતોષ તૈયાર કરાવી આપતો. તેણે આ કાર્યને માટે અનેક કારીગરોને રોડી લીધા હતાં. આ કારીગરો દર-રોજ સેકડોબંધ સંતોષો તૈયાર કરતાં, અને કપુરો તે દાનમાં આપી દેતો. આથી કપુરા મેઘવાળની કીર્તિ પણ દેશ પરદેશમાં ગવાવા લાગી. બાટ-ચારણા આ કપુરા મેઘવાળની પ્રશંસા કરતાં કહેવી લાગ્યા:—

હુહો—લાખો લાખ સુરજ સમું, કપુરો કરણ,
મંગણહારેને મન, પ્રેમિ દાતાર પધરા.

ભાવાર્થ—જામ લાખો લાખ સુરજ સમાન દાનવીર છે. અને ક-

આ વખતે લદાવતી નગરીમાં આવલ નામનો એક શ્રીમંત ચારણ રહેતો હતો તેની પાસે ઊંઠ, ઘોડા, ગાયો, ભેંસો, ઘેટાં, બકરાં ઇત્યાદિ પુષ્કળ પશુ-ધન હતું. નીંગાળીઓ નામનો એક રબારી આ આવલ ચારણનાં બકરાં ચારતો હતો. નીંગાળીઆના વગમાં એક અત્યંત ઘરડી બકરી હતી. તે માંડ માંડ ચાલી શકતી હોવાથી, આખા ટોળાની પછવાડે ચાલતી. એ બકરી હવે ઘરડી થએલી હોતાં હવે વિચાર્ય તેમ ન હોવાથી, નીંગાળીઓ રબારી પણ તેની બહુ ઠરઠાર ઠરતો ન હતો. છતાં કુદરતની કૃપાએ આજ લગી આ ઘરડી બકરી વાપ કે વડેનો લોગ થતાં બચી ગઈ હતી.

વર્ષાઋતુના એક દિવસે આ બકરી નીંગાળીઆના વગની પાછળ પાછળ મહા ઝુસ્કેલીએ ચાલી આવતી હતી. એટલામાં અચાનક તેની નજર પેલી અમરવેલી પર પડી. બકરીનું મન આ અમરવેલીનો આસ્વાદ લેવા લલચાયું. તરતજ તે પેલી વેલી પાસે પહોંચી જઈને તેનાં પાંદડાં ઠરડી ખાવા લાગી. આમ એ આખી અમરવેલી આ નિર્દોષ પ્રાણીના ઉદરમાં સમાઈ ગઈ. અમરવેલી જેવી એક અદ્ભુત વસ્તુ આ બકરીના પેટમાં જતાંજ તે એકદમ જીવાન અને મજબુત બની ગઈ. તેનાં ઝુકાઈ ગએલાં આંચળ દૂધથી ઠક્કેઠક્કે ભરાઈ ગયાં. આથી આ બકરીભાઈ તો એકદમ ઉછળી નીકળ્યાં. તેનું તો બહો સ્વરૂપજ તદ્દન પલટાઈ ગયું. થોડીજ વારમાં આ બકરી નાચતી ફૂલતી નીંગાળીઆના વગ પાસે પહોંચી ગઈ. આ નવિન પ્રાણીને જોઈને નીંગાળીઆને પ્રથમ તો નવાઈ લાગી. પરંતુ એવાં જનવરોની ત્રીજી પેઢીનાં બચ્ચાંને, પણ જોળખી કાઢવાનું જ્ઞાન ધરાવનારા જોવાળીઆની શક્તિ નીંગાળીઆ રબારીમાંથી ઓસરી ગઈ ન હતી તેણે તરતજ આ બકરીને જોળખી લીધી. પરંતુ તેના શરીરમાં આવેલ અજબ પલટો કેમ થઈ ગયો, તેનું કારણ તે કળી શક્યો નહિ. બકરીનાં ફાટ ફાટ થતાં આંચળોમાંથી ઉભરાઈ જતું દૂધ જોઈને તે તેને દોહવા લાગ્યો. અને તરતજ એ બકરીનું ચોક્કડું દૂધ નીંગાળીઓ રબારી ગટગટાવી ગયો. આ દેવી દૂધ રબારીના ઉદરમાં જતાંજ તે પણ એક અલ્પમત્ર નવજવાન બની ગયો. ત્યારપછી આ બકરીનું દૂધ જીને વખત એ પોતેજ પીવા લાગ્યો. એક દિવસ સવારમાં એ બકરીનું

દૂધ થોડું વધી પડવાથી તે તેણે આકડાનાં પાંદડાંના એક દડીયામાં નાખીને તેને એક સર્પના રાક્ષા પાસે મૂકી દીધું. અને પોતે બકરાં ચારવાના પોતાના કાર્યમાં મશગુલ બની ગયો.

આ સમયે એવી ઘટના ઘટી, કે સાધુઓની એક મોટી જમાત હીંગાજાજ પીરસીને પાછી ફરતાં એજ ઠેકાણેથી પસાર થતી હતી. એ જમાતમાં પણ પેલી છુટ્ટી બકરી જેવો એક અત્યંત ઘરડો અને વધારામાં કોઢીઓ સાધુ સૌથી પાછળ ધીમેધીમે આવ્યો આવતો હતો. શારીરિક વ્યાધિને લીધે તેને પોતાના જીવન પર કંટાળો આવી ગયો હતો. અચાનક આ સાધુની દષ્ટિ સર્પના રાક્ષા પાસે પડેલા પેલા દૂધના દડીયા પર પડી. સાધુએ વિચાર્યું કે આ દૂધ સર્પનું એકું જલ્દાય છે માટે લાવ, હમણાંજ એ પી જઇને મારી જીંદગીનો અંત લાવું, અને આ હુખદ વ્યથાથી મુક્ત થાઉં. આમ વિચારી તેણે પેલા દૂધનો દડીઓ ઉઠાવી લીધો, અને તેમાંનું સઘળું દૂધ તે ગટગટાવી ગયો. પરંતુ દૂધ પીતાંજ તેને સમસ્ત જગત બાંહે પલટી ગએલું જણાયું. તેના શરીરનું વૃદ્ધત્વ, ભૂખ, હુખ અને ત્રાસ એ સૌ એક સ્વપ્ન સમાન બની ગયાં. વળી તેને જ્ઞાન થયું, કે આ દૂધના પીનારને જો કંઈકડતા તેલના કડાયામાં તળી લીધેલો હોય, તો તે ચોડાજ વખતમાં એક અખંડિત મુવર્ણપુરસો બની જાય. આ જ્ઞાન થતાંજ એ સાધુ મહારાજના મનમાં મુવર્ણ-પુરસો બનાવવાની ધૂન જાગી ઊઠી. આ વિચારથી તેણે પોતાનો ચાલુ કાર્યક્રમ ફેરવી નાખ્યો. અને પેલા સાધુઓની જમાત પાછળ જવાને બદલે એ દેવી દૂધના પીનારની શોધમાં નીકળી પડ્યો.

સમય બપોરનો હતો. નીંગાળીઓ રજારી પોતાના વગને સારી પેઠે ચારી-પીવડાવીને એક નાની તળાવડીની પાળે ઝાડના છાંયડા નીચે, આખે ડીલે પોતાનો જાડો ધાબળો ઓઢીને આરામથી બેઠેલા હતા. ત્યાં દૂરથી ચીપીઓ પછાડતા પેલા સાધુ મહાત્મા આવી પહોંચ્યા. તેના ‘અહાલેક’ ના ધ્વનિથી આખું જંગલ બાંહે ગાજી ઊઠ્યું છતાં નીંગાળીઓ રજારી એક ‘પડખું’ પણ ફેરવ્યા વગર જેમનો તેમ નિશ્ચિંતપણે બિઘી રહ્યો હતો. રજારી ન બેઠવાથી સાધુ મહારાજે તેને જગાડવા માંડ્યો.

હોહો—હહી જોગી આવેઓ, વેઓ વગલ વટ,
સામી કરે સટ, નિંગારીઓ ઉઘીઆરેઓ.

ભાવાર્થ—આ ચોગી રજારીના વગ પાસે આવી પહોંચે, અને
દોટ મૂકીને તેણે નીંગાળીઓને જણાડવા માંડે.

નીંગાળીઓ રજારી સાધુના જગાડવાથી જાગી જાઉં. સાધુને
જોતાંજ તે સધળી વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો. બાવાજીએ તો “સમસમ”
કરીને રજારી પાસેથી ખાવાનું માગ્યું. અને ખાવાનું કાઢી આપવા
માટે રજારી પોતાના રોટલાનું પોટકું છોડતો હતો, એટલામાં બા-
વાજીએ તેને પ્રશ્ન કર્યો, કે “ભોખા! તેં શુર કર્યો છે કે દેમ?”

આ સાંભળીને રજારી બોલ્યો, કે “બાપજી, હજી સુધી તો
મેં કંઈ પણ શુર કર્યો નથી.” રજારીનું બોલવું સાંભળીને સાધુ
ક્રોધથી લાલચોળ બની ગયો. તે બોલ્યો, “એમ છે, તો તારા રોટ-
લા જેમના તેમ રહેયા હે! હું ‘નુગરા’નું અન્ન ખાતો નથી.”
રજારીએ વિચાર્યું, કે સાધુનું મોત આજ તેને બોલાવી રહ્યું છે.
આથી તે બોલ્યો, “મહારાજ, મારો શુર તો કંઈ નથી, પણ આજ
તમેજ મારા શુર થાઓ તો વધારે સારું.” સાધુને આ વાતથી આ-
નંદ થયો. તેને તો લાવવું હતું, અને વેદે બતાવ્યા જેવું થયું. તેણે
તરતજ શુર બનવાની કળુલાત આપી, અને વિધિ માટે એક મોટો
કડાચો અને તેમાં સમાય તેટલું તેલ લાવવા રજારીને સૂચના કરી.
રજારી તો તૈયારજ હતો તેણે ચોડાજ સમયમાં એ વસ્તુઓ
બાવાજી પાસે લાવીને હાજર કરી.

કડાયામાં તેલ ભરી, નીચે દેવતા સજગાવીને નીંગાળીઓ ર-
જારી તેને બાવાજીની આજ્ઞા અનુસાર ઉકાળવા લાગ્યો. તેલ જ્યારે
ઉકળીને લાલચોળ થઈ ગયું, અને વિધિને ચોગ્ય થયું, ત્યારે બા-
વાજીએ એ કડાયાને ફરતી દૂધની સાત ધારાવળી દેવા રજારીને
સૂચના કરી. નીંગાળીઓ અજ્ઞાનતાનો ડાળ કરીને બોલ્યો, “બાપા!
અમે જંગલમાં વસનારા એવું કંઈ પણ જાણીએ નહિ. પણ તમે
જો કરી બતાવો, તો તે પ્રમાણે કરવાને હું તૈયાર છું.” આથી
સાધુ પોતે પેલા રજારીને સમજાવવાને કડાયાની આસપાસ દૂધની
ધારાવળી દેતો પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યો. આગળ ખાવો, અને પાછા

રખારી. એમ આ બંને જણ કરવા લાગ્યા. સાધુના મનમાં હું
છેતરું છું, અને રખારી બલે છે, કે હું છેતરું છું. આમ કરતાં
કરતાં જ્યારે છ આંટા પૂરા થયા, ત્યારે બાવાજી સાતમો ફેરો કર-
વા લાગ્યા. તે પોતાના મનમાં ને મનમાં મનસુખી કરવા લાગ્યો,
કે આ મૂર્ખ રખારીનો સાતમો ફેરો પૂર્ણ થઈ જતાંજ આપણો
ઘેરો પાર થઈ જવાનો છે. આમ આગળ જાવો અને પાછળ નીંઘા-
ળીઓ પોતપોતાના મનમાં અનેક અવનવા ઘાટ ઘડતા જતા હતા.
એક બિલાડી, ઉંદરને જે નજરથી ટાંપીટાંપીને જોતી ચાલે, તેવીજ
રીતે રખારી પણ બાવાજી પર કૂદી પડવાનો લાગ શોધતો ચાલતો
હતો. બાવાજીનું સાતમું ચક્કર પૂરું થતાંજ રખારી એકદમ છલંગ
મારીને તેના પર તૂટી પડ્યો, અને તેને કમ્મરમાંથી પકડીને આ
બળવાન નરે તરતજ ધગધગતા તેલના કડાયામાં ફેંકી દીધો. રખા-
રીને પોતાની બાળમાં સપડાવવાની આકાંક્ષા સેવનાર આ બાવાજીનું
શરીર અદ્ય સમયમાંજ એક સુવર્ણ-પુરસાના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયું.

હુલો—મંઠયો કડાઈયો તેલજો, મંતર સાધી મધ,
જલે પઝાટી પઝાડેઓ, થયો સાચી પુરસો સિદ્ધ.

લાવાર્થ—તેલનો કડાયો ચડાવી, મંત્રની સાધના કરી, રખારીએ
બાવાજીને કમ્મરમાંથી પકડી તેમાં પજાજો, એટલે તે એક સુવર્ણનો પુરસો
બની ગયો.

નીંઘાળીઆ રખારીને અચાનક આવી અમૃદ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ
થતાં તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. આ સુવર્ણ-પુરસામાં વિશિષ્ટ
શુભ એ હતો કે મસ્તક સિવાયનું એનું કોઈ પણ અંગ કાપવામાં
આવે, તો પણ બીજેજ દિવસે, એ પુરસો પાછો પ્રથમ મુજબ અખંડ
બની જતો. આવો અખૂટ લાંઠાર અનાયાસે હાથ ચડી જતાં નીં-
ઘાળીઓ રખારી બલે કુબેર લાંઠારીનો અવતાર બની ગયો. આ
સંપત્તિનો તે પોતાની બુદ્ધિ-શક્તિ અનુસાર પરોપકારી કાર્યોમાં
ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. જે તળાવની પાસે તે પોતાના વગ સાથે
દરરોજ બેસતો, ત્યાં તેણે એક વિશાળ તળાવ ખોદાવ્યું અને પોતાના
નામ પરથી તેનું નામ નીંઘાળસર રાખ્યું. જે અદ્યાપિ કાયમ છે.*

* નીંઘાળસર તળાવની પાસે આવેલા શામનુ નામ પણ નીંઘાળ

આમ કેટલોક સમય વ્યતીત થઈ જવા પછી નીંગાળીઆને વિચાર થયો, કે આવી અગ્રાંખ્ય વસ્તુની મને પ્રાપ્તિ તો થઈ, પરંતુ તેનો ખરેખરો સદુપયોગ મારાથી થઈ શકે તેમ નથી. આથી તેણે એ બાબતમાં તેના શેઠ માવલ ચારણની સલાહ લીધી. તેમણે બંનેએ નિશ્ચય કર્યો, કે આ અનુપમ વસ્તુ મહાન દાતાર કચ્છાધિપતિ જામ લાખા ફૂલાણીને સમર્પણ કરવી અને તેમ કરવા માટે નીંગાળીઆ રબારીએ એ સુવર્ણ-પુરસો તેના શેઠ માવલ ચારણને સંપરત કર્યો.

માવલ ચારણ અત્યંત સમૃદ્ધિશાળી હતો. તેની પાસે આ સુવર્ણ-પુરસો આવી જતાં, તેણે પણ તેના ઉપયોગ કરવામાં કચ્છા રાખી નહિ. આ માવલ ચારણે એક મહાન યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. અને જે કાર્ય મહાન નૃપાણો પણ ન કરી શકે, તે તેણે એ સુવર્ણ પુરસાની સહાય વડે સંપૂર્ણ કર્યું. આ યજ્ઞ એણે તેર માસ સુધી ચલાવ્યો, અને તે સુદૃઢ દરમિયાન તેણે અપૂર્વ અન્નદાન કરીને પોતાનું નામ યુગોયુગ પર્યંત અમર કર્યું. માવલ ચારણના અન્નદાનની પ્રશંસા કરતાં આજ પણ લાટચારણો કહે છે કે—

છાપો.

ચર ચડાયા માવલે, ધરા બાધી ધમધમે,
ચર ચડાયા માવલે, તાપે શેષ તલખખે;
ચર ચડાયા માવલે, લયવા સાંચર લજજે,
ચર ચડાયા માવલે, માન મહીપત તજજે.
ચર માવલે ચડાયા જેણે, રથ રવરાય રખિખયો
માવલ સાખો એહવે, આલ હુવાડે હક્કિયો.

યજ્ઞનું કાર્ય સમાપ્ત થતાં માવલ ચારણ એ સુવર્ણ-પુરસો લઈને, કચ્છાધિપતિ જામ લાખા ફૂલાણીને તેની લેટ ધરવા બદાવતી નગરીથી ચાલતો થયો.

છે. લાટ લેકિના કચ્છનું મુજબ જામ લાખાએ નીંગાળીઆ રબારીના રમરણ માટે ત્યાં ગામ વસાવી તેનું નામ નીંગાળ રખેડ છે.

. (૩)

કેરાકોટની સ્થાપના.

જામ લાખો કુલાણી અણગોરગઢમાં પોતાનું રોજ્ય-તંત્ર ચલાવી રહ્યો હતો. તે એક અદિવીચ દાતાર હતો. વહેલી પ્રભાતથી સવાપહર દિન ચઢતાં લગી, તે બાટચારેણાદિ યાચકે વર્ગને છૂટે હાથે દાન આપતો. આથી જામ લાખાની દાનવીરતાનો ઠંકા દેશ વિદેશમાં ગાજવા લાગ્યો.

હુહો—પ્રથમ દાન પરભાતમે, ડનણુ પોચ કરે,
લાખો લખે સુરજ સમુ, મંગણહરિં ડે.

ભાવાર્થ—પ્રભાતમાં પ્રથમ દાન આપે, અને પછી દાતણુ કરે, એવો લાખ સુરજ સમાન તેજસ્વી જામ લાખો માગણુ વર્ગને દાન આપવા લાગ્યો.

જામ લાખાનો સમયમાં અણગોર ગઢમાં કપુરો નામનો એક મેઘવાળ રહેતો હતો. આ મેઘવાળ પણ અત્યંત શ્રીમંત અને ઉદાર હતો. જામ લાખાના દાનવીર પણાએ આ કપુરા મેઘવાળને પેણુ દાતારીનો રંગ ચડાવ્યો. તેને પણ પોતાનું જામ જુગોજુગ પંકાય એવી આકાંક્ષા જાગી ઊઠી. તેના એવો નિયમ હતો, કે જામ લાખો જેને જેને ઘોડાનું દાન આપે, તેને પોતા તરફથી તે સંભળનું દાન આપતો. જામ લાખો તો એક મહાન દાતાર હતો, તેથી તે દર-રોજ સેંકડો ઘોડાઓ દાનમાં આપતો. અને આ કપુરો મેઘવાળ પણ એ દરેક ઘોડાને માટે સભાઈ તૈયાર કરાવી આપતો. તેણે આ કાર્યને માટે અનેક કારીગરોને રાંછી લીધા હતા. આ કારીગરો દર-રોજ સેંકડોગંધ સભાઈ તૈયાર કરતાં, અને કપુરો તે દાનમાં આપી દેતો. આથી કપુરા મેઘવાળની કીર્તિ પણ દેશ પરદેશમાં ગવાવા લાગી. બાટ-ચારણા આ કપુરા મેઘવાળની પ્રશંસા કરતાં કહેવી લાગ્યા:—

હુહો—લાખો લખ સુરજ સમુ, કપુરો કરણ,
મંગણહરિંજે મન, પ્રાંમે દાતાર પધરા.

ભાવાર્થ—જામ લાખો લખ સુરજ સમાન દાનવીર છે. અને ક-

પુરો મેઘવાળ કરણુ દાતાર જેવો છે. માગણુ લોકો માટે દાતારો પ્રભાત-
માજ પાધરા થઇ જાય છે.

જન્મ કુલના સાત કુમારોમાં સૌથી મોટો સાધ હતો હતો
સૌ કોઇ પહેલી સલામ જન્મ લાખાની કરતા. ભાટચારણાદિ યા
ચક વર્ગ પણ એમ કહેતા કે -

દુહો—વડેરે સાંધા, પેલો લાખો ગાઇજે,
ડિની ડાતલુથા, ઇ વડો અવની મથે.

ભાવાર્થ—પાટવી કુમાર સાધ કરતાં પણ જન્મ લાખાની કીર્તિ
પ્રથમ ગાવી જોઇએ કારણકે આ જગતમા જે પોતાને હાથે દાન કરે છે
તેજ મોટો ગણાય છે

દુહો—મનાઇજા કેર થયા, લાખો કુલ કૃરા,
અઠોય ઘર ઊજરા, કૂલાણી કેઆ.

ભાવાર્થ—મનાઇના વચના કહેર રજપૂત કહેવાયા, અને મોડના
વંશમા કુલનો કુમાર લાખો થયો આમ સિંધપતિ જન્મ લાખા ધૂરાશની
આઠે પાખડીઓ જન્મ લાખા કૂલાણીને લીધે ઉજ્જવળ થઈ.

જન્મ લાખાનો પ્રતાપ આમ દિન પ્રતિદિન ચંદ્રની વધતી ક-
ળાની પેઠે વધતો ચાલ્યો પરંતુ તેની આવી અનુપમ તેજસ્વિતા
તેના જ્યોરમાન લાઇઓથી સહન થઇ શકી નહિ જન્મ લાખાનો
પ્રતાપ અને પ્રભાવ તેમને ડગલે ડગલે ડખવા લાગ્યો આ ડખે
ઈર્વાનું સ્વરૂપ પકડ્યું અને જન્મ લાખાના જ્યોરમાન લાઇઓ તેની
પાસેથી પોતપોતાનો આસ મળવાની માગણી કરવા લાગ્યા જન્મ
લાખાને પોતાના બાહુબળ ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા હતી તેણે અણ
ગોરગઢ અને પાવર પ્રગણા સહિત સઘળો આસ પોતાના છ લાઈ
ઓ, સાધ, ઘાહો, સૂર, ચરક, નીંજ, તથા ખીંચરા વચ્ચે વહેળી
આપ્યો આગળ જતા જે નીંજા હતો, તેણે પોતાના નામ પરથી
નાડાપો નામનું ગામ વસાવ્યું, અને ખીંચરાએ ખીરસરો ગામ
વસાવ્યું તે સિવાય ખીંજ ચાર કુમારો અણગોરગઢમાજ રહેવા
લાગ્યા.

જામ લાખો આમ અણગોરગઢનો ત્યાગ કરીને પોતાના થોડા સરદારો સાથે આગળ ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તે આજના કેરાકોટ પાસે આવ્યો. આ સ્થાન તેને કિલ્લો બંધાવવા યોગ્ય જણાયાથી, તેમજ તે કંઈના મધ્ય પ્રદેશમાં હોવાથી, તેણે ત્યાં એક મજબુત કિલ્લો તૈયાર કરાવ્યો. અહીં તેણે કેરાકોટ યાને કપિલકોટની^૧ સ્થાપના કરીને ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું.

(૪)

ભાન તુમેરની ઉત્પતિ.

એક દિવસ જામ લાખા ફૂલાણીને પોતાના પૂર્વજોની ખ્યાતિ સાંભળવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. આ ધારણથી તેણે તુમેર ચારણ સોમંગને બોલાવીને પૂછ્યું:—

હુહો—લાખે સોમંગ પુછ્યો, કે કોસાંધી દેખાડ,
પરીયા મું મિકા લગે, છું હીચેજે હાર.

ભાવાર્થ—જામ લાખાએ સોમંગને બોલાવીને પૂછ્યું, કે અમારા પૂર્વજો મને દેખાના હાર જેવા વહાલા લાગે છે, માટે તેમની ખ્યાતિ સાંભળાવનાર કોઈ દર્શોદી તું બતાવ.

આ સાંભળીને સોમંગ ચારણ બોલ્યો:—

હુહો—સમાં! સામૈં-સિંધગે, ઈ ઉમણાં મુઝેં ઉત્ત,
ત તું પરીયા પરડીએ, જ કોઠીયેં હિત્ત.

ભાવાર્થ—હે સમા સરદાર! તમારા પરીયાગતી સિંધ-નગરસમીપમાં હુખી હાલતમાં હોવાનું સંભળાય છે. જો તમે એ લોકોને અહીં બોલાવો, તો તમારા પૂર્વજોની ગુણુ-ગાથા જરૂર સાંભળી શકો.

૧ આ સ્થળે એ વખતે કપિલ મુનિ નામના એક મહાત્મા તપ આચરી રહ્યા હોવાથી, એ કોટનું નામ મુનિના નામ પરથી કપિલકોટ પાડેલું હોવાનું કહેવાય છે.

આ સાંભળીને જામ લાખાએ પોતાના પરીયા વાંચનારાઓને બોલાવવા માટે સિંધ-નગરસમૈમાં પોતાના માણસોને મોકલાવ્યા.

આ સમયે સિંધ-નગરસમૈમાં જામ ઉત્તડના વંશવાળા જામ સાંધનો રાજ્ય-અમલ ચાલી રહ્યો હતો. તેની ખાસે માણુ મેરૈયાના વંશમાંથી લોણુ મેરૈયો નામનો તેનો પરીયાગતી હતો. તેને બોલાવવાને કચ્છથી જામ લાખા કૂલાણીના માણસો આવેલા હોવાથી સિંધપતિ જામ સાંધે તેના વહીવંચા લોણુ મેરૈયાને જામ લાખા ખાસે કચ્છ જવા સૂચના કરી. પરંતુ લોણુ મેરૈયો એક અઠંગ સ્વામિભક્ત અને ટેકવાળો હતો. તે બ્રાહ્મણ, કે “જામ ઉત્તડનું” દગાથી ખૂન કરીને નાસી જનાર મોડ અને મનાઈના વંશવાળાને હું કદી પણ ચાચવા જવાનો નથી.” આ લોણુ મેરૈયો સારી પેઠે સમજતો હતો, કે જામ લાખો એક અદ્વિતીય હાતાર છે, અને તેના એકજ વખતના દાનથી પોતાની સાત પેઢીનું દળદર ચૂર થઈ જાય તેમ છે; તોપણ તેણે પોતાની ટેકને વળગી રહીને, જામ લાખાને ચાચવા જવાની લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા બતાવી નહિ. છેક કચ્છ-કેરાકોટથી આવેલા જામ લાખાના માણસોને જેમના તેમ પાછા ફેરવવાનું જામ સાંધને યોગ્ય જણાયું નહિ. આ કારણથી સાંધે જામે કારાબેલા માણસ મોકલીને ત્યાંથી મેરૈયાના વંશમાંથી કૂટેલા લાલબાન નામના સમાવંશના અન્ય પરીયાગતીને બોલાવી લીધો, અને તેને જામલાખાના માણસો સાથે કચ્છ મોકલાવ્યો.

કેટલાક દિવસે સૌ કચ્છ-કેરાકોટ આવી પહોંચ્યા. પોતાના પરીયાગતીને પહોંચી આવેલી જોઈને, જામલાખાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે યોગ્ય વિધિ પૂર્વક પોતાનાં પૂર્વજોની શુભ-ગાથા સાંભળવા માંડી. અને એ કાર્ય સમાપ્ત થતાં જામ લાખાએ લાલબાનને કોડપસાનું દાન કરી, તેનું વખાન દારિદ્ર્ય દૂર કરી દીધું. વળી તે કેરા કોટમાં કાયમ રહી શકે, તે માટે તેને સોમંગ ચારણની ઠંચા પણ ઘણીજ ધામધૂમથી પરણાવી. આ કારણથી લાલબાનના વંશવાળા લાલ તુમેરના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા.

૧. કેરાથી દીગજાન જવાના રસ્તા પર સોનમિયાણી પાસે આવેલ છે.

(૫)

રાણા ચાંદ

અથવા

રોઝડીનાં રમખાણ.

જે સમયે કચ્છ-કેરાકોટમાં જામ લાખાની સત્તા પ્રવર્તી રહી હતી, તે અરસામાં યરપારકરની રાજ્ય-ધુરા રાણા ચાંદના હસ્તમાં હતી. યરપારકરની રાજ્યધાનીનું શહેર ઉમરકોટ હતું.

રાણા ચાંદ એક મહાન શિવભક્ત હતો. તે સવાર-સાંજ પોતાનો ઘણો સમય શંખેશ્વર મહાદેવના પૂજન-કાર્યમાં વ્યતીત કરતો. યરપારકર કચ્છના રણની ઉપલી મેર આવેલો ક્ષારવાળો પ્રદેશ હોતાં, ત્યાં કૂલચાક અત્યંત ઓછા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઈ શકતાં પરંતુ રાણા ચાંદે શિવ-પૂજન માટે ઘણા મોટા ખર્ચે પ્રવીણ માળીઓની દેખરેખ તળે એક વિશાળ પુષ્પ-બાગ તૈયાર કરાવ્યો હતો.

આ સમયે જામ'ગાખા પાસે એક અપૂર્વ વેગવતી રોઝડી હતી. રોઝડાં કૂલોની કાચી કળીઓ ખાવાનાં બહુ ઓખીન હોય છે. આ રોઝડી પણ રાત પડે, એટલે દરરોજ કેરાકોટનો કિલ્લો કૂદાવી જાયને, આસપાસની પુષ્પ-વાટિકાઓ સાફ કરી આવતી. અને સવાર પહેલાં પાછી પોતાના સ્થાનકે દાખલ થઈ જતી. આ રોઝડીને જ્યારે કેરાકોટની નજદીકના પ્રદેશમાં પુષ્પ-કળીઓ મળતી બંધ થઈ, ત્યારે તે પોતાની પવનવેગી જતિની સહાયથી દૂરદૂરની ભૂમિમાં ભટકી ભટકીને નવીનવી પુષ્પ-વાટિકાઓ ખોળવા લાગી. આમ ખોળ કરતાં કરતાં તેને યરપારકરમાંનો રાણા ચાંદનો વિશાળ પુષ્પ-બાગ મળી આવ્યો. તે દિવસથી રાણા ચાંદનાં માનીતાં પુષ્પો શંકર પૂજનાર્થે વપરાવાને બદલે આ રોઝડીના ઉદર-મંદિરમાં પધરાવા લાગ્યાં. કેટલેક વખત તો આમ ચાંદ્યું. પણ આખરે રાણાના પૂજન માટે પુષ્પો મળતાં તદ્દન બંધ થઈ જવાથી તેણે એ કાચી કળીઓના ચોરને શોધવા માટે પુષ્પ-બાગમાં અખંડ ચોદી બેસાડી.

એક દિવસ મધ્યરાત્રિએ આ કાબેલે ચોર પર રાણાના ચોદી-

દારોની દૃષ્ટિ પડી. પણ એ પવન-પુત્રી સમાન રોઝડીને પકડી પાડવાનું કાર્ય તો આકાશ કુસુમવત્ હતું ચોક્કીદારો દરરોજ મહેનત કરતા છતાં જ્યારે તેને પકડી પાડવાને નિષ્ફળ નીવડ્યા, ત્યારે રાણો આંદ પોતે પોતાના પાણીદાર અથ શાયે આ વિલક્ષણ ચોરને ધોગ્ય નમીહત આપવા આખી રાત્રિ જાડે પગે રહ્યો પણ વાયુવેગે વિહરતી એ રોઝડી પાસે ઘોડાના શાં ગળાં ?

જ્યારે રાણાને ખાતરી થઈ, કે કોઈ દેવી સહાય વગર એ રોઝડી હાથ આવવી મુશ્કેલ છે, ત્યારે તેણે શ ખેતર મહાદેવ પર નિરાહાર તપશ્ચર્યા કરવા માડી આમ ત્રણ દિવસ વીતી જવા પછી આથે દિવસે રાણા આંદને શ કરની કૃપાથી એક દેવી અશ્વની પ્રાપ્તિ થઈ

હુહો—આંદન ગિરો ગાહુ, સચેં લુથ ચકર મે,
ઉતર્યો અરમે મિંજ, ઘણાં મુસો વોડો.

સાવાર્થ—રાણા આંદને શ કરની કૃપાથી એક અત્યંત મૂલ્યવાન દેવી અશ્વની પ્રાપ્તિ થઈ

ખીજેજ દિવસે રાત્રિના સમયે રાણો આંદ આ સમતકારી અથ પર આરૂઢ થઈને, પોતાની પુષ્પ-વાટિકામાં પહોંચી ગયો, અને પેઢી પવન વિહારી રોઝડીની રાહ જોવા લાગ્યો ખરાબર મધ્યરાત્રિ થઈ, ત્યારે પવનના એક સૂસવાટની સાથે રોઝડી આવી પહોંચી, અને રાણાના આગની પુષ્પ-કલિકાઓ ખાવા લાગી. રોઝડી પર રાણાની દૃષ્ટિ પડતાજ તેણે અશ્વને એડીમારી, અને તેજ ક્ષણે આ રોઝડી જાણે ગરૂઢ ગતિએ ઉડતી હોય, તેમ છલગ મારતી નાસવા લાગી રાણાનો અથ પજુ વટોળીઆની પેઠે ધસતો તેની પાછળ પડ્યો રોઝડી પણ ઘડીકમાં આગળ, અને ઘડીકમાં આથે, એમ જાણે મૂર્તિમત વીજળી જમીન પરથી સપાટાળ થ ચાલી જતી હોય, તેમ એક શાસે હોડતી ચાલી જરાવારમાં જાણે હમણાજ રાણાના ઘોડાના દાખડા નીચે કચકાઈ ગઈ એમ જણાય છે, અને તેજ ક્ષણે પાછી ખેચાર ખેતરવા દૂર નીકળી ગયેલી નજરે પડે છે આમ કરતા કરતા મોટી પરોડના સમયે કેરાકોટના દરવાજા પાસે રાણાનો ઘોડો રોઝડીને લેટોલેટ થઈ ગયો અને તેજ ક્ષણે રોઝડી જમીન પર પટકાઈ પડતા તેના પ્રાણ, પ ખેડ પરવારી ગયા.

રોઝડીને જમીન પર પટકાછ પડેલી જોઈને રાણાએ પોતાનો અશ્વ થાંભાવ્યો, અને તેજ વખતે કપિલકોટનો દરવાજો પણ ખોલવામાં આવ્યો. દરવાજા પરના ચોક્કીદારે જામ લાખાની માનીતી રોઝડીના પ્રાણ હુરનાર રાણા આંદને જાંદીવાન તરીકે જાહેર કર્યો. રાણાને હવેજ લાભ આવ્યું, કે પોતે રાતની રાતમાં પોતાની રાજ્યકાંધાની ઉમરકોટથી કેટલાએ ગાઉ દૂર કેરકોટમાં આવી ચડ્યો છે, અહીં પરમુલકમાં તેનું કંઈ પણ આકી શકે તેમ ન હોવાથી, તે રાજ્ય-વ્યવસ્થાના નિયમને આધીન થયો.

સવાર પડતાં પહેરેગીરાએ રાણા આંદને જામ લાખાની રાજકચેરીમાં હાજરકર્યો. અને રોઝડીના મારનાર તરીકે તેને ઓળખાવ્યો. પોતાની માનીતી રોઝડીના મૃત્યુના વર્તમાન સાંજળીને જામ લાખો પણ દીલગીર થયો, અને તે રાણા આંદને રોઝડી મારવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો રાણા આંદે પોતાની ઓળખાણ આપી, અને સઘળી વાતથી જામ લાખાને તેણે વાકેફ કર્યો. પરંતુ રોઝડી એકજ રાત્રિમાં છેક ઉમરકોટથી પાછી કેરકોટ વળી આવે, એ વાત જામ લાખાને અસંભવિત જણાતાં, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું, કે જો રાણા પોતાની વાત સિદ્ધ કરી આપે, તો જામ લાખાએ તેને સગપણ આપવું, અને જો તેમ ન કરી શકે, તો રાણાએ જામ લાખાને સગપણ આપવું.

રાણા આંદે પોતાની વાતની સત્યતા સિદ્ધ કરી આપવા જણાવ્યું, કે “એ રોઝડીએ મારા જગીયામાંથી પુખ્તોનાં થોડાંક જુમળાં તોડ્યાં, કે તરતજ મેં તેની પુંઠ પકડી છે અને આજે રસ્તે તેને શ્વાસ ખાવા નેટલો વખત પણ મળેલો ન. હોવાથી તે કૂલો તેને હજમ થયા વગર જેમનાં તેમ તેના પેટમાંથી અત્યારે પણ નીકળે. તો મારી વાત સાચી નહિ તો ખોટી.”

રાણાની આ શરત જામ લાખાએ કબુલ કરી, અને તેની ખાતરી કરવા માટે રોઝડીનું પેટ ચીરતાંજ તેને પ્રતીતિ થઈ કે રાણાની વાત અશ્વરશઃ સત્ય હતી. જામ લાખાની આંતરિક ઈચ્છા રાણા આંદને સગપણ આપવાની ન હતી. છતાં તે પોતાની શરતના બંધનથી જાંધાઈ ચૂકેલો હોવાથી, તેણે અટૂટકે પોતાની ઝેનનું વેશવાજ

રાણા ચાંદ જોડે નક્કી કર્યું. લગ્નનો દિવસ પણ મુકરર કરવામાં આવ્યો. પરંતુ જામલાખાએ રાણા સાથે ત્રણ અશક્ય શરતો કરી. એક તો એ, કે રાણાએ ઉમરકોટથી નીકળીને એકજ દિવસમાં રથમાં બેસી કપિલકોટ આવવું. બીજી દરેક જાનૈયાએ પોતાની સાથે સો સો કાતળીવાળી અંકેક લાકડી લાવવી. અને ત્રીજી એ, કે અંકેક આખો શીરાનો પેડો* ખાઈ જાય, એવા સો માણસો જાનમાં લાવવા.

ઉપરોક્ત ત્રણે શરતો સંપૂર્ણ કરવાનું કાર્ય અતિ દુર્ધટ હતું. છતાં રાણા ચાંદે ઉમરકોટમાં જઈને એ શરતોનું પાલન થઈ શકે, તેવી તજવીજ ચલાવવા માંડી. રાણાએ પોતાના મુલકમાં ઢાંડી પીટાવીને જાહેર કર્યું, કે જે કોઈ આ ત્રણ શરતો પરિપૂર્ણ કરી આપશે, તેને મનગમતું ઇનામ આપવામાં આવશે. ઉમરકોટના એક બુદ્ધિશાળી વૃદ્ધ પુરૂષે આ બીકું ઝડપી લીધું.

ઉમરકોટમાં પાલણીઓ નામનો એક સુતાર હતો. તેણે જ રોજડાંને એક અપૂર્વ ઝડપે ચાલનારો રથ તૈયાર કર્યો હતો. આ રથમાં એકજ દિવસમાં ઉમરકોટથી કપિલકોટ પહોંચી શકવાની રાણા ચાંદને પેલા વૃદ્ધે ખાતરી આપી. બાકીની બે શરતો ત્યાં પહોંચ્યા પછી પૂરી કરવાની હોવાથી, લગ્નના દિવસથી એક અઠવાડિયું અગાઉ પેલા વૃદ્ધે સો માણસોની જાનના કાફલા સાથે ઉમરકોટથી ચાલતો થયો. કપિલકોટની નજીક આવી પહોંચતાં પેલા વૃદ્ધે એક નદીની લેખડમાંથી અંકેક દર્બની પાડઃ કહાડીને દરેક જાનૈયાને આપી લીધી. દરેક જણે સો સો કાતળીવાળી દર્બની પાડ પોતાની સાથે રાખી લીધી. આમ આ બીજી શરત પણ પૂર્ણ થવાથી સોને અત્યંત આનંદ થયો. પણ અંકેક જણે અંકેક આખો શીરાનો પેડો ખાઈ જવાની શરત દરેકના મનમાં ચિંતા ઉપજાવી રહી હતી. પેલા વૃદ્ધે સર્વને ધૈર્ય આપતો કપિલકોટની પાદરે આવી પહોંચ્યો.

લગ્નના દિવસે રાણા ચાંદ પણ પાલણીઆના રથમાં બેસીને એકજ દિવસમાં ઉમરકોટથી કપિલકોટ આવી પહોંચ્યો. જાનને

* રાધવાનું મોડું માટીનું વાસણ.

x દર્બની પાડ અર્થાત્ તેનાં મુળાઆમાં અનેક કાતળીઓ આવેલી હોય છે.

આવી પહોંચેલી જાણીને જામ લાખાએ, પોતાની શરતોનું પાલન ખરાબર થયું છે કે કેમ, તેની તપાસ કરવા કારભારીઓને મોકલ્યા. તપાસ કરતાં તેમણે જોયું, કે દરેક જાનૈયા પાસે સો-સો કાતળીવાળી એકેક લાકડી મોજુદ છે. તેમજ રાણો આંક પણ રાજ-હાંના રથમાં એકજ દિવસમાં ઉમરકોટથી કપિલકોટ આવી પહોંચેલ છે. રાણાએ વિશેષ ખાતરી આપતાં જણાવ્યું, કે જો તમારા જામને હજી વધારે મજબુત પુરાવાની જરૂર હોય, તો અમારો ખાલણીઓ સુતાર તેને એકજ દિવસમાં અહીંથી ઉમરકોટ લઇ જવાને તૈયાર છે. આમ બે શરતો સંપૂર્ણ થઇ જવાથી, જામ લાખાના કારભારીએ ત્રીજી શરત પૂરી કરવાનું કહેતાં, તેના પ્રત્યુત્તરમાં પેલા વૃધે જણાવ્યું, કે લલે તમે શીરાના સો પેડા રાંધી તૈયાર કરો. અમારા જાનૈયા, તે ખાઇ જવાને તૈયાર છે. આ સાંજળીને જાનવાળા સૌ પોત-પોતાના મનમાં અકળાવા લાગ્યા, અને કહેવા લાગ્યા, કે આ કેસો આપણો શુભ લેવા માગે છે કે શું? કારણ કે શીરાનો એક આખો પેડો એક માણસ ખાઇ જાય, એ તો “ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ.”

રસોઇની તૈયારી થવા માંડી. સૌ ચૂલા મંડાઇ ગયા. અને દરેક ચૂલાપર એકેક જંગી પેડો ચડાવી દેવામાં આવ્યો. આ જોઇ પેલા જાનૈયાઓ ઝુંઝાવા લાગ્યા. ક્યાં એક રાક્ષસી પેડો, અને ક્યાં એક માનવીનું નાનકડું પેડો! તેઓ આ અસંભવિત વસ્તુની મનમાં ને મનમાં તુલના કરવા લાગ્યા. અને પેલો વૃદ્ધ તો તદ્દન નિશ્ચિંતપણે શાન્તિપૂર્વક આ સઘળું જોઇ રહ્યો હતો.

જ્યારે શીરાનો એક પેડો રંધાઇને તૈયાર થઇ ગયો, ત્યારે તરતજ પેલો વૃદ્ધ ઊઠ્યો, અને બધા જાનૈયાને એક પંગતમાં બેસાડીને, સૌને તેમાંથી થોડો થોડો શીરા વહેંચી આપ્યો, આ શીરા થોડીજ વારમાં બધા જાનૈયા ખાઇ ગયા. અને બીજા પેડાની રાહ જોવા લાગ્યા. એટલામાં બીજો પેડો રંધાઇને તૈયાર થયો. તેમાંથી પણ સૌને થોડો થોડો ભાગ મળ્યો. ત્યારપછી ત્રીજો થોડો એમ એક પછી એક શીરાના પેડા આવવા લાગ્યા, અને તેજ વખતે સાફ થવા લાગ્યા. જાણે દેવની પ્રસાદી ખાતા હોય તેમ સૌ વિના વકલીકે પોતપોતાને ભાગે પરતું થોડું થોડું ખાતા આવ્યા. આમ એક પછી એક શીરાના સો પેડા કોણ જાણે ક્યાં અદૃશ્ય થઇ ગયા, તે કોઇ સમજી

શક્યું નહિ. સૌ કોઈ પેલા વૃદ્ધની અદ્ભુત બુદ્ધિ પર આક્રીન થવા લાગ્યા. આજ પણ આવું બુદ્ધિને કસોટી આપનાર કોઈ કાર્ય બેઠેને કચ્છના લોકો “લાજે વારા પેડા” એ અતિ પ્રચલિત કહેવતને યાદ કરવાનું ચૂકતા નથી.

આમ સઘળી શરતો સંતુલ્ય થઈ જતાં રાણા ચાંદની જ્ઞાન વાજતે-ગાજતે કપિલકોટની અંદર દાખલ થઈ અને જાંને પક્ષના લોકોમાં લમની તેયારીઓ ચાલવા લાગી.

જામ લાખાને પાલણીઆ સુતારવાળો બે રોજડાંનો રથ ખૂબ ગમી ગયો હતો. આથી તેણે એ રથ રાણા ચાંદ પાસેથી મેળવી લેવાની તજવીજ ચલાવવા માંડી. પરંતુ આ વાત પાલણીઆ સુતારના જાણુવામાં આવી જતાં તેને પોતાનો રથ શુભાવવાની ધાત્તી પેઠી આથી તે છાનોમાનો જાનના ઉતારા વિષે આવેલા બગીચામાં જ્યાં એ રથ છોડેલો હતો ત્યાં પહોંચી ગયો, અને તરતજ રથમાં પોતાનાં રોજડાં બેડીને એકઠમ નાસી ગયો.

આ વખતે એવી ઘટના ઘટી હતી, કે જામ લાખાના પિતા કુલ જામની રખાત મેરાદે થોડીવાર પહેલાં એજ બાગની અંદર ફેરી રહી હતી તે ગર્જવતી હોવાથી થોડીજવારમાં થાકી જવાથી, ત્યાં પડેલા પાલણીઆ સુતારના રથમાં જરા વિશ્રાંતિ લેવાને બેઠી. સમય રાત્રિનો હતો. બાગની સુંદર અને મુખકારક હવાની દોરે આવતી હોવાથી, મેરાદે તે રથ પર જરા આડે પડએ પડી, અને તેજ વખતે ત્યાં નિદ્રાધીન થઈ ગઈ. પાલણીઆ સુતારને આ વાતની કશી ખબર ન હોવાથી, તે ઉતાવળો ઉતાવળો રથ બેડીને ચાલી નીકળ્યો હતો. રોજડાં જાણે પાછી ઉડતાં હોય તેમ વાયુવેગે ઉમરકોટ પ્રતિ ધસવા લાગ્યા. પાલણીઆનો રથ જ્યારે રણની અધવચ્ચે આવ્યો, ત્યારે મેરાદે જાગૃત થઈ. પોતાને અપાટખંધ દોડતા રથમાં સૂતેલી બેઠને તેને નવાઈ લાગી, હવેજ તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ તે રથમાજ મોટે ઝાદે ખૂમો પાડવા માંડી. રથની અંદર ખૂમો પડતી સાંબળીને પાલણીઆ પણ ગભરાઈ ગયો. તેને વહેમ પડ્યો, કે ચાલતા રથમાંજ ભૂત જાયું કે શું ? તેણે તરતજ રથને ઉલો-રાખ્યો. તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે એ તો જામકુલની

રખાત મેરાંદે છે. મેરાંદે પોતાને પાછી કેરાકોટ પહોંચાડવા આગ્રહ કરવા લાગી. પણ હવે પાલણીઓ પાછો જાય તેમ ન હતું. તેમજ મેરાંદે એકલી પહોંચી શકે એ વાત પણ અશક્ય હતી. આથી પાલણીઓ સુતાર તેને પોતાની સાથે છેક ઉમરકોટ લઈ ગયો, અને પોતાને ઘેર તેને એક પુત્રી પ્રમાણે રાખી.

જ્યારે પાલણીઓ પલાયન થયાના અને મેરાંદે ગુમ થયાના વર્તમાન જામ લાખાને કાને આવ્યા, ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે રાણા આંદને એકબું જણાવી દીધું, કે જ્યાંસુધી તમે પાલણીઓ સુતારને અને મેરાંદેને અહીં હાજર નહિ કરો, ત્યાંસુધી લગ્નનું કાર્ય કોઈપણ પ્રકારે જાની શક્ય નહિ. આ અપમાનથી રાણા આંદને અત્યંત ગુસ્સો ચઢ્યો. પરંતુ તેની પાસે યુદ્ધનો કશો સરજામ ન હોવાથી તેને અમૂટકે અપમાનિત દશામાં ત્યાંથી પાછા ફરવું પડ્યું. ઉમરકોટ પહોંચી જઈને રાણા આંદે પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા, મેરાંદેને પાછી ન મોકલવા પાલણીઓ સુતારને સખ્ત તાકીદ કરી જેથી મેરાંદે બાકીનો સમય ત્યાંજ રહી

અહીં ઉમરકોટમાં મેરાંદેએ એક અપૂર્વ લાવણ્યવતી પુત્રીને જન્મ આપ્યો. એ બાલિકા અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ કચ્છની મહા સતિ માહરૂઢ^૧ અથવા મારધ પોતેજ.

(૬)

સતિ મારધ.

હોહો--હુંલ ધીય સાડ પેત્રી, મેરાંદે જેલ માસ,
લિખ્યા લેખ છડીજ, થો પાલણીઈ પેઆસ.

ભાવાર્થ--જામફલની દીકરી, સાડની પૌત્રી, અને મેરાંદે જેની માતા છે તે મારધનો પાળક પિતા બાવિના મોગથી પાલણીઓ બન્યો.

મારધનું સ્વરૂપ ગાઢ્યાવસ્થાથીજ ઠંઠ અજાણ હતું. તેના આવા અદ્ભુત સૌન્દર્યના કારણથીજ તેનું નામ 'માહરૂઢ' અર્થાત્ અંદ્ર

* માહરૂઢ--અંદ્રસમાન વદનવાળો.

શરમાવી દે એવું મારઈનું અપૂર્વ ચૈાન્દર્ય જોઇને ઉમર સૂમરો મોહાંધ બન્યો. તેને ફોગની વાત અક્ષરશઃ સત્ય જણાઇ.

એટલામાં મારઈ ઠમકલી આવે પોતાની સાહેલીઓ સહિત કુવા-કાંઠે આવી પહોંચી અને પાણી સીંચવા લાગી. ઉમર સૂમરાએ પોતાનો જાંટ કુવાની જાણુમાંજ ઝુકાવીને મારઈ પાસે તેણે પાણી પાવાની માગણી કરી. તૃપાતુર મુસાફરોને પાણી પાવાને સદા તત્પર રહેલી મારઈ અતિથિ-સત્કારના ઉત્તમ પાઠો પઢી હતી. તેણે કુવા-માંથી ઘડો ઠાકીને ઉમર સૂમરાને પાણી પાવા માંડ્યું. બે હાથનું પાત્ર બનાવી, જોખો મોઢે માંડીને, ઉમર સૂમરો નીચો વળી પાણી પીવા લાગ્યો. પરંતુ તેની આંખો તો મારઈના વદન કમળમાંજ ચાંટી રહેલી હોવાથી, તેને પાણી પીવાનું લેશ પણ સાન રહ્યું નહિ. મારઈએ તેના હાથ પર રેડેલું સઘળું પાણી જમીન પર ઢોળાઈ ગયું. મારઈને પણ આજ આ વિચિત્ર મુસાફરની સ્થિતિ જોઇને નવાઈ લાગી. આખો ઘડો ઠકવાઈ જતાં, મારઈએ તેને હજી ખીચું પાણી જોઈએ છે કે કેમ, તે વિવેકની ખાતર પછી જોયું. મોહાંધ મુસાફર પોતાની મોહ નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો, અને ટોકું ધુણાવી હા કહી મારઈ નિખાલસ હૃદયે ફરીથી ઘડાને કુવામાં નાખીને પાણી ખેંચવા લાગી. પાણી ખેંચવાની મારઈની મનમોહક ઢંગે ઉમર સૂમરાને જાણે ગાંઠો બનાવ્યો. તેનું હૈયું હવે હાથમાં રહેલું મુક્કેલ હતું. તે વાઘની છઠ્ઠંગથી કુવાના પડધાગ પર ચઢી ગયો. અને પાણી ખેંચવામાં મરશુક બનેલી નિર્દોષ મારઈને કમ્બરમાંથી પકડીને જાંટ પર નાખી અને તેજ ક્ષણે એ પવનવેગી પ્રાણીને ઉમરકોટના માર્ગે મારી મૂક્યું. શિકારીના પાશમાં ફસાયેલી કૃજડીની પેઠે મારઈ અર્ધમૂર્છિતાવસ્થામાં જાંટ પર પડી રહી તેની સાહેલીઓ ફાટી આંખે આ લયંકર દૃશ્ય નિહાળી રહી તેમની કારમી ચીસો વાતાવરણમાં વ્યર્થ વેરાઈ ગઇ.

મારઈ શુદ્ધિમાં આવતાંજ જુએ છે, તો તે એક રજવાડી કાઠથી શણગારેલા દીવાનખાનામાંના પડંગ પર પડી હતી મધુર પુષ્પો અને નાનાવિધ પ્રકારના મુગંધી દ્રવ્યોથી આખો ચોરડો મહેકી રહ્યો હતો, અને ઉમરકોટનો સરદાર ખુદ ઉમર સૂમરો તેની ક્ષેત્રે શુશ્રૂષા ઉઠાવી રહ્યો હતો.

મારઘનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉમર સૂમરો તેને અનેક પ્રકારે સમજાવવા લાગ્યો. સામ, દામ, લેદ અને દંડ એ ચારે પ્રકારની નીતિ વડે ઉમર સૂમરાએ તેની સાથે કામ લીધું. પરંતુ આ પતિ પરાયણ નારી ન તો તેની કોઈ લાલચથી લલચાઈ કે ન તો તેની કોઈ ધમકીથી ડરી. તે પોતાના દૃઢ નિશ્ચયમાંથી લેશ પણ હળી નહિ. સૂમરા સરદારની સઘળી આજ્ઞાઓ, યુક્તિઓ અને ધમકીઓ સતિ શિરોમણિ મારઘના સતિત્વ પાસે નિષ્ફળ ગઈ. જ્યારે જ્યારે ઉમર સૂમરો યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી તેની પાસે પ્રેમ-પાચના કરતો, ત્યારે ત્યારે મારઘ તેને સંસારની અસારતાનો અને માનવ-જીવનની ક્ષણભંગુરતાનો બોધ આપવાનું ચૂકતી નહિ. ઉમર-દોટાધિપતિ સતિ મારઘને સમજાવતાં કહે છે કે:—

હુહો—પૌર પઠોરા મારઘ, તું ધાખર લાય ધણાર,
જનમારો જટનસે, ખોંભે રંગ મ ખાર,
વેણુ મથેણ પારં, મારઘ છડ મલીરકે.

ભાવાર્થ—હે મારઘ! તું ધાખર અર્થાત્ જોનાળીઆઓના ધાખ-જાનો પહેરવેશ છોડી દઇને પટોળાં ધારણ કર. મૂખ લોકો સાથે જીવન પીતાવી તારો જોભા જોવો રંગ ખરાબ કર મા. તારા માયાની વેણીને સરખી કર. અને મલીરનું નામ સદાને માટે છોડી દે.

મારઘ ઉમર સૂમરાને પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવે છે:—

હુહો—પઠોરો પ'એ સોંચજો, મુંજી હુઈ લીર મલીર,
મથો મૂર નં વેડોઆં, મર ચંગે પયસ ચીડ,
હુડે હાલ હમીર, મર મરી પુજતં મસાણમેં.

ભાવાર્થ—હે હમીરણી ઉમર સૂમરા! તારા પાંચસોના પટોળા કરતાં મલીરની મારી ચીયરેહાલ ધાખળી અનેકગણી સારી છે. વળી મારા માયાના વાળની લટો મેઢી ચઢને ચીડાઈ જશે, તો પણ હું માથું ઝાળવાની નથી. અને મારા મૃત્યુ સુધી હું એજ હાલમાં રહેવાની છું.

હુહો—ત પઠોરા પૌરીઆં, જ કિયામત તેં જિયાં,
મિટી મિલ'ધી મિટીમેં, ખેંધા કલર-કીયા,
ઠિસ'ધે ઠી ડીયાં, માંજે કુકે મીયણુ?

ભાવાર્થ—હે સુમરા સરદાર! હું તારા પટોળાં તોજ પહેરું, જે મારી જીંદગી કિયામત અગર પ્રલય સુધીની હોય. માનવીનું માટીનું શરીર માટીમાં મળી જશે. તેમજ તેને કવર અને જીવજંતુ ખાઈ જશે. તો જાણી ખૂંટીને હું મારા કુળને કલંક કેમ લગાડું ?

ઉમર સૂમરો ફરી મારઘને મનાવતાં કહે છે:—

હુહો—મેડી ચડ તું મારઘ, સોન સવેરો પાય,
વે સાંગામંઝી મધે, મુખે પેર સિરાય,
સૂમરીઈ સભાય, મિકે તોજ સલામ કે.

ભાવાર્થ—હે મારઘ! તું સુમરા સરદારના મહાવય પર ચડી સત્તર મુવર્ણાકારો ધારણ કર વળી સાંગામાંથી પર બેસીને તારા પગને આરામ આપ. સઘળી સૂમરીઓ તારી સવામ માટે તકસી રહી છે.

ઉમર સૂમરાને ઉત્તર આપતા મારઘ બોલી:—

હુહો—મેડીઈ મરકે ન અસાંજે, જીંપડીએ કે જસ,
હિન સાંગામ ઝી મધે, આંઈ ન વેઆં અવસ,
મરકોં અસોં મલીરતેં, જિત ઝિઝી યિએતી વસ,
ઉમર પાણુજે પસ, ડી તું ડીં કિયામ જો.

ભાવાર્થ—મેડીઓ અને મહેલો એ અમારા ગર્વનું સ્થાન નથી. અમારે ત્યાં એ યથા અમારી જીંપડીઓને છે. તારી આ સાંગામાંથી ઉપર હું કદી પણ બેસવાની નથી. અમારા ગર્વનું સ્થાન અમારું વતન મલીર છે, જ્યાં પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે. હે ઉમર સુમરા! તુ છેવટના કિયામતના દિવસનો કંઈક વિચાર કર.

ત્યારબાદ મારઘ પોતાના વહાલા વતન મલીરને યાદ કરતાં કહે છે.—

હુહો—થર થુવર ઘર જીંપડા, બાયણુ જિનીજે પૂ,
વેણુ જિનીજે મુંમમેં, સે સિંઝી ખારા પૂ,
માકું પય મલીરમેં, તિરમણુ લગે રૂ,
રાત મુહીજે રૂ, સુતે રાજણુ રાંભારેઆ.

ભાવાર્થ—અમારી યગની જ્ઞમિમાં કંઈયણ ચોર છે, અને ધસોને

બદલે ઝુંપડાં છે. બળતણમાં જૂ છે. બેસવાનું નિર્જન વનમાં છે. અને લોઢા કુવાઓનું ખારું પાણી સીંચીને પીએ છે. ત્યાં ઝાકળ ધણી પડે છે. અને વનસ્પતિ ઝાકળ બિન્દુઓથી આદ્રી થાય છે. આવા મારા વતનનાં વહાલાં જનો મને રાત્રે સૂતાં શાદ આપ્યાં હતાં.

હુહો—થર ધુવર ઘર ઝુંપડા, વેડે મિંજ વથાણ,
સાંજ શાહ લતીકે ચે, આંઉં ભરીંધી હુઈસ લાણ,
મારછળ ઉમાણ, તું સાલત રખજ સૂમરા!

ભાવાર્થ—થળના ઘોરામાં જોનાં ઝુંપડાં છે, અને વેઢાઓમાં જોનાં વથાણ છે એવા મારા પ્રિય પતિને હું રોજ સંજે વાણનું બાણું ભરી આપતી હતી. એવી મારખના સિયળની અમાનત હે સૂમરા સરદાર, તું સલામત રાખજો.

હુહો—સોણું લઘમ સૂમરા, આંઉં લોઢયેમે લેટી,
મંધી પાય મટમે, વલોડીયાં વેડી,
પખેમે વેડી, આંઉં ખીડું, ડીયાં જેડીએ.

ભાવાર્થ—હે કમર સૂમરા! મારી કામળામાં વીટળાઇને મેં એક સ્વપ્નું જોયું, કે જાશની માટલીમાં રવેયો નાખીને હું જાણે દહીં વસોવી રહી છું અને મારા ઝુંપડામાં બેસીને હું જાણે મારી સહીઅરોને મારી મુક્તિની વધામણીઓ આપી રહી છું.

હુહો—સોણું લઘમ સૂમરા, મું અધિયનમે ખાસો,
વઠા મીંય મલીરમે, તક તક તમાસો,
[જાં ફેરીયાં પાસો, ત જુસો જ'છરનમે.

ભાવાર્થ—હે સૂમરા! મેં મારી ધાનળામાં સૂતાં સૂતાં એક સુંદર સ્વપ્નું જોયું, કે જાણે મારા પ્રિય વતન મલીરમાં વરસાદ વરસે છે અને ટેકરીએ ટેકરીએ તે જોવાનો આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે. પરંતુ પડખું ફેરવતાં જ મને જણાયું, કે હું હજી જંદીયાન સ્થિતિમાં જ છું.

હુહો—આણું તંડી ચાડી, હુધ્થ ડીયાણી,
યોરેઆ વિ'એ પેટકે, સંપત ન સારી,
ખાંખી રધીં-પતરી રધીં, ઘરેં શુભરીં,

મજી રાત મૈયધ ચે, ગુંધર પ્યા ગારી,
મુંકે ત્યું મારી, ગાલ્યું ઈ જોડીયન જયું.

સાચાર્ય—આમે, થેક વગેરે જંગલી ધાન્ય-ફુલ્ય જેવાં લઈ આવે તેવાંજ દરેજ રાધીને ખાય, રોજ પેટને માટે બહાર નીકળી જાય, જેઓ કંઈ પણ દ્રવ્ય ધરાવતા નથી, વળી જાખી-પાતળી રાખ રાધી ઘેર રહીને જ જે ગુનગે કરે છે, અને આખી ગત જેઓ મુખ-દુખની વાતોમા વીતાવે છે, એવા માગ સ્નેહીઓની વાતો મારા હૃદયમા ખૂચી રહી છે.

દુહો—કિરડ કંકરેઆ, દોરેં મયે ડી,
મોકલ ડીયેં જ મુંકે, તં વિઝાં પ સે લુંસી,
ઉતપ ચોંધોંસ ઇં, મું તેં હૃદય હમીરમે.

સાચાર્ય—કેરાનાં ઝાડ ફાવતા જેઓ તેમના પરજ પોતાનો આખો દિવસ કહાડી નાખે છે, એવા મારા સ્નેહીઓ પામે જવાની હું રજા આપે, તો હું ત્યાં જઈને પણ એમ કહીશ, કે મારા પર હમીરાણી ઉમર સૂમરાનો ઉપકાર છે.

મહાસતિ મારઈનું મન ફેરવવાની ઉમર સૂમરાની સધળી મહિનત આખરે વ્યર્થ ગઈ. ઉમર સૂમરો ગમે તેવો હોય, તો પણ મારઈની અનિચ્છાએ તેના પર લુપ્ત ગુનગવાનો તેનો ઈશરો હેશ પણ ન હતો. થોડે થોડે તે પોતે ઠંડાણે આવી જશે, એમ ધારી ઉમર સૂમરો થોડા દિવસ તેને કંઈ પણ કહેવા વગર શાન્તિ ધારણ કરીને બેઠો.

ઉમરકોટના ઉમર સૂમરાએ મારઈનું હરણ કર્યાની વાત માર ઇના પતિ જેતસિંહના ઠાને આવના તેને ઉમર સૂમરા પર અતિશય ક્રોધ વળ્યો. તરતજ તેણે પોતાના રાજપૂત સાધીદારોને એકઠા કરી લીધા, અને ઉગ્ર મુમંગના રાજ્યમાં ગહારવટુ ખેડવા ફરી પડ્યો. સાથી પહેલાં તેણે પારકરના મુખાનો ખતનો લૂંચ્યો. એમ લૂંકાટ કરતો કરતો તે છેક ઉમરકોટ પહોંચી આવ્યો. અહીં વેશ બદલી મારઈના રહેઠાણની તપાસ કરી, તે ત્યાંથી આંટા ફેરા દેવા લાગ્યો. એટલામાં તેના પગ ચોર્યાવી મારઈની દાદિ પડી. ઉભય પ્રેમીઓએ તેજ દાણે એકબીજાને જોગખી લીધા. જાનેના અંતરમાં આગાની વીજળી એક સાથે ચમકી બિડી. ચતુર મારઈએ

તેને શહેર બહાર આવેલી એક પીરની દરગાહ પાસે અચૂંદ દિવસે હાજર રહેવા સંકેતમાં સમજાવી દીધું. અને તેજ ક્ષણે ખેતસિંહ ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો.

ગુરૂર કરેલો દિવસ આવી પહોંચતાંજ ખેતસિંહ પોતાની પાણીપંથી સાંઢણી સાથે નિશ્ચિત રથજે પહોંચી ગયો. થોડીવાર થતાંજ માર્ધ અન્ય સૂમરી રાણીઓ સાથે ત્યાં આવી પહોંચી. અહીં આ સાંઢણી બેઠેલી જોઈને, એક સૂમરીરાણી ગમ્મતની ખાતર માર્ધને કહેવા લાગી, કે “માર્ધ! મને તો એમ જણાય છે, કે આ છાંટ ખાસ તારા માટેજ આવેલ છે. માટે જેમ તને ઉમરસૂમરો અહીં હરી લાગ્યો, તેમ તું હમણાંજ તારે મુલક પાછી ચાલી જાય, તો તને અત્યારે કોણ પૂછનાર છે?”

સૂમરીરાણીએ ટીખળ પૂર્વક કરેલી આ વાત ખરેખર સત્યાર્થનીવડી. સાંઢણીને જોતાવેંતજ માર્ધતું હૃદય તો ‘ઉડુંઉડું’ થઈ રહ્યું હતું. સૂમરીરાણીની વાત પુરી થતાંજ તે એકજ ચોટમાં પેલી સાંઢણી પાસે પહોંચી ગઈ, અને કૂદકો મારી તે પર થઈ બેઠી. તેજ ક્ષણે ખેતસિંહે સાંઢણીને જોડી મારીને ઉભી કરી, અને થળની આ પવનવેગી સાંઢણી ગરકાતિએ મલીરને માર્ગે ઉડવા લાગી. સૂમરીરાણીઓ આ અદ્ભુત દૃશ્ય મોંમાં આંગળીઓ ધાલીને ફાટી આખે જોઈ રહી.

સાંઢણી તો ખાડા-ટેકરા કંઈ પણ જોવા વગર એકસરખી ગતિએ માર્ગ કાપવા લાગી અને થોડાજ સમયમાં આ પ્રેમી યુગલ પોતાના પ્રિય વતન મલીરમાં આવી પહોંચ્યું.

ઉમર સૂમરાને આ વર્તમાન પ્રાપ્ત થતાં તેના ક્રોધનો જ્વાળામુખી એકદમ ભભૂંકી બહાર તરતજ તે લશ્કર તૈયાર કરી, માર્ધને પાછી વાળવા, કૃતકદમ કરતો મલીરને માર્ગે ચાલવા લાગ્યો.

ઉમરસૂમરો એક વિશાળ સૈન્ય સાથે ઘસી આવતો હોવાની વાત ખેતસિંહ તથા તેના કાકા પાલજીસિંહને જાને આવતાં તેઓ પણ પોતાના લડાયક બીરો સાથે તરત તૈયાર થઈ ગયા, અને તંત્રવારની અણીઓ વડે ઉમરસૂમરાનો આદરસત્કાર કરવાની રાહ જોવા લાગ્યા. માર્ધને પ્રાણુન્તે પણ પાછી ન સોંપવી, એવો તેમણે પોતાના મનમાં અટૂટ નિશ્ચય કરી લીધો.

ઉમરમૂમરાનું મૈન્ય આવી પહોંચતાંજ ઉમર પદ્મમાં લડાઇની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી. મહીરના મૂઠીમર ચોદાઓ કેસરીઆં ઠરવાની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા આ તૈયારીઓ થતી લેઇને માર ઇના અંતરમાં અત્યંત દુઃખ થવા લાગ્યું. તેને હીથે હમણાંજ અનેક શૂરવીર નવજવાનોનો નાશ થવાનો છે, એ વાત યાદ આવતાં તેને કમકમાટ ઉત્પન્ન થતો હતો. આ હત્યાકાંડ ખાળવા માટે તેને એક નવો ઇલાજ અજમાવવાની ઇચ્છા થઈ. તેનામાં પ્રાણાન્તે પણ પોતાનું શિયળ સાચવી લેવાની અદ્ભુત શક્તિ હતી. અને તેથીજ તેણે આ માનવકાંડ થતો અટકાવવાને એક નવિન રસ્તો ગ્રહણ કર્યો. તેણે પોતે ચાલીને ઉમર મૂમરાને સામે જઈ તેને વધાવવાનો વિચાર કર્યો. આ કાર્ય માટેની સઘળી તૈયારી કરી, તેણે પોતાના પતિ ખેતસિંહને કેસરીઆ વાઘા ધારણ કરાવી, ખસે તત્વાર રખાવી, આગળ કર્યો અને પાછળ પોતે ઉત્તમ પ્રકારનાં વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરી હાથમાં કંકુ-ચોખ્ખાનો ધાળ લઈ, મસ્તક પર પાણીનો કળચ ચડાવી, પોતાની સઘળી સહીઅરોના ટોળા સાથે ગીતો ગાતી વાજતે-ગાજતે ઉમર મૂમરાને સામેયું કરવા ચાલવી થઈ. ઉમર મૂમરાની સ્વાભાવિક ખાનદાની તે જાણતી હોવાથી તેણે આ નવિન સાહસ માટે હિંમત કરી હતી.

ઉમર મૂમરાએ દ્રશ્યી આ દ્રશ્ય લેયું. લડાયક ચોદાઓને જાહેર, લગ્નપ્રસંગ જેવા આનંદથી ગીતો ગાતી રમણીઓને આવતી લેઇને તેને અત્યંત નવાઇ લાગી.

નજદીક આવી પહોંચતાંજ મારઇએ હિંમતભરે સૌથી આગળ આવીને મૂમરા સરદારના કપોળ-પ્રદેશ પર કુમકુમનું તિલક ઠરું ચોખા ચોંટાડી, માથે ચોવારણાં હીધાં, અને આશીર્વાદ દઇને બોલી, કે હે મૂમરા સરદાર તું અમારો મવિત્ર છે અને અમે તારાં બાળકો છીએ. હવે ચાહે તો માર, અને ચાહે તો છવાડ.

હાલો—મારઇ મથે બેઠેલો, ખેનસી કંધ તરાર,
તું અસાંને માકતગ, અસીં તોજા બાર,
હાલે માર ક જિયાર, સરખ તુહાંજે મૂમરા.

મારઇની આ અપૂર્વ હિંમતવારી સુઝિ લેઇને ઉમર મૂમ-

રાનો સઘળો ક્રોધ તેજ દણે સખી ગયો તેને ધર્મજન્મુ ગણી
વધાવનાર માર્ધને તેણે પોતાની ધર્મ-ગિનિ કહી અભયવચન
આપ્યું, અને માર્ધ તેને પોતાના ઘરા અંતરથી આશીર્વાદ આ-
પવા લાગી. ઉમર સૂમરાએ માર્ધને તેની શિયળરક્ષાની ઉત્તમ
ભાવના માટે ધન્યવાદો આપ્યા. સૂમરા સરદારને પોતાના સતિ-
ત્વની પ્રશંસા કરતો જોઈને ઉપકારવશ અંતરે માર્ધ જોલી:—

હુહો—શીલ ત ઉમર સૂમરા, માર્ધ કુમરો,
ભોર ભમંધો આયો, ડિસી દુલેજે વાડો,
હુયો ઉમરસે રાડો, ત લજ રખે દિન લોખલ.

ભાવાર્થ—હે સૂમરા સરદાર ! ખરેખરે શીલ તો તારું કહેવાય. તારી
પાસે મારું શિયળ કઇ ગણતરીમાં ? ફૂલવાડી જોઈ, તેની મુગંધ લેવા આ-
વેસો જમર પાછો વળી જાય, તેમ હું સૂમરા વીર ! તે મારા સતિત્વની
રક્ષા કરી છે.

આ સાંભળી ઉમર સૂમરા માર્ધ પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો.
તેણે તેને ધર્મગિનિ તરીકે કેટલોક શાસ ઈનામમાં આપ્યો, અને
તેમની પાસેથી પનચરી લેવી માફ કરી, તે પાછો પોતાના ઉમરકોટ
પ્રતિ આવતો થયો.

માર્ધ અને તેના પતિએ પોતાનું શેષ જીવન પોતાના વહુ-
લા વતન મહીરમાં અત્યંત આનંદપૂર્વક પસાર કર્યું. હજારો ધ-
ન્યવાદ હજો, કચ્છની એ મહા સતિ માહરૂંધને ! *

* મેરાદે અને માર્ધના સંબંધમાં જન્મ લાખાએ લક્ષ કેમ ન
આપ્યું એ એક વિચારશીલ પ્રશ્ન છે. એજ અરસામાં જન્મ લાખાને
કેટલાક વિઝાહોમાં ઉતરવું પડ્યું હોવાથી તે એ વિષયમાં લક્ષ આપી શક્યો
ન હોય તો તેમ થવું પણ સંભવિત છે.

(૭)

દ્વિગ્વિજય.

એક દિવસ જામ લાખો કેરા કોટમાં પોતાના રાજ્ય-દરબારમાં બેઠો હતો. એટલામાં સુનર્ણુ-પુરસો લઈને આવેલ ચારણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

દુહો—પુરસો ગિની આવેઓ, આવલ લાખે વટ,
સારી હી સોગાયતી, લાખા રખ તો વટ.

લાનાર્થ—પુરસો લઈને આવેલ જામ લાખા પામે આ થો અને કહું કે તે જામ, આ સરી સોગાયત તુ તારી પામે ગખ.

દેવતાઓને દુર્લભ એવો આ સુનર્ણુ-પુરસો જામ લાખા જેવા એક અદ્વિતીય દાતારને પ્રાપ્ત થતા સોનામાં સુગંધ ભગવા જેવું થયું. તે ચાચક લોકોને પેટ ભરીભરીને સુનર્ણુનું દાન કરવા લાગ્યો. જામ લાખાની ખ્યાતિ, હતી તે ઠરતા અનેઢગણી વધી ગઈ તેની કીર્તિનો ડંકો જગતભરમાં એક સરખો ગઈ રહ્યો.

જામ લાખાએ કચ્છમાં આવીને પ્રથમ અંતર પામેનું પોતાનું લાખાસાગર તળાવ જે તૂટી ગયું હતું તે સમરાબ્યુ તેમજ શુજ રાત કાઠિયાવાડનો ઘણો પ્રદેશ પોતાને હમ્મક કયો ગિરનાર ઉપર જમિઅલશા દાતારની ઉગમણી બાબુએ આવેલુ વિશાળ લાખાવન તથા શુર દત્તાત્રેયની દક્ષિણે ભોરદેવી પાસે આવેની લાખામેડી કચ્છતા એ મહાપ્રતાપી રાજાના પરાક્રમ અને પ્રભાવની આજ-પણ સાક્ષી પુરી રહ્યા છે.

જામ લાખાની મહાત્માજ્ઞા દિનપ્રતિદિન વધતી ગઈ. તેણે આજુ બાજુના નાના મોટા અનેક રાજા રજવાડાઓને નમાવ્યા અને ત્યારપછી તે દ્વિગ્વિજય કરવાને નીકળી પડ્યો.”

* ૧૨વી જનતા આ ઐતિહ્યને સુજની ગણાવતા નામથી જાણે છે બાળ ચારણોના કથન મુજબ જામ લાખાને પોતાની માથે માન જુવાનીઓને ૮ લીધા હતા પરંતુ એ જૂનને દરેજ પોતાના પિતાના દર્શન કરી પડી જમવાનો નિમ્મ લાગ્યો તે પોતાના દંડ

જામ લાખો દિગ્વિજય કરીને ઘણી લાંબી મુદતે પાછો ફર્યો,
કચ્છી જનતાએ તેને અત્યંત ઉમળકાસેર વધાવી લીધો.

જામ લાખાના દિગ્વિજય વખતની તેની જાહોજલાલીનું વર્ણન
કરતા ચારણ કવિએ આજ પણ કહે છે:—

છાંપો.

સત્તર લાખ રાજદ, કોડ ઉમરાવ કહીજે,
સહસ્ર એક સામંત, ભૂપ દસ લાખ લણીજે;
વેપારી પંચ લાખ, લાખ ભટ ચારણ ભાઈ,
કાઠી અરધા લાખ, લાખ નીસાણુ બજાઈ,

નર આંત જોઆં સૂઝે નહિ, પંનર દેર જોજન પડે,
ચૌદ કોડ પરધાન મત, પશુપસર લાખો ચડે.

ઉપરોક્ત કાવ્યકૃતિ અલંકારી લાખામાં હોવાથી તેમાં અતિ-
શયોક્તિ હોવા સંભવ છે. છતાં એટલું તો ચોક્કસ જણાય છે, કે

પિતાને શુભ રીતે પોતાની માથે લઈ લીધો હતો. જામ લાખો પોતાના
કાશિયા સાથે આગળને આગળ બહુ બહુ દૂર કોઈ અંધકારમય પ્રદેશમાં
નીકળી ગયો. જેમ જેમ તે આગળ ચાલ્યો જતો હતો, તેમતેમ રસ્તો વધારે
ભયંકર બનતો જતો હતો. છેવટે તે એવા પ્રદેશમાં આવી ચડ્યો, કે ત્યાંથી પાછા
ફરવાનું કાર્ય પણ અત્યંત મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. કોઈને પણ રસ્તો સૂઝે નહિ.
સૌ દિગ્મત હારી ગયા. આ વખતે કોઈએ કહ્યું, કે આપણી સાથે કોઈ
વૃદ્ધ માણસ હોત તો જરૂર કંઈક ઇલાજ બતાવી શકત. આ સમયે પેલા
પિતૃભક્ત યુવાને પોતાના વૃદ્ધ પિતાને હાજર કર્યો. આ વૃદ્ધે એવો રસ્તો
બતાવ્યો, કે કચ્છ છાડી વખતે જે ઘોડીઓએ હાથ આપેલું હોય, એની
ઘોડીએને છૂટી મુકી દેવી, અને આપણે સૌએ તે ઘોડીઓની પછવાડે
ચાલવું. આ ઘોડીઓ જોને પાછા વળવાનો રસ્તો શોધી કઢાડશે. સૌએ
તેમ કર્યું. અને એ ૧૬ની ચતુરાઈને લીધે સૌ પાછા સારે રસ્તે આવી
ચઢ્યા. કહેવાય છે, કે બાજરી અને ચોરનું ખીજ જામ લાખો દિગ્વિજય
કરીને પાછો ફર્યો ત્યારે પોતાની સાથે લાવેલો હતો.

૧ જોઆન્નુઓ લીં. ૨ પશુપસર એ જામ લાખાની મનારીના
ઘોડાનું નામ છે.

જામ લાખાની સવારી અત્યંત દમામદાર તથા દળદબા ભરેલી અને લવ્ય હોવી જોઈએ.

જામ લાખા જેવો પરાક્રમી અને પ્રતાપી રાજવી કચ્છની ગાદી ઉપર અન્ય મળવો મુશ્કેલ છે.

(૮)

વિક્રીયો દાતાર.

જામ લાખો એક દિવસ પોતાના રાજ મહાલયમાં રાણીઓ સંગાથે વિવિધ પ્રકારનો વાર્તા-વિનોદ કરતો બેઠો હતો એટલામાં દેશના જુદા જુદા દાનવીરો વિષે કંઈક વાત નીકળતા, જામ લાખો પોતાની દાતારીના ગર્વમાં આની જવાબી રાણીઓને પૂછવા લાગ્યો, કે “મારા જેવો કોઈ દાતાર તમોને સૂઝે છે ખરો?”

હુહો—લાખે રાણીકે પુછ્યું, વ્યારે હારો હાર,
અસાં જેદો આંકે મુજે, કે મેં કો દાતાર?

જામ લાખાનો આ વિચિત્ર પ્રશ્ન સાંભળીને કોઈએ કશો જવાબ આપ્યો નહિ માત્ર એક ચાવડી રાણીથી લાખાનો આ ગર્વ સહન ન થતાં તે બોલી બીડી —

હુહો—લાખા રાણીયું ન પુછજે, પુછજે મંગણહાર,
જિતોં મેવે ઘટમેં, ડિસોંજા દાતાર.

ભાવાર્થ—હે લાખા જામ! એ વાત રાણીઓને ન પૂછાય પણ માગણ લોકોને પૂછી શકાય કારણકે એમના મનમાં દિરોદિરના દાતારોની ઓળખાણ હોય.

ચાવડીરાણીનાં આ હિંમતભર્યા વચનો જામ લાખાના હૃદયમાં તીરની પેઠે પેઠી ગયા. તેણે ધીરજ દિવસે એક મોટો દરબાર ભર્યો, અને સઘળા ભાટ-ચારણોને લેગા કરીને જામ લાખાએ તેમની ખાસે એજ પ્રશ્ન મૂક્યો.

હુહો—લાખે જામ પુછાયા, મિડું મંગણહાર,
અસાં જેદો કો ડિસોં, ડિમીમેં દાતાર.

જામ લાખાનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને કેટલાક તેની પ્રશંસાનાં ગીત ગાવા લાગ્યા અને કેટલાકે મ્હુ, કે આપના જેવો એકપણ દાતાર આજે જગતના પટ પર અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી પરંતુ વ્યારે તેના

દશેઠી સોમંગ બારોટનો વારો આવ્યો, ત્યારે તે કંઈપણ ન બોલતાં શાન્તિ ધારણ કરીને ઉભો રહ્યો. તેને શુપચુપ ઉભેલો જોઈને, જામ લાખાએ તેને ખરેખરી વાત જોધકપણે જણાવી દેવાનો આશ્રય કરવા માંડ્યો. તેનો આશ્રય જોઈને સોમંગ હિંમતથી બોલ્યો, કે જામ, પૃથ્વી તો ભલભલેરી પડી છે. તેમાં દાતારોનો કદી તોટો પડ્યો નથી. આજના સમયમાં પણ આપણા દેશમાં એકંદરે દશ દાતારોની ગણતરી થાય છે. આપના જેવાજ ધીજી નવ દાતાર ગણાય છે. બુચો સાંભળો:—

દુહો—ઘર આવે' મંગલે', દાન રાલકો કે,
સપડ રો સારે, લુકો હુંપડીઅનમે' હુકયા.

ભાવાર્થ—ઘરે આવેલા ચાચકને તો સૌ દાન આપે પણ સપડચોટાણી તો હુંપડીઓમાં વસનારા ચાચકને જોળી જોળીને દાન આપે છે.

દુહો—ઝોડે જે દાને', ખેડે અખર લગીઉ',
રજ પડે રાણે', કટણ બ્યા દાતાર સૌ.

ભાવાર્થ—જામ ઝોડા જખરાણીએ ગાયો, ભેંસો, ઘેડા, બીટો વગેરે પશુપતનું એટલું દાન કર્યું છે, કે તે પશુઓના પગવડે ઉડેલી રજ આકાશમાં જઈને પહોંચી, અને એ રજ શરીર પર પડનાથી તેમાં સધળા દાતારો જળે દટાઈ ગયા છે.

દુહો—ચંદાં-ભલા ઊ ત્રે, વિજો વિકીચો ને જખરે,
કપડા કોટ કરે, રીં તા મંગણદાર કે.

ભાવાર્થ—વિજો, વિકીચો, અને જખરો એ ત્રણ પણ ઉત્તમ પ્રકારના દાતાર છે. કાપડના મોટા કિંચા પણ તે માંગણુવેલોને દાનમાં આપી દે છે.

દુહો—યધી સ્તન ડિનાસ, સમું સાડુલ પુકમે',
પધરો પરખદે', હણત યધિયાણી થઓ.

ભાવાર્થ:—માતા યધીએ જેને સ્તનપાન કરાવ્યું, એવો માડની પછવાડે થએલો સમો દાતાર હણત યધિયાણી પરખડીમાં પ્રખ્યાત થયો.

દુહો—બેટા વીરમ રા, પોત્રો વાંગડ જખરે;
ડિને' રા દેઆસ, મયો મંગણદાર કે.

ભાવાર્થ:—વીરમરાનો પુત્ર અને બહાદુર જખરાનો પૌત્ર રા દેઆસ એવો દાતાર થયો, કે તેણે પોતાનું મસ્તક ચારણને દાનમાં આપી દીધું.

હુહો—સોઠે ડિની મટ. ઘણાં મેવાની મુંદા રેઆ,
રાણું રાયમડું જે મડ્યો, મડ્યો પારકર પટ.

ભાવાર્થ—સોઠા રાણા ચાંદે પણ એવી દાનવીરના બતારી કે બેથી ઘણા મહાપ્રરોગો પણ મુંઝાઈ પડ્યા. રાણા ચાંદે એના વડીન રાણા રાય-મડનાનામને ઉત્તરવળ કહ્યું, અને પારકરની જમીનને પણ દીપારી.

હુહો—ચડી મેઢિય માગ, ઉઝાં ઉધરકે વિરો,
તારા કંદે ન તાગ, જામ ઉઠાણી જખરો.

ભાવાર્થ—જે પોતાની મેટીએ ચડીને પણ માચકોને દાન આપવા માટે ઉઝો ઉઝળી રતો છે એવા જામ જખરા ઉઠાણીની દાનવીરતાનો તાગ કોઈપણ કાદી શકે તેમ નથી.

સોમંગ બારોટનાં ઉપરોક્ત વચનો સાંભળીને જામ લાખાને માથાથી પગ સુધી ઝાળ ઊડી. પરંતુ તે પોતાના મનમાંજ સમાવીને તે બોલ્યો, કે “બારોટ, દાતારો જ્યારે પોતાનાં મનકંઠું દાન આપતા હતા, ત્યારે ચારણો પણ એવા હતા, કે તેમની સાથે બળી મરતા એવા ચારણ પણ આજ ક્યાં છે?”

જામ લાખાનું આ મેદલું સાંભળીને સોમંગ બારોટને રીસ ચડી. તે બોલ્યો. “દાતાર, જો તમે તમારું મસ્તક મને દાનમાં આપતા હો તો હું પણ તમારી સાથે બળી મરવાને તૈયાર છું.”

સોમંગના વચનો જામ લાખાના અંતરમાં તીરની પેઠે પેસી ગયાં. છતાં તે બહારથી શાન્તિનો ડોળ ફરીને બોલ્યો, કે “બારોટ! માથું તો દૂર રહ્યું, પણ જ્યાં ગાડાં લરાય એટલાં પીલુકાં ચાય છે, એવા ચીનાઈ બેલાના ધણી વિક્રીયા દાતાર પાસેથી માત્ર થોડાં પીલુજ લઈ આવો.”

“અન્નદાતા! પીલુની હમણાં મોસમ નથી, એટલે ક્યાંથી મળી શકે?” સોમંગે પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવ્યું

“શું પીલુ જેવી એક નજવી ચીજ પણ તમારા દાતારોમાંનો કોઈ નહિ આપી શકે?”

“દાતાર! મોસમ વગરની વસ્તુ શી રીતે મળી શકે?”

“બારોટ! જો પીલુની મોસમ ન હોય, તો માથું માગી

* વાગડ પ્રદેશમાં ચૈત્ર-વૈશાખ માસમાં પીલુ નામના ઝીણાં ફળ ચાય છે. તે વાગડનો મેવો ગણાય છે.

આવલો. માથાને તો મોસમની જરૂર નથી ને ?” જામલાખાએ લય-
કર માગણી રજુ કરતાં હાથું

હુહો—મથો મંડળ મંડણાં, કાં પીરૂ મંડળ દાત,
અજ અસાંજે રાજમેં, ચારણુ મ રોજ રાત.

સાવાર્થ—હે ચારણુ ! કાં તો પીરૂ માગી આવ, અને તે ન બની
થકે તો માથું લઈ આવ. આજની રાત મારા રાજમાં ન રોકાતાં હમ-
ણાજ એ બે વસ્તુઓમાંની એક લાવવા માટે આવતો ચા.

જામ લાખાની આવી અવિચારી માગણી જોઈને, સોમંગને પણ
વિચાર થઈ પડ્યો. છતાં જામ લાખાને અરેખરા દાતારનાં દર્શન
કરાવવાની તેને તાલાવેલી લાગેલી હોવાથી, તે તેજ વખતે સ્વાંથી
ઊઠીને આવવા લાગ્યો.

દાતાર વિક્રીયો પુનાણી ચીનાઈ બેલાનો રાજ્યાધીશ હતો.
સોમંગ બારોટે તેને નજરે નિહાળ્યો ન હતો, પણ તેની મથાંસા
સાંભળીનેજ તે જામ લાખા જોડે વાદમાં ઉતર્યો હતો. છતાં તે
ધંધર પર શ્રદ્ધા રાખી, મજલ દર મજલ કરતો ચીનાઈ બેલાને
રસ્તે આવડતો થયો.

કેટલાક દિવસે સોમંગ ચારણુ ચીનાઈ બેલે આવી પહોંચ્યો.
ગામની ખાદરમાંજ રાજપૂત જેવો જણાતો એક માણસ ઘેટાના પગ
પર પાટો વીટાળી રહ્યો હતો. અહીં આવીને સોમંગ બારોટે વિક્રીયા
દાતારના દરબારના માર્ગની પૂછા કરી. પેલા રાજપૂતે રાજકચેરીનો
માર્ગ બતાવ્યો, અને સોમંગ તે તરફ આવડતો ગયો.

સોમંગ બારોટને રાજદરબારનો રસ્તો બતાવનાર બીજો કોઈ
નહિ, પણ વિક્રીયો દાતાર પોતે હતો. ચારણુને આવડતો થએલો
જોઈને તે પણ ઉભો થયો, અને હુંકે રસ્તે થઈ પોતાનો પોશાક
ધારણુ કરીને, ચારણુની પહેલાંજ રાજકચેરીમાં પહોંચી ગયો.

થોડી વારમાં સોમંગ બારોટ પણ આવી પહોંચ્યો. વિક્રીયા
દાતાર પર દ્રષ્ટિ પડતાજ તે ચેતી ગયો, કે ઘેટાના પગ પર પાટા
વીટાળનાર પણ એ પોતેજ હતો. મસ્તકનું દાન લેવાની મોટી
ઉમેદમાં આવેલા સોમંગ બારોટનું મો આજોઈને કાળું ધબ !

પડી ગયું. તેણે વિચાર્યું, કે ઘેટાંને પગે પાટા બાંધનાર માણસ શું દાન આપવાનો હતો ?

ચારણના ચહેરામાં ચએડો ફેરફાર વિક્રીયો દાતાર તરત કળી ગયો, તેણે ચારણને તેનું કારણ પૂછ્યું. સોમંગ બારોઠે પ્રથમ તો ઠંધપણ જણાવ્યું નહિ, પરંતુ વિક્રીયાના અત્યાચ્છથી તે ખરી વાત જણાવતા બોલ્યો:—

હુહો—ફૂલાણી લાભે વડે, વડે ટેઓતે વાદ,
પણ વડે પડીયું બધે, મેં ડીધો ટંકી ડાત ?

ભાવાર્થ—જન્મ લાખા પામે મેં ઘણો વાદ વિવાદ કર્યો. પણ હવે મને ખબર પડી, કે જે માણસ ઘેટાંને પગે પાટા બાંધે તે મને દાન શું આપવાનો હતો ?

ચારણનાં આ વચનો સાંભળીને વિક્રીયો દાતાર બોલ્યો, કે બારોઠી! રાજપૂતો તો ઘેટાંને પગે પાટા પણ બાંધે, દાન પણ આપે, અને જરૂર પડ્યે રણ-સંઘામના મયદાનમાં પણ ફરી પડે માટે તમારે જે ઠંધ માગવું હોય તે સુખેથી માગી લ્યો

વિક્રીયા દાતારની મીઠી વાણીથી સોમંગને સંતોષ થયો. પીછું લેવી અપ્રાપ્ય વસ્તુની માગણી દેવી રીતે કરવી, તેના વિચાર કરતો તે જરાવાર શાન્ત ઉભો રહ્યો

“ક્યાંથી આવો છો ગઢવી ?” ચારણને શુપચુપ ઉસેડો લે-
છને, વિક્રીયા દાતારે નવો પ્રશ્ન કર્યો.

“આવ્યો તો બાપ ! બહુ આગેથી છું. ઠેક કચ્છના ટેરાકોટથી.”

“અહીં પટેલ વહેલાજ આવ્યા લાગે છે ?”

“સાચી વાત છે દાતાર ! આજ દિન લગી ચીનાઇ બેલાનું નામ સાંભળવા સિવાય તેનું પાદર પણ સાળ્યું નોતું.”

“ભલે આવ્યા બારોઠી ! બહુ દૂર નીકળી આવ્યા હો ! દેવા ચારણ છો ? અહીં આવવું કેમ થયું ?”

“તુમેર ચારણ છું. કચ્છના જન્મ લાખા ફૂલાણીનો દયોંદી ભાટ છું, અને વિક્રીયા દાતારનાં ‘જયનામાં’ સુણી તેને જાચવા આવ્યો છું.”

“લાખો ફૂલાણી? કચ્છનો સુરજ? જેનાં પરાક્રમ અને પ્રતાપના કંઠા દશે દિશામાં ગાજી રહ્યા છે, તેનો દશેાંદી ભાટ કચ્છના છેડા પર બેઠેલા મારા જેવા એક સાધારણ જાગીરદારને જાચવા આવે, વાત અસંભવિત જેવી જણાય છે.”

“વાત તદ્દન રત્ય છે દાતાર! હું વિક્રીયા પુનાણીને જાચવા અર્થેજ આવેલો છું.”

“એમજ હોય, તો વિક્રીયાનાં ધન-ધામ અને માલ-મિલકત યાચકોને માટે સદા સર્વદા ખુલાં છે. જે જોઈએ તે માગી લ્યો.”

“વિક્રીયા દાતાર! હું વચન માગું છું.” ચારણ બોલ્યો.

“વચન છે ગદવી! બોલો શું જોઈએ?”

“દાતાર ખીજું તો કંઈ નહિ, માત્ર થોડાં પીલુની ખપત પડી છે. તે લાવી આપો તો ચારણ રસ્તે પડે.”

“પીલુ? અને તે આ રતમાં?”

“હોવે દાદા! પીલુ અને તે હમણાંજ ખપે છે.”

“પણ મોક્ષમ વિનાનાં પીલુ કદી સુણ્યાં છે ચારણ દેવ!”

“દાતાર! નથી મળતાં ત્યારે તો છેક ઠેરાકોટથી અહીં સુધી ચાલી આવ્યો છું. દાતારનાં વચન મિથ્યા થાય, તો આભામંડળ ઉચલી જાય દાદા!”

વિક્રીયા ચતુર હતો. તે તરત સમજી ગયો, કે વાતમાં જરૂર કંઈક પાણી ભરે છે. તેમ ન હોય, તો પીલુ જેવી વસ્તુને માટે આટલી લાંબી મજલ ખેડવા કોઈ તૈયાર થાય નહિ. આમ વિચારી તેણે પૂછ્યું. “ચારણદેવ! પીલુની એવી તે શી ખપત પડી છે, કે જેને માટે આખું કચ્છ ચીરી તમોને અહીં સુધી આવવું પડ્યું?”

“ખપત પડી છે ત્યારે તો આટલી ધરતી ખૂંદી આવ્યો છું દાતાર! ઘેર ચારણિયાણીને ઓધાન છે, તેથી તેનો જીવ પીલુમાંજ લાગી રહ્યો છે. જો પીલુ ન જડે તો જાપ! ચારણિયાણીનો જીવ જાય તેમ છે.”

વિક્રીયા દાતારે ચારણને વચન આપેલું હોવાથી તેનાથી ના કહેવાય તેમ હતુંજ નહિ. આથી તે થોડીવાર વિચાર કરીને બોલ્યો:—

દુહો—આંમે નંઈ કેરીહ, બારી નાઈ છતર,
વે ચારણ માઠ કરે, જેમીં અચે વતર.

ભાવાર્થ—આંખાના ઝાંઝેરીઓ પણ આવી નથી. અને પીપુની બાજુ પણ હલુ ફાલી નથી. માટે હે ચાણુ! બાંસુધી મોસમ આવે ત્યાં સુધી શાન્તિ રાખીને બેસ.

આ સાંભળીને સોમંગ બોલ્યો:—

દુહો—વતર અચે તર્માવિઆં, તેકે લને વેર,
હવ ચારણી જો વિમે, મે વારે દીધો દેર?

ભાવાર્થ—મોસમ આવવા લગી બેગી રહું, તો તેને વખત લાગી નહ. અને જો તેથી ચાણુચાણુનો હવ નહ, તો તે મને કાણુ વાળી આપે તેમ છે.

ત્યારે વિદીઓ બોલ્યો:—

દુહો—પોરે દીઆં પંજસા, બ્યા અનજા ઉંભરાય,
ચારણ ચિત્રાલેમે, મર તરે પચાઅં ખાય.

ભાવાર્થ—નને પાંચમે થેડાં દહાં, અને અનાજના ઉંદ ભરાવી આપ. અને તારી ચાણુચાણુ તે ખાય અને આનંદ કરે.

આ સાંભળી ચારણ બોલ્યો:—

દુહો—અન કે તાં ઓડી ન થોએ, પકો મા ન ખાય,
ચારણ ચિત્રાલેમે, પીરે વિડી પુગાય.

ભાવાર્થ—ને અનથી તો અગતીજ ગે છે. અને પકવેતું માસ પણ ખાતી નથી. માત્ર તે પીપુનીજ પગૂજ કરી ગદી છે.

ચારણને એકજ વાતને વાગી ગયેલો જોઈને વિદીયાની અંક જામણ વધતી ચાલી. આજ દિવસ લગી, તેને આવો હડીલો ચારણ કોઈ લેઓ ન હતા. તેણે ચાગે તરફ પીપુની તપાસ કરાવી જોઈ પણ ઋતુ વિનાનાં પીપુ ક્યાંથી મળે? દરેક બાજુથી નિરાશાજનક સમાચાર મળ્યા અને વિદીયો દાવાર હવે ભયંકર સુઝવણમાં આવી પડ્યો.

વિક્રીયાનો કારભારી અત્યંત કુશળ હતો. તેણે સલાહ આપી, કે આપણા ગામમાં એક કસબી કંદોઈ રહે છે, તે કોઈપણ વસ્તુ પર ચાસણી ચડાવી દેવામાં અત્યંત કુશળ છે. માટે સોનાનાં પીકુ બનાવી તે પર ચાસણી ચડાવી દઇએ, તો ચારણનું મન સંતોષાય, અને આપણું બિરદ પણુ જગવાય ચારણના હકવાદનો આ ઉપાય વિક્રીયાને પણ ઠીક જણાયો. તેણે સોની લોકોને તેડાવીને પીકુ તૈયાર કરવા માટે સુવર્ણના ઠગીઆ તૈયાર કરાવી લીધા.

દુહો—વિક્રીયે જામ વઈ, સોનારા સભ કોઈઆ,
માણુક મટ ડઈ, પીકુ ઘડાયા સોનજા.

ભાવાર્થ—વિક્રીયા જામે સોનીઓને તેડાવી, મોંઘા મૂડનાં સુવર્ણનાં પીકુ તૈયાર કરાવી લીધાં.

સુવર્ણનાં પીકુ તૈયાર થતાંજ તેને ચાસણીવડે એવાં ગલેશી દેવામાં આવ્યાં, કે કોઈ પણુ જોનારને તે ખરેખરાં પીકુજ જણાય. સોમંગ ખારોટને કચેરીમાં જોલાવી, સુવર્ણના યાજમાં આ પીકુ મૂકીને વિક્રીયાએ તેને આપ્યાં.

પીકુ જોઈ ચારણને નવાઈ લાગી તેણે જો—ચાર પીકુ હાથમાં લઈને મોંમાં નાખ્યાં, તો સ્પાદમાં એ ફરક, અને ઠગીયા તો દાંત-ને તોડી નાખે તેવા. આ જોઈને ચારણ જાણ્યો:—

દુહો—વિક્રીયે સે ડાત કઈ, જે'સે' ડઈ જુરન,
ચારણ પીકુ ઊ મંગે, જુકો જારી પાંધ પચન.

ભાવાર્થ—વિક્રીયાએ એવાં પીકુનું દાન કર્યું, કે જેથી દાંતજ લાગી પડે. આ ચારણ તો એવાં પીકુ માગે છે, કે જે જાગ નામનાં ગાંઠમાં ઉમે છે.

ચારણનો હઠાગ્રહ જોઈને વિક્રીયો જામ વિચારમાં પડ્યો. તે જોડ્યો, ચારણદેવ! જ્યાં સાચાં પીકુ મળી શકતાં ન હોય, ત્યાં પીકુનું શું થાય? પીકુ સિવાય જે જોઈએ તે માગી લેા જાકી આ મોસમમાં પીકુ તો ક્યાંએ મળી શકે તેમ નથી.

“વિક્રીયા દાતાર! હાં તો તમે તમારા વચન અનુસાર સાચાં પીકુ આપો, અને તેમ ન જાતી શકે તો તમારું મસ્તક આપો.” સોમંગ ખારોટ હવે મુદ્દાની વાત પર આવ્યો.

વિક્રીયાને હવે ખાતરી થઇ, કે તેની શંકા ખરી હતી. પરંતુ તે પોતાનું વચન મિથ્યા કરે એવો ન હતો. બોલ્યું અણબોલ્યું થવાનો એ જમાનો ન હતો. ચારણનું વિચિત્ર પ્રકારનું વક્તવ્ય જોઇને, વિક્રીયાએ એકવાર ફરીથી એને સમજાવવા માંડ્યો.

હુહો—તાજી ડીયાં તકડા, ને માંતંગ મૈયું મતાર,
કોડીલીયું ડીયાં કોંતલું, સભ સૂણું સણગાર,
યરીએ ઉઠેછ જમ, તો કે ડીયાં કતાર,
ચારણ થીઅસવાર, ગિન સાંઢણીયું સેલારીઉં.

ભાવાર્થ—હે ચારણુ! તને ઝડપી ગતિવાળા ઘોડા આપું, હાથી જેવી માટેલી બેંસો આપું, સારા શણગારથી શણગારેલી કોડીલી કોંતલો (હત્તમ પ્રકારની ઘોડીઓ) આપું, વળી યરીઆ ઉટાની લાંબી હાર આપું, અને ફલગો મારતી સાંઢણીઓ આપું. તે લઇને હમણાં જ ભડે તું તેમના પર સવાર થા.

હુહો—માણું તો કે મોતી ડીયાં, હીરા ડીયાં હજાર,
મથા મં મંડ મંડણ્યાર, ચારણ તું ચેંસે ડીયાં.

ભાવાર્થ—હે ચારણુ! તને માપ ભરીને સાચાં મોતી આપું, અને હજારો હીરા આપું. તને જે જોઇએ તે આપું. પણ એક મસ્તકની માગણી કર મા.

વિક્રીયા દાતારનાં ઉપરોક્ત વચનો સાંભળીને સોમંગ બારોટ બોલ્યો:—

હુહો—હાથી, ઘોડા ઉમ ને, હીરા લખું હજાર,
સાંઢણીયું સણગાર ને, ગોંધયું મધયું મતાર.
માલ-મતા ઊંધલ જોઆ, દિધ દેક દાતાર,
સિરજે મોંપણહાર, કે મેં કેા ડિસજે નતો.

ભાવાર્થ—હાથી, ઘોડા, હેમ, હજારોના હીરા, સાંઢણીઓ, શણગાર, માટેલી ગાયો-બેંસો અને માલ-મતા આપનાર તો બીજા અનેક દાતાર મેં જોયા છે, પણ મસ્તકનું દાન આપનાર દાતાર દેશમાં કોઇ પણ દેખાતો નથી.

હુહો—પગ પગ રિઠ્ઠુયું ચોરધું, સચો અપ્રયેં તું સીં,
બ્યા કારીઈ રાતડું, છું ડાતારેં મેં ડીં,
ગુરાં ન તો બચો કીં, અર્ધયાં સુવાલી સિરજે.

ભાવાર્થ—મને તો ઠેકણે ઠેકણે બધાં મેંદાંજ નેવામા આવે છે. તુંજ એક ખરેખરો સિંહ છે. બીજા બધા કાળી રાત્રિ નેવા છે, ન્યારે તું દાતારોમા પણ સૂઈ સમાન પ્રકાશિત છે. હું બીજાં કશું માગતો નથી. મારો સવાલ માત્ર શિરનોજ છે.

ફરી ફરીને સમજાવવા છતાં આ હઠાગ્રહી ચારણ એક ટળીને બે થયો નહિ. તે તો એકજ વાત પકડીને બેસી રહ્યો. “ પીલુ આપ, ઠાં માયું આપ ” ચારણની હઠીલાઈ જોઈને વિદ્યાએ તેની પાસે એક દિવસની મહેતલ માગી.

દાતાર વિદ્યા પુનાણીને બે રાણીઓ હતી. એક સિંધ-ખાં-ભણાસરના ધલુરા પાદશાહની શાહબદી અને બીજી દાતાર સપક ચોટાણીની કુમારી ધલુરા પાદશાહની શાહબદી માનીતી હોવાથી તે પ્રથમ ત્યાં ગયો, અને ચારણના દુરાથહની સઘળી વિગત તેને સમજાવી. ચારણની આવી જદ જોઈને પાદશાહની પુત્રી ક્રોધાચમાન થઈ અને બોલી:—

હુહો—ચારણ નાંધ ઈ ચોરડે, ફૂંડો આય કુંભાર,
કાં હણુ હાથી જે પજે, કાં તાં ખલુ તરાર.

ભાવાર્થ—એ ચારણ નથી પણ ચોર છે, જુહો છે, અને કુંભાર નેવા છે. કા તો તેને હાથીના પગ હેઠળ કચરાવી મારો, અથવા તો તેને તસ્વારથી કતલ કરો.

પાદશાહની બેટીને આ બોલ વિદ્યા દાતારને ઝેર નેવો જણાયો. તે એકદમ ત્યાંથી બિડીને આવતો થયો. અને દાતાર સપક ચોટાણીની પુત્રી લંછ રાણીના આવાસમાં જઈને તેને ઉપરોક્ત સઘળી ઘટના જણાવી.

હુહો—સપક ચોટ ધીય, મોલેં વિદ્યાઓ આવેઓ,
પેલો મયો મુહીં જો, પાય ઉહીંજો ડીજ.

ભાવાર્થ—સપક ચોટાણીની પુત્રીના મહેલે વિદ્યાઓ ગયો તો તેણે કશું કે પહેલું માયું હું મારું આપીય, અને પછી તમારું.

દાતારની પુત્રીની આવી સુંદર સલાહ સાંભળીને વિક્રીયા બ-
મના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ તેણે ખીન્ને દિવસે પ્રભાતમાં
સોમંગ બારોટને શીશ-સમર્પણ કરવાનો ઠરાવ કરી લીધો, મસ્તક-
દાનનો વિધિ પોતાના કુળજોરને પૂછનાં તેણે જણાવ્યું, કે સાત
પેઢીથી ઉતરી આવેલી લેસના દૂધથી સ્નાન કરી, ઈશ્વર-પૂજન
કરીને, સ્વહસ્તે મસ્તક ઉતારી આપવું, એમાં મોટું પુણ્ય રહેલું
છે. આ સાંભળીને વિક્રીયો દાતાર અત્યંત આનંદિત થયો તેણે
પોતાની લેસોના ગોવાળ વસાઈયા મેહારને બોલાવીને, તેને ખીન્ને
દિવસે પગેડમાં તારો ઉગતાં સાત પેઢીની લેસનું દૂધ હાજર
કરવાની સૂચના આપી લીધી

વિક્રીયો દાતાર સોમંગ બારોટને મસ્તકનું દાન આપવાનો છે,
એ વાત કલેપિકર્ણુ આખા શહેરમાં પહોંચી વળી. આથી ઠંકઠકાણે
હાહાકાર મચી રહ્યો કેમકે કે એ ચારણને કિલ્લામાં ચલાવી દેવો
નેમળે, કેમકે એને તોપને ગોળે ઉડાડેવો નેમળે, અને કેમકે
કે એને છત્રતોજ દાટી દેવો નેમળે પરંતુ વિક્રીયા દાતારને મન
તો આને સોનાનો સુરજ ઉઘો હતો તેનો તો એકજ નિશ્ચય હતો.
હિમાલય હટે, કે મેરૂ થયે, પણ વિક્રીયા દાતારનું વચન મિથ્યા
થાય તેમ ન હતું. તેણે આખી રાત્રિ ઇશ્વરોપાસનામાં ગાળી મોટી
પગેડ થતાં તે પેઢી લેસના દૂધની શહ જોતો, મસ્તક-દાન માટે
તત્પર બનીને બેઠો.

વિક્રીયા દાતારની સાત હજાર લેસો હતી તેમને ચારનાર
ગોવાળીઆઓના ઉપરી તરીકે વસાઈયો મેહાર હતો. આ સાત
હજાર લેસોમાં માત્ર એકજ લેસ તેની સાત પેઢીથી ઉતરી આવેલી
હતી તેનું નામ માણકી હતું

વહેલી પ્રભાતમાં ઊઠીને વસાઈયાએ લેસને હાકલ પાડી.
“ માણકી ! માણકી ! માણકી ! ” વસાઈયાના બુલંદ અવાજથી આખું
વાતાવરણ ગાંજી ઊઠ્યું. પરંતુ કેમકે તેણે કેમ, આને વસાઈયાના
બોલાવવા છતાં માણકી આવી નહિ ‘ માણકી ’ ન આવવાથી વસા
ઈયાને પણ નવાઈ લાગી. હ મેઘા તેના પહેલાજ સાદે દોડી આવ-
નાર ‘ માણકી ’ લેસની ત્યારે આને ખાસ જરૂર જણાઈ, ત્યારે તેને
ગેજ થઈ ગયેલી નેમળે વસાઈયો વિચારમાં પડ્યો તે પોતાની

તીક્ષ્ણ દષ્ટિ આરે તરફ દેશવતો તેને શોધવા લાગ્યો. પરંતુ સાત હજાર લેંસોના ટોળામાંથી ‘માણુકી’ ને શોધી કાઢવાનું કાર્ય પશુ મુશ્કેલ હતું. અને જો દિવસ ઊગી જાય, તો દાતારનું બિરદ તૂટી જાય તેમ હોવાથી, વસાધ્યાની અકળામણ પળે પળે વધતી જતી હતી તે “માણુકી! માણુકી!” એમ પોકારતો લેંસોની આથમાં ગરડદષ્ટિ ફેરવતો વિહ્વળ હૃદયે ફરો રહ્યો હતો. એટલામાં દૂરથી રણકાર કરતી દોડતી આવતી ‘માણુકી’ પર તેની દષ્ટિ પડી.

વસાધ્યાના એકજ અવાજથી મોરલી પર જેમ સાપ દોડી આવે, તેમ દોડી આવનાર ‘માણુકી’ ને આજે મોડું ઘવાનું કારણ એ હતું, કે આજે તેનાં વાંકાં શીંગડાં એક બાંકની ડાળીમાં ભરાઈ ગયેલાં, તે કેમે કરી નીકળતાં ન હતાં. વસાધ્યાના અવાજ પર અવાજ સાંભળીને તેની પાસે ઝટપટ દોડી જવાને ‘માણુકી’ પોતાનાં શીંગડાં ડાળીઓમાંથી એચી કાઢવાને મહેનત કરવા લાગી-ખૂબ જોર કરવા લાગી. ‘માણુકી’ ના જોરથી ડાળી ભાંગી પડી. અને શીંગડાંમાં અટકી રહેલી પેલી ભાંગેલી ડાળી સહિત ‘માણુકી’ એ વસાધ્યાના અવાજ પર દોટ મૂકી.

અંદ્રના પ્રકાશથી ઉજળી દૂધ જેવી ખીલી ઊઠેલી પ્રસાતમાં માણુકી રણકાર કરતી દોડતી આવતી હતી. ઝટવારમાં તે વસાધ્યા મેહાર પાસે આવી ડોકું ધુલુવતી ઉભી રહી.

“માણુકી! આજ તો તેં ભારે કરી હો!” આમ કહી તેને દોહવા માટે હાથમાં વટકોઈ લકને તૈયાર ઉભેલા વસાધ્યાએ માણુકીનાં શીંગડાંમાં ભરાઈ ગયેલી ડાળી કાઢી નાંખવા તેનાં શીંગડાં પર હાથ નાખ્યો.

“પણ આ શું!” વસાધ્યાએ ચમકી ગયો. લેંસનાં શીંગડાંમાં ભરાઈ રહેલી ડાળી પાકેલાં પીલુઓથી ગુન્મર બની રહી હતી. સત્યનિષ્ઠાવાળા વિકીયા દાતારનું બિરદ હયાળુ પ્રભુએ સાચવી લીધું હતું આ અકદંધ દરય જોઈને, વસાધ્યાનું અંતર હર્ષવેશથી નાચી ઊઠ્યું. દૂધ દોહવાને માટે આવેલી વટકોઈ તેણે પીલુથીજ ભરી લીધી.

હુહો—વસાધ્યા આથો વીચળ, મૈયેં જો મેહાર,
દારેં દારેં પેરુએ, પચી પધ્ધિ ડાર.

ભાવાર્થ—વસાઇયો મેદાર ભેંમોના ગ્રાનકમાં આવ્યો, અને લુએ છે તો કાળાં અને ધોળાં પીતુઓથી આખી ડાળી લમી રહેતી હતી.

ખીલુથી ભરેલી વટલોઈ લઈને વસાઇયો ઉત્સાહિત અંતરે એકજ દોટમાં વિક્રીયા દાતાર પામે પહોંચી આવ્યો.

વિક્રીયો તેની રાહ જોઈનેજ બેઠો હતો તેની એક એક પગ એક એક યુગ લેવી જવી હતી વસાઇયાને આવી પહોંચેલો જોઈને તેને આનંદ થયો. વસાઇયાએ આવતાં વેંતજ ખીલુથી ભરેલી વટલોઈ તેનાં ચરણોમાં મૂકી વટલોઈમાં દૂધને બદલે ખીલુ જોઈને વિક્રીયો આશ્ચર્યચકિત બની ગયો. પોતે ભગૃતાવસ્થામાં છે, કે સુખૃતાવસ્થામાં, તેનો પણ તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિ.

વસાઇયાએ સઘળી ઘટના તેને કહી જણાવી આ સાંભળતાંજ વિક્રીયાની આંખો હર્ષાશ્રુથી છલકાઈ ગઈ. એકજ પગમાં બધી બાજી પથરાવી નાખવાની ઇશ્વરની અદ્ભુત લીલા જોઈને, વિક્રીયા દાતારનું હૃદય ભક્તિ-ભાવમાં લીન બની ગયું.

થોડો વખત થતાં સોમંગ બારોટ પણ વિક્રીયા દાતારનું મસ્તક લેવાની ઉમેદથી તૈયાર થઈને આવી પહોંચ્યો. પરંતુ વિક્રીયાએ તો મસ્તકને બદલે ખીલુ તૈયાર રાખેલાં જોઈને, તેને પણ અત્યંત નવાઈ લાગી સોમંગ બારોટ આવતાજ તેના હાથમાં ખીલુનો ધાગ મૂકીને વિક્રીયો બોલ્યો:—

હુહો—કૃષ્ણધણ કૂડી શુરે, દાતારે વટ દાત.

ગિન છું ચારણ દોડીઆ, ડિની વિક્રીયે દાત.

ભાવાર્થ—તુ દાતારે પાસેથી કમોક્ષમનું અનુમત્તુ દાન માગે છે, તો હે દોડીઆ ચારણ! વિનંતિ તને દાન આપે છે તે વે.

વિક્રીયા દાતારના મુખમાથી ‘દોડીઆ’ શબ્દ પડતાંજ ચારણને આખે લીલે દોઢ વ્યાપી ગયો. તેનાં અંગેઅંગ ભળુભળું થવા લાગ્યાં દાતારનો શ્રાપ તેને તાત્કાલિક પૂર્ણ થયો. ગગત દોઢની ખીડા અસહ્ય થઈ પડવાથી શ્રાપનું નિવારણ કરવા સોમંગ ચારણ વિક્રીયા દાતારને વીનવવા લાગ્યો-દરમરવા લાગ્યો તેણે તેની ખીલુ ની માગણીનું સાચું કારણ વિક્રીયા પામે વ્યક્ત કરી દીધું.

વિક્રીયાએ વિચાર્યું, કે ચારણ નિર્દોષ છે, અને એ આખું કાવત્રું જામ લાખાને લીધેજ ઉત્પન્ન થયું છે. આથી તેણે સોમંગ ખારોટને શ્રાપનું નિવારણ જતાવતાં જણાવ્યું, કે “તું જ્યારે કેરા-કોટ જઈશ અને જામ લાખો જ્યારે તેને જાથમાં લઈને લેઈશે, ત્યારે તારા શરીરનો કોઠ તેના શરીરમાં ચાલ્યો જશે. માટે હવે સત્તર અહીંથી રસ્તે ખડ ”

માથું લેવાને માટે આવેલો ચારણ કોઠ લઈને ચીનાઈજેલાથી ચાલવા લાગ્યો, અને કેટલાક દિવસ પછી પાછો કેરાકોટ આવી પહોંચ્યો. જામ લાખાને લેઈને તેને કોઠ આપવાનો સોમંગ ખારોટનો ઈરાદો, એક ચારણ દ્વારા જામ લાખાની જાણમાં આવી ગયો હતો. આ કારણથી જામ લાખાએ સોમંગને પોતાની નજીકમાં ન આવવા દેવાનો પ્રથમથીજ પ્રગંધ કરી રાખેલો હતો. સોમંગ ખારોટ જ્યારે જામ લાખાના દરબારમાં દાખલ થયો, ત્યારે તેને દૂરથીજ વાર્તાલાપ કરવાના જામ લાખાના ફરમાનથી વાકેફ કરવામાં આવ્યો. સોમંગ ખારોટને આથી ગુસ્સો તો ચલ્યો, પણ તેને તેણે મનમાંજ શમાવી લીધો. પોતાની સાથે આણેલું પીકુડું માટીનું વાસણ આગળ ધરીને તે બોલ્યો:—

હુહો—લાખા ઉપટે ન્યાર, કુરો કુજડો મઠમે,
તો ગુરેઆમું મંડેઆ, ડિનાં વિક્રીયે ડાતાર.

ભાવાર્થ—હે લાખા જામ! આ વાસણમાં શું છે, તે તું ખોલીને જો. તેં જે વસ્તુ કહી, તે મેં માગી, અને વિક્રીયાઘાતારે તે મને આપેલ છે.

જામ લાખાએ સોમંગના શબ્દો પર કંઈ પણ લક્ષ ન આપતાં, તે પોતાના કાર્યમાંજ મશગુલ રહ્યો. આ જોઈને સોમંગ ફરીથી બોલ્યો:—

હુહો—ઈ પાલખીએ પેર, જડે આસમતા ઉલથા,
અસોં તકણાં ટુમેર, લોદાકે લાખે જામજા.

ભાવાર્થ—તમારા પૂર્વજ જ્યારે પાલખીએ પણ દબને આગમના ડુંગરપરથી ઉતર્યા, તે દિવસથી અમે ટુમેર ચારણ તમારા જુના દેશોંદી લાટ છીએ.

જામ લાખાએ સોમંગ બારોટને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર ન આપતાં પોતાનું રાજ-કાર્ય કર્યા કર્યું. આથી હવે સોમંગ બારોટનો શુક્રસો હાથમાં રહ્યો નહિ. તે બોલી બિટ્યા:—

દુહો—મથેજ્યું મંડજ્યું કરે, સમજે આપ સવાઈ,
ફિઠો દાતારે મેં, લાખો કર કાંસાઈ.

સાવાઈ—માયાની માગણીઓ કરનાર અને પોતાને સૌથી સવાયો સમજનાર જામ લાખો દાતારોમાં કસાઈના જેવો છે.

આટલું બોલીને તરતજ સોમંગ બારોટ જામ લાખાની કચેરી-નો ત્યાગ કરી ગયો, અને ડેરકોટને દેહી સલામ કરી, પાછો ચીનાઈબેલાના વિદીયા દાતાર પાસે પહોંચી જઈને તેને સઘળી હુકી-કતથી વાકેફ કર્યાં સોમંગના શરીરે વ્યાપેલો કોઠ હવે તેને માટે અસહ્ય થઈ પડેલો હોવાથી, તે પોતાનો કોઠ મટાડવા વિદીયા દાતારને વીનવવા લાગ્યો. દાતારને ચારણની દુઃખદ સ્થિતિ પર દયા આવવાથી તેણે આસપાસના પ્રદેશના તમામ સાધુ-સંતો અને મહાત્માઓને આમંત્રણ કરીને બોલાવી લીધા. અને એક મોટો ઉત્સવ રચી, એ સઘળા ભક્તાત્માઓને ઉચ્ચ પ્રકારનાં લોજન જમાડીને તેમની ‘એક’નું સઘળું પાણી એકત્રું કરી લીધું. ત્યાર પછી સોમંગ બારોટને બોલાવીને તેના કપાળની મધ્યમાં અંશુઠો રાખી, વિદીયા દાતારે પ્રભુસ્મરણ કરી, તના પર પેલું એકનું પાણી રેડાવીને નહવડાવ્યો. ઇશ્વરકૃપાથી તેજ સૂણે સોમંગના શરીરનો સઘળો કોઠ દૂર થયો માત્ર કપાળની મધ્યમાં જ્યાં વિદીયા દાતારે પોતાનો અંશુઠો ઢાળ્યો હતો, ત્યાંજ એક કોઠનો ડાઘ રહી ગયા.* સોમંગ બારોટનું દુઃખદાયક દર્દ આમ દૂર થઈ જવાથી તે આનંદિત થયો. તે દિવસથી તે જામ લાખાનો દશોંદ્રી મટીને વિદીયા દાતારનો દશોંદ્રી બન્યો, અને તેના વશવાળા ‘કડમા’ ચારણ કહેવાયા.

વિદીયા દાતારે સોમંગ બારોટવાળી ઘટના પછી માનીતી રાણી-નું પદ સ્વપદ ચોટાણીની કુંવરી લશ્ચને આપ્યું, અને ધડુરા પાદ

* સોમંગ બારોટના કપાળપરનો આ કોઠનો ડાઘ તેના વંશમાં આવેલો એમ કહેવાય છે.

શાહની શાહનદી તેણે ચારણને કત્વ કરવાની સલાહ આપી હતી, તેને 'દોહાગ'x આપ્યો. આ વાતની ખબર જ્યારે બાંભણાસરના ધણુરા પાદશાહને પહોંચી, ત્યારે તેને વિક્રીયા પર અત્યંત ક્રોધ થયો. આ કારણથી તેણે તેને શિક્ષા કરવાને માટે પોતાની પાસે બાંભણાસર બોલાવી લીધો. પરંતુ ત્યાં વિક્રીયા દાતારની ધૃતરાણિમુખતા જોઈને તેને ખાતરી થઈ, કે તે એક ખરેખરો મહાત્મા અને પરમ-હંસ છે.* આથી ધણુરા પાદશાહે તેને શિક્ષા કરવાને બદલે ધણુ માન-પાનથી ત્યાંથી વિદાય કર્યો.

બાંભણાસરથી પાછા ફરતાં વિક્રીયો દાતાર જામ લાખાની સુલાકાત માટે કેરાકોટ આવ્યો. યાને દાતારો ધણુજ ભાવથી લેટ્યો, અને હર્ષિત થયા. જામ લાખાએ વિક્રીયાનો ઘણો આદરસત્કાર કરી, તેને સંતુષ્ટ કર્યો. વહેલી પ્રભાતથી ગરાબર સવામહુર લગી જામ લાખાના હસ્તમાંથી એક સરખી વહેલી દાનની સરિતા નિહાળીને વિક્રીયો દાતાર અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેણે પ્રભાતના સમયને "જામ લાખાના પહોર" તું ઉપનામ આપ્યું.+

ધણુ દિવસ જામ લાખાની મહેમાનદારી આપીને, વિક્રીયો દાતાર તેની રજા લઈને પોતાને ગામ ચીનાઈ બેસા તરફ વિદાય થયો. †

x દોહાગ=ત્યાગ કરવો તે.

* વિક્રીયા દાતારે બાંભણાસર જઈને ત્યાં ધણુએક ચમત્કાર બતાવેલા હોવાનું કહેવાય છે. પરંતુ વિસ્તારના ભયથી તે અગ્રે આપવામાં આવેલ નથી.

+ સનારનો સમય આજ પણ કચ્છમાં "લાખેજો પોર" એવા પવિત્ર નામથી ઓળખાય છે. સનારમાં કોઈને જોઈ કામ કરતો જોઈને લોકો કહે છે, કે "લાખેજો પોરમે" છ ન કરે."

† વિક્રીયા દાતારના વંશજોને કાતિયારની ઓળખ લાગેથી કહેવાય છે

(૯)

હણુત દાતાર.

વિક્રીયા દાતારની સપૂર્ણ પરીક્ષા થયા પછી જામ લાખાને હણુત દાતારની કસોટી કરવાની ઇચ્છા થઈ. આ કારણથી જામલાખો કેરકોટથી હણુત દાતારના પ્રદેશ તરફ આવતો થયો.

કારીકચ્છીમાં રાજ્યગાદી સ્થાપનાર જામ અમડા રાઉઆણીને લાખિયાર અને જખરો નામના બે કુંવરો હતા. આ જખરાનો પુત્ર સાડ થયો. અને તેની ચોથી પેઢીએ બીજો સાડ થયો. આ સાડને તેની કર્મખાંતિના આસમાં વોણા પ્રગટ્ મળ્યું. સાડ અત્યંત કૃપણ હતો. તેણે ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું કરીને તેના નવ કુવા ભરી રાખ્યા હતા પરંતુ તેને ચંતાનની ખોટ હતી ત્યારે તેની ઉંમર પચાસ વર્ષની થઈ, ત્યારે તેને ત્યાં એક બાલકુમારનો જન્મ થયો. આ બાલકુમાર તે અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ કચ્છનો એક પ્રખ્યાત દાનવીર હણુત દાતાર પોતેજ. હણુતકુમાર ત્યારે યુવાવસ્થામાં આવ્યો, ત્યારે તેનાં લગ્ન દાતાર સપડચોટાણીના પુત્ર લાખાની કુમારી લાંછુ વેરે કરવામાં આવ્યાં. હણુતકુમારમાં દાનવીરપણાનાં લક્ષણ તેની બાળ્યાવસ્થાથીજ સ્પષ્ટ દેખાતાં હતા. જેમજેમ તે મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેનો હાથ માગણુ વર્ગ તરફ વધારે છૂટી લાંબાતો જતો હતો. જેવો તે પોતે દાતાર હતો, તેવોજ તેનો પિતા બખીલ હતો. તેના પિતાની કંબુસાઈને લીધે હણુતકુમારની સુસ્કેલી દિન પ્રતિદિન વધતી જતી હતી.

હણુતકુમારની માતા એક ઉદાર હૃદયની વીર રાજપૂતાણી હતી તેના પુત્રની અપૂર્વ દાનવીરતા જોઈને તેનું હૈયું હર્ષથી કુલાઈ જતું હતું. પરંતુ ત્યારે તેને હણુતકુમારની સુસ્કેલીની જાણ થઈ, ત્યારે તેના અતરને અત્યંત દુઃખ થયું, અને તેથી તેણે પોતાનો સંઘર્ષ બંધ નો હણુતકુમારને સોંપી દીધો. આમ એકાએક મોટી રકમ હાથમાં આવતા હણુતકુમારે શાટ-ચારણાદિ માગણુ વર્ગને ખૂબ સત્કાર કરીને થોડાજ સમયમાં એ સઘળું દ્રવ્ય તેણે પરાપકાર અર્થે ખર્ચી નાખ્યું.

હણુતકુમારની માતાનું નામ ‘યધી’ હતું. આ દારણથી તે હણુત યધિયાણીના નામથી કચ્છના ઇતિહાસમાં મશહૂર છે.

હોહો—યધી સ્તન ડિનાસ, સમું સાફજી પુકમે,
પથરો પરખંદે, હણુત યધિયાણી થયો.

ભાવાર્થ—માતા યધીએ જેને સ્તનપાન કરાવ્યું, એવો સાડની પછ-
પાડે થએલો સમો દાતાર હણુત યધિયાણી પરખંદોમાં પ્રખ્યાત થયો છે.

હણુતકુમારની બેહદ ઉદારતાની વાત જ્યારે તેના પિતા સાડના બલુવામાં આવી, ત્યારે તે કુમાર પર અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ ગયો, અને તેણે હણુતકુમારને દાનવીરતાનો ત્યાગ કરવા સખ્ત તાકીદ કરી. પરંતુ આવા અવરોધ દાતારનાં હૃદય પલટાવવાને સક્ષમ અશક્ત નીવડે છે. હણુતકુમારેતો પોતાનો કાર્યક્રમ પ્રથમની પેઠેજ કાયમ રાખ્યો. કુમારની નાકરમાની પર તેના પિતાને એકદમ ક્રોધ ચલ્યો. તેણે હણુતકુમાર તથા તેની પત્નીને પોતાનો સુલક છોડી દેવાનું સખ્ત ફરમાન કરી દીધું.

પિતાની આજ્ઞા મસ્તકપરચઢાવીને, હણુતકુમાર પોતાની પત્ની સાથે માત્ર જરૂર પુરતી સાધન-સામગ્રી લઈને વોળા પ્રગણાનો ત્યાગ કરી ગયો. અને થોડે દૂર આવેલા રોહા તળાવની પાજ પર બૂજોની છાયામાં જરા વિશ્રાંતિ લેવાને બેઠો લોજનનો સમય થઈ ચૂકેલો હોવાથી, તેઓ કુધાતુર બનેલાં હતાં. પરંતુ હણુત દાતારનો એક અચૂક નિયમ હતો, કે પ્રથમ કોઈપણ અભ્યાગતને લોજન કરાવીને પછીજ પોતે લોજન લેતો. આજ દિવસ લગી તેણે પોતાનો એ નિયમ અખંડિતપણે પાળ્યો હતો પરંતુ આજ જંગલમાં એક પથુ માનવ પ્રાણી દષ્ટિગોચર થતું ન હોવાથી, તેને માટે લોજન લેવાનું કાર્ય મુશ્કેલ બન્યું હતું. લોજનનો સમય વ્યતીત થઈ જવા છતાં, આ પરોપકારી દાનવીર પોતાની કુધા-તૃપ્તિનું કાર્ય પુરું કરી શક્યો ન હતો થોડો વધુ સમય વ્યતીત થતાં દૂર દૂર કોઈ માનવ-વ્યક્તિ આસી જતી હોય એવો તેમને આશાસ થયો. તરતજ તેમની સાથેની આકરડી ત્યાં દોડી ગઈ, અને એક ચારણ છોકરો તથા તેની માતા, જે ત્યાંથી પસાર થતાં હતાં, તેમને સમજાવીને તેડી લાવી.

હણુત દાતારે આ ઉપાય જણાવે સારીપેઠે લોજન કરાવ્યું, અને

પોતે પણ લોજન લીધું. લોજન કાર્યથી પરવારીને સૌ જરા વિશ્રાંતિ લેવા વૃક્ષોની ઘનઘટા નીચે આડે પડખે પડ્યાં.

પેલી ચાકરડી જે ચારણખાઈ તથા તેના પુત્રને તેડી લાવી હતી, તેઓ હણત દાતારનેજ યાચવા માટે જતાં હતા. છાકરાનો પિતા તેની ખાત્યાવસ્થામાંજ સ્વર્ગવાસી થએલો હોવાથી, આ ખાઈએ તેને મહામુશ્કેલીએ ઉઠેરીને મોટો કર્યો હતો. આ ઠાકરાનું સગપણ તેના પિતાએ તેના ખાત્યકાળમાંજ કરી નાખ્યું હતું. અને હવે કન્યા ઉંમર લાયક થએલી હોવાથી, સામા પક્ષવાળા લગ્ન કરવા માટે આ નિરાધાર ચારણખાઈને કનડગત કરી રહ્યા હતા આ ખાઈ અસહાય હોવાથી, પોતાના પુત્રના લગ્ન કરી શકે એવી સ્થિતિમા ન હતી અને બીજી બાજુ આખરનો લગ્ન યજ્ઞનો પ્રસંગ આવી ઉભો હતો આવી કુખંઠ સ્થિતિનો અંત શી રીતે આણવો, તેનો વિચાર કરવામાં આ ખાઈ ગુંબાઈ પડી હવે વધુ વખત પસાર થતાં સામાવાળા પોતાની કન્યા કદાચ બીજા કોઈને પરણાવી દે એવી ધાસ્તી હતી. આ ભયંકર આકૃત વચ્ચે આ ચારણખાઈ ઘેરાઈ ગઈ હતી, આવા કટોકટીના પ્રસંગે હણત દાતારની દાનવીરતાનાં દીર્ઘ-કથન શ્રવણ કરીને આ ખાઈ હણત દાતારને યાચવા જવાને તૈયાર થઈ તે પોતાના પુત્ર સાથે રાજયજીથી નીકળી, હણત દાતારની તપાસ કરતી વોણા પ્રગણા તરફ ચાલવા લાગી આમ ચાલતાં ચાલતા તેને કર્મ સંભેળે ખુદ હણત દાતારનો જ ભેટો થઈ ગયો.

જ્યારે હણત દાતારને આ ચારણી ખાઈના ઇતિહાસની ખબર પડી ત્યારે તેના હૃદયમા સખ્ત આચકો લાગ્યો જે વખતે યાચકો તેની દીર્ઘ સાક્ષીને તેને યાચવા જતા હતા, તે વખતે પોતાની નિર્ધન હાલત નિહાળીને હણત દાતારને અત્યંત દુઃખ થયું. આશાભરી ચારણી ખાઈને નિરાશ કરવા તેની હિંમત ચાલી નહિ એની મુશ્કેલી કોઈપણ રીતે ટાળી દેવા આ દાતાર વીરે પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો તેની પાસે બીજું તો કશું ન હતું, પણ એક જાટ, એક ઘોડી, તથા થોડુંક દ્રવ્ય હતું તેણે પોતાની આ સઘળી પુણ પેલી ચારણીખાઈને સોંપી દીધી તેમજ હણત દાતાર હાલ વોણા પ્રગણામાં નથી એવું જણાવી, તેમને ત્યાંથીજ તેમને ગામ ચાલ્યા જવાની સૂચના પણ આપી દીધી ચારણીખાઈનું કામ

આમ અણુચિંતનું પરિણામ યદ્ય જવાથી તે અત્યંત હર્ષિત થઈ, અને દાતારને આશીર્વાદ દેતી તે પોતાના પુત્ર સાથે પોતાના વતન રાજધાની પ્રતિ ચાલવા લાગી.

હુહો—હિને સભકીં ડાનમેં, કેહ મિંબ કેકાણુ,
પોરી ચેઓ પંધમેં, સાંડાણી મુરતાણુ.

સાવાર્થ—હજુત દાતારે પોતાની સઘળી વસ્તુઓ જાટ, ઘોડી ઇત્યાદિ દાનમાં આપી દીધી. અને ત્યારપછી જામ સાડનો કુમાર હજુત દાતાર પંથે પડ્યો.

પોતાની એક ટેકની ખાતર સઘળી માત્રમત્તા અને ધન-દોલ-તથી વિહીન થઈને હજુત દાતાર એક સાધારણ માણસની પેઠે પોતાની સુકોમળ પત્ની સાથે પગપાળો ચાલવા લાગ્યો. બીજે દિવસે તે તરે ગામથી ત્રણ ગાઉ પર આવેલી એક નાની તળાવડી પાસે આવી પહોંચ્યો. પગપાળા ચાલવાને લીધે તેના સુંવાળા પગોમાં ઝઝોલા ઊડી આવેલા હોવાથી, હવે તેનાથી એક ડગલું પણ ચાલી શકાય તેમ ન હતું. આથી તેમણે એ તળાવડીની પાળ પર જ પોતાનું મેલાણુ કર્યું. ગઈકાલના લોજન પછી તેમણે કંઈ પણ ખાધેલું ન હોવાથી સૌ કુદાતુર બન્યાં હતાં. પરંતુ તેમની પાસે હવે ખાન-પાનની કંઈ પણ સામગ્રી ન હોવાથી, તેમજ દ્રવ્યમાં પણ કશું ન હોવાથી, હવે શું કરવું તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યાં. સદ્ભાગ્યે હજુત દાતારની સ્ત્રીના હાથમાં એક સુવર્ણની વીંટી રહી જવા પામી હતી; તે આપી તેમણે ચાકરડીને ગામમાંથી લોજન-સામગ્રી લાવવાને મોકલી. ચાકરડી થોડાજ વખતમાં ભેઈલી વસ્તુઓ ખરીદીને હોજર થઈ ગઈ. આમ એક મુશ્કેલી તો ટળી ગઈ, પણ આ સ્થળે કોઈ અતિથિ મળવો મુશ્કેલ હોતાં તેને લોજન કરાવ્યા સિવાય હજુત દાતાર લોજન લઈ શકે તેમ ન હતું. તેમણે સૌએ ઘણીવાર વાહ બોધ, પણ એકે માનવ પ્રાણી તેમની નજરે ચડ્યું નહિ. પરંતુ જ્યાં તેઓ ઉતયાં હતાં, ત્યાં ઉંદરો પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતા. તેઓ વારંવાર પોતાના દરમાંથી માથું ઉંચું કરીને વળી પોછા દરમાં યેરી જતા. આ બોધને હજુત દાતારે વિચાર કર્યો, કે અહીં કોઈ મનુષ્ય-પ્રાણી દેખાતું ન હોવાથી, આ ઉંદરોને જ પ્રથમ લો-

પોતે પણ લોજન લીધું. લોજન કાર્યથી પરવારીને સૌ જરા વિશ્રાંતિ લેવા વૃક્ષોની ઘનઘટા નીચે આડે પડખે પડ્યાં.

પેલી ચાકરડી જે ચારણબાઈ તથા તેના પુત્રને તેડી લાવી હતી, તેઓ હણત દાંતારનેજ યાચવા માટે જતાં હતાં. છાકરાનો પિતા તેની બાત્યાવસ્થામાંજ સ્વર્ગવાસી થએલો હોવાથી, આ બાઈએ તેને મહામુશ્કેલીએ ઉઠેરીને મોટો કર્યો હતો. આ છાકરાતું સગપણ તેના પિતાએ તેના બાંધકાળમાંજ કરી નાખ્યું હતું. અને હવે કન્યા ઉંમર લાયક થએલી હોવાથી, સામા પક્ષવાળા લગ્ન કરવા માટે આ નિરાધાર ચારણબાઈને કનડગત કરી રહ્યા હતા. આ બાઈ અસહાય હોવાથી, પોતાના પુત્રનાં લગ્ન કરી શકે એવી સ્થિતિમાં ન હતી. અને બીજી બાજુ આબરૂનો ભંગ થવાનો પ્રસંગ આવી ઉભો હતો. આવી દુઃખદ સ્થિતિનો અંત શી રીતે આણ્યો, તેનો વિચાર કરવામાં આ બાઈ મુંઝાઈ પડી હવે વધુ વળત પસાર થતાં સામાવાળા પોતાની કન્યા કંદાય બીજા કોઈને પરણાવી દે એવી ધાસ્તી હતી. આ ભયંકર આકૃત વચ્ચે આ ચારણબાઈ ઘેરાઈ ગઈ હતી. આવા કટોકટીના પ્રસંગે હણત દાંતારની દાનવીરતાનાં દીર્ઘ-કથન શ્રવણ કરીને આ બાઈ હણત દાંતારને યાચવા જવાને તૈયાર થઈ તે પોતાના પુત્ર સાથે રાજથળીથી નીકળી, હણત દાંતારની તપાસ કરતી વોણા પ્રગણા તરફ ચાલવા લાગી આમ ચાલતાં ચાલતાં તેને ઈર્મ સંભોગે ખુદ હણત દાંતારનો જ લેટો થઈ ગયો.

ન્યારે હણત દાંતારને આ ચારણી બાઈના ઇતિહાસની ખબર પડી ત્યારે તેના હૃદયમાં સખત આચકો લાગ્યો જે વખતે યાચકો તેની દીર્ઘ સાંભળીને તેને યાચવા જતા હતા, તે વખતે પોતાની નિર્ધન હાલત નિહાળીને હણત દાંતારને અત્યંત દુઃખ થયું. આશાભરી ચારણી બાઈને નિરાશ કરવા તેની હિંમત આલી નહિ એની મુશ્કેલી કોઈપણ રીતે ટાળી દેવા આ દાંતાર વીર પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો તેની પામે બીજું તો કશું ન હતું, પણ એક જાટ, એક ઘોડી, તથા થોડુંક દ્રવ્ય હતું તેણે પોતાની આ સઘળી પુણ પેલી ચારણીબાઈને સોંપી દીધી તેમજ હણત દાંતાર હાલ વોણા પ્રગણામાં નથી એવું જણાવી, તેમને ત્યાંથીજ તેમને ગામ આજ્યા જવાની-સૂચના પણ આપી દીધી. ચારણીબાઈનું કામ

આમ અણુચિંતવ્યું પરિપૂર્ણ થઈ જવાથી તે અત્યંત હર્ષિત થઈ, અને દાતારને આશીર્વાદ દેવી તે પોતાના મુત્ર સાથે પોતાના વતન રાજ્યળી પ્રતિ ચાલવા લાગી

દુહો—હિનેં સભકીં ડાનમેં, કેડ મિંજા કેકાણ,
પોરી થેઓ પંધમેં, સાડાણી મુરતાણ.

ભાવાર્થ—હણુત દાતારે પોતાની સઘળી વસ્તુઓ ઊંટ, ઘોડી ઇત્યાદિ ડાનમાં આપી દીધી. અને ત્યારપછી જન્મ સાગનો કુમાર હણુત દાતાર પંથે પળો.

પોતાની એક ટેકની ખાતર સઘળી માલમત્તા અને ધન-દોલ-તથી વિહીન થઈને હણુત દાતાર એક સાધારણ માણસની પેઠે પોતાની મુકોમળ પત્ની સાથે પગપાળો ચાલવા લાગ્યો. બીજે દિવસે તે તરે ગામથી ત્રણ ગાઉ પર આવેલી એક નાની તળાવડી પાસે આવી પહોંચ્યો. પગપાળા ચાલવાને લીધે તેના સુવાળા પગોમાં ઝઝોલા ઊડી આવેલા હોવાથી, હવે તેનાથી એક ડગલું પણ ચાલી શકાય તેમ ન હતું. આથી તેમણે એ તળાવડીની પાળ પર જ પોતાનું મેલાણુ ક્યું. ગર્ધકાલના ભોજન પછી તેમણે કંઈ પણ ખાધેલું ન હોવાથી સૌ હુધાતુર ગન્યાં હતાં. પરંતુ તેમની પાસે હવે ખાન-ખાનની કંઈ પણ સામગ્રી ન હોવાથી, તેમજ દ્રવ્યમાં પણ કશું ન હોવાથી, હવે શું કરવું તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યાં. સદ્ભાગ્યે હણુત દાતારની સ્ત્રીના હાથમાં એક મુરછીની વીંટી રહી જવા પામી હતી; તે આપી તેમણે ચાકરડીને ગામમાંથી ભોજન-સામગ્રી લાવવાને મોકલી. ચાકરડી થોડાજ વખતમાં ભેઈંતી વસ્તુઓ ખરીદીને હાજર થઈ ગઈ. આમ એક મુરછેડી તો ટળી ગઈ, પણ આ સ્થળે કોઈ અતિથિ મળવો મુશ્કેલ હોતાં તેને ભોજન કરાવ્યા સિવાય હણુત દાતાર ભોજન લઈ શકે તેમ ન હતું. તેમણે સૌએ ઘણીવાર રાહ ભેઈ, પણ એકે માનવ પ્રાણી તેમની નજરે ચડ્યું નહિ. પરંતુ ન્યાં તેઓ ઉત્થાં હતાં, ત્યાં ઉદરો પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતા. તેઓ વારંવાર પોતાના દરમાંથી માથું ઉઠ્યું કરીને વળી પાછા દરમાં પેસી જતા. આ ભેઈને હણુત દાતારે વિચાર કર્યો, કે અહીં કોઈ મનુષ્ય-પ્રાણી દેખાતું ન હોવાથી, આ ઉદરોને જ પ્રથમ ભો-

જન કરાવીને પછી જમવું. આથી ખાનપાનના સઘળા પદાર્થોમાંથી થોડું થોડું લઇને તે સર્વે વસ્તુઓ ઉદરોનાં દર પાસે મૂકી દેવામાં આવી. ઉદરો તરતજ બહાર આવી આવીને તે ખાઇ જવા લાગ્યા.

એટલામાં એક મોટો ઉદર પોતાના મોઢામાં એક ચકચકતી સોનામહોર સાથે દરમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો, અને તેની પુંદ્ર માંજ સુંડડો લરાય તેવડો એક કાળો નાગ ક્રોધથી કૂંદાડા મારતો બહાર નીકળ્યો. ઉદર બીડથી ચરચરતો અર્ધમુવા જેવો હણત દાતારના ખોળામાં આવીને પડ્યો. શરણાગતનું રક્ષણ કરવાનો ક્ષત્રિયોનો પરમ ધર્મ હોવાથી, હણત દાતારે પેલા ઉદરને પોતાના ખોળામાં ઢાંકી દીધો. આ જોઈ કૂંદાડા મારતો નાગ ત્યાંથી નિરૂપાયે પાછો ફર્યો, અને પોતાના રાક્ષસમાં આદ્યો ગયો. ઉદરના મોઢામાં સોનામહોર જોઇને સૌને નવાઇ લાગી. તેમને ખાતરી થઇ, કે આ સ્થળે જરૂર કોઇ મોટો ખજાનો દટાયેલો હોવો જોઇએ.

અહીં જે સ્થળે હણત દાતારે પોતાનો પડાવ નાખ્યો હતો, ત્યાં જુના સમયમાં એક મોટું નગર વસેલું હતું, અને તેમાં અનેક સંપત્તિશાળી ધનાઢ્યો વસતા હતા. પણ એ નગરમાં એક ઘણોજ દંભુસ શ્રીમંત રહેતો હતો. તેની પાસે અખૂટ દ્રવ્ય હોવા છતાં, તે તેમાંથી એક પાઇ પણ દહી વાપરતો નહિ. તેણે પોતાની સઘળી મિલકતનો સંબંધ જમીનની અંદર એક લોંબરામાં દરી રાખેલો હતો. આ દંભુસ ન્યારે મરણ પામ્યો, ત્યારે તેનો છવ્વે તેના અપાર દ્રવ્યની અંદર રહી જવાથી તેની અસદ્ગતિ થઈ, અને તે એક નાગ સ્વરૂપે જન્મ ધારણ કરીને પોતાના દ્રવ્યની ચોટી ઠરવા લાગ્યો. આગળ જતાં એ નગર ઉત્તર ધર્મ ગયું, પણ પેલા સાપ તો પોતાના દ્રવ્ય પર રાતદિવસ બેસી રહીને તેને સાચવી રહ્યો હતો. આજ પેલા ઉદરને સોનામહોર લઇને નામ્ની જતો જોઇને તે ગુસ્સાથી કૂંદાડતો તેની પાછળ પડ્યો. પરંતુ એ ઉદરને સૂક્ષ્માંબે હણત દાતારનો આશરો મળી જવાથી તે બચી જવા પામ્યો.

હવે હણત દાતારે પેલું દ્રવ્ય પાતાને હાથ ઠરવાનો વિચાર કર્યો. તેણે એક મોટો કણયો અને તેલ મંગાવીને તે તેલ ઉકાળવા માંડ્યું. ન્યારે તેલ તપીને લાલચાળ થઇ ગયું, ત્યારે હણત દાતારે તે આખો કણયો પેલા સર્પના રાક્ષસમાં રેડી દીધો.

કડકડતું તેલ પોતાના શરીર પર પડતાંજ પેલા નાગનો તેજ દાણે અંત આવ્યો. પછી હણુત દાતારે તે જમીન ખોદાવી નેઇ, તો તેમાંથી દ્રવ્યનો મોટો ભાંડાર નીકળી આવ્યો. આમ હણુત દાતારને કર્મસંભોગે પુષ્કળ દ્રવ્ય હાથ આવી જતાં તેણે આ સ્થળે એક મોટું નગર વસાવ્યું. અને એ નગરના નામ સાથે પેલા ઉદરનું નામ કાયમ રાખવાને તેણે તે શહેરનું નામ કોઆપદર* રાખ્યું.

કોઆપદરના લોકો માટે હણુત દાતારે અનેક પ્રકારની સગવડો કરી આપેલી હોવાથી, થોડાજ સમયમાં ત્યાં નાના મોટા શ્રીમંતો અને ખેડુતો આવી વસ્યા અને કોઆપદર એક આખા શહેર બની ગયું.

હણુત દાતારના હસ્તમાં દ્રવ્યનો ભાંડાર આવી જતાં, તે પોતાના હંમેશના નિયમ અનુસાર તેનો ઉપયોગ પુણ્ય-દાનમાં કરવા લાગ્યો. યાચક લોકો પણ તેને યાચવા માટે સમુદ્રની ભરતીની માફક ઉભરાવા લાગ્યા. હણુત દાતાર તેમને મોકળે મને દાન આપવા લાગ્યો. હણુત દાતારની સ્ત્રી પણ સપડ ચોટાણી જેવા એક મહાન દાનવીરના વશની હોવાથી તે પણ દાતારના પરોપકારી કાર્યોમાં તનમનથી સહાય આપવા લાગી.

કુહો—હાંજી લાખે ધીય, માન વધારે મંડલે,
વેં ઘર નાડી વીય, ત ત્રી વીયે ત્રેવડ કરે.

સાવાર્થ—સપડ ચોટાણીના પુત્ર લાખાની કુંવરી હાંજી પણ માગણ લોકોને અત્યંત આદરમાન આપે છે, અને ઘેર વીસ પરોણા હોય, તો ત્રીસની ત્રેવડ કરે છે.

હણુત દાતારને ત્યાં યાચકોનો ધસારો દિન-પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો, અને દાતારનો જન્મનો દિવસે દિવસે ખાસી થવા લાગ્યો. આમ કેટલોક વખત જતાં હણુત દાતાર અત્યંત તંગ હાલતમાં આવી પડ્યો. આથી તેનું મન રાત-દિવસ ચિંતામગ્ન રહેવા લાગ્યું.

જામ લાખો કૂલાણી પણ જરાજરંજેજ અરસામાં હણુત દાતારની કસોટી કરવાને કેરાકોટથી નીકળીને મજલ દર મજલ કરતો, પોતાના

* કુઝીમાયામા ઉંદરને કોઆના નામથી પણ ઓળખાયા આવે છે.

મોટા મેલાણુ સાથે કોઆપદરની પાદરે આવી પહોંચ્યો. અહીં આવતાંજ તેને હણુત દાતારની વિષમ સ્થિતિની જાણ થઈ. પરંતુ દાતારની પુરેપુરી કસોટી કરવાવાળો જામ લાખો હણુત દાતારની નિર્ધન હાલતની વાત સાંભળીને પાછો ફરે તેમ ન હતું. તેણે વિચાર્યું, કે દાતારની કસોટી કરવાનો ખરેખરો પ્રસંગ આજ જોવાય. આથી તેણે હણુત દાતારને પોતાના આગમનના સમાચાર મોકલી દીધા.

જામ લાખો હણુત દાતારની દાનવીરતાને કમોટી પર કમી જોવાના ઇરાદાથી માગણોના એક મોટા ટોળાને પોતાની સાથે તેડી લાવેલો હતો. દાતારનું સ્વ ઇંડાવવાના ઉદ્દેશથી તેણે માગણોને મોટી મોટી રકમોની માગણી કરવાનું શીખવીને હણુત દાતાર પાસે મોકલી દીધા.

એક તરફ જામ લાખાના મોટા મેલાણુનો આદર-સરકાર કરવો, અને બીજી તરફ ટીડીઓની પેઠે ઉભરાઈ નીકળેલા યાચકોની અશક્ય માગણીઓને પહોંચી વળવાની ભેવડી આકૃતમાં હણુત દાતાર ઘેરાઈ ગયો. આવા ઠટોકટીના પ્રસંગમાંથી સહીસલામત પાર ઉતરવાનું કાર્ય તેની લંગદગીને તેનાં તંદન અશક્ય હતું. દાતારે પોતાની આ સુશકેલી પોતાની રાષ્ટ્રી પાસે વ્યક્ત કરી રાષ્ટ્રીમહા ચતુર હતી. આ સુશકેલીમાંથી પાર ઉતરના તેણે અનેક વિચારો કરી જોયા. પરંતુ તેને એક પણ માર્ગ જોવામાં આવ્યો નહિ. પોતાના દાતાર પતિ પર અચાનક આવી પડેલા ધર્મત્રંકટનો વિચાર કરતાં તેના અંતરમાં ભયંકર દુઃખ થવા લાગ્યું.

આ વખતે એક અજબ જેની ઘટના થી દાતારના મગાનમાં એક મોટી ટોડી પડેલી હતી. હાલ એ ટોડીમાં કંઈપણ અનાજ ન હોવાથી તે ખાલી પડી હતી. ગણીએ તેના ખાકામાં થઈને એક કાગા ભયંકર નાગને અંદર જતો જોયો. તરતજ દાતારની લાજ સાચવી લેવાનો એક નવો વિચાર રાષ્ટ્રીના મગજમાં નુકરી આવ્યો. તેણે વિચાર્યું, કે આ નાગ જો પોતાને કાઢે, તો દાતારની સ્વચ્છ સુશકેલી તરતજ દૂર થઈ જાય. તેને યાચવા આવેલા યાચકો તથા જામ લાખો મૂલાણી એ સ્વચ્છ વગર કહેજ પોતપોતાને દેડાણે પડી જાય, અને દાતાર પર ફરી વળેલાં આકૃતનાં વાતનાં આપમેજેજ વિષેગમ જાય. આમ વિચારીને રાષ્ટ્રીએ સ્વર્થ-રૂચ લેવાના ઇંગદાથી, તેજ સહે

કોડીમાં જ્યાં કાળો નાગ ગયો હતો ત્યાં પોતાનો હાથ નાખ્યો. પરંતુ રામ રાખે તેને કોણ આખે ? સર્પ-દંશને ગદ્યે એક મોટો રત્ન-જડિત સુવર્ણનો અમૂલ્ય હાર તેના હાથમાં આવી ગયો. ઇશ્વરની આ અણચિંતવી સહાયથી રાણીના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ તરતજ તેણે દાતારને સઘળી બીનાગી વાકેફ કર્યો. પરમાત્માએ અણીના સમયે તેમની લાજ રાખી લીધેલી હોવાથી પતિ-પત્નીની આંખોમાંથી હર્ષાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. સઘળી જાણ એક પલકમાંજ પલટી ગઈ.

હણત દાતારે પેલા અમૂલ્ય હારની મદદથી જામ લાખાનો અત્યંત માનપૂર્વક આદરસત્કાર કર્યો. તેમજ તેના માગણોને પણ તેમની ઇચ્છા અનુસાર હાથે, ઘોડા, તથા માલ-ધન આપી સંતુષ્ટ કર્યાં. હણત દાતારનો કીર્તિ-કંઠો ફરી એકવાર દશે દિશામાં ગાજી રહ્યો.

જામ લાખાને જ્યારે હણત દાતારની મુશ્કેલીની અને ઉપરોક્ત ઇશ્વરી સહાયની જાણ થઈ, ત્યારે તે પોતાના અંતરના ઉમંગથી હણત દાતારને લેટી પડ્યો. અને તેની દાનવીરતા પર ધન્યવાદોના વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો તેને ખાતરી થઈ, કે પૃથ્વી 'ના-સત' નથી. હણત દાતારની અનુપમ દાનવીરતા અને તેના હૃદયની અતૂલ વિશાળતા જોઈને જામ લાખાનો સઘળો ગર્વ ગળી ગયો.

એક વખત હણત દાતાર પોતાના શિકારીમંડળ સાથે મૃગયા ખેલવા નીકળ્યો હતો. ત્યાં એક શિકાર પાછળ પોતાનો ઘોડો તેણે એવી ઝડપથી દોડાવી લીધો, કે તે પોતાના સઘળા સાથીદારોથી છૂટો પડીને દૂર નીકળી ગયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં તેના પર ચોરી કરવા નીકળેલા સાત ચોરાની દૃષ્ટિ પડી દાતારના ગળામાં જવાહીર પહેરેલાં જોઈને તે ઝટવી લેવાનો તેમણે વિચાર કર્યો, અને સઘળાએ મળીને તેના પર એક સામટો હુમલો કર્યો. હણત દાતાર જેવો દાનવીર હતો, તેણેજ એક કુશળ પટ્ટાબાજ પણ હતો. તેણે તરતજ કંમરે લટકતી પોતાની તલ્વાર ખેંચી કહાડી, અને એક સુદ્ધ-કુશળ યોદ્ધાની કુનેહથી તેણે એ સાતે જણને ત્યાંજ મૂરા કરી નાખ્યા.

હુહો—સમે ખણી મમસેર, હણત હલાઈ,
મારે કેઆ મુકામ, ચોટ ડિની ચાઈ.

ભાવાર્થ—હણત દાતારે પોતાની તલ્વાગ ચનાવવા માડી, અને એ-
કજ ચોટમાં બપોને મારીને જમીનગેજન બનાવી દીધા.

આ ઝપાઝપીમાં હણત દાતારને પણ પાંચ સાન ઘા થયા હોવા છતાં, તેણે ત્યાં જરાપણ ન અટકતાં પોતાનો થોડો દોઆપદ્મ તરફ મારી મૂક્યો. જખમોથી ચકચૂર બનેલો આ વીર રાજપૂત બ્યારે શેહા પાને આગ્યો, ત્યારે તેણે ગણ જખમોને લીધે તૃપાથી મુકાઈ જવા લાગ્યું.

આ વખતે ગામની પાદરે કુત્રા કાઠે પનિકારીઓ પાણી ભરી રહેલી હોવાથી અત્યંત તૃપાતુર બનેલા હણત દાતારે તેમની પાસેથી પીવાને પાણી માગ્યું. પરંતુ કોઈનું પનિકારીએ તેને પાણી પાવા નેટલી ઉદારતા દર્શાવી નહિ.

હુહો—રોએ મંવે માફએ. મં છુડેન પાણી,
જિતે અચી ઉનેઓ વિને, હણત ધવિયાણી.

ભાવાર્થ—ત્યા આવીને હણત દાતાર તમ્બોજ આની નીકલ્યો,
એવા શેહા ગામને પાણી માગેના મા.

હણત દાતારને લાગેલા જખમો જેમ જેમ ઠંડા પડતા ગયા, તેમ તેમ તેમની પીડા પણ વધતી જતી હોવાથી, તે મહા મુશ્કેલીએ દોઆપદ્મ પહોંચી શક્યો. છ મહીના પધારીનું સેવન કર્યા પછી તે સારો થયો.

થોડા સમય પછી હણત દાતારને તેના પિતા સાડના અવસાનના વર્તમાન પ્રાપ્ત થતાં, તે પોતાના પ્રદેશ વોણા પ્રગણા તરફ ચાલતો થયો. તેણે ત્યાં જઈ પોતાના મુલકનો સ્વર્ગો દેખાને પોતાને હમ્મક લઈ લીધો, અને તે પોતાનું શેષ જીવન પણ દાન વીરતામાંજ સમાપ્ત કરીને અમર દીર્ઘિને પ્રાપ્ત કરી ગયો.

* શેહા વાયકા છે, કે તે ત્રિવિધી ગદામાં પાણીની અઠન આજ પર્વત સુધી આવે છે.

(૧૦)

આતુર્ભાસની સહેલગાહે.

આતુર્ભાસની રમણીય ઋતુ કચ્છ પ્રદેશ પર ઉતરી ચૂકી હતી. વન-ઉપવનો લીલાં કુંજર ઘની ગયાં હતાં. જ્યાં જુઓ ત્યાં આનંદ છવાઈ ગયો હતો. આવા સૌન્દર્યપૂર્ણ સમયમાં જામ લાખાને એક વખત કચ્છ પ્રદેશની સહેલગાહે નીકળી પડતાની ઇચ્છા થઈ આવતાં, તે પોતાના મોટા રસાલા સાથે ઠેરાકોટથી ચાલતો થયો. ડુંગરો, નદીઓ, તથા મેદાનોની શોભાનાં લવ્ય દર્શ્યો નિહાળતો, તે દ્રશ્યો દ્રશ્યો પ્રથમ નેત્રા ગામની પાડોશમાં આવી પહોંચ્યો. ગામની પાદરે આવેલું તળાવ છલોછલ હૂંળકી રહ્યું હતું. અને તેમાં આખા ગામનાં નાનાં-મોટાં તમામ માણસો નાહવા-ધોવાનો આનંદ લઈ રહ્યાં હતાં. આ વખતે અત્યંત સૌન્દર્યવાન છ નવયુવતિઓ એક કિશોર વયના બાળકની સાથે સરોવરના પાણીમાં આનંદ-ગમ્મત કરી રહી હતી.

આ છએ નવયૌવનાઓ સંગાર જાતિની હતી અને છએ એકજ ઘરની વડુઅરો હતી કમનસીબે આ છએ યુવતિઓના પતિ મરણ પામેલા હોવાથી તેઓ વિધવા હતી એમના સસરાનું નામ સારો સંગાર હતું. સારા સંગારને સાત પુત્રો હતા. તેમાંના છ એકજ મરકીમાં મરણ પામેલા હતા. માત્ર એક નાનો પુત્ર હયાત હતો સારો સંગાર એક લાજ-આળસવાળો માણસ હોવાથી તેના ઘરની પ્રતિષ્ઠા જાળવીને તેના છએ પુત્રોની વિધવા સ્ત્રીઓએ પુનર્લગ્ન કર્યું ન હતું પરંતુ પોતાના નાનકડા દિયર પર આધાર રાખીને આ છએ જણીઓ પોતાના વૈધવ્યના દિવસો ગુજારી રહી હતી.

આજ આ છએ જણીઓ પોતાના બાળવયના દિયરને સાથે લઈને સરોવરમાં જીલવા આવેલી હતી તેઓ પેલા કિશોર વયના બાળકને રમાડતી આનંદ કરી રહી હતી.

કાટકાટ ચતા યૌવનવાળી સ્વરૂપવાન સુંદરીઓ વચ્ચે આનંદે ખેડી રહેલા આ બાળકનું દર્શ્ય જાણેજ અદ્ભુત હતું. આ અપૂર્વ દેખાવ જોઈને જામ લાખાનું હૃદય આનંદાવેશથી નાચી ઊઠ્યું. તરતજ તે બોલી ઊઠ્યો:—

કચ્છનું વનસ્પતિ-સૌન્દર્ય, જે તથા વસ્તુઓથી હે છત્ર ! ઇં મરણ પર્વ
અનુષ્ઠાન રહીય.

અહીંથી ચાલીને જામ લાખો ત્યારે વોંધડી નદી પાસે આજ્યો
ત્યારે એકદમ સુસજ્જાધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો. જામ લાખાએ વરસા-
દથી રક્ષણ મેળવવાનો સઘળો સરંજામ પોતાની સાથેજ લીધેલો
હોવાથી, તરતજ પાણી ન લેતી ગટ્ટે એવા તંબુઓ ખડા કરી દેવામાં
આવ્યા, અને સઘળાએ અહીંજ પોતાનું મેઘાણું રાખ્યું. જામ લાખો
એકચિત્તે વૃષ્ટિ સમયનું વૃષ્ટિ-સૌન્દર્ય જોવામાં મગ્ન બની ગયો.
આ પ્રદેશમાંથી દેટલીક નદીઓ દક્ષિણ દિશામાં ચાલી જાય છે અને
દેટલીક ઉત્તર દિશામાં જાય છે. આ દૃશ્ય જોઈને જામ લાખો બોલ્યો:-

હુહો—કચ્છને વિશ્વ વોંધડી, નમ્રચંદ્ર વિરાયા નીર,
દિક્કપુ, દલકપુ પાવર કે, બકપુ સાંચરજી સીર.

લાવાઈ—વોંધડી નદીનું મૂળ કચ્છના મધ્યભાગે છે. અહીં નદીઓ
પોતપોતાનાં નીર વહેંચી લે છે. દેટલીક પાવર પ્રગણા તરફ જાય છે, અને
દેટલીક સમુદ્રને જઈને મળે છે.

(૧૧)

જસમા ઓડણ.

કચ્છનો જામ લાખો ફૂલાળી કચ્છના લુદા લુદા પ્રદેશોમાં
પ્રવાસ કરતો, કરતો કરતો ગજલસર આવી પહોંચ્યો. ગજલસરમાં
આ વખતે પશુધન પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોવાથી અહીં એક તગાવ
ખોદાવવાનું કાર્ય જામ લાખા તરફથી ચાલી રહ્યું હતું. આ કાર્યને
માટે અસંખ્ય ઓડ જાતિના લોકો કામે લાગ્યા હતા. તગાવનું
ખોદાકામ જોવાને જામ લાખો પોતાના સંગાથીઓ સાથે આવી
પહોંચ્યો, અહીં કામ કરનારા લોકોમાં સૂર્ય સમાન દાન્તિવાળી એક
અત્યંત ખૂબસૂરત ઓડ કુમારિકા કામ કરી રહી હતી. તારામંડળમાં
તેમ ચંદ્રમા ચમકી બેઠે, તેમ અન્ય સ્ત્રીઓમાં આ અત્યંત લાવ-
ણ્યવતી કુમારિકા જાગ્રી નીકળી હતી. યૌવનને આંતરે ઉલેલી એ
નવયોવનાનું તેજસ્વી સ્વરૂપ જોવાંજ જામ લાખો જાણે થઈ ગયો.

તપાસ કરતાં જમ લાખાને માલમ પડ્યું, કે એ કુમારિકા તેના પિતાને એક અપ્સરાના આશીર્વાદે ગ્રામ થએલી છે અને તેનું નામ જસમા છે. શરદ્દની અંદ્રિકા સમાન જસમાનું સૌન્દર્ય નિહાળીને જમ લાખો જાણે મંત્ર-મુગ્ધ બની ગયો-મોહિત બની ગયો.

હુહો—લાખે જમ ગુરાર્ધ, તું ઓડ ઓરે આ,
લથા તો મથા, મિટ્ટી સંધો જામલો.

ભાવાર્થ—હે ઓડ કુમારિકા, તું આ તરફ આવ. તને જમ લાખો મોખાવે છે. તારા મસ્તક પરથી માગી ઉપાડનાનો બોલો આજથી દૂર થયો છે.

જમ લાખાએ જસમા ઓડલુના પિતાને પણ બોલાવી લીધો, અને તેની પાસે પોતાના હૃદયની વાત વ્યક્ત કરી. જસમાને વરવાની જમ લાખાની મનોભાવના જોઈને જસમાના પિતાને અત્યંત નવાઈ લાગી તે બોલ્યો—

હુહો—તું લાખો લખેં ધણી, અસીં અગલા ઓડ,
કંદો લગો કોડ, અસાં ઓછી જતરોં ?

ભાવાર્થ—ક્યા તું લાખોનો ધણી કચ્છનો જમ લાખો કૂવાણી અને ક્યા અમે અણુધડ ઓડ લોકો ? અમારી આવી ઉતરતી જાતિથી સ્નેહ બાંધવાના કોડ તારા મનમા કેમ જગ્યા ?

જમ લાખો જસમા ઓડલુના સૌન્દર્ય પર એટલો મુગ્ધ બની ગયો હતો, કે તે કોઈ પણ લોકે તેને વરવા આહતો હતો જમ લાખાનો આવો મજબુત આશ્રહ નિહાળીને જસમાના પિતાએ તેની પાસે એવી સરત મૂકી, કે જો તે જસમાનેજ મુખ્ય રાણી બનાવે, અને તેના ઉપર બીજી કોઈ પણ રાણી ન પરજે તોજ તે તેને પોતાની યુગી પરણાવવાને યુરી છે. જમ લાખાએ જસમાના પિતાની સરતનો જનતા સુધી સ્વીકાર કરવાની કળુલાત આપી અને કચ્છના જમ લાખા કૂલાણીનાં તથા જસમા ઓડલુના લગ્ન ત્યાંજ કરી દેવામા આવ્યા.

જમ લાખો પોતાની નવી રાણી જસમા ઓડલુને સાથે લઈને, ત્યાંથી સીધો કેરાકોટ આવી પહોંચ્યો. જસમા ઓડલુમા અપ્સરાના લક્ષણોનો આવિર્ભાવ હોવાથી, તે અનાજ સિવાયની વસ્તુઓજ

હુહો—રોણુ જિનીંજી નેનરા, રમંધણ વસંધેં મોંઝેં,
આંઈ ઉનીં રીચેં, નિંટડો઼ા થઈને નીપજાં.

ભાવાર્થ—નેત્રા જેનો નિવાસ છે, અને જે વરસતા મેદમાં રમત-
ગમતનો આનંદ લઈ રહેય છે, એવો બાગદરું થયો હોઈ, તો મારૂં પાંચુ
સદ્ભાગ્ય ગણાય.

આમ નેત્રાનું નૃપ્તિ-સૌન્દર્ય નિહાળી, આનંદ પામીને લામ
લાખો ત્યાંથી આવતો થયો, અને રામડી નદી પર આવ્યો. અહીં
રામડી લોહિની વાંઢા પડેલી હતી તે જોઈને ત્યાંથી રામવાડે ગયો,
અને ત્યાંથી થઈને બેર ગયો. લામ લાખો જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં
નૃપ્તિની વિપુલતાને લીધે આનંદ-મંગળ છવાઈ રહેલો જોઈને, તેનું
હેયું ગજ ગજ ફૂલે છે. તેના હૃદયનો હર્ષ પગલે પગલે ઉત્ત-
રાઈ જતો આવે છે. બેર, રામવાડે, અને રામડી નદી નિહાળીને
તે બોલ્યો:—

હુહો—બેર જિનીંજી વાસ, રામવાડે ને રામડી,
સંધર મેલુ સંધામ, રૂચ રહેં મર રૂચનીહં.

ભાવાર્થ—બેર, રામવાડે, અને રામડી નદીના સૌન્દર્ય વચ્ચે જે
પ્રિય એલીઓ પાસે ટોચ તો હવના આનંદમાં દંધપણુ ઉણપ રહેવા
પામે નહિ.

લામ લાખો ત્યાંથી હમનખુડી આવ્યો. અહીં જવ લોહિની
વાંઢ પડી હતી. તેમની પાસે પશુધન પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોવાથી ઘી,
દૂધ, માખણુ આદિ પંચામૃતોનો પાર ન હતો. ઘી અને દૂધમાં જ
ઉછરેલા આ લોહિની ઉત્તમ ચરીર સંપત્તિ જોઈને લામ લાખો અ-
ત્યંત હર્ષિત થયો.

હુહો—હમનખુડી હાર, પામે ખખેંજા મોં,
કોળે જતેં જુહાર, પસા કંડ કોહાર.

ભાવાર્થ—નૃપ્તિ પીચી જોવા કંડ પ્રદેશમાં હારોહાર આવેલા
જતેલોહિનાં કુપર્ણ મોલ્યા છે ત્યાં જતોને જુહાર કરીશું.

લામ લાખો હમનખુડીથી ઠેવારી ગયો, અને ત્યાંથી દોટેધરનાં
દર્શન કરી, નારાયણ સરોવર થઈને બે ગામે આવ્યો. જ્યારે લામ

લાખો જે ગામની પાદરમાં આવ્યો, ત્યારે એક અધાગ સૌન્દર્યવતી ઢેડી બાઈ કુવા પર પાણી ભરી રહેલી તેના જોવામાં આવી. પરમાત્માએ એ બાઈને કંઈ અદ્ભુત લાવણ્યની બક્ષીસ કરી હતી. રાજ-રાણીઓ જેનાં ચરણ ચૂમવાને પણ લાયક નહિ, એવી આ ઢેડીનું અપ્સરાઓને પણ શરમાવી દે, એવું અનુપમ સૌન્દર્ય જોઈને જામ લાખાનો અંતરાત્મા અત્યંત પ્રસન્ન થયો.

રાત્રિ પડતાં જામ લાખાએ સઘળા મેઘવાળ લોકોને પોતાના મેલાણમાં ભજનો ગાવા માટે જોલાવ્યા. જામની આજ્ઞા મસ્તક પર થકાવીને સઘળા ઢેડા હાજર થઈ ગયા. જામ લાખાએ બધાંને લો-જન કરાવ્યું. અને ત્યારપછી ભજનો ચાલુ થયાં. તંજુરાના તાલ સાથે મંજરાની રમજટ ચાલવા લાગી. હરિજન ભગતોના પહાડી અવાજ જામ લાખાની આખી છાવણીમાં ગાણ રહ્યો. આ વખતે પ્રકાશ માટે જમીનમાં ખૂંચેલી દીવીઓમાં તેલ પૂરવાનું કામ જામ લાખાએ પેલી સ્વરૂપવાન બાઈને સોંપેલું હતું.

આ દૃશ્ય જોઈને જામ લાખાના સરદારો વહેમમાં પડ્યા. તેમણે વિચાર્યું, કે જામ લાખો ઢેડીના સૌન્દર્ય પર મુગ્ધ હોવાથી, તેનું મુખ-મંડળ સ્પષ્ટપણે નિહાળવા માટેજ તેણે તેને દીવીઓમાં તેલ પૂરવાનું કાર્ય સોંપેલ છે. આ લોકોની હૃદય-લાવતા જામ લાખો ટૂંકી ગયો. છેક સવારે જ્યારે ભજનોનું કાર્ય પૂર્ણ થયું, ત્યારે જામ લાખાએ પેલી ઢેડીબાઈને જોલાવી અને કહ્યું, કે “જેન, તું તો ખરેખર અમારા દેશની શોભા છે” આમ કહી જામ લાખાએ તેને જોન તરીકે જે ગામો બક્ષીસમાં આપ્યાં. એકનું નામ ‘જેયાવો’ અને બીજા ગામનું નામ એ બાઈની ચાદગીરી કાથમ રાખવા માટે “ઢેડી” રાખવામાં આવ્યું. લાખાનો આવો શુદ્ધ મનોભાવ નિહાળીને તેની સાથેના સઘળા સરદારોનો સંદેહ દૂર થયો. જામ લાખો શુદ્ધનો પૂજક હતો. તે વારંવાર કહેતો કે:—

હુહો—ભલ ઘોઠાં ગુણિયલ ત્રીયાં, વડે કર્મ વણાં,
ઈનીં ત્રીં ઘોઠાં, અધ્રાથો વેનં હીયાં.

ભાવાર્થ—ઉત્તમ પ્રકારનો ઘોડો, ગુણિયલ સ્ત્રી, અને ચોમાસામાં

* ઢેડી ગામ ગરજમાં આવેલું છે.

ખાલી હતી. આજ દિન લગી અનાજનો એક ઇંચ પણ તેના ઉદર પ્રદેશમાં દરી પ્રવેશ કરવા પામ્યો ન હતો. એટલું જ નહિ પણ અનાજ ખાનારના સુખની વાસ પ્રત્યે પણ તેને સજ્જ અવગમો હતો. એક વખત લામ લાખાના સુખમાંથી નીકળતી અત્તની વાસથી અકળાઈને તેણે પોતાનું મ્હોં મરડ્યું. લામ લાખાએ તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં તે પ્રથમ તો કંઈ પણ બોલી નહિ. પણ લાખાના અત્યંત આગ્રહથી તેણે તેને સત્ય વસ્તુ જણાવી દીધી. આ સાંભળીને લામ લાખો અત્યંત ક્રોધાવમાન બની ગયો, અને તે તેજ વખતે ત્યાંથી રીસાઈને ચાલી નીકળ્યો.

ચોરા સમય પછી સિંધુસાગરને કિનારે આવેલા શુજરાસરની રાજકન્યા સુમત્રે સ્વયંવર રચેલા હોવાની વાત જામ લાખાના કર્ણપટ પર આવી. આ સુમત્રેના અધ્યાગ ચૌન્દર્ધની વાતો જામ લાખાએ આજ પર્વત અનેક વખત સાંભળી હતી. એના સ્વયંવરની વાત સાંભળીને તે તરતજ સિંધુસાગરને કિનારે શુજરાસર જવા તૈયાર થયો.

આ વાતની ખબર જ્યારે જસુમા ઓરણુને પડી, ત્યારે તેના અંતરને મહાન આઘાત લાગ્યો. તે પોતાની અજ્ઞાનતા માટે ઇમા યાચના કરતી લામ લાખાને, ત્યાં ન જવા માટે અનેક પ્રકાર વીન-વથા લાગી

- કુહો—અગતારડું ઓરે'હયું, લાખો ન લેખે,
સગલા હી સેખે, પહે લગાચ પાનસા.

લાવાર્થ—હે લાખા જામ! અમારી એક લેકેની અજ્ઞાનતા તારે તારે ભેટું ન લેઈએ. માટે હે સુર જામ! તું મારે વાંક માફ કરી મારે સીધર કર.

- કુહો—કુંડું કુપાત કંધમિંજ, હડું વરી હોર,
અર્સ અગલા ઓડ, તોષ લાખે જામજા.

લાવાર્થ—અમરૂં બોલું અભિમાનજરેલું છે. અને અમારી હાલ-વા-માલની રીત પણ કદમી છે. અમે જમે તેમ અજ્ઞાન હોવા છતાં જામ લાખાનાં છીએ, એ વાત જૂઠી લેકેની નથી.

આમજ જતાં જમતની કલ્પસંચરતાની યાદ આપતાં તે બોલી:—

દુહો—અડઅડે ઓડ, છડે વેઆ હી મેડીયું;
અઈં ફૂડા કોડ, કિનીં નભા ન થીએં.

ભાવાર્થ—ઓડ લોકો જેમ આ મેડીઓ અને મહાત્મયો ચણી ચણી ને 'ચાઆ' ગયા છે તેમજ આ જમતનો પણ સઘળો કાંઈ જુડો છે, અને આખરે તે કોઈનો પણ થતો નથી.

આમ જસમા ઓડણુ જામ લાખાને અનેક રીતે સંમજાવવા લાગી પરંતુ તેની સઘળી સમજાવટ જામ લાખાના દહ નિશ્ચય પાસે વ્યર્થ નીવડી. તે પોતાના નિશ્ચયમાંથી લેશ પણ ડગ્યો નહિ. અને સિંધુ કિનારે આવેલા ગુજરાસરને રસ્તે ચાલતો થયો.

જામ લાખો પોતાની મોટી સવારી સહિત મજલ દર મજલ કરતો ગુજરાસર પહોંચ્યો. પણ તે ત્યાં પહોંચ્યો તે પહેલાં તો મુમલકુમારી રાણા મહીધરણુ અથવા મેંધરાને વરી ચૂકેલી હોવાથી તે ત્યાંથી સિંધ તરફનો પ્રવાસ કરીને પાછો ફર્યો.

એ વખતે કચ્છમાં હાલ જે પ્રદેશ ભુવડ ચોરીસીના નામથી ઓળખાય છે, ત્યાં ભુવડ ચાવડાનો રાજ્ય-અમલ ચાલી રહ્યો હતો. આ ભુવડ ચાવડાની કન્યાનું જામ લાખાને વરવાનું બિરહ હોવાથી, તે આણીની વેલ લઈને જામ લાખાને વરવા માટે આવતી હતી. સિંધથી પાછા ફરતાં જામ લાખાને આ વર્તમાન પ્રાપ્ત થવાથી તે કેરાકોટ જવાને બદલે આણીની વેલની સામે આવ્યો. સાચુંદ્રોપાસે આવતાં તેને આણીની વેલનો ભેટો થયો. જામ લાખાએ તેજ સ્થળે ભુવડ ચાવડાની કુમારિકા સાથે પોતાનાં લગ્ન કર્યા.* અને ચાવડી-રાણી સાથે તે કેરાકોટ તરફ ચાલતો થયો.

જામ લાખો ચાવડી રાણીને ધરણી આવતો હોવાના વર્તમાન કેરાકોટમાં જસમા ઓડણુને પ્રાપ્ત થતાંજ તેના અંતરમાં સખ્ત આંચકો લાગ્યો, અને તેણે તેજ વખતે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો.

* અહીં સાચુંદ્રોપાસે જામ લાખાનાં અને ચાવડી રાણીનાં લગ્નનાં તોરણુ અત્યાપિ કાયમ છે એમ કહેવાય છે.

(૧૨)

સતિ મુમલ.

કચ્છના કંડ કકરાડમાં આવેલા કોટેશ્વરથી થોડે દૂર ધૂનાય ગામની ઉત્તર તરફ આવેલા પ્રાચીન કાક પ્રદેશના શુજરાસરના ખંડેર જે અધાપિ જોવામાં આવે છે, ત્યાં જામ લાખા કૂલાણીના સમયમાં વીરમ આવડાની સત્તા જામેલી હતી. આ આવડા રાજની રાણીનું નામ હીરાદેવી હતું. સંતતિમાં તેને સાત કુંવરીઓ થઈ હતી.

હુહો—મુમલ, મુમલ ને સોદહ, મેણી ને મુરજલ,
હીરાદે ઘર જનમથું, નેણી ને નિરમલ.

ભાવાર્થ—વીરમ આવડાને હીરાદેવીથી મુમલ, મુમલ, સહદેવી, મેણી, મુરજલ, નેણી અને નિરમલ નામની સાત કુંવરીઓ થઈ.

આ સાતે કુંવરીઓમાં સૌથી મોટી મુમલ હતી. મુમલ રૂપ રૂપને બાંકાર અને બુદ્ધિના સાગર સમાન હતી. વીરમ આવડો શુજરાતથી આવેલો હોવાથી, તેની સાતે કુમારિકાઓ શુજરીના નામથી ઓળખાતી. વીરમ આવડાના અવસાન પછી કાક પ્રદેશની રાજ્યગાદી તેની મોટી કુંવરી મુમલના હાથમાં આવી.

હુહો—જડે વીરમ મારેઓ, પેઓ છત્ર છણી,
તડે નવલખી કાકજી, શુજર થઈ ધણી.

ભાવાર્થ—જ્યારે કાક પ્રદેશના જન્મ સમાન વીરમ આવડો મરણ પામ્યો, ત્યારે નવલખી કાકજીમિની હકુમત શુજરી મુમલ કુમારીના હાથમાં આવી.

એ સમયે કચ્છમાં હિમાલયનું પાણી સિંધુસાગર મારફત ઠેરી નદી વાટે પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવતું હોવાથી એ પ્રદેશ લીલો કુંજર બની રહ્યો હતો. મુમલ કુમારીને બાગ-બગીચાનો અત્યંત શોખ હોવાથી તેણે પોતાની પુષ્પ-વાટિકાને ઉત્તમ પ્રકારનાં ફૂલ આડેથી અત્યંત શણગારી હતી. એ પુષ્પ-વાટિકામાં તેણે પોતાના બુદ્ધિ-બળથી અને કાબેલ કલાકારોની સહાયથી એવી એવી અજબ ભૂલ-વણીઓ ગોઠવેલી હતી, કે કોઈ પણ માણસ એ પુષ્પ-વાટિકામાંથી

સહીસલામત પસાર થઈ શકતો નહિ એ પુષ્પ-વાટિકામાં જળને ઠંડાણે જમીન, અને જમીનને ઠંડાણે જળ જોવામાં આવે એવી, અને એથી પણ અદ્ભુત અનેક રચનાઓ કરેલી હતી.

મુમલ કુમારીએ એવો નિયમ લીધેલો હતો, કે જે કોઈ તેની ભૂલભૂલામણીઓવાળી ફૂલવાડી નિર્વિધને પસાર કરીને તેના મહેલ સુધી આવી પહોંચે તેનેજ વરણું. મુમલકુમારીના આ નવિન પ્રકારના સ્વયંવરની વાત સાંભળીને દેશ-દેશાવરના રાજવીઓ અને રાજકુમારો તેને વરવાના ધરાદાથી આવતા. પરંતુ તેનું બિરદ સંપૂર્ણ કરવાને આજ લગી કોઈ પણ કુત્તેડમંદ થયો ન હતો. મુમલની ફૂલવાડીની ભૂલભૂલામણીઓ મોટા મોટા મહારથીઓને પણ મ્હાત કરવાને બસ હતી. અહીં આવનાર તેના હસ્તને દરેક ઉમેદવાર નરી નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત કરી નિરાશ થઈને પાછો ફરતો. આમ કેટલોએ સમય પસાર થઈ ગયો, છતાં મુમલનું બિરદ પૂર્ણ કરવા કોઈ ભાવ્યશાળી થઈ શક્યું નહિ.

આ સમયે સિંધ-ઉમરકોટમાં હુગીર સૂમરો રાજ્ય ચલાવી રહ્યો હતો. તેના ત્રણ વણર હતા. તેમાં મુખ્ય નગરપારકરના સોદા રાણા ચાંદનો કુમાર મહીધરણ અથવા મેંધરો હતો. રાણા મેંધરાની ખેન હમીર સૂમરાને પરણાવેલી હોવાથી તે હમેશાં ઉમરકોટમાંજ રહેતો હતો. રાણા મેંધરાને આંખ એકજ હતી તેમજ તેના મોઢા પર શીળીના શાધા હોવાથી તે ખૂબસુરત દેખાતો ન હતો છતાં તે અરસામાં તેના જેવો અકલબાજ અને કાર્યકુશળ માણસ ખીજો ન હતો. આ કારણથી હમીર સૂમરાનો તેના પર અત્યંત ભાવ હતો. જ્યારે હમીર સૂમરાને મુમલ કુમારીના સ્વયંવરની જાણ થઈ, ત્યારે તે પણ પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવા રાણા મેંધરાને સાથે લઈને ત્યાં પહોંચી ગયો. અને મુમલનું બિરદ પૂર્ણ કરવા તેની પુષ્પ-વાટિકામાં આવી લાગ્યો. પરંતુ કમલાગ્યે તે પણ પેલી ભૂલભૂલામણીઓમાં ફસાઈ પડ્યો. અને મુમલની ક્યાથી મહા મુશ્કેલીએ ત્યાંથી બહાર નીકળી શક્યો.

સૂમરો સરદાર નિષ્ફળતા મેળવીને પાછો ફરતાં રાણા મેંધરો પણ પોતાના નસીબનો પાસો ફેંકવા તૈયાર થયો, અને મુમલની

કૂલવાડીમાં આવી પહોંચ્યો. આગળ દાસી અને પાછળ રાણા મેંધરો એમ તેઓ ચાલવા લાગ્યાં થોડી વાર ઘટાંજ દાસી પોતાના હંમેશના નિયમ અનુસાર રાણા મેંધરાને ભૂલથાપ આપીને છટકી જવાનો વિચાર કરવા લાગી. દાસીની મનોભાવના રાણા ચાંદને કાબેલ કુમાર તરતજ કળી ગયો. દાસી તેને થાપ આપીને સટકી લય, તે પહેલાં તેણે તેને ગળચીમાંથી પકડી લીધી. રાણાએ તેનો ગળચી દબાવીને તેજ કાઢે તેના પ્રાણ લઈ લેવાનો એવો દેખાવ કર્યો, કે મૃત્યુભયથી ડરી ગયેલી પેલી દાસી, કૂલવાડીની ભૂલભૂલામણીઓનો સઘળો લેહ પોપટની જેમ રાણા પાસે પડી ગઈ. સુમલના મહાલયમાં પહોંચી જવાની કળા રાણાએ ચાલાકીથી તેની પાસેથી જાણી લીધી. એ પુષ્પ-વાટિકામાં ક્યાં ક્યાં ખરેખરાં જળ-સ્થળ છે અને ક્યાં ક્યાં કૃત્રિમ છે, તથા ક્યાં ક્યાં ખરેખરાં હિંસક પ્રાણીઓ છે, અને ક્યાં ક્યાં બનાવટી વાઘો અને સિંહો મૂકવામાં આવેલા છે, તે તથા તેમને ઝોળખી લેવાની સઘળી નિશાનીઓ અતુર રાણાએ દાસી પાસેથી જાણી લઈને ત્યારપછીજ તેને રજા દીધી. મૃત્યુ-સુખમાંથી ઉગરવા જેવો આનંદ પામેલી પેલી દાસી ‘હાથ’નો એક શ્વાસ મૂકીને ઉતાવળે પગલે ત્યાંથી ચાલતી થઈ, અને રાણા મેંધરો પેલી દાસીએ બતાવેલા માર્ગ અનુસાર નિર્ભયપણે આગળ વધવા લાગ્યો. રસ્તામાં આવતી અનેક ભૂલવણીઓ અને ભયાનક પ્રસંગોમાંથી દોમકુશળ પાર ઉતરીને રાણા મેંધરો ત્યારે સુમલના મહાલયના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો, ત્યારે દરવાજા પર બેસારેલા બે કૃત્રિમ સિંહોએ પોતાના પંજા ઉઠાવીને એવી ભયાનક ગર્જના કરી, કે ગમે તેવા છાતીવાળા પુરુષનું હૈયું પણ ધાસ્તીથી ધૂણ જવા વિના રહે નહિ. પરંતુ રાણા મેંધરો તો હવે સઘળી વાતે વાકેફ થઈ ગયેલા રોવાળી, તે આ કૃત્રિમ સિંહોના હોઠાટાથી લેશ પણ ડરી લય તેમ ન હતું. તે તો સડયગટ કરતો સુમલ કુમારીના રાજ્યમહાલયનાં પગથીયાં ચડવા લાગ્યો, અને થોડાજ સમયમાં એ અદ્ભુત કાનિયાળી કુમારિકાની સન્મુખ આવી પહોંચ્યો.

રાણાને આવી પહોંચેલાં જોઈને સુમલના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. આજ ઘણી સુદતે તેનું ગિરદ પરિપૂર્ણ થયેલું હોવાથી તેને

અત્યંત આનંદ થયો. સુમલ કુમારીએ તેજ વળતે રાણાના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી દીધી. તેજ દિવસે રાણા મેંધરા અને સુમલનાં લગ્ન યોગ્ય વિધિ અનુસાર કરી દેવામાં આવ્યાં. લગ્નને વળતે દિવસેજ રાણે મેંધરા સૂમરા સરદાર હુમીર સાથે ઉમરકોટ રવાના થઈ ગયો. ત્યારપછી તે દરરોજ રાત્રે છાંટ પર ચઢીને ઉમરકોટથી અહીં આવતો. અને પ્રભાત થતાં પાછો ઉમરકોટ તરફ ચાલવા માંડતો. આ તેનો દરરોજનો કાર્યક્રમ થઈ પડ્યો.

સુમલ કુમારીના સ્વયંવરની વાત સાંભળીને કચ્છ-કેરાકોટથી નીકળેલો જામ લાખો ફૂલાણી ગજલ દર મજલ કરતો શુજરાસર આવી પહોંચ્યો. અહીં આવતાં તેણે જાણ્યું કે સુમલ તો સોઠા રાણા મેંધરાને વરી ચૂકી છે. આ સાંભળીને જામ લાખો નિરાશ થયો. જેની પ્રાપ્તિ માટે અનેક રાજવીઓ અપાર કષ્ટો વેડીને અહીં પહેલા હતા, એવી સુમલનાં દર્શન કરવાની જામ લાખાના અંતરમાં તીવ્ર ઈચ્છા ઉદ્ભવી. તેણે પોતાની હૃદયેચ્છા સુમલની દાસી મારફત તેને કહી જણાવી. સુમલ જામ લાખાના નામથી અપરિચિત ન હતી પરંતુ તે હવે પરણી ચૂકેલી હોવાથી, તેણે જામ લાખાને સુખ બતાવવાની પોતાની અનિચ્છા જાહેર કરી. પણ પડદાની અંદર રહીને જામ લાખા સાથે વાત કરવાની તેણે કષ્ટલાત આપી.

રાત્રિ પડતાં સુમલનો મહાલય રોશનીથી સારીચેકે શણગારવામાં આવ્યો, અને સમય થતાંજ જામ લાખો ફૂલાણી સુમલ સાથે વાર્તાલાપ કરવાને તેના મહેલમાં આવી પહોંચ્યો.

જે વળતે જામ લાખો સુમલ સાથે વાતચીત કરવામાં રોકાયેલો હતો, તેજ વળતે રાણે મેંધરા પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સુમલનો મહાલય આજ અનેરી રોશનીથી ઝગડળતો જોઈને તેને નવાઈ લાગી તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે કચ્છનો જામ લાખો ફૂલાણી આજે સુમલના મહેલમાં આવેલો છે અને એ કારણથીજ મહેલને રોશનીથી શણગારવામાં આવેલો છે. આ સમ્પ્રત્યાર સાંભળીને રાણા મેંધરાની રંગેરંગમાં અત્યંત ક્રોધ વ્યાપી ગયો. તેણે પોતાના અવધાની નિશાની તરીકે પોતાનો ચાણક સુમલના શયનગૃહમાં બારી બાંટે ફેંક્યો, અને પોતે તરતજ પાછો ઉમરકોટ તરફ ચાલતો થયો.

જ્યારે સુમલને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેના હૃદયમાં મહાન ઉલ્કાપાત મચી રહ્યો. તેણે કેટલાએ દિવસ રાણા મેઘરાની રાહ જોઈ, પરંતુ રીસાઈ ગએલો રાણો પાછો ન ફર્યો તે નજર ફર્યો. સુમલ જ્યારે રાણાની રાહ જોઈને થાકી, ત્યારે તેણે રીસાયલા રાણા મેઘરાને મનાવવાને પોતાની નિદોષતા પૂરવાર કરનારા સંદેશા મોકલવા માંડ્યા. પરંતુ સુમલની મહાબતમાંથી એકવાર ફટકી ગ. એણે રાણાનું હૃદય લેશ પણ નરમ થયું નહિ. રાણાના હૃદયની કઠોરતા નિહાળીને સુમલનું અંતર દિનપ્રતિદિન દુઃખિત થવા લાગ્યું. તે રાણાના સ્નેહનું સ્મરણ કરતી, અને પોતાની જૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરતી અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગી.

દુહો—મોટ મુહીંગ વડા, લાલ વરાઈ લાંગ,
દીવા તેલ ફુલેલજ, બારીયાં તાંહી બાંગ,
વિહી ઉગાધ્યાં કાંગ, સોઢો અથે માં ઘરેં.

ભાવાર્થ—હે લાલ પીતાંબર ધારણ કરનારા મારા વહાલા તું પાછો ફર. હું પ્રભાત સુધી ફૂલેલ તેલના દીવા સળગાવી તારી વાટ જોઈને બેસી રહી છું. અને તું મારે ત્યાં આવે એવા શુકન લેવા કાગડને ઉડાવી રહી છું.

દુહો—સોઢે ધારાં સરતીયું, રયો ભુતનમેં ભંગ,
ઉગમી વ્યો અંગજે, રાણે ધારાં રંગ,
મું તુહીસેં સંગ, વિહી હંતે હારીયાં.

ભાવાર્થ—હે મહિયરો ! સોડા રાણા મિલાય મારું શરીર જાણે લાંગી ગયું છે. તેમજ મારા અંગનો તેજસ્વી રંગ પણ આસવાદ મયો છે. તારા મિલાય મારું મથું વહાતું પણ કોઈ નથી. હવે હું હિંમત હારી ગઈ છું.

દુહો—મુરજ સાંખું દકધયું, રામાં બારીંધે રાખ,
મોટ મરાંતી મેઘરા, રાણે કારણ રખ,
તોજ આય તલજ, કાગ ઉગાધ્યાં કાકજ.

ભાવાર્થ—આખી રાત દીવા બાળીને તારી રાહ જોનાં છેક સૂઈદય થઈ ગયો. હે રાણા ! તું પાછો ફર. હું તારા મિલાય ઝૂરી મરું છું. હું તારીજ આશામાં બેઠો કાગડ ઉડાવી રહી છું.

હુહો—નર સોશીધે વહા, વેઓ તેલ બરી,
મોટ મુસાફર સિપરી, ચાંગે મધે ચડી,
રાણે લાય રડી, વધ વિચારી રાતડી.

ભાવાર્થ—હે વહાલા ! દીવાની વાટ સમી કરતાં કરતાં સવળું તેલ બળી ગયું. હે વહાલા મુસાફર, તું ઊંટ પર ચડીને પાછો ફર તારા માટે રડી રડીને મેં આખી રાત્રિ વીતાવી દીધી છે.

હુહો—મુકે રાણું મેંધરો, ડિકે રેઓ ઠીં,
હાણું કરીયાં કીં, ચિડી ગુંધર ગારીયાં.

ભાવાર્થ—રાણા મેંધરાનાં દર્શન કર્યને આજ કેટલાએ દિવસ વીતી ગયા. હવે હું શું કરું ? હું માત્ર તારાજ વિચારો કર્યા કરું છું.

હુહો—કતીયું કપાર આવયું, લોહણ રેઓ લુડી,
રાણું રાત ન આવેઓ, નેસેં નિંધ જડી,
સોઢે લાય સડી, વધ વિચારી રાતડી.

ભાવાર્થ—કૃતિકા નક્ષત્ર કપાળે આવ્યું. અને પ્રભાત ધઈ પશુ જેનાથી જીવ જડેલો છે, તે રાણો હજી આવ્યો નહિ એ સોદાની રાહ જેવામાંજ આખી દુઃખદ રાત વીતી ગઈ.

હુહો—રસ મ રસણ ગારેઓ, ઉક ઓરાંઉં આણું,
ચાંગેલો લતીફ ચય, તંગ સવેરો તાણું,
રાણા કર રેઓજુ, મુમલ સંધી મેડીઓં.

ભાવાર્થ—હે રાણા ! તું રોષ કર મા. અને તારા જીટને નજદીકે લાવ. શાએર લતીફ કહે છે, કે હવે તું તરતજ તારા ઊંટનો તંગ તાણીને તૈયાર થા. અને મુમલના મહાલયમાં આનંદથી નિવાસ કર.*

રીસાયલા રાણા મેંધરાને મનાવવાને જ્યારે મુમલનો એકપણ ઈલાજ કારગત નીવડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે એક નવિન આજીવ્યવા માંડી. તે ઘોડાના સોદાગરના સ્વરૂપમાં પુરૂષ વેશ ધારણ કરીને ઉત્તમ પ્રકારના ઘોડાઓ સાથે ગુજરાત્સરથી નીકળીને ઉમરકોટ પહોંચી ગઈ, અને ઘોડાઓના સોદા કરવા લાગી. ઘોડાઓના શોખીન અનેક મોટા મોટા લોકો તેના ઘોડા જોવાને આવવા લાગ્યા રાણા મેંધરો

* મુમલ અને રાણાના આવા અગણિત જહેતો કચ્છી લોક સાહિત્યમાં આજ પણ અમર છે.

ઉત્તમ અશ્વોનો અત્યંત આહુક હતો. તે પણ આ નવિન સોદાગરને ત્યાં પોડાઓને લેવા અવાર નવાર આવવા લાગ્યો. એ પ્રસંગેના લાભ લઈને આ ચાલાક સોદાગરે રાણા સાથે દોસ્તી બાંધી લીધી.

એક વખત રાણો સોદાગરના વેશમાં રહેલી સુમલ સાથે ચોપાટનો ખેલ ખેલી રહ્યો હતો. એ વખતે પાસા ફેંકતાં સુમલના શરીર પરનું એક તલ રાણાના લેવામાં આવી ગયું. આ તલ પર દ્રષ્ટિ પડતાં જ તેને તેની વડાડી સુમલ યાદ આવી ગઈ. આથી રાણાના હૃદયમાંથી એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નીકળી પડ્યો. રાણાને નિઃશ્વાસ નાખતો જોઈને આ બનાવટી સોદાગર તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. પરંતુ રાણાએ કંઈપણ પ્રત્યુત્તર ન આપતાં મૌનજ પડી ગયું. રાણાને ક્તબ્બ જની ગએલો જોઈને આ સોદાગર તેને ખરી વાત જણાવી દેવા અત્યંત આશ્ચર્ય કરવા લાગ્યો. મિત્રનો અતિ આશ્ચર્ય જોઈને રાણો હુઝદ હૃદયે બોલી બિચો, કે “જેવું તલ તમારા શરીર પર છે તેવું જ તલ મારી વડાડી સુમલના શરીર પર પણ છે. એ સતિને મેં અત્યંત દુઃખી કરી છે. અને એ વાત આજ યાદ આવી જતાં મારા અંતરમાંથી નિઃશ્વાસ નીકળી ગયો.”

ઉપરોક્ત શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં જ રાણાની આંખોમાં ઝાઝળીઆં આવી ગયાં. ચતુર સુમલ એવી ગઈ કે રાણાનું હૃદય હજી તેના પ્રત્યે એજ પ્રેમ ધરાવી રહ્યું છે. હવે પ્રગટ થવામાં લેશ પણ હરકત નથી એમ વિચારી તે તેજ ક્ષણે બાજુના ઝોરડામાં ચાલી ગઈ, અને પોતાનો અણલી પોશાક પહેરી રાણાની સન્મુખ બહાર આવી રાણાએ તરતજ તેને ઓળખી લીધી. સુમલ દોટ મૂકી હર્ષવેશથી રાણાની બાથમાં લપેટાઈ ગઈ. ઘણા દુઃખી દિવસોનો આજે અંત આવેલો હોવાથી સુમલના હૃદયમાં હર્ષનો એટલો અતિરેક થઈ ગયો, કે રાણાની બાથમાં લપેટાઈ જતાં તેજ ક્ષણે તેના પ્રાણ પરવારી ગયા.

આશાસરેલી સતિ સુમલને આમ અચાનક મૃત્યુ પામેલી જોઈને રાણાના હૃદયમાં એક સજ્જ આલાપ લાગ્યો, અને તે પણ સુમલની સાથેજ ચિત્તાગ્નિ પડીને મરણને શરણ થયો. આમ આ ઉશ્મય પ્રેમીઓનાં જીવનનો અત્યંત કડવું અંત આવ્યો.

(૧૩)

રાજ સોલંકી.

ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની પંચાસરમાં ચાવડો જયશિખરિ એક મહાન્ પ્રતાપી ભૂપાળ તરીકે પ્રખ્યાત થઇ ગયો છે. તેના પર વિજય મેળવનાર ભુવડ સોલંકીની ચોથી પેઢીએ થએલા ભુવના-દિત્યને રાજ, બીજ અને દંડકે નામના ત્રણ કુમારો હતા. તેઓ માંના દંડકે ઠંડ્યાણુનું રાજ્ય પચાવી પાડતાં રાજ અને બીજ એ બે ભાઇઓ વડવાણમાં આવીને રહ્યા. રાજ સૌથી મોટો હતો. તે જન્માંધ હોવા છતાં કોઇ પણ વસ્તુની ચિકિત્સા કરવામાં અત્યંત પ્રવીણ હતો. તેમજ અક્ષત્રમાં પણ એકો હતો. આ બંને ભાઇઓ યાત્રા કરતા કરતા એક વખત અણહીલપુર પાટણના સરોવર-કિનારે આવીને ઉતર્યા હતા. તે વખતે ત્યાંના રાજ સામંતસિંહ ચાવડાના નોકરો ચાવડા સરદારના ઘોડાઓને પાણી પાવા માટે આવ્યા. આ સમયે એક સગર્ભા ઘોડી ચમકી જવાથી, તેના અંધપાદે તેને ને-રથી એક ચામુકનો ફટકો લગાવ્યો. તે સાંભળીને પેલા અંધકુમાર રાજે તરતજ તેમને કહ્યું કે આ ઘોડીના પેટમાં પંચકથાણી વહેરો છે, તેની ઢાબી આંખ તાળણો વાગવાથી ફૂટી ગઇ. આ વાત સાં-ભળીને પેલાઓ તો તેની મરકરી કરવા લાગ્યા. પરંતુ આ ઘટના જ્યારે સામંતસિંહ ચાવડાને કાને આવી ત્યારે તેણે આ બંને ભાઇ-ઓને બોલાવીને તેમને પંચકથાણી વહેરાની હકીકત ખૂંચવા માંડી.

અંધકુમાર રાજે પોતાના પ્રથમના અભિપ્રાય પર ભાર મૂક-તાં જણાવ્યું, કે જો મારી આ વાત સત્યાર્થ નીવડે, તો આપે મને સગપણ આપવું, અને અન્યથા નીવડે તો અમારો જે ગ્રાસ આ પ્રદેશમાં છે, તેનો કળજો અમારે આપને સોંપી દેવો. આ શ-રત ઉલ્લેખ પક્ષ તરફથી બહાવ રાખવામાં આવી. લેખિત કરારો પણ થઇ ગયા. ઘોડીના પ્રસુતિ-સમયની રાહ જોતા આ બંને ભા-ઇઓ ત્યાંજ રોકાઇ રહ્યા.

યોગ્ય સમયે રાજકુમાર રાજના કથન અનુસાર પેલી ઘોડીએ એક પંચકથાણી વહેરાને જન્મ આપ્યો, અને તેની ડાબી આંખ પણ ફૂટેલી જોવામાં આવી. આ દૃષ્ટિહીન કુમારની અજબ ચિકિત્સા-

જે જોઈને ચાવડો રાજા તેના પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. તેણે
વ અનુસાર પોતાની બેન લીલાદેવીનાં લગ્ન આ રાજસોલંકી
ઠરી દીધાં.

થોડા સમય પછી આ ઉણ ચાવડાકુમારો ત્યાંથી પાછા વડ-
વ ગયા. અહીં રાજા સોલંકીને ત્યાં લીલાદેવીથી એક કુમારનો
જન્મ થયો. પરંતુ એ કુમાર મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મેલો હોવાથી મો-
ળ પક્ષનો નાશ કરનાર થયે એવું જ્યોતિષવેત્તાઓએ જણાવ-
થી લીલાદેવીને અત્યંત દુઃખ થયું. તેણે વિચાર્યું, કે મોસાળનો
શ કરનાર કુમારને ઉછેરીને મોટો કરવા કરતાં તેનો ત્યાગ કરવો
જ વધારે ઉત્તમ છે. આથી તેણે તે કુમારને જંગલમાં છોડી
પાવવાની દાસીને આજ્ઞા કરી દીધી. રાણીની આજ્ઞા માથે ચડાવીને
દાસી આ બાલકુમારને લયદંડ જંગલમાં એક એકાંત સ્થળે છોડી
પાવી. પરંતુ તેની સાથેજ લીલાદેવીના માતૃ-હૃદયને એવો સખ્ત
તાંબકો લાગ્યો, કે તેણે ત્યારપછી થોડાજ સમયમાં પોતાના બાલ-
કના શોધમાં પ્રાણ ત્યાગ કર્યા.

લીલાદેવી અને બાલકુમાર મૂળરાજના વિયોગથી રાજા સોલં-
કીના અંતરમાં અત્યંત દુઃખ થયું. અને એજ શોધમાં તેનું મન
તગતથી વિરજત બની ગયું. આ કારણથી તે દેશાટન કરતો સ્થળે
થળે યાત્રા નિમિત્તે ફરવા લાગ્યો.

હવે મૂળરાજ કુમારને દાસી જંગલમાં છોડી આવેલી હતી,
ત્યાં તે એક યોગીની દૃષ્ટિએ ચડવાથી તેણે તેને ઉચકી લીધો.

આ યોગીના આશ્રમ પાસે એક વાઘજીનું રહેઠાણ હતું. આ
વાઘજી રોજ એ બાલકુમારને ધવડાવવા લાગી. આમ આ મૂળરાજ
કુમાર વાઘજીનું દૂધ ધાવીને દિવસે દિવસે મોટો થવા લાગ્યો. *

ત્યારે સામંતસિંહ ચાવડાને જાણ થઈ, કે તેની બેન લીલા-
દેવીએ પોતાના બાલપુત્રને જંગલમાં મોકલાવી દીધો છે, ત્યારે આ
ચાવડા રાજાએ જંગલમાં ઠેકઠેકાણે મૂળરાજની શોધ ચલાવવા માંડી.

* મૂળરાજ સોલંકી વાઘજીને ધાવીને ઉછેરેના હોવાથી તેના વંશ-
વાળા વાઘેવા કહેવાયા, એવી લોકશ્રુતિ પણ આદે છે.

આખરે તેને પેલા ચોળી પાસે રહેલા એક બાળકની લાળ લાગી, અને તપાસ કરતાં જ્યારે તેને ખાતરી થઈ, કે તેની જનનો પુત્ર મૂળરાજ એ પોતેજ છે, ત્યારે તેણે તેને પોતાની પાસે ગ્રાહાવી લીધો, અને ઉછેરીને મોટો કરવા લાગ્યો.

રાજ સોલંકી દેશાટન કરતો ફરતો ફરતો, કચ્છ-કેરાકોટમાં જન્મ લાખા ફૂલાણીના દરબારમાં આવી ચઢ્યો. જન્મ લાખાને પશુ-પસર નામનો એક માનીતો ઘોડો હતો. તેને હમણાં એક એવું વિચિત્ર દરદ થઈ આવ્યું, કે તે પોતાનો એક પગ જમીન પર ન ઠેકવતાં ઉઘો ને ઉઘો અદ્દર ઝીલી રાખે. જન્મ લાખાએ દેશદે-શાવરથી શાલિહોત્રમાં પ્રવીણ એવા અનેક ચિકિત્સકોને ગ્રાહાવીને તેના વહાલા અન્ધના એ વિલક્ષણ દર્દની ચિકિત્સા કરાવવા માંડી. તેમજ બીજા અનેક ઇલાજો કામે લગાડ્યા. પરંતુ તેના ઘોડાનું દર્દ કોઈપણ રીતે ટળી શક્યું નહિ જ્યારે રાજ સોલંકી જન્મ લાખા પાસે આવ્યો, ત્યારે તેને પશુ પશુપસરના રોગની સઘળી હકીકત જણાવવામાં આવી રાજ સોલંકીએ જન્મ લાખાના અન્ધની ચિકિત્સા કરતાં તેને જાણવામાં આવ્યું, કે ઘોડાને સ્વપ્નગ્રાતક થએલ છે. આથી તેણે ઘોડાનું વિચિત્ર દર્દ મટાડવા માટે, એક વિચિત્ર ઇલાજ અજમાવવા માંડ્યો.

રાજ સોલંકીએ લશ્કરની બે ટુકડીઓ તૈયાર કરાવીને તેમને બહાર મેદાનમાં હણી કરી અને ટુકડીઓને લડાઈનો ખરેખરો દેખાવ કરવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. સિધુડો વાગવા લાગ્યો. અને જને પક્ષના મણસોમાં લડાઈની વીરહાકો ગાજવા લાગી તત્વાર, ખરદી, લાલા વગેરે શસ્ત્રો ચમકવા લાગ્યાં, અને જન્મે પક્ષ વચ્ચે જાણે ખૂનખાર રણસંઘામ ચાલવાનો હોય, એવો આગેદૂન દેખાવ રણમેદાનમાં કરવામાં આવ્યો. આ વખતે જન્મ લાખાએ રાજ સોલંકીના કથન અનુસાર એક વીરહાકની સાથે પશુપસર પર સવાર થઈને તેને પગની એકી લગાવી તરતજ ઘોડાની આંખમાં વીરરસના આવિર્ભાવ થયો તે શૌર્યમાં આવી ગયો, અને સ્વપ્નનો વાત ભૂલી જઈને તેણે શૂરાતનના આવેશમાં પોતાનો ચોથો પગ સડા

પા, હથે, જમીન પર માંડી દીધો. પશુપત્રનું સઘળું દઈ રાજ સોલંકીના આ નવા ઇલાજથી દૂર થયું.

રાજ સોલંકીની આવી અજબ હીકમત જોઈને જામ લાખાનું હૃદય હર્ષથી નાચી ઊઠ્યું. તેણે રાજ સોલંકી સાથે પોતાની ખંડેન રાંયાજીનાં લગ્ન કરી દીધાં. અહીં રાંયાજીના ઉદરથી રાજ સોલંકીને એક કુમારની પ્રાપ્તિ થઈ. તેનું નામ લાખાઈત રાખવામાં આવ્યું.

એક સમયે રાજ સોલંકી અને જામ લાખો કૂલાણી ચોપાટનો જોલ ખેલી રહ્યા હતા. વાત પરથી વાત નીકળતાં જાંને એક-ખીજાના કુળની શ્રેષ્ઠતા માટે વિવાદે ચડ્યા. બેમાંથી કોઈ પણ જટ નમી કે એવો ન હોવાથી, વાત વધવા લાગી, અને રાજ સોલંકીએ જામ લાખાને મહેણું માર્યું, કે તમને સોમંગ બારોટે ખરૂં જ કહ્યું હતું, કે તમારી દાતારી “કસાઈના દાન” જેવી છે.

સોમંગ બારોટનાં ઉપરોક્ત વચનો જામ લાખાના હૃદયમાં તીરની પેઠે ખટકી રહ્યાં હતાં. રાજ સોલંકીએ પણ એજ મહેણું મારવાથી જામ લાખાનો જંપી ગએલો જુસ્સો પાછો અનેકગણો લાભૂકી ઊઠ્યો. તેની રગેરગમાં લયંદર ક્રોધ વ્યાપી ગયો. તરતજ તેણે પોતાની તરફાર જેથી કહાડી, અને એકજ આટકાથી રાજ સોલંકીનું મસ્તક તેના ધડ પરથી ઉડાવી દીધું.

રાજ સોલંકીના મરણથી જામ લાખાની ખંડેન રાંયાજી તેની પાછળ સતિ થઈ. અને તેનો પુત્ર લાખાઈત જામ લાખાને ત્યાં ઉછરીને મોટો થવા લાગ્યો.

પેલી તરફ પાટણના રાજા સામંતસિંહ ચાવડાએ તેના લાણેજ મૂળરાજને ઉછેરીને મોટો કર્યો. પરંતુ મૂળરાજ મોટો થતાંજ તેણે તેના મામા સામંતસિંહ ચાવડાને ઠાર કર્યો, અને પાટણની રાજગાદી પર પોતે બેસી ગયો રાજ સોલંકીના ખીજા પુત્ર લાખાઈતને કેરાકોટમાં આ ખબર પડતાં તે પણ ત્યાંથી તેના મોટા ભાઈ મૂળરાજ પાસે પહોંચી ગયો અને આ જાંને લાખાઈતો જામ લાખા કૂલાણી

* જામ લાખાના લાણેજ લાખાઈતે કેરાકોટનો ત્યાગ કરવા સંખ-ધર્મા એવી દંતકથા ચાલે છે, કે જામ લાખાએ તેને દક્ષિણ દિશામાં સિ-

પાસેથી પોતાના પિતા રાજ સોલંકીના ખૂનનું વેર લેવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

આ સમયે સોલંકીના વંશદી અથવા વામનસ્થળી શહેરમાં ચુડાસમા વંશનો અહરિપુ કિંવા ગાદીરીઓ રાજ રાજ્યઅમલ ચલાવી રહ્યો હતો. આ અહરિપુ અત્યંત જુદમી હતો. પ્રસાસપાટણમાં સોમેશ્વર મહાદેવની યાત્રાએ જતા આવતા યાત્રાળુઓને તે હંમેશાં બહુ રંજડતો, અને તેમના પર લૂટફાટ ચલાવતો. અહરિપુનો આ જુદમ દિવસે દિવસે વધતો જતો હતો. આ વર્તમાન અણહિલપુર પાટણમાં મૂળરાજ સોલંકીને પ્રાપ્ત થતાં તેને અહરિપુ પર અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો. મૂળરાજ એક મહાન્ શિવ-મંત્ર હોવાથી અહરિપુનો જુદમાટ તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ તે અહરિપુને શિકસ્ત આપવાના ઇરાદાથી, એક મોટા લશ્કર સાથે તેના ભાઈ લાખાઈ-તને લઈને ચડી ગયો.

કારે જવાની ના કહેવા છતાં લાખાઈત એક દિવસે કુતુહળપૂર્વક તેજ દિશામાં શિકાર કરવા માટે ગયો. ત્યાં બહુ દૂર નીકળી જતાં તેને દરિયા કિનારે કેટલીક અપ્સરાઓ ધડીમા હમતી અને ધડીમાં રડતી જોવામાં આવી. તેમને પૂછતા જણાયું, કે તેઓ જામ લાખા કુનાણી થોડા સમય પછી દેવ થવાનો હોવાથી રડી રહી હતી. અને તેને વરવાની ઉત્કંઠાથી હમતી હતી.

કહેા—ઈંદ્ર પરીઉં પામનેં, જ હુંને લાખાઈત પાસ,

થાંધા લાખે તેં લોચુલો, કાં મહીને કાં માસ.

અપ્સરાઓના ઉપરોક્ત કથનથી લાખાઈતને નનાઇ લાગી. થોડે દૂર એક અપ્સરાને ધ્રુમટો તાણીને ઉભેલી જોઇ, લાખાઈતે તેનું કારણ પૂછી જોયું, તો તેને જણાવવામાં આવ્યું કે જામ લાખા સાથે એક મેધવાજ પણ શરૂ થઇને રણુમા પડવાનો છે. તેને એ ધ્રુમટાવાળી અપ્સરા વરવાની છે. આટલું કહેતાજ અપ્સરાઓ લાંબી અદસ્ત યઇ ગઈ. અને લાખાઈત અનેક તર્કવિતર્ક કરતો પાછો ફર્યો. લાખાઈત દક્ષિણ દિશા તરફ શિકારે ગયાની વાત જામ લાખાને જાણુ થતા તે તેના પર ક્રોધે ભરાયો, અને તેને કરોડોટ છોડી જવા ફરમાન કર્યું.

(૧૪)

વીર મૃત્યુ.

દુહો—લાખે મરણ સંભરેઓ, આઠમહીના અગ,
વારે મુંબ વગ, દગ દરે કંધીઓ.

ભાવાર્થ—જામ લાખાને આઠ મહીના અગાઉ તેના મરણનું ભાન થયું. તેણે પોતાના શરીરને દેરે અભિદાદ આપવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

દુહો—લાખો ચે મું બેલીયા, દેરે ડીજ ડાઘ,
માંન ઉધરડી ઉધીઆં, મુણી સિંધુ રાગ.

ભાવાર્થ—જામ લાખો જણાવે છે, કે હે બેલીઓ, મને દેશમાં અભિ-દાદ આપજો, કે જેથી સિંધુડાનો અવાજ માંભગીને હું કાઠવાર ભગી જીડું.

જામ લાખાને તેનું મૃત્યુ પ્રથમથીજ સૂઝી આવ્યું હતું. એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેનું અવસાન રણસંઘામમાં એક વીરનરને છાત્રે તેવુંજ થવાનું છે, તેવું પણ તેને ભાન થઈ ગયું હતું. આમ વીર મૃત્યુને લેટવાને ઇચ્છના આ ઠોડીલો રાજવી હવે અધીરો બન્યો હતો. વીર-મૃત્યુને પામીને અપ્સરાઓને વરવાને બદલે તે અત્યંત ઉત્કંઠિત બન્યો હોય, તેમ તે દરરોજ રાજગાદી પર બિરાજમાન થવા વખતે “હલહ હલહ હલહ” એવી ત્રણ ખૂમે મારતો. જામ લાખાની આવી આશ્ચર્યકારક વલણથી ઘણાને અત્યંત અચંબો લાગતો, પરંતુ તેણે પોતાના ખાસ અંગત સ્નેહીઓ સિવાય એના ભેદનું સ્ફોટન કોઈ પાસે કર્યું ન હતું.

આ વખતે જામ લાખાની અવસ્થા એકસો પચ્ચીસ વર્ષ ઉપર થવા આવી હતી. આમ છતાં તેના અંગની ઘાંધણી એક જુવાનના જેવીજ મજબુત હતી. તેનું કસરતબાજ શરીર હજી જેવું ને તેવું લટકે હતું. રણસંઘામનું નામ સાંભળતાં આજ પણ તેનાં રૂંવાડાં એકદમ ઉભાં થઈ જતાં.

સોરઠ-નામનસ્થળીનો ચુડાસમા વંશનો રાજા અહરિપુ જામ લાખાનો અત્યંત મિત્ર થતો હતો. ન્યારે અહરિપુ ઉપર મૂળરાજ

સોલંકી મોટા લશ્કર સાથે ચડી આવ્યો, ત્યારે તેણે પોતાના મિત્ર જામ લાખાને મદદ માટે આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું જેને માટે જામ લાખો રાત દિવસ ઝંખી રહ્યો હતો, તે યુદ્ધનું આમંત્રણ આપી પહોંચતાં તેની છાતી ગજગજ ઉછળવા લાગી. તેણે તરતજ લશ્કરની તૈયારી કરી લીધી અને પોતાના મિત્ર શ્રહરિપુની મદદે જવા તૈયાર થયો.

જામ લાખાને ખાતરી હતી, કે તે આ લડાઈમાંથી પાછો ફરવાનો નથી. આ કારણથી તેણે પ્રથમથીજ સઘળી વ્યવસ્થા કરી લીધેલી હતી. માત્ર તે એક સુવર્ણ-પુરસાની વ્યવસ્થા કરી શક્યો ન હતો. એ અમૂલ્ય વસ્તુ કેને આપી જવી, તે તેને સૂઝતું ન હતું. તેનો ભત્રીજો પુંચરો તેની આજ્ઞા ગહાર હોવાથી, એ પુરસો તેને આપી જતાં પણ જામ લાખાનું મન માનતું ન હતું. ઘણા વિચાર કરતાં છેવટે તેને એક ઇલાજ સૂઝી આવ્યો. તે પેટા સુવર્ણ-પુરસો લઈને ભુજથી દોઢેક ગાઉ પર આવેલા કુંડક અને કુંડકી નામના બે પાતાળી કુંડ પાસે આવી પહોંચ્યો. અને પોતાની બે અમોઘી અમાનત છત્રની પેઠે જાળવવાનું જણાવી તેણે તે સુવર્ણ-પુરસો એ પાતાળી કુંડની અંદર પધરાવી દીધો. સુવર્ણ-પુરસાની આવી વ્યવસ્થા કરીને જામ લાખો તરતજ ત્યાંથી પાછો ફર્યો. અને કેરાકોટ આવી, એક મોટા સૈન્યની સાથે તે તેના મિત્ર શ્રહરિપુની મદદે ઉપડી ચૂક્યો. રણ ઓળંગી તે મજલ દર મજલ કરતો આગળ ચાલવા લાગ્યો. અને જાણુમાલી નદી પાસે જ્યાં મૂળરાજનું સૈન્ય પડ્યું હતું ત્યાંથી થોડે દૂર તેણે પોતાની છાવણી નાખી.

મૂળરાજના પક્ષમાં તેના ખંડીઆ રાજાઓ, મારવાડના રાજા તથા કારંઈ સુધીના રાજા લડવા આવેલા હતા, અને શ્રહરિપુની મદદમાં કચ્છનો જામ લાખો ફૂલાણી તથા સિંધનો એક રાજા આવેલા હતા.

રાત્રિ પડતાં જામ લાખાએ પોતાના લશ્કરમાંના એક ચાલાક જાસુસ વેરાને ખીજત ત્રણ માણસો સાથે સોલંકીના સૈન્યની ખજાર મેળવવા મોકલી દીધા. આ ચારે જણ ચાલાકીથી મૂળરાજની ફાજમાં દાખલ થઈ ગયા, પરંતુ જામ લાખાનો લાણેજ લાખાઈત આ લોકોને

પ્રથમથીજ પીછાનતો હોવાથી તેણે તેમને જામ લાખાના જામુસો તરીકે તરતજ ઓળખી લીધા. સોલંકી સરદારો આ ચારે જણ પાંચેકદમ તૂટી પડ્યા. ઝપાઝપી ચાલવા લાગી. જામ લાખાના જામુસ વેરાએ બહાદુરીથી અનેક સૈનિકોને ચમપુરીમાં પહોંચાડી દીધા. પરંતુ મૂળરાજની ફ્રાજના અગણિત લડવૈયાઓ પાસે આ ચાર જણનું શું મળ્યું ? પ્રાણાન્ત સુધી લડતાં આ ચારે જણ આખરે રણમયદાનમાં પડ્યા.

દુહો—લાખે જામ હલાયા, વડા વાવમુ ચાર,
વાઘેલે વડે વિધા, સમેજા સરદાર.

ભાવાર્થ—જામ લાખાએ પોતાના ચાર મોટા જામુસોને મોકલાવ્યા પરંતુ વાઘેલાઓએ એ સુખા ધરકરના સરદારોને કાપી નાખ્યા.

દુહો—તેં વજાઈ વેરડા, વાવમુએંજ વટ,
હજારેમેં હિકડે, થોભે ઉભો થટ.

ભાવાર્થ—હે વેરડા ! તેં જામુસોના નામને ઉત્તવજ કર્યું. હજારોની ફ્રાજને ફ્રાડી નાખનાર તું એકજ હતો.

વેરાની બહાદુરીની વાત જ્યારે જામ લાખાના જામુવામાં આવી ત્યારે તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. ખીજેજ દિવસે તે પોતાની ફ્રાજને તૈયાર કરીને સોલંકીઓના સૈન્ય પર તૂટી પડવાને તૈયાર થઈ ગયો. યુદ્ધનો ડંકો ગડગડવા લાગ્યો. બંને પક્ષો એક બીજા પર તૂટી પડવાની તક શોધવા લાગ્યા. જામ લાખો પોતાના સૈનિકોને વેરાનું અનુકરણ કરીને પ્રાણાન્ત લગી પણ પાછી પાની નહિ ધરવાનું સમજાવતો તેમને ઉત્તેજિત કરવા લાગ્યો.

દુહો—લાખો ચેં ન ભજજે, વેરી વડા વસાય,
જીયણ વડો મિળીકે, લજતી મારાય.

ભાવાર્થ—જામ લાખો કહે છે, કે મોટા દુરમનો ઉભા કરી અને પછી લાગી જવું ન જોઈએ. જીવન તો સૌને વડાનું હોય છે. પરંતુ આપણી લાજ આપણને મરાવે છે.

ઉક્ષય ફ્રાજોનેના મુકાબલો થતાંજ લડાઈ ચાલુ થઈ. આ લડાઈમાં જામ લાખાએ પોતાનું પરાક્રમ આરી પેઠે બતાવ્યું. અને સોલંકી સૈન્યને જબરી શિક્ષસ્ત આપીને તેમનાં નેજા-નિયાન પણ જૂંટવી લીધાં.

હુહો—અઠે કોટે આયો ચડી, ફૂલાણી ફરકે,
ચરકી વાધેલા અચે, ઝંડા તિની ઝંટ.

લાભાર્થ—જામ લાખો ફૂલાણી આટકોટ પર ચઢી આવ્યો, અને
વાધેવાઓના ઝંડા તેણે ઝૂંટવી લીધા.

બીજે દિવસે મૂળરાજ સોલંકીએ પોતાની ફાજને વધારે બળ-
વાન બનાવી લીધી જે કાઠીઓને જામ લાખાએ કચ્છમાંથી નસાડીને
કાઠી મૂક્યા હતા,* તેમને પણ તેણે પોતાની મદદમાં બોલાવી લીધા
હતા. આથી સોલંકી લશ્કરનું બળ હવે સારીપેઠે વધી જવા પામ્યું
હતું. દિવસ ઉગતાંજ લડાઈ બહાર કરવામાં આવી મિંધુડાનો ગગન-
લેહી નાહ વાતાવરણને ગમ્મવવા લાગ્યો.

જામ લાખો પણ પોતાના સૈન્ય સહિત તરત તૈયાર થઈ ગયો.
એટલામાં કચ્છનો કપુરો મેઘવાળ જેના દાનવીરપણાને ચારણોએ
જામ લાખાની દાતારી સાથે સરખાવેલ છે, તેને જામ લાખાની કૃપાની
ખમર પડતાં તે પણ તરતજ પોતાના અશ્વને તૈયાર કરી શસ્ત્ર-
સજ્જ થઈને મારતે ઘોડે જામ લાખાની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો.

કપુરાને આવા કટોકટીના પ્રસંગે આવી પહોંચેલા જોઈને જામ
લાખાને અત્યંત આનંદ થયો જામ લાખાએ તેને શાળાશી આપી.
અને તેને પણ સાથે લઈને કચ્છ-નરેશ જામ લાખો ફૂલાણી તેજ
વખતે રણસથાનમાં ફૂલી પડ્યો.

ઉભય સૈન્યોનો ભેટો થતાજ તત્વારોની ઝડીઓ ચાલવા લાગી
શૂરવીરો સામી છાતીએ ઘા ઝીલતા જંગના મયદાનમાં ઝૂમવા
લાગ્યા હાયરોના પગ આ દેખાવ જોઈને ફૂટી જતા તેઓ ઉભી
પુછડીએ નાસલાગ કરવા લાગ્યા શૂરવીર ચોંટા ખોના કપાઈ ગયેલા
હાથ-પગ આદિ અવયવો જમીન પર ટપોટપ પડવા લાગ્યા. શોણિ
તની છોળો ઉછળવા લાગી અને દારૂણ યુદ્ધ મચી રહ્યું.

* જામ લાખાની વિરુદ્ધમાં કાઠીકુમણીએ એક ગીત બનાવેલું હોવાથી
તેણે તેને કાઠી મૂકી હતી એજ ગીત કાઠીઓએ કાઠીકુમણી પાસેથી
ગવડાવેલું હોવાથી, તથા જામ લાખાના સમગ્ર ભુવડ આવડને પણ કાઠી
ઓએ મારી નાખેલ હોવાથી જામ લાખાએ કાઠીઓ પર ચઢી જઈને તેમને
મારી મારીને કચ્છમાંથી કાઠી મૂક્યા હતા.

આ વખતે મૂળરાજ સોલંકી તથા તેનો બાઈ લાખાઈત જામ લાખા પાસે તેમના પિતાનું વેર લેવા તેને રણસંઘામમાં શોધવા લાખ્યા. તદ્વારોની રમઝૂ વચ્ચે જ્યાં કચ્છનો ઠેસરી જામ લાખો ઝઝૂમી રહ્યો હતો, ત્યાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. રણખેલના ખેલનમાં મસ્તે બની રહેલા જામ લાખા પર તેનાં બાણેજ લાખાઈતે “આ બાપનું વેર” એ શબ્દોના ઉચ્ચાર સાથે પછવાડેથી બરછીનો ઘા કર્યો, આ ઝોચીતો ઘા થવાથી જામ લાખો ચમકી ગયો. એ નવી દિશાના હુમલાનો સામનો કરવા તે તૈયાર થાય, ત્યારપહેલાં તો મૂળરાજ સોલંકીએ તેના પર પોતાના સઘળા બળથી બીજો હુલ લેણુ ઘા કર્યો. અને તેજ ક્ષણે કચ્છનો આ પ્રતાપી ભૂપાળ જામ લાખો કૂલાણી પોતાના ઘોડા પરથી ધમ! દેતો જમીન પર તૂટી પડ્યો. તેમજ તેની સાથે લડતાં પેલા કપુરા મેઘવાળનો પણ અંત આવ્યો.

હુહો—અચી કૂલાણી ફરારેઓ, રારે મંદાણુ,
મૂળરાજેજી સાંગસે, લાખો મારાણુ.

લાવાર્થ—આખો કૂલાણી રણખેલનમાં ઝઝૂમવા લાગ્યો. અને ભયંકર યુદ્ધ મચી રહ્યું. મૂળરાજની સાંગ વડે જામ લાખાનો અંત આવ્યો.

હુહો—બાબરીયા ને બોરીયા, કાડી હુવા હુનર,
ભગા જે સો વાર, તિની લાખો મારેઓ.

લાવાર્થ—બાબરીયા, બોરીયા ઇત્યાદિ અનેક કાડીઓ જેઓ જામ લાખા પાસેથી નાસી છૂટ્યા હતા, તેમની સાથે લડતાં જામ લાખાનો સ્વર્ગવાસ થયો.

છાપો.

સંવત દસરોં એક, માસ કાર્તિક નિરંતર,
પિતા વેર હલ ગ્રહે, સાડ દાખેઅત સદર;
પડેસમા સો પનર, પડે મોલંકી સો ખર,
સો ઓગણીસ ચાવડા, મુઆ રણખન રાજવર;
મંગલ ગાયે અપ્પરા, સેલ ગિંહ નામો સરે,
આઠમે શુક પક્ષ ચાંદ્રણે, મૂળરાજ લાખો મરે.

આમ કચ્છના મહાન પ્રતાપી રાજવી જામ લાખા કૂલાણીનો આટલો પાસે જાંબુમાલી નદીના કિનારા પર એક વીરનરને છાજે

તેવીરીતે સામી છાતીએ લટતાં દેહાંત થયો. જામ લાખાનો પાળીએ
અઘાપિ ત્યાં હજાર વર્ષનાં શૌર્ય-ગીત ગાતો ઉભો છે. દર વરસે
ત્યાં મોટો મેળો ભરાય છે. અને ભરવાડણો તેમજ રખારણો તેની
પ્રતિમાને દૂધ વતી નહુવડાવે છે.

જામ લાખાએ એકંદરે એકસો પચ્ચીસ વર્ષની લાંબી જિંદગી
લોગવી સ્વર્ગગમન કર્યું. તેની જિંદગીનાં વરસોનો કાર્યક્રમ બતા-
વતું એક પુરાણ ચારણી ગીત નીચે મુજબ છે:—

છાપો.

પ્રથમ વરસ પચવીસ, પાટ બેઠા પાટાધર,
ધમળ-મંગળ પ્રજામતે, કનક કૂલે કૂલાધર;
પૂરાં વરસ પચાસ, ફેરીયો કટક કૂલાણી,
નભાય નર નવખંડ. આણુ ફેરી આપાણી.

જામ સૂર સખાત, લાખે જસ ભારો લીયો,
પચવીસ વરસ દૂણા પછી, કોટ રાજ કેરે કીયો.

(૧૫)

વિરહ.

જામ લાખા કૂલાણી જેવા એક મહા પરાક્રમી પુરુષ-પુંગવના
અવસાનથી દેશ-દેશાવરોમા હાકાકાર વર્તી રહ્યો. તેમા પણ કચ્છ
તો જાણે જામ લાખાના અવસાનથી કાણું ધમ! પડી ગયું. જ્યાં
જેમએ ત્યાં શોકનાં શ્યામ વાદળાં છવાઈ રહ્યાં. એવો ભાગ્યેજ કોઈ
કચ્છી હરો, કે જેની આંખો જામ લાખાના અવસાનથી ભીની નહિ
થઈ હોય! જામ લાખાના સ્વર્ગગમનના વર્તમાન જ્યારે ચીનાઈ-
બેલામાં વિક્રીયા દાતારને પ્રાપ્ત થયા, ત્યારે તેના હૃદયમાં પણ અ-
ત્યંત દુઃખ થયું. તે સોમગ બારોટને સાથે લઈને જામ લાખાની
લોકિક માટે કેરાકોટ આગ્યો અહીં પગલે પગલે યાદ આવતી જામ
લાખાની સ્મૃતિઓથી વિક્રીયા દાતાર અને સોમગ બારોટનું હૃદય
જામ લાખાના દુઃખદ વિયોગથી ઘેરાઈ ગયું. આ બંને જણુ જામ
લાખાની મુલાકાતનાં મીઠાં સ્મરણો સંભારતા ફરતા ફરતા જામ

લાખાના બંધાવેલા વિશાળ શિવાલય પાસે આવી પહોંચ્યા. જામ લાખા જેવો એક મહાન્ દાતાર આ દુનિયામાંથી સદાને માટે વિદાય થઈ જવા છતાં અટોલ ઉભેલા એ દેવળને જોઈને સોમંગ બારોટની આંખોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલવા માંડ્યો. તે પેલા દેવળને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:—

દુહો—ડેવર તું હરી, સુરો ભુક્ષા ન થું,
લાખે જોડો મહીપતી, વેઓ મિત્ર મરી.

ભાવાર્થ—હે દેવળ! જામ લાખા જેવો મહીપતિ મિત્ર મરી જવા છતાં તું ભાગી જઈને ભુક્ષા કેમ ન બની ગયો?

વિક્રીયો દાતાર અને સોમંગ બારોટ અહીંથી આગળ ચાલવા લાગ્યા. થોડે દૂર જતાં આંમલીઓનાં વિશાળ વૃક્ષ આવ્યાં. આ આંમલીઓની શીતળ છાંયડીમાં બેસીને જામ લાખાએ અનેક વખત ચારણ-ભાટ આદિ યાત્રિકવર્ગને દાનમાનથી સંતોષ્યા હતા. એ આંમલીનાં ઝાડો જોઈને, સોમંગ બારોટને જીનાં સંભારણાં યાદ આવી જતાં તે બોલ્યો:—

દુહો—જીની થઈયે જીરાણ, તો કેડીય ઘણેરા સંભરે,
ડિંકે કેા પુરાણ, લાખે જોડો મહીપતી?

ભાવાર્થ—હે આંમલી! તું ધણી જીની હોવાથી તને ઘણા અસહન દિવસો સંભરતા હશે. તેં આજ લગી કોઈ જામ લાખા જેવો મહીપતિ નિહાળ્યો હોય તો કહે.

જામ લાખા જેવો એક અનુપમ દાતાર નીકળી જવા છતાં એ આંમલીનાં વૃક્ષોને ફૂલોથી ફેરી રહેલાં જોઈને સોમંગ બારોટના હૃદયમાં લાગણી થઈ આવતાં તે બોલ્યો:—

દુહો—અકલહીણી આંમરો, ફૂલે ફેરી રધયે,
લાખે જે લગલે, તું ન લડે વકયે.

ભાવાર્થ—હે અકલ વગરની આમલી! તું ફૂલોથી શું મહેકી રહી છે? જામ લાખાની વિદાય સાથે તું પણ કેમ આવી ગઈ નહિ?

જામ લાખાના વિયોગથી સુની બની ગયેલી આંમલી પોતાની મૂક વાણીથી બોલે એવો જવાબ આપતી હતી કે.—

દુહો—લડીયાં દીં લાજે પોઆ, પાકં વર્ધનું પાતાર,
લાજે જે આધાર, વિડી ગારીયાં દીંયડા.

સાનાર્થ—જમ લાખાની પાછળ હું કેનીરીતે જઈ રાકું ? મારાં
મૂળીયાં તો છેક પાતાળમાં પટોળી ગયાં છે. હું જમ લાખાના પવિત્ર
નામને આધારે દિવસો ગાળી રહી છું. *

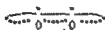
આમ જમ લાખાના અવસાનથી કેરાકોટનો પત્થરે પત્થર
જાલે રડી રહ્યો હોતો. ત્યાં બેઠાં ત્યાં થોક, નિરાશા અને શૂન્યતા
પોતાના ઘોર સ્વરૂપમાં છરાઈ રહ્યાં હતાં. અબ્યવસ્થા અને અરાજ-
કતાનું ભૂત જાલે કંચ પર ડાળા પુરકાવી રહ્યું હતું.

જમ લાખાના વિયોગથી ભારે ઝનેઝાં હૈયાંથી વિક્રીયો દાતાર
અને સોમંગ બારોટ કેરાકોટમાંથી વિદાય થયા કેરાકોટની સપાટી
સ્થિતિ એકાએક પલટી ગએલી જોઈને સોમંગ બારોટ જતાં જતાં
બોલી ઉઠ્યો:—

દુહો—નાંય લાખો નાંય ઝોડ, નાંય મેરાંદે મેડીએ,
વ્યા વરતાએ કોડ, કોડીલા ઈ કંચળા.

સાનાર્થ—નથી જમ લાખો, નથી ઝોડજી રાણી જસમા, અને
નથી મહેલમાં મેરાંદેવી. કંચળા એ કોડીના પોતાના કોડ પરિપૂર્ણ કરીને
આવી નીકળ્યા.

કંચળા ઇતિહાસ પટ પર મહાપ્રતાપી જમ લાખા કૂલાણીનું
નામ આજે અમર છે અને સદા સર્વદા રહેશે.

* જમ લાખાના વખતનો કેરા-કોટનો ખડેર સમો કિન્ને, તથા
ખડખડી ગએલું છણું દહેડું હજાર વર્ષોની એ ભવ્ય ગાથા ગાતા આજ-
પણ ત્યાં ઉભા છે. તેમજ લેખિકા કિત મુજબ જમ લાખાના રામયની કેટલીક
પુરાત આમનીઓ પણ ત્યાં અઘાપિ મોલુદ છે.

મકરણ ૫ મું.

જમ પુંઞરો.

(૧)

પદ્મગઢની સ્થાપના.

દુહો—સામે ખરચે લખ, ફરે કોટ અડાયો,
ગંઠમે હુવે ગરચ, ત પદ્મર અડાય પુંઞરો.

જમ લાખા ફૂલાણીના કેરાકોટના વાસ્તુ સમયે પુંઞરાએ કે
કોટ જઈને ત્યારે જમ લાખા પાસે ઢંઢક શાસની માગણી ક
ત્યારે એક ચારણે તેને ઉપદેશ આપ્યો મહેલું માધું.

ચારણતું મહેલું સાંભળીને પુંઞરાને રોગ ક્રોધ વ્યાપી ગયો
તે તરતજ શુસ્તાથી લાલચોળ બનીને બોલી બોલ્યો:—

દુહો—ચારણ મેલ્યાં મ માર, આંઉં પુંઞરો ઘાએજો,
ધીએ ભલેં સિર ધાર, પણગઢ અડાયો પિંઢજો.

ભાવાર્થ—હે ચારણ! તું મહેલું માર નહિ હું માફાનો કે
પુંઞરો છું. મારું મસ્તક ધડથી જુડું ભલે પડી જાય, પણ હું હવે મા
પોતાનોજ કિલ્લો તૈયાર કરાવીશ.

ચારણ પણ પૂરો હતો. પુંઞરાનાં હઠાગ્રહી વચનો સાંભળી
તે બોલ્યો:—

દુહો—પુંઞરા થી તું ડાઉડે, વડા મ કલ વેણ,
ખાંખડ થીંધી ગઢડી, તડે સંભારજ વેણ.

ભાવાર્થ—હે પુંઞરા! તું ડાલો થા. અને ભારે પડતા બોલ
મા તારો કિલ્લો વેરાન બની જશે. અને તારેજ તને મારાં વ
માદ આવશે.

ચારણના શબ્દોએ પુંઞરાના ક્રોધમાં જણે ધી હોમ્યું.
બોલ્યો:—

હુહો—પાણી આપ હરામ, માંકે કેરે કોટજો,
હૈયે હિકડી હામ, પદ્મર કે પટલુ કરાં.

ભાવાર્થ—મને કેરાકોટનું પાણી હવે હરામ છે. મારા હૃદયમાં હવે પદ્મરને પાટણ બનાવવાની ઐક્ષ્ણ ઉત્કંઠા છે.

આટલું કહેતાંજ પુઅરો કેરાકોટથી આવતો થયો, અને તરતજ પદ્મરગદનો કિંલો ચણાવવાની પેરવી કરવા લાગ્યો. જામ લાખાનો કેરાકોટનો કિંલો તૈયાર કરનાર ગૈધરનો પુત્ર તેના બાપ કરતાં પણ કારીગરીમાં સવાયો ઉતરે તેવો હતો. તેને તેડાવીને પુઅરાએ પદ્મરગદ બાંધાવવાનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું.

પુઅરાના હરબારગદનો ઘેરાવો મુતારી ૩૫૦૦ ગજથી પણ વિશેષ રાખવામાં આવ્યો હતો. અને તેની અંદર “નિઢીમેડી” અને “વડીમેડી” નામના બે સુદર રાજમહેલો ઉભા કરવામાં આવ્યા. આ બે અનુપમ મહાલયો ઉપરાંત ટંકશાળ, નગારખાનું, ઘોડાર તથા રાજ્યના કામદાર વર્ગના નિવાસ માટે પણ સુદર મકાનો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં.

“વડી મેડી” ની બાંધણી અત્યંત નમુનેદાર કરવામાં આવી હતી. પચાસ માણસો પણ જેને મહામુશ્કેલીએ ઉઠાવી શકે, એવી અત્યંત વિશાળ શિલાઓ એમાં વાપરેલી જોતાં, કચ્છી કારીગરોની ઉત્કૃષ્ટ કળા માટે કોઇને પણ આશ્ચર્ય જણાયા વિના રહે નહિ. એ સમયમાં ચોસઠ યજમાનો દીવાનખાના ઉત્તમ કોટિનાં ગણાતાં હતાં. પરંતુ જામ પુઅરાની આજ્ઞાનુસાર એ બે માળના રાજ્ય-ભુવનનો પહેલો માળ ચોર્યાશી સુદર સ્તંભોવડે સુશોભિત કરવામાં આવ્યો હતો. તેમજ પહેલા માળ પરની અગાસી પણ ચારે બાજુએથી ખુલ્લી હોવા છતાં ચોર્યાશી સ્તંભોવાળી મજબુત પત્થરોની છત વડે છવાઈ રહેલી હતી અને ખાસ ખુબીની વાત તો એ હતી, કે એ દરેક સ્તંભ એકેક સળંગ પત્થરમાથી ઘડી કાઢવામાં આવેલો હતો. દરેક સ્તંભનો ચોરસ શિરોભાગ મનુષ્ય અને અન્ય પ્રાણીઓની આકૃતિઓના સુદર કોતરકામથી અક્ષિત થયેલો હતો છતાં માટે વપરાયેલી પાંચપાંચ ગજની ભારે ખમ શિલાઓ આજના યાત્રિક યુગને પણ પડકાર કરી રહી છે. હરબારગદનું અવેશદ્વાર સુક્તિ પૂર્વક

નાતું હોવા છતાં ધરણમ બાંધણીનું હતું. રાજગઢની વચ્ચે એક વિશાળ એક રાખવામાં આવેલો હતો. રાજ્ય મહાલયોના બાંધકામમાં ખાસ ધ્યાન એવે એવી વિશિષ્ટતા એ હતી, કે તેમાં કંઈએ ચુનાનો કે એવા ચીકટ પદાર્થનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો ન હતો. એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમાં લાકડાનો એક કટોક પણ કયાંય વાપરવામાં આવેલ ન હતો.

“નિંદી મેડી” માત્ર એકજ માળનું મકાન હતું. તેના ચણતરમાં પણ પત્થરો, સ્તંભો વગેરે “વડી મેડી” ની માફકજ વાપરવામાં આવ્યાં હતાં. આ “નિંદી મેડી” “અધો તરો” ના નામથી ઓળખાતી. લોક વાચકા પ્રમાણે તે માત્ર અર્ધા દિવસના ટુંક સમયમાંજ બાંધાઈને તૈયાર થયેલી હતી.

ઉપરોક્ત કથનાનુસાર પદ્મગઢનો કિલ્લો ત્યારે સંપૂર્ણ તૈયાર થઈ ગયો, ત્યારે પુઅરાને ખાતરી થઈ, કે તેના ગઢની બરોબરી કરી શકે એવો એકે કિલ્લો કચ્છમાં નથી. આથી પુઅરાને એવો ગર્વ આવી ગયો, કે તેનો સમોવડીઓ હવે કોઈપણ ન હોવાથી તેના જેવો કિલ્લો પણ કોઈનો નજ હોવો ભ્રમ છે. છતાં ત્યાંસુરી પદ્મગઢનો બાંધનાર ગૈધર હયાત હોય, ત્યાંસુધી એવોજ કિલ્લો બીજે કયાં તૈયાર થવાની ધાસ્તી પણ રહેજ. આ સ્થિતિ દૂર કરવાને તેણે પેલા ગૈધરને બોલાવીને પ્રથમ તેની અપૂર્વ કામગીરી માટે પુષ્કળ ઇનામ આપ્યું. અને ત્યાર પછી તરતજ તેના બંને હાથ કાંદામાંથી કપાતી નાખ્યા ગૈધરના ડાંડા ઢલમ થઈ જવાથી તેની ધોરી નસો પણ કપાઈ ગઈ, અને ગૈધર એક દુઃખની ચીસ પાડીને જમીન પર ઢગી પડ્યો.

હુહો—ગૈધર હાથ હણી કરે, છણી ચેઓ સે કામ,
“હું છજાંતોઆંઉં, તો હું છજને પુઅરા!”

ભાવાર્થ—ગૈધર એક ચીમ સર્વેજમીન પર ઢળી પડ્યો અને બોલ્યો કે “હે પુઅરા! જેની રીને હું પડું છું તેવીજ રીને હું પણ પડીશ.”

હુહો—ગૈધર હાથ વડે વિરા, કરે કૂડો કમ,
એકા મ કર અંકમ, ભુછી કર તો પુઅરા!

ભાવાર્થ—જેધરના હાથ કાપીને પુંચરાએ ભુંડું કર્મ કર્યું. હે પુંચરા ! એવાં પાપ કર્યો કર મા.

કાંઠાં કપાઈ જવાથી જેધર મરણ પામ્યો. પરંતુ તેની સ્ત્રી સતિ હોવાથી તેને સત ચડ્યું. તે તેના પતિ પાછળ બળી મરવા તૈયાર થઈને તેના પતિની ચિત્તા પાસે આવી પહોંચી. પદ્મગદના સઘળા લોકો સતિ માતાને પગે હાગવા અને તેના આશીર્વાદ લેવા આવી પહોંચ્યા.

આ વળતે પુંચરા પણ સતિ માતાના આશીર્વાદ લેવા આવી પહોંચ્યો. પરંતુ તેને જોતાંજ સતિએ તેને શાપ આપ્યો કે:—

હુહા—ફિટ ફિટ તોંકે પુંચરા ફિટઈ તોજ જમાર,
વેરાણુ મુંજ વાસ, તોડા થીંધા તુહીંજ,
ઉત્તર ડિસતું અર્ધીંધા, જમડેં જોડા સત,
માડ મારાજનેં મુલકલ, પત ન રેંધી પુંચરા!
ખાંગી થીંધી મીડીયું, પોંધો ગઠ પાતાર,
પર પોંધો હી ખોયડા, સે સંભારજ પુંચરા!
ગાંડા ચરંધા ગાઠ મેં, કૃત્તા પોંધા ખીર,
મેડી મથે મરનેં, જડેં અર્ધીંધા ખીર.

સતિનો શાપ સાંભળીને પુંચરાને કંપારી વહૂદી. તે બે હાથ બેડીને દામા-ચાચના કરતો બોલ્યો:—

હુહો—મું સામું મ ન્યાર, ન્યાર આઈ જમાઈ કે,
કર કીં કચ્છલ વાર, તરાર રખ સામાઈલ.

ભાવાર્થ—હે દેવી ! મારા કામ આમે ન જોતાં જમાઈ અર્ધાત જમપદ તરફ જો અને કચ્છળા સમાજોની આણુ કાચમ રહે એવું કંઈ કર.

આ સાંભળી સતિ બોલી:—

હુહો—તાર અર્ધીંધી સિંચતું, ઈંદા તોજ ભા,
સામાઈ રોંડી કચ્છમેં, પસુ તું પછડાનેં પુંચરા!

ભાવાર્થ—કચ્છની વાત કરનારા, તારા ભાઈઓ મિંધમથી આવશે. સમા ખીરની આણુ કચ્છમાજ રહેશે પરંતુ તારો વિનાશ થશે.

આટલું કહેતાંજ સતિ સૂરભાઈ ચિત્તા પર ચડી બેડી. ચિત્તા

ભડભડાટ કરતી સળગવા લાગી. ઢાલ-શરણાઈ આદિ વાજિંત્રોના અવાજથી, અને “જે અંબે-જે અંબે” ના પોકારોથી વાતાવરણ ગાળ ઊઠ્યું:

હુહો—સૂરત સતીજ સિજસે, થઈ દિક્કો તાર,
અગન ઝર્યો તે અંગુઠે, પુગી ધણીજે ધુઆર.

ભાવાર્થ—સતિ અને સૂક્ષ્માં તેજ એકતાર બની ગયાં. સતિને અંગુઠેથી અગ્નિ ઝરતાં તે પ્રજુના દરઆરમાં પહોંચી ગઈ.

પુંચરો વ્યગ્રચિત્તે પાછો ફર્યો. તે દિવસથી સતિ સુરભાઈનો શાપ તેના અંતરમાં ઠાંટાની માફક ખટકવા લાગ્યો.

(૨)

શિવાલયનું આગમન.

જામ લાખો ફૂલાણી જ્યારે નગર પારકરના રાણા ચાંદ પર ચડાઈ લઈ ગયો હતો, ત્યારે તે રાણા ચાંદને ચિક્કસ્ત આપીને પોતાના ભત્રીજા પુંચરાનું સગપણ રાણા ચાંદની કુમારી ભેડે કરી આવેલો હતો. જેમ રાણો ચાંદ એક મહાન શિવમક્ત હતો, તેમ તેની કુંવરીની પણ એવી ટેક હતી, કે શંકર પૂજન કર્યા પછીજ કોજન લેવું. આ ઉપાય પિતા-પુત્રી રાતદિવસ શંકર-સેવનમાંજ નિમગ્ન રહેતાં.

રાણા ચાંદની કુંવરી ઉંમર લાયક થતાં તેનાં લગ્ન નક્કી કરવામાં આવ્યાં. અને આણાંની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી. પરંતુ આ વખતે સુફકેલી એ. ઉલી થઈ કે રાણા ચાંદની કુંવરી તેના ઇષ્ટદેવના મંદિરથી લેશ પણ દૂર થવા તૈયાર ન હતી. શંકર-મંદિરનો ત્યાગ કરી જવા કરતાં તે મરણને વધારે પ્રિય ગણતી હતી. આ વિષમ પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થતાં રાણો ચાંદ એક મોટા ધર્મ-સંકટમાં આવી પડ્યો. એક તરફ જામ પુંચરાનો ભયંકર ખૌફ હતો. અને બીજી તરફ તેની વહાલી પુત્રીનું અટૂટ બિરદ હતું. આ બે વિરોધી બાબતો વચ્ચેથી માર્ગ કાઢવામાં રાણો ચાંદ સુંઝાઈ પડ્યો. જ્યારે

તેને એકપણ ઇલાજ સૂઝ્યો નહિ, ત્યારે કંટાળીને તે પોતાના ઇષ્ટ-
દેવ શિવ પર કમળપૂજા કરવા તૈયાર થયો. રાણો હાથમાં તસ્વાર
લઈને જેવો પોતાના મસ્તક પર તેનો ઘા કરવા જાય છે, કે તરત
જ મહાદેવ પ્રસન્ન થયા, અને તેની પુત્રી સાથે પદ્મરગઢ જવાનું
વચન આપ્યું. પરંતુ રસ્તામાં કુંવરીએ ક્યાં પણ પાછું ફેરવીને
જેવું નહિ એમ પણ તેને કહેવામાં આવ્યું.

મહાદેવની પ્રસન્નતાથી સોદા રાણાના હૃદયની ચિંતા દૂર થઈ.
ત્યારે તેણે આ વાત તેની કુંવરીને જણાવી, ત્યારે તેને પણ અત્યંત
આનંદ થયો. કુંવરીના આણીની તૈયારી કરવામાં આવી. અને તેજ
રાત્રે આણીની વેલ પદ્મરગઢ તરફ ચાલવા લાગી. આગળ વેલ અને
પાછળ મહાદેવનું દહેરું ચાલવા લાગ્યું. પ્રભાત સમયે જ્યારે વેલ
પદ્મરગઢના દરવાજામાં દાખલ થઈ, ત્યારે સોદીરાણીની દાસી બોલી,
‘કે આવું મોટું દહેરું આ નાનકડા દરવાજામાં શી રીતે દાખલ થઈ
શકશે? દાસીની આ વાત સાંભળીને બાઈએ વેલનો પડદો ઉઘો
કરીને દેવળ તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો, કે તેજ વખતે દેવળ પદ્મરગઢના
દરવાજા બહારજ અટકી ગયું. એ દેવળ આજ પણ હજાર વર્ષની
એ ભવ્ય ગાથા ગાતું પદ્મરગઢના ખડખડી ગએલા દરવાજા બહાર
જીર્ણ સ્થિતિમાં ઉભું છે.

હુલો—સંભધ શોંઢી હલેઓ, ઉવર ડગમગી,
અચી પદ્મર પુંઅરે, ઉત્તે રેઓ અટકી.

સાવાર્થ—દેવળ તૈયાર થઈને આવતા માંડ્યુ. અને પુઅરાના પદ્મરગઢ
પાસે આવીને અટકી ઉભું રહ્યું.

(૩)

પદ્મરગઢ પરણે છે.

પુંઅરાએ પદ્મરગઢનો કિલ્લો તૈયાર કરીને, તરત તેને પરણા-
વવાના* વિચારો કરવા માંડ્યા. તેણે પોતાની કચેરીના સઘળા સર-
દારોની સલાહ લીધી, પરંતુ પુંઅરાનો સામનો કરે એવો એક પણ

* ગઢ પર મોઈ લરકર લઈને ચડી આવે ત્યારે ગઢ પરણ્યો ગણાય.

રાજવી કોઇને જણાયો નહિ. બહુ વિચાર કરતાં છેવટે ધુમલીના વીયડ શુર્જરની લાજ લાગી. વીયડ શુર્જર એ અરસામાં એક પરાક્રમી રાજા ગણાતો. આથી પુંઞરાએ પોતાના માણસોને તૈયાર કરીને તેમને વીયડ શુર્જરની આથો વાળી આવવા માટે મોકલી દીધા.

હુહો—પુંઞરે કયા પરિયાણ, બરડે તેં ખરીયા,
તિનીં વિંઝીને વારયું, લોકું લિક મથા.

ભાવાર્થ—પુંઞરાએ બળવાન સરદારોને ખરડા હુંગર પર મોકલવાની તૈયારી કરી અને તેમણે ત્યાંથી આવેને વાળીને આવવા માંડ્યું.

પુંઞરાના માણસો આથો વાળીને જાય છે, એવા સમાચાર વીયડ શુર્જરને મળતાં, તેણે તરતજ ફેજ તૈયાર કરીને તેમની પૂંઠ પકડી. વીયડ શુર્જરની ફેજ અપાઠાબંધ પુંઞરાના લશ્કરને પહોંચી ગઇ. બંને લશ્કરનો લોટો થતાંજ અપાઠપી આવવા લાગી. વીયડ શુર્જરનો બળવાન લશ્કરે થોડીજ વારમાં પુંઞરાની ફેજનો ઘણુ વાળી નાખ્યો. વીયડ શુર્જરની ફેજ વિજય દરી આવેને લઇને પોછી ફરી.

ન્યારે આ વાતની પુંઞરાને ખબર પડી ત્યારે તેને ઘણો શુસ્સો ચઢ્યો. તેણે એક મોટું સૈન્ય તૈયાર કર્યું, અને ફરીથી વીયડ શુર્જરની આથો વાળી લાવવા મોકલી દીધું. આ લોકો બરડે પહોંચી જઇને વીયડ શુર્જરની સાંઢણીઓનું એક મોટું ટોણું હરી લાવીને કચ્છમાં ઉતરી પડ્યા.

પુંઞરાની વારંવારની આવી દરતીથી વીયડ શુર્જરને ઘણો શુસ્સો ચઢ્યો. તે પણ એક મોટા લશ્કર સાથે પુંઞરાને તેના અભિ-
માનનો સ્વાદ ચખાડવા રણ ઝોળાંગી કચ્છમાં આવી પહોંચ્યો.

હુહો—ચાંવત ફરે ચડેઓ, શુજર ધુમલીઆ,
પવાડા પુંઞરે બેલીઓ, ઘણાં વિચ કેઆ.

ભાવાર્થ—વીયડ શુર્જર ધુમલીથી ફેજ લઇને ચડી આવ્યો. રસ્તામાં પુંઞરાના સરદારોએ તેની માથે ઘણીવાર અપાઠપી કરી.

વીયડ શુર્જર કચ્છમાં ઠેકઠેકાએ લડકાટ કરતો પુંઞરાના પદ-
રંગ પાસે આવી પહોંચ્યો અને પુંઞરાના ગદને તેણે ચારે બાજુથી

ઘેરી લીધો વીયડ ગુર્જર જે મહીના લગી ઘેરો ઘાલી પડી રહ્યો છતાં પદ્મગઢનો એક પત્થર પણ તે ખસેડી શક્યો નહિ. અવાર નવાર તક મળતા ઉભય લશ્કરો વચ્ચે અપાઝખી ચાલતી, અને જ ને પક્ષના માણસો યોડા ઘણા પ્રમાણમાં રણમાં પડતા આમ જેમ જેમ વખત જતો ગયો, તેમ તેમ જ ને પક્ષો નબળા પડતા ગયા આ કારણથી આખરે એવો નિર્ણય થયો, કે લશ્કરી માણસોને રોજ રોજ કેટલે કરાવવા કરતા દરેક પક્ષમાંથી ખખ્ખે જળવાન યોદ્ધાઓએ ઘડાર મથદાનમાં પડવું, અને તેમની હારજીત પર લડાઈની હારજીતનો આધાર રાખવો આવો કરાવ થતાં આ તરફથી જામ પુઅરો અને પેલી તરફથી વીયડ ગુર્જર પ્રથમ મહા-યુદ્ધમાં ઉતરે, એવું નક્કી થતા આ જ ને યોદ્ધાઓ તૈયાર થઈને મહા-યુદ્ધ માટે મથદાનમાં ફરી પડ્યા.

જ ને જણ અતૂલ જળવાન હતા અને તેવાજ એલાડી હતા પ્રાત કાળથી મધ્યાહ્ન લગી તેમણે યુદ્ધ ચાલુ રાખ્યું છતાં કોઈની હારજીત થઈ નહિ જ ને જણ પોતપોતાના દાવ ખેલતા એક ખી-જાને બૂલથાપ આપવા ચત્ન કરી રહ્યા હતા પરંતુ કોઈ કોઈથી ગાજ્યો જાય એવો ન હતો ઉવટે વીયડ ગુર્જરને જામ પુઅરાને ઉપલાવી પાડવાની એક સુંદર તક હાથ આવી જતા, તેણે તરતજ તે તકનો ઉપયોગ કરી લીધો, અને જામ પુઅરો ચિત્તોપાટ જમીન પર પટકાઈ પડ્યો વીયડ ગુર્જરની જીત થતા તેના લશ્કરમાં હર્ષના પોકારો ગાજવા લાગ્યા.

હુલો—સંજે સામંત ઉઘેચ્યા, ખીટયા અચી ખાન,
વીયડ મોડે માન, પલમે પુઅરે જામજો.

ભાવાર્થ—જ ને સામંતો મેદાનમાં પડીને યુધ્ધ કરવા લાગ્યા અને વીયડ ગુર્જરે આખરે એક પલકમાં પુઅરાનું અભિમાન હિતારી દીધું.

મહા-યુદ્ધમાં જામ પુઅરાની હાર થતા હવે એક શસ્ત્રયુદ્ધ ખેતવાનું ગાકી હતું વીયડ ગુર્જરની અધ્યાગ શક્તિ અને સ્ફુર્તિ જોઈને જામ પુઅરાને ખાતરી થઈ, કે તે પોને તેને હરાવી શકે એ વાત સુશ્કેલ છે આથી તેણે સિંધ-ગોમતુરના હમીર સૂમરાને પોતાની મદદે બોલાવવાનો વિચાર કર્યો.

હુહો—માહે હુલાય મોમતુર, કોઠે સિંધ હમીર,
સંગ ડીઆં સુમર, બ્યા પદર ડીયાં વીર.

ભાવાર્થ—પુંઅરાએ હમીર સુમરાને માણસ મોઢવીને જણાવ્યું, કે
જો તું મારી મદદમાં આવીશ, તો હું તને સગપણ આપીશ, તેમજ જો-
ગીરા પણ આપીશ.

હુહો—ખીયાણે ખીયાણે લખ ડીવાં, ઘોડા ડીયાં ગચ્ચ,
સમે કારણ સૂમરા, સોંઠી વેલો અચ્ચ.

ભાવાર્થ—તારી દરેક મજલ માટે લાખોની રકમો આપીશ, તેમજ
અસંખ્ય ઘોડાઓ આપીશ. મારે હું ચૂમરા સરદાર ! તું આ મમા જમની
મદદ માટે તૈયાર થઈને ઝટ આવ.

હમીર સૂમરાને જામ પુઅરાનો ઉપરોક્ત સંદેશો પ્રાપ્ત થતા
તેણે તરતજ પોતાનું સૈન્ય તૈયાર કરી લીધું, અને એક મોટી ફોજ
સાથે તે જામ પુઅરાના પંધરગઢ પ્રતિ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

હુહો—હું હંગર તો હાથીઓ, હું ખેરો તો છતર,
હમીરાણી ફોજ કર, ઉગા અલ નખતર.

ભાવાર્થ—હાથીઓ હંગરાની માફક અને હંગો મોગ ખેરનાં ઝાડોની
માફક જણાવા લાગ્યા. હમીર સૂમરાની ફોજ આકાશનાં નક્ષત્રો જેવી લા-
ગવા માંડી.

હુહો—અચે માણ ઉલટેઆ, ઉડાણી પણી,
રાજે ન્યારે ગોખતા, આયો મિંધ-ધણી.

ભાવાર્થ—હમીર સૂમરાના ચોદાઓ સારોની પેઠે ધન્ય આવતા હતા.
અને આકાશમાં તેની ધૂળ ઉડી રહી હતી. આ દસ્ય ગોખમાયી જોઈને
પુઅરની રાણી રાજેએ તેને કહ્યું, કે સિંધનો ધણી આવી પહોંચ્યો.

હમીર સૂમરાને આવી પહોંચેલો જોઈને, પુઅરાના આનંદનો
પાર રહ્યો નહિ. તે હમીર સૂમરાને સામેયુ કરી તેની સામે ગયો.
બંને રાજવીઓ એક બીજાને હેતથી હેટી પડ્યા. સૂમરા સરદારના
હસ્તે પંધરગઢની પાદરમાં છાવણી નાખી, અને હમીર સૂમરાને
પંધરગઢની અંદર ચાલવા જામ પુઅરાએ વિનંતિ કરી. આ સાથે
જીતે તે બોલ્યે.—

હુહો—વારે વચ્ચું પૂરજે, પાડા કિનીં ન પૂરેઆ,
અસીં પદ્મરગ્દ પાત્રા, કિણું ન કેલેં પ્રાં.

ભાવાર્થ—વાડાઓમાં વાજરાં પુરાય, પરંતુ પાડા પુરાય નહિ. અમે હમેશાં મયદાનોમાંજ રહેવા વાળા છીએ. અને કોષના કસી કરી જમએ તેમ નથી.

બીજેજ દિવસે વીયડ ગુર્જર અને હમીર સૂમરા વચ્ચે શસ્ત્રયુદ્ધ ખેલાવાનો નિર્ણય થઇ ચૂક્યો. યોગ્ય સમય થતાં જાને યોધાઓ શસ્ત્રાસ સજ્જ થઇને યુધ્ધના મયદાનમાં ફાટી પડ્યા. વીયડ ગુર્જર પોતાના હાથી પર હતો. અને હમીર સૂમરા અશ્વ પર સવાર થયો હતો. આ જાને બળવાન યોધાઓ રણસંગ્રામમાં ધૂમવા લાગ્યા. હમીર કહે “પહેલો તું ઘા કર” અને વીયડ કહે “તું કર.” આમ કેટલોક વખત રકતક આલતાં છેવટે વીયડ ગુર્જરે હમીર સૂમરાં પર શુભુંજનો ઘા કયો. ગુર્જર વીરનો છૂટેલો શુભુંજ બરાબર હમીર સૂમરાના મોઢા ઉપર વાગ્યો. સૂમરા સરદારના મ્હોંમાંના ઘણાખરા દાંત એ શુભુંજના ઘાથી નીકળી પડ્યા. હમીરના મ્હોંમાંથી રક્તની ધારા વહેવા લાગી અને તેને તમ્બર આવી જતાં તે પોતાના અશ્વ પરથી નીચે લટકી પડ્યો.

જામ પ્રંચરાની રાણી રાજે જે પોતાના રાજ્યમહાલયના ગોળ પરથી આ તુમુલ યુદ્ધ જોઇ રહી હતી, તે હમીર સૂમરાને ઘોડાપરથી હળી પડતો જોઇને બોલી બીડી:—

હુહો—ઘા લગો શુભુંજજો, છલેઓ છત્ર મથા;
રાજેં ઇય પુકારેઓ, હમીર વ્યો હથા.

ભાવાર્થ—હમીર સૂમરા પર શુભુંજનો ઘા વાગવાથી ઘોડા પરતું છત્ર પડી જતાં, રાજે પોકારી બીડી, કે હવે હમીર પણ હાથથી ગયો.

હમીર સૂમરા એક યુધ્ધકુશળ શૂરવીર લડવૈયો હતો. તે અલ્પ સમયમાંજ પાછો તૈયાર થઇ ગયો અશ્વ પર સવાર થઇ વીયડ ગુર્જરને હવે સાવધાન રહેવા તેણે પડકાર કયો. હમીરના પડકારથી રણમયદાન ભરે ગાશ બીડયું તેજ કણે આ સૂમરા સરદારે પોતાના તમામ બળથી વીયડ ગુર્જર પર સાંભનો પ્રહાર કયો.

હમીર સૂમરાની સાંધનો ભયંકર ઘા બચાવવા વીયડ ગુર્જરના એક અંગરક્ષકે તેજ પળે પોતાનો ઘોડો વચ્ચે નાખ્યો. પણ હમીર સૂમરાના અથાગ બળથી વજૂટેલી સાંધ એ ઘોડાને વીંધી હાથીને જખમી કરીને વીયડ ગુર્જરની છાતીમાં એવી વાગી કે તેજ પળે તેના પ્રાણ પરવારી ગયા.

દુહો—જુટી સાંધ છિકો મિંજ, વીર હમીર હથા;
ઘોડો હાથી ને ગુર્જર, ગિડેં દિકડે ઘા.

ભાવાર્થ—હમીર સૂમરાના હાથમાંથી જોમથી છૂટેલી સાંધના એકજ પા એ હાથી અને ઘોડાને વીંધીને વીયડ ગુર્જરના પ્રાણ લીધા.

વીયડ ગુર્જર મરાતાં તરતજ તેની ફોજમાં ભંગાણ પડ્યું, અને સિંધી કૈન્યમાંથી છૂટેલા આનંદના પોકારો આકાશને ગજવવા લાગ્યા. પુંચરા જામનું હૃદય પણ હર્ષિત થયું. આખા પદ્ધરગઢમાં આનંદ છવાઈ રહ્યો.

હમીર સૂમરાની જીત ચતાં જામ પુંચરાના કરાર મુજબ હમીરનાં લગ્નની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી. જામ પુંચરાને રાણી રાજેના ઉદરથી એક કુંવરીની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ કુંવરી હમણાં ઉમર લાયક થએલી હોવાથી, તેનાં લગ્ન સિંધના હમીર સૂમરા સાથે કરી દેવાનો જામ પુંચરાએ વિચાર કર્યો. આખું શહેર તોરણ-વાવટાઓથી શણગારવામાં આવ્યું. લગ્નની ધામધૂમથી પદ્ધરગઢ ગાજી ઊઠ્યું.

લગ્ન સમયે હમીર સૂમરા મજાક પર મોડ બાંધીને તોરણે આવી પહોંચ્યો તેને પોંખવા માટે રાણી રાજે સુંદર વસ્ત્રાલંકારોથી વિભૂષિત થઈને આવી.

હમીર સૂમરાના દાંત વીયડ ગુર્જર સાથેના તુમુલ્લસમાં પડી ગએલા હોવાથી, તેનું મોઢું બોણું બની ગએલું હતું. આ કારણથી ત્યારે રાણી રાજે હમીર સૂમરાને પોંખવા જતી હતી ત્યારે એક ટીખળીખોર લગી મજાકમાં બોલી બહીઃ—

દુહો—જોડો અણવર દુરે, તેડો વર ને દોય,
ત કંચો ન દરે કોય, સમ બહેં સાસતર દરે.

લાવાર્થ—જેવો અણુવર રૂપાળો છે, તેવોજ નો વરરાજા રૂપાળો હોય, તો સાસુને પોંખવાની ક્રિયા કરતી વખતે કોઈને કંઈ કહેવાપણું છે નહિ.

લંગીની આ મસ્કરી સાંભળીને હમીર સૂમરો એકદમ કોધા-યમાન થઈ ગયો. તેની આંખો ગુસ્સાથી લાલચોળ બની ગઈ. તે તેજ વળતે રીસમાંને રીસમાં ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

હમીર સૂમરાના રીસાઈ જવાથી સૌને ધાસ્તી લાગી. આ સૂમરા સરદારને મનાવવા રાજ્યના મોટા મોટા અમીરો હમીર સૂમરાના સ્થાન પર ગયા અને તેને સમજાવવા લાગ્યા. હઠે થડેલા હમીર સૂમરા કંઈમાં પોતાનું નામ કાયમ રહે, તોજ પાછો તો-રણે આવવા હઠ લઈને બેઠો હતો. રાજ્યના સરદારોએ તેની તે વાત પણ કબુલ રાખી અને મહા મુશ્કેલીએ તેને સમજાવીને તોરણે લાવ્યા, અને લગનું કાર્ય સંપૂર્ણ કરવામાં આવ્યું. તે દિવસથી હમીર સૂમરાનું નામ કાયમ રાખવાને કંઈમાં અઘાટ ખતો લખવા વખતે “ અઘાટ હમીરાવાર ” એમ લખવાનો રિવાજ પડ્યો છે.

(૪)

પદ્મરગદનું પતન.

જનમ પુંચરાના પદ્મરગદની પશ્ચિમે એકાદ માઇલને અંતરે આવેલી નદીની લેખડમાં આવેલા એક લોંબરામાં સાત ઋષિદેવો તપશ્ચર્યા આદરી રહ્યા હતા. કંઈના સંગાર જાતિના લોકો આ ઋષિઓના ભક્ત હોવાથી તે તેમની સેવા-શુશ્રૂષા કરતા. એ ઋષિઓના રહેઠાણ પાસે આવેલા નદીના એક કોમાં એક માછી દર-રોજ માછલા પકડવા આવતો. આ માછીને ત્યાં કંઈ સંતતિ ન હોવાથી, એક દિવસ તે આ તપસ્વીઓના આશીર્વાદ મેળવવાને તે-મની પાસે આવ્યો, અને તેમને પગે પડી, પોતાની પુત્ર-પ્રાપ્તિની મુશ્કેલી તેમની પાસે વ્યક્ત કરી. અત્યુત્તરમા ઋષિઓએ જણાવ્યું કે:

હુહો—જે તું મરી ન મારીએ, એવો રખે ન મન,
 જે ધીને તું પુત્રને, અંગણ છોડો અન,

ભાનાર્થ—તે હું માઠવાં મારીય નહિ, અને મન મેઢું રાખીય નહિ તો તને પુત્ર-પ્રાપ્તિ થશે, અને જ્ઞાન-ધન પણ પુણ્ય મળશે.

માછીએ તે દિવસથી માછલાં ન પકડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને સજોગવથાત્ તેને ત્યાં નવ મહીને એક પુત્રનો જન્મ થયો ઋષિદેવોના આ અમરદારની વાત પગલે પગલે ચાલવા લાગી.

જન્મ પુ અરસે ત્યાં પુત્રની જોટ હતી. તેણે પુત્ર-પ્રાપ્તિ માટે અનેક દેવોની માન્યતાઓ માની, અને પાણી તેટલા પીર કર્યા, પણ તેની હૃદયેયજા દોષ પણ રીતે પાર પડી નહિ હમણા આ ઋષિ-દેવોના અમરદારની વાતો સાંભળીને, પુ અરસી રાણી રાજાને એ ઋષિદેવોનું શનહું લેવાની ઇચ્છા થતા, તે રથ જોડીને તેમની પાસે પહોંચી ગઈ, અને પુત્ર પ્રાપ્તિની પોતાની અભિલાષા તેણે ઋષિ-ઓ પાસે વ્યક્ત કરી.

હુહો—રાણી રથકે લેડેઓ, આનર્થ રખીએ વદ,
વીયા વધાગયુ સુ રેઓ, ત માણુક ડીયાં મદ.

ભાનાર્થ—રાણી ગય જોડીને ઋષિઓ પાસે આવી, અને કન્યું, કે મને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તો તમોને અમૂલ્ય દીગ માણેની બેટ ધર.

રાણીને પુત્ર લેવા આવેલી જોડને ઋષિઓ બોલ્યા —

હુહો—અસી ન ઝેંડા ઝોંડીયા, જે ટીયુ એં કે બાર,
ઈ નીયા ઉતે થોએ, સાહેબને દરબાર.

ભાનાર્થ—અમે એવા ઝોંડીયાઓ નથી, કે બીજાઓને પુત્ર આપી શકીએ એ ન્યાય તો માત્ર ઇશ્વરના દરબારમાં જ થાય છે,

ઋષિઓના આમ કહેવા છતાં રાણીનું મન માન્યુ નહિ તે આજમા આંતુ લાવી તેમની પાસે આજીજી કરવા લાગી, અને કરગરવા લાગી રાણીની અજ્ઞાનતા પર ઋષિઓને દયા આવી તે બોલ્યા —

હુહો—બાજબયા હું હાઈ થી, અસી ન હોંડા ઠગ,
વિભયા કરમન ડીં દે, જાણે મને જગ.

ભાનાર્થ—હે બાઈ, હું જરા ડાહી ચા અમે કંઈ મુંઝા કે ઠગો નથી. કર્મના લેખ ટગતા નથી એ વાત આજુ જગત જાણે છે.

ઋષિઓનો આ કંઈક સાંભળીને રાણી નિરાશ હૃદયે પાછી ફરી. ઘેર આવીને તેણે ઋષિઓ સાથે થયેલી સંઘર્ષની વાત બંને પુત્રોને કહી જણાવી.

હોહો—રાજા પુત્રોને જામકે, ચંદ્રિય ગાલીયું ચાર,
મોઝાણી તે મેર કઈ, અસાં કઈ નાકાર.

ભાવાર્થ—રાણી રાજાએ પુત્રોના જન્મ પાસે બધી વાત કરતાં કેહ્યું, કે ઋષિઓએ માછીની સ્ત્રી પર દયા કરી અને અમેને ના કહી.

ઋષિઓના આ પંક્ષપાતથી જન્મ પુત્રોને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો ગયો. તેણે તરતજ પોતાના માણસો મોકલીને ઋષિઓને બોલાવી લીધા, અને તેમને શિક્ષા આપવા અંધારી કોટડીઓમાં પૂરી મૂક્યા.

હોહો—પુત્રો રણી પૂરેઆ, તાહા ડિનાં તિત,
વીંયાવધાઈયું મુંડેઓ, નકાં મારે કરીઓમિત.

ભાવાર્થ—પુત્રોએ ઋષિઓને તેમની તેમને કોટડીમાં પૂરીને તાળાં દીધાં. અને કેહ્યું કે મને પુત્ર નહિ આપો તો મારીને તમારો જન્મ લક્ષ્ય.

આ સાતે જણ પોતાના નિશ્ચયમાં મક્કમ હોવાથી તેઓ પુત્રોનો ડરો ડરી જાય તેવા ન હતા. ઋષિઓની અડગતા જોઈને પુત્રોને ઘણો ગુસ્સો થયો. તેણે લોહાના ગોળા તૈયાર કરાવ્યા અને જેમ કણસલાંમાંથી દાણા છૂટા પાડવાને તેમના પર બળદોને હલડી ફેરવવામાં આવે છે, તેમ તે ઋષિઓને ઘાણીમાં જોડીને કાંટાળા ગોળા પર તેમને ફેરવવા લાગ્યો. આ સાતે જણ પુત્રોના આ ત્રાસથી અત્યંત ત્રાસિત બની ગયા. તેમનું હૃદય જોઈને પુત્રોના એક કાંઈક નામના હજીને તેમના પર અત્યંત દયા આવવાથી તે તેમને પૂછવા લાગ્યો, કે તેમની લાજ લેનાર કોઈ છે ખરો કે કેમ ? હજીને આ પ્રશ્ન સાંભળીને ઋષિઓ બોલ્યા, કે અમારી ધાં સાંભળનાર તો મોટા દાંતવાળા છે. પણ કોઈક અમારે બદલે આ ઘાણીમાં જોડાય, તો અમારામાંથી એક જણ અમારા દેવાને બોલાવી ગકે.

હોહો—અસાં મુલક રૂમસામગ, વડા અસાંજા પીર,
છાડે કો હલડી મિંજા, ત અચે અસાંજા પીર.

ભાવાર્થ—અમે રૂમ સામના છીએ. અમારી સંભાળ લેનાર મહાન્ વીરો છે. પણ ને આ હલડીમાંથી અમે છૂટીએ, તોજ અમારા દેવાને અમે બોલાવી શકીએ.

હજામને ઋષિઓની કચ્છ દશા પર દયા આવી. આથી ‘ભીખ ધરસ’ નામના એક ઋષિને સ્થાને ઘાણીમાં તે જોડાયો, અને ભીખ ધરસ તે ઘાણીમાંથી છૂટો થયો તે જાહાર જઈ લાખાડી નામની એક ટેકરી પર ચઢી કાનમાં આંગળાં ઘાલીને પોતાના દેવાને બોલાવવા હુઝાદ સ્વરે ધાં દેવા લાગ્યો.

હુહો—કને પાએ કૂકરા, ધરસ ભુરાયમ ધાં,
રેઆ રાજ અધાં, અમાં દો ન આવેઓ.

ભાવાર્થ—ધરસઋષિ કાનમાં આંગળાં ઘાલીને ધાં દેતો પોતાના દેવાને કહેતા લાગ્યો, કે તમારું સભ્ય દૂર હોવાને લીધેજ તમારામાંથી કાઢ પણ હજી આવી શક્યું નથી.

હુહો—કને પાએ કૂકરા, લાખાડી ચડેઓ,
બૌતર જખ ભેરા થેઆ, પિંદમે ઘાટ ઘડ્યો.

ભાવાર્થ—કાનમાં આંગળાં ઘાલીને ધાં દેતો ધરસ લાખાડી ટેકરી પર ચઢ્યો. અને તેથી બૌતર જખ ભેરા થઇને પોતપોતામાં વિચાર કરવા લાગ્યા.

આ બૌતર ચક્ષુદેવો પોતાના રૂષિ ભક્તોની ભાળ લેવા માટે રૂમશામથી ચડ્યા, અને જખો બંદરેથી * ઉતરીને કચ્છની અંદર દાખલ થયા. તેમનો સરદાર સાંઈ ચક્ષુ નામનો હતો.

હુહો—સચી સાંએ જખજી, અચી વરતઈ આણ,
રૂમ સામ સુરતાણ, બૌતર બેલીડેં ધણી.

ભાવાર્થ—બૌતર જખના સરદાર રૂમશામના સુતાન સાંઆ જખની આણ ચારે તરફ ફરી વળી.

હુહો—બૌતર બેલીડેં ધણી, રૂમસામજે રા,
સેવક સંગારા, સાઉં ગરીબેં સાય ચીએ.

* જખ લોકો પ્રયમ આ બંદરેથી ઉતરવાથી તેનું નામ જખો-બંદર પડેલું કહેવાય છે.

ભાવાર્થ—જૈતિર જખતો સરદાર રમચામતો રાખ સાંચો જખ,
જેના સેવકો સંગાર લોકો છે, તે ગરીબોને સદા સદાય થાય છે.

હુલો—જંડીએ મધે જંડા, પેરણ પંદોરા,
તાંસરીએ ખીર ખીએ, જેજ રખી પૂજારા.

ભાવાર્થ—જંડીઆ જખ ઉપર વાળના ગુચ્છ છે, અને તે પંદોર્ગા ધા-
રણ કરે છે. એના પૂજારી રૂપિઓ તાંમળીઓથી રક્ત લારખી જાય તેમ છે.

આ જોંતેર ચક્ષનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

ચક્ષગીત.

સાંઉં, બેરીઓ, જંડીયો, સીણાબરી સચો જખ,
સાઉપુરી, દેવપુરી, સાંયરી, દાતાર;
કંઠેરો, વેકડશેન, મેખાયલ, મહુપાડ,
અરદાસ ગુણે જખ જખેં જે આધાર. ૧

જખદેવ, ઉલદેવ, ઉલેવાન, આદજખ,
ગેત્રદેવ, શેખનાગ, આદીયા રતન,
સિદ્ધાંત, પદમનાગ, શેખનાગ, મહેધરી,
સેવકેં દે વડા જખ થીઓતા પ્રસન્ન. ૨

મકડે, કકડે, સિદ્ધ, શહાડ ને ચાડ, મેદો,
અમર, પીંગલ, શાહ, જમુક, બલુગ;
વીશોત, વ્યાસગુરુ, ચશગુરુ, વછેરાજ,
એલાંખ, બેલાંખ, જખ, હાજત, મહુન. ૩

સિધારથ, સમરથ, ભરત, ઉત્તમસેન,
પ્રતાપી, ગઉપાળ, ભૂપાળ, ઉથાપ;
ગંગેશર, હથારણ, ધરમ, ગોતમરાજ,
બુદ્ધવંત, તેજવંત, જખ માઇ બાપ. ૪

મકરં, પદારથ, ધજાબંધ, રખબાણ,
સંધડી, અડપાર, જખ, સાવધાન;
નકલંડી, ભગવાન, જગત સંસાર નમે,
થાપેઆ ઠેકાણે ઘણેં, જખેં સંધા થાન. ૫

ગુરચંદ, વીરચંદ, આણુદ, સધીરચંદ, -
 નવખંડ, ધરતીના રૂમધણી વીર;
 અકલ, અનોચર, આદનાથ, અવિચલ,
 હાજરા હબુર પાંચે જાણે કે હમીર. ૬

આ જાતેર યશો પ્રથમ નનામા કુંગર પર આવ્યા. પરંતુ નનામો તેમનો કોથ સહન ન કરી શકવાથી નમી પડવા લાગ્યો. આથી તેઓ મગવાની ધારે ગયા. પરંતુ ત્યાં એ ન કાવતાં ત્યાંથી લાખાડીઆ ટેકરી પર અને ત્યારપછી અધેા છીણી પર આવ્યા. -
 પણ એમાંનું એક પણ સ્થળ તેમને બરાબર યોગ્ય ન જણાતાં આ-
 ખારે તેઓ પુંચરાના પદ્મરગઢની પશ્ચિમે એકાદ માઇલને અંતરે આવેલી એક ટેકરી પર ગયા. એ સ્થાન તેમને સર્વ રીતે સગવડ થયું જણાવાથી, તેમણે ત્યાંજ પોતાની છાવણી નાખી.

આ યક્ષદેવો સાથે સાંયરી નામની તેમની એક પહેન હતી. તેને તેમણે પદ્મરગઢની ખાતગી મેળવવા માટે શહેરમાં મોકલાવી દીધી. આ સાંયરી અત્યંત કાર્યક્રુથળ અને ચાલાક હોવાથી તેણે રાજરાણી રાજે પાસે પહોંચી જઇને, યોરાજ સમયમાં રાજ્ય મહાલયની સઘળી ખબર મેળવી લીધી. એટલુંજ નહિ પરંતુ પુંચરાના આખા દિવસના કાર્યક્રમની સઘળી માહિતી તેણે ચતુ ર્થથી પ્રાપ્ત કરી લીધી. આમ તમામ હકીકત મેળવી લઇને તેણે તે ખીના યક્ષ દેવો સમક્ષ રજુ કરીને જણાવ્યું, કે પુંચરો દરરોજ સવારે પોતાની મોટી મેડીની અગાસી પર નાહવાને બેસે છે. માટે એ સમય તેનો નાથ કરવા માટે અત્યંત ઉચિત થશે.

સાંયરીની વાત યક્ષદેવોને જાણ થતાં યોગ્ય જણાઇ. તેમણે પુંચરાનો ઘાટ ઘડવાની તમામ યોજના મોકવી લીધી ખીજે દિવસે પુંચરાના નાહવાના સમયે કકડ નામના યક્ષે ટેકરી પરથી તેના પર બાણનો ફા કર્યો. બાણના ઘાથી પુંચરાની મેડીની એક મોટી છીપર તૂટી પડવાથી જામ પુંચરો તેની નીચે દબાઇને મરણને શરણ થયો.

* યક્ષગીત નામક આ શીઘ્ર કાવ્ય ચારણકવિ હમીરજીએ ના. મહારાજાશ્રી દેવગજ ખીજાની ઇચ્છાથી સ્વપ્ન સમયમાં તૈયાર કર્યું છે.

હુલો—કક્કડ કાની ઉખતી, કાની કેચ્છો ઠકા,
પુંચરો વેધે પાટતે, છીપર પછ મથા.

સાવાર્થ—કક્કડે મારેલું બાણ છીપરમાં વાગતાં તે છીપર પુંચરો નાહવા બેસતો હતો તે વખતે તેના પર પડી. *

આમ યક્ષ લોકોની કુનેહથી પુંચરાનો અંત આવ્યો કચ્છમાં

* પુંચરાને મારવા માટે યક્ષ લોકોએ ટેકરીપર તોપ ગોઠવેલી હોય તો છોડી દેવા કંટાળા વિદ્યોનો અભિપ્રાય થાય છે. પુંચરાને કક્કડ નામના યક્ષે માર્યો એથી એ ટેકરીનું નામ કક્કડભિદ પડેલું છે.

આ યક્ષ લોકો કોણ હતા, તે બાબતમાં જુદા જુદા વિદ્વાનોના જુદા જુદા અભિપ્રાય છે. એ સંજોગમાં એમ પણ કહેવાય છે, કે મૂળરાજ સોલકી પોતાના મામા અણહિલપુર પાટણના ચાવડા સામંતસિંહને ઠાર કરીને પોતે ગાદીપર બેઠો, એ વખતે સામંતસિંહ ચાવડાને વારસદાર તેના બનીને ભોંયણુદેવ ચાવડો પણ માર્યો ત્યો એટલે તેની રાણી જે જેમણે મેરના ભટ્ટરાજની કુંવરી થતી હતી તે પોતાના એક વર્ષના બાળકુમાર અહીવનરાજને લઈને જેસલમેર પોતાને પિયેર જતી રહી. અહીવનરાજ ઉંમરે પહોંચતાં મૂળરાજ સામે બહારવટે ચલ્યો. પુંચરાના ત્રાસથી ત્રાસી ગયેલા સંગારલોકે આ અહીવનરાજની મદદ માગવા ગયા. આથી અહીવનરાજ યોતેર જણુ સાથે વેપ બદલાવી રૂડીરી લેખામમાં સિંધના દેવવર્ણદર (કરાચી) થી જખીર્નદરે આવીને ઉતર્યો. તેણે પદ્મગદ પાસેની એક ટેકરીપર પડાવ નાંખી પુંચરાનો નાશ કર્યો, અને ત્યારબાદ કચ્છના ઘણા ભાગનો કબજો તેણે પોતાના હાથમાં લઈ લીધો. એના વંશમાં ચૌદ પેઢી લગી કચ્છનો કબજો રહ્યો. તેના ઉછા રાજ પુંજન ચાવડા પાસેથી સમા રાજ જામ લાખા જાણીએ કચ્છનો કબજો પોતાના હાથમાં લીધો.

જેન તત મુજબ બહારવટીઆ જેવી દૂર વ્યક્તિએને 'યક્ષ' કહેવામાં આવે છે. કચ્છી ભાષામાં તેમને 'જખ' કહેવામાં આવે છે. પાછળથી સંગારલોકોએ તેમનો ઉપકાર માદ રાખવાને એ યોતિર જણની ઘોડે-સ્વાર જેવી મૂર્તિઓ બનાવી કક્કડભિદ પર તેમની સ્થાપના કરી છે. હાલ પણ મંગારલોકો જખની પૂજા કરે છે અને ભાદરવા માસમાં તેમનો મોટો મેળો ભરાય છે, જે હજમ ઋષિને બદલે ધામ્ણીમા બોડાયો હતો, તેના વંશ-જોને આજ પણ મેળાની ઉપજમાંથી અમુક ભાગ આપવામાં આવે છે.

યદા લોકો તે દિવસથી દેવ તરીકે પૂજાય છે. અને પુત્ર-પ્રાપ્તિ માટે તેમની માન્યતાઓ માનવામાં આવે છે.

જામ પુંચરાને સંતતિમાં પુત્રની જોડ હોવાથી તેની રાણી રાજે રાજ્યની વ્યવસ્થા શી રીતે કરવી તેનાં વિચાર કરવા લાગી. અણુગોરગઢ તરફ સેઠા અને દેથો નામના જામ પુંચરાના બે પીતરાઈ ભાઈઓ હોવાથી રાણી રાજેએ જામ પુંચરાના વારસદારો તરીકે તેમને રૂઢરગઢ જોડાવી લીધા.

હુહો—પુંચરો લોંચ છુકો ઘેઓ, વેઓ રાજ હથા,
રાજે સતી સંભારેઆ, સેઠા ને દેથા.

ભાવાર્થ—જામ પુંચરો મરણ પામ્યો અને રાજ્ય હાથમાંથી જવા લાગ્યું ત્યારે તેની રાણી રાજેએ પુંચરાના પીતરાઈ સેઠા અને દેથા ને યાદ કર્યા.

પુંચરાના પીતરાઈ ભાઈઓ આવી પહોંચનાં રાણીએ તેમને આદર સત્કાર ડોર્યા, અને જામ પુંચરા પાછળ તેણે એક મોટો યત્ન કર્યો.

હુહો—જગત કેઓ પુંચરે પોઆ, મિડેઆ મંગણહાર,
દાને અંત ન પાર, રાજે ઈ કુર તારેઆ.

ભાવાર્થ—જામ પુંચરા પાછળ એક મોટો યત્ન કરવામાં આવ્યો અને માગણ વર્ગને ખૂબ દાન આપવામાં આવ્યું. આમ રાણી રાજેએ કુળનો ઉદ્ધાર કર્યો.

જામ પુંચરાની ઉત્તર ક્રિયાતું કાર્ય સમાપ્ત થનાં રાણી રાજેએ તેના ભગીજ સેઠા અને દેથાને રાજગાદી પર બેસાડ્યા. પરંતુ તેઓ રાજ્ય ચલાવી શકે એવા પરાક્રમી આમનમાં હતા. એક રાજ્યાધીશ તરીકે તેમની તદ્દન નાલાયકી જોઈને રાણી રાજેએ તેમને થોડાજ સમયમાં રાજપદથી દૂર કર્યા.

હુહો—હુંકી ખાંઈયે લમે ટંગ, બગ ઉડાંમધા કિડા,
સેઠા ને દેથા, ઉથેઆ તંડા વિકા.

ભાવાર્થ—હુંકા હાથો અને લાંબા પગોવાળા બગવા જેવા દેખાવાના સેઠા અને દેથા જેવા ગદી પર બેઠા તેવાજ બેઠ્યા.

ત્યારપછી રાણી રાજેએ રાજ્યની સત્તા પોતાના હસ્તમાં લઈ લીધી. અને કુશળતાપૂર્વક તે રાજ્ય-કારભાર ચલાવવા લાગી.

પ્રકરણ ૬ હું.

લીલાં અને ચનેસર.

(૧)

લીલાં.

જામ ઉત્તર પછી સિંધ-નગર સમૈની રાજ્ય લગામ તેના કુમાર સમાના હાથમાં આવી. સમા જામને બે કુંવર હતા. મોટો જામ કાકુ અને નાનો રાઉ. રાઉકુમારને તેની કર્મપાંતિમાં લિયર પ્રગણું મળ્યું. રાઉનો કુમાર દાસડો થયો. તેને પાંચ પુત્રો થયા. તેમાં સૌથી મોટો ચદ્રેશ્વર અથવા ચનેસર હતો જામ દાસડાના વંશવાળા દાસડા સમા કહેવાયા. ચનેસરના પિતા જામ દાસડાના અવસાન પછી લિયર પ્રદેશની સત્તા ચનેસર જામના હસ્તમાં આવી. જામ ચનેસર અતિ પરાક્રમી અને ઔદાર્ય વૃત્તિનો હતો, અને તેના ભાઈઓ અત્યંત સ્વાર્થી તેમજ સંકુચિત વૃત્તિના હતા. લિયર પ્રદેશની હકુમત જામ ચનેસરના હાથમાં આવતાં તેના બીજા ચારે ભાઈઓ એકસાંપ ધધને તેની પાસે પોતાપોતાના ગ્રાસ માટે માગણી કરવા લાગ્યા. જામ ચનેસરે ઉદારપથી પોતાના ચારે ભાઈઓને પૂરતો ગ્રાસ આપીને તેમને સંતુષ્ટ કર્યા આથી તેની પોતાની પાસે માત્ર ચોટાજ પ્રદેશ રહેલો હોવાથી તેની પેદાશ પર મોટો કાપ પડ્યો આથી ચનેસર જામ તાંગ સ્થિતિમાં આવી પડ્યો.

જામ ચનેસરનું સગપણ થર પ્રદેશના ચોખા રાજપૂતોની કુમારી લીલાંદેવી જેઠે થયેલું હતું. લીલાંદેવી હવે ઉંમર લાયક થયેલી હોવાથી તેના પિતા સંગ્રામસિંહે જામ ચનેસરને લગ્ન માટે એક બે વખત કહી મોકલાવ્યું હતું. પરંતુ જામ ચનેસર હાલ તદ્દન તાંગ હાલતમાં આવી પડેલો હોવાથી તે રાત્રિદિવસ એજ ચિંતામાં ગ્રુથાયેલો રહેતો હતો આ સુશ્કેલી દૂર કરવા એકાદ મોટી ધાડ મારી લાવવા માટે તે પોતાના બહાદુર સરદારો સાથે બહાર નીકળી પડ્યો.

જામ ચનેસરનું વેશવાળ જેની સાથે દરવાખા આવેલું હતું, તે લીલાદેવી તેના પિતાની એકની એક પુત્રી હતી તેના પિતાને જોઈને, તેને બાળ્યકાળથીજ સસાસો વાપરવાનો અધાગ શોળ લાગ્યો હતો આ દારણથી સ આમસિંહે લીલા કુમારીને તીરદાઝ, ઘોડેસ્વારી આદિ કળાઓનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપીને અત્યંત પ્રવીણ બનાવી હતી લીલાદેવી પોતાની વીક્ષુ બુદ્ધિથી તીરદાઝમાં લ લલલા મહારથાઓને પાળી લસવે એવી કુશળ બની ગઈ હતી નિશાનબાઝમાં તેની હરિક્ષાઈ કરી શકે, એવો એકપણ યુવાન સ મન્ત સિંધમાં ન હતો. અને, કુહકુગળ નાજવીઓ અને રાજ કુમારો લીલાદેવીની અગ્રૂદ નિશાનમાં જોઈને ચિત્ત બની જતા લીલા કુમારીની આ અનુભવ જ્ઞા દેશ-વિદેશમાં વિખ્યાત થઈ હતી

જ્યારે લીલાદેવીને જાણ થઈ કે જામ ચનેસર પોતાની આ ચિંક સુરકેલી ટાળવા માટે પોતાના માણસો સાથે બહાર નીકળી પડ્યો છે, ત્યારે તેના મનમાં અત્યંત લાગણી થઈ આવતા તેણે જામ ચનેસરને તેના કાર્યમાં મદદ કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો આ દારણથી લીલાદેવી પુરૂષ વેશ ધારણ કરીને જામ ચનેસરની શોધમાં નીકળી પડી

કચ્છના રણને કાઠે જામ ચનેસર પોતાનો તણુ નાખીને પડ્યો હતો તેના માણસો તેના તણુથી થેડે દૂર એક ઝાડના છાયા નીચે શિકાર પકવી રહ્યા હતા સમય બપોરનો હતો સવિતા દેવ પોતાના પ્રચંડ કિરણો વડે રણ પ્રદેશને તપ્ત બનાવી રહ્યો હતો આ વખતે દૂરથી પોતાના ઘોડાને પૂરપાટ દોડાવ્યા આવતા એક ઘોડેસ્વાર પર તેમની દ્રષ્ટિ પડી. ઘોડીજ વારમાં પેવો ઘોડેસ્વાર ન જદીક આવી પહોંચ્યો. આ ખૂણસૂરત નવજવાનને બળતા બપોરે અહીં આવી પહોંચેવો જોઈને, સૌને ઘણી નવાઈ લાગી આવો ખૂણસૂરત અને સુકોમળ નવજવાન તેમણે આજ લગી કદી જોયો ન હતો તપતા મધ્યાહને પણ શીતળ કિરણો પ્રસરાવતું તેનું સુ ખચદ્ર અગળ હતું આ સસસજ્જ સુકોમળ ઘોડેસ્વારને અચા નક આવી ચડેવો જોઈ જામ ચનેસરના માણસો માહોમાહે તેને લૂંટી લેવાના મનમુખા સેવવા લાગ્યા એક કહે હું એની સિંધી તવાર ઝૂંવી લઈશ, બીજો કહે હું એની ઢાલ ખેંચી લઈશ, અને ત્રીજો

કહે હું એની કમાન છીનવી લઉંશ. ઘોડેસ્વારની દૃષ્ટિ જામ ચનેસરના ક્રીનળાગના તંબુ પર ચેટેલી હોવા છતાં તે તપાચ માટે આ શિકાર પકવતા સરકારે પાસે આવી લાગ્યો. ઘોડો થંભાવતાંજ તેણે ‘રામરામ’ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીને વિવેક બનાવ્યો.

જેઠેલા શબ્દોમાંના એકે તેના પ્રત્યુત્તરમાં ‘સતરામ’ કહીને તેને પૂછ્યું, કે “તમે કોણ છો ? અને આવા સખ્ત તપમાં અહીં ક્યાંથી ?”

પેલા નવજવાન ઘોડેસ્વારે પોતાને પૂછાયલા પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતાં સામે પ્રશ્ન કર્યો, કે તમે આવા ઉજ્જડ પ્રદેશમાં મેલાણુ નાખીને શામાટે પડેલા છો ?

“અમે રાજપૂતો છીએ અને લોહ * માટે બહાર નીકળેલા છીએ. પણ તમે કોણ છો ?” પેલાએ પ્રત્યુત્તર આપતાં સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“હું પણ લોહાઉ રાજપૂત છું. અને એટલાજ માટે બહાર નીકળેલો છું. તમોને શિકાર પકવતા જોઈને મારી કુધા શાન્ત કરવા માટેજ અહીં આવ્યો છું.”

“તો પછી અહીં આવવાનું કશું પ્રયોજન ન હતું. લોહાઉ રાજપૂતો પોતે શિકારનો જોલ સારી રીતે જાણતા હોવાથી તેમને કુધાત્વાપ્ત માટે ભીષ્મ મારગવાની જરૂર પડતી નથી.”

“જરૂં છે. રાજપૂત જાણે કહી ભીષ્મ મારગજ નહિ.” આમ કહેતાંજ આગાંતુક નવજવાને ધનુષ્યમાં જાણુ ચડાવીને આગના લાક્ષમાં તેનો એવો કળાપૂર્વક ઘા કર્યો, કે આગમાંથી શિકારનો એક કટકો ઉડીને પેલા ઘોડેસ્વારના હાથમાં આવી પડ્યો.

આ જોઈને સૌનાં મોઢાં કાળાં ધગ ! પડી ગયાં. આ નવ યુવકની આટલી બધી આપણુનીની શિક્ષા આપવા સૌ તેના પર હુમલો કરવા ઉભા થઈ ગયા. પેલા નવજવાનનો હાથ પણ બટ કમરે લટકતી તલ્વારની મૂઠ પર આવી પડ્યો. મામલો જગડવા લાગ્યો.

જામ ચનેસર પોતાના તંબુમાંથી આ તમામ દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો

હતો. હવે બાજી બગડતી જોઇને તે એકદમ તેમની ખાસે પહોંચી આવ્યો. જામ ચનેસરને આવી પહોંચેલો જોઇને તેના માણસો આગળ વધતા અટકી ગયા અને હવે શું થાય છે, તે શાન્ત ઉશ્કારીને જોવા લાગ્યા.

જામ ચનેસર આવી પહોંચતાંજ પેલો નવજવાન ઘોડે-સ્વાર પણ જણે તેને ઝાળખી ગયો હોય તેમ પોતાના અશ્વ પરથી નીચે ઉતર્યો. જામ ચનેસર પોતાના માણસોને શાન્ત રહેવા જણાવો, પેલા પૂજામુરત જવાનનો હાથ પકડીને તેને પોતાના તંબુમાં લઇ ગયો.

“ બહાદુર નવજવાન ! આપનું નામાલિધાન જણાવશો ? ” જામ ચનેસરે તંબુમાં આવતાંજ પેલા નવયુવકને પ્રશ્ન કર્યો.

“ મને લોકો લીલાજીના નામથી ઝાળખે છે. ” નવયુવકે પોતાનું સ્થાન લેતાંજ જણાવ્યું.

“ લીલાજી ? વાહ ! કેવું સુંદર નામ ! જેવો તમારો અહેસાસ ખૂબમુરત છે, તેવુંજ સુંદર તમારું નામ છે. ” લીલાજીની આંખોમાં ઉશ્કારતા માધુર્યને પોતાની તીવ્ર દૃષ્ટિ વડે લેહતા જામ ચનેસરે તેના સૌન્દર્યની પ્રશંસનાં વચનો ઉચ્ચાર્યા.

લીલાજીનું હૃદય ઘડીભર ધૂણી ઊડ્યું. પોતાના સૌન્દર્યની પ્રશંસાનાં જામ ચનેસરનાં વચનોએ તેના અંતર પ્રદેશમાં ઉત્કાષ્ઠાત મચાવી મૂક્યો. પરંતુ તરતજ તેણે સ્વસ્થ થઇને પ્રશ્ન કર્યો, કે “આપનું નામ ?”

“ મારું નામ ચનેસર હાલ દુષ્કાળના ડાચામાં સપડાયેલા પ રંતું એક વખતના લીલી નાગરવેલ જેવા લિથર પ્રદેશનો હું માલિક છું. પણ લીલાજી ! હું આપને પૂછું છું કે આવા અઘોર અને તપ્ત રણમાં તમારા જેવા સુકોમળ યુવકને બગતા બપોરે ભટકવાનું કંઈ કારણ ? ”

“ મહારાજ ! એ રણનો તાપ આપના જેવા રાજવ શીઝોનેજ ઠરાવી શકે અમારે મન તો આ રણ-પ્રદેશ અમારા ઘર-આંગણ સમાન છે. ”

“આણું ધગધગતું રણ તમોને ઘરના આંગણા સમાન જણાય છે, તે પરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે તમારું નિવાસ-સ્થળ પણ રણની નજદીકમાંજ હોયું બોધાયે.”

“આપનું અનુમાન તદ્દન સત્ય છે. હું થરનોજ રહેવાશી છું.”

“એમ છે ? ત્યારે તો થર પ્રદેશના રાજ્યાધીશ સંઘામસિંહને આપ અવશ્ય ઓળખતા હશે. એઓ મારા મિત્ર થાય છે.”

“આતો ઘણાજ આનંદની વાત યદ્ય. સંઘામસિંહ મારા કાકા થાય છે.”

“વાહ વાહ ! ત્યારે તો આપણે નજદીકના સંબંધી થયા ખરું કે નહિ ?”

“પણ ક્ષમા કરજો, આપ આવા શૂરવીર અને પરાક્રમી હોવા છતાં અમારા કાકા સંઘામસિંહ જેમજેમ લગ્નને માટે વધુ તત્પરતા બતાવે છે, તેમ તેમ આપ વધુ વિલંબ કેમ સેવી રહ્યા છો તે સમજી શકાતું નથી. આપના અંગત વિષયમાં માથું મારવાની મારી ઘૂંટનાથી આપ માઠું તો અવશ્ય નહિજ લગાડો.”

લીલાજીના આ શબ્દોથી જામ ચનેસરના અંગ પર બાણે વીંજળી પડી. તેનું મોઢું કાણું ધગ ! પડી ગયું. થોડીવાર વિચાર કરીને તે બોલ્યો, “ખૂણસુરત જવાન આ તપતા રણને કાંઈ તપ-શ્રેય આદરવાનું કારણુ પણ એજ છે. મારી આર્થિક અવદશામાં પડ્યો આણવા માટે જ હું મારા નીમકહલાલ માણસો સાથે આવા ભયંકર તાપમાં લટકી રહ્યો છું.”

“બસ ! એજ સુફેલી આપને મુંઝવો રહી છે ?”

“એજ.” જામ ચનેસરે જવાબ આપ્યો.

“તો પછી તેનો ઇલાજ તો સત્તર થઈ શકે તેમ છે. હું પણ કોઈ જખ્ખર ઘાડ મારી લાવવાના ઇરાદાથીજ આ તપતા રણને ખૂંદી રહ્યો છું. પરંતુ અહીં તો તમે બીજા પંદર દિવસ પડ્યા રહેશો, તો પણ કંઈ પરિણામ લાવી શકશો નહિ. મારી સલાહ

માનો, તો આપણે બાંલણાસરના ખાદ્યાહની મોટી આથો સહેલાઈથી વાળી શકીએ તેમ છે.”

“ ખરેખર, તમારી સલાહ સોના જેવી છે. તમે અમારી સાથે હશે, તો અમેને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે.”

“ પણ તેમ કરવામાં મારી એક શરત છે. અને તે એ કે આપણે જે માલ મેળવીએ, તેનો અર્ધો ભાગ આપનો બધાનો, અને અર્ધો ભાગ મારો એકલાનો.”

“ તમારી આ શરત ન્યાય પુરઃસર તો નજ દહેવાય.”

“ કેમ ન દહેવાય ?” લીલાઈની આંખોના માધુર્યમાં તેજસ્વિતા ઝળહળી બિડી. “ જે કાર્ય આપના બધા સંગાથીઓ કરી શકે, તેજ કાર્ય જો હું એકલો કરું, તો પછી તેમાં અન્યાયની વાત ન ક્યાં રહી ?”

“ અને તે શી રીતે ?” જામ ચનેસરે પૂછ્યું.

“ જુઓ ! આધોનું હરણ કરવા વખતે ખાસ કરીને બે પ્રકારનાં કાર્ય કરવાનાં હોય છે. એક તો ધાડના માલને ધારેલા સ્થળે સહીસલામત પહોંચાડવાનું કાર્ય, અને બીજું પાછળ આવતી વારને ટોકવાનું કાર્ય. આ બંને કાર્યોમાંથી કોઈ પણ એક કરવાને હું તૈયાર છું. હવે આપજ દેહો કે અર્ધો ભાગ મારાવાની મારી લાયકાત ખરી કે નહિ ?”

જામ ચનેસર આ વીર યુવકની શૌર્યભરી વાતોથી ચક્રિત થઈ ગયો હતો. તેના સુકોમળ શરીરમાં રહેલા મહાન્ આત્મબળે જામ ચનેસરને સુગ્ધ બનાવ્યો હતો. જેમ જેમ તે આ યુવકની વાતો વધુ સાંભળતો હતો, તેમ તેમ તેના પ્રત્યેનો તેનો ભાવ વધતો જતો હતો. કોઈ અગમ્ય આકર્ષણ વડે જામ ચનેસર આ નવયુવક પ્રત્યે ખેંચાઈ રહ્યો હતો. તેની ઇચ્છા ન ટોવા છતાં તેણે લીલાઈની શરતનો ફીકાર કરી લીધો.

બીજે દિવને રાત્રિ સમયે જામ ચનેસર અને લીલાઈએ પોતાના સપના સંગાથીઓ સાથે રણમાર્ગમાં પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. રણના રક્ષાઓનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન લીલાઈ ધરાવતો હોવાથી સવાર

પડતાં પહેલાંજ તેઓ રણપ્રદેશ ઓળંગી આવ્યા. અહીં થોડી વિ-
શ્રાંતિ લઈને તેમણે પાછું બાંભણાસર તરફ ચાલવા માંડ્યું.

આ નાનકડી ટુકડી જ્યારે બાંભણાસરની હદમાં આવી પહોં-
ચી, ત્યારે સાંઢણીઓને ગળે બાંધવામાં આવે છે, તેવા ખરકા (ઘંટ-
ડીઓ)નો રણકાર દૂરથી આવતો લીલાજીના કાન પર પડ્યો. એ
અવાજ સાંભળીને સૌના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેમને ખાતરી
થઈ, કે નજદીકમાંજ ક્યાંક સાંઢણીઓનું મોટું ટોળું ચરતું હોયું
જોઈએ. આ અવાજને આધારે સૌ આગળ ચાલવા લાગ્યા. થોડુંક
ચાલતાંજ સાંઢણીઓના એક જંગી ટોળા પર તેમની દૃષ્ટિ પડી.
સૌએ પોતાના અધીને તે તરફ પૂરપાટ મારી મૂક્યા.

સાંઢણીઓના વર્ગની વચ્ચે બેઠેલા દરબાર રખારીઓ પોત
પોતાની આમડાની શેલીઓ ખોલીને તેમાંથી તમાકુ ઠહાડી ભુંગ-
ળીઓ પીવામાં મસ્તુલ થતી ગયા હતા. ધૂમ્રપાનના રસાસ્વાદમાંથી
અવકાશ લઈને તેઓ દૂર નજર કરે, તે પહેલાં તો આ ઘોડેચા-
રોની ટુકડી છેજ નજદીક આવી પહોંચી.

ઘોડાઓનો હુણહુણટ અને તેમના દાબડાઓનો ગડગડાટ
જ્યારે પેલા રખારીઓના કાનપર પડ્યો, ત્યારેજ તેમણે ભુંગળીઓ
અને ચલમોમાંથી પોતાનું મસ્તક ઉંચું કર્યું. એકાએક આ ઘાડ-
પાડુ મંડળીને આવી પહોંચેલી જોઈને તેમની આંખો ફાટી ગઈ.
તેઓ સઘળા પત્થરનાં પુતળાંની પેઠે સ્તબ્ધ થતી ગયાં. એકપણ
શબ્દ મોંમાંથી બોલવા જેટલી કોઈનામાં હિંમત રહી નહિ. ભુંગ-
ળીઓ અને ચલમો તેમના હાથમાંજ ઠરી ગઈ તેમનાં ડાચાં ઉંચાં
રહી ગયાં.

“ આ દેાની સાંઢે છે ભોષા ? ” લીલાજીએ પોતાના તીવ્ર
અવાજથી રખારીઓને પ્રશ્ન કર્યો.

“ સિંધ-બાંભણાસરના પાદશાહની. ” એક રખારીએ હિંમત
એકેકી કરીને જવાબ વાળ્યો.

“ એકંદર કેટલી છે ? ” લીલાજીએ પૂછ્યું.

“ અઢારસે છે દાદા ! રખારીએ ધૂજતાં ધૂજતાં ઉત્તર આપ્યો.

લીલાણીએ તેજ વખતે સવળા રળારીઓને મુશ્કેલાટ કરી લેવાનો હુકમ આપી દીધો. અને રળારીઓના શીલ્પાઈ (મુખી) ને આ સમાચાર પાદશાહને જટ પહોંચાડવા રવાના કર્યો.

આ તરફ લીલાણી બાંલણાસરના પાદશાહની વારને રોકવા માટે રહ્યો, અને જામ ચનેસરને તેણે સાંઢણીઓ સાથે સત્વર પસાર થઈ જવા મુશ્કેલી કરી. પાદશાહની ફેજનો સામનો કરવા લીલાણીને એકલો મૂકી જવા જામ ચનેસરનું મન માનવું ન હતું. તેણે પોતે પણ તેની સાથેજ રહેવા આગ્રહ કર્યો. પરંતુ લીલાણી તેની ઇચ્છાનો કદીપણ સ્વીકાર કરે તેમ હતું નહિ. આ સમયે વધુ વખત વાદવિવાદમાં વ્યતીત કરવો અનુચિત ઠાવાથી, તેણે પોતાના માણસોને સાંઢણીઓ સાથે ચાલતા કર્યા, અને પોતે જરૂર પડતાં લીલાણીને મદદ કરવા માટે તેના પર નજર રાખતો તેનાથી થોડે દૂર એક જગાએ સંતાઈને ઉભો.

જામ ચનેસરના એક સવારે એક સાંઢણીના કપાળ પર ભાલો મારી તેના રક્ત વડે એક વસ્ત્ર લીંબવીને, તેને ભાલા પર પકડી તે બપોટાબાંધ આગળ ચાલ્યો. આથી સાંઢણીઓ જણે મંત્ર-મુગ્ધ બની હોય, તેમ જાંધી એક સરખી પેલા ઘોડેચાર પાછળ દોડવા લાગી, +

પેલી તરફ રળારી એકજ થોટમાં બાંસણાસર પહોંચી ગયો. તેણે સવળી સાંઢણીઓ દુરાઈ જવાની પાદશાહ પાસે ફરિયાદ કરી. પાદશાહે તરતજ પોતાનું સૈન્ય તૈયાર કરી લીધું, અને દુરાઈ ગ-એલી સાંઢણીઓ પાછી વાળવા તે મોટા લરકર સાથે બાંસણાસરથી ચલ્યો.

આ બાબતુ લીલાણી એક ઢંચી ટેકરી પર પાદશાહી ફેજની પ્રતીક્ષા કરતો ઉભો હતો. જ્યારે તેની દૃષ્ટિ દૂરથી માણીના પૂરની પેઠે ધસી આવતી પાદશાહી ફેજ પર પડી, ત્યારે તે ધનુષ્ય-ગાણુ પોતાના હાથમાં લઈને તૈયાર થઈ ગયો. ફેજ જરા આગળ આવતાં તે તેના પર બાણોની વૃષ્ટિ ચલાવવા લાગ્યો થોડાજ સમયમાં તેણે

+ પૂર્વકાળમાં સાંઢણીઓ દાંડી જવાની એ રીત હતી. ભોલીરાજી વસ્ત્ર બેઠને જાંધી સાંઢણીઓ પોતાની મેજેજ લેતી પછારે દોડવા માંડતી.

પાદશાહી ફેજના ઘણા સૈનિકોને જમીન દોસ્ત કરી દીધા. આ એક જ જણે આખી ફેજમાં વર્તવેલો અનહદ ત્રાસ જોઈને પાદશાહ વિચારમાં પડ્યો. પરંતુ એક જણને ઉડાવી દેતાં શી વાર લાગવાની છે, એમ વિચારીને પાદશાહે પોતાના તમામ સૈનિકોને એકી સાથે તેના પર બાણો છોડવાનો હુકમ કરી દીધો. લીલાણી સર્ત્રાંગે ગજતર ધારણ કરીને એક ઉંચી ટેકરી પર ઉભેલો હોવાથી તેના સુધી લાગ્યેજ કોઈ બાણ આવી શકતું. પરંતુ શાહી સૈન્ય ક્ષણે ક્ષણે વધુને વધુ નજદીક આવતું હોવાથી, તેમના શરીર પર બાણોનો ધસારો આવવા લાગ્યો. લીલાણી દાઢનો ઉપયોગ પણ ગાહુ મુંદર રીતે કરી બાણોનો હોવાથી તેણે હજી સુધી એક પણ બાણને પોતાના અંગ સુધી આવવા દીધું ન હતું. પોતાના શરીરનો ગચાચ કરવો અને દુશ્મન પર ઘા કરવો, એ બંને કાર્યો સફળતાથી પાર પાડવામાંજ સૈનિકની ખરેખરી કુશળતા સમાયલી છે. લીલાણી આ ઉભય કાર્યો એકી સાથે કરવાને સમર્થ હતો. છતાં તેણે હવે વખત વિચારીને એક નવો માર્ગ શ્રદ્ધા કર્યો. તેણે પ્રયત્નથીજ એક બાણ પર ચિઠ્ઠી બાંધીને તે તૈયાર કરી રાખેલું હતું આ બાણને કમાન પર ચલાવી તેણે નિશાન તાકીને તેને પાદશાહના શીશમુકુટ પર છોડી દીધું.

લીલાણીનું તીર ગરાગર પાદશાહના મુકુટની વચ્ચેમાં વાગ્યું. મુકુટ મસ્તક પરથી ઉડીને દૂર જઈ પડ્યો અને તીર તેના ખોળામાં આવી પડ્યું તીર સાથે ચિઠ્ઠી બાંધેલી જોઈને, પાદશાહને લય સાથે કુતુહલ જાગ્યું. તેણે તે ચિઠ્ઠી બાણ પરથી છોડી તે વાંચી જોઈ. ચિઠ્ઠી લાપામાં તેમાં લખ્યું હતું, કે “બાંશજ્વાસરના જો ગમાર પાદશાહ ! જેટલો વખત તારા મસ્તકે પરના રાજમુકુટને ઉડી જતાં લાગ્યો, તેટલોજ વખત તારૂં માથું ઉડી જતાં લાગશે. માટે જો તને તારો જીવ જરા પણ વહાલો હોય, તો એક પળનો પણ વિલંબ કર્યા સિવાય, રણસંગ્રામ છોડીને બાંશજ્વાસર લેજો થઈ જા.”

ચિઠ્ઠી વાંચીને પાદશાહના હોથ કોથ ઉડી ગયા. તેણે વિચાર કર્યો, કે “જે માણસે એટલું સપાટામાં મારા મસ્તક પરનો તાજ ઉડાવી દીધો, તેને મારું મસ્તક ઉડાવી દેતાં પણ એટલીજ વાર લાગશે.” આમ વિચારી લયઅસિત પાદશાહે લકાઈ તરત મોકુફ

રાખવાનો હુકમ કરી દીધો. શોહી હુકમનો તત્કાળ અમલ કરવામાં આવ્યો લડાઈ બંધ પડી અને જાંબિણાસરપતિ પોતાના સૈન્ય સાથે પાછો ફર્યો.

શાહી લંડકર ઉપડી ગએલું જોઈ લીલાણ પણ ચાલતો થયો. તે થોડુંક આટ્યો, એટલામાં જામ અનેસર પણ પોતાના માણસો સાથે તેની સામે આવ્યો. જામ અનેસરને હજુ અહીં ઉભેલો જોઈને લીલાણને નવાઈ લાગી. તે જોડ્યો, “ અનેસર દેવ ! શું તમે બધા અહીંજ ઉભા રહ્યા ? આયો ક્યાં ગઈ ? અને આમ કરવાનું કારણ શું ? ”

“ જંગમહાદુર નવજવાન ! ” જામ અનેસરે લીલાણને સં- જોધીને કહ્યું. “ ખરું કહું ? અને ધાસ્તી હતી, કે પાદશાહી ફા- જને તમે એકલા શી રીતે પહોંચી શક્યો ? આ કારણથી લીક પડેતો તમને મદદ કરવા અમે અહીં તૈયાર રહી તમારી વીરદા- ણનો તમારો જોઈ રહ્યા હતા. ખરેખર ! લીલાણ, તમે તો તમારું સુદ્ધ-કૌશલ્ય દાખવવામાં આજે કમાલ કરી. તમારા જેવા એક મ- હારથી મારા મિત્ર બનેલા હોવાથી હું પણ મગરૂર છું. ”

“ અને આપના જેવા મારા સરદાર હોવાથી હું પણ મગ- રૂર છું ” લીલાણએ જરા વિલક્ષણતાથી જણાવ્યું.

“ સરદાર નહિ પરંતુ મિત્ર કહો. આપણો સંબંધ મિત્રોનો છે. તમારા જેવા એક મહાબાહુ વીરના સરદાર બનવાની મારામાં યોગ્યતા પણ ક્યાં છે ? ”

“ અનેસર રાજ ! મારી વધારે પડતી પ્રશંસા કરવામાં આપ આપની લાયકાત જ બતાવી રહ્યા છો. હું જે કહું છું તે અક્ષરશઃ સત્ય છે. તેની ખાતરી આજ નહિ તો કોઈક દિવસે અવશ્ય કરી આપીશ.”

અનેસર જામ વિચારમાં પડ્યો, કે આ માણસ શું કહેવા માગે છે. લીલાણ તેને માટે દિવસે દિવસે એક શું ચવાયલો પ્રશ્ન બનતો જતો હતો. લીલાણમાં રહેલી સુકોમળતા અને વીરતાનું અદ્ભુત મિશ્રણ તેણે આજ લગી ક્યાંએ જોયું ન હતું. લીલાણ માટે જામ

ચનેસરના મનમાં જાગેલા અનેક તર્ક-વિતર્કો તેને ઝુંઝવી રહ્યા હતા. તેણે લીલાણને ઉદ્દેશીને કહ્યું, કે “ તમે આજે મારા જીવનમાં એવો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે, કે તે હું કદી પણ વીસરી શકનાર નથી ”

“ અને વધુ અગત્યનો ભાગ તો હજી હવેજ ભજવવાનો છે.” લીલાણએ કટાક્ષપૂર્વક કહ્યું.

જામ ચનેસર ફરી વિચારમાં પડી ગયો. કેટલીક વાર લીલાણની અત્યંત સાદી જણાતી વાતો તેને ગભીર બનાવી મૂકતી ક્યું આકર્ષણ તેને લીલાણ પ્રત્યે આકર્ષી રહ્યું છે, તે જામ ચનેસર પોતે પણ સમજી શકવાને સમર્થ ન હતો.

થોડા સમયમાં જામ ચનેસર અને લીલાણ સાંઢણીઓને પહોંચી આવ્યા, અને એક સાફ સ્થાન ભેઠ, ત્યાં તેઓએ છાવણી નાખી અહીં જામ ચનેસરે પોતાના માથાસોને સાંઢણીઓના બે વિભાગ પાડવાની આજ્ઞા કરી. સાંઢણીઓ બે વિભાગમાં વહેંચાઈ જતાં જામ ચનેસરે લીલાણને ઉદ્દેશીને કહ્યું, કે “ મિત્ર લીલાણ ! હવે આ બે હિસ્સામાં જે તમે પસંદ કરો તે તમારો ”

“ ચનેસર રાજ ! ” લીલાણએ જામ ચનેસરને ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું. મારો હિસ્સો પણ હું આપણી મૈત્રીની નિશાની તરીકે આપને પ્રેમસહ સમર્પણ કરું છું. ”

લીલાણની આવી અજબ ઉદારતા જોઈને, જામ ચનેસર તથા તેના અન્ય સરદારોને પણ ઘણી નવાઈ લાગી. લીલાણ એ કેવી વિચિત્ર વ્યક્તિ છે, તેનું જાણે નિરીક્ષણ કરતા હોય તેમ તેઓ એકી ટસે તેની સામે જોઈ રહ્યા.

જામ ચનેસરે લીલાણને અત્યંત આચ્છ કયાં છતાં લીલાણએ એક પણ સાંઢણી લેવા પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી નહિ. લીલાણની મનોકામના હવે પરિપૂર્ણ થઈ ગયેલી હોવાથી, તેણે જામ ચનેસરની વિદાય માગી.

લીલાણને વિદાય માગતો જોઈને જામ ચનેસર ઉપર જાણે વીજળી પડી. લીલાણ તેને માટે એક અદ્ભુત આકર્ષણનો વિષય

ખની ગયો હતો. લીલાછ જલે તેનો જીવન-દીપ હોય, તેમ તે તેના વિના ચોમેર અંધકારજ લેઈ રહ્યો હતો તેને વિદાય આપતાં જામ અનેસરની જીભ ઉપડતી ન હતી.

લીલાછએ તો તરતજ પોતાની તૈયારી કરી લીધી. જામ અનેસર પાસે આવી તેણે સ્મૃતિ-ચિહ્ન તરીકે તેની મુદ્રિકા પોતે લીધી, અને પોતાની તેને આપી. ત્યારપછી તરતજ તેણે સૌને રામ રામ કરી, પોતાના અંધને ધરના માર્ગે મારી મૂક્યો. જામ અનેસર રડતા હૃદયે અને ફાટી આંખે લીલાછ તરફ જોતો અવાઝ જેવો ઉઠ્યો રહ્યો.

(૨)

કોરૂ કુમારી.

હુલો—જડે ડાણ મુડાણમેં, વાંરી વીરમ જામ,
ઘણા હુવા ધર આવડેં, તડેં ગંજા ગામ.

ભાવાર્થ—ત્યારે ડાણમાં વીરમ આવડાનો વખત હતો, ત્યારે કચ્છના ઘણા ગામેની સત્તા આવડા રાજપૂતાને ધેર હતી.

આ સમયે કચ્છના ડાણ ગામમાં વીરમ આવડાનો અમલ હતો. વીરમ આવડાને કોરૂ નામની એકની એક પુત્રી હતી. કોરૂ કુમારીને બાલ્યાવસ્થાથીજ દાંતવાની કળા તરફ અત્યંત શાવ હતો.

હુલો—જડે કોરૂ નિંદડા, ફનડેં ગંધ કરે,
વે ગરતીયેં વિચમેં, કો કો તંધ ભરે.

ભાવાર્થ—કોરૂ કુમારી ત્યારે નાની હતી, અને માટીનાં રમકડાંથી રમત કરતી, ત્યારે પણ પોતાની સખિઓ સાથે રેંટીયા પર સુતરના તાર દાદતી.

કોરૂને બાલપણથીજ દાંતવાની કળા પર અપાર લગની લાગી હતી. તેના જેવું કોઈ દાંતવારી બાળા એકે ન હતી. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ, તેમ તેમ એ કળામાં તે પ્રવીણ થતી ગઈ. જરા પણ પવનનો અપાટો લાગતાં તૂટી પડે, એવું બારીક સુતર તે દાંતતી. આ સુતર દાંતતી વખતે તે જે સ્થાને બેસતી, ત્યાં પવનની

એક દેહેર પણ આવવા પામતી નહિ. આવા સુતરનું કપડું પાણી જેવું પાતળું થતું. કોરૂએ તેના પિતા વીરમ આવડાનાં વસ્ત્રો માટે આવું નમુનેદાર સુતર ઘણીવાર તૈયાર કર્યું હતું. કાંતવાની હરિદ્દા-ઇમાં પણ હમેશાં પ્રથમ સ્થાન કોરૂનેજ પ્રાપ્ત થતું.

કાંતવું એ કચ્છમાં પૂર્વકાળમાં એક મહાન આવશ્યક કાર્ય ગણાતું હતું. તેની એક રહી સહી નિશાની તરીકે હિંદુ સમાજમાં લગ્ન સમયે આજ પણ વરરાત્રને રેંટીયાની ત્રાક વડે પોંખવામાં આવે છે. આ ક્રિયામાં કાંતવાનું કાર્ય જિંદગી ભર ન ભૂલવાની ઉડી સૂચના રહેલી છે. પરંતુ આજ તો આ ગંધી ક્રિયાઓ માત્ર પ્રજાસિકાની ખાતર યંત્રવત્ કરવામાં આવે છે. એના ઉચ્ચ ઉદ્દેશો વિષે ઉડા વિચાર કરવાની કુરસદ આજના સમાજને ઓછી છે.

જુના સમયમાં ગામની પાદરે એકાદ વિશાળ ખેતર, વાડી, કે બાગ-બગીચા જેવું કોઇ સ્થાન સુકરર કરવામાં આવતું. એ સ્થાનમાં ગામની કુમારિકાઓ અને ઘણીવાર પુખ્ત વયની સ્ત્રીઓ પણ દરરોજ કાંતવાને માટે આવતી. આ સ્થાન જાણે કાંતવું પીજ-વું શીખવાની વિશાળ શાળા હોય, તેમ અસંખ્ય નાની મોટી કુમારિકાઓ સવાર પડતાંજ અહીં આવી પહોંચતી અને આખો દિવસ એજ કાર્યમાં સમાપ્ત કરતી. આવું સ્થાન 'આંતણિયારો' અથવા 'આંતણ' ના નામથી ઓળખાતું. આવા આંતણિયારા પ્રથમ ગામે ગામ દરિયે ગોચર થતા હતા. અહીં રાવ-રંક વચ્ચે કચો ભેદ ગણવામાં આવતો નહિ. કોણાધિપતિ વીરમ આવડાની કુમારી કોરૂ પણ દરરોજ અહીં આંતણિયારામાં કાંતવા માટે આવતી.

કોરૂ કુમારી હવે બાલ્યાવસ્થાનો પૂર્વ ઓળંગીને યુવાવસ્થાના પ્રવેશદ્વારમાં આવી પહોંચી હતી એનું શરીર-સૌન્દર્ય વસંતમાં ખીલતા ગુલાબ જેવું ખીલી બિઠતું હતું. ફૂલડાં વેરતું એનું હાસ્ય, અને કોકિલાને શરમાવનાર એનો કમનીય કંઠ એ સમસ્ત આંતણિયારાની શોભા હતો. જેવી તેની કળા અદ્વિવીય હતી, તેવુંજ તેનું લાવણ્ય હતું.

કોરૂના અધાગ સૌન્દર્યની અને તેની કળાની ખ્યાતિ ચારે તરફ પ્રસરી ગયેલી હોવાથી, હમણાં હમણાં ઢેઢેકાણેથી વીરમ આવ-

હાને ત્યાં કોરૂના વેશવાળનાં માગાં આવતાં. પરંતુ કોરૂનું વેશવાળ તેની સંમતિથીજ કરવાની ઇચ્છાવાળા તેના પિતાએ એ સઘળાં માગાંને કોરૂની સૂચનાથી અસ્વીકાર કર્યો હતો. લક્ષ્મી જેવી આ અનુપમ કન્યાનું દાન કયા રાજકુમારને અર્પણ કરવું એનોજ વિચાર આજઠાલ વીરમ આવડાના હૃદયમાં ઘોળાઈ રહ્યો હતો.

એક દિવસ સવારમાં કોરૂ કુમારી પોતાની અન્ય સજિઓ સાથે કાંતવાનું કાર્ય કરી રહી હતી સઘળી કુમારિકાઓ પોતપોતાના કાર્યમાં મરશુલ હતી કોઈ કાંતતી હતી, કોઈ કપાસ સાફ કરી રહી હતી, કોઈ પીંજતી હતી, અને કોઈ પૂણીઓ તૈયાર કરી રહી હતી. ટેટલીક કન્યાઓ પોતપોતાના કાર્યની સાથે પોતાનું પ્રિય સંગીત ઝીણા સ્વરે લલકારી રહી હતી.

થોડો સમય આમ પસાર થયો, એટલામાં બહારથી જાણે કોઈ જાન પસાર થતી હોય એવાં વાજિંત્રો અને ગીતોના ધ્વનિ રેડીયાશાળાની કન્યાઓના કર્ણપટ પર પડ્યો કુતુહળવૃત્તિ એ સ્ત્રી જાતિનો ખાસ સ્વભાવ છે. અને તેમાં પણ કંઈ ગાન-તાન કે સંગીતનો સ્વર સાંભળાય, તો તે સાંભળવાને સ્ત્રીઓ મરણ-પથારી પરથી પણ દોટ મૂકવાને તૈયાર થાય, એમાં શક નહિ આજ પણ બહાર સંગીતનો સ્વર સાંભળીને આંતરિયાશાની સઘળી કુમારિકાઓ પોતપોતાનું કાર્ય પડતું મૂકીને બહાર શું છે, તે જોવાને દોડી ગઈ.

આ વખતે એકજ કોરૂ કુમારી પોતાના સ્થાન પર રેડીઓ ચલાવતી બેઠી હતી ત્યારે તેણે જાણ્યું, કે જામ અનેસરનાં લગ્ન પ્રસંગે કચ્છનાં તેનાં સગાં સંજમીઓ વાજતે ગાજતે લિયર તરફ જાય છે, ત્યારે તે પણ ઉતાવળી ઊનાવળી તે જોવાને ઠાડી.

કોરૂના રેડીયાની જાણુમાંજ તેના પીતરાઈ ભાઈની સ્ત્રી જ મનીનો રેડીયો પડેલો હતો. આ જમનીના ભાઈ માથે હમણાં કોરૂનાં વેશવાળની વાનો ચાલી રહી હતી. જમની જરા ગર્વિલી અને 'બટાકોલી' હતી. કોરૂના ઉનાવળે ડિઝાથી અકસ્માત્ તેની દીનખાત્રની ઓઢણીને છેડો જમનીના રેડીયાની ત્રાકમાં ભરાયો. તેથી જમનીના રેડીયાની ત્રાક જે ઘણી પાછીદાર હતી, તે એકાએક ભાંગી પડી ત્યારે જમનીને આ વાતની જાણ થઈ, ત્યારે

તે પોતાની ત્રાક માટે મોટું ધાંધલ મચાવવા લાગી. તે પોતાની ત્રાક લાંગનારને શાપ આપતી કહેવા લાગી કે:—

હુહો—સજિયું સભઈ, ત્રક મુંજ ત્રકકધ,
આસા રેઓ ઈ, જે મુંજ જોરધ.

ભાવાર્થ—ખીજ બધી ત્રાકો સાજ છે, અને મારીજ એકની લાંગી પડી છે. મારી ત્રાક લાંગનારની આસા પૂરી થશે નહિ.

જમનીને ક્રોધાયમાન બની ગએલી જોધને કોર તેને શાન્ત પાડતી કહેવા લાગી.—

હુહો—ઝગડો મ કર જમની, મેલું વેણ મ હાર,
તોજ જુરઈ હિકડી, ત આંઈ ડીયાં ચાર.

ભાવાર્થ—હે જમની ! તું નાહક ઝગડો કર મા. અને વદાવાઓ સામે કુવેણ કાઢ નહિ. તારી એક ત્રાક લાગી, તો તેને બદલે હું ચાર આપીશ.

જમની બોલી તારી ચાર ત્રાકને હું શું કરું? આ ત્રાક તો મારો પતિ છેક કિરમાણીથી ખાસ મારા માટે લાવ્યો હતો.

હુહો—કિરમાણીયાં કોડ કરે, આંધી મુંજે કાંધ,
ન કીં ઘોડે માટિયાં, ન-કીં ભધલ નાંધ,
પાય પટોરે પાંધ, ત્રક મુંજ ત્રકકાય.

ભાવાર્થ—મારો પતિ એ ત્રાક કિરમાણીથી કોડ કરીને લાવેલો હતો તે હું ઘેડાને સાટે પણ આપુ નહિ અને ધનના ભંડારને માટે પણ બંદુ નહિ એવી મારી ત્રાક તે તારા પટોળાના પાવવ વડે તોડી નાખી.

કોરને ત્રાક લાંગવા માટે કઈક આકરા વેણ સુજાવવાના ઇરાદાથી વળી તે બોલી:—

હુહો—લડપડધો ઉથપયે, કોર કુમારો,
ક વર કનીયે ધાસડો, ક પરણધે મુ ભા ?

ભાવાર્થ—હે કોર ! તું આટલી બધી ઉતાવળથી ભાઈ, તે તને કંઈ સનેચર ઘાસડો તો વરણ્યો નથી. તને તો મારો ભાઈ પરણવાનો છે.

જમનીના આ શબ્દો વીરની પેઠે કોરના અંતરમાં પેસી ગયા. જમની તેને આવું મહેલું મારશે એવી તેને કલ્પના પણ ન હતી. તેની આંખો રક્તવર્ણી બની ગઈ. તેના રોમે રોમમાં ક્રોધની જ્વાળાઓ ભડવા લાગી. તે એક પણ શબ્દનો ઉત્તર કર્યા સિવાય તેજ કાણે તે સ્થાનનો ત્યાગ કરી ગઈ.

(૩)

પરબત વઝીર.

હોહો—કોર આવઈ મા વટે, રૂની નેણુ ભરે,
માંસેં ઝગડે જમની, માંસેં હંધા કે,
સહી પારખો સે, જે માં કે છુટેઓ મીયણું.

સાચાર્થ—કોર એની મા પામે આવી, અને આંખોમાં આંસુ લાવીને બોલી, કે જમની મારાથી ઝગડ કરે છે. તેણે મને જે મહેલું આપું છે તેનું હું પાલન કરીશ.

કોર કુમારીએ પોતાના મન સાથે દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો. કે ઠાંતો જામ ચનેસરનેજ પરણું, અને ઠાંતો જીવન કૌમાર્ય-વ્રતમાંજ વ્યતીત કરણું. ત્યારે કોરની આ પ્રતિજ્ઞાની તેનાં માતા-પિતાને લાગુ થઈ, ત્યારે તેમને ઘણીજ ચિંતા થવા લાગી જામ ચનેસર તેમના માગાનો સ્વીકાર કરે કે કેમ એ વાત અનિશ્ચિત હોવાથી તેઓ કોર કુમારીનું મન ફેરવવા તેને પ્રમથવવા લાગ્યાં. પરંતુ કોર કુમારી પોતાના દૃઢ નિશ્ચયમાંથી લેશ પણ ડગી જાય તેમ ન હતું. આથી તેનાં માતા-પિતાએ હવે તેનું મન ફેરવવાના સ્વયં પ્રયત્નો છોડી દીધા. હવે તેમણે કોરની પ્રતિજ્ઞા કબ્જી રીતે પાર પડે તે તરફ ધ્યાન દેવા માંડ્યું. જામ ચનેસરની મનોભાવના જોવાને કોરના પિતા વીરમ ચાવડાએ તેને પોતાના ગૌર મારફત ચીતરેહું નાજિ-એર મોકલાવ્યું.

આ તરફ જામ ચનેસર અને લીલાંદેવી વચ્ચે અદૂટ સ્નેહ ગાંઠ બંધાઈ ચૂકી હતી. લીલાંદેવીએ કૌમાર્યવસ્થામાં પોતાની અદ્ભુત શક્તિથી જામ ચનેસરને જે અપૂર્વ મદદ કરી હતી, તે વાત

ચનેસર જામ કદી પણ ભૂદ્ધી શકે તેમ ન હતું. જ્યારે તેને જાણ થઈ કે લીલાજીના સ્વાંગમાં તેને સહાય કરનાર લીલાંદેવી પોતે હતી, ત્યારે તેના આનંદ અને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. લીલાંદેવી જેવી એક અતૂલ શક્તિશાલિની પત્ની પ્રાપ્ત થવાથી તે પોતાને અહો-ભાગ્ય માનતો હતો. આ કારણથી જામ ચનેસર અને લીલાંદેવીનો પ્રેમ દિન પ્રતિદિન વધુને વધુ ગાઠ સ્વરૂપ ધારણ કરતો જતો હતો. જામ ચનેસરે હવે લિયર પ્રદેશમાં પોતાની સત્તા સારી પેઠે જમાવી લીધેલી હોવાથી, તેને ત્યાં કેટલીક અન્ય રાજકુમારીઓનાં ભાગાં પણ આવી ચૂક્યાં હતાં. પરંતુ જામ ચનેસર લીલાંદેવીના સ્નેહમાં એટલો ઓતપ્રોત થઈ ગયો હતો, કે તેણે એક પણ કન્યાના ભાગાનો સ્વીકાર કર્યો ન હતો. જ્યારે વીરમ આવડા તરફથી તેની પુત્રી કોઈ કુમારીનું ભાગું લઈને તેનો ગૌર જામ ચનેસર પાસે આવ્યો, ત્યારે પણ જામ ચનેસરે એ ભાગાનો અસ્વીકાર કરવાથી ગૌર ત્યાંથી પાછો ફર્યો. અને સઘળી ઘટના તેણે વીરમ આવડા પાસે વ્યક્ત કરી.

ગૌરની વાત સાંભળીને વીરમ આવડાના હૃદયમાં કોઈના ભવિષ્યની ચિંતાએ ઉઠ્કાપાત મચાવ્યો. કોઈ કુમારી તેની એકની એક પુત્રી હોવાથી, તેના પર તેનો પ્રેમ અયાગ હતો. કોઈની ભયંકર પ્રતિજ્ઞાથી વીરમ આવડાના હૃદયમાં રાતદિવસ દુઃખનો દાવાનળ સ-જળી રહ્યો હતો.

વીરમ આવડાનો વઝીર પરખત એક મહાન્ પુદ્ધિશાળી પુરૂષ હતો. હાલ તેની ઉંમર વૃદ્ધ થએલી હોવા છતાં તેની પુદ્ધિ ભલ-ભલા સુતસદીઓને પાછી ભરાવે એવી તેજસ્વી હતી. જ્યારે વીરમ આવડાની હૃદય-વ્યથાની તેને જાણ થઈ, ત્યારે તેણે પોતાના અન્ન-દાતાનું દુઃખ મટાડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. અને એ કાર્ય પોતાને સોંપવા તેણે વીરમ આવડાની આજ્ઞા માગી. વીરમ આવડાને પરખત વઝીરની કુશાગ્ર પુદ્ધિમાં અત્યંત શ્રદ્ધા હતી જ્યારે તેણે પરખત વઝીરને એ કાર્ય પાર ઉતારવા તૈયાર થએલો જોયો, ત્યારે તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો, કે પરખત વઝીર જે કાર્ય પોતાના હાથમાં લે છે તેને કોઈપણ ઉપાયે પરિ-પૂર્ણ કર્યા વિના તે રહેતો નથી. પરખત વઝીરે વિચાર્યું, કે આ

કાર્ય અહીં બેઠે પાર પડી શકે એવો સંભવ નથી. આથી તે પોતાનો નવો ઇલાજ અજમાવવા માટે દોડ કુમારી તથા તેની માતા સાથે લિયર પ્રદેશ તરફ ચાલતો ગયો.

(૪)

બહાલમનાં વેચાણ.

પરબત વઝીરે લિયર પહોંચી જઇને, પોતાની બાથ એલવા માંડી. જામ ચનેસરનો કારભારી તેનો ખાસ મિત્ર હોવાથી સૌથી પ્રથમ તે તેને જઇને મળ્યો અને સઘળી હદીકતથી તેને વકિફ કર્યો. કારભારીનું વચન જામ ચનેસર ઉપાપે તેમ ન હોવાથીજ પરબત વઝીરે આ રસ્તો લીધો હતો. પરબત વઝીરની વાત કારભારીના હૃદયમાં આરપાર ઉતરી ગઈ. એક નિર્દોષ કુમારિકાની નષ્ટ થતી જીવંતી પર કારભારીને ઠરણા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે જામ ચનેસરને સમજાવવાનું કાર્ય માથે લીધું. તે તેજ વખતે પરબત વઝીરને લઇને જામ ચનેસર પાસે આવી પહોંચ્યો. અને જામ ચનેસરને સઘળી ઘટનાથી વાસ્તે કરતાં કહેવા લાગ્યો, કે “ખુદાવંદ ! વીરમ શાવકાની કુમારી દોડ કે જેના સૌન્દર્ય પાસે ચંદ્રમા પણ લજવાઇને ઝાંખો પડી ગય છે, તેમજ જેની અનુપમ કળાનાં કીર્તિ-ગાન દિગંતમાં ગઈ રહ્યાં છે, એવી એ રાજકુમારી આજ દેટલાએ સમયથી આપ શ્રીમાનનેજ વરવાનું અવિચળ બિરદ લઇને બેઠી છે. તેને અનેક ઉપાયે સમજાવવા છતાં તે પોતાના નિશ્ચયમાંથી લેશ માત્ર પણ હગતી નથી. સવાર-સાંજ તે આપની પ્રતિમાનુંજ પૂજન કરી રહી છે. આપ એ હળતી બાળાનો હસ્ત પકડી તેનો ઉદ્ધાર કરશો એવી અમારી અભિલાષા છે.”

દુહો—ટાણ મુડાણાં આવયું, બાઈયું બ જણીયું,
તિની મિંબતું હિકડી, કર માંધરીયે મણીયું.

ભાવાર્થ—કચ્છડાણથી બે બાઈઓ આવેલી છે, તેમાંની એક તો માદળીયામાં જેમ મણિ રોમે એવી સૌન્દર્યવાતી છે.

દુહો—લજે લીલાં કુટરી, ત પણ ન દોરે તુલ,
જેજે ખિલધે ખિરેતા, નિત દેશરધા કુલ.

ભાવાર્થ—લીલાદેવી ચાહે તેટલી સૌન્દર્યવતી હોય, તો પણ જેના હારખમાં કૃષ્ણ ખરતાં જણાય એવી કોર કુમારીની તોણે આવી શકે તેમ નથી.

કારભારીની વાતથી જામ ચનેસર જરા મુંઝવણમાં પડ્યો. આજ પર્યંત તેણે તેની એક પણ વાતને તરછેડી ન હતી. પરંતુ આજની વસ્તુસ્થિતિ નિરાળીજ હોવાથી, જામ ચનેસરે તરતજ કારભારીને પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવ્યું, કે “વીરમ આવડાને મેં મારો નિશ્ચય ક્યારનોએ જણાવી દીધો છે.”

દુહો—સત શોણી આવયું, સે મોટાખ્યું માં,
અસાં લો લીલાંસે, લીલાં અસાં સાં.

ભાવાર્થ—આવી પહેલાં આવેલાં સાત માયાં મેં પાછા વાળ્યાં છે. અમારો સ્નેહ એક લીલાદેવી સાથેજ છે અને લીલાંદેવીને સ્નેહ અમારી સાથે છે.

જામ ચનેસરનો ખુદ્દો જવાબ સાંભળીને તેનો કારભારી તથા પરખત વઝીર બંને કંઠાગાર બની ગયા. લોકપથો ભારે બનેલા હુદયે આ બંને વૃદ્ધ મહાશયોએ જામ ચનેસરના રાજ્યમહાલયનો ભાગ કર્યો.

પરખત વઝીર એક પ્રયોગમાં નિષ્ફળ થતાં હિમત હારી બેસે એવો ન હતો. એક ઇલાજ અફળ જતાં તેણે બીજો ઇલાજ શોધ્યો. કોર કુમારી તથા તેની માતાને જનાનખાનાની નોકરી માટે તેણે લીલાંદેવી પાસે મોકલી.

લીલાંદેવી કોરની કાંતણકળા તથા પુષ્પમૂંઢણ-ડળાથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ, અને તેણે આ બંને જણીઓને પોતાની પાસે ચાકરીમાં રાખી લીધી. કોર કુમારી ચ પા માલણના કૃત્રિમ નામથી લીલાંદેવીની સેવા લઠાવવા લાગી.

દુહો—વે ચ પા કર પાયરો, કત ચનેસર પાગ,
ત હી મોલ હી મોડીઉ, હી તુલોંગત સાગ.

ભાવાર્થ—હે ચંપા માલણી ! તું અહીં રહીને કાર્ય કર અને ચને-મર જનમની પાઘડી માટે મુનર કાંન. આ મહાત્મ્ય અને આ સ્થાન હવે તારા માટેજ છે.

તે દિવસથી કોરૂ તથા તેની માતા ત્યાંજ રહેવા લાગી. કોરૂની માતા અવારનવાર પરબત વઝીર પાસે જઈ તેને સઘળી ઘટનાથી વાકેફ કરતી, અને કયા ઉપાયે કાર્ય પાર ઉતારવું તેની સલાહ મેળવી આવતી.

કોરૂએ થોડા સમયમાં પોતાની અજળ કળાથી લીલાંદેવીના મન-તું હરણ કરી લીધું. લીલાંદેવી કોરૂની કળા પર એટલી મુગ્ધ બની ગઈ, કે તેને કોરૂ વગર જરા થણ ચાલતું નહિ. એક વખત રાત્રિ સમયે જામ ચનેસર જરૂરી કાર્યવશાત્ બહાર ગએલો હોવાથી લીલાંદેવી તથા કોરૂ કુમારી મોડી રાત સુધી જુદા જુદા વિષયો ઉપર વાર્તાલાપ થીલાવતી જાગતી બેઠી હતી એટલામાં જામ ચનેસરના ગયનાગારનો દીપક આંખો ચતાં લીલાંદેવીએ કોરૂને દીવાની વાટ સંકેરવાની આજ્ઞા કરી. કોરૂ દીવાની વાટ સંકેરવા જામ ચનેસરના શયનગૃહમાં ગઈ. પરંતુ ત્યાં જતાંજ તેને પોતાના કાર્યમાં વારંવાર પ્રાપ્ત થતી નિષ્ફળતાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલવા લાગી. પરંતુ આ સમય યોગ્ય નથી એમ ધારી કોરૂ તરતજ પાછી સ્વસ્થ બની ગઈ, અને પોતાના પાલક વડે અશ્રુ લૂછી, દીવો સંકેરી, લીલાંદેવી પાસે હાજર થઈ ગઈ. કોરૂની લાલચોળ બની રહેલી આંખો ચતુર લીલાંદેવીથી છાની રહેવા પાગી નહિ તે તેને રડવાનું કારણ પૂછવા લાગી.

હુહો—કે કેં દિનીયું ગારિયું, કે કેં ચેઆ કુવેણ;

હી નિમાણાં નેણ, ર્ધ રતા દીં કેઆ ?

ભાવાર્થ—તને કોઈએ ગાજો આપી છે, કે અયોગ્ય વચનો કહ્યા છે ? તે તારી ગરીબડી આજે શોષને રાતી કેમ કરી છે ?

લીલાંદેવીને શો જવાબ આપવો તે કોરૂને જરાવાર સૂઝ્યું નહિ પરંતુ તરતજ તેની કુશાચ બુદ્ધિ તેની વહારે ચડી, અને તે નવો પાસો ફેંકતાં બેલી—

હુહો—ન કે' ડિનીયું ગારિયું, ન કે' ચ્યા કુવેણુ,
હી મુહીંજ નેણુ, હુંઆડે ધંધોડેઆ.

ભાવાર્થ—મને કાંઈએ ગાળા આપી નથી, તેમ અથોગ્ય વચનો પણ કલા નથી. માત્ર દીવાના ધુમાડાથીજ મારી આંખો લાલ બનેલી છે.

કોરૂનાં આ વચનોથી લીલાંદેવીને ઘણી નવાઈ લાગી. તે બોલી, કે “દીવાના ધુમાડાથી આંખોમાં આંસુ આવે એ વાત જાનવાળેમ નથી.” ત્યારે કોરૂ બોલી, કે “આ દીવાઓ તો હું અહીંજ ભેડે છું. અમારે ત્યાં આવા દીવા કદી ગાળવામાં આવતા નથી.” આ સાંભળી લીલાંદેવીને વધુ નવાઈ લાગી. તે કોરૂને પૂછવા લાગી, કે “તમે તમારે ત્યાં કેવા દીવા બાળો છો?” હવે દાવ આવેલો જાણી કોરૂએ તરત બધા દીવા હોલવી નાખ્યા, અને પોતાના શુંભમાંથી એક મણિ ઢહાડીને તેને ટેબલ પર મૂક્યો. તેના તેજથી આખા ખંડમાં દિવ્ય પ્રકાશ પથરાઈ રહ્યો.

લીલાંદેવીએ આવો હીરો અગાઉ કદી પણ જોયો ન હતો. તેને વિચાર થયો, કે આ હીરો તેના હારની મધ્યમાં મૂક્યો હોય, તો તેનું સૌન્દર્ય અનેકગણું વૃદ્ધિગત થઈ જાય એમાં શક નહિ. આ હીરો લીલાંદેવીના મનનું આકર્ષણ થઈ પડ્યો. તેણે એ હીરો કોઈ પણ ઉપાયે પ્રાપ્ત કરવાનો પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો.

“અંપા! આ હીરો તું વેચવા માગતી હોય, તો તને મન-ગમતી કિંમત આપવા હું તૈયાર છું.” લીલાંદેવીએ હીરાનો સોદો કરવાની તજવીજ કરવા માંડી.

“પણ મને શંકા છે, કે હું જે માગીશ તે તમે આપી શકવાના નથી.” એ પાના વેશમાં રહેલી કોરૂ કુમારીએ પોતાના અંતરની વાતને સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું.

“શું લિયર પ્રદેશની પટ્ટરાણી તારા એક હીરાનું મૂલ્ય નહિ આપી શકે? તારે જે જોઈએ તે માગી લે! ધન, ધામ, ગામ, ગ્રામ કે જમીન-જગીર જે કંઈ જોઈએ તે વિના સંકેતે માગી લે.”

“હું વચન માગું છું.” કોરૂએ નિઠરતાથી જણાવ્યું.

“શું મારા બોલમાં તને વિશ્વાસ નથી ?” મારું વચન છે, ખુશીથી માગ. લીલાંદેવીએ ઔદાર્ય દર્શાવતાં કહ્યું.

“હું મારું છું જામ ચનેસરની સેવામાં માત્ર એકજ રાત્રિ.”
કોરૂએ બેધડકપણે ધડાકો કરાવ્યો.

એક ચાકરડીના મુળમાંથી નીકળતાં ઉપરોક્ત વચનો સાંભળીને લીલાંદેવી પર જાણે વીજળી પડી. તેની આંખો કોપથી લાલ-ચાળ બની ગઈ. તેનું મગજ ચક્કર ચક્કર મૂમવા લાગ્યું. આ નક્કર છોકરીને શો જવાળ આપવો તે તેને સ્પષ્ટ નહિ. એ નિર્ભય શુભામડીને ફાંસીએ ચડાવવી કે તોપને મોઢે બાંધવી તેનો તે વિચાર કરી રહી હતી, એટલામાં તેની દૃષ્ટિ ફરીથી પેલા પ્રગણમાન હીરા પર પડી. એ હીરાની લાલચમાં તેનો સઘળો શુસ્સો પાછો ગળી ગયો. તેજ વખતે તેને એક નવી યુક્તિ યાદ આવી જતાં, તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે એ હીરાના બદલામાં કોરૂની માગણીનો સ્વીકાર કરવાનું તેને વચન આપી દીધું.

(૫)

કોરૂની સફળતા.

કોરૂ કુમારીએ આ છેલ્લો પાસો ફેંક્યો હતો. તેના જીવન-ધ્યેયની સફળતા-નિષ્ફળતાનો આ છેલ્લો પ્રયોગ હતો. જામ ચનેસરને વરવાના તેના હૃદયમાં રમી રહેલા અનેક કોઠ કાં તો આજ તેની આ નવિન બાજીથી પરિપૂર્ણ થઈ જવાના હતા, અથવા તો તે સદાને માટે નષ્ટ-બ્રષ્ટ થઈ જવાના હતા. જામ ચનેસરના સ્નેહ માટે મરી પીટવા તૈયાર રહેનાર લીલાંદેવી જેવી એક પ્રેમ-મગ્ન મુઘ્ધા પાસે તેના પ્રિયતમની માગણી કરવી, એ કાળા નાગના રાક્ષસમાં હાથ નાખવા સમાન છે, એ વાત ચાલાક કોરૂના લક્ષ બહાર ન હતી. પરંતુ તે પોતાની જિંદગીથી હાથ ધોધને બેઠેલી હોવાથી, પોતાની મનોકામનાની સિદ્ધિ માટે ભયંકરમાં ભયંકર પરિણામથી પણ ડરે તેમ ન હતી.

કોરૂ કુમારીનો આજનો દિવસ જાણે સોનાનો ઉગ્યો હતો. જે

વસ્તુને માટે તે રાતદિવસ અખંડ જાગ જાગી રહી હતી, જે વસ્તુ-
ને માટે તે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરી દેવાને તૈયાર હતી, એ
ધમ્મિષ્ઠ વસ્તુની આસિ થવાનો સુદ્ધિ આજે આવી પહોંચેલા હો-
વાથી, તેના અંતરનો આનંદ માત્ર ન હતો. તકલીફને અપડ
લગાવીને તે આજે પોતાની તદ્દનીરના બળે પોતાના જીવન ધ્યેય-
ની સાનિધ્યમાં આવી પહોંચી હતી.

કોર કુમારીની એકે એક પણ આજે એક એક યુગ જેવી લાંબી
થઈ પડી હતી. ચાતકની ઝંખનાથી તેણે રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર પૂર્ણ
કર્યો પરંતુ હલ્લુસુધી લીલાદેવી તરફથી તેને કંઈ પણ ફરમાન થ-
એલું ન હોવાથી કોરનું હૃદય હવે આશા-નિરાશા અને શંકા-કુ-
શંકાના વમળોમાં ઘેરાવા લાગ્યું હતું.

આ તરફ લીલાદેવી પોતાના પર્યંત્રની રચના કરવામાં તદ્દની
બની ગઈ હતી. આજ સાંજથીજ તેણે જામ ચનેસરને મઘપાનમાં
શુદ્ધતાન બનાવી દીધો હતો. ઉંચામાં ઉંચી કિસમના શરાબની ખ્યા
લીએ એક પછી એક તે જામ ચનેસરના શુભમાં રેડયે જતી હતી
મઘપાનમાં હંમેશાં અસુક હદમાંજ રહેનારી લીલાદેવી આજે શું
કરવા માગે છે, તે જામ ચનેસર પણ સમજી શકતો ન હતો. તે
તો એક પછી એક આવતી લીલાદેવીના હાથમાંની ખ્યાલીને ઈન્સાફ
આપવાનું કાર્યજ કર્યે જતો હતો. આમ કરતાં કરતાં આખરે જામ
ચનેસર શરાબપાનમાં બેસાન બની પલગપર ઢળી પડ્યો.

જામ ચનેસર બીલકુલ બેશુદ્ધ બની ગયા પછી લીલાદેવીએ
કોરને જામના શયનભુવનમાં પ્રવેશ કરવાની પરવાનગી મોકલા-
વી. કોરની સૂઝાતી આશાલતા ફરી સજીવન બની. તેનું હૈયું
આનંદસાગરમાં નાચી ઊઠ્યું. પ્રત્યેક પગલે અવનવી લાવનારો
અનુભવતી તે હંસગતિએ જામના શયનાગાર પ્રતિ પ્રયાણ
કરવા લાગી.

ઉછાગતે હૈયે તેણે જામ ચનેસરના રંગમહેલના દ્વાર પર પગ
મૂક્યો. આજ સુધી કદી પણ ન અનુભવેલી લાગણીઓ તેના અંત
રમાં બીજાની અચૂકચૂકાટી ઉત્પન્ન કરી રહી હતી. દ્વારમાં પ્રવેશ
કરતાંજ કોર કુમારીના હૃદયને, લાગણ અને સુંઝવણે દબાવી

દીધો. તેના ચહેરા પર સપાટખંધ લોહી તરી આવ્યું. છાતીના ધમકારાનો વેગ અનેકગણો વધી ગયો. કપોલ-પ્રદેશ પર પ્રસ્વેદ-ખિન્દુ ચડી ઝાંઝાયાં.

જામનું મહાલય ઝગહગતી ગૈયત્રીના પ્રકાશથી પ્રકાશમાન બની બિહુ હતું. ક્ષણવારમાં કોરૂની ચક્રોર દૃષ્ટિ ત્વરિત ગતિએ આખા ખંડમાં ફેરી વળી. રૌશનીથી ઝગહગતા રંગમહેલમાં અજબ જેવો શાન્તિ વ્યાપી રહી હતી આ જોઈને કોરૂના અંતરમાં ઉલ્સારાઈ આવેલી લાગણીઓએ તરત પલટો ખાધો. પ્રભુચન્દ્રેશ્વરી પ્રકાશમાન બનેલા જામ અનેસરના મુળચન્દ્ર પર દૃષ્ટિ પડવાને બદલે તેનાં હોઠાં ચક્ર પર નજર પડતાંજ કોરૂ કુમારીને નવાઈ લાગી. લિયર પ્રદેશનો પતિ અનેસર જામ આને અન્નવ્યન્ન સ્થિતિમાં પલંગ પર પડેલો હતો. આ અણુધારેલુ દૃશ્ય દૃષ્ટિએ પડનાં કોરૂ કુમારી એકાએક થંભી ગઈ. તેના હૃદયનો હર્ષોન્માદ ગંભીરતાના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. તે જામ અનેસર જામન થવાની વાટ જોતી એસી રહી.

જામ અનેસરના મુળમંડળ પ્રત્યે મીઠાં માંડી બેઠેલી કોરૂ કુમારી જેમ જેમ વખત જતો હતો, તેમ તેમ વધુને વધુ અધીરી બનતી જતી હતી. મધ્યરાત્રિ વીતી જવા આવેલો છતાં જામ અનેસર હજી એક પણ પડખું ફેરવ્યા વગર એજ સ્થિતિમાં પડ્યો હતો. આતું દારણું કંઈ પણ ન મમળ ગકાયાથી કોરૂ કુમારીની વ્યાકુળતા પળે પળે વધતી જતી હતી. જામ અનેસરની સમસ્ત રાગ-નગરી જ્યારે શાન્તિની ગોદમાં મૂતેલી હતી, પથુ-પખીઓ સૌ કોઈ જ્યારે નિદ્રાદેવીના મીઠા અંકમાં શાન્તિનું સેવન કરી રહ્યાં હતાં, ત્યારે એકજ કોરૂ કુમારીનું અંતર અશાન્તિની આગમાં સળગી રહ્યું હતું.

થોડો વધુ સમય જતાં કોરૂ કુમારીને ખાતરી થઈ, કે જામ અનેસર નિદ્રાધીન નહિ પરંતુ મૃત્તિવાસ્થ્યામાં છે હવે તેણે જામને જાગાડવાના પ્રયત્નો કરવા માગ્યા પરંતુ બેશુદ્ધિની અસરથી આરપાર ઘેરાઈ ગયેલા જામ અનેસરની અચેતન અવસ્થામાં લેધ પણ પરિવર્તન થયું નહિ.

જામ ચનેસરને જાણત કરવાના નિષ્ક્રમ પ્રયત્નો કરતાં રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર પણ પસાર થવા આવ્યો. છતાં જામ ચનેસરની આંખ ન ઉઘડી તે નજ ઉઘડી. કોરૂ કુમારી હવે ઠંટાળી. તે પોતાના લલાટ પર હસ્ત મૂકી, નસીબને દોષ દેતી થાકીપાકીને બેઠી. આજલગીની તેની તમામ ઝડેમત હવે પાણીમાં જતી હોવાથી, તેના અંતરમાં અપાર વેદના થતી હતી. મહા મુશ્કેલીએ હાથમાં આવેલો આજનો અમૂલ્ય પ્રસંગ પણ એળે જતો જોઇને, કોરૂનું હૃદય બળીને ખાક બની જતું હતું. જેટલા ઉમંગ અને ઉત્સાહ વચ્ચે તે આહીં આવી હતી, તેટલાજ દુઃખ અને ત્રાસમાં તે ઘેરાઇ ગઇ હતી. તેની સઘળી સુરાદો આજે ભાંગીને છુટ્ટો બની જતી હતી.

મોટી પરોઢ થવા આવેલી હોવાથી ફૂકડાનો 'ફૂકરે ફૂક' અવાજ તેના કર્ણપટ પર અથડાયો. રાત્રિનો અચ્ચેજ ભાગ હવે થોડા જ સમયમાં સમાપ્ત થઇ જવાનો છે, એ વિચારે કોરૂનું હૃદય અથ્ર-અણી ઊઠતું હતું. તે પોતાના મનમાં ને મનમાં પેલા હૃદયકીન ઘાતકી ફૂકડા પ્રત્યે શાપોના વરસાદ વરસાવવા લાગી. પૂર્વાકાશમાં પ્રભાતનો મકાશ પથરાય છે કે કેમ, એ વિચારે તે ઘડી ઘડીમાં ભકકી ઊઠતી, અને તેથી તે વારંવાર ઉઠળતા અંતરે પ્રાચી દિશા તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી રહી હતી.

લીલાંદેવી તેની સાથે ભયંકર દગો રમેલી હોવાની વાત હવે કોરૂના લક્ષ બહાર રહી ન હતી. પરંતુ હમણાં એ વેરની વમુક્તાનો વિચાર કરવાનો અવસર ન હતો. હાથમાં આવેલી આ સોનેરી તક કોઇ પણ પ્રકારે સાધી લેવાનો આ છેલ્લો પ્રસંગ હતો. તેમજ ફરીથી આવેલ હર્લેલ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ પણ ન હતો. પરંતુ આજે તો કોરૂ કુમારીની ચતુરાઇ, ચાલાકી અને તેની કુશાગ્ર બુદ્ધિ કોણ જાણે ક્યાંએ નાશ પામ્યાં હતાં! એની અતૂટ બુદ્ધિ-મત્તામાં એને જેટલી શ્રદ્ધા હતી, તેટલીજ તે આજે નિરાશાનાયક સાળીત થઇ ચૂકી હતી.

જામ ચનેસરની સ્થિતિ હજી એજ હતી રાત્રિ પોતાનું કાર્ય અવિશ્રાતપણે કરે જતી હતી. પ્રભાતના ફૂકડાઓ એક પછી એક

ખાંગો પોષારતા જતા હતા. રાજનગરીમાં રાજવૈદ્યોનો તેમજ યુનાની હુદીમોનો તોટો ન હતો. પરંતુ તેમની ઔપધિનો લાલ અત્યારે લઈ શકાય એવા સંલોગો ન હતા. ઠોડ કુમારીની કુશાગ્ર બુદ્ધિ આખરે હારી બેઠી. તેની આંખોમાંથી હૃદયની વરાળ રૂપ અશ્રુ-બિન્દુઓ સરી પડવા લાગ્યાં. માતીની માળા તૂટે અને તેનાં માતીનાં જોમ એક એક બનીને જમીનપર વેરાઈ જાય, તેમ ઠોડ કુમારીની આંખોમાંથી ખરતાં અશ્રુબિન્દુઓ ટપક! ટપક! ટપકવા લાગ્યાં. બહાદુર ચાવડા કુમારી આજે સન્માનથી બનીને રડવા લાગી.

એટલામાં એકાએક ઠોડના નસીબે જાણે પલટો ખાધો હોય, તેમ જામ અનેસરે પડખું ફેરવ્યું. ઠોડનું હૃદય આનંદાવેશથી નાચી ઊઠ્યું. તેની લાસ્મીભૂત ચએલી આશવટી નવપલ્લવિત થવા લાગી.

થોડીજ વારમાં જામ અનેસરને વમનની શરૂઆત થઈ ચૂકી તેના પેટમાંનું બધું બહાર આવી પડ્યું. ઠોડ કુમારી કુશળતા પૂર્વક દરેક વસ્તુનો તાત્કાલિક ધલાજ કરી રહી હતી. વમનથી ઉત્પન્ન થતી અશક્તિની અસરથી જામ અનેસરે થોડો સમય લગી એક પણ ગળદનો ઉચ્ચાર કર્યો નહિ. લીલાદેવીને બદલે ઠોડ અતૂલ સ્વરૂપવાન અન્ય નવયૌવના તેની સારવારમાં હાજર હતી, એ વાત બહુ વખત તેના ટાલગહાર રહી નહિ. આજને સમયે લીલાદેવીની ગેરહાજરી જોઈને જામ અનેસરનું હૃદય આશ્ચર્ય-મુગ્ધ બની ગયું હતું. પરંતુ તે એક પણ ગળદનો ઉચ્ચાર કર્યા વિનાય બધું શાન્તિપૂર્વક નિહાળી રહ્યો હતો આજે એકાએક આવો પલટો ઠેમ થવા પામ્યો તેનું કારણ તે કળી શક્યો નહિ જામ અનેસરની ધીરજ આખરે ખૂટી. લીલાદેવીની ગેરહાજરી તે વધુ વખત સહન કરી શક્યો નહિ.

“દેવી ક્યાં છે?” જામ અનેસરે એકાએક પ્રશ્ન કર્યો.

ઠોડ કુમારી જામના પ્રશ્નનો કચો ઉત્તર આપી ગઈ નહિ. તેની ઇસ બાજુ તાગવે ચાંટી ગઈ હતી ખંધરની પુતળી પેડે સ્તબ્ધ બનેલી તે જડવવ લોગની તેમ ઉમી રહી. એટલામાં જામ અનેસરે ફરી એનો એ પ્રશ્ન કર્યો.

કોરૂ કુમારી હજી જન્મની તેમ અનુત્તર હતી જમીન પર ઢગે લાં તેનાં ચક્રુઓ ઉંચાં ચવાને બાજે અશક્ત બન્યાં હતાં

“દેમ કોઈ બોલતું નથી? આજે આ બધી શી ધાંધલ છે?” જામ ચનેસરના સ્વરમાં તીખાથ તરવરવી હતી

જામના અવાજમાં રહેલી તીખાથે કોરૂતું મૈન તોડ્યું. “મહારાજ! આજની રાત્રિ માટે આપ નામદારને મેં ખરીદી લીધા છે.” કોરૂ કુમારીએ જામને ચમકાવનારાં વચનોનો ઉચ્ચાર કર્યો.

“શું હું વેચાયો છું? લિયર પ્રદેશના અધિષ્ઠાતાને વેચી નાખનાર કોણ છે?” જામ ચનેસરે આવેશપૂર્વક ઉપરોક્ત વચનો ઉચ્ચાર્યાં.

“ખુદાવંદ! આપ નામદારને વેચવાનો અધિકાર ખીજા કોને હોય?” આવડા કુમારી કોરૂના અવાજમાં રૂપાની ઘંટડીનો ઝીણો રણકાર રણકી રહ્યો હતો.

“તમે શું કહેવા માગો છો, તે હું સમજી શકતો નથી.”

“હું તદ્દન સત્ય કહું છું, કે આપ નામદારને મેં ખરીદી લીધા છે.”

“કોની પાસેથી?” જામ ચનેસરનો અવાજ જોખરો બન્યો

“આપનાં મહારાણી શ્રી લીલાદેવી પાસેથી.”

“આશ્ચર્ય! લીલાદેવી પાસેથી? અને ખરીદનાર તમે પોતે?”

“જી હા નામવર!” કોરૂ કુમારીએ ઠંડે પેટે જવાબ આપ્યો.

“તમારી વાતો વિચિત્ર છે.” જામ ચનેસરે જણાવ્યું

“છતાં તે તદ્દન સત્ય છે.” આમ દહી કોરૂ કુમારીએ પ્રથમથી માંડીને લીલાદેવીની આજની પ્રપચ્ચત્ત પ્રયત્નનો તમામ ઇતિહાસ જામ ચનેસર પાસે રજુ કર્યો કોરૂ કુમારીની હૃદયદ્રાવક હકીકત સાંભળીને જામ ચનેસરના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ ત્યારે તેણે જણ્યું કે તે એક માલણની પુત્રી નહિ પરંતુ કચ્છના વીરમ આવડાની પુત્રી કોરૂ કુમારી પોતેજ છે, ત્યારે તે તેની એક-

નિહા પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. અને તેને એક હીરાની ખાતર વેચી નાખનાર લીલાદેવી પર તે એટલોજ ક્રોધાયમાન થયો.

“બહાદુર બાળા! હવે તમારી જે ઇચ્છા હોય તે બેલાશક જણાવો.” જામ ચનેસરે કોરૂ કુમારી પર પ્રસન્ન થઈને કહ્યું.

“નાથ! મને મારનાર કે તારનાર આપજ છે. આપનાં દર્શન માત્રથી મારાં બેલોલવનાં પાપ બળી ગયા હોય એવી સાક્ષી મારો અતરાતમા પૂરી રહ્યો છે. મારી હૃદયેચ્છા એજ છે કે આપની છાયામાં રહીને હું મારું અવશેષ જીવન વ્યતીત કરું.”

“આવડા કુમારી! તમોને તમારી એકનિહાનો બદલો અવશ્ય મળશે તેની ખાતરી રાખજો.” જામ ચનેસરે ઉદાર હૃદયે જણાવ્યું.

કોરૂ કુમારીની આખો શરમથી જમીન પર ઢળી પડી દોષ અતૂલ મૌનદર્પવતી આરસની પુતળી પેઠે તે જરા પણ હીન્યા વગર સ્થિર ઉભી રહી. તેની આખોમાથી હર્ષનાં આસુ મોતીડાની પેઠે ટપક ટપક ખરી રહ્યા હતા.

(૬)

દોહાગ.

આવડા કુમારી કોરૂને કુસાવવા માટે તૈયાર કરેલી પ્રથમજાળ મા લીલાદેવી પોતેજ કુસાર્ધ પડી જામ ચનેસરને તે દિવસથી લીલાદેવી પર અત્યંત અભાવ આવી ગયો એક હીરાને માટે તેને વેચી નાખનાર રાણી તેને આખના પાટા જેવી અજાણામણી થઈ પડી તિયર પ્રદેશની એક વખતની મર્વસત્તાધીશ મહારાણી પર જામ ચનેસરનો સંઘર્ષો ખોદ્ ઉતરી પડ્યો. તેના લાગ્યમા દોહાગના દિવસે ઉભા હતા, તે અણુધાર્યા આવી ચડ્યા.

જામ ચનેસર કોરૂ કુમારી સાથે લગ્ન કરીને તેના સહવાસમાં આનંદપૂર્વક દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો જામને સમજાવવાને લીલાદેવીએ અનેક પ્રયત્નો કર્યા, છતાં જામનું હૃદય તેના તરફ ન

વળ્યું તે નજ વળ્યું લીલાંદેવી તેના એક વખતના પરમ પ્રેમી
પ્રિયતમના સુખ-દર્શનના લાલથી પણ વંચિત ધની ગઇ

રાજરાણી લીલાંદેવી હવે ત્યાગી જીવન ગુમરવા લાગી. તેણે
સઘળા આનંદ-વૈભવો અને અયશ-આરામોનો પરિત્યાગ કરી દીધો.
તે રાત-દિવસ જાગ ચનેસરના સ્નેહનું સ્મરણ કરી કરીને કંઠમાં
ઠરવા લાગી.

કચ્છી લોકસાહિત્યની કાપ્રીઓમાં ‘લીલાં’ આજ પણ એક
મહત્વનું સ્થાન લોગવી રહી છે. એ કાપ્રીઓનો એક સૂર ખાસ
“લીલાંને સુર” એ નામે ઓળખાય છે. લીલાંના સૂરના હૃદયદ્રાવક
ખંડો અને કાપ્રીઓ પત્થર હૃદયને પણ પીગળાવી દેવાની કંઈ અ-
જબ શક્તિ ધરાવે છે. તેના નસુના તરીકે લીલાંદેવીના હૃદય દર્દને
સ્પષ્ટ કરતું થોડું કચ્છી સાહિત્ય આ નીચે આપવામાં આવે છે.

હુહો—વધધયેં ન વેપાર મેં, કઈ સોધે સદે,
ધોસ્ત વિંઆએ ધાસડો, મુરખ મણિયેં વદે.

ભાવાર્થ—હે લીલાં ! તું વેપારમાં આગળ વધી નહિ. કારણ કે તે
ઉતાવળે સોધે કરી નાખ્યો. હે મૂર્ખ ! તેં એ મણિના બદલામાં તારા
સ્નેહી ચનેસર ઘસડાને ગુમાવી દીધો.

હુહો—મણિયેં ભધલ મણિયાં, નાંધેં ભધલ નાંધેં,
કડેં કેં ન મેટેઆ, મણિયેં ભધલ કાંધેં.

ભાવાર્થ—મણિને બદલે મણિ અને ખજાનાને બદલે ખજાના લઇ
દઇ શકાય. પરંતુ મણિને બદલે ચોતાનો પતિ કદી કાઢએ વેચ્યો નથી.

હુહો—મું ચનેસર સાવેઓ, લેનર લિની રાત,
લાગી તવાર તનમેં, જપ ન અચે જાત.

ભાવાર્થ—હે બહેન ! મારામ રાત્રિમાં મને જામ ચનેસરના આગમ
નો આલામ થયો, સારથી મારા મનમાં એ એકજ રતન લાગ્યું છે. અને
મારા જીવને શાન્તિ થતી નથી.

હુહો—લીલાં હીલા છડ, તું હારેં ભાંધયેં હીંય,
જામ તડાએ તિનકે, કોય ન પુછે કીંય.

ભાવાર્થ—ટે લીલા! હવે તું તારા પ્રયત્નો છોડી દે દારણ કે તું દારી ગઈ છે. જામ અનેસર જેને તગઝોડે છે તેની કાંઈ પણ કદી પૂછા કરે તેમ નથી.

હુહો—લીલાં મેંર સિઆરમે, ઘર ઘર ધાંઉં કે,
અનેસર રીમાણુ, મે કેર વાગે કે ?

ભાવાર્થ—લીલા આખા લિયર ચહેરમા વેર વેર ફરિયાદ કરે છે કે જામ અનેસર માગથી રીસાયો છે તેને મમજવી આપે એવો કાણુ છે ?

હુહો—વિઠી વાહું ન્યારીઆં, ચોરીઆં ચન્ને કે,
લાલન! લીલાં કે, લૂંટજ દી મ સિઆરમે.

ભાવાર્થ—હે જામ અનેસર ! હું ચરખાને દેશતી તારી વાદ નેધને ખેડી છું. વહાલા ! તું તારી લીલાને લિયર ચહેરમા લૂગી લેજે નહિ

હુહો—જે તું મોલી મિખજે, ત લીલાં હીલા છઠ,
પાય પાંવ ગિચીમે, ખાણુ ગરીલી ગઠ.

ભાવાર્થ—હે શોખી રાજપૂતાણી લીલાં ! જે દલુ પણ તું કંઈ શીખી દોષ, તો ખીજ સધળા પ્રયત્નો છોડી દધને ગરીબ યજ્ઞ જામને શરણે જા.

હુહો—જે તું મણિયુ ભાંચો, ઈ અસલ કૂંડો કચ્ચ,
હિન ધૂતગે હારકે, તું મોલી ભાંચે સચ્ચ,
ગાલિયુ કરિયે ગચ્ચ, પણ હરક ન આંચો હિકડો.

ભાવાર્થ—જેને તે દીરા માન્યો હતો તે એક કાયનો હુમ્મોજ નીવળો હે શોખી રાજપૂતાણી તે એ દંગારી વસ્તુને માત્રી માની હતી. પ્રથમ તો તું ધણી વાતો કરી રહી હતી પણ પાછળથી એક અણગમતું ખાણુ બોલી શક નહિ.

હુહો—મણિયે મધે મુલ્તે, મેઝેઓ ચિત્ત થેઓ,
હાર ખયો હોઝમે, પણ કુનડો મેઝેઓ ?
અગેઅંગ વિખેઓ, મેઆયો ઘીંડોહાગતે.

ભાવાર્થ—દીરાના મોહમાં મારું મન દીવાનું બની ગયું હતું. શરતમાં તો હું એ દીરા હતી પણ તેથી મારું કયું કાર્ય પાર પડ્યું ? મારા નસીબમાં તો જે દોહાગના દિવસે પ્રથમથી જ લખેલા હતા તે આવીને ઉભા રહ્યા.

હુહો—ધિલાસેજી ધાસડા, તું કીંક વાઈ વાર,
તું મુંજે વલો, આંઉં તોજી તમાંધાર,
ઢોલા! દક ગુઝાર, લજ મુહીંજી લોકમેં.

ભાવાર્થ—હે ચનેસર ઘસડા ! તું મને દિલાસાનો એક શબ્દ તો કહે. તું મારો વહાલો છે અને હું તારી તલખગાર છું. હે પ્રિયતમ ! લોકોમાં મારી જતી લાજને તું ઢાંકી દે.

હુહો—મું ચનેસર સારેઓ, લેનર લિની રાત,
લોક સુતા નિંદ્રુંકન, મુંકેજીપ નઅચેજાત,
મોં ફેટી પરભાત, પણ સુણકે વિઠો ચિત્તમેં.

ભાવાર્થ—માઝમ રાત્રે મને ચનેસર આવતો જણાયો. લોકો આશયથી નિદ્રા લઈ રહ્યા છે પણ મારો જીવ જંપતો નથી. પ્રભાતનો સમય થયો છતાં જામ ચનેસર મારા ચિત્તમાં ચણકી રહ્યો છે.

લીલાંદેવીના આ કંઈક કદપાંતની કથની જ્યારે આવડીરાણી કોરૂના જાણવામાં આવી, ત્યારે તેના અંતરમાં દયાની લાગણી ઉસરાઈ આવતાં તેણે લીલાંદેવીનું હૃદય દૂર કરવા જામ ચનેસર પાસે આગ્રહભરી અરજ ગુઝારવા માંડી. આવડીરાણી કોરૂની આવી અતૂલ ઉદારતા જોઈને જામ ચનેસરનું હૃદય સંતુષ્ટ થયું. તેણે ભૂતકાળની સઘળી વાતો ભૂલી જઈને આવડીરાણી કોરૂની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા લીલાંદેવીનો સઘળો વાંક માફ કર્યો, અને તેના દોહાગના દિવસો સદાને માટે દૂર કર્યા.

લિયરાધિપતિ જામ ચનેસર, આવડીરાણી કોરૂ તથા શોભી રાણી લીલાંદેવીની ત્રિપુટીએ પોતાના જીવનનો શેષ ભાગ અત્યંત સુખચેનમાં પસાર કર્યો જામના જનાનણાનામાં ફરી એકવાર આનંદ અને ઉદાસની ઓળો ઉછળી રહી.

પરબત વઝીર આખરે પોતાના કાર્યમાં કૃતેહમંદ થએલો હોવાથી કોરૂના પિતા વીરમ આવડાને અત્યાનંદ થયો. કોરૂના ભવિષ્યની ચિંતાને લીધે કાળી બનેલી તેની જીરન-સંધ્યા પરબત વઝીરના પ્રયાસથી ફરી એકવાર નવરંગીત રોશનીથી ઝગડી ઊઠી,

પ્રકરણ ૭ મું.

ઉઠો જામ અને હોયલ પદ્મણી

(૧)

શીલવંતનું શીલ.

જામ મોડ અને મનાઈએ કચ્છનો ઘણોખરો પ્રદેશ કાયમ ફરીને તેની વહેંચણુ કરવા માંડી તેમણે પોતાના રાજ્યના ચાર વિભાગ કર્યા તેમાં જે ભાગ મોડના, એક ભાગ મનાઈનો, અને એક ભાગ તેમણે ઘણાં કહેર અર્થાત્ પાપ કરેલાં હોવાથી ધર્મદા માટે રાખ્યો મનાઈએ પોતાને ભાગમાં ઓછું મળેલું જાણીને કહેરનો ભાગ પણ પોતેજ રાખી લીધો. ત્યારથી મનાઈના વંશજો કહેરના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા.

મનાઈને ત્રણ કુનરો થયા. હોથી, મોડ અને ઉઠો. તેમની રાજધાનીનું શહેર મણિયારા અથવા પોલાથગઢ હતું કચ્છના પશ્ચિમ પ્રદેશની લગભગ તમામ હુકુમત આ કહેર રાજપૂતોના હાથમાં હતી તેમનો રાજ્યપ્રદેશ કંડ કકડારાના નામથી ઓળખાતો.

હુઠો—કેર કકડારો, ખનેજે જર ખટેઆ,
નાં જેતો નડીયે, પેરો જમા પટેઆ.

ભાવાર્થ—રેશમી જામા પહેરનારા કહેર રાજપૂતો ખાડને જગે કંડ કકડારો જણા છે તે કાંઈને નખ જેટલી જમીન પણ આપતા નથી.

જામ મનાઈના ત્રણ કુમારોમાં ઓથી નાનો ઉઠો ઘણો ખૂબસુરત, જળવાન અને પરાક્રમી હતો. ઉઠાના મોટાભાઈ હોથીની સ્ત્રીનું નામ મીણાવતી હતું આ મીણાવતી ઉઠાના અતૂટ મૌનકર્મ પર તનમનથી મુગ્ધ જનકી હતી પરંતુ ઉઠો સદા સત્ પથપર ચાલનારો અને ટેકીકો હોવાથી, મીણાવતી પોતાની દૃઢચેષ્ટા તેની પાસે બદલા કરવાની હિંમત ડરી શકતી ન હતી.

ઉઠાનું સગપણ વાગડમાં ગેડીગામમાં વીશજાદેવ વાઘેલાની પુત્રી રૂપાવતી જોડે કરવામાં આવેલું હતું ઉઠાકુમાર હવે વયમાં આવેલો હોવાથી તેના લગ્નની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી આથી શહેરમાં ચારે તરફ આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. આ વખતે લાગ જોઈને, સિંધના ધલુરા પાદશાહને સરદાર ગાંભણીઓ, હોથી જામના રાજ્યની મોટી આથોનું હુરણ કરીને ચાલતો થયો. એ સમયે ઉઠાનાં લગ્ન ચાલતાં હોવાથી, તેને પોતાની સાથે ન લેતાં તેના બંને લાઇઓ હોથી અને મોડ, પોતાની આથોને પાછી વાળવા માટે ગાંભણીયા સરદાર પાછળ ચડી ગયા.

લગ્નનો દિવસ આવી લાગતાં ગેડીથી આણું પણ આવી પહોંચ્યું ઉઠાકુમારની લાક્ષી મીણાવતીએ તેને વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કરાવીને તૈયાર કરવા માંડ્યો. ઉઠાનું કામદેવ સરખું સ્વરૂપ જોઈને, મીણાવતી તેના પર મોહિત બની.

હુહો—ઉઠે કેસરીઆ પેરેઆ, અંગણુ ઊભરો,
હિઠેં ડરજે મેં તડેં, સૂર ધ્યાસ દારો.

સાવાર્થ—ઉઠાએ કેસરી વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં, અને આખું આંગણું પ્રકાશમાન બની ગયું. આ વખતે દિયરનું મ્હો જોઈને તેની લાભી મીણાવતીના અંતરમાં લાલ લાગવા માડી.

હુહો—ઉઠે કેસરીઆ પેરેઆ, મધ બધેં મોડ,
ડર-લોખાધ પાણુમેં, અધધું સરખી જોડ.

સાવાર્થ—ઉઠાએ કેસરી વસ્ત્રો પરિધાન કર્યાં, અને માથા પર મોડ બાંધ્યો, ત્યારે તેની લાભીએ કહ્યું, કે આપણ દિયર-લોખાઈની જોડ પરાગર મરખી છે.

ઉઠા કુમારના લગ્નનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થઈ જતાં તે જ્યારે તેની લાક્ષી મીણાવતીને પગે લાગવા માટે આવ્યો, ત્યારે તે ઉઠાનાજ વિચારો કરતી, પોતાના પલંગ પર ધ્યાન-મગ્ન બેઠી હતી ઉઠા કુમારને આવી પહોંચ્યો જોઈને, તેને અત્યંત આનંદ થયો. ઘણા દિવસથી મનમાં ધારેલી મુસાદ આજે પાર પાડવા તેણે નિર્ધાર કર્યો તેનું મન આજે ઉઠાને પોતાની જાગમાં ફસાવવા માટે તત-

પાપક બની રહ્યું. ઉઠા તેને પગે લાગીને જ્યારે નીચે બેસવા જતો હતો, ત્યારે લાગ બેઠ તે બોલી:—

હુહો—ઉઠા મ વે જિંભરે, હી ની પલંગ પેઓ,
આધી રાત ઉઘી, ઉઠા બાંધ પેઓ.

ભાવાર્થ—હે ઉઠા ! તું ઉઝર પર બેસ નહિ. આ પલંગ પર આની બેમ. આજે અર્ધી મતે ઠંકતાજ મને હું માફ આપ્યો હતો.

મીણાવતીનાં આ વચનો સાંભળીને ઉઠાને ઘણી નવાઈ લાગી. તે શું કહેવા માગે છે, તે તે બરાબર સમજી શક્યો નહિ તો પણ તે બોલ્યો:—

હુહો—હીની પલંગ હોથીજે, હોધી મુંજે લા,
તું તેજ ઘરવારી, સે થયે મુંજ મા.

ભાવાર્થ—આ પલંગ હોથીને છે, અને ટોથી મારો વડીનભાઈ છે. હું તેની જી તે મારી માતા સમાન છે. મારે મારાથી પલંગ પર બેસાય નહિ.

ઉઠાનો આ જવાબ સાંભળીને મીણાવતી લોંડી પડી ગઈ. છતાં એ કામાઈ કામની હતું ઉઠાને સમજાવવાના વધુ પ્રયત્ન કરવા લાગી

હુહો—ઉઠા ધીને તું કુખીઓ, મ કર મુંકે ના,
અજાઓ ગોતર પાણુને, કયાં ફુટીસ તોજ મા ?

ભાવાર્થ—હે ઉઠા, તું કુખી થઈશ મારે મને ના કર મા. આપણે બિન્ન બિન્ન ગોત્રનાં હોવા છતાં હું તારી મા કયાંથી ફૂગી નીકળી ?

ઉઠા કુમાર પોતાના નિશ્ચયમાં મેડુ સમાન અડગ હતો તે દૃઢતાથી બોલ્યો:—

હુહો—ન હુવે મે ન થીએ, ન કન્ને એંડી ગાલ,
ક્યો લગે કુંકે, પોય કુંકો મેડીજે માલ ?

ભાવાર્થ—ન બનવા ભ્રમ બામત કદી પણ બને નહિ. એથી કુળ ને કલંક લાગે, અને કંઈ પણ કાલો થાય નહિ.

ઉઠાની અડગતાએ મીણાવતીના અતરમા જવાણામુખી જ ગાવ્યો. તે કોધથી લાલચાળ બનીને બોલી:—

હુહો—ઉઠા થીને' તું કખીઆ, ઝિઆ થીંધે મૂર,
છાંધંધીસ હી કકારો, વેને' પાણીજે પૂર.

ભાવાર્થ—હે ઉઠા! તું દુઃખી મધ્ય અને ઘણું કષ્ટ પામીય. આ કંડ કકારો તને હોડાવીશ, અને તું પાણીના પૂરની પેઠે અહીંથી આવ્યો જમીશ.

મોહાંધ મીણાવતી હવે ક્રોધાયમાન બની ગએલી હોવાથી, ઉઠા તેજ વખતે ત્યાંથી ઊઠીને આવતો થયો. ઉઠાને આવ્યો ગએલો જોઇને મીણાવતીના ક્રોધાગ્નિમાં ધી હોમાયું.

પ્રેમમાં નાસીપાસ બનેલી સ્ત્રી શું નથી કરતી? નાઉમેદ બનેલી નારી એક રાક્ષસી કરતાં પણ વધારે ભયંકર બની જાય છે એમાં શક નથી. આથી મીણાવતીએ પણ હવે ઉઠા પાસેથી વેર વાળવાનો નિર્ધાર કરી લીધો. જ્યારે તેનો પતિ જામ હોથી પાછો ફર્યો, ત્યારે તે રાજ્યમહાલયના તમામ દીવાઓ હોડાવી, એક અંધારા ખૂણામાં પડી રહી. આજે મહેલમાં ચારે તરફ અંધકાર જોઇને, હોથી જામ તેનું કારણ ઠાસીને પૂછવા લાગ્યો. ઠાસીએ મીણાવતીની આજ્ઞા અનુસાર ઉઠાકુમારે તેની નિર્લજ્જ મશ્કરી કર્યાની વાત હોથી જામ પાસે રજુ કરી.

હુહો—ખાની ખાવાકે થએ, ધારએ' ધૂમ લગી.
રતકુંડે રાણી રએ, ઉઠા મોલે' આવેઓ.

ભાવાર્થ—ઘસી જામ હોથીને કહે છે, કે ઉઠા દારૂના નિશામાં ચક્રમૂર બનીને મહેલમાં આવેલો, તેથી રાણી રક્તનાં આંસુએ રડી રહી છે.

હોથી જામ તેની રાણી મીણાવતી પાસે આવ્યો, તો તેની સ્થિતિ ઠાસીના કહેવા પ્રમાણેજ હતી. તેની રાણીએ પણ હોથી જામ પાસે એજ હકીકત રજુ કરી. આ સાંભળીને હોથી જામના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. જ્યારે ઉઠા તેને રામરામ કરવા આવ્યો ત્યારે ક્રોધાયમાન થએલા હોથી જામે તેનો તિરસ્કાર કરતાં કહ્યું કે:—

હુહો—જ હુવે' મુંજે ભા, ત મ કજ રામરામ,
મ રોજ મુંજે રાજમે', તોકે અન્ન આય હરામ.

ભાવાર્થ—હે ઉઠા! જો તું મારો ભાઈ હોય, તો મારાથી રામ-

રાગ દરીશ નહિ. અને મારા રાજ્યમાં પણ રહીશ નહિ. અહીંનું અનાજ તને હરામ છે.

સઘળો મામલો ઉલટો ફેરવાઈ ગયેલો જાણીને ઉઠાનું હૃદય અત્યંત દુઃખી થયું. તે તેજ વખતે પોતાના માણસો તથા રસાલા સાથે કંઈ કંઈકારાનો ત્યાગ કરવાની તજવીજ કરવા લાગ્યો.

હુલો—જેંડા થયાર્શીં પાણુ, તેંડા ન થેઆ પાણુમેં,
હલ હધ્યા હાણુ, કેંડો કુછણુ તિનીમેં?

ભાવાર્થ—જેવા આપણે થયા, તેવા આપણાથી થયા નહિ. તો હે શવ! હવે અહીંથી ચાલવા માડ. એમનાથી બોવનું પણ કેવું?

હુલો—ઉઠે બિચાડા ભરેઆ, જૈયેં મધે માલ,
કાગલણું કઈ ગાલ, કેરેં કાછા છડેઆ.

ભાવાર્થ—જોડા પર સામાન લઈને ઉઠે ચાલવા લાગ્યો. કોણ જાણે કઈ વાતને લીધે ઉઠા કહેરે કચ્છનો સાગ કર્યો?

ઉઠાને બિચાળા ભરીને ચાલી નીકળતો જોઈને તેની સાથી મીણાવતી પોતાના મન સાથે કહેવા લાગી

હુલો—જિતીં કારણુ મેં કેઆ, ભિતીં મિંજ બારા,
સે સજણુ લડ્યા વિંમેં, ભરે બિચાડા.

ભાવાર્થ—જેનું મુખ જોવા માટે મેં ભીંતોમા આકા કર્યાં, તે પ્રિયતમ બિચાળા ભરીને ચાલી નીકળ્યા.

હુલો—બાઈ ઉથી ન્યારે, ત ગુરીઉં કઈ વ્યેઘા ઘાત,
જોગીઉંડા જમાત, વેંધા કઈ વિલાતકે?

ભાવાર્થ—બાઈ ભરીને જુએ છે, તો તેનો વખતો તેના શરીરમાં વિરહની ખીડા આપી ગયો એ યોગી જેવો ઉઠો કોણ જાણે કયા દેશમાં ચાલ્યો જશે?

હુલો—બાઈ ઉથી ન્યારે, ઝાં પેર ભરે,
સામી સુ ન કરે, જોડા હલી નિઠરેઆ.

ભાવાર્થ—બાઈ પ્રભાતમાં ભરીને જુએ છે, તો સામે સુનકાર કરીને ઉઠો તો ચાલી નીકળ્યો.

ઉઠાને આલી નીકળેલો જોઈને મીણાવતીના અંતરમાં વધારે દુઃખ થવા લાગ્યું. ઉઠા વગર તેને ચારે તરફ અધકાર જણાવા લાગ્યો. તે ઉઠાને મનાવી લાવવા તેના દિયર મોડને સમજાવવા લાગી:—

હુલો—આઈ મનાઈજા મકડા, અથા સગા ત્રે લા,
ઉઠા હુલી નિકરેઆ, તે કે મોડ વારે આ.

ભાવાર્થ—તમે મનાઈના વંચના ત્રણે લાલ રંગના ભાઈઓ છો. પણ તેમાંથી ઉઠા આલી નીકળેલો છે, તો હે મોડ! તું તેને મનાવી આવ.

મીણાવતીનું કહેવું સાંભળીને મોડ બોલ્યો, કે “ઉઠાને દેશ-વટો અપાવનાર તમેજ છો. તો પછી તે મારા કહેવાથી કદી પણ પાછો ફરશે નહિ. માટે તેને પાછો વાળવા તમારેજ જવું જોઈએ.” આ સાંભળી ઉઠાના સ્વરૂપમાં અંધ બનેલી મીણાવતી ફરીથી ઉઠાને સમજાવવા માટે રથમાં બેસી તેની પાછળ આલવા લાગી. ઉઠા પાસે પહોંચીને તેણે વળી તેને કહ્યું કે:—

હુલો—ચોંધે વરે ચાર, ઉઠા અસાંકે થઆ,
વેણ અસાંજો વાર, ત વછયું લકં વારીયાં.

ભાવાર્થ—હે ઉઠા! તને કહેતાં મને ચાર વર્ષ થયાં. હજુ પણ તું મારું વચન માને તો તારા ઉપડેલાં મેઝાણ પાછા વળાવું.

આ સાંભળીને ઉઠા બોલ્યો:—

હુલો—હી લજણાં વેણ, અસાં મ આ ગોરડી,
હિકડા લજે નેણ, બ્યો મુકર લગે મિયણં.

ભાવાર્થ—હે સ્ત્રી! તું આવા લજ્જાસ્પદ વચનો મને કહે નહિ એથી મારી આંખો લગાય છે, અને મને કંઈક લાગે છે.

મીણાવતી ઉઠાને સમજાવતી ફરીથી કહેવા લાગી:—

હુલો—અખિયું તોજયું સિપરી, રુપે જોડી રઈ,
અસાં જાગેં જિનીંલિ, મુમી પ રેઆ સઈ,
અખિયું આલ વઈ, ન્યારે વોણ્યું ન રેં.

ભાવાર્થ—હે વહાલા! તારી આંખો તો ચાંદી જેવી ચક્રચક્રી છે.

અમે જેના માટે ભગરણું કરીએ છીએ તે પોતે તો ઠાંધી જાય છે. અમારી આંખો આકાશ સુધી પહોંચે છે. અને જેવા વગર રહી શકતી નથી.

હુહો—અખિયું તોજ્યું શિપરો કાજર છું કારિયું,
ડિન્યું સાહેલ મુણિયું, મોં મેં મુચારિયું.

ભાવાર્થ—હે વહાલા ! તારી આંખો કાજળ જેવી તો કાળી છે. ધમ્મરે તે તારા મુખ પર શોભે એવી સુંદર બનાવી છે.

પોતાની આંખોની પ્રથંસા સાંભળીને ઉઠા બોલ્યો:—

હુહો—ધની નિમાણું નણું, કુંગર હીંધાસીં,
એરો આડો વેરી, તિત રાત રોંધાસીં.

ભાવાર્થ—એ માધુર્યપૂર્ણ આંખો આડે મોટા મોટા કુંગરા દષ્ણ દેશું. અને એવો વેરી ન્યાં આડો હજે ત્યાજ રાત રોકાશું.

ઉઠાને કાંઈ પણ રીતે ન માનતો જોઈને મીણાવતી બાહી, કે હે ઉઠા તારા જવા પછી તારી મોટી મેડીઓ અને તારા પશુ સમુદાયના કેવા હાલ થયો, તેનો તે કંઈ વિચાર કર્યો છે ? ત્યારે ઉઠા બોલ્યો:—

હુહો—વગ ન ગિરેં, વીરીયેં, તડ ન તાજે પંર,
મુનું થીએ મેર, મર મેડીયું મુકામ થીએં.

ભાવાર્થ—ભલે મારા પશુ-સમુદાયને વીરગતિઓમાં પાણી પાત્રામાં ન આવે, તેમજ કુંગરાઓમાં તેને ચારવામાં પણ ભલે ન આવે. મારા વગર શરેર ભલે સુનું થઈ જાય અને મારી મેડીઓ ભલે સ્મશાનવત્ બની જાય.

આમ કહીને ઉઠા તેજ વળતે ત્યાંથી ચાલતો થયો અને મીણાવતી નિરાશ હૃદયે પાછી ફરી.

ઉઠા આગળ ચાલતાં બત્તીના ફીરા કુંગર પાસે આવી પહોંચ્યો. ફીરા કુંગરને જોઈને તેનું હૈયું લાગણીથી ભરાઈ આવતાં તે બોલ્યો:—

હુહો—ફીરા તું અધયેં નીરો, ઉલેં બન્નીય બોક,
હઈ હીયેં મેં બોક, કેરે કાછો છોડ્યો.

ભાવાર્થ—હે નીલવર્ણા કીરા કુંગર, તું તારી જન્મભૂમિ બન્નીમાં ઉભેલો છે. પણ અમે તો ધવાયલા અંતરથી અમારા વતનનો ત્યાગ કર્યો છે.

ઉઠો અહીંથી આગળ ચાલ્યો, ત્યારે એક હોલો તેને કચ્છ તરફથી ઉડી આવતો જોવામાં આવ્યો. આ હોલાને જોઈને તે બોલ્યો:—

હુહો—બાબીડા બધાર, કડે વેને કચ્છડે ?

ઝિઝા હીજ જુહાર, પાડો પુછી પિરીધનજો.

ભાવાર્થ—હે હોલા ! તું ફરીથી કચ્છ ક્યારે જઈશ ? તું ત્યાં જ ત્યારે મારા વડાલાંબોના નિવાસસ્થાનની તપાસ કરી, તેમને મારા ધણા ધણા જુહાર કહેજો.

જામ ઉઠો કચ્છનો ત્યાગ કરી જાય છે, એ વાત જાણતાં ત્યારે બાજુથી માગણ લોકો તેને યાચના માટે આવવા લાગ્યા. ઉઠો સૌને મનમાનતું દાન આપી સંતુષ્ટ કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાની સાથેનું લગભગ તમામ પશુધન લાટ-ચારણોને દાનમાં આપી દીધું. જ્યારે તેની પાસે તેની એકજ લેંસ બાકી રહી, ત્યારે કચ્છના વડસર ગામનો એક ચારણ આવી પહોંચ્યો, અને તેની પાસેથી એક લેંસની યાચના કરવા લાગ્યો. ઉઠાએ તેને કહ્યું, કે ચારણકેવ ! હવે તો મારી પાસે મારી એકજ લેંસ બાકી રહી છે. માટે બીજું જે જોઈએ તે માગી લો. ઉઠાનો આ બોલ ચારણને ઠીક ન લાગતાં તે બોલ્યો:—

હુહો—મધ્યું મોટા ઠામ, હીયજુ ઘણું કુવલિયું,

રેખડિયારા જામ, કંરે જે મન કાકીઉં.

ભાવાર્થ—ભેંસો એક મોટી વસ્તુ છે. તે દાનમાં આપવી ઘણી કઠણ છે. તેમાં પણ રેખડિયારા જામ કહેવાતા કહેર રજપૂતોને મન તો તે પોતાની કાકીઓ સમાન છે.

ઉઠો એક મોટો દાતાર હતો. ચારણનાં વચનોથી તે ક્રોધાચ્છાન ન થતાં તેના ઉપર ઉલટો ખુશી થયો. તેણે ખાસ પોતાની લેંસ પણ તે ચારણને દાનમાં આપી દીધી. ચારણ રાજ થયો. અને એજ હુહો ફેરવીને બોલ્યો.

હુહો—મધ્યું મોટા ઠામ, હીયજુ ઘણું કુવલિયું,

રેખડિયારા જામ, કંરે જે મન કાકીયું.

~ 'ભાવાર્થ'—બેમો મોટી વસ્તુ છે. તેનું દાન દેવું ભારે પડે તેમ છે. પણ રેખડિયારા જનમ કહેવાતા કહેર રાજપૂતોને મન તો તે મોટીઓ સમાન છે.

ઉઠાનો વિચાર સિંધ જવાનો હોવાથી, તે પોતાના તમામ રસાલા સાથે વહાણમાં ચઢી બેઠા. વહાણનો પગો છૂટવાંજ તે બોલ્યો:—

હુહો—જર મધે જહાજ, પેર ન લજે સજણે,

મણુ નંગર ને ખુઆજ, પગા છોડે પંધ ખ્યા.

ભાવાર્થ—વહાણ પાણી ઉપર છે. અને હવે અમારો પગ પણ કાઢને શોધ્યો જડે તેમ નથી. સદા, લંગર અને ખુઆને તૈયાર થતા વહાણનો પગો છૂટવાથી અમે પધે પડ્યા છીએ.

ઉઠા પ્રથમ સિંધ-આંશજાસર જઈને ધતુરા પાદશાહ પાસે નોકરીમાં રહ્યો. પરંતુ જ્યારે તેને જણાયું, કે ધતુરા પાદશાહ તેની કઠર કરી શકે તેમ નથી, ત્યારે તેણે પાદશાહની નોકરીનો ત્યાગ કર્યો, અને તેના સસરા વીચળદેવ વાઘેલા પાસે વાગડના ગેદી ગામે આવી પહોંચ્યો. આ વખતે વીચળદેવ વાઘેલાની આઘો ધતુરા પાદશાહના માણસો હરી ગએલા હોવાથી આ વૃદ્ધ રાજવી રાત-દિવસ ચિંતાતુર રહેતો હતો. જ્યારે આ વાતની ઉઠાને જાણ થઈ, ત્યારે તે ધતુરા પાદશાહ પાસેથી બદલો લેવા પોતાના માણસો સાથે તરતજ સિંધ તરફ ઉપડી નીડ્યો.

(૨)

હોથલ નિગામરી.

પૂર્વકાળમાં કંઈમાં નિગામરા ભતિના રાજપૂતો ઘણા હતા એ ભતિનો સરદાર આંગણ નિગામરો એક પરાક્રમી વીર હતો તે પુષ્કળ પશુ-સમૃદ્ધિનો માલ્લીક હતો તેને ત્યાં કંઈ સંતતિ ન હોવાથી તે રાત-દિવસ ચિંતામગ્ન રહેતો હતો એક દિવસ તેને જંગલમાંથી એક નાની ઉંમરની બાળિકાની પ્રાપ્તિ થઈ. આથી આંગણ નિગામરાને અત્યંત આનંદ થયો તે તેને પોતાની પુત્રીની પેઠે

ઉછેરવા લાગ્યો. એ કન્યા અતૂલ સૌન્દર્યવતી હોવાથી તેનું નામ હોથલ* રાખવામાં આવ્યું. હોથલ જેમ જેમ મોટી થતી ગઈ, તેમ તેમ તેનું સૌન્દર્ય અનેકગણું ખીલવા લાગ્યું. આ કારણથી લોકો તેને હોથલ પદ્મણીના નામથી ઓળખવા લાગ્યા. સાંગણ નિગમરાએ હોથલને બાલ્યાવસ્થાથીજ ઘોડેચારીમાં તેમજ ધનુર્વિદ્યામાં અત્યંત પ્રવીણ બનાવી હતી.

સાંગણ નિગમરો મોટી અવસ્થાનો હોવાથી તે ન્યારે મરણ પથારીએ પડ્યો, ત્યારે ધલુરા પદશાહના માણસો જે કચ્છમાં લૂટ-ફાટ ચલાવી રહેતા હતા, તે સાંગણ નિગમરાની મોટી આંધો હરી ગએલા હોવાથી તેનો છત્ર ગત થતો ન હતો. પોતાના પાળક પિતાનો છવ અકળાતો જોઈને હોથલે તેને ધલુરા પાદશાહ પાસેથી તેનું વેર લેવાનું વચન આપ્યું. આ સાંભળીને સાંગણ નિગમરાના અંતરમાં શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ, અને તેણે તેજ વખતે પોતાના પ્રાણત્યાગ કર્યા.

હોથલે સાંગણ નિગમરાની અંતિમ ક્રિયા પૂર્ણ કરી. ત્યાર-પછી તે પોતાના વચનનું પરિપાલન કરવા પુરુષવેશ ધારણ કરી, સિંધ ખાંભણાસર તરફ ચાલવા લાગી. આગળ ચાલતાં જ્યાં ઉઠા જામે પોતાના માણસો સાથે છાવણી નાખી હતી, ત્યાં તે આવી પહોંચી. આ લોકો કેણ છે તેની તપાસ કરવા તે તેમના તરફ ચાલવા લાગી.

આ વખતે ઉઠા જામના માણસો દેવતા સળગાવીને તાપતા હતા તેઓ એક સુંદર નવજવાનને પોતાની તરફ આવતો જોઈને તેને એકીટસે નિહાળી રહ્યા. પેલો નવજવાન નજદીક આવી પહોંચતાંજ તેણે તેમની સાથે વાત કરવાના ઇરાદાથી હોકા મોટે દેવતાની માગણી કરી. ઉઠા જામના માણસો બોલ્યા, કે “દેવતા જોઈ-તો હોય, તો ઘોડા પરથી નીચે ઉતરી લઈ લે.” આ લોકોને કંઈક અમત્કાર બતાવવાના ઇરાદાથી પેલો નવજવાને કમાન પર તીર ચડાવીને તેને એવી યુક્તિથી દેવતામાં ફેંક્યું, કે તેજ વખતે એક બળતું લાકડું તેના હાથમા આવી પડ્યું. આ યુવાનની આવી અ-

નન્ય કળા જોઇને જામ ઉઠાના માણસો આશ્ચર્યમુગ્ધ તેના તરફ જોઈ રહ્યા. ત્યારે ઉઠા જામને આ નવજવાનની અદ્ભુત તીરંદાજીની જાણ થઈ ત્યારે તે પણ તેની પાસે આવ્યો, અને તેને રામરામ કરી તેનું નામકામ પૂછવા લાગ્યો.

પેલા સવારે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું, કે “મારું નામ હોથી છે અને હું ધલુરા પાદશાહની આથો વાળવા માટે જાઉં છું ” આ સાંભળી ઉઠા જામને નવાઈ લાગી તેણે તેને પોતાની સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરી, જેને પોતાની સાથેજ આવવા જણાવ્યું, આ વખતે એ ખળસુરત યુવાને એવી શરત મૂકી, કે જો તેને તમામ લૂટમાંથી અર્ધો ભાગ મળે તેમ હોય, તોજ તે તેમની સાથે આવી શકે. આ શરત ઘણી આકરી હતી છતાં ઉઠા જામ આ નવજવાન તરફ એટલો આકર્ષાઈ ગયો હતો, કે તેણે તેની શરતનો સ્વીકાર કરી લીધો. આ સઘળો કાફલો તેજ રાત્રે સિંધ-ખાલણાસર તરફ કૂચ કરવા લાગ્યો. રાત્રિ પૂર્ણિમાની હોવાથી રણમાં રમણીયતા વ્યાપી રહી હતી આ જોઈ ઉઠા જામ બોલ્યો—

હુહો—રણ-ઘોડા ને રાત, ચંધર ચોડઈ માહજો,
સારા બેલી વેં સાથ, ત કળે રચનું ગાલીઈ.

ભાવાર્થ—રણ, ઘોડા, પૂર્ણિમાની રાત્રિ અત્રે સારા દોસ્તો એ સઘળું સાથે હોય, તો ખરેખરા આનંદની વાતો કરવી જોઈએ.

ખાલણાસરની નજદીકે આવી પહોચતા ધલુરા પાદશાહની મોટી આથો ચરતી તેમના જોવામાં આવી આથો ચારનાર રખારીઓને ખાધી લઇને તેમણે સઘળી આથોને વાળી લીધી. પેલા નવજવાને ઉઠા જામના માણસોને આથો સાથે આગળ ચાલતા કર્યા, અને પોતે એકલો પાદશાહી વારને રોકવા માટે એક ઉંચી ટેકરી પર ચડી ઠોરો રહ્યો. આ માણસની અપૂર્વ હિંમત જોઈને ઉઠા જામને પણ નવાઈ લાગી તે જરૂર પડે તો તેને મદદ કરવા માટે એક જગાએ સતાઈને ઉભો રહ્યો.

પાદશાહી સૈન્ય આવી પહોચતા આ નવજવાને ઉંચી ટેકરી પરથી તાતા તીરોની એવી વૃષ્ટિ ચલાવવા માંડી, કે પાદશાહી ફોજના ઘણાખરા માણસો તેણે થોડાજ સમયમાં એકએક કરીને ચૂટી લીધા.

અપાડ માસની હેલી જેવા તેના અવિરત તીરોથી કાયર થઇને શાહીસૈન્ય આખરે પાછું ફર્યું. અને આ નવજવાન કૃતેહની પ્રાપ્તિ કરીને આથોના પગ લેતો આગળ ચાલવા માંડ્યો. એટલામાં ઉઠો જામ પણ તેને આવી મળ્યો, તેના અથાગ પરાક્રમની પ્રશંસા કરતો તે તેની સાથે ચાલવા લાગ્યો. થોડીજ વારમાં આ બંને જણ પોતાના માણસો પાસે પહોંચી આવ્યા. આ વખતે ઉઠો જામના માણસોએ આથોના બે વિભાગ પાડી રાખ્યા હતા. પરંતુ આ વહેંચણીમાં તેમણે નબળાં ઢોરો આ નવજવાનની પાંતિમાં મૂક્યાં હતાં અને સારાં સારાં ઉઠો જામના ભાગમાં રાખેલાં હતાં આ પક્ષપાત તરતજ પેલા યુવકના લક્ષમાં આવી જતાં તેને હસવું આવ્યું. જામ ઉઠોના માણસોને વહેંચણી કરવાની નવી રીત જતાવવા માટે તેણે પોતાનો ઘોડો એ સઘળી આથોની આસપાસ એવો તો ચક્કર ચક્કર ફેરવવા માંડ્યો, કે થોડીજ વારમાં સઘળો પશુ-સમુદાય એક જોળ કુંડાળામાં આવી ગયો. ત્યારપછી તેમની વચ્ચેથી પોતાનો ઘોડો તેણે એવી રીતે પસાર કર્યો, કે તે સઘળી આથો બરાબર બે વિભાગ વચ્ચે વહેંચાઈ ગઈ. હોથીની આ અજબ સુક્તિ જોઈને સૌ નવાઈ પામ્યાં અને તેની અજબ શક્તિની પેટ ભરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

આ નવા રાજપૂત હોથીની ઓમુલસ સુકોમળતા જોઈને ઉઠો જામને ઘણીજ નવાઈ લાગી હતી. પરંતુ તેણે પોતાના હૃદયની એ શંકા હોથીની પાસે મૂકવાની હિંમત કરી ન હતી. હોથીએ પોતાના હિસ્સાનો તમામ ભાગ ઉઠો જામને મિત્રતાની નિશાની તરીકે પાછો આપ્યો અને જવાની રજા માગી. આથી ઉઠો જામના હૃદય પર સખ્ત આઘાત લાગ્યો. તે હોથીથી પળવાર પણ છૂટે થવા માગતો ન હતો. જેમ જેમ તે તેના પ્રસંગમાં વધુ આવતો હતો, તેમ તેમ તેના પ્રત્યેનું તેનું આકર્ષણ વધતું જતું હતું એ નવજવાન જેટલી વિલક્ષણતા તેણે અન્ય એક પણ પુરૂષમાં અનુભવી ન હતી. હોથીને રજા માગતો જોઈને ઉઠો જામ જડ જેવો બની ગયો. હોથી તો તરવ તૈવાર થઈ ગયો, અને જતાં જતાં બોલ્યો, કે “ઉઠો જામ ! અમને કોઈક દિવસ યાદ તો કરશેને !” આ સાંભળીને ઉઠો જામ બોલ્યો, કે “વહાલા મિત્ર ! તમારી મૂર્તિ તો મારા હૃદયમાં એવી સજ્જડ જડાઈ ગઈ છે કે તે જીવન પર્યંત

કઠીપણ ખસેડી શકાયે નહિ. પરંતુ તમે અમને યાદ કરશો કે કેમ તેનીજ શંકા છે.” ત્યારે હોથી બોલ્યો:—

હુહો—રૂદે મિંઝા રૂઅ, જેની વલા વિસરે,
મરતાં લગે લૂઅ, ચર બાબીડી યઈ ભુણાં.

ભાવાર્થ—જ્યાંસુધી મારામાં છવ છે લાંસુધી વહાલાઓ વીસરવાના નથી. પછી હું ચરના રજુમાં હોલી યધને લટકતી હોઉં તોપણ શું ?

“ચર બાબીડી યઈ ભુણાં” એ નારીજાતિવાચક શબ્દોએ ઉઠા જામના અંતરની શંકાને વધારે મજબુત કરી. તેણે જોજ હુહો હોથીને ફરીથી બોલવાનું કહેતાં તેણે ચાલાકીથી હુહો ફેરવી નાખીને કહ્યું કે:—

હુહો—રૂદે મિંઝા રૂઅ, જેની વલા વિસરે,
મરતાં લગે લૂઅ, ચર બાબીડી યો ભુણાં.

આટલું બોલતાંજ હોથીના નામથી પુરૂષ-વેશમાં રહેલી હોયજ પદ્મણીએ પોતાનો ઘોડો વાયુવેગે દોડાવી મૂક્યો. ઉઠા જામ એકી ટસે, અને ફાંટી આંખે તેના તરફ જોતો પત્થરના પુતળાની જેમ ઉભો રહ્યો.

(૩)

ચક્રાસરની પાળપર.

હોથી ગયો અને તેની સાથે જામ ઉઠાના હૃદયની શાન્તિ પણ લેતો ગયો. ઉઠા જામના સઘળા વિચારોનું મધ્યબિન્દુ હવે હોથીજ બન્યો હતો. ઉઠા જામના અંતરની સઘળી આશાઓ અને શંકાઓ હવે તેના મનની અંદરજ શમાઈ જવા લાગી. હોથી પુરૂષ હતો કે સ્ત્રી તેનો પણ તે પોતાના મનથી નિર્ણય કરી શક્યો ન હતો. આથી તેનું મન પ્રતિપણે વધુને વધુ ચક્રાકોળે ચક્રવા લાગ્યું. હોથી વગરનું જીવન તેને ઝેર જેવું જણાવા લાગ્યું. આથી ઉઠા જામે પોતાના પ્રિયમિત્રને ચોધી કાઢવાનો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો. તેણે પોતાના માણસો સાથે વીશળદેવ વાઘેલાને સંદેશો મોકલાવ્યો કે:—

હુલો—છિઝા ડીજી જુઆર, વીસલદે વાધેલે કે,
જિત આપઁધ વાર, ઉત ઉઠા મારાજી.

ભાવાર્થ—વીરાજદેવ વાધેલાને ધણા ધણા જુહાર સાથે કહેજો કે
ઉઠો ન્યા વાર આવી, ત્યા કામ આવી ગયો.

આટલું કહેતાંજ જામ ઉઠા હોથીના ઘોડાના પગ લેતો લેતો
ઝપાટાખંધ આગળ ચાલવા લાગ્યો. જ્યારે તે ચક્ષાસર તળાવ પાસે
આવ્યો ત્યારે તળાવની પાળે હોથીના ઘોડાને બાંધેલો જોઈને ઉઠા
જામના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તરતજ તે તળાવની પાળ પર
ચઢી ગયો, અને જુએ છે, તો તળાવના મધ્ય ભાગમાં એક નવ-
ચૌવના પોતાના મસ્તક પરના લાંબા કેશને છૂટા મૂકીને પાણીમાં
તરી રહી છે. આ અનુપમ દૃશ્ય જોઈને ઉઠા જામ જાણે મંત્રમુગ્ધ
બની ગયો. તેની સઘળી શંકા હવે ટળી ગઈ. તે જડવત્ એ સ્વર્ગીય
દેખાવ ધરાઈ ધરાઈને નિહાળવા લાગ્યો.

હુલો—ચઢી ચક્ષાસર પાર, હલ્લા હોથલ કે ન્યારીઉ,
વિજાય વિઠી વાર, પાણી મથે પંરમણી.

ભાવાર્થ—ઉઠાએ વિચાર્યું, કે ચક્ષાસરની પાળ પર ચઢીને આવો
હોથલને જોઈએ. તેણે જોયું, તો હોથલ પોતાના લાખા વાળ પાથરીને
પાણીમાં નહાઈ રહી હતી.

હુલો—ચઢી ચક્ષાસર પાર, હોથલ જીલે, લેકલી,
સીધ ઉખલા વાર, તરે ને તિફુંડે.

ભાવાર્થ—ઉઠાએ ચક્ષાસરની પાળપર ચઢીને જોયું તો હોથલ એક-
લી નાહી રહી હતી. માથાના વાળ છૂટા મૂકી તે સપાટાખંધ તરી રહી હતી.

હુલો—પાણી મથે પન, તરે ને તિફુંડે,
તિંચ અસાંજે મન, હુડે લોરો વિચમે.

ભાવાર્થ—પાણી ઉપર જેમ પાંદડું તરવું તરવું રોટ મૂકે, તેમ
અમારું મન પ્રેમ-માગના મોજાઓ વચ્ચે જૂલી રહ્યું છે.

ઉઠા જામના ઘોડાને જોઈને હોથલનો ઘોડો હણહણવા લાગ્યો,
ત્યારે હોથલનું ધ્યાન તે તરફ જોવાયું. ઉઠા જામને આવી પહોંચેલો

હોથલ પદમણી.

હુહો—ગાંધી ચકાસર પાર, હવો હોથલ ન્યારિય,
વિજાય નિઠી વાર, પાણી મથે પદમણી.

હુલો—છિત્રા ડીજી જુઆર, વીરાલદે વામેલે કે,
જિત આપદધં વાર, ઉત ઉદા મારાળું.

ભાવાર્થ—વીરાગદેવ વામેલાને ધણા ધણા જુહાર સાથે કહેને કે
ઉદા ત્યા વાર આવી, ત્યાં કામ આવી ગયો.

આટલું કહેતાંજ જામ ઉદા હોયીના ઘોડાના પગ લેતો લેતો
જપાટાખંધ આગળ ચાલવા લાગ્યો. જ્યારે તે ચક્ષાસર તળાવ પાસે
આવ્યો ત્યારે તળાવની પાળે હોયીના ઘોડાને જાંધેલો જોઈને ઉદા
જામના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તરતજ તે તળાવની પાળ પર
ચઢી ગયો, અને જુએ છે, તો તળાવના મધ્ય ભાગમાં એક નવ-
ચૌવના પોતાના મસ્તક પરના લાંબા કેશને છૂટા મૂકીને પાણીમાં
તરી રહી છે. આ અનુપમ દૃશ્ય જોઈને ઉદા જામ જાણે મંત્રમુગ્ધ
જની ગયો. તેની સઘળી શંકા હવે ટળી ગઈ. તે જડવત્ એ સ્વર્ગીય
દેખાવ ધરાઈ ધરાઈને નિહાળવા લાગ્યો.

હુલો—ચડી ચક્ષાસર પાર, હુલો હોયલ કે ન્યારીઉં,
વિજાય વિઠી વાર, પાણી મથે પદમણી.

ભાવાર્થ—ઉદાએ વિચાર્યું, કે ચક્ષાસરની પાળ પર ચડીને ચાલે
હોયતને જોઈએ. તેણે જોયું, તો હોયવ પોતાના લાંબા વાળ પાથરીને
પાણીમાં નહાઈ રહી હતી.

હુલો—ચડી ચક્ષાસર પાર, હોયલ જીલે, હેકલી,
સીંધ ઉખલા વાર, તરે ને તિફુંડે.

ભાવાર્થ—ઉદાએ ચક્ષાસરની પાળપર ચડીને જોયું તો હોયલ એક-
લી નાહી રહી હતી. માથાના વાળ છૂટા મૂકી તે સપાટાખંધ તરી રહી હતી.

હુલો—પાણી મથે પન, તરે ને તિફુંડે,
તિંચ અસાંજે મન, હુડે લોરોં વિચરે.

ભાવાર્થ—પાણી ઉપર જેમ પાંદડું તરવું તરવું દોટ મૂકે, તેમ
અમારું મન જેમ—સાગરના મોજાઓ વચ્ચે ઝૂલી રહ્યું છે.

ઉદા જામના ઘોડાને જોઈને હોયલનો ઘોડો હણહણવા લાગ્યો,
ત્યારે હોયલનું ધ્યાન તે તરફ જો ચાલ્યું. ઉદા જામને આવી પહોંચેલો

જોઈને તેને ઘણી નવાઈ લાગી તે કિનારે આવી, અને વસો પહેરવા બહાર આવવા માટે તેણે ઉઠા જામને જરા ફર થવાની સૂચના કરી

હુદો—ઉઠા અરગો થી, લંગે સરવર પાર
કંધારુ સે ગાલ, જિઠા તોજે મનમેં.

ભાવાર્થ—હે ઉઠા જામ, તું સરોવરની પાળ ઉતરીને જરા અગગો થા, જે વાત તારા મનની અંદર છે તેજ વાત આપણે કરીશું.

હોથલના સૌન્દર્ય-દર્શનમાં મસ્ત બનેલા ઉઠા જામે જાણે કંઈ પણ ન સાંભળ્યું હોય, તેમ તે એક વાતનો જવાબ બીજી રીતે આપતા બોલી જઈયો —

હુદો—આપ ત માર-નિયાર, મયણ ચંડુ માશુક હથ;
જીવ નિયારણુ હાર, નેણાં તોજા નિગામરી.

ભાવાર્થ—હે હોથલ ! તું આહે તો માર અને આહે તો જીવાક. પ્રિયતમાના હાથથી મરવું પણ ઉતમ છે. હે નિગામરી, તારી આંખો મને જીવન આપનારી છે

ઉઠા જામને મંત્ર-મુગ્ધ બની ગએલો જોઈને હોથલ પોતાનું આશુ શરીર પોતાના લાગા વાળ વડે ઢાકી દઈને બહાર આવી વસો પહેરવા લાગી હોથલનું સૌન્દર્ય જોતાજ ઉઠા જામ મૂર્ચ્છિત થઈ જમીન પર પટકાઈ પડ્યો હોથલ ઉઠાનો હાથ પકડીને તેને ઠંડોળવા લાગી

હુદો—ખાંઉં ઝલેને ખાર જી, હોથલ સહ કરે,
ઉઠા મુર્છાણું મનમે, માન સાર વરે.

ભાવાર્થ—હોથલ ઉઠાના હાથ જાગૃકની માફક પકડીને તેને સાદ કરવા લાગી અને વિચારવા લાગી કે ઉઠો મૂર્ચ્છિત થયો છે, તે શુદ્ધિમાં આવે તો સારું.

હોથલની સારવારથી ઉઠા જામની મૂર્ચ્છા ઉતરી ગઈ અને તેણે આંખો ઉઘાડી. ઉઠાને જાગૃત થએલો જોઈને હોથલના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. આ ઉભવ પ્રેમીઓ ચક્રાસરનો પાળે આવેલા એક વિશાળ વડલાની શીતળ છાયડી નીચે બેઠા, અને આનંદજનક વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા

(૪)

વતનની યાદ.

જામ ઉઠા અને હોથલ અહીંથી ચાલીને રાપર તાલુકાના સઘ ગામની નૈઋત્યે એકાદ માઈલ પર આવેલા હોથલપરા નામે ડુંગરમાં આવેલા હોથલના લોંચરા પાસે આવી પહોંચ્યા. અહીં જામ ઉઠાએ હોથલ સાથે ગાંધર્વ-લગ્ન કર્યાં.

હુહો—રણુની કેઓ માંઢેયો, વિઘાયા દાડમ ધ્રાપ્પ,
ઉઠા-હોથલ પેણ્જે, તેંજ સુરજ પૂરજ સાપ્પ.

ભાવાર્થ—રણુમા માડવો કરવામાં આવ્યો અને દાડમ દ્રાક્ષ આદિ વનફળો ગોઠવી દેવામાં આવ્યા. આ રીતે ઉઠા અને હોથલ પરણે છે તેની હે સૂર્યનારાયણ તમે સાક્ષી પૂરજો

હુહો—ચારી આંટા ચાર, ઉઠ હોથલસે ડિનાં,
હુકડી નિગામરીનાર, બધો કેવર કકડરિજો.

ભાવાર્થ—કકડારનો કહેર જામ ઉઠા હોથલ નિગામરી જોડે ચો-રીના ચાર ફેરા ફર્યો.

ઉઠા જામ અને હોથલ નિગામરીનાં લગ્ન પછી કેટલોક સમય વીતી ગયો. તેમને ત્યાં જખરો અને જેસંગ નામના બે વીર કુમારોનો જન્મ થયો. આ બંધો સમય જામ ઉઠા અને હોથલે હોથલ પરા ડુંગરના લોંચરામાંજ ગાળ્યો હતો જખરો અને જેસંગ બંધાદે કંઈક મોટા થયા, ત્યારે ઉઠા જામને વારંવાર પોતાના વતનના વિચારો આવવા લાગ્યા. પરંતુ તે હોથલ પાસે પોતાના વિચારો બ્યક્ત કરી શકતો નહિ

એક દિવસ ઉઠા જામ પોતાના બંને કુમારો સાથે ડુંગર પર ફરવા ગયો હતો. તે વખતે તેના નાના પુત્ર જેસંગને એક મોર તરફ પથ્થર ફેંકતો જોઈને ઉઠા જામ બોલ્યો:—

હુહો—છેલમ છેલા ડુંગરા, ચાવો લગે ચકોર,
વિસાર્યા સંભારે ડે, સે ન મારજે મોર.

ભાવાર્થ—વતન તરફના આ છેલા ડુંગરો જોઈને હૃદયમાં ચકોરની

માફક ચાહના લાગે છે. એ વીસારેલાં સ્વપ્નને સંભારી દે એવા મોરને મારીએ નહિ.

હુલો—કારાયલકે ન મારજો, જેના રત્ના નેણ,
તક વિડો દોડા કરે, નિત સંભારે સેણ.

ભાવાર્થ—જેની આંખો લાલ છે એવા મોરને મારીએ નહિ એ કુંગર પર ટહુકા કરે છે અને દરેકજ પોતાના સ્નેહીને યાદ કરે છે.

એટલામાં મોરે ટહુકાર કરવા માંડ્યા. તેજેધને મોટા કુમાર જખરાએ જામ ઉઠાને પૂછ્યું, કે આ મોર શું કહે છે? જખરાનો આ ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળી ઉઠો જામ બોલ્યો એ મથુર એમ કહે છે કે:—

હુલો—અસીં ગિરિવરજા મોરલા, કંકર સુણ ચરેં,
રત આવજ ન બોલજો, ત હૈયે ફાટી મરેં.

ભાવાર્થ—અમે કાંકરી અને દાણા ચણનારા ગિરિવરના મોરના છીએ. કવુ આવ્યા છતાં અમે ન બોલીએ તો અમારું હૈયું ફાટી પડે.

ઉઠો જામ જ્યારે ત્યાંથી પાછો ફર્યો, ત્યારે ઉત્તર તરફ વાહળાં ચડી આવેલાં હોવાથી તેને તેના પ્રિય વતનના વહાલા મિત્રો યાદ આવતાં તે બોલ્યો:—

હુલો—ઉત્તર સેઈ કલ્કથિં, કુંગર- ઉમરેઆ;
હૈયો ફડકે મચ્છ જી, સજણ સંભરેઆ.

ભાવાર્થ—ઉત્તર તરફ દાળા કુંગર જેવાં વાહળાં ચડી આવ્યાં તે જોઈને સ્નેહીઓ યાદ આવતાં અમારું હૈયું પાણી વગરના માછલાની માફક તરફે છે.

હુલો—જાપર મથે ચિત્તર, ઘણુ મિથે ન ફિટે;
તોં બાલાપણજા મિતર, વિસાર્યા ન વિસરેં.

ભાવાર્થ—પત્થર પર બિત કંથેનું હોય તે જેમ ઘણા વરસાદથી પણ ધોવાઈ જાય નહિ, તેમ બાલાપણના મિત્રો વીસાર્યાં વીસરના નથી.

ઉઠાના આ હૃદયાર હોયલના સાંભળવામાં આવતાં તે બોલી:—

હુલો—ઉઠાંઘેા વેં ત ઉઝો, શુંધર હિત મ ગાર;
ગુધાતુરા શિપરી, શે રૂંઆ પરિયેં પાર.

ભાવાર્થ—જો તું તારા દર રહેલા સ્નેહીઓને મળવાને ઉત્સુક હોય
તો બને ત્યાં જ. અહીં દુઃખો રડ નહિ.

હોયલને ગુસ્સે થએલી જોઈને જામ ઉઠાએ તેને સમજાવવા
માંડી, કે આપણે માટે નહિ તો આપણા કુમારો માટે. પણ આપણે
હવે જનસમુદાયમાં જરૂર બાળવું જોઈએ. કારણ કે તેમ કર્યા વગર
કુમારોને વ્યવહારિક જ્ઞાન મળી શકશે નહિ. આ સાંભળીને હોયલ
કહેવા લાગી, કે તમારા કચ્છમાં જેર અને બાવળ સિવાય બીજું
છે પણ શું? જામ ઉઠાએ હોયલના પ્રશ્નનું પ્રત્યુત્તર આપતાં
કચ્છની પ્રશંસા કરતાં જણાવ્યું કે:—

હુલો—જેરીં જેરીં ને બાવરીં, ફુલ કંઠા ને કજ્જ,
હોયલ! હુલો કચ્છડે, જિત માકુ સવા લજ્જ.

ભાવાર્થ—કચ્છમાં જેર, બોરડી, બાવળ, ટુલ, કાંટા અને ખડ છે
તોપણ હે પ્રિય હોયલ! ત્યાં માણસો શ્રવા સવા લાખના અર્થાત અમૂલ્ય
છે માટે ત્યાં આશો.

હુલો—વંકા કુંવર નિકટ ભડ, વંકા વાડિય વચ્છ;
વંકા કુંવર ત ધિયેં, જ પાણી ધિયેં કચ્છ.

ભાવાર્થ—ત્યાં વંકા અને બાડીર કુંવરો તથા વંકા વડેરા છે
એવા કચ્છ પ્રદેશનું પાણી જ્યારે કુંવરો પીએ ત્યારેજ તે ખરેખરા
બદાદુર થાય.

જામ ઉઠાની અતિ સમજાવટથી હોયલે કચ્છ ચાલવાની કળુહાત
આપી. પણ એવી શરત કરી, કે જો તે હોયલ પદમણી છે એવી
કોઈને ખબર પડશે તો તે તેજ વળતે ત્યાંથી વિદાય થઈ જશે.
હોયલની શરતનો જામ ઉઠાએ સ્વીકાર કર્યો જામ ઉઠા અને હોયલ
પોતાના કુમારો સાથે કચ્છ તરફ ચાલવા લાગ્યા.

જ્યારે તેઓ ઉઠા જામ પાસેથી છેલ્લી લોંસ લેનાર ચારણના
ગામે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે ગામની પાદરે ઉલેટી એજ લોંસે જામ
ઉઠાને ઓળખી લીધો, અને તે રણકતી રણકતી તેની પાસે આવી.

આ જોઈ પેલા ચારણે પણ ઉઠા જામને ઝોળખ્યો. તેણે જામ ઉઠાને પોતાને ઘેર તેડી જઈને તેનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. જતી વખતે ઉઠાએ ચારણને સારી હોટ આપી અને બોલ્યો કે:—

હુહો—મિંતર કળે ત મંગણું, બેઆ આર પંપાર,
છરે પણ જસ ગાવણું, ગાય લડાવન હાર.

ભાવાર્થ—જગતમાં મિત્રો તો માગણુ લોકોનેજ કરવા. કારણ કે તેઓ શ્રવતાં લગી જરા ગાવાવાળા છે અને મુઆ પછી પણ ખૂબ લડાવનારા છે.

હુહો—ઉઠા ચે અદાતારે જા, વેંધા નાં નિપટ,
જાણે પંખી ઉડેઆ, લી નકાં લટ.

ભાવાર્થ—ઉઠા કહે છે કે જેમ પંખી ઉડી ગયા પછી તેની કંઈ પણ નિશાની રહેતી નથી, તેમ અદાતારોનાં નામ દુનિયામાંથી તદ્દન નાશુદ થઈ જવાનાં છે.

(૫)

વિયોગ અને સંયોગ.

ઘોલાયગઢમાં જામ ઉઠાને દેશવટો અપાવનાર તેની ભાણી મી-ણાવતી પોતાના કર્મનો બદલો મેળવવા પ્રભુધામમાં પહોંચી ગઈ હતી. પાછળથી જામ ઉઠાની નિર્દોષતાની તમામ હુકીકતથી તેના ભાઈ હોથી વાકેફ થઈ ગયો હતો આથી એ સંઘળા જામ ઉઠાના આવવાની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. જ્યારે તેમને ઉઠા જામ આવતો હોવાની જાણ થઈ, ત્યારે ઘોલાયગઢમાં સૌના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ એકમોટા સામેયા સાથે જામ ઉઠાને ગામમાં લેવામાં આવ્યો. ઉઠા જામના આગમનથી ચારે તરફ આનંદ આનંદ છવાઈ રહ્યો.

હોયલ અહીં શુપ્ત રીતે રહેવા લાગી તેણે કોઈને પણ પોતાનું મોં બતાવ્યું ન હતું. એક દિવસ ઉઠા જામના બંને કુમારો બહાર રમી રહ્યા હતા, તેવામાં બે મોટા પાડાઓ લડતા લડતા તેમના તરફ ધસી આવ્યા. આ દરમિયાન હોયલની દ્રષ્ટિએ પડતાં તેણે કુમારોને પોતાની દિવ્ય શક્તિથી ઉપર ખેંચી લીધા. આ વાત

ઘોલાયગઢમાં ઘેર ઘેર ચર્ચાવા લાગી ઉઠાની રાણી વિષે અનેક ચર્ચાઓ અને કલ્પનાઓ ઠેકઠેકાણે ચાલવા લાગી. હોથલ અહીં પણ કોઇને મોંઘાં બતાવતી ન હોવાથી આ ચર્ચા દિન-પ્રતિદિન મોટું સ્વરૂપ પકડતી ગઈ.

એક દિવસ ઉઠા જામના મિત્રો અને ભાઈઓએ તેની સ્ત્રીની બાતમી મેળવવા માટે એક નવી સુક્રિત રચી તેમણે ઉઠાને ખબર દાડ પાડે, અને પછી વાતો કરવા લાગ્યા કે “ગામમાં એવી ચર્ચા ચાલે છે કે ઉઠા તો કોઈક અકિનીને પરણી આવેલો હોવાથી તે કોઈને મોંઘાં બતાવતી નથી.” આ સાંભળીને શરાબના નિશામાં આવેલો ઉઠા આવેશપૂર્વક બોલી જાયો, કે “મારી હોથલ પદ્મ-ણીને અકિની કહેનાર કોણ છે?”

ઉઠા જામના આ ખુલાસાથી પેલાઓને જે કંઈ જાણવાનું હતું તે જણાઈ ગયું ઉઠાના ઘરમાં હોથલ પદ્મણી હોવાની વાત જાણીને તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

આ વાતની હોથલને ખબર પડતાં તેને જોડું લાગ્યું તેણે પોતાની ચરત સુજળ ત્યાંથી વિદાય થવાની તૈયારી કરી લીધી. તેણે ચાર ચિટ્ઠીઓ દાસીના હાથમાં આપીને ઉઠાને મોકલાવી અને પોતે તેજ દિવસે અદસ્ત થઈ ગઈ.

હુલો—ચિટ્ઠીયું લખી ચાર, હોથલ ડિને હુથમે,

ઉઠા! વાંચે ન્યાર, અસાં અથણ ઇતરો.

ભાવાર્થ—હોથલે ચાર ચિટ્ઠીઓ ઉઠા જામને મોકલાવી અને ‘જણાવ્યું’, કે હે ઉઠા જામ! આ વાતી જો! અમારું આવડું હવે એટલું જ છે.

હોથલે ચિટ્ઠીઓમાં પોતાને ચાલ્યા જવાનાં કેટલાંક કારણ દર્શાવ્યાં હતાં અને વિશેષમાં એમ પણ જણાવ્યું હતું કે “આપણા કુમારોનાં લગ્ન પ્રસંગે તેમને પોંખવા માટે હું અવશ્ય આવીશ.”

હોથલને ચાલી ગયેલી જોઇને ઉઠા જામની આંતર-વેદનાનો ખાર રહ્યો નહિ. તે પોતાની ભૂલને માટે અનહદ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, અને એક બાળકની સાદક, અશ્રુપાત કરતો રહવા લાગ્યો.

રાત-દિવસ તે પોતાની હૃદય દેવીના વિયોગથી ઝૂરતો વિલાપ કરવા લાગ્યો.

હુહો—હુઈ મારેજી મનમે, ત પેલી ન કજે પ્રીત,
છડ હાથે છાજે નતી, હોથલ હેડી રીત.

ભાવાર્થ—હે દોથલ ! તારા મનમાં અમને આમ મારવાનો ધરાદો હતો, તો પહેરેથીજ રનેહ કરવો ન હતો આવી રીત તને ઝાજતી ન હોવાથી હવે તેનો ત્યાગ કર

હુહો—હોથલ હુજ ક માર, પારેલો ક પપૈયો,
કરે અધારો ધાર, વઈ નિગામરી નિકરી.

ભાવાર્થ—હસ, મયુર, કણ્થતર, અને પપૈયા સમાન અનુપમ સૌન્દર્ય ધરાવનારી હોયત નિગામરી મારા અતરમા ધોર અધાર કરીને ચાલી નીકળી.

હુહો—સિજ ઉલથો સાંજ પછ, પળી વન વરે,
ઉઠા ચયતો ખેડીયા ! અજ હોથલ નાંચ ઘરે.

ભાવાર્થ—દિવસ આયમ્યો, સંજ પડી પડીઓ પણ જ મનમાંથી પાછા વળવા લાગ્યાં ઉઠા કહે છે કે હે ખેડી ! આજ હોથલ ઘેર નથી

હુહો—બકર મારે જય, કાંચાઇ કુટકા કરે,
છાકે અસાકે તીય, હોથલ હડી નિકરઇ.

ભાવાર્થ—મસાઇ બકરાને મારીને જેમ કુટકા કરે છે, તેમ અમોને કદન મરીને હોથલ ચાલી નીકળી

હુહો—હી ભુગા હી લેણિયું, હી ચુલા હી ચિતર,
ગે સજણુ લડે વેચ્યા, જુકો બાવાપણુજ મિતર.

ભાવાર્થ—આ કુંપડા, મેડીઓ, ચૂના વગેરે જેમના તેમ પડે તા છે પણ મારા બાગરનેહી મરખી હોયત આજે ચાલી નીકળી

ઉઠા જામને આમ અત્યંત ક્રુપાત કરતો જોઈને તેનો મોઠો કુમાર જખરો તેને સમ્બોધવવા લાગ્યો ઉઠાએ પોતાના હૃદયનું દર્દ તેની પાસે વ્યક્ત કરતા દહુ :—

હુહો—જખરા ! મન જ પિયાં, પતા જપૈ નતી ન જાર,
મિઠની મચ્ય ખરે, તેજ બાદ નિકરેતી બાર.

ભાવાર્થ—હે જખરા ! હું મારા મનને ઘણું વાણું છું પણ ઉદયની જાગા રાત્રી પડતી નથી. મારા મનમાં જે ભડકા બને છે, તેની બાદ રવિયં બહાર નીકળી જાય છે.

હુલો—જખરા ! મન જલિયાં, પણ જંપે નતી દે ઝાર,
ચમ તાં ચીરે ન્યાર, પકો મા ધિરીયન જો.

ભાવાર્થ—હે જખરા ! હું મારા મનને રાત્રી દરે છું પણ તે રાત્રી થતું નથી. મારી આમડી ચીરીને બેઠક, તો તને જણાશે કે વિયોગ દુઃખથી મારું માંમ પણ પાછી ગયું છે.

ઉઠા જામે હોથલને શોધવા માટે કેટલાએ પ્રયત્નો કર્યા, કેટલીએ તપાસ કરાવી પરંતુ તેને નિષ્ફળતા સિવાય કશું પ્રાપ્ત થયું નહિ. આખરે થાકીને હોથલને તેના વચન મુજબ એકવાર પાછી વાળવાના ઉદ્દેશથી જામ ઉઠાએ પોતાના બંને કુમારોનાં લગ્ન કરવાની તજવીજ કરવા માંડી. બંને કુમારોનાં સગપણ સોઢા રાજ-પૂતોમાં કરવામાં આવ્યાં લગ્નનો દિવસ મુકરર થયો, અને ચારે તરફ આનંદ-મંગળ ગવાઈ રહ્યાં.

ખરાબર લગ્નને દિવસે કુમારોને પોંખવા વળતે હોથલ પદ્મણી પોતાના વચન અનુસાર આવીને હાજર થઈ ગઈ હોથલને આવી પહોંચેલી જોઈને ઉઠા જામનો આનંદનો અવધિ થયો.

બંને કુમારોને પોંખીને હોથલે પોતાની બંને પુત્રવધુઓને જે જોઈએ તે માગી લેવા કહ્યું. જામ ઉઠાએ તેની ઉક્ત પુત્રવધુઓને પ્રથમથીજ શીખવી રાખ્યું હતું, કે હોથલ જ્યારે માગવાતું દહે, ત્યારે તેની પાસેથી વચન માગીને તે પાછી ન જતાં અહીંજ રોકાઈ જાય એવી માગણી કરવી. પરંતુ મોટી વહુ તો હોથલના ગળામાંનો હીરાનો હાર જોઈ એ લાલચમાં આગલી વાત ભૂલી ગઈ અને હાર માગી લીધો. પણ નાની વહુ ચતુર હતી. તેણે હોથલ પાસેથી વચન લઈને ત્યાંજ રોકાઈ જવાની તેના પાસે માગણી કરી. નાની વહુની આ ચતુરાઈ જોઈને હોથલને પણ આનંદ થયો. તે તે દિવસથી પ્રત્યક્ષપણે ત્યાંજ રહેવા લાગી. ઉઠા જામનો સૂનો બનેલો ગૃહસંસાર કરી એકવાર પ્રજ્વળિત થયો. —જ્યોતિના અદ્ભુત ચમત્કાર વડે ચમકી ઊઠ્યો.

(૬)

જામ જખરો અને જેસંગ.

જામ ઉઠાના બંને કુમારો જખરો અને જેસંગ પણ તેમના પિતાની માફક મહા પરાક્રમી અને પ્રતાપી થયા તેમાં પણ જખરો તો એક મોટો દાનવીર થયો જામ લાખા કૂલાણીના વખતમાં જે મોટા દશ દાતાર ગણવામાં આવે છે, તેમાંનો એક જામ જખરો હતો.

હુહો—જખરા જસ ખરા, બ્યા અનેરી રા,
ચુરતાણું ઘર રાંધરા, રો જખરે દાન કેઆ.

લાવાર્થ—હે જખરા ! ખરેખરો યશસ્વી તો તું જ થયો. બીજા રાજાઓ તો માત્ર નામનાજ મોટા છે. સુસ્તાનોએ જેટલું દ્રવ્ય સંધરી રાખ્યું. તેટલું જખરાએ દાનમાં આપી દીધું.

હુહો—ચડી મેડિય માગ, ઉચો ઉધરકે વિહો,
તારા કંઠે ન તાગ, જામ ઉઠાણી જખરો.

લાવાર્થ—મેડી ઉપર ચડીને જે દાન દેવાને માટે ઉંચો ઉઠાણી રહ્યો છે, એવા જામ ઉઠાણી જખરાની દાનવીરતાનો કોઈ પણ તાગ કાઢી શકે તેમ નથી.

હુહો—જખરા ! તું જુગ જિયે, અધરે ચકેલે થાં,
ઉદલ ઓસાધમે, તરધો તોજે નાં.

લાવાર્થ—ધકેવાના વિશ્રામ સ્થાનરૂપ હે જામ જખરા ! તું જુગો-જુગ જીવે ! ઉઠા જામના વંશમાં તારું નામ મહા અમર રહેશે.

આ સમયે સિંધ-નગરસભામાં જામ ઉઠાના વંશવાળા બાંક-લીઆ સમાનો અમલ હતો. એ અરસામાં ધૂમકીમાં સિયા જેઠા અને હલામણ વચ્ચે અણરાગ ચાલી રહ્યો હતો. હલામણ અને બાંસણીયા વચ્ચે અતિ ગાઠ સ્નેહ-સંબંધ હોવાથી તે હલામણની મદદ માટે ધૂમકી પર ચડી ગયો, અને સિયા જેઠાને ઠાર કરીને ધૂમકીની ગાદીપર હલામણને નિયુક્ત કર્યો. આ સમય દરમિયાન નગર-સભાની રાજ્યગાદી ખાલી રહેવાથી બાંસણીઆ સમાના દુરમનોએ નગર-સભા પર આક્રમણ કરીને તેનો ઢગલો પોતાને હસ્તક

લઈ લીધો. બાંભણીઆ સમો જ્યારે સિંધા જેઠવાપર છત મેગનીને પાઠો ફરતો હતો, ત્યારે તેને આ સમાચાર પ્રાપ્ત થયા. આથી તે સિંધ જવાને બદલે કચ્છ-ગરડા તરફ વળ્યો, અને ત્યાંનો ડેડલોક પ્રદેશ તેણે મોકના વંશજો પાસેથી છીનવી લીધો. ત્યારબાદ મનાઈના વંશજો કહેર રાજપૂતોનો પ્રદેશ પણ પોતાને હસ્તક કરવા તે તેમના પર ચઢી ગયો. આ વખતે જામ ઉદના જાને કુમારો જખરો અને જેસંગ બાંભણીઆ સમાનો સામનો કરવા તૈયાર થયા. તેઓ પોતાની ફોજ સાથે બાંભણીઆ સમાની સામા આવ્યા, અને નારાયણસરના કૈયારી ગામ પાસે પડાય નાખ્યો.

ઉભય સૈન્યોનો ભેટો ચતાં લડાઈ ચાલવા લાગી. આ યુદ્ધમાં હજારો માણસો કામ આવી ગયા. જામ જખરો અને જેસંગ જાને બહાદુરીથી લડતાં આગરે વીરગતિને પામ્યા આ ઉન્નય વીર પુરુષોની લાથોને કોઆસર નામના તળાવની આયમશી તરફ પાળ પર જંગસૈદાના હોજ પાસે ભૂમિદાહ કરવામાં આવ્યા છે લોકો આજ પણ તેમને જંગ ઓલિયાના માનવંતા નામથી સંબોધે છે અને તેમનું પૂજન કરે છે. અહીં દર સાલ મોટો મેળો ભરાય છે, અને હજારો માણસો તેમનાં દર્શને આવે છે.

જામ ઉદો કહેર તથા હોયલ પદમણીનાં સ્થાનક પણ તળાવની દક્ષિણે જોવામાં આવે છે.

જેહી હોયલ પદમણી, જામ ઉદો અણુભંગ,
તેં હા રણજૂંઝાર થયા, જખરો ને જેસંગ.

પ્રકરણ ૮ મું.

(૧)

જામ સમાથી જામ સાંધામડ.

જામ સમો (૧૪૮)

જામ ઉત્તરના સ્વર્ગવાસ ૧૯ી નગર-સમૈની રાજ્યસત્તા જામ ઉત્તરના કુમાર સમાના હાથમાં આવી આ સમયે જામ સમાની અવસ્થા નાની હોવા છતાં તેણે પોતાની માતામહા ગોહિલરાણીની સલાહ અનુસાર સિંધની રાજ્યવ્યવસ્થા સારી રીતે ચલાવી.

જામ કાકુ (૧૪૯)

જામ સમા પછી નગરસમૈને ટીસે જામ કાકુ બેઠો. જામ કાકુના બે પુત્ર થયા. મોટાતું નામ રાયધણ અને નાનાતું નામ જખરો. આ જખરાના વંશવાલા યેગા કહેવાયા. જામ કાકુની વિશેષ ખ્યાત નથી.

જામ રાયધણ (૧૫૦)

જામ કાકુનો કુમાર રાયધણ જામ નગર-સમૈની ગાદી પર આવ્યો. તે મહા પ્રતાપી રાજવી હોવાથી, તેનું નામ દેશ-વિદેશમાં વિખ્યાત થયું.

દુહો—ઉત્તરાણી અણબંગ, તેજો કાકુ જામ,
કાકુજો થયો રાયધણ, જેજો નોંધ ખટકે નામ.

ભાવાર્થ—ઉત્તરાણી જામ મમાનો કુમાર કાકુ થયો, અને કાકુનો રાયધણ થયો. જેનું નામ નવખંડનાં મહાર થયું.

દુહો—રણુ રમાયા રાયધણ, જ્યાં દિનાં મંગલે ડાન,
સમંદે સરદારજો, નોંધ ખટકે નામ.

લાવાર્થ—જામ રાયધણે અનેક રણસંગ્રામ ખેડા, અને વાયકોને દાન આપ્યાં. સમાના સરદારે પોતાનું નામ જગતભરમાં વિખ્યાત કર્યું.

જામ રાયધણને આઠ કુંવર થયા.

હુઠો—મ નાંઈ, મં મંધરા, સમેજે, નોતિયાર,
સિંધ સુહાગણ સાર, પટ્ટીકે પેધા થઇ.

લાવાર્થ—જે કુમાર નાંઈ નામના, ત્રણ મંધરા નામના, છટ્ટો સમેજે, માતમે નોતિયાર, અને આઠમે સૌથી મોટો પટ્ટી થયો, તેને સુહાગણ સિંધ ભૂમિની પ્રાપ્તિ થઈ.

જામ રાયધણના આઠ કુમારો નીચે મુજબ:—

- ૧ સૌથી મોટો પટ્ટી જામ તે નગર-સમેડી ગાડીપર બેઠો.
- ૨ સમેજે તેને સિંધનું રાઠોડી પ્રગણું આસનાં મળ્યું. તેના પુત્ર લોમણનો દીકરો હાલો થયો.

આ હાલોના છ કુંવર થયા તે નીચે મુજબ:—

- ૧ કરન તેના સમેજ થયા. જ્યારે લાખો ને લાખિયાર નગરસમે-થી હજીમાં આબા ત્યારે કરન તેમની સાથે આબો હતો.
- ૨ વહામુદ. તેના વંશજે વહામુદ સમા કહેવાયા.
- ૩ લખમીર. તેના વંશજે લખમીર સમા કહેવાયા.
- ૪ બરંદ. તેના વંશજે બરંદ સમા કહેવાયા.
- ૫ બંસો. તેના વંશજે બંસો સમા કહેવાયા.
- ૬ પટ્ટી. તેના બે દીકરા થયા.

૧ રાહ. તેના વંશજે રાહ સમા કહેવાયા.

૨ જળરો. તેના વંશજે જળરા સમા કહેવાયા.

૩-૪ નાંઈ બે ભાઈ તેમાં એક ભાઈના વંશવાળા નાંઈ કહેવાયા. બીજે ભાઈ પણ નાંઈ તેનો દીકરો શુદ્રીયો થયો. તેના વંશવાળા શુદ્રીયા સમા કહેવાયા.

૫-૬-૭ મંધરા ત્રણ ભાઈ એકજ નામના હતા. તેમના વંશજે મંધરા કહેવાયા.

૮ નોતિયાર તેના વંશવાળા નોતિયાર કહેવાયા.

જામ પક્ષી (૧૫૨)

જામ રાયધણ પક્ષી નગર-સમૈની ગાદીપર તેનો પુત્ર જામ પક્ષી આવ્યો.

દુહો—બનીઉ કેઆં પિંદજ્યું, ભરું ઉતારે ભાર,
સિંધ મુહાગણ સાર, પક્ષીકે પેઢા થઈ.

ભાવાર્થ—જામ પક્ષીએ અભિમાનીઓનાં માન ઉતાર્યાં, અને બની પર પોતાની હકુમત બેસાડી, તેમજ તે સમસ્ત સિંધનો માલીક થઈ બેઠો.

જામ પક્ષીને ત્યાં એકે કુમારનો જન્મ થયો તેનું નામ સાંધ રાખવામાં આવ્યું.

દુહો—રાઉ, અખડો, લાખિયાર, લાખો, ઉત્તરુ જામ,
પક્ષી સાંધ જનમેઆ, સમું ધ મુગણ.

ભાવાર્થ—જામ રાઉનો અખડો, અખડોનો લાખિયાર, લાખિયારનો લાખો, અને લાખાનો જેમ ઉતરુ થયો, તેમ પક્ષી જામને ત્યાં પછુ તેવાજ સાંધ કુમારનો જન્મ થયો.

જામ સાંધ (૧૫૨)

જામ પક્ષી પક્ષી નગર-સમૈની રાજ્ય-લગામ જામ સાંધના હસ્તમાં આવી. જામ સાંધ મહા પરાક્રમી અને અટંદ્રી હતો તેથી તે સાંધ બાડના નામથી કચ્છના ઇતિહાસ પટ પર પ્રખ્યાત થયો છે આ જામ સાંધના પાંચ પુત્ર થયા.

દુહો—સાંધ જામ ઘર જનમેઆ, સમાં પાંડવ પંજ,
સવારોને સંજ, મોણું રિયે મંગણું.

ભાવાર્થ—જામ સાંધને ત્યાં પાંચ પાંડવ જેવા પાંચ કુમારોનો જન્મ થયો. તેઓ સવાર-સંજ યાયક લોકોને ઘન આપવા લાગ્યા.

દુહો—હાલો, કાકો, ચારો, વેરું, જાડો જામ,
સમું વિડો ચામૈનગર, મલે મિસર શામ,

ભાવાર્થ—જામ સાંધના પુત્રો હાલો, કાકો, ચારો, વેરું, અને જાડો જામ થયા. તેમાં મોટી મોટી જાડો જામ નગરસમૈની ગાદી પર આવ્યો, તેણે મિસર શામનું નામ દીધાવું.

જામ સાંધનો ચોથો કુમાર ચારો સ્વર્ગવાસી થતાં ગાડીના ચાર વચ્ચે રાજ્યની વહેંચણુ કરવામાં આવી.

હુહો—હાલો કચ્છી રોષેઆં, કોકો મંધીય મટ,
જાડો વિહો સામે, વેરેં ઢિનાં વટ.

ભાવાર્થ—હાલો કુમારને કારી કચ્છી પ્રગણું, અને કોકોને મંધી પ્રગણું આપવામાં આવ્યું. જામ જાડો નગરમંત્રી ગાદીએ આવ્યો, અને વેરેંને નગરમંત્રીના પાતિ આપવામાં આવી.

(૨)

હમીર સુમરો અને વીર હીંગોરજી.

હુહો—હાલો કચ્છી રાજિયો, સમું સાંધાણી,
ચાંવન કરે ચારેઓ, પરીચેકે પાણી.

ભાવાર્થ—કારીકચ્છીનો રાજવી હાલો મહા પરાક્રમી થયો. તેણે પોતાના વહીવટી નામ ઉજાવણ કર્યું.

કારીકચ્છીમાં હાલો સમાની સત્તા દિન-પ્રતિદિન જામતી જતી હતી. તેનાં પ્રતાપ અને પરાક્રમનો ડંકો સ્થળે સ્થળે ગાજી રહ્યો હતો. હાલો સમાને સઘળી વાતે સુખ હતું. માત્ર તેને શેર માટીની ખોટ હતી. સંતાનપ્રાપ્તિ માટે તેણે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ તેની એ આશા કેઈ પણ ઉપાયે ફળિભૂત થઈ નહિ. હાલો સમો આખરે ઇશ્વરી ઇચ્છાને આધીન થઈને સ તોપ પકડી બેસી રહ્યો.

એક દિવસ તે સવારમાં વહેલો કચેરીમાં જતો હતો. તે વખતે મહેલની નીચે બે ચાકરડીઓ વાસીદું વાળી રહી હતી. હાલો સમાને બેઠેને આ બંને જણીઓએ પોતાનાં મોઢાં સંતાડી મૂક્યાં અને ધીરે સાદે માંસોમાંહે બજકવા લાગી, કે “સવારમાં ક્યાં આ વાંઝીઆનું મેઠું બેલુ પડયું!” હાલો સમાની વીર્યુ થવણુ શક્તિએ આ બોલ ઝીલી લીધા. ચાકરડીઓ પણ પ્રભાતમાં તેનું મેઠું બેવાને તૈયાર નથી, એમ જણી હાલો સમાનો અંતરને સખત આંચકો લાગ્યો. તે તેજ વખતે કચેરીમાં જવાને બદલે કારીકચ્છીનો ત્યાગ

કરી ગયો. હાંગિજાજ માતાના સ્થાનક પર જઈ, તે ત્યાં આકારપાત્રી કંઈ પણ લીધા સિવાય કંપરી તપશ્વર્યા આદરી બેઠો. કાર્ય સાર્ય ચામિ વા વેદં પાત્રચામિ જેવો કર્યો નિશ્ચય કરી, તે ત્યાં દંડ આસન જમાવીને બેઠી ગયો. જ્યારે માત્ર દિવસ વીની ગયા, ત્યારે હાલા સમાને પોતાના શુભન પર અન્યત કટાંગો આવી જવાથી તે કમળપૂત કરવા તૈયાર થયો. જેવો તે પોતાના મસ્તક પર તત્તાર નો ઘા કરવા જાય છે, કે તરતજ માતાજી તેના પર પ્રસન્ન થયા, અને તેને સાત પુત્ર તથા એક પુત્રી યજ્ઞનું વચન આપ્યું. વડી તેને આજ્ઞા કરી, કે તારા પ્રથમ પુત્રનું નામ હાંગિજાજ રાખજે. ઉપરાંત તેને નિત્ય પૂજન માટે હાંગિજાજ દેવીએ પોતાના પગલાં અને મોપારી પણ આપ્યાં. હવે હાલા સમાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ તેનું સ્વયં દુષ્કર એકજ સપાટામા બાહે અદ્યય થઈ ગયું.

કુવે.—હાંગિજાજ તેં હેક્યે, કમલપૂત કેં,

મોપારીને પગલા, માતા પિંટ ડિનેં.

ભાવાર્થ—હાલા મમાએ હાંગિજાજ દેવી પર એક્યે આવીને કમળપૂત કરવા માની, ત્યારે દેવીએ પ્રસન્ન થઈને તેને મોપારી અને પગના આપ્યા.

કુવે.—કારીકચી રાજિયા, મમા જામ સુધીર,

મરખા ઇંધા મન પુતર, ડીયાં વગાડ્યું વીર.

ભાવાર્થ—દેવીએ કહ્યું, કારીકચીના ધણી, તને સાત પુત્ર યજ્ઞની દુ વધામળી આપુ છું.

હાલા સમાના અંતરની અસિદ્ધતા પરિપૂર્ણ થતાં તે તરતજ ત્યાથી પાડે રૂંધો, અને પોતાની રાજ્યધાનીમા આવી પહોંચ્યો. અહીં આવીને તેણે દરજેજ હાંગિજાજ દેવીના પગલાની પૂજા કરવા માંડી. બરાબર સાડાનવ માત્રે હાલા ગમાને ત્યાં એક અત્યંત સ્વરૂપવાન કુમારને જન્મ થયો તેનું નામ તેણે દેવીની આજ્ઞા અનુસાર હાંગિજાજ ગણ્યું. ત્યારપછી હાલા સમાને ત્યાં અતુકમે જેહો, હાલે, દેહને, પત્રી, જખરો અને રોથી નામના છ પુત્રોને જન્મ થયો અને એક પુત્રી યજ્ઞ, તેનું નામ બાધીકુમારી રાખવામા આપ્યું.

* બાધી સમ્મ સુભાગી અથવા સુભાગી અર્થવા હોવા લેક્યે.

સોમાં મોટો કુમાર હીંગોરજી હતો, તે મહાપરાક્રમી અને બુદ્ધિ-
શાળી હતો. હીંગોરજીની ઉંમર વીસ વરસની થઈ, ત્યારે એક મોટો
દુકાળ પડ્યો. દુષ્કાળના ત્રાસને લઈને પશુ-સમુદાય અત્યંત ત્રાસિત
થવા લાગ્યો. આથી હાલો સમો પોતાના સઘળા ભાયાતો અને મોટી
મોટી આથોને લઈને સિંધ તરફ નીકળી પડ્યો. આગળ ચાલતાં
સિંધની હીલીછમ ભૂમિને જોઈને એક ચારણ કહેવા લાગ્યો:—

હુલો—સિંધ સજી સમેજી, જિકા ઘરેં હોય,
ત વાંદોં વસારા કરીં, જેઓ ન બધે હોય.

ભાવાર્થ—જો આખી સિંધ હાલો સમાને ઘેર હોય, તો આપણી
આથોને ખૂબ આનંદ થાય અને ઘરેં તેને બાધી શકે નહિ.

ચારણના ઉપરોક્ત શબ્દો સાંભળીને હાલો સમાજે કહ્યું, કે
ચારણ દેવ, આપના સુખમાં સરસ્વતિનો વાસો હોવાનું કહેવાય છે.
તેથી હું ધારૂં છું કે આપણી અવસ્થા ફેરેડ થશે.

ચાલતાં ચાલતાં આ સમા સરદારો સિંધમાં સૂમરાઓના
પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા, અને છૂટથી તેમની સીમમાં પોતાની આથો
ચાડવા લાગ્યા.

હુલો—ન બધે તેંજ ચારોં, બધે તેંજ જેં,
જલમ હુવં જોરમેં, તિતે વાંદીએવેં.

ભાવાર્થ—જેઓ કંઈ ન જોતે તેમની જમીન ચારે છે, અને જેઓ
સામા થાય છે તેમની જમીનના ધણી થઈ બેસે છે. આ સમા લોકો ન્યાં
જોરાવર જલ્દીમો હોય છે, સાંજ પોતાની આથોનું રહેઠાણ કરે છે.

પોતાની સીમમાં સમાની આથોને બેઘડક ચરતી જોઈને એક
દિવસ સૂમરા લોકો તૈયાર થઈને સમાઓની વાંદમાં આગ્યા, અને
તેમને પોતાની સીમમાંથી તેજ વળતે આલ્યા જવાની તાકીદ કરવા
લાગ્યા. પણ આ સમા-લોકો સૂમરાઓથી ગાંજ્યા જાય તેવા ન
હતા. તેઓ સામા થયા, અને જમડો વધવા લાગ્યો. ખંને પક્ષે
જોરમાં હોવાથી થોડીવારમાં અષાઝખી ચાલુ થઈ, અને સૂમરાલોકોને
શુરવીર સમાઓની માર આઈ ત્યાંથી પાછા ફરવું પડ્યું.

હુહો—સભાં અચે સૂમરા, વાંદી વારણ વીર,
સમાં તિની સામા થીએ, ડીચે તરાડે—તીર.

ભાવાર્થ—સધળા સૂમરાઓ સમા લોકોની વટિ વાળી જવાને આવ્યા પછી સમાઓ તેમની સામા થયા, અને તેમને તીરો તથા તટનારોના ધા કરવા લાગ્યા.

આમ સમા સરદારો સૂમરાઓની સીમમાં ધણી થઈને ધરાર પોતાની આથો ચારવા લાગ્યા.

આ વખતે સિંધ-મોમતુરમાં સૂમરાઓનો સરદાર હમીર સૂ-
મરો રાજ્ય-અમલ ચલાવી રહ્યો હતો. જ્યારે તેણે સમાઓની આપખુદીની વાત સાંભળી ત્યારે તેના શુરુસાને પાર રહ્યો નહિ. તે સમાઓને હાંકી કાઢવા લશ્કર લઈ જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો એ અરસામાં તેણે સાબળુ, કે હાલા સમાની નવયૌવના કુમારિકા અતૂલ સૌન્દર્યવતી અને ચન્દ્ર સમાન કાન્તિવાળી છે. આથી હમીર સૂમરાના મનમાં હાલા સમાની લાવણ્યવતી કન્યાને પરણવાના ઠેક જગ્યા તેણે એ સમા સરદારને ત્યા પોતાનું માથું મોકલાવ્યું.

હુહો—હાલા આવે હદી, સામે ચડી સમા,
જ-વે રાણું સિંધમે, ત ડેલો કરે વીયાં.

ભાવાર્થ—હે હાલા સમા, તું અમારી સામે ચડીને અહીં આવેલો છે પણ હવે જો તારે સિંધમાં રહેવું હોય તો સત્તર તારી પુત્રીના લગ્ન મારી સાથે કરી આપ.

હમીર સૂમરાનું માથું આવેલું જાણીને હાલા સમા વિચારમાં પડી ગયો તે જાણતો હતો, કે હમીર સૂમરાનો ખોડ વહોરી લે વાથી તેમને સિંધમાં રહેવું ભારે થશે વળી આ વખતે હાલા સમાના સાને પુત્રો બહાર નીકળી ગયેલા હોવાથી તે વધારે મુંઝવણમાં પડ્યો. આ તરફ હમીર સૂમરાને પણ હા—ના નો જવાબ તત્કાળ મોકલવાનો હોવાથી હાલા સમા ધર્મસકટમાં આવી પડ્યો હતો. આખરે વિચાર કરતાં તેને હમીર સૂમરા સાથે લગ્ન-સબંધ સાધવાનું વિશેષ યોગ્ય જણાયું. તેણે ઝોધને પણ પૂછ્યા વગર સૂમરા સરદારના મોઝાનો સ્વીકાર કરી લીધો.

દુહો—સમા અને સૂમરો, સરચી થયા સેણ,
ડિનાં વધાધણું ઉમે, કેળ્યાં વરાકા વેણ.

ભાવાર્થ—સમા અને સૂમરોએ પરસ્પર પતાવટ કરીને સોહ-અં-બંધ બાંધ્યો અને આખા દેશમાં તેની વધામણીઓ મોકલવામાં આવી.

હાલા સમાના કુમારો પાછા ફરતાં જ્યારે તેમણે આ વાત જાણી, ત્યારે તેમને તેમના પિતાના આ ઉતાવળા પગલા માટે અત્યંત દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. હાલા સમાનો મોટો પુત્ર હીંગોરજી મેંહા પરાક્રમશાળી હતો. તે જાણતો હતો કે હમીર સૂમરો એક કુપાત્ર માણસ છે. તેથી તેના પિતાના આ કાર્ય માટે તેને એકદમ મોહું લાગ્યું. પરંતુ એક વખત છટેહું તીર પાછું ખેંચી શકાય નહિ, એમ સમજી સૌ કોઈ પોતપોતાનો શુસ્સો મનમાં શમાવીને શાન્ત ચિત્તે બેસી રહ્યા.

થોડો વખત વ્યતીત થતાંજ હમીર સૂમરો લગ્ન માટે ઉતાવળ કરવા લાગ્યો. હાલો સમા પોતાના પુત્રોની નાણુશીલો અજાણ ન હતો. છતાં તેણે પોતાનું વચન પાળવા ખાતર લગ્નનો દિવસ શુભ સુદૂર્ત જોવડાવીને નક્કી કરી આપ્યો.

ખંને તરફ લગ્નની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી. લગ્નના દિવસે હમીર સૂમરો મોટી જાન સાથે આવી પહોંચ્યો.

દુહો—તોરણ આપો સૂમરો, સલૈં સમેં ઘર,
સમે ખાધી વર, વધ્યાએ વેઆરેઓ.

ભાવાર્થ—હમીર સૂમરો તૈયાર થઈને સમાને ઘેર તોરણે આપ્યો. અને સમાએ તેને વધાવીને આસન આપી બેસાડ્યો.

હમીર સૂમરાનાં લગ્નમાં હાલા સમાના મોટા કુંવર હીંગોરજી તથા તેના ભાઈઓએ લેશપણ ભાગ લીધો ન હતો. છતાં હાલા સમાએ હમીર સૂમરાનાં લગ્ન યોગ્ય વિધિપૂર્વક કરી આપ્યાં.

લગ્નકાર્ય સમાપ્ત થતાં જાનને ચાલવાનો સમય થયો. હાલો સમા પોતાની પુત્રીને હાથમ્તમાં ગાયો, લેસો, ઊંટો વગેરેની મોટી મોટી આથો તથા ગોલા-ગોલીઓ આપવા લાગ્યો. આ વખતે વાર

લાગતી બેઠને હમીર સૂમરાએ તેનું કારણ પૂછતાં કોઈકે જણાવ્યું, કે હાલો સુભો પોતાની પુત્રીને દાયજમાં માણસો આપતો હોવાથી વખત વ્યતીત થાય છે. આ સાંજળી હમીર અભિમાનથી બોલ્યો, કે “હાલો સમાને નેટલા માણસો આપવા હોય તેટલા ભલે આપે. આપણી પાસે ખાવાનું ઘણું છે. પણ તેમાં આટલો બધો વખત શા માટે લગાડે છે, તે સમજી શકાતું નથી.”

હમીર સૂમરાનાં આ અભિમાની વચનો હાલો સમાની છાતીમાં તીરની પેઠે ખૂંચી ગયાં. આ વખતે તેને તેના પુત્ર હુગિર-જીના શબ્દો યાદ આવ્યા. પરંતુ સમા સરદાર હાલોએ હમીર સૂમરાનાં કુવેણ પોતાના અંતરમાંજ શમાવી દીધાં. અને પોતાની કુવરીને સારી પેઠે માલ ધન આપી તેને સંતુષ્ટ કરી. ઉપરાંત હાલો સમાએ તેને પોતાના રાજ્યના ત્રણ અત્યંત પ્રાદુશાળી અને પરાક્રમી માણસો આપ્યા. એક માઓ જાતિનો બળ્બર જાને, બીજો માંજેકા જાતિનો છત્તો મેહુર, અને ત્રીજો મારડો એમ ત્રણ કાર્યકુશળ માણસો આપી, તેણે તેને વિદાય કરી.

હુહો—માઓ, માંજેકો, મારડો, બર-જુદિ ભંડાર,
સમેન્જે સરદાર, રિનું દાયજે ધીયકે.

ભાવાર્થ—મમા સરદારે માઓ, માંજેકો, અને મારડો નામના ત્રણ બળવાન અને જુદિશાળી પુંગ્વો પોતાની પુત્રીને દાયજમાં આપ્યા.

હમીર સૂમરો અહીંથી ચાલતો થઈને પોતાની રાજ્યધાની મોમતુરમાં આવી પહોંચ્યો. અહીં આવી તે પોતાની નવપરિણિત રાણીના સૌન્દર્યમાં એટલો મુગ્ધ બની ગયો, કે તેણે એ સમી-રાણી સિવાય પોતાની સઘળી રાણીઓને દોડાગ આપી દીધાં. સમાવંશની એ નવી રાણી સિવાય તેણે કોઈ પણ રાણીના મહેલે જવાનું સહંતર બંધ કરી દીધું. હમીર સૂમરાનાં અન્ય રાણીઓના મનમાં આથી સમીરાણીને માટે ઈર્ષા ઉત્પન્ન થવા લાગી. તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે તેનો ઘાટ ઘડી નાખવાનો તજનીજ દરવા લાગી. એક દિવસ એક તહેવારનું જલ્લાનું બનાવી તેમણે ઝેરના લાડુનો એક દાબડો પોતાની દાગી સાથે સમીરાણીને મોકલાવ્યો. દાગીએ આવીને એ દાબડાની ભેટ સમીરાણીને હવાડે કરી. આ બેઠને

જાળર ખાનો જે સમીરાણીના દરવાજા પર ચોટી કરવાને નીમાયલો હતો, તે આવી પહોંચ્યો. તેને આ લાડુમાં વહેમ પડવાથી તેણે તેમાંથી એક ટુકડો લાંગીને પોતાના મોંમાં નાખ્યો. લાડુનો ટુકડો પેટમાં જતાંજ તેના શરીરમાં શેમેરોમ ઝેર વ્યાપી ગયું. તેજ વખતે તે ધમ્મ! દેતો જમીન પર તૂટી પડ્યો. પોતાના વફાદાર સેવકને આમ એકાએક જમીન પર ઢળી પડેલો જોઈને, સમીરાણી ગમ-રાઈ ગઈ. તે પોતાની દામીઓને બોલાવવા માટે બૂમો પાડવા લાગી. આ ગરબડાટ સાંભળીને હમીર સુમરાની અન્ય રાણીઓ પણ દોડી આવી, અને શુ બન્યું તે પૂછવા લાગી સમીરાણી તો કોઈને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપવા સિવાય પોતાના નીમકહલાલ નોકરની સાર વાર કરવા લાગી અને તેને માટે અત્યંત શોક કરવા લાગી.

દુહો—મું બાબાણું બાતું માઓ, સતે સમથરે બન,
હીરા વરણું કંધડે, સુરત કર યોવન.

ભાવાર્થ—સાત સમુદોમાં ગીડી વીરી જેવો, હીરા જેવા કાંતવાળો અને સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળો, પિતા મમાન રનેહાળ મારો સેવક આજે અવમાન પામ્યો.

દુહો—બાબાણું બાતું માઓ, મુઘટ વેઓ મુઝસાં,
રેખડિયારે કંધડે, લાજે કંધ લડાં.

ભાવાર્થ—મુગધું-રેખા-મંડિત કાંતવાળો, મર્દોના મુકુટ જેવો, ભડ-વીરોના કાંધ ભાગનારો અને પિતા જેવા ચાહવાળો મારો સેવક ખાનો આજે સ્વર્ગવાસી થયો.

એક અદના ચાકરને માટે આટઆટલાં રૂકન કરતી સમીરાણીને જોઈને અન્ય રાણીઓને નવાઈ લાગી તેમણે તેની નફકરી કરતાં કહ્યું.—

દુહો—સલે પાર ખાને કે, સારે ચઓતી,
હાસે જડે પેય-લા, કી હક રખેતી ?

ભાવાર્થ—તું તારા નોકર ખાનાને માટે આટલું કષ્ટપાત કરી રહી છે, તે તારા પિતાને માટે કંઈ બાકી રાખીશ કે નહિ ?

રાણીઓનાં આવાં વચન સાંભળીને સમીરાણીના કોપનો પાર

રૂઢો નહિ. તે બોલી મારા પિતાના મૃત્યુ વખતના પાર* તમારે સાલળવા હોય તો તે પણ સાંભળો:—

હુહો—હલ મનણ, ભુ* ત્રાંમડી, મુ* બાબો મંધિયાણુ;
હલે ધ્રુસૂકેસે* કરે, દીલી સલ ખુરસાણુ.

ભાવાર્થ—આલ જેનું મંડાણુ છે. અને બોય તામડી છે તેમા મારો પિતા મંધિયાણીનું સ્વરૂપે છે. તે એકજ ધ્રુસૂકે સધળી સત્તાઓને હયમયાવી દેવા શક્તિવાન છે.

હુહો—હાલો કચ્છી રાજિયો, સાંધાણી તાં સુગાર;
સમું સરગ સિધાઈધો, ત પોંધો ઉલ હકાર.

ભાવાર્થ—કારીકચ્છીનો રાજવી હાલો સાંધાણી ન્યાં લગી હયાત છે ત્યાં લગીજ સારો સમય છે. એ સ્વર્ગવાસી ચર્તા દેશમાં દુઃખાળ પડશે

સમીરાણીએ પોતાના પિતાની કરેલી આટલી બધી તારીફ અન્ય રાણીઓથી સહન થઇ શકી નહિ. આથી કુ ધધ નામની એક રાણી મોડું મરડીને સમીરાણીને કહેવા લાગી, કે તને અને તારા પિતાને હું સારી પેઠે જાણજી છું, કે તમે છાશના પીનારા વાદિયાર લોકો છો.

હુહો—જિઝી જુગોડેને ખીએ, નિત ડિયાણી* હાય,
વિઠી વેણુ વડા કહે, કીક સચ્ચ ગાલાય.

ભાવાર્થ—તમે લોકો દંભેચાં જાણને વનોવીને પીનારા છો. તું નાહક આવા મોટાં વેણુ કાટે છે તે કંઈક સાચી વાત કર

સમીરાણી અને અન્ય રાણીઓ વચ્ચે આમ રસાકસી ભરેલો વાદવિવાદ ચાલતા છેવટે વાત વધી જવા પામી, અને કુ ધધરાણી એ તેના તરફ પોતાના પગની ચાખડીનો ઘા કર્યો

હુહો—ખણી ચાખડી હથ કઈ, કોધ મિંજન કુંધાઈ;
છડકાઇ છેલાઈમે, સગી થઈ સવાઈ.

* મરણ પામેલાના શુણ્ણ ગાંધને રડવું તે.

+ જાણ વસોવખતું સાધન.

ભાવાર્થ—કુંધઈ રાણીએ કોપથી ચાખડીનો ધા કયો ખણ સમી રાણી તે ચાલાઈથી ચૂકાવી ગઈ, અને તેના કરતાં સવાઈ ગાળી.

સમીરાણીએ પોતાની તરફ આવેલી ચાખડીનો ધા ચૂકવીને તરત તે પાછી કુંધઈ તરફ ફરી, અને તેને એજ ચાખડી પ્રતી મારવા લાગી.

હુલો—સમી ઉથઈ સડ કરે, હથે ઝટે હાર;
હથ ચાખડીઈ ચાર, રેચો રત રેડા કરે.

ભાવાર્થ—સમી રાણીએ ઊભી થઈને દોડ મૂકી. કુંધઈનો હાર તેણે જીંટવી લીધો, અને તેને ચાર ચાખડીઓ એવી મારી, કે તેના મસ્તકમથિ ભોલો વહેવા લાગ્યું.

આ વખતે સઘળી રાણીઓ ત્યાંથી જાડીને ચાલવી થઈ, અને હમીર સૂમરા પાસે સમીરાણી વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવા લાગી.

હુલો—રૂં-યું ને રાડં કન્યું, વધયું હમીર વડ;
સમી સલઈ મારૈયું, રૂવે રાણીઈ રત.

ભાવાર્થ—રાણીઓ ખૂબ રડતી અને રડો પાડતી હમીર સૂમરા પાસે પહોંચી ગઈ અને કહ્યું, કે સમી રાણીએ અમો બધી જાણીએને ધૂણી માર મારી છે.

આ સાંભળીને હમીર સૂમરાને સમીરાણી પર ક્રોધ વાહ્યો. ન્યારે તેણે જાણ્યું, કે સમીરાણીએ પોતાના પિતાનાં પરાક્રમોના અભિમાનને લઈને આ કથયો કર્યો છે, ત્યારે તેના ક્રોધાગ્નિમાં જાણે ધૂત હોમાયું. તેણે સમીરાણીનો ગર્વ ગાળવા તેના પિતા હાલા સમાનું હડહડતું અપમાન કરવાની યોજના યોજી તેણે તેજ દિવસે હાલા સમાને સમાચાર મોકલ્યા, કે “તમારી પુત્રી છેલ્લા શ્વાસ લઈ રહી છે, માટે તેનું મોઢું જોવું હોય તો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં અહીં આવી પહોંચજો.”

હમીર સૂમરાનો આ સંદેશો સાંભળીને હાલા સમાના અંતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ થવા લાગ્યો. તે તરતજ પોતાની પુત્રીને મળેવા જવા તૈયાર થયો. એક ઝડપી ગતિવાળી સાંઢણી પર સવાર થઈ, તેણે

તે વાયુવેગે મોમતુરના માર્ગે મારી મૂકી ત્યાં પહોંચીને તેણે તરતજ પોતાની પુત્રીની તપાસ કરાવતાં તેને જણાવ્યું, કે તેની તમીચત તો તદન સારી છે આથી હાલ ગમાના મનમાં વહેમ પડ્યો તે આ બાબત વિષે પૂરતી તપાસ કરવાને તરતજ હમીર સૂમરાના રાજદરબાર તરફ ચાલવા લાગ્યો.

હાલો સમો કચેરી તરફ ચાલ્યો આવે છે, એવા સમાચાર હમીર સૂમરાને મળતાં તેણે તેની મરફરી કરવા માટે આખી કચેરી માણસોથી ચીકાર કરી દીધી જરા પણ જગ્યા ફાજલ ન રાખતા તેણે સૌને મૂચના કરી દીધી હાલ ગમાને એક ગમરાયવા ગામડીઆની માફક દૂર જોડા મૂકવાની જગ્યાએ ઉભો રહેલો જોવાના હમીરના મનમાં ડોક જડગ્યા.

સૂમરા મરદારના ફરમાન અનુસાર કચેરીની સઘળી જગ્યા માણસોથી ખીચોખીચ લશર્કાગઈ થયા તલ પૂરવા જેટલી જગ્યા પણ રહેવા પામી નહિ હાલો સમો અહીં આવી પહોંચ્યાજ તેને જણાવ્યું, કે કચેરીમાં ઉભા રહેવા જેટલી જગ્યા પણ શિલકમાં નથી. હાલો સમો અહીં આવીને અપમાનિત દશામાં ઉભો રહે, કે પાઠો ફેરે તેવો ન હતો. તરતજ તેને પોતાનું માન જાળવી લેવાની એક સુદર યુક્તિ મૂકી આવી તેના હાથમાં એક મોટો લામો હતો તેની અણી જમીન પર મૂકવા તેણે તરતજ તેને આગળ કર્યો, લાલ્લાની અણીના બચથી કચેરીના માણસોએ જરા જરા ખમી જ ધને તરતજ તેને જમીન પર મૂકવા જેટલો માર્ગ કરી આપ્યો તેજ ફાલે હાલો સમાજે પોતાનો પગ લાલ્લાનો બાજુમાં મૂકી દીધો, અને વળી પાછો લાલ્લાની અણીના બળે નવો માર્ગ કરીને ત્યાં આવીને ઉભો આમ કરતા કરતા તે છેક હમીર સૂમરાની બેઠક પાસે પહોંચી ગયો સૂમરા સરદારને રામરામ કરી તે તેની બાજુમાં જઈને બેઠો હાલો સમાજી અ અજબ જેની યુક્તિથી હમીર સૂમરા પોતે અને તેની કચેરીના સઘળા સરદારો આશ્ચર્યગુપ્ત બની ગયા હમીર સૂમરાની આ આખી યોજના નિષ્ફળ જવાથી તેના મોઢા પર લોહપની કાળાગ ફરી વળી.

હમીર હવે હાલો સમાજે હલકો પાડવા માટે બીજી વાત ઉડવા માડી, તેનાં લગ્ન વળતે હાલો સમાજો સાતે કુમારોએ લેથ

પણ લાગ લીધેલો ન હતો. આ વાત તેના હૃદયમાં ઘણા દિવસથી ખટકી રહી હતી હમણાં ઘરાબર લાગ આવેલો જાણી તે બોલ્યો, “હાલા સમા, તમારા પુત્રો તમામ બેચક્ર છે. માટે જે તમે તેમને અહીં અમારી પાસે મોકલાવે, તો અમે તેમને કંઈક વિવેક શીખવીએ અને કામે લગાડીએ.”

હુહો—હાલા તોજ પુત્ર, અંધન ટંબર ટંબરા,
અસાં વટ જ આણીએ, ત લગાઈયું કે સિત.

ભાવાર્થ—હાલા સમા, તમારા પુત્રો નાના અને બેમમજ છે. જે તમે તેમને અહીં મોકલાવો તો અમે તેમને કંઈક ઉદ્યમે લગાડીએ.

હમીર સૂમરાની આ વાત હાલા સમાના મનમાં ભાલાની મા-દેક ખૂચી ગઈ હમીર સૂમરાની સઘળી મનોભાવના ચતુર હાલો હવે કળી ગયો હતો. તે મૂછ પર હાથ નાખી હમીર સૂમરાને પ્રત્યુત્તર આપતાં બોલ્યો:—

હુહો—સમાં સિતું ન કરીં, પવંગ પલાણીં,
તો જોડે કેકે વટા, લોડે ધણ આણી.

ભાવાર્થ—મમા લોકો આકરી કંઈ નહિ પરંતુ અથ પર સવારી કરે અને તારા જેવા અનેકની આથો પણ વાળી લાવે.

હાલા સમાના ઉપરોક્ત શબ્દો હમીર સૂમરાને અત્યંત અપમાનકારક જણાવાથી તે બહુ રીસે લાગ્યો.

હુહો—વેરી ધણ વારે અચે, ધિજે ન કેંજે દ્રા,
હમીર ચે હાલા સમા, ઈ પુતર કેંજ ?

ભાવાર્થ—હમીરે હાલા સમાને કહ્યું, કે જેઓ વેરીઓનાં ધણ વાળી આવે છે, અને કોષ્ટનો ડર રાખતા નથી એવા એ કોના પુત્રો છે ?

હમીર સૂમરાની આ વાતથી હાલો સમો ક્રોધાયમાન થઈ ગયો તેની આથો લાલચોળ બની ગઈ. તે બોલ્યો “સૂમરા સરદાર ! જે મારા પહેલવાન પુત્રોને તું પીછાણતો હોત, તો તું આવા અસમ્ય વચનો કદી પણ ઉચ્ચારત નહિ. મારા પરાક્રમી પુત્રોના ધા જેમને લાગેલા છે, તેમને હજી રૂઝ વળી નથી.”

“પણ સમા સરદાર!” હમીરે ગંભીરતાનો ટોળ કરીને કહ્યું,
“તમે લોકો તો વાઢિયાર કહેવાઓ તમારા પુત્રોની તમે આટલી
બધી પ્રશંસા કરો છો, પણ એ છાશના પીનારા શુ લડવાના હતા?”

હુહો—પેટર પુત્ર સંધા, વિઠો કો વખાણીએ ?

હુહો કાજ કંધા, ઉભા મુતરે ઉઠે છ’.

ભાવાર્થ—હાલા સમા, તું તારા મોટા પેટવાળા પુત્રોનાં આટલા
વખાણુ શામાટે કરી રહ્યો છે ? જેઓ બાંટની માફક બહા બહા મૂતરે છે,
તેઓ શુ પરાક્રમ કરવાના હતા ?

આ સાંભળીને હાલા સમાના કોધનો પાર રહ્યો નહિ તે તર-
તજ બાલી બીલ્યો —

હુહો—અવરીયું કરીએ અસાંસે, મુણ તું સિંધ હમીર.

ક ઝા પલટયા સૂમરા, ક વાયા ફિરે વીર ?

ભાવાર્થ—હે સિંધના હમીર સૂમરા, તું અમારાયી અવળી વાતો
કરે છે તે તારા ગ્રહો પલટયા છે કે તારી શુદ્ધિ ફરી ગઈ છે ?

હાલા સમાને હવે રંગેરંગ કોધ વ્યાપી ગયો હતો તે જાત્યો,
હમીર સૂમરા, સમા સિંહોને છછેડવામા કોઈએ સાર કાઢ્યો નથી.
માટે અવળા વેણ કાઢીને તારે પણ જરૂર વિમાસવું પડશે

હમીર સૂમરાને હવે બય પેઠો, કે હાલો સમો ને છૂટો હશે
તો જરૂર કંઈક ઉધુ વાળી બેસશે. આ કારણથી તેણે તરત તેને
પોતાના બહીવાન તરીકે બહુર કરી દીધો

હુહો—હમીર હાલે કે ચએ, મુણ સાંધાણી મદ્દ,

જડે સૂમરે સમાં ફિરે, તડે તો મોકલ.

ભાવાર્થ—હમીર હાલ સમાને કહે છે કે, હે સાંધ જામના જોરાવર
પુત્ર તુ સાંભળ. હવે તો બ્યારે તારા સમા વીરો સૂમરા સરદારોને આડા
ફરશે ત્યારેજ તને રખ મળશે

હાલા સમાએ વિચાર્યું, કે હમણાં સામા થવામાં માલ નથી
આથી તે શાન્ત રહ્યો અને હમીર સૂમરાને સમાઓની શક્તિ
બતાવવાના ઉદ્દેશથી તે તેના નજરકેદી તરીકે રહેવા લાગ્યો

હુહો—હાલે હીંગોરજ કે, ચિઠીયું લખયું ચાર,
મીણું ડિનાં સૂમરે, વેલો કરજ વાર.

ભાવાર્થ—હાલા સમાજે હીંગોરજને સમાચાર મોકલ્યા, કે સૂમરા-
એએ અમને મહેણું આપ્યાં છે માટે તરત સંભળ લેજો.

હાલા સમાનો સંદેશો સાંભળીને હીંગોરજને હાટોહાડ કોધ
વ્યાપી ગયો. હમીર સૂમરા પાસેથી હાલા સમાનું વેર લેવા તેના
સઘળા શૂરવીર પુત્રો તલપાપડ બની રહ્યા.

હુહો—પદ્મી પાણી ન પીએ, જુણો અન્ન ન ખાય,
હાણે સિંધ-હમીરસે, પાંજે કરજું કાય ?

ભાવાર્થ—પદ્મીએ પાણી પીવાનું અને જુણાએ અન્ન ખાવાનું ટોડી
દીધું. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે સિંધના હમીર સગરાથી હવે આપણે શું કરવું ?

ખીજેજ દિવસે સમાવીરોએ પોતાની સઘળી ફોજ એકઠી કરી
હીધી. અને તેઓ સિંધના હમીર સૂમરાના રાજ્ય પર હુમલો લઈ
જવા કૃત્ય કેદમ ચાલવા લાગ્યા.

હુહો—સમાં સભઈ ચરેઆ, અંખર લગી ખે,
મારીંધા સે કે, જિત હાલે લધો મીયાજું.

ભાવાર્થ—સઘળા સમાવીરો તૈયાર થઈને ચળા અને તેની ધોંખાર
આકાશમાં ઉડવા લાગી. જ્યાંહાલા સમાને મહેણાંનાં વચનો કહેવામા આવ્યાં
છે તે દેશ તેઓ જરૂર છૂટી લેશે.

હાલા સમાના સાતે કુમારો પોતાની તમામ ફોજ સાથે સિંધ
મોમતુર તરફ ચઢી ચૂક્યા નોખત-નગારાં અને નિશાન સાથે આ
સમાવીરોનું સૈન્ય મજલ-દરમજલ કરતું આગળ ચાલવા લાગ્યું.
રસ્તે ચાલતાં હીંગોરજને વિચાર આવ્યો, કે સાતે ભાઈઓએ એકી
સાથે રણ-સંઘ્રામમાં ચડવું એ વાજળી નહિ આથી તેણે પોતા-
ના સૌથી નાનાભાઈ હોથીને પાછા વળી જવા માટે સમજાવવા
માંડ્યું. પરંતુ હમીર સૂમરા પાસેથી પિતાના વેરનો ખદલો લેવા
માટે તલસી રહેલો હોથીકુમાર હવે પાછો ફરવા જરા પણ તૈયાર
ન હતો. આથી તેના સઘળા ભાઈઓ લેખા થઈને તેને પાછો ફર-

વા આગ્રહ કરવા લાગ્યા. આ અત્યાગ્રહને વશ થઇને હોથી કુમારને ત્યાંથી અમુટકે પાછા કરવાની ફરજ પડી.

હોથી કુમારને પાછો વળી આવેલો જોઇને તેની બાલીઓને તેની મશ્કરી કરવાનું મન થયું. તેઓ તેને કહેવા લાગી, કે “હોથીકુમાર! તમે તો અમારી સાથેજ ચોલો. તમે વળી આવ્યા તે બહુજ સારું થયું”. કારણ કે ત્યાં તો બાલાની અણીઓ છે અને હાથે કરીને બાલાને લેટવા કાણ તૈયાર થાય?”

બાલીઓના આવા સખ્ત શબ્દો હોથીકુમાર સહન કરી શકે તેવો ન હતો. તેનું માથું ફરવા લાગ્યું. બાલાની અણીઓ ફરતાં બાલીઓનાં વેણ તેને વધારે અસહ્ય જણાયાં તે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા વગર તરતજ ત્યાંથી પાછો ફર્યો. હોથીને આમ ખરે-ખર પાછો ફરતો જોઇને તેની બાલીઓ તેની પાછળ દોડીને તેને મનાવવા લાગી અને પોતે તેને માત્ર મશ્કરી રૂપેજ કહેતી હતી, એમ સમજાવવા લાગી. પણ હું એટલો હોથીકુમાર હવે પાછો વળે તેમ ન હતું. તેણે તેજ વખતે પોતાનો ઘોડો પાછો ફેરવવાની પછવાડે મારી મૂક્યો.

આ તરફ હીંગીરજી પોતાના સૈન્ય સાથે આગળને આગળ ચાલવા લાગ્યે. રસ્તામાં હીંગીરજી માતાનું સ્થાનક આવતા હીંગીરજીએ માતાનાં દર્શન કરી તેને બલિદાન ચડાવ્યું.

હુહો—ખાર્ડા ચડાયા બકરા, ખાડા ચડાયા સાન,
હીંગલાજ હીંગીરજી, મથે થઈ તુસમાન.

ભાવાર્થ—હીંગીરજીએ હીંગવાજ માતા પર ખાર બકરા અને ખાર પાડાઓનો ભોગ ચડાવ્યો તેથી તે તેના પર પ્રસન્ન થઇ.

હીંગીરજી જ્યારે સિંધ-મોમતુરની પાડોશમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે સીમમાં ગાયો, લેસો અને ઊટોની મોટી આથો ચરતી તેના જોવામાં આવી. તપાસ કરતાં જ્યારે તેને જણાયું, કે એ આથો ખીજા કોઇની નહિ, પણ હમીર સૂમરાની પોતાનીજ છે, ત્યારે તેના આનંદનો ખાર નહોતો નહિ. તેણે તરતજ આથોના સરદાર પર હુમલો કરી, આથો વાળી લેવાનો પોતાના માણસોને હુકમ કરી દીધો.

આથોની ચોટી ઠરનાર છત્તો મેહાર એક ટેકરી પર બેઠો હતો. આ છત્તો મેહાર બીજો કોઈ નહિ પણ હાલા સમાએ પોતાની પુત્રીના દાયબામાં જે મેહાર હમીર સૂમરાને આપ્યો હતો તેજ હતો. છત્તો મેહારને ખબર ન હતી, કે સામે આવતું લશ્કર સમા સરદારોનું છે. તેમ સમા વીરો પણ બાણવા ન હતા, કે એ માણસ છત્તો મેહાર છે. સમા યોદ્ધેશ્વરો તરતજ છત્તો મેહાર પર ચડી આવ્યા, અને તેને હથિયાર ફેંકી દેવા હુકમ કર્યો. છત્તો મેહાર એમ હથિયાર ફેંકી દે એવો કાયર ન હતો. તે બોલ્યો, “હું હથિયાર ફેંકી દઈને મારા માલીક સમા સરદારોને કદી પણ લજવીશ નહિ.” આમ કહેતાંજ તેણે સમાઓની હુકમીમાં તીરોનો મારો ચલાવવા માંડ્યો. છત્તો મેહારની વાત પર કોઈનું લક્ષ ગએલું ન હોવાથી, તેમજ તેણે એક પછી એક તીરો છોડવાં ચાલુ કરી દીધેલાં હોવાથી, સમા સવારોની હુકમી એકદમ તેના ઉપર ધસી આવી. આથી આ શૂરવીર મેહાર હઠતાપૂર્વક પોતાની ફરજ બાજવતાં પોતાનાજ માલીકોના ઘોડાઓના દાબડા વડે ઠચકાઈ ગયો-જૂંદાઈ ગયો.

હુહો—તીર-કમાન ત્રે સિંગડી, મેહાર મૂર નડે,
છત્તો પેઓ પડ મથે, ચિગરાણું ઘોડેં.

ભાવાર્થ—છત્તો મેહારે પોતાનાં હથિયાર છોડી દીધાં નહિ, અને તે ઘોડાઓથી ચગદાઈને જમીન પર પડ્યો.

જ્યારે સમા લોકોને આ છત્તો મેહારની ઓળખાણ પડી, ત્યારે તેને અત્યંત અફસોસ થયો. પરંતુ આ સમય અફસોસ કરવાનો ન હતો. તેમણે તરતજ સઘળી આથો વાળીને લઈ જવા માંડી. આથો ચારનાર રબારીનો એક કાન કાપી તેને હમીર સૂમરા પાસે ગદ્દામાં દેવા રવાના કર્યો.

આ વખતે હીંગોરજીએ પોતાના માણસોને કહ્યું, કે આપણે ફેરાઉ-ઘોડાનું કરવા કરતાં ચલ-કટક* કરીને હમીર સૂમરાની છાતી

। ફેરાઉ-ઘોડા=આથો વાળી લઈને ત્યાંથીજ પાછા વળી જવું તે.

* ચલ-કટક=આથો વાળી લઈ, તેના માલીકની રાજધાનીના મિલ્કાતી મારે તરફ ફેરવી, તેને એતવણી આપીને લઈ જવી તે.

પરથી આ સઘળી આયો લઈ ચાલીએ તોજ :મારા હૃદયને ખરી શાન્તિ થાય. હુંગિરછની આ વાત સૌએ વધાવી લીધી. સઘળી આયો હુમીર સૂમરાની રાજધાની મોમતુર તરફ ચાલવા લાગી. કિલ્લાની પાસે આવી પહોંચતાં હુંગિરછએ આયોને કિલ્લાની ચારે બાજુ ફેરવીને લઈ જવાનો હુકમ કરી દીધો.

હુમીર સૂમરો સમા લોકોનું કટક અણુચિંતબધું આવી પહોંચેલું જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે તરતજ પોતાની ફોજને તૈયાર થઈ જવા હુકમ આપી દીધો.

ત્યારે હુંગિરછ પોતાની ફોજ તથા આયો સાથે ગઢ પાસેથી પસાર થઈ રહ્યો હતો, ત્યારે હુમીર સૂમરાની અન્ય રાણીઓ હાહા સમાની પુત્રી સમીરાણી પાસે આવી પહોંચી, અને કિલ્લાની પ્રદક્ષિણા કરતા સમાવીરોમાંથી તેના ભાઈઓને ઓળખાવવા આશ્રય કરવા લાગી.

‘હુહો—બંધન તોજ બાધી, કેર ઉલટયા અચે’ સાન,
ક અગીયા, ક પોંઈયાં, ક વિચ્ય જુવાણ ?

ભાવાર્થ—હે બાધી રાણી, તારા ભાઈઓનું લશ્કર માતેલા સડોની મારકે ધમતું આવે છે. તેમાં તારા ભાઈઓ આગળ છે, કે પાછળ છે, કે મધ્યમાં છે ?

આ સાંભળીને સમીરાણીએ વિચાર કર્યો કે જો હું કહીશ, કે મારા ભાઈઓ આગળ છે, તો આ બધી રાણીઓ એમ કહેશે કે એ તો ભાગતા બચ છે. જો કહીશ કે પાછળ છે તો કહેશે, કે એ તો ફસીસ્ટી છે. અને જો કહીશ કે વચમાં છે તો કહેશે કે બીકણુ છે. માટે વિચારીને જવાબ આપવો એમ સમજી તે બોલી:—

‘હુહો—ન અગીયા ન પોંઈયાં, ન કો વિચ્ય જુવાણ,
પાઠ-પટુંબર પંદરા, સરખા લા મુજાણ.

ભાવાર્થ—મારા ભાઈઓ આગળ પણ નથી. પાછળ પણ નથી અને વચમાં પણ નથી. પણ સાટ-દુસલાવાળા બધા સરખા જણાતા મારા ભાઈઓ છે.

બાધી રાણીનો આતુર્ય-પૂર્ણ ઉત્તર સાંભળીને, તેની મશ્કરી કરવા આવેલી હમીર સૂમરાની સઘળી રાણીઓ ઠરી ગઈ. હાલા સમાના પુત્રોનાં પરાક્રમેની વાતો આખા શહેરમાં ચર્ચાવા લાગી.

હીંગોરજીએ પોતાની સઘળી ફોજને આગળ ચાલતી કરી અને પોતે પોતાના પિતા હાલા સમાના ખજાર મેળવવા, પચ્ચીસ સમા સરદારો સાથે શુપ્ત વેશે હમીર સૂમરાની રાજધાનીમાં દાખલ થઈ ગયો.

થોડાજ સમયમાં હમીર સૂમરાના સૈનિકો પણ શસ્ત્ર-સજ્જ થઈને તૈયાર થઈ ગયા. હમીર સૂમરા પોતે પણ તેમની સાથે ચઢવા તૈયારી કરવા લાગ્યો. આ સમાચાર સમી રાણીને પ્રાપ્ત થતાં, તેણે તક આવેલી જાણીને હમીર સૂમરાને સંદેશો મોકલાવ્યો કે:—

હુડો—પડ ધીંગા, મોં મુગતો, મુડસ મુછડીયારો,
હમીર હીંગોરજી ડિસે, ત તેનું કજ દારો.

ભાવાર્થ—હે હમીર મુગરા! જો મજબુત શરીરવાળો અને પહોળા મોં વાળો મૂછવાળો હીંગોરજી તને જોવામાં આવે, તો તેની સાથે બઝાઈમાં ન ઉતરતાં દૂર થઈને દાળો દેજે. અર્થાત્ તેની સાથે લડતાં તું છતી સફાઈ નહિ.

સમીરાણીનો આ સંદેશો સાંભળીને હમીર સૂમરાને હાડોહાડ ક્રોધ વ્યાપી ગયો. સમા લોકોનો વિનાશ કરી સમી રાણીનો મદ ઉતારવા હમીર સૂમરા હવે જાણે ગાંડો બન્યો. તે તૈયાર થયેલા લશ્કરને લઈને તરતજ ત્યાંથી ચાલતો થયો, અને અર્ધું લશ્કર જે પાછળ હતું, તેને અર્ધા ગાઉ પર આવેલા મેલાણ પર મધરાત સુધીમાં પહોંચી આવવાનો હુકમ કરી દીધો.

હમીર સૂમરાની રાજધાનીમાં નજરજેદી તરીકે રહેલા હાલા સમાએ આ તકનો લાભ લઈ લેવાનો વિચાર કર્યો. તે રાત્રિ સમયે પોતાના સાત માણસોને લઈને, મોમતુરના દરવાજા પાસે શસ્ત્ર-સજ્જ થઈને હાજર થઈ ગયો. સૂમરા સૈનિકો જેમ જેમ શહેરમાંથી બહાર નીકળતા આવ્યા, તેમ તેમ તે તેમને કાપી નાખતો આવ્યો. આ સાત જણાએ મધ્યરાત્રિ સુધીમાં અગાજીત યોદ્ધાઓનો સંહાર કરી નાખ્યો. આ ધીંગાણામાં આખરે હાલો સમા પોતે પોતાના

સાતે વક્ષાદાર સેવકો સાથે રણમાં પડ્યો શરીર પર લાગેલા અનેક જખ્મોમાં ચક્રચૂર બનીને, પોતાના વક્ષાદાર મૃતસેવકો વચ્ચે પડેલો હાલો સમો સંતોષને એક છેલ્લો શ્વાસ લઈને બોલ્યો:—

હુહો—આંહિ મરકાં બેલીએ, મું વઝ જુકો મુઆ,
છિજે મોતી દાર તો, પાસો પાસ પેઆ.

ભાવાર્થ—જેમ મોતીનો દાર વઢે, અને તેના બધાં મોતી એકમેકની પાસે પડી રહે, તેમ મારી પાસેજ મૃત્યુ પામેલા મારા વક્ષાદાર સાથીઓ જોઈ મારે અભિમાન લેતું બેઠાં.

હુહો—ચાર સમાં બ સીર, સતો લંગો સાથ,
રેઆ રામાયણ કરે, કોટ ધરાજે પાસ.

ભાવાર્થ—ચાર મમા બે સીર જાતિના અને એક લંગો એમ સાતે જણ મહા મુદ્ધ જમાવીને કિલ્લાની પાસેજ મૃત્યુવશ થયા.

આ તરફ હાલા સમાની તપાસ અર્થે નીકળેલા હાંગિરજીને જ્યારે જાણ થઈ, કે તેના પિતાએ તો પોતાના સાત માણસો સાથે સૂમરા કૈનિકોને કચ્છરધાણ વાળી નાખ્યો છે, ત્યારે તે પણ તેજ વખતે કિલ્લાની બહાર આવી પહોંચ્યો. પરંતુ હાલો સમો તે સમયે પોતાના મૃત્યુ પામેલા સાત સેવકો વચ્ચે છેલ્લા શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો. આ વખતે પોતાના પરાક્રમી પુત્ર હાંગિરજીને આવી પહોંચેલો જોઈને હાલા સમાના અંતરમાં અવર્ણનીય આનંદ વ્યાપી રહ્યો. તેણે પોતાના પીરપુત્રને લેટીને તેજ વખતે હર્ષાશ્રુ વચ્ચે પ્રાણ-સ્થાગ કર્યા.

હાંગિરજીએ આ આંકે જણની લોથોને જાંટો પર લઇ દીધી. અને પોતે પોતાની ફેજ સાથે થઈ જવા ત્વરિત ગતિએ ત્યાંથી ઉપડી નીકળ્યો.

રાત્રિનો સમય હતો. હાંગિરજી પોતાની ફેજને પકડી પાડવા પૂરપાટ ધસ્યો જતો હતો. પણ રસ્તામાં માર્ગ ચૂકી જતાં તે ચર કોડીયા નામના એક સૂમરા સરદારની વાંઠમાં આવી અટક્યો ચર-કોડીયા એ હમીર સૂમરાનો એક વક્ષાદાર મિત્ર હતો. આજે તેની

વાંદમાં તાઈ ધોધાણી નામનો હમીર સૂમરાનો સરદાર જે રાજ્ય-
કાર્ય પ્રસંગે જાહેર ગયો હતો તે ત્યાંથી પાછો ફરતાં આવીને ઉ-
તર્યો હતો. સૂમરાઓ પર સમાઓ ચડી આવ્યાની વાત તેને ઠાને
આવી હતી ત્યારે તેને જાણ પડી, કે સમા લશ્કરનો સરદાર
હીંગોરજી પોતે માર્ગ ચૂકી જતાં અહીં આવી ચઢ્યો છે, ત્યારે તેણે
આતકનો લાલ લઈને તેનો ઘાટ ઘડી નાખવાનો વિચાર કર્યો. રાત્રિ
સમયે માર્ગ ભૂલેલા સમા વીરો પર તે પોતાના પચાસ માણસો
સાથે એકદમ તૂટી પડ્યો. પરંતુ હાલા સમાનો મહા પરાક્રમી પુત્ર
હીંગોરજી એથી ડરી જાય એવો ન હતો. તેણે તરતજ પોતાના
માણસોને વ્યવસ્થિત કરી લીધા, અને સૂમરા સૈનિકોનો સામનો
કરવા તૈયાર થઈ ગયો. તેના સૈનિકોએ અત્યંત શૈયર્ય અને ટેશ-
તથી સૂમરા લશ્કર પર વિજય પ્રાપ્ત કરી, આ નવી આવી પડે-
લી આફતનો નિકાલ કરી દીધો.

દુહો—પિંજળોંસેં મારેઓ, તાઈ ધોધાણી,
હીંગોરજી હલ ધો ચેઓ, કુંવર હાલાણી.

ભાવાર્થ—તાઈ ધોધાણીને તેના પચાસ માણસો સહિત મારી ક-
ધને, હાલા સમાનો કુંવર હીંગોરજી ત્યાંથી ચાલતો થયો.

હમીર સૂમરા જે સમા સરદારોને શિકસ્ત આપવા ઓમતુર
થી ચડી ચૂક્યો હતો, તે પણ વહેલી પ્રણાતે કુત્રરહદ ઉપર જ્યા
સમાઓ છાવણી નાખીને પડ્યા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યો અહીં
આવતાજ તેણે સમા સરદારોની છાવણી પર એકાએક છાપો માર્યો.
સમા વીરો સૂમરા સૈન્યનો સામનો કરવાને તૈયારજ હતા તેઓ
તરતજ વ્યવસ્થિત થઈને ગોઠવાઈ ગયા લડાઈ ચાલવા લાગી.

સમીરાણીએ હમીર સૂમરાને હીંગોરજીથી દૂર રહેવાનું જે
મ્હેણું માર્યું હતું, તે હમીર સૂમરાના મનમાં શત્રુની પેઠે ખટકી
રહ્યું હતું. તે સમા સૈન્યમાં હીંગોરજીને શોધતો ફરવા લાગ્યો. પ
ર તુ હીંગોરજી હજી સુધી અહીં આવી પહોંચેલો ન હોવાથી હમીર
સૂમરાને તેની લાજ જડતી ન હતી.

સૂમરા-સૈન્યનો સરદાર ચુર્તકરદા પોતાની ફેજને ઉશ્કેરતો
અને ઉત્તેજિત કરતો લડી રહ્યો હતો આ સ્થળે સમા વંશનો મા

ગણદ્વાર મીર વાઘાઉ પણ લડતો લડતો આવી પહોંચ્યો. સરદાર મુર્તદ્વરદાને પોતાનો મુકાબલો કરવાનો તેણે પડકાર કયો. મીરનો પડકાર મુર્તદ્વરદાએ ઝીલી લીધો. જાને જણ સામસામા આવી ગયા અને એકબીજાને શિક્ષિત આપવાના દાવ-પેચ ખેલવા લાગ્યા.

હુહો—સમા ઘેર્યાં મૂમરેં, પંલો મીરજો ઘા,
ઘોડો પાખરમેં વિંધે, મારેં મુર્તદ્વરદા.

ભાવાર્થ—સમાઓએ સૂમરાને ઘેરી લીધા, અને મીર વાઘાઉએ પહેલાજ ઘાથી મુર્તદ્વરદાના ઘોડાને તેની પાખર મદિત વીધીને તેને પોતાને પણ મમદાર પહોંચાડી દીધો.

હુહો—અચી પહોડેં યુદ્ધમેં, સટે ગિરેમ સા,
મંગણેં મીર હથા, મુર્તદ્વરદા મારેઓ.

ભાવાર્થ—મીર વાઘાઉએ સૂમરા મરદાર મુર્તદ્વરદાને રણમયદાનમાં પગાડીને તેના પ્રાણ હરી લીધા.

સૂમરા સૈન્યમાં સરદાર મુર્તદ્વરદા મરાતાં, તેમની ફાજ વેર-વિખેર થવા લાગી એમ છતાં પણ હજી હમીર સૂમરા હુગિરજના નામની હાકો મારતો તેની યોજા કરતો ફરી રહ્યો હતો. તેના પર હાલા સમાના સાથી નાના પુત્ર હોથીની નજર પડી આ હોથી ભાભીઓના મેલ્લાથી ઉશ્કેરાઇને પાછો સમા-સૈન્યમાં ભળી ગયો હતો. હમીર સૂમરાને હુગિરજને પડકારતો જોઇને તેનું લોહી ઉઠળી આન્યું. તરતજ તેણે હમીરના પડકારને ઝીલી લીધો, અને તે પોતેજ હુગિરજ છે, એમ જણાવીને તે હમીર સૂમરા સાથે દંદ-યુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યો. હમીર સૂમરા અને હોથી સમા રણક્ષેત્રમાં એકબીજાને યાપ આપવા ધૂમવા લાગ્યા જાને જેટલા બહાદુર હતા, તેટલાજ બળવાન હતા. હમીરે કહ્યું પહેલો ઘા તું કર. અને હોથી-એ કહ્યું તું કર છેવટે હમીરે લાગ સાધીને હોથી પર બરછીનો ઘા કર્યો. ચતુર હોથી પોતાની અણદ બાજાકીથી, અને ચિત્તા જેટલી ચત્રવળતાથી સૂમરા સરદારનો ઘા ચૂકાવી ગયો. તેજ સણે તેણે પોતાનો ભાલો હમીર પર ફેંક્યો આ ઝપાઝપીમાં હોથીના ભાતા-નું ફળ લાગી પડેલું હોવા છતાં, તેણે હમીર સૂમરા પર એટલા ભેરથી ઘા કર્યો, કે હમીર સૂમરાનું બખ્તર વીધી તેની છાતીમાં

પેસીને તે બાલો તેની ઘોડીના ઝરડામાં ઉતરી ગયો. હોથીનો આ ઘા અતિ ભયંકર હતો. હમીર સૂમરો તેના એકજ ધાથી ધબા! દેતો ઘોડી પરથી નીચે તૂટી પડ્યો.

હુહો—હોથી ભાલો હથ કરે, હંથ હાલાણી વીર,
ખખતર-ખખરકે વિંધે, લગો વિંધ-હમીર.

ભાવાર્થ—હાલા મમાના કુમાર હોથીએ ભાલો હાથમા લઇને તેનો એવો ઘા કર્યો, કે તે ખખતર તથા ખખર વીંધીને હમીરના શરીરમાં પેસી ગયો.

હમીર સૂમરો પકતાં સૂમરા સૈન્યમાં અવ્યવસ્થા વધવા લાગી. તેઓ નાસલાગ કરવા લાગ્યા, અને યમા યુવાનો તેમને પકડી પકડીને સંહારવા લાગ્યા.

આ સમયે હીંગોરજી પણ પોતાની નાનકડી દુકડી સાથે રણક્ષેત્રમાં આવી પહોંચ્યો. અહીં સમાવીરોનું વધતું જતું બળ જોઇને તેની છાતી ગળગળ ડછળવા લાગી. હીંગોરજીને મોડો આવેલો જોઇને એક ચારણને તેના જાતિ-સ્વભાવ મુજબ હીંગોરજીની મશ્કરી કરવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવતાં તે બોલી બોલ્યો:—

હુહો—હીંગોરા તું છુછી, ફરે કરીતે દિત ?
સમેં માર્યાં સૂમરા, કુતર ભરેઆ રત્ત.

ભાવાર્થ—હે હીંગોરજી ! તું આટલો મોડો આવીને હવે અહીં શું કરવાનો હતો ? સમાઓએ સૂમરાઓનો સંહાર કરી નાખ્યો. અને કુન્નર-દંડ આજો રક્તથી ભરાઈ ગયો.

ચારણને ક્વખતની મશ્કરી કરતો જોઇને હીંગોરજીની આંખ ક્રોધથી લાલચોળ થઇ ગઇ તેની આખી સુરત જાણે પલટાઇ ગઈ. તેણે તરતજ પોતાનો હાથ એટલા જોરથી મૂછ ઉપર નાખ્યો, કે તેની અર્ધી મૂછ ઉખડીને તેના હાથમાં આવી ગઇ, અને તેમાંથી લોહીની થોડા વહૂટવા લાગી તેનું આખું શરીર જાણે ક્રોધની આગથી સળગવા લાગ્યું.

હીંગોરજીને આમ એકાએક પલટી ગયેલો જોઇને હોથી પણ ચમકી ગયો તે બોલ્યો, “ચારણ દેવ ! તમે તો સૌને મરાવ્યા !

હોંગોરજી ક્રોધાયમાન થયો, તો તે પોતાનું કે પારકું કંઈ જોવાનો નથી. માટે બચી જવું હોય, તો હજી વાતને વાળી લેવાનો યત્ન કરો. ”

સમયની ગંભીરતા હવે ચારણ પણ સમજી ગયેલો હોવાથી તે ગભરાવા લાગ્યો. તેણે તરતજ ચતુરાઈથી પોતાના હૃદયને જરા ફેરવીને કહ્યું:—

હુહો—મોડ હોંગોરા મુછડી, હાલાણી હું હિત,
સમેં માર્યાં મૂમરા, કુનર ભરેઓ રત.

સાવાર્થ—હે હાલાણી વીર હોંગોરજી હું હવે તારી મુઠને ભલે મરોડ. સમાજોએ મૂમરાઓને મંદારીને આખો કુનરદંડ લોદીયા ભરી દીધો છે.

હોંગોરજીનો ગુસ્સો હજી બરાબર શમી ગયેલો જણાતો ન હોવાથી ચારણ ફરીથી બોલ્યો:—

હુહો—અમન હરે કર અંગ મિંજ, અખીયું લાલ ગુલાલ,
ફાટી મુછે રત રે, હાલા ડમર હાર.

સાવાર્થ—ગંગમાંથી આગ ઝરે છે, આંજો ગુલાલ જેની લાલ બની ગઈ છે, અને ઉખડેલી મૂઠમાંથી લોદી આવું બધ છે. માટે હે હાલાણી વીર! તારા ક્રોધને હવે માન્ય કર.

ચારણની આ ચાલાકી જોઈને હોંગોરજીનો ક્રોધ તત્કાળ શમી ગયો. તે તરતજ પોતાના પાણીપંથા અથ્થ પરથી નીચે ઉતર્યો, અને તે ઘોડો સઘળા સાજ-ચણગાર સાથે તેણે ચારણને હાનમાં આપી દીધો. આ ચારણનું નામ રાએડીયો હતું. હોંગોરજીએ તે દિવસથી રાએડીયા ચારણને પોતાનો દર્યોંદી બારોટ ડરાવી રાખ્યો.

હમીર મૂમરા રણમાં પડ્યાની વાત આંલગીને તેના જનતાન-ખાનાની સઘળી રાણીઓ તથા મૂમરીઓ રથમાં બેસીને રણદેશમાં આવી પહોંચી. હમીર મૂમરાની બેન પોતાના લાઈની લાશને ખો-જામાં લઈને રૂદન કરવા લાગી:—

હુહો—મુનોં કરે સિંચકે, હલેઓ વીર હમીર.
અજ કુતરજી કંધીયં, આંડ હરે મુઠયસ વીર.

સાવાથ—હમીર સૂમરા આજે સિંધને સુની બનાવીને આવ્યો ગયો.
હે વીર ! હું આજે કુન્તરદંડને કિનારે જીવતેજ મૃત્યુ પામી.

આમ કહીને હમીર સૂમરાની બેન અત્યંત રૂદન કરવા લાગી.
એક રાજપૂતાણીને ન છાજે તેમ તેને કટપાંત કરતી જોઈને સગી-
રાણી કહેવા લાગી:—

હહો—તો વડો મું થાર, કંઝો તેતર તેતરો,
તોજો શ્રોવન-સંઘરો, મુજો નવલખ હાર.

સાવાથ—વાટકો અને યાજી જુદા જુદા હોવા છતાં જેમ તેમાં
કાંચું તેટતેટકું હોય, તેમ હમીર સૂમરા મને પણ તેટલોજ વહાલો હતો.
તારા મનથી તે મુરખું—માંકળો હતો તો મારા મનથી નવલખો હાર હતો.
માટે આટલું બધું રૂદન કરતું એ આપણું રાજપૂતાણીએને માટે લાજિમ નથી.

સમીરાણીની ઘણી સમજાવટ છતાં સઘળી સ્ત્રીઓ હમીર સૂમ-
રાના અવસાન માટે છત્તીકાટ રૂદન કરી રહી :હવી. આ જોઈને
સમીરાણી તેમને મૈને કહેવા લાગી, કે આજ તમારું રૂદન તમારા
હેથામાં માતું નથી. પણ જો તે દિવસે તમે મારા જીવ ત પિતાના
પાર ન લેવડાવ્યા હોત, તો આપણું માટે આજનો દુઃખદ દિવસ
ઉગવા પામત નહિ. સમીરાણીની આ વાત સાંભળીને મૈને પોતાની
ભૂલ સમજાઈ. તેઓ હમીર સૂમરાના મૃતદેહને રથમાં નાખીને મોગ-
તુર તરફ ચાલવા લાગી,

• આ તરફ હાલા સમા તથા તેના સાત સેરકોનાં શયો ઠેકાણે
પાડવાનાં હોવાથી હીંગોરજી પોતાના ભાઈઓ સહિત પોતાના
સ્થાનક તરફ ચાલતો થયો.

હાલા સમાની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ પરિપૂર્ણ કરવામાં આવતાં
જામઈની પાઘડી હીંગોરજીને બધાવવાની તેના ભાઈઓ તૈયારી
કરવા લાગ્યા. આ વખતે હીંગોરજીએ કહ્યું, કે હમીર સૂમરાને માર-
નાર હોથી છે. માટે જામ-પદ હોથીનેજ મળવું જોઈએ. હોથીએ આ
વાત કળુલ ન રાખતાં હીંગોરજીનેજ જામની પાઘડી આપવા ઘણું કર્યું,
પરંતુ હીંગોરજીના અભાગ્યહથી આખરે તેને જામની પદવીનો સ્વીકાર
કરવા વિના ચાલ્યું નહિ કાદીકચ્છીની રાજ્ય-ગાદી પર હોથીને

રાજ્યાભિષેક કરવામા આવ્યો. અને સિંધનો હમીર સૂમરાનો પ્રદેશ
પણ તેનીજ હકુમત તળે આવ્યો.

હુહો—હોથી જામે તેં વિહો, દારીકચ્છી રા,
સૂમરેં મુલા, મમેં ગિહી સિંધહી.

ભાવાર્થ—દારીકચ્છીના માલીક હોથીએ જામ પદવી ધારણ કરી
સૂમરાઓ પાસેનો સિંધનો પ્રદેશ પણ સમાઓએ પોતાને હસ્તક કરી લીધો.

હુહો—સત ભાવર માંધહરા, પૂરા છેલ હુગેર,
તિનીં સધેં પેર, થઇ સિંધહી મુંઅણી.

ભાવાર્થ—હાલા સાધાણીના સાતે પુત્રો અતિ પરાક્રમી નીવળા,
એમનાં પગલાં પડતા સિંધ સોદામણી બની.

હાલા સમાના સાત પુત્ર થયા. તેમાંથી (૧) હુંગિરજના
વશવાળા, હુંગિરા કહેવાયા (૨) જેહાના વશવાળા જેહેન કહે
વાયા (૩) જુહાના વશવાળા જુહોન કહેવાયા (૪) પદ્મીના
વશવાળા પદ્મેન કહેવાયા (૫) જળરાના વશવાળા જળરા કહે-
વાયા (૬) વેરાના વશવાળા વેરા કહેવાયા અને (૭) હોથી
જામ થયો તેનો પુત્ર રાઉ થયો રાઉનો જુહો થયો, અને જુહાનો
ગિહરાઉ થયો. તેના ત્રણ પુત્રો થયા.

હુહો—ગિહરાઉ પૂત્ર સૂમરો, માંધ લાખો જામ,
મૂણી નવલખ સિંવમે, મલે મિમર ગામ.

ભાવાર્થ—ગિહરાઉનો પુત્ર સૂમરો, સાધ અને લાખો જામ થયા.
નવજની સિંધમાં મિઝરામનું નામ પ્રખ્યાત થયું.

Y. M. S. R. M.

પ્રકરણ ૯ મું.

જામ જડો તથા લાખો જડાણી.

(૧)

જામ જડો (૧૫૩)

જામ સાંધનો મોટો કુમાર જડો જામ નગરસમૈને ટીલે આવ્યો. જડા જામની મોટી અવસ્થા થવા છતાં તેને કંઈ સંતતિની પ્રાપ્તિ થઈ ન હતી. તેના લાઈ વેરાને ત્યાં ખેલડાના બે બાળક જન્મ્યા હતા. મોટાનું નામ લાખો તથા નાનાનું નામ લાખિયાર. જડો જામ પોતે નિઃસંતાન હોવાથી તેણે પોતાના લાઈ વેરાના મોટા પુત્ર લાખાને ખોળે લીધો.

હુહો—લાખો ને લાખિયાર, બન્ને જન્મ્યા જડા,
વેરને લાખો વડો, જેનું જડેજા.

લાખાર્થ—લાખો અને લાખિયાર બંને બેમણ જન્મેલા હતા. અને ખેલડાને સિંધી ભાષામાં જડા કહેતા હોવાથી તેના વંશજને જડેજા કહેવાયા.

કચ્છી રાજ્ય-વંશને જડેજાની અવટંક લાગવાનું ખીજું કારણ એ છે, કે જામ લાખાને તેના કાકા જડાએ દત્તક લીધેલો હોવાથી તે સિંધી ભાષાના નિયમ અનુસાર ‘જડેજો’ અર્થાત્ જડાનો (પુત્ર) કહેવાયો અને તેથી તેના વંશજને જડેજાની અવટંક લાગી.

જામ જડો અપુત્ર હોવાથી તેણે લાખા કુમારને દત્તક લીધો ખરે, પણ ત્યારપછી તેને પોતાને ત્યાં પણ એક પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ ઘાહો રાખવામાં આવ્યું પરંતુ તેથી જડા જામનો પ્રેમ લાખાકુમાર પરથી લેશ પણ ન્યૂન થયો ન હતો તે ઘાહાને તથા લાખાને બંનેને સરખી બેઠક આપતો નગરસમૈની ગાદી ઉપર આ બંને કુમારોનો સરખો હક્ક રાખવાની તેની તીવ્ર

ધમ્મિયા હતી. પરંતુ તેના મરણ પછી જ્યારે કૌ સૌને તેમના હિસ્સા વહેંચી આપવામાં આવતા હતા, ત્યારે જાડા જામના' કુમાર ઘાહ્યા એ લાખાને અર્ધી પાંતિ આપવાની વાત માન્ય રાખી નહિ. આ કારણથી આ બંને લાખીઓ વચ્ચે અણુરાગ ઉત્પન્ન થવા માંડ્યો.

દુહો—લાખે ઘાહ્યે ચેઓ, પતી કે તું લા,
કાંદી સિંધ તુહીંજી, આસાં કે રજા.

લાવાર્થ—લાખાએ ઘાહ્યાને કહ્યું કે હે લાખ, તું મને મરણી પાંતિ આપ. અને તે ન આપે, તો આ સમસ્ત સિંધ તું રાખ અને અમને રજા આપ.

દુહો—લાખે ને લાખિયાર કે, ઘાહ્યે ચેઓ જંય,
વિંબો મંધી જંય, ઉડાં એડેઓ લુંગડા.

લાવાર્થ—જામ ઘાહ્યાએ લાખા અને લાખિયારને કહ્યું, કે તમે મંધી પ્રદેશ તમારા કમળમાં લઇને ત્યાં નિવાસ કરો.

એકજ મંધી પ્રગણું લેવાની જામ લાખાની ઇચ્છા ન હોતાં જામ ઘાહ્યાએ તેને વોણા પ્રગણું પણ આપવા માંડ્યું.

દુહો—ચીઓ વોણુંજ રાજયા, મંધી રીયાં જંય,
સરદારી સામઈજી, આંઉ ન રીયાં ઈય.

લાવાર્થ—મંધી પ્રગણા સાથે વોણા પ્રગણું પણ હું તમોને આપું છું. પરંતુ નગરસમૈની સરદારી હું તમોને આપવાનો નથી.

ઘાહ્યા જામ નગરસમૈની અર્ધી પાંતિ લાખા કુમારને આપવા તૈયાર ન હતો, અને તેથી એણું લેવાને લાખો કુમાર તૈયાર ન હતો.

આ વખતે સિંધ-નગરસમૈથી થોડે દૂર આવેલા રોટોડી નામક પ્રદેશમાં કરણ સમો રાજ્ય અમલ ચલાવી રહ્યો હતો. આ કરણ સમો લાખા અને લાખિયારનો મસિઆઈ ભાઈ થતો હતો. જાડા જામના પુત્ર ઘાહ્યા તથા લાખા વચ્ચે ચાલતી તારારની વાત સાંભળીને તે પણ પતાવટ માટે નગરસમૈ આવ્યો. તેણે ઘાહ્યાને સમજાવવા ઘણા પ્રયાસ કર્યો, પણ હઠાઘણી ઘાહ્યા એક ટળીને બે ન થયો. ઘાહ્યાની આવી અક્રંડ વલણથી કરણ સમાને પણ બહુ માહ લાગ્યું.

હવે અહીં રહેવું ચોગ્ય નથી, એમ ધારી લાખોકુમાર પોતાના ભાઈ લાખિયાર અને અન્ય માણસોને લઈને નગરસમે છોડી જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. આ જોઈ કરણ સમો પોતે પણ લાખાકુમારની મદદ માટે તેની સાથે ચાલવા તૈયાર થયો.

હુહો—હલ્દ્યો કરણ કેડ પઈ, બ્યા સંજુકો સંગાર,
તુમેર ચારણ સાથ થ્યો, બ્યો મિઠો મંગણહાર.

ભાવાર્થ—લાખાકુમાર સાથે કરણ સમો તથા બહાદુર સંગારો પણ ચાલવા લાગ્યા. ઉપરાંત દરોહી તુમેર ચારણ તથા મિઠો મંગણહાર પણ તૈયાર થયા.

(૨)

જામ લાખો જડાણી (૧૫૪)

લાખોકુમાર નગરસમેથી ચાલીને સિંધ પસાર કરી પોતાના કાકા સાથે કચ્છમાં ઉતરી પડ્યો. પ્રથમ તેઓ ખુશરાના પદ્મરગઢ પાસે પોતાનું મેલાણ નાખીને રહેવા લાગ્યા. પરંતુ આ સ્થાન તેમને આપિત જણાતાં ત્યાંથી ચાલીને તેઓ હાલના લાખિયાર વીયરા પાસે આવ્યા. અહીં એ વળતે રજારી લોકોની વાંઠા પડેલી હતી આ રખારીઓને જત લોકો વારંવાર સતાવતા હોવાથી તેમણે જત લોકો તરફથી રક્ષણ મેળવવા માટે જામ લાખાને પોતાના સરદાર તરીકે સ્થાપ્યો. આ સ્થળે પાણીનો એક મોટો વીરડો ખોદાવીને જામ લાખાએ એકગામ વસાવ્યું. તેના ભાઈ લાખિયારને પુત્ર ન હોવાથી આ ગામનું નામ લાખિયારના નામ પરથી લાખિયાર વીયરો રાખવામાં આવ્યું.

હુહો—છ મેણું પદ્મરગઢ, લાખે રાજ કેઓ,
પાય વસાયાં વીયરો, તિત નેકુ થઈ રેઓ.

ભાવાર્થ—જામ લાખાએ છ માસ પદ્મરગઢ પાસે રાજ કર્યું અને ત્યાર પછી લાખિયાર વીયરો વસાવી, ત્યાં તે દહ થઈને રહ્યો.

કચ્છના રાજ્ય-વશીઓને જામ લાખા જડાણીના વખતથી જેમ જાહેજની અવટકે લાગેલી છે, તેમ દીકરીઓને જન્મતાં વેતજ મારી નાખવાનો ચાલ પણ એજ રાજના વખતથી ચાલ્યો છે. તેનું કાણુ એ કે જામ લાખાના ભાઈ લાખિયારને રૂપાળીયા, જસુખા, દેવકુવરખા, રાજકુવરખા, હમણખા, પાનખા તથા સોનખા નામની સાત દીકરીઓ હતી. તેઓ જ્યારે પરણાવવા ચોગ્ય થઈ, ત્યારે તેમને માટે લાયક વર શોધવા કુળગોરને મોકલવામાં આવ્યો ગોર ઘણા મુલક ફરી આવીને જણાવ્યું, કે સમાવંશની ઝરેખરી કરે

એવો એક પણ રાત્ર્ય-વંશ મારા જોવામાં ન આવતાં મેં એક પણ કન્યાનું સંગપણ કરેલું નથી. આ સાંભળીને જામ લાખાના મનમાં અભિમાન આવી ગયું, અને તે જોત્યો, કે આ છોકરીઓ જન્મી ન હોત, તો અમારે કાંઈને સસરા-સાળા બનવાનો વખત આવત નહિ. આ સાંભળીને કન્યાઓનું પણ કુળાભિમાન ઉછળી આવ્યું, અને તેમણે મરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

તે દિવસથી કન્યાઓએ ગોર પાસેથી ભારતની કથા સાંભળવા માંડી. આથી કન્યાઓનો નિશ્ચય વધારે પ્રબળ થયો, અને તેમણે દેહ-ત્યાગ કરવાની જામ લાખા પાસે પરવાનગી માગી. જામ લાખાએ એ વિષે ગોરાને પૂછતાં એક સારસ્વત ગોર હતો તેણે એ કાર્ય અયોગ્ય જણાવ્યું. પણ હરદાસ નામના એક ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ ગોરે અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી તે કાર્ય અયોગ્ય નથી કરતું, એમ જાહેર કર્યું. આથી એ સાતે કન્યાઓએ મુખડની ચિત્તા ખડકાવીને સંવત ૧૨૦૭ ના માહ સુદ ૫ સોમવારે સવા પ્રહર દિન ચડતાં અગ્નિસ્નાન કર્યું. પાછળથી ગોરાને પણ એ બાળતનો અત્યંત ધસ્તાવો થયો, અને તેણે પણ પોતાની સ્ત્રી સહવર્તમાન અગ્નિસ્નાન કર્યું. એ હરદાસ ગોરાના કરણજી અને નારાયણજી નામના બે જમાઈ હતા. તેમને જામ લાખાએ તેડાવીને સારી રીતે શાસ આપ્યો અને પોતાના કુળગૌર તરીકે તેમને સ્થાપ્યા એમના વંશને રાત્ર્યગોરાના નામથી અદ્યાપિ પ્રખ્યાત છે. *

* હરદાસના મોટા જમાઈ કરણજીને નરસંગ, સારંગ, તથા ત્રીકમજી નામના ત્રણ પુત્રો અને કુંવરબાઈ નામે એક પુત્રી થઈ. તેમાં નરસંગ તથા સારંગના વંશવાળાને જામ દેદાની વૃત્તિ મળી, અને ત્રીકમજીના વંશજોને ઓઠા વંશની વૃત્તિ મળી. તેમની બેન કુંવરબાઈને પણ વૃત્તિ આપવામાં આવી. તેના વંશજો જેસર ગોર કહેવાય છે, અને નરસંગ તથા સારંગના વંશવાળા દેદા ગોર કહેવાય છે. ત્રીકમજીના વંશવાળા ને ઓઠા વંશની વૃત્તિ ખાય છે તે જોશી તથા કુરખાર કહેવાય છે.

હરદાસના નાના જમાઈ નારાયણજીનો પુત્ર હેમો થયો. તેના વંશવાળાને જામ ગજણના વંશની વૃત્તિ મળી. તેઓ જામ ગોર કહેવાય છે.

હરદાસના અગ્નિવેશ પછી તેની યજ્ઞમાનદત્તિ તેના લાલાતોને બદલે તેના જમાઈઓને મળી તેથી તેમને ઔદિચ્ય શાતિમાંથી બહિષ્કૃત કરવામાં આવતાં તેઓ રાત્ર્યગોરાના નામથી ઝાળખાવા લાગ્યા.

મકરણ ૧૦ મું.

જામ રાયધણ. (૧૫૫)

(૧)

યોગીનું વચન.

જામ લાખા વડાણીના સ્વર્ગવાસ પછી તરતજ તેનો ભાઈ લાણિયાર પણ દેવલોક પામ્યો, અને લાણિયાર વીયરાની ગાદી પર લાખાજામનો દુભાર રાયધણ તખ્તનશીન થયો. આ વખતે જામ રાયધણની ઉંમર નાની હતી. તેથી જતલોકો તેના પર અવારનવાર આક્રમણ કરતા હતા જતલોકોની ફેજ હવે ઘણવાન બની ગયેલી હોવાથી, સમાજો તેમનો સામનો કરવામાં સફળ થઈ શકતા નહિ. આથી એ જતલોકોના દરરોજના ઉપદ્રવથી કંટાળીને આખરે જામ રાયધણે લાણિયાર વીયરાનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કર્યો. આથી એક દિવસ તે પોતાના સઘળા રસાલા સાથે લાણિયાર વીયરે છોડી ગયો, અને બાળીના રસ્તા પર આવેલી એક મોટી ટેકરી પર નિવાસ કરવા લાગ્યો *

આ વખતે લડલીમાં ગરીબનાથ નામે એક યોગી મહાત્મા રહેતા હતા. આ ગરીબનાથ યોગી મહા તપસ્વી અને અમલકારી હતા. તેમણે જ્યારે સગાંધી લીધી, ત્યારે તેમની ગાદી પર તેમનો ચેલો આવ્યો. એક દિવસ ગરીબનાથજીનો ચેલો બિલા અર્થે જતો હતો, ત્યારે પેલા જતલોકોએ તેની મરકરી કરી, એટલુંજ નહિ પણ તેના શુદ્ધ હાલહવાલ કર્યા. ચેલો તેજ વખતે ત્યાંથી પાછો ફર્યો, અને પોતાના શુદ્ધ સમાધિ આગળ બેસીને આહાર-પાણી લીધા સિવાય અત્યંત આકરી તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો. ત્રીજે દિવસે તેને તેના શુદ્ધ સમાધિમાંથી અવાજ આવ્યો.

* આ ટેકરી આજ પણ રાયધણદુઆના નામથી ઓળખાય છે.

હુહો—ગરવે ગરીબનાથજી, આયો કને અવાજ,
કૂડા જત કદી કરે, કિનું રાયધણ રાજ.

ભાવાર્થ—મહાન ગરીબનાથજીનો અવાજ સંભાળાયો કે હુઆ
જત લોકોને દૂર કરી, કચ્છનું રાજ્ય જામ રાયધણને આપુ છું.

શુરની વાણી સાંભળીને ચેલાના આનંદનો અવધિ થયો. તે
તેજ દિવસે રાયધણદુઆ પર જામ રાયધણ પાસે પહોંચી ગયો, અને
તેને સઘળી ઘટનાથી વાકેફ કર્યો. જામ રાયધણના હૃદયમાં આથી
નવી હિંમત આવી ગઈ. તેજ દિવસથી તે પોતાનું જળ જમાવવા-
ની તજવીજ કરવા લાગ્યો. તેનું સૈન્ય મજબુત થઈ જતાંજ તેણે
જતો પર અડાઇ લઈ જવાની તૈયારી કરવા માંડી. ફરી એકવાર
જેરાવર જતો અને સમા સરદારોને રણસંબામમાં ઉતરવું પડ્યું.
આ સમયે સમા સરદારો અત્યંત ઉત્સાહમાં આવી ગયેલા હોવાથી
જતોનું જોમ તેમની સામે ટકી શકવાને સમર્થ નીવડ્યું નહિ સમા
સૈન્યનો વિજય થયો, અને જતલોકોને પોતાનો શુભ ખ્યાલવા
નાસી છૂટવું પડ્યું. આ રીતે લાખિયાર વીયરાની રાજ્ય-સત્તા પાછી
જામ રાયધણના હાથમાં આવી.

જામ રાયધણે થોડાજ સમયમાં કુશળતાપૂર્વક પોતાની સત્તા
અત્યંત પ્રબળ બનાવી મૂકી. જે જતલોકો તેની સામે વૈમનસ્થ
ધરાવતા હતા, તેઓ હવે તેના ચરણ ચૂમવા લાગ્યા.

જામ રાયધણને ત્યાં દેવના ચક્ર જેવા મહા પરાક્રમી ચાર
કુમારોનો જન્મ થયો ।

હુહો—લાખે રાયધણ જનમેઓ, વડા ખણેતો વેર,
તેજો દેદો હોથી ગજણ, ઓઠો મિજ છુગેર.

ભાવાર્થ—જામ લાખને લા મહા શરવીર રાયધણ કુમાર જન્મેઓ,
અને તેને ત્યાં દેહ, ગજણ, હોથી અને હોગાળા ઓઠા કુમારનો જન્મ થયો.

આ વખતે દિલ્હીના તખ્ત પર પૃથુરાજ ચૌહાણ હતો. જ્યારે
તેના પર શાહજહાન ગોરી ચઢી આવ્યો, ત્યારે જામ રાયધણ પો-

। જામ રાયધણને પોતેનો નામે પાયમો અનોરસ પુત્ર હતો. તેને
માસમાં છુડળ અને કુનગ નામના ગામો મળ્યા હતા.

તાના મોટા સૈન્ય સાથે પૃથુરાજની મદદે જઈ પહોંચ્યો હતો. ત્યાં અતૂલ પરાક્રમ દાખવી રાયધણ જામે પોતાનું નામ મચાડૂર કર્યું છે.*

પાછળથી શાહબુદ્દીન ગોરીએ પૃથુરાજનો પરાજય કરીને તેને મદદ કરનારા સઘળાની ખજાર લેવા માંડી, ત્યારે તેણે જામ રાયધણ ઉપર પણ ચડાઈ કરવાને કચ્છમાં લશ્કર મોકલ્યું હતું. જામ રાયધણને પેશકશી+ આપવા અથવા તો લડાઈમાં ઉતરવાને આહ્વાન કરવામાં આવ્યું. જામ રાયધણે હવે પોતાનું બળ ખરાબર જમાવી લીધેલું હોવાથી, તેણે તરતજ પોતાનું સૈન્ય એકઠું કરી 'લીધું'. ગોરી લશ્કરનો સુકાબલો કરવાને તેણે પોતાના સૈન્ય સાથે રણમયદાનમાં જુકાવી લીધું.

આ વખતે જતલોકો પણ મોટી સંખ્યામાં જામ રાયધણની કુમકે આવી પહોંચ્યા હતા. આ લડાઈમાં જામ રાયધણે અત્યંત શૌર્ય અને કૌશલ્યથી ગોરી સૈન્યને શિકસ્ત આપીને તેમને કચ્છમાંથી હાંકી કહાડ્યા હતા.

ગોરી લશ્કર સાથેના આ યુદ્ધમાં, સિંધથી જામ દાખા સાથે આવેલા કરણ સમાના કુંવર રાયળ અને તેના પુત્ર દેશળે ખૂબ બહાદુરી બતાવી હતી. રાયળ તો એજ લડાઈમાં સામી છાતીએ લડતાં આખરે કામ આવ્યો હતો.

દુહો—સમેજે સભ મોટિઆ, મુરતાણેજા દલ,
રાયભ-દેસર રણમે, મરકી ઉભા મજા.

ભાવાર્થ—રાયળ અને દેશળ રણમાં અભિમાનથી ઉભા, અને તેમણે સુવતાનના સઘળા સૈન્યને પાછું વાળ્યું.

દુહો—પેચ્છા રાયળ પડતે, સમેજે વેચા મરગા,
દેસર વંકા પગ, ઘણે સુકસે માપેઆ.

ભાવાર્થ—સમેજે રાયળ ધરણી પર લબ્યો, અને સ્વર્ગવાસી થયો. અનેક મદદ પોતાનો જીવ બચાવવાને વંકા દેશળના પગમાં પડ્યા.

* પૃથુરાજ રાસામા જામ જાદવ તરીકે જેનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તે આ જામ રાયધણ પોતેજ હતા.

+ પેશકશી=ખંડણી.

જામ રાયધણની ફેજ ગોરી લશ્કર પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને નોબત-નિશાન સાથે પાછી ફરી. આ લડાઈમાં કરણ સમાના પુત્ર રાયબે બતાવેલા પરાક્રમના બદલામાં રાયધણ જામે તેના પુત્રોને મોટી મોટી જાગીરો આપીને બદલો વાળી આપ્યો. કચ્છના ભાટ ચારણો આજ પણ એ લડાઈનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે:—

૩૫૬.

સત્તર^૧ સાંધેઆઈ, તેં હડાયા જોરાવર જમજાલ,
લાખડિત^૨ લોહો^૩ વયે લીધા, રાયધણ રણતાલ.
મહરેઓ^૪ અર^૫ ઘણા મોડે, જિ પીઓ જુદ-જંગ,
કાછપત પખ સખલ દીધા, લારથ વાર અભંગ.
રૂંચડે લાખાઉત હુંતલ, ખસ^૬ દીયા બ બ ખંડ,
તિલક રાયધણ પથર તેરે, ખરો કહે નવખંડ.
રાતો રણતાલ રમાડે રાયધણ, રણ જુલુ વાજે રૂક^૭ ઘણા,
અસપત તણ આવે એરાવત, પડ નાચેઆ પતશાહ તણા.
ફેરફેર અફેર વાજત અસર, ભડ ભેટતા રહે ભમરી,
નાટાવો અમુર નરત ગત, ખેલે વડે ખરાખરી.

જામ રાયધણનો પાસો હવે સવળો પડવા માંડ્યો હતો. તેણે થોડે થોડે કચ્છ ભૂમિનો ઘણોખરો પ્રદેશ પોતાને હસ્તક કરી લીધો. દેશ દેશાવરમાં જામ રાયધણનો જય કંઠે વાગવા માંડ્યો.

જામ રાયધણ રણસંઘામમાં ચડવા વખતે પાઘડી પર રાતા રંગનો પેચ ખારતો, તેથી તે “રત્તા રાયધણ” ના નામથી સર્વત્ર વિખ્યાત થયો હતો.

૧ ચતુરે હરનાર. ૨ સાંધવા વંચન. ૩ લાખાના પુત્ર. ૪ કસ્તોવડે.
૫ રણે ચળો. ૬ ચતુ. ૭ ફટી. ૮ તેરે વંચના તિલક સમાન. ૯ હથિયારો.

(૨)

દેવ માતૈં.

સિંધ-નગરસમૈમાં જામ લાખા ઘૂસારાએ જેના ચમત્કારી આશીર્વાદથી શાહી ફોજ પર વિજય પ્રાપ્ત કયો હતો, અને તેથી જેને 'દેવ' નું પદ અર્પણ કર્યું હતું, તેના પુત્ર માતૈંગ દેવના વંશમાં આ વખતે દેવમાતૈં હતો. આ માતૈં દેવ પણ પોતાના પૂર્વ-જોની માફક એક સમર્થ પુરૂષ ગણાતો હતો. એ અરસામાં અનેક રાજવીઓ માતૈંદેવના આશીર્વાદ મેળવવાને અતિ ઉત્કંઠિત રહેતા. આ માતૈંદેવ સિંધથી જુનાગઢ જતાં લાખાચાર વીયરામાં જામ રાય-ધણ પાસે આવ્યો. જામ રાયધણે માતૈંદેવનો ઘણો આદર-સત્કાર કયો, અને તેને યોગ્ય દિવસ માટે લાખાચાર વીયરામાં રોકાઈ જવા અરજ કરી.

એક વખત જામ રાયધણ પોતાના ચારે પુત્રો અને માતૈંદેવને સાથે લઇને ઘોડા ફેરવવા નીકળ્યો હતો તેઓ ફરતા ફરતા રાય-ધણપુર પાસે આવેલા ત્રૈજગર નામના સ્થાનક પર આવી ચઢ્યા. આ સ્થાન એક પવિત્ર તીર્થધામ મનાતું હોવાથી સૌ પોતાના અશ્વો પરથી નીચે ઉતર્યા, અને એ પવિત્ર ધામના દર્શન કરીને જરા વિશ્રાન્તિ લેવાને બેઠા.

હુહો—દેદો, ઝોઠો, ગજણ, ચોથો હોથી ચાર,
રાયધણાણી જામ ધર્મ, અચી ત્રિઠો ત્રૈજગર.

ભાવાર્થ—જામ રાયધણના ચારે કુમારો દેદો, ઝોઠો, ગજણ અને હોથી જાણે જામ બનીને આ ત્રૈજગર માતાના સ્થાનકે બેઠા.

માતૈંદેવ આ પવિત્ર સ્થાનકેના પૂર્વ ઇતિહાસની વાતો જામ રાયધણ અને તેના ચારે કુમારોને સંભળાવવા લાગ્યા અચી સુંદર તક ફરીથી હાથ આવવાની નથી, એમ જાણી જામ રાયધણે પોતાના ચારે પુત્રોને આશીર્વાદ આપવા માતૈંદેવને વિનંતિ કરી જામ

× જુજથી ઈશાન ખૂણે જલુ જામ અને એક ઝોટવો આવેલો છે, અને તેની આસપાસ કબ્રસ્તાન છે. આ પુરાતન ઐતિહાસિક સ્થાનક ત્રૈજગરના નામથી પ્રખ્યાત છે.

રાયધણની અરજીથી માતૈદેવે તેના ચારે કુમારોને આશીર્વાદ આપ્યા, કે “તમે ચારે જણ જામ થશો.”

માતૈદેવના આ મહાન આશીર્વાદથી સૌને હર્ષ થયો. પરંતુ રાયધણ જામને વિચાર થયો, કે જો આ ચારે જણ સરખે સરખા થશે, તો આપસ આપસમાં ઝગડા ઠરવા વગર રહેશે નહિ. તેથી તેણે માતૈદેવને વિનંતિ કરીને કહ્યું, કે “દેવ, જેમ તમે આ ચારે ભાઈઓને જામ બનાવ્યા, તેમ એ ચારેની જાગીરો પણ જુદી જુદી કરી આપો, તો ભવિષ્યમાં એમને એકબીજા જોડે અથડામણ થવાનો પ્રસંગ આવે નહિ. જામની આ વાત દેવને પણ યોગ્ય જણાઈ. તેમણે આ ચારે ભાઈઓની આંતર-પરીક્ષા કરવા માટે તેમનાં મુખમંડળનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. આ પરીક્ષામાં તેને મોટા દેદાનું મન બિચક જણાયું. ગજણના મનમાં દગો દેખાયો. હોથીના હૃદયમાં અવિશ્વાસ જોવામાં આવ્યો. માત્ર એક જોડાનું મન નિર્ભય અને નિષ્કપટી જણાયું. આમ આ ચારે ભાઈઓની હૃદય-પરીક્ષા કરીને માતૈદેવે તેમના ઝાસની વહેંચણી નીચે મુજબ કરી:—

કુહો—દેદે કંધાગઢ ડિને, હોધીય બંધુ બાર,
જોડો લાખિયાર વીયરે, ગજણ બેહડ પાર.

ભાવાર્થ—મોટા દેદાને કંધકોટ આપ્યું. હોથીને બાર બંધી આપી, જોડાને લાખિયાર વીયરે, અને ગજણને બેહડ તે બારા પ્રગણ આપ્યું.

માતૈદેવની આ વહેંચણી રાયધણ જામને પણ યોગ્ય જણાઈ. પરંતુ તેમાં હજી એકા અને હદ મુકરર ઠરવાની આવશ્યકતા હોતાં તેમ કરી આપવાની તેણે દેવને વિનંતિ કરી. માતૈદેવે વિચાર કરીને આ ચારે ભાઈઓના મીઠાડા પણ મુકરર કરી આપ્યા.

કુહો—વેઆર વાંઈયાં ગજણજી, હોધીય બારે ગામ,
મીકરે પર્યા દેદા ધણી, બઈ જોડો જામ.

ભાવાર્થ—વેદાર હુંગરથી અ.ચમળી તરફનો પ્રદેશ ગજણનો, બંદરા દેડે બાર ગામ હોથીના, મીકરાની પાછળનો પ્રદેશ દેદાનો, અને બાકીનો સધળો ભાગ જોડા જામનો. એ રીતે વહેંચણી કરવામાં આવી.

આ વહેંચણીથી મોટા દેદાનું મન અસંતુષ્ટ થયું. તે સૈથી મોટો

હોવાથી લાગિયાર વીધરાની રાજ્યગાદી તેને મળવી જોઈએ, તેને બદલે કંઈના છેડાનો ભાગ તેને મળવાથી તેનું મન સુઝાવા લાગ્યું. આથી તેણે એ વહેંચણીમાં એક નવી અડચણ ઉભી કરવાના ઉદ્દેશથી માતે-દેવને કહ્યું, કે “અમારો ચારે ભાઈઓનો આઠમ અને ચૌદશના દિવસે રૂદ્રમાતાનાં દર્શન કરવાનો નિયમ છે. પણ આ વહેંચણીથી હું બહુ દૂર નીકળી જતો હોવાથી મારાથી બીજાઓની માફક દર આઠમ અને ચૌદશના દિવસે રૂદ્રમાતાનાં દર્શન માટે આવી શકાશે નહિ માટે મારા નિયમને બાધ ન લાગે એવી ગોઠવણ થવાની જરૂર છે.”

દેદાકુમારની મનોભાવના માર્તેદેવથી અજાણી રહી નહિ દેદા-કુમારની ભાવિકતાની પ્રશંસા કરતાં તેણે એક નવોજ માર્ગ કહાડી બતાવ્યો. તેણે દેદાને રવેચી માતાનું પૂજન કરવાની, ગજણને આગાપુરાનું પૂજન કરવાની, હોથોને હબાય માતાનું પૂજન કરવાની, અને ચોઠાને રૂદ્રમાતાનું પૂજન કરવાની સૂચના કરી. આ રીતે માર્તેદેવે આ ચારે ભાઈઓને દેવીઓ પણ જુદી જુદી નક્કી કરી આપી, અને તેમને દર વર્ષે ત્રૈભર પર પાંડો ચડાવવાની આજ્ઞા કરી એ ઉપરાંત તેણે હબા હુંગર પર કોયલા કરવાની અને જ ધ-રીયા હુંગર પર ઘટીઓ ઘડવાની મનાઇ કરતાં કહ્યું, કે જ્યાંસુધી તમે આ સૂચનાનો અમલ કરશો ત્યાંસુધી કોઈને બિની આંચ આવવાની નથી તેણે ચોદાકુમારની પીઠ યાગડી અને કહ્યું, કે બે બીજા ત્રણે ભાઈઓ મારી શિખામણ ભૂલી ગય તોપણ તું મારી પાતને ખસુસ યાદ રાખીને એજ પ્રમાણે વર્તતો રહેજે. આ રીતે જામ રાયધણના ચારે કુમારોને આશીર્વાદ આપી, તેમના ગાસની હદ નિશ્ચિત કરી, થોડા દિવસ પછી માર્તેદેવ જુનાગઢ જવા ચાલી નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

દેદા રણમહાલ.

(૧)

સૌથી રાણી.

જામ રાયધણનો સૌથી મોટો કુમાર દેદા જે ઠયકોટની એ આવ્યો, તેના સાત કુવર થયા.

(૧) વીરભદ્ર. તેના વંશજો વીરભદ્ર કહેવાયા. (૨) ક તેના વંશવાળા કન્હડકે કહેવાયા. (૩) પસાઇયો તેના વંશવા સાઇયા કહેવાયા. (૪) લોજહે તેના વંશવાળા લોજહે કહે (૫) કુલ. તેના વંશવાળા કુલ કહેવાયા. (૬) અળડો. તેના વાળા અળડા કહેવાયા. અને (૭) રણમહાલ. તેના વંશવાળા કહેવાયા.

રણમહાલની પાંચમી પેઢીએ દેદા નામોરી થયો, અને કુવર રણમહાલ થયો. આ રણમહાલને આસમાં મોરાર્ણ મળ્યું તે ઉપરાંત તેણે પોતાની બહાદુરીથી મજ્જુકાંઠા તરફનો કે પ્રદેશ પણ પોતાને હસ્તકે કરી લીધો હતો તેના સામંતો સરદારો પણ બધા એક સરળા અને શૂરવીર હતા. આથી રણમહાલ ત્યાં હાથ નાખતો, ત્યાં તે અવશ્ય ફતેહ પામતો.

હુહો—રૂડો રણમહાલ રાજવી, રૂડો રણ-તોખાર,
રૂડી ટોળી રાવતાં, સરળ સરજનહાર.

રણમહાલ મહાત્મ દાનવીર અને વિદ્યા-કળાની કદર બધા રાજવી હતા ઉપરાંત તે એક સારો વિદ્વાન અને કવિ પણ. એક દિવસ રણમહાલ પોતાના સરદારો અને સામંતો વચ્ચે હતા, અને વિદ્યા-વિનોદની વાતો ચર્ચી રહ્યો હતો એટલામાં દ પાસેથી શું માગવું એવી વાત નીકળતાં તે બોલ્યો:—

હુડો—સારા સુરો ફૂલસરો, પાનાં ખીડા હાથ,
ઉડણુ તુરી મુચંગ ધણ, એતી મંડો આથ.

સાનાર્થ—ચુદર પ્રખેના ગુચ્છ, પાનના ખીડા, જાણે આકાશમાં
હડતો હોય એવો મોડો, અને સદગુણી સ્ત્રી, એટલીજ પૂંછ હું પ્રભુ પાસે
માથું છું.

રણુમદ્દલનો આ હુડો સાલણીને કચેરીમાં બેઠેલા લાયાતો
અને સામતોને ગાહુ ગાહુ લાગ્યું. ઇશ્વર પાસે માગવા યોગ્ય વસ્તુ-
ઓમાં રણુમદ્દલએ તેમને યાદ કરેલા ન હોવાથી તેમને રીસ ચડી.
તેમને વિચાર થયો કે જેમના માથા સાટે રણુમદ્દલએ આટલો ધણ
પ્રાપ્ત કરેલો છે, તેમને તો તે કદી જોટા મનથી પણ સલામતો
નથી આ વાત એમના હૃદયમાં ખૂચવા લાગી આથી તે સઘળા
તેજ વખતે રણુમદ્દલની કચેરીનો ત્યાગ કરી ગયા.

જઘા લાયાતો તેમજ સામતો એકાએક કચેરી છોડીને શા
માટે બેઠી ગયા, તેનું કારણ નિખાલસ હૃદયના રણુમદ્દલના સમ-
જવામાં આવ્યું નહિ ખીજે દિવસે રણુમદ્દલ કચેરીમાં બેસી બેસી
ને ઘાક્યો, છતાં એક પણ લાયાત કે સામત પાધરા થયો નહિ.
હવે રણુમદ્દલને વહેમ પડ્યો, કે એ લોકોને જરૂર કંઈક 'જોહું'
લાગેલું છે.

રણુમદ્દલ સોઢાવશમાંથી પરણેલો હતો જેવો તે વિક્રાન અને
વિદ્યા-વિનોદી હતો, તેથીજ તેની સોઢીરાણી પણ હતી તેજ દિવસે
રણુમદ્દલએ કચેરીમાં બનેલી સઘળી ખીના સોઢીરાણીને કહી સંભ-
ળાવી રણુમદ્દલનો હુડો સાલગવાજ સરદારોના આંધ્યા જવાતું
કારણ આ ચતુર રાણી જાણી ગઈ સોઢીરાણીએ રણુમદ્દલને કહ્યું,
કે આવતી કાલે સઘળા સરદારોને કચેરીમાં બોલાવીને તમારા હુડા
માં થોડો ફેરફાર કરીને આ પ્રમાણે બોલજો.

હુડો—સારા સુરો ફૂલસરો, પાનાં ખીડા હાથ,
ઉડણુ તુરીને મુચંગ ધણ, લાખિયાં કેરો સાથ.

સોઢીરાણીની આવી ઉંચા પ્રકારની શુદ્ધ જોઇને રણુમદ્દલ
આનંદિત થયો ખીજે દિવસે કચેરીમાં જઈને તેણે સઘળા લાયાતો

અને સરદારોને કચેરીમાં બોલાવી લીધા. કચેરી ચીકાર બરાબ જતાં રણુમહાજીએ સોદીરાણીના કહેવા મુજબનો હુકો તેમને કહી સંભળાવ્યો. તે સંભળીને સઘળા ભાયાતો પાછા આનંદ અને ઉલ્લાસમાં આવી ગયા. સૌની રીસ ઉઠી ગઈ. અને તેઓ રણુમહાજી પર રાજરાજ થઈ ગયા.

એક દિવસ રણુમહાજી સોદીરાણીના મહેલમાં વિદ્યાનાં વિષયો પર આનંદી વાર્તાલાપ કરતો બેઠો હતો. એટલામાં સાચો આનંદ કયો એ વિષે વાત નીકળતાં સોદીરાણી બોલી:—

હુકો—ભાદરવામાં ભેંસ વિચ્છાએ, ભરેઆ મહીરા મદ્ય,
નારી નામે પિય પીએ, તો માથે ઘેઘટ.

ભાવાર્થ—ભાદરવા માસમાં ભેંસ વિચ્છા હોય, મહીયી ગોળા ભર્યા હોય, એ વખતે સ્ત્રી પામ અને પુરૂષ પીએ એના જેવો આનંદ એક પણ નથી.

સોદીરાણીની આ વાણી રણુમહાજીને યોગ્ય જણાઈ નહિ, તે બોલ્યો, રાજપૂતોને માટે સાચો આનંદ એ નથી પણ આ છે:—

હુકો—કમર કટારી વંકડી, નહિ ઘોડલે ઘટ,
એક દશાંને આપડે, ગારલ ઇ ઘેઘટ.

ભાવાર્થ—કમરમાં વાંકડી કટારી હોય, અને જેના ઘોડામાં પણ કંઈ મણા ન હોય, એવો એક વીર દશને પહોંચી વળે, એજ રાજપૂત બચ્ચાનો માવો આનંદ છે.

સોદીરાણીએ વિચાર્યું, કે તેના પ્રથમના હુકાથી રણુમહાજીએ તેને રણુગાર-પ્રિય માની લીધેલી હશે. રણુમહાજીના હૃદયની એ ચંકાતું સમાધાન કરવાના ઉદ્દેશથી તે રાજપૂત ધર્મની વ્યાખ્યા કરતી બોલી:—

હુકો—પગ પલંગ પગ પાગડે, કાં દુરગ્ગન કેરી પ્રહ,
માંછે સમવાડો હોય તો, જશ ખાંડારી મઠ.

ભાવાર્થ—રાજપૂત વીરો એક પગ પલંગ પર અને બીજો ઘોડાના

પાગડા પર હોય, અથવા દુર્જનની પુકે હોય. જો ઇશ્વર સાનુકુળ હોય રાજપૂતનો મથ તેની ત'વારની ગૃહમાંજ રહેલો હોય છે,

સોદીરાણીને આ વિદ્વતાપૂર્ણ હુકો સાંભળીને રણમદ્દલના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ તે સોદીરાણી પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. અને તેને જે જોઈએ તે માગી લેવાનું ફરમાન કર્યું. હાથમાં આવેલી આ સુંદર તકનો લાભ લઈ લેવા તરતજ સોદીરાણી બોલી બિટી, કે “મારા ઉપર તમારે બીજી સ્ત્રી લાવવી નહિ.”

સોદીરાણીની આલાકી જોઈને રણમદ્દલ પોતાના હાસ્થને રોકી શક્યો નહિ. તેણે હસતાં હસતાં રાણીની એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો રણમદ્દલની આવી મસ્કરીરૂપ કબુલાતથી સોદીરાણીના મનને સંતોષ થયો નહિ. રણમદ્દલનું વિલક્ષણ હાસ્થ સોદીરાણીના અંતરમાં તીરની પેઠે પેસી ગયું. તેના હૃદયમાં રણમદ્દલના પ્રેમ વિષે વહે. મની એક રૂખા રહી ગઈ

રણમદ્દલનાં પરાક્રમેની વાતો અમદાવાદમાં પાદશાહને કાને આવતાં, તેણે પોતાના અમીર ખિલથીખાનને તથા આમરણના સુમા મલેક લત્તીફને મોકલાવીને રણમદ્દલનું મેડાં જોવા માટે તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો રણમદ્દલ પાદશાહના તેડાને માન આપીને તેની મુલાકાત માટે અમદાવાદ પહોંચી આવ્યો રણમદ્દલનું મદ્દલ જેવું મજબુત શરીર તથા તેજસ્વિતા જોઈને પાદશાહ અતિ પ્રસન્ન થયો. તેણે પોતાની ‘કનક-વીજળી’ નામક જશવતી તલ્વાર તથા પોશાક રણમદ્દલને હોટ આપ્યા થોડા દિવસ પાદશાહની મહેમાની આપીને રણમદ્દલ પોતાને વતન આવવા આલતો થયો અમદાવાદથી બહાર નીકળતાંજ સોદી રાણી તેના સ્મૃતિપટ પર ચડી આવી તેણે તેજ દાણે પોતાના અશ્વને વાસુવેગે મોરારણા તરફ મારી મૂક્યો

રણમદ્દલ જ્યારે મોરારણે આવ્યો, ત્યારે તેનો ઘોડો થાકથી હોથપોથ બની ગયો હતો આથી રાજ્ય-મહાલયમાં પહોંચતાંજ સોદી રાણીને જોઈને તે બોલ્યો:—

હુકો—તન તાજણે તોડ્યો, મુખ તોડ્યો લગામ,
આ મૃગનેલી કારણે, જે તોડ્યો કેદાણ.

સાવાર્થ—આ મૃગનયનીને માટે મેં મારા અશ્વનું આખું શરીર ચા-
લુકથી તોડી નાખ્યું. અને લગામ ખેંચી ખેંચીને તેનું મોં પણ તોડી નાખ્યું.

રણમંદલથી પોતા પ્રત્યેનો આવો અતૂટ સ્નેહ જોઈને સોઠી
રાણી અત્યંત દુર્ધિત થઈ ગઈ. રણમંદલની સ્નેહ સંજિતામાં તેનો
પ્રથમનો વહેમ ક્યાંએ વહી ગયો !

(૨)

વરસંગદેવ ઝાલો.

રણમંદલ જેવો શૂરવીર હતો તેવોજ તે દાનવીર પણ હતો.
સાટ-ચારણાદિ માગણુ વર્ગના લોકો તેની દાતારી પર તન મનથી
કુરબાન થતા. એક દિવસ એક ચારણે આવીને રણમંદલના મસ્તક
પરની પાથડીની માગણી કરી. ચારણની આવી વિચિત્ર માંગણી જો
ઈને રણમંદલને નવાઇ લાગી તે બોલ્યો, “ ચારણ દેવ ! તમે
માગણુ વર્ગના રહ્યા એટલે તમને મસ્તક નમાવતાં વાર લાગે નહિ.
અને અમારું મસ્તક નમે તો પૃથ્વી પરજે તથા માટે મસ્તકની
પાથડી સિવાય બીજું જે કંઈ જોઈએ તે માગી લો ”

આશ્ચર્ય ચારણરણમંદલની વાત માને તેમ ન હતું. તે બોલ્યો,
“ દાતાર ! હું કંઈપણ પણ આપનું મસ્તક નમાવીને આપના ઉ-
ચ્ચત્વળ નામને કલંકિત નહિ કરું, તેની પુરેપુરી ખાતરી રાખશો.”

ચારણનો અત્યાશ્રહ જોઈને રણમંદલએ પોતાના મસ્તક
પરની પાથડી ઉતારીને તેને પહેરાવી દીધી. એ ઉપરાંત બીજું પણ
ઘણું દાન આપીને તેણે તેને સંતુષ્ટ કર્યો. ચારણના હર્ષનો ખાર
રહ્યો નહિ તે રણમંદલની દાતારીનાં શુભગાન ગાતો ભાંચી વિ-
દાય થયો.

એક વખત એજ ચારણ ફરતો ફરતો ઝાલાવાડમાં આવેલા
અજમેર ગામમાં વરસંગદેવ ઝાલાના દરબારમાં જઈ ચલ્યો. દેદા
રણમંદલની બેન આ વરસંગદેવ ઝાલાના ઘરમાં હતી. વરસંગદેવ
ઢોઈની કીર્તિ સદન દરી ચક્રે નહિ એવો અહેખો હતો. ચારણ તો
વરસંગદેવના દરબારમાં આવીને તેને મસ્તક નમાવ્યા વગરજ આશી-

વાદો ઉચ્ચારવા લાગ્યો. ચારણની આ વિલક્ષણ રીત જોઈને ઝાલા રાજાને નવાઈ લાગી. તે બોલ્યો “બારોટજી, તમે રામરામ કયાં વગરજ આશીર્વાદોના હુકા બોલવા મંડી પડ્યા છો, તે તમારા કાંધમાં લોહાનો ખીસો ઠોકેલો છે કે શું ?”

ચારણ વરસંગદેવનો ગાંજ્યો જાય એવો ન હતો. તેણે કહ્યું “વરસંગદેવ ! મારા કાંધમાં ખીસો તો મોટો છે. અને તે મારા મસ્તક પર રહેલી દેદા રણુમહાજીની પાઘડી. રણુમહાજીનું મસ્તક સદા સર્વદા અણુનમ હોવાથી તેની પાઘડી પણ કોઈને, નમે તેમ નથી.”

ચારણની વાણીએ વરસંગદેવ પર ઝાટકાનો ઘા ઠર્યો. રણુમહાજીની કીર્તિ સાંભળી તેના અંતરમાં આગ સળગી. તે બોલ્યો “ચારણ દેવ ! હવે રહેવા દો ! એ રણુમહાજીઓ અમારાં વાછરડાં તગડનો ફરે છે એજ કે બીજે ?”

વરસંગદેવની વાત ચારણને ઝેર જેવી લાગી રણુમહાજી જેવા એક અઠગ દાતારનું અપમાન થતું તે સહન કરી શકે તેમ નહતું. તે તેજ દાણે ઝાલા રાજાના દરબારમાંથી પાછો ફરતાં બોલ્યો, કે “જે એ રણુમહાજી હશે તો તારાં વાછરડાં તગડતો ફરશે, અને જે ખરેખરો રણુમહાજી હશે, તો તારી સવેળા ખગર લેશે.” આટલું કહેતાંજ ચારણ વરસંગદેવની ઠેચરીને ત્યાગ કરી ગયો ત્યાંથી સીધો તે મોરાણે દેદા રણુમહાજીના દરબારમાં આવી પહોંચ્યો, અને છુલ્લું અવાજે પોકારી બોલ્યો:—

હુહો—રણુમહાજીયા રણુમહાજી, અજમેરે ઉધાપ,
દળ-વાદળ વાળી લમ, વરસંગદેવીઆથ.

ભાવાર્થ—હે રણુમહાજીયા ! તું ખરો રણુમહાજી બનીને અજમેર ઉધાપની નાખ, અને તારું કટક લઈ જઈને વરસંગદેવના અભિમાનનો નાશ કર.

રણુમહાજી ચારણના હુકાનો ભાવાર્થ ખરાબર સમજી ન શકવાથી તેણે તેને ખરેખરી હકીકત પૂછવા માંડી. ચારણે તેને સવિસ્તર હકીકત કહી સાંભળાવી, અને તેને વરસંગદેવ પર ચડાઈ લઈ જવા ઉત્તેજિત કર્યો. વરસંગદેવનું ઘમંડ જોઈને રણુમહાજી રકત પણ

ઉછાગી ઊઠ્યું. તરતજ તેણે વરસંગદેવ જાલાનો મદ ઉતારવા લશ્કર તૈયાર કરી જાલાવાડ તરફ દૂર કરવા માંડી.

હુહો—હરડો ઘોડો પકાણેએ, કર કસેએ કપ્પાણ,
લાંબે કોરરા કુંગરા, લાંબે એન સુરતાણ.

ભાવાર્થ—કોરના કુંગરા ભાંગનાગે, અને સુન્દાનોના દગને દગનારે રણમસ્તજ, હાથમાં ધનુષ્યઆણુ લઈ હરડો ઘોડો પકાણીને ચડી નીકળ્યો.

રણમસ્તજનું સૈન્ય નોખત-નિશાન સહિત અજમેરની પાદરે આવી પહોંચ્યું. અહીં આવતાંજ રણમસ્તજએ વરસંગદેવ જાલાને રણમથદાનમાં જહાર પડવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

રણમસ્તજ દેદાનું સૈન્ય ખરેખર આવી પહોંચેલું જોઈને વરસંગદેવ વિભાસલુમાં પડ્યો. રણમસ્તજ આમ એકાએક ચઢી આવશે એવો તેને કાર્પ્તવેય ખ્યાલ ન હતો. તેના સૈનિકો અને સરદારો પણ હાલ અજમેરમાં ન હોવાથી તે અત્યંત મુંઝવણમાં આવી પડ્યો. ઉતાવળાં વચનોથી કેવી ભયંકર આફતો આવે છે, તેનું તેને હવે જ્ઞાન થયું. તેણે પોતાની મુંઝવણ રણમસ્તજની એન જાહેર રાણી પાસે રજુ કરી. જાહેર રાણી ડાહી હતી. તેણે પોતાના પતિને આ સંકટમાંથી ઉગારી લેવા પોતાના મહેલમાં બેસાડી રાખ્યો.

ઘોડીજવારમાં ‘માર માર’ કરતું રણમસ્તજ દેદાનું લશ્કર શહેરમાં દાખલ થઈ ગયું, અને ચારે બાજુ લટકાડ મચાવવા લાગ્યું. રણમસ્તજ પોતાના ચૂરવીર સામંતો સહિત હાથમાં નાગી તલ્વાર સાથે વરસંગદેવ જાલાને શોધતો રાત્ર્યમહાલયમાં આવી પહોંચ્યો. આ વખતે રણમસ્તજની જોડેન તેને આડી ફરી આવી. તે પોતાના વીર બંધવનાં ઓચારણાં લઈને પોતાનો મુઠો સલામત રાખવા તેને વીનવવા લાગી. જોડેનની વીનવણીથી રણમસ્તજ દેદાનો તમામ ક્રોધ ઝમી ગયો. તે તેજ દણે જોડેનનું વચન માન્ય રાખીને પોતાના સરદારો સાથે ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

(૩)

આણી વેલ.

રણમદ્દલ અજમેરથી પોતાને ગામ મોરાણા જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં તેણે ત્યાં મુકામ કરેલો હતો, ત્યાંથી થોડે દૂર એક ખીજ ધાવણી તેના જોવામાં આવી. તપાસ કરતાં તેને જણાયું, કે સાંગણ વાઢેરની કુંવરીનું આણું પાદશાહને વરાવા માટે અમદાવાદ જાય છે. પાદશાહના જોક્ષથી ડરી જઈને સાંગણ વાઢેર પોતાની પુત્રીની ધન્યતા ઉપરાંત તેને પરાણે પાદશાહને વરાવવા મોકલાવેલી હતી પરંતુ એ બહાદુર રાજપૂત કુમારિકા પાદશાહી સૈન્યને ચાપ આપી છટકી જવાનો વિચાર કરી રહી હતી. ત્યારે તેણે જાણ્યું, કે સામે પડેલી ધાવણી દેદા રણમદ્દલની છે, ત્યારે તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. રણમદ્દલ દેદાનાં પરાક્રમેની ઘણી વાતો અત્યાર લગી તેના કાને આવી ચૂકી હતી. એ રણમદ્દલ કેવોક છે, તે જોઈ આવવા તેણે પોતાની દાસીને મોકલાવી. દાસી રણમદ્દલની અપૂર્વ તેજસ્વિતા નિહાળીને છદ્ધ થઈ ગઈ. પોતાની બાઈ પાસે આવીને રણમદ્દલના અથાગ સૌન્દર્યની પ્રશંસા કરતી તે કહેવા લાગી:—

દુહો—મુવર્ણ સરખી મુખ છતાં, રાજહંસ સમ ચાલ,
સુરજ સરખી આંખડી, રણવંદો રણમાલ.

રણમદ્દલની પ્રશંસા સાંભળીને સાંગણ વાઢેરની કુંવરીને ખાતરી થઈ કે, તેને તેની ભયંકર આકૃતમાંથી રણમદ્દલ જરૂર ઉગારી લેશે. આથી તેણે પોતાની દાસી મારફત સઘળી હુકીકત રણમદ્દલના કાન પર મૂકી. અને કસાઈવાડેથી ગાયને છોડાવવા તેણે તેને આથહ બરી વિનંતિ કરી. શરણાગતને રક્ષણ આપવાનો રાજપૂત ધર્મ રણમદ્દલના રામેરામમાં ભરેલો હતો. તેણે તે દાસીને તેની બાઈનું રક્ષણ કરવાની સંપૂર્ણ ખાતરી આપી, અને તેની સાથે તેને જે જે સૂચનાઓ કરવાની હતી, તે પણ કરી દીધી. દાસી રાજ્યતી આ શુભ વર્તમાન તેની બાઈને જણાવવા એકદમ દોડી ગઈ.

હવે રણમદ્દલએ એક નવી સુકિત રચી તેણે આણું લઈ જનાર સરદારને તેના ઘોડા પોતાના ઘોડાઓ સાથે દોડાવવાનું આમંત્રણ

આપ્યું. પેલા સરદારે બાઇની પરવાનગી લઈને ઘોડા-દોડની શરત માટે કબુલાત આપી. અને જાને તરફ તેની તૈયારીઓ ચાલવા માંડી.

રણમહલજીએ પોતાના ઉંચામાં ઉંચા કચ્છી ઘોડાઓ શરતના મયદાનમાં ઉભા કર્યા. પાદશાહી આણના પણ સારા તેજદાર ઘોડાઓ આવી પહોંચ્યા. કચ્છી અને કાકિયાવાડી અવેળાનું પાણી જોવાને સૌનાં મન તલસ્પી રહ્યાં સમય થતાંજ દોડ શરૂ કરવાની તૈયારી થઈ, અને જાને પક્ષના માણસો એ દોડ જોવાને ધસારાખંધ આવવા લાગ્યા. પાદશાહી રસાલાના સઘળા માણસો જ્યારે આ ઘોડા દોડનો તમાશો જોવામાં તટસ્વીન બની ગયા હતા, ત્યારે રણમહલજીના કેટલાક માણસોએ સાંગણ વાંદેરની કુંવરીને રથમાં બેસાડીને રથને પૂરવેગથી મોરણના માર્ગે ચાલતો કર્યો.

આ તરફ ઘોડાદોડ પુરી થતાં જ્યારે પાદશાહી મેલાણ ઉપાડવાનો વખત આવ્યો, ત્યારેજ જાણવામાં આવ્યું કે બાઈ તો તંજુમાંથી ગેબ થઈ ગએલી છે. રણમહલજીની સુક્તિનું રહસ્ય હવે શાહી સૈન્યના સરદારો સમજી ગયા તેમજ તરતજ અર્ધા માણસો બાઈ પછવાડે મોકલાવ્યા, અને અર્ધા માણસો સાથે રણમહલજી પર હુમલો કર્યો. પરંતુ રણમહલજી આવા હુમલાથી ડરી નથી તેવો ન હતો. તેણે પણ પાદશાહી સૈન્યનો ગહાદરીથી સામનો કરવા માંડ્યો આ બપોળખીમાં જાને પક્ષના ઘણા માણસો કામ આવી ગયા બાકી રહેલા પાદશાહી સૈન્યને આજરે વીલે મોઢે અને ભાંગતે પગે અમદાવાદ તરફ ઉપડી જવાની ફરજ પડી.

સાંગણ વાંદેરની કુંવરીનું આણું રણમહલજીના સામંતોની કુશળતાથી સહીસલામત મોરણે આવી પહોંચ્યું. પરંતુ આ નવિન ઘટના નિહાળીને સોદી રાણીના હૈયામાં ક્ષાણ પડી. રણમહલજીનું તે દિવસનું વિલક્ષણ હાસ્ય હવે લાયકર સ્વરૂપે સોદીરાણીને ડરાવવા લાગ્યું. તેને વિચાર થયો, કે રણમહલજી હવે સાંગણ વાંદેરની કુંવરી જોડે પરણવા વિના રહેશે નહિ. આવો વિચાર માત્ર પણ સોદી રાણીને માટે અસહ્ય હતો આ કારણથી તેણે પાણી પહેલાંજ પાળ બાંધવા માંડી. પોતાના બે કુંવરોને સાથે લઈને તે પોતાને પિચ્છેર ચાલતી થઈ.

રણમદ્દલજી પણ ખીજેજ દિવસે મોરાણે આવી પહોંચ્યો. પણ સોદીરાણી વગરનું મોરાણું તેને જાણે ખાવા ધાતું, હોય, એવું જણાયું. આ કારણથી તે તેજ દિવસે પોતાના ઘોડા સરદારો સાથે સોદી રાણીને મનાવવા ઉપડી નીકળ્યો.

(૪)

મલેક લત્તીફ અથવા પીર દાવદશાહ.

રણમદ્દલજી ચાલતાં ચાલતાં જ્યારે આમરણની પાદરે આવ્યો, ત્યારે આમરણના થાણામાં રહેલા પોતાના મિત્ર પાદશાહી સૂખા મલેક લત્તીફને મળી, પાદશાહ હવે શું કરવા ધારે છે તેની માહિતી મેળવવા તે પોતાના માણસો સાથે શહેર તરફ ચાલવા લાગ્યો.

આમરણને થાણે રહેલા પાદશાહી સૂખા મલેક લત્તીફનો કારભારી પ્રથમ એક વાણીઓ હતો. મલેક લત્તીફે આ વાણીઆને કંઈ કારણસર કાર મારી નાખ્યો હતો. આથી મલેક લત્તીફનું કારભારું હવે એ વાણીઆનો પુત્ર ચલાવી રહ્યો હતો. એ વધિકપુત્ર પોતાના ખાખતું વેર વાળવા માટે મલેક લત્તીફના પ્રાણ લેવાની કોઈ યુક્તિ શોધતો હતો. જ્યારે રણમદ્દલજી આમરણની પાદરે આવ્યો, ત્યારે આ છોકરાની તેના પર દ્રષ્ટિ પડી. હુમણાં જરાજર લાગ આવેલો જાણી, એ હુમ્યા વાણીઆએ આજની સુંદર તક સાધી લેવાનો વિચાર કર્યો. તેણે રણમદ્દલજીને ઉલો રાખીને કહ્યું, કે “જે માણસને મળવા માટે તમે આટલા બધા ઉમંગથી જાઓ છો તે માણસ પાદશાહના હુકમથી તમને મારી નાખવાની ત્રેવડ કરી રહ્યો છે. માટે ચેતતા રહેજો.”

વાણીઆની આ વાત રણમદ્દલજીના માનવામાં આવી નહિ. પણ વાણીઓ પૂરો હતો. તેણે હવે નવી જાળ બિલાવવા માંડી. રણમદ્દલજીને પાદશાહે લોટ આપેલી કનકવીજળી નામની તલ્વાર મલેક લત્તીફે જોએલી ન હોવાથી, એ તલ્વાર જોવાને તે અતિ ઉત્સુક હતો; તે વાત આ વાણીઆના જરાજર લક્ષમાં હતી. આથી તેણે રણમદ્દલજીને કહ્યું, કે “તમે મારી વાત જાણે ન માનો, પણ એટલું યાદ રાખજો, કે મલેક લત્તીફ જે તમારી તલ્વારની માગણી કરે, તો તમે

તેજ વખતે સાવધાન બની જાએ, અને સગજજે કે વાણીઓ સાથે હતો." આટલું કહેતાંજ તે તરત પાછો પોતાને રસ્તે ચાલતો થયો.

રણમહાજીને હવે મલેક લત્તીફની પોતા પ્રત્યેની વફાદારી પર શક પેદા થયો છતાં તે તેનાથી કરીને પાછો ફરે તેવો ન હતો તે વાણીઆની વાતને પોતાના મનમાં રાખીને ત્યાંથી ત્રીધો મલેક લત્તીફ પાસે પહોંચી ગયો.

રણમહાજીને આમ અચાનક આવી ચડેલો જોઈને મલેક લત્તીફ તેને આનંદથી મળ્યો, અને તેનો આદર સત્કાર કર્યો પછી બંને જણુ જુદા જુદા વિષયો પર વાર્તાલાપ ચલાવવા લાગ્યા. મલેક લત્તીફને રણમહાજીની તત્વાર જોવાની ઘણીજ ઉત્કંઠા હોવાથી, તેણે તેની પાસે તત્વારની માગણી કરી. રણમહાજીને વાણીયાની વાત યાદ આવી. તરતજ તે સાવચેત બની ગયો. તેણે પોતાની તત્વાર આનમાંથી બહાર કાઢી તેની મૂઠ પોતાના હાથમાં પકડી, અણી મલેક લત્તીફ તરફ કરી તેને તે બતાવવા લાગ્યો. આમ તત્વાર સંરખી રીતે જોઈ શકાય તેમ ન હોવાથી, મલેક લત્તીફ હોસમાં ને હોસમાં તે તત્વાર રણમહાજીના હાથમાંથી લઈ લેવાને પોતાની તરફ ખેંચવા માંડી. રણમહાજીનો વહેમ પણે પણે વધવા લાગ્યો. તેને વાણીઆની વાત તદ્દન સાચી જણાવા લાગી. મલેક લત્તીફ તેના પર ઘા કરે તે પહેલાજ તેને ટુંકા કરી નાખવાનો નિશ્ચય રણમહાજીએ કરી લીધો તેણે તેજ પણે પોતાની તત્વાર મલેક લત્તીફના હાથમાંથી છીનવી લીધી, અને તરતજ તેના મસ્તક પર તત્વારનો ઘા કર્યો. રણમહાજીના એકજ ઝાટકાથી મલેક લત્તીફનું માથું દૂર જઈને પડ્યું. મલેક લત્તીફનું મગ્નક તેના ધડ ઉપરથી દૂર થતાજ તેનું ધડ ઊડીને ઉડુ થયું, અને કમરે બાધેલી તત્વાર જેવી કહાડીને પોતાનું કે પારકું કંઈ ન જોતા ઝડપવા લાગ્યું ઉભય પક્ષના માણસો એકદમ ઊડી પડ્યા, અને મોટી ઝપાઝપી ચાલવા લાગી. આ ધીંગાળામાં બન્ને બાજુના ઘણા માણસો કામ આવી ગયા. મલેક લત્તીફનું ધડ ચાલતાં ચાલતાં આમરણુ ગામની બહાર આવેલા એક તળાવની પાસે આવીને પડ્યું. *

* જ્યાં મલેક લત્તીફનું ધડ પડ્યું ત્યાં એક રોજે ચણાવવામાં આવ્યો

આ ધીંગાણામાંથી જયેલા માણસોને સાથે લઇને રણમહાલ
ત્યાંથી પાછો સોદીરાણી પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તેજ દિવસે તેણે
સોદીરાણીના રથને પકડી પાડ્યો. સાંગણ વાઢેરની કુમારી સંજંધી
સઘળી હકીકત તેણે સોદીરાણીને સવિસ્તર સમજાવી, તેને મનાવી-
ને ત્યાંથી પાછી વાળી. સોદીરાણીના હૃદયનો વહેમનો પડદો ફર
થયો, અને સઘળાં પાછાં મોરાણાને માર્ગે ચાલવા લાગ્યાં.

મોરાણે આવી પહોંચતાં જ રણમહાલને વિચાર થયો, કે હવે
તેના પર પાદશાહની નજર એકદમ કરડી થઈ જશે એમાં શક
નહિ. વળી હાલમાં તેના સરદારો અને સામંતો પણ મરી ખૂટેલા
હોવાથી તેનું લશ્કરી જળ પણ ઘટી ગયું હતું. જ્યારે પાદશાહી
સૈન્ય તો તેના પર આજ આવે કે કાલ આવે, એવી કટોકટી ભરે-
લી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ હતી આથી જહાઠુર રણમહાલ મુંઝાઈ
પડ્યો. મોરાણામાં નિર્જળ જનીને રહેવા કરતાં, થોડો સમય કચ્છ
કંથકોટમાં ગાળી, તેના ભાઈઓ પાસેથી પુરતી મદદ લઈ આવવા-
નો તેણે નિશ્ચય કરી લીધો. તેજ દિવસે તે પોતાના સઘળા રસાલા
સાથે કંથકોટના માર્ગે પ્રતિ પ્રયાણ કરવા સાત શેરડાને * રસ્તે
ચાલતો થયો.

(૫)

વીરમૃત્યુ.

એક તરફ પાદશાહના આણની વેલ રણમહાલ અધવચ્ચેથી
વાળી ગએલ હોવાથી પાદશાહ તેના ઉપર ચડાઈ મોકલવાની તૈયારી

છે. અને તે આજ પણ દાવવશાહ પીરને નામે પૂજાય છે. ન્યાં એવું માયું
પડ્યું, તે સ્થાન આમરણના ગદની બાજુમાંજ આવેલું છે. કહેવાય છે કે
મલેક લત્તીફની માતા રણમહાલ દેદાની માની બહેન હતી, અને તેથીજ
તેનામાં શરૂ થઈને જૂઝવાની શક્તિ આવી હતી. દાવવશાહ પીરનાં સ્થાનકે
કચ્છમાં પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામા આવે છે.

* જુના વખતમા કચ્છ જોરેર પાસેથી પગ રસ્તે પરલે કાઠે જઈ
શકાયું હતું. આ રસ્તાને સાત શેરડાના નામથી ઓળખવામાં આવતો.

રી કરી રહ્યો હતો, એટલામાં રણમહાજીએ મલેક લત્તીફને પણ ઠાર કર્યાની વાત સાંભળીને પાદશાહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ, તેણે રણમહાજીને મારી લેવાને એક મોટી ફ્રાજ તેના પર મોકલી. પાદશાહી ફ્રાજ જ્યારે મોરાણે આવી, ત્યારે રણમહાજી કંથકોટ જવા માટે સાત શેરડાના માર્ગ તરફ ઉપડી ચૂક્યો હતો. આ જાળર શાહી સૈન્યના સરદાર ખિલચીખાનને પડતાં તેણે પોતાની ફ્રાજને રણમહાજી પાછળ ત્વરિત ગતિએ ફૂચ કરવાનો હુકમ કરી દીધો. સાગર સમાન શાહીસૈન્ય રણમહાજીને પકડી પાડવા માટે ત્વરિત ગતિએ ફૂચ-કંઠમ કરતું આગળ ધસવા લાગ્યું.

રણમહાજી આ વખતે સાત શેરડાને માળે* કચ્છ-અંતરજાર* પાસે આવી પહોંચ્યો હતો. અહીં આવતાં જ્યારે તેને જાળર પકડી, કે તેની પાછળ પાદશાહી સૈન્ય વાયુવેગે ધસ્યું આવે છે, ત્યારે તે આગળ જવાને બદલે પાદશાહી સૈન્યનો સામનો કરવા પાછો ફર્યો. આ વખતે અંતરજારમાં આહીરોના વિવાહ હોવાથી, ત્યાં આહીરોની સાત વીસુ જન આવેલી હતી આ સઘળા આહીરો પણ રણમહાજીની મદદે આત્યા પાદશાહી ફ્રાજનો લેટેા થતાંજ બંને પક્ષ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. આ વખતે ચારણ કવિ પાદશાહી સૂબાને રણમહાજીને ન છોડવા માટે સમજાવે છે કે—

૩૫૬.

ધીરા રો ધારો ઉર ધીરપ, કોપ્યો રણમદ્ધ કાલ કરાલ,
રાવણ-દળ પર રગત-લોચને, રામ-કટક ચડિયો રણમાલ.
રણમદલ રામ બલોચ રાવણ, થર કવિયણ ઘણા કથિઆ,
લંક-ફતેપુર સહે લોપરો, બેસાડરો રજપૂત બિઆ.
સાચી વાત સંસાર સદુ જાણે, રાવણ માથે કીધી રામ,
પેલે બાણ દંતા પાડે, સાહેબરો માતે સંગ્રામ.

રણવીર રણમહાજી અને પાદશાહી સૈન્ય વચ્ચે ખૂનખાર યુદ્ધ જામ્યું. બંને પક્ષના અનેક યોદ્ધાઓ સદાને માટે રણભૂમિને જોળે

* અહીં જુના વખતમાં આતણુ અર્થાત રેંટીઆ ચનાવવાનું સ્થાન હતું. તથા એક જાળનું જાડ હતું તેથી આ જામનું નામ આંતરજાર પડ્યું કહેવાય છે.

સૂતા. આ લડાઈમાં પાદશાહી સૂઝો પોતે તથા રણમંડિત પણ અ-
તુલ પરાક્રમ દાખવીને આખરે કામ આવ્યા તેમજ બહાદુર આહી-
રોની સાત વીસું જનના માણસો પણ લગ્નને માંડવડે મહાલવાને
બહલે રણ-માંડવડા પર કુરબાન બની પોતાનું નામ અમર કરી
ગયા આ યુદ્ધમાં રણમંડિતએ બતાવેલા અપૂર્વ વીરત્વનું વર્ણન
કરતાં ચારણ કવિ કહે છે કે:—

ઘમસાણ કરે આરાંખ દલ ઘાએ, ચાચર મધરા માલ ચડે,
ફક-પિયાલા ચારાન રાખમણ, પીએ એતા નર ઘોર પડે.
મહા મોતરીઃ મુરાહી ચારી, પ્યાલી ચારી કાલ કરાલ,
ચાએ એતા ચડે કબર પર, મધ ખારો ચારો રણમાલ.
પલક એકમાં પેખે પરચે, જાડેજા મધ પીધો જાસ,
મીરન પોતા હુરમા માંહે, પોતા પીર હજારા પાસ.

ବେସବ-ତୋରବ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

જેસલ અને તોળલ.

જામ દેદાના વંશમાં જેસલ એક મહા પરાક્રમી બહારવટીયો થયો. તે પોતાના બહારવટીયા મંડળ સાથે કચ્છ, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત આદિ પ્રદેશોમાંથી મોટી મોટી ધારો મારી લાવતો, અને અંતર પાસેના આંબલીઓના ઝુંડમાં લગાઈ રહેતો.

આ વખતે હાલનું અંતર શહેર સાત જુદા જુદા વાસમાં વહેંચાયેલું હતું. આ સાતે વાસ એ વળતે 'અજાડના વાસ' નામે ઓળખાતા. અંતર શહેરમાં હાલ સોરડીયાના વાસ નામે ઓળખાતું ફળિડું એ મુખ્ય વાસ હતો. તેનું તોરણ વિક્રમ સંવત્ ૧૦૬૧ માં કાઠી રાજપૂતો તરફથી બાંધવામાં આવેલું હતું એ વાસનો ઝાંપો હાલ અંતરની બહારમાં જ્યાં મોહનરાયજીનું મંદિર છે ત્યાં હતો. આ અજાડ વાસના નામ પરથી અહીં જે શહેર વસાવવામાં આવ્યું, તેનું નામ અંતર રાખવામાં આવ્યું. અંતરની બહાર ઉત્તર તરફ આવેલા આંબલીઓનાં ઝુંડ એ સમયે અતિ લાયકર અને એટલાં ખીચીખીચ હતાં, કે તેની અંદર સૂર્યનારાયણના કિરણો પણ ભાગ્યેજ પ્રવેશ કરવા પામતાં આ અતિ ગીચ વનનું નામ કજ્જલીવન રાખવામાં આવ્યું હતું. જેસલ જાડેજનો નિવાસ આ કજ્જલીવનમાં હતો આબુગાજીના પ્રદેશમાં તેની હાક વાગતી. એનું નામ સાંભળી, બહાદુરો પણ કંપી જતા. તેણે અસંખ્ય જાનો લૂંટી હતી, અગણિત આયોતું હરણુ કર્યું હતું, અને એવા અનેક પાપકર્મો કર્યા હતાં તેનાં અવળાં કાર્યોનો પાર ન હતો.

એક વખત આ જેસલ જાડેજો કાઠિયાવાડમાં લૂંટાટ ચલાવી રહ્યો હતો, ત્યારે તેને કાઠિયાવાડના એક કાઠીરાજાની તોરી નામની ઘોડીની અત્યંત પ્રયત્ન સાંભળવામાં આવી આથી તે તોરી ઘોડીને ચોરવા માટે કાઠીરાજાની ઘોડારમાં પહોંચી ગયો, અને ઘોડીને છાડી જવાનો લાગ શોધવા લાગ્યો.

કાઠીરાજ માતાપંથી હોવાથી તે ચોતાના શકતમંડળ સાથે તેજ વળતે ત્યાં પૂજન-કાર્યમાં લાગેલો હોવાથી જેસલને ઘોડી લઈ જવાનો લાગ મળતો ન હતો છતાં તેણે તક જોઈને ઘોડી છોડવા માંડી.

આ નવા માણસને જોઈને ઘોડી ચમકી ભડી તે નાચકૂદ કરવા લાગી અને જમીનમાં ખૂંચેલો ખીલો ઉખેડીને બહાર ન્હાસવા લાગી ઘોડીને ખીલા સાથે ન્હાસતી જોઈને તેના સાઇસે તેને પાછી વાળી સાઇસને ઘોડી સાથે આવતો જોઈને જેસલ ત્યાંજ ધાસ નીચે સંતાઇ ગયો પેલો સાઇસ ઘોડીને પાછી લાગ્યો, અને ઉખેડેલો ખીલો પાછો જમીનમાં ઠોકવા લાગ્યો. આ વળતે એવું બન્યું, કે એ ખીલો પરનારો જમીનમાં ઠોકવાને બદલે જેસલ જાડેજાની હથેલીમાંથી આરપાર નીકળી જઈને જમીનમાં ખૂંચી ગયો. પરંતુ આ બહાદુર બહારવટીયાના મુખમાંથી એક સિંહાર પણ બહાર આવવા પામ્યો નહિ. તે લયંકર વેદના સહન કરતો જેમનો તેમ છાનોમાનો પડી રહ્યો.

ન્યારે કાઠીરાજનું 'પૂજન-કાર્ય' સમાપ્ત થયું અને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો ત્યારે એક માણસની પ્રસાદી વધી પડી. આટલામાં કયાંક માણસ હોવો જોઈએ એમ વિચારી કાઠીરાજએ તેની તપાસ ચલાવવા માંડી. ઘણી જોળ કરતાં ઘોડારમાં વીધાયલા હાથ સાથે પડી રહેલા જેસલ જાડેજાની તેને લાગ લાગી. જેસલના હાથમાંથી ખીલો કાઢવામાં આવતાંજ તે છતંગ મારી ઉલો થયો. આ જોઈને કાઠીરાજને ઘણી નવાઈ લાગી તેણે તેને આમ સંતાઇ રહેવાનું કારણ પૂછતાં જેસલ જાડેજાએ સઘળી સત્ય હકીકત તેની પાસે રજૂ કરતાં કહ્યું, કે "હું તો તોરીને લઈ જવાના ધરાદાથીજ અહીં આવેલ છું."

આ કાઠીરાજનું નામ સાસતીયો હતું. તેને તોળલ અથવા તોરી નામની પરમ સિદ્ધિયાળી રાણી હતી. કાઠીરાજ મહાન સ-ક્તાત્મા હતો. તે કોઈની પણ માગણી પાછી ફેરવે એવો ન હતો. એણે વિચાર્યું, કે જેસલ તોરી રાણીની માગણી કરે છે તેણે તરતજ 'તથાસ્તુ' નો ઉચ્ચાર કરીને તોળલ રાણી જેસલ જાડેજાને સ્વાધીન કરી દીધી. ઘોડીને બદલે એક અત્યંત સ્વરૂપવાન સુંદરી

ગાંદરેથી વાળી ગાય, સતિ રાણી ગાંદરેથી વાળી ગાય રે,
બેન—ભાણેજા દૂલવ્યા, તોળાંદે રે,

એમ જેસલ કહે છે છ—પાપ૦

ત્રાડી સરોવર—પાળ, સતિ રાણી ત્રાડી સરોવર—પાળ રે,
ગાયો તરસી વાળિયું, તોળાંદે રે,

એમ જેસલ કહે છે છ—પાપ૦

જેતા માયાના વાળ, સતિ રાણી જેતા માયાના વાળ રે,
તેતા અવગુણ મેં કર્યા, તોળાંદે રે,

એમ જેસલ કહે છે છ—પાપ૦

જેનું નામ સાંભળીને ગર્ભવતીઓનાં ગર્ભ ગળી જાય એવો મહા જુક્તની જેસલ જાહેરે ગરીબ ગાય જેવો બનીને પોતાનાં પાપ પોકારવા લાગ્યો. એક તરફથી તેના અંતરની દુષ્ટતા નહીં યથા ગઈ, અને બીજી તરફ સસુદ્રમાંનું લયંકર તોફાન શાન્ત થવા લાગ્યું. એકજ પળમાં જેસલના જીવનમાં અઘાત પરિવર્તન થઈ ગયું. તેનું હૃદય તદ્દન પલટાઈ ગયું.

અંજાર પહોંચતાં જેસલ જાહેરે સતિ તોળલ પાસેથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવવા લાગ્યો, અને સતિનું પવિત્ર ભાવે પૂજન કરવા લાગ્યો. તે દુષ્ટાત્મા મટીને એક ખરેખરો ધર્માત્મા બની ગયો.

એક વખત જેસલ જાહેરે કંઈ કાર્યવશાત્ બહાર ગામે ગએલો હતો. પાછાથી તેને ત્યાં કોઈ પ્રભુ—સજ્જત મહેમાનો આવી પડ્યાં. મહેમાનોનું સ્વાગત કરવા માટે ઘરમાં પુરવી સાધન—સામગ્રી ન હોવાથી તોળલ મુંઝાઈ પડી તરતજ તેને સધીર નામના એક વણિક વેપારીની યાદ આવતા તે તેની દુકાને ગઈ, અને તેની પાસે જોઈતી ચીજોની માગણી કરી.

જેના સૌન્દર્ય પર ચંદ્રમા પણ થણી જાય એવી સતિ તોળલની અતિ સુકુમાર દેહ કળી જોઈને સધીરની આખમાં શયતાને વાસ કર્યો તેની ખુદ્દિ જગડી તેણે તોળલ પાસે પ્રેમ-યાચના કરી, અને રાત્રે આવવાનું વચન માગ્યું. સતિએ સધીરની માગણીના સ્વીકાર કર્યો અને રાત્રે આવવાનું વચન આપી, જોઈતી ચીજો લઈ તે ત્યાંથી વિદાય થયાં.

રાત્રિ પડતાં ધોધમાર વરસાદ પડ્યો ચડૂ થઈ ગયો. સતિ તો-
જલ વરસતા વરસાદે પોતાના વચનનું પરિપાલન કરવા સધીરને
ઘેર પહોંચી ગયા.

આવી મેઘલી રાત્રે પોતાનું વચન પાળવા માટે તોજલને આવી
પહોંચેલી જોઈને સધીરને નવાઈ લાગી. વગી વધુ નવાઈની વાત તો
એ હતી, કે તોજલ મુસળધાર વરસાદમા ચાલી આવેલી હોવા છતાં
તેના શરીર પર પાણીનું એક બિંદુ પણ પડ્યું ન હતું. આ ચમ-
ત્કાર જોઈને સધીરને પોતાની ભૂલ સમજાઈ તે મનમાથી જેવ કાઢી
સતિને પગે પડ્યો અને પોતાની દુઃખબુદ્ધિ માટે ક્ષમા-ચાચના કરવા
લાગ્યો. તે દિવસથી સધીર પણ સતિનો પરમ ભક્ત બની ગયો,
અને ધર્મ-ધ્યાનમા પોતાનો સમય ગાળવા લાગ્યો *

ડુંહો—તોજલે ત્રણ નવ તારિયા, સામતીયો ને મધીગ,
જેસલ જગનો ચોરડો, પંચમાં કીધો પીર.

આ વળતે જેમ કચ્છમા જેસલ અને તોજલ પવિત્રાત્મા ગ-
ણાતા હતા, તેમ શુજરાતમા રાવળ માલદેવ અને રાણી રૂપાદેવી
પવિત્રાત્મા તરીકે દીર્ઘ કૃતિ દેલાએલી હતી જેસલ જાડેજાએ રાવળ
માલદેવ અને રાણી રૂપાદેવી કચ્છ આવવા આમ ત્રણ આપેલું હોવાથી
તેઓ બંને કચ્છ અંતર આવવા માટે નીકળી ચૂક્યા હતા પરંતુ
તેઓ અંતર આવી પહોંચ્યા તેને આગલે દિવસેજ જેસલ અને
તોજલે સમાધિ લઈ લીધેલી હતી આ બનાવ જોઈને રાવળ માલ-
દેવ તથા રાણી રૂપાદેવ અત્યંત શોક-ગમન થયા જેસલ જાડેજાએજ
તેમને કચ્છમા બોલાવેલા હોવાથી તેઓ જેસલ અને તોજલની સ-
માધિ પર બેસી તેમને તેમના વચનની યાદ આપતા બચનની ધુન
લગાવવા લાગ્યા

“ જાડેજા રે વચન ચ ભારી વહેલા જાગજો હોજી.”

કહેવાય છે કે ત્રીજે દિવસે જેસલની સમાધિમાથી અવાજ
આવ્યો, તેથી સતુષ્ઠ થઈ રાવળ માલદેવ તથા રાણી રૂપાદેવ પાછા ફર્યા.

* અંતરમા જેસલ-તોજલની સમાધિઓ પાસે પગથિયા તરીકે આ
સધીર વાણીયાની સમાધિ આવેલી છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મોડ પીર.

(૧)

જામ અખડો.

જામ રાયધણના પુત્ર ગજણને એ કુંવર થયા. મોટો હાલો અને નાનો જેહો. જામ ગજણના મૃત્યુ પછી આ જાને ભાઈઓ વચ્ચે આસની વહેંચણ સંબંધમાં ઝગડો જાગ્યો. તેમની વચ્ચેનું વૈમનસ્થ દિન પ્રતિદિન વધતું ચાલ્યું. આ કારણને લીધે કુટુંબકલેશથી કંટાળીને નાના ભાઈ જેહાએ ખારાનો ત્યાગ કર્યો, અને તે લાખિયાર વીયરે આવીને પોતાના પીતરાઈઓને આશરે રહેવા લાગ્યો. આ જેહાને પણ કુંવર થયા. અખડો, સાડ અને રાયધણ.

હુહો—જેહો જામ ગજણનો, હુહો ગજણાણી,
હુહો રાયધણ થયો, અખડો જેહાણી,

ભાવાર્થ—જામ ગજણના કુંવર હાલો અને જેહો થયા. તેમાં હાલોનો રાયધણ થયો અને જેહાનો અખડો થયો.

જેહાનો કુંવર અખડો પણ પોતાના પિતાની માફક લાખિયાર વીયરામાંજ રહેવા લાગ્યો. પરંતુ લાખિયાર વીયરાની ગાદી ઉપર જ્યારે વહેણ જામ આવ્યો, ત્યારે વહેણ જામ અને અખડાને આપ-સમાં જાન્યું નહીં. અખડાએ વિચાર્યું, કે હવે અહીં રહેવામાં માલ નથી. આથી તે પોતાના ભાઈ સાડ અને રાયધણને સાથે લઈને લાખિયાર વીયરાને ઊડી સિંધ-નગરસમૈ તરફ ચાલવા લાગ્યો.

આ વખતે નગરસમૈની રાજ્યગાદી જામ ઘાહા લાખાણી પાસે હતી. આ ઘાહાના બાપે જામ ઘાહા બંદીચી પાસેથી નગરસમૈની ગાદી પચાવી પાડી હતી. આથી અખડાએ જામ ઘાહા લાખાણી પાસે જઈને સિંધ નગરસમૈમાં પોતાનો ભાગ માગતાં કહ્યું, કે નગરસમૈ-

ની ગાદી ઉપર અમારા દાદા લાખા અને લાખિયારનો બરાબર અર્ધો હુક પહોંચતો હોવાથી, તે લીધા વિના હું જવાનો નથી. આ વખતે અબડા પાસે લશ્કરી બજારની સારી જમાવટ હોવાથી, બમ ઘાહો લાખાણી વિચારમાં પડ્યો. બમ ઘાહો અબડાને કંઈ પણ આપવા તૈયાર ન હતો. આ વાતનો નિવેડો લાવવાને ચોવટો ચાલવા લાગી. આખરે એવો નિર્ણય થયો, કે બને જણાએ આ સુંઝવણનો અંત આણવાને દિલ્હીના પાદશાહની પાસે જવું, અને તે જે ચુકાદો આપે, તે બહાલ રાખવો. આવો નિશ્ચય કરીને આ બંને જણે દિલ્હી જઈને સઘળી હુકીકત પાદશાહ પાસે રજુ કરી. આ વખતે ઇસ્લામનો પ્રચાર જોર-શોરથી ચાલી રહેલો હોવાથી પાદશાહે એવો ફેસલો આપ્યો, કે બનેમાંથી જે ઇસ્લામી મઝહબ ગ્રહણ કરવા તૈયાર હોય, તે નગરસમેતી ગાદી ભોગવે. પાદશાહનો વચિત્ર નિર્ણય સાંભળીને અબડો વિચારમાં પડ્યો તે પુષ્પુરો ટેકીલો હતો. દુનિયાની રાજ્ય-સત્તાને બદલે પણ તે પોતાના ધર્મને તિલાંજલિ આપે, તેવો ન હતો. પરંતુ ઘાહો માત્ર આર્થીજ હોવાથી તેણે પાદશાહની ચરતનો સ્વીકાર કર્યો. ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરી તેણે નગરસમેતી રાજ્યગાદી પર પોતાનો હુક કાયમ કર્યો. આમ ઘાહને પાદશાહનું પીઠબગ મળી જવાથી, અબડો તેની સામે બળ બાંધવામાં ફાવે તેમ ન હતું. પાદશાહનો આ અવળો ઇન્સાફ સાંભળીને તે દિલ્હીથી નિરાશ હૃદયે પાઠો કર્યો.

એ અરસામાં સિ ધર્મ બહાઉદ્દીન નામના એક સૈયદે ઇસ્લામનો પ્રચાર પૂરવેગથી કરવા માંડ્યો હતો. સમા, સૂમરા, મોઢા, સમેલ, નોઢે, હંગિરા, નોતિયાર આદિ અનેક રાજપૂત જાતિઓને તેણે પોતાની કળા અને કુનેહથી ઇસ્લામમાં લેવા માંડી હતી.

બમ અબડો દિલ્હીથી પાઠો ફરતાં જ્યારે કચ્છના રણમાં આવ્યો, ત્યારે તાપ સખ્ત હોવાને લીધે, તેને અને તેના સાથીઓને અત્યંત તૃષ્ણા લાગી. સૌ ‘પાટી પાટી’ એવા પોકાર કરવા લાગ્યા. પણ રણના મધ્ય પ્રદેશમાં પાટીનું એક બિન્દુ મળવું પણ મુશ્કેલ હતું. આ વખતે બહાઉદ્દીન પીર તેમની સામે આવ્યો, અને મૌને પાણી પાઈને તેમને ઇસ્લામમાં આવી ગએલા હોવાનું જાહેર કર્યું. પરંતુ ધર્મ લેવી વસ્તુનો આમ નાચ થઈ જાય, એમ માનનાર બમ

અબડો ન હતો તે રણુ જોખંગીને પહેલીજ તકે યાત્રાનાં મોટાં મોટા ધામ પોતાના સઘના સગાથીઓ સાથે ફરી આવ્યો, અને આ રીતે આપત્તિકાળમાં થયેલ દોષનું તેણે નિવારણ કર્યું.

(૨)

મોડપીરનો જન્મ.

જામ અબડો પોતાના વિશાળ પશુધન સાથે નગરસમૈની હદમાંજ નિવાસ કરવા લાગ્યો આ વખતે કચ્છમાં દુષ્કાળ હોતા ત્યાં જઈ શકે તેમ ન હોવાથી, તેને સિંધમાં રહેવા સિવાય છૂટકો ન હતો આ લોકો નગરસમૈની હદમાં પોતાની આથી ચારતા હતા આથી જામ ઘાહા લાખાણીએ અમડાના માણસો ઉપર રોજ એક એક વચ્છ (પાડી) આપવાનો કાયદો બેસાડેલો હતો. અને આ લોકો અમૂટકે એ કાયદાનું પાલન કરી રહ્યા હતા.

એક વખત એક વાણીઓ જામ અબડાની વાંદમાં બેસીને બેઠીઓ લઈને તે વેચવા માટે આવ્યો. આ સમયે જામ અબડાની રાણી સોહાગદે આવડી ગર્ભવતી હોવાથી તેને બેર ખાવાની ઇચ્છા થઈ તેણે બેર વેચનાર વાણીઆને પોતાની પાસે બોલાવ્યો

હુહો—હુલી વાણીઈ આવેઓ, બેરેં ફાંટ લરે,
તે કે આવડી સોહાગદે, વિડી સફ કરે.

ભાવાર્થ—વાણીઓ બેરનો ખડીઓ લઈને આવ્યો, તેને સાફ કરીને સોહાગદે આવડીએ પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

સોહાગદે આવડી વાણીઆના બેર બેચ લાગી તે આખી બેચ માટે તેમણે બે-ચાર હમડીને તેણે તે પોતાના મોઢામાં નાખ્યા તેજ વખતે સોહાગદે આવડીને વાણીઆના બેર વગર કિંમતે ખાવાની મનાઈ ડરનારો કોઈ ગેળી અવાજ આવ્યો આસપાસ બીજી કોઈ ન હોવાથી બાઈને નવાઈ લાગી તેને ખાતરી થઈ, કે એ અવાજ બીજે કયાથી નહિ, પરંતુ તેના પેટમાંથીજ આવી રહ્યો હતો

હુહો—ખાજ ખયા બેર, ચાન્ડી સોહાગદે,
ત મારો મોઢેર, ખીર પડેમેં કેઓ.

ભાવાર્થ—સોહાગદે ચાવડીએ બોર ઉપાણા, કે તરતજ અંદરથી મોડપીરે તેમ ન કરવાનો અવાજ આપ્યો.

હુહો—ખાઈ બેર મં-ખા, કુરે કંકીરન છં,
અખડાણી અંદર વિઠે, કુંવર કંઈ ના.

ભાવાર્થ—અખડાણી કુંવરે અંદરથી ના કહી, કે માતા, કંકીરની માફક દામ આપ્યા વગર બોર નહિ ખા.

હુહો—ખાઈ જ ખાજે બેર, ત બેરેં ઢીજે મદ્દ,
માણક મેસો ન થીએ, સોન ન ચડે કિટ્ટે.

ભાવાર્થ—હે માતા, જો બોર ખાવા હોય, તો બોરની કિંમત આપવી જોઈએ કારણ કે જે માણક હોય, તે તો કદી પણ મેયું થાય નહિ અને સોના ઉપર કાટ ચડે નહિ.

આ રીતે મોડપીરે પોતાની માતાના ઉદરમાથીજ આ ચમત્કાર બતાવ્યો હતો. જન્મ અખડાના મોટા કુંવરનું નામ રાપડ હતું. અને તેની પછત્રાટે આ મોડ કુંવરને જન્મ થયો મોડપીરને બાવ્યાવસ્થામાં સૌ કુઠંધર કહીને બોલાવતા હતા

(૩)

જન્મ ધાહો લાખાણી.

જન્મ ધાહો લાખાણીને તેના કરાર મુજબ અખડા જન્મની વાઢ માથી રોજ એક એક વચ્છ આપવામાં આવતી હતી એમ કરતાં એક દિવસ ગુમાઆ નામના સગારનો વચ્છ આપવાના વારે આપ્યો આ ગુમાઓ સંગાર સૌ સાગારોનો પાગારો (મુખી) હતો. તે સાડને વાઈયાગે* હતો આ ગુમાઆ સંગાર પાસે એક વચ્છ હતી તેના પર તેની સાત લેસો દૂઝી હતી આથી એ વચ્છ સાત લેસોને ધાવી ધાવીને અત્યંત પુષ્ટ બનેલી હતી ધાહો જન્મના

* એ વખતે જન્મ અને તેના ભાઈઓના તાગામાં જુદા જુદા લેખો રહેતા, અને તેઓ પોતપોતાના સરદારને વાઈયાગે અર્ધાન પોતાની પેદારોનો અમુક ભાગ આપતા.

માણસોને આ વચ્ચે પસંદ પડવાથી તેઓ તેને લઈ જવા લાગ્યા. શુભાઆ સંગારે તેમને ળીછ વચ્ચે લઈ જવા કેટલુંએ સમજાવ્યું, પરંતુ ઘાહાના માણસોએ તેની એક પણ વાત માની નહિ. તેઓ વચ્ચેને ઉપાડીને ચાલતા થયા આ એક વચ્ચે જતાં શુભાઆ સંગારની સાથે હોંસો વસુકી જાય એમ હોવાથી, તે ઘાહા જામ પાસે ગયો, અને એ વચ્ચેને બહલે ળીછ લેવા તે તેને નમ્રતાપૂર્વક વીનવવા લાગ્યો. અભિમાની ઘાહા જામે શુભાઆ સંગારની વાત પર લેશ પણ લક્ષ આપ્યું નહિ. ઉલટું તેણે એ ગુપ્ત થયેલી વચ્ચેને તરત ઠેલ ઠરી નાખવા પોતાના માણસોને ફરમાન કરી દીધું. જામ ઘાહાની આટલી બધી બેપરવાઈ જોઈને શુભાઆ સંગારનું હૃદય ઉકળી ઉઠ્યું. તે તરતજ પાછો વાંદમાં આવ્યો, અને સઘળી હકીકત જામ અબડાના બાઇ સાડ પાસે રજુ કરી. ઘાહા જામનું આટલું શુભાન જોઈને સાડ અતિ ક્રોધાયમાન થઈ ગયો. તેણે ઘાહા જામનો ઘાટ ઘડી નાખવાનો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કરી લીધો.

ઘાહો જામ રોજ સાંજના સમયે નગરસમૈની બહાર આવેલા પોતાના બાગમાં ફરવા જતો. આ વાત સાડને લક્ષમાં હોવાથી, તે તથા શુભાઓ સંગાર બંને તક સાધીને ત્યાં પહોંચી ગયા. ઘાહો જામ એ વખતે પોતાના બગીચામાં આનંદથી ફરી રહ્યો હતો. સાડ અને શુભાઓ સંગાર એથીતા તેની પાસે ધસી આવ્યા, અને સાડે તેને તેજ વખતે પોતાની તલ્લવારના એકજ આટકાથી પૂરો કરી નાખ્યો.

હુહો—ઘાહો વચ્ચે સે મારઈ, જે તેં મૈયું મિડેં સત,

તેં કે સાડ મારેઓ, સિસી ડઈ લત.

સાવાર્થ—જેના પર સાત ભેંસો ફૂટતી હતી, તે પાડીને જામ ઘાહાએ મારી નાખી. તેથી સાડે જામ ઘાહાની ગરદન પર સાત દબને તેને કાર કર્યો.

(૪)

જામ સંજર.

ઘાહા જામના પુત્રનું નામ સંજર હતું. જ્યારે તેને તેના પિતાના મૃત્યુની ખબર પડી, ત્યારે તે તરત પોતાની ફ્રાજ તૈયાર કરીને અબડા જામની વાંઢ પર ચડી ગયો.

આ તરફ જ્યારે જામ અબડાને તેના ભાઈ સાડના કૃત્યની જાણ થઈ, ત્યારે તેને પણ બહુ ખોટું લાગ્યું. પરંતુ હવે તો સંજરના લશ્કરનો સામનો કરવા વગર ચાલે તેમ ન હોવાથી સૌથી પ્રથમ એ વિચાર કરવાનો હતો. આ કારણથી તેણે પોતાની વાંઢ ના મુખ્ય પુરોને બોલાવીને હવે શું કરવું, તેની મસલત ચલાવવા માંડી.

ડુહો—ખ જેહા ઝોઠો ઝો, ઝોડ ગાલાણી ચાર,
અખડો જામ સલા પુછે, કેડે અસણ સોનાર.

ભાવાર્થ—ખે જેહા, ત્રીજો ઝોઠો નોતીયાર, ચોથો મોડ ગાલાણી સંગાર અને પાંચમા અલણ મોનીને બોલાવીને જામ અબડાએ સલાહ કરવા માંડી.

સૌએ મળીને મરવું કે મારવું એવો નિશ્ચય કરી લીધો. ઉભય પક્ષના માણસો રણમયદાનમાં ફરી પડ્યા બહાદુર સંગારો અને સમાવીરો મરણીયા જગીને સંજરની ફ્રાજ પર તૂટી પડ્યા. સંગારો અને સમાઓએ ખૂબ પરાક્રમ બતાવ્યું. સલહ નામના એક સંગારે સંજર જામનાં નેઝનિશાન અને નગારાં જૂટવી લઈને જામ અબડા પાસે રજુ કર્યાં.

ડુહો—વચ્છ સપ વેર, સાડ ઘાહો મારેઓ,
લલડ ખટી લોર, ડિને અખડે જામકે.

ભાવાર્થ—વચ્છના વેર પરથી સાડે જામ ઘાહાને માર્યો. અને તેથી લલહ થતાં સલહ સંગારે સંજરનાં નગારાં જૂટવીને જામ અબડાને આપ્યાં.

સમા અને સંગાર વીરોએ સંજરના લશ્કરને જબરી છક્કડ આપેલી હોવાથી તે પોતાના બાદના માણસોને લઈને પાછો ફરવા

લાગ્યો. સંજરને પાછો ફરતો જોઈ સાડે તેને ધડકાર કરીને સામે આવવા આહ્વાન કર્યું. ત્યારે તે બોલ્યો:—

હુહો—ભગો મ ભાંઈજ, વિંઝાંતો સે વરણ કે,
મુમી મ કજ નિંધરં, વેર મ વિસારીજ.

ભાવાર્થ—મને લાગી જતો સમજતો નહિ હું જાઉં છું તે પાછો વળવા માટેજ. માટે તુ ગદલતમા રહેતો નહિ, તેમજ વેરને વીસારતો પણ નહિ.

સંજર ત્યાંથી સીધો પાદશાહ પાસે દિલ્હી પહોંચી ગયો, અને તેની પાસે ધાં દેતાં બોલ્યો:—

હુહો—મુણ ફરિયાદી પાતશા, સાડ સમિંજે દેર,
વચ્છ સંધે વેર, ભડ લાખાણી મારેઓ.

ભાવાર્થ—હે પાદશાહ સાડ સમાએ કરેલા જુલમની ફરિયાદ સાભળ. એણે વચ્છના વેરને કારણે ભડ જામ ધાહા લાખાણીને કાર કર્યો છે.

જામ અબડા અને સાડનો જુલમ જોઈને પાદશાહને ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે તેમનો મદ ઉતારવા માટે સંજર સાથે એક મોટી ફોજ રવાના કરી.

ન્યારે જામ અબડાએ જાણ્યું, કે સંજર વિશાળ પાદશાહી ફોજ સાથે ચડી આવે છે, ત્યારે તેણે પણ પોતાની તૈયારી કરી લીધી. એક કાયરની માફક નાસી જવા કરતાં તેમણે સામી છાતીએ લડી લેવાનોજ નિશ્ચય કરી લીધો.

પાદશાહી સૈન્ય આવી પહોંચતાં ઉભય પક્ષના સૈનિકો રણક્ષેત્રમાં ઉતરી પડ્યા લડાઈ જોસણેર ચાલવા લાગી સમા અને સંગારો મરવું કે મારવું એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીનેજ રણમયદાનમાં ફૂટી પડ્યા હતા. તેઓ અત્યંત બહાદુરીથી લડતા હોવા છતાં પાદશાહી વિશાળ સૈન્ય પર છૂત ગેળવવાનું કાર્ય તેમને માટે અશક્યજ હતું. આ લડાઈમાં જામ અબડા તેનો ભાઈ સાડ તથા અનેક બહાદુર સમા અને સંગાર વીરો કામ આવી ગયા. આ વખતે અબડાના સોથી નાના ભાઈ રાધધણુને તેના કુટુંબના બાળ—બચ્ચાંઓની સલામતી જાળવવાની ખાસ આવશ્યકતા જણાતાં તેણે સિંધનો ત્યાગ કરી

જવાનો વિચાર કરી લીધો. તે પોતાના બાકી રહેલા માણસો તથા તમામ કુટુંબ-કળીલા તેમજ આદિ સહિત ત્યાંથી પાછો ફરવા લાગ્યો. આ વખતે કચ્છમાં વહેણુ જામ તથા રાયધણુ જામ વચ્ચે તકરાર ચાલુ હોવાથી તેમજ ત્યાં દુષ્કાળ પણ હોવાથી તેમણે કચ્છમાં જવાને બદલે સીધા ગીર પ્રદેશ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

(૫)

ગીર પ્રદેશમાં.

આ સઘળી મંડળી જ્યારે રણુ ઓળંગીને પરલે કાંઠે આવી, ત્યારે મોડપીરના કાકા રાયધણુને માલમ પડ્યું, કે તેની ઠમર ખરની તડવાર ક્યાંક નીકળી ગઇ છે. આ તડવાર અત્યંત ઉચ્ચ કારીગરીની હોવાને લીધે તે તેને શુભાવવા માટે અત્યંત અફસોસ કરવા લાગ્યો. કાકાને તડવાર માટે ચિંતાતુર બનેલો જોઇને મોડપીર તરતજ રણુને કિનારે ગયા, અને પાણીમાં હાથ નાખી તડવાર કાઢી લાવીને તે પોતાના કાકાને આપી. મોડપીરના આ કાર્યથી સૌને અત્યંત નવાઇ લાગી, પરંતુ ટોઇ એનો લેઢ કળી શક્યું નહિ.

જ્યારે આ બધા ગીર પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે પોતાની આદિ માટે એક સગવડવાળી જગ્યા પસંદ કરીને ત્યાં નિવાસ કરવા લાગ્યા.

મોડપીર બાહ્યાવસ્થાથીજ એક દેવી અને નિસ્પૃહી જીવન જીવવા લાગ્યા હતા. તેમની નિસ્વાર્થ વૃત્તિ, અને એક ઉચ્ચ આત્માને છાજે તેવી નીતિ-રીતી જોઇને સૌ તેમની તરફ માનની દ્રષ્ટિ એ નિહાળતા.

હુલો—મોડપીર રથ માનસે, મૂં મા ન ખાય;
કૂટી કિનાં કડરે, જે કે સચી મુહાય.

સાનાર્થક—મોડપીરે મસિનો તદ્દન ત્યાગ કરેલો છે, અને તે માન-પૂર્વક રહે છે. અમત્યથી ક્રૂર જોડે છે અને એને અવજન આરં લાગે છે.

જામ અબડાના સ્વાર્ગવાસ વખતે તેની રાણી સોહાગદે આવડી

ગર્ભવતી હતી. તેને પ્રસૂતિના સમયે અત્યંત કष्ट થવા લાગ્યું. કેટલાએ ઇલાજો લેવા છતાં ત્યારે સોહાગદે ચાવડીને પુત્ર-પ્રસવ થયો નહિ, ત્યારે મોડપીર તેમની માતા સોહાગદે ચાવડી પાસે આવ્યા, અને તેને આશીર્વાદ આપ્યા. મોડપીરના આશીર્વાદ પછી થોડાજ સમયમાં તેની માતાને પુત્ર પ્રસવ થયો, મોડપીરે પોતાના પિતાના નામ પરથી એ બાળકનું નામ પણ અબડો અબડાણી રાખવા જણાવ્યું. તેમજ જામની પાઘડી પણ એનેજ આપવા તેમણે સૌને સૂચના કરી.

મોડપીરની ઉંમર નાની હોવા છતાં તેમનું ડહાપણ અગાધ હતું. આથી સૌને તેમની વાતનો સ્વીકાર કર્યા વિના ચાલતું નહિ. તે પોતાની રાવટી પણ આખી છાવણીથી જુદી રાખતા. અને ત્યાં બેસી એકાંતમાં પ્રભુ સ્મરણ કરતા.

એક વખત મોડપીરનો કોકો રાયધણ શિકારે જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં એક સસલું જોઈને રાયધણે તેના પર તીરનો ઘા કરવાનો વિચાર કર્યો. આ વખતે મોડપીર ત્યાં હાજર હોવાથી, તરતજ બોલી બોલ્યા, કે “ કાકા ! એ તો ગર્ભવતી સસલી છે. અને તેના પેટમાં ત્રણ બચલાં છે. માટે તમે તેના પર તીરનો ઘા કરીને ચાર જીવની હત્યા શા માટે કરી રહ્યા છો ? મોડપીરની આ વાત તેમના કોકોને સાચી જણાઇ નહિ. તેણે તેજ વખતે પેલી સસલી પર તીરનો ઘા દ્યો. તેનું પેટ ચીરી જોતાં જણાયું, કે મોડપીરની વાત અક્ષરશઃ સત્ય હતી મોડપીરની આવી અમતકારી શક્તિઓથી સૌ આશ્ચર્ય પામતાં. પરંતુ હજુ લગી એ દિવ્ય વિભૂતિની કોઈને ખરેખરી જાણખ થવા પામી ન હતી.

સમા લોકો સાથે અલણ નામનો એક સોની હતો. આ અલણ સોનીને ત્યાં સંતતિની ખેટ હતી. તેણે દેવ-દેવસ્થાન, તથા પીર-ફકીરોને પૂજવામાં મણા રાખી ન હતી. પરંતુ તેને કોઈ ઉપાયે સંતતિની પ્રાપ્તિ થઈ નહિ એક વખત આ અલણ સોનીનો સ્ત્રી અન્ય સ્ત્રીઓ સાથે બેઠી હતી. ત્યાં તેના નિઃસંતાનપણની વાત નીકળતા રાયધણની સ્ત્રી તેને મસ્કરીમાં કહેવા લાગી, કે “ એક મોટો પીર તો આપણા ઘરમાંજ છે, છતાં તું જહાર શામાટે ભટક્યા કરે છે ? આપણા મોડમાં પીરાઇનો પારજ નથી. માટે જો તેની પાસે જઈશ તો તને અવશ્ય પુત્ર-પ્રાપ્તિ થશે ”

આ વાત અલણ સોનીની સ્ત્રીએ સત્ય માની લીધી. એક વખતે તે મોડપીરની રાવટીમાં જઈને પોતાને સંતાન-પ્રાપ્તિ થાય તે માટે આશીર્વાદ આપવા વીનવરા લાગી બાઈની અત્યંત દુઃખદ સ્થિતિ જોઈને મોડપીરને તેના પર દયા આવી. મોડપીરે તેને આશીર્વાદ આપ્યા, અને તેને ત્યાં પુત્ર-પ્રાપ્તિ થશે એવું સવિધ્ય ભાખ્યું.

મોડપીરના આશીર્વાદથી આનંદિત થતી અલણ સોનીની સ્ત્રી તરત ત્યાંથી વિદાય થઈ. યોગ્ય સમયે તેને ત્યાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. આ પતિ-પત્નીના આનંદનો હવે પાર રહ્યો નહિ. તેઓ મોડપીરને એક દેવી વિભૂતિ માનવા લાગ્યાં.

(૬)

ખીયરો ચારણ.

અલણ સોનીને ત્યાં જે પુત્રનો જન્મ થયો હતો, તેના ઝેંગની અણુમાર બરાબર મોડપીરને મળતી આવતી હોવાથી, કેટલાક દોડો મોડપીરના ચારિત્ર્ય સંબંધી શંકા ઉઠાવવા લાગ્યા. મોડપીર આ વખતે ભર યુવાનીમાં આવેલા હતા. આથી તેમના ઠાકા રાયધણને પણ તેમના વર્તન વિષે કંઈક વહેમ પડ્યો. મોડપીરના ચારિત્ર્ય વિષેની વાત ઠણેપિંકણું આગળ વધવા લાગી. અને ઠાકા કાંઈ ક્યજે મજકરીઓ પણ થવા લાગી.

એક વખત રાયધણ અને એક ખીયરા નામના ચારણ વચ્ચે આ વાત નીકળી. રાયધણે ખીયરા ચારણને મોડપીરના અયોગ્ય વર્તન વિષે ભુંડા દુડા કહેવા તૈયાર કર્યો. એ દુડા મોડપીરને પોતાને સંભળાવવા તેણે ખીયરા ચારણને તેમની પાને મોકલાવ્યો.

ખીયરો ચારણ મોડપીરના ભુંડા દુડા કહેવા માટે બીજે દિવસે પ્રભાતમાં જ ત્યાં પહોંચી ગયો. મોડપીર આ વખતે દાંતણ કરી રહ્યા હતા. ચારણ પ્રથમ તેમની સાથે કમોટી માટે વાતો વગવો. મોડાજ સમય દરમિયાન ચારણના બધા વિચારોમાં પરિવર્તન થઈ ગયું. મોડપીરની સાદાઈ, નમ્રતા અને એમના આત્માની ઉચ્ચ-

તા નિહાળીને એમના ભુંડા દુહા કહેવા આવેલો ચારણ ગળી ગયો.
તરતજ તે પોતાના વિચારો ફેરવીને બોલી બિલ્લો:—

દુહો—ગોડો કર સાગર સમું, મંધરો ઝેર પ્રમાણ,
મુરજ છ' ઝંખો ડિંદો, કાયર કૃષ્ણ સમાન,

ભાવાર્થ—સાકડો માગર જેવો, ન્હાનપમા મેડપર્વત મમાન, ગાં-
ખપમા મુરજ જેવો અને કાયરપણામાં કૃષ્ણ જેવો મોડપીર આજે ભેળો.

દુહો—સમંધર છ' ઊલકે વિઠો, સોંધો કર શ્રોવન,
ખલ-ખંડત હનુમંત છ, કુદાતાર કરન.

ભાવાર્થ—સમુદ્ર સમાન, ગાબીયંદીન, મુરજુસમાન મૂલ્યહીન, હનુ-
માન જેવો ખળ-ખંડિત અને કરજી જેવો કુદાતા મોડપીર આજે ભેળો.

ચારણના દુહાઓની આવી વિચિત્ર પ્રકારની રચના જોઇને,
મોડપીરને નવાઇ લાગી મોડપીરે તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં
ચારણે સઘળી સત્ય હકીકત તેમની સમક્ષ રજુ કરી દીધી ચારણ-
ની કળા જોઇને મોડપીર આનંદિત થયા. તેમણે પોતાની લે સો-
માથી એક સારામાં સારી લે સ ચારણને લેટ આપીને વિદાય કર્યો.

ખીયરા ચારણે મોડપીરના કેવા દુહા કહ્યા, તે જાણવાને ઉત્કં-
ઠિત બનેલો રાયધણ, ચારણની આતુર હૃદયે માર્ગ—પ્રતીક્ષા કરને
બેઠો હતો. એટલામાં દૂરથી ચારણને આવતો જોઇને તે ઉલો થઇ
તેની સામે આવ્યો, અને તેણે કેવા દુહા કહ્યા તે પૂછવા લાગ્યો.
ખીયરા ચારણે તરતજ મોડપીરની પ્રશ્નસાના દુહા જામ રાયધણને
સંભળાવવા માંડ્યા.

મોડપીરને હલકો પાડનારા દુહાને બદલે તેમની અતુલ પ્રશં-
સાયુક્ત દુહા સાંભળીને જામ રાયધણની લોહપનો પાર રહ્યો નહિ.
મોડપીરની આવી કીર્તિ સહન કરવાને તે તૈયાર ન હતો.

(૭)

સોરઠને સીમાડે.

મોડપીરની ખ્યાતિની વાતો કહ્યુંપકહ્યું અમદાવાદના પાદશાહને કાને આવતાં તેને મોડપીરને જોવાની ઇચ્છા થવાથી, તેણે તેમને પોતાને ત્યાં તેડાવ્યા અને ઘણા દિવસ તેમને મહેમાન તરીકે પોતાને ત્યાં રાખીને તેમની ખૂબ આગતાવગતા કરી. પાદશાહનો નાકર નામ-મનો એક માનીતો મિત્રી હતો નાકર મિત્રીને સંતતિની ખોટ હોવાથી તે મોડપીરની પ્રશંસા સાંભળી તેમની પાસે આવ્યો, અને પોતાના મનની સુરાદ ખૂણું કરવા તે તેમને વીનવવા લાગ્યો.

હુલો—નાકરકે નિવાજેઓ, ડિની મોંડ સુરાદ,
અથે જે ઓસાદ, ત વેલો અચજ વંગદો.

લાવાર્થ—મોડપીર નાકર મિત્રી પર મદેરજાન થયા, અને તેની સુરાદ ખૂણું થશે એમ જણાવ્યું. અને તેને ત્યાં પુત્ર આવે, તે કચ્છમાં વંગદો ગામે આવવા કહ્યું.

ઘણા દિવસ પાદશાહની મહેમાનગીરી આખીને મોડપીર પાછા કર્યા. હવે તેમને સોરઠમાં ફરવાની ઇચ્છા થતાં, તેઓ પોતાના કાકા જામ રાયઘણ-તથા અન્ય સમા અને સંગાર વીરો સાથે ત્યાંથી કૂચ કરવા લાગ્યા. સૌથી પ્રથમ તેમણે જોખા પર મીટ માંડી. તેમણે જોખાના વાટેદોને બહાર મેદાનમાં પડતા આહવાન કર્યું, મોડપીરની શક્તિ વાટેદોના હથ બહાર ન હોવાથી તેમણે સુવેહણું કહેણું મોડવાવ્યું, અને પોતાની શુશનિયાની નિયાની દાખલ તેમણે પોતાની કુંવરી કુંતાદે મોડપીરને પરણાવી.

જોખાના વાટેદો સાથે સંબંધ બાંધીને મોડપીર પોતાના માણસો સાથે જેઠવાઓના સુલક તરફ કર્યા. જેઠવાઓમાં પણ તેમણે પોતાની શેઠ સારી રીતે જમાવી દીધી. આમ થોડે થોડે આખી સોરઠમાં જાહેર વીરોના પરાક્રમોનો યશ ઠકો મહત્ત્વ રહ્યો.

હુલો—સોરઠજે મિર ચડી, જામ ઉખતો વાર,
જલે રાજા રાજ્યા, મલે મોંડ સુહાર.

ભાવાર્થ—સોરઠની શિરપર ચડીને જાગે જાળ નાખી, અને અનેક રાજવીઓને તેમાં પકડી લઇને મોડે પોતાનું નામ દીપાવ્યું.

જેઠવાઓના બરડા કુંજરમાંથી થઇને મોઢપીર પીરાણુ પટ્ટણુ આવ્યા. અહીં પીરાણુ પટ્ટણુમાં પાદશાહી થાણું હોવાથી થાણાવાળાએ તેમને આઘા ચારતા અટકાવવા માંડ્યા. આથી જાડેજ વીરો પીરાણુ પટ્ટણુ ઉપર તૂટી પડ્યા, અને પાદશાહી થાણું ત્યાંથી ઉઠાડી મૂક્યું. અહીં પાદશાહી થાણામાં એક ઉન્મત્ત હાથી હતો. થાણાવાળાએ જતાં જતાં એ હાથીને મોઢપીર પર છોડી દીધો. પરંતુ મોઢપીર એ ઉન્મત્ત હાથી જોઇને ડરી જાય તેમ ન હતું. તેમણે તક જોઇને હાથી પર સાંઘનો ઘા કર્યો હાથી એકજ ઘાથી ચકરી ખાઇને ભોંય પર ઢળી પડ્યો.

હુહો—હાથી હિકડે ઘાસે, કુંજર રોયો કિરી,
જઅરસિતારો જામજો, ઉભો આલ ચડી.

ભાવાર્થ—હાથી એકજ ઘાથી જમીનપર પટકારી પડ્યો, અને જામનો સિતારો આકાશમાં ચમકી રહ્યો.

સોરઠમાં શેહ જમાલીને મોઢપીર પોતાના સઘળા કાફલા સાથે ચાલતા થયા જ્યારે તેઓ ભાદર નદીને કિનારે આવ્યા, ત્યારે વર-સાદ પણ પૂર જોસથી પડવા લાગ્યો, અને ભાદર નદી પણ ઉછાળા મારતી બે કાંઠે બરપૂર ધસી આવી. પૂર વેગથી વહેતી ભાદરને જોઇને મોઢપીર તેને ઉદ્દેશીને બોલ્યા, “ભાદર માતા ! તું એક પવિત્ર નદી છે, અને તારે કાંઠેજ મૃત્યુ પામવાની મારી અસ્થિલાય છે. પણ હમણાં તો તારે અમેને માર્ગ આપવોજ પડશે. જો મેં મારા જીવન ભરમાં કંઈ અયોગ્ય વર્તન ન ચલાવેલું હોય, તો તું તારા ધસતા પૂરને ખાળીને અમને પાર ઉતારવાને માર્ગ આપ.”

મોઢપીરના મુખમાંથી ઉપરોક્ત વચનો બહાર પડ્યાં, કે તરતજ ભાદરનાં પૂર હટવા લાગ્યાં. મોઢપીરે પોતાની સઘળી ફોજને પ્રભુતું નામ દઈ ભાદરમાં ઝુકાવી દેવાની સૂચના આપી દીધી. આખું લશ્કર ભાદર વચ્ચેથી માર્ગ કાઢતું આગળ ચાલવા લાગ્યું.

હુહો—ભાદરજા કંઘા બધે, પાણી બધે પાર,
અખડાણી આધાર, લોક સંસર્ધ લાગ્યા.

ભાવાર્થ—મોડ પીરે ભાદરના કિનારા અને પાણીને જાણે બાધી મૂક્યાં એ અબડાના કુંવરને આધારે સધળા લોકો ભાદર નદી જોળંગી આવ્યા.

આ તરફ જ્યારે પીરાણ પટ્ટણુ થાણું લૂંટાયાની વાત પાદશાહના જાણવામાં આવી, ત્યારે તેને જાહેરજાણના જુગમ પર અત્યંત ક્રોધ વાળ્યો. તેણે તરતજ એક મોટી ફોજ તૈયાર કરીને, તેને જાહેર જોળંગીની મુઠ પકડવા મોકલી દીધી. મોડપીરનું જૈન્ય જ્યારે ભાદર નદી જોળંગી રહ્યું હતું, તેજ વખતે પાદશાહી ફોજ ભાદરને કાઠે આવી પહોંચી હતી. મોડપીરના માણસોમાંથી માત્ર એક ગાભારીજોળ હવે આ કાઠે બાકી રહ્યો હતો. તેને નદીનાં ઉછળતાં મોજાં વચ્ચે ઉતરતો જોઈને શાહી જૈન્યના એક સરદારે મૂછયુઃ—

ડહો—બી કંથે ભાદર વર્ષે, મધે વર્ષે મીં,
ગાભારીઆ છું સચ ચો, હી નર હવેઆ કીં?

ભાવાર્થ—ભાદર નદી જે કાઠે વહે છે અને ઉપર વરસાદ વરસે છે છતાં આ લોકો થી રીતે નદી જોળંગે છે તેની છું વાત કર.

ઉપરોક્ત પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં ગાભારીએ જણાવ્યું, કે અમે મોડપીરના આશીર્વાદને લીધેજ પાણીના આ અપાર પૂરમાંથી સલામત પાર ઉતરી શકીએ છીએ. આમ કહેતાજ તેણે પણ નદીના વેળમાં ઝપલાવી દીધું. ગાભારીજાની વાત પાદશાહી સરદારને હાસ્ય જનક લાગી તેણે પોતાની તમામ ફોજને ભાદર નદીમાં ઉતરી પડવાની આજ્ઞા આપી દીધી. પાદશાહી જૈન્ય પાણીમાં ઘોડુંક ચાંચું કે તરતજ ભાદર નદીમાં ગોટેગોટ ઉછળવા લાગ્યા, અને તમામ શાહી જૈન્ય ભાદરના બીજણ પૂર વચ્ચે કાણ જાણે કયાએ તણાઈ ગયું.

ડહો—આયા દળ અપાર, સહે ભાદર બોડેઆ;
જાણે સસ સંસાર, ખચ્ખમ પકચે પીરકે.

ભાવાર્થ—પાદશાહી દળ ભાદરના જળમાં ડૂબી ગયા અને એ રીતે કચ્છ ભૂમિનો પીર જળતમાં પ્રમુગ્ધ થયો.

ડહો—સચા પરચા પીરજ, સચો મોડ મુહાર;
પીર પવાડા સે કેઆ, જેએ અંત ન પાર.

લાવાર્થ—મૂળાળા મોડપીરના પરચ ખરેખરા છે એમનાં પરાક્રમેના પાર નથી.

(૮)

સંત ત્રિપુટી.

બાહર નદીને કાઠે એક જોગણી પોતાની નાનકડી મટુલીમાં રહેતી હતી જ્યારે તેણે જાણ્યું કે ભરપૂર વહેતી બાહર નદીમાંથી તમામ લશ્કરને પોતાની દિવ્ય શક્તિથી પાર ઉતારનાર મોડપીર છે, ત્યારે તે પણ મોડપીરનાં દર્શન કરવાને તેમની પાસે આવી મોડપીરનું પવિત્ર હૃદય જોઈને તે પણ તેમની સાથેજ ચાલવા તૈયાર થઈ.

હવે કંઈમાં દુષ્કાળનો સમય વ્યતીત થઈ ગયેલો હોવાથી, મોડપીરે પોતાના સઘળા લશ્કર સાથે કંઈ તરફ ફરવા માઠી જ્યારે તેઓ રહીને કાઠે આવ્યા ત્યારે મામૈદેવ જે સિંધથી ગિરનાર જતા હતા તેમનો ભેટો થયો. મોડપીરે મામૈદેવને પણ પોતાની સાથેજ ચાલવા વિનંતિ કરી મોડપીર એક દિવ્ય વિભૂતિ છે એમ મામૈદેવ પ્રથમથીજ જાણતા હતા આથી મોડપીરની ઇચ્છાને માન આપીને મામૈદેવ પણ તેમની સાથેજ ચાલવા તૈયાર થયા મામૈદેવ, મોડપીર અને જોગણી દેવીની આ સંત ત્રિપુટિ સત્સંગનો પરમ આનંદ અનુભવતી કંઈ પ્રત્યે પ્રયાણ કરવા લાગી.

રહુ જોગણીને સૌ કંઈમાં દાખલ થયા, અને ત્યારપછી દરી અને કાઠે કાઠે ચાલવા લાગ્યા આ સઘળો કાફલો જ્યારે હાલની જોગણીનાળ પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યારે તે સ્થળ જોગણીદેવીને અત્યંત અમલકારી અને રમણીય જણાતા તેણે મોડપીર અને મામૈદેવનો અનુમતિ મેળવીને પોતાનું નિવાસ સ્થાન ત્યાજ રાખ્યું *

જોગણીદેવીને વિદાય આપીને બાકીનું મહાળ આગળ ચાલવા લાગ્યું ચાલતા ચાલતા જ્યારે તેઓ હાલના શુદ્ધિઆળી ગામ અને

* અજર તાલુકામાં વીરા ગામથી થોડે દૂર દરીઆ કિનારા પર આ જોગણીદેવીનું સ્થાનક આવેલું છે બાહરના વહ ૪૦ ના દિવસે તેનો મોટો મેળો ભરાય છે.

માંડવીની વચ્ચે આવ્યા, ત્યારે તાપ સખ્ત હોવાથી સૌને અત્યંત તૃપા લાગી. આનુભાનુ ક્યાંએ પાણી હોવાનાં ચિહ્નો જણાતાં ન હોવાથી, સઘળા અકળાવા લાગ્યા. નાનાં મોટાં સૌના કંઠ સૂકાવા લાગ્યા. ચોતરફ પાણીની જૂથો પડવા લાગી. આવળતે જનમ રાય-ધણે પોતાના માણસોને એક ખુચર (વીરટો) જોદવાની આજ્ઞા કરી. જનમ રાયધણની આવી કવળતની આજ્ઞા સાંભળીને તૃપાતુર બનેલા લોકો તરતજ પોતાની સિંધી લાપામાં જોડી લેવા, કે “ખુચર તાં જોધાંધા મસ ઠો” (વીરટો તો જોદાથે માંડ કાં!) આ કારણથી અહીં જે ગામ વસાવવામાં આવ્યું, તેનું નામ મસ્કો રાખવામાં આવ્યું.

લોકોને પાણી વગર અત્યંત ત્રાસ પામતા જોઇને મોડપીરે તેમને નજદીકમાંજ આવેલા દરીઆ તરફ ચાલવાની આજ્ઞા કરી. આ જોઇને સૌ માંહોમાંહે કહેવા લાગ્યા, કે મોડપીર જધાને દરીઆમાં ડુબાડી દેવા માગે છે કે શું? મામેદેવ પણ મોડપીર હવે શું કરે છે, તે જોતા સૌની સાથે ચાલવા લાગ્યા. દરીઆ આવતાં મોડપીર પાણીમાં ઉતર્યો, અને પોતાના ચોક્ષજના ચાર છેડા લોકોએ પર જોડવીને, એ ચોક્ષજનો પડછાયો જેટલા લાગમાં પડે ત્યાંથી પાણી પીવાની સૌને આજ્ઞા કરી. મોડપીરની આ વાત પ્રથમ તો સઘળાને મશ્કરી રૂપ લાગી. પરંતુ પાણી પીતાંજ સૌને ખાતરી થઈ, કે દરીઆનું ખાડું પાણી અમૃત સમાન મીઠું જની ગયું છે. સૌએ પોતપોતાને જોઇતો પાણીનો જથ્થો એકઠો કરી લીધો. દરીઆ કાંઠે રહેતા વાઘેર લોકોને જ્યારે આ વાતની જાણ થઈ, ત્યારે તેઓ પણ સઘળા દોડી આવ્યા, અને પાણી ભરવા લાગ્યા.

હુહો—ઉભો છેડે છાંઈ કરે, પુડુ ઝડે પાણે,
તુરત મિઠો મેરાણુ થ્યો, સાગર તિન ટાણે.

ભાવાર્થ—મોડપીર ચોક્ષજના છેડા વડે જધા કરીને ઉભા, અને તેજ વળતે ખાડું પાણી મીઠા પાણીમાં ફેરવાઈ ગયું.

હુહો—ખારો મમધર પીર, મોડુ નિઠો મેરાણુ કે,
ત્યાં ભરોત્યું નીર, પમો પાણીવારીઉ.

ભાવાર્થ—મોડપીર ખારા સમુદ્રને મીઠો મહેરામણ બનાવી દીધો, ત્યાંથી પનિહારીઓ પાણી ભરે છે તે જુઓ.

• મોડપીરના આ ચમત્કારથી સૌ આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા. વાઘેરો તો તેમને પગે પડવા લાગ્યા, અને તેમનું પૂજન કરવા લાગ્યા * વાઘેરોએ મોડપીરને તેમના સઘળા કાફલા સાથે પાંચ-સાત દિવસ ત્યાંજ રોકી રાખ્યા. અને ત્યાર પછી આ લોકો રાયણ થઇ, ત્યાંથી ચાલીને વીંજાણની પાસે આવેલા કરોડીયા ગામે આવી પહોંચ્યા.

(૯)

હોથી બાહેરો.

વીંજાણમાં આ વખતે મનાઇના વંશવાળો હોથી બાહેરો અ-મલ ચલાવી રહ્યો હતો. આ હોથી આબનબાહુ* હોવાથી તેને સૌ હોથી બાહેરાના નામથી ઓળખતા. હોથી બાહેરો અત્યંત પરાક્રમી હતો તેણે પોતાની બહાદુરીથી વીંજાણ તરફના મોટા ભાગ પર પોતાની સત્તા બેસાડી હતી.

દુહો—બાહેરો વીંજાણમે, હોથી રાજ કરે,
મનાઇયાણી મલ્લકે, કાછો દલ ભરે.

ભાવાર્થ—વીંજાણમાં હોથી બાહેરો રાજ્ય કરે છે. મનાઇના વંશ-ના આ મલ્લ જેવા હોથીને કબ્જોનો ધણો ભાગ વાઇયાગો આપે છે.

દુહો—બાહેરો વીંજાણમે, હોથી રાજ કરે,
જાડેજા કરોડીયે, આયા પેર ભરે.

• ભાવાર્થ—જે સમયે હોથી બાહેરો વીંજાણમાં રાજ્ય ચલાવતો હતો, ત્યારે જાડેજા વીરો કરોડીયા ગામે આવી પહોંચ્યા.

વીંજાણ અને કરોડીયા વચ્ચે આવેલા એક તળાવ પર આ બંને ગામોની આથો પાણી પીવા આવતી હતી આ વખતે હોથી

* આજ પછુ ગુ દિઆણીની દક્ષિણે વાઘેરોના મોટવા નામના સ્થળે મોડપીરનું સ્થાનક છે અને વાઘેરો તેમને પીર કરીને પૂજે છે. હાલનું મોટવા એ મોડ દુવાનું અપભ્રંશ જણાય છે.

x જેના હાથ દીચણ સમાન લાગ્યા હોય તે.

બાહેરાના માણસો તેમના માલીકની સત્તાના અભિમાનથી બહેન-
ઓની અવારનવાર કંઈ ને કંઈ છેડતી કર્યા પગર રહેતા નહિ.
બહેનઓની આંધો સ્ત્રીમમાં બેઘડક ચરતી જોઇને હોયી બાંહેરા
તેમનું ઠાસજી ઠાડી નાખવા માગતો હોવાથી તે પોતાના માણસોને
ઠંડેરતો હતો. આથી તેઓ બહેનઓની આંધોને અવારનવાર વિના
કારણે મરવાની રહ્યા હતા. દરગેજની આ નિરર્થક કોચવણ સહન
કરવી, આ લોકોને પણ ભારે પડવા લાગી. આગળ જતાં આ ઠાંકરી-
આગાએ મોટું સ્વરૂપ પકડ્યું. હોયી બાંહેરાએ બહેનઓને પો-
તાની સ્ત્રીમમાંથી હાંપી કહાડવાને કમર કસી વંગા વલાસામાં સંજર
જને ઠારો નામે નોંધિયાર હોયી બાંહેરાના મસિઆઈ ભાઈ હતા.
હોયીએ આ લોકોને પોતાની મદદ માટે ભોલાવવા માણસ મોક-
લ્યો અને પોતે પોતાના મોટા સૈન્ય સાથે બહેનઓની છાવણી
પર ધસી આવ્યો.

હોયીને ચઢી આવેલો જોઇને બહેનઓ પણ પોતાની તૈયારી
કરવા લાગ્યા. હવે કંઈ રીતે કામ લેવું, તે જૂઠવા માટે જામ રાય
ધણ મામૈદેવ પાસે આવ્યો.

હુહો—પંચો મામૈ માડ, અચી રાયધણ પુટેઓ,
તું તે પોતો કંઈ-ગુરુ જિન આપાઈ આડ.

ભાવાર્થ—જામ રાયધણે મામૈદેવને અચીને કહ્યું, કે તને કચ્છના
અધિગુ માનજેરના વંદજ હો માટે હવે આપણે શું કર્યું, તે કરો.

મામૈદેવે તરતજ આત્મધ્યાન ધરીને કહ્યું:—

હુહો—નીગેણું નિંગાર-તાડ, શુંત્રી ચિત્રાણું,
મિડે મોડ મુઠારજો, ડિમરે જામાણું.

ભાવાર્થ—નિગેણું, નિંગાર-તાડ, શુંત્રી, ચિત્રાણું એમ સૌ અર્ને
મેળનીજ જાન પદવી અને જોવામા આવે છે.

મામૈદેવના આ ભવિષ્ય-કથનથી રાયધણ જામ રાજ ધયો.
તેણે પોતાના માણસોને તરત તૈયારી કરી લેવાની આજ્ઞા આપી
દીધી. બીજે દિવસે સવારથીજ લડાઈ ચાલુ કરવાનો ઉત્સાહ પડે

નિશ્ચય કરી લીધો રણવીરોનાં હૃદય રણ-સંગ્રામના ઉદ્ધાસથી નાચી ઊઠ્યાં

એજ રાત્રે હોથી ખાંડેરાના મસિઆઈ સાઈ નોતિયાર કારો અને સંજર જે હોથીની મદદ માટે વંગા વલાસેથી આવતા હતા, તેઓ આ જાહેજ સૈન્યને હોથીની ફોજ સમજીને અહીં ઉતરી પડ્યા. જામ રાયધણે ત્યારે તેમને સમરામ કરીને કમુંજો પાચો, ત્યારપછીજ તેમને ખબર પડી, કે આ લશ્કર તો હોથીના દુરમનોનું છે. હવે તેઓ વિચારમાં પડ્યા. જેમની સાથે કમુંજો લીધેલો હોય, તેમનીજ સામે લડવા તૈયાર થનારા આ લોકો ન હતા. આથી તેમણે જાહેજો સાથે રણસંગ્રામમાં ન ઉતરવાનો તેજ વખતે નિશ્ચય કરી લીધો આ જાંને સાઈઓ ત્યાંથી હોથી ખાંડેરા પાસે ગયા, અને રાયધણ જામ સાથે સમજાવતી કરવા તેઓ તેને સમજાવવા લાગ્યા હોથીને આ લોકોની આવી વર્તણૂકથી વહેમ પડ્યો. તેણે ક્રોધાવેશથી તેમને પણ જામ રાયધણ સાથે થઈ જવા ખુલ્લું આહવાન કર્યું આ અપમાનથી જો જાંને સાઈઓને પણ ગુસ્સો ચઢ્યો. તેઓ તરતજ ત્યાંથી પાછા ફર્યા, અને રાયધણ જામ પાસે આવી, તેને સઘળી વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ કરી, તેના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ગયા.

બીજે દિવસે સવાર પડતાંજ આ જાંને પણ વચ્ચે ખૂનખાર લડાઈ થાહુ થઈ, તે છેક સાંજ સુધી ચાલી.

હુહો—સત સો કેવરે મરે, નાં સો જાહેજન,
જામ મામૈ પુછ્યો, કેવર કચ્છ ખડન.

ભાવાર્થ—સાતસો કહેર રાજપૂત અને નવસો જાહેજોના સૈનિકો માર્યા ગયા. જામ રાયધણે મામૈદેવને પૂછ્યું, કે કચ્છ કહેર લોકો જીતી જશે કે નુ?

મામૈદેવે જરા વિચાર કરીને જામ રાયધણને તરત ત્યાંથી ફર કરવાની સલાહ આપી. આવા કટોકટીના સમયે મામૈદેવની આ વિચિત્ર આજ્ઞાનું કારણ જામ રાયધણના સમજવામાં આવ્યું નહિ. છતાં તેણે મામૈદેવની આજ્ઞાને અમલ કરતા ફરતું નગાડું કરવાનો હુકમ આપી દીધો.

મામૈદેવ જામ રાયધણની ફેજ સાથે ગાલતા થયા નામૈયા પામે આવેલી મેહારણિક પામે આવીને તેમણે છાવણી નાખી. અહીં પહોંચતાંજ મામૈદેવે તમામ દેવ-દેવીઓ અને વીર-વૈતાળોને બળિદાન આપી, તેમને સંતુષ્ટ કરવાનો 'દા' માંડ્યો.

હુડો—ગો પેટા ગો બકરા, ગો મધ-પાત્ર ભરે,
જેગણુ ઉભી જગડે, વીર વરાહા ડે.

હાવાથી—ગો પેટા, સો બકરાં અને એ મધ-પાત્ર તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં, અને ત્યાં જેગણી તથા વીર પણ દાખર થઈ ગયાં.

આ વખતે જેગણનાજ વાળી જેગણી પણ અહીં આવી પહોંચી હતી તેણે તેમજ નૌ દેવ-દેવીઓ અને વીર-વૈતાળોએ જામ રાયધણની ફેત્તેહ માટે આશીર્વાચનો ઉચ્ચાર્યાં. અને એ રીતે મામૈદેવે પોતાનો વિધિ પરિપૂર્ણ કર્યો.

હોથી જાંહેરા સાથેની લડાઈમાં મોડપીરે ભાગ લીધેલો ન હોવાથી મામૈદેવે મોડપીરને એમાં ભાગ લેતા કરવા માટે એક નવિન યુક્તિ રચી. તેણે એક સો કુંવારી ઠંપાઓને માટીના ગાગર-ઘડા સાથે બોલાવી. પછી લશ્કરના તમામ મોટા મોટા સરદારોને લાડીઓ વતી એ ગાગર-ઝેડાં ભાંગી નાખવાનું, અને “હવે રાયધણાં ઘડ ભાંગી” એમ બોલતા આવવાનું ફરમાન કર્યું. આ કાર્યમાં મોડપીરે પણ મામૈદેવના કથન સુજ્જભ સક્રિય ભાગ લીધો. મોડપીર સદા યશનામી હોવાથી હવે જામ રાયધણનો સંપૂર્ણ વિજય થવાની મામૈદેવે તેને ખાતરી આપી.

આ તરફ જ્યારે હોથી જાંહેરાએ જાંહેર સૈન્યને કૃત્ય કરતું જોયું, ત્યારે તેણે પોતાના લશ્કરને એ લોકોની પૂઠ પકડવાનો હુકમ આપી દીધો. કૃત્યકદમ કરતું હોથીનું લશ્કર થોડાજ સમયમાં મેહારણિક પાસે પહોંચી જામ રાયધણની છાવણી નજીક આવી પહોંચ્યું. મામૈદેવનો સઘળો વિધિ હવે સંપૂર્ણ થઈ ગયેલો હોવાથી, જામ રાયધણે પણ લડાઈનો વાવટો ચડાવી દીધો. આ વખતે જામ મૂળવેણ જે મામૈદેવનો પરમ ભક્ત હતો, તે પણ મામૈદેવનું નામ સાંભળીને પોતાના લશ્કર સહિત જામ રાયધણની મદદે આવી પહોંચ્યો. આમ અણુધારી મદદ મળી જવાથી જાંહેર સૈન્ય એકદમ

બળમાં આવી ગયું. આ સઘળા એક સામટા હોથી બાંહેરાની ફેજ પર તૂટી પડ્યા. મામેદેવનાં વચનોમાં રહેલી અદૃશ્ય શ્રદ્ધાને લીધે જામ રાયધણુનું સૈન્ય અત્યંત ઉત્સાહમાં આવી ગયું હતું. આથી તેઓ કહેર રાજપૂતોને ભાજી-મૂગાનો માફક કાપવા મંડી પડ્યા. આ વળતે હોથી બાંહેરા પોતાના મસિઆઈ લાઇ સંજર અને કારાને તેમની બેવફાઈનો બદલો આપવા ચોધી રહ્યો હતો. એટલામાં સંજર પર તેની દૃષ્ટિ પડતાં હોથીએ તેને દ્રંદયુદ્ધ માટે પડકાર કર્યો. સંજરે હોથીના પડકારને તરત જીતી લીધો. આ બંને રણવોરો વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ ચાલુ થયું. હોથીએ સંજર પર સઘળા બળથી સાંઘનો ઘા કર્યો. પણ ચાલાક સંજર અપજતાથી હોથીનો ઘા ચૂકાવો ગયો. તરતજ તેણે તક જોઈને હોથીના બંને પગ પર તક્તારનો એવો ઝાટકો માર્યો, કે તેના એકજ ઘાથી હોથીના બંને પગ ઢીંચણમાંથી કપાઈ પડ્યા. હોથી બાંહેરા હેઠે પડતાં, તેના તમામ લશ્કરના પગ છૂટી ગયા. કહેર રાજપૂતો પોતાના પ્રાણ બચાવવા મૂઠીઓ વાળીને નાસવા લાગ્યા. હોથીના અંગરક્ષકો તેને ઝાળીમાં લઈને પાછા કર્યા.

જામ રાયધણુના સૈન્ય સાથે એક આહર હતો. તેના બાપને હોથી બાંહેરાએ કાર કરેલો હોવાથી તે હોથી પાસેથી બાપનું વેર લેવાની તક શોધી રહ્યો હતો. જ્યારે તેણે સાંભળ્યું, કે હોથીને તેના માણસો ઝાળીમાં નાખીને લઈ બચ છે, ત્યારે તે પણ તરત તેની પાછળ પડ્યો. બાપનું વેર વાળવાની આવી સુંદર તક એણે જવા ન દેવી, એવો તેણે પોતાના મનથી નિશ્ચય કરી લીધો. પાંચ-ટીયા ગામ પાસે તે હોથી બાંહેરાને પહોંચી આવ્યો. બંને હાથે પોતાનું માથું ફટકો, તથા રૂદ્ધ કરતો, હેઠીનું મેકો દેખાડવાની તે તેના માણસોને વિનંતિ કરવા લાગ્યો. આહરને લાગણીવશ થ-એલો જાળીને હોથીએ તેને પોતાની પાસે આવવા દેવાની પરવાનગી આપી. આહર હોથી પાસે આવ્યો, કે તરતજ તેણે હોથી પર કટારીનો ઘા કરીને તેનાં આંતરડાં કાઢી નાખ્યાં. આમ હોથી બાંહેરાના પ્રાણ લઈને આ આહરે પોતાના બાપના વેરનો બદલો લીધો.

હુહો—પાંચટીયે વટ સટ્ટે સૈા, આચર આપડેઓ,
મારે હોથી બાંયરે, કચ્છ ચૌડ ખરેઓ.

મામૈદેવ જામ રાયધણની ફેજ સાથે ચાલતા થયા નાંત્રેયા પાસે આવેલી મેહારસિદ્ધ પાસે આવીને તેમણે છાવણી નાખી. અહીં પહોંચતાં જ મામૈદેવે તમામ દેવ-દેવીઓ અને વીર-વૈતાળોને બળિદાન આપી, તેમને સંતુષ્ટ કરવાનો 'દા' માંડ્યો.

હુહો—ઓ ઘેરા સૌ બકરા, ઓ મધ-પાત્ર ભરે,
જોગણ ઉભી જસકે, વીર વરાકા કે.

ભાવાર્થ—ઓ ઘેરાં, સૌ બકરા અને ઓ મધ-પાત્ર તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં, અને ત્યાં જોગણી તથા વીર પણ હાજર થઈ ગયાં.

આ વખતે જોગણનાળ વાળી જોગણી પણ અહીં આવી પહોંચી હતી તેણે તેમજ નૌ દેવ-દેવીઓ અને વીર-વૈતાળોએ જામ રાયધણની ક્ષેત્રે માટે આશીર્વાચનો ઉચ્ચાર્યા. અને એ રીતે મામૈદેવે પોતાનો વિધિ પરિપૂર્ણ કર્યો.

હોથી બાંહેરા સાથેની લડાઈમાં મોડપીરે ભાગ લીધેલો ન હોવાથી મામૈદેવે મોડપીરને એમાં ભાગ લેતા કરવા માટે એક નવિન યુક્તિ રચી. તેણે એક સો કુંવારી કન્યાઓને માટીના ગાગર-ઘડા સાથે બોલાવી. પછી લશ્કરના તમામ મોટા મોટા સરદારોને લાકડીઓ વતી એ ગાગર-ઝેડાં લાંગી નાખવાનું, અને “હવે રાયધણાં ઘડ ભાંગી” એમ બોલતા આવવાનું ફરમાન કર્યું. આ કાર્યમાં મોડપીરે પણ મામૈદેવના કથન સુજબ સક્રિય ભાગ લીધો. મોડપીર સદા યશનામી હોવાથી હવે જામ રાયધણનો સંપૂર્ણ વિજય થવાની મામૈદેવે તેને ખાતરી આપી.

આ તરફ જ્યારે હોથી બાંહેરાએ જાહેર સૈન્યને કૃત્ય કરતું જોયું, ત્યારે તેણે પોતાના લશ્કરને એ લોગોની પૂઠ પકડવાનો હુકમ આપી દીધો. કૃત્યક્રમ કરતું હોથીનું લશ્કર થોડા જ સમયમાં મેહારસિદ્ધ પાસે પહોંચી જામ રાયધણની છાવણી નજદીક આવી પહોંચ્યું. મામૈદેવનો સંદર્ભ જિલ્લો હવે સંપૂર્ણ એક જ એકલો હોવાથી, જામ રાયધણે પણ લડાઈનો વાવટો ચડાવી દીધો. આ વખતે જામ મૂળવેણ જે મામૈદેવનો પરમ ભક્ત હતો, તે પણ મામૈદેવનું નામ સાંભળીને પોતાના લશ્કર સહિત જામ રાયધણની મદદે આવી પહોંચ્યો. આમ અણુધારી મદદ મળી જવાથી જાહેર સૈન્ય એક

ખળમાં આવી ગયું. આ સઘળા એક સામટા હોથી ખાંડેરાની ફેજ પર તૂટી પડ્યા. મામેદેવનાં વચનોમાં રહેલી અટૂટ શ્રદ્ધાને લીધે જામ રાયધણનું નૈન્ય અત્યંત ઉત્સાહમાં આવી ગયું હતું. આથી તેઓ કહેર રાજપૂતોને લાલ્ચ-મૂળાનો માફક કાપવા મંડી પડ્યા. આ વળે હોથી ખાંડેરા પોતાના મસિઆઇ લાઇ સંજર અને કારાને તેમની બેવકાફનો બદલો આપવા શોધી રહ્યો હતો. એટલામાં સંજર પર તેની દૃષ્ટિ પડતાં હોથીએ તેને દંદ્યુદ્ધ માટે પકડાર કર્યો. સંજરે હોથીના પકડારને તરત ઝીલી લીધો. આ બંને રણવીરો વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ ચાલુ થયું. હોથીએ સંજર પર સઘળા બળથી સાંધનો ઘા કર્યો. પણ ચાલાક સંજર અપળતાથી હોથીનો ઘા ચૂકાવી ગયો. તરતજ તેણે તક બેઠને હોથીના બંને પગ પર તન્વારનો એવો ઓઢો માર્યો, કે તેના એકજ ધાથી હોથીના બંને પગ ઢીંચણમાંથી કપાઇ પડ્યા. હોથી ખાંડેરા હેઠે પડતાં, તેના તમામ હાથકરના પગ છૂટી ગયા. કહેર રાજપૂતો પોતાના પ્રાણ બચાવવા મૂઠીઓ વાળીને નાસવા લાગ્યા. હોથીના અંગરક્ષકો તેને ઝોળીમાં લઇને પાછા ફર્યા.

જામ રાયધણના નૈન્ય સાથે એક આહર હતો. તેના ગાપને હોથી ખાંડેરાએ ઠાર કરેલો હોવાથી તે હોથી પામેથી ગાપનું વેર લેવાની તક શોધી રહ્યો હતો. જ્યારે તેણે સાંભળ્યું, કે હોથીને તેના માણસો ઝોળીમાં નાખીને લઇ જાય છે, ત્યારે તે પણ તરત તેની પાછળ પડ્યો. ગાપનું વેર વાળવાની આવી મુંઢર તક એણે જવા ન દેવી, એવો તેણે પોતાના મનથી નિશ્ચય કરી લીધો. પાંચ-ટીયા ગામ પાસે તે હોથી ખાંડેરાને પહોંચી આવ્યો. બંને હાથે પોતાનું માથું ફૂટનો, તથા રૂદ્ધ કરતો, હેથોનું મ્હોં દેખાડવાની તે તેના માણસોને વિનંતિ કરવા લાગ્યો. આહરને લાગણીવશ થ. એલો જાળીને હોથીએ તેને પોતાની પાસે આવવા દેવાની પરવા નહીં આપી. આહર હોથી પાસે આવ્યો, કે તરતજ તેણે હોથી પર કટારીનો ઘા કરીને તેનાં આંતરડાં કાઢી નાખ્યાં. આમ હોથી ખાંડેરાના પ્રાણ લઇને આ આહરે પોતાના ગાપના વેરનો બદલો લીધો.

ટુહો—પાંચટીયે વટ સદ્દ સૌ, આઝર આપડેજો,
મારે હોથી ખાંડેરા, કચ્છ મોડ ખડેજો,

ઠરવામાં આવી. ઉપરોક્ત દરેક સ્થળે પીરનાં સ્થાનક છે. અને આજ પણ તેઓ પીર તરીકે પૂજાય છે. વંગધોનો મોડપીરનો કુઓ અમ દાવાદવાળા મિસ્ત્રી નાકરનો બંધાવેલો કહેવાય છે.

મોડપીરની પ્રશસ્તિના અનેક હકાઓ આજ પણ કચ્છના લોકસાહિત્યે સંઘરી રાખ્યા છે.

૧

હુહા—ધન વાડી ધન વંગમો, ધનધન મોડ મુહાર,
ધન કુઓ કોરેસરી, ધન કચ્છે આધાર.

૨

ધન ધામ ને ધન ધરા, ધન કચ્છેજા નૂર,
પાણીફળ પૂર, વાવડ તે વાંધા દેઆ.

૩

ઝંડા ફરકે જિત, મેવાસી મોડેરજા,
દાંધરે આડી ન થોએ, પાપ ન પૂણે તિત.

૪

વડા પરતા પીરજા, જેનું અંત ન પાર,
અમડાણી આધાર, કરમી જાઓ કચ્છમે.

મોડપીરનાં પરાક્રમોનાં અનેક ચારણી કાવ્યોમાંનું એક આ પ્રમાણે છે.

રૂપક.

પૂરણ ઘણુ આશ પ્રવાડે, એકે ચોરે આપ થયે,
પીર મોડેર કાબલી પાધરે, ભંજેઆ સખલ ખાગભયે,
દલ બંગાલ કીયા દાય વાર, ખલ દલજુ વહે રત ખાડ,
તુંગે તુંગે પઠાણુ ત્રોડે, ધોંગા મોડ આટકા ધાર.
વળ ઉતારે વંકા કેરા, અસે. અમડાણી અણબિઆક,
દેવ દાનાર મોડેર દેખેઓ, જિણુ કીધી પાણીમ વાડ.
કાજા માંહે કહરાં ફૂટે, ચોરે લીધા દેશ જડે,
ભૂપાં ભંગન ભાલા અણીચે, ભૂક કીયા પતગાહ ભડે.

ભાવાર્થ—એકજ ચોટમાં આહિર પાંચડીયા પામે પહેાળી આવ્યો. તેણે હોથી બાહિરાને મારી લીધો, અને કચ્છનો એ પ્રદેશ મોડપીરના હાથમાં આવ્યો.

આ તરફ જામ રાયધણે પણ ભાગતા કહેરોની પૂઠ પકડી. અને રાણડી નદી પાસે તેણે તેમને પકડી પાડ્યા. જામને આવી પહેાંચેલા જોઇને કહેર રાજપૂતો પોતાનો જીવ બચાવવા તેને પગે પડ્યા, તેમજ પોતાની સઘળી સત્તા છોડી દેવાને પણ તૈયાર થયા. શરણાગત પર ધાન કરવાના રાજપૂત ધર્મને અનુસરીને જામ રાયધણે તેમને વીંઝાણનો ત્યાગ કરી જવાની સરતે છોડી દીધા.

હુહો—કચ્છ દેવરેં છડેઓ, છડીં હી છુટન,
કુહધર દેરે તન, જમ જાં જાડેજો દિરે.

ભાવાર્થ—કહેર રાજપૂતોએ કચ્છનો ત્યાગ કર્યો. અને એ રીતે તેઓ છૂટા થયા. કુહધર અથવા મોડપીર તેમના પર જામની માફક ફરવા લાગ્યા હતા.

મોડપીરે પોતાના નાનાભાઈ અમડા અબડાણીને વીંઝાણની રાજ્યગાદી પર અભિષેક કર્યો. પરંતુ વીંઝાણ કરતાં વડસરની ભૂમિ તેમને વધારે ચોખ્ખ જણાવાથી પાછળથી તેમણે અમડા જામને વડસરમાં જીજીવાર ટીકે બેસાડ્યો. જામ અબડાના માર્ગમાંથી હવે સર્વ કંટકો ખસી જવાથી, તે સર્વ સત્તાધીશ થયો. તેના તરફનો સઘળો પ્રદેશ તેના નામ પરથી ‘અબડાસા’ ને નામે ઓળખાયો.

(૧૦)

દેહોત્સર્ગ.

અબડા જામને વીંઝાણની રાજ્યગાદી પર નિયુક્ત કરીને મોડપીર ત્યાંથી ચાલતા થયા. અને વંગદો પાસે મોડ હુઆ પર આવીને ત્યાં તેમણે પોતાનું સ્થાન લીધું. એ તરફનો પ્રદેશ તેમણે પોતાને કમજો કર્યો. આથી તે વિસાગ ‘મોડાસા’ ના નામથી પ્રખ્યાત થયો. મોડપીરનું રાજ્યતંત્ર સુખ અને શાન્તિપૂર્વક ચાલતું લાગ્યું.

હુહો—વિડો વસધીઉં કરે, મોડ હુએ તે મોડ,
અમડાણી અણગણડ, કરે ગજઉં દોડ.

ભાવાર્થ—અગાડણી અલંગ વીર મોડપીર મોડ દુઆ પર રાજ્ય ચલાવતા મર્જવા લાગ્યા.

મોડપીરની કળા અને કુનેહથી ચોતરફ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય છવાઇ ગયું. સૌ નિશ્ચિંતપણે રહેવા લાગ્યા સંગારોની સ્ત્રીઓ આનંદ-મંગળ ગાવા લાગી.

હુહો—મિઠા પેડ માકળ, મુગંધી જારી,
ઘેર ધુમંધે તે કેઓ, સરસો સંગારી.

ભાવાર્થ—માકપટના મીઠા પીપુનાં મુગંધી ઝાડો વચ્ચે મંગારોની સ્ત્રીઓ રાસ રમવા લાગી.

હુહો—ઝારોને મોડારો, વિડે મઈયું ચાર,
ખીર ત વટકા હથમે, પીચે નિંદણ ખાર.

ભાવાર્થ—ઝારા અને મોડાસામા લોકો નિશ્ચિંતપણે ઢારો ચારવા લાગ્યા. અને નાના બાળકો દૂધના કટોરા આનંદે પીવા લાગ્યા.

મોડપીરને કુખેર, હીંગારો, અને લોજહે નામના ત્રણ કુંવર થયા. તે પણ તેમના જેવાજ પરાક્રમી હતા.

હુહો—કુખેર હીંગારો લોજહે, સમા ચાર મુગાર,
પુતર ત્રાય પીરજ, મસે મોડ મુજાર.

ભાવાર્થ—મોડપીરને કુખેર હીંગારો લોજહે નામના ત્રણ કુંવર થયા અને મુજાળા મોડપીરના યરોગાન ગવાવા લાગ્યા.

જ્યારે મોડપીરને પોતાનું મૃત્યુ પાસે આવેલું જણાયું, ત્યારે તેમણે પોતાની રાજ્યસત્તા કુંવરોને સોંપી દીધી. તેમના અંતરની અસિદ્ધાપા ભાદર નદીને કાંઠે પ્રાણત્યાગ કરવાની હોતાં, તેમણે તે તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. આ વખતે મામૈદેવ પણ તેમની સાથે ચાલવા લાગ્યા. ભાદર નદીને કિનારે આવેલા વાડાસાડા નામે ગામની પાસે એક રમણીય સ્થાન પીરે પસંદ કરી લીધું. અને ત્યાંજ તેમણે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો.

દંતકથા એવી ચાલે છે કે પીરની નનામી વાડાસાડાથી ઉડીને બાડાબાએઠ થઇ આખરે વંગધો આવી. અને ત્યાં તેની છેલ્લી ક્રિયા

કરવામાં આવી. ઉપરોક્ત દરેક સ્થળે પીરનાં સ્થાનક છે. અને આજ પણ તેઓ પીર તરીકે પૂજાય છે. વંગાઓનો મોડપીરનો કુળો અમદાવાદવાળા મિસ્ત્રી નાકરનો બંધાવેલો કહેવાય છે.

મોડપીરની પ્રશસ્તિના અનેક દુહાઓ આજ પણ કચ્છના લોકસાહિત્યે સંઘરી રાખ્યા છે.

૧

દુહા—ધન વારી ધન વગમી, ધનધન મોડ મુઠાર,
ધન કુળો કેરિસરી, ધન કચ્છડે આધાર.

૨

ધન ધામ ન ધન ધરા, ધન કચ્છડેળ નૂર,
પાણીડંળ પૂર, વોવટ તે વોંધા કેઆ.

૩

અંડા ફરકે જિત, મેવાસી મોડેરળ,
દાધર ઓઠી ન થોએ, પાપ ન પૂણે તિત.

૪

વડા પરતા પીરળ, જેળ અંત ન પાર,
અખડાણી આધાર, કરમી જાઓ કચ્છમેં.

મોડપીરનાં પરાક્રમનાં અનેક ચારણી કાવ્યોમાંનું એક આ પ્રમાણે છે.

રૂપક.

પૂરણ ઘણુ આગ પ્રચટે, એકે ચોટે આપ ચડે,
પીર મોડેર કાબડી પારંગે, ભાજેઆ ગખલ ખાગલવે.
દલ બંગાલ દીવા દેખ વાટ, ખલ દલણ વાડે રત ખાટ,
તુજે તુજે પહાણુ ત્રોડે, ધોગા મોટ છાટમ ધાર.
વળ ઉતારે વડા કેરા, અમે અખડાણી અખબિઆઠ,
દેવ દાનાર મોડેર રખેઓ, જિતુ દીધી પાણીમે વાટ,
કાજા માંહે દહરાં ફૂટે. ઝોટે લીધો દેગ નડે,
ભૂપાં બંગલ ભાસા અળીમે, ભૂક દીધો પગલાડ ભાટે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

જામ અખડો અખડાણી.

(૧)

દેવનો શાપ.

જામ જખરો અથવા અખડો અખડાણી વડસરની રાજ્યગાદીએ આવતાંજ તેણે આસપાસના પ્રદેશપર પોતાના ચૌર્ય અને વીર્યની સુંદર છાપ પાડી દીધી. તેની રાજ્યસત્તા દિન પ્રતિદિન વધુ અને વધુ જામતી ગઈ. તેની દક્ષતા અને દાનવીરતાનો ડંકો દરે દિશામાં ગર્જી રહ્યો. તેનાં અપૂર્વ પરાક્રમેથી તે 'અખડા અણુભંગ' ના ઉપનામથી કમ્પ્રમાં સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ થયો.

મામૈદેવ જે મોડપીરની સાથે ભાદર સુધી ગયા હતા, તે ત્યાંથી ગિરનાર ગયા, અને ગિરનારથી પાછા વડસર જામ અખડા પાસે આવ્યા જામ અખડો મામૈદેવ પ્રત્યે અત્યંત પૂજ્ય ભાવ ધરાવતો હોવાથી, તેણે મામૈદેવનો અતિશય આદર-સત્કાર કર્યો. તે રાત્રિ-દિવસ તેમની સેવામાં તરતજ રહેવા લાગ્યો. જામ અખડાનો એક માનીતો લંગો હતો. જામ અખડાને મામૈદેવની આટલી બધી સેવા શુશ્રૂષા કરતો જોઈને, તેને અદેખાઈ આવવા લાગી. આ મેઘવાળોના દેવની પોલ પાધરી કરવા તેણે એક નવો તાગડો રચ્યો તેણે રસોયા સાથે મળી જઈને મામૈદેવને માટે બિલાડીનું શાક તૈયાર કરાવ્યું. જ્યારે સૌ જમવા બેઠા, ત્યારે દેવને માટે બિલાડીના માંસનું શાક આવ્યું. મામૈદેવ પોતાની દિવ્ય શક્તિથી તરતજ સઘળી હકીકત પામી ગયા. લંગાની દુષ્ટ યુદ્ધિ તેજ ક્ષણે તેમના લક્ષમાં આવી ગઈ. જામ અખડાએ આવા હલકા માણસને અત્યંત અદાવેસો જોઈને, તેમને ખોટું લાગ્યું. તેમણે હાથમાં સોટી લઈને તે શાકના કટોરા પર મારી, અને મેઠોંથી સિસકારો કર્યો, કે તરતજ કટોરામાંથી બિલાડી 'મિ-આંઉ' મિઆંઉ' કરતી ભડીને ઉભી થઈ, અને દેવ તરફ આભાર

દ્રષ્ટિએ નિહાળીને ત્યાંથી ચાલતી થઈ દેવનો આ અજબ અમત્કાર જોઈને સૌ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા લંગાનું મોઢું કાણુ ધબ ! પડી ગયું. દેવ તેજ વખતે પીરસાયલા ભાણા પરથી ભીડીને ઉસા થઈ ગયા, અને અમડા જામ તરફ દોપ કરીને બોલ્યા—

હુહો—ન કે મેતો મેંધરો, ન જાયક માગણુ જોય,
ઝોટઈ તોજી અમડા, લંગો કન લગોય.

ભાવાર્થ—હે અમડા જામ ! તો તારા પડખામા કોઈ મહેતા-મુત્તમની કે શુભેચ્છક યાચકને રાખવા બદલે આ લંગાને રાખ્યો છે માટે હવે તારી પડતી થવાની છે.

હુહો—હિકડા વેંધા મસીત, જો હથ કરા;
ધીંગી ધાર ધરા, તોજી ઝોટઈ અમડા.

ભાવાર્થ—એક મસ્જિદમા જશે અને બીજા હાથમાં કરા ઉપાડને હે અમડા જામ, તારી ધીંગી ધરા હવે પડતી દશામા આવવાની છે

આટલું બોલતાજ મામૈદેવ ત્યાંથી ચાલતા થયા. મામૈદેવના વચનો પર વિચાર ચલાવતો અને પોતાની ભૂલનો પશ્ચાતાપ કરતો જામ અમડો વ્યથિત્તે વિભાગી રહ્યો.

(૨)

ધોધા સૂમરો.

આ વખતે સિંધ-ઉમરકોટમાં હમીર સૂમરાનો વશજ ભુગગ સૂમરો રાજ્ય કરતો હતો. આ ભુગગ સૂમરા પાસે એક અપૂર્વ તેજહાર તસ્વાર હતી એ તસ્વારમાં એક વખત એક તથજ પડ્યો આ તસ્વાર પર એવું પાણી ચડાવેલું હતું, કે તેમાં પડેલો તથ કોઈ પણ કાઠીગર કહાડી ચક્ર્યો નહિ. ભુગગ સૂમરાને આ તસ્વાર તેના જીવ કરતાં પણ વધારી હોવાથી તેણે તેનો તથ દાહવા ટેટલીએ તજવીજ કરી, પરંતુ દરેક સ્થાનેથી એજ પ્રત્યુત્તર મળ્યો, કે આ તસ્વાર કોઈથી પણ દુરસ્ત થાય તેમ નથી. છેવટે એક લુદાર કન્યાએ

* તસ્વારની ધાગમાં નાનો ખાડો પડ્યો તે.

ભુંગળ સૂમરાને સદેશો મોકલ્યો, કે જો ભુંગળ સૂમરો તેને પર-
ભવાની કબુલાત આપે, તો તે તવારને તદ્દન દુરસ્ત કરી આપવા
તૈયાર છે આ તવાર ભુંગળ સૂમરાના છાતન સમાન હતી, તેણે
હુહાર-કન્યાની શરતનો સ્વીકાર કર્યો પેલી હુવાર કન્યાએ પોતાની
અજ્ઞા કળાથી તવારને દુરસ્ત કરી આપી આથી ભુંગળ સૂમરાએ
તે કન્યા સાથે પોતાની કબુલાત મુજબ લગ્ન કર્યાં. આ હુહાર
કન્યાથી તેને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ. તેનું નામ ચ દ્રેશ્વર કિંવા
ચનેસર રાખવામાં આવ્યું. ત્યારપછી તેની બીજી રાણીને પેટે જે
કુંવર જન્મ્યો તેનું નામ ધોધો રાખ્યું ચનેસર મોટો કુંવર હોવા-
થી રિવાજ પ્રમાણે તે પાટની ગણાયો

જ્યારે ભુંગળ સૂમરાનો સર્ગવાસ થયો, ત્યારે યુવરાજકુમાર
ચનેસરને રાજ્યાભિષેક કરવા માટે એક મોટો દરબાર ભરવામાં
આવ્યો રાજ્યના સરદારો અને અમીરોએ ચનેસર કુમારને જામની
પાઘડી પહેરાવવા માંડી. ચનેસર કુમારે વિચાર્યું, કે માતાની રજા
વગર જામની પાઘડી પહેરવી એ ઠીક નહિ આ કારણથી તે ગાદીએ
બેસવા પહેલાં તેની માતાની રજા લેવા માટે ગયો

ચનેસર કુમાર એક હુહારણના ઉદરે જન્મ્યો હોવાથી કથે-
રીમાના કેટલાક લોકો તેને ગાદી આપવાની વિરુદ્ધમાં હતા પરંતુ
રાજ્યમાં કુલ ૫ પેસે નહિ, એ કારણથી તેઓ અત્યાર લગી પોતાના
વિચારને મનમાં દબાવીને બેઠા હતા તેઓને ચનેસર કુમારની
આવી માવડીયા રીતીથી બહુ લાગી આવ્યું. સઘળાએ મળીને તેજ
વખતે નાના ધોધા કુમારને રાજ્યગાદી પર અભિષેક કરી દીધો
જ્યારે આ વાતની ચનેસરને ખબર થઈ, ત્યારે તે અત્યંત ક્રોધાચ-
માન થઈ ગયો હવે શો રસ્તો લેવો, તે તેની માતાને પૂછવા લાગ્યો.
ચનેસર કુમારની ભૂલથી તેની માતા પણ ગુસ્સે થઈ ગઈ હતી. તે
ચનેસર કુમારને પ્રત્યુત્તર આપતા વ્યગ્રમા બોલી, કે “આટલા દિવસ
ઘરમાં હું અને તારી સ્ત્રી એમ બે જણીઓ હતી અને આજથી
આપણે ત્રણ થઈએ એટલે ઠીક દુરકત નથી ચરણો ચલાવીશું
અને આપણું શુજ્ઞાન કરીશું ”

માતાના ઉપરોક્ત વચનો ચનેસર કુમારના મનમાં તીરની પેઠે
પેસી ગયા તેણે વરતજ પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે જો હું દિલ્હીના પાદ

શાહને તેડી લાવીને સિંધના સઘળા સૂમરાઓને વિનાશ ન કરાવું, તો માડું નામ ચનેસર નહિ આટલું કહેતાંજ તે ત્યાંથી ઊડીને ઉસો થયો, અને તરતજ સઘળી તૈયારી કરાવીને દિલ્હી તરફ ચાલતો થયો.

ચનેસરના પુત્રનું નામ નગર હતું. તે બહાદુર તેમજ ટેકીયો હતો. તેની પ્રીતિ તેના પિતા કરતાં તના દાકા ધોધા ઉપર વધારે હતી, ત્યારે તેણે જાણ્યું. કે તેનો પિતા દિલ્હીના પાદશાહને તેડી લાવીને સૂમરા રાજ્યનો નાશ કરવા માગે છે, ત્યારે તે તેની પાછળ દોડ્યો. ચનેસરના ઘોડાની વાગ પકડીને તેને એ લયકર પગલું નહિ ભરવા તે વોનવવા લાગ્યો. હઠે ચઢેલો ચનેસર હવે ડોઢનું પછુ સાંભળે તેમ ન હતો. નગર કુમારની સઘળી સમજાવટ તેની પાસે અરણ્ય-રૂઢન સમાન નીવડી. નગરકુમાર તેના ઘોડાની લગામને છોડતો ન હોવાથી તે બોલ્યો:—

હુહો—નગર પુત્ર ની મુહાંજા, તું છઠ ઘોડેજી વાગ,
સિંધ મારાધ્યાં મૂમરા, તો કે ઝિઝા કરાધ્યાં ચાગ.

ભાવાર્થ—હે નગર કુમાર ! તું મારા ઘોડાની લગામ છોડી દે. હું સિંધના સૂમરાઓને નાશ કરાવીને તને ખૂબ માઠ લગાવીશ.

આટલું કહેતાંજ ચનેસરે પોતાના અધને એડી લગાવી, અને તેજ વખતે તેના પાછીપથો ઘોડો વાયુ વેગે ઉપડી નીકળ્યો. દિલ્હી પહોંચતાંજ ચનેસર ત્યાંના પાદશાહ અલાઉદ્દીનને મળ્યો, અને પોતાને થએલા ગેરધર્મસાક્ષી તગામ વીગત તેની પાસે રજુ કરી, તેને સિંધની અતૂલ સૈન્યવતી સૂમરીઓ પરણાવવાનું વચન પણ આપ્યું. સિંધની અત્યંત સ્વરૂપવાન સુંદરીઓનું સૈન્ય લૂટવાની પાદશાહને ઉત્કંઠા જાગી તે પોતાના વિશાળ સૈન્ય સાથે કૂચકદમ કરતો સિંધ પર ચડી ગયો.

સિંધ-કમરકોટની પાદરમાં આવી પહોંચતાં અલાઉદ્દીન પાદશાહે પોતાના હુમેનખાં નામના સરદાર સાથે ધોધા સૂમરાને સદેશો મોકલાવ્યો, કે “ જો તે ચનેસરને તેની અર્ધી પાંતિ આપીને પાદશાહને સૂમરી ઠંથાઓ પરણાવવા કળુવાત આપે, તો પાદશાહ તેની સામે દોસ્તીનો હસ્ત લગાવવા તૈયાર છે. અને જો તે તેમ

નહિ કરે, તો દિલ્હીશાહનું વિશાળ સૈન્ય તેને અત્ય સમયમાં ચાંચ-
ડની માફક ચોળી નાખશે.”

પાદશાહનો આ ધમકી રૂપ સંદેશો સાંભળીને ડરી જાય, એવો
ધોધો સૂમરો ન હતો. તેની આંખો લાલચોળ બની ગઈ. તેનું
શરીર કોંઈથી કંપવા લાગ્યું. ધોધો સૂમરાને કોંધાયમાન બની
ગએલો જોઈને હુસેનખાં તેને શાન્ત પાડવા સમજાવવા લાગ્યો:—

હુહો—અધા મ થી આકરો, વંરી મ હી વસાય,
વીયાં હ વડાંધરો, પાતસા પરણાય.

ભાવાર્થ—ભાઈ તું બહુ આકળો થા મા. અને આવો વેરી ઉભો
કર મા. પાદશાહને લગ્ન આપીને તું તેને સંતુષ્ટ કર.

આ સાંભળીને ધોધો સૂમરો બોલ્યો:—

હુહો—હસનખાં આવેં હલી, ત મ કુછ કંધ મિંજ,
આંઉં ધોધો સૂમરો, સોસે ગિનાં સા.

ભાવાર્થ—હુસેનખાં, તું અહીં ચલાવીને આવેશો છે તો હવે ગેર-
વાજબી વાતો ન કર. કારણ કે હવે ખેંચી લઉં એવો ધોધો સૂમરો છું.

હુસેનખાં અલાહદીન પાદશાહ અને અબડા જામની સરખામણી
કરતો વળી બોલ્યો:—

હુહો—ધોધા બિહીશાહસેં, તું હલી મ કર હઠ,
તુ કાડી કિરકજી, ઊ ભારી ખરેતો ભઠ,
કારો થઇને હઠ, છાલ મ છલેં મચમેં.

ભાવાર્થ—હે ધોધો સૂમરા, તું દિલ્હીશાહથી હઠ કર નહિ. તુ કિર-
કજી કાડતી લાકડી છે અને એ સજગતા આશિ સમાન છે. માટે તું એ
આગમાં પડીને સજગી જાય નહિ તેની સલાહ રાખજે.

હુસેનખાંની એક મણ વાત સાંભળવાને હવે ધોધો સૂમરો તૈ-
યાર ન હતો. કારણ કે તે પ્રાણાન્તે પણ પોતાની ટેક છોડી દે તેમ
ન હતું. તેણે પાદશાહને મયદાનમાં પડતા ખુદ્દુ આમંત્રણ આપી
દીધું. હવે આ તલમાં તેલ નથી, એમ ધારી હુસેનખાં ત્યાંથી ચા-
લતા થયો. ધોધો સૂમરાએ યુદ્ધની તૈયારી કરવા માંડી.

શાહને તેડી લાવીને સિંધના સુબગા સૂમરાએનો વિનાશ ન કરાવું, તો માટું નામ ચનેસર નહિ. આટલું કહેતાંજ તે ત્યાંથી ઊડીને ઉસો થયે, અને તરતજ સવગી તૈયારી કરાવીને દિલ્હી તરફ ચાલતો થયો.

ચનેસરના પુત્રનું નામ નગર હતું. તે જહાહર તેમજ ટેકીંગે હોત. તેની પ્રીતિ તેના પિતા કરતાં તેના કાકા ધોધા ઉપર વધારે હતી, ત્યારે તેણે બપુયું. કે તેનો પિતા દિલ્હીના પાદશાહને તેડી લાવીને સૂમરા રાજ્યનો નાશ કરવા માગે છે, ત્યારે તે તેની પાછળ દોડ્યો. ચનેસરના ઘોડાની વાગ પકડીને તેને એ ભયંકર પગલું નહિ ભરવા તે વીનવવા લાગ્યો. હું ચહેડો ચનેસર હવે ડોઈનું પલ્લુ સાંભળે તેમ ન હતો. નગર કુમારની સવગી સમજાવટ તેની પાસે અરણ્ય-રૂઢન સમાન નીવડી. નગરકુમાર તેના ઘોડાની લગામને છોડતો ન હોવાથી તે બોલ્યો:—

હુહો—નગર પુત્ર ની મુહૂંમ, તું હં ઘોડેછ વાગ,
સિંધ મારાઈવાં સૂમરા, તો કે ઝિજા કરાઈયાં ચાગ.

સાવાર્થ—હે નગર કુમાર ! તું માગ પોતાની લગામ છોડી દે હું સિંધના સૂમરાએનો નાશ કરાવીને તને ખૂબ થાડ લગાવીશ.

આટલું કહેતાંજ ચનેસરે પોતાના અશ્વને એડી લગારી, અને તેજ વખતે તેનો પાછીપયો ઘોડો વાયુ વેગે ઉપડી નીકળ્યો. દિલ્હી પહોંચતાંજ ચનેસર ત્યાંના પાદશાહ અલાઉદ્દીનને મળ્યો, અને પોતાને થએલા ગેરઈન્સાફની તમામ વીગત તેની પાસે રજુ કરી, તેને સિંધની અતૂલ ઐન્દર્યવતી સૂમરીઓ પરછાવવાનું વચન પણ આપ્યું. સિંધની અત્યંત દુરૂપવાન મુંદરીઓનું સૈન્દર્ય લૂંટવાની પાદશાહને ઉત્કંઠા બગી તે પોતાના વિશાળ સૈન્ય સાથે દૂયકદમ કરતો સિંધ પર ચડી ગયો.

સિંધ-કુમરકોટની પાદરમાં આવી પહોંચતાં અલાઉદ્દીન પાદશાહે પોતાના દૂસેનખાં નામના સરદાર સાથે ધોધા સૂમરાને સંદેશો મોકલાવ્યો, કે “ જો તે ચનેસરને તેની અર્ધી પાંતિ આપીને પાદશાહને સૂમરી કન્યાઓ પરછાવવા કળુકાત આપે, તો પાદશાહ તેની સામે દોસ્તીનો હસ્ત લંબાવવા તૈયાર છે. અને જો તે તેમ

હિ કહે, તો દિલ્હીશાહનું વિશાળ સૈન્ય તેને અત્ય સમયમાં આંચ-
ની માફક ચોળી નાખશે.”

પાદશાહનો આ ધમકી રૂપ સંદેશો સાંભળીને કરી નય, એવો
ધોધો સૂમરો ન હતો. તેની આંખો લાલચોળ બની ગઈ. તેનું
શરીર કોધથી કંપવા લાગ્યું. ધોધો સૂમરાને કોધાયમાન બની
ગએલો જોઈને હુસેનખાં તેને શાન્ત પાડવા સમજાવવા લાગ્યા:—

હુલો—અધા મ થી આકરો, ઘેરી મ હી વસાય,
વીયાં હ વડાંધરો, પાતસા પરણાય.

ભાવાર્થ—લાઇ તું બહુ આકરો થા મા. અને આવો ઘેરી ઉભો
કર મા. પાદશાહને લગ્ન આપીને તું તેને સંતુષ્ટ કર.

આ સાંભળીને ધોધો સૂમરો બોલ્યો:—

હુલો—હુસેનખાં આવે હલી, ત મ કુછ કંધ મિંનલ,
આંકિ ધોધો સૂમરો, રોસે ગિનાં સા.

ભાવાર્થ—હુસેનખાં, તું અહીં મથાપીને આવેલો છે તો હવે ગેર-
વાજબી વાતો ન કર. કારણ કે હવે ખેંચી લઈ એવો ધોધો સૂમરો છું.

હુસેનખાં અલાઉદ્દીન પાદશાહ અને અબડા નામની સરખામણી
કરતો વળી બોલ્યો:—

હુલો—ધોધા વિલ્હીશાહસે, તું હલી મ કર હક,
તું કાકી કિરકજી, બિ ભારી બરેતો ભક,
કારો થઇને કક, છલ મ છલે મયમેં.

ભાવાર્થ—હે ધોધા સૂમરો, તું દિલ્હીશાહથી હક કર નહિ. તું કિર-
કના ગાંડી લાકડી છે અને એ સજાગતા અગ્નિ સમાન છે. માટે તું એ
આગમાં પડીને સજાગી નય નહિ તેની સંભાળ રાખજે.

હુસેનખાંની એક પલ્લુ વાત સાંભળવાને હવે ધોધો સૂમરો તૈ-
યાર ન હતો. કારણ કે તે પ્રાણાન્તે પલ્લુ પોતાની ટેક છોડી દે તેમ
ન હતું. તેણે પાદશાહને મયદાનમાં પડવા પુરુષ આમંત્રણ આપી
દીધું. હવે આ તલમાં તેલ નથી, એમ ધારી હુસેનખાં ત્યાંથી આ-
લતો થયો. ધોધા સૂમરાએ યુદ્ધની તૈયારી કરવા માંડી.

જાને દોઝ બહાર પડ્યાં હાવળુ યુદ્ધ ગાલવા લાગ્યું. ધોધ સૂમરામાં બળનો પાશ ન હતો. તે જ ને હાથોમાં બેધારી તલ્વારો પકડીને તેમને એવી કુશળતાથી ફેરવતો, કે તેમની વચ્ચે આવનાર માણસો ગાજર-મૂળાની ગાફક કપાઇ પડ્યા વગર રહેતા નહિ. તેણે આ પોતાની અપૂર્વ પટ્ટાબાજીથી પાદશાહી લશ્કરમાં હાહાકાર વર્તાવી દીધો. ધોધા સૂમરાનો સામનો કરી શકે એવો પાદશાહી સેન્યમાં એક પણ વીર ન હોવાથી ધોધા સૂમરાનું નામ ગાલજતાજ શાહી સૈનિકો કંપવા માંડ્યા. ધોધો સૂમરો એક અતૂવ બગથાગી અને અપૂર્વ પરાક્રમી વીર હોવા છતાં અલાઉદ્દીન પાદશાહના સાગર-વિશાળ સેન્યની સરખામણીમાં તેની અતિ નાની ફાજથી તેને માટે વિજય મેળવવાનું કાર્ય બહુજ દુર્લભ હતું. જ્યારે તેને ખાતરી થઈ, કે હવે તેને માટે રણસંઘાતમાં મરણીયા બની પડવા સિવાય બીજો એકે ઈલાજ નથી, ત્યારે તેણે પોતાના રાજ્ય-મહાત્મ્યની તે મજા અન્ય સૂમરી સુંદરીઓને કોઇ સુરક્ષિત ન્ધાને મોકલવાનો વિચાર કર્યો.

કચ્છ-વડસરના જામ અબડા અબડાણીની પરાક્રમ-કથાઓથી ધોધો સૂમરો અચાત ન હતો. તેને ખાતરી હતી કે સૂમરીઓને શરણ આપે એવો શૂરવીર એ અબડા અણુસંગ સિવાય બીજો એકે નથી. આથી તેણે બાગ સૂમરો અને પેથો ચોડાણ નામના પોતાના બે વિદ્યાસુ માણસો સાથે તમામ સૂમરી સુંદરીઓને કચ્છ તરફ વિદાય કરતાં કહ્યું.—

હુહો—કુંવર સુઝે તો કચ્છમાં, ઊ અબડો અણુસંગ,

માન કરે દેા બગ, સરણ રખે સૂમરીઉં.

ભાવાર્થ—કોઈ ઇચ્છા કરીને સૂમરીઓને સરણમાં રાખે એવો કચ્છમાં એક અબડો અણુસંગ સુઝે છે.

જામ એકસોને આબીજ ગણતિ લેજ્યો હતી સૂમરીઓને કચ્છ તરફ મોકલાવીને ધોધો સૂમરો તેના લત્તિજા નગર સહિત કેસરીયાં દુર્ગ કરીને રણમયદાનમાં ફેલી પડ્યો. આગની લડાઈ અતિ કથંકર બની પા ધોધો સૂમરો પોતાના સવળા બગથો શાહી સૈન્યનું કચ્છરધાણ વાળવા મોકલ્યો. અને અનેસરનો પુત્ર નગર પણ એવીજ રીતે બહા-તે

હુરીથી લડવા લાગ્યો. નગર કુમારને અનેક શાહી સેનિકો વચ્ચે ઘેરાયેલો જોઈને અનેસરે તેને પાદશાહની સલામ માટે પોતાની સાથે ચાલવા કહ્યું. પરંતુ ટેકીલો નગર કુમાર પોતાના જીવનની રક્ષા માટે પાદશાહને સલામ કરે એવો ન હતો. તે સામી છાતીએ અનેક ઘા ઝીલતો, આખરે નિશ્ચેતન જનીને રણભૂમિના અંકમાં ઢળી પડ્યો.

આ તરફ ધોધો સૂમરો પણ આજે મરણીયો બન્યો હતો. તેનું મસ્તક કપાઈ પડવા છતાં તેનું ધડ અનેકોનો સહાર કરતું શાહી સૈન્યમાં ધૂમી રહીને ત્રાસ વર્તાવી રહ્યું હતું. ધોધા સૂમરાના અવિશ્વાસ ઝૂમી રહેલા ધડ પર જળીનું કંપકું નાખવામાં આવ્યું ત્યારે જ તે પડ્યું. ધોધા સૂમરાના ધડને જમીનપર ઢળી પડતું જોઈને અલાઉદ્દીનના હશકરનો એક સરદાર તેની તરફ દોડી આવ્યો, અને તેના પર જોરથી લાતનો પ્રહાર કર્યો. ધોધા સૂમરાના નિશ્ચેતન બનેલા ધડ પર પેલા સરદારને લત્તા-પ્રહાર કરતો જોઈને અનેસરનું લોહી ઉઠગળી આવ્યું. તેણે તરતજ તે સરદાર પર તદવારનો ઘા કરી ત્યાંજ તેને કાર કર્યો. આ જોઈને પાદશાહી ફોજના ખીજા સરદારો ઊડી પડ્યા, અને અપાઝપી ચાલવા લાગી આ લડાઈમાં અનેસર પોતે પણ મરાયો, અને અલાઉદ્દીનની ફોજનો સંપૂર્ણ વિજય થયો.

(૩)

સૂમરી સતિઓ.

અલાઉદ્દીન પાદશાહે પોતાના સઘળા સૈન્ય સહિત રાત્રીયાનીમાં પ્રવેશ કર્યો. રણવાસમાં જઈને તે સૂમરીઓની શોધ ચલાવવા લાગ્યો પરંતુ ત્યાં તો સર્વત્ર શૂન્યતા પ્રસરી રહી હતી એક કાળો કાગડો પણ જનાનખાનામાં તે જોવા પામ્યો નહિ. સૂમરીઓના સૌન્દર્ય પાછળ આટલી બધી ઝંહેમત ઉઠાવનાર અલાઉદ્દીન પાદશાહની સઘળી આશા એકદમ ભાંગી પડી તપાસ કરતા જ્યારે તેને માલમ પડ્યું, કે જ્યાં સૂમરીઓ કચ્છ તરફ ચાલી નીકળી છે, ત્યારે તેણે પોતાના તમામ સૈન્ય સાથે તેમની પૂઠ પકડી.

આ તરફ ભાગ સૂમરો અને ધોધો ચોહાણ એકસો ને ચાળીશ સૂમરીઓ સાથે અગડા જામની તપાસ કરતા આગળ ચાલવા લાગ્યા

તેઓ પ્રથમ જામ આરી કહેરના પ્રદેશમાં આવ્યા. આરી કહેર એક પરાક્રમી વીર હતો. તેણે સૂમરી સતિઓની આરી આગતાસ્વાગતા કરી, અને પાદશાહી ફેરવેને પોતાથી બની શકે તેટલો વખત રોકવાનું વચન આપ્યું.

હુહો—આરી અંડણ આવયું, સૂમરીઈં સહી,
કેવર કોલ ડઈ, કિસ વતાઈં ફૂંગે.

ભાવાર્થ—સૂમરીઓ આરી કહેરને આંગણે આવી, તેમને એ કહેર જામે બનવું કરવાનો ઇશ આપીને જામ અગમ અણખંગ પાસે જવાની હુમરોની દિશા દેખાડી.

સૂમરીઓ અહીંથી આગળ ચાલી અને જુલેયા અબડાને ત્યાં આવી પહોંચી. એને જ જામ અબડો અણખંગ માની લઈને તેઓ તેને શરણ આપવા વિનંતિ કરવા લાગી.

હુહો—સિંધા આવયું સૂમરીઈં, મુણ જુલેયા જામ,
ક મેલુ જહીને સાયબ, ક મેલે રીને મામ?

ભાવાર્થ—સિંધથી સૂમરીઓ આવીને જુલેયા અબડાને કહેવા લાગી, કે હે જામ! તું અમેને શરણ આપીશ કે દિંમતને ડોરી દઈશ?

સૂમરીઓને શરણ માગતી જોઈને અબડો નિશારમાં પડ્યો. અલાહીન જેવા પાદશાહના પંજામાંથી સૂમરીઓને બચાવી લેવાની શક્તિ તેનામાં ન હતી. આથી તે બોલ્યો—

હુહો—જુગ જાહેએ કચ્છને, જુહો વાસર વીર થેઓ,
હી અબડો અણખંગ, હી ફૂંગર ડે બેઓ,
હી જુલાયારી રેઓ, કો ચેલી સોહા ન મહે.

ભાવાર્થ—તમેને રક્ષણ આપે એવો મહાન જાહેને વાસરનો વીર અબડો એ તો બીજો. એ દેશ અને એ ફૂંગર પણ ખીજા હું તો અબડો જુલેઓ છું અને તમેને શરણ આપવાની મરજમાં શકિત નથી.

હુહો—ફૂંગર મુઝેતો કચ્છને, હી અબડાહી આવ્ય,
અનાથ કે આધાર કે, વડેજા વર લાય.

ભાવાર્થ—એવો વીર અબડો અગમળી તો કચ્છમાં છે. તે શરણા-નને રક્ષણ આપનાર અને અલિખાનીઓના ગર્વનું ખંડન કરનાર છે.

અહીંથી ચાલીને સઘળી સૂમરી રમણીઓ નોત ગામે આવી. આ વખતે નોતના સત્તાધીશ ઉદાર ઠિવા મોઢ નોતિયારનાં લગ્ન હોવાથી, આખા ગામમાં આનંદ-મંગલ વર્તી રહ્યો હતો. મોઢ નોતિયાર પણ એક વીર પુરૂષ હતો. જ્યારે તેણે સૂમરીઓની દુઃખદ હકીકત જાણી, ત્યારે તેનું વીર-હૃદય ઉકળી ઊઠ્યું તેણે સૂમરી સતિઓને જણાવ્યું, કે હું તમોને પુરેપુરું રક્ષણ તો આપી શકીશ નહિ. પરંતુ તમે જામ અખડા પાસે પહોંચી જાઓ ત્યાં લગી પાદ-શાહી ફેજનો મારી શક્તિ અનુસાર અટકાવ કરીશ.

હુહો—આઉં અખડેજે અધ્યાં, વાસુ મથે વાટ,
સીઆયું સૂડ ડે, તેંજ બિરકલી ઝલે ન ઝપાટ;
ન હરે વાટ હીયાં જરા, મોય પુ'માંણું માઠ.

ભાવાર્થ—હું પણ અખડા જામનોજ આકર છું. પણ વાજ પક્ષીની ચોટ એક ચક્કી શી રીતે સહન કરી શકે ? છતાં હું જીવતાં લગી ગાદી ફેજને જરા પણ આગળ વધવા નહિ દઉં, પણ મરણ પછી તો લાચાર છું.

મોઢ નોતિયારને સૂમરીઓ માટે મરી શીટવાનું વચન આપતો એકેને તેની મા તેની પાસે આવી, અને લગ્ન પ્રસંગે લડાઇનાં નોતરાં ન ઝીલવા તેને સમજાવવા લાગી.

હુહો—મા પલેતી પુતરકે, મોડ મથો મ પાય,
ભુકકો થીને ભૂંયમે, દોન કરીધો સાય.

ભાવાર્થ—મોઢની માતા તેને કહે છે કે હે પુત્ર ! તું તારું મસ્તક મૃત્યુના મ્હોંમા નાખ નહિ. પાદશાહી ફેજનો સામનો કરતાં તારા બૂઝા યદ્દ જરો અને ટાઇપણુ તને સદાય કરશે નહિ.

માતાની સમજાવટ મોઢ પર લેશ પણ અસર કરી શકે તેમ ન હતું. માતાનાં ઓસાણુ લાંગનારાં વચનો સાંશળી તે બોલ્યો, “હે માતા ! હવે તો મારે પાદશાહી ફેજ સાથેજ પરણવાનું છે. મને હવે લગ્નનો લહાવો લેવાની લેશ પણ અશિલાપા નથી. તમે મને હવે લડાઇના નોતરાં ઝીલવાની ના કહો છો તો મારું નામ ઉદાર રાખવા વખતેજ વિચાર કરવો હતો. ”

હુહો—નાતો દિને ઉદાર સે, નાતો જોઆ ખુસાય,
અર્સા ઉદાર હો ચઉં, બે રૂક્સે રાંધ કરાય.

ભાવાર્થ—તમે મારું નામ ઉદાર રાખ્યું તે બીજાં નામે ખુદી મળ્યાં હતાં કે શું ? ઉદાર તો તે કહેવાય જે રણસંગ્રામમાંજ રમ્યો-પમ્યો રહે.

મોટ મોતિયારે સૂમરીઓને માનપૂર્વક વિદાય આપી, અને પોતે હથેલી તૈયારીઓને બદલે રણ-સંગ્રામની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો.

સૂમરીઓ ત્યાર પછી જીલેર નામના એક જાગીરદાર કુંભારને ત્યાં આવીને ઉતરી. જીલેર કુંભાર એક સાચો મદેબચ્ચો હતો તેણે પણ પોતાથી બનતું કરવાનું સૂમરીઓને વચન આપ્યું.

જીલેર કુંભારે સૂમરીઓને જત્રીનો માર્ગ બતાવ્યો. પણ જત્રીમાં ચાલતાં રસ્તાની તકલીફને લીધે સાત જત્રીઓ ત્યાંજ મરણને શરણ થઈ, અને જાત્રીની આગળ ચાલવા લાગી.

(૪)

શરણ-સહાયક.

રોહાના કુંભાર પાસે આવતાં સુધી સૂમરીઓ ઘાફરને હોથપોથ બની ગઈ. હવે તેમનાથી એક કમકમ પણ આગળ ચલાય તેમ ન હતું. આથી પેથો ચોહાણ સૂમરીઓ પાસે ભેડા અને ભાગ સૂમરો ભાગ અગ્રણ અબરાણીને આ હદીકતથી વાહેક કરવા વડમ્બર તરફ ચાલ્યો.

ભાગ સૂમરાએ વડમ્બર આવી ભાગ અબરાણે સવળી હદીકતથી વાહેક દર્શતાં દેણું:—

દુહો—મુલામ છડેઆં સૂમરે, અબરા તોકે અપાર,
અચે નીયાણીઈ નેદુમે, પેલી કરજ વાર;
વર માર્યાં ઘર ફૂર્યાં, ફૂલ નિંદણ બાર;
વિચારીયું વરનજ, પિટે ખલેત્યું પાર;
ઝલીજ છું જૂઠાર, તો વર આવડ્યું અબરા.

ભાવાર્થ—હે અગ્રણ ભાગ ! તને સૂમરાઓએ ઘડા વણા સથામ આપીને દહાણ્યું છે કે આ નીયાણીઓ તારી પાસે આવે છે તેની તુ જત વદાર કરતે. એમના પતિઓ મરણ પામેલા છે. ઘરો લૂટાયા જ્યાં છે. અને એમની કાખમાં નાનાં બાળકો છે. પોતાના પતિઓને માટે એઓ

ઝદન કરી રહી છે. માટે હે ઝૂંઝાર ! એ તારે શરણે આવેલી છે તેમનું તું રક્ષણ કરજે.

હુહો—ભલે આવયું ભેનરું, અખડો વ્યથિતો ઈંધ,
અણહિદી આડો ફિરાં, સે ડિઠે ડીયાં કીય ?
શરણ સમે સીંધ, આવયું ત અખિયે મયે.

ભાવાર્થ—અખડો જનમ કહે છે, કે હે બહેનો ! તમે ભયે આવીઓ. તું અણહિદીને પણ આડો ફરં તેમ છું. તો હવે દેખ્યા છતા શી રીતે જવા દઉં ? આ મિહ સમાન સમા વીરના શરણમા તમે આવીઓ તો મારી આખો ઉપર છે.

જનમ અખડાએ ભાગ સૂમરાને હવે તદન નિશ્ચિંત રહેવા જણાવ્યું. તેણે સૂમરીઓને તેડી લાવવા માટે ભાગ સૂમરા સાથે એકસોને સાઠ ગાડાં મોકલી દીધાં.

હુહો—અખડે ગડા મોકલ્યા, હિંકડો રૌ ને સઠ,
ભલે આવયું ભેનરું, પેર મ ડીજ પદ.

ભાવાર્થ—જનમ અખડાએ સૂમરીઓને એક મો ને સાઠ ગાડા મોકલ્યા અને કહાવ્યું કે હે બહેનો ! તમે ભયે આવીઓ હવે જમીન પર એક પગપુ પણ મૂકશો નહિ.

અખડા જનમના ગાડાંની હેડ રૌહાના ડુંગર તરફ આલવા લાગી. ગાડાંની આ મોટી હારને દૂરથી નિહાળીને કેટલીક સૂમરીઓ તે દુશ્મનોનાં ગાડાં ધારીને બાયથી કપવા લાગી આ ધાસ્તીથી તરફડીને માથ જણીઓ ત્યાંજ સ્વધામ પામી અવસાન પામેલી સૂમરી સતિઓની મરણ ક્રિયા કરીને બાકી રહેલી એકસો અઠ્ઠાવીસ સૂમરીઓ જનમ અખડાના ગાડામા બેઠીને વડસર તરફ આલવા લાગી જ્યારે જનમ અખડાની માતા સોહાગદે આવડીને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તે તેના વીરપુત્રની અચાગ હિંમત નિહાળીને અત્યંત આનંદિત થઈ. તે જનમ અખડાને ઉત્તેજન આપતી કહેવા લાગ્યાં :—

હુહો—સરણ રખજ મૂમરીકે, ઘર મર પલટે પોય,
સમે જનમ સ ઘાય, અઓ સારે આવયું.

ભાવાર્થ—તું સૂમરીઓને શરણમા રાખજે, પડી ધગ પવટી જાય તો પણ ભાને. એ બાપડીઓ તારામા આરા મળીને આવેલી છે.

દુહો—પરભોમનું પંથ કરે, તંજ થઇને ત્રા,
ઈ અસર જે દ્રા આવયું, તો વર અખડા!

ભાવાર્થ—પરમુલક્ષી પંથ કરીને, દુખથી ત્રાસી જઇને, એ અ-
સરતા ડરથી તારી પામે આવેલી છે.

જામ અખડાને તેની માતાનાં આવાં શૌર્યલયાં વચનો સાંભ-
ળીને આનંદ થયો તે જોત્યો માતા, મહેરામણ માઝા મૂકે, અથવા
મેરૂ ડાલવા લાગે, તો પણ આ અખડો શરણાગતનું રક્ષણ કરવામાં
ઠઠી પણ ચૂકવાનો નથી. પોતાના પુત્રના આવા વીરત્વયુક્ત વચનો
સાંભળીને તેની માતાનું હૈયું આનંદથી નાચી ઊઠ્યું તે જોડી.—

દુહો—આસ રળીને આવયું, તેંજ પૂરજ આસ,
સમા તોજ મુવાસ, અંખર વેધી અખડા!

ભાવાર્થ—હે અખડા! તારી આશા રખીને જે આવેરી છે, તેમની
આશા તું પૂર્ણ કરજે તારી કીર્તિની સુવાસ આકાશમાં પહોચશે

(૫)

અલાઉદ્દીન ખૂની.

આ તરફ અલાઉદ્દીન પાદશાહ પોતાની જંગી ફોજ સાથે ઉમર-
કોટથી ઉપજ્યો, અને સૂમરીઓની શોધમાં તેમની પાછળ પાછળ
ચાલવા લાગ્યો. રમ્તામાં પાદશાહી ફોજ સામે અનુક્રમે જામ આરી
દહેર, અખડો જુલેચો, મોડ નોતિયાર તેમજ જુલેર કુંભારે મજ-
બુત ટક્કરો ઝીલી સૂમરી સતિઓને મુરદાત સ્થળે પટોંચાડવાના
કાર્યમાં સૌએ પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર ફાળો આપ્યો. પરંતુ
આકાશના તારા જેટલી અનંત પાદશાહી ફોજ સામે લડનાં લડના
આખરે આ સઘળા પદપકારી વીરો વીરગતિને પામ્યા જુલેર
કુંભાર જેવા એક સાધારણ જાગીરદારે પણ પાદશાહી વિશાળ દળને
બહાદુરીથી બે પ્રહર લગી ઝેદીને પોતાનું નામ અમર કર્યું છે.

દુહો—પૌર બ હુયો પેખનો, મયે જુદ જુબેન,
આખર હલ મુગ, માંજેડી પણ મરેઓ.

સાવાઈ—લુભેર કુબારે બે પ્રદર લગી પાદશાહી ફેજનો મજ-
બુત સામનો કર્યો, અને આખરે એ ઊગાગો વીર પણ સ્વર્ગે સિધાવ્યો.

હવે પાદશાહી ફેજને કેઈ રોકનાર ન હોવાથી તેણે વહસર
તરફ નિશાન માડ્યું. પાણીના પૂરની પેઠે પાદશાહી લશ્કર એક
ચોટે ધસતું આગળ વધવા લાગ્યું.

ત્યારે જામ અબડાએ જાણ્યું, કે પાદશાહી ફેજ રણ ઝોળ-
ગીને વહસર તરફ ધસતી આવે છે, ત્યારે તેણે પણ પોતાની સર્વ
તૈયારી કરી લીધી. રાત્રિના સમયે પાદશાહી સેન્યને વહસરનો માર્ગ
રોકવામા મુશ્કેલી ન નડે, એ કારણથી તેણે એક ઉચી ટેકરી પર
કપાસની મોટી મોટી મહીઓ (ગાસડીઓ) સળગાવીને, પોતાની
અપૂર્વ હિંમતથી અલાઉદ્દીન જેવા એક વચકર દુરમનનો માર્ગ
અત્યંત સરળ બનાવી દીધો.

કુહો—ખારો ભાર કપા, ઝોઈસ કેઆ અખડે,
રખે ધિલ્લી શા, પાટડીઈ વિસરી વિજે.

સાવાઈ—જામ અબડાએ બાર બાર અર્થાત્ એકસેને આઠ મથુ
કપાસ અલાઉદ્દીન રસ્તે ચૂકી જાય નહિ તે માટે સળગાવી દીધો.

જામ અબડાએ કપાસની મહીઓ સળગાવીને કરેલા ઉભસથી
અલાઉદ્દીનનો માર્ગ વધુ સરળ બન્યો. તેની ફેજ વાયુવેગે વહસર
તરફ ધસી આવી. અહીં આવીને દિલ્હીશાહની ફેજને વહસરથીથોડે
દૂર ઊભણી નાખી.

(૬)

ઝોરસો મેધવાળ.

જામ અબડાના હાયરામા ઝોરસો નામનો એક મેધવાળ આ-
વતો હતો. આ ઝોરસો પોતાની મૂંછને હંમેશા ત્રણ વળ ચડાવતો
આથી કેટલાક લોકોને ઝોરસાની અદેખાઈ આવતી. તેમણે ઝોરસા
ના આવા અભિમાની વર્તન વિષે અબડા જામને એકથી અનેક વખત
કહેલું હતું. અબડે જામ મતુદ્ય પરીક્ષા કરવામા પ્રવીણ હતો તેણે

હુહો—પરભોમનું પંથ કરે, તંગ થઇને ત્રા,
ઈ અસર જે ધ્રા આવયું, તો વર અબડા!

ભાવાર્થ—પગમુલકથી પંથ કરીને, દુઃખથી ત્રાપી જઈને, એ અ-
સરના કરથી તારી પામે આવેલી છે.

જામ અબડાને તેની માતાનાં આવાં શૌર્યલયાં વચનો સાંભ-
ળીને આનંદ થયો તે બોલ્યો માતા, મહેરામણ માઝા મૂકે, અથવા
મેરૂ રાલવા લાગે, તો પણ આ અબડો શરણાગતનું રક્ષણ કરવામાં
ઠઠી પણ ચૂકવાનો નથી. પોતાના પુત્રનાં આવાં વીરત્વયુક્ત વચનો
સાંભળીને તેની માતાનું હૈયું આનંદથી નાચી ઊઠ્યું. તે બોલી:—

હુહો—આસ રખીને આવયું, તેંજ પૂરજ આસ,
સમા તોજ સુવાસ, અંબર વેંધી અબડા!

ભાવાર્થ—હે અબડા! તારી આઠા રખીને જે આવેલી છે, તેમની
આઠા તું પૂર્ણ કરજે. તારી કીર્તિની સુવાસ આકાશમાં પહોંચશે.

(૫)

અલાઉદ્દીન ખૂની.

આ તરફ અલાઉદ્દીન પાદશાહ પોતાની જંગી ફોજ સાથે ઉમર-
કોટથી ઉપડ્યો, અને ચૂમરીઓની શોધમાં તેમની પાછળ પાછળ
ચાલવા લાગ્યો. રસ્તામાં પાદશાહી ફોજ સામે અનુક્રમે જામ આરી
ઠહેર, અબડો જુલુઓ, મોઝ નેતિયાર તેમજ જુલેર કુંભારે મજ-
બુત ટક્કરો ઝીલી. ચૂમરી સતિએને સુરક્ષિત સ્થળે પહોંચાડવાનાં
કાર્યમાં સૌએ પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર ફોજો આપ્યો. પરંતુ
આકાશના તારા જેટલી અનંત પાદશાહી ફોજ સામે લડનાં લડના
આખરે આ સઘળા પરાપક્ષી વીરો વીરગતિને પામ્યા. જુલેર
કુંભાર જેવા એક સાધારણ જાગીરદારે પણ પાદશાહી વિશાળ દળને
બહાદુરીથી બે પ્રહર લગી રોડીને પોતાનું નામ અમર કર્યું છે.

હુહો—પૌર બ હુવો પેખલો, મથે જુદ્દ જુલેર,
આખર હલ્લ હુનેર, માંઝોડી પણ મારેઓ.

ભાવાર્થ—જુનેર કુંભારે બે પ્રહર લગી પાદશાહી ફોજનો મજ-
બુત સામનો કર્યો, અને આખરે એ ઇમાનો વીર પણ સ્વર્ગે સિધાબ્યો.

હવે પાદશાહી ફોજને કોઈ રોકનાર ન હોવાથી તેણે વડસર તરફ નિશાન માંડ્યું. પાણીના પૂરની પેઠે પાદશાહી લશ્કર એક ચોટે ધસતું આગળ વધવા લાગ્યું.

ત્યારે જામ અબડાએ જાણ્યું, કે પાદશાહી ફોજ રણ ઓળ-
ગીને વડસર તરફ ધસતી આવે છે, ત્યારે તેણે પણ પોતાની સર્વ તૈયારી કરી લીધી. રાત્રિના સમયે પાદશાહી સૈન્યને વડસરનો માર્ગ શોધવામાં મુશ્કેલી ન નડે, એ કારણથી તેણે એક ઉંચી ટેકરી પર કપાસની મોટી મોટી મહીઓ (ગાંસડીઓ) સળગાવીને, પોતાની અપૂર્વ હિંમતથી અલાઉદ્દીન નેવા એક ભયંકર દુરમનને! માર્ગ અત્યંત સરળ બનાવી દીધો.

હુલો.—ખારો બાર કપા, ઝાંઘસ કેઆ અબડે,
રખે ધિક્કી શા, વાટડીઉં વિસરી વિને.

ભાવાર્થ—જામ અબડાએ બાર બાર અર્થાત્ એકમોને આઠ મણુ કપાસ અલાઉદ્દીન રસ્તો ચૂકી જાય નહિ તે માટે સળગાવી દીધો.

જામ અબડાએ કપાસની મહીઓ સળગાવીને કરેલા ઉજાસથી અલાઉદ્દીનનો માર્ગ વધુ સરળ બન્યો. તેની ફોજ વાયુવેગે વડસર તરફ ધસી આવી, અહીં આવીને દિલ્લીશાહની ફોજે વડસરથી થોડે દૂર છાવણી નાખી.

(૬)

ઝોરસો મેઘવાળ.

જામ અબડાના હાથરામાં ઝોરસો નામનો એક મેઘવાળ આવતો હતો. આ ઝોરસો પોતાની મૂંછને હંમેશાં ત્રણ વળ ચડાવતો. આથી કેટલાક લોકોને ઝોરસાની અદેખાઇ આવતી. તેમણે ઝોરસાના આવા અભિમાની વર્તન વિષે અબડા જામને એકથી અનેક વખત કહેલું હતું. અબડો જામ મનુષ્ય પરીક્ષા કરવામાં પ્રવીણ હતો. તેણે

ઝોરસાના હૃદયમાં રહેલું ખમીર ક્યારનુંજે માપી લીધું હતું. આથી તે ઝોરસાની વિરૂદ્ધ બોલનારને કહેતો, કે આ ઝોરસો એક ખરેખરો વીરનર છે, અને તે પોતાની મૂંછને સાત વળ ચડાવે તો પણ તેને રજા છે.

ઝોરસા મેઘવાળે આ વખતે એક અજબ પરાક્રમ કરી બતાવ્યું. અલાઉદ્દીનના લશ્કરે વડસરની પાદરમાં ડરાં દીધેલાં જોઈને ઝોરસો અબડા જામ પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો, કે જો અબડા જામ તેને આજ્ઞા આપે તો તે યુદ્ધિથી અલાઉદ્દીનના તંત્રમાં પેમી જઈને તેને ઠાર કરી નાખવાને તૈયાર છે ઝોરસાનાં આ વીરતા સ્વર્ગ પવનો સાંભળીને અબડા જામને ઘણી નવાઈ લાગી. ઝોરસાને શો જવાબ આપવો તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. તે ચોરીછુપીથી પોતાના શત્રુનો નાશ કરાવનાર એક કાયર નર ન હતો. તે તો શાહી સૈન્ય સાથે સામી છાતીએજ લડી લેવા માગતો હતો. આ ઠારણ થી તેણે પાદશાહને ઠાર કરવાના કાર્યમાં ઝોરસાને અનુમતિ આપી નહિ. પરંતુ પાદશાહના કાન ચમદી જાય એવો ઢાંઢ નવો ચમત્કાર તેને બતાવવાની તેણે તેને પસ્વાનગી આપી.

ઝોરસો મહાન્ યુદ્ધિખાજ હતો તેજ રાત્રે તેણે સિંધી કુતરાની ખાલ પોતાના આખા શરીર પર ધારણ કરી લીધી. આબેદૂબ એક કુતરાની માફક ચાર પગે ચાલતો તે મધ્યરાત્રિ વીત્યા પછી લાગ જોઈને પાદશાહના તંત્રમાં પેમી ગયો પાદશાહ આ વખતે સર નિદ્રામાં ઘોરતો પડ્યો હતો. અલાઉદ્દીન જેવા એક અન્યાયી પાદશાહનો ઘાટ ઘડી નાખવાની આ મુંદર તકે વારંવાર મળવી મુશ્કેલ હોવાથી તેને પાદશાહ પર પોતાની તત્વાર ચલાવવાનો કણ્ઠસર વિચાર આવ્યો. પરંતુ તેને પોતાના માલીક જામ અગડાની આજ્ઞા યાદ આવતાં તેણે પોતાના વિચારને મનમાંજ ઢબાવી દીધો. પાદશાહના પલંગની બાબુમાંજ તેની સુવર્ણની મૂંઠવાળી એક કટારી પડી હતી. આ કટારી તેના મ્યાનમાંથી કહાડી લઈને તેને સ્થાને તેણે આમળાં સાફ કરવાની પોતાની શંપટી ગોઠવી દીધી આટલું કરી તે પાદશાહના તંત્રની બહાર આવ્યો, અને તંત્રની મંત્રી દારીઓ કાપી નાખીને તે ચાલાકીથી કુતરાને વેચેજ પાછો છાવળી બહાર નીકળી ગયો.

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં જ્યારે તેણે જામ અખડા પાસે આવીને ઉપરોક્ત ઘટના જાહેર કરતાં પાદશાહની સુવર્ણજડિત કટારી રજુ કરી, ત્યારે જામ અખડો આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયો. ઝોરસાની આ અજબ કળા અને તેની અપૂર્વ હિંમત નિહાળી આખો ડાયરો દિંગ બની ગયો. તેના વિરોધીઓનાં મોઢાં જાણે સીવાઈ ગયાં. ઝોરસો એક ખરેખરો મર્દ-ખાન્યો છે એવી સૈને ખાતરી થઈ.

અખડા જામે અલાઉદ્દીનને કહેવડાવ્યું, કે “અગણિત લશ્કરના અભિમાનમાં આરામથી નિદ્રા લેતા એ ગુમાની શાહ, જેટલી વાર તારી કટારીને ઉપડી જતાં લાગી, તેટલીજ વાર તારા મસ્તકને ઉડી જતાં લાગી હોત પણ અમે રાજપૂતો કદી અધર્મ સુદ્ધ કરતા નથી. માટે હજુ જો તને તારો જીવ વહાલો હોય, તો વેળાસર સમજી જઈને વિદાય થઈ જા.”

અલાઉદ્દીન પાદશાહે સવારમાં ઊઠીને જ્યારે કટારીના અ્યાનમાં રાંપડી પડેલી જોઈ, અને તાંબુની દોરીઓ કપાયેલી જોઈ, ત્યારે તેની હિરતનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે પોતાના સઘળા ચોકીદારોને બોલાવીને તેમને ધમકાવવા માંડ્યા. પરંતુ એ કાર્ય શી રીતે બનવા પામ્યું, તેનો ભેદ કોઈ આપી શક્યું નહિ. જ્યારે અખડા જામનો ઉપરોક્ત સંદેશો આપ્યો, ત્યારેજ તેને એનો ભેદ સમજાયો. અખડા જામે એક વીરને જાણે એવી ઉદારતાથી પાદશાહને જીવ બચાવેલો હોવાથી તેને અખડા પ્રત્યે અત્યંત માન ઉત્પન્ન થયું. તેણે પ્રત્યુત્તરમાં જામ અખડાને હજુ પણ વિનાશના મુખમાં પડતો બચી જવા માટે માની જવા કહ્યું. પરંતુ પાદશાહની એવી ધમંકીઓથી ડરી જાય એ અખડો ખીજે જેનું નામ અખડો અણબંગ તે પ્રાણાન્તે પણ પોતાની ટેક છોડી કે તેમ ન હતું. તેણે બહાર મયદાનમાં પડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. લડાઈના ડંકાનો ગડગડાટ સૈનિકોને તૈયાર થઈ જવાનું સૂચન કરતો આકાશમાં ગર્જવા લાગ્યો.

(૭)

વીરગતિ.

ઉભય ફેાજે તૈયાર થઇ. સામસામી વીરહાકો ગર્જવા લાગી. જામ અબડાને મોટોલાઇ સપડ કેસરી વસ્ત્રો યરિધાન કરીને રજુ-સામમાં આવી ઉભો બંને પક્ષના સૈનિકો એક બીજાપર તૂટી પડ્યા. ભાલા, બરછીઓ અને તલવારોની રમઝટ ચાલવા લાગી. કોઇના હાથ, કોઇના પગ, કોઇનાં માથાં તેમનાં શરીરથી છૂટાં થઇને ઉડવા લાગ્યાં. લોહીની છાંયો ઉછળવા લાગી. આ જૂનખાર યુદ્ધ સાત દિવસ ચાલ્યું. અને ત્યાર પછી વીર સપડ અનેક જગ્યામાં ઘેરાઇને આખરે વીર-મૃત્યુને લેધો.

સપડ રણસંઘામમાં કામ આવી જતાં હુવે જામ અબડાએ પોતે ચડવાની તૈયારી કરી. અબડા જામને પોતાને સંઘામની તૈયારી કરતો જોઇને સઘળી સૂમરીઓ તેની પાસે આવી. તેને રણ સંઘામમાં મદદરૂપ થવાને તેમના શરીરનું સઘળું કીમતી ઝવેરાત ઉતારી તેમણે અબડા જામને આપવા માંડ્યું.

હુલો—હલો ડીયું આખરે, હીરા ઉમ-સરા,

સરણ તોજે સૂમરીઉં, ધણી કચ્છ ધગા.

ભાવાર્થ—ચાલો આપણે અબડાને હીરા અને સુવર્ણના આપણા અનંદારો આપી દઇએ અને કહીએ કે હે કચ્છ ધરાના ધણી, અમે તારે શરણે છીએ.

સૂમરી સતિઓને પોતાના કીમતી અલંકારો આપતી જોઇને જામ અબડાએ કંપુ, જહેનો ખરી રીતે તો તમોને મારેજ વસ્ત્રા-ભૂષણો આપવાં જોઇએ તેને જદલે ઉલટું તમારી પાસેથી તે લઇ લઉં, તો પછી મારો છૂટકારો જ દેમ થાય? મારે તમારાં આ કીમતી અલંકારો તમે પાછાં લઇ જાઓ, અને તમારા આ ધર્મ-જન્મને રણસંઘામમાં યશપ્રાપ્તિ થાય, એવો આશીર્વાદ આપો.

હુલો—અજ દમાજી જહીયાં, ગંધી સૂમરીયન,

ત મોય પુનાણાં મંગણાં, કેલ્યું કીરતું કન ?

ભાવાર્થ—જો હું આજે તમારી આ અમાનતા રાખી લઉં, તો મારા મરણ પશ્ચાત્ત માગણો મારી કેવા પ્રકારની કીર્તિ કહે ?

જામ અબડાએ સૂમરી સતિઓનું તમામ ઝવેરાત પાછું આપ્યું. અને શરણાગતનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રાણ પાથરનારા કચ્છના આ અવટંકી વીરલાએ રણસંગ્રામમાં જીકાવી દીધું.

હુહો—સેહીજે સુખ લા, સાંગ ખઈ સરદાર;
ઈ અખડે આધાર, સે ન હીયાં સૂમરીઉ.

ભાવાર્થ—જામ અબડે શરણાગતના સુખ માટે સાંધ ઉપાડી તૈયાર થયો. અને કહ્યું કે મારે આધારે આવેલી એ સૂમરી સતિઓને હું કદીપણ સોંપવાનો નથી.

જામ અબડાએ શાહી સૈન્ય સાથે યુદ્ધમાં બંધાવી દીધું અને વળી પાછું ઉભય સૈન્ય વચ્ચે જોસણંધ યુદ્ધ ચાલુ થઈ ગયું. આ લડાઈ એકવીસ દિવસ લગી ચાલી છતાં જામ અબડાએ લેશ પણ મચક આપી નહિ. અને પહોંના અગણિત માણસોનો કચ્છરવાણ નીકળી ગયો.

આ વખતે પાદશાહે પોતાના સરદાર મહુમ્મદશાહ જોડે જામ અબડાને કહેવડાવ્યું કે તે પારસી જ્યોરતોને વાસ્તે પોતાના વિનાશને નોતરવા શામાટે તૈયાર થયો છે ? ઉપરાંત તેણે એમ પણ જણાવ્યું, કે જો જામ અબડો હજીપણ તેને સૂમરીઓ સોંપી આપતો હોય તો પાદશાહ તેના સુલતને લેશપણ તુકસાન કરનાર નથી.

પાદશાહના આ સંદેશાથી અણુનમ જામ અબડો નમે તેમ નં હવું. તેણે પાદશાહના સંદેશને તુચ્છકારી કાઢતાં જણાવ્યું કે:-

હુહો—અણુદિહી આડો ફિરાં, સે દિહે હીયાં કીંય ?
વાર વિદીયેજ ચડાં, નેહ મિંજા નીંય.

ભાવાર્થ—હું અણુદીહા અધર્મને પણ આડો કરું તો આ દેખતા છતાં કેમ આપું ? હું દંડતાપૂર્વક એ અનાથ અબળાઓની વ્હાર કરીશ.

જામ અબડો સત્ય માર્ગ પર હતો તેનું સૈન્ય હવે નામનુંજ બાકી રહેલું હોવા છતાં તેને પોતાની ટેકમાં મેરૂ સમાન અડગ ઉ-

લેલો જોઇને અલાઉદ્દીન પાદશાહના સરદાર મહમ્મદશાહના મનમાં જામ અખડાને માટે અત્યંત લાગણી થઇ આવી. આથી તે પાદશાહની ફ્રાજમાં પાછો ફરવાને બદલે જામ અખડાના મૈત્ર્યમાં ભળી ગયો. અને ફરી યુદ્ધની તૈયારી ચાલવા લાગી.

જામ અખડાએ હવે પાદશાહી સૈન્ય પર એક લયકર હુલ્લો લઇ જવાનો વિચાર કર્યો. આજ “ આ પાર કે પેલે પાર ” એવો પાકો નિશ્ચય તેણે કરી લીધો. અખડા જામના આ આખરી પ્રયાસમાં તેને આશીર્વાદ આપવા સૂમરી સતિઓ પણ તેની પાસે આવી પહોંચી અને તેને રણ-તિલક કરી આવારણ લેવા લાગી. અખડા જામે રણસ ગ્રામમાં વિદાય થતા પહેલા સૂમરી સતિઓને એક દૂધનો ખ્યાલો આપ્યો, અને ટહુપું, કે “ આ દૂધનો રંગ ફરી જઈને જ્યારે તે રક્તવર્ણુ* જાની જાય, ત્યારે માની લેજો કે તમારો ધર્મબધુ આ દુનિયામાંથી સદાને માટે વિદાય થઈ ગયો છે ” વિશેષમાં તેણે સૂમરીઓને ખાતરી આપી કે આખરે જો આપું અનિદ્ર પરિણામ આવશે, તોપણ વીર-જનુનિ કચ્છભૂમિ તેમને હેલ્લું શરણું અવશ્ય આપશે.

આમ કહી જામ અખડા આજે મરણું કે મારણુ, એવો ઉલ્લો નિશ્ચય કરીને રણભૂમિમાં દૂરી પડ્યો વાદળ દળ વચ્ચે જેમ બીજાની પેસી જાય અને તેને ચીરવા માટે, તેમ જામ અખડા આજે મરણીયો જાનીને શાહી સૈન્યની કતલ ચલાવવા લાગ્યો. ઘેટા-બકરાના ટોળામાં એક સિંહ જેમ સર્વત્ર ત્રાસ વર્તાવી મૂકે, તેમ તેણે દિલ્હી શાહના લશ્કરમાં એકાએક ત્રાસ ફેલાવી દીધો પરંતુ પાદશાહના અસંખ્ય મૈત્ર્ય પાસે આખરે તે અને તેના મૂઠ્ઠીભર સૈનિકો કેટલો સમય ટકી શકે ? આ છેલ્લા યુદ્ધમાં તેનું લશ્કર ઘણું ખરું કપાઇ ગયું. પાદશાહી સરદાર મહમ્મદશાહ પણ જામ અખડાના પક્ષમાં વફાદારીથી લડીને કામ આવ્યો* રણભૂમિ લયકર સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગી, અને સર્વત્ર શૂન્યતા પ્રસરી રહી ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત અવિશ્રાત શ્રમ ઉઠાવીને કચ્છ ભૂમિનો એ અણુભાગ વીર પોતાનું નામ ‘ યાવચ્ચન્દ્ર દિવાકરો ’ અમઁ કરી આખરે સ્વર્ગે મિ

* આ મહમ્મદશાહના માનમાં જામ અખડા અખડાણીના વચગા અખડા રાજપૂતો આજ પશુ દાદી રખાવે છે.

ધાન્યો કચ્છના એક અતૂલ પરાક્રમી નરવીરનો આમ અંત આવ્યો. શૌર્ય અને વીર્ય વડે વિભૂષિત થએલો, ત્યાગ અને તેજસ્વિતાથી ગળહળી ઉઠેલો એ પ્રકાશમાન સૂર્ય કચ્છની કમનસીબ ભૂમિપરથી સદાને માટે અસ્ત થયો.

અખડો જામ પડતાંજ તેણે સુમરીઓને આપેલા કટોરામાંના દૂધનો રંગ પલટીને લાલ બની ગયો. જે અનિષ્ટ સમયની આગાહી તેમના અંતરમાં લડકા બાળી રહી હતી, તેજ અનિષ્ટ સમય આખરે આવી પહોંચેલો. જોધને તેમના હૃદયમાં ફાળ પડી, અલાઉદ્દીનના પંખામાંથી છટકવાને તેઓ તરતજ ત્યાંથી નાસવા લાગી.

અલાઉદ્દીનને જ્યારે જાણ થઈ કે સુમરીઓ તો અહીંથી પણ છટકી જવા માગે છે, ત્યારે તે તરતજ તેમને પકડી પાડવા માટે તેમની પાછળ પડ્યો. અલાઉદ્દીનના લશ્કરને દૂરથી આવતું જોધને સુમરીઓના હૃદયપર જાણે વજ્રપાત થયો. તેઓ પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરવા પરમકૃપાળુ પ્રભુને ખરા અંતઃકરણથી વીનવવા લાગી. સુમરી સતિઓની સાચા હૃદયની પ્રાર્થના પ્રભુએ જાણે ખરેખર સાંભળી હોય તેમ તેજ વળતે તેમના પગ પાસેની જમીન ફાટી, અને સઘળી સુમરી સતિઓ તેજ જણે ધરણી માતાના ઉદરમાં સમાઈ ગઈ. તેમની સાથે એક લંગી હતી, તેની ઓઢણીના એક છેડાજ માત્ર બહાર રહી ગયો. પોતાના શિયળના પરિચાલન અર્થે અનેક કષ્ટો વેડીને આખરે ધરતી માતાને શરણે ગએલી એ પરમ સતિઓનાં આજે પણ કચ્છ પૂજન કરી રહ્યું છે! પોતાની ટેકને માટે મરી પ્રીતનાર કચ્છનો લાડીદો લાલ જામ અખડો કચ્છના ઇતિહાસપટ પર આજે પણ અમર છે અને સદા સર્વદા રહેશે.

જામ અખડાડુ સ્થાનકે આજ પણ વડસર પાસે નદી કિનારે છે તેની ચારે તરફ મોટું કષ્ટસ્તાન આવેલું છે અહીં હુતાશનીના પડવાને દિવસે દરસાલ મીટો મેળો લરાય છે, અને દર આંદાસતે જાહેજો તેના પવિત્ર સ્મરણની યાદગીરીમાં તેને ઠસુંજો ચડાવે છે.

કચ્છનું લોકસાહિત્ય અવાગિ જામ અખડાને યાદ કરતાં પો-
ઠારે છે કે:—

દુહો—અઠં સુહું જેજ્યું મુછડીઉં, સોરૌં હથ ધડો,
સરણ રખંધલ સૂમરીઉં, અલંગ લડ અખડો.

ભાવાર્થ—જેની મૂઠો આઠ મઠ લાંબી છે. અને સોળ હાથ જેવું શરીર છે, એ અણલંગ જામ અખડોજ સૂમરીઓને શરણ આપી શકે.

દુહો—જખરા! તું જસ ખરો, ખ્યા મિડે ઐ ખાન,
મિટી ઉન મકાન, અસલ હુઈ ઈતરી.

ભાવાર્થ—હે જામ જખરા, (અખડાનું ખીણું નામ છે) ખરેખરો યશસ્વી તો તું જ છે. ખીલઓ તો માત્ર કહેવાનાજ મોટા છે. જે માટી-માંથી તું ધડાયો તે તો એટલીજ હતી.

દુહો—જખરા! તું જસ ખરો, ખ્યા મિડે ઐ ખીર,
જિડાં પડેઆ જખરો, તિડાં ન પડેઆ ખીર,
મિટી ઉન ખખીર, અસલ હુઈ ઈતરી.

ભાવાર્થ—હે જખરા જામ, ખરેખરો યશ તો તારોજ છે, ખીલ તો કહેવાનાજ ખીર છે. જે ભણતર તું ભણ્યો, તે ભણતર દેવો પણ ભણી શક્યા નથી. તારા ખીરવાળી માટી તો એટલીજ હતી.

દુહો—જખરા! તું જિયે, તોજે મંધો કેની મ મુણાં,
અખિયેં ન હિયેં, નાલો તોજે નેહજો.

ભાવાર્થ—હે જખરા જામ, તું સદા હૃવતો રહેજો. તારું માંક કદી મંભજારો નહિ. અમારી આંખોમાં અને અંતરમાં તારા નેહનું નામજ અંકિત થએલું છે.

દુહો—જખરે જંડો જુવાન, હિમાં ન કો ડેહમેં,
મિટી ઉન મકાન, અસલ હુઈ ઈતરી.

ભાવાર્થ—જામ જખરા જેવો જુવાન દેશજરમાં એક પણ જોવા-માં આવતો નથી. જામ જખરો જેમાંથી ઉત્પન્ન થયો તે માટી તો એટ-લીજ હતી.

જેમ કચ્છના લોક સાહિત્યમાં જામ જખરાનું નામ અમર છે, તેમ કચ્છના અતિ પુરાતન ચારણી સાહિત્યમાં તેનું નામ સુવર્ણ-દારે અંકિત છે. આ રતું એવું એક પુરાણ ચારણી ગીતઃ—

રૂપક.

સેરણે વહે આવી સૂમરીઈ, નિરમલ નયણે લીની,
માથે બૂંગર વીર મહાદલ, કેય ન એસી કીની.
સુંદરીઈ સોરાં વરસાંરી,* રાજ સૂમરાં રાણી,
સિંધાન આવી સરણ તિહારી, આલે હું અખડાણી.
હાથી હુંગર જેમ હાલેઆ, જેમ મહાદલ જેતા,
અખડાણી રણથંભ રચાયા, કોંધ* નચાયા કેતા.

* સોજ વર્ષની સુંદરીઓ. + સિંધવી. x માથું ઉતર્યા પછી
જેનું ધડ લહે તે.

અકરણુ ૧૫ મું.

જામ ઓઠો, ઘાહો અને વહેણુ.

(૧)

જામ ઓઠો. (૧૫૬)

જામ રાયધણુ પંડી લાખિયારવીયરાની ગાદીએ ઓઠો જામ આવ્યો, અને ધારાની ગાદીપર જામ ગજણુ આવ્યો. જામ ઓઠાને ત્યાં પુત્ર જન્મ્યો તેનું નામ ઘાહો રાખવામાં આવ્યું. જામ ગજણુને ત્યાં બે પુત્રો થયા. તેમાં મોટાનું નામ હાહો, અને નાનાનું નામ જોહો. ધારાની રાજ્ય લગામ હાહા જામના હાથમાં આવતાં તેની અને જોહાની વચ્ચે અણગનાવ ઉત્પન્ન થયો. આ કારણથી જોહો ત્યાંથી નીસાઈને લાખિયારવીયરામાં ઓઠા જામ પામે આવ્યો, અને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો. ધારામાં આ વખતે જામ હાહા અને કંડ પ્રદેશના જતો વચ્ચે ઝગટો જાગતાં હાહા જામે લાખિયારવીયરાધો ઓઠા જામને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. હાહા જામના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને જામ ઓઠો તરતજ ત્યાં પહોંચી ગયો. જે જત લોકો હાહા જામને કનડગન કરી રહ્યા હતા, તેમને તેણે મારી હરાવ્યા, અને કંડ પ્રદેશમાંથી હાંડી કઢાવ્યા.

જામ ઓઠો ઘણો પરાક્રમી અને બળવાન હતો. એના શૌર્યનું વર્ણન કરતાં ચારણ કવિઓ ગાઈ ગયા છે કે:—

અરિયણ^૧ ઉમ્રદેર ભયે^૨ મળલ ઓઠ, વેરી ન મદે વામ;
રાયધણુ મુનન જાડેજ કડકે,^૩ મુત્રાં^૪ કાદે મામર.
ઉવાખેજો^૫ પ્રમણા, ગિરે આવે, વેલક લીયે વીત;
મું^૬ મોટું સડે મામે, મુજડા દધે મુજન.

૧ સુએ. ૨ મળદી કરે. ૩ ભળી. ૪ નાવ.રથી ૫ શત્રુઓને.
૬ કન. ૭ કનડ વેળુ કરતાં.

કિવી લાખે પૂરાલ કલોધર, આંધે સેન સગાઓ;
અરિયણ ખલદલ સખલ ઓઠે, રહે લેય જાંરાઓ.^૧
ઢાઉ ગાહે પ્રસણુ ઠાટે, વેઠક રૂઠકા માણ;
સામું દલ લેડે સખલ, જાડેજે જમરાણુ.^૨

(૨)

જામ ધાહો. (૧૫૭)

જામ ઓઠા પછી લાખિયારવીયરાની રાજપ્રસન્ના તેના પુત્ર
જામ ધાહાના હાથમાં આવી. આ વખતે બારામાં હાલાનો દીકરો
જામ રાયધણ થયો. જામ હાહાનો નાનો ભાઈ જેહો જે તેના ભાઈ
હાહાથી રીસાઈને ઓઠા જામ પાસે લાખિયારવીયરે આવ્યો હતો,
તેનો દીકરો અખડો આ વખતે જામ ધાહા પાસે ચાકરોમાં હતો.
તેથી તેમજ લાખિયારવીયરામાં જામ ધાહાની ચઢતી દશા જોઈને
જામ રાયધણના અંતરમાં આગ સળગવા લાગી આ કારણથી તે
લાખિયારવીયરાના સેડા સંધાને અવાર નવાર તુકસાન કરવા લાગ્યો.
આથી જામ ધાહા અને રાયધણ વચ્ચે અણબનાવ જાગ્યો. જાઓસો
અણબનાવ ઉત્તરોત્તર ગભીર સ્વરૂપ ધારણ કરતો ગયો. આખરે
ઉભય પક્ષને સામસામા રણસંઘામ જોડવાનો વખત આવી લાગ્યો.
ખંને પોતપોતાની ફોજ લઈને લડાઈમાં ઉતર્યા. આ લડાઈમાં જામ
રાયધણે શિકસ્ત ખાધી, અને ધાહા જામની છત થઈ. જામ ધાહાનાં
પરાક્રમેની પ્રશંસા કરતું એક ચારણી ગીત આ પ્રમાણે છે:—

ગઢપત ગંજેઆઈ જોર વર ગાહે, રાયધણ જમરાણુ,
હાથ દાખે સખલ હિંદુ, સિંધ ચે મુરતાણુ.
જાઠઉત^૩ અરિયણુ સરમ અણુભંગ, ગોડ^૪ દીધા ઘાસ,
સંકે તિણુ ભૂંમાંય^૫ સત્રહર,^૬ વડે ન મઢે વાસ.
હેરવેઆ રાયધણુ હરે હુંતલ, જૂ જૂ કીધા જોય,
લાણું ગાહે પાખે લાખે, કલે ન મઢે કોય.

૧ યદુરાય. ૨ જામ જેવો. ૩ નમાવ્યા. ૪ ઓઠાનો કુમાર. ૫ પરા-
ક્રમી. ૬ તથા જીવનમાં. ૭ શત્રુઓને જીતનાર.

જામ ઘાહો જેવો પરાક્રમી હતો તેવો દાનવીર પણ હતો બાદ ચારણોએ તેની દાનવીરતાનાં ગુણગાન ગાતાં ગાયું છે કે:—

હુહો—ઉત્તરમે આસ ઘણી, ન કાં ઘાહો ઘટ,
કચ્છીએ ઓડે કરમે, પારે પરીએ વટ.

(૩)

જગદુશાહ દાતાર.

આ સમય દરમિયાન કચ્છ પ્રદેશમાં જગદુશાહ નામે એક મહા દાનવીર પુરુષ પેદા થયો જગદુશાહ જેવો બીજો દાતાર જગતે ભાગ્યેજ જોયો હશે.

જગદુશાહનાં પૂર્વજે કચ્છના ઇતિહાસ-મસિદ્દ પ્રદેશ કાટમાં રહેતા હતા. પરંતુ જગદુશાહનો પિતા સોળશાહ કંથકો નથી નીકળીને ભદ્રાવતી નગરીમાં રહેવા લાગ્યો. આ ભદ્રાવતી નગરી કચ્છના હાલના ભદ્રેશ્વરની નજદીકમાંજ પૂર્વ તરફ આવેલી હતી. મહાભારતમાં વર્ણવેલી યુવનાથ રાજની ભદ્રાવતી નગરી એજ હતી, અને પાંડવોએ અશ્વમેધ યજ્ઞનો ઘોટો અહીંજ બાધ્યો હતો એમ કહેવાય છે. એ અસલી ભદ્રાવતી નગરી હાલ નહીં થઈ ગઈ છે તેના ખડેરાના પાયાના પત્થરો પણ લોકોએ જોઈ જોઈને કહાડી લીધા છે ભદ્રેશ્વરમાં આજ પણ ઠગલે ને પગલે દેખાતા પુરાણી નકશીના પત્થર એ પુરાતન સમયની યાદ આપી રહ્યા છે. એ ભૂતપૂર્વ નગરીની યાદી રૂપ હુદાશાના શિવાલયના થાભલા, તેના ધુમ્મટ-પરનો થોડો ભાગ, હુદાવાવ, આશાપુરી દેવીનું જર્જરિત દેવાલય, તથા બે પુરાતન મસ્જિદોના ખડેરા* એ અનંત કાળને માપતા આજે પણ ઉભા છે.

વસંધ અથવા જગદુશાહનાં કહેવાતાં કહેરા જુની ભદ્રાવતીની પૂર્વ દિશાએ આવેલા છે. તેની બાધણી આખું પર્વત પર આવેલા દેલવાડાના જૈન મંદિરોના જેવીજ ઘણીખરી જણાય છે.

જગદુશાહના પિતા સોળશાહ શ્રીમાળી વણિક જ્ઞાતિના હતા

* આ બે મસ્જિદોમાંની એક જગદુશાહની બાધવેલી છે.

સોળશાહને તેમની પત્ની લક્ષ્મીના ઉદરથી ઉત્તમ ગુણોથી વિભૂષિત એવા જગદુ, રાજ, અને પદ્મ નામના ત્રણ પુત્રો થયા જગદુશાહની પત્નીનું નામ યશોમતી હતું. જગદુશાહ પર લક્ષ્મીદેવી અત્યંત પ્રસન્ન હતાં. આથી તેની સંપત્તિનો પાર ન હતો તેની પાસે આટલી અતૂલ સંપત્તિ કેમ આવી તે સંબંધમાં વિધવિધ પ્રકારની દંતકથાઓ પ્રચલિત છે. કોઈ કહે છે, કે જગદુશાહ એક વખત પોતાનું ખેતર વાવી રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાંથી કેટલાક ભૂખ્યા સાધુઓ પસાર થતાં જગદુશાહને તેમના પર દયા આવી, અને ખેતર વાવવા માટે લાવેલું સઘળું ખીજ તેણે પેલા સાધુઓને આપી દીધું. પોતે અનાજને બદલે કાંકરીની વાવણી કરી સાંજે ઘેર આવ્યો. પોતાના ખેતરમાં કંઈજ પાકવાનું નથી એવી તેને ખાતરી હોવાથી તે કદી પોતાના ખેતર પર આંટોકેરો કરવા પણ જતો નહિ. જ્યારે લોકો તેના ખેતરમાં ઉગેલા મોલની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, ત્યારે તે વાત તેને મશ્કરી રૂપ ભાસવા લાગી. પણ બધા લોકો મશ્કરી ન કરે, એમ વિચારી તે એક રાત્રે છાનોમાનો પોતાનું ખેતર બેગ ગયો. ખેતરમાં ઉગેલો મોલ બોધને જગદુશાહનું અંતર હર્ષવેશથી નાચી ઊઠ્યું. આગળ જતાં એ ખેતરમાં અનાજને બદલે સાચા મોતીના દાણા બંધાયા, અને પરિણામે જગદુશાહ એકદમ ધનવાન બની ગયો.

ખીજ દંતકથા એવી છે, કે જગદુશાહે કોઈ આંચિયા પાસેથી મીણની ઈંટોનું આખું વહાણ ખરીદ કર્યું. ખરીરીતે એ ઈંટો મીણની નહિ પણ મીણનો થર ચઢાવેલી સોનાની ઈંટો હોવાથી જગદુશાહના ભાગ્યને સિતારો યુલંદ બની ગયો.

ત્રીજી વાત એમ ચાલે છે કે જગદુશાહનો ઝુનીમ જયંતસિંહ એક વખત ધરાન ગએલો, અને ત્યાંથી તે એક ભારે પથ્થર લઈ આવેલો એ પથ્થરના પેટમાંથી અતૂલ દ્રવ્ય નીકળી પડવાથી જગદુશાહ એકદમ ધનાઢ્ય બની ગયો ગમે તેમ હો, પણ જગદુશાહ પર લક્ષ્મીની સંપૂર્ણ કૃપા હતી, એ વાત ચોક્કસ. જગદુશાહ જેવો સંપત્તિશાળી હતો, તેવોજ દાનવીર હતો. જગદુશાહ જેવો જગત-દાતાર પૃથ્વીના પટ પર ખીજે પાક્યો નથી.

એ અરસામાં શદ્રેશ્વર અને એ સિવાયનો કચ્છનો ખીજો પણ

કેટલોક પ્રદેશ અભુદીતવાડ પાટણના ચાણક્ય વંશના વીગજદેવ રાજાના તાળામાં હતો. વીગજદેવ રાજાના રાજ્યાભિષેક વખતે જગદુશાહે અમૂલ્ય રત્નોત્તુ નજરાણું ઠરીને તેની અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી.

એક વખત પરગદેવસૂરિજી નામના એક પરમ જ્ઞાની મુનિ મહારાજે જગદુશાહ સમક્ષ ભવિષ્ય ભાષણતાં જણાવ્યું, કે સંવત્ ૧૩૧૩ ની સાલથી ત્રણ ભયંકર દુષ્કાળ તૂટી પડવાના છે. આમ કહી તેણે જગદુશાહને દેશદેશાવરોમાં અન્નના મોટા મોટા બંડાગે ભરીને દુનિયાને દુષ્કાળના ત્રાસમાંથી ઉગારી લેવાની મૂચના આપી લીધી. જગદુશાહને તેની અયાગ સંપત્તિનો સદુપયોગ કરી લેવાની આવી ઉત્તમ તક આવી મળવાથી તેને અત્યંત આનંદ થયો. તેણે દેશસરમાં ઠેકઠેકાણે અનાજની અખૂટ ખાલો ભરાવી રાખી.

મુનિશ્રીતું ભવિષ્ય-કથન તદ્દન સત્ય નીવડ્યું. ઉપરોક્ત ત્રણ વર્ષો દરમિયાન વરસાદતું એક છુંદ પત્તુ પૃથ્વી પર પડ્યું નહિ લોકો અન્નને અભાવે ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારવા લાગ્યા. આવા કારમા સમયે દાનવીર જગદુશાહે પોતાના અખૂટ અન્ન-સંઠારો ખુલ્લા મૂકીને લોકોને દુષ્કાળના મૃત્યુ-મુખમાંથી ઉગારી લીધા. એટલુંજ નહિ પરંતુ તેણે સિંધ, ઉજ્જન, દિલ્હી, કાશી, કંધાર આદિના અનેક રાજવીઓને હજારો મૂડા અનાજ આપીને દૂબતી દુનિયાને તારી લીધી.

જગદુશાહ અને પનરોતેરા દુષ્કાળ સંબંધી લોકોકિત એમ છે, કે જગદુશાહે સંવત્ ૧૩૧૫ ના દુષ્કાળ વખતે એક વિશાળ લોજન-શાળા ખુલ્લી મૂકી હતી. ત્યાં જે કોઈ આવે તેને લોજન લેવાની છૂટ હતી અહીં દરરોજ હજારો માણસો લોજન લેતા અને જગદુશાહને આશીર્વાદ આપતા આ સમયે પનરોતેરા કાળ પોતે એક યોગીના વેશથી જગદુશાહની કસોટી કરવા માટે આવ્યો, અને ભૂખની રાટો દેતો “ખાઉ ખાઉ” કરવા લાગ્યો તરતજ તેના લોજન માટે યાળી મંગાવવામાં આવી પરંતુ એ યાળી તો આ ભૂખાળવા યોગીની એક દાઢમાં પણ પુરી થાય તેમ ન હતું. એક પછી એક યાળીઓ આવવા લાગી, અને આ સર્વભક્ષી યોગીના ઉદર પ્રદેશમાં અલોપ થવા લાગી. આમ છતાં તેની ભૂખ હજી

પણ ઝોછી થઈ હોય એવું દેખાતું ન હતું. આ ખાઉધરા પુરુષને શી રીતે પરિતૃપ્ત કરવો તે કોઈને સૂઝતું ન હતું. જેમ જેમ તે વધુને વધુ ખાતો જતો હતો, તેમ તેમ તેની ભૂખ વધુ ને વધુ ઉધડતી જતી હતી એને પીરસનારા અને ખવડાવનારા થાકી પડ્યા, પણ આ વિચિત્ર પુરુષ ખાતા થાક્યો નહિ. તે તો “લાવ લાવ” એકજ અવાજ કરવા લાગ્યો. જ્યારે આ વાતની જગદુશાહને જાણ થઈ, ત્યારે તેને પણ ઘણી નવાઈ લાગી આ લેદી વ્યક્તિનો દેખાવ જોતા જગદુશાહને ખાતરી થઈ, કે આ માણસ એમ ખવડાવવાથી કદી પણ ધરાય તેમ નથી. આથી તેણે એક નવો નુસ્ખો અજમાવ્યો. તેણે એ અતૂલ કુધાતુર માનવીને લોઢાની એક મોટી કોઠીમાં પૂરીને ઉપરથી નાળો વડે ઘી પાવા માડ્યું. આ રીતે જગદુશાહે તે યોગીના મોઢામાં એટલું બધું ઘી રેડાવ્યું કે આખરે તે ઘી પી પીને તલ્લ ન કાઢી ગયો, અને પોતાને કોઠીમાંથી બહાર કાઢવા પોકારવા લાગ્યો કે “જગડુ! જીવતો મેલ, ફરી ન આવું આ મુલકમાં.”

જગદુશાહે જ્યારે જાણ્યું, કે એ પનરૌતેરો કાળ પોતે છે ત્યારે તે બોલ્યો, કે “હવે તો હું તને કદી પણ બહાર કાઢવાનો નથી.” આ સાંભળીને પનરૌતેરો અકળાવા લાગ્યો આખરે જ્યારે તેણે પનરૌતેરો કાળ ન પડવાતું જગદુશાહને વચન આપ્યું ત્યારે જ તેણે તેને કોઠીમાંથી બહાર કાઢ્યો

જગદુશાહને સતતિમાં પ્રતિભતિ નામની એક સફળી કન્યા હતી કર્મસયોગે આ કન્યા વૈધવ્ય પામેલી હોવાથી જગદુશાહતું હૃદય શોકાતુર રહેતું. તેણે તેની કન્યાના કટ્યાણ અર્થે કેટલાક નૈન મંદિરો અને દહેરાઓ તૈયાર કરાવ્યા હતા આ ઉપરાંત તેણે કમ્પ - કાઠિયાવાડમાં અનેક સ્થળે મંદિરો, ધર્મશાળાઓ, કુરાઓ, વાવો આદિ અનેક લોહિપયોગી કાર્યો કરીને પોતાની સંપત્તિનો સફળ્ય કર્યો હતો. ધન્ય હો! કેવળાના શબ્દગાર જગત-દાતાર જગડુને!

(૪)

જામ વહેણ. (૧૫૮).

જામ ઘાહાને જે કુંવર હતા. મોટાતું નામ વહેણ અને નાનાતું નામ રાજડ. ઘાહા જામના અવસાન બાદ લાખિયારવીયરાની રાજ્ય લગામ જામ વહેણના હાથમાં આવી. ખારામાં પોતાના ભાઈ સાથે રીસાઈને લાખિયારવીયરે જામ ઝોડા પાસે આવેલ જેહાના કુંવર અળડાને અને વહેણ જામને એક ખીજા વચ્ચે અણુરાગ ઉત્પન્ન થયો. અને વાતવાત પરથી ઝોલાચાલી થવા લાગી. આથી વહેણ જામે અળડાને તેના બાપ દાદાઓની જાગીર ખારામાં જવા જણાવ્યું. અળડો હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યો આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે જે પ્રદેશનો તેના પિતાએ ત્યાગ કર્યો ત્યાં તે પ્રાણાન્તે પણ જવું નહિ. આથી તેણે પોતાના સઘળા માણસોને સાથે લઈને સિંધ પ્રતિ પ્રયાણ કરવા માડ્યું. ત્યાંની તેની તમામ કારકીર્દિ આગલાં પ્રકરણોમાં અપાર્થ ગએલી હોવાથી તે વાચકના લક્ષ બહાર નહિ હોય.

લાખિયારવીયરા અને ખારાની રાજ્યગાદી વચ્ચે જાગેલો વિરોધ પાછો ન થયો તે ન જ થયો. આથી વહેણ જામ અને રાયધણ જામ વચ્ચે પાછી કંઈ કારણસર તકરારો ચાલવા લાગી. એટલામાં પેટોણીના* શેડા પરથી જાગેલી નવી તકરારે તેમાં ઉમેરો કર્યો. તેથી જામને પક્ષો વચ્ચે અવારનવાર ઝપાઝપીઓ થવા લાગી, અને જામને જાળ દિવસાનુદિવસ ધસાતું ચાલ્યું વહેણ જામે વિચાર કર્યો કે આવા દટોકટીના સમયે લાખિયારવીયરા જેવા સ્થળે વસવાટ કરવા કરતા કોઈ ઉચ્ચ ટેકરીવાળા સુરક્ષિત સ્થળે નિવાસ રાખેલો હોય તે વધારે સારું. આમ વિચારી તેણે લાખિયારવીયરાનો ત્યાગ કરીને પોતાનો વસવાટ હુબા કુંગર પર રાખ્યો. ત્યાંથી તે અવારનવાર તક જોઈને જામ રાયધણની જમીનમાં લૂટફાટ ચલાવવા લાગ્યો. હુબા કુંગર પરના વસવાટથી વહેણ જામનું બળ વધવા પામ્યું હતું. આથી રાયધણ જામ ક્ષાવી શકતો નહિ અને દરેક વખતે તેનેજ નુકસાન સહન કરવું પડતું. આ કારણથી જામ રાયધણે વખત

* પેટોણી અળડાના તાતુમિ અને નખનાણા ચાણાની મરહદ પર આવેલું છે.

વિચારીને વહેણ જામ સાથે સલાહ કરી લીધી. અને ફરી પાછા ખંને જળ શાન્તિપૂર્વક પોતાનું રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

દુહો—અખડો કહે સિંધ કું, રાયધણ જામ નમાય,
હળે અચી અડાંય, સમે સૂઅણાં ભુંગડા.

ભાવાર્થ—વહેણ જામે અખડાને સિંધ તરફ કાઢી જામ રાયધણને નમાવ્યો, અને પોતાનું રહેઠાણ હળા કુંગર પર કાયમ કર્યું.

વહેણ જામથી રાયધણે દેખીતી રીતે તે સલાહ કરી, પણ તેના મનમાંથી વહેણ જામ પ્રત્યેના વેરનો કાંટો હજી નીકળ્યો ન હતો. તે વહેણ જામ પર ઘા કરવાનો લાગ શોધી રહ્યો હતો.

એ અરસામાં દિલ્હીના પાદશાહનો શાહજહાં મહેલે હજ કરવા જતાં જામ રાયધણના બારા ગામેથી પસાર થયો. આવી તક ફરી હાથ ચડવી મુશ્કેલ છે એમ વિચારી તેણે પાદશાહના શાહજહાંને તેના તમામ રસાલા સાથે પોતાની પાસે રોકી લીધો, અને તેની ખબર આગતાસ્વાગતા કરીને વહેણ જામની કનકગત વિષે તેની પાસે મીઠું-મરચું લાભરાવીને વર્ણન કર્યું. વહેણ જામનું અત્યંત અભિમાનયુક્ત વર્તન સાંભળીને શાહજહાંને તેના પર અત્યંત ક્રોધ ચલ્યો. તે પોતાના તમામ લશ્કર સાથે વહેણ જામનો વળ ઉતારવા હળા કુંગર પર ચડી ગયો.

હળા કુંગર પરનો કિલ્લો અત્યંત સુરક્ષિત હોવાથી તેના પર ચડી જનારની લાગ્યેજ છૂત થાય તેમ હતું. આ વખતે પણ એમજ બન્યું. વહેણ જામનો વળ ઉતારવાની હોંસથી આવેલા શાહી સૈન્યને વહેણ જામે ભારે શિક્ષા આપી, અને તે સૌ વીધે મોઢે ત્યાંથી પાછા ફર્યા.

દુહો—ઘાહેજે ઘર વેણ થયો, જાહેજો જમરાણ,
મુરફે ઉનજા માન, મણી જિનીજે મધમેં.

ભાવાર્થ—જામ ઘાહાને ત્યાં મદદ બજાત્રાન વહેણ કુમાર થયો. તે મદદ મણિધરાનાં માન મરડી નાખે એવો પ્રતાપી થયો.

વહેણ જામ ઉપર શાહી લશ્કરની અડામ મોકલનાર જામ રાય-

ધણ જ છે, એ સાંભળીને વરેણ જામના સુરસાને પાર રત્નો નહિ, તેણે ફરીથી રાયધણ જામના પ્રદેશમાં તૂટકાટ ચલાવવા માંડી.

હુડો—લેણ ભાડું વિધુ કહે, ખનેંજે બર ખાય,
વંદેંજ વર લાય ને, ધોંનેં કે મકાય.

ભાવાર્થ—ખાંડના બગચા ખાનારો બહાર વરેણ જામ ભારે પરાક્રમે કરે છે. તે વંદના વગ ઉનાગી નામે છે અને ધોંજાને મકા માંડી આગળ આવે છે.

વરેણ જામની આગુ તૂટકાટથી જામ રાયધણની રૂપત દિનપ્રતિ-
દિન અકળાવા લાગી. વરેણ જામનું નિવાસસ્થાન હબા જેવા એક
સુરક્ષિત ટુંગરી કિલ્લા પર હોવાથી તેને પહોંચી વળવાના રાયધણ
જામના સપજા પ્રયત્નો બંધ ગયા. આથી તેણે ફરીથી વરેણ જામને
નમતું દઇને તેની સાથે સલાહ કરી. આ રીતે બાપદાદાઓના વેર
પર ફરી એકવાર તેણે યોગદું માર્યું.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

મૂળવો જન્મ (૧૫૮) અને મામૈદેવ.

મામૈદેવ મોડપીર સાથે બાહર ગયા હતા એ વાત વાચકના લક્ષ બહાર નહિ હોય. મોડપીરના દેહુત્યાગ પછી મામૈદેવ ત્યાંથી સીધા જુનાગઢ ગયા. જુનાગઢના તખ્તા પર આ વખતે રાહ નવગણ હતા. રાહ નવગણ મામૈદેવનો પરમ ભક્ત હતા. મામૈદેવનો પણ તેના પ્રત્યે ઘણો લાવ હોવાથી, તે જુનાગઢમાં ઘણીવાર લાંબી સુ-દત્ત લગી રોકાઈ રહેતા. આ વખતે પણ તે રાહ નવગણની મહે-માનગીરી આખતા જુનાગઢમાં જ ચોળી ગયા હતા.

એક વખત મામૈદેવ રાહ નવગણ સાથે ચોપાટનો ખેત ખેડી રહ્યા હતા. એટલામાં એકાએક દેવનું બદન ધૂણી ઊઠ્યું. દેવનું શરીર ઠંપી ગયેલું જોઈને, રાહ નવગણ તેમને તેનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. મામૈદેવે પ્રથમ તો કારણ જણાવવાની ના કહી, પણ રાહના અત્યાચ્છથી દેવ બોલ્યા, કે “આજ મને મારનારનો જન્મ જગત પર થઈ ચૂકેલો હોવાથી મારું શરીર ધૂણી ઊઠ્યું.”

“આપના જેવા એક સિદ્ધિશાળી પુરૂષને મારનાર એવો કેણ જન્મેયો છે?” દેવની વાતપરથી આશ્ચર્ય પામીને રાહ નવગણે પૂછ્યું.

“મારું મૃત્યુ લાવનાર બીજો ક્યાં નહિ, પરંતુ તમારા સમા-વંશમાં જન્મેલો છે.” દેવે કહ્યું.

“પણ સમાવંશના તો આપ દેવ છો. અને એ લોકો તો આ-પનું પૂજન કરે છે, તો પછી તેઓ આપને મારવાને શી રીતે તૈયાર થાય?” નવગણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ગરવાના ઘણી! લાવિ મહા પ્રબળ છે. તેને મિથ્યા કસી શકનાર માઈનો લોક હજી એક પણ આ જગતના ષટ પર જન્મેયો નથી. લાવિના લેખ પર મેળ મારનાર કેણ છે? લાવિયની ઘડતર

કોઇ ગહન શક્તિના હાથે એક સરખા નિશ્ચિત નિયમે ઘડાવી જાય છે. તેમાંથી બચી જવાનાં ફાંફાં મારવાં નિર્થક છે. માટે મારે બીજા જાતને મારા વિનાશકનો માર્ગ સરળ કરી આપવો જોઇએ.”

આમ કહેતાંજ મામૈદેવે ચોપાટનો ખેલ પકતો મૂક્યો, અને જુનાગઢથી ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. રાહ નવગણે દેવને ઘોડા વખત રોકાઇ જવા આગ્રહ કર્યો, પરંતુ મામૈદેવનો દૃઢ સંકલ્પ હવે ફરી શકે તેમ ન હતું. જુનાગઢથી ચાલતા થઇ તે પ્રથમ મોડપીરની ગૂંચવાળ માટે જામ અળસા પાસે વડસર આવ્યા. ત્યાં તેના લાંગાની મરફરીથી અળસાને શાપ આપીને તે મૂળવા જામ પાસે હાથા હાથ પર આવી પહોંચ્યા.

આ વખતે વહેણ જામની ગાદીએ જામ મૂળવો હતો. મૂળવા જામના જાંને હાથ શીળીની અસરથી તદ્દન અકલ્પ ગણેલા હતા. તેણે તે માટે કેટલાએ ઉપચારો કર્યા, છતાં તેના હાથ કોઇ પણ ઉપાયે છૂટા થઇ શક્યા નહિ.

બારાની ગાદીએ રાયધણ જામનો પુત્ર કુબેર થયો, અને તેની પછવાડે તરતજ તેનો પુત્ર જામ હરધોળ ટીસે બેઠો. આ હરધોળ જામ ઘણો જોરાવર થયો. તેણે થોડાજ સમયમાં પોતાની રાજ્યસત્તા સારી પેઢે જમાવી લીધી. જે જત લોકોને જોઠા જામે કંઈ પ્રદેશમાંથી કહાડી મૂક્યા હતા, તેમને તેણે પાછા બાલાવી લીધા. તેમજ બોરીયા તથા કાઠીઓને પણ તેણે પોતાની પાસે લેવાવી લીધા. આમ જામ હરધોળનું જળ જૂબ વધી પડતાં તેણે જામ જોઠાના વંશને સાથેનું પોતાનું જીવનું વેર પાછું તાણું કરવાની તજવીજ ચલાવવા માંડી.

જામ મૂળવાના જાંને હાથ ગૂંચાઇ ગયેલા હોવાથી, રાજ્યનું કેટલુંક કામકાજ તેનો નાનો ભાઈ હરભમજી ચલાવી રહ્યો હતો. આ વખતે લાગ જોઇને જામ હરધોળ મૂળવા જામના પ્રદેશમાં આવીને ફેરા-ફાંટા ઠરી જતો. આ બે બાળુના કંટાળાથી મૂળવા જામનું મન રાત દિવસ બિચાટમાં રહેતું હતું.

આવા કટોકટીના પ્રસંગે જ્યારે મામૈદેવ મૂળવા જામ પાસે પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેને અત્યંત આનંદ થયો. મૂળવો જામ

મામૈદેવ પ્રત્યે અત્યંત પૂજ્યભાવ ધરાવતો હોવાથી, અને મામૈદેવની સિદ્ધિમાં તેને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથી, આ વખતનું દેવનું આગમન તેને માટે એક રાહત રૂપ નીવડ્યું. તેણે દેવની ખૂબ ખાતરખરદાસ કરી, અને પોતાની સઘળી મુશ્કેલી તેમની પાસે રજુ કરી. મામૈદેવ થોડો સમય આત્મધ્યાનમાં લીન બન્યા. પછી તેમણે જામ મૂળવાને ત્રેંજાળ ઉપર પાડો ચડાવવા માટે પોતાની સાથે ચાલવા કહ્યું. મામૈદેવની આજ્ઞાનો તરત અમલ થયો સઘળો રસાલો પાડાને લઇને ત્રેંજાળના સ્થાનક તરફ ચાલવા લાગ્યો. આ પાડા સાથે એક ખડેલો (નાતું પાડું) હતો. તે કેમે કરતાં પાડાને કેડો મૂકતો ન હતો. તેને ત્યાંથી હાંકી કાઢવા માટે કેટલાએ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા, પરંતુ ખડેલો તે પાડાને ગાઢ સંગાથી હોવાથી, તેને છોડીને દૂર થતો નહોતો. આ વાત જ્યારે મૂળવા જામે મામૈદેવને જણાવી, ત્યારે દેવ બોલ્યા, કે કશુંતું રાજ્ય તો તમારું જ છે, પણ આ ખડે-તાના શુકત પરથી જણાય છે, કે તમારા વંશને થોડી ઘણી કનડ ગત અવશ્ય થશે.

ત્રેંજાળ પાસે આવી પહોંચતાં બલિદાનનો યોગ્ય વિધિ આટોપી લીધા બાદ, દેવે મૂળવા જામને પેલા બંને પાડાનો લોગંઆપવા તેમના પર તસ્વારનો ઘા કરવા જણાવ્યું. પરંતુ મૂળવા જામના બંને હાથ અકડાઈ ગએલા હોવાથી, તેણે તેમ કરવાની પોતાની અશક્તિ જાહેર કરી. આમ છતાં મામૈદેવે તેને તસ્વાર હાથમાં લેવાનો આશ્રહ કર્યો. દેવના આશ્રહને માન આપીને મૂળવા જામે પોતાના હાથમા તસ્વાર ઉપાડી તસ્વાર હાથમાં આવતાંજ મૂળવા જામના હાથમાં અજ-ખ જેવું ચૈતન્ય આવી ગયું. તેણે એક એક ઝાટકાથીજ બંને પાડા-ઓનાં મસ્તક ઉઠાવી લીધા. આ અભાયજ ઘટના જોઈને સૌને ઘણી નવાઇ લાગી. મૂળવો જામ ઉપકારવશ હૃદયે મામૈદેવને પગે પડ્યો. દેવે તેની પીઠ યાજીને આશીર્વાદ આપ્યા. અને પહેલી ચડાઈ જત લોકો પર લઇ જવાની તેને સૂચના કરી.

મૂળવો જામ ત્યાંથી પાછો હુબા પર આવ્યો અને તરતજ ફોજ તૈયાર કરીને મામૈદેવને સાથે લઇ પ્રથમ જત લોકો પર ચડી ગયો જે જે જતો હાથમાં આવ્યા તેમને પકડી પકડીને તે તેમની કતલ ચલાવવા લાગ્યો જોરાવર મૂળવા જામનો સામનો હવે જત

લોકો કરી શકે તેમ ન હતું. આથી તેઓ ત્યાંથી નાસભાગ કરવા લાગ્યા.

નાસી ગએલા જતોને પકડી પાડવા માટે જામ મૂળવો બરડીના કંડ પર ચડી બેઠો. તે જત લોકોને પકડી-પકડાવી તેમનો નાશ કરવા લાગ્યો જતોએ વિચાર્યું, કે હવે મૂળવા જામ પાસે તેમનું કંઈ પણ ચાલી શકે તેમ નથી. આથી તેઓ સઘળા નમી પડ્યા, અને પોતાનાં હથિયાર હેઠાં મૂકી મૂળવા જામની સત્તાને સ્વીકાર કરવા તૈયાર થયા.

હુહો—સિરડે ડઈ લત, બરડી ચડી ન્યારેઆં,
ત ઘરેં ઘરેં જત, અચેં સાણુ ઉલટેઆ.

ભાવાર્થ—જતોના મસ્તક પર પગ મૂકી જામ મૂળવો બરડી પર ચડી બેઠો છે. અને જુએ છે તો જતોના ટોંગે ટોંગા મોટા આખનાઓની માફક ઉપડી પડેલા જામની મયામે આવતા જણાયા.

જામ મૂળવાને જતોને તાણે કરવાના કાર્યમાં રોકાયેલો જોઈને હરધોળ જામે વિચાર્યું, કે મૂળવા જામની આધો વગેરે ઉઠાવી જવાનો આ સારો પ્રસંગ છે આથી પોતાના પ્રદેશના આહીરોની એક મોટી ફાજ લઈને હરધોળ જામ હબા હુંગર તરફ ઉપડી નીકળ્યો. મૂળવા જામની મોટી આધો તથા જે કાહેલા ચારણો તેની વસ્તીમાં આવીને રહ્યા હતા તેમની પોઠોને વાગીને તે તેણે પેલા આહીરો સાથે સિંધ તરફ રવાના કરી દીધી.

જામ મૂળવાની શણીને આ સમાચાર મળતાં તેણે ભીંયા મેરેયા નામના એક વફાદાર માણસ સાથે આ હકીકત જામ મૂળવાને જણાવી. ભીંયા મેરેયાએ આવીને મૂળવા જામને સંદેશો આપ્યો કે—

હુહો—પોંઈચેં ડઈ પઠાડુ, આઝરેં ગ્લુ ઉકર્યાં વિનેં,
કરમી કચ્છ કમાડુ, માક ન ઘટે મૂળવા.

ભાવાર્થ—આધોને ઉપાડીને આહીર સોઠો રખ ઉકરી જાય છે. માટે હે કચ્છના રાક જામ મૂળવા ! તને ચઢી ચાન્ત બેની મહેતુ પડતુ નથી.

આ ચોકાવનારા સમાચાર સાંભળીને મૂળવો જામ અતિ ક્રોધાવમાન થઈ ગયો. તેણે તેજ દાણે પોતાની ફાજને બરડી બિટ પરથી ફેંચ કરવાનો હુકમ કરી દીધો.

મૂળવા જામનું લશ્કર હરાઈ ગયેલા માલની બહાર ઠરવા પૂરપાટ ધસવા લાગ્યું. દિવસો ગરમીના હોવાથી મધ્યાહ્નનો સમય થતાં મૂળવા જામના લશ્કરના માણસો તૃપાથી પીડાવા લાગ્યા. સૈના કંઠ સુકાઈ જતાં તેઓ પાણી શોધવાની તજ્જવીજ કરવા લાગ્યા. એટલામાં કોઈકે કહ્યું, કે “આપણી સાથે મામૈદેવ છે પછી પાણીની શી પીકર ?” ત્યાં બીજે મશ્કરીમાં બોલ્યો, કે “દેવ મૂતરે તો પાણી ધાય ખરું.” આ બળર મામૈદેવને પડતાં તે પોતાના ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યા, અને ખરેખર પિશાબ કરવાને બેઠા. તેજ વખતે ત્યાંથી પાણીનો એક વહેણો ચાલતો ગયો.

હુલો—કરે કરણી કચ્છ શુર, સહી સિદ્ધ આરાંધ,
મામૈ ઇંદ્રી મદે, પાણી પૂર હલાંધ.

સાવાર્થ—કચ્છના શુર મામૈદેવે પોતાની કરણીથી સિદ્ધિ મેળવી. તેમણે પોતાની ઇંદ્રી દ્વારા પાણીનાં પૂર વહાવી દીધાં.

સૂકા વેરાન પ્રદેશમાં આમ અચાનક પાણી ચાલુ થયેલું જોઈને, સૈને નવાઈ લાગી. મામૈદેવની મશ્કરી ઠરનાર માણસ ક્ષમા માગતો તેમને પળે પડ્યો. સઘળા પાણી પી શાન્ત થયા, અને આગળ ચાલવા લાગ્યા.

મૂળવા જામની આંધો અને પોઠો વાળી લાઇને આહીરો જેવા રણને કિનારે આવ્યા, કે તરત મૂળવા જામના માણસોએ તેમને પકડી ખાડ્યા અને સઘળા આહીરોને ઠાર કરી તેમણે પોતાની આંધો અને પોઠો પાછી વાળી.

હુલો—મૂરવે મારેં કંધ, ય્યો કાછલેં કમાડ,
વડી કરે વાર, હલ્લી આંધો હજે મધ.

સાવાર્થ—જામ મૂળવો આહીરોનો નાશ કરીને ચારણોનો રક્ષક બન્યો. હરાયથી આંધોની બહાર કરીને તે પાછો હળા હુંગરપર આવી સાંચ્યો.

મૂળવા જામની સત્તા જ્યારે ચારે બાજુ સારી પેઠે જામી ગઈ, ત્યારે મામૈદેવ ત્યાંથી સિંધ તરફ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

* કંઠ પ્રગણામાં આજ પશુ એ વહેણો છે અને તે ઇંદ્રીદ્રો કહેવાય છે. તેના પાણીમાંથી પિશાબ જેવી વાસ આવે છે.

મૂળવો જન્મ તેમને હુણુ થોડો વખત રોકવા લાગ્યો. પણ દેવ હવે રોકાય તેમ ન હતું. જતાં જતાં તેમણે જન્મ મૂળવાને આશીર્વાદ દઇને ઉપદેશ આપ્યો કે—

હુહો—મામૈ મંજીને મૂરવા, મંગલું ડીને માન,
ગરીબનાથકે ગુરને, ત તું ચૈ જન્મે મેં ખાન.

ભાવાર્થ—હે જન્મ મૂળવા ! ત્યા સુધી તું મામૈને માનતો રહીશ, માગણ્યલોકાને માન આપીશ, અને તારા વહીવેને કચ્છની ગાદી અપાવનાર ગરીબનાથ તરફ લાવ રાખીશ, ત્યા સુધી તું જન્મ રાયધણના ચારે પુત્રોમા સૌથી શ્રેષ્ઠ રહીશ.

હુહો—મામૈ માટે છડે, પરીચે ન પરધો,
તડે અખડેજો દેવ ચય, પર્જ રાજ રૂંધો.

ભાવાર્થ—પૂર્વજ્ઞેની રીત છોડી દઇને અમગએ મામૈનું અપમાન કર્યું, તો તેથી તેનું રાત્ય પાયમાલ થવાનો વખત આવી પડશે.

હુહો—માતંગ જે ન મારંધા, ન મારંધા મંગણુહાર,
રોંધો કચ્છ રાયધણુહાર, થોંધી આંછ વાર.

ભાવાર્થ—માતંગ અને માગણ્યવર્ગને કદી માગશે નહિ, તો હે રાયધણુ જન્મના વંશજો ! આ કચ્છ તમારા હાથમાંજ રહેશે.

હુહો—અમા મુખે વસને, જુન્યું પારીને જાડા,
રાજ દને રાયધણુહાર, થોંધા પુત્રે વાડા.

ભાવાર્થ—હે રાયધણુના વંશજ જોજા ! જે તું પૂર્વજ્ઞેની ટેકને પાળીશ તો તને મુખની પ્રાપ્તિ થશે અને તારો પરિવાર પણ વધશે.

મામૈદેવ મૂળવા જન્મ પાસેથી હુજા હુંગર પરથી આજના થઇને સિંધ નગરસમૈમા આવ્યા નગરસમૈની ગાદી ઉપર આ વખતે જન્મ નંદો હતો. નંદા જન્મની માતાને મામૈદેવે ધર્મની જાહેન માનેલી હતી. આથી નંદો જન્મ દેવને મામા કહીને બોલાવતો.

એક દિવસ કચેરીમાં જન્મ નંદાએ મામૈદેવને કહ્યું, કે “મામા ! તમે સોરઠમા પટેલ સાત દુકાગ વળને જુનાગઢ જઇને મેફ વરસાવ્યો, મૂળવા જન્મનું રાત્ય જમાવ્યું અને એવા બીજા અનેક ચમત્કારો દખાડ્યા છે તો હવે એકાદ ચમત્કાર મને પણ બતાવો.

મારા મનમાં ઘણા દિવસથી તમારા ચમત્કાર જોવાની મોટી ઉમેદ રહે છે.”

જામ નંદાને ચમત્કાર જોવા માટે અત્યંત ઉત્સુક બનેલો જોઈને, મામૈદેવે તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. પોતાના બંને પગ પર ઉંચો રાખીને દેવે તેને આંખો મીચવા જણાવ્યું. આંખો મીચતાં જામ નંદાને એક અન્યથા ભરેલું દૃશ્ય દેખાયું. એક વિશાળ હોજમાં નગસ્વરૂપે નાહી રહેલી પાદશાહની ખૂબસુરત બેગમો પર નંદા જામની દૃષ્ટિ પડી એ અતિ સૌન્દર્યવતી રમણીઓની જળ-કીડા જોતાં જ નંદો જામ અત્યંત કામાતુર બની ગયો. એ મનો-મુગ્ધ નવયુવતિઓ પાસે પહોંચી જવા જેવો તે દોટ મૂકવાની ઇચ્છા કરે છે કે તરત મામૈદેવે તેને પોતાના મોઝો પરથી દૂર કર્યો. જામ નંદાની નજરે પડેલું પેલું અસૌકીક દૃશ્ય એક ક્ષણમાં અઘોષ થઈ ગયું. નંદો જામ શરમથી ખસિયાણો પડી ગયો.

મામૈદેવની આ કરામાતે જામ નંદાના મનમાં ઉત્કટું સ્વરૂપ પકડી લીધું. તેને વિચાર થયો, કે આ જાદુગરે જેમ પાદશાહની બેગમો નગસ્વરૂપે તેને બતાવી, તમ તેની રાણીઓ કાલે જોડીને કોઈ અન્યને ન બતાવે તેની શી ખાતરી? આ કંટપના જામ નંદાના મનમાં ધર કરી બેઠી તેણે કોઈ પણ પ્રકારે મામૈદેવનો ઘાટ ઘડી નાખવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

એક દિવસ જામ નંદાએ પોતાની તત્વારમાં વાંસલો વઢઝ નખાવવાને તે શીકડીગર+ પાસે મોકલાવી હતી. આ શીકડીગર તત્વાર તૈયાર કરીને જામ નંદા પાસે કચેરીમાં લઈ આવ્યો. જામ નંદાએ વિચાર્યું, કે મામૈદેવનો કાટો કાઢી નાખવાની આ સારી તક છે. આથી તેણે પોતાની તત્વારની ધાર મામૈદેવને બતાવવાના બહાનાથી તેને આનમાંથી એટલા જોશથી ખેંચી કઢાડી, કે તે બહાર નીકળતાં જ મામૈદેવની ગરદન પર પડી, અને મામૈદેવનું મસ્તક તેના ધડ પરથી દૂર જઈને પડ્યું.

મસ્તક જમીન પર પડતા જ મામૈદેવે પોતાનો હાથ લાંબો કરીને મસ્તક લઈ લીધું જામ નંદાની આંખોમાં મામૈદેવે પોતાની

જેન માનેલી હોવાથી નંદા જાગને શાપ આપતાં પોતાની જોડેનને
પણ સોસલું પડે એવા વિચારથી મામૈદેવનું મસ્તક ભાવિ-શાપનો
ઉચ્ચાર કરતાં બોલી બિઠ્યું:—

હુહો—જાં સમું તાં સામૈ, જાં નંદા તાં રાજ,
સમાં છડીંધા સિંધડો, થીંધા અંડે અકાજ.

ભાવાર્થ—નગરસમૈનું રાજ્ય જ્યાંસુધી જામ નંદો છે ત્યાં સુધીજ
ટકવાનું છે. ત્યારપછી સમાવંશના હાથમાંથી મિંધ નીકળી જશે અને તે
અગે અકાજ થશે.

મામૈદેવનું ધડ તેજ ક્ષણે ઉભું થઇ ગયું. મસ્તક હાથમાં પ-
કડી તે આગળ ચાલવા માંડ્યું. મસ્તકના મુખમાંથી ભવિષ્યની
અમર વાણીનું અમૃત વહેવા લાગ્યું લોકો મામૈદેવની ભવિષ્યવાણી-
ની નોંધ કરતા તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા દેવના મુખ
માંથી અમર વચનો એક પછી એક બહાર આવવા લાગ્યા:—

મામૈદેવની આગમવાણી.

૧

જંધરિએ જંધર નિકરંધા, હબે થીંધા અંગાર;
ત્રંજાર પાડો ન ચડંધે, તેની છુટંધી કચ્છ તરાર.

૨

જોડા થીંધો જિકડી, તિત મિલંધા મે;
હબે પાણી પતંગમે, સામકે લગંધી ખે.

૩

હાલ પિનંધી તરાર પિનંધી, પિનંધી કઠારી;
જાયક પિનણ છડીંધા, થીંધી હુરેંછ વારી.

૪

હાંધ્યું કડંધર મૂરવો, રાધુ થીંધો રા;
જડેજે હથા, ખાંખડ થીંધો કચ્છડો.

૫

રતું રિભુ ગિડનીકે, અરઃ આયરે કંધ;
મુંધ છડેને મીં વસંધા, ભમે અગુ સંધ.

૬

હુર નાગધા લોકમે, ખોટા મંદલા ખત્ત;
માં ન ડીંધા મંગણે, લાયે પરીયે પત્ત.

૭

ધા વોંધા હિલ્લે, જુરંધા બંધ અરોડ;
લે મછી ને લોક, રામે ઇંધી ચુખડી.

૮

ચડી ને વડુ ડાર, શુડ વહીંધા પિંઢો;
જડેજા જુડધાર, હક ને રોંધા કિનજો.

૯

જામે મૂરવો મલંધા, જડેજો મેં ધીર;
તેજા થીંધા વીર, જે મામે કે મંમેઓ.

૧૦

હકેડે તે ડિયા બરંધા, મુંધ ન વસંધા મીં;
સામા થીંધા સામ કે, ઝડા ઇંધા ડીં.

૧૧

ખચરડા ખીર ખીંધા, તગડંધા તાછ;
વડા માક વધ રોંધા, પુછાંધા પાછ.

૧૨

અન પુડે ખીર ખચુરીયે, માંધા થીંધા મીં;
જડેજા જુર જાતીંધા, ઝડા ઇંધા ડીં.

૧૩

સલારીયા સલાર કાજા, જાલા ખેંધા જો;
પાધારીયે પુછાલા, જેજા મા ન કાં પે.

૧૪

કંવર વિકણંધા કાઠીયું, રા વકણંધા ઘા;
નાણે નીયા વિકાંધા, જડેજા હુંધા વા.

૧૫

સા છડીંધા સા—પજુ, સચ છડીંધા સેક;
બ્રામણ લણણ છડીંધા, કંધા જડેજા વેક.

૧૬

સા-પણે મેં સરમ અચીંધી, ભાઈ-પણે મેં ભડ;
કોસે પાણીજે કોડમે, ન રોંધી કેંછ અડ.

૧૭

સોં ખણીને સચા ચીંધા, હુંધા નીંથળ ભધ;
સારભાણસાઇ મેં સમૂરા વેંધા, રોંધી નિસડે હધ.

૧૮

ભુખ માડ સે ભડ ચીંધા, સિયાડેં બિજંધા સીં;
યે બિજંધા પુતરડેં, ઐંડા અચીંધા રીં.

૧૯

દીપ્ત મખીંધા પાસે ખેંધા, રતેં મોંયમેં રાછ;
લિખાણ-ધુખાણમેં ધરમ ન રખંધા, ઐંડા ચીંધા પાછ.

૨૦

સનેં છવેંછ સરમ ન રોંધી, ન રોંધી મનમેં ઝર;
ધન ખરચે ધરમી યોગંધા, કંધા વડેં સેં ધર.

૨૧

માફી થીંધો મુકામ, સાપર થીંધો ઝર;
ગઢપતિ થીંધા ગરગરા, ફિરંધા ઉઘાડેં ધર.

૨૨

કુંવરેં વિકલુંધા કાઠીડેં, બા છુટીંધા વા.
લિકડા પેટળ પાંપરા, બ્યો કનીંધો રા.

૨૩

જોગી થીંધા જમીનધાર, માલધાર મેગવાર;
ગરાસીયા નામેં ઘગી વેંધા, કનાંભા સાડકાર.

૨૪

રા થીંધા રાંકામ, વચ્ની મેં વિગાંધ;
રાણીડેં છડીંધા રીંગમેં, ફિરંધા પગાડેં મોંર.

૨૫

રીં અચીંધા કખેંજા, અનેં—ડેં જે ધર;
એંજાડેં તેં સેરા થીંધા, કંધા બાંહેજા ફર.

૨૬

ત્રેન્તરે તેં લેરા થીંધા, જાહેજા જીવાન;
સભ વેંધો પણ કચ્છ કાઢી, રણી હીંધો રામ.

૨૭

સવંત કાંડી ને સર્વો, ડે કલણ જો લેં,
સીં—બકરી સરખા થીંધા, રાજ જાહેજેં દે.

આમ આગમવાણીનો ઉચ્ચાર કરતા મામેદેવ નગરસમૈની વાતતા થઇને નોત ગારો આવ્યા. અહીં ગામની પાદરે પાણી ભરતી પનિહારીઓ જોલતું માથું હાથમાં લઇને ચાલ્યા આવતા મામેદેવના ધડને જોઇને અજબ ધર્ષ ગઇ. તેઓ પાણી ભરવાનું ભૂલી જઇને આ વિચિત્ર દૃશ્ય જોવા લાગી જાનુમાંજ ગામના કેટલાક છોકરાઓ ખરખરીની રમત રમતા હતા. તેમને આ નવી નવાઈ જોવાને મળતાં તેઓ રમત છોડીને તેની પછવાડે ચાલવા લાગ્યા. એટલામાં એક તોફાની છોકરે મામેદેવે પહેરેલી પોત* કાઢી લીધી. દેવનું ધડ નગ્ન બની ગયું તરતજ દેવનું માથું જોડી જાયું.

હુહો—આપાસીં તિન ડહરે, જિત લાય ગિડાં પોત;

બ્યા ત્યાંપો ફિંધા, પેલી ફિંધી નાન.

ભાવાર્થ—અમે એરા પ્રદેશમાં આવ્યા કે ત્યાં પહેરવાનું ધોતીયું પણ કાઢી લેવામાં આવ્યું. માટે એ નોત પ્રદેશનો સૌથી પહેલાં નાથ થશે.

મામેદેવનું ધડ નગ્ન થતાં ત્યાંજ પડયું. અને તેના હાથમાં રહેલું મસ્તક હવે જોલતું બંધ થયું. આ વાતની રાયમાખઝારના મંધરા રાજપૂતોને જાણ થતાં તેઓ મામેદેવના ભક્ત હોવાથી અહીં પહોંચી આવ્યા, અને દેવના શમને ત્યાંથી રાયમાખઝાર લઈ જઈને સવળી ક્રિયા ત્યાં પરિપૂર્ણ કરી.

જામ નંદાએ મામેદેવ સમાન એક સિદ્ધ પુરુષનો ઘાત કર્યો, તેથી તેને તેજ દિવસથી આંખોનું દર્દ ચાલુ થયું, અને આખરે મામેદેવના શાપ અનુસાર નગરસમૈની રાજ્યસમાપ્તિ તેના વંશજોના હાથમાંથી વણૂટી ગઈ.

* પોત=લાંબ વાળા વગરનું ધોતીયું.

મામેદેવના વિદાય થવા પડી. મૂળવા જામની દિન પ્રતિદિન ચઢતી કળા થતી ચાલી. મૂળવા જામનો વધતો જતો પ્રતાપ જામ હરધોળથી સહન થઈ શકતો નહિ. આથી તેને જ્યારે જ્યારે તક મળતી, ત્યારે જતો કે કાઠીઓને હરધોળ જામના પ્રદેશમાં કંઈને કંઈ અડપલાં કરાવ્યા વિના રહેતો નહિ. આથી જામ હરધોળને ઘણા ક્રોધ ચઢ્યો, તેણે જત, બારીયા, કાઠીઓ આદિ જાતિઓ પર પોતાની શહે બેસાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. સૌથી પ્રથમ તે જત-લોકો પર ચડી ગયો, અને તેમને સઘળાને તાબે કરીને તેમના દરેક કુટુંબ પર જુદાં જુદાં કર બેસાડી દીધા.

હુહો—અચી ઉતરેઓ કંડમેં, મુર જામ અનમ;
ચાર પોર ચક છં ફિરે, જતેં મધે જમ.

ભાવાર્થ—અણુનમ મૂળવો જામ કંડ પ્રદેશમાં ઉતરી આવ્યો, તે જત લોકો ઉપર આક્રાંતી પેડે ચારે પ્રદર જામ રૂપે ફરવા લાગ્યો.

જત લોકોને નમાવી તેમના પર પોતાની પૂરી સત્તા જમાવીને મૂળવો જામ બારીયા લોકો પર ધસી ગયો, અને તેમને પણ જર કરીને પોતાના તાબેદાર બનાવી લીધા.

હુહો—મૂરવે બારીયા મારેઆ, બહેજે જમરાણ;
મોયડે તેંજ માન, જુકો બારીયા આંધજા.

ભાવાર્થ—મહાબળવાન બહેજા જામ મૂળવાએ બારીયાઓને પણ મારી લીધા. જેમના બાહુ જોડાવર દોષ, તેમનુંજ તે અભિમાન ઉતારે છે.

હુહો—જામ જામર્ફ દન, ઘણી ઘણી ઘરમેં વિહે;
ચોટ ચાંપે તિન, મુરડે ગિને મૂરવો.

ભાવાર્થ—જે રાજવીઓ પોતાના મુલકમાં બેઠા બેઠા ઘણા દમદમ બાધી રાજ્ય ચલાવે છે, તેમના ગર્વ જામ મૂળવો એકજ ચોટમાં ગાળી નાખે છે.

મૂળવા જામે આસપાસના પ્રદેશના તમામ જામો ઉપર પણ પોતાની સત્તા જમાવી લીધી. આ સઘળા મળી એક વખત વાગડના ઉમી વાઘેલાની મોટી આંધો ફરી લાવ્યા, અને તે ચંદ્રોઆ ડુંગર પર પોત પોતામાં વહેંચી લીધી.

હુહો—વિહા ચારે જામ, શિર ચાડીકો ચંદ્રીએ;
મથે અથે મૂરવો, જાંચ ઉનીએ ખાન.

ભાવાર્થ—ચંદ્રીઆ કુંજર પર ચારે જામ આડીને બેઠા. તેમાં મૂળવો જામ આવતા તે મોના સરદાર મમાન જણાતો હતો.

હુહો—જામી વિહા જામ, જે કે મૂરવે મમેઆ;
કે ઉથાપે કે થાપે, કેજા મુરડે માન.

ભાવાર્થ—મૂળવા જામે જેમનો જામ તરીકે સ્વીકાર કર્યો, તેઓ જામ બનીને જામી બેઠા, એમ કેટલાકને ઉથાપ્યા, કેટલાકને થાપ્યા, અને કેટલાકના અભિમાન ઉનારી દીધા.

મૂળવો જામ જેવો શૂરવીર હતો તેવોજ તે દાનવીર પણ હતો.
ભાટ-ચારણાદિ ચાચક લોકોને તેણે ખૂબ દાન-માન આપીને સત્કાર્યા હતા.

હુહો—ડીં ઉગે ને ડાન કરે, ખિસી ખીઆરે ખીર,
વેણુ ઘર મૂરવો થયો, સમું વાગડ વીર.

ભાવાર્થ—દિવસ ઉગે અને દાન આપે, તેમજ પ્રેમથી પપ-પાન કરાવે એવો, જામ વહેણુને ત્યાં મહા પરાક્રમી ડુમાર મૂળવો થયો.

હુહો—પાગ ન પરેયે પાર, ન કાં આરેયાં એહડી,
ડિસે ન કે ડાતાર, જે કે મથે મૂરવો.

ભાવાર્થ—જમાઈની પાધડી જેવી મૂળવા જામે દીપારી, તેરી ન-હકના કે દૂરના સમયના કોઈ પણ જામે દીપારી નહિ જેના ઉપર જામ મૂળવો ઘાતા છે તેને બીજો કોઈ પણ ઘાતાર દેખાતો નથી.

કેટલોક સમય શાન્તિમાં વ્યતીત થતા પંડી આમળ જતાં કાઠીઓ અને ચાવડાઓ મળી ગયા અને તેમણે જામ મૂળવા સાથે વેર બાંધ્યું.

હુહો—કાઠીએ ને ચાવડે સે, વિધો મૂરવે વેર;
સમે જામ છુગર, સનુ ઘણા સંઘારેઆ.

ભાવાર્થ—કાઠીઓ અને ચાવડાઓ સાથે જામ મૂળવાએ વેર બાંધ્યું અને એ ઊગાળા જામે ઘણા સનુઓને સહારી નાખ્યા.

એક વખત ઠાડીઓ અને ચાવડાઓ એક મોટી ફોજ સાથે લાગ નેહને હળા હુગર પર ચડી આબ્યા. અને મૂળવા જામની ઘણી આથો વાગી લઇને નાસવા લાગ્યા.

હુહો—ચાવડા ઠાડી ચડી ને, કમી સમે મે વેર;
હલી હકલી હમે મિઝા, પાય હગમે પેર.

સાનાર્થ—ચાવડા અને ઠાડી ચડી આવીને મૂળવા જામની વેર બાગે છે. અને હમા હુગરમાથી મોગી આથો લાખી જાય છે.

મૂળવા જામને પોતાની આથો હુરાઇ જવાની ખતર પડતાજ તે પોતાના ચોડા માણુનો સાથેજ તેમની વહાર કરવાને ચડી ની ઠાળે. તેને પોતાના બાહુમા ઉપર એટલો અનૂવ વિશ્વાસ હતો કે તે પોતાની સાથેના માણુસોની સખા પર લાગ્યેજ દુષ્ટિ રાત કરતો આથો લઇને નામી જતા ઠાડીઓ અને ચાવડાઓને પડી પાડવા તે તેમની પાછળ પૂર જોસથી ધસવા લાગ્યો.

આ તરફ જ્યારે ચાવડા અને ઠાડીઓએ જાણ્યું, કે મૂળવો જામ તેમની પાછળ ધસ્યો આવે છે ત્યારે તેમને લાગ પેડો મૂળવો જામ જેની પાછળ પડે, તેને પ્રાણાને પણ ન છોડે એ વાત આ લોહા સારી રીતે જાણતા હોવાથી તેઓ ત્યાંથી અપાટન થ નાસતા ગોડી ગામના ઉમી વાઘેવાને આશરે ગયા ઉમી વાઘેવો એજ શૂનીર રાજપૂત હોતો. મૂળવો જામ ઘણા મમયથી તેના મનમા ખટકી રહેવો હોવાથી તે તેનો મદ ઉતારવાનો લાગ ચોધી નહોતો હતો. આ વખતે અનાયાસે આવી મળેની તક ઉમી વાઘેવો એજે શુભાવે એવો ન હતો. તરતજ તે ઠાડીઓ અને ચાવડાઓની મદદ માટે પોતાની મોગી ફોજ સાથે તૈયાર થઇ ગયો અને ચો સાથે મળીને મૂળવા જામનો સામનો કરવા તરિત ગતિએ તેની સામે આવવા લાગ્યા.

ઉપર સે-પોનો ભેગો થતા લડાઈ ચરૂ થઈ બપોરે અઝાપી આવવા લાગી મૂળવા જામના જૂજ માણુમેને, ઠાડી, ચાવડા અને ઉમી વાઘેવાની મોગી ફોજે થોડીજ વારમા જંગ દરી નાખ્યા દવેજ મૂળવા જામને પોતાની બપકર બૂવતુ બાત થયું. તેણે પોતાના મધમા જાગરી ચતુ-સેન્વનો સામનો કર્યો. પરંતુ સેક્ટો

હસ્તમનો વસ્ત્રે ઘેરાઈ જવાથી આખરે તે પણ રણભૂમિને ખોળે સદાને માટે પોદી ગયો.

દુહો—અચી સાયણ કંધીએ, રારો મંઢાણું,
ચાવડું ને કાડીએ હથા, મૂરવો મારાણું.

ભાવાર્થ—સારણ નદીને કંઠિ ઝપાઝપી ચાલવા લાગી અને ચાવડા તથા કાડીએને હાથે મૂળવા જામનો અંત આવ્યો.

જામ મૂળવાને ચાર કુંવર થયા.

૧. કાંધયો ટીલાત તે મૂળવા જામની ગાદીએ આવ્યો.
૨. રેલડીયો, તેના વંશવાળા રેલડીયા કહેવાયા.
૩. વસણ, તેના વંશવાળા વસણ કહેવાયા.
૪. તગૈયો, તેના વંશવાળા તગૈયા કહેવાયા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

જન્મ કાંઈયો તથા જન્મ આમર.

(૧)

કાંઈયો જન્મ (૧૬૦)

જન્મ મૂળવાના મૃત્યુ પછી તેની ગાદી કાંઈયા જન્મના હાથમાં આવી. જન્મ મૂળવાએ આસપાસના પ્રદેશના અનેક સત્તાધીશોને મારી હટાવેલા હોવાથી, તેના અવસાન પછી તેમણે મૂળવા જન્મના વેરનો બદલો તેના પુત્ર પાસેથી લેવાનો વિચાર કર્યો. આથી તેઓ ત્યારે ત્યારે લાગ કાપતો, ત્યારે કાંઈયા જન્મની કંઈને કંઈ ઇક્તી કર્યા વિના રહેતા નહિ આ લોકોને આમ છુપી છુપીને ' છૂપી ' કરતા જોઈને જન્મ કાંઈયાને ઘણો ક્રોધ ચલ્યો અને તેણે 'એ સઘ જાઓને પોતાની શક્તિથી વાંઝે કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

હુહો—મુરવે કાંઈયો જન્મએઓ, કાગે કાન વેંડો,
વિલગયો ઝેડો, કર મણધર પાતારમે.

ભાવાર્થ—જન્મ મૂળવાને ત્યાં કૃષ્ણ જેવા સ્થામ વણીવાગે કાંઈયો કુમાર જન્મ્યો. એને જીએવાગા આવે, તો એ પાતાગના કાગા નાગ જેવો ક્રોધાવમાન બની જાય તેવો હતો.

આ વખતે જારાની ગાદી પર જન્મ હરપાલ હોતો તે પણ એકાદ જેવાર કાંઈયા જન્મની આંખોનું હરણ કરી ગએવો હોવાથી કાંઈયો જન્મ પાંદેલી ચડાઈ તેના પગ જ લઈ ગયો હરપાલ જન્મ તરત તેનો સામનો કરવાને તૈયાર થઈ ગયો અને પક્ષો વચ્ચે પૂર જોસથી લડાઈ ચાલવા લાગી, અને આખરે હરપાલે જન્મ કાંઈયાના હાથે જબરી ગિફ્ટ જાધી.

હુહો—ભેરી ભરહર કન, અબમે કર આરંબેઓ,
મરકયા મડ છુટન, તે કોંઈ નચાયા કાંઈયા.

ભાવાર્થ—આશયમાં જાણે જર્જના થતી હોય એવી ભેરો ગાજવા લાગી માયા વગરના ધડ નચાવનાર હે જામ કાંધ્યા ! અભિમાનીઓ તારી પાસેથી લાગ્યેજ છૂટી શકે.

જામ હરપાલ હવે સમય ઓળખીને કાંધ્યા જામ સાથે લગી ગયો અને ત્યારપછી આ જાને જણાવે સાથે મળીને કહેરો ઉપર ચડાઈ લઈ જવા માંડી. જામ કાંધ્યાએ હરપાળને હરાવેલો સાંભળીને કહેરો પ્રથમથીજ નમી દેવાને તૈયાર થઈ ગયા. તેમણે પણ કાંધ્યા જામની સરદારીનો સ્વીકાર કર્યો.

હુહો—જિનીં કરડી દ્રેહ, દિને કારા કાંધ્યા,
સે લાડુ ભટ્ટી હેહ, સોપક કર સિલગી વેચ્યા.

ભાવાર્થ—હે રથામવર્ણા જામ કાંધ્યા, તેં જેના તરફ કરડી દ્રષ્ટિ કરી તેઓ જાણે ભટ્ટીમાં સળગી જઈને ખાક બની ગયા.

કાંધ્યા જામના મનમાં તેના પિતાને મારનાર કાઠી અને આવડા કાંટાળી માફક ખટકી રહ્યા હતા. આથી તેણે તરતજ તેમના તરફ મીટ માંડી. તેણે કાઠીઓ અને આવડાઓની એવી કલ્લ ચલાવી, કે તેમનામાંના જે લાગી છૂટ્યા તેજ બચવા પામ્યા.

આ રીતે જામ કાંધ્યાએ ચારે તરફ પોતાનો સિદ્ધો બેસાડીને પોતાની સત્તા કાયમ કરી લીધી.

હુહો—તપી તિકકે તા, પુકમેં હાંધિયું પથરેઓ,
પખો પાવર રા, ચેઓ કચ્છસિર કાંધિયું.

ભાવાર્થ—અશાન્તિના તડગામાં તપેલી કચ્છમૂમિ પર શાન્તિનો હાંચડો પાવરનાર પાવરપતિ જામ કાંધ્યા કચ્છના છત્રરૂપ થયો.

જામ કાંધ્યાએ જે કાઠીઓ અને આવડાઓને કહાડી મૂક્યા હતા, તેમને વાગડના ગેડી પ્રદેશના ઉમી વાઘેલાએ આશરો આપ્યો હતો. કાંધ્યા જામના પિતા મૂળવા જામને મારવામાં પણ આ ઉમી વાઘેલાનો હાથ હતો. આથી જામ કાંધ્યાએ હવે ઉમી વાઘેલાની ખબર લેવાનો વિચાર કર્યો. તે પોતાની મોટી ફૈજ સાથે ગેડી પર ચડી ગયો. ઉમી વાઘેલો પોતાના સવળા સાથે સાથે તેની સામે

આવ્યો, અને ભયંકર કાપાકાપી ચાલવા લાગી આ ધીંગાણામાં ઉભી વાઘેલાના ઘણા માણસોનો જીવ કાંઈવારે સંહાર કરી નાખ્યો. અને તેમાંથી બચી ગયેલા કાઠીઓ અને ચાવડાઓ ઉભી પુછડીએ રણ તરફ નાસવા લાગ્યા.

હુલો—કાંઈયે કાઠી કહેઆ, કચ્છ-વાગડનું બાર,
વિગીં રણુ છંધીએ, ઘેઆ પરસે પાર.

ભાવાર્થ—જામ કાંઈવારે કાઠીઓને કચ્છ અને વાગડથી બહાર કાઢ્યા અને તેઓ રણમાં યદને પરસે કાંઈ નીકળી ગયા.

હુલો—કાંઈયે કાઠી કહેઆ, ચાવડા ચાધાર,
સમે સીમાડા દેઆ, જેલે અંત ન પાર.

ભાવાર્થ—જામ કાંઈવારે કાઠીઓ અને ચાવડાઓને કહાડી મૂક્યા અને પોતાના રાત્રની હલ પાણીના વધારી મૂકી.

કાંઈયો જામ કહેલું કરીને પાછો પોતાના હુણા પરના સ્થાનકે આવી પહોંચ્યો, અને તેણે ચાચક વર્ગને છૂટે હાથે દાન આપીને સંતુષ્ટ કર્યા.

હુલો—હાંઈયું હાંમે લિટમે, પાડુ પાવર રા,
કચ્છ પાવરમે કાંઈયું, મંગા તેં મુલા.

ભાવાર્થ—હજાની ભિડમાં પાવરપતિ જામ કાંઈવારે પોતાનાં મુળીઆં ઉડાં ઉતાર્યાં. હે માગણુ લોડા, કચ્છના પાવર પ્રદેશના જામ કાંઈવા પામેથી જે માગણું દોષ તે માગી લો.

કાંઈયા જામે અનેક બહાદુરી ભર્યા કાર્યો કરીને ચારે તરફ પોતાની શેહ જમાવી દીધી તેનાં પરાક્રમોની પ્રશસ્તિમાં ચારણ કવિ કથી ગયા છે કે:—

૩૫૩

ઘરહર ત્રંબક લેર ઘન ઘરહર, ખાન ખડાખડ ખોંશે ખોંધે,
મુકે રાઓ તણા સત્ર માંહે, કાંઈયે લલા નયવેઆ કોંદર.

૧-૨ મસ્તક પડવા છતાં થડ વડે તે.

હલહલ હાક હુઈ હલકારા, રાજા થીઆ અરિતલ સોધ,
અમર વડાને નાયક, જાડો નિષા રમાડે જોધ.
વહેણહરો' ખરો દલ-વહો, ખેરો કાઢેઆ બિજલ કલ ખેવ,
કૌરવ-પાંડવ આગે કલહાઈ, વલે નયવેઆ લાખે યેવ.

જામ કાંઈયાને ત્યાં આઠ પુત્રો થયા.

- ૧ આમર જામ દીકરાત થયો.
- ૨ પાંચારીયો. તેનો પુત્ર જાડો થયો, તેથી તેના વંશજો જાડા કહેવાયા.
- ૩ વરમશી. તેના વંશવાળા વરમશી કહેવાયા.
- ૪ વેરાસ. તેના વંશવાળા વેરાસ કહેવાયા.
- ૫ જુટો. તેના વંશવાળા જુટા કહેવાયા.
- ૬ બારાચ. તેના વંશવાળા બારાચ કહેવાયા.
- ૭ ઉસ્તીયો. તેના વંશવાળા ઉસ્તીયા કહેવાયા.
- ૮ નાંગીયો. તેના વંશવાળા નાંગીયા કહેવાયા.

(૨)

આમર જામ (૧૬૧) અને ઉમી વાઘેલો.

હુહો—કાંઈયેં ઘર આમર થેઓ, જોડેહરો અડીયલ,
વિહો હુખે વિગમેં, મુખું મોઢે મહી.

ભાવાર્થ—જામ જોડાના વંશમાં કાંઈયા જામનો કુમાર આમર થયો. તે મદદ જેવો હયા ફુંગરની વચમાં જોડીને મૂકો મરડે છે.

વાગડના ગેડી ગામમાં હજુ ઉમી વાઘેલો હયાત હતો. આ ઉમી વાઘેલાએ જામ આમરના દાદા મૂળના જામની કલ કરવામાં અમ્ર લાગ લાજવેલો હોવાથી આમર જામ પ્રથમ તેની પાસેથી વેર વાગવાની તક સોધી રહ્યો હતો.

હુહો—કાંઈયેં ઘર આમર થેઓ, અજુલંગ અટારો,
સાંજ સવારો, નિત જોડેતો ઉમીય તેં.

ભાવાર્થ—જામ કાંઈયાને ત્યાં અજુલંગ અને અડીયલ કુમાર આમર થયે. તે દરરોજ ઉમી વાઘેલા પર ચડી જવાના વિચારો કરી રહ્યો છે.

૩ જાડોને ૪ વહેણ જામના વંશનો. ૫ લજો.

આ તરફ ગેડીમા ઉમી વાઘેવાની અવસ્થા હરે વૃદ્ધ થવા આવી હતી. જામ કાઠવાએ તેના કુટુંબના અનેક માણસોના ઘાયુ કાઢી નાખેલા હોવાથી તેના મનમાં પણ એ વેરનો ડાળ નિરતર ખટકી રહ્યો હતો. તેણે પોતાના શરીરની સ્થિતિ જોઈને વિચાર કર્યો, કે હવે આ શરીર ૭-આર-માસ ભાગ્યેજ ટકી શકે તેમ છે માટે હુશમનો પર ઘા કરીને હાથ ડાર્યા હોય, તો શાન્નિપૂર્વક મરણને ભેટી શકાય આમ વિચાર કરી તેણે એક મેટી ફેજ તૈયાર કરવા માડી.

ઉમી વાઘેલાને છેલ્લો અવ-ધામા પહોંચ્યું જામ ખેલવાના ટોડ જાગેલા જોઈને તેની સ્ત્રી તેને તેમ ન કરવાને ઘણું મમજવવા લાગી પણ દાલને સાથરે સૂઈને રેડુ તજવામાં હીચ્છપત માનતા ઉમી વાઘેલાને એ વાત રૂચી નહિ તે એક મોટા, કટક સાથે હુગા હુગર પ્રતિ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો હુગા હુગર પર ઝેંધડક ચરી રહેલી આમર જામની આંધોને વાગી લઈને ઉમી વાઘેલો પાછો ગેડી તરફ ચાલવા લાગ્યો. જ્યારે તે હોધવ નિગામરીના લોંચરા પાસે આવ્યો ત્યારે આમર જામની વહાર પણ તેને પહોંચી આવી

હુહો—ચોર કઈ આમર ચડ્યો, મોઢેં ગિની ઘમઢ,
અચી લુઅરે વટ, આપડેઆ ઉમીયકે.

ભાવાર્થ—આમર જામ વોડાઓની કૂં માથે એકજ ચોર ચડ્યો. અને હોથના બોરા પાસે ઉમી વાઘેલાને તે પહોંચી આવ્યો.

ઉભય સૈન્યોનો ભેટો થતા ધીંગાણુ શરૂ થયું, અને તંત્રારો ની હડીઓ ચાલવા માંડી. આ ધીંગાણામાં ઉમી વાઘેલાએ પેટ ભરીને પોતાના હાથ ખતાવ્યા. પરંતુ તેની અવસ્થા ઉતરતી હોવાથી તે આખે શરીરે જખમોથી ઘેરાઈ જઈને આખરે ધરતી પર ઢળી પડ્યો

ઉમી વાઘેલાના અંગરક્ષકોએ તેને ઝોળીમાં લઈ લીધો, અને અનેક જખમોમા ચકચૂર બનેલા વાઘેલા સરદારને તેમણે ગેડી પહોંચાડ્યો. જખમી ઉમી વાઘેલાને જોઈને તેની રાણી તેને કહેવા લાગી:—

હુહો—વારે વારે વારતી, કંથા કાછ મ જાઓ,
લોંચ પરણી મ લગો, ઇ પચમુળ પાવર રાઓ.

ભાવાર્થ—હે કંથ, હું તમને વારંવાર કહેતી હતી, કે તમે કમ્પ જાઓ મા, અને પરાઈ જમિયા લગો નહિ કારણ કે એ પાવરનો ધણી હતુમાન મમાન મહા બળવત છે.

ઉમી વાઘેલાના અગેઅંગ પર એવા ઘા લાગેલા હતા કે તે ફાવા મુરકેલ હતા આખરે એ દારમા જખમેને પરિણામેજ આ રણ્યેલા વાઘેલા રાજવીએ આત્મ-સંતોષ અનુભવતા પોતાના પ્રાણ તજ્યા.

આમર જામને બે રાણીએ હતી. જુની રાણીને પેટે એને ત્રણ કુવરો હતા, અને નવી રાણી માર્ગવિતી હતી. નવી રાણી પર આમર જામને અત્યંત આર હતો. એક દિવસ આ નવીરાણીએ આમર જામને આનદમાં બેઠેલા જોઈને વાત પરથી વાત કાઢતા કહ્યું, કે “તમારે તો ખીલત્રણ કુવરો બેઠા છે એટલે મારે ત્યાં કુવર આવશે તેને તો કોઈ ઉલોખણ રહેવા દેશે નહિ ” આગ કહેતાજ રાણીની આખોગાથી આજુની ધારા ચાલવા લાગી. રાણીનું હૃદય હવાતું જોઈને આમર જામે તેને વચન આપતા કહ્યું, કે “જો તારે ત્યાં કુવરનો જન્મ થાય તો મારે જામની પાઘડી તેને આપવી ”

આ ઘટના પછી થોડાજ સમયમા કાણુલના પાદશાહની ફ્રાજ સિંધમા પોતાનો હક્ક ઉઘરાવવા માટે આવેલી, તે લ્લાથી કમ્પમા ઉતરી આવી ફ્રાજના સરદારે આમર જામને કાણુલના પાદશાહની ખડણી આપવા સદેશો મોકલ્યો પણ ગૂસ્વીર આમર જામ એમ કરી જઈને ખડણી આપે તેવો ન હતો. આથી લડાઈની તૈયારી થઈ અને આમર જામ રાસાસ-સજ્જ થઈને પાદશાહની ફ્રાજ પર ચઢી ગયો. આ લડાઈમા આમર જામે સંપૂર્ણ પરાક્રમ બતાવીને પાદશાહી ફ્રાજને શિક્ત્વ તો આપી, પણ તેની સાથે તે પોતે પણ અનેક જખમોથી ચકચૂર જની ગયો.

હુહો—આમર જામ અઠોરી, બ્યા ખડેવા ખાન,
જદ્દ ઝલે જામ, પુડમે ઘણા પછાડેઆ.

ભાનાર્થ—આમર જામ મહા પરાક્રમી હતો. કાણુની ફ્રાજના સરદારો

કમળના કળાધરો અથવા અંદવંશ મરિચ

એની પામે બાળક સમાન દતા. તેજે અતેશનાં જડીયા પદ્ધતિ
નમા ચલાડી દીધા.

આમર જામના અગ પર પડેલા જામો છવલેલું
જામની સ્થિતિ આથી દિવસાનુદિવસ બગડતી ગઈ છેવટે
જામોને પરિણામે તે છેલ્લા શ્વાસ લેવા લાગ્યો આમ
સમય વ્યતીત થઈ જવા છતાં આમર જામનો છવ ગત થયો
હોવાથી તેનો મોટો કુંવર લીમણ તેની પાસે આવ્યો, અને
છવ શામાટે અકળાય છે તે પૂછવા લાગ્યો ત્યારે જામે કહ્યું
“મારી નવી રાણીને ગર્ભ છે અને જો તેને કુંવર અવતરે તો
જામની પાછડી તેને બધાવવી એવી મારી આકાંક્ષા છે” આ સાંભળ
જીને લીમણએ આમર જામને તેમ કરવાની કબુલાત આપી અને
તેજ કાષ્ટે આમર જામના પ્રાણ પરવારી ગયા

આમર જામને ચાર કુમાર થયા

- ૧ લીમણ સૌથી મોટો તે દીલાલ થયો
- ૨ કાઠયેલ તેના વગવાળા કાઠયા કહેવાયા.
- ૩ મોકળશી તેના વશવાળા મોકળશી કહેવાયા
- ૪ આમર આમરાણી તેના વશવાળા આમર કહેવાયા.

૧ તે આખે શરીર
ગી પડ્યો

પ્રકરણ ૧૮ મું.

જામ લીમણ તથા હમીરણ.

(૧)

જામ લીમણ (૧૬૨)

આમર જામના સૌથી મોટા દુમાર લીમણ હતા પણ લીમ-
ણએ જામાઈની પાધડી તેના ઓરમાઈ ભાઈને આપવાની આમર
જામને કબુલાત આપેલી હોવાથી પિતાના મૃત્યુ પછી તેણે જામની
પદવી ધારણ કરી નહિ. થોડા દિવસ પીલા બાદ તેની ઓરમાન
માતાને ત્યાં કુવરનો જન્મ થયો આ કુવર તેના પિતાના અવસાન
પછી જન્મેલો હોવાથી તેનું નામ પણ આમર રાજવામાં આબુ.
સૌ તેને આમર આમરાણીના નામથી ઓળખવા લાગ્યા. આમર
જામનો આ બાલકુવર જરા મોટો થતા તેને જામની પાધડી બધા-
વવામા આવી અને સૌ તેને જામની પેઠેજ માન આપીને તેની
નોકરી ભજવવા લાગ્યા.

થોડો વધુ વખત બનીત યતાં જામ આમર આમરાણી મોટો
થયો, અને રાજ્ય વહીવટનું થોડું થોડું કાર્ય પણ તે સંભાળવા
લાગ્યો. આ વખતે ઓઠા જામના વશમા માણસોનું જોર પણ વધી
ગયું હતું આથી તેમના પર હુમલો લઈ આવવાની ભાગ્યેજ કોઈ
હિંમત હરે તેમ હતું એક વખત સ્વર્ગસ્થ આમર જામના સઘળા
દુમારો અને અન્ય દુટ્ટખીઓ લેખા થઈને ચોરાની સીમ જંગલ
માટે નીડળ્યા તેઓ હળા દુગર પરથી આવતા થઈને હીવાઇમ
ઉલેલા મોલ જોતા જોતા છેક લાખિયાર વીયરે આવી પહોંચ્યા.

અહીં એક જુવારના ખેતરમા ખાટલા પર ગાદી નાખીને તે
ઉપર જામ આમર આમરાણીને બેસાડ્યો, અને બીન્દ બધા ભાઈઓ
સીમ જોવાને આગળ આપ્યા આ ખેતરમા ઉલેલી કાળા નાગ જેવી
જુવાર જોઈને સૌને ચોક ખાવાની ઇચ્છા થતાં જે ચાર માણસોને

અહીં પોંક તૈયાર કરવા માટે રોકીને પોતે આગળ ચાલ્યા. આ માણસોએ ઘોડા સમયમાં પોંક પાડીને એક આખો ઘડો લાગ્યો, અને ઘડો જામ આમર પાસે મૂકીને તેઓ પણ ચાલતા થયા. આ ઘડા પર પોંકના ઠણ ખાવા માટે વારંવાર ચકલીઓ આવતી હતી, તેને જામ આમર ઉડાડી રહ્યો હતો. ઘોડીવારમાં તેને પોતાને પણ ખેન-રોમાં જરા ફરી આવવાની ઈચ્છા થઈ. પણ ઘડામાંના પોંક ચકલીઓ ખાઈ જતી હોવાથી તે પર કંઈક ઢાંકવાની ખાસ જરૂર હતી. આજુબાજુ જોતાં તેના પર ઢાંકવા જેવું કંઈ ન જણાવાથી આમર જામે પોતાના મસ્તક પરની પાઘડી ઉતારીને તે ઘડાના મેઢાં પર મૂકી. અને પોતે આસપાસના ખેતરો જોતો ફરવા લાગ્યો. હવે આ સ્થાન નિર્જન થયેલું હોવાથી ચકલીઓનું એક મોટું દોશું પોંક ખાવાને આવી પહોંચ્યું. તેમણે અંધો મારીને ઘડા પરની જામખંડની પાઘડી જમીન પર પાડી દીધી, અને પોતે ઘડામાંથી આનંદે પોંક ખાવા મંડી પડી.

એટલામાં લીમણ પોતાના સગા સગા સાથે પાડા અહીં આવી પહોંચ્યો અને જુએ છે તો જમીન પર અવળી પડેલી જામખંડની પાઘડી પર ભાટો મૂકતી ચકલીઓ ઘડામાંના પોંકની ઉમણી કરી રહી હતી. પોતાના પરાક્રમી પૂર્વજ જોડા જામની પાઘડીને આમ રજાતી જોઈને જોને ઘણું જોડું લાગ્યું આમર જામની આવી અક્ષમ્ય બેઠરકારી પર જોને તિરસ્કાર જુઓ, અને જાધાએ મગી તેજ વખતે એ પાઘડી ઉપાડી લઈને; ખરેખરા પાટવી કુમાર લીમણના મસ્તક પર મૂકી દીધી. ઇચ્છે આપેલી આ તક ન શુભાવવી એમ ધારીને લીમણએ જામખંડની પાઘડીનો સ્વીકાર કરી દીધો. સૌ ભાઈઓએ લીમણને સલામ કરીને તેને તેજ વખતે પોતાના જામ તરીકે સ્થાપી દીધો.

એટલામાં નજીકના ખેતરોમાં ફરી રહેલો આમર જામ પણ પોતાના ભાઈઓને આવી પહોંચેલા જોઈને ઉગાડે માથે દોડનો આવ્યો. તેને પાઘડીની હકીકત પૂછતાં, ચકલીઓથી પોંકનું રક્ષણ કરવા માટે તેણે જામખંડની પાઘડીનો જે ઉપયોગ કરેલો તે કહી સંભળાવ્યો, અને તે પોતાની પાઘડી પાંચ માગવા લાગ્યો. આ વખતે તેના અન્ય ભાઈઓએ તેને કહ્યું કે “અમે તો જામખંડની પાઘડી

તમનેજ આપી હતી. પણ તમે તો તેને એક મામુડી વસ્તુની માફક જ્યાં ત્યાં રજાગવવા લાગ્યા. એ પાઘડી આપણા વડીલ એાઠા જામની છે, અને સમસ્ત કચ્છ તેની સલામ કરે છે. એ પાઘડીની કશી કિંમત કે કંદર તમારી પાસે ન હોવાથી તમે તેને સાચવી શક્યા નહિ. હવે તો એ પાઘડી જે તેને બરાબર સાચવી શકે એવા એક લાયક પુરૂષના મસ્તક પર પહોંચી ગઈ છે, અને તે હવે તમને કદી પણ પાછી મળી શકે તેમ નથી.” આ સંભળી આમર આમરાણીને બહુ ખોટું લાગ્યું. તે પોતાના લાઘવોથી રીસાઈને પાછો હજા પર ચાલતો થયો, અને પોતાની આંધો વગેરે લઈને હજાથી દૂર જઈ જુદો થઈ બેઠો.

જામ ભીમજી પણ ત્યાંથી પોતાના લાયાત વર્ગ સાથે હજા ડુંગર પર આવ્યો. ત્યાં તેણે વિધિપૂર્વક જામની પદવી ધારણ કરી. ભીમજી જામ અત્યંત કુશળ અને કાવાડાવા જાણનાર હોવાથી તેણે પોતાનું રાજ્ય બરાબર સંભાળીને આજ્ઞાદ કરી લીધું.

હુહો—કાંઈયેં ઘર આમર થયો, આમર ઘરજો ભીમ,
સમેં સંધી સીમ, પસી કંઈ પિંઢજી.

ભાવાર્થ—જામ કાંઈવાને ત્યાં આમર થયો. અને આમરનો ભીમજી થયો. તેણે મંત્રણી હદ સંભાળીને તે પર પોતાની હુકમત બેસાડી.

આ વખતે બારાની ગાદી પર હરધોળ જામનો પુત્ર જામ લાખો હતો. આ લાખો જામ અત્યંત પરાક્રમી તેમજ બળવાન હોવાથી તેણે પણ પોતાની રાજ્ય-સત્તા સારી રીતે જમાવવા માંડી હતી.

હુહો—બારમેં હરધોળજો, લાખો ચાચે જામ,
સે ભીમકે હામ, લાખેજો લેખો ગિનાં.

ભાવાર્થ—બારામાં હરધોળ જામનો કુમાર લાખો જામ કહેવાય છે. તેની પાસેથી જુના વેરનો દિમાળ લેવાની ભીમજીના મનમાં અભિલાષા છે.

જામ એાઠા અને ગજાજીના વંશમાં શરૂઆતથીજ વૈભવસ્થ ચાલ્યું આવતું હોવાથી ભીમજીના મનમાં જામલાખા પાસેથી વંશ-પરંપરાના વેરનો બદલો વાજવાની અભિલાષા જાગી ઊઠી. આથી તે પોતાના અંતરની આંકાક્ષા પરિપૂર્ણ કરવાની તક શોધી રહ્યો હતો.

જામ લાખો જાગડમાં વાઘેવાઓમાથી પરણ્યો હતો એક વખત ત્યાથી પાછો ફરતા તે જામ ભીમજીને મળવા માટે હજા હુ ગર પર આજો હજાની આસપાસ આ વખતે સગાર લોકોની વાઢો પડેલી હતી સગારોએ જામ લાખાને જોઈને તેને આગ્રહ કરીને પોતાની પાસે રોકી લીધો એક જણ જામ ભીમજીને તેની ખજાર પહોચાડવાને ચાલતો થયો, જામ લાખાને આજે અન્ય આવી પહોચેલો જોઈને ભીમજીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ તે પછુ જામ લાખાને મળવાને જાહાને ત્યા પહોચી આવ્યો, જાને જણુ એક જી જાને લોટીને મળ્યા અને છેક મોડી રાત સુધી વાર્તાલાપ કરીને છૂટા પડ્યા.

જામ ભીમજીએ સગારો સાથે કરી રાખેલી મોઠાજી મુજબ તેમણે લાખા જામને તેજ રાત્રે કલ્લ કરી નાખ્યો.

સવાર પડતા જામ લાખાના માણસોને જ્યારે આ વાતની ખજાર પડી, ત્યારે તેમણે પણ તત્વાર ઉપાડી પણ સગારોએ તેમનામાના ઘણાને ઠાર કર્યો, અને બાકીના ત્યાથી લાગી છૂટ્યા.

હુહો—સમે સે સઘારેઓ, જિહા જામતે હુક,
ભીમ લાખેકે મારેઓ, ચિત્તમે રખી ચુક.

ભાવાર્થ—જેતુ વેર પોતાની ઉપર ઝુખી રહ્યુ હતુ, તે લાખા જામને જામ ભીમજીએ પોતાના મનમાં ચૂક રાખીને કલ્લ કરાવી નાખ્યો.

જ્યારે જામ લાખાના કુમાર રાવજીને તેના પિતાના અકાળ મૃત્યુની ખજાર પડી, ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ તેણે જામ ભીમજી પર ચક્રાર્થ લઈ જઈને તેને નેની દગાખોરીનો જાદવો આપવાનો નિશ્ચય કર્યો પરંતુ તેના ભાયાત વર્ગે તેને જણાવ્યુ કે એ રીતે ભીમજીને પહોચી ચક્રાર્થ નહિ માટે જે રીતે એણે દગો કર્યો તેજ રીતે આપણે પણ તેનાથી સલાહ કરીને પછી લાગ જોઈ તેનો ઘાટ ઘડી નાખવો આમ વિચારીને તેમણે જામ લાખાનુ મોઢુ પરાજી કર્યુ, અને તે પ્રસંગે જામ ભીમજીને તેજાવવાનો પ્રયત્ન રચ્યો પરંતુ ભીમજી લાખા જામના પરાજી ઉપર ગયો નહિ, અને રાવજી જામના મનની હામ તેના મનમાં રહી ગઈ.

જામ લીમજીના ચાર પુત્રો થયા

- ૧ હમીરજી. સૌથી મોટા તે ટીલાત થયા.
- ૨ અમોજી. તેના વંશવાળા લીમાણી કહેવાયા.
- ૩ લાણોજી. તેના વંશવાળા લાણુણી કહેવાયા.
- ૪ છુગેર. તેના વંશવાળા છુગેર કહેવાયા.

(૨)

જામ હમીરજી (૧૬૩)

જામ લીમજીના અવસાન પછી રાજ્યનો સવળી સત્તા પાટવી કુમાર હમીરજીના હસ્તમાં આવી. હમીરજીએ પોતાના પિતાનું પરાજય મોટા દબદબાથી કયું. આ પ્રસંગે તેણે પોતાના તમામ ભાયાતોને તેડાવી લીધેલા હાવાથી પરાજયની ભવ્યતામાં ભારે વધારો થયો હતો.

હુહો—ભેરે થઇ લીમ ઊતરેઓ, હમુ બધાયાં પાગ,
જિદા જામજો લાગ, રો સારે રખેઆ વિચખે.

ભાવાર્થ—રોએ બેળા થઇને લીમજી જામનું નામ અજવાળ્યું; હમીરજીને જામની પાંચડી બંધાવી, અને સૌ ભાયાનોએ રિવાજ મુજબ જામને તજરાણું કયું.

આ વખતે અન્ય ભાયાત વર્ગ સાથે ખારાથી જામ રાવળ પશુ આવી પહોંચ્યો હતો. તે હવે જામ હમીરજીથી મળી જઇને એ રીતે પોતાના પિતાનું વેર વાળવા માગતો હતો. તેણે સવળા ભાયાતો વચ્ચે હમીરજીને પોતાના જામ કિંવા સરદાર તરીકે કળુલ રાખ્યો. તે જાણે આગળનું સવળું વેર ભૂટી ગયો હોય તેમ જામ હમીરજી પ્રત્યે અત્યંત ભાવ અને આદર દેખાડવા લાગ્યો. ભૂતકાળના ઝેરવેર પર પડેલો નાખવાનો જામ રાવળે એવો ડાળ કરી બતાવ્યો, કે સૌને ઘણી નવાઇ લાગી. વંશપરંપરાનું વેર આજ સંધાતું બેઠને બધાને આનંદ થયો.

હુહો—લાળે ઘર રાવર ચેઓ, લીમ ઘર હમીર,
રામા વાંગડ વીર, બએ પરચેઆ પાણુમે,

ભાવાર્થ—જનમ લાખાનો પુત્ર રાવળ થયો અને બીમજીનો હમીરજી થયો. આ બંને પરાક્રમી વીરો આપસમાં સુમનસપૂર્ણ રીતે આવે ગયા.

આ જનાવ પછી જનમ રાવળ હમીરજીથી જાણે એકમેક બની ગયો હોય એવો દેખાવ કરવા લાગ્યો. તે કંઈને કંઈ પ્રસંગ કાઢી હુબા હુંગર પર આવીને હમીરજીની સુલાકાતો લેવા લાગ્યો. પોતાના અંતરમાં રમી રહેલું રહસ્ય તેણે કાઢીને પણ જણાવેલું ન હતું. જનમ રાવળને તેના દુર્ગમનો સાથે મળી જતો જોઈને તેનાં સગાં સંબંધીઓ પણ તેને મહેણાં મારવા લાગ્યાં.

હુહો—ભા-ભાત્રીયા-મેનડું, રાવર મેણાં ડીં,
વડા વેર વિસારે, કાયર થઈ વે' ડીં ?

ભાવાર્થ—લાઠ્યો, ભત્રીજાઓ અને બહેનો જનમ રાવળને મહેણાં આપે છે કે વંશપરંપરાના મોટા વેરને વીસરી જઈને તું કાયર કેમ બની ગયો છે ?

જનમ હમીરજીએ અત્યાર લગી પોતાનો નિવાસ હુબા હુંગર પર રાખેલો હતો. પરંતુ હવે ચારે તરફ શાન્તિનું વાતાવરણ પ્રસરી ગયેલું જોઈને તેમણે પોતાનું નિવાસસ્થળ ફેરવીને લાગિચારવીયરામાં રાખ્યું.

ઘોડા ચામચ પાટી રાવળ જનમ લાગિચાર વીરને આવ્યો અને હમીરજીને એકત્રાર પોતાને ત્યાં આવવાનું આમંત્રણ આપતાં કહેવા લાગ્યો કે “અમે તો વખતોવખત આપની સલામતે આવીએ છીએ તો હવે એક વખત આપ પણ અમારે ત્યાં પધારી અમારું આંગણ પાવન કરો.”

જનમ રાવળનો આટલો ભાવ જોઈને હમીરજીએ તેને નિખાલસ હૃદયે કહ્યું, કે “મને ત્યાં આવવામાં બીજી તો કંઈ પણ હરકત નથી. પણ તમારા પિતા જનમ લાખાને માર્યાનો જુઠો આરોપ મારા પિતા લીમજી પર હોવાથી ત્યાં આવવામાં મારું મન જરા સકારાત્મક થાય છે.”

આ સાંજળીને જનમ રાવળ બોલ્યો, કે “મારા પિતાનું ખૂન કરનાર સંગારો હતા એ વાત જગ બહાર છે છતાં આપણે તો એને એટલું જ બતાવી દેવાનું છે કે આપ માર્યાનાં વેર પણ આમ સાંધી શકાય છે.”

જામ રાવજે પોતાની સત્યતા સાળીત કરવા પોતાની માતા આશાપુરાના સોગન ખાતાં કહ્યું, કે “હું તો એ ગઈ ગુજરી તમામ ભૂલી ગયો છું. અને મારા મનમાં જો તમારા માટે લેશ પણ લેદ લાવ હોય તો મને આશાપુરાજી પૂછે.”

આ રીતે જામ રાવજે પોતાના હૃદયની શુદ્ધતા સિદ્ધ કરવા માટે એવો આગાદ ઢાંગ કરી બતાવ્યો, કે નિખાલસ હૃદયના હમીરજી તેની ગિછાવેલી કપટ જાળમાં ફસાઈ પડ્યા. પોતાના કુંવરો સાથે તેમણે બારે આવવાની રાવજી જામને કળુલાત આપી લીધી.

કુહો—ખણી સોં માતાજી, પરચી વિદા પિંદ,
લાખે સંધો ડંજ, સે રાવજી મનમેં રખ્યો.

ભાવાર્થ—જામ રાવજે માતાજીના સોગન ખાધને હમીરજી સાથે સલાહ કરી; પણ તેણે પોતાના બપના વેરનો કટિ પોતાના મનમાં રાખ્યો.

જામ હમીરજીને ચાર કુંવર હતા. અલિયોજી, ખેંગારજી, સાહેબજી અને રાયજી. ઉપરાંત ક્રમાંબાઇ નામે એક પુત્રી હતી. અલિયોજી અને ક્રમાંબાઇ જામ હમીરજીનાં અનૌરસ સંતાનો હતાં. આ ક્રમાંબાઇને અમદાવાદના પાદશાહ મહમદ બેગડા જોડે પરણાવેલાં હોવાથી મોટા કુંવર અલિયોજી પોતાની બેન પાસે અમદાવાદ રહેતા હતા, અને નાના કુમાર રાયજી પોતાને મોસાળ વીરાવાવ ગએલા હતા. માત્ર ખેંગારજી તથા સાહેબજી આ વખતે લાગિયાર વીરતામાં હાજર હતા. હમીરજી આ બે કુંવરો સાથે લઇને બારે જવાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા.

આ વખતે વીંજાણમાં જામ રાવજીના બાઇ અમલજીનો અમલ હતો. ‘અમલજી સી તે ખેંગારજી અને સાહેબજીની સગી માસી થતી હતી. આ બાઇ અત્યંત કાર્યકુશળ અને બુદ્ધિશાળી હતી. જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે હમીરજી પોતાના બંને કુમારો સહિત જામ રાવજી પાસે બારે જવાના છે, ત્યારે તેને ઠંઠક વહેમ પડવાથી તેણે ખેંગારજી તથા સાહેબજી એ બંને કુમારોને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા.

આ તરફ હમીરજીએ બારા જવાની તૈયારી કરી લીધી. તેઓ પોતાના સાત અંગરક્ષકો સાથે જામ રાવજીની મહેમાનગીરી

આખવા માટે બારા ગામે આવી પહોંચ્યા. હુમીરજીને આવી પહોં-
ચેલા જોધને જામ રાવળે પોતાનો આનંદ દેખાડવામાં મણા રાખી
નહિ. તે તેમનો અત્યંત આદર-સત્કાર કરવા લાગ્યો. જામ રાવળનો
અનહુદ લાવ જોધને હુમીરજી પોતાના મનમાં ને મનમાં તેની
પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

રાત્રિ પડતાં જામ હુમીરજીના માનમાં એક ખાસ મેહફિલ
ગોઠવવામાં આવી. ઉત્તમ પ્રકારના શરાબની ખ્યાલીઓ ફૂટથી ઉડવા
લાગી. જામ રાવળે પોતાનો સ્નેહભાવ બતાવવાના બહાનાથી હુમી
રજીને હદ ઉપરાંત મદિરા પાકને તેમને બેહોશ બનાવી દીધા, અને
તેની સાથે તેમના સાતે સંગાથીઓને પણ દારૂના નિશામાં ચક્રચૂર
બનાવી દઇને તે સ્વગાઓને ત્યાંજ કાપી નાખ્યા.

હુલો—હ બેકી બેરા મુઆ, સતોં લંગો સધ;
હમુ બારે મારેઓ, રાવર મંધે હધ.

સાવાર્ય—જામ રાવળના હાથે જામ હુમીરજી તથા તેના ૭ સાથીઓ
અને એક સંગો કપાડને મરણ પામ્યા.

જામ હુમીરજી અને હંગો જંગોમાં ચક્રચૂર બનીને પાસે પાસે
પથ્યા હતા અને છેલ્લા શ્વામે હથ રદ્યા હતા તે વખતે હંગાના
શરીરમાંથી નીકળેલું લોહી હુમીરજીના લોહી તરફ વહી જતું જોધને
હંગાએ પોતાનું લોહી જામના લોહી સાથે મળતું અટકાવવાને તેની
આંતે પાળ બાંધવા માંડી.

આ જોધને હંગાની મનોભાવના જામ હુમીરજી સમજી ગયા,
અને તેને પોતાના લોહી આંતે પાળ બાંધતો અટકાવનાં કહ્યું કે
“હવે તો આપણું લોહી એકજ છે. માટે તેને છુદા રાખવાની કશી
જરૂર નથી.”

હુમીરજીનાં આ માયાળુ વચને સાંભળીને હંગાની આંખમાંથી
આનંદ અને ઉપહારનાં આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તેણે આત્મ-સંતોષ
સાથે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો, અને તે પછી તરતજ જામ હુમી-
રજીએ પણ રાવળ જામની કપટબાજીના ભોગ બનીને પ્રાણ વિસ-
ર્જન કર્યાં.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

રાચો ખેંગાર પહેલા- (૧૬૪)

(૧)

કક્કલની * કુરખાની.

હોહો—કડે કોં કડે કોં, કડે મુંધ ન વસે મીં,
કડે ન મુરજ ચાંદકે, કિઠા સરીખા હીં.

ભાવાર્થ—કાઈ વખત સારો હોય, કાઈ વખત ખરાબ હોય, કાઈ વખતે તો પ્રભાણે વરસાદ પણ ન વરસે. મુરજ અને ચંદ્ર માટે પણ સંધ્યા દિવસો એકસરખા દેખાતા નથી.

જામ રાવળે હુમીરજીનું ખૂન કથાની વાત વાયુવેગે વીંઝાણમાં પહોંચી આવી. અજાણની ઓને વિચાર થયો, કે હવે જામ રાવળ ખેંગારજી તથા સાહેબજીના પ્રાણ લીધા સિવાય જંખીને બેસવાનો નથી. ખેંગારજીની અવસ્થા આ વખતે માત્ર ચૌદ વર્ષની હતી. વળી મુરકેલીની વાત એ હતી, કે કુંવરોની સલામતી સચવાય એવું એક પણ સ્થળ આખા કચ્છમાં હતું નહિ. આથી બાઈ મુંઝવણમાં પડી જોટલામાં તેને એક નવો વિચાર સૂઝી આવ્યો. સદ્માગ્યે

* કક્કલ મિયાણાઓ મૂળે મનાઇના વંશજ કહેર રાજપૂતો છે. એમને કક્કલની જોગખ મળવાનું કારણ એ છે, કે જિંયા કક્કલના દાદાને કંઈ સંતાન ન હોવાથી તેણે એવી માન્યતા માની હતી, કે જો તેને મંતાન-પ્રાપ્તિ થાય, તો તે જોગકને સંસારી બનાવવાને બદલે તેને યોગની દિક્ષા દેવી. દૈવ્યોગે તેને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો. છોકરો મોટો થતાં તે તેને ધીણોધર લખ મયો, અને ત્યાંના ગાદીપતિ મહંતને મુપરત કર્યો. પરંતુ આ જોગકને તેની આવી કાળી અવસ્થામાં ત્યાગી બનાવવાનું ધીણોધરના મહંતને ચોચ ન જણાતાં, તેણે તેના કાનમાં કક્કલ પહેરાવી તેને યોગી બનાવવાને બદલે તેનું નામજ માત્ર કક્કલ રાખ્યું, અને રમ આપી. આ કારણથી એ કક્કલના વંશજે કક્કલની સંસારી જોગખાવા લાગ્યા.

છચ્છર બુટો નામનો એક અતિ નીમકહલાલ માણસ કુવરોની સાથે હોવાથી બાઈએ બને બાલકુમારોને તેની સાથે અમદાવાદ અલિયાજી પાસે રવાના કરી દીધા.

હુહો—રાવર હમીર મારેઓ, ધિલમ્ રખી ધગો,
ખેંગાર—સાહેબ ગિની કરે, છચ્છર તેઆં ભગો.

હોવાથી—જામ રાવો મનમાં કપર રખીને જામ હમીરજીનો ધાત કર્યો, અને છચ્છર બુટો કુવર ખેંગારજી તથા માહેમજીને લઈને ત્યાંથી નાસવા લાગ્યો.

છચ્છર બુટો કુવરોને લઈને પ્રથમ લાખિયાર વીયરે આવ્યો ત્યાં ખારામાં બનેલી ઘટનાની જાણ કરી ત્યાંથી તે પોતાના પરમ મિત્ર સિયા કદ્દવ પાસે દેલડી ગામે આવી પહોંચ્યો, અને તેને સઘળી વિગતથી વાકેફ કર્યો સિયા કદ્દવ એક મિયાણો હતો. એક ખરે ખરો મર્દબચ્ચો હતો તેણે આ રહે જણને દિલામો આપીને પોતાની પાસે આશ્રય આપ્યો.

ખેંગારજી તથા સાહેબજીના અમદાવાદ તરફ જવાના ખબર તેમના મામા સોઠા સેસાજીને પડતા તે પણ કુવરોના રક્ષણ માટે તપાસ કરતો કરતો સિયા કદ્દવ પાસે આવી પહોંચ્યો, અને આ સઘળાએ બીજે જ દિવસે અમદાવાદ તરફ ઉપડી જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

આ તરફ હમીરજીનું ખૂન કરીને પણ જામ રાવળની રક્ત-તૃષ્ણા શાન્ત પડી નહિ તેના મનને તો હમીરજીના વશ-વારસનો સમૂળો નાશ કર્યા પછીજ પૂરી શાન્તિ વળે તેમ હતું હમીરજીના કુવર ખેંગારજી તથા સાહેબજી વીંઝાણુમાં અજાણને ત્યાં છે, એ વાત તેના લક્ષમાં હોવાથી તે તરતજ પોતાના વફાદાર માણસોની એક ટોળી સાથે વીંઝાણુ તરફ આવતો ગયો.

વીંઝાણુમાં આવીને તેણે કુવરોની ખૂન તપાસ કરી, પરંતુ ક્યાંએ તેમનો પત્તો લાગ્યો નહિ આ વળતે જામ રાવળના ભાઈ અજાણની સ્ત્રીએ રાવળ જામને અહીં જેમ બને તેમ વધારે વખત રોકત કરવાને એક નવી સુકિત રજી તે રાવળ જામને વહે

મમાં નાખવાને માટે પોતાના ઓરડાનું બારણું અંદરથી બરાબર બંધ કરીને બેસી રહી આ દરવાજે બંધ જોઈને જામ રાવળને ખરેખર વહેમ પડ્યો. તેણે તે ઉઘડાવવાને કેટલુંએ કયું, પણ બાઈ એક ટળી બે થઈ નહિ. આખરે જામ રાવળે 'લુહારોને' તેડાવીને દરવાજે તોડી નાંખાવ્યો પરંતુ જે બાલકુમારોને શોધવા માટે તે આકાશ-પાતાળ એક કરી રહ્યો હતો, તે ક્યાંએ તેના જોવામાં આવ્યા નહિ. જ્યારે તેને ખાતરી થઈ, કે કુંવરો વીંઝાણમાં ક્યાંએ નથી, ત્યારે તેણે સારામાં સારા પગીઓને એકઠા કર્યા અને તેમની મદદથી પગ લેતો લેતો તે આગળ ચાલ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં તે છેક રેલડી ગામે પહોંચ્યો. અત્યાર લગી કોયમ આદર્યા આવતાં પગલાં બિંયા કચ્છરના વાડા પાસે આવીને ક્યાંક શુભ થતાં જણાયાં. આથી જામ રાવળે પગીઓને ઓવાડા નાખવા જણાવ્યું. પગીઓએ ઓવાડ નાખી અને ચારે તરફ એકેક ગાઉમાં પગની તપાસ કરી, પણ બિંયાના વાડા પાસે છુપાઈ ગયેલા પગ આગળ ન ચાલ્યો તે ન જ ચાલ્યો. પગીઓને ખાતરી થઈ કે ચાર બિંયાના વાડામાંજ હોવા જોઈએ બિંયાના વાડામાંથી ચાર ન નીકળે તો તેમણે પોતાનું માથું ફૂલ ઠરવાનું જામ રાવળને વચન આપ્યું. આથી જામ રાવળ પોતાના સઘળા સંગાથ સાથે બિંયા કચ્છરના વાડા તરફ ધસવા લાગ્યો.

જામ રાવળને ધસારાજ ધ રેલડીને રસ્તે આવતો સાંભળતાંજ બિંયા કચ્છરે આ ચારે જણને સંતાવા માટે પોતાની વિલક્ષણ શુદ્ધિ એક નવું સ્થાન તૈયાર કરી લીધું. તેના વાડામાં કંઠની એક જંગી કાતર ખડકેલી હતી આ કાતરને ઉખેડી, તેની અંદર ખાટલા ગોઠવીને તેણે ચાર માણસો બેસી શકે એટલી જગ્યા તૈયાર કરી રાખેલી હતી તેમજ હવાની આવન માટે પણ તેણે ઉપલા લાગમા થોડો થોડો માર્ગ મૂકીને એવી ગોઠવણ કરી લીધેલી હતી, કે ત્યાં રહેનારને જોઈએ તેટલી તાજી હવા અને અજવાળું મળી શકે જે દિવસે જામ રાવળે રેલડીમા પગ મૂક્યો, તેજ દિવસે તેણે જે ગારજી, સાહેબજી, છચ્છર છુદ્દો, તથા સેસોજી સોડો એ ચારે

✽ ઓવાડ=પગ એકેકે જણાતા તેની ચારે તરફ ફરીને તપાસ કરવી તે.

જળુને કાલરની અંદર પાણી વગેરેની ખાસ જરૂરિયાત પુરતી સગ વડો સાથે બેસાડી દીધા.

જામ રાવળને તેની મહણી સાથે દૂરથી આવતો જોઇને શિયા કછલની સી મદ્દથી પોતાના પતિને ભૂવથી પણ એકતુ ખીનું ન કરી નાખવાની લલામણુ આપવા લાગી મદ્દથીની મનોલાવના જોઇને આ કચ્છલ વીર આનંદ પામ્યો અને તેને નિશ્ચિત રહેવા લલાસો આપવા લાગ્યો.

હુડો—શિયું ચપ્પ લુલન મર, જિની નક બ-આર,
અસાં નક હિકડો, કિયું જે ડાતાર.

લાવાર્થ—શિયા કચ્છન કહે છે, કે એવી ભૂત તે કરે કે જેના બે ચાર નાક હોય, પણ અમારે તો ઇશ્વરે આપેતું એકજ નાક છે.

આ હોડો આમ વારતો કરે છે, ત્યાં તો કૂરતાની આબેદૂખ પ્રતિમા સમો જામ રાવળ ‘માર માર’ કરતો આવી પહોંચ્યો, અને આ ઉભય પતિ-પત્નીને પોતાના ચોર ઘડીના છૂંકા ભાગમા સોપી આપવા ધમકાવવા લાગ્યો પરંતુ જમાનાનો ખાધેલો આ મિ થાણા-ખચો જામ રાવળના જુસ્સાથી દળાર્ધ જાય એવો પોચો ન હતો. તેણે એ વિષયમા પોતાની અજ્ઞાનતા દર્શાવવા બેઘડક બનીને કાન પર હાથ મૂક્યા જામ રાવળે તેને અનેક પ્રકારે ફેરવી ફેરવીને ગૂંછી જોયું, અનેક લાલચો બતાવી, અને અનેક ધમકીઓ આપી, પરંતુ લડકીર શિયો પોતાની વાતમા મેરૂ સમાન અટોલ અને અડગ રહ્યો આ તરફ જામ રાવળના પગીઓ પણ એટલાજ મક્કમ હતા. શિયા કચ્છન પાસેથી ચોર ન નીડળે, તો તેઓ પોતાનું માથું ડૂબ કરવાને તૈયાર બન્યા હતા છતાં શિયાને તો એકજ વાત પડી બેઠેલો જોઇને જામ રાવળને કોપ ચલ્યો તેણે વિચાર્યું કે એ મિ થાણો અમલકાર વગર નમસ્કાર કરવાનો નથી શિયાએ જ્યારે ડેમે દરતા ન માન્યું, ત્યારે જામ રાવળે તેના મોઢા છોકરાને પકડી તેનું માથું તવારના એકજ જાટકાથી ઉતારી નાખ્યું. શિયાના નિર્દોષ બાળકનું તરફડનું પક તેના પિતાના પગ પાસે આવી પડ્યું પોતાના યુગેભગ બાળકની આવી કર કલ્લ જોઇને ણહાદુર શિયાના અતરમા અનેકને સીધે એક ધૂનરી વટ્ટી ગઈ તો આ વાય કર દરન

નેતો પત્થરના પુતળાની પેઠે સ્થિર ઉભો રહ્યો. શિંયાને હજી અણ નમ ઉભેલો જોઈને જામ રાવળ વધારે ક્રોધાયમાન બન્યો. તેણે તેના બીજા છોકરાને પકડીને તેના પણ એજ રીતે ઘાત કર્યો એમ કરતાં કરતાં તેણે શિંયાના છ છોકરાને ગાજર-મૂળાની માફક કાપી નાખ્યા. હવે માત્ર તેનો એકજ છોકરો બાકી રહ્યો હતો. જામ રાવળે તેને પણ ગૂટવી લીધો, અને શિંયાને કહ્યું કે જો તે હજી પણ નહિ માને તો તેના સાતમા છોકરાનું મસ્તક પણ હમણાંજ ધૂળ ચાટતું થઈ જશે.

છ છ છોકરાનાં ધડ અને માથાં શિંયાની નજર સમક્ષ લોહીના ખાખાચીખામાં તરફડી રહ્યાં હતાં. ત્યાં સાતમો છોકરો પણ એ દૂર માનવના હાથમાં સપડાયેલો જોઈને તેની આંખમાંથી આંસુનું એક બિંદુ ખરી પડ્યું. શિંયામાં થયેલો ફેરફાર તેની ચતુર સ્ત્રી મહિશ્વી કળી ગઈ. આ મહિશ્વી પુરૂષોને પણ શરમાવે એવી એક બીરાંગના હતી. શિંયાના હૃદયની આર્દ્રતા નિહાળી તેને વિચાર થયો, કે આટલું આટલું કરીને પણ જો હવે તેનો પતિ જરાકે ભૂલ કરશે, તો બધી બાજુ ભગડી જશે. આથી તેણે શિંયાને સાનમાં સમજાવી દીધું, કે ગમે તેમ થઈ જાય તો પણ તું તારી વાતમાં જેવોને તેવો મક્કમ રહેજે.

જ્યાં કોઈ પણ માતાનું મન ડગી જાય, એવા અણીના સમયે મહિશ્વીની આવી અપૂર્વ હિંમત જોઈને શિંયાના અંતરમાં સંતોષ થયો. તે તો પૃથ્વી રસાતાળ જાય તોપણ પોતાના નિશ્ચયમાંથી ખાલો ફેરે એમ ન હતું. તેણે જામ રાવળને નિહરતાથી અત્યુત્તર આપતાં જણાવ્યું, કે “તારે અમારા સાતે બાળકોની સાથે અમને પણ રહેંચી નાખવા હોય તો બેઠાથક રહેંચી નાખ. કારણ કે જે માણસો વિધે હું કશું જણુતોજ ન હોઉં તે તને કયાંથી લાવી આપું?”

આ વખતે જામ રાવળની મંડળીમાંના કેટલાક લોકોને ક્યા ઉત્પત્ત થઈ. તેમને ખાતરી થઈ, કે શિંયાને કશી વાતની ખબર નથી. તેમણે વિચાર્યું કે કુંવરોને જણાવવા પોતાના સાત સાત પેટના પુત્રોની કુરબાની કરવા કોણ તૈયાર થાય? આ લોકોની વાત જામ રાવળને પણ યોગ્ય જણાઈ. તે તેનો સાતમો છોકરો જીવતો રાખીને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

હુહો—રાવર કક્કલ મારેઆ, તાણે તેજ તરાર,
લિંચે સંધા બાર, પછાડે પિથું કેઆ.

ભાવાર્થ—જામ રાવળે તેજસ્વી તરાર ખેંચીને લિંચા કક્કલના બાળકોના કંઠકે કંઠકા કરી નાખ્યા.

હુહો—કચ્છ કક્કલે રખેઓ, રખેઓ કાંછે રા,
કાં વિચાણી મલ્લણી, કાં અકખર મા.

ભાવાર્થ—કક્કલેએ કચ્છ અને કચ્છના માતીકનું રાણુ ક્યું. દિલ્હીપતિ અકબરશાહને જન્મ આપવાને જોડનું માન તેની માતાને ધટે છે, તેટલું જ માન આ કક્કલ કુમારને જન્મ આપનાર તેમની માતા મલ્લણીને પણ ધટે છે.

(૨)

ગોરણ માણેકમેરણ.

જામ રાવળે રેલડીમાં ખેંગારણ તથા સાહેબજીની કૈટલીએ તપાસ કરી, પેરંતુ પરિણામમાં તેને નિષ્ફળતાનીજ પ્રાપ્તિ થઇ. આથી આખરે તે વીણે મોઢે ત્યાંથી પાછો ફર્યો. જ્યારે જામ રાવળના આડ્યા જવાની લિંચા કક્કલને પુરતી ખાતરી થઇ, ત્યારે તેણે ચારે જણને ઠાણરમાંથી બહાર દાઢ્યા. લિંચા કક્કલનું અપૂર્વ બલિદાન જોઇને આ ચારે જણની આંખો ફાટી ગઇ. ખેંગારણએ તેને તેની વફાદારીનો બદલો વાળી આપવાનું વચન આપ્યું. રાત્રિ પડેતાં આ ચારે જણ રેલડીના ત્યાગ કરીને આગળ ચાલવા લાગ્યા.

મજલ દર મજલ કરતા આ લોકો પરથી કાંઠે આવેલા ચરાડવા નામે ગામે આવી લાગ્યા. આ વખતે રાત્રિનો સમય થઇ ગ. એલો દોવાથી તેમણે ગામની પાદરે પોતાનું મેઢાણ નાખ્યું. અહીં ચરાડવા ગામમાં માણેકમેરણ નામનો એક પ્રખ્યાત ગોરણ રહેતો હતો. તે અંબાજીનો પરમશક્તિ હતો. અને અંબાજી તેના પર પ્રસન્ન હોવાનું કહેવાતું. સવારે જ્યારે માણેકમેરણ દિશાએ જતો હતો, ત્યારે ચરાડવાની પાદરે સૂનેલા ખેંગારણના પગ પર તેની દષ્ટિ પડી. ગોરણ સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો સંપૂર્ણ જ્ઞાતા હોવાથી તેને

જે ગોરજીના પગમાં રાજગ્રિહ જોવામાં આવ્યું. આ ભવિષ્યના રાજ્ય-
કર્તાને આજ એક રખડુની હાલતમાં સૂતેલો જોઇને ગોરજીના મન-
માં લાગણી થઇ આવતા તેણે પોતાનું મસ્તક ધુણાવ્યું આ બનાવ
આલોક છઞ્છર ખુદાએ જોઇ લીધો જે ગોરજીને જોઇને ગોરજીએ
માથુ ધુણાવેલું હોવાથી તેને વહેમ પડ્યો, કે આ માણસ જે જામ
રાવળનો જાસુસ હોય તો બધી બાજુ ધૂળધાણી થઇ જાય તેમ છે
આથી તેણે તરતજ ગોરજીની પુક પકડી અને તેણે માથુ શા માટે
ધુણાવ્યું, તે પૂછવા લાગ્યો ગોરજીએ તેને કારણ જણાવું હોય, તો
પોતાને ઘેર આવવા જણાવ્યું, અને આવતો થયો.

છઞ્છરના મનમાં આ વાતની ખટક રહી ગએલી હોવાથી આ
ત્રણે જણ નિત્યકર્મથી પરવારી લોજનાદિ કાર્યથી નિવૃત્ત થઇને
ગોરજીના ઘરની તપાસ કરતા ત્યા પહોંચી ગયા ગોરજીએ તેમને
આદર આપીને બેસાડ્યા છઞ્છરે તેને માથુ ધુણાવવાનું કારણ
પૂછના ગોરજીએ જે ગોરજી તરફ અશુભિનિર્દેષ કરીને જણાવ્યું,
કે આ યુવકના પગમાં રાજધરેખા હોવાથી તે ભવિષ્યમાં રાજા
થવાનો છે.

ગોરજી માણેકમેરજીની આ આનંદજનક ભવિષ્યવાણી સામ-
ળીને છઞ્છરના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે સઘળી હઠીકત ગોર-
જીને કહી સંભળાવી, અને તેનાથી બની શકે તો કંઈક મદદ કરવા
અરજ કરી ગોરજીને આ માણસો યુવાન જણાવાથી તે પોતાની
ઇશ્વરી અબાજ પાસે આવ્યો, અને તેનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો.
જે ગોરજીએ પણ માતાજીના ભાવપૂર્વક દર્શન કરતા કહ્યું કે.—

હુહો—જ આંઈ કઞ્છજો રાજિયો, ત માતા ડં યુ બોલ,
ત માણક તોસેં કોલ, સમેજો સહી થેઓ.

ભાવાર્થ—જો કઞ્છની રાજ્યવાદી મારા હાથમાં આવવાની હોય, તો
માતાજી મને વચન આપો અને તેમ થશે તો હે માણેકમેરજી ! તારો
બદનો વાળી આપનાતો મારો કેન છે

માણેકમેરજી ધ્યાનમુક્ત થતા તેણે જોને ખાતરી આપતા
જણાવ્યું, કે છઞ્છની રાજ્ય-ગાની જે ગોરજીને મરિજ નિર્માણ થ
એવી છે, એમાં શક નથી ઉપરાત તેણે એક સાગ જે ગોરજીને

આપતાં હલું; કે એ સાંગ વડે તેમનો લાવખ્યનો રક્તો સરળ બનશે, અને તેની નિશાની તરીકે રક્તામાં તેમને ઘોણું શિરામણ અને કાળો ઘોડો મળશે.

માણેકમેરણની આ લવિખ્યવાણીથી સૌને ઘણો સંતોષ થયો. તેઓ ગોરણની વિદાય લઈને ત્યાંથી ચાલતા થયા. દંધસરા ગામે આવીને તેમણે તળાવની પાળ પાસે પોતાનો સુકામ કર્યો, અને રાતવાસો ત્યાંજ રહ્યા.

સવાર પડતાં ગામની સ્ત્રીઓ તળાવ પર પાણી ભરવા આવવા લાગી આ વખતે એક લાખિયાર વીયરાની સુતારણ બાઈ જે અહીં પરણેલી હતી, તે પાણી ભરીને પોતાને ઘેર જતી હતી તેની નજર આ ચારે જણ પર પડતાં તેણે તેમને ઓળખી લીધા. તેના ગામના રાજકુમારોને જોતાં બાઈના હેતાળ હૈયામાં પોતાના વતન પ્રત્યેના પ્રેમ ઉભરાઈ આવ્યો. તેણે ઘેર આવીને પોતાના સસરાને રાજકુમારોને તેડી લાવવા માટે મોકલાવ્યો. બાઈનો સસરો પણ એ બંને કુમારોને ઓળખતો હોવાથી તે તરતજ તેમની પાસે પહોંચી ગયો, અને તેમને ઘણો આગ્રહ કરીને માનપૂર્વક પોતાને ત્યાં તેડી લાવ્યો.

સુતારે આ ચારે જણને જુવારની વેશ અને દહીંનું શિરામણ આપ્યું, અને તેમની ખૂબ આગતાસ્વાગતા કરી. બે ત્રણ દિવસ આ લોકોને પોતાને ત્યાં રોકીને તેણે તેમના વિદાય થવા વખતે પોતાનો એક કાળો વહેરો તેમને ભેટ આપ્યો.

આ બનાવથી ગોરણ માણેકમેરણની લવિખ્યવાણીમાં સૌને મનપ્રત્યક્ષ શ્રદ્ધા બેસી ગઈ. તેઓ ઉત્સાહિત અંતરે આગળ ચાલવા લાગ્યા.

હુહો—કારો ઘોડો જુઆર, સમેકે સુકન થેઆ,

માતા કઈ વાર, ખુસી થઈ ખેંગતે.

ભાંચાર્થ—કાળો ઘોડો અને જુવારના શિરામણની પ્રાપ્તિથી આ લોકોને ગોરણના દેવે મુગ્ધ થઈ સુકન થયા. માતા ખેંગારજી ઉપર ખુશી થઈને તેની વદારે ચડી.

(૩)

છચરની સ્વામિભક્તિ.

મજલ દર મજલ કરતા આ ચારે જણ ત્યાંથી આગળ ચાલવા લાગ્યા. તેઓ ઇચ્છથી એવા કપરા સંજોગો વચ્ચે નીકળેલા હતા, કે કોઈ પાસે રસ્તાખર્ચના પૈસા કે કોઈ કીમતી ચીજ પણ હતી નહિ. તેમની પાસે જે-યાર ચીજો હતી, તે વેચીને તેમણે અત્યાર લગીનું પોતાનું ખર્ચ ચલાવ્યું હતું. પરંતુ હવે તો એવી એક પણ ચીજ શિલકમાં રહેલી ન હોવાથી હવે શું કરવું, તેનો વિચાર કરવામાં તેઓ મુંઝાઈ પડેલા હતા. જ્યાં કોઈપણ ઓળખીતું નહિ, એવા પારકા પ્રદેશમાં પૈસા વગર કેમ ચલાવી શકાશે એ વિચાર તેમને રાતદિવસ સતાવી રહ્યો હતો. આવા ઠંટોકટીના સમયમાંથી માર્ગ કહાડવાને ચાલક છચરે એક નવો ઇલાજ શોધી કાઢ્યો. રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં તેમને ખર્ચાની તાણ પડતી, ત્યાં ત્યાં છચર પોતે ગામના કોઈ શ્રીમંત શેઠ પાસે વેચાતો, અને એ રીતે તેમને તેમની આર્થિક મુશ્કેલીમાંથી ઉગારી લેતો. આવા પ્રસંગે રાજકુમાર ખેંગારજીને બહુ લાગી આવતું. પણ તેમની પાસે તેમ કર્યા સિવાય અન્ય એક પણ ઇલાજ ન હોવાથી આટલે છચરના માલીક બનીને તેને વેચી નાખવો પડતો. અને છચર પાછો સંકેત મુજબ પોતાના શેઠની પાસેથી ન્હાસીને તેમને આવી મળતો.

આ રીતે ખેંગારજીએ ત્રણ વાર છચરને વેચ્યો અને ત્રણ વાર તે પાછો તેમની પાસે પહોંચી આવ્યો.

•કુહો—છચર પિંઠજો પિંઠ, વિકાણું ઝં વાર,
કાકા તોજા બાર, સમેં ચેઓ સાંઢિયાં.

ભાવાર્થ—છચર એનો એ ત્રણ વખત વેચાયો તેથી ખેંગારજીએ કહ્યું કે હે શેઠ ! તારા કુટુંબને હું મારાથી જનસે તેટલી મદદ કરીશ.

(૪)

સાવળનો શિકાર.

આ ચારે જણુ ચાલતા ચાલતા અમદાવાદ આવી પહોંચ્યા તપાસ કરતા કરતા તેઓ શહેરની બહાર આવેલા શાહીબાગમાં અલિયાજીને ઉતારે આવ્યા. પોતાના ભાઈઓને અચાનક આવી હાલતમાં આવી પહોંચેલા જોઈને અલિયાજીને નવાઈ લાગી તો જો આ ચારે જણુને માટે તરતજ યોગ્ય જાંદોજસ્ત કરી દીધો. લોજ નાદિ કાર્યથી પરવારીને છત્તર ખુટાએ જામ રાવળની દગાખોરીનું સવિસ્તર વર્ણન અલિયાજી પાસે કર્યું. જામ રાવળના જુવનુ વર્ણન સાંભળીને અલિયાજીને અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો તેણે તેજ દિવસે ખેંગારજીને પાદશાહની મદદ મેળવવા માટે પોતાની સાથે આવવા જણાવ્યું. પરંતુ નિર્માલ્ય જનીને પાદશાહની સલામ કરી તેની મદદ માગવાની ખેંગારજીની ઇચ્છા ન હોવાથી તેમણે અલિયાજીને થોડા સમય થોભવા જણાવ્યું.

આ વખતે અમદાવાદમાં જયચંદ્ર અને દેવચંદ્ર નામના જેસ-લમેરના બે ભટ્ટી ભાઈઓ પટ્ટાબાજી શીખવાનો એક મોટો અખાડો ચલાવી રહ્યા હતા. આ બંને ભાઈઓ પટ્ટાના પુરેપુરા ખેલાડી તથા કુસ્તીબાજ હોવાથી ખેંગારજી અને સાહેબજી પણ તેમની પાસે પટ્ટા અને કુસ્તીના હાવપેચ શીખવા માટે જવા લાગ્યા ત્યાં નિશાનગાજી, પટ્ટાબાજી, અને કુસ્તીના ખેલમાં કચ્છી રાજકુમાર ખેંગારજીની પ્રવીણતા જોઈને સૌ છદ્ધ જની જતા ચોડીજ સુદત્તમાં આ બંને ભાઈઓ અખાડાની સવળી વિધાના સંપૂર્ણ જાણતા બની ગયા.

એ અરસામાં અમદાવાદની આસપાસ એક વિકાગ સિંહ ત્રાસ ફેલાવી રહ્યો હતો. આ સિંહને મારવા માટે અમદાવાદનો પાદ મહમદ બેગટો* પોતે પોતાના મોટા નિકારી મદદ સાથે પોતાનું પાણી બતાવવાનો આ ઉત્તમ પ્રસંગ આવેલ રાજકુમાર ખેંગારજી પણ ગમ્માચ મચ્છર ચંદ્રને પૂની પ્રાપ્તિએ એમ

* આખાનેર અને પાવાગઢ નામના બે મહાસિંહના પેશાદાર હોવાથી તે 'બેમહ' ના ઉપનામથી ઓળખાતા હતા.

મંડળ સાથે સિંહની બોડ તરફ ચાલવા લાગ્યા. અહીં આવી પહોં-
ચતાંજ સઘળા શિકારી મંડળે સિંહની બોડને ચારે તરફથી ઘેરી
લીધી. સિંહ પોતાની બોડમાં નિર્ભયપણે બેઠો હતો. પાદશાહના
શિકારીઓ તેને બહાર કાઢવા માટે છંછેડી રહ્યા હતા. સિંહની
બોડને ધુમાડાથી ભરીને ફેટલાક તેને ઘોંચપડોણો કરી ઉડાડવાનો
પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. સિંહ આથી ખીભાઈ બિઘ્યો, અને તે એકદમ
બોડમાંથી બહાર ફૂટી આવ્યો. બહાર આવતાંજ તેણે એક ભયંકર
ત્રાડ સાથે પાદશાહના હાથી પર નિથાન તાકીને તે તરફ દોટ મૂકી.

સિંહની ત્રાડ સાંભળતાંજ પાદશાહના શિકારીઓના સઘળા
ઘોડાઓ પોતપોતાના સવારોને લઈને ઉભી પુછડીએ નાસવા લાગ્યા.
સિંહની ગગનભેદી ગર્જનાથી પાદશાહના હાથીના તો જણે હોશ-
કોશ ઉડી ગયા હોય તેમ તે માટીના ઢગલાની માફક જ્યાંના ત્યાં
ઉભો રહ્યો.

પાદશાહના હાથી પાસે આવતાંજ સિંહે તેજ ક્ષણે હાથીના
હોઢા પર બેઠેલા મહમદ બેગડા ઉપર તરાપ મારી. સઘળાને છાડી-
ને સિંહે પોતાપરજ તરાપ મારેલી જોઈને મહમદ બેગડાના માણ
મૂઠીમાં આવી રહ્યા તે પોતાને બચાવવા ખુદાને યાદ કરવા લાગ્યો.
પાદશાહ અને સિંહની વચ્ચે માત્ર થોડુંજ અંતર રહ્યું. આંખોને
અને પાવાગઢના અશ્વત કિલ્લા છતી લેનાર બેગડો પાદશાહ નવા-
ણું ટકાના જોખમમાં આવી પડ્યો.

આવા કટોકટીના સમયે અત્યાર લગી શાન્ત ઉભા રહેલા એક
ઉગતા નવજવાને પોતાના હાથમાંની સાંગ સાથે સિંહ તરફ દોટ
મૂકી પાદશાહના હાથી પર ફૂટી પડેલા સિંહ ઉપર તેણે પોતાની
સાંગનો એક એવો જળાર પ્રહાર કર્યો, કે તેના એકજ ઘાની સાથે
એ મહોન્મત્ત વનરાજ હતપ્રાણ થઈને પૃથ્વીપર તૂટી પડ્યો સિંહ
જમીન પર પડતાંજ પાદશાહના જીવમાં જીવ આવ્યો. જેના મોઢા
પર હંજી મૂછનો દોરો પવુ ફૂટતો દેખાતો ન હતો, એવા એ બાલ
યુવાનનું આ અતૂલ પરાક્રમ નિહાળીને પાદશાહની આંખો ફાટી
ગઈ. પાદશાહ તેને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પણ ક્રમનસીબે
તેને ઓળખી શક્યો નહિ. અને આ બેપરવાહ યુવાન તો તેજ
વખતે ત્યાંથી નિર્ભયપણે પોતાને રસ્તે ચાલવા લાગ્યો.

એક ભયંકર વનરાજની એકજ સપાટે પ્રાણ હરનાર આ નવ-જવાન અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ કચ્છનો વીર રાજકુમાર જેંગારજી હતા. તેણે સિંહને મારીને પાદશાહ ઉપર કંઈ અજબ બાદુ કર્યું હતું. પાદશાહના સમગ્ર વિચારોનું ધ્યાન આજે તેણે લઇ લીધું હતું. પાદશાહે શહેરમાં આવતાંજ સિંહને મારનાર એ વીર યુવકની તપાસ ચલાવવા માંડી પરંતુ તેને કોઈ રીતે તેની ભાળ લાગી નહિ.

ખીજે દિવસે કચેરીમાં આવીનેજ પાદશાહે સિંહને મારનારની શોધમાં શહેરમાં ખીડું ફેરવવા મોકલ્યું હવે લાગ આવેલો બગીચોને અલિયાજીએ તરત ઉભા થઈને એ ખીડું ઉઠાવી લીધું, અને કહ્યું, કે નામદાર સિંહને મારનાર અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ મારો ભાઈ જેંગારજી છે. આ બાણી પાદશાહના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. આવા પરાક્રમી રાજકુમારને અલિયાજી આટલો વખત કચેરીમાં શા માટે તેડી આવ્યા નહિ એમ પાદશાહે અલિયાજીને પૂછતાં તેણે કહ્યું, કે “ખુદાવંદ, એ હવે ઉગતો યુવક છે અને પાદશાહી કચેરીના કાતુનોથી તે પુરો વાઢેફગાર ન હોવાથી તેને તેડી આવતાં માફ મન કંઈક સંકોચ પામતું હતું.” પાદશાહે તેની કશી શીકર નહિ એમ કહીને તેને ખોલાવી લાવવા માટે અલિયાજીને મોકલાવ્યો.

થોડીજ વારમાં અલિયાજી, જેંગારજી તથા સાહેબજીને લઇને પાદશાહની કચેરીમાં આવી પહોંચ્યો. સાહેબજીએ નમીને પાદશાહની સલામ કરી. પરંતુ કોઈને પણ ખોતાનું મસ્તક ન નમાવવાના બિરદવાળા જેંગારજીએ માથું નમાવવા વગરજ વિવેક બતાવ્યો. હવતદાનના મહાન ઉપકારના ભાર તળે કબાજાનું પાદશાહનું દૃઢ્ય જેંગારજીના આ અવિવેકને ભેધ શક્યું નહિ. જેંગારજી પર દર-થી દૃષ્ટિ પડતાંજ પાદશાહે નેને જોળખી લીધો. ઉપકારવશતાથી તેનું દૃઢ્ય આદ્ર બની ગયું હતું. જેંગારજીનો પગ કચેરીમાં પડતાંજ પાદશાહના મહેમાંથી અચ્ચાનક આવેશપૂર્ણ ઉદ્ગારો નીકળી ગયા, કે “તુમ તો ખડે રાવ હો!”

તે દિવસથી જેંગારજીને અમદાવાદના પાદશાહ મહમદ બેગડા તરફથી ‘રાઓ’ની પદવી પ્રાપ્ત થઇ.

દુહો—સમે સાવજ ભારેઓ, સધર લાગ સંધાસ,
સંવત પનરો પાંસઠે, રાપે જુઠૈયાસ.

ભાવાર્થ—સમાવીર જેંગારજીએ પોતાના ભાગ્યખળથી સાવજને માર્યો,
અને સંવત પંદરસે પાંસઠમાં તેને પાદશાહ તરફથી રાઓની પદવી પ્રાપ્ત થઇ.

રાજકુમાર જેંગારજીએ આવડી નાની ઉંમરમાં એક વિકાળ
વનરાજને સંહારી નાખવાનું મહાન પરાક્રમ કરેલું હોવાથી પાદ-
શાહે તેને ખૂબ ધન્યવાદ આપ્યો. અને તેની જે કંઈ ઈચ્છા હોય
તે વ્યક્ત કરવા જણાવ્યું. આ વખતે અલિયાજીએ કંઈમાં બનેલી
સઘળી ઘટનાથી પાદશાહને વાકેફ કર્યો અને કંઈની રાજ્યગાદી
પાછી મળે તેવો જાહેરાત કરવા તેણે પાદશાહને વિનંતિ કરી.

અલિયાજીની ઉપરોક્ત માગણીનો પાદશાહે તરત સ્વીકાર કર્યો.
તેણે જેંગારજીની મદદ માટે ખાર હુમ્મર સવાર તથા તે મટેની
સઘળી સાધન-સામગ્રી આપવાની કબુલાત સાથે મોરખી સ્વાધીન
કરવાનો પરવાનો તેના થાણુદાર નવાબખાન ગોરી પર લખી આપ્યો.

(૫)

મોરખી તરફ.

પાદશાહ મહમદ બેગડાના ખાર હુમ્મર સૈનિકોની વિશાળ ફોજ
લઈને જેંગારજી પોતાના ભાઈ અલિયાજી અને સાહેબજી સાથે
દૂરકંદમ કરતા મોરખી તરફ ચાલવા લાગ્યા.

કંઈમાં એકા જામના વંશવાળા બાબાત વર્ગને જેંગારજી
તંદા સાહેબજીના અમદાવાદ જવાની ખબર પડતાં હોયી નોંધણી
પાંચસો માણસની ફોજ સાથે જેંગારજીની મદદ માટે આવવા લા-
ગ્યા હતા. આ બંને ફોજો સામસામી મળી જતાં એકમેકની ઓળ-
ખાણ પડી, અને હોયી નોંધણી પણ જેંગારજીના તરફ સાથે
મળીને મોરખી તરફ ચાલવા લાગ્યા. રસ્તામાં એક ઠેકાણે આ
ફોજ મેલાણ કર્યું. ભોજનનો સમય થતાં ચૌ ભોજન લેવા બેઠા.
આ વખતે જેંગારજી પણ પોતાના સઘળા બાબાત વર્ગ સાથે એકજ
પંક્તિમાં જમવા બેઠા ત્યારે જેંગારજીના બાણમાં દૂધ આવ્યું,

ત્યારે તે જોઇને કચ્છી ફ્રેન્ચ સાથે આવેલો પંવારીઆ નામનો એક ચારણ પોતાના જાતિસ્વશાવને અનુસરીને જોડી બિઘો કે—

હુહો—રાવર લાખો વારેઓ, તો ન વારે હમીર,
જેંગા! પોંધે ખીર, આડે હીં ઓઠેહરા ?

ભાવાર્થ—જામ રાવજે પોતાના પિતા જામ લાખાના વેરનો બધો વાળ્યો પણ તમે હમીરજીના વેરનો બધો વાળ્યો નહિ. આમ છતાં જો જેંગારજી ! તમને દૂધ પીવું કેમ લાવે છે ?

ચારણનું આ મેલું જેંગારજીની છાતીમાં તીરની પેઠે ખૂંચી ગયું. તેનો હાથ તેના બાણમાં બાણે ઠરી ગયો. જેંગારજીનો હાથ અટકી ગયેલો જોઇને સઘળા સ્થિર થઈ ગયા.

હુહો—ચારણ સમકે ચારેઓ, ત જેંગ ચેઓ ખર,
વારે હમીર વર, જેઆં ખીર ખુસીય મેં.

ભાવાર્થ—ચારણે જેંગારજીને ઉશ્કેરવાથી જેંગારજી બેઠ્યા, કે વાગ, હવે તો હમીરજીનું વેર વાળીનેજ મારે દૂધ પીવું જોઈએ.

ચારણને આમ કવેળાની બાજુ ભગાડનો જોઇને ચાલાક છત્તર તરતજ વચ્ચે પડ્યો, અને જેંગારજીને કહેવા લાગ્યો.—

હુહો—ચારણજે ચેઓ કહે, જેંગ ન તજજે ખીર,
અડાપું અડજ હીં, હાલેં ઘર હમીર.

ભાવાર્થ—ચારણનું કહેવું સાંભળીને તે જેંગારજી ! તમારે કંઈનો ત્યાગ કરવો ન જોઈએ. કારણ કે હાથાઓને વેર હમીરજી હવે પાત્ર અટકી દિવસજ છે. અર્થાત્ હવે હમીરજીનું વેર આપણે તરતજ વાળી ગંધીયું.

આમ ચારણની વાત છત્તર છુટાએ ચાલાકીથી ફેરવી નાખી, અને સૌ લોજનકાર્યથી નિવૃત્ત થઈ જરા આરામ લઈને પાછા મોરખીને માર્ગે આવવા લાગ્યા.

(૬)

રૂઢો જોશી.

રાઓશ્રી જેંગારજી જ્યારે અમદાવાદ હતા, ત્યારથીજ તેમને રૂઢા જોશીનો પરિચય થયો હતો. રૂઢો જોશી જ્ઞાતે સારસ્વત પ્રા-
ણી હતા. લોકોક્તિ મુજબ તે સિંધ-પ્રાણીઓમાંના એક વખત
ના સત્તાધીશ અંચ મહારાજના વંશમાંથી ઉતરી આવેલો હતો.
તેની ઓળખ લખાણીધર નામે હતી. આ રૂઢો જોશી રાઓશ્રીની
બેન કમાળાઈ તથા અલિયાજીનો આશ્રિત હતો. તેનો મામો કાળો
જોશી મોરખીનો કારભારી હતો. જ્યારે મહમદ બેગડાએ રાઓ-
શ્રીને મોરખી સર કરવાનો પરવાનો આપ્યો, ત્યારે તેમણે મોરખી-
મા ક્ષેત્ર તૈયાર કરવાને આ રૂઢા જોશીને પ્રથમથીજ ત્યાં મોકલાવેલા
હતા. રૂઢો જોશી મોરખી જઈ પોતાના મામા કાળા જોશીને ત્યાં
રહીને મોરખીના થાણદાર નવાબખાન ગોરી વિરૂદ્ધ પ્રચારકાર્ય ચ-
લાવવા લાગ્યો. અધુરામા પુરું કાળા જોશીની એક ગાયને ગોરીના
માણસોએ કતલ કરી નાખેલી હોવાથી હિંદુ જનતામાં ગોરી રાજ્ય
પ્રત્યે ઝેર ફેલાવવામાં રૂઢા જોશીને સારી સહાય મળી ગઈ. તેનો
મામો કાળો જોશી રાજ્ય-ગણત હતો, છતાં તેની માનીતી ગાયની
કતલ પછી તે પણ ગોરી રાજ્ય પ્રત્યે કરડી નજરે નિહાળવા
લાગ્યો હતો.

જ્યારે રાઓશ્રી પોતાના સમજા કાફલા સાથે મોરખી આવી
પહોંચ્યા, ત્યારે મોરખીને થાણ રહેલા નવાબખાન ગોરીને પાંદશા
હી પરવાનો બતાવવામાં આવ્યો. પરંતુ આ ગોરી સરદાર પોતાની
સત્તાના કેશમાં એટલો તો અભિમાની બની ગયો હતો, કે તેણે
શાહી પરવાનાને જરા પણ ન ગણીકારતા ચોકખું જણાવી દીધું, કે
મોરખીની રાજ્યસત્તા તે કોઈને પણ સોંપવા તૈયાર નથી.

નવાબખાન ગોરીને શાહી ફરમાનનો ખુત્તો અનાદર કરતો
જોઈને રાઓશ્રી વિચારમાં પડ્યા. તેમણે રૂઢા જોશીને બેલાનીને
હુવે કયો રમ્તો લેવો તે બાબત સલાહ માગી. રૂઢા જોશીએ પોતાના
મામા કાળા જોશીને ગોરી કામદાર વિરૂદ્ધ કપારનોએ ફેરવી નાખેલો
હતો, આથી તેમણે ગોરી કામદારનો ઘાટ ઘડવાનો પ્રયત્ન રચી લીધો.

નિશ્ચિત કરેલા દિવસે મોરળીના દારદારી કાળા જોશીએ મોરળીના લશ્કરને જુદા જુદા સ્થાને કંઈને કંઈ આવશ્યકતા જણાવીને ત્યાં મોકલાવી આપ્યું. મોરળીમાં માત્ર જુગ લશ્કર બાકી રહ્યું. આ તકનો લાભ લઈને જોશી કાળા અને રૂઢાએ પ્રથમથી કરી રાખેલા સંકેત મુજબ રાઓશીના લશ્કરને દાખલ થવા માટે મોરળીના દરવાજા ઉઘાડી આપ્યા. દૃષ્ટી લશ્કર ખુદ્દી તત્વારે શહેરમાં દાખલ થયું અને યોદ્ધા મહેનતે ગોરો કામદારને મારી લઈને મોરળી સર કરી લીધી.

હુડો—અચી મારધ મોરળી, જીં તિતર તેં ભાજ,
ગોરી સંધો રાજ, જોડે ગિરો જોર મેં.

ભાવાર્થ—જેવી રીતે તેતર ઉપર બાજપક્ષી પડે તેવી રીતે રાઓશીએ મોરળીની મત્તા ગોરી મરદાર પામેથી જૂંટવી લીધી.

જોશી કાળો અને રૂઢો બંને ત્યારપછી રાઓશી સાથે કચ્છમાં ગયા. આગળ જતાં કચ્છમાં આ બંને જણ એટલા પ્રબળ બની ગયા, કે લોકોમાં કહેવત ચાલી કે “કારો તાં ભારો, ને રૂઢો તાં રા.” રૂઢા જોશીને ભવાનજી નામે એક પુત્ર અને બે પુત્રીઓ હતી મોટી પુત્રીનું નામ રાજબાઈ અને નાનીનું નામ હરબાઈ હતું. રાજબાઈને પરણાવેલી હતી અને હરબાઈ હજી કુમારી હતી.

રૂઢા જોશીની મોટી પુત્રી રાજબાઈ ગર્ભવતી હતી, ત્યારે તેને તેના પતિ સાથે કંઈક બોલાચાલી થતાં તેના પતિએ ગુસ્સે થઈને તેને લાત મારી, તેથી તે બાઈના ગર્ભનો પાત થયો અને બાઈ પોતે પણ મરણને શરણ થઈ. આ જાણી ચારે વરસ હોહાકાર ધઈ રહ્યો. રૂઢો જોશી હવે પોતાના જમાઈને કેવી શિક્ષા કરશે તે વિશે લોકો અનેક કલ્પનાઓ કરવા લાગ્યા.

રાજબાઈ મરણ પામતાં જ રૂઢા જોશીના જમાઈને કેદ કરી લેવામાં આવ્યો. મરનારને તેર દિવસ થતાં નાતરીત પ્રમાણે ચોક્ક ઉતારવા તથા સદેહ પાવડીઓ બદલાવવા બ્યારે સઘળા સારસ્વતો એકઠા થયા, ત્યારે રૂઢા જોશીના જમાઈને પણ ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો. ચોક્ક ઉતારવાનો નિધિ સેવાસ થતાં રૂઢા જોશીએ પ્રથમથી જ ઘડી રાખેલી યોજના મુજબ તેની નાની દીકરી હરબાઈના સગપણના કુચોબા અને નાનિયેર

તેના જમાઇને આપવામાં આવ્યા. આ દૃશ્ય જોઇને લોકોની અમ-
થળીનો પાર રહ્યો નહિ. જે માણસને રૂક્મિણીએ લટકાવેલો જોઇએ
તેનેજ ફરીથી પોતાની પુત્રીનું સ્વપ્ન આપતા રૂક્મિણીની ઉદાર-
તા કેટલાક લોકોને ચોગ્ય ન જણાતાં તેઓ રૂક્મિણીને તેમ ન
કરવા સમજાવવા લાગ્યા. રૂક્મિણીએ તેમને પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું,
કે એ માણસે ધરિદ્રાપૂર્વક તેની પુત્રીનું ખૂન કરેલું ન હોવા છતાં
હવે તેને કોઈ પણ પોતાની કન્યા આપે એવો સંભવ નથી. આથી
એક ગરીબ પ્રાણીનું ધર ભાંગતું જણાવવા તથા તેને નિર્વંશ જતો
અટકાવવાના ઉદ્દેશથીજ તેણે આ રસ્તો લીધો છે. આ વાત તેણે
સમસ્ત જ્ઞાતિ સમક્ષ બાહેર કરી દીધી. આ જાણી ઘેરઘેર રૂક્મિ-
ણીની ઉદારતા અને તેના હૃદયની વિશાળતાનાં ગુણગાન થવા લાગ્યાં.

રાઓશ્રી જોંગાણએ ત્યારે જુજ વસાવ્યું, ત્યારે હાલના દર-
બારગઢથી ઉત્તરાદી તરફ પંચરાઈ નામે એક તળાવડી હતી. તે ઠેકાણે
રૂક્મિણીના રહેણાક માટે તેને જમીન આપવામાં આવી, ત્યાં તેણે
વિશાળ ઇમારતો બાંધાવી લીધી. આ જગ્યાઓને કેટલોક સમય આજ
પણ રૂક્મિણીના વંશને પાસે છે, અને કેટલોક સમય ગીરો તથા
વેયાણ આપવામાં આવેલ છે. રૂક્મિણી પોતે ધાર્મિકવૃત્તિનો પુરૂષ
હતો. તેણે પોતાના રહેણાકની નજીક શ્રીઆશાપુરા માતાનું દર-
બારી મંદિર પોતાની દેખરેખ નીચે બંધાવ્યું, અને પોતા તરફથી
શ્રી મોહનરાયજીનું મંદિર બંધાવ્યું.

રૂક્મિણીએ એક મોટો યજ્ઞ કર્યો હતો. તે પ્રસંગે તેણે પો-
તાની જ્ઞાતિના તમામ લોકોને તેડાવીને એક માસ લગી રોક્યા હતા.
આ લોકોની નાની મોટી તમામ સઘવડો જળવાય તે માટે તેણે
ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરી રાખેલો હતો. આ વખતે રૂક્મિણીએ
ઘણીજ ઉદારતા દર્શાવી હતી. તેણે અનાજ વગેરેના મોટા કોડાર
અને પાણીની માફક ધીના અવાડા જરાવી રાખ્યા હતા, જેને જેટલું
જોઈએ તેટલું લઈ લેવાની ફરકને છૂટ આપવામાં આવી હતી. આ
કાર્યથી રૂક્મિણીની દીર્ઘિત ઘણીજ વધી ગઈ. તેના જ્ઞાતિ-ગંધુઓ
તરફથી તેને સર્વોત્કૃષ્ટ માન અને મોટાઈ આપવામાં આવ્યાં, જે
અઘાપ તેના વંશમાં આવ્યાં આવે છે. રૂક્મિણીના વંશને હવે રૂક્મિ-
ણીની ઓળખથી ઓળખાય છે.

(૭)

જામ અખડો.

મોરબી તાબે કરીને અલિયોલ તથા હોથી નોંધણી દેશ-
વાતાવરણ જોવાને કંઈ તરફ ઉતરી પડ્યા. આ વખતે સાપરમ
જામ રાવજના પક્ષનો જામ અખડો હતો. અખડો જામ હોય
નોંધણીની માસીનો દીકરો થતો હોવાથી હોથી નોંધણી અવાર-
નવાર તેને ત્યાં આવવામાં સંકેત રાખતો નહિ. આ કારણથી હમણાં
પણ હોથી નોંધણી તથા અલિયોલ જ્યારે સાપર આવ્યા, ત્યારે
તેઓ જામ અખડાને ત્યાં જ ઉતર્યા. અખડાએ આ જાને જાણી
સારી ખાતર કરી. પણ અલિયોલ જેંગારજનો ભાઈ થતો હોવાથી
તેનો કંટો કાઢી નાખવાની યોજના તે મનમાં ને મનમાં ઘડી રહ્યો હતો.

હોથી નોંધણીની વહેલી સવારે ઘોડો ફેરવવા જવાની ટેવ
હતી. આથી અહીં પણ તે વહેલો ઊડીને પોતાના નિત્ય-નિયમ
અનુસાર ઘોડો ફેરવવા નીકળી ગયો. જામ અખડાએ આ સોનેરી
તકનો લાભ લઈ લેવાનો વિચાર કર્યો. તેણે ભરનિદ્રામાં સૂતેલા અલિ-
યાજને નિદ્રાધીન અવસ્થામાં જ કાપી નાખ્યો અને તેનું શબ એક
ગાંઠીમાં બાંધીને ગઢના કોઠા પર ફેંકી દીધું.

હોથી નોંધણી પાછો ફરતાં અલિયાજને ન જોવાથી તેને કાળ
પાડી. બારીક વપાસ કરતાં જ્યારે તેને અલિયાજના ખૂનની ખબર
પડી, ત્યારે તેના હૃદય પર સખ આઘાત લાગ્યો. અલિયાજને
શુભાવીને જેંગારજને મોઢું બતાવવાની તેની હિંમત મરી ગઈ
હતી. તેણે અખડા જામ પાસેથી અલિયાજનો ખૂનનો ખદલો વાળ-
વાની ત્યાજ પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી. અને એ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાની તે
તક શોધવા લાગ્યો.

જ્યારે જેંગારજએ પોતાના ભાઈ અલિયાજ સાથે યજ્ઞેલ
દગાના વર્તમાન સાંભળ્યા, ત્યારે તેમને રોમેરોમ કોષ વ્યાપી ગયો.
તરતજ તે અલિયાજનું વેર લેવા માટે સાપર પર ચડી આવ્યા
આ સાંભળી હોથી નોંધણી પણ રાઓઝી પાસે પહોંચી ગયો, અને
અલિયાજના ખૂનની સચળી વિગત તેમને સંભળાવી, જામ અખડા

પાસેથી તેનું વેર દેવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞા પણ તેણે રાઓશ્રી સમક્ષ વ્યક્ત કરી. આ કાર્ય પૂર્ણ કરવા માટે તેણે રાઓશ્રીને થોડો સમય શાન્ત રહેવા વિનંતિ કરી.

જ્યારે રાવળ જામે જાણ્યું, કે જેંગારજી જામઅખડાની હદમાં છાવણી નાખીને પડેલા છે, ત્યારે તેણે જેંગારજીને યુક્તિપૂર્વક ઠાર કરી નાખવાનો સંદેશો અખડા જામપર મોકલાવ્યો. આ સંદેશો લાવનાર કાસદ જ્યારે સાપરની સીમમાં આવ્યો, ત્યારે હોથી નોંઘણીએ તેને સાચો મળ્યો. કાસદે તેને જામ અખડા વિષે પૂછતાં હોથી નોંઘણીએ પોતેજ અખડો હોવાનું જણાવીને કાસદ પાસેથી પેલો પત્ર લઈ લીધો, અને એ વાત અહીંજ દાટી દેવાના ઉદ્દેશથી તેણે કાસદને પણ ત્યાંજ ઠાર કરી નાખ્યો.

હોથી નોંઘણીએ જામ રાવળનો પત્ર જેંગારજીને વંચાવ્યો. પત્ર વાંચી સૌ એવા નિશ્ચય પર આવ્યા, કે હવે જામ અખડાને વધુ વખત જીવવા દેવો, એ સર્પને રૂઢ પાઇને ઉછેરવા સમાન છે, આથી હોથી નોંઘણીએ હવે પહેલીજ તકે જામ અખડાને ઠુંકે કરી નાખવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

ખીજે દિવસે જામ અખડો જ્યારે પોતાનો કાયરો જમાવીને બેઠેલો હતો, ત્યારે હોથી નોંઘણી પોતાની બરછી ઘસતો ઘસતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હોથીને બરછી ઘસતો બેઠેને અખડાએ તેને પૂછ્યું, કે “બરછીને આવી ચકચકતી બનાવી રહ્યા છે, તે કોના માટે?”

હોથીએ તરતજ જવાબ આપ્યો, કે “જેંગારજીના દુરમન માટે”

હોથીના આવા પ્રત્યુત્તરથી અખડા જામના કાન ચમકી ગયા. તે બોલ્યો, કે “જેંગારજીનો એવો દુરમન અહીં કોણ છે?”

“પહેલો તો તુંજ.” એમ કહેતાંજ હોથી નોંઘણીએ બરછીને પોતાના સઘળા બળથી અખડા જામની છાતીમાં ઘોંચી દીધી. અખડાના તેજ સહે રામ રમી ગયા, અને હોથીએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પરિપૂર્ણ કરી.

હુહો—નોંઘણી નેજે ઘા, અખડો જામ ઉથાપેઓ,
રાપર મધે રહ, ખતું કરે જેંગારજી.

ભાવાર્થ—નોવજુએ ભાવાના ધાથી અગડા જામના પ્રાણ લીધા, રાપર ઉપર રાઓત્રી ખેંગારજીનું ખાંડું ફગા માંડ્યું.

અગડો જામ મરતાંજ પ્રથમથી દરી રાએલી ગોઠવણ સુચળ ખેંગારજીના હુધિયારબંધ સૈનિકો ધમી આવ્યા, અને અગડા જામના માણસોને મારી હર્ષ સાપર સર થયું.

સાપરની સઘળી હકુમત હાથમાં આવી જતાં ખેંગારજીને સૌથી પ્રથમ પાઠશાહ પાસેથી પ્રાપ્ત થએલા રાઓના ઈતકાજ સાથે ત્યાં વિધિપૂર્વક રાન્ત્યાભિષેક કરવામાં આવ્યા. તે દિવસથી સાપર-જી નામ રાપર તરીકે પ્રખ્યાત થયું.

(૮)

રાવ અને રાવળ.

દુહો—માં તો ખેંગા તોં સુડી, ડકી રાવર જામ,
ડિનાં મોં તોંકે મિડે, કચ્છ ધરાજા ગામ.

ભાવાર્થ—માતા આશાપુરાજીએ ખેંગારજી ઉપર પ્રસન્ન થઈને વગ્દાન આપ્યું, કે “તારા પર હુદમાન થઈ અને જામ રાવળ પર દેપાપ-માન થઈ હું. કચ્છ-જૂમિનાં મરગાં ગામે મેં તને આવ્યા.

ત્યારે રાવળ જામને અગડાના મૃત્યુની અને ખેંગારજીના રાન્ત્યાભિષેકની જાણ થઈ, ત્યારે તેના અંતરમાં આગ સળગવા લાગી. તેને ભય પેઠો, કે ખેંગારજી હવે તેને સુખે ખેંસવા દેશે. નહિ રાવળ જામ માતા આશાપુરાજીનો પરમ ભક્ત હોય. આથી તે માતાજીને પ્રસન્ન કરવા મૂર્તિ સમક્ષ ત્રીકાની પધારી પાધરી આ હાર-પાણીનો ત્યાગ કરીને વપશ્વર્ગી કરવા બેઠો. આમ ત્રણ દિવસ પસાર થઈ જવા છતાં જામ રાવળે પોતાનો નિશ્ચય લેશ પણ નિર્બળ દીધો નહિ. ત્રીજા દિવસે મધ્યરાત્રિએ તેના કાને અવાજ આવ્યો, કે “રાવળ જામ! તે મને વચ્ચમા ગળ્યા છતાં હમીર જીનો દગાથી ઘાત કર્યો, તો હવે કચ્છ-જૂમિમા તારા પગ ટકી શકે તેમ નથી પણ જો પરચે કાઠે જઈશ, તો હું તને હજી પણ સહા

ય આપીશ અને તેની નિશાની તરીકે તારા હાલા પર રૂપારેલ સ્વરૂપે તને દર્શન આપીશ.”

આ દેવી વાણીએ રાવળ જામની આંખા ખોલી દીધી. તેની ભયંકર ભૂલ તેને હવે દીવા જેવી સ્પષ્ટ દેખાઈ. માતાજીની વાણીમાં તેને અનન્ય શ્રદ્ધા હોવાથી તેણે કચ્છની રાજ્યગાદીની આશા ત્યાગી દીધી. તપશ્ચર્યા પડતી મૂકી તે કચ્છને છેલ્લી સલામ કરવાના વિચારે ચલાવવા લાગ્યો.

જામ રાવળનો લાલીયો નામનો ખવાસ દરરોજ વીઠ્ઠામાં તેની ઘોડીઓ ચારવા માટે જતો. આ લાલીયાએ ઘોડીઓને એવી તાલીમ આપી હતી, કે જ્યારે તે તેમને હાંકી જવા માગતો ત્યારે પોતાના ઘોડાને સૌથી પહેલાં દોડાવી મૂકતો અને તરતજ સઘળી ઘોડીઓ તેની પાછળ પૂરપાટ ઉપડી નીકળતી. આ ઘોડીઓને હરી જવા માટે રાઓશ્રી ખેંગારજીના માણસોએ કેટલીએ વાર જબરા પ્રયત્નો કર્યા હતા. પરંતુ એ તાલીમખાજ ઘોડીઓ પાસે તેમના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા.

રાઓશ્રીની સાથે મૈયો ખારાચ નામનો એક બહાદુર માણસ હતો. તેણે રાઓશ્રી પાસે અરજ કરતાં જણાવ્યું, કે જો એ માણુની ખધી જમીન તેને આપવામાં આવે, તો તે રાવળ જામની તમામ ઘોડીઓને હરી લાવવાને તૈયાર છે. મૈયા ખારાચની આ વાતથી રાઓશ્રીને નવાઈ લાગી. તેમણે તેની માગણીનો સ્વીકાર કરીને તેને રાવળ જામની ઘોડીઓ હરી લાવવા માટે મોકલાવ્યો.

મૈયો ખારાચ એક દિવસ લાગ જોઈને પોતાની પવનવેળી ઘોડીથી લાલીયા ખવાસને સામો કરી આવ્યો. તેના પર તેણે બર-ધીને એવો ઘા કર્યો, કે તે ગુડથલો (ગોશુ) બાંધને જમીન પર તૂટી પડ્યો અને તેના રામ રચી ગયા. મૈયા ખારાચે જામ રાવળની સઘળી ઘોડીઓ વાળીને રાઓશ્રીને સ્ત્રાપીન કરી દીધી. મૈયા ખારાચના આ પરાક્રમની વાદળીરી માટે ત્યાં લાલીયા ખવાસે ‘ગુડથલો’ ખાધો હતો, ત્યાં એક ગામ વસાવવામાં આવ્યું અને તેનું નામ ‘ગુડથર’ રાખવામાં આવ્યું.

જ્યારે રાવળ જામને તેની સઘળી ઘોડીઓ હરાઈ જવાનાં માઠા વર્તમાન મળ્યા, ત્યારે તેના હૃદય પર સખ્ત આંચકો લાગ્યો. તેને ખાતરી થઈ, કે હવે તેના કિંવસો બરાઈ ચૂક્યા છે. વળી આશાપુરાણની પછુ તેને કચ્છ છોડી જવાની આજ્ઞા હોવાથી તેણે તરતજ પોતાની બધી બાજી સંકેલવા માંડી. સાતસો સવારો સાથે તે પોતાની રાજ્યધાનીને છેલ્લી સલામ કરીને આવતો થયો.

રાઓશ્રી જેંગારજી આ વખતે જામ રાવળ પર મોટી ચડાઈ લઈ જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. લશ્કર તમામ તૈયાર થઈ ચૂક્યું હતું. માત્ર હલ્લો ક્યાંથી અને કેવી રીતે લઈ જવો, તેનું સ્થાનિક નિરીક્ષણ કરવા માટે રાઓશ્રી પોતાના સત્તાવીસ સવારો સાથે નીકળી પડ્યા હતા. અહીં રસ્તામાં જ્યારે તેમણે સાંભળ્યું કે જામ રાવળ તો પોતાના સઘળા રસાલા સાથે કચ્છ છોડીને ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે તેમણે તરતજ તેની પૃષ્ઠ પકડી. પોતાના અધીને એમણે જામ રાવળ પાછળ પૂરપાટ મારી મૂક્યા.

આ તરફ આશાપુરાણનાં વચનોમાં જામ રાવળને પળે પળે મજબુત થતા જામતી જતી હતી. આથી તે આણું પાછું ક્યાંએ જોયા વગર પૂર વેગથી ચાલ્યો જતો હતો. રાઓશ્રી જેંગારજી માત્ર થોડાજ સવારો સાથે પોતાની પાછળ પડેલા છે એ વાત જાણ્યા છતાં રાવળ જામે તેમનો સામનો કરવાનો પ્રયત્ન સરખોએ કર્યો નહિ. આમ આગળ સાતસો સવારોથી જામ રાવળ અને પાછળ માત્ર સત્તાવીસ સવારોથી રાઓશ્રી જેંગારજી એક સરખી ગતિએ ધસ્યા જતા હતા.

આ વખતે રાવળ જામની સાથે રણમહાલ વિજાણી નામનો એક બહાદુર જવાન હતો. તેને આમ કાયરની માફક નાસી જવું યોગ્ય ન જણાતાં તેણે રાઓશ્રી જેંગારજીનો સામનો કરવા રાવળ જામને જણાવ્યું, પણ રાવળ જામ હવે માતાજીનું વચન ઊપાવવા તૈયાર ન હતો. તેણે રણમહાલના રખડો પર કંઈપણ લક્ષ ન આપતાં આગળ ચાલવા માંડ્યું. આ તરફ એક બાયલાની માફક નાસી જતાં રણમહાલને શરમ આવવા લાગી. કાયર બનીને જીવ બચાવવા કરતાં સામી છાતીએ લડી લેવું એ તેને વધારે યોગ્ય જણાયું. રણમહાલનું વીર-હૃદય તેને પાછો ફરવા ઉશ્કેરવા લાગ્યું. આથી એ વીર

નર જામ રાવળના સંગાથનો ત્યાગ કરીને ત્યાંથી એકઠે ઘોડે પાછો ફર્યો, અને રાઓશ્રી ખેંગારજીની સામે આવવા લાગ્યો. રણમહાજી વિજાણીને પાછો ફરેલો જોઈને રાઓશ્રી ખેંગારજીએ તરત તેને ઓળખી લીધો. તેમણે વિચાર્યું, કે આ માણસ પોતાનું પાણી બતાવ્યા વગર રહેશે નહિ. તેમજ જોયો તેવો માણસ એની ચોટ પણ ઝાલી શકશે નહિ. આથી આ બાળુએ રાઓશ્રીએ પણ પોતાનો કાળો ઘોડો આગળ ફર્યો. ખંનેનો લેટો થતાંજ દ્રંદ્ર સુદ્ધ ચાલુ થયું. ખંને જણ પુરેપુરા બહાદુર હોવાથી કોઈ પણ કોઈને હટી દે તેમ ન હતું. ઉભય યોદ્ધા એક ખીખ પર ધા કરવાની તક જોતા ધૂમી રહ્યા હતા. એટલામાં રણમહાજીએ વહેલો તે પહેલો એમ વિચારીને ખેંગારજી પર ભાલાનો ધા કર્યો. પરંતુ ખેંગારજીએ તરતજ ઘોડાને ફેરવી લીધો, અને રણમહાજીના ભાલાનો ધા તેઓ કુશળતાપૂર્વક ચુકાવી ગયા. ભાલાનો ધા ચૂકી જતાં રણમહાજી ઉશ્કેરાઈ ગયો. તેણે પોતાની તસ્વાર તાણી લીધી અને તરતજ ખેંગારજીની બાજુ પર આવી જઈને તેણે પોતાના સઘળા બળથી તેમના પર તસ્વારનો પ્રહાર કર્યો. રણમહાજીનો આ પ્રહાર એવા પ્રકારનો હતો કે તે ભાગ્યેજ ચુકાવી શકાય. આ વખતે ઘોડાને ફેરવી લેવા જેટલો સમય પણ ન હોવાથી ખેંગારજી અજળ ઝડપ અને અપૂર્વ આલાકી વાપરીને ઘોડાની ડાબી બાજુ પરથી નીચે ઉતરી ગયા. રણમહાજીની ક્રાંતિદ્ર તસ્વારનો કારમો ધા ખેંગારજીના ઘોડાની પીઠ પર આવી પડતાં ઘોડો તેજ ક્ષણે જે શૂરવીર નરની સમથેરનો લોગ જનીને ધરણી પર ઢળી પડ્યો. ખેંગારજી રણમહાજીના આ ભયંકર ધા માંથી ઉગરી શકશે કે કેમ, એ એક પ્રશ્ન હોવાથી સૌના જીવ આ વખતે મુકીમાં આવી રહેલા હતા. રણમહાજી એ વખતે નીચે નમી ગયેલો હોવાથી ખેંગારજીએ તરતજ એ તક સાધી લીધી. તેજ ક્ષણે તેમણે તેના પર તસ્વારનો એક એવો ઝાટકો લગાવ્યો કે રણમહાજીનું મસ્તક તેના ધડ પરથી છૂટું થઈને નીચે આવી પડ્યું. તેના પ્રાણ તેજ ક્ષણે પરવારી ગયા.

રણમહાજી પડતાંજ ખેંગારજીના માણસોમાં આનંદના પોકારો થવા લાગ્યા. વિજયશ્રીને વરેલા રાઓશ્રી, રણમહાજીનું મસ્તક પગથી હટાવી પોતાના માણસો તરફ વળ્યા.

આ વખતે ખેંગારજીની નાનકડી દુકડીમાં એક ચારણ પહોં હતો. ખેંગારજી રણમંડલજીનું માથું પગ વડે ખસેડતા જોઈને ચારણને ખોટું લાગ્યું. તરતજ તે રણમંડલજીના શૌર્યની પ્રશંસા કરતો બોલી બેઠો:—

હુહો—કારે મવે કાર, યો વિજાણી વિજાજી;
છડે ખડગ ખેંગાર, વેં અવરિયા ઉતરી.

ભાવાર્થ—કાગા ઘોડા ઉપર રણમંડલજી વિજાણી કાગની માફક વીળળાની પેઠે પડ્યો. (વીળળા કાળી વસ્તુ પર ઝટ પડે એમ કહેવાય છે.) એ વખતે હે ખેંગારજી! ખડગ છોડી દઈને અવળા બાલુએ ઉતરી જનાર તમેજ હતા.

હુહો—કારે રણમંડલ રખેઓ, રણમંડલ રખેઓ ગા;
ઉત્ર ધીંગળે ધ્રા, વેં અવરિયા ઉતરી.

ભાવાર્થ—કાગા ઘોડાને રણમંડલે માર્યો અને રણમંડલે રાઓશ્રીએ માર્યો એ ખરું. પણ એજ રણમંડલની બીજી અવળા બાલુએ તમેજ ઉતરી ગયા હતા.

આ સત્યવદતા ચારણનાં સાચાં વચનો સાંભળીને ખેંગારજી ઉભટા ખુશી થયા. તેમણે પોતાના ગળામાં પહેરેલો કીમતી હાર તેજ વખતે ચારણને તેની સત્યાર્થતાના ઈનામ તરીકે આપી દીધો.

રણમંડલજી જ્યારે રાવળ જામ પાસેથી પાછો ફર્યો, ત્યારે રાવળ જામ તેનો રણસંજામ જોવા માટે બે-ચાર સવાર સાથે ઘોડી ગયો હતો. રણમંડલજી પડતાં તે જ્યારે ચાલવા લાગ્યો, ત્યારે સાહેબજી તથા છચ્છર બુદ્ધો જોયો રાઓશ્રી સાથે હતા, તેમણે રાવળ જામને પણ કંઈક અમત્કાર બતાવવાના ઉદ્દેશથી તેની પૂઠ પકડી. બન્નેના અશ્વો અત્યંત ઝડપી ગતિવાળા હોવાથી તેઓ તરતજ રાવળ જામ ને પહોંચી ગયા. છચ્છરે રાવળ જામ પર ઘા કરવાને પોતાની બરછી ફેરવી પણ તેજ વખતે બરછીનું ફગ નીકળી જવાથી તે બુદ્ધો બની ગઈ અને રાવળ જામના હાંતમાં એવી વાગી કે તેના આગલા હાંત તૂટી પડ્યા. અહીં થોડી વાર ગપાઝપી ચાલી, પણ કંઈ ખાસ પરિણામ ન આવતાં છચ્છર બુદ્ધો અને સાહેબજી ત્યાંથી પાછા ફર્યો અને ખેંગારજીને આવીને મળ્યા.

રાવળ જામ જ્યારે સાત શેરડા પાસે આવ્યો. ત્યારે ચારણોનાં પ્રજેટોળાં તેને યાચવા માટે આવી પહોંચ્યાં, અને તેને ઘિરદાવવા માગ્યાં. રાવળ જામે વિચાર્યું, કે કંઈ તો હવે હાથમાંથી ગયું તે ગયું. માટે કેટલાંક ગામો જો ચારણોને દાનમાં આપી દીધાં હોય તો તેની કીર્તિ પણ ગવાય અને દાન પણ કહેવાય. આમ વિચારીને તેણે સાઠ પાદર ચારણોને દાનમાં આપી દીધાં.

હુહો—સઠ પધર સોંપે દિનં, કેં તુમેરે તાર,
સંધા ચારણ ખાર, જિયે તાં જોતું કરીં.

ભાવાર્થ—સાઠ પાદરનું દાન કરીને રાવળ જામે તુમેરોને તૃપ્ત કર્યો. એ ચારણો ત્યાં દેવો પાસે દીવડા કરી વંશપરંપરાનો વોગવો કરી રહ્યા છે.

રાવળ જામ આમ ચારણોને ખૂબ દાન આપી કંઈના કિનારાનો ત્યાગ કરીને સાત શેરડાને માર્ગે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

હુહો—પાય પાગડે પેર, ખતું ખેંગ ઉપાડેઓ,
વારે હમીર વેર, કુટે રાવર કહેઓ.

ભાવાર્થ—ખેંગારજીએ ઘોડાને પાગડે પગ મૂકીને જ્યારે તત્વાર હાથમાં લીધી, ત્યારે હમીરજીનું વેર વાળીને તેણે રાવળ જામને મારીને કાઢી મૂક્યો.

હુહો—સતાધયે સેં રાત સેં, લજયા ખેંગાર;
તર જીત્યો ત્રેયેં ધણી, હાલેં મંગઈ હાર.

ભાવાર્થ—રાજ્યોશ્રી ખેંગારજીએ પોતાના સતાવીસ સવારોથી સાત-સોને નસાયા. ત્રેંજાનના ધણીની ક્ષેત્ર યજ્ઞ અને હાજાઓએ હાર માની.

રાજ્યોશ્રી ખેંગારજી પ્રથમ રાપરમાં ટીલે બેઠા. ત્યારપછી મોટા દબાદબા સાથે ણીજવાર લાખિયાર વીયરામાં તેમને રાજ્યાલિપેક કરવામાં આવ્યા. અહીં રાજ્ય-સ્થાપન કરીને રાજ્યોશ્રીએ પોતાની સત્તા જમાવવાની તજવીજ કરવા માંડી. તેમણે ઘોડાજ સમયમાં કુશળતાપૂર્વક તમામ કંઈનો ઘણાજરો પ્રદેશ પોતાની કબજામાં લઈ લીધો. સમસ્ત કંઈમાં તેમની એક ધારી આજુ કરવા લાગી.

(૯)

ભુજિયાની સ્થાપના.

કચ્છ સ્વતંત્ર સ્વાધીન કરીને તેમાં અનેક સુંદર પરિવર્તનો કરવાના રાજાશ્રીના મનોરથો સફળ થવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો હતો. સૌથી પ્રથમ રાજાશ્રીએ વિક્રમ સંવત્ ૧૬૦૨ ના માગસર વદ ૮ રવિવારના રોજે અંબરનું તોરણ બાંધ્યું. ઉપરાંત કચ્છમાં એક અજીત અને અજોડ ડુંગરી દિલ્લો ચણાવવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોતાં રાજાશ્રી તેને માટે યોગ્ય સ્થાનની તપાસ અર્થે સ્થળે સ્થળે ફરી રહ્યા હતા. તેઓ ચાલતા ચાલતા ભુજિયા ડુંગર પાસે આવી પહોંચ્યા. આ ડુંગરમાં એક મોટો દેવાંશી ભુજંગ (નાગ) રહેતો હોવાથી સૌ તેને ભુજિયા ડુંગરના નામથી ઓળખતા હતા. ડુંગરથી થોડે દૂર હમીર નામનો એક રણારી પોતાની આથ સહિત રહેતો હતો. તેણે પોતાનાં ઢારો માટે એક તળાવડી ખોદેલી હોવાથી એ તળાવડીને સૌ હમીરાઈ કહેતા * આ તળાવડીની નજદીક જિંદો નામનો એક ફકીર પોતાના રહેઠાણની આસપાસ કાંટ ચણાવીને રહેતો. તે જિંદાનો કાંટ કહેવાતો.† ત્યાંથી થોડે દૂર હાલના દરબારગઢની

* પાછળથી એ દેકણે મોડું તળાવ બંધાવવામાં આવ્યું જે હમીર સરના નામથી પ્રખ્યાત છે.

† જિંદા ફકીરનું સ્થાન ભુજમાં અद्याપિ કાયમ છે. તેને માટે એવી દંતકથા ચાલે છે કે એક દિવસ તે વહેલી પરાડે પોતાની ધૂણી ઉપર તાપી રહ્યો હતો. એટલામાં સોના મહેરોથી લરેલાં ગધેડાંની એક પોંઠ સિંધ તરફ જતી હતી, તેમાંથી એક ગધેડી છુટી થઇને જ્યાં જિંદો ફકીર પોતાની ધૂણી પર તાપતો હતો ત્યાં આવીને ઉભી રહી. તે જોતાં જિંદા ફકીરે ગધેડીની ઇંટમાંની બધી મહેરો પોતાની ધૂણીમાં ઠાલવી દીધી. અને ગધેડીને ત્યાંથી હાંકી કહાડી. આમ આ જિંદા ફકીરને અચાનક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતાં તેણે કાંટ, કુબો, તથા મસ્જિદ ચણાવ્યાં હતાં. તેમાંથી મસ્જિદ અને કુબો અद्याપિ ભુજમાં મોલુદ છે. આ ઘટનાથી કચ્છમાં કહેવત ચાલી છે કે:-

ડે ત વિઠે ડે, ઉઘી દો કરે;

અચી ઉલી ધુંઈ તે, લિણુ દન કરે.

ભાવાર્થ—ધંધર આપે છે ત્યારે બેઠે બેઠે પણ આપે છે. ઉભા

ઉત્તરાદી તરફ પશુરાઈ નામે એક બીજી તળાવડી હતી. ભુબિયો ડુંગર કચ્છના મધ્યસ્થ પ્રદેશમાં આવેલો હોવાથી ત્યાં ડુંગરી કિલ્લો ચણાવવો કે કેમ, તેનો રાઓશ્રી વિચાર કરી રહ્યા હતા, તેવામાં એક સસહુ કુતરા સામે થતું રાઓશ્રીના જોવામાં આવ્યું. આથી આ સ્થાન પ્રતાપી જણાતાં રાઓશ્રીએ અહીં એક કોટ બાંધાવવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. અને સંવત્ ૧૬૦૫ ના માગસર સુદ ૬ ના રોજે એક શહેરની સ્થાપના કરીને તેનું નામ ભુબિયાવાળા ભુજંગના નામ પરથી ભુજંગનગર રાખવામાં આવ્યું. જે અપભ્રંશ થઈને હાલ ભુજનગરના નામથી જોખળાય છે. * અહીં નવી રાજ્યધાની સ્થાપીને જુની રાજ્યધાની હાખિયાર વીચરો રાઓશ્રીએ ચારણોને દાનમાં આપી દીધો. ત્યારબાદ કેટલાંક વર્ષ પછી રાઓશ્રીએ સંવત ૧૬૩૬ ના માહુ વદ ૧૧ ના રોજે ઠક્કર ટોપણ મારફત 'રાઓ' પહલીની ચાહગીરીમાં શયપરબંદર સ્થાપ્યું, જે હાલ માંડવીબંદરના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે.

(૧૦)

છત્તરની રીસ.

રાઓશ્રી જેંગારજીએ કચ્છની સ્વતંત્ર સત્તા પોતાના હસ્તમાં લઈને ચારે તરફ શાન્તિ સ્થાપી, અને ત્યારપછી પોતાને સંકટ વળતે મદદ કરનારાઓને બદલો આપવા માંડ્યો. છત્તર જુદાને ત્રણ ગામ અને કિંચા કક્કલને બાર ગામ તથા જામનો ખિતાબ આપ્યો. તેમજ તેના વંશજો કદી પણ કાઠમાં ન પડે એવો પ્રબંધ

થવાની જરૂર નથી. જેમ જિંદા ફકીરની ધૂણી પાસે નીચા કાન નમાવીને સોના મહોરો ભરેલી ગવેડી આવી ઉભી તેમ.

* યુવરાજ કુમાર ભોજસજી સપંથર આમરને હાથે મરાયા તેની માદગીરી તરીકે એ શહેરનું નામ પ્રથમ ભોજનગર રાખવામાં આવેલું હોય તોપણ સંભવિત છે. પાછળથી કચ્છી ભાષાના નિયમ પ્રમાણે ભોજનગરનું ભુજનગર થઈ ગયું હોવું જોઈએ.

+ અસાધના સમયમાં ચોરને જેલમાં પૂરવાને બદલે તેનો પગ એક ખોટા લાકડામાં નાખવામાં આવતો તે.

રચ્યો. ગોરજી માણેકમેરજીને ઉપાધ્યાયની પદવી, બાર ગામ તથા તેમના વહીવટી યજમાનો ઉપર લાગેા કરી આપવા ઉપરાંત કચેરીમાં મિસલ આપી. પણ કચેરીમાં ઉઘાડે માથે ન બેસાય માટે માથે પહેરવાને સિંહ માર્યાની નિશાનીઓ-એ કાન અને પુછવાળી એક ટોપી બનાવવામા આવી અને તેના માટે રાજચિહ્ન-સુકુટ-જેવું જડાવ આબુપણ બનાવી આપવામાં આવ્યું. જે પ્રધા અધાપિ ચાલી આવે છે. વળી માણેકમેરજીની જગ્યામાં અંબાજીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવામાં આવી, ત્યાં રાઓશ્રી દર સવારે દર્શન કરવા જવા લાગ્યા, અને સાંજના સમયે માણેકમેરજી તેમના ખાંડાના ધૂપ માટે દરબારમાં જતા. તે દિવસથી તે ખાંડાના ધૂપનો રિવાજ અધાપિ ચાલ્યો આવે છે. સિંહને મારેલી સાંગ માણેકમેરજીની પોશાળમાં આજ પણ છે અને દયેશના દિવસે ગાદીના માલીક તેતું પૂજન કરે છે. જોશી રૂઢાને મોરબી તાલુકે ગામ ખાખરડો તથા કાગાને કાળાસરી ઇત્યાદિ ગામો આપવામાં આવ્યાં. દઈસરાના સુનાર તથા છચ્છરને વેચાતો રાખનાર ત્રણે શખ્સોને પણ સારી લેટો આપવામાં આવી.

આમ રાઓશ્રી જે ગોરજીએ સમગ્ર સહાયકોને પુરેપુરો ખદલો આપીને સતુષ્ટ કર્યા માત્ર એક છચ્છરનું મન હુમાવા લાગ્યું. છચ્છરને માત્ર ત્રણજ ગામો મળેલાં હોવાથી તેને તેમાં પોતાનું અપમાન લાગ્યું. અને એજ કારણથી તે રાત્રિ સમયે પોતાની ઘરડી મા અને સ્ત્રી સાથે છાનોમાનો ચાલી નીકળ્યો.

છચ્છર રણ ઓળગીને ધરલે કાઠે નીકળી ગયો. રસ્તામાં આ-મરણ ગામના તળાવની પાળ પર તેણે એક દિવસ પોતાનું મેલાણ કર્યું. તે તળાવની પાળ પર એક આડની છાયા નીચે સૂતો હતો અને તેની સ્ત્રી અને માતા બંને જળીઓ તળાવમાં નાહવા ગઈ હતી.

આ વખતે ત્યાંથી રાવળ જામ પોતાના થોડા સરદારો સાથે પસાર થયો. જ્યાં તેણે છચ્છરની માતાને તળાવમાં નાહતી દોડી, ત્યારે તેની પેટ સુધી પહોંચેલી લાળી ધાઈઓ (સ્તન) જોઈને જામ રાવળને હસવું આવ્યું. તે પોતાની માથેના સવારોને દહેવા લાગ્યો કે આ સ્ત્રીના આચળ તો જુઓ, જરાબર બકરી જેટલાજ તે લાંબા છે.

જામ રાવળની આ મરકરી છચ્છરની માતાનો લક્ષ બહાર ન રહી તેણે જામ રાવળ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં જ તેને ઝાળખી લીધે. ક્રોધાચ્છાન બનેલી છચ્છરની માતા તરત જ બોલી ઊઠી, કે “રાવળ જામ! એ ધાધજોનો ધાવનાર તેજ છે કે જેણે તારા દાંત તોડી પાડ્યા છે.” આ સાંભળીને જામ રાવળની લોહપનો પાર રહ્યો નહિ એ બાધ કોણ હતી તે હવે તે ઝાળખી ગયો હતો. તે આગળ આવીને છચ્છરની માતાની માથી માગવા લાગ્યો. બાધનો શુસ્તો હજી શાન્ત થયો ન હતો. તે ફરીથી બોલી કે:—

હુહો—રાવર રાફ ન છેડજે, મણિધર મુછારા,
જિન ફૂંકે ફેરા થીએ, એડા અચારા.

લાવાઈ—હે જામ રાવળ! જેની એક ફૂંક માત્રથી પણ માણસ મરણને શરણ થાય એવા અડીવન, અને મજાળા મણિધરને છંછેડતો નહિ.

ન્યારે જામ રાવળે જાણ્યું કે છચ્છર પણ અહીંજ છે ત્યારે તે તેની પાસે ગયો, અને તેને પોતાની પાસેજ રહેવા કહ્યું. પણ છચ્છરે તે માટે પોતાની માથી માગી અને રાવળ જામ ત્યાંથી પાછો પોતાને રસ્તે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

ન્યારે છચ્છરના ચાચા જવાની રાઓશ્રી જેગારણને ખબર પડી ત્યારે તેમણે તેની પાછળ માણસો દોડાવ્યા. એ લોકો પણ આ તળાવ પરજ છચ્છર પાસે પહોંચી આવ્યા. છચ્છરને સમજાવીને તેઓ તેને રાઓશ્રી પાસે તેડી ગયા અને રાઓશ્રીએ તેને સાત ગામ આપીને સતુક કર્યો.

(૧૧)

ઝારાની લડાઈ પહેલી.

આ વળતે સિંધ પર દિલ્હીના પાદશાહની હકુમત હોવાથી તેની વતી મિર્જા ઇસાખાન સિંધ પર અમલ ચલાવી રહ્યો હતો. પણ પાછળથી સિંધનો ધણી મિર્જા ઇસાખાન ચોતેજ થઇ પડ્યો હતો મિર્જા ઇસાખાનને જે પુત્રો હતા એટો મિર્જા સાહે અને

નાનો મિર્જા બાકી. ઇસાખાનની પ્રીતિ મિર્જા સાલે પર હોવાથી તેણે સિંધની સઘળી સત્તા તેને સોંપી હતી. મિર્જા બાકીને માત્ર જુજ દરમાયો મળતો, અને હવિષ્યમાં તેની પણ આશા હતી નહિ. આ કારણથી મિર્જા બાકી હવે કયો રસ્તો લેવો તેનો વિચાર કરી રહ્યો હતો આખરે તેને જામ રાવળને મારી હઠાવનાર, હમીરજીના પરાક્રમી કુમાર, રાઓશ્રી જેંગારજીની લાજ લાગવાથી તે સિંધનો ત્યાગ કરીને રાઓશ્રી પાસે પહોંચી આવ્યો. કચેરીમાં આવીને તેણે રાઓશ્રી જેંગારજી પાસે પોતાને થયેલા અન્યાયની હકીકત દુઃખપૂર્ણ હૃદયે કહી બતાવી.

મિર્જા બાકીની દુઃખદ કથા શ્રવણ કરીને રાઓશ્રી જેંગારજીને તેના પર દયા આવી. તેમણે મિર્જા બાકીનો હાથ સાહેબજીના હાથમાં સોંપ્યો, અને તેને યથેલો અન્યાય દૂર કરાવવા માટે તથા તેની કર્મપાતિ પ્રમાણેનો લાજ તેને સિંધ જઈને અપાવવા માટે રાઓશ્રીએ સાહેબજીને આજ્ઞા કરી.

રાઓશ્રી જેંગારજીએ મિર્જા બાકીને આશરો આપવાની વાત જાણીને સિંધમાં મિર્જા ઇસાએ સાંભળી ત્યારે તેને વિચાર થયો, કે હવે રાઓશ્રી તેમના પર કટક લઈ આવ્યા વિના રહેશે નહિ તેમણે વિચાર્યું, કે રાઓશ્રી સિંધ પર ચડાઈ લઈ આવે તે કરતાં આપણેજ કચ્છ પર ચડી જવું બહેતર છે આમ સમજી એક મોટી ફોજ લઈને મિર્જા ઇસા તથા સાલે કચ્છ પર ચડાઈ લાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

આ સમાચાર રાઓશ્રીને મળતાં તેમણે સિંધી સૈન્યને કચ્છની અંદર ન આવવા દેવાના ઇરાદાથી સાહેબજીને એક મોટી ફોજ સાથે, રણને ઠાંઠે આવેલા ઝારા ડુંગર પર પડાવ નાખીને સિંધી લશ્કરને અટકાવવા માટે મોકલ્યા.

સાહેબજીએ મોકળશી પંખોજી તથા રવોજી આદિ વીર યોદ્ધાઓ સાથે મોટું લશ્કર લઈને ઝારા ડુંગર પર મેલાણ ક્યું.

રાત્રિ સમયે રણમાં દૂરથી સળગતી આવતી મશાલો જોઈને સાહેબજીને ખાતરી થઈ, કે સિંધી સૈન્ય કૃત્યકદમ કરતું રણના કિનારા તરફ આગ્યું આવે છે ફોજ નજદીક આવતાં મશાલોના

પ્રકાશમાં ઘોડા, ઊંટ, હાથી વગેરે પણ દેખાવા લાગ્યા. આ વખતે સાહેબજીએ વિચાર્યું, કે જો હુમલાંજ એ સિંધી સૈન્યમાં પેસી જઈને તેના સરદારોને ઠાર કરી નાખ્યા હોય, તો સવળી ઉપાધી ટળી જાય. સાહેબજીના આ વિચારને મોકળશી પખાણ તથા રવા-એ પણ ટેકો આપ્યો અને આ ત્રણે જણુ ઘોડેસ્વાર થઈને સિંધી સૈન્યની સામે ચડ્યા. રસ્તે ચાલતાં સાહેબજીએ જણાવ્યું, કે હું હાથી પર મારો ઘોડો ફૂદાવીને મિર્જાં ઇસાના કપાળ પર બરછીનો એવો ઘા લગાવીશ, કે એકજ ઘાની સાથે મિર્જાં ઇસા પૂરો થઈ જશે. મોકળશી પખાણજીએ કહ્યું, કે હું સાલેની પીઠમાં ઘા કરીશ, અને રવાજીએ જણાવ્યું, કે હું તેને પકડે ચડીને બાલનો પ્રહાર કરીશ. આવી યોજના ઉતારીને આ ત્રણે જણુ ચાલાકીથી સિંધી લશ્કરમાં ઘુસી ગયા. જ્યારે તેઓ મિર્જાં ઇસાખાનના હાથીની નજ-દીક આવ્યા, ત્યારે ગોઠવણુ સુજળ સાહેબજી હાથીની આગળ રહ્યા. પખાણ પાછળ અને રવાજી પકડા પર આવી ચડ્યા. હાથી પર સિંધના અમીર મિર્જાં ઇસા અને મિર્જાં સાલે બંને બેઠા હતા. તેમના પર ત્રણે જણે પોતપોતાના ઘોડા ફૂદાવીને એકી સાથે હુમ-લો કર્યો. આ વખતે સાહેબજીનો ઘોડો ચમકી જવાથી તેમની બ-રછી મિર્જાં ઇસાના કપાળમાં લાગવાને બદલે તેની સાથળમાં વાગી અને પખાણ તથા રવાજીના ઘા મિર્જાં સાલેની પીઠમાં તથા પક-ડામાં બરાબર વાગ્યા. આ બંને બાપ દીકરો જખમી થઈને હાથી પર ટળી પડ્યા. સિંધી લશ્કરમાં હોકારો થઈ રહ્યો. ચારે બાજુ ઘોંઘાટ અને ગરબકાટ છવાઈ રહ્યાં. એ ગતરાટનો લાસ લઈને આ ત્રણે જણુ ફેાજમાંથી બહાર નીકળી ગયા અને ઝારા હુંગરના મૂળ-માં આવેલા વોકળાપરથી થઈને પોતાના મેદાણમાં પહોંચી આવ્યા.

મિર્જાં ઇસા તથા મિર્જાં સાલે સજ્જ રીતે ઘાયલ થએલા હો-વાથી તેમણે પોતાની છાવણી ત્યાંજ નાખી. આ સ્થાન આજ પણ “હાથીવાળા આટણ” ના નામથી ઓળખાય છે.

સવાર પડતાં મિર્જાં ઇસા તથા મિર્જાં સાલે હવે ક્યો રસ્તો લેવો તેના વિચાર કરવા લાગ્યા. મિર્જાં સાલે લડાઈને માટે આતુર હતો, જ્યારે મિર્જાં ઇસાને હવે લાય પેઠો હતો, કે આ બહાદુર

રાજપૂત વીરો સાથે લડાઈમાં ઉતરવાથી કદાચ સિંધને પણ શુભાવી
જેસવાનો સમય આવી લાગશે.

હુડો—કન માંધ્રાણા મીર, સાસે ઇસા પાણમે,
હુડેઓ પુત્ર હમીર, સિંધડી જોરે સાહેબો.

ભાવાર્થ—મિર્જા સાથે તથા ઇસા પોતપોતામાં સલાહ કરે છે કે
જો હમીરજીનો કુમાર સાહેબજી હંમેચ્છો, તો તે સિંધને પણ લાંબવા સિ-
વાય રહેશે નહિ.

આ જાને પિતા પુત્ર વચ્ચે કેટલીક રકઝક થવા પછી છેવટે સલાહ
પર વાત આવી અને મિર્જા ઇસાએ સાહેબજી પર વિદિનું કહેણ
મોકલતાં જણાવ્યું, કે અમે તો માત્ર બાકીજાનને સમજાવવા માટેજ
આવતા હતા. પણ રસ્તામાં તમેજ લડાઈનો પાયો નાખ્યો પણ હવે
થયું, તે ન થયું થનાર નથી. આમ જણાવી તેણે મિર્જા બાકીને
અર્ધી પાંતિ આપવવાની કબુલાત આપી. આથી આ ઉસય ફ્રાજ
વચ્ચે સુલેહના કરાર થતાં એમ ઠયું, કે નગરઠંઠા અને અર્ધી સિંધ
મિર્જા સાહે સાચવે અને નસરપુર તથા અર્ધી સિંધ મિર્જા બાકી
સાચવે. આમ જાને પાંતિઓ સરખે સરખી નખચીર કરાવીને સાહે-
બજી મિર્જા બાકી સાથે ગયા અને તેને તેનો પુરેપુરો હિસ્સો અ-
પાવી નસરપુરની ગાદીએ જેસાજો આ એહસાનના બદલામાં મિર્જા
બાકીએ સિંધમાં રાયમાબજારથી કચ્છની હદ સુધીનો પ્રદેશ રાઓ-
થીને ભેટ આપ્યો. તેના દસ્તાવેજ લઈને સાહેબજી ત્યાંથી ચાલતા
થઈને ફતેહના ડંઠા સાથે પાછા રાઓથી પાસે આવી પહોંચ્યા.

(૧૨)

ખાંડાનો ખેલ.

રાઓથી ખેંગારજીએ વિજયથીને વરીને આવેલા સાહેબજી,
પળાજી, તથા રવાજીને ત્યાંની હાલ હકીકત પૂછવા માંડી. આ
લોકો સઘળી ઘટનાનું રાઓથી પાસે વિગતવાર વર્ણન કરવા લાગ્યા.
ત્યારે મિર્જા ઇસા અને સાહેબના હાથી પર આ ત્રણે જણે કરેલા
હુમલાની વાત નીકળી, ત્યારે રાઓથીએ મોકળશી પળાજી તથા

વાળના ધાની પ્રશંસા કરી, પણ સાહેબજીના ઘા પર ટીકા કરતાં તેમણે જણાવ્યું, કે સાહેબજીનો ઘા ચૂકી જવાનું કારણ એ, કે એ વળતે એમના મનમાં કંઈક ભ્રમ ઉત્પન્ન થયેલો હોવો જોઈએ. આ વળતે મોકળશી પગાજી તથા રવાજીએ સાહેબજીનો ઘોડો બાડકી જવાનું ખરું કારણ રાઓશ્રી પાસે રજુ કરતાં તેમના મનનું સમાધાન થયું.

આ બનાવથી સાહેબજીના મનને માફું લાગ્યું, કે ગમે તેટલું પરાક્રમ કરી બતાવવા છતાં લાઈતો કદીપણ જશની પાઘડી ખંધાવે તેમ નથી. આ કારણથી સાહેબજીનું મન તે દિવસથી ઉદાસ રહેવા લાગ્યું. સાહેબજીની ઉદાસીનતાનું કારણ રાઓશ્રીના લક્ષ બહાર ન હતું. તેઓ સાહેબજીના મનનું સમાધાન કરવાની કોઈક તક શોધવા લાગ્યા.

એક વખત ખેંગારજીનું માથું કાપી આવાવાનું જામ રાવળને વચન આપીને બાર ‘પંજડયા’ પહેલવાનો કચ્છમાં આવી પહોંચ્યા અને ખેંગારજીનું ખૂન કરવાનો લાગ શોધવા લાગ્યા. એક દિવસ વહેલી સવારે જ્યારે રાઓશ્રી જંગલ જતા હતા, ત્યારે આ બારે જણ તેમને ઘેરી વાળ્યા. રાઓશ્રી રાત્રિ દિવસ પોતાની તલ્વાર જશવાર પણ ફર કરતા નહિ તેમણે તેજ ક્ષણે પોતાની તલ્વાર ખેચી કહાડી અને આ બારે જણ પર તલ્વારના એકજ ઝપાટાથી એવો ઘા કર્યો, કે તે સઘળાની ખોપરીઓ તેમના કાનના ઉપરના ભાગ પરથી ઉતરી ગઈ. આ બારે પહેલવાનોના તેજ વળને રામ રમી ગયા રાઓશ્રી તેમની લાયોને એક વોકળામા નાખી તેમના પર આખરાં ઢાકીને જ્યારે પાછા ગામમા આવ્યા, ત્યારે તેમણે સાહેબજીને કહ્યું, કે ફલાણા વોકળામા એક શિયાળ સુએલી પડેલી છે તે જઈને જોઈ આવો સાહેબજી ત્યાં ગયા, અને જ્યારે તેમણે આ બનાવ જોયો ત્યારે તેમના અચ્છાનો પાર રહ્યો નહિ. આ દૃશ્ય જોતાજ તેમના મનનું સ્વયં સમાધાન થઈ ગયું. તેમણે વિચાર્યું કે જે માણસ આવો અતૂલ પદ્માબાજ છે તે કોઈ વખત જરા અવઠોરે તોપણ માફુ લગાડવું નહિ.

(૧૩)

મિર્ઝા ગાઝીખાન.

મિર્ઝા બાકીખાન નસરપુરની રાજ્યગાદી પર બેસીને પોતાનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યો હતો. પરંતુ તેના ભાઈ મિર્ઝા સાહેબના મનમાં તે ઠાંટાની માફક ખટકી રહ્યો હતો. મિર્ઝા બાકીને બરાબર અર્ધી પાંતિ આપવી પડેલી હોવાથી મિર્ઝા સાહેબના છવ તાળવે આવ્યો હતો. આથી તે દોષને દોષ પ્રકારે મિર્ઝા બાકીના ઘાટ ઘડી નાખવા માગતો હતો. તેણે પોતાનો એ વિચાર પોતાના માનીતા હુજમને દર્શાવ્યો. હુજમે એ કાર્ય કરવાનું પોતા પર લીધું. તે મિર્ઝા સાહેબી રીસાવાનો ડોળ ફરીને મિર્ઝા બાકી પાસે નસરપુર આવ્યો અને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો. મિર્ઝા બાકીએ તેને આશરો આપ્યો. ખરો, પણ તે ઠઠી તેની પાને હુજમત માટે બેસતો નહિ. આમ દેટલોક સમય પસાર થઈ જવા થી એક વખત મિર્ઝા બાકીનો હુજમ ઘર-કાર્ય પ્રસંગે ટપાક બહાર ગયેલો હોવાથી, મિર્ઝા બાકી નગર-હુકાથી આવેલા તેના ભાઈના હુજમ પાસે હુજમત માટે બેઠો. આ હુજમે મિર્ઝા સાહેબની હુજમત કરતાં કરતાં લાગ બેઠને અસ્થાવરી તેનું ગળું કાપી નાખ્યું અને પોને તેજ વખતે ત્યાંથી નાસીને નગરહુકા તરફ આવતો થયો.

મિર્ઝા બાકીખાનના અકાળ મૃત્યુની ખબર તેની સ્ત્રીને પડતાં એ ભાઈ ચાલાકી વાપરીને આ વાત દોહને પણ બહેર ક્યાં વગર મિર્ઝા બાકીની લાશને સંદેશમાં નાખી, સંદેશને મજબુત રીતે બધ ફરી, રાજ્યની ભલામણ કારભારીને ફરીને રાઓશ્રીને આશ્રયે કચ્છ માં આવી પહોંચી.

ત્યારે રાઓશ્રી ખેંગારજી તથા સાહેબજીને મિર્ઝા સાહેબના આ દગાખોરી ભયાં ફૂત્યની બધુ ઘર્ષ, ત્યારે તેમને ઘણા ક્રોધ ચટ્યા. પરંતુ એજ અરસામાં સાહેબજીએ રાયસંગજીઝાલા પર ચલાઈ લઇ જવાનો નિશ્ચય કરેલો હોવાથી મિર્ઝા સાહેબે તેના દગાખોરી ભયાં ફૂત્યનો બદલો આપવાનું કાર્ય આગળ ઉપર સુવત્રની રાખવામાં આવ્યું અને મિર્ઝા બાકીની લાશને કરોલપીરની દરગાહમાં દફન કરવામાં આવી.

થોડા દિવસ પછી બાઇને ત્યાં એક બાળકનો જન્મ થયો. તેનું નામ મિર્જા ગાંઝી રાખવામાં આવ્યું. અને બાઇને હાથવરાના ખર્ચ માટે છારી ગામ અર્પણ કરવામાં આવ્યું.

પેલી તરફ સાહેબજી જે રાયસંગજી જાલા પર ચડી ગયા હતા તે ત્યાં દામ આવી ગયા. આથી રાઓશ્રીનું જીવન એકલવાયા જેવું બની રહ્યું. અધુરામાં પુરું કચ્છમાં પણ અવાર નવાર આમરોની ફેજ સાથે ઝપાઝપીમાં ઉતરવું પડતું હોવાથી મિર્જા સાહે પાસેથી બદલો લેવાનું કાર્ય લંબાણમાં પડતું આવ્યું.

ગાંઝીખાન મોટો થતાં તેને પરણાવવામાં આવ્યો. એક વખત તે પોતાને સાસરે ગએલો હતો. ત્યાં જમતી વખતે કોઈએ તેની મશકરી કરવાથી મિર્જા ગાંઝીખાનને બહુજ ખોટું લાગ્યું. તે તેજ વખતે ત્યાંથી જીડી ગયો અને એક ચોરડામાં જઈ ભરેલી ણંદકને પોતાની છાતી પર રાખી પગ વડે તેનો વાંડરો દાબીને મરણને શરણ થયો. મિર્જા ગાંઝીની લાશને પણ કરોલપીરની જગ્યામાં દફનાવવામાં આવી. આ બાપ દીકરા બંનેની કબરો આજ પણ કરોલ પીરની જગ્યામાં જોવામાં આવે છે. છારી ગામમાં મિર્જા ગાંઝીની એક મેડી હતી, અને તેની આસપાસ ચોરાપાણી વંડી હતી. આટલી નિશાનીઓ અદ્યાપિ પર્યંત ત્યાં જોવામાં આવતી.

(૧૪)

સાહેબજી અને રાયસંગજી.

આ સમયે હુળવદમાં રાયસંગજી જાલાનો અમલ હતો. રાયસંગજી જાલાએ પોતાની પુત્રી ધોળામાં રાવળ ન્દમના લાઈ હરધોળજીતા કુમાર જસાજી વેરે પરણાવી હતી. એક વખત રાયસંગજી જાલા દારકાનાથની યાત્રા કરીને પાછો ફરતાં પોતાના જમાઈ જસાજી પાસે ધોળ આવ્યો.

આ સસરો જમાઈ ચોપાટ ખેડી રહ્યા હતા. ત્યાં ધોળની પાદરેથી ચોગીઓની એક જમાત દારકાનાથની યાત્રાએ ગએલી તે નગારાં વગાડતાં પાછી ફરી હતી. ગામની પાદરે નગારાં વાગતાં

સાંભળીને જસાણએ અભિમાનમાં પોતાના માણસને પૂછ્યું, કે “આપણા ગામની પાદરે એવો નગારાનો વગાડનાર કોણ છે ?” માણસે જ્યારે કહ્યું કે એ નગારાં યોગીઓની જમાતનાં છે, ત્યારે જ જસાણનું મન શાન્ત થયું.

જસાણનો આટલો બધો ગર્વ જોઈને બાલા રાયસંગણથી ચુપ ન રહેવાયું. તેણે જસાણને પૂછ્યું, કે એ નગારાં કોઈ ખીજનાં હોત તો ?

જસાણએ તરતજ પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું, કે ખીજ કોઈનાં નગારાં હોત, તો તે જોડા મારીને ઘંધ ઠરાવત.

જસાણનો આ બોલ રાયસંગણની છાતીમાં ખીલાની જેમ ખૂંચી ગયો. તે તરતજ ત્યાંથી ચાલતો થયો, અને હુળવઢ જઈ એક મોટું લશ્કર તૈયાર કરાવીને નગારાંના ગડગડાટ સાથે ધ્રોળની પાદરેથી પસાર થયો.

રાયસંગણ બાલાને નગારાં વગાડતો જતો જોઈને જસાણ કો-ધાયમાન બન્યો. તે તરતજ પોતાની ફોજ તૈયાર કરીને રાયસંગ-ણનાં નગારાં ઘંધ કરાવવા ચડી આવ્યો. રાયસંગણ તો ખાસ નગારાં વગાડવાના ઉદ્દેશથીજ આવેલો હોવાથી તે નગારાં ઘંધ કરે તેમ ન હતું. આથી બંને ફોજનો મુકાબલો થતાં જોસંગંધ તડાઈ ચાલવા લાગી બંને પક્ષના અનેક માણસો રણમાં પડ્યા અને જામ જસાણ પોતે પણ જખ્મોમાં ચકચર થઈને પૃથ્વી પર પટકાઈ પડ્યો. જ્યારે તે છેલ્લા શ્વાસો લઈ રહ્યો હતો, ત્યારે તેણે પાસે ઉભેલા એક ચારણને કહ્યું, કે “મહેરબાની કરીને મારો એક સંદેશો કચ્છ-માં સોંપીજી હમીરાણીને પહોંચાડજે, કે જામ જસાણએ તમને મરતી વખતના રામરામ મોકલ્યા છે.” આટલું કહેતાંજ જામ જસાણના પ્રાણ ઉડી ગયા.

જામ જસાણનો સંદેશો સોંપીજીને પહોંચાડવા મારે ચારણ ત્યાંથી તેજ વખતે ચાલવા માંડ્યો અને ક્યાંયે ચોખ્ખા વગર ત્રીધો કચ્છ-મુજ આવી પહોંચ્યો. કચેરીમાં આવીને ચારણે જામ જસાણના મરતી વેળાના રામરામ સોંપીજીને કહી સંભળાવ્યા.

જસાણના રામરામનું તાત્પર્ય રાઓથી ખેંગારજી તરત સ-

મજી ગયા. તેમણે સાહેબજીને જણાવ્યું, કે જસાણને ધીજે કોઈ પણ વીર મર્દ નજરે ન ચડતાં તેણે તમને રામરામ મોકલ્યા છે, માટે તેનું વેર વાળવાને તમારે તરત તૈયાર થઈ જવું જોઈએ. રાઓશ્રીના આ શબ્દો સાંભળીને સાહેબજીએ તરતજ પોતાના મસ્તક પરની પાઘડી ઉતારી દૂર મૂકી અને પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે જ્યાં સુધી જસાણના વેરનો પુરેપુરો બદલો ન લેવાય ત્યાંસુધી પાઘડી પહેરવી નહિ. આમ કહી સાહેબજીએ તેજ દિવસથી રાયસંગજી બાદા પર ચડી જવાની તજવીજ કરવા માંડી. આ તરફ રાઓશ્રીએ બાયાત વર્ગને બોલાવવા માટે બિટીસવાર ફેરવવા માંડ્યો. પરંતુ સાહેબજી બાદારાજ પાસેથી વેર વાળવા અત્યંત ઉત્કંઠિત હોવાથી જેટલા માણસો એકઠા થયા તે લઈને તેઓ મોકળશી પળાજી અને આમર આમરાણીના પૌત્ર કુલ આમર સાથે હળવદ પરચડી જવા તૈયાર થયા. સાહેબજીને ઉતાવળા જોઈને રાઓશ્રીએ તેમને જણાવ્યું, કે “તમે માળીએ જઈને થોભાજે, અને દેશરે માણસ મૂકીને ત્યાંથી દેદાઓનું લશ્કર મંગાવી લેજો. તે દરમિયાન ધીજી કંઈ લશ્કર પણ તમને માળીએ આવીને મળશે.” આવી બોલવણ કરી, સાહેબજી માત્ર પાંચસો માણસના સૈન્ય સાથે હળવદ તરફ દૂર કરવા લાગ્યા.

સાહેબજી હમીરાણીને જસાણનું વેર વાળવા આવતો સાંભળીને આ તરફ રાયસંગજી બાદાએ પણ પોતાની ફાજ તૈયાર કરી. અને તે પણ સાહેબજીની સામે આવવા નીકળ્યો.

માળીએ આવી પહોંચતાં જ્યારે સાહેબજીએ રાયસંગજીને ચડી આવતો સાંભળ્યો, ત્યારે તે પણ હવે શું કરવું, તેના વિચારમાં પડ્યા. આ વખતે કુલ આમરે આગળ આવીને જણાવ્યું કે જો તેને ફરમાન કરવામાં આવે, તો તે દેદાઓની ફાજને એકજ બપોટામાં તેડી આવવાને તૈયાર છે કુલ આમરની આટલી તત્પરતા જોઈને સાહેબજીએ તેને ત્યાં જવા પરવાનગી આપી અને એકદમ પાછા પહોંચી આવવાની તાકીદ કરી કુલ આમર તેજ વખતે પોતાના પવનવેગી અશ્વને ઉછાળતો દેદાઓના લશ્કરને બોલાવવા દેશર તરફ ઉપડી નીકળ્યો. રસ્તામાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે લાખિયાર વીયરાના જામ પાઘડી ખરી રીતે તેના દાદા આમર આમરાણીની

હતી, પણ લીમણએ તેની પાસેથી પરાણે છીનવી લીધી, તેનો બદલો એ લોકોને જરૂર આપવો જોઈએ. આવા વિચારથી દેદાઓને બોલાવી લાવવામાં જેમ બને તેમ વિલાંબ કરવાનો તેણે નિશ્ચય કરી લીધો. તે રસ્તામાં વારંવાર રોકાતો દેશરા તરફ આલવા લાગ્યો.

આ તરફ રાયસંગણ આવો તો સપાટાબંધ માળીએ પહોંચી આવ્યો. સાહેબણને માટે હવે વિચાર કરવાને કે દેદાઓની વાટ જોવાનો વખત ન હતો તેમણે માળીઆના મોઝરોને પોતાની સાથે લઈ લીધા અને જાલા રાજનો સામનો કરવા તૈયાર થયા. ઉભય દેાને રણમેદાનમાં સામસામે આવી ઉભી અને રણસંગ્રામ શરૂ થયો.

આ વખતે રાયસંગણ જાલા સાથે એક અદ્ભુત પટ્ટાબાજ પટ્ટાવત હતો. આ પટ્ટાવત પોતાની પટ્ટાબાજીમાં એટલો પારંગત હતો, કે એ પોતાનો પટ્ટો ફેરવતો હજારોની ફોજમાથી નીકળી જતો. જાલા રાયસંગણએ તેને સાહેબણ પાસે પહોંચી જઈને તેનું માથું કાપી આવવાની આજ્ઞા કરી. પટ્ટાવત પોતાનો પટ્ટો ફેરવતો ઠગી લશ્કરમાં પેચી ગયો. પટ્ટાનો આ મહાન જોવાડી પોતાના શરીર પર એક પણ ઘા લીધા સિવાય પોતાના પટ્ટાને બળે ઠગી સેન્યને ખસેડતો ખસેડતો છેક સાહેબણની પાસે આવી પહોંચ્યો. આ પટ્ટાવત પર જે હુથિયારનો ઘા કરવામાં આવતો તે હુથિયાર તેની પાસે પહોંચે, તે પહેલાંજ તે તેને કાપી નાખતો. સાહેબણએ તેને જોતાંજ તેના પર લાલાનો ઘા કર્યો. પરંતુ લાલો તો તેજ વખતે તેના પટ્ટા વડે કપાઈને નીચે પડ્યો. સાહેબણએ તરતજ પોતાની તલ્વાર ખેંચી ઠહાડી અને પટ્ટાવત પર તેનો ઘા કર્યો. આલાક પટ્ટાવતે ચપળતા પૂર્વક સાહેબણના હાથમાંની તલ્વાર તેમના હાથના ખોચા સાંખે ઉડાવી દીધી. આ વખતે સાહેબણ પાસે ઉભેલા મોકળશી પખાણની આંખ ઉઘડી ગઈ. તે સમજી ગયો કે આ કોઈ સાધારણ લશ્કરો નહિ, પણ એક પટ્ટાવત હોવો જોઈએ. તેણે તરતજ સાહેબણને આ વાતથી વાકેફ કરી દીધા. સાહેબણ નીચો પટ્ટો ફેરવવામાં અત્યંત પ્રવીણ હોવાથી, તે કાંબે હાથે નીચો પટ્ટો ફેરવતા પેલા પટ્ટાવત પાસે પહોંચી ગયા. પટ્ટાવતને બેઉ હાથે પકડીને તેમણે જમીન પર પટ્ટી પાડ્યો. આ વખતે સાહેબણનો કાંબો હાથ જે સલામત હતો, તે પેલા પટ્ટાવતની નીચે આવી જવાથી તેમણે

પોતાના કપાયલા હાથના હાડકાની અણી પટ્ટાવતના પેટમા જોસી-
ને તેનાં આંતરડાં તેજ વળતે બહાર કાઢી નાખ્યાં.

સાહેબજી આટલો વળત વીરસમાં મસ્ત હોવાથી તેમના પર
તેમનો હાથ કપાયની લેશ પણ અસર થઈ ન હતી. પરંતુ પટ્ટાવત
પડતાં તેમનો ધા પણ ઠર્યો. અને જળમની વેદનાથી તેઓ પણ
ધરાશાયી થયા. રાયસંગજી બાલાનું લશ્કર વિશાળ હોવાથી સાહે-
બજીની નાની ફેજ હવે ચુંટાઈ જવા આવી હતી. આ જોઈને
ઘાયલ થઇ પડેલા સાહેબજીએ મોકળશી પંખાજીને પૂછ્યું, કે—
“અમાં કુલ કીં ન આવ્યો?” (હવું કુલ કેમ આવ્યો નહિ?) કુલ
આમરના વિલંબનું કારણ હવે પંખાજીના લક્ષમાં આવી ગયેલું
હોવાથી તે બોલ્યો, “કુલ તાં કિતક વાડી તેં હૂં ધો” (કુલ તો
ક્યાંક વાડી ઉપર હશે.) પંખાજીના પ્રત્યુત્તરનું તાત્પર્ય સાહેબજી
પણ સમજી ગયા પોતાની ભૂલ માટે વિમાસણમાં પડી તે પૃથ્વી
પર પડી રહ્યા.

એટલામાં રાયસંગજીના લશ્કરે કચ્છી ફેજને વેર-વિખેર કરી
નાખી મોકળશી પંખાજી પણ સામી છાતીએ લડતા આખરે કામ
આવ્યા અને રણભૂમિ સ્મશાનવત્ શૂન્ય બની રહી.

આ વખતે માળીઆની મિયાણીઓ ઘાયલોને પાણી પાતી
રણભૂમિમાં ફરી રહી હતી સાહેબજીએ એક બાઇને હાકલ કરી
અને પોતાનું દૂર પડેલું બાડું તેને લાવી આપવા જણાવ્યું. તે બાડું
કેમ ઓળખવું, એમ પેદી બાઇએ પૂછતાં સાહેબજીએ જણાવ્યું કે
જે ખાડામાં કપાયલો હાથ ચોટેલો હોય તે બાડું માફ. આ નિશાની
પરથી પેદી બાઇએ બાડું ચોધી તેમાં બાએલો હાથ દૂર કરી બાડું
સાહેબજીને આપ્યું. સાહેબજીએ બાડું પોતાની બાજુમાં રાખ્યું
અને ઘાની વેદનાથી આજ ત્રીજીને પડી રહ્યા.

થોડીવારમાં રાયસંગજી બોલો પોતાના સરદારોની સાથે ઉભય
લશ્કરોના ઘાયલ વીરોને જોતો જોતો રણભૂમિમા આવ્યો આવતો હતો.
ત્યારે તે સાહેબજી અને પેલા પટ્ટાવત પાસે આવી પહોંચ્યો, ત્યારે
તે ત્યાં ઉભો રહ્યો અને આ ઉભય ચોંદાઓનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો
સાહેબજીના શરીર પર પગની ઠાકર લગાવીને તે પોતાના સરદારોને

ઉદેશીને બોલ્યો, કે “ જોઈ લ્યો, આ રામરામને કારણે મરવા આવનાર મહારથી ! ”

રાયસંગજીની ઠોકર લાગતાંજ સાહેબજીની આંખ ઉઘડી ગઈ. તેમણે તરતજ પોતાની જાભુમાં પટેલી તડવાર ડાળા હાથમાં લઈ લીધી, અને સૂતાં સૂતાંજ રાયસંગજીના પગો પર તડવારનો એવો આટકો લગાવ્યો, કે તેના બંને પગ કપાઈ પડતાં તે પણ ઘાયલ બની રણભૂમિમાં પડ્યો. આ જોઈ રાયસંગજીના સરદારો સાહેબજી પર તૂટી પડ્યા પણ સાહેબજીમાં નવો જુસ્સો આવી જવાથી તેમણે તેમને પણ રણભૂમિમાં સૂવાડી દીધા. અને પોતે પણ જખમોથી લેવાઈ જઈને પ્રાણ ત્યાગ કર્યા.

આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતું આ રહ્યું એક મુંદર ચારણી કાવ્ય:—

કસે કંચુઓ ચૂડ કર હાર કંઠે સળે,
 દેરદેર ધૂમતી ઘણું ફાવી;
 મઠ ભરી અપહર મલપતી મલપતી,
 ઊઠ સાહેબ તું અ વરણ આવી.
 હસંતી હાથમે હાથ મેલાવતી,
 સનમુખે આવતી તુજ સરસી;
 કાજ તુજ ભોગવણ જનમ હામુ^૧ તણા;
 વહે આવી^૨ અપહર ભોજ વરસી.
 પગોધર અહર અણીઅલ ઓર પરઠવે,
 મોડ બાંધે માડી વીદ ચડેઓ;
 ચાપડે ઘાહો રાયસંગ મોરી ચડણ^૩,
 લાવ ગણ સાહેબો સેજ ભડેઓ.

સાહેબજી કામ આવ્યા. ઝાલો રાજ રાયસંગજી પડ્યો. એટલામાં દેદાઓની જંગી ફેજ રણડંકના ગડગડાટ સાથે આવી પહોંચી. સાહેબજીને કામ આવી ગયેલા જોઈને ચૌને ઘણો ખેદ થયો. દેદાઓના લશ્કરે રાયસંગજીના સૈન્યને મારી હટાવ્યું અને તેમનાં નગરાં-નિયાન વગેરે સર્વે લૂટી લીધાં. આ લૂટમાં રણક્ષેત્રનાં નગાં

સંતી જે જોડ હતી તે જુજ લઈ જવામાં આવી. અને નગારખાનામાં રાખવામાં આવી *

આ તરફ બહારાજ રાયસંગજી રણભૂમિમાં નિશ્ચેતનાવસ્થામાં પડી રહ્યો. જ્યારે તેની મૂર્ચ્છા ઉતરી, ત્યારે તે અસહ્ય વેદનાના દુઃખથી ચીસો પાડવા લાગ્યો. આ વખતે મુકુંદભારથી નામના એક અતી-તની જમાત હાંમળાજી પીરસીને પાછી વળતી હતી. રણભૂમિમાં મરણ પામેલા યોદ્ધાઓની વચ્ચે પડેલા ધાયલ રાયસંગજીની ચીસો સાંભળીને જમાતના મહંત મુકુંદભારથીએ તેને ઉંચકીને પોતાની જમાત સાથે લઈ લીધો. પાટા-પીંડી કરતાં રાયસંગજીનાં જખ્મો ફાટી ગયાં. તે દિવસથી રાયસંગજીએ જમાત સાથે મુકુંદભાર-થીનો ચેલો બનોને બાવાના વેશમાં રહેવા લાગ્યો.

રાયસંગજીના દેહની કોઈને પણ બાળ ન લાગવા છતાં સૌએ તેને મૃત્યુ પામેલો ધારી લીધો. તેની રાણીઓએ ચૂડાકર્મ પણ કરી લીધું અને હળવદની રાજ્યગાદી રાયસંગજીના પુત્ર રાજ ચંદ્ર-સંગજીને સોંપવામાં આવી.

મુકુંદભારથીની જમાત કરતાં કરતાં દિલ્હીની પાટોશમાં અક-બર પાદશાહની છાવણી પડી હતી ત્યાં આવી પહોંચી. આ વખતે બાવાના વેશમાં રહેલો રાયસંગજી પાદશાહની છાવણીમાં પાણીના તંબુએ ગયો, અને પાદશાહી મદ્દ પાસે પાણીની માગણી કરી. બા-વાને શાહી છાવણીમાં પાણી માગવા આવેલો જોઈને પાદશાહી મદ્દે તેને તિરસ્કાર ભરેલો પ્રત્યુત્તર આપતાં રાયસંગજીને ક્રોધ થઈ ગયો. તેનું ક્ષાત્રતેજ એકાએક ઉછળી આવ્યું. આ વખતે તેની પાસે હથિયાર તો કંઈપણ હતું નહિ. પરંતુ તેણે પાદશાહી મદ્દના મસ્તક પર પોતાનો હાથ એટલા જોરથી લગાવ્યો, કે મદ્દના માથાનો ઘણો ભાગ તેની ગરદનની હાંસડીમાં પેસી ગયો અને તે તેજ ક્ષણે મરણને શરણ થયો.

* કહેવાય છે કે એ નગરની બંને જોડ પાછી મળવા રાજાશ્રી ખીજ દેશગજના વખતમાં રાજરાણા રણમંથલજીએ માગણી કરતાં તેમને જવાબ આપવામાં આવ્યો, કે “જેવી રીતે તે આવી છે તેવી રીતે લઈ જાઓ, તો દેવાની ના નથી.”

આ ખબર પાદશાહને પડતા તેને ઘણી નવાઈ લાગી તેણે રાયસંગજીને પોતાની પાસે બોલાવીને તે કોણ છે તેની તપાસ કરવા માડી જ્યારે તેને જણાયું, કે એ સાધુ નહિ પણ હજવદનો રાજ્યાધીશ ઝાલોરાજ રાયસંગજી પોતે છે, ત્યારે પાદશાહ તેના પર ઘણા પ્રસન્ન થયો અને તેને ફરીથી હજવદની ગાદી પર બેસાડવાનો પ્રબંધ કરી દીધો. રાયસંગજીની હથેલીના ધાની પ્રશંસા કરતા આજ પણ બાદ ચારણો કહે છે કે —

દુહો—કટારી અમરેગરી, તોગારી તડનાગ,
હથાગી રાયસંગરી, દિલ્લીરે દરબાર.

રાયસંગજી ઝાલાની સઘળી રાણીઓએ ચૂડાકર્મ કરી લીધેલું હોવાથી કોઈએ તેને પોતાના મહેલમા આવવા દીધો નહિ માત્ર એક પરમાર રાણીએ તેને પોતાના મહેલમા આવવા દીધો અને ફરીથી સૌભાગ્ય ચિહ્નનો ધારણ કરી લીધા. ઝાલો રાયસંગજી અર્ધસંગજીને ઉઠાડીને પોતે હજવદની ગાદી પર ફરીથી બાવી બેઠો

(૧૫)

રણવીર રાયજી.

આમર જામના સૌથી નાના કુમાર આમર આમરાણી પામેથી જામની પાઘડી લઈ લેવામા આવતા તે પોતાના ભાઈઓથી જુદો જઘને બેઠો એ વાત વાચકના લશ જહાર નહિ હોય આમર આમરાણીને બે પુત્ર થયા. મોટો આસોજી અને નાનો હરધોજી જામ રાવજે હમીરજીને ઘાત કર્યા પછી જ્યારે જેગારજી તથા સાહેમજી અમદાવાદ હતા, ત્યારે આ બંને ભાઈઓ જામ રાવજીની મદદમા રહ્યા હતા. પાછળથી જ્યારે રાઓટ્રી જેગારજીએ રાવજી જામને નસાડીને કચ્છ સ્વાધીન કર્યું, ત્યારે આસોજી સ્વર્ગવાગી થતા તેના બે કુમાર લાગો તથા કુલ પોતાના ત્રણ હરધોજી સાથે રાઓટ્રી પાસે આવીને રહ્યા હતા આ ત્રણે જણને રાઓટ્રીએ ઘણા માનથી પોતાની પાસે રાખેલા હતા હરધોજી એક રાત્રી બેટલા દળ બળાથી રહેતા હતા

એક દિવસ હરધોળજીના મોચીએ તેના ઘોડા માટે એક સુંદર સખાઈ તૈયાર કરી રાએશ્રી હતી ત્યાંથી રાએશ્રી જેંગારજીનો ખવાસ પસાર થતાં તેણે તે સખાઈ કોની છે એમ મોચીને પૂછી નેયું. મોચી જરા બાકડગ્રોટો હોવાથી બોલ્યો, કે આ સખાઈ મોટા દાંત વળાની છે અને તે તારાથી લઈ શકાય તેમ નથી. ખવાસે કહ્યું, એ મોટા દાંતવાળો કોણ ? મોચી કહે, બીજે કોણ ? જામ હરધોળજી મોચીનો આ જવાબ રાએશ્રીના ખવાસને રૂચ્યો નહિ. તેણે એ જવાબમાં પોતાનું તથા રાએશ્રીનું અપમાન થતું નેયું. આથી તે મોચીને માથામાં બે ચાર ધખાં લગાવી સખાઈ ઉઠાવી લઈને ત્યાંથી ચાલતો થયો અને રાએશ્રી પાસે જઈ, તેણે મોચીની તુંડ મિઝાળની વાત મીઠું-મરચું લાલરાવીને તેમને કહી સંભળાવી. ખવાસ રાએશ્રીને માનીને હોવા છતાં તેમણે તેને ફરીથી એવું ન કરવાની મૂચના આપી પરંતુ ખવાસની આપખુદીથી જામ હરધોળજીને ખોટું લાગી જશે એ વાત તે વળતે તેમના લક્ષમાં આવી નહિ.

આ તરફ મોચી પોતાના માથા પરની પાઘડી બગલમાં લઈ, માથું પીટતો હરધોળજી પાસે પહોંચી ગયો અને તેની પાસે રાએશ્રીના ખવાસની આપખુદીનું રોતાં રોતાં વર્ણન કર્યું. એક ખવાસની આટલી હદ મુઠ્ઠી નેહુડગી નેઈને હરધોળજીને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો. તે આમ થવામા રાએશ્રીનો હાથ માનીને, પોતાના તમામ માણસો તથા બે બત્રીજાઓ સાથે તેજ વળતે ત્યાંથી ચાલતો થયો અને લાગ નેઈને રાએશ્રીના પ્રદેશમાં લૂટફાટ ચલાવવા લાગ્યો.

જ્યારે રાએશ્રીને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેમના મનને પણ દુઃખ થયું. એટલે તે સાહેબજીના અવસાનથી તેમના મનને સખત આઘાત લાગ્યો હતો. સાહેબજી વગર તેમને બધું સુતું સુતું લાગતું હતું રાજકાજમાં પણ તેમનું મન ચોંટતું ન હતું. એ અરસામાં હરધોળજીને પણ આમ જુદો પડી ગયેલો નેઈને રાએશ્રીના મનમા એક થવા લાગ્યો. અધુરામાં પુરું તેમના લાઈ રાયખજી પણ આ વળતે પોતાને ગોસાળ વીરાવાવ હોવાથી રાએશ્રીનું હૃદય વધારે અકળાવા લાગ્યું. તેમણે રાયખજીને બોલાવવા માટે માણસ મોકલાવ્યો અને સત્વર આવી જવાની આજ્ઞા કરી.

ત્યારે આ વાતની હરધોળજીને ખબર પડી, ત્યારે તે રાયખ-

જીને માર્ગ રોડીને બેસી રહ્યા અને રાયબજી ત્યાંથી પસાર થતાં જ તે પોતાના માણસો સાથે તેમના પર તૂટી પડ્યો. ઉભય પક્ષના સૈનિકો વચ્ચે દારૂણ અપાઝખી ચાલવા લાગી. હરધોળજી તથા રાયબજી પણ એક બીજાને ચિકિત્ત આપવાને રણમેદાનમાં ધૂમવા લાગ્યા. બંને યોદ્ધા બળવાન હતા. એકબીજાના ગાંઠ્યા બંધ એવા ન હતા. આ દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી વસ્તુ એ હતી, કે હરધોળજી એક પંજહથો અને પ્રચંડકાય પુરુષ હતો, જ્યારે રાયબજીનું ઠંદ નાનું હતું. આ ઉભય રણવીરોના અંગરક્ષકો દૂર ઉભા રહીને આ તુમુલ્યુદ્ધ જોઈ રહ્યા હતા. રાયબજી ઠીંગણા હતા, પરંતુ અત્યંત ચાલાક અને ચપળતાથી લડનાર હતા. આથી તેમણે તક જોઈને હરધોળજીના પગ પર તડવારનો એવો ઝાટકો લગાવ્યો, કે હરધોળજીના બંને ગૂડા જમીન પર આવી ખૂતા. હરધોળજી જવા એક પ્રચંડ પુરુષના ગૂડા જમીન પર ખૂતેલા જોઈને, રાયબજીના ખવાસે ઊઠીને કુકાવવાનો “ઝ...ઝ...” એવો અવાજ કર્યો. ખવાસને આમ મરકરી કરતો જોઈને હાજરજવાબી હરધોળજીએ તેજ વખતે કહ્યું, કે “તો પણ તારા ઠાકરથી તો ઉથોજ છું.” આમ કહેતાંજ તેણે પોતાના સઘળા બળથી રાયબજી પર તડવારનો ઘા કર્યો. પરંતુ યુદ્ધક્રયજ રાયબજી હરધોળજીનો ઘા ચાલાકીથી છટકાવી ગયા. અને તેજ વખતે તેમણે નીચા વળેલા હરધોળજી પર તડવારનો એવો સખત પ્રહાર કર્યો, કે હરધોળજીનું મસ્તક તેના ધડ પરથી છુટું થઈને દૂર જઈ પડ્યું.

‘હરધોળજી પડતાંજ તેના સાથીઓનું બળ ભાંગી પડ્યું. સૌ નાસભાગ કરવા લાગ્યા. હરધોળજીને મારીને ફત્તેકેના ઠંકા સાથે રાયબજી રાઓશ્રીની સેવામાં આવી પહોંચ્યા.

આ વખતે કચ્છ ભદ્રેસરમાં જામ રાવજીનું ચાણું હતું. ભદ્રેસરના હાલાઓ રાઓશ્રીના પ્રદેશમાં લાગ કાવતાં કંઈ ને કંઈ અડપડું કરતા વખતે રહેતા નહિ. આ દેશને પણ ચિકિત્ત આપવાની ખાસ આવશ્યકતા હોવાથી રાઓશ્રીએ એક મોટા સૈન્ય સાથે રાયબજીને હાલાઓ પર ચડાઈ લઈ જવાને મોકલાવ્યા. રાયબજી ઓર્ચીતો હાલાઓ પર હટલો લઈ ગયા અને તેમને મારી હટાવીને ત્રાત શેરડાને રસ્તે હાલાર તરફ હાંકી કહાડ્યા.

હુહો—સેરડે દુકા સાણ, અજણા ખાદુ ખેંગળ,
 ઘોડેના ઘમસાણ, હાલે મથે હલેઆ.

ભાવાર્થ—ખેંગારજીનું કોતેલમંદ લાકર હાલાઓ પર ચડાઈ લઈ
 ગયું અને તેમને સાત શેરડાને માર્ગે નસાડી મૂક્યા.

(૧૬)

મહાત્મા ધારમનાથ

અથવા

રાવળપીર.

“પટ્ટણ સળ હટ્ટણ” નો અલયમંત્ર કૂંઠનાર યોગીરાજ ધૂંધ-
 ણીમણે અથવા મહાત્મા ધારમનાથ લોકોક્તિ અનુસાર એક વખત
 માંડવી તાલુકામાં આવેલા હાલનાં રાયણ ગામ પાસે આવેલી અસ-
 લની રિઆણ પટ્ટણની પાદરે ધૂણી લગાવીને બેઠા હતા. એમનો
 એલો ગામમાંથી બિશ્વા માગી લાવે, અને શુરને જમાડીને પોતે જમે.
 વખત જતાં ગામના લોકોનાં હૃદય કઠોર થતાં ગયાં, અને એલાને
 બિશ્વા મળતી બંધ થવા લાગી, એલો નિચારમાં પડ્યો. આખરે
 તેણે એક નવો રસ્તો ચઢણ કર્યો. તે રોજ જંગલમાંથી લાકડાં કાપી
 લાવે, અને તે વેચી, તેનો હોટ લઈ, એક બાઈ પાસે રોટલા તૈયાર
 કરાવીને પોતાનું અને પોતાના શરતું પોપણ કરે. એક દિવસ લાક-
 ડાનો ભારો ઉપડતાં એલાને માથામાં વાગ્યું, અને જખમ પાકતાં
 તેમાં કીડા પડ્યા. છતાં એલાએ પોતાનો એજ કાર્પકમ ચાલુ રાખ્યો.
 એક વખત એલો બોધમાં સૂતો હતો, એટલામાં અગણે તેના મસ્તક
 પરતું વસ્ત્ર સરી જતાં, જખમ પર શુરની દ્રષ્ટિ પડી. શુરે તેનું કાર-
 ણ પૂછ્યું અને એલાએ સઘળી વસ્તુસ્થિતિ શુર પાસે વ્યક્ત કરી દીધી.
 ગામની નિર્ઘયતાની કથા સાંભળીને શુરના હૃદયમાં ક્રોધનો કારભો
 જવાળાસુખી નાગી બહ્યો. તેણે રિઆણપટ્ટણને પોતાના શાપથી
 લારમીભૂત બનાવી દેવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. પેલી બાઈ જે આજ
 લગી આ શુર-એલાના રોટલા ઘડી આપતી, તેને તેજ વખતે ત્યાંથી

આત્મા જવા અને પાછું વાળીને ન જોવાની ચેતવણી આપી* આ મહા દોષાયમાન યોગીરાજે ‘પટ્ટણ સત્ર હટ્ટણ’ નો પ્રત્યક્ષારી મંત્ર કુંદી લીધો. મહાત્મા ધૂધળીમત્તના દોષાગ્નિમાં એક રિઆણુપટ્ટણને બદલે ચોર્યાગ્રી પટ્ટણ હોમાઈ ગયાં.

આ અતિ ધોર પાતકનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા ધોરમનાથજી ત્યાંથી આવતા થયા જે ચાર સ્થળ તપામી આજરે તેમણે ધીણાધરનો હુંગર પસંદ કરીને તેના પર તપ માટે ચડવા માંડ્યું. યોગીરાજના ભયાનક સ્વરૂપથી ધીણાધર ધૂગવા લાગ્યો. આ જોઇ યોગીના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળ્યા, કે “દોંડીઆ ! ધીરો ધર ! ધીરો ધર !” x યોગીનાં આ વચનથી ધીણાધર સ્થિર થયો અને ધોરમનાથજીએ તેની ટોચે જઈને અવળે મસ્તકે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા આદરી લીધી. આ તપશ્ચર્યા તેમણે બાર વર્ષ લગી ચલાવી. આ સમય દરમિયાન અરવ ગામની દેવલગાઈ નામની એક ચારણી ધોરમનાથજીને દર-રોજ સવારે દૂધનો એક કળશીયો પહોંચાડતી તપશ્ચર્યા સંપૂર્ણ થતાં ધોરમનાથજીએ જે બાઈને કંઈક માગી લેવાની આજ્ઞા કરી. બાઈને સંતતિની જોડ હતી આથી તેણે ચોર માટીની પેતાની અભિલાષા મહાત્મા પાસે વ્યક્ત કરી.

યોગીએ ધ્યાનસ્થ થઈને વિચાર કયો, તો તેને જોવામાં આવ્યું, કે જે બાઈના ભાગ્યમાં પુત્ર-પ્રાપ્તિનું મુખ લખેલું નથી. છતાં જે બાઈનું ચરેલું યજ્ઞ દોષ પણ પ્રકારે વાળી આપવું જોઈએ એમ વિચારી, જે યોગીએ પોતે પેટી બાઈને ત્યાં જંગમ લેવાનો નીર-ધાર કરી લીધો. બાઈના મનનું હુંખ ફર ફરવા યોગીએ તેને ત્યાં પુત્ર પ્રાપ્તિ થવાની ખાતરી આપી. અને સાથે સાથે જે પુત્રનાં લગ્ન ન કરવાની બાઈને ચેતવણી આપીને મહાત્મા ધોરમનાથજીએ ત્યાર-પછી તરતજ સમાધિ ખાણ કરી લીધી.

યોગ્ય સમયે ચારણી દેવલગાઈને ત્યાં દેવમૂર્તિ સમા એક બા

* કહેવાય છે કે આ બાઈએ જતાં જતાં પાછળ નજર કરી, અને તે પેતાના પુત્ર સદીત ત્યાંજ પત્યરત્ન બની ગઈ.

x ધીણાધર નામ પડવાનું કારણ પણ એજ છે એમ કહેવાય છે. જે હુંગર પર આજ પણ દોઢ જોડ સદેહ રાવા જોવામાં આવે છે.

જકનો જન્મ થયો. ચારણ પતિ-પત્નીના આનંદનો અવધિ થયો. આ બાળકને સૌ રાવળના નામથી ઓળખવા લાગ્યા.

વખત જતાં રાવળ બાળક મટી મોટો થયો અને દરરોજ પોતાના ઘરનાં દોર ચારવા જવા લાગ્યો. હવે રાવળનાં માતા-પિતાના હૃદયમાં તેને પરણાવવાના કોડ જગવા લાગ્યા. પુત્ર-હૃદયનો લહાવો લેવાની હોંસમાં મહાત્માનું વચન ભૂલી જવાયું, અને રાવળનું સગપણ એજ ગામના એક ચારણની નવયૌવના કુમારી સાથે કરી નાખવામાં આવ્યું. આ વાતની જ્યારે રાવળને જાણ થઈ, ત્યારે તેના હૃદયને સખત આઘાત લાગ્યો. સાંજે જ્યારે તે દોર ચારીને પાછો ફરતો હતો, ત્યારે ગામની પાહરે આવેલા કુવા પર એજ ચારણ-કન્યા પાણી ભરી રહી હતી. તે પોતાના લાવિષ્કારને નિહાળીને શરમથી નીચું જોઈ રહી આ દૃશ્યે રાવળના હૃદયમાં વિશેષ દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું. ચારણ કુમારિકાના મનને જમ લાંગી નાખવા રાવળ એકદમ કુવાકાંઠે ગયો અને બોલી બિચ્ચો, “બહેન! હેલ ઉપડાવું કે?”

રાવળનાં ઉપરોક્ત વચનો શ્રવણ કરીને ચારણ-ગાળાનું હૃદય જાણે ઠરી ગયું. તેને જમીનની અંદર પેસી જવાનું મન થયું. તે ઉંચું જુએ ત્યાર પહેલાં તો રાવળ ત્યાંથી અવોપ થઈ ગયો હતો. તે પોતાનાં મા-બાપને ચેતવણી આપવાની પણ દરકાર ન કરતાં ત્યાંથી ત્વરિત ગતિએ માર્ગ કાપવા લાગ્યો અને હાલના ગુંદિયાળી ગામની દક્ષિણે આવેલા દેવરાજ ધત્તના* ગામે આવી પહોંચ્યો. અહીં આવી તે દેવરાજ ધત્તનાં ઘોડાં ચારવાની કામગીરી ઉપર રહ્યો. ઘોડાઓ ઉપર રાવળને અત્યંત પ્રેમ હોવાથી તેને આ કામગીરી મળી ગમી ગઈ. તે સવારથી સાંજ સુધી ઘોડાં ચારતો જંગલમાંજ આનંદ અનુભવવા લાગ્યો.

એક વખત દેવરાજ ધત્તને ત્યાં કંઈક અવસર જેવું હોવાથી રાવળ માટે ખાવાનું મોકલવાનું રહી ગયું. જ્યારે દેવરાજ ધત્તને આ વાતની જાણ થઈ, ત્યારે તેને મળી દીલગીરી થઈ. તે પોતે

* રાંડોડ રાજપૂતોની એક શાખા. ગુંદિયાળીની દક્ષિણે આજ પણ ‘દેરાજ તરાધ’ નામની એક તળાવડી અને ખીચ પણ કેટલીક દેવરાજ ધત્તના વખતની નિશાનીઓ જોવામાં આવે છે.

રાવળનો 'ભતાર' લઈ મારતે ઘોડે તેની પાસે પહોંચી ગયો. આ વખતે એક અદ્ભુત દ્રશ્ય તેની દૃષ્ટિએ ચડ્યું. દિવસનો ત્રીજો પ્રકર પીતી જવા આવેલો હતો છતાં જે ઝાડ નીચે રાવળ સૂતેલો હતો તેનો પડછાયો જરા પણ ખસ્યા વગર રાવળ પર છાંયડો કરી રહ્યો હતો. આ અપૂર્વ અમત્કાર જોઈને દેવરાજ ધવઃઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને રાવળના પગ દાખવા બેસી ગયો. રાવળે આંખ ઉઘાડી કે તરતજ પડછાયો પાછો પોતાના સ્થાનકે ચાલ્યો ગયો. દેવરાજ ધવ આજ દિવસ લગીની પોતાની અજ્ઞાનતા માટે ક્ષમા માગવા લાગ્યો. આ અમત્કારી ચારણકુમાર તે દિવસથી રાવળપીરના માનવંતા નામથી પ્રખ્યાત થયો.

દેવરાજ ધવને બે રાણીઓ હતી. પરંતુ તેને ત્યાં પુત્રની ખોટ હતી. આથી દેવરાજ રાવળ પીર પાસે હાથ જોડીને પુત્ર-પ્રાપ્તિની ચાચના કરવા લાગ્યો. રાવળ પીરે તેને તેની બંને રાણીઓ પાસેથી એકએક દૂધનો કળશીયો લઈ આવવાની આજ્ઞા કરી. પીરની આજ્ઞા મુજબ દેવરાજ બે કળશીયા દૂધના તેમની પાસે લઈ આવ્યો. મોટી રાણીએ કળશીયામાં ચોકખું દૂધ આપેલું હતું. પરંતુ નાની રાણીએ દૂધમાં ઘોટા પાણીનો ભેગ કર્યો હતો. રાવળ પીરે દેવરાજ ધવને તે બંને કળશીયા પાછા લઈ જઈ તેમાંનું દૂધ બંને રાણીઓને પીવડાવવાની આજ્ઞા કરી, અને તેથી તે બંને રાણીઓને ત્યાં એક એક પુત્રનો જન્મ થયે એમ પણ જણાવ્યું. વિશેષમાં તેમણે કહ્યું, કે નાની રાણીએ દૂધમાં પાણીનો ભેગ કરેલો હોવાથી તેનો કુંવર કપટી સ્વભાવનો થયે અને તેને લીધે તમારે આ ભૂમિનો ત્યાગ કરવો પડશે.

દેવરાજ ધવ રાવળ પીરનું ફરમાન શિર પર ચડાવી ત્યાંથી ચાલતો થયો. યોગ્ય સમયે તેની બંને રાણીઓને ત્યાં એક એક કુંવરનો જન્મ થયો. આગળ જતાં રાવળ પીરનું વચન સત્યાર્થે નીવડ્યું. વીંજણના હાણા અન્નદાના વીરકુમાર હાણા મહેરામણુ-લએ આ ધવ લોકોને અહીંથી હાંકી કાઢ્યા અને આ પ્રદેશનો કબજો તેણે પોતાના હસ્તમાં લીધો.

રાવળ પીરે લોકોપકારનું એક બીજું મહાન કાર્ય કરેલું કહેવાય છે. એ અરસામાં આ પ્રદેશમાં રોષ લોકોનું અતિ પરિવળ

હતું. શેખ લોકો પોતાની પંજડી ઉવરાવતા, અને એવા બીજા અનેક લાગાઓ તેમણે વસ્તી પર બેસાડેલા હતા. લોકો આ શેખોના બુદ્ધિમાટથી કાયર થઈ ગયા હતા. પરંતુ તેમને કોઈ પહોંચી વળે તેમ ન હોવાથી, સૌ કોઈ આ બુદ્ધિમંત્રીને મોઢે સહન કરતા જતા હતા. એ ઉપરાંત આ શેખો ઘર દીક વારા પ્રમાણે એક એક માણસ બળિદાન માટે લેતા હતા. એક વખત એક કુંભારણુ ડોસીના દીકરાનો વારો આવ્યો. ડોસીનો એકનો એક દીકરો હતો. આજે તે શેખ લોકોના બળિદાન તરીકે હોમાઈ જવાનો હોવાથી ડોસીની હૃદય-અ-થાનો પાર ન હતો. તે સવારથી જ રૂદન કરવા લાગી હતી. જ્યારે રાવળ પીરને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેમણે ડોસીને ત્યાં આવી તેને હિલાસો આપ્યો, અને તેના દીકરાને બદલે શેખોના બળિદાન તરીકે પોતે જવાની કબજાત આપી.

મધરાત થતાં હોકરાને લઈ જવા શેખો આવી પહોંચ્યા. રાવળ પીર તેમની સાથે ચાલવા લાગ્યા. બધા દરિયા કિનારે આવતાં શેખોએ રાવળ પીરને ઇશ્તદેવ સંભારી લેવાની સૂચના કરી.

શેખ લોકોના ત્રાસમાંથી વસ્તીને ઉગ્રારી લેવાની રાવળ પીરની પ્રબળ ઇચ્છા હતી. તેમણે પોતાની આત્મશક્તિના અજબ અમ-લકારોથી શેખ લોકોને એવા સપડાવી લીધા, કે તેમને પોતાનો જીવ બચાવવો ભારે થઈ પડ્યો. તેઓ રાવળ પીરને પગે પડી તેમની ક્ષમા-ચામના કરવા લાગ્યા.

રાવળ પીરે તેમને કહ્યું, કે તમે તો મરવાને જ લાયક છો. આજ દિવસ સુધીમાં તમે હજારો નિર્દોષ માનવીઓના જાન લીધા છે. માટે તમને બચાવવા એ ધર્મ વિરૂદ્ધ છે. માત્ર એક જ શરતે તમે બચી શકો, કે આજથી તમારે એક પણ માણસનો લોગ લેવો નહિ.

શેખોએ રાવળ પીરની શરત તરત જ કબજા કરી. તેની નિશાની તરીકે રાવળ પીરે તેમને એક દાગો આપ્યો, જે હાલ તેઓ માથે બાંધે છે એક શેરી આપી, જે ગળામાં પહેરે છે. એક જ બાજુએ આમડું મોઢેલું ડેક નામનું વાજિંજ વગાડવાની તેમને આજ્ઞા કરી, જે વગાડતા વગાડતા તેમના વંશજો આજ પણ ફરે છે અને બીજા

માગી પોતાનું શુજરાન ચલાવે છે. એ ઉપરાંત લોકોને તેઓ સ્પર્શ, પણ ન કરી શકે એ ઉદ્દેશથી રાવળપીરે તેમને લીખ પણ હાથમાં ન લેતાં લુગડાના છેડા પર લેવાનું ફરમાન કર્યું, જે આ રીતે લોકો આજ પણ પાળી રહ્યા છે *

†

જે ચારણ-કન્યા સાથે રાવળપીરનું સગપણ થયેલું હતું તેનું નામ શુંદલ હતું. શુંદલદેવી પણ સતિ હતી રાવળપીરના આત્મા બન્યા પછી આ બાધએ બીજા કોઇ સાથે પોતાનાં લગ્ન કરવાની પોતાના માવિત્રોને ચોકબી ના ઠહી દીધી તેણે પોતાનું જીવન કૌમાર્યવ્રતમાંજ પરિપૂર્ણ કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. જ્યારે આ બાધને રાવળપીરના રહેઠાણની બધું થઈ, ત્યારે તે પોતાના ભાઈ નારાણ ચારણ સાથે પીર પાસે આવવા નીકળી.

રાવળપીરને આ વાતની ખબર પડતાં તેમના હૃદયને સંકોચ થવા લાગ્યો. એ બાધ તેમની પાસે આવી પહોંચે, ત્યાર પહેલાંજ તેમણે સંસાર સાથેના પોતાનો સબંધ ત્યાગીને સમાધિ લઈ લીધી.

રાવળપીરે સમાધિ લીધાની બાધને ખબર પડનાં તેને પણ સત ચક્ર્યું, અને ચિત્તા ખડકાવી તેણે અગ્નિસ્નાન કર્યું.

સતિ શુંદલના નામ પરથી ત્યાં જે ગામ વસાવવામાં આવ્યું, તેનું નામ શુંદિયાળી રાખવામાં આવ્યું. અને તેના ભાઈ નારાણના નામ પરથી ત્યાં એક વિશાળ તળાવ ખોદાવવામાં આવ્યું. તેનું નામ નારાણસર રાખવામાં આવ્યું.*

* શુંદિયાળીમાં આજ પણ એક જર્ણ ખડે જેનું મોટા રોખનું સ્થાનક પડીભગિની દાસતમાં લેવામાં આવે છે.

* શુંદિયાળીનું દાહનું તળાવ નાનું કરી લેવામાં આવેલ છે. શુંદલ દેવીનું દહેરું શુંદિયાળીની ખૂર્ચે નજદીકમાંજ આવેલ છે. વૈશાખ સુદ ૭ ના દિવસે ત્યાં મેળો ભરાય છે. રાવળપીરનું ધ્યાનક શુંદિયાળીની નૈઋત્યે ત્રણેક માઇલ પર આવેલ છે. ચારણ વડ અમાસના દિવસે ત્યાં મેળો મેળો ભરાય છે. રાવળપીર ન્યાં થોડા ચારતા, એ આખો વનસમે દેવગજ ધણ તરફથી પીરને આપવામાં આવેલ છે.

(૧૭)

હાલો મહેરામણી.

કચ્છ-વીંઝાણમાં ૨૧ સમયે જામ હરધોળના કુમાર તે જામ રાવળના કોકા અજાણને અમલ હતો. વીંઝાણમાં અજાણએ પોતાના નામ પરથી અજાસર નામે તળાવ હમણાંજ બંધાવીને તૈયાર કરાવેલું હતું. અજાણ પાંસે સૂમરા અને હીંગોરાતું મોટું લશ્કર હતું. સૂમરાઓ આ વખતે અર્ધ હિંદુ અને અર્ધ મુસલમાન એવી અર્ધદગ્ધ અવસ્થામાં હતા જ્યારે હીંગોરાઓએ ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરી લીધેલો હતો. અજાસર તળાવ એ વખતે નવું તૈયાર થયેલું હોવાથી જામના ઘણા લોકો દરરોજ સવારે દાતણ-પાણીને માટે અહીંજ આવતા !

એક વખત અજાણના કુંવર રાયધરજી પણ સવારમાં પોતાના માણસો સાથે અજાસર તળાવ પર આવ્યા. હીંગોરા લોકો દાતણ કરીને તેને ખીજ દિવસ માટે તળાવની પાળ પર ખોદી રાખતા. આથી કુમાર રાયધરજીએ તેમને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. હીંગોરાઓએ પોતાનું ધાર્મિક કારણ જણાવતાં કહ્યું, કે જ્યારે કથામતનો દિવસ આવશે, ત્યારે એ દાતણોમાંથી વિદ્યા જેવી વાસ નીકળવા માંડશે. આ સાંભળીને કુમાર રાયધરજીને હીંગોરા લોકોની મશ્કરી કરવાની ઈચ્છા થઈ, તેણે ખીજ દિવસે પોતાના ખવાસને કહીને ખતેલા બધા દાતણોને વહેલી સવારે વિદ્યાનો સ્પર્શ કરાવીને પાછાં જેમનાં તેમ રખાવી દીધાં.

હીંગોરા લોકો જ્યારે દાતણ કરવા તળાવ પર આવ્યા, ત્યારે દાતણોને ઠોઠએ ઇરાદાપૂર્વક બગાડેલા જોઈને તેમની ધાર્મિક લાગણી એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગઈ, તપાસ કરતાં જ્યારે તેમને માલમ પડ્યું, કે એ મશ્કરી કરનાર અજાણનો કુમાર રાયધરજી છે, ત્યારે તેમને વધુ ગુસ્સો ચલ્યો. ધાર્મિક ઝનૂનથી ઉશ્કેરાઈ ગયેલા હીંગોરાઓએ આ મશ્કરીનો ખદલો વાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ લોકો સઘળા એકઠા થઈ ગયા અને તેજ દિવસે વીંઝાણનો ત્યાગ કરીને સાહેબજીના કુંવર જસાણ પાસે ભુજ આવી પહોંચ્યા જસાણને વીંઝાણ

અપાવવાની લાલચ આપીને તેમણે પોતાની સાથે ચાલવા તેમને તૈયાર કર્યા.

આ વખતે રાઓશ્રી જેંગારજી મોરબી હોવાથી જસાણને વીંઝાણ પડાવી લેવાનો લોભ જાણ્યો. તે હાંગિરાઓને સાથે લઈને પોતાની મોટી ફેજ સાથે વીંઝાણ પર ચડી આવ્યા.

હાંગિરા જતાં અમલજીનું લશ્કરી બળ ઘટી ગયેલું હોવાથી તેણે વિચાર્યું, કે જસાણના વિશાળ સૈન્ય પર કોઈ પણ રીતે વિજય મેળવી શકાય તેમ નથી એક તરફ તેની રાણીના પેટમાં પૂરા માસનો ગલ* હતો, અને બીજી તરફ જમોજી મોટી ફેજ સાથે ચડી આવેલો હોવાથી હવે ક્યો રસ્તો બહણ કરવો તેને માટે અમલજીને વિચાર થઈ પડ્યો આખરે તેણે ખર્ચ કરણ જણાવી જસાણ પાસે બે માસમાં વીંઝાણ છોડી જવાની મહેતલ માગી.

આ વખતે જસાણને એક જ્યોતિપીએ કહ્યું, કે જો અમલજીની રાણીને અહીં વીંઝાણમાં પુત્ર-પ્રસવ થયે, તો વીંઝાણમાં તેનો પગ કોઈ પણ ઉપાયે કહાડી શકાયે નહિ જસાણને આ જ્યોતિપી પર પુરેપુરો વિશ્વાસ હતો. તેણે અમલજીની બે માસની મહેતલને અસ્વીકાર કરતાં તેજ વખતે વીંઝાણ છોડી જવાનું સખ્ત ફરમાન કર્યું. અમલજીની સ્થિતિ હવે કંડેડી બની ગયેલી હોવાથી તે પોતાની આવશ્યક સાધન-સામગ્રી સાથે સૂમરા સૈનિકો સહિત વીંઝાણનો ત્યાગ કરીને વાઘી નીકળ્યો.

વીંઝાણથી દૂર બે ત્રણ માઈલ પર આવીનેજ તેણે પોતાની ધાવણી નાખી ત્યાં અમલજીની રાણીને પેટે એક પ્રતાપી પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ મહેરામણજી રાખવામાં આવ્યું x

થોડા દિવસ પછી અમલજી પોતાના સૈન્ય સાથે ત્યાંથી ચાલતા થયા અને કચ્છમાંડવી પાસે સળાયા ગામે આવીને સુકામ કર્યું. આ પ્રદેશમાં એ વખતે ધવ રાજપૂતોની સત્તા હતી અમલજીએ ધીમે ધીમે એ લોકોને મારી હટાવીને સળાયા, મન્ડા, ગુદિયાની

x જે વખતે મહેરામણજીનો જન્મ થયો હતો, તે સમય આજ પણ મહેરામણ મોરી (ટેકરી) નામે ઓળખાય છે.

આદિ ગામે પોતાના કબજામાં લઈ લીધાં અને પોતાનું મુખ્ય સ્થાન શુદ્ધિયાળી રાખ્યું. આમ આ પ્રદેશ પર પોતાની સત્તા સારી પેઠે જમાવી લીધા બાદ થોડા સમયમાં અમલનો સ્વર્ગવાસ થયો.

અમલના અવસાન પછી સદ્ગણી સત્તા તેમના કુવરો રાય-ધરજી અને મહેરામણીના હાથમાં આવી. મહેરામણી પણ હવે સુવાનીમાં આવેલા હોવાથી તેઓ રાયધરજીને દરેક કાર્યમાં મદદ કરી રહ્યા હતા. એક દિવસ સૂર્યોદય થઈ જતાં છતાં રાયધરજીને ઊંઘતા જોઈને તેમની માતાએ કહ્યું, કે “ભાઈ, જો અત્યાર લગી ઊંઘતા રહેશો, તો તમારા જાણ મહેરામણી તમને શુદ્ધિયાળીનો આસ ખાવા દેશે નહિ.”

રાયધરજીની માતાના આ શબ્દો મહેરામણીના કાન પર પડ્યા. તેમને માહું લાગ્યું. તેઓ પોતાના માણસો સાથે શુદ્ધિયાળી છોડીને આલી નીકળ્યા.

કચ્છ-ભદ્રેસરમાં આ વખતે જામ રાવળનું યાજ્ઞ માત્ર નામ-નુંજ હતું. અહીં આવીને મહેરામણીએ પોતાની સત્તા જમાવી લીધી તેમણે ભદ્રેસર, લૂગી આદિ પ્રદેશો પોતાના કબજામાં લઈ લીધા. મહેરામણી એક બુદ્ધિયાળી અને પરાક્રમી પુરૂષ હોવાથી તેમની દિન પ્રતિદિન ચડતી કળા થતા લાગી. આરે તરફ તેમની કીર્તિનાં શુભગાન થતા લાગ્યાં. મહેરામણીને યોદ્ધ કુવરો થયા. તેમાં સૌથી મોટા કુંગરજી અને તેથી નાના ભોજરાજજી હતા.

હોહો—ભદ્રેસર ભડાં, ખત્રીયાંરી ખાણ,

કુંગર-ભોજ જનમિયા, મીઠાં સર મહેરાણ.

ભાવાર્થ—દાત્રિયોની ખાણ સમાન ભદ્રેસર એક મહાન નગરી છે. ત્યાં મીઠાં મરોવર સમાન મહેરામણીને ત્યાં કુંગરજી અને ભોજરાજજી કુવરો જન્મ્યા.

આ વખતે જાત્રેરાજ રાયચંગજીએ હાજરદની ગાદી પરથી રાજ ચંદ્રસંગજીને ઉઠાડીને હાજરદની રાજ્યસત્તા ફરી પોતાના હસ્તમાં લઈ લીધી હતી. આથી રાજ ચંદ્રસંગજી રાઓશ્રી જેંગારજીની મદદ માટે ભુજ આવ્યા. હાજરદની ગાદી પર રાયચંગજી પુનઃ સ્થાપિત થવાના સમાચાર મળતાંજ રાઓશ્રી જેંગારજીના હૃદયમાં

સાહેબજીનું પ્રેર ફરીથી જાગૃત થયું હતું. તેમણે રાયસંગજીને મારીને હજાવદની ગાદી પર અંદરસંગજીને બેસાડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. આ કાર્યને માટે હજાવદ ચડી જવા તેમણે કચ્છના સઘળા જાગીરદારોને બોલાવવા માંડ્યા પરંતુ ઝાલા રાયસંગજી સામે બાધ લીધી એ સિંહના મ્હોમાં માથું નાખવા જેવું સુરકેલ કાર્ય હોવાથી કોઈએ પણ હિંમત કરી નહિ. આમ જ્યારે કચ્છકાની ઉજ્જવળ કીર્તિ પર કલંક લાગવાનો વખત આવી પહોંચ્યો, ત્યારે બદ્રેસરના હાલા મહેરામણજી છાતી ઠોકીને આગળ આવ્યા અને રાયસંગજીનો નાશ કરી કચ્છનું પાણી રાખવાનું તેમણે રાઓશ્રીને વચન આપ્યું. મહેરામણજીની આ અતૂલ હિંમત જોઈને રાઓશ્રીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. મહેરામણજીએ થોડાજ સમયમાં પોતાની સઘળી તૈયારી કરી લીધી અને અંદરસંગજીને સાથે લઈને તે મોટી ફોજ સાથે હજાવદ પર ચડી ગયા.

મહેરામણજીને ચડી આવેલા જોઈને રાયસંગજી પણ પોતાના સૈન્ય સાથે રણમયદાનમાં આવી પહોંચ્યો. ઉભય ફોજનો ભેટો થતાં જ રણસંઘામ શરૂ થયો. તત્તારો અમકવા લાગી અને પક્ષના સૈનિકો વચ્ચે પૂર જોસથી કાપાકાપી ચાલવા લાગી મહેરામણજી અને રાયસંગજી પણ ઢંઢયુદ્ધ માટે તૈયાર થયા. બંને બહાદુર યોદ્ધાઓ એકબીજાને મ્હાત કરવાને રણભૂમિમા ધૂમવા લાગ્યા. રાયસંગજીએ પોતાની સઘળી શક્તિ એકત્ર કરીને મહેરામણજી પર તત્તારનો પ્રહાર કર્યો પરંતુ મહેરામણજી કંઈ અફસુત વાલાકીથી રાયસંગજીનો ધા ચુકાવી ગયા અને તેના પર પોતાની સાંગનો એવો ધા કયો, કે તે સાંગ રાયસંગજીને અને તેના ઘોડાને વીધીને જમીનમાં ખૂંચી ગઈ. આ અપૂર્વ દરય જોઈને કચ્છી સૈન્યમાં હર્ષના પોકારોની ગર્જના થવા લાગી અને રાયસંગજીની ફોજમાં ભંગાણ પડ્યું. ઝાલા રાજનું સૈન્ય વેર-વિખેર થઈ ગયું. મહેરામણજી વિજયધ્વજ ફરકાવતા ક્તેહના રક્ષા સાથે હજાવદના દરવાજામા દાખલ થયા.

હોહો—હોળી હજાવદ માંય, હાલે શ્રીફળ લોભિયા;

નિજય-નાદ વગ્તાય, હાલો મહેરામણ તણો.

ભાનાર્થ—દાવ-માં હોળી હતી તેમા હાલ મહેરામણજીએ શ્રીફળનો લોભ કયો. મહેરામણજીના વિજયનો ના અરે તરફ ગઈ રહ્યો.

હજવડના વિજય પછી મહેરામણીની કીર્તિ દેશવિદેશમાં ગવાવા લાગી. મહેરામણીની સત્તા દિન પ્રતિદિન વધુને વધુ જાગતી જતી હતી. આમ કેટલોક સમય વ્યતીત થઈ જવા પછી કાઠિયાવાડમાં ભૂયરમોરીનું* ભયાનક યુદ્ધ જાગી ઊઠ્યું. જામનગરની ગાદી ઉપર આ વખતે જામ સત્તાજીનો અમલ હતો. જામ સત્તાજી એક વીરપુરુષ હતા. તેમને નમાવવા આવેલી અકબર પાદશાહની ફ્રોજની તોપો અને નેગનિશાન ઝડપી લઈને શાહી સૈન્યને તેમણે જબરી શિકસ્ત આપી હતી. આ પરાજયથી ઉશ્કેરાઈને અકબર પાદશાહે દક્ષિણ, ગુજરાત, અને ગંગાજના સુખા આજમ, દોકો અને બાબીને અડી લાખની જંગી ફ્રોજથી જામ સત્તાજીનું અભિમાન ઉતારવા અને જામનગર સર કરવા મોકલાવ્યા. આ વખતે જામ સત્તાજીની મદદમાં ભદ્રેસરથી હાલા મહેરામણી પોતાના ચૈત્ર કુંવરો સાથે ચડી નીકળ્યા. શસ્ત્રાસ્ત્ર સજ્જ થઈને ભૂયરમોરીના યુદ્ધ માટે ચડી જતા વીર મહેરામણીનું અદ્ભુત ક્ષાત્રતેજ નિહાળીને એક ચારણ બોલી ઊઠ્યો:—

હુહો—હાલો હલે મેર હલે, ધરા ન ઝહલે ભાર;
ધીરે હગ હાતાર! રખે ફરંભ કચરિયું થિયે.

ભાવાર્થ—જણે મેર પર્વત ડાલનો હોય, એવા હાલા મહેરામણીના આજવાથી ધરણી ભાર ઝીલી ચકતી નથી. હે હાતાર! તું ધીરે ધીરે હગલું મૂક. રખેને પૃથ્વીને ધારણ કરી રાખનાર કચરો તારા આજવાથી કચરાઈ જાય!

ભૂયરમોરીના યુદ્ધમાં પહોંચી જઈને ત્યાં મહેરામણીએ અદ્ભુત પરાક્રમ દાખવ્યું. ત્યો સામી છાતીએ લડનાં પોતાના ચૈત્રે કુંવરો સહિત એ મહાન રણયુદ્ધમાં હસતે ગુળડે હોમાઈ ગયા. હાલા મહેરામણી પોતાના અતૂલ બાહુમળથી પોતાનું નામ 'વાવચ્યંદ્ર દિવાકરો' અમર કરી ગયા છે.

જામ સત્તાજીના કુંવર અજોજ જેમનાં તરતમાં જ લગ્ન થવાનાં

* પ્રોજની નજીક ભૂયરા રજારીનું ધણ જે ધાર પર બેસતું, તે ધાર ભૂયરમોરીના નામથી ઝાળખાય છે. ભૂયરમોરીના યુદ્ધ પહેલાં આ રથજે રાત્રિના સમયે અનેક વિચિત્ર પ્રકારનાં પક્ષીઓ યુદ્ધની આગાહીની નિશાની તરીકે લાપંકર વાણીનો ઉચ્ચાર કરી રહ્યાં હતાં એમ કહેવાય છે.

રૂપક.

૧. કાચ-કુંવર રો વાદ કરો મત, ઝાલો નવ ઝૂંઝાર હુવો;
સાહેબ સોં સંચામ, ખેલતે, ખત્રી તજે ને પત્ર લિયો. ૧
સાહેબ-ઝાલો દોય ન સરખા, એક અમરૂં ને એક અસરૂં;
સાહેબ સોં રણખેત્ર રમતે, ખાંધે લેગી લિયો ખપર. ૨
સૂરો હોય સરગ નોં પોતો, ગઢ લગ રાજ કરણ ગયો;
કાચ કુંવર સંગ કલહુતે, ખપર ચીમટો હાથ કિયો. ૩
સાચ મુખન કહે વડાં કવેશર, હેંક પારખો જગત હુવો;
સાહેબ સરગ ગયો અપહરમું, માનાઉતર લીખ માગતો મુખો. ૪

કચ્છી કવિની આ કળાયુક્ત શીત્ર કવિતા સાંભળીને રાઓશ્રી-
ના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે આ ચારણ કવિને તેજ વખ-
તે એક ટીમતી પોશાક અને ઘોડાની નવાજેશ કરી અને પેલા
ઝાંલાવાડી કવિને પણ દાન-માનથી સંતુષ્ટ કરી વિદાય કર્યો.

(૧૬)

આમર સાખાનું બહારવટું.

આમર હરધોળજી અને રાયબજી વચ્ચેની લડાઈમાં હરધોળ-
જીના મૃત્યુ પછી તેના ભત્રીજા લાખા તથા કુટુંબે રાઓશ્રી સામે
બળ બાંધવામાં સાર નથી એમ વિચારીને પોતાનું વેર જતું કર્યું.
તેમણે રાઓશ્રીને આશ્રયે આવીને તેમની ધમા માગી. રાઓશ્રી
ખેંગારજીએ પણ મોટા મનથી તેમનો વાંક માફ કર્યો અને તેમને
હદર-નિર્વાહ માટે ગ્રામમાં ગળપાદર આદિ ચાર ગામો આપીને
પોતાની પામે રાખ્યા. કચ્છમાં વગી પાછી એકવાર શાન્તિની સ્થા-
પના થઈ ગઈ.

આમ દેટલોક સમય શાન્તિમાં પસાર થયા પછી એક વખત
કચેરીમાં રણસંચામની કંઈક વાત નીકળતાં રાઓશ્રી બોલ્યા, કે

૧ કચીવટ. ૨ સિદ્ધપાત્ર. ૩ દેવતા. ૪ અમરૂ. ૫ માનગિંહજીનો
વંશજ.

“હાલમાં ઉતાવળે લેકો બંધાવનાર કોઈ ન હોવાથી, છોકરાઓ રણનો ખેલ પણ ભૂલી જશે.” રાઓશ્રીના આ શબ્દો સાંભળીને કચેરીમાં બેઠેલા એક ચારણનું હૃદય ઉશ્કેરાઈ ગયું. તેણે પાસે બેઠેલા લાખા આમરને પાનો ચડાવવા તેને મહેલું મારતાં કહ્યું, કે—

દુહો—લાખા મરાયે હરધોળ, તું જિયો ન જિયો,

પાણે ઉજાય પિંદએ, હથેસેં દીયો.

લાવાર્થ—હે લાખા આમર! તું તારા કાકા હરધોળનો નાશ કરાવીને જીવ્યો તે ન જીવવા સમાન છે. તેં એ દીવડાને તારે હાથેજ બાણે હાલવી નાખ્યો.

ચારણનું મહેલું સહન કરી શકે એવો લાખો આમર ન હતો. ચારણનાં વચનો શ્રવણ કરતાંજ તેનું વીર-હૃદય એકદમ ઉછળી ઊઠ્યું. અત્યાર લગી તેના હૈયામાં છુપાઈ રહેલું તેના કાકાનું વેર આજે એકાએક ભડકે થઈને બહારી ઊઠ્યું. અગ્નિનો એક તણખો જેમ આખી ગાંઠને સળગાવી દે, તેમ ચારણના મહેલાએ લાખા આમરના શેમેશોમમાં વેરનો અગ્નિ પ્રકટાવી દીધો. તેજ દાણે તે ‘સડાપ!’ દેતો ઉલો થઈ ગયો અને પોતાના ભાઈ કુલ આમર તરફ એક સૂચક દષ્ટિ દે દી, કચેરીને છેલ્લી સલામ કરીને ચાલેનો થયો. પોતાના ભાઈને જતો જોઈને, કુલ આમર પણ તેજ વખને તેની પાછળ ચાલ્યો. રાઓશ્રીએ તેમને તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં લાખો આમર જતાં જતાં બોલ્યો, કે તમોને ઉતાવળે લેકો બંધાવનાર જોઈએ છે, તો અમે પણ અમારાથી બની શક્યો તે કરી દેખાડશું. અને તમે પણ હવે ભુજનું ઢાંકણ તૈયાર કરી રાખજો. આમ કહી આ બંને ભાઈઓ સહસ્રાટ કરતા કચેરી બહાર નીકળી ગયા અને પોતાના માણસોને સાથે લઈને બહારવટાને પથે પડી ચૂક્યા.

કચ્છનું રણ ઉતરીને આમર લાખો તથા તેના ભાઈ સિંધ તરફ નીકળી ગયા પોતાના કુટુંબને સિંધમાં સુરક્ષિત સ્થળે રાખીને, આ બંને ભાઈઓ પાછા પોતાના માણસો સાથે રણ ઉતરીને ઘુનેરી આવ્યા અને ત્યાંથી રાઓશ્રીના પ્રદેશમાં એકસામટી લૂટકાટ ચલાવવા લાખા આમરે પોતાની અતૂટ બહાદુરી અને ચાલાકીથી ઘોરાજ સમયમાં આખા કચ્છમાં ત્રાહિ ત્રાહિ બોલાવી દીધી.

હતાં, તેમણે પીઠી ચોળેલે અંગે અતૂલ શૌર્ય દાખવીને, શત્રુ-સૈન્યનો ઘાણ કહાડી નાખ્યો અને આખરે વરમાળ ધારણ કરેલા વેશે જ તેમણે રણ-શૈયામાં સદાને માટે શયન કર્યું. તેમજ વઝીર જસો પણ સામી છાતીએ લડતાં આખરે રણસંઘ્રામમાં કામ આંખ્યો.

હુહો—ફિફ્ફ કારજ ફફ્ફેઆ, ધફ્ફ અસુર-સર ધાર,
તોણ કેણ તરાર, જીવ ન ધાણી જસા.

ભાવાર્થ—શત્રુઓનાં હથ્થ, કાળજાં, ધડ અને માથાં છુટાં પડીને તરફડવા લાગ્યાં. તોપણ હં જસાણાં! ઝડિની જેવી તારી તસ્વાર તૂટી યમ નહિ.

આ યુદ્ધમાં સેંકડો નાગાભાવાઓ તથા અનેક તુમેર ચારણો પણ પોતાની દેશશક્તિ બતાવતા અંતે કામ આંખ્યા.

ભૂચરમોરીનાં યુદ્ધમાં કચ્છથી એક દયાનાથ નામે યોગી ગયો હતો. રક્તની છોળો ઉછાળતી ખૂનખાર લડાઇ જોઇને દયાનાથના હોશકોશ ઉડી ગયા તેના પગ છૂટી જતાં તે મૂઠીઓ વાળીને નાસવા લાગ્યો. આ પ્રસંગે ચારણ કવિ કહે છે:—

હુહો—પતર પછાડે પટમેં, કુગેઓ દયાનાથ;
સામી ચિતો સાથ, કેર હલે તો કચ્છ કે ?

ભાવાર્થ—પોતાનું પાત્ર પૃથ્વી પર પટકી દઇને દયાનાથ ડગી ગયો તે કહે છે કે હે બેલીઓ! હવે કચ્છમાં કેણ આલે છે ?

હુહો—પિનીં ખેં પતરમેં, સે કક્કલ કોં મરેં ?
સામીએ અરથ સરેં, ત રજપૂત કેર રખેં ?

ભાવાર્થ—કાનોમાં કક્કલ પહેરવાવાળા અને પાત્રમાં ભીખ માગીને ખાવાવાળાઓ રણમાં કેમ મરે ? આધુઓથી કાર્ય સરતા હોય તો રાજપૂત કેણ રખે ?

દયાનાથના નાસવાની વાત કર્ણોપકર્ણ વિશ્રુત થઇ જતાં કોઇકે કહ્યું, કે હાલા મહેરામણજી ભૂચરમોરીના યુદ્ધમાંથી ભાગી છૂટ્યા. આ અફવા કાને આવતાં મહાબાહુ મહેરામણજીમાં રહેલા વીરત્વના પાણીને પીછાણનાર એક ચારણ કવિ બોલી બીક્યો:—

હુહો—પર પરા ધોય, ન કરે નિમ સેં વાયરો;
હાલેં ભારથ હોય, ત મેરામણ સાભત મરે.

ભાવાર્થ—૫૨ અને પાટા ધોઈને લીમડાથી વાપરો કરે, એ મહેરામણુ નહિ. હાલાઓ સુધે ચડે, તો મહેરામણુ ચોક્કસ તેમાં હોમાઈ જવા વગર રહે નહિ. અર્થાત્ તેઓ પાછો પગ ભરે નહિ.

(૧૮)

કોણ ચડે ?

ઝાલાવાળ રાયસંગળના મૃત્યુ પછી કેટલોક દાગ વ્યતીત થઈ જવા બાદ, એક વખત રાઓશ્રી ખેંગારજી બુજમાં ઠચેરી બરી ને બેઠા હતા. ત્યાં એક ઝાલાવાડી ચારણુ ફરતો ફરતો આવી ચઢ્યો. આ ચારણુ ઝાલાવંશનો યાચક હતો. તેણે સાહેબજી અને રાયસંગળની સરખામણીનું એક ચારણી છંદ રાઓશ્રી સમક્ષ સંભળાવવા માંડ્યું.

૩૫૬.

ખડ્ગ હાથ લે ખત્રીવટયું,^૧ ઈંદ્ર સલામે આખડેઆ;^૨
હુણવાર સરગમે દોએ, સાહેબ-રાસો સાંકલેઆ.^૩ ૧
કહેઝીરાક એથ એથ કહે અપજર, સુર કરે રાકેઆ ન સમાસ;
કાછ કુંવર ને રાસંગ રાણે, હુજે કિયો કલહ કવિલાસ. ૨
રણમદ્ધ રણજુંઝાર ઝગડેઆ, ભેધ કરે રાકેઆ ન બુઆ;
હેકાં રાસો-વીકો હુબેઆ, હેકાં સાહેબ-પયો હુવા. ૩
આધો આધ અપજર આવી, મુર-ગંધર્વ કિયા સમજાવ;
માનાઉત^૪ ને હામાઉત^૫, ઈંદ્રસલામે બેઠા આવ. ૪

ઝાલાવાડી ચારણુનું આ કાવ્ય કચ્છી ખમીર ધરાવતા એક ચારણુ કવિને રચ્યું નહિ. સાહેબજી અને રાયસંગળની આવી સરખામણી તેના અંતરમાં ખટકવા લાગી. તેના હૃદયમાંથી એક નવું કાવ્ય ઉછળી આવ્યું. વરતજ તે બાલી બિહ્યો:—

૧ કત્રીવટથી. ૨ લડી પડ્યા. ૩ લજા. ૪ માનસિંહજીનો વંશજ.
૫ હમીરજીનો વંશજ.

હુહો—ધુનેરીઆ ઘેડુ કરે, ઉભો ને આયે,
હને મથા હુથડા, લાખો ન લાયે,
અચો સે કાયે, ને ખેડે હેઠ ખેંગારને.

ભાવાર્થ—લાખો આમર ધુનેરીયા ઉતરીને નિરંતર કચ્છમાં જ ઉભો છે. ઘોડાના કાઠા પરથી તે પોતાના હાથ જાણે નીચેજ ઉતારતો નથી. તે કહે છે, કે જેઓ રાઓશ્રી ખેંગારજીના તાબેદાર હોય, તે સવળા મયદાનમાં આવી જાઓ !

આમર લાખાનો આવો અનહદ ત્રાસ જોઈને, રાઓશ્રી ખેંગારજીએ પોતાના માણસોને તૈયાર કરીને તેને શિક્ષિત આપવા રવાના કર્યા પણ આ ચાલાક વીર કોઈના હાથમાં આવતો નથી, તેમ કોઈને શ્વાસ વાળવા નેટલો સમય પણ આપતો નથી. રાઓશ્રીના પ્રદેશમાંથી મોટી મોટી આવેા હાડી જઈને, તે તેમને સિંધ તરફ ઊકારવા લાગ્યો લાખા આમરે ચારે તરફ પોતાના નામની એવી શેઠ બેસાડી દીધી, કે તેનું નામ માત્ર સામળતાંજ લોકો જાંઘમાંથી ઉઘડી ઊઠતા, કોઈની આંધોને જરા રેડી જતાં લોકો તરતજ તેને કહેતા, કે—

હુહો—વગ વેઆર મ વેસલા, ને આરિયેં ચિત્રાણું,
લાખે લોડાઉ જી, થલો પિયાણું,
સખર સિત્રાપું, વગ હણી વાહું કરે.

ભાવાર્થ—જો ચિત્રાણુમાં આવેા ચારવી હોય તો તેને જરા વાર પણ રેડી રાખ મા. કારણ કે લાખા લોડાઉ (આવેા હરી જનાર) ની એ પહેલીજ મજલ છે એ બળવાન વીર આવેાને ઉપાડીને તરત પંથે પડી જાય છે.

હુહો—હિન જોખાયતી બુઅમે, તું રેહા વગ મ વેઆર,
લાખો કિમને લોડસેં, ખોં ફુટધી પાર.

ભાવાર્થ—આ જોખમી સમયમા તુ આવેાને રેડી બેસાડ મા. કારણ કે વહેલી પડેડે જ મોટી આવેા હરી જતો લાખો આમર નજરે પડશે.

લાખાના ત્રાસથી લોકો ઘર બહાર નીકળતાં પણ ડરવા લાગ્યા.

હુહો—હરે ઠઈ જોડ, બનીયાં ખાર મ નિકરો,
લુણે મથા લોડ, લાખે લણું લડાયા.

ભાવાર્થ—હું જરૂર જાણીને આગળ જાયો નહિ અને બનીથી બહાર નીકળો નહિ, કારણ કે લૂણની ભૂથિર પાસે તો લાખાએ લાખો લોકોને યમદાર પહોંચાડ્યા છે.

હુહો—જાગો જાગો, સમા સુખે મ સુખે,
અચી આંવડા, લાખો તો લોડી કરે.

ભાવાર્થ—હે જાગજાગો, તમે જાગી લોકો! અને સમાજો, તમે સુખે નીંદર કરો નહિ. કારણ કે લાખો આમર તમારી પાસેથીજ આથોનું હરણ કરી જાય છે.

કોઇને નવી જગ્યા તૈયાર કરતો જોઇને લોકો તેને કહેતા, કે—

હુહો—હિન જોખાયતી જુઝમો, તું લાખો પુછી અડ,
ત ચોડા ચારે કચ્છમે, કોય ન ચોંધો લડ.

ભાવાર્થ—આ જોખમી સમયમાં તું લાખાને પૂછીને પછી જગ્યા ચણાવીશ, તો તને ચીંસોને ચાળીસ ગામના કચ્છમાં કોઇ પણ સાંધી આડ્યા જવાનું કહેશે નહિ.

લાખો આમર જેવો પરાક્રમી હતો, તેવોજ દાનેશ્વરી પણ હતો. સાટ-ચારણોનાં મોટાં ટોળાં તેનાં કીર્તિ-ગાન ગાતાં તેની પાછળ પાછળ ફરતાં હતાં.

હુહો—લાખા લખ સુજન, તું લોડાઉં હિકડો,
તો ભર રાણા રાજિયા, કોટ ધણી દંપન.

ભાવાર્થ—લાખા તો લાખો યર્ધ જવા. પણ લોડાઉં અર્થાત્ આથોનો હરી જનારો તો તું એકજ છે. તારા નામથી રાણા, રાજિયા અને ગદન પતિઓ પણ કંપી રહ્યા છે.

એક વખત એક રણારી પોતાની વાંદ બાંધીને બેસતો હતો, તે વખતે તેને કોઇએ લાખા આમરથી ચેતતા રહેવાની સૂચના આપી. આ સાંભળીને રણારીની સ્ત્રી લાખાને ગાળો આપવા લાગી. આ વાત લાખાને કાને આવતાં ને તેજ દિવસે પેલા રણારીની વાંદ પર તૂટી પડ્યો અને તેની સઘળી આથો વાળીને સિંધ ઊતરી ગયો. આથી એ રણારીની સ્ત્રી બે હાથે માથું પીટતી ભુજ આવી અને રાઓશ્રી પાસે લાખા આમરના જુદમની ધાં દેવા લાગી.

હુહો—રો માંધા રીડ કરે, રેઆરણુ તી રાય,
સે કી છપંધા જોય, જેલે લાખો લોડાઉ થેઓ.

લાવાર્થ—રઆરણુ રાઓથી પાસે રાતી રાતી પોકારવા લાગી, કે લાખો આમર જેની આથો હરી ગયો છે તે છવી કેમ ચકશે ?

હુહો—ખરા વેણુ ખેંગાર કે, ચંચલ ઉભી ચય,
વારૂ વચ્છ ન પય, જેલે લાખો લોડાઉ થેઓ.

લાવાર્થ—એ ચંચળ સ્ત્રી રાઓથી ખેંગારજીને સાચાં વચનો સં-
ભળાવવા લાગી, કે જેની આથો લાખો હરી નય, તેની એક વચ્છ પણ
વાડામાં પૂરવાને શિલકમાં રહે નહિ.

લાખા આમરની આથો હરી જવાની અભયખી ભરી કુરાળતા
જોઇને ચારણ કહે છે, કે—

કેતા રોડર ટીપર રાખે, મૂક દીધે મોં ચારે,
સીંચ તણે પર સાંદી^૧ માધે, આવે કુંવર આસારો. ૧
લોચે કુમખ ભલી ભણાવે, વાંકદ દેવ વહાવે,
આણ ધીઓ દોડીવજ ઊપર, ઉઘાં ઓંચીંતો આવે. ૨
દાંધ્યાંદરો દોડીવજ માથે, મૂછ મહરેઓ મોટે,
ભીગે મૂર લલકતે^૩ ભાલે, લાખો સાંદી લોડર. ૩
વાહા વાહા તાંવાર મ ધાએ, લાખો સાંદી લીધે બાએ,
આમરદરો^૪ કેદ મ થાએ, દાખા બેલી કરે સોદાએ. ૪

લાખા આમરના બહારવટીયા મંડળમાં નીંગાળીયા જસો
અને જસરાજ નામના બે બહાદુર સાધઓ હતા. આ બે સાધઓ
ખાતાળમાંથી પણ આથોને શોધી કાઢે એવા ચાલાક હતા. તેમજ આથો-
નું હરણ કરી જવામાં પણ તેમજ પ્રવીણ હતા. જે આય આ બે
સાધઓની નજરે ચડી, તે તો ગર્જન સમજવી.

હુહો—જો ને જસરાજજો, વાંદી મધે વેર,
કચ્છ રોંધો કેર? જેલે લાખો લોડાઉ થેઓ.

. ૧ સાંદળીઓ. ૨ આમોનો. ૩ ચમકને. ૪ લૂટી નય. ૫ આમ-
રનો વંશજ.

લાવાર્થ—વલિ સાથે જસા અને જસરાજનું તો બણે વેરજ બંધાયું છે. જેની આથો લાખો આમર હરી જવા લાગ્યો છે, એવા કચ્છ-પ્રદેશમાં હવે કોણ રહી શકશે?

લાખા આમરના આવા અસહ્ય ત્રાસથી કચ્છની પ્રજા કાયર કાયર થઈ ગઈ. રાઓશ્રી ખેંગારજી પાસે લાખાની જુદમ-કથાઓ દિવસ ઉગે ને ઘોઠબંધ આવવા લાગી. પોતાની રૈયતની આટલી હદ સુધી રંજક થતી જોઈને શાન્ત પ્રકૃતિના બની ગયેલા રાઓશ્રીને પણ હાડોહાડ ક્રોધ વ્યાપી ગયો. આથી તેમણે પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરી લીધું અને લાખા આમરનું અભિમાન ઉતારવા તેઓ મોટી ફોજ લઈ, પોતાના ભાઈ રાયજી સાથે નિશાન-કંઠા સહિત બહાર નીકળી પડ્યા.

આ વખતે લુજથી બહાર પુરાનશાહ પીર પોતાની ધૂણી નાખીને પડેલો હતો. જ્યારે રાઓશ્રી અહીંથી પસાર થયા, ત્યારે તેઓ પીરની સલામ માટે તેની પાસે આવ્યા. પુરાનશાહે રાઓશ્રીની કૃતેહ ઇચ્છીને આશીર્વાદ આપ્યા.

દુહો—અગે હુધ આમરેં, પણ હાણે તોજ વાર;
ચોડે ચારે કચ્છજે, ખેડો થી ખેંગાર.

લાવાર્થ—પ્રથમ આમરોનો પાસો ચડતો હતો, પણ હવે તારો વારો આવ્યો છે. હે ખેંગારજી! તું કચ્છના ગૌદસોને આળીસ ગામોનો સંચાલક થા.

રાઓશ્રી પોતાની ફોજ સાથે ત્યાંથી ચાલતા થઈને લાખા આમરની છાવણી પાસે 'કુલધો' ઉપર આવી પહોંચ્યા. તેમને મોટા કટક સાથે ચડી આવેલા જોઈને, લાખા આમરે પણ પોતાના ભાઈ કુલ આમરની સરદારી તળે લશ્કર તૈયાર કરી, તેને રાઓશ્રીનો સામનો કરવા મોકલાવ્યો. આ તરફ સૈન્યની સરદારી લઈને રાયજી ચડ્યા. બંને સૈન્યોનો મુકાબલો થયો. રાયજી અને કુલ આમર પણ સામસામા આવી ગયા અને ચણુખેલ ખેલવા લાગ્યા. બંને જણ પૂરા ખેલાડી હોવાથી ક્રોધ ક્રોધના દાવમાં આવતો નથી. એટલામાં તક જોઈને રાયજીએ કુલ આમરની છાતીમાં પોતાના સઘળા બળથી સોંગનો એવો પ્રહાર કર્યો, કે કુલ આમર તેજ લેણે ઘોડા પરથી ઉયડીને પૃથ્વી પર આવી પડ્યો. પણ પડતાં પડતાં તેણે

પણ રાયબજી પર બરછીને લાયંદર ઘા કર્યો. તેથી રાયબજી પણ એકજ ઘામાં ચકચૂર બનીને લોચ પર પટકાઈ પડ્યા. ઉભય પો-
હાઓ એક બીજાના પ્રહારથી રણભૂમિના અંકમાં આવી પડ્યા.

બંને સૈન્યોના વડા પડતાં રણસંગ્રામ અટકી ગયો. ઉભય પક્ષના માણસો પોતપોતાના ઘાયલ થએલા સૈનિકોને પાટા-પીંડી કરવા લાઈ જવા લાગ્યા.

રાયબજી કુલ આમરના ઘાથી સખત રીતે ઘાયલ થએલા હો-
વાથી, તેમને ત્યાંથી ઠાલણી પર ખાપટાસર લઈ જવામાં આવ્યા.
પરંતુ તેમના પર થએલો ઘા જીવલેણ હોવાથી તેમણે ત્યાંજ દેહ
મૂક્યો. તેમની પાછળ તેમની સ્ત્રી રાતિ થઈ. જેની દહેરી અઘાપિ
ખાપટાસરમાં છે.

રાયબજીના દેહાંત પછી લાખા આમર પર રાઓશ્રી વધુ ક્રોધા-
યમાન થયા. ભાઈનું વેર વાળવા તેઓ ફરીથી તેના પર ચડી ગયા.

લાખો આમર આ વખતે આમરડીના નેસ પાસે પોતાની ફોજ
સાથે પડેલો હતો. રાઓશ્રીનું સૈન્ય આવી પહોંચતાં તે પણ તરત
તૈયાર થઈ ગયો. ઉભય ફોજોને ફરી લેટો થતાં ખૂનખાર લડાઈ
ચાલુ થઈ. લાખો આમર એક મોટો પટ્ટાખાજ હતો. તેના બાઈ
કુલ આમરના વેરનેા ડંખ તેના મનમાં પણ ખટકી રહેલો હોવાથી
તે પણ હવે જીવ પર આવ્યો હતો. તે રાઓશ્રીનેજ ઠાર કરવાના
ધરદાથી લડતો લડતો છેક તેમની બાજુમાં આવી પહોંચ્યો. અને
તેમના પર તડવારનો પ્રહાર કરવા હાથ ઉચક્યો. પરંતુ તેની તડવાર
રાઓશ્રી પર પડે, તે પડેલાં રાઓશ્રીને પડખે ઉભેલો વેરાસ મોક-
ળશી વિજાણીનેા લત્રીજો ચેલી ગયો. તેણે લાખા આમર પર
પોતાની શક્તિ એકત્ર કરીને તડવારનો એવો અટકો લગાવ્યો, કે
તે તેજ વખતે ઉગામેલી તડવાર સહિત જમીન પર તૂટી પડ્યો.

લાખો આમર પડતાંજ તેની ફોજ વેર-વિખેર થવા લાગી આ
મહાન બહારવટીઆનો અંત આણીને રાઓશ્રીની ફોજ ફતેહના
ડંઠા સાથે પાછી ફરી. લાખા આમરની ધાસ્તી નીકળી જતાં ફોજનાં
મન નિશ્ચિંત બન્યાં. સંગાર લોકો પણ પોતપોતાની વાંદો સાથે
ચિત્રાણા ડુંગર પર આવીને રહેવા લાગ્યા.

હુહો—મથા ઊ સંગાર, જિની લેરપો ભુજસે;
આણે પરવા અડધથું, ચિત્રાણું ચોધાર.

સાવાર્થ—જેમનો ભુજના રાવ સાથે મેળાપ છે તેજ :સાચા સંગાર છે. તેમણે રાવશ્રી પારોથી બક્ષીસો લઈને ચિત્રાણમાં ચારે તરફ પોતાનાં રહેઠાણ કર્યાં.

હુહો—લાખો લોડાઉ વેચ્યા, વેચ્યા હુએંજ ઠીં;
ચોડા ચારે કચ્છ તે, વઠા મોતીએ મીં.

સાવાર્થ—લાખો લોડાઉ જતાં કચ્છમાંથી હુ ખોના દિવસો પણ ગયા. ચોદસો ને આઠીસ ગામોના કચ્છદેશમાં મોતીના મેઢ વરસી રહ્યા.

(૨૦)

ઝારાની લડાઈ ખીલ.

લાખા આમરના દેહાંત પછી કચ્છમાં કેટલોક સમય તો શાન્તિમાં પસાર થયો. પરંતુ ચોડા સમય પછી કાપુલનો મિર્જા હુસેન પોતાની મોટી ફોજ સાથે સિંધ થઈને કચ્છ ઉપર ચડી આવ્યો. મિર્જા હુસેનને થડી આવતો સાંભળીને, રાઓશ્રી ખેંગારજી પણ પોતાના સૈન્ય સાથે તેની સામે ચાલ્યા. એડા પાસે આવતાં ઉભય ફોજનો લેટો થયો અને તદવારેની ઝડીઓ ચાલવા લાગી આ લડાઈમાં રાઓશ્રીના નેતૃત્વ નીચે કચ્છી લશ્કરે ઘણુંજ પરાક્રમ કરી બતાવ્યું. મિર્જા હુસેનની ફોજને કચ્છી વીરોએ જબરી શિકસ્ત આપી.

મિર્જા હુસેન પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને, રાઓશ્રીની ફોજ ત્યાંથી પાછી ફરી અને ભુજ આવી. રાઓશ્રીએ પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં મેળવેલા એક પછી એક વિજયોથી લોકોમાં તેમની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા થવા લાગી.

રાઓશ્રીને લોજરાજજી અને શારમણજી નામે બે કુંવરો હતા. કુંવરો હવે ઉંમર લાયક થયેલા હોવાથી, રાઓશ્રીએ પોતાના સમોવડીઆ કેઠાં રાજવીને ત્યાં તેમનું વેશવાળ કરવા પોતાના કુળગોરને મોકલાવ્યો. ગોર ફરતો-ફરતો, છક પાવાગઢના રાણા પાસે પહોંચી

ગયો અને તેને ત્યાં રાજકુમારોનું માથું નાખ્યું. પાવાગઢના રાણાનું અભિમાની હૃદય આ માગાથી ઉશ્કેરાઈ ગયું. તેણે કચ્છના રાજ્ય ગોરને ગર્વથી કહ્યું, કે “તમારા રાજ્યો એક સાવજને મારીને અણનમ બન્યા છે તે અમે જાણીએ છીએ, એવા સાવજ તો અમારા છોકરાઓ પણ મારી આવે છે.”

રાણાના આ અભિમાની શબ્દોથી ગોરને ઘણું માઠું લાગ્યું. તે તેજ વખતે ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને જુજ આવી સઘળી હકીકત રાજ્યોશ્રી પાસે રજુ કરી.

રાણાના આ ધમંડી બોલથી રાજ્યોશ્રીને પણ અત્યંત ગુસ્સો ચઢ્યો. પાવાગઢના રાણાનો તોર ઉતારવા રાજ્યોશ્રી મોટા સૈન્ય સાથે પાવાગઢ પર ચડી ગયા. રાજ્યોશ્રીને આમ ખરેખર ચડી આવેલા જોઈને, તેમના અવટકીપણા માટે રાણાના હૃદયમાં ધન્યવાદ છૂટ્યો. હવે તેને પોતાના અભિમાની શબ્દો માટે પસ્તાવો થવા લાગ્યો. રાણાનો હૃદય-પલટો યતાં વિદિની વાતો ચાલવા લાગી. આખરે ઉભય પક્ષના હાથપણથી તેમના પર ઝંઝૂમી રહેલું આ ખૂનખાર સુદ્ધ આમ અટકી જવા પામ્યું. રાણાની મહેમાની ચાખીને રાજ્યોશ્રી પોતાના સૈન્ય સાથે પાછા કચ્છ તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા.

રાજ્યોશ્રીના સૈન્યમાં મોટો ભાગ મિથાણાઓનો હતો. મિથાણા લોકો મહા બહાદુર અને તેટલાજ બેપરવા હોવાથી, તેમણે રસ્તે ચાલતાં અકબર પાદશાહના શાહબદા સલીમના એક બે ગામોમાં લૂટ ચલાવવા માંડી. રાજ્યોશ્રીને એ વાતની જાણ થતા તેમણે આ લોકોની લૂટફાટને તરતજ રોકી લીધી. પરંતુ જ્યારે પાદશાહના મુખને શાહબદાના ગામો લૂટાયાની ખબર પડી, ત્યારે મોટા લશ્કર સાથે તેણે કચ્છી સૈન્યની પૂઠ પકડી.

જ્યારે રાજ્યોશ્રી પોતાની ફોજ સાથે ઝારા ડુંગર પાસે આવ્યા, ત્યારે તેમને પાછળ આવતી પાદશાહી ફોજની ખબર પડી. પાદશાહી ફોજનો સામનો કરવા માટે ઝારા ડુંગર એક ઉત્તમ સ્થાન હોવાથી, તેમણે શાહી સૈન્યની આર્ગ-પ્રતીક્ષા કરતાં ઝારા ડુંગર ઉપરજ પોતાની છાવણી નાખી.

પાદશાહી સૈન્ય આવી પહોંચતાં જાને પક્ષ વચ્ચે ભયંકર

લડાઈ ચાલુ થઈ. આ લડાઈમાં રાઓશ્રી જેંગારજીએ અતૂલ પરા-
ક્રમ દાખવીને પાદશાહી સૈન્યના આરખાન જે મોટા સરદારો હતા,
તે બારે જણને કતલ કરીને શાહી સૈન્યમાં ત્રાસ મચાવી દીધો.

હુહો—આરો ઉત્તમ હુંગરે, કરો કેકાણા;

ખેલે ખેંગો વંકડો, નમે ન સુરતાણા.

સાવાર્થ—આરા સમાન શ્રેષ્ઠ હુંગર પર પોતાના ઠાળા અથ સ્થાએ
જેંગારજી સુલતાનને તાબે ન થતાં રણ-ખેલ ખેલી રહ્યા છે.

રૂપક.

સંધ્યામ ચડે સખદલ સુરતાણા, જોધન ઉમરા ખાન જીઆ;
રાઓ ખેંગાર તણે રણ ચોહો, મોંઝી ખોતેર ખાન મુઆ. ૧
વઢેઆ હેક ને હેક વીંધેઆ, સાથે ગજ દલ કાછ સરાફ;
હાથે જે હામાઉત ચડેઆ, માચુડ તણે ન ચડેઆ માપ. ૨
હેમર લરકર ઘણા હાથીઆ, ધાએ રણ ઉતાર્યા ઘાણ.
પેલે તો ખેંગે પરવાર્યા, સિતર નવાકર રો સુરતાણ. ૩
મઠ છાક ઝંપે રણતાલ મંઠાણી, સમે પ્યાલો ફેર્યો સાર;
લડાં લડાં લડકીને લાએ, ખારો લાગે રાઓ ખેંગાર. ૪
લાલરેઆ હેક લિડેઆ લોહો, છૂંધ્યા ઘણા ઉતારે છાક;
રૂક ખેંગાર તણે રંગાયા, અસરે દલ પીઓ ઓરાક. ૫
મઠ ફિરમાલ ખેંગાર મુડસગુર, લાગી છાકજ લડયડેઆ;
તાં તો સાંગ લઈને તૂટો, પેલા બારે ખાન પડયા. ૬

આ લડાઈ વખતે જામ રાવળના કાકા હુક્કાજી ઘણું પરાક્રમ
દાખવી કામ આપ્યા તેના બદલામાં ભદ્રેસર પાસેનું હુટકી ગામ
રાઓશ્રીએ તેમના વશજીને આસમાં આપ્યું.

આ યુદ્ધ દરમિયાન કાળાના મિયાણા જખરાએ પણ ઘણીજ
બહાદુરીથી રાઓશ્રીને મદદ કરેલી હોવાથી, રાઓશ્રીએ તેને સમસ્ત
મિયાણાઓનો સરદાર બનાવીને જામની પાઘડી બંધાવી

હુહો—હગારા હકો ડિને, પખ ચાડે પાણી,

જામ મલેપેઓ જખરો, મોતરૂ મિયાણી.

ભાવાર્થ—રામસ્ત્રિ મિયાણાઓના મોવડી જામ જખરાએ ડગાળાને 'ડંકા વગાડો અને પોતાના પૂર્વજો' નામ દીધાં.

રાઓશ્રીએ મોગલ ફોજને હરાવીને પાછી કાઢી અને પોતે વિજય-ધ્વજ સાથે ભુજ આવ્યા વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ રાઓશ્રીએ દાખવેલા આ અદ્ભુત પરાક્રમથી કચ્છી જનતાએ તેમને અપૂર્વ 'માન-આધ્યુ'. ચારણ કવિઓ તેમનાં પરાક્રમોની પ્રશંસા કરતા કહેવા લાગ્યા, કે—

હો—તોએ નાં ખેંગાર, ભુઝી પાતો બાંલભું,
તોજી, ડેણી તરાર, ઝારે મુગલ ઝેરિઆ.

ભાવાર્થ—બ્રાહ્મણોએ બરાબર સમજાવે તાર નામ ખેંગાર પાડે છે. ડાકિની જેવી તારી તથ્યારે ઝારા કુંજર પર મોગલોના વિનાશ કરી નાખ્યો છે.

હો—પાવરીયો પાવર ધણી, ભદ્રે ઉતારે ભૂત;
જગરીયે જમદૂત, ઘણાં ખિસાયા ખેગદે.

ભાવાર્થ—પાવર પ્રદેશાધિપતિ ખેંગારજીએ મોગલોટાઓના અભિમાન ઉતારી નાખ્યા છે એ અદ્ભુત જગરીઆએ (અભિમાન રૂપી ભૂતને કાઢી નાખનારાએ) ધણા જમદૂતોને આનંદિત કર્યા છે અર્થાત્ રણ-મયદાનમાં ધણાઓને યમહારે પડેલાડયા છે.

(૨૧)

રાયધર આમર અને રાયધર હાલો.

એક વખત પોતાના બાહુબળથી સમસ્ત કચ્છમાં ત્રાસ બોલાવી દેનાર આમર લાખાનો પુત્ર રાયધર આમર થયો તે જ્યારે ઉંમર લાયક થયો, ત્યારે તેણે કચ્છાધિપતિ રાઓશ્રી ખેંગારજી પાસેથી પોતાના વીર પિતાનું વેર વાળવાનો નિશ્ચય કર્યો રાયધર આમર પણ તેના પિતા લાખા આમર જેવોજ પરાક્રમી અને ભુદ્વિશાળી હોવાથી, તેણે થોડાજ સમયમાં પોતાનો પક્ષ મજબૂત બનાવી લીધો અને પોતાના પિતાની ગાફક દરબારી હદમાંથી મોટી મોટી આથોનું હરણ કરીને તેને સિંધ સરકે ઉકારવા લાગ્યો.

આ વખતે શુંદિયાળીમાં રાયળ જામના કાકા અજાણના કુમાર રાયધર હાલાનો અમલ હતો. રાયધર હાલો દરરોજ કમુંબો પીવા વખતે રાયધર આમરને ‘રંગ’ આપીને કહેતો, કે “એ તો બોડી-ઓમાં ચરનારો છે. પણ જ્યારે તે કોઈ શીંગાળાને પકડે ચડશે, ત્યારેજ એની બહાદુરીની ખબર પડશે.”

રાયધર આમરના આ શબ્દો એક વખત એક ચારણને કાને પડ્યા. આ ચારણ રાયધર આમરનો આશ્રિત હોવાથી, તેણે રાયધર હાલાના અભિમાની વચનોની રાયધર આમરને ખબર આપી. આ સાંભળી રાયધર આમરનું હૃદય એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગયું. તે તેજ દિવસે શુંદિયાળીની સીમમાં ચઢી ગયો અને હાલાઓની મોટી મોટી આંધોનું હરણ કરી ચાલવા લાગ્યો. આ વખતે એક આઘનો ચારનાર રબારી રાયધર હાલાને ધાં આપવા દોડવા લાગ્યો. રાયધર આમરે આ રબારીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું, કે તું રાયધર હાલાને ધાં આપવાનું ભૂલી જ નહિ, માટે મારા તરફથી પણ એક નિશાની લેતો જા. આમ કહી, તેણે રબારીના બંને કાન પોતાની છરી વડે કાપી લીધા અને રાયધર હાલાને કહી મોકલાવ્યું, કે “હવે શીંગાળો હો, તો તારી આંધોની વહાર કરવા વહેલો ચડજો.”

બંને કાનમાંથી વહેતા રક્તથી તરબોળ બનેલો રબારી મૂઠી-ઓ વાળી શુંદિયાળી તરફ દોડવા લાગ્યો. રાયધર હાલા પાસે આવી, તેણે સઘળી હુકીકત તેની આગળ બાંહેડ કરી.

રાયધર હાલાએ તરતજ પોતાના માણસો એકઠા કરી લઈને રાયધર આમરની પૂઠ પકડી. પાંચટીયા પાસે બંને પક્ષનો ભેટો થઈ ગયો અને ધીંગાણું રાફ થયું. તત્વારો, ભરછીઓ અને ભાલાઓના ઝપાટા ચાલવા લાગ્યા. બંને પક્ષના ઘણા માણસો રણભૂમિમાં પડ્યા. આ ઝપાઝપી દરમિયાન રાયધર આમરના માણસો શુંદિયાળીની આંધોને ઘણું દૂર લઈ ગએલા હોવાથી, રાયધર હાલાને નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પાછા ફરવું પડ્યું. રાયધર હાલાને આમ પાછો ફરતો જોઈને, એજ ઉઠા રાગ નામનો પેલો ચારણ તેને મહેલુ મારતા બોલ્યો, કે—

દુહો—રાયધરીયા રાયધર કે, વિંમણુ ડીજે વીર,
અભંગે આમર હરો, કે તત્તા રત્તા તીર.

ભાવાર્થ—હે વીર રાયધર હાલા, તું રાયધર આમરને જવા દે. નહિ
તો એ આમરનો વંશજ તને તાતા તીરો આપવા વિના રહેશે નહિ.

દુહો—રાયધરીયા રાયધર કે, વિંમણુ ડીજે વાધ;
ઇં ચય ઉઠો રાગ, કેસર કેડો ન કળે.

ભાવાર્થ—હે વાધ જેવા રાયધર હાલા, તું રાયધર આમરને જવા
દે. ચારણુ ઉઠો રાગ એમ કહે છે, કે તું કેસરી સિંહનો કેડો પકડ મા.

(૨૨)

ભોજરાજજીનું વીરમૃત્યુ.

ચારણુનું આ મહેલું સાવાળીને રાયધર હાલાના શુરસાના
અગ્નિમાં જાળે ધી હોમાયુ. તે શુદ્ધિયાળી પાછો જવાને બદલે તેજ
વળતે પોતાના બાકી રહેલા માણસો સાથે ભુજની વાટે વળી ચૂક્યો
અને સઘળી હકીકત તેણે રાઓશ્રી ખેગારજી સમક્ષ નિવેદન કરી

રાયધર આમરે મચાવેલો ઉત્પાત કેટલાએ દિવસથી રાઓ-
શ્રીના હૃદયમાં ખટકી રહ્યો હતો. પરંતુ રાઓશ્રી હવે વૃદ્ધાવસ્થાને
આરે ઉભેલા હોવાથી અને કુવરો હજી પુખ્ત વયમાં આવેલા ન
હોવાથી, તેમણે આજ લગી રાયધર આમરના જીવો તરફ કરડી
આંખ કરી ન હતી પરંતુ હમણા તો રાયધર હાલો ધાં દેવા આ-
વેલો હોવાથી, રાયધર આમર સામે ચડી જવા સિવાય છૂટકો ન
હતો. આથી રાઓશ્રીએ નાના કુમાર સારમહજીને રાયધર આમર
સામે ચડી જવાની આજ્ઞા કરી

રાયધર આમરના વીરત્વની વાતોથી બારમહજી સંપૂર્ણ વાકેફ
હતા તેમણે વિચાર્યું, કે પાટની કુવર તો ભોજરાજજી છે તો
પછી મારે શામાટે મોતના ડાચામા જવા તૈયાર થવું જોઈએ ?
આમ વિચાર કરીને, સારમહજી આજો દુખવાનું બહાનું કરી, આખે
પાટા બાધીને પલંગ પર પોતી ગયા.

ન્યારે રાઓશ્રીએ જાણ્યું, કે ભારમદ્દી રાયધર આમર સામે ચડી જવા તૈયાર નથી, ત્યારે તેમના હૃદયમાં જરા દુઃખ તો થયું, પરંતુ તેમણે તરતજ પાટવી કુંવર લોજરાજીને તૈયાર કયો. લોજરાજી યુદ્ધનું નામ સાંભળીને પાછો પગ ભરે તેવા ન હતા. તેઓ તરતજ પોતાના માણસો સાથે તૈયાર થઈ ગયા. લોજરાજીની મદદમાં રાયધર હાલો તથા રાઉ સમેજે પણ પોતપોતાના માણસો સાથે તૈયાર થયા. કુમાર લોજરાજીની ફોજ રાયધર આમરને પકડી પાડવા વાયુવેગે ધસવા લાગી. ભુજથી ઈશ-આર માઈલ પર આવેલા ઝાલુછેલા પાસે લોજરાજી રાયધર આમરને આપડ્યા.

દુહો—અચી રસૈ રાયધર કે, ઝાલુ છેલે વાર;
ખડ્ગ હથ ખેંગારજો, ભંજે ભડ ભૂપાર.

ભાવાર્થ—મોટા બૂપાળોને ભાગી નાખે એવા, હાથમાં ખડ્ગ ધારણ કરેલા ખેંગારજીના કુમારનું સૈન્ય ઝાલુ છેના પાસે રાયધર આમરને પહોંચી આવ્યું.

ભુજની ફોજ સાથે કુમાર ભારમદ્દી હોવા જોઈએ, એમ રાયધર આમરની ધારણા હતી પરંતુ ન્યારે તેણે ફોજના સરદાર પર છત્ર ધરાયહુ જોયું, ત્યારે તેને ખાતરી થઈ, કે સૈન્ય સાથે પાટવીકુમાર લોજરાજી પોતે આવેલા છે. લોજરાજી કચ્છની રાજ્યગાદીના વારસદાર હોવાથી, તેમની સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું અયોગ્ય જાણી, રાયધર આમરે સુવેહનો વાવટો ચડાવ્યો અને લોજરાજીને કહેવડાવ્યું, કે આપને જે જોઈએ તે મુખેથી લઈ જાઓ.

દુહો—આમર પાગ લીમ તે, વેર વસાયો;
રાય'ર લોજ અગિયા, ઓસગી આયો.

ભાવાર્થ—જમ આમરની જમની પાવડી ભીમજીએ ધારણ કરવાથી તેના વંશને અને આમરો વચ્ચે વેર જાગ્યું પરંતુ આ વખતે રાયધર આમર વેર મૂકી લોજરાજી પાસે નગીને આવ્યો.

કેટલીક વાટાઘાટ પછી દરબારી આવ્યા અને હાલાઓની આવ્યા પાછી વાગવાનો ઠરાવ થયો અને જાને પદના માણસો પોત પોતાના ઢોરોને ચુટવા લાગ્યા. આ વખતે એક નવિન ઘટના ઘટી,

રાયધર આમરના લાગમાં આવેલી એક ગાયનો વાછરડો રાઓથીની હૃદમાં રહેતા એક કણ્ણીએ વેચાતો લીધેલો હોવાથી, તે લોજરાજીના ભાગે આવેલો હતો. પરંતુ આ વાછરડો તેની માતા ઉપર એટલો તો હળી ગએલો હતો, કે તે તેનાથી વિખૂટો થતો ન હતો. કુમારશ્રી લોજરાજીના માણસોએ તેને બે ચાર વખત વાળી લીધેલો, છતાં તે પાછો પોતાની મા પાસે દોડી જતો હતો. આમ આ માતા માટે ટળવળતા વાછરડાને દરબારી માણસો જેવી રહેલા હોવાથી, રાયધર આમરના સૈન્યનો એક માણસ તેમને કહેવા લાગ્યો, કે “આવા વલવલતા વાછરડાને જેવી જતાં તમેને કંઈ દયા નથી આવતી? તમારા રાઓ એક વાછરડા માટે ક્યાં દુખળા પડી જાય તેમ છે?”

“એવા દયાળુના દીકરા હો, તો ગાયને પણ વાછરડા સાથેજ મોક્ષી આપોને! તમારે તો ચોરીનો માલ છે. ક્યાં કમાવા જવાને પરસેવો ઉતારવો પડ્યો હતો?”

અસ! ગંધી જાણી જાગી ગઈ. ઉપરોક્ત બોલાચાલીએ ઘાસની ગંજીમાં અગ્નિના તણખાનું કાર્ય કર્યું. શાન્ત સૂતેલી રણુની ઢેવી જાગી ઊઠી. સામસામા તડવારની મૂઠો પર હાથ પડ્યા. રણુભૂમિ ફરી એકવાર ‘મારો કાપો’ના ભયંકર પોકારથી ગળી ઊઠી.

રાયધર આમરના માણસોએ તેની પાસે દરબારી લશ્કરની ઉદ્ધતાઈ વિષે ઘણી અતિથયોક્તિ ભરી વાતો કરવાથી, તે પોતાની ભલભનસાઈનો ગેરઉપયોગ થતો જોઈ છંછેડાઈ ઊઠ્યો અને તડવાર તાણી તૂટ્યો. તડવારોની ઝીકાઝીક ચાલવા લાગી કોઈના હાથ, કોઈના પગ કપાઈ કપાઈને ઉડવા લાગ્યા. ઝાલુ છેલાની જમીન લોહીથી તરબોળ બની ગઈ.

કુમારશ્રી લોજરાજી પણ બહાદુરીથી લડી રહ્યા હતા. ‘ધીંગાણાનું’ નેર પળે પળે વધતું જતું હતું. એટલામાં રાયધર આમર વકરાયલા વાઘની પેઠે લોજરાજી પાસે આવી પહોંચ્યો અને આ ઉભય ચોદા રણુસંગામ ખેલવા લાગ્યા. બંને જણ બહાદુર હતા. કોઈપણ પાછો પગ ભરે એવો ન હતો. કેટલીક વાર આ દંદ-ચુદ્ધ-ચાલ્યા પ્રધી રાયધર-આમરે તક સાધીને લોજરાજી પર

જનોઇ વઢનો એવો ઝાટકો લગાવ્યો, કે તેજ ક્ષણે કચ્છના યુવરાજ
કુમારશ્રી લોજરાજી હતપ્રાણ થઈને ધરણી પર ઢળી પડ્યા. લોજ-
રાજી પડતાં જ ચારે તરફ હાહાકાર મચી રહ્યો. લોજરાજીની
લેઠમાં રહેલી સુવર્ણનિરિત મૂઠવાળી કટારી રાયધર આમરે ખેંચી લીધી.

હુહો—લોહું સભ વરધયું, વાછડો ન વરેઓ,
રાયધર લોજ ભૂટકયા; ઝગડો આડરેઓ.

ભાવાર્થ—લૂટનો સધળો માલ વળ્યો. ગાત્ર એક વાછરડો ન વળ્યો,
તેથી રાયધર આમર અને કુમાર લોજરાજી વચ્ચે ફરીથી ઝગડો શરૂ થયો.

૩૫૬.

રાડેઆ^૧ રણતૂર—રાવત, ફેર ચડી સંઘામે દોજ,
અતૂલ બલિયા વીર ઉછોડેઆ, ભૂટકેઆ રાજડર ને લોજ. ૧
રાજડ-લોજ ઝગડેઆ ૩૬૬, અસમસ^૨ અટકયા તિણ આગાર,^૩
લસે^૪ નહિ જહાં પૂઠે લાખો, ખરો નહિ જહાં પૂઠે ખેંગાર. ૨
ચાલે કટક કડે બે ચડિયા, તાણ કખાણા^૫ રખકયા તીર,
લાજે લીમ ન આમર લાજે, હુબેઆ આસો અને હમીર. ૩
એકાહુત એકા અધકેરા^૬, બાંધવ સમ વખાણાં બેય,
રણ હત્યો આમરરો રાજડ, લોજે હત્યો સરગ સિલે^૭. ૪

હુહો—ભડ લોજલ મારેઓ, ઝાલુ ઝલે ને;
સામિં મોં સંગરામને, સરગ પોતો સે.

ભાવાર્થ—ઝાલુ હેલામાં ભડવીર લોજરાજી રણસંગ્રામમાં સાગી
છાંતીએ લડતાં સ્વર્ગવાસી થયા.

પાટવી કુમાર લોજરાજી રણમેદાનમાં પડતાંજ લડાઈ બંધ
થઈ. લોજરાજીનું મૃત્યુ એ કેવી લયંઠર વસ્તુ હતી, તે રાયધર
આમરને પાછળથી જણાયું. તેણે વિચાર્યું, કે રાઓશ્રી ખેંગારજી
હવે આમરોનો વશ કચ્છમાં રહેવા દેશે નહિ. “લોજરાજીએ
ટીકું મૂક્યું, તો આપણે કચ્છ મૂક્યું.” એમ કહી, રાયધર આમર

૧ ગાજવા સાગ્યા. ૨ રાયધર. ૩ તલ્વારે. ૪ જરૂર. ૫ રથગે. ૬ પાછા
હટે. ૭ કમાનો ૮ એકએકથી અધિક. ૯ કન્ય છ'ં

તેજ વખતે પોતાના તમામ માણસો સાથે કચ્છનો ત્યાગ કરી, રાજ્યોળંગી બરડા તરફ નીકળી ગયો.

હુડો—ઝાલુ છેલે- મારેઓ, રાયધર હુથ્યા રા,
આમર ઉતા ભગા, મે બખુ પાતીઉં બરડે.

ભાવાર્થ—ઝાલુ છેના પામે રાયધરના હાથે કચ્છના ભાવિ પતિનું મૃત્યુ થતાં, આમરો ત્યાથી નાહા, તે બરડે આપીને ગેવા લાગ્યા.

જ્યારે રાઓશ્રી જે ગારજીને કુમારશ્રી લોજરાજીના કામ આવવાની જાણ થઈ, ત્યારે તેમને ઘણો ખેદ થયો ઉતરતી અવસ્થામાં એક પછી એક આવતા આવા આઘાતોને લીધે, રાઓશ્રીનું અંતર વલોવાઈ રહ્યું હતું. રાયધર આમર પાસેથી લોજરાજીના વેરનો બદલો વાળવાની તક તે જોઈ રહ્યા હતા.

રાઉ સમેજે જે રાયધર આમરનો સામનો કરવા કુમારશ્રી લોજરાજી સાથે અજ્યો હતો, તે રાયધર આમર સામે લડતાં ઘણું પરાક્રમ કરીને આખરે રણમાં પડ્યો તેના બદલામાં રાઓશ્રીએ રાઉ સમેજના પુત્ર જેસર સમેજને બનિયારના જમોતરની પાધડી બંધાવીને તેની થોગ્ય ઠંદર કરી.

(૨૩)

રાઓશ્રીની વચન-સિદ્ધિ.

રાઓશ્રી જે ગારજીએ ગારાની ટેકરી પર મોગલ મુત્રાને આપેલી શિકન્ત અકબરશાહના અતરમા ખટકી રહી હતી કચ્છરાજ્ય દિલ્હીના પેટામાં હોવાથી, તે ખુલ્લો રીતે કચ્છ પર ચડી આવવાને બદલે આડકતરી રીતે રાઓશ્રી પાસેથી બદલો લેવા માગતો હતો.

આ સમયે ધૂમલીના જેઠવાઓ અકબરશાહની સત્તાને ગણ કારતા ન હતા. ઉપરાંત, તેઓ અવાર નવાર દિલ્હીના તાબાના પ્રદેશોમાંથી લૂંટાટ કરી જતા હોવાથી, અકબર પાદશાહે રાઓશ્રીને ધૂમલી જઈને જેઠવાઓને દાણી દેવાનું ફરમાન કર્યું. દિલ્હીપતિના ફરમાનનું ઉલ્લંઘન કરી શકાય તેમ ન હતું. રાઓશ્રીને ધૂમલી પર

ચડી જવા સિવાય ફટકો ન હતો. રાઓશ્રીની અવસ્થા હવે મોટી થએલી હોવા છતાં, તેમનામાં શૈથિલ્ય અને પરાક્રમની લેશ પણ ઉણપ આવી ન હતી. એક મોટી ફેાજ સાથે તેઓ ધૂમલી પર ચડી જવા તૈયાર થયા. વૃદ્ધ રાઓશ્રીને આજે એક સુવાન રણયોદ્ધાના સ્વાગમાં ઝળકી ઊઠેલા જોધને, લોકો અજળ થઈ ગયા. તેઓ આજના પ્રસંગ વિષે જુદી જુદી અટકળો કરવા લાગ્યા.

દુહો—ડાસે ડાકર મઢેઓ, ખરો થઈ ખેંગાર,
કાં જડ કઢંધો જેઠવે, કાં આમરે સંધાર.

સાવાચ—વૃદ્ધ રાઓશ્રીએ ખરા ખેંગાર બનીને આજે રણની તૈયારી માડી છે. કા તો એ જેઠવાઓની જડ કાઢશે અને કાં તો આમરોનો સંધાર કરશે.

આ પ્રસંગને અનુસરીને ચારણ કવિ કહેછે:—

૩૫૬.

જીન જડાયે ખેંગાર જડાધર, ડગમગતા દિગપાળ દશે ઘર,
થરથરેઆ નર નરપતિ ડાકર, ડાસે આજે માંડયા ડાકર, ૧
સન્ના પાવર સેત સજાયે, ડરસું દેશ-વિદેશ ડકાવેર,
અરિ સૂતાને નોંઢ ન આવે, આમરદરે તણે ઉદ્રવેર. ૨
રોસ ન છાંડે પાવા-રાણો, તિષ્ઠ સામે રાખેંગ સિનાણો, ૩
ધરા ગુજરી નવલ ધોંગાણો, મચવે પાવર-રાઓ પ્રમાણો. ૪

આ વખતે રાયધર આમર કચ્છનો ત્યાગ કરીને ધરડામાં આવી રહ્યો હતો. જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે રાઓશ્રી મોટા કટક સાથે આ પ્રદેશ તરફ ચડી આવે છે, ત્યારે તેને ભય પેઠો, કે હવે તે હોજરાજીતુ વેર વાળવા સિવાય રહેવાના નથી. આ ધારતીને લીધે રાયધર, આમર બરડાનો ત્યાગ કરીને, પોતાના સવળા રસાલા સાથે ગીર પ્રદેશ તરફ ચાલી નીકળ્યો.

રાઓશ્રી ખેંગારજીને ધૂમલી પર ચડી આવતા સાંભળીને, જેઠવાઓએ આવશ્યક વસ્તુઓનો કિલ્લાની અંદર સંગ્રહ કરીને ધૂમલીના દરવાજા બંધ કરી દીધા.

રાઓશ્રીએ અહીં આવીને ધૂમલીના ગઢને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધેા. પરંતુ જેઠવાઓ સઘળા સરંભમ સાથે કિલ્લાની અંદર ભરાઈ બેઠેલા હોવાથી તેઓ તરત બહાર આવે, એવો સંભવ ન હતો. તેમજ ધૂમલીનો કિલ્લો પણ ઘણો મજબુત હોવાથી, તેને ઝટ તોડી શકાય તેમ પણ ન હતું. આમ ટેટલાક દિવસો ધૂમલીની પાદરે પડ્યા રહેવા છતાં સફળતાની પ્રાપ્તિ ન થવાથી, હવે કયો માર્ગ ગ્રહણ કરવો તે વિષે રાઓશ્રી વિચારમાં પડ્યા.

રાયધર આમર જેવો બહાદુર હતો, તેવોજ બુદ્ધિશાળી હતો. રાઓશ્રી ધૂમલી પર ચઢી આવેલા હોવા છતાં, જેઠવાઓ કિલ્લો બંધ કરીને બેઠેલા હોવાથી તેઓ કાવતા નથી, એવા સમાચાર રાયધર આમરને કાને પડતાં તેણે વિચાર્યું, કે જો આ વખતે રાઓશ્રીની કંઈ સેવા બની શકે, તો તેના પરથી રાઓશ્રીનો રોષ અવશ્ય ઉતરી જાય. એમ વિચારીને રાયધર આમરે આ તક સાધી લેવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. એક રાત્રે તે પોતાના માણસો સાથે ધૂમલી પહોંચી ગયો. અને ધૂમલીના ગઢના દરવાજા તોડી શકાય તેમ છે કે નહિ, તેની તપાસ કરવા લાગ્યો.

રાયધર આમરમાં બળનો પાર ન હતો. તેના જેવા બળવાન પુરૂષો ભાગ્યેજ જડે તેમ હતું. એક દરવાજા પાસે આવી તેણે પોતાના સઘળા બળથી ખલો લરાવીને સુક્તિપૂર્વક દરવાજાનું ખા-રણ તેના ચત્તિયાશમાંથી છટકાવી દીધું. બારણું છટકી જતાં અંદર જવાનો માર્ગ થયો અને એ માર્ગ દ્વારા રાયધર આમર પોતાના માણસો સાથે મધ્યરાત્રિના સમયે ધૂમલીના ગઢમાં દાખલ થઈ ગયો. નિશ્ચિંતપણે આરામ લેતા જેઠવાઓ પર રાયધર આમરના માણસોએ તત્વાર ચલાવવા માંડી. યોગજ સમયમાં તેમણે જેઠવાઓના નામાંકિત સરદારોને ભારી નાખ્યા અને ધૂમલી સર કરી લીધી. રાયધર આમરના માણસોના “જિએરા” ના પોકારો પડે મધરાતનું વાતાવરણ ગાજવા લાગ્યું.

શાન્ત રાત્રિના સમયમાં ધૂમલીના ગઢમાં ગર્જતા ‘જિએરા’ના પોકારો રાઓશ્રીની છાવણીમાં સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યા. રાઓશ્રી એ તરતજ આ પોકારોના કારણની તપાસ કરવા એક ભાસુસને મોકલાવ્યો. ભાસુએ તપાસ કરીને જ્યારે તેમને જણાવ્યું, કે રાયધર

આમરે રાઓશ્રીના નામથી ધૂમલી સર કરીને કંચના રાઓનો વાવટો ફરકાવી દીધો છે, ત્યારે તેમની નવાઇનો પાર રહ્યો નહિ. રાયધર આમર જેવા તેના એક લયનાંક દુશ્મને આણું પગણું કેમ લીધું, તેનું કારણ તે સમજી શક્યા નહિ.

સવાર પડતાંજ રાયધર આમર પોતાના માણસો સાથે રાઓશ્રીની સલામ માટે તેમની છાવણીમાં આવવા લાગ્યો. આ વખતે રાયધર આમરની લેઠમાં કુમારશ્રી લોજરાજાજીની સુવર્ણમુદ્રિત મૂક વાળી કટારી પડેલી હતી. આ વાત રાઓશ્રીના માણસોએ તેમના કાન પર મૂકી અને લોજરાજાજીના વેરનો ખદલો વાળવાનો આ સુંદર પ્રસંગ હોવાથી, તેમણે રાયધર આમરને તેજ વખતે કલ્લ કરી નાખવાની રાઓશ્રી પાસે આજ્ઞા માગી. પરંતુ ઘેર ચાલી આવેલા ગમે તેવા દુશ્મન ઉપર પણ ઘા ન કરવાનો રાઓશ્રીનો સિદ્ધાંત હોવાથી, તેમણે રાયધર આમર સામે આંગળી પણ ઉંચી ન કરવાની સૌને સખ્ત તાકીદ કરી.

“પણ અન્નદાતા! રાયધર આમરની લેઠમાં રહેલી કુમારશ્રી લોજરાજાજીની કટારી જોઇને અમારી આંખે લોહી આવે છે.” એક જણે રાયધર આમર પ્રત્યે પોતાનો તિરસ્કાર દર્શાવતાં કહ્યું.

સાગર-દિલ રાઓશ્રીએ એ વાતને તોડી પાડવાના ઇરાદાથી ટુંકો જ જવાબ વાળ્યો, કે “કાઠી કાઠીજે ભારસેં ઝુરી પોંધી.” અર્થાત્ સૌ કોઈ પોતપોતાને પાપેજ પોતાનો બિનાશ કરી લેશે.”

રાઓશ્રીનો આ કંઠો જવાબ સાંભળીને સૌ ચુપ થની ગયા. એટલામાં રાયધર આમર પણ રબ લઈ, રાઓશ્રીના તંબુમાં આવી પહોંચ્યો અને રાઓશ્રીને નમન કરીને પોતાના અક્ષમ્બ ગુન્હા માટે પશ્ચાત્તાપ કરતો ક્ષમાયાચના કરવા લાગ્યો.

રાયધર આમરનો ખરા હૃદયનો પશ્ચાત્તાપ જોઇને, રાઓશ્રીએ ઉદાર દિલથી તેના સવળા ગુન્હા માફ કર્યા અને ધૂમલી સર કરવાના તેના અપૂર્વ પરાક્રમ માટે તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

આમ ઘોડા સમયના વાતાલાપ પછી રાયધર આમર રાઓશ્રીની રજા લઈને ડોલ્યો અને પોતાના માણસો સાથે ખાહો ફર્યો.

તંબુની બહાર નીકળીને રાયધર આમર જેવો તંબુની દોરી ઓળંગતો હતો, તેજ વખતે તે દોરીમાં અચાનક તેનો પગ અટવાઈ ગયો અને તે ધન! હેતો પૃથ્વી પર પટકાઈ પડ્યો.

એજ સુવર્ણસુદ્રિત મૂઠવાળી કટારી, જે આટલો વખત રાયધર આમરની લેકને ચોભાવી રહી હતી, તેનું કૂળ તરતજ ધ્યાનમાંથી બહાર નીકળી પડ્યું અને રાયધર આમરના પેટમાં પેચી ગયું. રાયધર આમરના પેટમાંથી આંતરડાંનો ઢગલો તેજ ક્ષણે બહાર આવીને પડ્યો અને આ શૂરવીર આમર સરદારના તરતજ રામ રમી ગયા.

“કાઠી કાઠીજે બારસે” જુરી પોંધી.” એ વાક્ય, વેદ-વાક્યની માફક કચ્છી પ્રાત આને પણ યાદ કરી રહી છે.

રાઓશ્રીની દોજ લ્યાંથી કત્તેહના ડંઠા સાથે પાછી ફરી. અકબરશાહ પણ રાઓશ્રીના આ વિજયથી સંતુષ્ઠ થયો. રાઓશ્રીની કીર્તિ દેશ-વિદેશમાં ગવાવા લાગી. ભુજ આવીને રાઓશ્રીએ રાયધર આમરના પુત્રાને શુભલી, મોરાએ, ટોડીઆ, મયલ અને નાની ખોંભડી એ ગામે શાસનમાં આપી, રાયધર આમરની સેવાનો ઉદાર હૃદયે બહલો વાળી આપ્યો.

આ સમયે માણુ મેરેયાના વંશવાળો શિહો મેરેયો પણ ભુજ આવી પહોંચ્યો. ન્યારે રાવળ જામે હમીરજીનું ખૂન કર્યું, ત્યારે શિહો મેરેયાનો બાપ કચ્છ છોડીને જેસલમેર ચાલ્યો ગયો હતો. તે ત્યાંજ મરણ પામ્યો. તેના દીકરો શિહો થયો શિહાએ ન્યારે રાઓશ્રીએ કચ્છ કાયમ કર્યાની વાત સાંભળી, ત્યારે તે સમાવંશની ખ્યાતિના ચોપડા સાથે રાઓશ્રી પાસે ભુજ આવ્યો એ વખતે તુમેર ચારણના વંશમાંથી તારમુર તુમેર હતો. આ જ ને જણુ રાઓશ્રી પાસે આવતાં, રાઓશ્રીએ તેમનો આદરસત્કાર કર્યો અને તેમના મુખથી પોતાના વડીલોની તમામ ખ્યાતિ શ્રવણ કરી તેમને છૂટા હાથે દાન-માન આપીને સંતુષ્ઠ કર્યો. આ લોકો રાઓશ્રીને આશીર્વાદ આપતાં બોલ્યા:—

દુહો—માણુજ રોપે મંગણાં, તુમેર જ તારે,
વરે હથે હમીરહર, જીનિયું જિયારે.

ભાવાર્થ—હે દમીરના વારસ ! તેં માણના વંશવાળાને ફરીથી ક-
ચ્છમાં રોપીને અને તુમેરના વંશવાળાનો ઉદ્ધાર કરીને તારા કુળની જુની
રીત ચાલતી કરી છે.

હુહો—હિકરો અકબરશાહ, ઇમો ધરાએ ખેંગા ધણી,
પાગે ખીં પરેઆ, આલમ ઓલાયો થીએ.

ભાવાર્થ—એક અકબરશાહ અને બીજા રાઓશ્રી ખેંગારજી એ બે
રાઓશ્રીશાથી સમસ્ત જગત મહિમાવાન બન્યું છે.

કચ્છના કીર્તિ-કળશ સમા, જાહેમવંશના સુકુટમણિ રાઓશ્રી
આદિ ખેંગારજી, છેક બાદ્યાવસ્થાથી તે છેક વૃદ્ધાવસ્થા પર્યંત, અ-
નેક અતૂલ પરાક્રમે દાખવી, ચડતી-પડતીનાં અને સુખ-દુઃખનાં
અનેક ચક્રોમાંથી પસાર થઈ, અબ્યવસ્થિત અને અશાન્ત કચ્છડામાં
વ્યવસ્થા અને શાન્તિનું સ્થાપન કરી, નેવું વર્ષની લાંબી અવસ્થા
ભોગવીને સ્વર્ગવાસી થયા. કચ્છના ઇતિહાસ-પટ પર એમનું અમર
નામ સદાસર્વદા સુવર્ણક્ષરે અંકિત રહેશે !

પ્રકરણ ૨૦ મું.

રાઓશ્રી ભારમહાજી (૧૬૫)

(૧)

વચનસિદ્ધ અલિયોજી.

હુહો—સમે સત્ કહેઆ, સારે સંભારે,
ખટયો રા ખેગાર, ભોગવેઆ ભારે.

રાવશ્રી ખેગારજીતા યુવરાજ કુમારશ્રી લોજરાજજી બાલુછેલામાં રાયધર આમર સાથે લડતા કામ આવ્યા. લોજરાજજીના કુવર અલિયોજી નાની ઉમરના હોવાથી, રાઓશ્રી ખેગારજીના સ્વર્ગવાસ પછી રાજ્યલગામ ખીજા કુમારશ્રી ભારમહાજીના હાથમાં આવી ભારમહાજીએ ઘણી ઉદારતા કરીને, દેશ-વિદેશમાં પોતાનું નામ એક મહાન્ દાનવીર તરીકે મશહૂર કર્યું. આથી જનસમાજમાં કહેવત આવી, કે “ખટયો ખેગાર, ને ભોગવેઆ ભારે.”

લોજરાજજીના કુવર અલિયાજીને કોરા પ્રગણ આપવામાં આવ્યું. અલિયોજી ઉમરે આવતાં તેણે પોતાનાં હુકમ માટે દાવો ઉઠાવ્યો રાઓશ્રી ભારમહાજી સામે તેણે જળવો પોકાર્યો અલિયાજીએ રાઓશ્રીના પ્રદેશમાં વારવાર લૂંટફાટ ચલાવવા માડી. પણ રાઓશ્રી ભારમહાજી અલિયાજી પાછળ ફરી વાર મોકલતા નહિ. તે મોટું મન રાખીને, હુ મેશાં આંખ આડા કાન કરતા આથી અલિયાજીના માર્ગ વધુ સરળ બન્યો તેણે પોતાની હદ પીંજાણ સુધી વધારી મૂકી અને પોતાનું નામ અમર કરવા અલિયાસર નામે તળાવ બંધાવ્યું.

અલિયાજીની લૂંટફાટ સંબંધમાં ચારણ કવિ કહેછે, કે—
ચારણી ગીત.

વાંગડ જાડેએ રણવડી, કંકો દેગ લગાવે,
ઊગે સુરજ કાજ અલેયો, ઓઝક લેવા આવે. ૧

આયુ' કેક અનમ અલેયે, લોહ તણે બલ લીધી,
ગાયુ'-લે'ગુ'-સાંઠણિયુ'ને, પરલે કાંઠે કીધી. ૨
સૂર ઊગે ને રાવ મુણવે, રાણા રાજ રખારી,
આમરહરા અલંગ અલેયા, તેા હાથાં બલિહારી. ૩

અલિયાજીએ કચ્છની માફક સિંધમાં પણ લૂટફાટ ચલાવવા માંડી હતી. એક વખત તે સિંધના એક રાયશીપોત્રા પુરાનશાહની લે'સો વાળી લાવ્યો. આ ખમર પુરાનશાહને પડતાં તે અલિયાજી પાસે આવ્યો અને પોતાની લે'સો પાછી આપવાની માગણી કરવા લાગ્યો. અલિયાજીએ તેને પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવ્યું, કે “ મિયાં, મારી વાળેલી આથો કદીપણ કોઇને પાછી મળતી નથી. માટે જેમ આવ્યા છો, તેમ આપ્યા બલો.” પુરાનશાહ ગોડ્યો, કે મારી ફકીરની લે'સો રાખી મૂકવાથી તમારું સારું નહિ થાય. આમ કેટલોક વાડ-વિવાહ થતાં આખરે ફકીરે અલિયાજીને શ્રાપ આપ્યો, કે “ તારી મેકીમાં ગધેડાં લોટશે અને તારો વંશ કે તારી હુહાઇ પણ રહેવા પામશે નહિ. ”

ફકીરના આ શબ્દો સાંભળતાં અલિયોજી બેલી ઊઠ્યા, કે “કેરીનેા કાંઠો તો તું પણ ઝોળંગીશ નહિ.” આમ સામસામા વચનોનીકળવા માંડ્યાં. પુરાનશાહ ફકીર કેરી નદીને કિનારે આવ્યો, કે તરતજ તેણે દમ મૂક્યો. અને આ તરફ અલિયોજી પણ દેવલોક પામ્યા. પેલા ફકીરને કેરીથી દોઢ ગાઉ દૂર લઇ જઈ ત્યાં દફનાવવામાં આવ્યો. ત્યાં તે ઝોલિયા તરીકે ખૂબય છે અને અલિયોજી કેરામાં પીર થઇને ખૂબય છે અલિયાજીના પાળીયાને લોકો આજ પણ કસુંબો ચડાવે છે.

(૨)

લગન લાટ.

એક વખત લગન લાટ નામનો એક પાદશાહી લાટ દેશ-વિ-દેશના રાજવીઓની દાનવીરતાની કસોટી કરતો, સુલક સુલકમાં ફરી રહ્યો હતો. ફરતો ફરતો તે કચ્છમાં આવી ચલ્યો દાતારોની પ-રીક્ષા કરવા તેણે એક વિલક્ષણ રીત અખત્યાર કરી હતી. તેણે લો-

દાનો એક જળરો મુતારો (ગદા) તૈયાર કરાવ્યો હતો અને એવો નિયમ લીધો હતો, કે જે કોઈ પોતાના મસ્તકમાં એ લોહાનો મુતારો મારવા આવે, તેની પાસેથીજ દાન લેવું. તે આજ લગીમાં અનેક રાજવીઓ પાસે ફરી વળ્યો હતો પણ અત્યાર સુધીમાં એકે રાજવી તેની આ દારમી દસોટીમાંથી પાર ઉતર્યો ન હતો. પોતે પાદશાહી ભાટ હોવાથી હાથી, ઘોડા, તંબુઓ, રાવટીઓ, અને નોકરચાકરોના પુરા દમામથી તે કેંકેઢાભે ફરતો રાઓશ્રી બારમહુલની, જશનામી સાંભળીને તે ભુજમાં આવ્યો શહેર બહાર પોતાની છાવણી નાખી, તે રાઓશ્રી પાસે રાજ કચેરીમાં આવ્યો રાઓશ્રીએ તેનો સારો સત્કાર કર્યો અને તેને જે લેખએ તે માગી લેવા જણાવ્યું. ભગન ભાટે દાન લેવાની પોતાની મુશ્કેલી વ્યક્ત કરતાં, પેલી પ્રથંડ ગદા બતાવીને કહ્યું, કે “નામદાર, જે કોઈ આ લોહાનો મુતારો મને, મસ્તકમાં મારવા આવે, તેનુંજ દાન લેવાનું મારું ગિરદ હોવાથી, મારી આ માગણી પુરી થયા વગર હું કોઈનું પણ દાન લઈ શકતો નથી.” ભાટની આ વિચિત્ર વલણે લેખને રાઓશ્રી વિસ્મિત થયા. પેલી લોહાની ગદા પણ એકજ પ્રહારમાં પ્રાણ લે એવી ભયંકર હતી. પણ રાઓશ્રી બારમહુલ એ બીપણ વસ્ત્રથી ભય પામીને પોતાની ટેક છોડી દે એવા ન હતા. તેમણે તરતજ પાવડી ઉતારી પોતાનું મસ્તક આગળ ધર્યું અને ભાટને તેનું ગિરદ પરિપૂર્ણ કરવાની આજ્ઞા કરી. ભગન ભાટે તરતજ આંખ લાલ કરીને ગદા ઉઠી કરી અને પોતાના સઘળા બળથી તે રાઓશ્રીના મસ્તક પર તેનો પ્રહાર કરવા તૈયાર થયો રાઓશ્રી તો ફરી પણ ધાસ્તી વગર સંપૂર્ણ શાન્તિપૂર્વક અડગ અને અડોલ જેમના તેમ બેઠા હતા. ભગન ભાટે ઉગામેલી ગદા ઉભેજ રહેવા દઈ, ફરી એકવાર રાઓશ્રીને વિચાર કરી લેવાનું કહેતાં જણાવ્યું, કે “આ ગદાનો એકજ ધા મનુષ્યનું મસ્તક તોડી પાડી, તેની ખોપરીના કુચ્છેકુચ્છા, હથેલી, દેગાને, વગેરે છે. મારે પુરે વિચાર કરીનેજ મારી માગણીનો સ્વીકાર કરજો.”

રાઓશ્રીએ તેને વખત ન લગાડતાં તરતજ તેનું કાર્ય પૂર્ણ કરવાની શાન્ત ચિતે સૂચના કરી ભગન ભાટે ફરીથી પેલી ભયાનક ગદા વીંઝી, પરંતુ ગદા રાઓશ્રીના મસ્તક પાસે આવતાંજ તેણે તરત

તે અટકાવી દીધી. ગદાને જમીન પર પટકી, પોતાનું બિરદા પૂર્ણ કરવા માટે તે રાઓશ્રીની પેટ ભરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. રાઓશ્રીએ પણ તેને ખૂબ દાનમાનાદિથી નિવાળ સંતુષ્ટ કર્યો અને હવે પછી કોઈ પણ દાતાની આવી ભયંકર કસોટી ન કરવાનું તેની પાસેથી વચન લીધું. ભગન ભાટ રાઓશ્રી ભારમણની દાનવીરતાનાં શુભ-ગાન ગાતાં કહેછે, કે:—

છાપો.

જહાં નાંદિ જલ બિમલ, કમલ ફૂલેં ન. સરોવર,
અઠઠ યુવર અપાર, એક પંખી નહિ બઠલર.
કઠન ભોમ કુંગર અઘાત, સિંહ તેહિ ઠાર હી ફૂંકે,
પંખી ચલે ન પંથ, ચાર કીંગાલુ લૂટે.
ભુખરી ભુરટ લગે ઘનાં, નર-તુરંગ થકે ગવન,
તું ન હોત ભારા નૃપત, કચ્છ દેશ આવત કવન ?

ત્યારપછી કચ્છની વિપરીત સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં તે બોલ્યો:—

છાપો.

જહાં ગોલ ફલ ફેલી, તહાં કદલી બન હોઈ,
સિર ટંકારે ફૂલ, ચપ બધે સખ કોઈ.
જહાં પેલુ તહાં દ્રાખ, જહાં ખજર તહાં ખટવર,
જહાં અઠ તહાં અંખ, જહાં ચાર તહાં મુનિવર.
ભનેભગન જહાં જલ ખારદૂ, ખીર-નીર સખ એક હુઅ,
વિપરીત રીત યહ કચ્છ મેં, કીઅ ભારા ખેંગાર તુઅ.

(૩)

બાલદાતાર શ્રેયસ ભારાણી.

રાઓશ્રી ભારમણના હૃદયમાં એક દુઃખ રાતદિવસ ખટકી રહ્યું હતું. એ દુઃખ એ હતું, કે તેમના કુમારો બાલ્યાવસ્થામાંજ મરણને શરણ થતા. રાઓશ્રીએ કેટલાએ ઇલાજ અજમાવ્યા, કેદ-લીએ ગેદમત ઉઠાવી, પરંતુ તેમનાં સંતાનો જીવંત રહેવા પામતાં નહિ. આથી રાઓશ્રી સદા ચિંતામગ્ન રહેતા.

5

એક વખત એક યોગનિષ્ઠ પ્રજ્ઞચારી ફરતો ફરતો ભુજ નગરમાં આવી ચડ્યો. રાજોશ્રીએ આ પ્રજ્ઞચારીને માનપૂર્વક બોલાવીને પોતાની દૃઢ-વ્યથા તેની પાને વ્યક્ત કરી. પ્રજ્ઞચારીને ધ્યાન મગ્ન બની વિચાર કરતાં જણાયું, કે રાજાએ પૂર્વજન્મમાં એક ગરીબ પ્રાણીની યાપણ જોગવેલી હોવાથી, એ પ્રાણી આત્મ-હત્યા કરેલી, અને એ પાપકર્મને લીધે રાજાની સંતતિ જીવતી નથી. પ્રજ્ઞચારીએ એ પાપનો અચર દૂર કરવા કેટલીક વિધિ કરી અને રાજોશ્રીને દાન-પુણ્ય આદિ ખૂબ ધર્મદાર્યો કરવાની સલાહ આપી. તે દિવસથી રાજોશ્રીએ પોતાના હાથે પુણ્યની ચરિતા વડાવવા માંડી. તેમણે પોતાના પ્રદેશમાં બાર ઝોળીઓ બાંધી આપી, સુવર્ણ-રાયનું મંદિર બાંધાવ્યું અને એવાં અસંખ્ય ધર્મદાર્યોમાં ઘૂટે હાથે પૈસો વાપરવા માંડ્યો.

આવા અપરંપાર પુણ્ય-દાનના પ્રભાવે યોગજ સમયમાં રાજોશ્રી ભારમહુજને ત્યાં દેવના ચક્ર સમા એક બાલકુમારનો જન્મ થયો. આ કુમારનું નામ લેહોજી (જિયોજી) રાખવામાં આવ્યું. લેહો કુમાર જન્મથીજ દાનાર હતો. દેવના દાનવીરોમાં અદ્વિતીય એવો એ બાલદાતાર હતો. જન્મમાં વેતજ તેણે એકધાસે રૂદન કરવા માડ્યું. કુમારનું રડવું જ્યારે ઘેઘ પણ પ્રકારે બંધ કરી શકાયું નહિ, ત્યારે આ વાત પેલા પ્રજ્ઞચારીને જણાવવામાં આવી. પ્રજ્ઞચારીએ કહ્યું, કે એ કુમાર મહાન્ યોગનો દાતાર થશે. માટે જો તેને હાથે દરદોજ એકેક યોગનું દાન કરવામાં આવશે, તો તેનું રોણ આપોઆપ બંધ પડી જશે. પ્રજ્ઞચારીના કથન સુજબ કુમારને હાથે યોગનું દાન કરવામાં આવતાજ એ બાલકુમારનું રૂદન તરતજ બંધ પડ્યું અને તેણે ધાવવા માડ્યું. તે દિવસથી દરદોજ એ બાલ-દાતારને હાથે યોગનું દાન દેવાનો રિવાજ રાખવામાં આવ્યો.

લેહો કુમાર લેમ લેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેની દાન-વીરતા વૃદ્ધિગત થતી ચાલી. તેની દાતારીની ખ્યાતિ ચારે તરફ પ્રસરવા લાગી. દેશદેશના ભાટ-ચારણો જીવલ ભારાણીની કીર્તિ સાંભળીને, તેને યાચવા આવવા લાગ્યા. રાજોશ્રી ભારમહુજે પણ લેહોજીની દાનવીરતાને યોષણ આપવા માટે પોતાનો ખજાનો ખુલ્લો

મૂકી દીધો. જેહાજ પોતાને કહે તેમ યાચકો દાન આપતા અને એમાંજ આનંદ માનતા.

કચ્છના કુમાર જીવલ ભારાણીની કીર્તિકથા શ્રવણ કરીને, એક મારવાડી ચારણ તેને યાચવા માટે કચ્છ-ખુજમાં આવી ચડ્યો. જેહાજની દાનવીરતા નજરોનજર નિહાળીને આ ચારણ આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ ગયો. જેહાજ પાસે આવી તેણે વચન માગ્યું. કુમારે તરતજ તેને વચન આપ્યું અને જે કંઈ જોઈએ તે માગી લેવા જણાવ્યું. ચારણ તરત બોલી બેઠો:—

હુહો—જેયા દેશ વિદેશ, નર કોઈ નિરખ્યો નહિ,
પાત્રાં પિતા કર પેરા, જેહલિયા ભારે તણા.

ભાવાર્થ—મે દેશ વિદેશ જોયા, પણ કોઈ ખરેખરો નર દોડો નહિ. માટે હે ભારમંજીના જેહાજ ! તું તારો પિતા આ યાચકને સોંપી દે.

પુત્ર ભારમંજીને દાનમાં માગનાર આવો વિચિત્ર માગણ આજ સુધી જેહાજએ જોયો ન હતો. ચારણની આવી અવળી માગણીથી આ દાનવીર કુમાર ધર્મ-સંકટમાં આવી પડ્યો જો પિતા ધારે, તો તે પોતાના પુત્રનું દાન કરી શકે. પણ પુત્ર બહીને પિતાનું દાન શી રીતે કરી શકે, તે વાત જેહાજની સમજમાં ઉતરી શકી નહિ તેણે આ તમામ હકીકત પોતાના પિતા રાઓશ્રી ભારમંજી પાસે વ્યક્ત કરી રાઓશ્રી જગત વ્યવહારના પૂર્ણ અનુભવી હતા તેમણે વિચાર્યું, કે આવી વિલક્ષણ માગણી કરવામાં ચારણનો અવશ્ય કંઈક ઉંડો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. આથી તેમણે ચારણને પોતાની પાસે બોલાવીને આવી માગણી કરવાનું કારણ પૂછી જોયું. ચારણ બોલ્યો, “અન્નદાતા ! મારે આપનું ખીન્નું કશું કામ નથી પણ હું આપને મારી સાથે મારવાડ તેડી જઈને, ત્યાં એક રૂપાળી રાજપૂતાણી પરણાવીશ અને ત્યાં પણ આપના કુમાર જીવલ ભારાણી જેના અદ્વિતીય દાતાર ઉપજાવીશ જેહાજને યાચવા માટે અમારે છેક મારવાડથી કચ્છ સુધી આવવું પડે છે તેને બદલે જો ત્યાજ જેહાજ જેવા દાનવીરો પાકશે, તો કચ્છ સુધી આવવાની ઝડપત ઉઠાવ્યા વિનાજ અમારો બેડો પાર થઈ જશે.”

ચારણની આ અજબ ચતુરમય જોઈને ભારમંજીને અત્યંત

આનંદ થયો. તે બોલ્યા, “ચારણદેવ! એક વાર જેહાણની માતા જેવી રાજપૂતાણી થોધી લાવે અને પછી પુશીથી મને તમારી નોકે લઈ જાયો.”

“અને જેહાણની માતા કેવાં હતાં અત્રઢાતા!” ચારણે વાત છંછેડી.

‘સાંભળો બારોટણ! જેહાણની માતા વિવેક, વિનય અને મર્યાદાના સાક્ષાત્ અવતાર રૂપ હતાં. જેહાણ જ્યારે છેક છ માસની બાળ્યાવસ્થામાં હતા, ત્યારે પણ જેહાણની માતા એની મર્યાદાનો ભંગ થાય, તે સહન કરી શકતાં નહિ એક વખત એ મર્યાદાનો સહજ ભંગ થતાંજ જેહાણની માતાને જીવન ઝેર સમાન થઈ પડ્યું. તેમણે તેજ દાણે આ સંસારનો સદાને માટે ત્યાગ કર્યો, ચારણ દેવ! જ્યાં આવી પરમ પવિત્ર જમીન હોય, ત્યાંજ જેહાણ જેવાં રત્નો પાછી શકે. અન્યથા નહિ.

રાઓશ્રીનું કથન સાંભળી ચારણનો ભ્રમ ભાંગી ગયો તે પોતાની બેઠૂદી માગણી માટે ખસ્ટાવા લાગ્યો અને ક્રુધા માગવા લાગ્યો. રાઓશ્રીએ તેને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી વિદાય કર્યો.

જેહાણની દીર્ઘિ મેડતાના જેમલજી રાઠોડના કાને આવતાં તેણે જેહાણને પોતાની કંધાનું સગપણ આપ્યું. જેહાણની ઉંમર આ વખતે સોળ વર્ષની હતી. પણ જેમલજીની અવસ્થા મોટી હોવાથી, તેણે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન ઝટકરી નાખવાનો વિચાર કર્યો. જેહાણનાં લગ્ન નહીં થયાં. મેડતાથી આજ્ઞાની વેલ કંચ તરફ આવવા લાગી.

આ તરફ જેહાણએ ગળામાં માળા નાખી, તેજ દિવસથી તેનાં શરીરમાં કોષ ભયંકર માંદગીએ ઘર કર્યું. આ માંદગીએ એ બાલ દાતાર પર એવો ઘાતકી હુમલો કર્યો, કે આજ્ઞાની વેલ જ્યારે પહર પાસે આવી, ત્યારે કંચના કોડીલા દાતાર જીવલે ભારાણીની દેહ છૂટી ગઈ.

આ ખગર તરતજ બાઇને પહોંચાડવામાં આવ્યા અને તેમને પાછાં જવાની મૂચના કરવામાં આવી પરંતુ આ રાઠોડ રાજપૂતાણી હવે પાછી ફર તેમ ન હતું તેણે પોતાની વેલને સીધી છતરદી તરફ હંકાવી અને આ વીરબાળાએ જેહાણ સાથેજ સહગમન

કર્ચુ' આ બાઈ સાથે મેડનાથી બે માનકારી અમીરો આવેલા, મેઝો પણુ આ ઘટના જોઈને, જીવતે ધરવી દાખલ થયા.

જામ રાવળે જ્યારે પોતાની આખી જિંદગીમાં બાપન હજાર ઘોડાનું દાન કર્યું, ત્યારે જેહાજીએ માત્ર સોળ વર્ષની નાની ઉંમરમાં ત્રીસ હજાર ઘોડાનું દાન કર્યું. માગણુ લોકો જેહાજીની પ્રશંસા કરતાં કહે છે, કે —

હુહો—સોળ વરસે સમરપેઆ, તુરંગ ત્રીસ હજાર,
જેહુલિયા ભારે તણા, તો હુથાં બલિહાર.*

(૪)

પાંત્રીસો દુકાળ.

સવત્ ૧૬૩૫ માં કચ્છમાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો એ વખતે રાઓથી ભારમણજી કુવરપદે હતા. ભારમણજીએ આ દુકાળ પ્રસંગે ખૂબ ઝડેમત ઉઠાવી, અખૂટ અન્નદાન કરીને, ભૂખે મરતા અનેક ગરીબોના જીવ ઉગાર્યા હતા. એ વખતે અખડ ચર ચઢાવવામાં આવ્યા હતા અને જે કંઈ લોજન લેવા માટે આવે, તે દરેકને મૂટથી જમાડવામાં આવતા હતા. આરણી ભારમણજીના કીર્તિકથન કરતા કહે છે, કે —

હુહો—પાંત્રીસો પડતે, ખડે ખડે ખળભળવા,
માંગણુ ડગમગવા, તે ખભે ચડાયા ખેંગડિત.

ભાવાર્થ—પાંત્રીસો દુકાળ પડતા ખડે ખડે ખળભળવા લાગ્યા અને માગણુ લોકો ડગમગવા લાગ્યા. તેમને હે ખેગાર સુત ! તે ખભે ચડાવીને આશ્રય આપ્યો.

હુહો—નવ સોરઠ નવકોટ, જાણે નવલખ તારલા,
મન્યલ તુ મનમેલ, તો ખોભરેઆ ખેંગડિત.

* ચોપાટની રમતમાં આવે પણુ જ્યારે ઘોડો અર્થાત્ તણુ દાણાની જરૂર પડે છે, ત્યારે “અને ઘોડો જીવન ભારાણીને.” એ સમ્બોના ઉચ્ચાર સાથે કચ્છીઓ દાણા ફેંકે છે અને જીવલ ભારાણીની દાનવીરતાને યાદ કરે છે.

ભાવાર્થ—નવયમ તારા જેટલા દેશ દેશના માગણેને, હે મોટા મન વાળા ખેંગાર સુત, તે તારી પાસે રાકીને આશરો આપ્યો.

દુહો—નાગણ પૂછે નાગને, આવે તાપ અપાર,
ચર અખંડ ચક્રવિયા, ભૂપત ભારાભાલ.

ભાવાર્થ—પૃથ્વી ધારણ કરનાર નાગને નાગણ પૂછે છે, કે આવો અનહદ તાપ ક્યાંથી આવે છે ? નાગ તેને પ્રત્યુત્તર આપે છે, કે એ તાપ તો ભારમયજીએ અનાજના અખંડ ચર ચક્રાવેવા છે તેનો છે.

દુહો—ભારામલ ભેટે, ભૂપત કાંઈ ભેદિયે ?
કલ્પતર હેઠે, ધતુર કાં ધંધોડિયે ?

ભાવાર્થ—ભારમલજીનો ભેટો ચલા પછી, અન્ય ભૂપતિઓની મુલાકાત લેવાનું શું પ્રયોજન રહે ? કલ્પતર હેઠે ખેતીને ધતુરાના આડને ધુણાવવાથી શો ફાયદો થાય ?

દુહો—પાકું જિત પાતાર, અલ ડાકું ઓઠેહરા,
કાયમ કેં ફિરતાર, મેડી ભારાભાલજી.

ભાવાર્થ—જેના મુળીમાં પાતાળમાં છે, અને ડાળો આભમાં પહોંચી છે, એવા જામ ઓઠાના વંશજ ભારમલજીનું સ્થાન ફિરતારે કચ્છમાં કાયમ કર્યું છે.

દુહો—તો વિઠે ત્રેયેં ધણી, પાણી ચરેઓ પૂર,
આલ ઉગે જીં સૂર, તો ઉગે અજવારો ચઓ.

ભાવાર્થ—હે ત્રેંજાળના ધણી, તે તારા નામ પર ખૂબ પાણી ચકાવ્યું છે. તારા વડે સૂર્યની માફક કચ્છની ભૂમિ પ્રકાશમાન બની છે.

દુહો—ભુજ પચ્છમ ભાસેરો, હમશ ભારો હોય,
ત ચોડા ચારે કચ્છજો, કચ્છ ન લોપે કોય.

ભાવાર્થ—કચ્છની પચ્છમ ભૂમિમાં સદાએ ભાવાને ધારણ કરનાર ભારમલજી હોય, તો ચૌદસે આળીસ ગામોના કચ્છ દેશનું એક તથુખનું પણ ફાઈ લેખી શકે નહિ.

(૫)

સુખો મુજફરખાન.

ગુજરાતની રાજ્યગાદી પર આવળે સુખો મુજફરખાન હતો. દિલ્હીના અકબર પાદશાહે તેને પદબ્રષ્ટ કરીને ગુજરાતની સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. આથી મુજફરે ગળવો ઉઠાવ્યો. મુજફરને પકડવા માટે ગુજરાતનો નવો સુખો આજમ કોકલતાશ તેની પાછળ પડ્યો. મુજફર કાઠિયાવાડમાં કેટલાક સ્થળે ફરીને, આખરે જામનગરના જામ સત્તાજીને આશ્રયે આવ્યો. એટલામાં કોકલતાશ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેણે મુજફરને સોંપી દેવા જામને કહાવ્યું. પણ જામ સત્તાજી શરણાગતને સોંપી દેવા માટે તૈયાર ન હોવાથી, તેમણે કચ્છ વગેરે સ્થળેથી મદદ મંગાવીને લડાઈ જાહેર કરી. અઢીલાખનું પાદશાહી સૈન્ય જામ સત્તાજી ઉપર ચઢી આવ્યું અને ભૂચરમેરીના મેદાનમાં મોટું યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં સત્તાજીએ ચાર તરફથી મદદ મેળવીને પોતાના પક્ષને ખૂબ મજબુત બનાવી લીધો હતો. છતાં પણ એનાજ પક્ષને મળે એવો સંભવ જણાતો હતો. પરંતુ લોમો પ્રમાણ અને દોલતખાન કે જેમને સત્તાજીએ એકવાર જખરી હાર આપી હતી, તે જાદી જઈને સાથી પ્રથમ જામના લશ્કરમાંથી નાકા અને કોકલતાશને જઈ મળ્યા. એમના નાસવાથી જામના લશ્કરમાં ભંગાણું પડ્યું. જામ સત્તાજી પોતે હાથી પરથી નીચે ઉતરીને ઘોડા પર બેઠા અને રણમેદાનમાં શત્રુઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા. સત્તાજીના કુમાર અજેજી જેમનાં તરતમાંજ લગ્ન થવાનાં હતાં અને જેમણે લગ્નની વરમાળા ગળામાં ધારણ કરેલી હતી તે મળે બહાદુરીથી લડીને આખરે સદાને માટે રણશય્યામાં શયન કર્યું જસા વજરે પણ પૂર્ણ પરાક્રમ બતાવીને યુદ્ધ જારી રાખ્યું અને સાંજ સુધી અટકાવ કર્યો પણ આખરે જામની હાર થઈ અને અનેક બહાદુર વીરો ભૂચરમેરીના ભયંકર હત્યાકાંડમાં હોમાઈ ગયા. જામ અને મુજફર ડુંગરમાં છુપાઈ રહ્યા અને કોકલતાશે જામનગર સ્વાધીન કરીને તેને ઇસ્લામાબાદ નામ પણ આપી દીધું.

મુજફર ત્યાંથી નાગીને ઓખામંડળમાં ગયો. પણ કોકલતાશે ત્યાં પણ તેનો પીછો પકડવાથી ઓખાના વાઘેરાએ તેને કચ્છમાં

ઉતારી દીધો. કચ્છમાં તે રાઓશ્રી ભારમહાજીને આશ્રયે આવી રહ્યો. કોકલતાશની ફ્રાજ કચ્છમાં પણ આવી ચડી રાઓશ્રીને મુજદર સોંપી દેવાનું કહેણ મોકલવામાં આવ્યું. આવળતે રાઓશ્રીને બીજે ક્યાંયથી મદદ મળી શકે તેમ ન હોવાથી તેમણે સંધિનું કહેણ મોકલ્યું.

એટલામાં જામનગરના જામ સત્તોજી જે પાછળથી કોકલતાશ જોડે લળી ગયા હતા, તે એક તરફથી રાઓશ્રીને સંધિ કરવાની સલાહ આપવા લાગ્યા અને બીજી તરફથી તેમણે મુજદર પાસે જઈને તેને રાઓશ્રી બોલાવે છે એમ જણાવ્યું. આથી મુજદર બહાર નીકળ્યો તેવોજ તેને પકડીને પાદશાહી લશ્કરને સોંપી દેવામાં આવ્યો. પાદશાહી લશ્કર મુજદરને લઈને અમદાવાદ જતું હતું, ત્યાં રસ્તામાં મીઠા પાસે મુજદર અચ્ચા વતી આત્મહત્યા કરીને મરણ પામ્યો *

(૬)

જહાંગીરશાહની મુલાકાત

અકબર પાદશાહના મૃત્યુ પછી તેનો શાહજહાં સક્તીમ જહાંગીરશાહ નામ ધારણ કરીને દિલ્હીની રાજ્યભાદી પર તખ્તનશીન થયો. જહાંગીરશાહ શુજરાતમાં ફરતો ફરતો જ્યારે અમદાવાદ આવ્યો, ત્યારે રાઓશ્રી ભારમહાજી તેની મુલાકાતે ગયા અને બેહુબર રૂપિયા ન્યોમ્છાવર કરી, સો અથારથી અને સો કચ્છી ઘોડાનું પાદશાહને નજરાણું કર્યું. તેના બદલામાં પાદશાહે રાઓશ્રીને ઉત્તમ પ્રકારનો પોશાક, એક હાથી, એક હાથણ, એક જડાઉ તત્વાર, એક ખંજર, અને એક કટાર આપ્યાં ઉપરાંત ટ્રેરીની મહોર પણ આપી. + વળી જે હાજીઓ મદ્રે હજ કરવા જાય, તેમને પોતાના ખર્ચે ત્યાં પહોંચાડી આપવાના કરારથી કચ્છ પરની ખડણી પણ જહાંગીરશાહે કહાડી નાખી. આમ પાદશાહની મુલાકાતમાં દરેક રીતે ફતેહમંદ થઈને રાઓશ્રી ભારમહાજી ત્યાંથી આજ રહ્યાં.

* મુજદરના મરણમાં રાઓશ્રી ભારમહાજીનો દોષ ન હોવા છતાં કેટલાક તેમને દોષિત ગણી રહ્યા છે. પરંતુ તે વાતને ઐતિહાસિક આધાર મળતો નથી.

+ કચ્છમાં ઠેરીનું ચવણુ રાઓશ્રી ભારમહાજીના વખતથી આવું થયું છે.

(૭)

રાજકુમાર મેઘજી.

હુંહો—આયો મેઘ અંજલર, સહ સીમાફા સંકેઆ;
હલે ચલે હેકલી, નાંગલિધારી નાર.

ભાવાર્થ—કુમાર મેઘજી અંજલર આવવાથી આજુબાજુના સઘળા પ્રદેસો તેનાથી ચંકિત રહેવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓ પણ નિર્ભયપણે એકલી વિચરવા લાગી.

કચ્છના દાનવીર રાજકુમાર જેહાજીના અવસાન પછી યુવરાજ પદ કુમાર લોજરાજજીને પ્રાપ્ત થયું. લોજરાજજીથી નાના કુમાર મેઘજી હતા. આ મેઘજીને અંજલર પ્રગલ્ભ આપવામાં આજીવું હતું. મેઘજીનું સગપણ ઉમરકોટના સોઢા રાજપૂતોમાં કરવામાં આજીવું હતું. મેઘજીના સસરા સોઢા સરદારને ત્રણ કુંવરીઓ હતી. આ ત્રણે કુંવરીઓનાં લગ્ન તેણે એકી સાથે હથેવાળે કરી નાખવાનો વિચાર કર્યો. ત્રણે કુંવરીઓનાં લગ્ન નક્કી થયાં. ત્રણે જાનો એકજ દિવસે આવી પહોંચી. કચ્છના કુમાર મેઘજીની જાન પણ મોટા દમામ સાથે સોઢરાજને આંગણે આવી લાગી. ત્યાં મરકરીના ચાલ્યા આવતા રિવાજ મુજબ ત્રણે વરરાજની મોજડીઓ સોઢરાજના જનાનાની આસાક દાસીઓએ આસાકોથી ઉઠાવી લીધી. મોજડીઓ જોઈને રાજપૂતાણીઓ વાતો કરવા લાગી, કે બીજા જે વરરાજ તો પૈસાદાર દેખાય છે, પણ આ કચ્છના વરરાજ તો બિચારા ગરીબ જણાય છે. આ વાત રાજકુમાર મેઘજીને ડાને આવી. તેણે તે વખતે તો એ વાત પોતાના મનમાંજ રાખી લીધી પણ જ્યારે ચાચક વર્ગને ખરવા આપવાનો વખત થયો, ત્યારે જઈજ વરરાજઓ તરફથી જાણને એકેક મહેલર આપવામાં આવી. પણ રાજકુમાર મેઘજીની મોઢવણથી કચ્છની અનના તમામ માણસોએ પોતપોતાના ઘોડાઓ તેમના પરના તમામ સાજ અને પોશાક સહિત યાચકોને આપી દીધા. કચ્છની જાનની આ અજબ ઉદારતા જોઈને સૌને ઘણી નવાઈ લાગી. કચ્છી વરરાજની મરકરી કરનાર પેલી રાજપૂતાણીઓ મનમાં ને મનમાં શરમાઈ ગઈ.

મેઘજી મહા પ્રતાપી હતા. તેમના કુંવરો પણ તેમના જેવા-

જ હતા. તેમને દશ કુંવરો થયા. [૧] જેંગારજી. તે લોજરાજજી પછી રાજ્યગાદીએ આવ્યા. [૨] અજોજી. તેમને આસમાં માડી ગામ મળ્યું. એમના વંશના અન્તર્ણી કહેવાયા. [૩] તમાચીજી. તેમને ખંભરો મળ્યો, પાછળથી તે પણ રાજ્યગાદીએ આવ્યા. [૪] ઉત્ત-
ડજી તેમને વરસામેડી મળ્યું. [૫] અલેરાજી. તેમને ચીરે મળ્યું.
[૬] રાયસંગજી તેમને ભચાઉ મળ્યું. [૭] સુજોજી. તેમને સીકરો
મળ્યું. [૮] કુલોજી. તેમને કુંભારડી મળ્યું. [૯] લખધીરજી અને
[૧૦] રાયધણજી નાનપણમાં જ સ્વર્ગવાસી થયા.

રાજોશ્રી ભારમણજીના આઠ કુમારો થયા તેમાં આસોજી,
ગોડજી અને લખધીરજી બાપચાવંશમાં જ દેવલોક પામ્યા નેહો-
જી મહાન્ દાનવીર હતા, તે પણ સોળ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવા
ચી થયા. લોજરાજજી કચ્છની ગાદીએ આવ્યા. મેઘજીને અંતર
પ્રગણું મળ્યું. રાયધણજીને કોડારો આપવામાં આવ્યો, પણ તેમનો
વંશ આવ્યો નહિ પ્રાગજીને ધમકડું મળ્યું. તેમનો વંશ પણ
આગળ આવ્યો નહિ.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

રાઓશ્રી ભોજરાજી, જેંગારજી, અને તમાચીજી.

(૧)

રાઓશ્રી ભોજરાજી (૧૬૬).

રાઓશ્રી ભારમણજી પછી કચ્છની રાજ્યગાદી પર યુવરાજ કુમારશ્રી ભોજરાજીનો અભિષેક થયો. ભોજરાજીએ શાહ વર્ધમાન દ્વારા સુનરા જાંઘરની સ્થાપના કરી. અહીં પ્રથમ મિયાણાનો વાસ હતો અને એક કુમરાનું ઝાડ હતું. તેથી લોકો તેને કુમરા કહેતા. પણ વર્ધમાન શાહે ભોજરાજીના નામ પરથી તેને ભોજપર જાંઘર નામ આપ્યું. પાછળથી રાઓશ્રીએ ત્યાં મનમોહનરાયજીનું મંદિર બંધાવ્યું તેના નામ પરથી એ શહેરનું નામ અપભ્રંશ થઈને 'સુનરા' પડ્યું.

ભોજરાજી ટીકે બેસતાં તેમણે પોતાના ભાયાતો પાસેથી વરડ માગી આ વખતે દેવાજી પગાણજી સાહેબાણી ભુજમાં દેશ ચોવડિયા તરીકે પ્રખ્યાત હતો. આ દેવાજી એ વખતે એક સત્તાધારી પુરૂષ ગણાતો. આથી કચ્છના સર્વ ભાયાતો સાથે મળીને તેની પાસે આવ્યા અને રાઓશ્રીએ ભાયાત વર્ગ બેસાડવા ધારેલી નવી રસમ દાખલ ન થાય, તેમ કરવા તેઓ તેને આગ્રહ કરવા લાગ્યા. ભાયાતોની વાત દેવાજીને પણ યોગ્ય જણાઈ દેવાજી યુદ્ધિશાળી હતો તેણે રાઓશ્રીએ કહેલી નિશ્ચય ફેરવવા માટે એક નવો નુરજો અજમાવ્યો. એક ચારણ દ્વારા તેણે રાઓશ્રીને નીચે મુજબ સંદેશો પાઠવ્યો.

ચારણી ગીત.

પૂછો લીમ ને આમર પૂછો, નવું ઘટે નહિ કાજ નરેશ;
ભાઈયું માથે ભાર ન હોયે, દેવો કહે દાદાજો દેશ. ૧
કેહરાં-અખડાં જલ કાઢે ને, હાલોં-સુગલોં હારવેઆ;
દેવો કહે ટે દાનવ દણેઆ, કેત્યું વારૂં કલહ ક્રિયા ! ૨

બાહુ જો બલવંત રહે તો, દલ-દુશ્મન નહિ દેખ કરાં;
રાવ કહો તિમ સાહેબ-રાયબ, ભોજ કહે તિમ અમે કરાં. ૩

દેવાળની આ ચુકિતએ રાઓશ્રી, ભોજરાજી પર આબાદ
અસર કરી. તેમણે પોતાના ભાયાતો પર નાખવા ધારેલા નવા બો
બનો વિચાર તેજ દિવસે દૂર કર્યો. ભાયાત વર્ગમાં રાજ્ય પ્રત્યે
બળેલો અસંતોષ દેવાળએ આમ કુચળતાપૂર્વક ખસેડી દીધો. દેવા
ળની સત્તા વિષે એ વખતે કહેવત ચાલતી કે.—

હુહો—ડેવો જગે ડે, રૂક મંબિયાણી રાયધણ,
સમું સંભાગે, ધીબે ધીબા લાય તો.

ભાવાર્થ—દેવાળ રાયધણુ ઓ પોવાદના રૈવા વડે આબો દેશ વનોવે
છે. અને સમો સરદાર માખણના ધીમે ધીમા ઉતારે છે.

રાઓશ્રી ભોજરાજીને મતિ ન હોવાથી, તેમણે પોતાના
ભાઈ મેઘજીના પુત્ર ખેંગારજીને દત્તક લીધા.

(૨)

રાઓશ્રી ખેંગારજી બીજા (૧૬૭).

રાઓશ્રી ખેંગારજી રાજ્યભાદી પર આવ્યા, ત્યારે દેવાળ પ-
ચાણજી સાહેબાણીનો મોટો ભાઈ ખીમાજી તથા સરવૈયા કવાટ
આ બંને માણસો પણ ચોવટિયા હતા એમના પર રાઓશ્રીની
સારી મહેરબાની હતી આ અરસામા એવી ઘટના ઘટી, કે એક
ખૂબસુરત ખવાસણ પર રાજ્યના આ બંને માનીતા માણસો મો-
હિત બન્યા. પરંતુ એક મ્યાનમા બે તંત્રારોનો સમાવેશ તદ્દન
અશક્ય હોવાથી, આ બંને એકબીજા પ્રત્યે ડેરી નજરથી નિહાગ-
તા તેઓ લાગ કાવતાં એકબીજાનું કાટણ કાઢી નાખવા તૈયાર
બન્યા હતા. એક રાત્રે સરવૈયા કવાટે તક ભેધને ટકથાગની અંદર
ખીમાજીને કતલ કરી નાખ્યો. આ વાતની જ્યારે ખીમાજીના ભાઈ દેવા
ળને બહુ યદ્ય, ત્યારે તેને સરવૈયા કવાટ પર અચંત ક્રોધ વટ્યો તે
કવાટનું ખૂન કરવાની તક શોધવા લાગ્યો. એક દિવસ દેવાળ સા
હેબાણી અને સરવૈયા કવાટનો નાગર ચક્રામાં એકાએક ભેટો થઈ

ગયો. ક્વાટને જોઈને દેવાજીનું લોહી ઉઠળી આપ્યું તેણે તેજ વખતે,
ક્વાટના કટકે કટકા કરી નાખ્યા.

રાઓશ્રી જેંગારજીએ મારવાડના એક વિદ્વાન ચારણને આ-
શરો આપ્યો હતો. આ ચારણ અતિ વિદ્વાન હોવાથી, તેના પર
રાઓશ્રીની ઘણી પ્રીતિ હતી. આ કારણથી લાખિયાર વીયરાના ચા-
રણોએ મારવાડી ચારણ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાની દૃષ્ટિએ જોતા. અધુરામાં પુરું
રાઓશ્રીએ એ મારવાડી ચારણને સગવળ આપવા લાખિયાર વીય-
રાના ચારણોને સૂચના કરી. આથી લાખિયાર વીયરાના ચારણો
ઉલટા વધારે ખીજયા પણ તેઓ રાઓશ્રીની રૂબરૂ કશું જોડી
શક્યા નહિ. તેઓ મનમાં કપટ રાખીને પેલા મારવાડી ચારણને પો-
તાને ગામ લાખિયાર વીયરે તેડી ગયા અને ત્યાં તેને કંત્ર કરી નાખ્યો.

આ વખતે નવરાત્રિના દિવસે ચાલના હોવાથી, રાઓશ્રી આ-
શાપુરાજીનાં દર્શન માટે માતાજીને મઠ ગયા હતા. ત્યાં તેમને લા-
ખિયાર વીયરાના ચારણોની આ ભયંકર દગાખોરીની ખમર પડતાં
એ દગાખાજ ચારણો પર તે અચંત ક્રોધાધમાન જતી ગયા. એ
ચારણોને ભયંકરમાં ભયંકર શિક્ષા કરવા તે એકક્રમ લાખિયાર વી-
યરા પર ચડી નીકળ્યા.

રસ્તામાં નેત્રા ગામ પાસે એક કાપડીએ તેમને ચારણો પર
ચડી જતા અટકાવવાને સમજાવવા માંડ્યા. પરંતુ રાઓશ્રીનો ક્રોધ
એમ સમે તેમ ન હોવાથી, તેમણે પેલા કાપડીને તરછેડી કાઢ્યો.
આથી કાપડીને પણ શુરસો ચઢ્યો. અને તે તેલિયો અડસો પંકેરીને
રાઓશ્રીની સન્મુખ જળી મુઝો એમ કહેવાય છે.

રાઓશ્રી ત્યાંથી સીધા લાખિયાર વીયરે આવ્યા. ગામની પા-
દરે તેમણે તંબુ નાખ્યા. ચારણોના જલ્મ-જ્વર્યાને પકડી પકડીને
તોપને મોઢે ખાંધી દેવાનો તેમણે નિર્ધાર કરી લીધો.

કન્ધના ઘણીને ક્રોધાધમાન થએલો જોઈને ચારણો ગભરાવા
લાગ્યા. તેમણે બધાએ સાથે મળીને રાઓશ્રી પર ત્રાશું કરવાનો
વિચાર કર્યો. આ વખતે લાખિયાર વીયરામાં જ્યાંજ્યાં નામે એક
સતિ ચારણિયાણી હતી સઘળા ચારણો એકઠા થઈને આ સતિ

માતા પાસે આવ્યા અને પોતાને રા'ના રોષની ભયંકર આકૃત-
માંથી ઉગારી દેવા, તેઓ સતિ માતાને વીનવવા લાગ્યા. સતિએ
ગભરાઈ ઉઠેલા ચારણોને શાન્ત કર્યા અને આજ્ઞા કરી, કે “હમ-
ણાજ લોકડાં મંગાવીને ગામની પાદરે એક મોટી ઝુપી ખડકાવો અને
જુઓ, કે એ મહામાતા રા'નો મદ હું કેટલી વારમાં ઉતારી દઉં છું.”

સતિમાતાની આજ્ઞા શિરોમાન્ય કરીને ચારણોએ લાખિયાર
વીયરાની પાદરે રાઓશ્રીના તંજુથી થોડે દૂર એક મોટી ચિત્તા
ખડકાવી. ઢાલ સરણાઈઓના સરોદ સાથે ‘જે અંબે-જે અંબે’
કરતી સતિ જીવાંબાઈ એકદમ ત્યાં આવી પહોચી અને ચારણોએ
ખડકેલી ચિત્તા પર ચડી બેઠી તરતજ ચિત્તાને ચેતવવામાં આવી.
ચારણી સતિ જીવાંબાઈનું શરીર ભડ ભડ સળગતી ચિત્તા સાથે
સળગવા લાગ્યું. થોડીજ વારમાં ચારણી સતિની ચિત્તામાંથી એક
સમડી નીકળી હોય એવો દેખાવ બેવામાં આવ્યો. આ સમડી રા
ઓશ્રીના તંજુ પર આવીને બેઠી અને તે બેસતાં વારજ રાઓ-
શ્રીનો તંજુ પણ ભડમડાટ કરતો સળગવા લાગ્યો. સર્વભક્ષી અગ્નિ
દેવ પોતાની કારમી જિહ્વા ફેલાવતો એકજ ક્ષણમાં રાઓશ્રીની
આસપાસ ફરી વળ્યો અને તેમનો ત્યાંજ દેહાંત થઈ ગયો. રાઓ-
શ્રીના શબને ત્યાંથી ભુજ લઈ જઈને, ત્યાં તેમને અગ્નિદાહ દેવામાં
આવ્યો. તે દિવસથી કચ્છના માલેક લાખિયાર વીયરાનું પાણી પીતા
નથી. એટલુંજ નહિ પણ એ ગામની પાદરમાંથી પણ પસાર થતા નથી.

રાઓશ્રી બેંગારજીને ત્યાં દોઢ રાણીઓ કુંવર ન હતો.
તેમને સૂમરી રણાતને પેટે હમીરજી નામે એક નાનો અનોરસ કું-
વર હતો. આ વખતે દેવાજી સાહેબાણીનો કુંવર સંગ્રામજી દેશ-
ચોવટિયો હતો. આ સંગ્રામજીએ સઘળી સત્તા પોતાના હાથમાં
લઈ દેવાની ખાતર રાઓશ્રીના અનોરસ પુત્ર હમીરજીને કચ્છની
રાજ્યગાદી પર સ્થાપિત કરી દીધો. હવે સઘળી સત્તા પોતાના હા-
થમાં આવી ગએલી હોવાથી, સંગ્રામજીનો આનંદ સમાતો ન હતો.

આ સમયે નળીઆમાં હોથીજી સાહેબાણી હતો. તેની અને
સંગ્રામજીની વચ્ચે આપસમાં અણરાગ હોવાથી, હવે હોથીજીને
હેઠા પાડવાના વિચારે સંગ્રામજીનું હૈયું ગળગળ ઉછળી રહ્યું હતું.

તે રોજ સવારે જ્યારે ટંકશાળના લીમડા હેઠે દાંતણુ કરવા બેસ-
તો, ત્યારે લીમડાની એક ડાળી પકડીને કહેતો, કે “તુંમાં હોથોને
લટકાવ્યો હોય, તો તેનો બાર તું ઝીલી શકે કે નહિ?” લીમડા-
ની ડાળીને આ પ્રશ્ન કરવાનો સંગ્રામજીનો નિત્ય નિયમ થઈ પડ્યો.

આ વાત ચાલતાં ચાલતાં હોથીજના કાને આવી. સૂમરીના
દીકરાને રાજ બનાવીને અસ્થિમાનમાં આવી ગએલા સંગ્રામજીની
ખુમારી ઉતારી નાખવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તે પોતાના તમામ
ભાયાતવર્ગ સાથે નળીઆથી ચડ્યો અને પાધરો અજળના માફી
ગામે આવ્યો. અહીં આવીને તેણે અજળને કહ્યું, કે “ભુજની ગાદી
નોંધતી હોય, તો હમણાંજ મારી સાથે ચાલો.” પણ અજળે શાન્ત
પ્રકૃતિના હોવાથી તેમને એ ખટપટમાં પડવાનું ઉચિત જણાયું
નહિ. અજળને આજસેલા નોંધને હોથીજ ત્યાંથી અજળના ભાઈ
તમાચીજ પાસે ખંભરે જવા ચાલતા થયા.

અજળના ભાઈ તમાચીજ આ વખતે ખંભરે હતા. તમાચી-
જને છ કુંવરો હતા. પણ ગ્રાસમાં માત્ર એક ખંભરોજ મળેલ
હોવાથી, તેમની સ્થિતિ કફેડી બની ગઈ હતી. આ કારણથી તમા-
ચીજના પાટવીકુંવર રાયધણુજને અજળજે સુથરીમાં દશબાર પ્રાન્ત
ધરતી આપી હતી. તે ઉપર રાયધણુજ ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા હતા.

આ વખતે રાયધણુજ પાસે એક યોગનિષ્ઠ યોગી મહાત્મા
આવી ચઢ્યા. આ યોગી તેજસ્વી જણાવાથી, રાયધણુજે તેને
આતુર્માંસ કરવા માટે પોતાને ત્યાંજ રોકી રાખ્યા. એ અરસામાંજ
રાયધણુજને ત્યાં પ્રાગમદ્ભજનો જન્મ થયો. કુંવરના જન્મની વધા-
મંછી જ્યારે રાયધણુજને આપવામાં આવી, ત્યારે એ યોગી ત્યાં
હાજર હતો. એ વખતનો યોગ નિહાળીને યોગી બોલ્યો, કે આ
કુંવરનો જન્મ એવા સંયોગોમાં થએલો જણાય છે, કે તે આગળ
જતાં સમસ્ત કંઈનો માલીક બની બેસશે.

બરાબર આ સમયે નળીયાના હોથીજ તમાચીજ પાસે ખં-
ભરે આવી પહોંચ્યા અને તેમને પોતાની સાથે ભુજ આવવા આ-
ગ્રહ કર્યો. હોથીજના આગ્રહથી તમાચીજ તૈયાર થઈ ગયા, અને
આ સંધર્ષો કાઢીને ભુજ પ્રતિ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો. ધર્તક માસના

ચંદ્રને દિવસે મિસલને વળતે આ મંડળી ભુજમાં રાજ-કચેરીમાં આવી પહોંચી.

આ વળતે હમીરજીનો સૂમરો મામો હમીરજીને પોતાના જો-
ખામાં લઈને રાજગાદી પર બેઠો હતો. હોથીજીએ તેની બાં બાકીને
રાજગાદી પરથી ઉઠાડી મૂક્યો અને તેજ વળતે તમાચીજીને રાજ્યા-
ભિષેક કર્યો. હોથીજીનો પ્રસાવ અને તેની સાથેના તેના ભાયાતોનું
જોર જોધને, આખી કચેરી ડઘાઈ ગઈ. કોઈ કશું પણ બોલી શક્યું
નહિ. સઘળાએ ઉભા થઈ તમાચીજીને સલામ કરી, તેના રાજ
તરીકે સ્વીકાર કર્યો.

બરાબર ઓગણીસમે દિવસે હોથીજીએ હમીરજીને રાજતખ્ત
ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો અને સંશ્રામજી તરફ કરડી નજર ફેંકીને
કહ્યું, કે “હવે હું આવી પહોંચ્યો છું, ક્યાં છે તારો લીમડો?”

સંશ્રામજીમાં હવે હોથીજીને જવાબ આપવાની શક્તિ રહી ન
હતી. તે તરતજ ત્યાંથી ચાલતો રયો અને ભુજનો ત્યાગ કરી
રાયમાળગાર રહેવા લાગ્યો.

આ તરફ હમીરજીને લઈને તેનો સૂમરો મામો અમદાવાદના
પાદશાહની પાસે ગયો અને તેને સઘળી હકીકતથી વાકેફ કર્યો. આ
બખર સંશ્રામજીને મળતાં તે પણ રાયમાળગારથી ત્યાં પહોંચી ગયો
અને બંને જણે મળીને પાદશાહને સમજાવવાને બન્યું તેટલું કર્યું.
પરંતુ હવે હમીરજીને ફરીથી કચ્છની ગાદી કોઈ પણ અપાવી શકે,
એ વાત સર્વથા અશક્ય હતી. આથી તેઓ બંને પાછા કચ્છમાં
આવ્યા અને કેટલીક વાટાવાટ પછી હમીરજીને લોન્નગ ગામ અને
સંશ્રામજીને રોહા આપવામાં આવ્યું.

(૩)

રાઓશ્રી તમાચીજી (૧૬૭).

રાઓશ્રી તમાચીજીને બે રાણીઓ હતી. આ બંને જણીઓના
પેટમાં લગભગ એક સરખી સુદતના ગર્ભ હતા. મોટી રાણી કરતાં

* ગઓશ્રી જેંગરજી બીજા પત્ની એમના બાઈ ગઓશ્રી તમાચીજી
ગાદીએ આવવાથી એ બંને નામપર પેદીનો એકજ નંબર આપવામાં આવેલ છે.

નાની રાણી વધારે કાવઢાવાવાળી હતી. મોટી રાણીને ત્યાં કુંવર જન્મવાનો વખત થયે છે એમ જ્યારે નાની રાણીને જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે તેણે તેજ વખતે પોતાને ત્યાં કુંવરનો જન્મ થઈ ગ-એલો હોવાની ખનાવટી વધામણી રાઓશ્રી તમાચીજીને મોકલી દીધી. થોડીવાર પછી મોટી રાણીને ત્યાં કુંવરનો જન્મ થવાની વધામણી આવી, ત્યારે રાઓશ્રી બોલ્યા, કે “ ટીલાનો ધણી તો અવતરી ચૂક્યો, પણ હવે એ પણ લસે આવ્યો. ”

નાની રાણીને ત્યાં ખરી રીતે તો ત્યાર પછી ત્રીજે દિવસે કુંવરનો જન્મ થયો. આ કુંવરનું નામ રાયધણુજી રાખવામાં આવ્યું. અને મોટી રાણીને ત્યાં કુંવર આવ્યો તેનું નામ હાજીજી નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ રીતે હાજીજી ખરેખર પાટવી કુંવર હોવા છતાં ફટાયો ગણવા લાગ્યો.

આ ઘટના પછી કેટલીક સુદતે જ્યારે તમાચીજી ભુજની ગા-દીએ આવ્યા, ત્યારે હાજીજીને એ વાત વધારે ખૂંચવા લાગી. પોતે પાટવી કુમાર હોવા છતાં રાજ્યનો ધણી રાયધણુજી બની એસે, એ વિચાર તેના હૃદયમાં રાત દિવસ કાંટાની પેઠે ખટકવા લાગ્યો.

આ વખતે મુંદ્રામાં શાહમુરાદ નામનો એક સમર્થ ગણાતો ફકીર ધૂણી નાખીને પડ્યો હતો તેની પાસે જઈને હાજીજીએ પોતાના અતરની વાત વ્યક્ત કરી. અને પોતાનો હક્ક પોતાને મળે એવી દોષ સુદ્ધિ બતાવવા તેણે શાહમુરાદ પાસે અરજ કરી. શાહ મુરાદે જોયું, તો ગાદી રાયધણુજીના નસીબમાં લખેલી જણાઈ. આથી તેણે કહ્યું, કે:—

‘હાહો—હાજી! બાજી હો રહી, હો રહા હરધોર,
કલ્યાણ ખિયારા ક્યા કરે? લયા રાધુ રા’કા જોર.

શાહમુરાદનાં ઉપરોક્ત વચનો શ્રવણ કરીને હાજીજી નિરાશ થઈને પાછો ફર્યો અને પોતાને મળેલ ધમકાનું તેની ચોવીસી સહિત હાથ કરીને ત્યાં બેસી ગયો.

રાઓશ્રી તમાચીજી જ્યારે ખંભારે હતા, ત્યારે એક ધીજે બતાવ પણ બનવા પામ્યો હતો. બારમંદ નામના એક મારવાડી ચારણે રાઓશ્રીને રાજ્યગાદી મળવાનું પ્રથમથીજ સવિધ્ય લાખતાં કહ્યું હતું, કે:—

હુહો—કાં હર આગળ હાથ, કાં છું આગળ તમા!

કરશે જો રધુનાથ, તો જન ઘીજો જાયાં નહિ.

ભાવાર્થ—હે તમાગીજી! મારો હાથ કાં તો ધર આગળ છે અને કાં તો તારી આગળ છે. જો પ્રજા કરશે, તો મારે ભવિષ્યમાં તારા સિવાય કોઇ અન્ય વ્યક્તિને પાચવાનો પ્રસંગ નહિ આવે.

આગળ જતાં જ્યારે ચારણના આ આશીર્વાદ ખરેખર ફળ્યા અને તમાચીજી કચ્છની રાજ્યગાદીના માલીક બન્યા, ત્યારે તેમણે એ બારમણ બારોટને રાયધણપુર ગામ બંધીસમાં આપ્યું. આ બારમણ બારોટના વંશજો અઘાપિ રાયધણપુરમાં છે.

દિલ્હીમાં જહાંગીરશાહના મરણ પછી તેનો શાહજહાં શાહ-જહાં ગાદી પર આવ્યો શાહજહાંને ચાર દીકરા હતા દારા સૌથી મોટો હતો. પણ ઔરંગઝેબ જે સૌથી નાનો હતો, તેણે કપટથી પોતાના ભાઇઓનો હુકમ દબાવી, કેટલાકનો નાશ કરી, પોતાના પિતાને કેદ કરી, દિલ્હીની ગાદી પચાવી પાડી. આથી દારા ત્યાંથી નાસીને મહારાવથી તમાચીજીને આથયે ભુજમાં આવ્યો. રાઓ-શ્રીએ તેને આદરમાન આપી, શહેર બહારની એક વાડીમાં* ઉતારો આપ્યો. દારાએ રાઓશ્રી પાસેથી તથા જામનગરના જામ પાસેથી ઔરંગઝેબ સામે લડવા તોડે લરકરી મદદની માગણી કરી, પણ તેની માગણીનો સ્વીકાર ન થતાં તે પાછો ફર્યો.

રાઓશ્રી તમાચીજીને છ કુંવર હતા. અને તે નીચે મુજબ:—

૧ હાજોજી ગોટા. પણ તેમને ટીકું ન મળતાં ધમકા પ્રગણ આપવામાં આવ્યું.

૨ રાયધણજી ભુજને ટીકે આવ્યા.

૩ મેઘજી. એમને મુગાળિયા વિગેરે ચાર ગામ મળ્યાં.

૪ હરધોળજી. એમને આસંબીયા વિગેરે પાંચ ગામ મળ્યાં.

૫ કંધાણજી એમને વડલી મળ્યું.

૬ તુગોજી. એમને લોરિયા મળ્યો, પણ એમનો વંશ ત્યાંથી નહિ.

* આ વાડીને આજ પણ લોકો દારામટ્ટી વાડીના નામે જાણે છે. હાલ એ વાડી રાજ બાગ સાથે લગી ગઇ છે.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

રાઓશ્રી રાયધણી, આગમણી તથા ગોડી.

(૧)

પીર શાહ યુખારી.

રાઓશ્રી રાયધણી ગાદીએ બેઠા, ત્યારે કંઈકોટના દેદાઓ ઘણા બળવાન થઈ પડ્યા હતા. આ લોકો વારંવાર દરબારી હક્કને હાનિ પહોંચાડતા હોવાથી, રાયધણી પ્રથમ દેદાઓ પર કટક લઈ ગયા અને તેમને નમાવી, તેમના પર પોતાનો કાણુ બેસાડીને પાછા ફર્યા.

બરાબર આ સમયે કચ્છને કિનારે એક મહાન તેજસ્વી પુરૂષ ઉતર્યો એનું નામ હતું શાહમુરાદ શાહમુરાદ મૂળે યુખારાના વતની હતા. રશિયાનો ઝાર આઘવાન એથો “Iran le terrible” (આઘવાન ભયંકર) ના નામથી પ્રખ્યાત છે. તેણે મધ્ય એશિયામાં કીરગીસ તાયફાના મુલક પર ચઢાઈ કરી. આ વખતે યુખારાનો અગ્રીર શાહમુરાદ નામે હશે તેણે કીરગીસ લોકોના દરેક ખાનને જુદો જુદો પત્ર લખીને જણાવ્યું, કે “તુર્કીનો સુલ્તાન જે આ દુનિયા પર ખુદા તઆલાનો નાયબ અથવા અલીશ-ઊલ્લખાહી ફિલઆર્જી છે, તે ફરમાવે છે, કે રશિયન લોકો સામે ખૂબ લડો ” શાહ મુરાદના આ તમામ પત્રો રશિયાના ઝારના હાથમાં આવી ગયા આથી રશિયાના ઝાર ભયંકર આઘવાને કીરગીસ તાયફાવાળાને પકડતા મૂકીને, યુખારા પર ચઢાઈ કરવા ની તૈયારી કરવા માંડી.

યુખારાવાળા એટલા ભેરાવર ન હતા, કે એકલે હાથે આઘવાન ભયંકરની સામે ટક્કર ઝીટી શકે આથી તેમણે મસલત કરીને ત્યાના અગ્રીર શાહમુરાદને હજ કરવા જવાની સલાહ આપી અને રશિયનોને એમ સમતવવામા આવ્યું, કે તેમણે શાહમુરાદને બર તરફ કરીને કાઢી મૂક્યો છે. આ વાતની જાણ થતાં, આઘવાન ભયંકરે યુખારાપર ચડી આવવાનો પોતાનો વિચાર મોકુફ રાખ્યો.

બુખારાથી આ રીતે હજ કરવા માટે નીકળેલા શાહ બુખારી કચ્છમાં આવીને મુનરાજ ખંદરે ઉતર્યા અને ત્યાંથી બુજ આવ્યા. તે યોડાજ સમયમાં પોતાની કુશળતાથી રાજ્યમાં માનીતા થઈ પડ્યા.

આ વખતે જહાંગીરશાહ પાદશાહે કચ્છ પરની માફ કરેલ ખંડણી વસુલ લેવા અમદાવાદના નવાબે પડાણ મોઆઝીમ બેગને મોટા લશ્કરથી કચ્છ પર મોકલાવ્યો. મોઆઝીમ બેગે પહ્લર પાસે આવીને ત્યાં પોતાની છાવણી નાખી.

રાઓઢી રાયધણજીએ મોઆઝીમબેગને ખંડણી માફ થવાનાં કારણો સમજાવવા માટે શાહમુરાદ પીરને અને અન્ય વડીલોને તેની પાસે મોકલ્યા. આ લોકોએ અને ખાસ કરીને શાહમુરાદ પીરે ઘણીજ તદબીરથી, કુનેહ અને કુશળતા પૂર્વક મોઆઝીમ બેગના મનમાં કચ્છની ખંડણી માફ થવાનાં સચોટ કારણો ઠસાવી દીધાં. મોઆઝીમ બેગના મનનું સમાધાન થતાં તે કચ્છની ખંડણી માફ થવાનો પરવાનો આપીને ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

આ પ્રસંગ વિષે કચ્છમાં એવી કથા ચાલે છે, કે શાહમુરાદ પીરે પોતાની ચમત્કારી શક્તિથી, રાત્રિ સમયે મોઆઝીમ બેગને પલંગ દરિયાની અધવચ્ચે મૂકી દીધો. મોઆઝીમ બેગની આંખ ઉઘડતાં તે આ દૃશ્ય જોઈને ગભરાવા લાગ્યો. આ વખતે શાહમુરાદ પીરે પ્રકટ થઈને તેજ વળતે તેની પાસેથી કચ્છની ખંડણી માફ થવાનો પરવાનો લખાવી દીધો અને ત્યારપછી મોઆઝીમ બેગને પાછો તેના તંબુમાં પહોંચાડી દીધો. આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતું એક જીવંત કાવ્ય નીચે મુજબ છે.

૩૫૬.

પરતા પીર તણા નિત પરગઢ, ઓલિયા ઓસી કરામત આદ,
શાહ બુખારી નર-નારીને, સમદર ણીય દિયે નિત સાદ. ૧
કટક કર આયો દિદલી-સૂઓ, ઓસમ બેગ બડો મેદમંત,
દેસ સડે ને સહે સિર ફૂલે, ભાગે કેમ વળે કિણ ભંત. ૨

x અરજી ભાગમાં મુનહેર એટલે સારી ખારી એવો અર્થ થાય છે. આ કારણથી પહુ શાહમુરાદ પીરના આવવા પછી મુનરા નામ પડેલું ટોપ તો સંભવિત છે.

એણી ખરે સહે ઓમરેઆ, કાછ ન હોય કરામત હીણુ,
 પીર મુરાદ બુખારી પૂઝે, જોગી મેવનાથ માર્યો જીણુ. ૩
 આયા શાહ બુખારી આગલ, સાચે મન કરિયો સલામ,
 રાઓ કમલ ચરણ ધીચ રાખે, કીજે શાહ બુખારી કામ. ૪
 શાહા પાંચ ફકીરાં સાચે, હાલે કટક સામો હેક,
 તું બલિહારી શાહ બુખારી, ટાણે કરજરી રાખી ટેક. ૫
 સાજો ગ્રાહ હતો જે સૂકો, છૂટો કાળ-પાન કર છાંઈ,
 દૂતો કટક તણો જે હાકમ, તુરત ખખર પાતી તિણુ તાંઈ. ૬
 વાત મુણી તોયે નવ વરેઆ, મનમાંહે રાખે બહુ મેલ,
 પીર શાહ બુખારી પોતો, ખર મેલી દરિયા સર ખેલ. ૭
 આંખ ઉઘાડી સૂખો ઊકયો, લાએક તુજ તણી છે લાજ,
 મનમાં મોસમમેગ મુઠાણો, આપ કહો તિમ કરાં હું આજ. ૮
 કાછ કટક ન આવે કોદી, એનો દેસ મેં કર્યો ઇનામ,
 ગાહ મુરાદ કહે મુણ સૂખા, કાગલ લેખ તણો કર કામ. ૯
 સૂખે મોર સમેત દિયો ખન, જુગજુગ રાખી અનિચલ યાદ,
 આધી રાતે સાદ મુણે તું, મુનરે ગાદી શાહ મુરાદ. ૧૦
 શાહ મુરાદ વગાડે સકો, કકો પીર તણો ફગ દેશ,
 'વીરો' કહે પતસાઈ દલ વરેઆ, અમુરે નરેં કિયો આદેશ. ૧૧

(૨)

ઔદાર્યભૂતિ રાઓશ્રી રાયધણુ. (૧૬૮)

રાઓશ્રી રાયધણુની ઉદારતા પણ અજબ હતી એક વખત તેમણે અતિ ભારે રકમ ખરચીને એક ઉત્તમ પ્રકારનો અમૃત્ય કા-
 બુવી ઘોડો ખરીદ કર્યો આવો ઉમદા ઘોડો એ સમયે એ એકજ
 હતો આ ઘોડાની ખ્યાતિ દેશ-વિદેશમાં પહોંચી હતી એક ચારણ
 એ અશ્વની અન્યત્ર પ્રશસા સાબાગીને, રાઓશ્રી રાયધણુ પાસે
 આવ્યો અને તેણે એ ઘોડાની માગણી કરી. રાયધણુને આ ઘોડો
 પોતાના જીવ કરતા પણ અધિક વહાલો હતો એમ છતાં આ ઉદાર
 રાજવી, ચારણની માગણી પાછી ફેરવે એમ ન હતું. તેણે તેજ વ.

ખતે “ તથાસ્તુ ” ના ઉચ્ચાર સાથે પોતાનો માનીતો ઘોડો પેલા ચારણને સમર્પણ કરી દીધો. ચારણના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે ઘોડાને લઇને ફરતો ફરતો દિલ્હીના પાદશાહ પાસે જઇ ચલ્યો ઘોડાની ઉત્તમતા જોઇને પાદશાહનું મન આ ઘોડો લેવા લલચાયું. તેણે પેલા ચારણ પાસે ઘોડો ખરીદવાની માગણી કરી. ચારણ મુઝાયો. હવે શું કરવું ? તેણે વિચાર્યું, કે પાદશાહ પાસે ઘોડાની એવી ભારે કિંમત રજુ કરવી, જે આપવાને પાદશાહ કદી તૈયાર ન થાય નહિ આવો વિચાર કરી તેણે એ ઘોડાને બદલે આઠ હાથી મળે, તોજ ઘોડો આપવાનો પોતાનો ગણ્ધર્વ ધરાદો બહેર કરી દીધો.

પાદશાહ ઘોડાને જોઇને એવો તો મુગ્ધ બની ગયો હતો, કે તેણે તેજ વખતે ચારણને આઠ હાથી આપી દેવાનો હુકમ કરી દીધો. આથી તો ચારણની મુઝવણ ઉભટી વધી. આઠ આઠ હાથીઓને ખવડાવવું શું ? તેમને બાંધવા કયા ? ચારણ ગલરાયે. તેણે પોતાના હૃદયની વાત પાદશાહ પાસે નિખાલસપણે વ્યક્ત કરી દીધી. પાદશાહે આઠ હાથીના બદલામાં ચારણને આઠ ગામ આપી, તેનું હૃદય રીઝાવીને આખરે તે ઘોડો ખરીદી લીધો. આ પ્રસંગનું એક કાવ્ય નીચે પ્રમાણે છે—

ચારણી ગીત.

ગાહેર દિલ્હીતણુ શેર-દિલ^૧ શહેનશાહ,
સાંસરે દાનરી વાત સાચી;
રાયધણુ જામરા એક ઘોડા રહે,
દિલ્હીશાહે દિયા આઠ હાથી;
દેશ-દેશાવર^૨ કેક ચારણુ ફરી,
આવીયો એજ કચ્છ-મુજમાને;
મેઘહર^૩ રીઝીયા પવંગ^૪ કે માગણું,
પવંગન પાંચત્રણ^૫ ગયદ^૬ પાને.

(૩)

મીર જખર.

રાઓશ્રી રાયધણીની કીર્તિ સાંભળીને મીર અલી નામનો એક પાદશાહી માગણ કચ્છમાં આવ્યો. મીર અલી એક મોટો કવિ હતો. તેને કચ્છના કવિઓ જોવાની ઉત્કંઠા હોવાથીજ તે કચ્છમાં આવ્યો હતો. તેણે પોતાની ઈચ્છા રાઓશ્રી પાસે વ્યક્ત કરી. આ વખતે જુજમાં મીર જાફર નામનો એક ઉત્તમ કોટિનો કવિ હતો. પરંતુ તે તદ્દન મનમોહ હતો. તે ભાંગના નિશામાં મસ્ત બનીને હંમેશાં પગે પીરની દરગાહમાંજ પડ્યો પાથર્યો રહેતો. રાઓશ્રીએ તેને યોલાવવા માટે વેત મોકલી. મીર જાફર વેતમાં બેસી કચેરીમાં આવ્યો. તેના પેશાકના રંગદંગ થણ અજબજ હતો. હાથમાં એક કુતકો, હોઠે પોત બાધેલી, માથું ઉઘાડું, માથા પર ફફફતા નાના બાબરિયા, આવા વેશે આ કચ્છી કવિ રાઓશ્રીની કચેરીમાં હાજર થયો. રાઓશ્રી આ મનતોરી કવિને બરાબર જાણતા હોવાથી, તેઓ તેનું આબું વર્તન નિભાવી લેતા. કચ્છી કવિ મીર જાફરના આવા દંગ જોઈને પાદશાહી મીરને થણ નવાઈ લાગી તેણે તેની પરીક્ષા કરવા માટે કહ્યું, કે કચેરીમાં જોઈતાં હથિયાર દેખાય છે, તેની નિશાનીઓનું વર્ણન કરી બતાવે. આ સાંભળતાંજ કચ્છનો કવિ-પાદશાહ મીર જાફર તરતજ બોલી ઊઠ્યો:—

નિશાની તીરની.

બાણ-કબાણા હાથ કર, જેલે બલવંતે,
પૂર કંસીસા ભરકર, જેથે મદમંતે;
લગા તુરી તોખાર બંધ ફલ લોહો સહતે,
જાણકે ગોરી કંદેઆ, હથ મહેંદી-રતે,

નિશાની તરવારની.

મિસરી દાઢ મિચ્છાનાં, હથ કીતી નંગી,
જાણ કે બિજલી ચમકી, એસી જગમંગી;
રાઓ ચખાઇ રોસલર, બેરી સિર બંગી,
દાઢ ફેણદા સો ગયા, લગી લોહ બંકી.—૨

તીન પોર તગવાગી, મો તો ખગ ધાન બુકી
બીજ પડે બચુ બાદલી, કેહ છપ્પન રૂકી, x
માબક મેલ ઝબુર, બચુ ચૌવાનક છુટી,
મૂરાં ઘર વધામણાં, મનનાં હય મુકી.—૨

નિગાની બરછીની.

આગર ધાગી ફેર, હલાડે બુકી,
આગેાં પીછેાં ઉજગી, નાગન બચુ લહકી,
જમકે રણ મયદાનમે, ઝગઝગઝગ! ઝમકી,
કાયર છાડે ખેત કેહ, મૂર-ગવે લપટી.

નિગાની છુટીની.

અણિયાળી ફિર વકડી, કાતી+ મદમાતી,
ચૂવીગેં કે સગમે, અંગ લિપા જાતી;
લોહ અણી ટપડી દીવે, જાણ અધાગી ગતી,
કહેવે 'મીરજર' જિએરા! એહી બતાઈ જાતી.

કચ્છી કવિની આ શીઘ્ર છતા ઉત્તમ પ્રકારની કાવ્ય-કૃત્તિ બે
ધને પાદશાહી મીર આનંદિત થયો. તે બોલી બાંધ્યો, “મે તો
એને એક ફટીર ધાર્યો હતો, પણ એ તો જખ્ખર દેખાય છે ” તે
દિવસથી રાઓથીએ મીર બાદરનું નામ “જખ્ખર” કરાવ્યું. ગચ્છો
શ્રીએ ખુશી યધને તેને જે બેઠએ તે માગી લેવાની આજ્ઞા કરી
આ કવિ તો ખરેખર એક મનમોહ્ય પાદશાહ જ હતો રાઓશ્રીની
આજ્ઞા સાંભળી તેણે થોડી ભાગ માગી કવિની આટલી નિમ્ન
હતા બેઠને રાઓશ્રી અન્યત્ર પ્રસન્ન થયા. તેમણે આ કવિને બીકડી
ગામમા આઠ આજની ધરતી આપી, અને કહ્યું, કે “એમા મી તારી
ભાગ થયો ” હવે પણ કંઈ માગવું હોય, તો તે માગી લેવા રાઓ
શ્રીએ ફરી તેને આમંત્ર દર્શ્યો

એ અરસામા દેટલાક મિયાણાઓએ થોડી ચોરી કરેલી હોવાથી,
રાઓશ્રીએ તેમને પરહેજ કર્યા હતા આ મિયાણાઓએ પોતાને
હોડાવવા માટે બાદર મીર પાને ઘણીવાર અરજ કરી હતી, અને
બવિધમા ટીપણુ ચોરી ન કરવાની કળુલાત પણ આપી હતી. આ

વાત જાફર મીરને યાદ આવતાં, તેણે મિયાણાઓને છોડી મૂકવાની પોતાની માગણી રાઓશ્રી પાસે રજુ કરી. રાઓશ્રીએ મીરની આ માગણીનો પણ સ્વીકાર કર્યો અને મિયાણાઓને ઇંધન-મુક્ત કર્યા. આ મિયાણાઓએ મીર જાફરના ઉપકારનો ખદલો વાળવા, પોતા પર તેનો વંશપરંપરાનો લાગો બાંધી આપ્યો. મીર જાફરે રાઓશ્રીને આશીર્વાદ આપતાં ઉચ્ચાર્યું, કે:—

હુહો—ધરતી ધાંઈ કરે, ઉંગ તારા અલ,
રાજ તોજે રાયધણુ, બેઆ સેવક સલ.

સાવાર્ય—ભાંસુધી, ધરતીમાં ધાન્ય પાકે અને આકાશમાં તારા ઉગે, ભાંસુધી હે રાયધણુ ! રાજ તમારા વંશમાંજ રહેશે અને ખીજન તમારા આકર થઈ રહેશે.

(૪)

મહારાઓશ્રી પ્રાગમહલ્લ (૧૬૯).

રાઓશ્રી રાયધણુજીને અગિયાર કુંવરો હતા. રાઓશ્રીએ પોતાના હાથેજ કુંવરોને જુદા જુદા યાણા સોંપેલા હતા. સૌથી મોટા કુમાર નોંધણુજી રાઓશ્રીની હયાતીમાંજ દેવલોક પામ્યા હતા. નોંધણુજીના કુંવર હાલોજી હતા. તેને મુનરો, કાંઠી, અને કોઠારો સોંપવામાં આવેલ હતાં. બીજા કુંવર રવાજીને ગોરખી યાણું અને ઠટારિયું આપવામાં આવ્યાં હતાં. ત્રીજા કુંવર પ્રાગમહલ્લજીને અંજાર યાણું અને પ્રાગમહલ્લના કુંવર ગોડલજીને કોટવાલીનું કામ સોંપવામાં આવેલ હતું.

રવાજીનો ઉતારો ટંકચાળમાં રહેતો. રવાજીના માણસો એક વખત ખડીરના સોઢા લોજરાજીની લેંસો વાળી લાવ્યા હતા. આથી સોઢા લોજરાજી પોતાની લેંસો પાછી વાળવા માટે ત્યાંથી ભુજ આવ્યો, અને પોતાની લેંસો પાછી આપવા તેણે રવાજીને ઠહું. પણ રવાજી એ સોઢાને તેની લેંસો પાછી આપે તેમ ન હોવાથી સોઢાને ક્રોધ ચડ્યો અને તેણે સંવત ૧૭૫૪ ના આસો શુકલ ના દિવસે રવાજી પર તલવારનો ઘા કરીને તેના પ્રાણ લીધા. *

* રવાજીનો પાળીઓ આજ પણ દરબારમાં જોવામાં આવે છે.

આ અરસામાં રાઓશ્રી રાયધણીની તળીયત પણ લથડવા લાગી હતી. રવાણના ખૂન પછી ત્રીજેજ દિવસે રાઓશ્રીએ દેહ મૂક્યો. આ વખતે તમામ કુંવરો તેમના અગ્નિસંસ્કાર માટે છતરડીએ ગયા. માત્ર એક પ્રાગમદ્વજ આખો દુખવાના બહાનાથી છતરડીએ ગયા નહિ કુંવરો છતરડીએ જતાં પ્રાગમદ્વજ રાજ્યગાદી પર બેસી ગયા. ગડગડાટ કરતી રાજ્યાભિષેકની નોખતો ગડગડવા લાગી. આ સાંભળી છતરડીએ ગએલા કુંવરોને નવાઈ લાગી. આ વખતે ગોડજી બોલ્યા, કે એ મારા ભોળા પિતાનું કામ હશે. માટે હું હમણાંજ જઈને તેમને સમજાવું છું. આમ કહીને ગોડજી શહેરમાં ગયા અને પોતે કોટવાલ હોવાથી, કોઈને પણ અંદર દાખલ થવા ન દેવાનો પ્રબંધ કરી પિતાનું અધુરું કાર્ય પોતે પૂર્ણ કર્યું.

રાયધણીને અગ્નિસંસ્કાર આપીને જ્યારે અન્ય કુંવરો પાછા ફર્યા, ત્યારે તેમને શહેરમાં દાખલ થવાની મનાઈ મુલ્યાવવામાં આવતાં, સૌ ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને પોતપોતાને હસ્તેના યાત્રા દબાવી બેઠા.

આ અરસામાં જામનગરની રાજ્યસત્તા હિત્તચિત્ત થઈ ગએલી હતી. દરમિયાન જામ રાયસગજી દેવ યતાં તેમના કુંવર તમાચીજીની ઉંમર નાની હોવાથી તે જામનગરનો ત્યાગ કરીને રાઓશ્રી પ્રાગમદ્વજને આશ્રયે આવ્યો. તમાચીજી ઉંમર લાયક યતાં રાઓશ્રી પ્રાગમદ્વજએ કુમાર ગોડજીને તેની સાથે મોકલાવીને જામનગર સ્વાધીન કરાવી દીધું. તેના બદલામાં તમાચીજીએ બાળંબાનો દિલ્લો કચ્છ દરબારને લેટ આપ્યો. તે દિવસથી પ્રાગમદ્વજએ મહા રાવનું પદ ધારણ કર્યું.

રાયધણીના અગિયાર કુંવરો નીચે સુજબ—

- ૧ નાઘણી ટીલાત દેવ થયા. તેના કુંવર હાલાજીએ મુનરો, કાંઠી અને કોઠારો દબાવ્યા.
- ૨ રવોજી. તેના કુંવર કાંયાજીએ મોરબી અને કટારિયું કમજે કર્યા
- ૩ પ્રાગમદ્વજ ભુજના ટીલે બેઠા
- ૪ મુજેજી તેને તેરા પ્રગણું મળ્યું તેના વચ્ચે અળડાસામાં છે
- ૫ ગોપાલજી તેને ફરાદી આદિ પાચ ગામો મળ્યા.
- ૬ આસોજી તેને બિદડા મળ્યું.
- ૭ જીજોજી તેને કેરો અને સાસુડા મળ્યા.

- ૮ લખોળ. તેને કપુરાસી તથા હમનખુડી મળ્યાં.
- ૯ અન્નેળ. તેનો વંશ નથી.
- ૧૦ લોજરાજળ. પ્રથમ તેરા એમને મળ્યું હતું. પણ એ નિર્વશ જતાં મુગળને મળ્યું.
- ૧૧ મોડળ. નાનપણમાંજ સ્વર્ગવાસી થયા.

મહારાઓશ્રી પ્રાગમણને છ કુંવરો થયા:—

- ૧ ગોડળ ટીલાત. ભુજની ગાદીએ આવ્યા.
- ૨ નારાયણળ. તેને ગોધરા, વડાળા, ઠોઠા, ચોલડિયો આદિ ગામો મળ્યાં.
- ૩ સંશ્રામળ. તેના ત્રણ કુંવરો થયા. તેમને સાંધાણ, લાયજો, નાનો લાયજો, પુઆએ, છટી, ઉનડોઠ, રાવરેશ્વર, ખાંલકાઈ આદિ મળ્યાં.
- ૪ કરણળ. તેને માનકુવો, વાડાસર, સામંતરા, કોટકી અને મખણા મળ્યાં.
- ૫ હુન્નળ. તેમને ગઢસીસા, સોમારેલ વગેરે મળ્યાં. હુન્નળનો કુંવર નાથોળ થયો તેનો વંશ ન રહ્યો.
- ૬ તેજમાલળ. તેનો વંશ પણ આગળ આવ્યો નહિ

(૫)

કટારિયાના કાંયાળ.

રાઓશ્રી રાયધણળના દેવ થવા વળતે કાંયોળ ભુજમાં ન હતા. તે કટારિયે હતા. રાઓશ્રીના સ્વર્ગવાસ પછી તરતજ કાંયાળનાં માણુથી કહુળા ભુજથી કટારિયે પહોંચી ગયા અને કાંયાળને સઘળી વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ કર્યા. આથી કાંયાળએ કટારિયું કબજે કરી લીધું અને કીરિયાનગરવાળા પોતાના મામાઓની મદદ મેળવીને મોરખીમાંથી રાઓશ્રીના કામદારને દૂર કર્યો અને ત્યાં પણ પોતાની સત્તા સ્થાપી લીધી. ત્યારપછી તરતજ કાંયાળએ કચ્છ રાજ્ય સામે ગહારવટું ખેડવા માંડ્યું કાંયોળ શક્તિચાળી તેમજ બુદ્ધિશાળી હોવાથી, તે પોતાના કાર્યમાં ક્ષાવતા ગયા. તેમણે વાગડમાં ઘણો પ્રદેશ પોતાના તાબે કરી લીધો અને ત્યારપછી કચ્છ તરફ વળવા લાગ્યા દરબારી હાકને તે અવારનવાર નુકસાન પહોંચાડવા લાગ્યા.

એક વખત કાંચોજી પોતાના બહારવટીયા મંદળ સાથે છેક બગ-
દિયા મુઘી આવી પહોંચેલા. પણ બગદિયા ધર્માદા જાગીરનું આએસ
ખાવાતું ગામ જાણી ત્યાં કંઈ પણ નુકસાન કયું નહિ. પરંતુ બહાર-
વટીયા જે ગામમાં જાય, ત્યાં એમને એમ પાછા ન ફરે, એટલે માત્ર
નામની ખાતર બે ઝુંપડાં સજગાવીને કાંચોજી ત્યાંથી ચાલતા થયા.

બગદિયામાં આ વખતે આએસખાવા તરફથી એક યોગી બનેલો
ચારણ હતો. કાંચોજી બગદિયાથી વિદાય થતાંજ તે કહેવા લાગ્યો,
કે “વડા કાંચાજીએ વંદજ વાર્યા, બગદિયા તણા બે ઝુંપડા ખાર્યા.”

આ વાત કાંચાજીને કાને આવતાં તે પાછા એકદમ બગદિયા
પર ચડી આવ્યા અને બગદિયાનો બધો બહલો વાગીને પાછા ફર્યા.
આ બનાવથી ચારણને યોગી ન બનાવવાનો રિવાજ પડ્યો.

કાંચાજીનું બહારવટું દિન પ્રતિદિન ગોડું સ્વરૂપ પકડતું ગયું.
આથી રાએથી પ્રાગમણજીએ આખરે કુમાર ગોડજીને કચ્છી ભાયાત-
વર્ગની મોટી સંખ્યા સાથે કટારિયા પર ચડાઈ કરવા મોકલ્યા.
લશ્કરની સરદારી બિદડાના જાડેશ લીલાજીને સોંપવામાં આવી.
લીલાજી દેખાવે પહેલવાન અને મલ્લ જેવા શરીરવાળો હોવાથી, તે
ગોડજીના ખાસ અંગરક્ષક તરીકે હાથી પર બેસીને તેમના પર ચમર
ઢાળી રહ્યો હતો.

કચ્છી કટક આવતું સાંસળીને કાંચાજીએ પણ પોતાની તૈયારી
કરી લીધી. તે પણ વાગડના બળવાન વીરોની એક મોટી ફોજ સાથે
મયદાનમાં પડ્યા.

બંને ફોજો એકઠી થતાંજ ભેસળંધ કાપાકાપી ચાલવા લાગી.
તસ્વાર, ભાલા, અને કટારીયોની ઝડીઓ વરસવા લાગી. કાંચાજીની
ફોજ કચ્છી સૈન્યને હટાવવા લાગી. લડાઈ પળેપળે લાયકર સ્વરૂપ
પકડવા લાગી.

ગોડજીના મુખ્ય અંગરક્ષક બનીને હાથી પર બેઠેલા લીલા-
જી હવે વધારે વખત તાપ ઝીલાણો નહિ તેણે ગોડજીને એકલા
છોડીને પોતાનો જીવ બચાવવા હાથી પરથી પડતું મૂક્યું અને
મૂઠીઓ વાળી એવા ભાગવા લાગ્યા, કે વહેણ આવે બિદડા. લીલા-
જીના ભાગી છૂટવા વિષે કચ્છમાં અનેક હુલાઓ આજપણ બોલાય છે,

કાંચાણનું આક્રમણ વધતું જોઇને કચ્છી લશ્કરના પગ છૂટવા લાગ્યા. ઘણા રાજપૂતો, મલેકો અને અન્ય સૈનિકો કટારિયાના મયદાનમાંથી નાસી છૂટ્યા. આ વળતે ખુદ ગોડાણને પણ પોતાનો જીવ બચાવવો સારે થઇ પડ્યો. પરંતુ કાંચાણએ તેમના શરીરને લેશપણ તુકસાન થવા દીધું નહિ.

કચ્છી ફોજમાં બધા કંઈ ભાગી છૂટનારા પશુ ન હતા. શુંદિયાળીના હાલા ઓઠાણએ અત્યંત બહાદુરીથી લડીને પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. ઓઠાણના જાંને હાથ કપાઇ પડવા છતાં, કુંઠા હાથે વતી પણ અનેકોના પ્રાણ લઇને આખરે એ વીરગતિને પામ્યા.

દુહો—ત્રે અજાણી તર રેઆ, ચંચલ હાલા ચાર;
ઝોઠે હથ આછટ્યા, સે ડિઠા રે-સંસાર.

ભાવાર્થ—ત્રણ અજાણી અને ચાર હાલા રાજપૂતો બહાદુરીથી લડીને અંતે કામ આપ્યા. તેમાં પણ હાલા ઓઠાણએ જે હાથ બતાવ્યા, તે આખા સંસારે જોઇ લીધા.

દુહો—ત્રે અજાણી તર રેઆ, ચંચલ હાલા ચાર;
ભોજસરણ પાર તા, લગા કૈક ભૂપાર.

કાંચાણમાં એક મોટો શુણ્ણ એ હતો, કે તેઓ સાડીસોજ હતા. અર્થાત્ એક પત્નીવ્રતધારી હતા. તેમણે પરનારી પ્રત્યે સ્વર્ગને પણ કુદ્દિ કરી ન હતી કાંચાણની પ્રથંસા વિધે ચારણ ઠવિઓ અનેક કથનો કથી ગયા છે.

દુહો—પરનારીને પરહરે, લાંછન નહિ લગાર.
એકે કાંધયે ઊજળા, કૃળ છત્રીયે ખેંગાર.

ભાષા.

એક સમે ઈંદ્ર ચૂકો, જઈ અહલ્યા ઘર આયો;
પત ચૂકો પારાસર, લેખ પુત્રી સું પાયો.
મત ચૂકો મહેશ, લીલડી સું મન ભાયો;
સત ચૂકો સુરજ, કરણ કુંતા ઘર આયો.
ચેતવ્યા મોલચતુર્ભુજ તણા, અણુન એથે હી ચૂકો,
રાધે સુત સ્વરાયરે, કાંધયો કેથ ન ચૂકો.

હુહો—પાય જમનાં પેર, જાડે મણુધર ઝલેઓ;
છાપનમેં છુગેર, કાન ગારોડી કાંધયું.

ભાવાર્થ—શ્રી કૃષ્ણે જેમ યમુના નદીમાં ઉતરીને કાળીનાગને નાચ્યો, તેમ છાપન કાટિ ચાદવોમાં ગ્રેષ્ઠ એવા કાંધાછએ કામ રૂપી કાળી નાગને નાચીને પોતાને કબ્જે કર્યો.

(૬)

મહારાઓ શ્રી ગોડલ. (૧૭૦)

હુહો—સમેં સાંખું કંઠધયું, મંગલે મથે મેર;
પાટ કુંવર પ્રાગજો, ગૂઢે રંગ ગોડેર.

ભાવાર્થ—માગણ વર્ગ પર જેની મહેર છે, એવા ગૂઢા રંગવાળા પ્રાગમદ્ધજના પાઠવી કુંવર ગોડલએ પોતાના પ્રતાપના કિરણો ફેલાવા માંડ્યાં.

સંવત્ ૧૭૭૨ ના પોષ વદ ૮ ના દિવસે મહારાઓ શ્રી ગોડલનો રાજ્યાભિષેક થયો. ગોડલ મહા પ્રબળ હતા. તેમણે પોતાના પિતાની હયાતીમાંજ સુનરો અને કાંઠી દબાવી બેઠેલા હાલાલ પર થકાક લઈ જઈને એકજ ઝપાટે બાવન ગામ પોતાને કબ્જે કરી લીધાં હતાં.

માત્ર ત્રણ વર્ષ રાજ્યસત્તા-લોભવીને સંવત્ ૧૭૭૫ ના માગશર વદ ૧૦ ના રોજે મહારાઓ શ્રી ગોડલ પરમધામ પામ્યા. એમને આઠ કુંવરો હતા:—

- ૧ ખાનજી તે બાદ્યાવસ્થામાંજ સ્વર્ગવાસી થયા.
- ૨ દેશજી, ભુજના ટીલે આવ્યા.
- ૩ રાયબજી એમને ગ્રાસમાં મોટીખાખર વગેરે મળ્યાં
- ૪ હાજોજી એમને પત્રી વગેરે મળ્યાં.
- ૫ જીવણજી. એમને રતાડીઓ વગેરે મળ્યાં.
- ૬ ઉમરોજી. એમને બેરોલ વગેરે મળ્યાં.
- ૭ રાયધણજી અને ૮ તમાચીજી એમનો વંશ આજેયો નહિ

પ્રકરણ ૨૩ મું.

મહારાઓશ્રી મોટા દેશળજી (૧૭૧) અને લખપ્રતજી.

(૧)

શેર બુલંદખાનની ચડાઇ.

રાઓશ્રી દેશળજી ગાદીએ આવ્યા, ત્યારે કચ્છમાં ચારે તરફ સ્થાનિત પથરાયેલી હતી રાઓશ્રી બુજની આસપાસ કિલ્લો ચણાવવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. એટલામાં એકાએક નવાબ કેસરખાન ચડી આવ્યો પરંતુ 'બુજમાંથી નવાબનું કંઈ ન વળતાં તે બખડાસા તરફ નીકળી ગયો. ત્યાં પણ ન ફાવતાં તે આખરે બીલે મોઢે કચ્છનો ત્યાગ કરી ગયો.

આ વખતે ઇરાની શાહબદો શેર બુલંદખાન પોતાના પિતાથી રીસાઈને, શુજરાત આવી ત્યાંની સુબાગીરી કરી રહ્યો હતો. મોરળીના ઠાંયાજીનું મન હમ્મુ સંપૂર્ણ શાન્ત થયેલું ન હોવાથી, તે શેર બુલંદખાનને જઈ મળ્યો અને તેને કચ્છ અપાવવાની લાલચ આપીને પથાસ હબારના વિશાળ સેન્ય સાથે કચ્છ પર લઈ આવ્યો.

શેર બુલંદખાન મોટા કટક સાથે કચ્છ પર ચડી આવતો હોવાના ખબર સાંભળીને, રાઓશ્રી દેશળજીએ યુદ્ધ માટે તાત્કાલિક તૈયારીઓ કરવા માંડી. રાતોરાત પવનવેગી કચ્છી સાંઢણીઓ લોપાત વર્ગને ખબર આપવા ચારે તરફ ફરી વળી. કચ્છ પર 'આવી પડેલી આ નવી આફતનો સામનો કરવા, કચ્છને ખૂલેખૂલેથી જપામંદ બહેમથી અને મુડસ મિયાજીઓ ધસી આવવા લાગ્યા. બુદ્ધાંયાજીના કુવર અલિયોજી પણ માતૃભૂમિની ભદ્ર મોટે આવી પહોંચ્યા. શહેરના દરવાજાની ચોકીનું મહત્વનું કાર્ય તેમને સોંપવામાં આવ્યું.

એ અરસામાં હબ્બુ બુજિયા ધરની 'કિલ્લેમંધીનું કાર્ય સંપૂર્ણ થયું ન હતું. તેમજ બુજનો ગઢ પણ પુરેપુરો બંધાઈ રહ્યો ન હતો. બીજી રાજ્યના ખાનનામાં પૈસાની પુરી જોગવાઈ પણ ન હતી. પરંતુ

આ ઉલી સુરકેલીને પહોંચી વળવાને મહારાણી માનકુંવરબા ઉર્દૂ રાજબા વાઘેલીએ પોતાનો સમસ્ત ખજાનો મોપી દીધો. એ વખતનો દીવાન મહેતા ચતુર્ભુજ રણસંઘામના કાર્યમાં રસ લેનાર હોવાથી દીવાનની પાઘડી કચ્છના એક પ્રખર સુતસદી દેવકર્ણુ શેકને સોંપવામાં આવી.

શેર બુલંદખાન પોતાના સૈન્ય સાથે આવી પહોંચતાં તેણે માધાપર પાસે પડાવ નાખ્યો. આ તરફ કચ્છના જાટેજા વીરો અને મિયાણાઓ પણ સુખાનો સામનો કરવા તત્પર થઈ રહ્યા.

શેર બુલંદખાને પોતાના સરદારોને એકદમ બુજિયા પર ધમી જવાનો હુકમ કરી દીધો. સુખાના માણસો બુજિયા પર ધસવા લાગ્યા. ઉભય સૈન્યો વચ્ચે રણસંઘામની યદ્દાત થઈ. આખા દિવસના યુદ્ધ પછી સુખાના લશ્કરે બુજિયાના ઉગમણા પુરને, ભુંડાગરો કોઠો વગેરે બેએક કોઠા હાથ કર્યા.

બીજે દિવસે સવાર પડતાં જ પાણું બંને પક્ષ વચ્ચે ખૂનખાર યુદ્ધ ચાલુ થયું. બરાબર એ જ દિવસે નાગાઓની એક મોટી જ માત બુજમાં આવી પહોંચી. હોંગજાજ પીરસવા જનારા નાગાઓને રાઓથી દેશજાળ પ્રર્થ આપીને ત્યાં પહોંચાડતા આ ઉપકારનો બદલો વાળવાની આ સારી તક છે, એમ જાણીને નાગાઓની આખી જમાત અણીને પ્રસંગે કચ્છીઓની મદદને માટે દૃઢી પડી. પ્રથક કાયવાળા વજાંગી નાગા બાવાઓ બુલંદખાનના સૈન્યમાં મહા સંહાર મચાવતા મદોન્મત હાથીઓની પેઠે ધૂમવા લાગ્યા. સુખાનો જીવાન ભત્રીજો આ નાગાઓના હાથે કપાઈ ગયો. આમ એક તરફથી નાગાઓનો કપાટો, બીજી બાજુથી જાટેજા વીરોનો મારો અને ત્રીજી તરફથી મિયાણા મર્દાની કારમી કતલે સુખાના લશ્કરમાં હાહાકાર મચાવી દીધો.

આ વખતે શુંદાજાના વૃદ્ધ ઠાકોર મોડજી વૃદ્ધાવસ્થામાં હોવા છતાં મારતે થોડે ઉંઠ કાપાજી પાસે પહોંચી ગયા અને તેને તેના આ અવિચારી કૃત્ય માટે મીઠો કપકો આપી સમજાવવા લાગ્યા. વૃદ્ધ ઠાકોરને પડેલી તકલીફ જોઈને અને તેના વેણ સુણીને કાપાજીના હૃદયમાં દેશ-પ્રેમ અને કુટુંબ-પ્રેમની ભાવનાઓ જાગૃત થઈ આવી.

વૃદ્ધ વડીલની સલાહને શિરોમાન્ય કરી, કંચોછ તેજ વખતે રણ-
સંઘામનો ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા.

શેર યુવંદખાનના સૈન્ય પર કચ્છી લશ્કરે ચારે તરફથી એવો
સખત મારો ચલાવી લીધો, કે યુજરાતનો એ શેર બકરી બનીને
ઉભી પુછડીએ નાંસવા લાગ્યો. તેનું લશ્કર પણ બેલગામ ભાગવા
લાગ્યું. આમ નાસતાં નાસતાં છેક લાખોદ પાસે આવીને તેમણે
પડાવ નાખ્યો. અહીં પણ મિયાણાઓએ આક્રમણ કરીને સુખાને
ઘેરી લીધો અને તેના ધુરા હાલ કરી તેની છાવણી પણ લૂટી લીધી.

કાંચાછ વગર એકલો પડેલો શેર યુવંદખાન હવે ગભરાયો.
તેણે કચ્છને છેલ્લી સલામ કરી સદાને માટે વિદાય લીધી. કચ્છમાં
સુખાની મિટ્ટી ખરાબ થઈ ગઈ. તેની રેવડી દાણાદાણુ થઈ ગઈ. જ્યાં
સુધી એ ધરાની સાહજદાને કચ્છમાં ચએલી પોતાની હાલ હવાલી
સાબરતી હશે, ત્યાંસુધી તે કચ્છ તરફ ઓશીકું કરીને કદી સૂતો
પણ નહિ હોય. આ યુદ્ધમાં કચ્છી વીરોએ અદ્ભુત રોષ દાખવીને,
કચ્છભૂમિનું નામ સદાને માટે ઉજવણ કર્યું છે. કવિઓએ આ
મક્ક ગર્વ વર્ણન કરતાં કહ્યું છે, કે —

હુહો—ભુજ એરણુ દેસર ઘણુ, ઘણુથક લાંબે ઘા,
સંધા દલ સુલતાનજા, વર છડે વરેઆ.

ભાવાર્થ—ભુજ રૂપી એરણુ અને રાઓશી દેશગજ રૂપી ઘણુ વચ્ચે
પણ પ્રહારોથી લાગી જઈને, સુન્તાનનું, સધણુ સૈન્ય વળ જોડી દઇને
પાધું વળ્યું.

હુહો—આયા દલ અસપત તણા, ધૂમલ રૂપ ધરે,
કાછો સમધર કરે, તેં દાખવેઓ દેસરા!

ભાવાર્થ—ભયંકર રૂપ ધારણુ કરીને મોગવ લશ્કર ચઢી આન્યું તેને
હે દેશગજ! તેં કચ્છ રણવોરના મહાસાગર સરખું દેખાડી દીધું.

હુહો—દેસર વાઈ ઠાક, માથે સિર મુગલાં તણે,
તુરકે વાઈ તલાકે, ભુજનગર ભેટ્યા તણી.

ભાવાર્થ—રાઓશી દેશગજએ મોગનોના મરતક પર ઠાક વગાડી
દીવી અને મોગનોએ રૂરીથી ભુજમા પગ દેવાની પાધાજ લઈ લીધી.

આ મુદ્દ પ્રસંગનું વર્ણન કરતું, નીચેનું કાવ્ય પણ એ બટના પર ઠીક પ્રકાશ પાડે છે.

કુદ્દા—જુલંદ ચેતો દાંઈયા, મુઠે કચ્છ વતાય,
 દાંઈયું ચેતો જુલંદ કે, કચ્છમેં પંર જ પાય. ૧
 દારા કુંગર કચ્છજા, જોરિયા જાડેજા,
 દાન દીધા તરારિયેજા, કંધા જાલેજા ઘા. ૨
 મુંજા ઉમરા એલચી, આડિં જુલંદખાં,
 હલ્લ મુળી મુંજા કે, કે પણ કલ્લી વેચ્યા. ૩
 મણ મારખિયા ઉપડી, આડીસર આયો,
 આડીસરનું ઉતરી, ધમકડે ઢેચો. ૪
 ત્યાંનું કૂચ કરે ચડ્યો, પદર પટ પેચો,
 ભુજિયેજો કિલ્લેમેં જાલમ, જોડે જંગ ઉભો. ૫
 જુંગાં કોટે તેં મિયાં, જુલંદ કયો ચડા,
 સાંજ ઘણું રોર મિંજા, મામી થ્યા ખડા. ૬
 મામી ચેંતા પિંઢમેં, પાંજો લેજુ ન દો ભા,
 માતા પિરસણ પાય, પાંજા તીરથ હિતે વેચ્યા. ૭
 પેલો યગડો પાંજો, મર ડિરો ડેગર રા,
 મેર કરીધી માતા, અજ આસાપુરા. ૮
 સામીએં જે સપાટે, મુગલ પદ વેચ્યા,
 મુખે જે સરદારજો, મથા વડે વેચ્યા. ૯
 મુગલેં કે મારે કરે, બાવેં જર કેચ્યા,
 કુટે કટક ખાનજો, સામી તર ખડેચ્યા. ૧૦
 સોનિરિયું સામીએં કે, તેર બંધાયું રા,
 હિનેં પટકા-પાંખડયું, પચ્છમ જે પાછા. ૧૧
 x x x x x x
 હિડાં થઈ મિયાંણી, હિડાં ચેચો રા,
 કુટે જુલંદખાન કે, કહેચો કચ્છ મિંજા. ૧૨
 છડે મેલાણ માલસેં, મુગલ તે ભગા,
 ઈલીયા જેં કે કચ્છજા, ચણા થઈ ભગા. ૧૩

બુલંદ થતો બેલિયા, હો મુકે કચ્છ લંગાય,
 હિસાં હંગૂર કચ્છજી, ત્રીં તી લગે લાય, ૧૪
 આયો કચ્છ ખડેલા, મણુ આખી લગી, ધરા
 ભજવ્યો બુલંધ, જે કે આડો ડેસર રા. ૧૫
 બહેજે જે બેરસે, બુલંદ થ્યો લાચાર,
 પિંઠ વેચો તે મારખી, ઘોડો વધે હાલાર. ૧૬

(૨)

કચ્છનો કબીર-મહાત્મા મેંકણ,

મહારાઓશ્રી દેશબળના વારામાં, કચ્છમાં મહાત્મા મેંકણ નામે એક મહાપુરુષ પેદા થયો. દાદા મેંકણનો જન્મ કચ્છ-નખત્રાણના ખોંસડી નામના એક નાના સરખા ગામડામાં થયો હતો. તેમની માતાનું નામ પખાંબાઈ અને પિતાનું નામ હંધોઈ હતું. જાતે તે બકીકુળના રાજપૂત હતા.

મહાત્મા મેંકણના થમતકારો અને એમની સિદ્ધિઓ વિષે કચ્છમાં અનેક વાતો ચાલે છે એ સર્વે સત્ય હો કે નહિ, પણ મહાત્મા મેંકણ એક યોગનિષ્ઠ મહાપુરુષ હતા, એ વસ્તુ સ્વયંસિદ્ધ છે. કચ્છમાં તે લક્ષમણના અવતાર ગણાય છે.

મહાત્મા મેંકણનું સમસ્ત જીવન યોગમય અને પરોપકારમય હતું. રાઓશ્રી દેશબળનો પણ મેંકણ દાદા પ્રત્યે અત્યંત સદ્ભાવ હતો. સંવત્ ૧૭૮૬ ના આસો વદ ૧૪ ને શનિવારની વહેલી સવારે જુજ લાલુકાના ધગ ગામ મધ્યે આ ભક્તોત્તમાએ પોતાના કેટલાક સાથીઓ સહિત સમાધિ લીધી.

મેંકણ દાદાએ કચ્છી ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારના વસ્તુ-જ્ઞાનનો બોધ કર્યો છે એમની અને કબીરની વાણીનો ભાવાર્થ ઘણીવાર એક સરખો જોવામાં આવે છે. એટલે એમને કચ્છના કબીર કહીએ, તો કઈજ ખોટું નથી.

મહાત્મા મેંકણની રસપૂર્ણ વાણીની ઘોડી વાનગી, આ નીચે આપવામાં આવે છે.

૧
કોરિયું કોરિયું કુરો કર્યો, કોરિયેમ આય કૂફ,
મરી વેંધા માડ્યા, મોંમે પોંધી ધૂફ.

૨
અજ અજુણી ગુજરઈ, સિલ થીંધા બ્યો,
રાંય* જલોંધી કિતરો? લે મેં માપ પ્યો.

૩
જિઓ તાં ઝેર મ થિઓ, સકર થિઓ સેણ,
મરી વેંધા માડ્યા, રોંધા ભલેંજ વેણ.

૪
ભલો કરીંધે ભલો, ભુલો કરીંધે ભુલો,
આંઈ મિડે જલો વિઠા, મુંડે કુલા પુલો.

૫
મું ભાંયો તડ* હિકડો, પણ તડ લખખ હગર,
ભુકો જ્યાં લગેઓ, સે તરી થઓ પાર.

૬
પિંખર મેં પણ પાણ, નાંય બાવરમેં બ્યો,
નિમમેં હો નાશણ, પોય કંટે મેં ક્યો?

૭
કેંકે વલ્યું કોરિયું, કેંકે વલા વેક,
વલેં કતાં વલા, મુંડે ઢાઢી ને બ્યા ઢક.

૮
બાધેં પણ બારાંય ન, કેં કાયા તેં ભાર,
મરી બ્યો મેંકણ મેં, કેં ન વિધી ઉછાર.

૯
બારાંઈલ ખડેઓ, મેળીંધલ મુઠા,
સરગાપુરીજ સેરિયે, મું ડીંધલ ડિઠા.

૧૦
સવારથ તાં સૌ કરે, પરમારથ કરે ન કોય,
હથો છડે મસાણમેં, પણ કુંવાડો છડે ન કોય.÷

* રાંય=અનાજનો ટગવો. x તડ=ધર્મ. ÷ ઘણીવાર સૌને સારાં કર્મો કરવાની ઈચ્છા થાય છે, પણ વૃણા છોટી ચકાતી નથી.

૧૧

હથે ડઈ હરિ કે ભજ્યો, જીવ તા ટાર્યો જ'જાલ,^૧
મોય પુઆ માહુઆ, કમ કીં અથે ને ગાલ.

૧૨

જાં વિંમાં જીરાણમે,^૨ ત ભાવરેં મથે જીાર,
ખિલી કે ન ખીંકારેઓ, કે ન કેઓ સતકાર.

૧૩

જાં વિંમાં જીરાણમે,^૩ કરિયાં સેણુકે^૪ સહ,
મિટી ભેરા વ્યા મિલી, ફૂંકારો ડિયે ન હહ.

૧૪

જાં વિંમાં જીરાણમે, ત કોરો ઘડો મસાણ,
જડે તડે માહુઆ, ધપલ થીંધી પાણ.

૧૫

હિકંકા હલ્યા બ્યા હલંધા, આ ભરે વિઠા લાર,
મેંકણુ ચેતો માહુઆ, પાંપણુ ઉનીંજી લાર.^૫

૧૬

ખીર ખેગંખર આલિયા, મિરે વ્યા મરી,
ચાણુ ઉઠાંજી ગાલિયું, નાબો કાય વરી.

૧૭

જિનીં જીવાણે જીરવઈ, ગ્રાડે રખેઓ મન,
સરગાપુરીજી સેરિયે, કલ્લોલું તા કન.

૧૮

હિ ભુંગા હિ ભેણિયું,^૬ હિ સિતે રંગ પેઆ,
મેંકણુ ચેતો માહુઆ, રંગીધલ વેઆ.

૧૯

કરો કરિયાં કિત વિંમાં, કે કે કરિયાં સહ ?
જમ જોરાણું થમ, મુકે આડી ડઈવેઓ અહ.

૨૦

ન ખપે તોજે માન મુર્તિઓ, ન ખપે તોજે નાણું,
કાયા નગરી જમ ઘેરીંધા, તડે સંભારજ ટાણું.

૧ જીવ ઉપરથી બોલે ઉતારી નાખે. ૨ કચસ્તાન. ૩ રમશાન.
૪ વહાલાગિને. ૫ પગવાડે. ૬ મકાનો.

૨૨

કેક વ્યા કે વેંધા, કુલા કર્યોતા કેર,
માંડુએ ધારાં મેંદણ ચે, મું મુંમાં ડિઠા સેર.

૨૨

સકર કે ન મુંએ, છુદ કે વાખાણે,
મહોભતજી મિઠાઈયું, કુણમી દાગળે?—

૨૩

ગુજરત જ્યું ગાંધિયું, વધી વડ ચાઈયું,
તાણે કે ન પુછઈયું, મું પણ ન ચાઈયું.

૨૪

ગોતી મગેઆ ન ડીજે, મરની ચડે કિટ,
જડે ગાંજે પારખુ, તડે ઉઘાડજે હટ.

૨૫

‘ધીર ધીર’ કુરો કર્યો, ધીરેજી નાંચ ખાણ,
પંજ ઈંદિયું વસ કર્યો, ત ધીર થિયો પાણ.

૨૬

‘આંઝ કુડા પેટ મુડા, ઊંઝયું ડિયે’ તા ધાંડે,
અંડે સાહુકે પુચ્છા, મુડો અર્ધયાં આંડે.

૨૭

‘કૂડયું’ કૂડિયે કૂંજિયું, ડિયે આંઝ’કે બેર,
હિકડા લુખ્યા લાસંજી, બ્યા રનેજી ચેર.

૨૮

‘ત’લુંરે તે’તાંધું ચડાઈયું, વડયું ડિયેતા ધાંડે,
ધણી તડે રાજ થિયે, જડે હડાજે ‘આંડે’—

૨૯

અધરાતજે ઉંધા-વાંરી, ડીજે ‘લરી’ ન પેર,
મેંદણ ચેતો આમરી, બ્યા ચેંતા બેર.

ભાંધાર્યું—કુમારુઓ અર્ધા ગરે અંધળા કર્યો કરે’છે, અને દિવમે
એક પગડું પેલું ન ‘આવવાનું’ તત ‘સેવે’છે. મેંદણ જોમને ખાગી આમલી
જેવા કહે છે, પણ ખીખ જોમને બેર જેવા ખીખ ‘માને’ છે.

* સંસારી જીવ મધરની ભક્તિનું ‘મંદલ’ જાણી શકે નહિ. † આંડે—આમલ.

૩૦

જેરે જતી ન થિયે, તાણે કર્યો મ તાણ,
ન વે કીં નીસાન, ત વાગે વિગે ન ખાણ.

૩૧

ઠાકર તે હુકાયે, સુદાં ડિને તે બાંગ,
ઉત માલક જે ઘરજો, છે ન કે તાંગ.

ભાવાર્થ—મંદિરમાં પૂજારી આરતિ વગાડે છે અને મસ્જિદમાં મુસ્લીમો બાંગ પોકારે છે. પણ પ્રજાના ઘરની વાટ અગાધ છે, તેનો પાર ભાગ્યેજ કોઈ પામી શકે.

૩૨

વિઠે જિની વટ, સેસો ઘટે સરીરજો,
મોંઘા ઇધને મટ, પરિયન રખજો પાસમેં,

(૩)

આખર અવસ્થા.

શેરખુલ્લંદખાનની ચઢાઈ પછી કચ્છની શાન્તિમાં લંગાણ પડ્યું. કુમારશ્રી લખપતજીની ઉદારતા ઉડાઉપણામાં પરિવર્તન પામી. એ વિદ્વાન છતાં ખરચાળ કુમારે વારવાર પિતા પાસે પૈસાની માટી રકમોની માગણીઓ કરવા માંડી. અને જ્યે તેની માગણી નહિ સ્વીકારવામાં આવે, તો પોતે ઉદેપુરના રાણાની આકરી માટે ચાલ્યો જશે, એવી ધમકીઓ પણ આપવા માંડી. કચ્છનો સુવરાજ અન્ય રાજાઓની આકરી કરવા જાય, એ રાજાઓની ચેત્તવ્ય જણાયું નહિ. આથી તેમણે કુમારને સમજાવીને થોડા વખત માટે શાન્ત કર્યા. પણ લખપતજીનો દ્રવ્ય-લોભ લેશ પણ ન્યૂન થયો નહિ. એક વખત તો તે રીસાધને લુજથી બહાર પણ ચાલ્યા ગયેલા.

પોતાને દ્રવ્ય મળવામાં દેવકર્ણુ શેઠને વિવ્રકર્તા બનીને, લખપતજીએ તેને મારવા માટે એક ચરદેશી સિપાઈને ઉલો કર્યો. આ સિપાઈએ દેવકર્ણુ શેઠના ઘર પાસે જઈને તોફાન મચાવવા માંડ્યું. કોલાહલ સાંભળીને દેવકર્ણુ શેઠ 'પોતાના' ઘરથી બહાર નીકળ્યો, અને તેજ વખતે પેલા સિપાઈએ તેને ઠલ ઠરી નાખ્યો.

દેવકર્ણુ શેકે કચ્છની ખેતી આબાદ કરવા અને વ્યાપાર વધારવા માટે ડહાપણુ ભરેલી ઉત્તમ યોજનાઓ કરી હતી. તેણે રાજ્યની પેદાશ પણ ઘણી વધારી મૂકી હતી. એ ઉપરાંત તેણે ભુજિયાનો દિહો, ભુજનો આલમખનાડ ગઢ, તેમજ અંજાર, સુદ્રા અને રાપરના ગઢો બંધાવ્યા અને ત્યાં ચોટ્ટીઓ રાખી પારકરના સોઢાઓ પર ચડી જઈને વીરાવાવમાં થાણું બેસાડ્યાં. આખાના આગી-આગોથી વહાણોના રણણ માટે કચ્છીગઢ નામે કિલો કાઠિયાવાડમાં બંધાવ્યો અને રાયમાઓના રણણ માટે સિંધમાં રાયમાળઝારનો કિલો તૈયાર કર્યો.

આવા એક કુશળ મુતસદી દેવકર્ણુ શેકેનો અંત આવતાં કચ્છની સ્થિતિ હામાડોળ થવી ચાલી. આ તરફ લખપતનું પોતાના પિતાને કેદ કરવા માટે પ્રપંચભંગ ગોઠવવા માડી એક દિવસ તેણે રાઓશ્રીને પોતાને ત્યાં ભોજન લેવા માટે આમંત્ર્ય રાઓશ્રી ત્યાં ગયા લખપતનું પ્રથમથીજ પોતાના પિતાના માણુભોને ખૂટવી નાખેલા હોવાથી, કંઈ પણ હરકત વગર તેણે રાઓશ્રીને પોતાના દરબારમાં કેદ કરી લીધા. કચ્છનો એક પ્રતાપી રાજવી પુત્રના હાથે ખરાધીન બન્યો.

રાઓશ્રી દેશજી અત્યંત કાર્યકુશળ અને પ્રજાના ખરેખરા પાળક હતા. એમના રાજ્ય દરમિયાન કચ્છે કદી ન જોએલી શાન્તિ અને મહત્તાનો અનુભવ કર્યો છે. પડિન જગત્તાથે જેમ અકબર પાદશાહના પ્રસંગમાં કહ્યું હતું, કે “દિલ્હીશ્વરોવા જગદીશ્વરોવા” તેવીજ રીતે સમગ્ર કચ્છી પ્રજા રાઓશ્રીને “દેસરા પરમેસરા” ના ઉત્તમ નામથી આજ પણ ઓળખી રહી છે x

x કહેવાય છે કે એક વખત ભુજમાં મેચીઓની નાતમાં એક મોગે ઝગડો ઉભો થયો. આથી સધળા મેચીઓ એકઠા થઈને રાઓશ્રી પામે ઈન્સાફ માટે આવ્યા. રાઓશ્રી આ વખતે ભોજન માટે બેઠા હતા. જના તેમણે લીધે મેચીઓના ઝગડોનો તેજ વખતે અત્યંત કાબેલિયન પૂર્વક ઈન્સાફ કરી આપ્યો. ત્યારથી ‘દેસરા પરમેસરા’ની કહેવત આજુ થઈ કહેવાય છે.

(૪)

મહારાઓશ્રી લખપતજી. (૧૭૨)

પિતાને પરતંત્રતાના પિંજરમાં પૂરીને લખપતજી કચ્છના રાજ્યતપ્ત પર ગિરાજમાન થયા. હવે તેઓ કચ્છના તમામ ખજાનાના એકના એક માલીક બની બેઠા. તેમની ઘણા સમયની મનોલાવનાઓ સંપૂર્ણ થવાનો સમય આવી લાગ્યો. તેઓ રાત્રિ-દિવસ ગાન-તાનમાં ગુલતાન રહેવા લાગ્યા. આ અંદ્રવંશી રાજવી અંદ્રતુલ્ય અનુકરણ કરતા બરાબર રાત્રિ સમયેજ પ્રકાશવા લાગ્યા.

લખપતજીની આ વિલાસપ્રિયતા માટે તેરાના સૂમરાજીએ તેમને કેટલાક કડવાં વચન સંભળાવી દીધાં. રાઓશ્રી દેશજી હયાત હોવાથી લખપતજી એ વખતે તો સૂમરાજીનાં કડવાં વેણુને કડવો ઘુંટડો ગણી ગયા. પણ દેશજીના અવસાન પછી તેમણે તેરા પર કટક કરીને તોપોને મારો ચલાવવામાં જ્યો. આ વખતે લાયાતોએ યુક્તિપૂર્વક ગોલંદાએને જૂટવીને તેરાને બચાવી લીધો. ત્રણ મહીનાના ઘેરા પછી આખરે સમાધાની થતાં લખપતજી ત્યાંથી પાછા ફર્યા.

લખપતજીએ પ્રથમ દેવકર્ણ્ય શેઠના દીકરા પૂંતશેઠને દીવાન કીધો. પણ તે તેમનું ઉડાઉ ખર્ચ પુરું ન કરી શકવાથી દીવાનની પાઘડી રૂપજીશાહને સોંપવામાં આવી અને પૂંતશેઠ પર વીસલાખ દોરી દંડ નાખવામાં આવ્યો. પૂંતશેઠે આ દંડ આપવા ના પાડતાં અપાઝખી થઈ અને તેમાં બંને પક્ષના મળીને પાંસઠ માણસો મરણ પામ્યા.

ચાર વર્ષ પછી રૂપજીશાહને ખસેડી, તેના કેટલાક માણસોને મરાવી નાખીને ફરી પૂંતશેઠ દીવાન થયો. પરંતુ થોડાજ સમયમાં પૂંતશેઠને દૂર કરીને દીવાનપદ ગોરધન મહેતાને આપવામાં આવ્યું. પૂંતશેઠ હવે ઈર્ષા અને વેરના અગ્નિમાં સળગવા લાગ્યો. તે દીવાન પદના કારણે દેશનો દુરમન બની બેઠો. રાઓશ્રીની વિલાસપ્રિયતાએ તેનો માર્ગ સરળ બનાવ્યો. રાત્રિદિવસ રંગરાગમાં રચ્યાપચ્યા રહેનાર રાંઝે સહધર્મચારિણી રાણીશ્રી રાજકુંવરબા પ્રત્યે પણ દુર્લક્ષ દાખવવા માંડ્યું. ઝાલીરાણી આથી ક્રોધાચમાન થયાં અને કચ્છના રાજ્યકુટુંબમાં કુટુંબકલેશને સ્થાન મળ્યું.

આ તરફ સુવરાજ કુમાર ગોડછ પોતાના પિતાની માફક પિતાની હયાતીમાંજ રાજ્યગાદી મેળવી લેવાના સુખ પ્રયત્નો સેવવા લાગ્યો. આ વાત જાહેર પડી જતાં કુમારને તેના પ્રયત્નોમાં નિષ્ફળતા તો મળી, પણ કુટુંબકલેશમાં તેથી ઉલટો વધારો થયો. પૂંજશેઠે આ તક સાધી લીધી. રાણી અને સુવરાજને અદ્વંપદ સમજાવી તે સુનરે લઇ ગયો અને જતાં જતાં પણ ગોરધન મહેતાનું કાટલું કાઢતો ગયો.

ગોરધન મહેતાને ત્યાં જઈ, બારી-બારણા બંધ કરી, ખાનગી વાતો કરવાનો ડાળ કરીને પૂંજશેઠે બે-ત્રણ ઠંઠાક ગોરધન મહેતા સાથે નિરર્થક વાતો કરવામાં વીતાવ્યા. આ વાતની રાઓશ્રીને ખબર પડતા તેમને ગોરધન મહેતા પર પણ શક પેદા થયો અને તેમણે તેને ઠલ કરાવી નાખ્યો.

ગોરધન મહેતાના ઘાત પછી ફરી રૂપજીશાહ દીવાનપદે આવ્યો અને તેને ખસેડીને ભેરી તુલશીદાસ દીવાન બન્યો. આ તુલશીદાસ દ્વારા રાઓશ્રીએ કાપુલના પાદશાહ સાથે મૈત્રી બાધી લીધી કાપુલના પાદશાહ મહમદશાહે રાઓશ્રીને “મહારાજાધિરાજ”નો ઇત્તાળ આપ્યો તે ઉપરાંત લખપતજીએ દિલ્હીના પાદશાહને પણ મદદ કરેલી હોવાથી, તેના તરફથી ‘મિર્ઝા’ નો ખિતાબ તથા માદ્દી મરાતીજ* (સોનાની માછલી) બક્ષીસ મળ્યાં.

કુમારશ્રી ગોડછ સુનરે ગયા ત્યાં પૈસાની જોગ પડતાં તેમણે પોતાના હલકા સલાહકાર અમીરજેગની સલાહથી ત્યાંના મદનજી શાહના ઉત્તરકાર્ય પર આવેલા શાહુકારો પાસેથી ઘણી મોટી રકમ પડાવી લીધી હતી.

આ બનાવની રાઓશ્રી લખપતજીને જાણ થતાં તેઓ ઘણા નારાજ થયા તેમણે અમીરજેગને દૂર કરવા ગોડછને હુકમ કયો, પણ ગોડછએ તે હુકમને માન્ય કરવાને બદલે મોરબીવી લશ્કર લાવીને કચ્છ પર ચડાઈ કરી. ગોડછનો મામનો કરવામાં દીવાન તુલશીદાસની સુન્ની ભેષને રાઓશ્રીએ એ કાર્ય પૂંજશેઠના પુત્ર દેવજીને મોખ્ય દેવજી લશ્કર સાથે સામે ગયો અને યોદ્ધા કાપા

* આ સોનાની માછલી મવારી વખતે કલાકામાં આવે છે.

કાપી આલ્યા પછી નિર્ણય થયો, કે કુમાર પૂંજશેઠને દૂર કરીને સુનરો સાચવે. આથી પૂંજશેઠ મોઢાળે જઈ રહ્યો. ત્યાં તેને એક હજાર ઠોરી પેનશન આપવામાં આવતું. પાછળથી આ પેનશન મળતું પણ બંધ પડ્યું.

પૂંજશેઠ અત્યંત આગ્રહી પુરૂષ હતો. એક વખત પૂંજશેઠના હોઠા ભરનાર કુંવરજી નામના શખસે શેઠના ભાઈને મારી નાખ્યો. આ વખતે પૂંજશેઠ પોતાના ભાઈના મૃત્યુ પાછળ પોક મૂકી નહિ. તેણે મોઢાળામાં પોતાની માતા પાસે પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે “ એ કુંવરજીના શખ ઉપર ઉલો રહીનેજ હું પોક મૂકીશ.”

આ કુંવરજીએ આરાના યુદ્ધ વખતે નરાના ઠાકોર લીમજીને મ્હેણું માર્યું, અને લીમજીએ તેજ વખતે તેને ઠાર કરી નાખ્યો. કુંવરજીનું શખ પૂંજશેઠના જોવામાં આવ્યું, ત્યારેજ તેણે તેના શખ પર દબીને પોતાના મૃત્યુ પામેલા ભાઈના નામની પોક મૂકી.

(૫)

રામસિંહ માલમ.

કળા અને હુન્નરની મૂર્તિ સગા રામસિંહ માલમનો જન્મ બેટ દારકામાં વિક્રમની અઠારમી સદીની આખરે થયો હતો. જાતે એ વાઘેર હતો. વહાણો હાંકારવાનો એનો ધંધો હતો. એક વખત એનું વહાણ બચકર તોફાનના સપાટામાં સપડાઈ જતાં ચૂરેચૂરા થઈ ગયું. ઈસ્યાની અધનચ્છે પોતાનો જીવ બચાવવા કાંઈ મોરતા આ રામસિંહને ફિરંગી વહાણના એક નાપુદાએ પોતાના વહાણમાં ઉચકી લીધો. તેણે સઘળા ચાંચીઆઓને ઝપાટે ચકી ગયા. ત્યાં અનેક કપો વેડીને આખરે રામસિંહ હોલાંડ જઈ પહોંચ્યો. હોલાંડ આ વખતે મીનાકારીના હુન્નર માટે મચદૂર હતું. રામસિંહ મીનાના કારખાતામાં નોંદર રહ્યો અને પોતાની બુદ્ધિના બળે તેણે મીનાનો તમામ હુન્નર પોતાને હાથ કરી લીધો. આ હુન્નરમાં પ્રવીણતા મેળવીને તે કાઠિયાવાડ પાછો ફર્યો. આઘ્રય માટે તે કાઠિયાવાડના ટેટલાએ રાજવીઓને ઉંબરે ઉંબરે ભટક્યો. પરંતુ કળા અને હુન્નરથી દર ગાઉ દૂર વસનારા, અને મારફતમાંજ રચાપચ્યા રહેનારા તે સમયના

કાઠિયાવાડી નરેન્દ્રોમાંથી કોઇને રામસિંહને આશ્રય આપવાનું સૂઝ્યું નહિ. રામસિંહ નિરાશ બની કાઠિયાવાડની બેકદરદાની પર આંસુ સારી બેસી રહ્યો.

આ વખતે કચ્છનો રંગીલો રાજવી લખપતજી પૂર બહારમાં હતો. હુન્નર અને કળાની કદર કરનાર એ કદરદાન ભૂખાળ હતો. રામસિંહની હુન્નર-કળાની વાત સાંભળીને તેણે તેને માનપૂર્વક પોતાની પાસે બોલાવી લીધો. ભુજના સોનીઓને એકઠા કરીને તેમને રામસિંહ પાસેથી મીનાનો હુન્નર શીખવાની ફરજ પાડી દરબાર-ગઢની અંદરજ પ્રથમ આ હુન્નરશાળાની સ્થાપના થઈ. કચ્છી કારીગરો રામસિંહ પાસે જાત બાતના કસબ શીખવા લાગ્યા.

રામસિંહના હુન્નર પર કચ્છી કારીગરોએ એવો ઠાપુ મેળવી લીધો, કે આજપણ ‘કચ્છવર્ક’ નું કામ હિંદ લારમાં તો થું’ પણ યુરોપ અને અમેરિકામાં પણ પ્રશંસા પામી રહ્યું છે.

આ કળામાં કચ્છીઓએ પ્રાવીણ્ય મેળવી લીધા પછી રાઓ-શ્રીએ રામસિંહને ઓસ્ટ્રિયા મોકલાવ્યો ત્યાંથી તે કામનો હુન્નર શીખીને પાંચ વર્ષ પાછો ફર્યો. કચ્છમા આવીને રામસિંહે માધાપરમાં કાચનું કારખાનું કર્યું ને માંડવી પાસે પડેલી ઢગલાબંધ દરિયાની રેતીમાંથી કાચ બનાવવા લાગ્યો. પરંતુ કચ્છના કમનમીએ હાલમાં એ હુન્નર તદ્દન પડી ભાગ્યો છે.

રામસિંહ ત્યારપછી ત્રીજી મુસાફરીએ ગયો. આ વખતે તે ઘાડયાળ બનાવવાનું તથા તોપો અને બંદૂકો તૈયાર કરવાનું કામ શીખી લાવ્યો. એક વખત એવો હતો, કે જ્યારે કચ્છી ઘડિયાળો અને તોપો તથા બંદૂકોની કચ્છી કળા સારા હિંદમા પ્રખ્યાતિને પામી હતી.

અનેકાનેક દુઃખો સહન કરી, પરદેશથી આવનવી હુન્નર-કળા શીખી લાવીને રામસિંહે કચ્છની કારીગરીને દેશ-વિદેશમા વિખ્યાત કરી મૂકી કહેવાય છે, કે રામસિંહે પરદેશમા ઘણીવાર બહેરા-મુગ્ધ હોવાનો ઢાંગ કરીને, પોતાને જોઈતો હુન્નર હાથ ઠર્યો હતો. આ મહાન સાહસિક વીર નરે ઈ. સ. ૧૭૭૩ માં કચ્છ-મુદ્રા યુદ્ધમે દેહ મૂક્યો. ધન્ય છે, કચ્છકાને કળાનાં દર્શન કરાવનાર સોરઠના શબ્દ-શાર સ્વમા એ વાઘેર વીરને!

(૬)

અવસાન.

મહારાજો શ્રી રાયધણીજીએ કળાની માફક વિદ્યાને પણ ખૂબ આશ્રય આપેલ છે. તેમણે પોતે સદાકાલ કનકકુશળી પાસેથી પ્રજ્ઞાપાના અધીનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો અને એમનીજ દેખરેખ નીચે તેમણે પ્રજ્ઞાપા શીખવાની હિંદુસ્થાનમાં અગ્રેડ એવી એક ઉત્તમ પ્રકારની સંસ્થાની સ્થાપના કરી છે. આ શાળા આજ પણ કચ્છ-ભુજમાં હસ્તિ ધરાવે છે અને દૂર દૂરથી ચારણ બાળકો પીંગળ આદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા અહીં આવે છે. તેમને જોરાકી-પોશાકી સહિત પ્રજ્ઞાપાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

મહારાજોશ્રી લખપતજી મહાન્ વિદ્વાન્ હોવા છતાં અત્યંત વિદ્વાસી હતા. તેઓ આખી રાત રમતગમત અને મોજમગ્નહમાં વ્યતીત કરતા અને છેક પ્રભાતે સૂઈ જતા. આથી તેમને જળોદશાદિ રોગો લાગુ થયાં. વળી તેમના સમયમાં દીવાનોની ખૂબ ફેરબદલી થવાથી, રાજ્યમાં કેટલીક અબ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થવા પામી હતી.

કળા અને હુન્નરનો આરાક, વિદ્યા અને વિદ્વાનોના ચાહક એ રઢિયાળો રાજવી સંવત્ ૧૮૧૭ માં પરમધામને પામ્યો. મહારાવ શ્રી લખપતજીની પાછળ એમની સોળે રણાતોએ અગ્નિસ્નાન કરીને એમના પ્રત્યેનો સ્નેહ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો.

દુહો—સોશ રતિયું સતરઉં રાજ, ચડયા અગનજી ચી,

લાણે વારી લી, કરે હૃદયો કાળે-ધણી.

લાવાર્થ—સોળ સતિઓ અને સતરમો રાજ સૌ મિતા પર ચઢ્યાં. કુચપતિ મહારાજોશ્રી લખપતજી આ ઉત્તમ પ્રકારનો નમુનો રજુ કરતા ગયા.

મહારાજોશ્રીને છ કુંવરો હતા:—

૧ ગોડજી. કચ્છની રાજ્યગાદીએ ગિરાજ્યા.

૨ માનસંગજી. તેમને હુજાપર મળ્યું.

૩ મેધજી. તેમને નથરખુદ મળ્યું.

૪ કાનજી. તેમનો વંશ ચાલ્યો નહિ.

૫ કલોજી. તેમને દેશજીપર મળ્યું. એમનો વંશ પણ આગળ ચાલ્યો નહિ.

૬ છચ્ચા. એ પણ નિર્વંશ ગયા.

21/10/2020

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મહારાજો શ્રી ગોડલ. (૧૭૩)

અથવા

ઝારાની છેલી લગાઇ.

(૧)

જીવણ શેઠ.

હોહો—જાણે બિરાજે ગાદીએ, છત્ર બિરાજે શીરા,
ચમર બિરાજે ચોમરા, કવિજન દે આશીરા.

મહારાજો શ્રી લખપતજી દેવ થયા ત્યારે ગોડલ મુંદ્રામાં હતા. મહારાજોશ્રીની ઇચ્છા ગોડલને ગાદી આપવાની ન હતી. તે પોતાના એક જનૌરસ પુત્રને કચ્છની ગાદીએ બેસાડવા માગતા હતા. પરંતુ દીવાન જીવણશેઠની કુનેહથી સર્વ સરદારોએ સંપ કરીને ગોડલને મુંદ્રાથી તાબડોતોબ તેડાવી લીધા અને કચ્છની રાજ્યગાદી પર તેમને નિયુક્ત કર્યા.

જીવણશેઠ એ દીવાન દેવકણ્ણશેઠનો ભાણેજ થતો હતો. તેની હાલત પ્રથમ બહુ સારી ન હતી કહેવાય છે કે એક વખતે જ્યારે પૂંજીશેઠ દીવાનપદે હતો અને જીવણ તેની ચંપી કરી રહ્યો હતો, ત્યારે પૂંજીશેઠે તેને મસ્કરીમાં પૂછ્યું, “જીવણ! જો તને કચ્છનો કામદાર બનાવવામાં આવે તો તું શું કરે?” પૂંજીશેઠના આ પ્રશ્નના જવાબમાં જીવણે જણાવ્યું, કે “જો મને કચ્છનો કામદાર બનાવવામાં આવે, તો ચૌથી પ્રથમ તમારાં માલ-મિલકત લૂટીને તમારો બાળે હલકો કરી નાખું.” પૂંજીશેઠે તે વખતે તો જીવણની આ વાતને હસી કાઢી પરંતુ આગળ જતાં એજ જીવણ એક વખતે જીવણશેઠ બન્યો અને કચ્છની કામદારી તેના હાથમાં આવી પડી.

ગોડલ રાજ્યગાદી પર આવ્યા, ત્યારે પૂંજીશેઠ જુનાગઢ હતો. તે દીવાન થવાની આશામાં હોંસકારેલો જીજ આવવા નીકળ્યો. આ

સમાચાર સાંભળતાં જીવજીવે વિચાર્યું, કે જો પૂંજશેઠ અને મહારાવશ્રીની સુલાકાત થશે, તો પૂંજશેઠ કચ્છની દીવાનગીરી પોતાને હાથ કરી લીધા વિના રહેશે નહિ. આથી તેણે એવો પેય ચત્રાવ્યો, કે પૂંજશેઠ જીવના નાકામાં પ્રવેશ કરવા પણ પામ્યો નહિ. પૂંજશેઠના અંતરમાં આ અપમાનથી ઈર્ષાની જ્વાળા ભભૂંરી ઊડી. તે ત્યાંથી સીધો કંચકોટ અને બટાવાડા ગયો, મહારાઓશ્રીની ધાક થી તેને ત્યાં પણ આશય મળ્યો નહિ આથી તે વીરાવાવ ગયો. વીરાવાવમાં દેવકર્ણુશેઠે પ્રથમ થાણું બેસાડેલું હતું, તે ઉઠાડીને પૂંજશેઠે વીરાવાવ પાછું સોઠાઓને સ્વાધીન કરેલું હતું. પૂંજશેઠના આ ઉપકારથી દબાએલા સોઠાઓએ તેને પોતાને ત્યાં આશરો આપ્યો વીરાવાવમાં રહીને પૂંજશેઠે કચ્છના વિનાશની યોજનાઓ ઘડવા માંડી. સિંધપતિ શુભામશાહ કલ્હોરાનો દીવાન ગિધુમહ જ એક લોહાણો હતો, તેની સાથે તેણે પત્રવ્યવહાર ચલાવવા માંડ્યો. એ પત્રોમાં તેણે થોડીજ મહેનતથી કલ્હોરા સરદારને કચ્છ અપાવવાની પોતાની યોજના રજુ કરી હતી

(૨)

શુભામશાહ કલ્હોરો.

સિંધમાં એક સમયે બલોચી સાંઘ અહમદશાહ અતિ સમર્થ પુરૂષ મનાતો આ અહમદશાહના વંશજો કલ્હોરાના નામથી ઓળખાયા. કલ્હોરા વંશની સત્તા સિંધમાં દિન-પ્રતિદિન પ્રબળ બનતી ગઈ અને છેવટે કલ્હોરા સરદાર શાહમિયાં નૂરમહમ્મદ નગર-ઠંઠા સુકામે સિંધના સુખ તરીકે નિયત થયો ત્યારપછી સિંધની સુભાગીરી મિયાં નૂરમહમ્મદના વડીલ પુત્ર મિયાં મહમ્મદ સુરાદયાળ-ખાનના હાથમાં આવી પરંતુ તે પોતાની સત્તા લાખો વખત ટકાવી શક્યો નહિ. કારણ કે તેના ભાઈઓ અને તેના પિતાની વચ્ચે અત્યંત કલેશ જાગી ઊઠ્યો હતો. અંતે મિયાં નૂરમહમ્મદનો નાનો પુત્ર, કર્નલ ટોડના ચળદોમાં કહીએ, તો એક સામાન્ય વેશ્યાના પેટે પ્રસવેલો પુત્ર મિયાં શુભામશાહ સિંધની ગાદીનો માલીક થયો. શુભામશાહની સત્તા દિવસાનુદિવસ વધતી ચાલી. જ્યારે તેણે બહુ,

કે પૂંજેશેક તને કચ્છ અપાવવામાં સહાયબૂત બની શકે તેમ છે, ત્યારે તેણે પૂંજેશેકને ખાસ પાલખી અને બકીસો મોકલાવીને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો. શુદામચાહ અને પૂંજેશેક બંને પોતપોતાનો સ્વાર્થ સાધવા મથી રહેલા હોવાથી, તેમણે કચ્છ પર એક મોટી ચડાઇ લઇ જવાની યોજના ઘટી લીધી. કચ્છોરા સરદારે યોદ્ધા સમયમાં મોટું લશ્કર એકઠું કરી લીધું અને સિત્તેર-હજારની એક વિશાળ ફોજ સાથે તે કચ્છ પ્રત્યે ધસવા લાગ્યો.

(૩)

વીંઝાણુનો વીર અને વીરાંગના.

પૂંજેશેક શુદામચાહ કચ્છોરાના આગર-વિશાળ સૈન્ય સાથે કચ્છ તરફ ધસતો આવે છે, એ વાત વાયુવેગે સમસ્ત કચ્છમાં પ્રસરી ગઈ. આ વખતે કચ્છની રાજ્યસત્તા મહારાજોશ્રી ગોડલના હસ્તમાં હતી. ગોડલ એક ખરેખરા વીરનર હતા. તેમણે તરતજ પોતાના ભાયાતવર્ગ સાથે મસલત ચલાવવા માંડી. સૈન્યની સરદારી હોને આપવી, તેની પછુ વાટાઘાટ ચાલવા માંડી. સિંધી લશ્કર, અસંખ્ય હોવાથી, દોઢએ પછુ કચ્છી સૈન્યની સરદારી લેવા હિંમત બતાવી નહિ. આ વખતે દોઢકે ઠણું, કે વીંઝાણુ વાળા પોતાના અસ્તક પર કલગી ચડાવે છે, તો યંત્રી સૈન્યની સરદારી તેમણેજ લેવી જોઈએ. આ શબ્દો વીંઝાણુના વીર ઠાકોર લખાણને કાને પડતાં તેણે તેજ વખતે ઉભા થઇ, મહારાજોશ્રીને નમન કરીને કચેરીની વચ્ચે પડેલી સેનાધ્યક્ષની તસ્વાર ઉપાડી લીધી. સમસ્ત ભાયાતવર્ગના અંતરમાં આનંદનું એક મોજું ફરી વળ્યું.

હુહો—પર્ડ હુર્ડ પડતે, તેરો ઠોં તરાય,

કચ્છમે કેજો ભાર, સિખર્ડ સાહેબ લખે કે.

ભાવાર્થ—કચ્છી સૈન્યની સરદારીની તસ્વાર ધણે વખત જમીન પર પડી રહેલી જતાં કચ્છમાં કોઈની મગ્દૂર ન હતી, કે તે ઉપાડી શકે. તે તો સાહેબ લખાણનેજ લખેલી હતી.

* રાજોશ્રી ખેંગારજી બીજા ને ચારણિયાણીના શાપથી લાખિયાર-વીરશ્રમાં દેવ થયા, તેની દલગી વીંઝાણુવાળા લઇ ગયેલા એમ કહેવાય છે.

મહારાજાશ્રી ગોહાણજે કચ્છને ગામડે ગામડે, ઊંડીસવાર ફેરવીને યુદ્ધનાં આમંત્રણ મોકલી લીધાં. ચારે તરફથી રણ-રઠિયાળા કચ્છી રાજપૂતો પાણીના પૂરની પેઠે ભુજ પ્રત્યે ધસવા લાગ્યા. થોડાજ સમયમાં કચ્છી લશ્કર એક છત્ર નીચે એકઠું થઈ ગયું. ખેંગાર, સાહેબ, રાયળ, હાલા, હોથી, મોકળશી, ખુટ્ટા, ખરાય, દેદા, અબડા, આમર આદિ વીર રાજપૂતો તથા નોડે, નોતિયાર, સમા, સૂમરા, સૈયદ, જત, મિયાણા આદિ કચ્છની લડાયક જાતિઓના નવજવાન રણયોદ્ધાઓ કચ્છડાની ટેક સાચવવા અને માતૃભૂમિનું સુખ ઉજ્જવળ રાખવા, ચારે તરફથી આરાના રણમયદાનમાં ઝુકાવી દેવાને ધસવા લાગ્યા. ઉપરાંત દેશના જુદા જુદા ભાગોમાંથી જાહેરાતો ભાયાતો તેમજ અન્ય રણવીરો પણ પોતપોતાના લશ્કરી માણસોને લઈને પરખારા ઝારા ડુંગર તરફ ધસવા લાગ્યા.

વીંઝાણના ઠાકોર વીર લખાણ તાબજ પરજોલા હોવાથી, હજુ તેમના હાથમાંથી મીઠળ છૂટ્યા ન હતા. આથી આરાના રણસંઘામમાં જવા પહેલાં તેમણે એકવાર વીંઝાણ જઈ આવવાનો વિચાર કર્યો એ સમયનાં રાજપૂત ખમીર કંઈ જૂઠાંજ હતાં. રાજપૂત હૃદયમાં ફરતાં લોહી પણ જૂઠાં હતાં. એ આળોના નૂર પણ જુદાં હતાં. જેવા રણઝંઝાર રાજપૂતો હતા, તેવીજ વીરશીની મતિભૂતિ સમી રાજપૂતાણીઓ હતી ઠાકોર લખાણની નવપરિણિત રાજપૂતાણી પણ એવીજ હતી. વીંઝાણ-ધણી લખાણ તેના આકર્ષણથી આકર્ષાઈનેજ વીંઝાણ આવેલા છે, એ વાત આ ચતુર રાજપૂતાણી જાણી ગઈ. તેને શંકા થઈ, કે તેના પતિનું હૃદય રણસંઘામમાં નવલસનેહની યાદમાં ડોલાયમાન થઈ જાય તો ! તેને વિચાર થયો, કે તેના પતિ તેના પ્રત્યે આકર્ષાઈને રણક્ષેત્રમાં તેની વીર માતાની કૃપાને લજવી નાખવાને લલચાર્જ જાય તો ! આવા પ્રકારની શંકા-કુશંકાઓએ વીર લખાણની રાજપૂતાણીના હૃદયને ઘેરી લીધું.

વીંઝાણમાંથી રણભૂમિમાં વિદાય થતી વખતે લખાણ જ્યારે તેમની નવવધુ રાજપૂતાણીની રજા લેવા આવ્યા, ત્યારે એ શૂરી વીરાંગનાએ પોતાનું મસ્તક સ્વહસ્તે વધેરીને પોતાના વીરપતિને લેટ ધર્યું. આ હૃદયલેદક દરય જોઈને રણે ચડેલો રાજપૂત વીર ચકિત થયો. રણચંડી સગી એ યોગમાયાને તેનું હૃદય પ્રણિપાત કરવા

લાગ્યું. રાજપૂતાણીની દૃઢ્ય-ભાવના તં તેજ રાણે સમજી ગયો. જારાના જંગમાં મરવું કે મારવું, એવો કારમો નિશ્ચય વીર લખાણે તેજ વળતે કરી લીધો.

વીર લખાણ વીંઝણને હેઠા પ્રજ્ઞામ કરી વિદાય થવા લાગ્યો. કુમારી કન્યાઓએ એને કંકુ-ચોળાથી વધાવી છેદ્યું તિલક કર્યું. મહેદી-રંગ્યા હાથવાળો લટિયર લાડડા સમો રણુચેતડો રણુવીર લખાણ જારાના સમર ફોત્રમાં પોતાનું વીર્ય દાખવવા વીંઝણમાંથી વિદાય થયો-સદાને માટે વિદાય થયો.

(૪)

લીંગણ અને વીસોણ.

જારાના કુંગરથી થોડે દૂર કચ્છના રણને ઠાંકે આવેલા નરા ગામમાં એક વળત ઠાંકાર મહેરામણી નામે અત્યંત શૂરવીર અને પરાક્રમી પુરૂષ થઈ ગયા. મહેરામણીની ધાક આગ્રુમાગ્રુની ધરણીને ધૂમવતી. એમની સામે આંગળી ચીંધરા કોઈ હિંમત કરી શકતું નહિ મહેરામણી પોતાના પીતરાઈ ભાઈએ સાથે બહાર-વટું ખેડતા અને જારાના કુંગરમાંજ રહેતા એમને ત્યાં એમની પરછોતર સોલીરાણીને પેટે કુંવર આમરણનો જન્મ થયો હતો.

એક દિવસ સવારમાં મહેરામણી ન્યારે દાતણ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે દૂધની તાંબડીએ લઈને ગામમાં આવતી એક મનોહર મુઘ્ધા પર એમની દૃષ્ટિ પડી. આ વળતે રસ્તા વચ્ચે બે બળવાન પાડા લડી રહેલા હોવાથી, આવવા-જવાનો માર્ગ તદ્દન બંધ થયો હતો. રસ્તાની બંને બાજુએ લોકોની ઠઠ્ઠા ભરી ગઈ હતી. રસ્તા વચ્ચે લડતા પાડાઓ પાસેથી પસાર થવાની કોઈમાં પણ હિંમત ન હતી. પેલી વીરબાળા તો આડુંઅવળું કયાંએ જોયા વગર એક જ ગતિએ ચાલી આવતી હતી. પાડાઓ પાસે આવી પહોંચતાંજ તેણે બંને પાડાઓનાં શીંગડાં પકડીને એકને એક બાજુ અને બીજાને બીજી બાજુ હડસેલી મૂક્યા. આ બહાદુર યુવતિની અદ્ભુત હિંમત અને શક્તિ જોઈને મહેરામણી અકિત થયા તેમણે વિ

આર્યુ, કે આ વીર રમણીને પેટે જે ફરજ દ યાય, તે ખરેખર, પોતાની જન્મભૂમિનું પાણી રાખનાર એક વીર પુરુષ યાય. આવા વિચારથી મહેરામણીએ એ નોતિયાર કન્યા સાથે પોતાનાં લક્ષ્ય કર્યાં અને એ વીરાંગનાને ઉદરે ઝારાના રણઝૂંઝાર લીમણનો જન્મ થયો. ઉપરાંત ખીણ નોડે રાણીને પેટે કુમાર વીસોણ જન્મ્યા. આ લીમણ અને વીસોણ બંને કચ્છના શણગાર સમા મહા પ્રતાપી અને પરાક્રમી થયા. મહેરામણીના મરણ પછી આ બંને ભાઈ-એએ એમના પીતરાઈઓ પાસેથી પોતાનો હક્ક વસુલ કરીને પોતાનું નરા ગામ પાછું હાથ કરી લીધું.

ન્યારે શુભામશાહ કલ્હોરો સિંધથી ચડી આવ્યો, ત્યારે આ બંને ભાઈઓ સિંધપતિની છાવણી જોવા માટે ત્યાં પહોંચી ગયા. શુભામશાહે એમને માનપૂર્વક જોલાવી પોતાની પાસે બેસાડ્યા અને કચ્છની હાલ-હકીકત પૂછવા માંડી. બંને જણના ‘પંજહથા’ કઠાવર શરીર, તાલીમગાજ બાધો અને તેજસ્વી મુખમુદ્રા જોઈને શુભામશાહ તો છલ્લ થઈ ગયો. આ બંને ભાઈઓને ખૂટવીને પોતાના પક્ષમાં લાવવા શુભામશાહે ઘણા પ્રયત્નો કરી જોયા, પરંતુ માતૃભૂમિના કાજે મરી પીટવા તૈયાર રહેલા આ દેશભક્ત ભડવીરો ઇદ્રાસનના લોભે પણ પોતાની જન્મભૂમિને કળો દે તેવા ન હતા પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ જતાં શુભામશાહે તેમને પૂછ્યું, કે “તમારા જેવા બડેબ કચ્છમાં કેટલાક છે?” આ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં વીસોણે જણાવ્યું, કે “કલ્હોરા વંશમાં જેવો તું છે, તેવા બડેબ વંશમાં અમે છીએ ખરા બડેબ તો હજી ખીજ છે.”

શુભામશાહ પોતે રખાતના પેટનો હનો, એ વાત તેને વીસોણના જવાબથી યાદ આવી ગઈ તે ઝાઝો પડી ગયો તેનું મોહું કાણું ધમ! પડી ગયું આજ મુરીમાં તેને આત્રાં સાત્રાં વેણ સંભળાવનાર વીસોણ જેવો ખીજે કોઈ ભેટ્યો ન હતો. તે કંઈ પણ બોલ્યા વગર પથ્થરના પુનજાની પેઠે સ્થિર થઈ ગયો. ઘોડીવાર પછી લીમણ અને વીસોણ બંને ત્યાંથી બીડી આવતા થયા.

બહાર નીકળતાંજ આ બંને ભાઈઓને વિચાર આવ્યો, કે શુભામશાહને ત્યાંજ ઠાર કરી નાખ્યો હોત, તો બધી બાજી સુધરી

ગઈ હોત. ‘એક કાગડો મરતાં સો ગાયોનાં ચીંગડાં ઠરે,’ એમ વિચારી, તેઓ પોતાના મનની મુશ્કેલ પુરી કરવા પાછા ફર્યા અને એક મહત્વનું કાર્ય જણાવી શુભામયાહની ફરી સુલાકાત માગી. પરંતુ હવે તો શુભામયાહના મનમાં પણ ચોર પેસી ગયો હતો. તે આ બંને પહેલવાન ભાઈઓથી કરવા લાગ્યો હતો. તેણે જવાબમાં જણાવ્યું, કે “હવે અન્ય કાર્યો હાથમાં લીધેલાં હોવાથી ફરી સુલાકાત આપી શકાય તેમ નથી.” બાજુ હાથમાથી નીકળી ગયેલી હોવાથી બંને જણ તે માટે પસ્તાવો કરતા પાછા ફર્યા.

(૫)

ઝારાનું રણક્ષેત્ર.

હુહો—હલ થઈ હલકલ જિત ડેસણ, લાવર હલી ભેરા ઘેઆ,
ગરણ અચો ઝારે મથે, રણ-ઝોગીએ મેડા દેઆ.

ઝારો ડુંગર કચ્છના રણને કિનારે નરા અને ઝુમારાની નજ-દીકમાં આવેલો છે. ઝારા ડુંગરનો ઉપરનો પ્રદેશ કંઈક સપાટ છે. તેના પર ચડવાનો મુખ્ય એકજ રસ્તો વાયવ્ય તરફ આવેલો છે. એ તરફ એક ટેકરી જેવું છે, ત્યાં એક મોટી તોપ મોઠવામાં આવી હતી. આ તોપનો મોરચો એવો રીતે માંડવામાં આવ્યો હતો, કે ડુંગર પર ચડતા લશ્કરનો ઘણુ કાદી નાખવાને એ તોપનો એકજ ગોળો બસ થઈ પડે કચ્છી લશ્કરે પોતાની છાવણી અહીં ઝારા ડુંગર પર રાખી હતી. કચ્છી સૈન્યની સરદારી વીંઝાણના વીર કાકોર લખાણ અને દીવાન દેવકર્ણુ શેઠના હાથમાં હતી. ઉપરાંત નરાના કાકોર ભીમણ તથા વીસોણ, નગીઆના ધણી લખધીરણ, અકરીના કાકોર સ આમણ તથા ઉમરોણ, યુનેરીના હોથી ચિવરાજણ, યુદ્ધિયાળીના ભેશી મૂળણ લખાણી, સમાધોઘાના વાઢેરહમ્મીરણ આદિ સમસ્ત કચ્છના રણધેલા રાજપૂતો ઉપરાંત મિયાણા જાતિના આગેવાનો પુના કબ્જલ અને ઉમર મોવર વગેરે હતા. પૂંલશેઠના પક્ષના એક મોથાળા કાકોર અને તેના પેટા ભાયાનો સિવાય, તમામ કચ્છના ભાષાતો અને સડવીરો ઝારાના સુદની દુર્વલ ત્હાણ લેવા માટે

* આજ પણ આ સ્થાન નાજવાળી મોરીના નામે ઓળખાય છે.

હાજર થઈ ચૂક્યા હતા. રણુ-સંગ્રામના આમંત્રણથી શૂરવીરોનાં હૈયાં હર્ષ-પ્રકુલ બન્યાં હતાં.

હુહો—સૂરેં ઘેરે વધામણાં, કાયર પઈ ભંગાણ,
રોજ વજે સરણાધિયું, પખરજે કેકાણ.

ભાવાર્થ—શરઓને ઘેર વધામણીઓ આવવા લાગી અને કાયરો-માં ભંગાણ પડવા માંડ્યું. રોજ શરણાધયો વાગવા માંડી અને ઘોડાઓ ઉપર બખતરો ચડવા લાગ્યાં.

હુહો—સૂરેં કે સડ થેઆ, ઝારે ચડયા ઝૂંઝાર,
ડે મલાયો પાણુજો, અમર થઈ તલ્વાર.

ભાવાર્થ—શરઓને હાકલ પાડી અને રણઝૂંઝારે ઝારા હુંગર પર ચડવા લાગ્યા. તેમણે પેતાના દેશને દીવાલીને કચ્છની તલ્વાર અમર કરી.

ઝારા હુંગરથી એકાદ ગાઉને અંતરે ઉત્તર તરફ આવેલી નોઠા સિદ્ધ નામની ટેકરીપર મીર ગુલામશાહે પોતાની છાવણી નાખી હતી. સિંધી સૈન્યની આ છાવણી ઘણા મોટા વિસ્તારમાં આવેલી હતી. સિંધી લશ્કર સાંજ સમયે જ્યારે અહીં આન્યું, ત્યારે આનુ બાનુના તમામ કુવાઓ પુરી નાખવામાં આવેલા હતા. લાંબી મુસાફરીના થાકથી લોથપોથ થની ગએલું સિંધી લશ્કર પાણી વગર અતિ દયાજનક સ્થિતિમાં આવી પડ્યું. જીવણથેકે ને એજ ટાંકણે સિંધી સૈન્ય પર હુમલો કર્યો હોત, તો કચ્છી લશ્કરને નિઃશંક કત્તેહની પ્રાપ્તિ થઈ હોત. પણ જીવણથેક દીવાન હતો—વ્યાપારી હતો. સિં-પાઇ ન હતો. આથી એ અમૂલ્ય તક સાધી લેવાનું એની વ્યાપારી બુદ્ધિને સૂઝ્યું નહિ. તેણે પોતાના સૈન્ય સાથે આખી રાત ઝારાની ટેકરી પર સુખની નિદ્રામાં વીતાવી.

ભૂખ અને દુઃખથી હિંમત-શંગ થએલ સિંધી લશ્કરને આ-રામની આવશ્યકતા હોવાથી, ગુલામશાહે પૂંલશેઠની સલાહથી જીવણથેક સાથે ત્રિદિની કૃત્રિમ વાતો ચલાવવા માંડી. જીવણથેકનું હૃદય આ દગાખોરીને ઝાળખી ચક્યું નહિ તે સલાહનાં સ્વપ્નાં સેવવા લાગ્યો. આમ એ આખો દિવસ નિર્થક વાતોમાં વીતી ગયો. ગુલામશાહ ચકાઈનું ખર્ચ લઈને પાછો ફરવાનો છે એ જ્ઞમમાં જીવણથેક બીજા દિવસની રાત્રે પણ શાન્તિથી નિદ્રાધીન થયો.

આ તરફ સિંધી લશ્કરે તાબા થઇને પોતાની તમામ તૈયારી કરી લીધી. વહેલી પ્રભાતે સિંધી સૈન્ય ગુપ્તગુપ્ત આરાની ટેકરી પર ચડવા માંડ્યું. કચ્છી રાજપૂતો પર હુમલો લઈ જવાને પૂંજ શેઠે પ્રભાતનો સમય પસંદ કર્યો, તેનાં બે કારણ હતાં. એક તો તે કચ્છીઓની ગફલતનો લાભ લઈ લેવા માગતો હતો અને બીજું તેને ખાતરી હતી, કે કચ્છી રાજપૂતો મોટે ભાગે અપ્રીણના બધાણી હોવાથી સવારે જ્યાંસુધી તેમને અપ્રીણ ચડે નહિ, ત્યાંસુધી તેમનાં શરીરમાં સાચું દૈવત જાગે તેમ નથી. પૂંજ શેઠની આ યોજના ખરેખર સફળ નીવડી.

સિંધી સૈન્યે પુલ્હો તટવારો સાથે નિદ્રાવશ કચ્છી લશ્કર પર એકાએક છાપો માર્યો આરામથી નિશ્ચિતપણે સૂતેલા કચ્છીઓ એકાએક ચોકી ઊઠ્યા ચારે તરફ 'હગો હગો' એવા કારમા પોકારો ગાણ ઊઠ્યા કચ્છી સૈન્ય તરતજ સાવધાન થઈ ગયું. પણ વહેલી પ્રભાતના ઝાકળના અધકારમાં પોતાનું કોણ અને પારકું કોણ, તે ઓળખવાનું કાર્ય સુરકેલ થઈ પડ્યું. અધુરામાં પુરું આરા ઉપર પ્રબળ મોરચે માંડેલી તોપ ઝાકળથી હુવાઈ ગયેલા દારૂને લીધે પહેલે લડાકેજ ફાટી, અને અણીને પ્રસંગે એણે પણ લયકર હગો દીધો. કચ્છી સૈન્યમાં ભારે કોલાહલ થઈ રહ્યો ચારે તરફ 'મારો-કાપો' ના પોકારો થવા લાગ્યા દોરડાં કે દુરમન કોઈ ન પરખાતાં ચાતરફ એકસરખી તટવાર ચાલવા લાગી ઝાકળનો આ કારમો અધકાર સવારના પ્રથમ પ્રહર લગી રહ્યો અને ત્યાંસુધીમાં બંને પક્ષના અગણિત સૈનિકો કપાઈ ગયા. ઝાકળ ઉડતાં ઉભય પક્ષના પોદ્ધાઓ સામસામા ગોઠવાઈ ગયા અને ફરીથી એ દારૂણ યુદ્ધ ચાલુ થયું. શૂરવીરો ઉત્સાહમાં આવી ગયા, કાયરો ધૂનવા લાગ્યા, લોહીની છાંજો ઉછળવા લાગી રક્તની નીકો વહેવા લાગી અને એ રક્તસરિતામાં આરા ડુંગરના જડ પત્થરા પણ તણાવા લાગ્યા. 'અટ્ટોહો અક્રમર' અને 'હરહર મહાદેવ' ના પ્રચંડ પોકારોથી આરો ડુંગર ગળું ઊઠ્યો. વચ્ચે વચ્ચે 'જિજ્ઞેશ' અને 'જય આશાપુરી' ના ગુલંદ અવાજો વાતાવરણને વીંધતા તેને અધિક ઉષ્ણ બનાવવા લાગ્યા ખળુખળુતી તટવારો, અગમગતા લાલા અને અમકતી કટારીઓ એક બીજામાં અથડાવા લાગ્યાં. અનેક સૈનિકોનાં અંગ-પ્રત્યાંગો કપાઈ

કપાઇને ઉડવા લાગ્યાં. વચમાં વચમાં કાનના પડદા ચીરી નાખે; એવી આકાશને વીંધતી કારમી કીકીયારીઓ સંભળાવા લાગી.

આ વખતે નરાના નરવીર ભીમજી અને વીસાજીએ બારે પરાક્રમ દાખવ્યું. એ ઉશય શહવીર ભાઇઓ મદોન્મત વનુશભેની માફક શત્રુ-સૈન્યનો સંહાર કરવા લાગ્યા. લડતાં લડતાં એ બંને ભાઇઓનાં શરીર જીવલેણ જખ્મોથી ચક્રચૂર થતી ગયાં, આખરે એમનાં મસ્તકો ધડ પરથી ઉડી જતા છતાં કચ્છધરાના એ ખુડાદુર બેટાઓના હાથમાંની તલ્વાર એક સરખી ગતિએ ચાલવા લાગી. મસ્તક વિહોણાં એમનાં ધડ જારાના મયદાને જંગમાં ઝૂંઝવા લાગ્યાં-જઝૂમવા લાગ્યાં. આ ઉશય બંધુઓએ છેક પાછલા પ્રહાર લગી એક સરખી તલ્વાર ચલાવીને દુરમન દગનો કચ્છરઘાણુ કાઢી નાખ્યો. માતૃભૂમિનું મસ્તક ઉડ્યું રાખવા, નિજ દેશનું નાક જાળવવા, પોતાના પૂર્વજોના નામને પાણી ચડાવવા, અત્યંત વીરતાથી લડીને આ ઉશય બંધુઓ સંવત્ ૧૮૧૬ ના માગધર શુક ૧૦ શુક્રવારના રોજે ત્રીજા પ્રહારના અંતે વીરગતિને પામ્યા. તેમણે પોતાનું નામ કચ્છના ઇતિહાસ-પદ પર સુવર્ણક્ષરે ઠાતરાવીને સદાને મંદિ અમર કર્યું છે.

હુહો—તોપેં દુકર ઉથડેં, ફિકડ ધડ ફાટેં,
ધડયો મિજ ઘાટેં, ભાડેં અણિયેં ભીમજી.

ભાવાર્થ—તોપોથી અગિઅંચ ઉડવા લાગ્યાં, કાળજી શદવા લાગ્યાં, પણ ભીમજી તો જાણે ભાસાની અણિયોથી ઘડયલો હોય એમ ધૂમવા લાગ્યો.

હુહો—ઝારે મથે થાણું, ચૂરે સત્તાણીં જો,
કુંગર ડાઘાણું, રંગે ડિનેં રતસેં.

ભાવાર્થ—ઝારા કુંગર પર ઝરવીર ભીમજી સત્તાણીંએ થાણું જમાવ્યું. એણે પોતાના બાપદાદાઓના ઝારા કુંગરને રંગ વડે રંગી નાખ્યો.

હુહો—ભેરપો ભાડેં જો, સાંગેંજી સરા,
કુંવર દિલેં કચ્છજા, બેંજા કુંગા ઠાઠિકા.

ભાવાર્થ—જ્યાં લાશઓનો ભેટો છે, અને મગિાનો સ્વાદ છે ત્યાં શત્રુઓના કપાટાનો કુંગો કરતા કચ્છના વીરકુમારો ટહેલી રહ્યા છે.

ભડવીર ભીમજીની જહાડુરીનું કચ્છી ચૌર્યંગીત “ ભીમજીય
જારો મલાયો ” એ કચ્છી પ્રખ્યત કૃષ્ણાંતે પણ બૂલવાની નથી.

આ ભયંકર યુદ્ધ ઉઠ અંધારૂં ચતાં લગી ચાલ્યું. રાત્રિ પડતાં
યુદ્ધ અંધ પડ્યું અને જાને પક્ષના સૈનિકો પોતપોતાના પક્ષના
ઘાયલોને ઉચકીને પાટાર્પીડી કરવાના કાર્યમાં શુંથાયા. એ આખી
રાત ઉભય પક્ષવાળાઓએ બીમ દિવસના કાર્યક્રમની યોજના ઘડ-
વામાં વીતાવી. બીજે દિવસે સૂર્ય ઉગતાંજ રણભેરીઓ ગડગડવા
લાગી. રણવીરોના રક્તને ઉછળાવતો સિંધૂડો ગાજવા લાગ્યો.
સરણાધઓના ગગનભેદી તીજા સ્વરો આકાશને વીંધવા લાગ્યા.
ઉભય પક્ષના યોદ્ધાઓ તૈયાર થઇ ગયા. અગ્નિ વર્ષાવતી તોપોના
ગોળાઓ ધણુધણુટ કરતા ઝારાની ટેકરીને ધૂળગ્રવા લાગ્યા. સણુ-
સણુટ કરતી બંદૂકો અને ઝંઝાલો છૂટવા લાગી ધૂમગોટ વડે આકાશ
આશ્ચર્યજનક થવા લાગ્યું.

ઉભય સૈન્યોનો ભેટો ચતાં પાછી તત્વારોની ઝડીઓ ચાલવા
લાગી. રક્ત-તરબોળ રણભેરીડા સમસ્ત જગતનું જાન લૂંટીને ઝા-
રાના રણમયદાનમાં ઝૂમવા લાગ્યા. આજનું યુદ્ધ પળેપળે વધુ ને વધુ
ભયંકરતા ધારણ કરતું ગયું. સૈનિકો ગાજર-મૂળાની માફક કપાઈ
કપાઈને રણભૂમિમાં સદાની શાન્તિમાં સૂવા લાગ્યા. આ દિવસે ઉભય
પક્ષના માણસોના પ્રચંડ સંહાર થઇ ગયો. ફેસરીયાધારી કોડીલા
રાજપૂતો સ્વદેશની રક્ષા અર્થે પોતાની ફરજ બજાવતાં પ્રાણ-પ્રાણ
કરવા લાગ્યા. વીંઝાણના રણવીર લખાણ કેસરીસિંહની માફક રણ-
ભૂમિમાં ધૂમતા શત્રુ-સૈન્યનો પ્રચંડ સંહાર મચાવવા લાગ્યા એ
રણધેરો રાજવી પોતાની વીર રાજપૂતાણીને વહેલો વહેલો ભેટના-
માટે જાણે ગાંડોતૂર બન્યો હોય, તેમ એકસરખી તત્વાર ચલાવનો
દુરમન-દળને દળવા લાગ્યો. જેમજેમ વખત બચતી ન થતો હોતો,
તેમતેમ તેનું અધીરું હૃદય તેની હૃદયદેવી પાસે પડોચી જવાને જાણે
‘ઉડું ઉડું’ થઇ રહ્યું હતું. સાચી છાતીએ લડના લડના તેનું
આખું શરીર અનેક જગ્યાથી ઘેરાઈ ગયું. આખરે ‘કચ્છભૂમિનો
એ લાડીલો લાલ, વીર-જનની વીંઝાણનો એ રણરદિયાળો રાજવી,
ઝારાના રણસંઘામની રણયોધામાં સદાને માટે પરમ શાન્તિમા પોદી
ગયો. લખાણએ પોતાના અતૂલ પરાક્રમથી કચ્છના ઇતિહાસ-પટ

પર પોતાનું નામ સુવણાક્ષરે અંકિત કરેલું છે. કચ્છનું કંઠસ્થ સાહિત્ય આજ પણ એ રણકોડીલા રણવીરની ઈર્તિ જુગો જુગને માટે અમર રાખી રહ્યું છે.

દુહો—વિસર 'સુર તે વગિયું, લેરોં ખીં ભરા,
સાયલ મુછ ફેફાડું, તડેં ધુખણ લગી ધરા.

ભાવાર્થ—ખંતે બાણ્યમે વિકાળ સ્વસ્થી રણભેરીઓ વાગવા લાગી. પરંતુ ત્યારે માણેબ લખાણની મૂઝ ફરકી, ત્યારે ધરણી ધૂનવા લાગી.

દુહો—ઝણણ ઝણણ ઝાલરું વજેં, વજેં રૂફ વિકરાર,
સાયલ સોંપટ પાર, વાંધયું ધણી વીંઝાણજે.

ભાવાર્થ—ઝણણ ઝણણ કરતી ઝાલરા વાગવા લાગી અને તત્વારના બીપણ ખણખણાટ થવા લાગ્યા. વીંઝાણના ધણી સાહેબ લખાણએ એક સળંગ તક્તાર અક્ષાવવા માંડી.

દુહો—વૈકુંઠપુરી વીંઝાણ, જિત સિંહ લખો સપનું,
કુંવર જસાણી કાન, સૂરોપૂરો સાહેબો.

ભાવાર્થ—લખાણ જેવો સિંહ ત્યાં જન્મ પામ્યો, એ વીંઝાણ વૈકુંઠપુરી સમાન પવિત્ર ગણાવા લાગ્યું. સાહેબવંશનો એ શરોપૂરો લખોજી જસાણી કહાન કુંવર સમાન સૌંદર્યવાન હતો.

દુહો—લખે ઝારો ઝલેઓ, કાંધયું થયો મિંજ કોટ,
ધણાં નચાએં ગાટ, વીર ધણી વીંઝાણજે.

ભાવાર્થ—લખાણએ ઝારાનું બીડું ઝાલ્યું. કાંધવાનો એ વંશજ ઝારાના યુદ્ધમાં કોટ સમાન થયો. વીંઝાણના એ વીર સરદારે રણમેદાનમાં અનેક નવજવાનોને નચાવ્યા.

દુહો—મ બી કુંગર માઠ, મ રખ ધિલમેં ધ્રા,
એડયું લખું લહેરું, સમેં લંગાઈયું સિર મથા.

ભાવાર્થ—હે કુંગર! હું કર નહિ, શાન્ત થા. આ સમા સરદારે ઝોતી અનેક હેરા પોતાના ચસ્તક પરથી પસાર કરેલી છે.

ઝારાની રણભૂમિમાં અનેકાનેક કચ્છી જવાનો માતૃભૂમિનું

મસ્તક ઉચું રાખવાને બહાદુરીથી લડતાં આખરે કામ આવી ગયા કચ્છીઓની માફક સિંધીઓનો પણ પ્રયંત્ર સંહાર થઈ ગયો. ગુલામશાહ કંઠોરાને આ દારમા હત્યાકાંડના સમાચાર પહોંચ્યાકે વાને લાગ્યેજ ઠોઈ જવતું રહ્યું હશે. ચારે તરફ ઘોર ભયંકર શાન્તિ છવાઈ ગઈ રક્તપિષાગુ ઝારો ફુંગર પણ આ બયાનક માનવકાંડ જોઈને જાણે મૂળવા લાગ્યો કચ્છને ખૂણે ખૂણેથી આવી પહોંચેલા જાડેજા જોદ્ધાઓ, મહારથી મિયાણાઓ અને જાણસોડ પોતો પણ આ અઘોર હત્યાકાંડમાં હોમાઈ ગયા

ઝારાના પ્રયંત્ર સંહારથી અનેક માતાઓ પુત્રવિહોળી બની ગઈ, અનેક પ્રેમદાઓ પતિવિહોળી બની ગઈ, અનેક ઘરોને દ્વારે સદાને માટે તાળાં ચડી ગયાં ઝારાના યુદ્ધ પંડી કચ્છની વીરશ્રી નો કંઈજ અંત આવ્યો ગૌરવ અને વીર્ય કચ્છમાંથી જાણે સદાને માટે પરવારી ચૂક્યાં. કચ્છ ધરા નિર્વીય-નિસ્તેજ બની ગઈ.

કુહો—જુદ્ધ જરારાંઘજો, અખડે પણ કંથો ઈંચ,
લખે લેખે ચાડેઆ, ઝારે ભૂચર જીંચ.

ઝારાના રણસ આમતું વર્ણન કરતું, એક પુરાણ કચ્છી કાવ્ય આ નીચે આપવામાં આવે છે —

ઝારેજો જંગ.

મિયાં કટક કોઠેઓ, સિંધ-નવલખી સાથ,
અચી ખમેઆ ઝોતરે, રણ મગે ગાત.—૧

ઉત્તર મિજા ઉતરક, જોરાતી જમાત,
મુઝે ન સરદારેં જો, વારે પર્યા વાત.^૧—૨

મંઠયો ભાગી મામતો, જાણે જુમેં જો જાગ,
ધાર જુદા ધોંસ ય્યા, મુઝા ન ડી માગ.—૩

હોધીએં પાણુ હથેં સે, સાંધમેઓ મુહાગ,
મોહા મુઠેઆં મુઝમે, પદમણિયું પણ પાસ.^૨—૪

૧ સિંધીઓના મોટા પર એકના બધા વાગ ઉઠે ના હતા, કે તેમણી તેમનાં મ્હો પણ દેખાતા ન હતા ૨ જંગમાં જોડેજાઓ પોતાના કુટુંબની રાજપૂતાણીઓને, કન કરીને કેસરિયા કરી ચાલ્યા હતા.

ગોટા, શાયલા, સૂમરા, હોથી ખેંગાર હમીર,
 ગુનેરીના ગોટ થ્યા, પુનરે નેહા ખીર.^૧—૫
 હયાં તરાડું તકડિયું, તકડા હયાં તીર,
 વેરી વટે કટેઆં, કાંડે મિંન ખીર.—૬
 દિકડા છુટા છપરલું, બ્યા મુઝ મિયાં કે પામ,
 લખે નેહા લાડડા, રણમે રેઆ રાત.—૭
 ઝારે મથે સુંઝેઆ, બાવેબા જુવાન,
 મૂખા કક્કઃ બિટળા, કુડાંઈ કર કેકાણ.^૨—૮
 નરો સત્તાણીનો મુજે, વર ઝારો જુમારા,
 મયણ દાણે મોવરી, લડ રાત્તાણી લા.^૩—૯
 સિર લથે ધડ સુંઝેઆ, મિયાં છુટ તો કેર ?
 આસરિયાણી^૪ અલગ લડ, સમાં આલીમેર.—૧૦

નારી^૫ હયાં નયમે, ગડ ટેઆં ઝોટા,
 લછ નિઠા ભુજમે, લારેજાન દોટા.—૧૧
 ગડ ગડે ન ઉપડે, કોઠા ન પેં ખાણી,^૬
 નાંધ પુત્રે નિપચે,^૭ લારો હાલાણી.—૧૨

x x x x
 મોં વટે વડે કુંદે, નીયાં બધી નાડ,
 બપુડી ચોટી બાજર, જિંહી થઈ જુઆર.—૧૩
 વોપુ વધી વડ ચેઆ, ડેડા ટિરેંતા ડાર,
 કપા ઘઘચે ક-ઝમે, મર કતે કતણહાર.—૧૪
 ધરા ઉપાયો ધાંઈ ને, સારો થો સુગાર,
 રતે મૂડ બારિયુ, મેઠી લાલ સિયાર.—૧૫

x x x x

૧ ગુનેરીના પુનરેજા ઝારાની લડાઈમાં કામ આપ્યા તે પાછળથી
 ખીર થઇને પૂળયા ૨ કહ્મડ લિટા બહાદુર મલો પોતાના ઘોડાઓને
 દૂધનતા હોય તેમ ૩ બીગજ અને વીમેજ ૪ આસાજના વંશને
 ૫ તોપો ૬ ખાણીમાં ૭ નિર્દય.

જંગ લગો ઝારે મધે, જિત ચડેઆ મુંઝાર,
 જાનું જાડેજા દરો, ચેવા દરો સંગાર.—૧૬
 દેક ખપીવ્યા ખાત, દે જાડેજા વ્હુધાર,
 ચડી ઝારે જે અંગ તે, અંગ દરો અંગાર.—૧૭

(૬)

આખરી અંજમ.

ઝારાનું કારણું શુદ્ધ ચાલુ હતું તે દરમિયાન જ શુદ્ધામશાહ અર્ધા સૈન્યને લઇને અબડાસા તરફ વળી ચૂક્યો હતો. ત્યાં તેણે દેટલાક ગામો લૂંટ્યા, બાળ્યાં, દેટલાક ઠાકોરો પાસેથી દંડ લીધા અને રાપર ગઢવાળી તથા સાંધાણના ઠાકોરે તેના લશ્કરને જબરી શિકસ્ત પણ આપી. આમ અબડાસામાં ક્યાંકથી કુતેહમંદી અને ક્યાંકથી નાસીપાસી મેળવીને શુદ્ધામશાહ ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને હુજ તરફ આવવા લાગ્યો.

શુદ્ધામશાહને હુજ તરફ આવતો સાંભળીને લેહિમાં વળી ચક્ર-ચાર ચાલવા લાગી. આ બધા ટાળવા માટે જતાનખાતામાંથી રાજ માતાએ પોતાના મસ્તકે પરનો એક સફેદ બાલ દાબડીમાં મૂકી, તે દાબડી પૂંજશેઠને મોકલાવી. રાજમાતાનો ઘોળો વાળ જોઈને પૂંજશેઠનું કૂર હૃદય આર્દ્ર બન્યું. તેનું કંઠાર હેતુ નરમ બન્યું. તેણે શુદ્ધામશાહને આહુ-અવશું સમજાવીને હુજ તરફ જવાને બ-દલે પાછા સિંધ જવાની સલાહ આપી. પરંતુ શુદ્ધામશાહને તો, રાજકન્યા લગ્નમાં મળે તોજ પાછા ફરવું હતું. પૂંજશેઠે તેને તેમ કરવાનું પણ વચન આપ્યું અને તેની જાગીનગીરી તરીકે પોતાના પુત્ર દેવજીને ઝોળમાં આપ્યો. આમ શુદ્ધામશાહને સિંધ તરફ રવાના કરી પૂંજશેઠ પોતે હુજ આવ્યો.

હુજ આવતાં પૂંજશેઠને દીવાનગીરી તો પ્રાપ્ત થઈ, પણ હવે તેનું જોર ઘણું જ વધી જવા પામ્યું. તેની સામે થવા કોઈની પણ હિંમત ચાલતી નહિ તે પોતાનું જ મનધાર્યું કરવા લાગ્યો. તેણે દેદાઓના કથકોટ પર ચડાઈ લઈ જઈને તે લૂંટ્યું, અને ત્યારપછી

મોઘાળાના કોરોરના કહેવાથી નળીઆ પર ચડી જઈને નળીઆ લટક્યું. આમ પૂંજેશેઠ કહે તેમ વર્તતો હોવા છતાં તેને કોઈ કંઈ કહી શકતું નહિ. અધુરામાં પુરું તે રાઓશ્રીને શુભામશાહની માગણી પુરી કરવા, તેને રાજકન્યા પરણાવવા માટે પણ અવારનવાર કનકગત કરી રહ્યો હતો. આથી કંટાળી રાઓશ્રીએ છેવટે તેને કેઠ કર્યો અને થોડા દિવસો પછી તેને ઝેર પાઈ મારી નાખ્યો.

આ વાતની શુભામશાહને ખબર પડતાં તે પાછો કચ્છ પર ચડી આવ્યો. રસ્તામાં મુઠુની ગઢડી સિવાય એને ક્યાં પણ અટકાવ કરવામાં આવ્યો નહિ એને કચ્છમાં આવતો અટકાવવા માટે મુઠુના માત્ર એકેશી રાજપૂતો એના અસંખ્ય દળની સામે થયા અને દેશને માટે પોતાની ફરજ બજાવતાં આત્મ-બળિદાન આપ્યાં. શુભામશાહ ત્યાંથી સીધો રૂદ્રમાતા પાસે આવી પહોંચ્યો. અહીંથી તેણે પોતાના દીવાન ગિધુમલને કસાર તોડવાનું કારણ પૂછવા ભુજ મોકલ્યો. આ વખતે પ્રથમથી કરી રાખેલા સંકેત મુજબ ભુજના ગઢ આલમપનાહ પરથી તથા ભુજિયા પરથી તોપોના બહાર કરવામાં આવ્યા. આથી તથા લશ્કરની અન્ય તૈયારીથી ગિધુમલ વિચારમાં પડ્યો અને આગળ પગલું ભરવાનું માંડી વાળી, આખરના જાહેશની કન્યાનો શુભામશાહ માટે સ્વીકાર કરીને પાછો ફર્યો.

શુભામશાહે સિંધ જઈને સિંધુ નદીનું મીઠું પાણી કચ્છમાં આવતું હતું તે એક બંધ બાંધીને અટકાવી દીધું. આથી બત્તીની જગીનમાં થતો ચોખાનો પાક નાબુદ થયો અને કચ્છ-દરબારને દર વર્ષે આઠ લાખ ઠેરીનું નુકસાન થયું.

શુભામશાહ સિંધ જઈને થોડાજ સમયમાં મરણ પામ્યો. તેની પાછળ તેનો પુત્ર સિર્ફરાજ ગાદીએ આવ્યો. આ સિર્ફરાજ નિર્બળ નીવડ્યો. એ અરસામાં પૂંજેશેઠનો પુત્ર દેવજી સિંધમાંથી કચ્છ માં આવ્યો. મહારાવશ્રીએ તેને લખપત મોકલ્યો. ત્યાં તેણે થોડા જ સમયમાં લખપતને આજ્ઞાદ કરેલું જોઈને મહારાવશ્રીએ તેને દીવાનની પાઘડી આપવા ભુજ બોલાવ્યો. પણ રસ્તાની અધવચમાં જ તેનો દગાથી નાશ કરવામાં આવ્યો.

આ વખતે જામનગરમાં એક ખવાસતું જોર ઘણું વધી ગયું.

હતું. એના પિતાનું નામ અન્ને ખવાસ હતું. જામનગરના ગ્રેમા ખવાસની પુત્રી ભેડે એનાં લગ્ન થયાં હતાં. હળવદના રાજાની કુંવરી જામનગરના જામ લાળા સાથે પરણાવેલી હોવાથી, તે એ જાઈની સાથે જામનગર આવ્યો. મેરૂનો સસરા જામનો ખવાસ હતો. તે પોતે વૃદ્ધ થવાથી તેણે પોતાની જગ્યાએ મેરૂની નીમણુક કરાવી. આગળ જતાં મેરૂ પોતાની વિલક્ષણ શક્તિથી ખૂબ વધી ગયો. જામ લાળો દેવ થતાં, જ્યારે જામનગરની ગાદી જામ જસાણના હાથમાં આવી, ત્યારે મેરૂ જામનગરનો કર્તાહર્તા બની બેઠો. તેણે એ સમયની કચ્છની અવ્યવસ્થાનો લાભ લઈને જાજંબાનો કિલ્લો ધસી લીધો.

રાઓશ્રી ગોડળના વખતમાં કચ્છમાં સીદીઓ ધુસી જવા પામ્યા હતા. રાઓશ્રીનો સ્વભાવ વહેમી થઈ ગયેલો હોવાથી, તેમણે પોતાના અંગરક્ષકો તરીકે ખાસ સીદીઓને પસંદ કર્યા હતા. આ સીદીઓ એ સમયે ઘણા પ્રખળ થઈ પડ્યા અને રાજ્યકારભારમાં પણ તેઓ માથું મારવા લાગ્યા. સીદી લોકો મોટેભાગે અક્ષત-હીણ હોવાથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા વધી પડી. આથી રાજ્યના સરદારોએ એક વખત રાઓશ્રીને બંધ કરીને ચારસો સીદીઓને કચ્છની બહાર કહાડી મૂક્યા. આ ઘટનાથી રાઓશ્રીને ખોટું લાગતાં તે હુજ ઇાડીને માંડવી રહેવા લાગ્યા.

* આ સીદીઓની મૂર્ખાઈની ઘણી વાતો આજ પણ કચ્છમાં પ્રચલિત છે. એક સીદી અમલદારે કાંઈ શખ્સ ઉપર લાખ દેરી દંડ કર્યો. આથી પેલા માથુમે દંડ બોલો કરવા અરજ કરી. સીદીએ વધારે શુસ્સે થઈને કહ્યું, કે “ટડે ટડે વિયું પુકયું ગિનદાસા.” એક શખ્સે એક સીદીને પોતાના ઘરમાં આવેલ ચોરનો પગ દેખાડ્યો. ત્યારે સીદી બોલ્યો, “હી ટાં મારજા પગ એ, ચોડજા ને.” એક સીદી જમાદારને રાઓશ્રીએ લોકોને સમજાવવા મોકલ્યો અને કહ્યું, કે “લોકો સમજો નહિ, તો જરા આંખ દેખાડજો.” તે લોકો સમજ્યા નહિ, એટલે સીદીએ તેમને પોતાની આંખ બે હાથે ઉપાડીને દેખાડી. એક મીઠીને ઉકરડા પરથી એક અરીસો જાડ્યો. સીદીએ અરીસામાં પોતાનું કાળું શાહી જેતું મોઢું ને-ધને કહ્યું, કે “હેરા અયો, તડે ઉકરેટે ખા અયોન !” એક મીઠી જમાદારને બોલાવવા માટે તેને ઘેર કાંઈએ ખૂસ મારી, એટલે અંદરથી જવાબ મળ્યો, કે “જમાદાર દૂંણુ બ્યા એ, ને અમ્રો દરડીન પોટિયા ક્યા એ.”

ગુલામશાહની માફક તેના દીકરા મીર સિફરાજને પણ ઠગ પર ચડી આવવાની ઇચ્છા થઈ. આથી તે પણ લશ્કર સાથે ચડી આવ્યો. પણ ભુજ આવવાને બદલે વાગડના ગરામીઓને કેટલીક કનડગત કરીને પાછો ફર્યો.

સિફરાજ પછી સિંધનો ઘણી તેનો પુત્ર અબ્દુલનખી થયો. આ વખતે સિંધમાં ઠંડોરા અને તાલપુરા એ બે પક્ષોમાં તકરાર જાગી દીવાન મીર ખીજરનો ખાપ જે તાલપુરા પક્ષનો હતો, તેને ઠંડોરા પક્ષના અમ્રાનીહુસેન તથા હાખા બલોચે ઠાર કર્યો, અને એ બંને જણ સિંધ છોડી રાઓશ્રી ગોડજીને આશ્રયે ભુજ આવી રહ્યા. આ બંને જણને સોંપી આપવા મીર ખીજરે રાઓશ્રી પર સદેશો મોકલ્યો પરંતુ શરણાગતને સોંપી આપવાની રાઓશ્રીની ઇચ્છા ન હોવાથી મીર ખીજર ઠગ પર ચડી આવ્યો. પણ તેમાં ન કાવતાં તે અબકાસા તરફ વળ્યો. રાઓશ્રીએ ત્યાં પણ તેની સામે મિરજાં કુરપાબેગની સરદારી તળે લશ્કર મોકલ્યું. મિરજાં કુરપાબેગે બિટ્ટા પાસે મીર ખીજરના સૈન્યને જબરી શિકસ્ત આપી.

આ જીતથી મિરજાં કુરપાબેગ અતિ કુલાર્થ ગયો. તે રાઓશ્રીને પણ ન ગણકારતાં ઘણો ભુદ્ધ કરવા લાગ્યો એક વખત અમ્રાનીહુસેન તથા હાખા બલોચ સાથે વાતમાં ને વાતમાં તેને ઠંઠ તકરાર થતાં તેમણે તેને ત્યાંજ ઢલવ કરી નાખ્યો. આથી રાઓશ્રીએ આ બંને જણ પર ખુશી થઈને તેમને ખાડા અને ખાચેકમાં કેટલોક ઘાસ આપ્યો.

રાઓશ્રી ગોડજીના શરીરમાં કેટલાક સમયથી ભગંદરના ભયંકર રોગે ઘર કર્યું હતું સંવત ૧૮૩૫ ની નાગપંચમીની સવારી-માથી પાછા ફરતાં રાઓશ્રીના ચહેરે એકદમ બદલાઈ ગયો ભગંદરના દર્દે તેમના પર જીવલેણ હુમલો કર્યો ત્યારપછી થોડાજ દિવસમાં તેઓ દેવ થયા. રાઓશ્રીને રાયધણજી અને પૃથ્વીરાજજી નામના બે કુંવરો હતા.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

મહારાઓશ્રી રાયધણી (૧૭૪)

અધવા

અધકાર, આંધી અને અધાધુધી.

(૧)

દીવાન દેવચંદશેઠ.

કચ્છની રાજ્ય-લગામ રાઓશ્રી રાયધણીના હાથમાં આવી, ત્યારે તેમની ચૌદ વર્ષની સગીર અવસ્થા હતી. પરંતુ કાર્યકુશળ રાજ્યમાતાને તેમના પર દડપ સારો હતો. રાજ્ય-માતા અને દેવચંદશેઠની કુનેહ અને કુશળતાને લીધે રાજ્યમાં મારો બ દોષન જળવાઈ રહ્યો હતો. પરંતુ એ શાન્તિ કેટલાક અશાન્તિમાં આનંદ લેનારા લડાયકવર્ગના લોકોને અને મૂર્ખ સીદીઓને રૂચતી આવી નહિ. સીદીઓનું પ્રાણલ્ય હતું જેવું ને તેવું નમોડું હતું. જમાલ-મિયાં નામના સીદીઓના જમાદારને દીવાન દેવચંદશેઠની કાર્ય-કુશળતા પર ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે દેવચંદશેઠના એક નીમકહલાલ નોકરને મારી નાખ્યો અને તેજ સાંજે દેવચંદશેઠને પણ દગાથી ઘાત કર્યો. એટલુંજ નહિ પણ શેઠના ત્રણ ભાઈઓ જે અજર, મુંદ્રા અને માંડવીમાં રહેતા હતા, તેમને પણ કપટથી બોલાવીને કતલ કરી નાખ્યા.

કચ્છ-રાજ્યના કાર્યદક્ષ કર્મચારીઓ, રણશૂરા રણયોદ્ધાઓ અને મહા બુદ્ધિમાન મુત્સદ્દીઓ જ્યારે મરી પરવાર્યા હતા, એવા અણીના સમયમાં દેવચંદશેઠના મૃત્યુથી જોને ભારે દુઃખ થયું. અધુરામાં મુર્ખ ભારપછી થોડાજ સમયમાં રાજ્ય-માતા પણ ગભીર માંદગીમાં સપડાયા રાજ્ય-માતાની માંદગીને દૂર કરવા માટે મોટા વૈદ્યો, હકીમો અને હાકટરો એકઠા થયા. પણ ‘તૂટીની જૂટી નહિ’ એટલે રાજ્ય-માતાનું પણ મૃત્યુ થયું સદ અને સુકાન વગ-

રતું બનેલું કચ્છનું નાવડું તોફાની સાગરમાં ડાલમડાલ થવા લાગ્યું. કચ્છ પર આવી પડેલી આ મહાન આફત વિચારશીલ પુરુષોને મુંઝવી નાખવાને બસ હતી.

(૨)

વાઘો પારેખ.

દેવચંદશેઠના અકાળ મૃત્યુ પછી કચ્છ-રાજ્યનો કર્તાદર્તા સીદી મરીચ બની બેઠો. તેણે કચ્છની દીવાનગીરી વાઘો પારેખ નામના એક વણિકને અપાવી. વાઘો પારેખ દીવાનપદ પર આવતાંજ દેવચંદ શેઠના લાગતા-વળગતાઓ પર અને તેમને આશ્રય આપનારાઓ પર ભેદભાવ મંડી પડ્યો. પત્રીના ઠાકોર ભારાણ અને જિયાણાએ દેવચંદશેઠના સંબંધીઓને આશ્રય આપેલો હોવાથી, વાઘોપારેખ પ્રથમ તેમના પર ચડી ગયો. ત્યાં ધર્મિગાલું થતાં ભારાણ કામ આવી ગયા. આ બનાવથી કચ્છના ભાયાતવર્ગના હૃદયમાં ઠડવાશનાં બી વવાયાં. પણ ચાલાક વાઘો એ કાર્યનો સઘળો દોષ સીદીઓ પર ટોળી દઇને પોતે ભાયાતવર્ગ સાથે બળી ગયો અને સઘળા સીદીઓને દેશનિકાલ કરાવ્યા. રાઓથીનો માનીતો મસુદ અને બીજા એક બે સીદીઓજ માત્ર ભુજમાં રહ્યા.

કચ્છમાં આ વખતે અંધાધુંધીની આંધી ચડવાની શરૂઆત થઇ ચૂકી હતી. દરદરથી આવતાં પખેરાજનાં પગલાં સાફ સાફ સંભળાઇ રહ્યાં હતાં.

રાયધણુની ઉમ્મર આ વખતે ઓગણીશ વર્ષની થઈ હતી. તેમના પર જેવો રંગ ચઢાવવો હોય તેવો ચઢી શકે એવું એમનું માનસ હતું. મહમ્મદપનાહ નામના એક સૈયદે તેમના પર ઇસ્લામનો રંગ ચઢાવવા માંડ્યો. તે રાત-દિવસ રાયધણુની સાથે રાજમહેલમાંજ રહેવા લાગ્યો. મહમ્મદપનાહના પ્રબોધથી હિંદુધર્મ ઉપરથી રાયધણુની આસ્થા ભીડી ગઈ. અને તે એટલે સુધી, કે કલમો ન પડે તેને કાપી નાખવો, મૂર્તિઓનો નાશ કરવો અને શહેરમાં ઉઘાડી તડવારે ફરી, જેના મસ્તક પર ટીલું દેખાય તેને કતલ કરી નાખવો, એ તેમનો દરરોજનો કાર્યક્રમ થઇ પડ્યો, રાયધણુની

સવારીનું નગારું ચમકાવે સમાન ગણાવા લાગ્યું. સવારીનું નગારું સાંભળતાં જ લોકો ઝટાઝટ બારણાં બંધ કરીને અંદર બસાઈ બેસતા. રસ્તામાં ભોગભોગે જો કોઈ હિંદુ તેમને ભેટી ગયો, તો તેનું આવી બંધુનું સમજવું.

રાયધણુએ મહામહાપનાહના લાભ માટે પ્રજા પર નવા કરો અને નવા લાગા લાદવા માંડ્યા. ઓધવણ નામના એક પ્રતિષ્ઠિત રાજગૌર બ્રાહ્મણને પકડીને તેમણે તેને કેદ કર્યો. ઓધવણને છોડાવવા તેના અનેક ત્રાતિ-ખંધુઓ એકઠા થઈને દરબારગઢમાં આવ્યા અને ત્રાગાં કરી લાંબવા બેઠા. પરંતુ એવાં ત્રાગાંથી રાયધણુનું એક રૂંવાડુંએ ફરકે તેમ ન હતું. ઉલટું તેમણે પોતાના સ્ત્રીઓ અને અને લડાયક માણસોને એ શાન્ત ટોળા પર જો અખત્યાર છોડી દીધા અને અનેક જણને જખ્મી કરી અનેકોનાં માલમત્તા લૂટી લેવા તૈયાર થયા.

રાયધણુએ પોતે ખુદી રીતે ઇસ્લામી મઝહબનો સ્વીકાર કર્યો, અને લોકોને પણ પરાણે ઇસ્લામમાં લાવવાનો એમણે નિશ્ચય કરી લીધો. આ કાર્યને માટે તેઓ મહામહાપનાહ સાથે પ્રથમ માંડવી ગયા. માંડવીમાં જાહેર રસ્તા પર જાનવરો કપાવવાની તેમણે શરૂઆત કરાવી દીધી. માંડવીમાં હિંદુ-મંદિરોનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી તેમણે પ્રથમ રાણેશ્વરના મંદિરની મૂર્તિનું ખંડન કર્યું. ત્યાંથી તેઓ પોતાની મંડળી સાથે સુંદરવરના મંદિરની મૂર્તિઓ તોડવા આગળ ચાલ્યા. આટલો વખત શાન્તિથી સહન કરી રહેલી માંડવીની પ્રજા હવે છંછેડાઈ બિડી. શૌર્ય ચહેલી પ્રજાએ રાયધણુની આખી મંડળીને ઘેરી લીધી. લોકો હવે તોફાને ચડ્યા રાયધણુ ગભરાવા લાગ્યા. તેઓ જીવ બચાવવાને પોતાના પક્ષના માણસો સાથે મંદિર ઉપર ચઢી ગયા ત્યાં પણ તેમના પર ચાર તરફથી નળીયાં અને ઇટોનો વરસાદ છૂટવા લાગ્યો. આથી તેમનામાંના એક જો જણ માર્યા ગયા અને અનેક ઘાયલ થયા. ઇગ્ની જોડેલી પ્રજાકીય શક્તિ કાણુમાં લેવાનું કાર્ય સુરક્ષેલ થઈ પડ્યું. રાયધણુ માંડ માંડ જીવ બચાવીને નાઠા તો ખરા, પરંતુ તેની સાથે તેઓ માંડવીને લૂંટવાનો નાનીરચાહી હુકમ પણ છોડતા ગયા જન-શક્તિની દબાઈ રહેલી કમાને હવે અનેકગણા વેગથી ઉછાળો

માયો. માંડવીમાં લૂટ ચલાવવા લાગેલા લૂટારાઓનું પણ ઉરકે-
રાયલી લોક-લાગણીએ કાસળ કાઢી નાખ્યું.

રાયધણી ભુજમાં આવ્યા. પરંતુ ત્યાં પણ વળી પાછો એને
એ કાર્યક્રમ ચલાવવા લાગ્યા. એમને સામે મળનાર કલમાનો ઉચ્ચાર
ન કરે, તો તેના ત્યાંજ બાર વાગી જાય. લોકોના જન-માલ નવાણું
ટકાના જોખમમાં આવી પડ્યા, આવી અંધકારમય પરિસ્થિતિ ટાળવા
માટે જનાનખાનાની બાઈઓની સલાહથી રાયધણીને કેદ કરી
લેવાનું નક્કી થયું. રાયધણીને કાળુમાં લેવા માટે, વાઘા પારેખે
પોતાના ભાઈ કેરા પારેખને ચારસો માણસોની ટુકડી સાથે અંજ-
રથી બોલાવી લીધો. આ જાને ભાઈઓ રાયધણીને કેદ કરવાને
પોતાના માણસો સાથે દરબારગઢમાં રાજમહેલની અંદર દાખલ થયા.

રાયધણી આ વખતે જમાદાર ડોસલવેણ સાથે મહેલમાં બેઠા
હતા. તેમને આ ખબર પડતાં તે એકદમ ચાલાકી વાપરીને બીજે
સ્તેથી નીચે ઉતરી ગયા અને વાઘો પારેખ તથા તેની ટોળી નીચે
ન ઉતરી શકે, માટે સીડીઓ કઢાવી નાખીને તેમના પર એક પછી
એક બંદૂકોના બહાર કરાવવા માંડ્યા. વાઘા પારેખને કુદરત પ્રતિ-
કુળ થઈ. તે પોતાના આખા પક્ષ સાથે અત્યંત સંકડામણમાં આવી
ગયો. તેના માણસો કોઈ શસ્ત્રથી અને કોઈ અત્યંત ધુમાડાથી શુ-
ગળાઈને મરણ પામ્યા. વાઘો અને કેરો એ જાને ભાઈઓ પણ
પોતાના તમામ માણસો સાથે મરણને શરણ થયા તેમનામાં હિંદુ
મુસલમાનો ઝોળખવાની તજવીજ કરવાનું પણ રહેવા દઈને સૌને
એકી સાથે ભડના નાકા બહાર એક મોટો ખાડો ખોદાવીને તેમાં
દંટાવી દીધા અને તેમના પર એકે જોડેલા ચણાવી લીધો. આ સ્થાન
આજ પણ વાઘાસર-કેરાસરના નામે ઝોળખાય છે.

(૩)

મહારથી મેઘજી શેઠ.

રાયધણી હવે વકરાવવા વાઘની માફક નિરંકુશ બન્યા. તેમણે
મહમ્મદપનાહ અને પઢાણ સરદારો સાથે મળીને એકજ રાતમાં
સઘળા હિંદુ મંદિરોને જમીનદોસ્ત કરી નાખવાની એક પ્રબળ યો-

જના ઘડી. એ કાર્યને માટે ચોક્કસ તારીખ પણ નક્કી કરવામાં આવી. એ રાત્રે તમામ હિંદુ મંદિરો ખરેખર જની જવાના હતાં-તમામ મૂર્તિઓના કકડે કકડા યઇ જવાના હતા.

આખરે એ દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. આજની મધરાતે ભુજનગરમાં એક મોટી ઉલ્લસાચલ યજ્ઞ પડવાની હતી. લોકો નિરાધાર હતા. કાલે શું થયે તે કહી શકાતું ન હતું. દિવસ ઉગે ને અવનવા બનાવો બન્યે જતા હતા વાડજ જ્યાં ચીમણને ગળવા લાગે, ત્યાં ધાં કોને દેવી? સુરજ પોતેજ એ અંધકાર વરસાવે, તો ફરિયાદ ક્યાં કરવી?

રાયધણુની આ ભયંકર યોજના એક નાગર ગૃહસ્થને કાને આવી ક્યાં જવું? શું કરવું? એ વિચારે થોડીવાર એ આસામી પિમાસી રહ્યો. પરંતુ તેજ વળતે એ નાગર બચ્ચાને એક નવિન માર્ગ જણ્યો. તેણે ભુજેડીના વંઠા રણારીને તેની પવનવેગી સાંઠ છીંધી મેઘજીથેક પાસે અંતર મોકલાવ્યો, અને ભુજનગરમાં મધ રાતે થનારા ભયાનક ધરતીકંપની સઘળી વીગતની તેને જાણ કરી.

રાત્રિ પડી. રાજમહેલમાં મંદિરો તોડવાની તડામાર તૈયારીઓ ચાલવા લાગી. તીકમ, કોદાળી, હીસ, પાવડા, આદિ સાધન સામગ્રીની ભરતી થવા લાગી. પહેલો મોરચો ભુજનગરના જગતમંદિર પર માંડવાનો નિર્ણય થઇ ગયો હતો. લોકો ધાસ્તીમાંને ધાસ્તીમાં પોતપોતાના ઘરનાં બારણાં બંધ કરીને જાન-માલના રક્ષણના વિચાર કરતા પડ્યા હતા.

બરાબર મધરાત થતાં ઇશ્વરી ફિરસ્તાની માફક એક કચ્છી જવાંમર્દ ચારસે પહેલવાનોની ટુકડી સાથે ભુજના દરવાજા પર આવી પહોંચ્યો. આ મર્દ બચ્ચો બીજો કોઇ નહિ, પણ અંતરનો મહારથી મેઘજીથેક હતો. તે આવ્યો ત્યારે સઘળા દરવાજા બંધ હતા. કોઇને પણ ઉઘાડવાને સજ્જ પ્રતિબંધ હતો એટલામાં થોડાક માણસો ગઢ ઉપરથી વાઘની છલંગથી નીચે પડ્યા. દરવાજાને મારી લીધા અને દરવાજા ફડાક! કરતા ઉઘાડી નાખ્યા તમામ માણસો કડેડાટ કરતા ભુજના દરવાજામાં દાખલ થયા.

જગતમંદિર તોડવા આવી પહોંચેલા રાયધણુ અને તેમના

પકાણુ પહેલવાનો પર મેઘલશેઠના માણસો લૂખ્યા વાધની માફક તૂટી પડ્યા. એકજ દણમાં બધી બાણ પલટાઈ ગઈ. મેઘલશેઠના માણસોનો સાગનો કરવો સુશકેલ થઈ પડ્યો. રાયધણુ પોતાના બા-
હુતી ભડવીરો(?) સાથે ત્યાથી નાઠા અને રાજમહેલમાં ભરાઈ ગયા. મેઘલશેઠે તેમનો પીછો પકડ્યો અને રાજમહેલને ઘેરી લીધા. આ ઘેરો ત્રણ દિવસ લાંબાયો. આખરે પકાણો તાબે થયા મેઘલશેઠે રાયધણુને કેદ કરી લીધા. કચ્છ પર ઝંઝૂમી રહેલી એક મહાન આફત મહાવીર મેઘલશેઠના સવેળાના પ્રયત્નથી દૂર થઈ. મેઘલ-
શેઠના આ કાર્ય માટે કવિ કહે છે, કે:—

કવિત.

દેવલ ગીર જાત, ઔર દશમેં મસીત હોત,
દેવહુ કી મૂર્તિયાં ઉખાડ લોક ધરતે;
પડતે કલમા સખ અદલાહુ મહમુદ કે,
હિંદુ મુસલમાં હોકર ટારે હુ ન ટરતે;
રાઓ કો છુલાય કર દાઝમેં દીવાના કર,
લાખા ઔર દેસલ કે ખજાના ખૂબ દરતે;
કહા કચ્છવાસે રાજપૂત શુભરાહી કરે !
મેઘલ ન હોત તો મેલેચ રાજ કરતે.

મેઘલશેઠે હવે કચ્છમાં શાન્તિ સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો. તેણે રાઓશ્રીના ભાઈ પૃથુરાજલ ઉર્ફે ભાઈલ જાવાને નામે એક મોટું લશ્કર ઉભું કરવા માડ્યું. આ વખતે બીજા પણ દેટલાક મેઘલ શેઠની મદદમાં હતા. તેથી એ સમયનું રાજ્ય બાર ભાઇનું રાજ્ય કહેવાવા લાગ્યું. સૌથી પ્રથમ તેમણે માંડવી દબાવી બેઠેલા રામલ ખવાસ પર ચડાઈ કરી અને તેના પર દરરોજની સાતસેં કોરી ખાંડણી નાખી.

આ વખતે રાહાના ઠાકોર દેસરજીએ પોતાની એક પરછૈતર સ્ત્રીને તણ દઈને બીજી સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. તન્નયત્રી બાઇ ભાઈ જાવાની મા આઈમાબાઇની કંઈક સગી થતી હતી. રાહાના ઠાકોર આ બાઈને કંઈ ખોરાકી-પોશાકી આપતા નહોતાથી ભાઈ જાવાની માએ મેઘલશેઠને રાહાપર ચડી જવા માટે મોકલ્યો. આથી

રોહા-ઠાકોર બાઇને ખોરાકી-ખોશાકી આપવા કબુલ થવાથી મેઘલ શેઠ ત્યાંથી પાછો ફર્યો. પરંતુ આ બનાવથી બાયાતવર્ગમાં અસંતોષ ફેલાયો. એટલામાં મેઘલશેઠે પોતાની સાથેના બાર ભાઇઓને મી-જમાની આપી. તેમાં તેણે એર નાખેલું એવી વાત જાહેર થતાં, મેઘલશેઠને ભુજથી ખાવડા નાસી જવું પડ્યું. ત્યાંથી પાછો અંજાર આવી અંજાર દબાવીને તે ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો.

પાછળથી કચ્છનું સુકાન જમાદાર કૃતેહમહમ્મદના હાથમાં આવવા વખતે ત્યારે ભાઇજીભાવો દેવ થયા, ત્યારે મેઘલશેઠ તેમની લૌકિક માટે ભુજ આવ્યો. વાલિયાવાડના નાકામાં દાખલ થઇને જોયો તે લૌકિક માટે માયા પર ફાળીયું નાખવા જાય છે, તેવીજ પાછળથી એક તત્વાર તેની ગરદન પર આવી પડી અને મેઘલશેઠને અંત આવ્યો. મેઘલશેઠની દહેરી આજ પણ વાલિયાવાડના નાકા બહાર જોવામાં આવે છે.

(૪)

જમાદાર કૃતેહમહમ્મદ.

આંધી અને ઉત્કાપાતના ભયાનક વાવાઝોડા વચ્ચે તોફાને ગડેલા મહાસાગરમાં કચ્છનું તુળડું ત્યારે હાલક-ડોલક થઇ રહ્યું હતું, ત્યારે કચ્છાને સફમાગ્યે વળી એક મહાપુરુષનો કચ્છમાં ઉદય થયો. આ મહાપુરુષ તે જમાદાર કૃતેહમહમ્મદ એક વખતનો ઘેટાં-ગકરાનો ચારનાર એ કૃતિયો.

સિંધપતિ જામ રાયધણના આઠ કુંવરોમાંથી સૌથી નાના નોતિયારના વશજો પાછળથી ઈસ્લામમાં આવ્યા અને એ વશમાં જમાદાર કૃતેહમહમ્મદનો જન્મ થયો. કૃતેહમહમ્મદનું કાર્ય પ્રથમ ઘેટાં-મકરા ચારનાર જોવાળિયાનું હતું એના શરીરની સુદૃઢતા અને એની વાળીની વાપટુતા નિહાળી, કોઇકે એને લશ્કરી દળમાં ભેડાવાની સલાહ આપી એ સમયમાં લશ્કરની ભરતીમાં આવા પુરોવાની અતિ અગત્ય હોવાથી જમાદાર ડોસલવેણે તેને જોતાંજ વીસ પાળાની જમાદારીના પદ પર નિયુક્ત કર્યો.

મેઘલશેઠના આદ્ય જ્યાં પછી જાર લાઈઓમાં કુસંધ પેઠા. આથી એ જાર લાઈમાંના બાટી હમીર તથા તુર્ક વાયદિનાએ રાયધણીને સુકત કર્યા. રાયધણી છુટા થતાંજ ફરીથી ચારે તરફ ગભરાટ પેદા થયો. ડાસલવેણુ પોતાને પણ સુંદ્રા તરફ નાસી જવું પડ્યું. ક્રોધમહાભારત આ વખતે એક નાનો જમાદાર હતો. તોપણ તેણે મેઘલશેઠના માણસોને ચતુરાઈથી પોતાના પક્ષમાં મેળવી લીધા. આ રીતે તે દિવસાનુદિવસ પોતાનું બળ વધારતો ગયો.

ક્રોધમહાભારતની હાલચાલ રાયધણીને ખૂંચવા લાગી. એક વખત તે રાયધણીની સલામત ગએલો. તે વખતે રાયધણીએ તેના પર ખુલાખાંજરનો ઘા કર્યો. ક્રોધમહાભારત ઘા ચુકાવી ગયો અને ત્યાંથી નાસવા લાગ્યો. રાયધણી તેની પાછળ પડ્યા. ક્રોધમહાભારત પોતાના માણસો સાથે ગામગઢના કોઠા ઉપર બરાઈ રહ્યો અને જે દિવસ સુધી તેણે ત્યાં પોતાનો બચાવ કર્યો. પાછળથી તેણે સુંદ્રાથી ડાસલવેણી મઠક મંગાવી લીધી અને આલાકીથી રાયધણીને ફરીથી કેદ કરી લીધા.

આ ક્રોધમહાભારત ડાસલવેણી તેને ૨૦૦ ઘોડાની જમાદારી આપી. ત્યારપછી એકાદ વર્ષ કચ્છમાં શાન્તિથી કાર્ય આદ્યું. એ સમય દરમિયાન ક્રોધમહાભારતે લાયાતોનાં મન મનાવીને તેમને પણ પોતાના પક્ષમાં લઈ લીધા. આ તરફ ડાસલવેણી અને ભાઈજી બાવા વચ્ચે અણરાગ જાગતાં ડાસલવેણી સુંદ્રામાંજ રહેતો. એ તકનો લાભ લઈને ક્રોધમહાભારતે જાડેના લાયાતોને મોટા પેનશનો કરી આપ્યાં અને સિરખાંધીઓનો પણ સારી પેઠા વધારો કરી લીધો. એક ડાસલવેણી સિવાય બધા જાર લાઈઓને તેણે પોતાના કાળુ-માં લઈ લીધા.

હવે જમાદાર ક્રોધમહાભારતે દેશ-સુધારા પ્રત્યે લક્ષ આપવા માંડ્યું. પ્રથમ સજીવાનો કાકોર હાજીજી જે જમાળાંધી આપતો ન હતો, તેનું ગામ લૂંટીને તેણે વાગડના અન્ય લાયાતોને જમાળાંધી આપતા કર્યા. કેટલોક વખત વાગડમાંજ રહીને તેણે વાગડના લૂટા-રાઓને કચ્છ-વાગડ બહાર હાંકી કાઢ્યા. આ તરફ ડાસલવેણી પણ પોતાની અશક્તિને લીધે સુંદ્રા દરબાર-સ્વાધીન કરી દીધું અને પોતે પેનશન કચ્છલ કરીને બિદામાં જઈ રહ્યો.

જમાદારે હવે લખપતનો કિલ્લો અણાવવા માંડ્યો. એ નમુ-
નેદાર કિલ્લાનું કાર્ય સાત વર્ષે સંપૂર્ણ કરીને જમાદારે લખપતને
સિંધીઓથી સુરક્ષિત કર્યું અને બંદરની પેદાશ પણ અનેકગણી
વધારી મૂકી.

ફતેહમહમ્મદે સુંદ્રા હંસરાજ શાહને સ્વાધીન કર્યું. પણ
માંડવી જેવું ધનાઢ્ય બંદર તો હજુ રામજી ખવાસ દળાવીને બેઠો
હતો. રામજી ખવાસને માંડવીમાંથી દૂર કરવાને જમાદારે એક નવિન
યુક્તિ રચી. હંસરાજશાહને મોકલીને જંગળાર આદિ બંદરેથી
આવતાં વ્યાપારીઓનાં વહાણોને તેણે લૂટાવવા માંડ્યાં. આ લૂટમાંથી
વ્યાપારીઓનું રક્ષણ કરવાને રામજી ખવાસ અસક્ત નીવડ્યો. આથી
તમામ વ્યાપારીઓ એકઠા થઇને જમાદાર પાસે આવ્યા. જમાદાર
આ વખતે શુદ્ધિયાળી હતા. તે તરતજ વ્યાપારીઓની મદદ માટે તૈ-
યાર થયા અને તેમના સઘળા લૂટાયેલા માલ તેણે પાછો અપાવી
દીધો. આથી સંતોષ પામી વ્યાપારીઓએ એકસંધ થઇને માંડવીની
દૃઢી જમાદારને સોંપી દીધી.

કચ્છમાં દિન પ્રતિદિન જમાદારની એવી ચઢતી કળા થતી
ચાલી હતી, કે થોડાજ સમયમાં સમસ્ત કચ્છ એકહુથ્યુ સત્તા નીચે
આવી જવાનો સંભવ જણાતો હતો. પરંતુ તેમ થવાનું કુદરતનું
નિર્માણ ન હોવાથી, જમાદારની ચઢતી કળા કેટલાકને ખૂંચવા લાગી.
જમાદાર ફતેહમહમ્મદ અને ભાઇજી બાવા વચ્ચે મોડલએ અસં-
તોષ પેદા કરવાના પ્રયત્ન કરવા માંડ્યા. ભાઇજી બાવાએ એકવખત
નિશામાં જમાદાર સામે તરવાર પણ ઠાડી. પાછી મારી પણ માંગી.
છતાં બંનેના હૃદયમાં અસંતોષનું કારણ રહી જવા પામ્યું.

થોડા દિવસ પછી ફતેહમહમ્મદ લખપત ગયો, ત્યારે પાછ-
ળથી મોડલએ હંસરાજશાહને ખૂટવો અને મહમ્મદમિયાની મદદ
લઇને માંડવી ભાઇજી બાવાને સ્વાધીન કરાવ્યું. આ વાતની જમા-
દારને જાણ થતાં તે ચોવીસ કલાકમાં જુજ આવ્યો અને રસ્તામાં
દશહજારનું લશ્કર એકઠું પણ કરતો આવ્યો. એવામાં ભાઇજી બા-
વાને મોરળીની મદદ આવવાની છે, એવા ખબર મળતાં તેણે આશ-
કરણશાહને મચ્છુકાંઠા તરફ મોકલીને ત્યાં કેટલાંક ગામો લૂટાવી-બ-
ળાવી દીધાં અને તોફાન જમાવી દીધું. ત્યાં તો રાયધણપુરના નવા-

ખનું લશ્કર કચ્છ તરફ આવતું સાંભળી તેને પણ. શીકરા પાસે તેણે જબરી શિકસ્ત આપી.

ક્ષેત્રમહામહાના જીવનમાં અનેકાનેક ઊંચવપાથલો થવા પામી હતી. ઘડીમાં વિજય, ઘડીમાં પરાજય, ઘડીમાં ચડતી, ઘડીમાં પડતી એમ અનેક અવનવા પડદા એક પછી એક અણધારી રીતે પડ્યે જતા હતા.

એ અરસામાં ઝડપથી આવમ કરવાનાં સાધનોનો અભાવ છતાં, જમાદાર એક જગાએથી બીજી જગાએ ગરૂડની ગતિએ પહોંચી આવતા. કચ્છને છેડે આવેલા લખપતથી ઉક લુજ સુધી તે એકજ દિવસમાં આવી શકે. અને તે પણ રસ્તામાં હાલોલું લશ્કર એકઠું કરીને. જમાદાર એકલે હાથે 'અંજનાર' હોવા છતાં આખા કચ્છ પર અને કચ્છની બહાર પણ એની ચક્રોર દૃષ્ટિ અજબ અપળતાથી ફર્યા કરતી.

હાલાર પર અનેક ચકાઈયા લઈ જઈને ઓખા, બરડા વગેરે પ્રદેશોને એક સામટા ધૂજવી નાળનાર જમાદાર ક્ષેત્રમહામહા. જેનું નામ સાંભળતાં જ લોકો ઝમકીને બગી બેઠા તે એજ ક્ષેત્રમહામહા. જોડળના બટોળ દાણસા, ધોળના મોડણ, રાજકોટના મહેરામણજી, ખીરસરાના રણમંદ્રજી એમનીબધાની બહારે ધાનાર પણ એજ ક્ષેત્રિયો. મેરૂખવાસ પાસેથી લાંબોનાં દંડ વસુદ કરી, તેને તોખા પોકરાવનાર, ભાણવડમાં કચ્છી થાણું બેસાડનાર, ખીરસરા અને ધોળમાં કિલ્લેદારો બેસાડનાર, ઓખાના આંચીઆઓને ચોળી નાખી, 'કચ્છી ગઢમાં થાણું બેસાડી, કચ્છી વહાણોને સુરક્ષિત કરનાર એજ કચ્છનો કેસરી ક્ષેત્રમહામહા. સમસ્ત કચ્છ-વાગડના કોકોરો પર જમની માફક ધૂમનાર, બહાદરગઢ અને ક્ષેત્રગઢ વસાવી પોતાનું નામ અમર કરનાર તેમજ તુલુબંદરને પ્રખ્યાત કરનાર પણ એજ કચ્છનો કર્મવીર. ટીપુ સુલ્તાન જેવા પ્રબળ પુરૂષ સાથે દોસ્તી બાંધી તેની પાસેથી તોપો જેવી લેટો મેળવનાર એજ કચ્છનો ગોવાળિયો.

અંગ્રેજોનો યગ કહાડીને કાઠિયાવાડ અને શુજરાતમાં કચ્છનો ડંકો વગાડવાના જમાદારને હારે કોડ હતા. ઠેકઠેકાણે કચ્છનો નેત્રો અણનમ ફરકતો રાખવાની એને અંતરે અનેક અભિલાષાઓ હતી.

પણ અફસોસ ! એના બાહુ જ ખોટા નીવડ્યા. એની આત્મજાળના સંગાથીઓજ એની પ્રગતિને હણવા લાગ્યા. જે હંસરાજશાહને તેણે વધાર્યો, તેજ હંસરાજશાહ એને દગો દેવા તૈયાર થયો. જે મહા-મહમિયાને એણે મોટો બનાવ્યો, તેજ મહામહમિયા એનાથી આડો બની બેઠો એની જમણી ખાં જેવો તુરક મોડ પણ ફરી બેઠો. કચ્છના રાજવીઓ રા' રાયધણ અને ભાઈજી બાવો એનાથી વિરુદ્ધ જ રહ્યા હતા. આટઆટલો વિરોધ છતાં જમાદારે કચ્છમાં પોતાની જે છાપ પાડી છે, તે દલી પણ બૂસાય તેમ નથી.

કચ્છનો એ મહાન સુતસદી, અણનમ રણયોદ્ધો, પોતાની પાઘડીમાં માતાના જવારા રાખીને હિંદુ-મુસ્લિમ એક્યતાને સિદ્ધ કરી બતાવનાર એક્યનો સ્તંભ, છેક નીચામાં નીચી ઠોટિમાંથી ઉંચામાં ઉંચી ઠોટિએ પહોંચેલો એ મહાપુરુષ કચ્છમાં અનેક વિધ પરિવર્તનો કરીને, આખરે સંવત્ ૧૮૭૦ ના આસો માસમાં એકસક વર્ષની અવસ્થા લોગવીને આ ક્ષાની દુનિયા ત્યાગી ગયો.

ફતેહમહમદની ફતેહમંદી વિષે કવિ કૈશવરામે ફતેહસાગર નામે એક મોટો ગ્રંથ રચેલો. કહેવાય છે પરંતુ તે હજી પ્રકાશમાં આવેલો જણાતો નથી. છતાં ફતેહમહમદની પ્રશસ્તિતું થોડું પ્રચલિત સાહિત્ય આ નીચે આપવામાં આવે છે.

ફદા.

ફતિયા ! તારી ફાજરો, લય-ડંકા ભારી,
સૂતી થડકે રાતમાં, નગરરી નારી,
ઓખો લુંથી ઉધડકે, બરડો લું બીએ,
ગઠ ધૂન્ને ધોરાજી રે, નાતિયાર નગર લીએ,
હાલા-આલા ને જેઠવા, તેં હડાક્યા હમીર,
વળ ઉતારી મૂછના, કર્યા પાંસરા તીર.

છપો.

ચઠત દલ ફતમદલ, બજત નાબત રણ-ડંકા,
ચહુદિશ ધરા ધમક, પૃથ્વીપત માનત શંકા;
સોરઠ ગયો મુઝાણ, લતીપુર ડેરા દીના,
આયો મેર જવાસ, વાહીડો લૂદિ દીના;

સમશેર તખર ખાંદૂક સર, મારોમારી આકરો,
રણધીર વીર કૃતમંદલ નર, પાણી રાખ્યો કાછરો.

કુંડળિયા-૨

ફાંતા મર ગયા ફટકમેં, કંક કર છોડત કામ,
જગજીવન એક છટકમેં, કંક ન આયા કામ;
કંક ન આયા કામ, માલ જિન લૂટ ખિલાયા,
અપસા લૂણ હરામ, કામ જિનુ કછૂ ન આયા;
કહે કવિ કેશવરામ, તમડમુત નામે છતાં;
સર્વ લે ગયા સાથ, કચ્છડી શોભા ફાંતા.

૨

ફાંતે કે પરતાપમેં, ફાંતે કર ગયે રાજ,
મહમદ મુંદરે હો ગયા, મહર્ષ ચોક હુંસરાજ;
મહર્ષ શોક હુંસરાજ, સરવિયા સામત સાયર,
જયોં લખપતમે મોડ, મોડજી ગઢસીસા પર;
કહે કવિ કેશવરામ, તમડમુત નામે છતાં,
સર્વ લે ગયા સાથ, કચ્છડી શોભા ફાંતા.

૩

ફાંતા ફિર નહિ હોત હે, કચ્છ ધરા કે ખીચ,
પાનીયા સો બહ ગયા, રહ્યા છાર અર કીચ;
રહ્યા છાર અર કીચ, ગયા સખ પલટ જમાના,
તૂટ પડી તડવાર, છૂટ ગઈ કચ્છ-કમાના;
કહે કવિ કેશવરામ, તમડમુત નામે છતાં,
સર્વ લે ગયા સાથ, કચ્છડી શોભા ફાંતા.

૪

સિંધ રાક્ષ દિલ ધરે, અપર સોઢા નવ અદલે,
વાઘેલા ને જત, ધમક પારકર ધૂરે;
હાલા ધરે જ રાંકે, ઝીકે ચોલા નવ અદલે,
કાઠી ઝોર નવાળ, જોડવા જોર જમિલે;
સો પ્રતાપ ફતમહલકે, ઝોખાપતિ પાયે પડે,
મર્દ-મર્દા મહમદફાંતા, ઇતની ધરતી તો ડરે.

* ફતેહમહમદના પિતાનું નામ તમાચી હતું.

ફતેહમહમ્મદના જીવનના સધ્યાકાળમાં જગજીવન નામનો એક પ્રપંચી પીસલનગરો બ્રાહ્મણ તેનો સલાહકાર હતો. ફતેહમહમ્મદે પોતાના બે દીકરાને તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાની વસિયત કરી હતી.

રા'રાયધણના છેલ્લા અમલ દરમિયાન સંવત્ ૧૮૬૬ ની સાલે કચ્છમાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો. આ દુકાળે વસ્તીનો કચ્ચરવાણ વાળી નાખ્યો. અગણિત મનુષ્યો અને પશુઓ, અનાજ અને ઘાસના અભાવે ચૂલા પર ધાણી ફૂટે તેમ ટપોટપ પડવા લાગ્યાં અધુરામાં પુરું એજ અરસામાં મરદીએ પણ દેખાવ દીધો અને તેને પરિણામે કચ્છની વસ્તી બરાબર અર્ધી થઈ ગઈ.

જમાદાર ફતેહમહમ્મદના મરણ પછી તરતજ હંસરાજશાહ પણ શુજરી ગયા અને થોડા દિવસોમાં રા'રાયધણ પણ પરલોકવાગી થયા. તેમણે પોતાના ચબને દાટવા ફરમાવેલું, પણ પાંચસે રાજપૂ તોએ મહેલમાં દાખલ થઈને ચબને હાથ કીધું અને વિધિપૂર્વક અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. કચ્છ આ વખતે ચારે તરફથી ઉમરાતા અ ધ કારનાં ઘોર વાદળો વચ્ચે ઘેરાયલું હતું.

(૫)

સોતો મહમ્મદમિયાં

મહમ્મદમિયાં મૂળે ભુકેરા જાતિના એક ગરીબ કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો. એનાં માતા-પિતા એને નાનપણમાંજ મૂકીને મરી ગયાં, આથી એ અને એનો ભાઈ ભક્ષર બંને નીરાધાર બનીને રખડી પડ્યા કુદરત જે, બાળકોના માતા-પિતા નાનપણમાંજ હરી લે છે, તે બાળકોને એ મહાન ખોટનો બદલો વાળી આપવાને તે તેમનામાં કોઈ એની તેજસ્વી શક્તિ ભરી મૂકે છે, કે જેને લઈને એવા બાળકો ઘણે ભાગે જગતમાં બહુજ આગળ વધી જાય છે. માતા-પિતાહીન થએલા અનેક બાળકોએ આગળ જતાં અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરેલી હોવાના અગણિત દાખલાઓ ઇતિહાસના પટ પર મોજાવે છે. આ મહમ્મદ ઉપર પણ એવીજ રીતે કુદરતની કૃપા ઉતરી.

મહામહાનિર્વાણ શરૂઆતમાં તે આમતેમ ભટકીને પોતાનું શુભચિન્તન ચલાવતો. કેટલોક વખત તેણે મસ્તિશ્વરનું કામકાજ કરીને ઉદર-નિર્વાહ કર્યો. કોઈકોઈ વખતે તે મૂલ-મજૂરી કે એવાં કામ પણ કરતો.

એક વખત તે ચેરિયાનાં કુળે વીણવા માટે પોતાના અન્ય સંગાથીએ સાથે સુદ્રાની ખાડીમાં ગયેલો. ચેરિયાનાં ઝાડ દરિયામાં આવે હોવાથી, તે વીણવા જનારને પાણીમાં યઇને દૂર જવું પડે. તેમાં જો ભરતીનાં પાણી ઓછું આવે, તો ઘણું દૂર સુધી તરીનેજ કિનારે પહોંચી શકાય. મહામહાનિર્વાણે આખો દિવસ ચેરિયાનાં કુળે વીણીને તેની મોટી પોટલી બાંધી. આ પોટલીને તરતી રાખવા માટે તેની સાથે તુંબડું બાંધ્યું અને તેને પોતાની આગળ હસેલો તો તે પણ કિનારે પહોંચવા માટે દરિયાની ભરતીના પાણીમાં તરવા લાગ્યો. એ દિવસ મોટી ભરતીનો હોવાથી તરતાં તરતાં તે યાક્યો અને ડૂબી જવાની અણી પર આવી લાગ્યો. તેના એક સંગાથીએ આ દૃશ્ય જોયું અને તેણે તેને પોતાનું તુંબડું આપીને ઉગારી લીધો. મહામહાનિર્વાણે મરતાં મરતાં બચી ગયો. તે દિવસથી તેણે દરિયામાંથી ચેરિયાનાં કુળે લાવવાનું કામ છોડી દીધું.

ત્યારપછી તે ભુજપરના એક વલ્લિક ગૃહસ્થને ત્યાં નોકરી રહ્યો. ત્યાં પણ તેણે કેટલોક વખત ગાળ્યો. પરંતુ એ જમાનો “મારે તેની તદ્દવાર” નો હતો. એક તેજસ્વી પુરુષ હજારોની વચ્ચેથી પોતાનો માર્ગ કાઢી જાય, એવો એ સમય હતો. આથી મહામહાનિર્વાણે પણ નોકરી છોડી દઇને એક પાંડપાડુની ટોળીમાં જઈ ગયો. આગળ જતાં એ ટોળીનો તે સુખી બની બેઠો અને થોડા વખતમાં પોતાના બાહુબળે સુદ્રા દબાવીને બેસી રહ્યો. જમાદાર કુતેહમહામહાને તેને સાથ આપી ઉચે ચડાવ્યો અને તે દિન પ્રતિદિન આગળ ને આગળ વધતો ગયો. છેવટે કચ્છની દીવાનગીરીનું પદ પ્રાપ્ત કરવાને પણ તેણે પોતાથી બનતી કોશીય કીધી. પણ તેની એ સુરાદ બર આવી નહિ.

મહામહાનિર્વાણે આગળ જતાં ઘણો જીવ્યો. સુદ્રામાં બારોઘવાળા નાકા બહાર આવેલો મોટો ઝોટલો, એ એની બેઠક. ધનવાનોને લૂટી લેવા અને આબુબાબુના ગામોમાં ધાડો પાઠવી,

એ એનો ધંધો. મહામહામિયાંએ એ રીતે ખૂબ પૈસો એકઠો કરેલો. એમ કહેવાય છે. સુંદ્રામાં તેણે એક મોટી મસ્જિદ બંધાવી છે. તે મહામહામિયાંની મસ્જિદના નામે જોળખાય છે. ઉપરાંત તેણે મોટી રકમ ખરચીને એક મોટો દરબારગઢ બંધાવેલ છે. તે પણ મહામહામિયાંના દરબારને નામે પ્રસિદ્ધ છે. એ દરબારગઢ પર તેણે પોતાના નામની કાયમની મહોર મારવા તેના દરવાજાનાં લોદાનાં કડાં પર પણ પોતાનું નામ કોતરાવેલ છે. પરંતુ આ વસુધરા કોની થઈ છે કે એની થાય !

મહામહામિયાંના જુદાની સ્વભાવની એક વાત એવી છે, કે તે એક વખત ખજાં બરવા માટે ખજાંવાડમાં બેઠો હતો. પાસે કેટલાક નૈન ગૃહસ્થો પણ બેઠા હતા. વાત પરથી વાત નીકળતાં મહામહામિયાંની પૈસા કઢાવવાની કળા વિષે કંઈક વાત ચાલી. મહામહામિયાં એ વખતે બાજુના દરમાંથી બહાર નીકળેલી અસંખ્ય કીડીઓ તરફ હાથ લંબાવીને બોલ્યો, કે “હું તો આ કીડીઓ પાસેથી પણ મને જોધએ તેટલી રકમ મેળવી શકું.” મહામહામિયાંની આ નવાઈ જોવી વાતથી સૌને અભયબી લાગી. ત્યાં બેઠેલા સૌ બોલી બોલ્યા, કે એ વાત માની શકાય તેવી નથી. મહામહામિયાંએ જણાવ્યું, કે “ન માની શકાય તો હમણાંજ હું તમારી સૌની રૂબરૂ એ પ્રયોગ કરીને તમારી ખાતરી કરી આપવાને તૈયાર છું.” મહામહામિયાંના આ અજબ પ્રયોગ જોવાને સૌએ પોતાની ઇચ્છા બતાવી. મહામહામિયાં તરતજ ત્યાંથી બહારો અને પોતાના પગમાંથી જોડો કાઢીને, પેલી કીડીઓના નાંગરા પર એક પછી એક ધમોધમ મારવા મંડ્યો. નિર્દોષ કીડીઓ કચડાવા લાગી—ફૂંદાવી લાગી.

આ દૃશ્ય જુવ-દયાના હિમાયતી પેલા નૈન-ગૃહસ્થો માટે ઘણું અસહ્ય નીવડ્યું. તેમણે તરતજ બીડીને મહામહામિયાંનો હાથ પકડી લીધો અને તેના બદલામાં તેને જે જોધએ તે આપવાની કળુ-લાત આપી. કીડીઓને કચડાવી બચાવી લીધી. મહામહામિયાંએ આ રીતે કીડીઓ પાસેથી પણ જોધએ તેટલો પૈસો કઢાવવાની પોતાની શક્તિ સિદ્ધ કરી બતાવી.

મહામહામિયાંના આવા જુદાનો અનહદ હતા. એ જુદાને લીધેજ તેને સુંદ્રાનો ત્યાગ કરીને એક દિવસ નામી જવાનો વખત

આવ્યો. તે ત્યારપછી તરતજ મરણ પામ્યો. ધનની ઉગમણી તરફ આવેલા કપ્પરનાનમાં એને દફનાવવામાં આવ્યો. કહેવાય છે કે એના જીવનમાં જમીને પણ એને જે વાર બહાર કહાડી નાખ્યો હતો એનો ભાઈ ભક્ષરગિયાં પણ આખરે ગાંઠો થઈ ગયો અને તેણે લીધા માગીને પોતાનું આખરી જીવન પૂર્ણ કર્યું.

(૬)

સુંદરજી સોદાગર.

દેશમાં જે સમયે ઘણી અંધાધૂંધી વ્યાપે, તે સમયે મહાન પુરૂષો પણ પાકે એવો એક કુદરતનો અચૂક નિયમ છે. રા' રાયધ-ણના અવ્યવસ્થિત અને અંધકારમય રાજ્યઅમલ દરમિયાન કંઈમાં પણ એક પછી એક મહાપુરૂષો પાકતા આવ્યા. તેમાં સુંદરજીશેઠે તો હદવાળી. અવનતિની અંધારી ખીણમાંથી આપ બળે ઉત્તરના શિખર પર પહોંચનાર સુંદરજીશેઠ હતા. એમને જન્મ કંઈ-માંડવી તાલુકે શુંદિયાળી ગામમાં બ્રહ્મદાસીય સાતિમાં શિવજી હીરજી નામે એક સાધારણ જાગીરદારને ત્યાં થયો હતો. સુંદરજીશેઠનું બાલ્યજીવન જુગાર અને તોફાનમાંજ પસાર થયું હતું. અધુરામાં પુરું એમને નાનપણમાંજ ઘોડાઓનો કંઈ અજબ છદ લાગેલો. ગમે તેવો તોફાની ઘોડો હોય, છતાં સુંદરજી તેના પર બેઠકપણે ચડી બેસે, અને તેને અદ્ય સમયમાં સીધો દોર કરી ચૂકે.

સુંદરજી શેઠને નાનપણમાં સો સુધે કહીને બોલાવતા. જ્યાં જ્યાં જુગારીઓ કે તોફાનીઓની મંડળીઓ હોય, ત્યાં ત્યાં એનાં પગલાં તો હોયજ. સુંદરજી મોટો થતાં એનામાં જુગારની જાદી પણ વધવા લાગી. તે રાત દિવસ જુગારીઓના અજાણમાંજ પડ્યોપાથર્યો રહે. જે કંઈ હાથમાં આવે, તે જુગારમાં અથવા સાધુ-સંતોને દાન કરવામાં ઉડાવી નાખે. સાધુ-સંતો પ્રત્યે એને પ્રથમથીજ અનુરાગ હતો. પૈસા તો એને મન કાંકરા હતા. કોઈનો પણ અંકુશ એને કાવે નહિ. સ્વચ્છ દે'કરણું અને કાવે તેમ કરવું, એજ એનો કાર્યક્રમ. સુંદરજીને સુધારવા એના પિતાએ અનેક ઈલાજો લીધા, પણ રેતીમાંથી તેલ નીકળે, તો સુંદરજી સુધરે. આખરે એના પિતા પણ

કંટાળ્યા. સંવત્ ૧૮૪૬ માં એના પિતા શિવજીએ એના ભાગીની બે હજાર ઠેરી આપી દઇને એને જુદો કર્યો. પરંતુ “જર જુગારી શુંજે ટકે કેટલી વાર ?” એ નિયમ અનુસાર સુંદરજી પાસે આવેલી આ બે હજાર ઠેરીની રકમ અદ્ય સમયમાં ‘દૂ’ થઇ ગઇ.

હવે તેણે પોતાની સ્ત્રીનાં ઘરેણાં પર મીટ માંડી. તેણે એ ઘરેણાં પડાવી લેવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો. પણ બાઈએ જુગારી પતિને પોતાનાં ઘરેણાં આપવાની સાફ ના મંજૂરાવી દીધી. આથી ઘરમાં કલેશ પેઠો. પરિણામે ઘરમાં મોટો ઝગડો મચાવીને સુંદરજીએ શુંદિયાળીથી બે ગાઉ પર આવેલા નાગનાથ મહાદેવ પર ઉચ્ચ તપ-શ્રદ્ધા આદરી દીધી. ઠહેવાય છે, કે સુંદરજીના ભારે તપથી શંકર પ્રસન્ન થયા, અને ઘોડાના વેપારથી એનું સાડું થશે એવું વરદાન આપ્યું.

આ ઘટના પછી સુંદરજીમાં એકાએક અજબ નેવો પસંદ થઇ ગયો. પોતાનું ભાગ્યગણ અજમાવવા તે કમર કમીને તૈયાર થયો. સુંદરજીને પ્રથમથીજ અધ્ય-શાસ્ત્રનો અધ્યાગ શોખ હતો. તેણે એ વિષયમાં અત્યાર અગાઉ સાડું જ્ઞાન સંપાદન કરી લીધું હતું. સૌથી પ્રથમ તે માંડવીના નગરશેઠ પાસે ગયો અને ઘોડાઓનો વ્યાપાર કરવાની પોતાની ઇચ્છા તેની પાસે વ્યક્ત કરી. સુંદરજીની ખાનદાની, મધુર વાણી અને અધ્ય-પરીક્ષાની શક્તિ:ભેદને નગરશેઠે તેને સાત હજાર ઠેરીની સહાય આપી. સુંદરજીએ તેના ચૌદ ઘોડા ખરીદ્યા અને તે કૌચીનખંદરે લઇ જઇને તેમાંથી સારો નફો મેળવ્યો.

હવે તેણે પોતાની કુસંગત અને કુટેવોનો સદાને માટે ત્યાગ કર્યો હતો. તેની કળા શુક્લપક્ષના ચંદ્રની પેઠે દિન પ્રતિદિન વધતી ચાલી. એ અરસામાં બે અંગ્રેજો હથિયારો વેચવા માટે કચ્છમાં આવેલા. હથિયારો વેચતા આ બંને પરદેશીઓમાં વહેમ પડનાથી કચ્છ દરબારે તેમને કેદ કરીધા. સુંદરજીએ આ લોકોના જામીન પડીને એમને છોડાવ્યા અને પોતાને ખરચે સુંબઈ પહોંચાડી દીધા.

સુંદરજી આખા કચ્છમાં ભટકી ભટકીને, ખોડખાંપણ વિનાના ઉંચામાં ઉંચા ઘોડા ખરીદ કરવા લાગ્યો અને સુંબઈ જઇને તે વેચવા લાગ્યો. સુંબઈમાં પેલા બે અંગ્રેજ ગૃહસ્થોએ સુંદરજીને ઠીઠો અને તેના તમામ ઘોડાઓ તેમણે સારા નફાથી સરકારી લશ્કરી

ખાતામાં વેચાવી દીધા. ત્યાંથી સુંદરજીને ખીજ સારામાં સારા ઘોડા લાવવાનું કહેવામાં આવ્યું. અને તગદપેટે અર્ધી રકમ પણ આપવામાં આવી. આથી તેનામાં નવો ઉત્સાહ આવ્યો અને તેણે લશ્કરી ખાતાને ઉંચામાં ઉંચા ઘોડા ખરીદીને બેવડે નફે વેચ્યા.

આ વખતે ટીપુ સુલ્તાન અને અંગ્રેજો વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હોવાથી, ત્યાં ઘોડાઓની કિંમત ઘણી સારી ઉપજે છે એમ જાણી, સુંદરજી પોતાના ઘોડા મલબારમાં કાનામાંગરેળ ખાતે લઇ ગયો અને તમામ ઘોડા કર્નલ મોંટેગોગરીને આપ્યા. ઘોડાઓની ઉંચી જાત જોઇને કર્નલ ખુશી થયો. તેણે દરેક ઘોડાના પડપો રૂપિયાનો ભાવ ગણી આપ્યો. કર્નલે ખીજ ચારસેં ઘોડાની માગણી દીધી અને તે પેટે એક લાખ રૂપિયા પ્રથમથી આપ્યા.

સુંદરજીએ મદ્રાસની બજારમાંથી લાખ રૂપિયાનાં ગોલી દીધાં અને જમણે નફે તે સુરતમાં વેચ્યાં. ત્યારપછી કચ્છ-કાઠિયાવાડ અને સિંધમાં ફરી, દરેક ઘોડાની જાતે પરીક્ષા કરી, ચારસેં ઘોડા ખરીદીને સરકારને સોંપ્યા. સુંદરજી સોદાગર, સરકાર અને ટીપુ સુલ્તાન બંનેને વહાણોનાં વહાણો ભરીને પુષ્કળ નફાથી ઘોડા વેચવા લાગ્યો.

સુંદરજીનું અક્ષર જ્ઞાન ગર્જન ન હતું. પણ તેનામાં લગ્નતર કરતાં ગણતર વધારે હતું. તેણે સરકારી અમલદારોમાં ખૂબ પ્રતિષ્ઠા મેળવી લીધી. તેનો ઘોડાનો વ્યાપાર હવે વ્યાપક બની ગયો. તેની સાથે તેણે ખીજો વ્યાપાર પણ ચાલુ કરી દીધો. સુંગઢ, અમદાવાદ, મહીસુર, માંગરોળ, પુના, કુમઠા, કાલીકટ, મલબાર, પડોદરા, રાજકોટ, ધોરાજી, જોડિયા, નવાનગર તેમજ કચ્છ અને સિંધમાં મોટા મોટા સ્થળે સુંદરજીએ પોતાની પેઢીઓ જોડવા માંડી અને વ્યાપાર ધમધોડાર ચલાવવા માંડ્યો. સુંદરજીનો સિતારો હવે દિવસે દિવસે ઘુલ્લંટ થતો ગયો. એક વખતનો જુગારી સુધો હવે સુંદરજી સોદાગરના માનવંતા નામથી દેશ-વિદેશમાં વિખ્યાત થયો.

અંગ્રેજ સરકાર અને લખનૌના નવાબ વચ્ચે વિશ્વકુ ચાલતો હતો. આખરે સલાહ થતાં સંધિના ઠરાવો માટે ચાર અંગ્રેજ અમલદારો અને એક દેશી અમલદારની નીમણૂક થઈ. દેશી અમલદાર તરીકે બંને પક્ષની પ્રસંદગી સુંદરજી સોદાગર ઉપર ઉતરી.

આ સંધિમાં ૭૪ કલમેનું લખત થયું. બંને પક્ષોનો સહીઓ લેવાઈ અને ઉશય પક્ષે સુંદરજી શેઠની કુશાળતાથી સંતુષ્ઠ થયા. નવાબે સુંદરજીશેઠને ખૂબ માન આપ્યું, અને સરકારે માસિક બસે રૂપિયાનું પેન્શન કરી આપ્યું.

સુંદરજીશેઠ હવે રાજમહારાજઓમાં પણ પૂજવા લાગ્યા સયાજીરાવ પહેલા ગાયકવાડના લાઈ મહારાવ કડી પ્રાંત દબાવી બેઠા હતા, તે મેળવી આપવા ગાયકવાડે સુંદરજીશેઠને જણાવ્યું. સુંદરજીશેઠે સરકાર મારફત કડી પ્રાંત ગાયકવાડને અપાવ્યું. તેમાં શેઠ તેમજ સરકાર ઉભયને ગાયકવાડ તરફથી સારો લાભ મળ્યો.

સંવત્ ૧૮૭૨ માં કચ્છની સરકારે પેલા જાજરાવ બીજા પર ચડાઈ કરી, ત્યારે સુંદરજીશેઠ પણ ત્યાં હતા પેલની હાર થતાં કાઠિયાવાડની જમાજાંધી સરકારને મળી તે ઉગરાવવાનું કામ પણ સરકારે સુંદરજીશેઠને સોંપ્યું.

સરકારે હવે સુંદરજીશેઠને નેટિવ એજન્ટની સનદ આપી. છડી, સવારી, પાલખી, મથાલ અને નેદીનો પરવાનો પણ આપવામાં આવ્યો. ખર્ચ માટે માસિક એક સો રૂપિયા પણ આપવાનું ઠર્યું સુંદરજીશેઠ હવે રજવાડી કાકઘી રહેવા લાગ્યા.

માગીઆના મિયાણા મોરબી કાકોરનાં ગામે વૃદ્ધતા હોવાથી, કાકોરે સુંદરજીશેઠને બોલાવ્યા. શેઠે તરત લાખના ખર્ચે સરકારી પલટણ બોલાવી, મિયાણાઓને મહાત કરી માગીઆ મોરબી કાકોરને દ્વાધીન કરાવ્યું. મોરબી કાકોરે આ ખર્ચની રકમ સુંદરજીશેઠ પાસેથી લીધી અને ટંકારિયા પ્રમણું તેમની પાસે ગીરવી મૂક્યું. ઉપરાંત પાંચ ગામે સુંદરજીશેઠને બક્ષીસ આપ્યાં.

પોરબંદરના રાણાનો સુલક તેના પ્રધાન હકીમ પરમાનંદે મિયાણાઓની મદદથી પચાવી પાડેલો ટોચાથી, રાણાએ સુંદરજીશેઠની મદદ માગી સુંદરજીશેઠે કર્નલ વાકરની સહાયથી પોરબંદરનો સુલક રાણાને અપાવ્યો. પણ તે અંગે યજ્ઞેત્ર ખર્ચની રકમ રાણા પાસે ન હોવાથી, તેણે તે રકમ શેઠ પાસેથી લીધી અને તેના બદલામાં પોરબંદરનો વડીવટ આઠ વર્ષની બંધીથી શેઠને સોંપ્યો. શેઠે બાર મહીના ત્યાં રહીને રાજ્યનું કામ યાજે પાડ્યું. પત્રી પોતાના સત્રીજને ત્યાં રાખીને પોતે અન્ય કાર્યોમાં પડેલાયા.

જામનગરના જસાણએ સુંદરજોડેના સાત ઘોડા બગાજાવી લીધી. જોડેના ઘોડા લાવીને જામનગર પર ચડાવ્યો. જસાણ કહેતા હતા, કે “હવેના રંગનાર એ ખત્રા તે શું કરવાનો હતો ?” તેને સુંદરજોડે જણાવ્યું, કે “આ ખત્રીના રંગની છાપ એવી તો મજાનું છે જો, કે જામનગર પહોંચી પહોંચી નથી.” આખરે મોટી લડાઈ થઈ, જસાણ હાર્યા અને દસ લાખ રૂપિયા દંડ ભરવાનો શરતે સુલેહના કરાર થયા. આ રકમ જસાણ પાસે ન હોવાથી, જોડેના અને બાળાના એ બે પ્રગણાં તેણે સુંદરજોડે પાસે ગીરવી મૂકીને રૂપિયા લીધા અને બીજા ચાર ગામ જોડેને ગણીસમાં આપ્યાં.

સુંદરજોડે પુરુષાર્થની પ્રતિભૂતિ સમા હતા. તે સવળા શુદ્ધા માફ કરતા પણ એક આજસ માફ કરતા નહિ. પોતે પણ સતત પુરુષાર્થને પરિણામે હવે કંઈકાધિપતિ બની ચૂક્યા હતા. તેમણે અનેક ધર્મશાળાઓ, મંદિરો અને સદાચરો સ્થાપી તેમાં લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા.

જેટ દ્વારકામાં એમણે મોટો ચત્ર કરીને હજારો વ્રાજાઓ વરણીમાં બેસાડ્યા, ૧૨૫ મણ ધી ચત્રમાં હોયું અને લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા.

કચ્છના મહારાજાશ્રી ભારમહાજીએ પોતાની મદદ માટે સુંદરજોડેને લખ્યું અને સુંદરજોડે બ્રિટિશ લશ્કરની મદદથી મોટી, સુંદર, લખપત, ગદસીસા વગેરે હાથમાંથી નીકળી ગયેલા શહેરો રાજાશ્રીને સ્વાધીન કરાવી દીધાં.

સુંદરજોડે સેંકડો માણસોના સંઘ સાથે બદ્રિનારાયણ, કેદારનાથ, હરદ્વાર વગેરેની યાત્રાઓ કરી, હજારો સાધુ-સંતોને જમાવ્યા, અને લાખો રૂપિયા છૂટે હાથે વાપર્યા.

યાત્રા પુરી કરીને સુંદરજોડે જોડેએ આવ્યા, ત્યારે તેમને અલિનંદન આપતા જામનગરથી રમણજી ભટ્ટ, રાજકોટથી ઠાકોર નભાલોજી, ધોળના ધણી ભૂપતસંગજી, ગોંડલના ઠાકોર સાહેબ, ભાવનગરના વજેસંગજી અને બીજા નાના મોટા મજાને કુલ ૭૨ રાજા અને તાલુકદારો આવ્યા હતા.

સંવત્ ૧૮૬૬ માં કચ્છમાં મોટો દુકાળ પડ્યો, આ સમયે સુંદરજીએ પોતાની અયાગ ઉદારતાથી અનેક ગરીબોને મૃત્યુ-મુખ-માંથી ઉગારી લીધા હતા. દરેક વાચકને દરરોજના સીધા ઉપરાંત એકેક ધાબળો અને એકેક લોટો તેમની રૂઢીમાંથી મળતો.

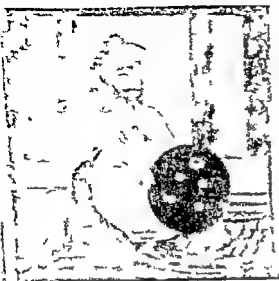
હરદાર પાસે કુંભનો મોટો મેળો દર બાર વર્ષે લરાય છે. ત્યાં લાખો યાત્રાળુઓ એકઠા થાય છે તે તમામને શેઠે ચાર દિવસ સુધી ઉત્તમ પ્રકારનાં લોજનો જમાવ્યાં ઠહેવાય છે કે પાંચ હજાર વર્ષ પર કાંતો ત્યાં પાંડવોએ આવો ભંડારો કર્યો હતો અને કાંતો કચ્છી દાનવીર શેઠ સુંદરજીએ કર્યો.

સુંદરજીએ ગીરનારના હુંગર પર છેક શુરૂ દતાત્રયના શિખર સુધી પાકાં પગથીયાં બાંધાવ્યાં અને દામોદરકુંડની પાળ બાંધાવી ઉપરાંત નારાયણસરોવર, કોટેશ્વર, આસારમાતા, રાણેશ્વર, નાગનીનાથ વગેરે મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો તેમજ રાવળપીર, ધીણાધર પર ધોરમનાથ, કચ્છાણેશ્વર, નીલકંઠમહાદેવ તથા વોધમાં જડેશ્વર મહાદેવ વગેરે અનેક મંદિરો બાંધાવ્યાં.

એ ધર્મપરાયણ, રાજનીતિજ્ઞ અને વ્યાપારકુશળ શેઠ સુંદરજી મોદાગરે સં. ૧૮૭૮ ના ફાગણ વદ ૧૨ ના રોજે બપોરના અગિયાર વાગે દેહ મૂક્યો. એમના મરણ પછી કાઠિયાવાડનાં જે જે ગામો એમની પાસે ગીરવી હતાં તે, અને એમને મળેલાં ઇનામી ગામો, તે તે ગામોના માલીકોએ પાછાં ખેંચી લીધાં અનેક રાજા રજવાડાઓ પરતું લાખો રૂપિયાનું એમનું દેવું આમ રૂપી ગયું.

સુંદરજીએ એક મહાપુરૂષ હતા-લાઘ્યાયાગી પુરૂષ હતા. કમ્પની સરકારના જમણા હાથ જેવા હતા કચ્છકાના અગ્રહણતા દીર્ઘ-કુળશ સમા હતા. એમનાં દીર્ઘ-ધામો. એમનું ઉજ્જવળ નામ સદાસર્વદા અખંડ અને અમર રાખ્યો. એમના વંશને આજપણ કચ્છ-ગુદિયાળીમાં સારી સ્થિતિમાં છે.

મહા ગોશી દેવગીડ પીળા

મહારાગોશી લખપતી

૧૧ દશમીનો દનમાર્ગ

પ્રકરણ ૨૬ મું.

મહારાઓશ્રી ભારમણી (૧૭૫) દેશળ અને
પ્રાગમલ્લ.

(૧)

જગજીવન મહેતા.

રાઓશ્રી રાયધણીના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના પંદર વર્ષના
કુમાર માનસિંહજી ભારમણી નામ ધારણ કરીને ગાદી પર બેઠા.
રાજ્યની સત્તા જમાદાર ફતેહમહમ્મદના મોટા પુત્ર હુસેનમિયાના
હાથમાં હતી.

આ વખતે સરકાર સાથેના કરારોનું પાલન થતું ન હોવાથી,
ક્રમશઃ મેકમર્ડો મોરખીથી લુજ આવ્યો. તેની પાસે હુસેનમિયાંએ
દીલગીરી કર્યાવીને વાગડના લૂટારાઓનો નાશ કરવાનું વચન આપ્યું.
પણ એજ અરસામાં એનો નાનો ભાઈ ઇબ્રાહીમમિયાં એનાથી વિરુદ્ધ
પડ્યો. હુસેનમિયાં લૂટારાના નાશ માટે વાગડમાં ગયો. કેટલાકને
પકડીને સરકારને સ્વાધીન કર્યા અને કેટલાકને નસાડી પણ મૂક્યા.

આગળ જતાં હુસેનમિયાં અને ઇબ્રાહીમમિયાં વચ્ચે એમની
ભાતાની સમજવટથી સમજાવતી ઘડ અને સુંદ્રાવાળો મહમ્મદામિયાં
પણ એમની સાથે આવીને લાખ્યો. સરકાર સાથે સુલેહથી કામ લે-
વાની જગજીવન મહેતાની વલણ ઇબ્રાહીમમિયાંને પસંદ ન હોવાથી,
તેમની વચ્ચે કેટલાક સમયથી ખટરાગ ચાલુ હતો. આ અણબનાવ
વધતો જવાથી, આખરે ઇબ્રાહીમમિયાંએ જગજીવન મહેતાનું ખૂન
કરવાની ફેરફાર કરવા માંડી. પણ મહેતાની આસપાસ અરબ
પહેરગીરો શતદિવસ કિલ્લાની માફક ખડા રહેતા હોવાથી, તે ફાવે
તેમ ન હતું. ઇબ્રાહીમમિયાંએ આખરે અરબ પહેરગીરોને પણ
મોટી મોટી લાલચો આપીને ફેાડ્યા. જગજીવન મહેતાના ઘરની

આસપાસ ઘેરો ઘાલીને ત્યાં તોપો ગોઠવવામાં આવી. મહેતા મીટી ઇબ્રાહીમની મદદથી ત્યાંથી છટકી જઈને જમાદારનાં ખોરડાં તરફ ચાલવા માંડ્યો. પરંતુ પંચહટ્ટી પાસે મહમ્મદ સોતાના ભાઈ બક્ષરમિયાં અને તેના સાથીઓની તત્વારો મહેતા પર તૂટી પડી અને જગજીવન મહેતાનો પણ કડ્ડણ અંત આવ્યો. એજ દિવસે પ્રભાતમાં મહેતાના ભાઈ રામચંદ્રને દરબારમાં સલામે જણી વખતે, શુંગાળાવીને મોંદરી નાખવામાં આવ્યો હતો. મહેતા-કુટુંબની આવી હુદ્દાશાયાતાં તેના ઘરની સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના હાથેજ પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો. મહેતાના ત્રીણ ભાઈ કુબેરજીએ પણ મહેતા-કુટુંબની આવી પાયમાલી કરનાર નરપિશાચો પર ઈશ્વરી ક્રોધ ઉભા રવા જીવતે સમાધિ લીધી.

(૨)

ઇબ્રાહીમમિયાંનો અંત.

જગજીવન મહેતાના ખૂનની ખુશાલીમાં ઇબ્રાહીમમિયાંએ એક મોટી મીજબાની ગોઠવી હતી. તેમાં મહેતાના ખૂનીઓમાંના દરેકને તેના દાર્દના પ્રભાણમાં ગાલ-હુશાલા આદિ ઇનામો આપવામાં આવ્યાં. આ વખતે રાજ્યોશ્રીના અંગરક્ષક મારવાડી સિરખધીઓનો એક મુખી માલમસિંહ પણ ઇનામ લેવા માટે આવ્યો. પરંતુ ઇબ્રાહીમમિયાંએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો અને અપશબ્દો કહીને તેને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી. પેલા મારવાડી સૈન્યના સરદારે તેજ વખતે પોતાની લોકમાંનું ખંજર કાઢી ઇબ્રાહીમમિયાંના પેટમાં પાડે. રાવી દીધું. ભવ્ય પ્રસ્થગર્માં આ લયાનક ઘટનાએ હાહાકાર મચાવી દીધો. “ઇસ હાય દે ઉસ હાય લે” એ સિદ્ધાંત અનુસાર ઇબ્રાહીમમિયાંને તેના દાર્દનો જાદલો તુરતાતુરત મળી ગયો. આ ઘટનાથી હુસેનમિવાંનું મગજ પણ વહેમના ચક્રોએ ચડી ગયું. તેણે ત્રણસો મારવાડીઓને પટ્ટાવીને મારી નાખ્યા અને રાજ્યોશ્રીના અંગરક્ષકો તરીકે આરબોને નીમ્યા.

(૩)

અન્યવસ્થા.

આ અરસામાં કચ્છમાં વળી પાછી અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ. એક તરફથી હુસેનમિયાં ભુજથી છુટો થઈ અંજાર દબાવીને બેસી રહ્યો અને બીજી તરફથી સરકારનો પગપેસારો પણ અવારનવાર ચાલુ રહ્યો. અધુરામાં પુરું વાગડના લૂટારાઓએ કબ્તાન મેકમર્ડોની જ છાવણી લૂટી. આથી રાઓશ્રી સારમણજી વાગડ ઉપર ચડી ગયા અને કમ્પની સરકારને તોઆ પોકરાવનાર ચાંદો અને સરમાણુ નામના મોટા લૂટારાઓનો તેમણે નાશ કીધો. આથી ઠહેવાયું, કે—

દુહો—ભારા ભૂપ ન મારિયે, ચાંદો ને સરમાણુ,

જીવત જો જમરાણુ, ફિરંગી ફરકત નહિ.

નાઓશ્રી સારમણજીએ લૂટારાઓનો નાશ કરેલ, છતાં તેમનો ઉપદ્રવ હજી તદ્દન નાબુદ થયો ન હતો. આથી કર્નૅલ ઇસ્ટ ૪૦૦૦ ની ફ્રાન્ચી કચ્છ પર ચડી આવ્યો. ભુજ સાથે વાટાઘાટ ચલાવવા તેણે અંજારના કારભારી હુસેનમિયાંને અંજારમાં પોતાનું લશ્કરી થાણું શખવા દેવાનું જણાવ્યું. પણ હુસેનમિયાંએ તે વાત કબુલ ન કરતાં કર્નૅલ ઇસ્ટે અંજારનો કિડો તોડવા તોપેના મોરચા માંડ્યા. આખર હુસેનમિયાં તાબે થયો તેણે દરવાજા ખોલી આપ્યા અને અંજાર સરકારને સ્વાધીન કરીને પોતે ભુજ નાસી ગયો. બીજેજ દિવસે કર્નૅલ ઇસ્ટે તૂણાખંદરનો કબજો પણ લઈ લીધો. પાછળથી ફોરી એંશી લાખ સરકારને આપવાનું કરતાં તાત્કાલિક સમાધાની થઈ.

આ મોટી રકમ એકઠી કરવા માટે દીવાનની જરૂર હોતાં રાઓશ્રીએ મેતા કુશળચંદને દીવાનની પાઘડી આપવાનું જણાવ્યું. પરંતુ તે દિવસ ચમઘંટ તથા વ્યતિપાતનો હોવાથી જોષી મહારાજોએ તેને બીજે દિવસે દિવાનની પાઘડી પહેરવાની સલાહ આપી. આ તકનો લાભ લઈને દીવાન થવા માટે લક્ષ્મીદાસ તૈયાર થયો. ઉપરી રકમ એકઠી કરી આપવાની શરતે દિવાનની પાઘડી તેને આપવામાં આવી. લક્ષ્મીદાસે પોતાની કાર્યકુશળતાથી ચોડાજ સમયમાં લગભગ તમામ રકમ એકઠી કરી લીધી અને કસાન મેકમર્ડોને પચાસ લાખ રોકડી, વીસ લાખના હસ્તાવેજ અને દસ લાખ મૂકાણ કરાવી, તેણે દેશના બહેજ લાયાતોને એકઠા કરીને રાજ્યને અતુકુળ એવા ફોલ-

કરારો કરાવી લીધા, કે ખ્રિષ્ટિય સરકારે કચ્છરાજ્ય સાથે મિત્રા-
ચારીનો સંબંધ રાખવો અને રાજ્યની આંતરિક વ્યવસ્થા
(Internal affairs) માં બીજાકુલ હસ્તક્ષેપ કરવો નહિ.

આ અરસામાં રાઓશ્રી એશઆરામમાં પડીને હલકા સોળતી-
ઓની સલાહ પ્રમાણે રાજકાજ ચલાવવા લાગ્યા. ગરામીઆઓ પાસેથી
જાગીરો છીનવી લેવાની યોજના તેઓ ઘડવા લાગ્યા. સાંધાણ અને આ-
ડેસર પર ચડાઇ કરીને તેમણે પોતાની યોજના અમલમાં લાવવાની
શરૂઆત પણ કરી દીધી. આથી ભાયાતો ગુસ્સે થયા અને તેમણે સાડ
સહીઓવાળી એક અરજી કરીને કમ્પની સરકાર પાસેથી રક્ષણ માગ્યું.

અધુરામાં પુરું એજ અરસામાં રાઓશ્રીના પીતરાઇ ભાઇ
લઘુશાનું અબ્દુલકરીમ નામના રાઓશ્રીના એક અરજ અંગરક્ષકે
ખૂન કર્યું. આ ખૂનમાં સરકારને રાઓશ્રીનો હાથ જણાતાં તે વિષે
તેમને લખવામાં આવ્યું. રાઓશ્રી આથી ગુસ્સે થયા અને તેમણે
કમ્પની સરકારના નેટિવ એજન્ટને ભુજમાંથી હાંકી કહાડીને લશ્કરી
તૈયારી કરવા માંડી.

આથી કમ્પાન મેકમર્ડો એકઠમ લશ્કર લઇને ભુજ પર ચઢી
આવ્યો અને રાઓશ્રીને શરણે આવવાનું તેણે ફરમાન કર્યું. રાઓ-
શ્રીએ આ ફરમાનને ગણકાર્યું નહિ તેથી કમ્પાન મેકમર્ડોએ ભુજિયા
પર હુલ્લો કરીને તેનો કબજો લઇ લીધો. આમ થતાં રાઓશ્રી
શરણે થયા. તેમને ચોકીમાં રાખવામાં આવ્યા અને કચ્છની રાજ્ય-
ગાદી પર ઢોને બેસાડવો તેની વાટાઘાટ ચાલવા લાગી. આ વખતે
લક્ષ્મીદાસ કામદારે પોતાની ચાલાકીથી સૌને સમજાવીને ત્રણ વર્ષના
કુમાર દેશળજીને રાજ્યગાદી સોંપવાનો કરાવ કરાવ્યો.

(૪)

લક્ષ્મીદાસ કામદાર.

લક્ષ્મીદાસ કામદારનો જન્મ સંવત્ ૧૮૩૬ ના કાર્તિક વદ ૧૩
ને મંગળવારે લખપતમાં થયેલો હતો. એમના પિતા પ્રથમ કાસદનું
કામ કરતા. પણ પાછળથી જમાદાર ફતેહમહમ્મદે તેમને લશ્કરમાં
મુલ્કદી સૈનિક તરીકે રાખી લીધા. આગળ જતાં લક્ષ્મીદાસ પોતે

પણ જમાદાર કૃતેહમહુમ્મદ પાસે લશ્કરમાં જોડાયા. લશ્કરમાં પગાર સુકાવવા વગેરેનું કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યું. જમાદારના મરણ પર્વત બંને પિતા-પુત્ર એજ લશ્કરી નોકરીમાં રહ્યા હતા.

ત્યારપછી લક્ષ્મીદાસે રાજકાજની બાબતોમાં ધ્યાન દેવા માંડ્યું. એક સાધારણ સ્થાન પરથી તેમણે દીવનગીરી શી રીતે પ્રાપ્ત કરી લીધી એ વાત આગળ કહેવાઈ ગઈ છે. લક્ષ્મીદાસ કામદાર ધર્મ-પરાયણ હતા. સંવત્ ૧૮૭૫ માં જ્યારે કચ્છમાં ભયંકર ભૂકંપ થયો અને હાતરો જગ્યાઓ જમીનદોસ્ત થઈ ગઈ તેમજ હાતરો માણસો નિરાધાર બની ગયા ત્યારે લક્ષ્મીદાસ કામદારે ચાર માસ લગી ગરીબોનું પાલન કર્યું હતું.

સંવત ૧૮૮૬ માં મોરળીના શુભાનર્સિહે લક્ષ્મીદાસ કામદારને ઠાર કરવાની સુક્તિ રચી. કામદારના ઘરની આસપાસ સજા ચોકી-પહોરો રહેતો હોવાથી, તે કાળે કામળો બોલી અંદર ખુફી તજવાર છુપાવી હાથમાં કાગળીઆ લઈ મોરળી રાજ્યનો ખરીતો આપવાને બદલે કામદાર પાસે પહોંચી ગયો અને કામદારને કાગળો આપ્યા. કામદાર કાગળો વાંચવાને નીચા નમ્યા, કે તરતજ પેલાએ કામદારના મસ્તક પર તજવારનો ઘા કર્યો. કામદારના માથામાં ત્રણ ઈંચ ઉંડો જખમ પડ્યો. આ વખતે રૂપો કોઠારી ત્યાં હાજર હોતાં તેણે ખૂનીને પકડી લીધો અને એજન્દીમાં મોકલાવ્યો. આ ખૂનીને તોપને મોઢે બાંધીને ઉડાવી દેવામાં આવ્યો કામદાર આ છત્રચૂ જખમમાંથી ત્રણ મહીને સારા થયા. તે વખતે પણ તેમણે સાડાં દાન-પુણ્ય કરેલું.

શુજામાં જ્યાં પૂર્વેશેઠ રહેતો હતો તે મકાન બોલી જોતાં તેમને નસિતેર લાખ કોરીને એક ઢાટેલો ચડ જણ્યો. તે તેમણે ધર્મનાં કાર્યોમાં વાપરેલો કહેવાય છે.

એક વખત રાજ્યનો એક હાથી તેમના ઘર પાસેથી પસાર થતાં ત્યાંજ પડ્યો અને મરી ગયો. હાથી જ્યાં મરે ત્યાંજ દટાય, એવો નિયમ હોવાથી રાજ્યના માણસો હાથીને દાટવા માટે ખાડો ખોદવાની તજવીજ કરતા હતા. એટલામાં કામદારે હાથીને કપાલી ગાડાંમાં ઉપડાવીને ગામ બહાર દટાવી દીધો. આથી રાજાશ્રીને એટલું તો માહું લાગ્યું, કે પોતાનો કોઈ પણ વંશજ કામદારના ઘર પાસેથી પસાર થાય નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો. જે અદ્યાપિ ચાલુ છે.

લક્ષ્મીદાસ કામદારના જીવનમાં પણ અનેક પલટા આવી ગ-
એલા. સરકાર સાથે મળીને ભુજિયા પર હુમલો લાવનાર પણ
મહેતા લક્ષ્મીદાસ. એક વખત જેને રાઓશ્રી તરફથી લૂટી લેવામાં
આવેલો તે પણ એજ લક્ષ્મીદાસ કામદાર. અને ઉપરે જેણે રાજ્ય-
ભક્તિ સિદ્ધ કરી ખતાવીને રાઓશ્રી ભારમહાજીના બાળકુમાર દેશ-
જીજીને ગાદી અપાવી એ પણ એજ નાગરવીર લક્ષ્મીદાસ. એકંદરે
લક્ષ્મીદાસ કામદાર કચ્છના મહાન સુતસદીઓમાંના એક નીડર,
પ્રભાવશાળી અને પ્રખર સુતસદી હતા.

(૫)

મહારાઓશ્રી દેશજી બીજા (૧૭૬)

અથવા

સુધારાનો પાયો.

મહારાઓશ્રી દેશજી રાજ્યગાદીએ આવ્યા ત્યારે તેમની ઉં-
મર માત્ર અઢી વર્ષની હતી. આથી રાજ્ય-કારભાર ચલાવવા માટે
રીજન્સીની નીમણૂક કરવામાં આવી. રીજન્સીમાં છ મેમ્બરો હતા.
(૧) સુમરીરોહાના જડેજા વિજયરાજજી (૨) નાંચિયાના જડેજા
પૃથ્વીરાજજી (૩) રાજગોર ઓધવજી હરભાઈ (૪) મહેતા લક્ષ્મી-
દાસ વલ્લભજી (૫) ખત્રી રતનજી જેઠાણી (૬) અંગ્રેજ રેસીડન્ટ.

સંવત ૧૮૭૬ ના આસુ સુદ ૨ ના રોજ સરકારે રૂપિયા
૮૮૦૦૦ લાઇને અંબર પ્રગણું મહારાઓશ્રીને સ્વતંત્ર સ્વાધીન કર્યું.
તેમજ ભુજિયો કિલ્લો પણ દરબારશ્રીને સોંપવામાં આવ્યો.

મહારાઓશ્રી દેશજીના અમલ દરમિયાન અવારનવાર મિ-
યાણા આદિ કેટલાક લૂટારાઓનો ઉપદ્રવ હતો. પરંતુ એ ઉપદ્રવ
શમાવી દેવા માટે દર વખતે તાબડતોબ પગલાં લેવાતાં હોવાથી,
દેશને કંઈ ખાસ નુકસાન પહોંચ્યું નહિ.

રાઓશ્રી ભારમહાજી પર સરકાર તરફથી જે સખ્તી રાખવામાં
આવતી હતી, તે પણ આ અરસામાં ધીમેધીમે દૂર થવા પામી
હતી. ત્યારે સુબંધના ગવર્નર જીન માલકમ ભુજમાં આવ્યા, ત્યારે

તેમણે મહારાઓશ્રીને તદ્દન સુકૃત કર્યા. મહારાઓશ્રી દેશજાણનાં લગ્ન વખતે તેમના પર કંથો અંકુશ હતો નહિ.

રાઓશ્રી દેશજાણ ઉંમરે પહોંચતાં તેમણે સાધારણ અંગેજીનું અને ગણિત તથા ભૂગોળ-અંગેજીનું જ્ઞાન પણ મેળવી લીધું. રાઓશ્રીની કુશળતા જોઈને તેમને વીસ વર્ષ પુરાં થવાને બદલે સંવત ૧૮૬૧ ના અશાક સુદ ૨ ના રોજે સ્વતંત્ર અખત્યાર સોંપવામાં આવ્યો.

રાજ્યસત્તા હાથમાં લેતાંજ મહારાઓશ્રી દેશજાણએ કચ્છમાં સુધારા દાખલ કરવાની શરૂઆત કરવા માંડી. કચ્છમાં જાડેજાઓ, અન્ય રાજપૂતો, લેઉઆ કણ્ણીઓ વગેરેમાં દીકરીઓને જન્મતાં વેંતજ દૂધની ઠંડાઇમાં ડુબાવીને દૂધપીટી કરવાનો અર્થાત્ મારી નાખવાનો રિવાજ બહુ લાંબા સમયથી ચાલ્યો આવતો હતો. આ દુષ્ટ ચાલ જોમના વખતમાં દૂર કરવામાં આવ્યો. આ વખતે કેટલાક જોડેજાઓએ એવી દલીલ કરી, કે તેમની પાસે કુંવરીઓને પરણાવવાની રકમ ન હોવાથી આમ કરવું પડે છે. આ કારણ ધ્યાનમાં લઈને નબળી સ્થિતિના જોડેજાઓને દીકરી પરણાવતી વખતે કોરી ૪૦૦ ની મદદ આપવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. જોડેજાઓમાં સંતાનોનાં જન્મ-મરણની નોંધ રાખવા માટે ખાસ મહેતા નીમવામાં આવ્યા. તે ખાઈઓના મહેતાને નામે આજખાય છે.

મહારાઓશ્રીના સમયમાં એક ઇસ્પિતાલ અને એક સ્કૂલની સ્થાપના કરવાની શરૂઆત થઈ. ઉપરાંત ગુલામોનો વેપાર અટકાવવામાં આવ્યો. પતિના મરણ પછી કેટલીક વાર તેની સ્ત્રીને બગાટકારે સતિ બનાવીને ચિત્તા પર ચડાવી જીવતે સજાગાવી દેવામાં આવતી હતી, તે ચાલ પણ સદંતર કાઢી નાખવામાં આવ્યો. તે સિવાય ત્રાગાં તથા જીવતે સમાધિ લેવાનો રિવાજ પણ તદ્દન નાબૂદ કરવામાં આવ્યો.

સને ૧૮૫૭ ના બળવો ફાટી નીકળ્યો, ત્યારે તેનો ચેપ કચ્છને પણ લાગ્યો હતો. કચ્છની સરકારી પતટલે પણ કચ્છમાં સરકાર વિરૂદ્ધ બળવો જગાડી દીધો હતો. આ વખતે કચ્છમાં પોલીટિકલ એજન્ટ તરીકે એચ ડગ્લસ ટ્રિવેલિયન હતો. બળવાએ આખા હિંદુસ્તાનમાં ત્રાસ મચાવી દીધો હોવાથી, પોલીટિકલ એજન્ટ પણ ગભરાયો અને પોતાનો જીવ બચાવવા દરબારગઢમાં મહારાઓશ્રીને

આશ્રયે આવી રહ્યો એ દિવસે ભુજનાં નાકાં પણ બંધ રાખવામાં આવ્યાં હતાં પરંતુ થોડાજ સમયમાં પાછી શાન્તિ થઈ જવાથી સૈા નિશ્ચિંત થયા.

મહારાજાશ્રી દેશભ્રમણને બે કુંવર અને એક કુંવરી હતાં. પાટવી કુમાર રવાણ ઉદ્દે બાહુમા હતા. અને કુટાયા હમીરજી હતા. મહારાજાશ્રીની પ્રીતિ હમીરજી ઉપર વધારે હોવાથી, તેઓ રાજ્યગાદી હમીરજીને આપવા ઇચ્છતા હતા આ વાતની પાટવી કુમાર રવાણ ઉદ્દે પ્રાગમણજીને જાણ થતાં તે રીસાધને મુંદ્રા જતા રહ્યા.

મહારાજાશ્રીએ નાના કુમાર હમીરજીને રાજ્યગાદી આપવાની પોતાની ઇચ્છા સરકારમાં જાહેર કરતાં ત્યાંથી જવાબ મળ્યો, કે જો વસ્તી એ વાતનો સ્વીકાર કરવાને તૈયાર હોય, તો બીજી કશી હરકત નથી. આ ઉપરથી મહારાજાશ્રીએ ઇચ્છના મહાજનને બોલાવીને તેમની પાસે પોતાની ઇચ્છા જાહેર કરી પરંતુ દરબારની શેઠમાં તણાઈને ખરા હક્કદારનો હક્ક કુમાવી દેવાનું મહાજનને ચોગ્ય ન જણાતાં મહાજન આ કાર્યમાં પોતાની સંમતિ આપી નહિ આથી મહારાજાશ્રી પ્રથમ તો કોઈ ભરાયા, પણ પાછળથી દિવાન બિહારીલાલને મોકલીને પાટવીકુમાર પ્રાગમણજીને મુંદ્રાથી મનાવીને બોલાવી લીધા.

મહારાજાશ્રી પ્રથમ કોડાય અને તંત્રી આસપાસનાં ગામો કુમારશ્રી હમીરજીને આપવા ઇચ્છતા હતા આ કારણથી તેમણે કોડાયને ફરતો ગઢ બધાવવાની શરૂઆત પણ કરી લીધી હતી x પણ પાછળથી રાજ્યના અન્ય કર્મચારીઓ વિરુદ્ધ પડવાથી, તેમણે એ વિચાર પણ માડી વાળ્યો અને કુમારશ્રી હમીરજીને તેના પ્રગણું આપ્યું. કહેવાય છે, કે મહારાજાશ્રીએ હમીરજીને ખાનગી રીતે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપેલું હતું.

છેલ્લા કેટલાક સમયથી મહારાજાશ્રીની ગરદનમાં દુષ્ટ રોગે દેખાવ લીધો હતો. આ રોગ એકાએક ઉધડો કરી આવતાં સવત ૧૯૧૭ ના શ્રાવણ શુક્ર ૯ ને શુક્રવારે મહારાજાશ્રી દેવલોક પામ્યા.

x કોડાયમાં જ્યાં ગઢ બધાવવામાં આવેલો તે કિલ્લો આજ પણ ગરવાળું કિલ્લું કહેવાય છે.

हेगग परभेशग

जभाहार हेले भडभड

મહારાજાની પ્રાગમ ૧૩૭ ખીમ

મહારાજ કુમાની મનુબા સારંગ

(૬)

મહારાઓશ્રી પ્રાગમહૃદય. (૧૭૭)

અથવા

શાન્તિ અને સમાધાની.

મહારાઓશ્રી દેશજીના સ્વર્ગવાસ પછી પાટવીકુમાર રવાજ ઉર્ફે બાહુલા, પ્રાગમહૃદય નામ ધારણ કરીને સંવત્ ૧૯૧૭ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૧ ને શનિવારે બાવીસ વર્ષની ઉંમરે તખ્તનશીન થયા.

રાજ્યની લગામ હાથમાં આવતાંજ મહારાઓશ્રી પ્રાગમહૃદયે પ્રજાને સુખ અને શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય, એવા ઇલાજ લેવા માંડ્યા. એમના સતત પ્રયત્નોથી ચારે તરફ અશાન્તિ અને અવ્યવસ્થાનો અંત આવ્યો અને સર્વત્ર શાન્તિ અને સમાધાનીનું સ્થાપન થયું.

મહારાઓશ્રીએ ઇન્સાફ ખાતામાં તેમજ રેવીન્યુ ખાતામાં અનેક સુધારાઓ કરવા માંડ્યા. મોટાં મોટાં શહેરોમાં અદાલતોની સ્થાપના કરવામાં આવી. સ્વામી આનંદાશ્રમ નામના એક મહા સુતસહી અને અનુભવી ખંગાળી સંન્યાસી મારફત કાયદાઓ બંધાવવામાં આવ્યા. વહીવટદારો નીમવામાં આવ્યા. પોલીસખાતું નવા ધોરણ પ્રમાણે સ્થાપવામાં આવ્યું. તેમજ કેળવણી અને આરોગ્ય-ખાતાને પણ સાફ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું.

મહારાઓશ્રીને જાહેર ખાંધકામોનો અત્યંત શોખ હતો. એમણે પ્રથમ ચાડવા કુંગરમાં પોતાના નામપરથી પ્રાગસર તળાવ ખાંધ્યું. ઉપરાંત શરદભાગ, અધિશાળા, ગજશાળા, નવી જેલ, મહા-દેવના નાકાની ખાંધણી ઇલાહિ ખાંધકામો સુધરેલી ઢબ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યા. એ ઉપરાંત પ્રાગમહેલ નામક સુંદર રાજમહેલ છેક ઇટાલીથી કારીગરો બોલાવીને વીસલાખ રૂપિયાના ખર્ચે તૈયાર કર્યું.

સરકારે મહારાવશ્રીને “નાઇટ બ્રાન્ડ કમાન્ડર ઓવ ધ સ્ટાર ઓવ ઇન્ડિયા” નો માનવંતો ખિતાબ ઇનાયત કર્યો.

સંવત્ ૧૯૨૭ માં મહારાણી વિક્ટોરિયાના શાહજાદા ડયુક ઓવ એડિન્બરોની સુબંધ ખાતે સુસાક્ષત લીધા પછી એ પ્રસંગની યાદગીરીમાં મહારાવશ્રીએ હાલવાળ રૂપિયાના મોટા ખર્ચે ઓલ્ફ્રેડ

હાઈસ્કૂલની સ્થાપના કરી અને શાહજાદા પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સની મુલાકાતના સ્મરણમાં માંડવીનો કુરદો મોટા ખર્ચે બંધાવવાની શરૂઆત કરી.

મહારાઓથીએ સાદાઈ, વિદ્વત્તા, શાન્તિપ્રિયતા આદિ અનેક સફળતાને લઈને પ્રજાની અયાગ પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી. પ્રાતઃસ્મરણીય પ્રજાવત્સલ મહારાઓથી પ્રાગમણે સંવત્ ૧૯૩૨ ના પોષ શુદ્ધ ૫ ને શનિવારે સવારે આઠ વાગે પરમધામ પામ્યા. મહારાઓથીના સ્વર્ગવાસથી તેમની તમામ રૈયત ઠકળી ઊઠી.

કચ્છની રાજ્યગાદી પર હાલમાં વિદ્યમાન મહારાજા ધિરાજ

મિર્જા મહારાઓથી ૭ જોગારજી (૧૭૮) સવાઈ

બહાદુર જી. સી. આઈ. ઈ., જી. સી.

એસ. આઈ. બિરાજમાન

છે.

નામદાર મહારાઓથીને બે કુમાર છે. યુવરાજ કુમારથી માધુલા

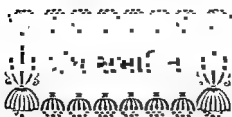
સાહેબ, ઉર્ફે વિજયરાજજી સાહેબ બહાદુર છે. દ્વાયા

કુમારથી મનુષા સાહેબ, ઉર્ફે ગાંડજી સાહેબ છે.

નામદાર માધુલા સાહેબના યુવરાજ કુમારથી

મેઘરાજજી સાહેબ ઉર્ફે મદનસિંહજી

સાહેબ બહાદુર છે.

કચ્છના રાજવંશની વંશાવલી (પૃથક અને ભાટ લોકના મત પ્રમાણે).

૧ શ્રી આદિનારાયણ

૨ નારાયણના નાલિકમલથી પ્રસા

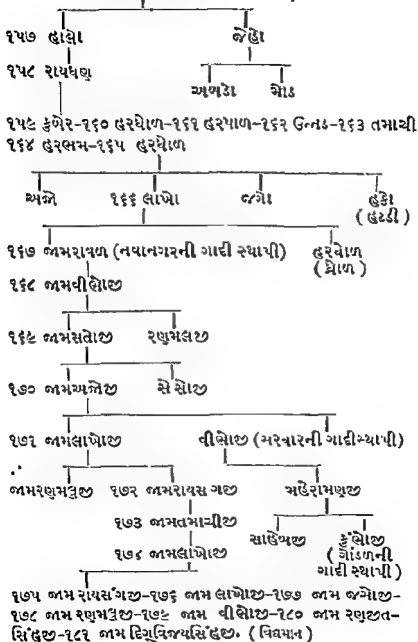
મરીથી	૩ આદિ	અગિયાર	પેલસત	કપુ	ભૈરવ	વસિષ્ઠ	પૈલસ	દશ	મારક
૪ મન્દમા—૫	ભૈરવ—૬—	પુરુરવા—૭	આયુ—૮	નહિય—૯	જયધૃતિ—૧૦	યદુ—૧૧	કૃપા—૧૨	નન્દિતમાન	
૧૨ વિદલ—૧૩	પુરુરવા—૧૪	પુરુરવા—૧૫	પુરુરવા—૧૬	પુરુરવા—૧૭	પુરુરવા—૧૮	પુરુરવા—૧૯	પુરુરવા—૨૦	પુરુરવા—૨૧	પુરુરવા—૨૨
૨૩ કથ—૨૪	કૈલી—૨૫	કૈલી—૨૬	કૈલી—૨૭	કૈલી—૨૮	કૈલી—૨૯	કૈલી—૩૦	કૈલી—૩૧	કૈલી—૩૨	કૈલી—૩૩
૩૪ આયુ—૩૫	પુરુરવા—૩૬	પુરુરવા—૩૭	પુરુરવા—૩૮	પુરુરવા—૩૯	પુરુરવા—૪૦	પુરુરવા—૪૧	પુરુરવા—૪૨	પુરુરવા—૪૩	પુરુરવા—૪૪
૪૫ આયુ—૪૬	પુરુરવા—૪૭	પુરુરવા—૪૮	પુરુરવા—૪૯	પુરુરવા—૫૦	પુરુરવા—૫૧	પુરુરવા—૫૨	પુરુરવા—૫૩	પુરુરવા—૫૪	પુરુરવા—૫૫
૫૬ આયુ—૫૭	પુરુરવા—૫૮	પુરુરવા—૫૯	પુરુરવા—૬૦	પુરુરવા—૬૧	પુરુરવા—૬૨	પુરુરવા—૬૩	પુરુરવા—૬૪	પુરુરવા—૬૫	પુરુરવા—૬૬
૬૭ આયુ—૬૮	પુરુરવા—૬૯	પુરુરવા—૭૦	પુરુરવા—૭૧	પુરુરવા—૭૨	પુરુરવા—૭૩	પુરુરવા—૭૪	પુરુરવા—૭૫	પુરુરવા—૭૬	પુરુરવા—૭૭
૭૮ આયુ—૭૯	પુરુરવા—૮૦	પુરુરવા—૮૧	પુરુરવા—૮૨	પુરુરવા—૮૩	પુરુરવા—૮૪	પુરુરવા—૮૫	પુરુરવા—૮૬	પુરુરવા—૮૭	પુરુરવા—૮૮
૮૯ આયુ—૯૦	પુરુરવા—૯૧	પુરુરવા—૯૨	પુરુરવા—૯૩	પુરુરવા—૯૪	પુરુરવા—૯૫	પુરુરવા—૯૬	પુરુરવા—૯૭	પુરુરવા—૯૮	પુરુરવા—૯૯
૯૦ આયુ—૯૧	પુરુરવા—૯૨	પુરુરવા—૯૩	પુરુરવા—૯૪	પુરુરવા—૯૫	પુરુરવા—૯૬	પુરુરવા—૯૭	પુરુરવા—૯૮	પુરુરવા—૯૯	પુરુરવા—૧૦૦

૫૭ સતાનીક—૫૮ સતવીર્ય—૧૯ સેરસેન—૬૦ સૈયસિદ્ધ—૬૧ મહીપાલ—૬૨ ગંગાદાસ—૬૩ ગાવિન્દસિદ્ધ
 ૬૦ શોભ—૬૮ હરિરાજ—૬૮ જોગાર—૬૭ વિદ્યનસાહ—૬૬ સતનિજય—૬૫ શાલિવાહન—૬૪ સૈયસિદ્ધ
 ૭૧ ભીમ—૭૨ ભોજ—૭૩ રોજમાલિક—૭૪ મહીપાળ—૭૫ મેઘળ—૭૬ મૂળરાય—૭૭ મહીપાળ
 ૮૪ પેલરાજ—૮૩ વિદ્યનસાહ—૮૨ દુર્ગાખ્ય—૮૧ ચૂડચન્દ—૮૦ દેવેન્દ—૭૯ બ્રુજ—૭૮ સલાહત
 ૮૫ શયો—૮૬ ગાવિન્દસિદ્ધ—૮૭ આનન્દ—૮૮ ચામુંડ—૮૯ સર્વલલ—૯૦ દુર્ગાખ્ય—૯૧ શાલિવાહન
 ૯૮ વિક્રમાત—૯૭ જગદેવ—૯૬ દયાપાળ—૯૫ દેવરથ—૯૪ જોગાર—૯૩ મહીપાળ—૯૨ વિક્રમભોજ
 ૯૯ અન્નપાળ—૧૦૦ ભોજરાજ—૧૦૧ ધર્મદેવ—૧૦૨ અંબરીપ—૧૦૩ વિશ્વનર્મ—૧૦૪ હિરસેન—૧૦૫ બલકર્ણ
 ૧૧૨ પ્રતાપ—૧૧૧ રક્ષરાખ—૧૧૦ ભૂદી—૧૦૯ સાંબ—૧૦૮ જયસિંહ—૧૦૭ અનિરુદ્ધ—૧૦૬ સહસ્રપાલ
 ૧૧૩ ગર્વગાડ—૧૧૪ ભાલે—૧૧૫ મૂલરાજ—૧૧૬ દેવરાજ—૧૧૭ કલ્યાણ—૧૧૮ જગમાલ—૧૧૯ ભીમ
 ૧૨૬ માનસિંહ—૧૨૫ ભગવતસિંહ—૧૨૪ સરદારસિંહ—૧૨૩ ચંદ્રસેન—૧૨૨ અર્જુન—૧૨૧ પ્રાથિરાજ—૧૨૦ સિંધામલ
 ૧૨૭ રાયસિંહ—૧૨૮ આસકર્ણ—૧૨૯ સામળસિંહ—૧૩૦ ગજસિંહ—૧૩૧ સેરસિંહ—૧૩૨ દેવીસિંહ
 (જુઓ મિથપતિ દેવન્દ્ર પૃષ્ઠ ૬)

૧૩૫ દેવન્દ્ર—૧૩૪ વિક્રમસેન—૧૩૩ સેરસેન

નવાનગર તથા ઓખામંડળની શાખા.

ଜାମ ଗଜପୁର (ପଂ. ନାଂ. ୧୫୬)

મોરબીની શાખા.

તેજમાલજી ૧૭૨ અસિયોજી
 ૧૭૨ રવોજી
 ૧૭૩ પાદજી
 ૧૭૪ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૭૫ પૃથ્વીરાજજી
 ૧૭૬ રવોજી
 ૧૭૭ વાદજી
 ૧૭૮ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૭૯ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૦ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૧ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૨ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૩ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૪ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૫ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૬ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૭ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૮ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૮૯ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૦ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૧ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૨ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૩ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૪ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૫ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૬ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૭ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૮ લખધીરજી (નિવાન)
 ૧૯૯ લખધીરજી (નિવાન)
 ૨૦૦ લખધીરજી (નિવાન)

अनुवि

अनुवि

કારાણી કાવ્ય-કુંજ

માંની

એક કાવ્ય-પ્રસાદી.

ભુજિયો.

કચ્છી સંગર.

કવિ—

ભુજિયા કિહા ભુજા! કાછના સણગાર!
ઉભો ઐયે આકાસમેં, સૂરેજ સરદાર!
જેગીફા! તો તે ઉમા, જુગે-જુગેજા ઝાફ,
કચ્છજો કીર્તિ-ધંભા છું, તો તે મિડે મધાર,
અથ જોધા જુધાર!

અજ ઝાંખો ભાંધેયે કોં લલા? ૧

ભુજિયો—

ઝાંખો ભાંધેયાં ન ત લલા, જોર જમૂકાં કોં?
ચિત્તડે મેં જુજડેં પિઠા, ધોંગાણેજા કોં,
કંઠ ધા'ના હિન કોખે, સૂરા કેસર-સોં,
અજ રડેતિયું રિહિયું, ને બકરિયું જુઆફી,
ઉભો ન્યારિયાં કોં,

રણ-કોડીલા કિત વેઆ? ૨

રણ-કોડીલા કિત વેઆ, જોરાતા જુઆણ,
તરારિયે જે લેજા અખિયે મિજા ઝેંધાણ,
મિડે વતનતા મરી ફિજણ, અખડ જેણ આણ,
રમખાણેજા રમંજા, પલપલમેં પરિયાણ,
ધોગા ધનૂસ-માણ,

ધમજળ્યા અજ ધૂડમેં... .. ૩

ધખજીયા અજ ધૂંધે, રણ-સૂરેના સ્વાગ,
સિંધુડા સાણાધુ, રણ-કંઠેના રાગ,
અભિયે આંસુડા અચે, અંગ ઝલેતી આગ,
સૂરા સાવજડા જિહાં, મુઢેઆ ડિયે ન માગ,
ઉઠાં ઉઠાએ કાગ,

કારા ને 'કા-કા' કંધા... ... ૪

કારા ને 'કા-કા' કંધા, કાગ કરીં કરરાઠ,
ગજે બેઆ 'ધૂ-ધૂ' કંધા, ધુવડેના ધૂધાઠ,
ભેરવડું ભેંકાર ને, હોતેના હુંકાર,
સહું કહેતા સિયાદિયા, વનરાજેના વાઠ,
અંતરમે ઊચાર,

કેક અચે ન કે વિઝે... ... ૫

કેક અચે ઊચાર હી, કંડા ધર નિકરેઆ,
કે કે દિન ધરતી મથે, ધાર ધોંસ યેઆ,
જંઘાડું જોરાતિયું, નારો નાક કેઆ,
ધાર ગણાલા રાત-ડોં, ધારે ગજ યેઆ,
ખાંડે ખેસ કેઆ,

જુદિયે યા તે જારકા... ... ૬

જુદિયે યા તે જારકા, પણ અધ્યા ન રેં જંઘાર,
ખડકે ને ખણુણાઠ ના, રણકેં જિત રણકાર,
કાતિલ ઉડેં કટારિયું, બ્યા લાલા ભેંકાર,
કનેં મિંભરા યા કહેં, અજ પણ ઊ ભણુકાર,
ભમમતે જમકાર,

રણ-જોગીડેના દિહાં... ... ૭

રણ-જોગીડેના દિહાં, જંગી જામ્યા જંગ,
કેસર-રંગયું કંડનિયું, કેસર-રજેઆ અંગ,
કેસરિયા રણ-કેસરી, કેસર-વરણે રંગ,
રણ-રતડેને રંગમે, રંગજે લેંના અંગ,
અદિયલવા અણુભંગ,

કંક વગાને કેસમે... ... ૮

ડંકા દેસ-વિદેસમેં, વંકા વગા હંમેસ,
વંકા થનગન ઘોડલા, વંકા જોળ વેસ,
કનતે વંકા કાતરા, કંધતે વંકા કેસ,
કેડ કટારિયું વંકડયું, વંકા વીર વિસેસ,
ઉર વંકા અદેસ,

રણ-ખેલણ જે રંગભા... ... ૯

રણ-ખેલણ જે રંગભા, જોજો તનમેં તાન,
સિંધૂડે જો સડ મુણી, મુડસ થિયેં મસ્તાન,
રતણ રેલમછેલમેં, જોગીડા શુસ્તાન,
મોંઢળા-ખંધેં હથડેં, કૈક કનૈયા કાન,
જૂંઝયાતે જીવાન,
મથા મંદે મેધાનમેં... ... ૧૦

મથા મંદે મેધાનમેં, ધડ તે ઠેંકયા ધાર,
કોળણાં ઊ કિતવેઆ, જાડેજા જૂંઝાર !
હોધી-હાલા હેંમથુ, પાડ સમા પડેઆર,
મંધાનેંજા મોંવડી, મુડસ મિયાણાં સાર,
તિન ડીંછ તદ્દાર,
તનમેં તી તાણ થિયે... ... ૧૧

તનમેં તા તાળ થિયેં, ઊ અસલી અનવર,
ધોંગાણેંજા ધાં મુણી, ઉડંધા અચેં અધર,
ઘોડી ધોંગિસેં જામેં, કોડેં કસે કમર,
સંસલા પણ હિત ધાનસેં, લડંધેં ખણેં ન લર,
સનાંચ લને સખર,
હિન ધોંગી ધરતી મથે... ... ૧૨

હિન ધોંગી ધરતી સંધો, ઝંઝા પસી પ્રતાપ,
કોટ કેઆં હી કોડસેં, અણત આપોઆપ,
અજ ખિરી ખદર થો, કુંગરેં તેં થો કાપ,
હિંકડયું હિયેમેં હોરિયું, ઝંડયું લગ્યું અમાપ,
જઈયું વરાડું આપ,
કૈક પડિયું ઝેં પેદમેં... ... ૧૩

દેકે પડ્યું એ પેઢમે, કહ્યું દિડાં ખણી !
 મુકસેંછ મુકસામ વધ, મૂરેં સોત તણી,
 નિકરી વ્યા લી નાંગડા, જેકે મથે મણી,
 અજ મુરેંત્યુ સંધિરિયું, વડા વર ખણી,
 ધોંગાણેના ધણી,

ઉગી ઉલીવ્યા ઓયધા... ... ૧૪

ઉગી ઉલીવ્યા ઓયધા, અલગ નખતર ઇં,
 કચમે કારી રાતડી અધાર મેરાણી,
 રણ-હજાર રમીવેઆ, કચળા ઠેસર-મોં,
 મૂર-લકા-દાતાર પણ, મેપટ રેઆ મુર્મો,
 કારણ 'કારાણી !'

ઝાંખપ આવધ જાનમે ૧૫

Uday Singh

૧

અગાઉથી ગ્રાહક થઈ આ અંથને આશ્રય આપનાર ગૃહસ્થોની શુભ નામાવલી.

ક્રમ.	નામ.	સ્થાન.
૫૧	શ્રીમાન્ શેઠ દેવશી વિજયાળ	ગોટા આસંખિયા.
૫૦	એક સદ્ગૃહસ્થ	કચ્છ-માંડવી.
૨૦	શ્રીમાન્ શેઠ પુરુષોત્તમ લાલુની કું	સુબંધ.
૨૦	શ્રીમાન્ ડૉક્ટર ભદ્રવલ્લ હંસરાય	"
૨૦	શ્રીમાન્ શેઠ ચરણ વલ્લભદાસ	"
૨૦	" વેલ્લ લખમશી નપુ	"
૨૦	" પ્રાગલ્લ દયાળ હરિયાણી	"
૨૦	" બેઠાભાઈ ભુલચંદ એન્ડ સન્ડ	"
૨૦	" વલ્લભદાસ કરશનદાસ નાથા	"
૨૦	" લાલલ્લ ડુંગરશી ગાંગલ્લ હરતે	
	ગોરધનદાસ ભદ્રવલ્લ	"
૧૧	" ડી. ડી. શેઠીયા અને એસ. ડી. શેઠીયા	"
૧૦	શ્રી સાધનાશ્રમ	કચ્છ-ગિહડા.
૧૦	શ્રીમાન્ શેઠ દેશવલ્લ દામલ્લ	સુબંધ.
૧૦	" મિહુભાઈ દેવલ્લ	"
૧૦	" લાલલ્લ ઠાકરશીની કું	"
૧૦	" શા. ટાકરશી સુબલ્લ	"
૧૦	" ઠા. વીરલ્લ રતનશી	"
૧૦	" એ. બી. ગૌધર દાર-એ-સલામ	આફ્રિકા.
૮	" ઠા. દામોદર આણંદલ્લ	સુબંધ.
૫	" શા. ખીમલ્લ માંડલુ ભુવપારિયા	"
૫	" અમૃતલાલભાઈ એઆ	"
૫	" ઠા. વલ્લભલ્લ રાગલ્લ	"
૫	" માધવલાલ મહેનલ્લ ભટ્ટ	"

(૧૨)

પ્રત.	નામ.	ગ્રામ.
૨	શ્રીમાન્ હસન ધંધાદીમ	મુયરી.
૨	શ્રીમાન્ વદીલ પ્રેમજી રાઘવજી	ભુજ.
૨	” ગોપાલજી ઉમરશી	”
૨	” ધંધરલાલ રતનલાલ	”
૨	” નોતમલાલ અમૃતલાલ	”
૨	” વૃજલાલ હરિલાલ	”
૨	” તુલશીદાસ મુળજી ચેઠ	”
૨	રા. બ. જગમલ રાજભાર્ગ	નાગોર.
૨	રા. રા. હેતુભા રવાજી દેવજીદાર સાહેબ	અંબાર.
૨	શ્રીમાન્ ચેઠ નથુ મનજી	કુંભારિયા.
૨	” પ્રેમજી મેધજી	”
૨	શ્રીમાન્ ઠાકોર સાહેબ આંદાજી	ટોટડી.
૧	બા માશી સુંદરબા સાહેબ	વઠવાણ.
૧	અંબ સોં બાશી આનંદકુંવરબા સાહેબ	”
	ગણાદવાળા	”
૧	અંબ સોં બાશી હસેન્દ્રકુંવરબા સાહેબ	”
	ઊટા ઉદેપુરવાળા	”
૧	શ્રીમાન્ કચ્છનદાસ હીરજી પુલ્લુઆણી	સુબધ.
૧	” રતનશી ખેરાજ	”
૧	” ઠાકરશી નરશી	”
૧	” ભીમજી રતનશી રૂપારેલ	”
૧	” દેવજી રતનશી	”
૧	” શિવજી કુંવરજી	”
૧	” ગંગારામ વડલજી	”
૧	” આધવજી વીરજી	”
૧	” વલ્લભદાસ ભીમજી	”
૧	” પ્રધાન પ્રાગજી ઠાકર	”
૧	” દયારામ વાઘજી	”

પ્રવ.	નામ	ગ્રામ.
૧	શ્રીમાન નારાયણ પારખ્યા	મુંબઈ.
૧	” કેશવજી જેરામ	”
૧	” પુરુષોત્તમ ચતુર્જી	”
૧	” શિવદાસ ચાંપસિંહ ઠક્કર	”
૧	” ગોવિંદજી હરિદાસ	”
૧	” વલ્લભદાસ રામદાસ	”
૧	” કેશવજી નથુ સેતર જે. પી.	”
૧	” શિવજી ધાર્યા	”
૧	” મયુરાદાસ વીરજી	”
૧	” જોશી નરસેરામ ખીમજી કચ્છ તેરાવાળા	”
૧	” ધરમશી ભવાનજી	”
૧	” હલ્યાજી માવજી	”
૧	” જાદવજી પ્રેમજી ચંદે	”
૧	” મુળજી રાધવજી	”
૧	” કારાભાઈ રામજી	”
૧	” ચતુર્જી જાદવજી	ચાલીસગામ.
૧	” કરસનદાસ જેઠાભાઈ વેલજી	મુંબઈ.
૧	” વિસનજી કાનજી શરાફ	”
૧	” ગાંગજી કાનજી ચંદન	”
૧	ભાટિયા બાળરક્ષક વિદ્યાલય	”
૧	શ્રીમાન ડૉક્ટર હરિલાલ દામોદર મહેતા	કચ્છ-માંડવી.
૧	” ” વિશનજી શિવજી શાહ	”
૧	” ” ઇશ્વરલાલ વેજનાથ ઝોઝા	”
૧	શ્રી કરનાર લાચણેરી	”
૧	શ્રીમાન ચેઠ કેશવજી ડુંગરશી	”
૧	” જેઠાભાઈ નાનજી	”
૧	” હંસરાજ લાલજી	”
૧	” નેણશી ખીમજી	”

પ્રત.	નામ.	ગ્રામ.
૫	શ્રીમાન શેઠ ઠા. નેણુશી તેજપાળ	મુંબઈ.
૫	" ઠા. વીરજી પેરાજી	"
૫	" ઠા. ડોસા હરજી	"
૫	" ઠા. ત્રીકમદાસ રતનશી પુંજી	"
૫	" શા. રવજી નેણુશી	"
૫	" શા. ખીમજી તેજી કાંઈયાં	"
૫	" ઠા. લક્ષ્મીદાસ રવજી તેરશી	"
૫	" શા. દેવજી ધારશી	"
૫	" ઠા. ખેરાજી ઓધવજી	"
૫	" ઠા. મૂળરાજ કરસનદાસ	"
૫	" શુભામહુસેન સોનાવાલા	"
૫	શ્રીમાન ઠાકોર સાહેબ ગજસિંહજી	લાકડિયા.
૫	" કલ્યાણજી ધનજીની કુંડાં	માંડવી
૫	" શા. રામજી રણુશી	રામાણી.
૫	રા. રા. પ્રભાચંદર માવજી ફેજદાર સાહેબ	મુંદ્રા.
૫	શ્રીમાન શેઠ ઠા. ઇબજી શિવજી	"
૫	" ખોળા મુરાજીભાઈ દાતુ	"
૫	" શા. લખાભાઈ શુભપત	નાનીખાખર.
૫	" શા. રવજી સોજપાળ કુંડાં	લાયજી મોટા.
૫	" સ્વામિ શુકરાજદાસજી	ભુજ.
૫	" વડીલ કુંવરજી વિ. હરિરામ	"
૫	" મીત્રી ગલભાઈ નારાયણ ^૧ કુંભારિયાવાળા અંબર.	
૫	" મીત્રી હરજી ગંગદાસ	કુંભારિયા.
૫	" મીત્રી હવરામ માંડણ	અંબર.
૪	" ઠા. ભવાનજી નારાયણ	ભુજ.
૪	" શા. મોનજી ધારશી	નવીનાળ.
૪	" ઠા. કાનજી દારકાદાસ મટાણી	મુંબઈ.
૩	" ઠા. ખીમજી સામજી પોપટ	"

પ્રત.	નામ.	ગામ.
૩	શ્રીમાન્ ઠા. પુરુષોત્તમ ધનજી	માંડવી-કચ્છ.
૩	" કુંવરજીભાઈ આણુંદા	સીંતુઆ.
૩	" કરસનજી જેઠાભાઈ	"
૨	" ઠા. રણછોડદાસ જેરામ	મુંબઈ.
૨	" ઠા. ગોરધનદાસ જેતશી	"
૨	" ઠા. કરસનદાસ રણછોડદાસ	"
૨	" ઠા. લીમજી રામદાસ	"
૨	" ઠા. રણછોડદાસ શામજી કોટક	"
૨	" ઠા. રણછોડદાસ વેલજી	"
૨	" ઠા. જમનાદાસ મેલજી વદલદાસ	"
૨	" રાઘવજી રામજી	સુલુંદે.
૨	" દામજી શિવજી	મુંબઈ.
૨	" શા. નાગજી અમરશી	કચ્છ-માંડવી.
૨	" શા. પ્રાણુલાલ જેતશી	"
૨	" ઠા. હરિરામ કરચન	"
૨	શેઠ ગો. તે. હાઈસ્કુલ	"
૨	" ગોકળદાસ ખીમજી	કચ્છ-માંડવી.
૨	રા. રા. સવાઈલાલભાઈ ડી. રાણા ન્યાયાધીશસા.	સુલુંદા.
૨	શ્રીમાન્ રતનસિંહે લાલજી વઢીલ	"
૨	" રામદાસ જેઠાભાઈ વેદાંત	લાયન્ડ મોટા.
૨	" જેઠા કુરખાળ	"
૨	" કદયાણજી માવજી	ખિરકા.
૨	" ડોક્ટર નરવજી ખીમજી ચોથાણી	"
૨	" કરસનદાસ લક્ષ્મીદાસ લીમાણી	કચ્છ-માંડવી.
૨	" લાલજી માલશી પટેલ	નાના લાડિયા.
૨	" શિવજી જેઠા હરિયાણી	સુલુંદિયાળી.
૨	" લાણુજી કરચનદાસ ચૌદાગર	"
૨	" ઓસમાણુ હાજી અજુલા	કોઠારા.

પ્રત.	નામ.	ગામ.
૨	શ્રીમાન્ હસન ઇબ્રાહીમ	મુથરી.
૨	શ્રીમાન્ વદીલ પ્રેમજી રાઘવજી	ભુજ.
૨	" ગોપાલજી ઉમરશી	"
૨	" ઇશ્વરલાલ રતનલાલ	"
૨	" નૌતમલાલ અમૃતલાલ	"
૨	" વૃજલાલ હારિલાલ	"
૨	" તુલશીદાસ ગુણજી શેઠ	"
૨	રા. બ. જગમલ રાજભાઈ	નાગોર.
૨	રા. રા. હેતુભા રવાજી ફોજદાર સાહેબ	અંજર.
૨	શ્રીમાન્ શેઠ નથુ મનજી	કુંભારિયા.
૨	" પ્રેમજી મેઘજી	"
૨	શ્રીમાન્ ઠાકોર સાહેબ ચાંદાજી	કોટડી.
૧	બા માશી સુંદરબા સાહેબ	વઢવાણ.
૧	અં સોં ગાશી આનંદકુંવરબા સાહેબ	ગણાદવાળાં "
૧	અં સોં ગાશી હસેન્દ્રકુંવરબા સાહેબ	ઊટા ઉદેપુરવાળાં "
૧	શ્રીમાન્ કરશનદાસ હીરજી પુંભુઆણી	સુંબઈ.
૧	" રતનશી ખેરાજ	"
૧	" ઠાકરશી નરશી	"
૧	" ભીમજી રતનશી રૂપારેલ	"
૧	" દેવજી રતનશી	"
૧	" શિવજી કુંવરજી	"
૧	" ગંગારામ વલ્લભજી	"
૧	" જોધવજી વીરજી	"
૧	" વલ્લભદાસ ભીમજી	"
૧	" પ્રધાન પ્રાગજી ઠાકર	"
૧	" દયારામ વાઘજી	"

પ્રવં.	નામ	ગામ.
૧	શ્રીમાન નારાયણ પારખ્યા	મુંળઇ.
૧	” કૈશવજી જેરામ	”
૧	” પુરુષોત્તમ ચતુર્થજી	”
૧	” શિવદાસ ચાંપસિંહ કછર	”
૧	” ગોવિંદજી હરિદાસ	”
૧	” વલ્લભદાસ રામદાસ	”
૧	” કૈશવજી નથુ સેવર જે. પી.	”
૧	” શિવજી થાચી	”
૧	” મથુરાદાસ વીરજી	”
૧	” જોશી નરહોરામ ખીમજી કરજી તેરાવાળા	”
૧	” ધરમશી ભવાનજી	”
૧	” કલ્યાણજી માવજી	”
૧	” ભદ્રજી પ્રેમજી ચંદે	”
૧	” મુળજી રાધવજી	”
૧	” કારાભાઈ રામજી	”
૧	” ચતુર્થજી ભદ્રજી	ચાલીસગામ.
૧	” કરસનદાસ જેઠાભાઈ વેલજી	મુંળઇ.
૧	” વિસનજી કાનજી શરાફ	”
૧	” ગાંગજી કાનજી ચંદન	”
૧	ભાટિયા બાળરક્ષક વિદ્યાલય	”
૧	શ્રીમાન ડૉક્ટર હરિલાલ હામોદર મહેતા	કરજી-માંડવી.
૧	” ” વિશનજી શિવજી શાહ	”
૧	” ” ઇશ્વરલાલ વેળનાથ ઝોઝા	”
૧	શ્રી દરબાર લાયબ્રેરી	”
૧	શ્રીમાન શેઠ કૈશવજી ડુંગરશી	”
૧	” જેઠાભાઈ નાનજી	”
૧	” હંસરાજ લાલજી	”
૧	” નેણશી ખીમજી	”

પ્રત.	નામ.	ગામ.
૧	શ્રીમાનુ વદીલ ચુનીલાલ રાઘવજી	કચ્છ-માંડવી.
૧	„ વીરજી કેશવજી	„
૧	„ શંકરલાલ વેલજી	„
૧	„ જોબા હાજી અતારખ્યા વલી	„
૧	„ મોતીલાલ વીરજી	„
૧	„ જમનાદાસ ગોવર્ધનદાસ	„
૧	„ રવજી ધરમશી રૂખા	„
૧	„ નારાણજી પુરૂષોત્તમ	„
૧	„ હુસેનઅલી નાનજી	„
૧	„ જગશી ટોકરશી	„
૧	„ રામસિંગજી મુળુલા પરમાર	„
૧	„ હુસેનભાઈ મુસા ધીવાળા	„
૧	„ ખટાભાઈ મુરારજી	„
૧	„ માધવજી નારાણજી એડનવાલા	„
૧	„ જીવણદાસ લીલાધર	„
૧	હિંદુ પ્રાથમિકશાળા	„
૧	ભાટિયા મિત્ર મંડળ	„
૧	ભાટિયા સ્ત્રી મંડળ	„
૧	શ્રીમાનુ શેઠ ચાંપસિંહ વિજયાળ	નાના ભાટિયા.
૧	„ રામજી લખધીર	„
૧	„ નથુ ગોશર	„
૧	„ નરશી લીલાધર	„
૧	„ પોપટ હરજી	„
૧	„ પ્રેમજી હરસી	„
૧	„ આણંદ અરજણ	„
૧	„ રતનશી લાલજી	„
૧	„ ભાણજી ઠાકરશી	„
૧	„ હીરજી મોણશી	„

પ્રત.	નામ	ગામ
૧	શ્રીમાન શેઠ નથુભાઈ શિવભ	નવાવાસ.
૧	„ ઝવેર રવભ	„
૧	„ ખીમરાજ દેવશી	„
૧	કચ્છ-દુર્ગાપુર લાયબ્રેરી	„
૧	શ્રીમાન શેઠ કુંવરભ રામભ	રાયણ મોટી.
૧	„ વેલભ ખીમભ	„
૧	„ સુરભ શામભ	„
૧	કચ્છ-રાયણ પાઠશાળા	„
૧	શ્રીમાન શેઠ લાલભ ઓલાઈયા	કોડાય.
૧	„ વીરભ હંસરાજ	„
૧	સદાગમ પ્રવૃત્તિ	„
૧	કચ્છ-કોડાય લાયબ્રેરી	„
૧	શ્રીમાન ડૉક્ટર ચુનીલાલ ડી. પાટડીઆ	મોટા લાયબ્ર.
૧	„ શેઠ રામભ આણંદ જેવલ	„
૧	„ ડૉક્ટર દામભ વીરભ હરિયા	બિલકા.
૧	„ શેઠ ઘેલાભાઈ માંડણ	„
૧	„ ઘેલાભાઈ દેવભ વેદાંત	„
૧	„ પ્રેમભ ભાણભ	„
૧	„ શિવભ રાજખાળ	„
૧	„ આણેકભાઈ જેઠુ	„
૧	„ હંસરાજ કુંવરભ	„
૧	„ વીરભ રતનશી	„
૧	„ બાટેબ દયાળભ કેસરભ	શુદ્ધિયાળી.
૧	„ નથુભ થરાભ	„
૧	„ શેઠ પ્રાણસંકર કરચનલાલ સોલંગર	„
૧	„ શામભ લાલભ હરિયાણી	„
૧	„ મોનભ કુંવરશી	„
૧	નાખવા મહમદ ઈસા	સલાયા.

પ્રત.	નામ.	ગામ.
૧	„ શામલ નેણુશી	મોટી ખાખર.
૧	„ કેશવલ વીરલ	„
૧	મે. રા. રા. છળીલદાસભાઈ સ્ટેટ એન્જિનીયર	સાહેબ બુજ.
૧	„ વિકૃલલ કેશવલ દવે	„
૧	શ્રીમાન્ વકીલ હોટાલાલ ભવાનલ	„
૧	„ મનહરરાય ભાવલ	„
૧	„ જમિયતરાય ગુલાબશંકર વૈદ	„
૧	„ ઉમાશંકર ભગવાનલાલ	„
૧	„ કદોઈ વેલલ કાળા	„
૧	„ ભેશી જગન્નાથ દલપતરામ	„
૧	„ દવે જગન્નાથ ભવાનીશંકર	„
૧	„ વોરા જદુરામ નારાયણ	„
૧	„ કેશવલ પ્રેમલ એન્ડ કુંઠ	„
૧	હાલે પોત્રા ગુલામમહમદ હુસેન	ગત્રી-હોડકા.
૧	શ્રીમાન્ ઠાકર દુર્ગાશંકર શામલ	અંબર.
૧	„ શેઠ નથુભાઈ મેધલ દલાલ	„
૧	„ કરશનદાસ ખીમલ	„
૧	„ વકીલ અલીમહમ્મદ બુશબ	„
૧	„ ધરમશી શિવરાજ નગરશેઠ	„
૧	„ ઓધવલ પાનાચંદ સધવી	„
૧	„ કાન્તિપ્રસાદ ચંદ્રશંકર અંતાણી	„
૧	„ જમનાદાસ ત્રીકમદાસ ગાધી	„
૧	„ ડૉક્ટર લતીફભાઈ પી. એચ ડી. (લંડન)	„
૧	„ શામલ ગોવિંદ વેગડ	„
૧	„ વચ્છરાજ પોપટલાલ	„
૧	„ શાહ શબુભાઈ પુરુષોત્તમ	„
૧	શ્રી વરસામેડી લોહાણા વાચનાલય	વરસામેડી.

પ્રત,	નામ.	ગામ.
૧	શ્રીમાન્ મીત્રી લાલજી કચરાણી હા. પુરુષોત્તમ	શામજી કચ્છ-અંબાર.
૧	„ હા. ધરમશી વલ્લભદાસ સંપદ	„
૧	મહારાઓશ્રી ખેંગારજી લાયબ્રેરી	„
૧	મહંત શ્રી રામદાસજી રામાચાર્યજી	„
૧	શ્રીમાન્ રાબલભાઈ નોંધા	કુંભારિયા.
૧	„ .ડાહ્યાભાઈ ધનજી	„
૧	„ ધનજી કુંવરજી પંડ્યા	„
૧	„ મનજી તથા અમરસિંહ ગોવામલ	„
૧	„ વરભંગ વિશ્વામ ચોહાણ	„
૧	„ હેમરાજ કાનજી ચાવડા	સીતુંગ્રા.
૧	„ જીવરાજ જેરામ ચાવડા	„
૧	„ ગોકળદાસ નરશી	સુદ્રા.
૧	„ હામજી દેવશી શાહ	„
૧	મહારાઓશ્રી ખેંગારજી લાયબ્રેરી	„
૧	શ્રી આઠ કોટિ મોટી પક્ષ જૈન સ્થાનક	„
૧	શ્રીમાન્ ચેઠ રામજી ભારમલલ	શાહાઉ.
૧	„ કાનજી શિવજી	બારોઇ.
૧	„ જેઠાભાઈ ખેતશી	રામાણી.
૧	„ બડેજી ભગવતસિંહજી પ્રતાપસિંહજી	પત્રી.
૧	„ જમાલભાઈ મોલેદિના	સુધરી.
૧	„ ગો. તે. અગ્રેજી-યુજરાવીયાળા	નળીઆ.
૧	„ „ „	જખો.
૧	„ ડૉક્ટર અલીમહમદ એસ. હકીમ	કોઠારા.
૧	„ મેલજી ઘેલાભાઈ	વાળાપધર.
૧	„ વેલજી કુંગરશી	„
૧	શ્રી કચ્છ નારાણપુર જૈન પાઠશાળા	નારાણપુર.

પ્રત.	નામ.	ગામ.
૧	ધી શિઆ ઇમામી ઇસ્માઈલીયા લાયબ્રેરી	દારેસલામ.
૧	શ્રીમાન્ શેઠ માવજી વરનાંગ	રંશુન.
૧	„ આમુલાઈ પુનશી	„
૧	„ લીલાધર દેવશી	„
૧	„ કાનજી શામજી	„
૧	„ વેલજી કાનજી	„
૧	„ તલકશી કરમશી	„
૧	„ દાગજી લાલજી	„
૧	„ જેઠાભાઈ ધનજી	„
૧	„ લખમસૌ પુન્ન	„
૧	„ શામજી મોરારજી	„
૧	„ દેવરાજ વેલજી	„
૧	„ ધનજી લખાભાઈ	„
૧	„ કુંવરજી રામજી	„
૧	„ જીવરાજ રતનશી	„
૧	„ રવજી ર ધવજી	„
૧	„ દેવશી વરનાંગ	„
૧	„ છગનલાલ વસનજી	„
૧	શ્રીમાન્ જાડેજી જીતુભા રતનજી	„
૧	„ શેઠ વિજયાળ ખીયશી	„
૧	„ ગાંગજી દેવજી	„
૧	„ મેઘજી વેલજી	„
૧	„ નાનાલાલ રાયચંદ	„
૧	„ ખીમરાજ પેયા	„
૧	„ નરસિંહ શિવજી	„
૧	„ સુનીલાલ પ્રેમજી	„
૧	„ હીરજી વેલજી	„

ક્ર.સં.	નામ.	ગામ.
૧	શ્રીમાન્ હીરજી મણ્ડર્જી	રેશુન.
૧	„ મેઘજી માલર્જી	„
૧	„ સુનીલાલ સાંધાણી	„
૧	„ પ્રેમજી સુળજી	„
૧	„ નાગજી ખેરાજ	„
૧	„ નાનજી રણ્ડર્જી	„
૧	„ શામજી ઉમરર્જી	„
૧	„ જગમોહનદાસ રામચંદ્ર	„
૧	„ લોજરાજ ઘેલાલાઈ	„
૧	„ પરજીમના સમા ચૂરાજી પંચાણજી રણ્ડ- મલાણી ગામ મુગાણના રહીશ	પાલીતાણા.

—* છપાઈ તૈયાર થએલ છે. —

કચ્છી જનતા જેની કાગ ડોળે રાહ જોઈ રહી છે તે:—

કારાણી કાવ્ય-કુંજ.

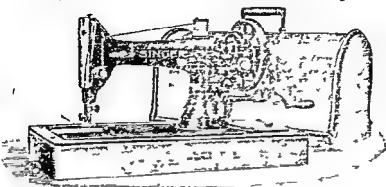
કચ્છી જનતામાં માનીતાં થઈ સુકેલાં કાવ્યો જેમાં કે ભુજિયો,
ગાંધીજી, ચાચ અને છાચ, ખેડ અને ગુવ્વર, કારાણું યુદ્ધ આદિ
અનેકાનેક કાવ્યોનો અપૂર્વ અને અનુપમ સંગ્રહ.

(કિમત આના આઠ—પોષ્ટેજ અલગ.)

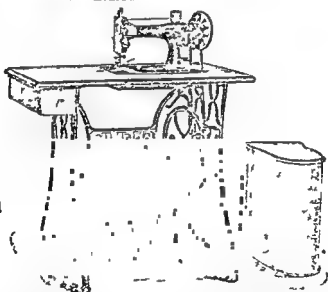
તમારી નકલ મારે આજેજ લખો:—

દુલેરાય એલ. કારાણી
કચ્છ—ગુદિયાળી.

‘પરીછાપ’ અને ‘તારાછાપના’ અસલ સીંગરના
 ➤ સીવવાના સંચાઓ. ◀

○
 ○
 છ કામ
 ચી કામ
 અને
 રી ભરત
 ના ઉત્તમ
 ચાઓ.

○
 સીંગરના સંચાઓ એની સર્વોત્તમ બનાવટની ઘેરઘેર વ્તણીતા થયા છે.
 ટોક્ટે તેમજ હુપતાથી હરેક અંગે ઘેર બેઠે પહોંચાડવામાં આવે છે.
 એક વખત અમારા શોરૂમની મુઢાકાત લેવાની ખાસ બલામણ છે.
 કચ્છમાં એકલા વેચનાર:—સીંગર સોઈંગ મશીન ડીપો.

(ચિવલાલ અમરજીની કું)

માંડવી—કચ્છ.

નવું સાહસ.

આપ
ની
મુશ્કે-
લી-
ઓનો
હવે
અંત
આ-
વી
ગયો
છે.

મન-
લોસ
(સી-
વવા-
ના
સાં-
ચા.)

આપ કચ્છની અંદર જે વસ્તુ માટે મુજબો છો, તે મનલોસ
એનજી મશીન (મનલોસ સીવવાના સાંચા) ની હમોએ કચ્છ ખાતે
સોલ એનજી મેળવી છે તમે રોકડથી ચા હમોથી મેળવવાને ઇચ્છતા
હોશો તો અમારું ખાતું તેની એનજી સંતોષકારક રીતે કરી આ-
પશે. દરજી કામ; કે મોટી કામ; ગમે તે ઉપયોગમાં લાંબા સમય
મુધી સંતોષકારક કામ આપનાર તરીકે દુનિયા ભરમાં મનલોસ
(ઉત્તમ) એનજી મશીનો પુરવાર થયાં છે. કચ્છની અંદર કોઈપણ
ગામે વ્યાજબી ભાવે અમે ડીલીવરી આપી શકીશું.

સખ એનજી અને સેલ્સ મેનો બોઈએ છીએ.

લખો અથવા મળો—

વીમાના દાવા ક્યાંથી મેળવશો? કેશવજી ત્રેમજી એન્ડ કું
વેલ્ડના ફળીયા—કચ્છ-ભુજ.

સફળ ફોટોગ્રાફર.

સુદરતા અને કલા.

રમણુ—અચ્ચા ચમન ! અલ્યારમાં આમ જની કનીને કયાં ચાડ્યો ?

ચમન—કેમ આજેજ માફ વેશવાજ થયુંને !

રમણુ—અરે શું બોડ્યો ? કયાં ? કેવી રીતે ?

ચમન—જો, મારો ફોટોગ્રાફ જોનાંજ મારો સસરો તો જાંદા પર
આફીન થઈ ગયો અને તેજ દાજો સગપણ પણ કરી નાંખ્યું.

રમણુ—પણ એવો ફોટોગ્રાફર અહીં કોણ છે ?

ચમન—નથી જાણતો ? સમસ્ત કચ્છમાં અને કચ્છ બહાર પણ
ફોટોગ્રાફીની અદ્ભુત કળા માટે પ્રખ્યાત થએલો એ સફળ
ફોટોગ્રાફર અને એન્સાન્સર આપણા કચ્છમાંજ મોજુદ છે.

રમણુ—અને તેનું નામ ?

ચમન—લે જટ નોંધી લે !

નરસિંહ દેવજી સોની

ફોટોગ્રાફર અને એન્સાન્સર

કચ્છ—સુદ્રાખંદર.

પુરા ખખર.

અમારે ત્યાં દેશી-વિલાયતી દરેક જાતની દવાઓ ક્રિયાત્મક જાણે
મળી શકે છે. ઉપરાંત કોઇ પણ હોસ્પિટલને જરગોઈન કું. ની
દવાઓ પડતર લાવે હાથરેકટ મંગાવી આપવામાં આવે છે દરેક
હોસ્પિટલ સાથે દવાઓના સંચાલક તરીકે અમે ખાતા વહેવાર
જોડવા માગીએ છીએ. એક વખત કામ પાડી ખાતરી હો.

વધુ માટે લખો અથવા મળો:—

લક્ષ્મીદાસ એન્ડ કું.

૬૦ મોટી હવેલી સામે

કચ્છ—માંડવી.

જાહેર ચલેન્જ.

ઈમારતના કામ માટે લોખંડ તથા પીત્તલનો દરેક જાતનો સામાન, હાર્ડવેર, રંગ, સફેદો, બેલતેલ, ટરપીનટાઈન, સુકા રંગનાં પડીકાં, વારનીસ, પાલીસ, પાકડર વગેરે જથ્થાબંધ તથા છુટક વેચનાર.

સીમેન્ટ બેસ્ટ પોર્ટલેન્ડ સીમેન્ટ એ ત્રણ ડીનો માલનો મોટો સ્ટોક હાજર છે.

શીલીંગ પાકા સાગની તફન દેવદારી, ગીલતો, ડામર, કોલ-તાર તથા કારોગેજના પતરા પ્લેન તથા નરીએલ વિગેરે.

લોખંડ સહીઆ, પાટા, પાટી, ખીલાં સરી, છીલી, પાને ખીલા, ચુકુ વાળાની, પકવાસી ચારસ ગોલ, ઘુરા લોખંડના પતરા, કારોગેજના પતરા, બહી વગેરે.

હાર્ડવેર ઇસ્ક્રૂ, ઇજીસ, કલો, તાળા, હેન્ડલો, ઠરવતો, ઇસ્ટા-પરી, કાનસો, સાકળો વગેરે.

રંગનો સામાન સફેદો, બેલતેલ, વારનીસ, ચાકલેટ, ટરપી-નટાઈન, રંગના ડબાઓ, ટયુબો, રંગના પડીકાઓ, કાંચના પાના, ફેચ પાલીસ, બ્રસ, કલરો વગેરે.

વહાણુને લગતો સામાન લોખંડના ખીલા, સાંકળ, લંગળ, સીંદરી તથા દોરડા, કોલતાર શામ, સીંહો, હાલીસાની ફેનો, રાજન, ચુનો સફેદ છાલુલો વગેરે.

ઉપરાંત વીલાયતી માલની હરીફાઈ કરી શકે તેવો લોખંડનો સામાન તથા પિત્તલનો ઢાળાનો સામાન, ઠડા હેલ્ડરા હેન્ડલ બટન, પાલીસ તથા ફેશનેબલ મનપસંદ ઓર્ડર મુજબ તૈયાર કરી આપવામાં આવશે.

અમો આથી સર્વે લોકોને જાણર આપીએ છીએ કે અમો ડાયરેક્ટ માલ યુરોપનાં સર્વ જાહેરાથી અમારા રજીસ્ટર માર્કનો માલ મોટા જથ્થામાં મંગાવીએ છીએ. અમારો ટ્રેડમાર્ક છે વાદ્ય ચાપ, ઇનજીન છાપ તથા રેલ્વે છાપ છે. જેથી સર્વે જાતનાં સુકા રંગો, તેલો, બ્રાસ, ટયુબ તથા દરેક રંગમાં વપરાતી વસ્તુઓ મોટા પ્રમાણમાં ઉપર લખેલ ટ્રેડમાર્કની આવે છે, જેથી આ છાપ-ની કોઈપણ નકલ કરી કેઈ પણ માલ ઉપર તે લેખલ મરાતી માલ વેચશે તો હાઈડ્રસ્તાન તેમજ કચ્છમાં તેઓનાં ઉપર ગવર્નમેન્ટ કા-ચદા પ્રમાણે કામ ચલાવવામાં આવશે.

વેરા જીવણજી. જાહેરજી લોખંડવાળા.

કચ્છ—માંડવી.

❧ કલિયુગની કરામત. ❧

ચાલુ જમાનાને અનુસરતી ઉત્તમ કારીગરીવાલા મન
પસંદ મશીન પૌલિશ જેવા ગીટના દાગીનાઓનો
ગંજવર સ્ટોક.

સોનાના વાવોમાં આવેલા જળખર ઉછાળાથી ચિંતા કરવાનું
કશું કારણ નથી. જુના અને જાણીતા ગ્લીટ કામના અનુભવી સોની
રતનશી ગ્લીટવાલા તમારી મુંઝવણ ટાળવાને સદા તૈયાર છે. દરેક
જાતની ધાતુ પર સોના તથા રૂપાના ગ્લીટો જાતિ દેખરેખ તળે
અદ્ભુત રીતે કરી આપવામાં આવે છે. અને એ કામ ક્યારનું એ
ખીન હરીફ પૂરવાર થઈ ચુક્યું છે.

ઉપરાંત ગાડી ઘોડાના સામાનો, દેરાસરના કળશો, કબાટ તિ-
લ્લેરી વગેરેના ઉન્ડણો, ઢાંકાના ઘડિયાળો, માતી તેમજ ઝવેરાતના
દાગીના અને વોલ્ડગોલ્ડના દાગીનાઓ પર ભેધએ તેવું ગ્લીટ ચઢા-
વીને તદ્દન નવાંજ કરી આપવામાં આવે છે

એક વખત પધારી ખાતરી કરો —

સોની રતનશી નરશી ગ્લીટવાલા

ઠેકો માટી હુવેલી પાસે

કચ્છ—માંડવી.

❧ મિન્કો સૉપ ફેક્ટરી. ❧

ચરખી વગરના ધોવાના અતિ ઉત્તમ સાબુ.

એક ઝોંસથી આઠ ઝોંસ સુધીની ચોરસાની સાઇઝના આ
ઉત્તમ પ્રકારના ધોવાના સાબુઓ એકજ વખત વાપરવાથી એની
ઉત્તમ ક્વાલિટીની ખાતરી થશે.

મિન્કો સાબુઓ એમની ઉત્તમ બનાવટથી સારા અને સસ્તા
સિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે. દરેક કુટુંબમાં તેનો વપરાશ થાય છે. માત્ર
એકજ વખત વાપરી ખાતરી કરો— મળવાનું ઠેકાણું:—

શિવલાલ અમરજીની કું.

કચ્છ—માંડવી

કચ્છનો બૃહદ્ ઇતિહાસ.

એટલે ?

કચ્છનો ૨૫૦૦ વર્ષનો શૃંગલાળધ ઇતિહાસ,
કચ્છભૂમિની આદિ સ્થિતિ અને સ્વરૂપનું વર્ણન,
સામ્રાજ્યોની કચ્છ પર સર્વોપરિ સત્તા,
સમાજોની ઉત્પત્તિ અને કચ્છમાં આગમન,
આદિ જોગારજીથી તે વિવિધમાન મહારાવશ્રી સુધીનો
પ્રાચીન અર્વાચીન ઇતિહાસ.

કિંમત રૂ. ૧. લખનાર-જયરામદાસ જેઠાભાઈ નયગાંધી.
અંજાર-કચ્છ.

કચ્છની રસધાર.

લેખક-જયરામદાસ જેઠાભાઈ નયગાંધી.

કચ્છી વીર-વિરાંગનાઓના આપલોગ અને ઇતિહાસની શૌર્યકથા.

કિંમત રૂ. ૦૫.

કચ્છનું અર્થ શાસ્ત્ર.

ચલણ અને હુંડિયામણ.] [કિંમત રૂ. ૦૫

લેખક-જયરામદાસ જેઠાભાઈ. અંજાર, (કચ્છ).

કચ્છના ચલણ અને હુંડિયામણ વિષે હકીકત જાણવા ઇચ્છતા
ડૉ. કચ્છની ખેતી-વાદી, હુન્નર-ઉદ્યોગ અને વેપાર વાણિજ્ય પર
હુંડિયામણની શું અસર થાય છે તે જાણવા માટે આ “અર્થશાસ્ત્ર”નું
પુસ્તક જરૂર વાંચશે. તેમાં કચ્છના જંદોની ખીલવણી, વેપાર, અને
દેશી રાજ્યોના જંદોના સત્તા અને શીકરેશન સંબંધી ખાસ
જાણવા જેગ હકીકત લખવામાં આવી છે. આ પુસ્તક સંબંધે નામાકિત
અર્થશાસ્ત્રી શ્રી મનુભાઈ સુબેદારે અભિપ્રાય આપતાં લખ્યું છે કે:—

I welcome the book very much as raising
important issues bearing on the economical life of Kutch.
You have handled such material as was open to you,
with skill.
Mann Subedar.

સ્વદેશી વસ્તુઓનો ગંજાવર સ્ટોર.

કયો રાષ્ટ્ર એવો હશે કે જેને પોતાના દેશમાં જનતી વસ્તુઓ
તરફ પ્રેમ નહિ હોય?

એકજ વાત]

[ભરોસાદાર મથક.

અમારે ત્યાં રેશમ, છાપેલ રેશમ, બનારસી માલ, સર્વ જાતને
ઝરી માલ, દોરી ક્ષેત્રન ઉપરાંત સોલાપુર, કેલિકો, મદ્રાસ વગેરે
મીઠાના છેલામાં છેલી કિંમતના કોર્ટીંગ, શર્ટિંગ તથા છાપેલ
ઉચી સાડીઓ પલાઉઝ, ગંજી, મદુરાની સાડીઓ, મીનાના બટન
એરિંગ, દાંતીયા, માર્બો સાબુ વગેરે આપને ખેચી લે એવી ઉત્તમ
પ્રકારની અનેક સ્વદેશી વસ્તુઓ આપને સંપૂર્ણ સંતોષ આપશે.

અમારા સ્ટોરનો માલ હોલસેલ તેમજ રિટેલ વાજખી લાવે
આપવામાં આવે છે.

અમારા સ્વદેશી સ્ટોરની એક વખત 'સુજાકાત લઈ ખાતરી
કરવા વિનંતિ છે.

વતન કંઈના કારીગરોની બનાવટના માલનો પ્રચાર કરવા
ખણ જનતું કરવામાં આવે છે.

ત્રીકમદાસ હરીદાસ સ્વદેશીસ્ટોર.

જુમા મસ્જિદ પાસે—

કચ્છ-માંડવી.

તમે કચ્છી છો?

તો અવશ્ય વાંચો.

અનેક પત્રોએ જેને માટે ઉત્તમ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરેલ છે તેવાં
દિલ બહેલાવનારાં કચ્છી શુજરાતી કાવ્યોનો સુંદર સંગ્રહ.

કચ્છી કાવ્ય—કુંજ.

કિંગ્સ આના સવા છ-પોપ્ટેજ સહિત.

લખો:— મૂળજી એલ સંપટ.

કંસારા શેરી. કચ્છ-માંડવી.

That's
Made
its
Mark

હિન્દુસ્તાનના એકઝીબીશનોમાંથી તેની
ઉત્તમતા માટે સોનાના ચાંદો મળેલા છે.

JUMBO'S
INK

દર પેટીઓ, સ્ટેટો, મ્યુનીસીપાલિટીઓ, બેન્કો,
વિગેરે વર્ગો થયાં—

જોન સનની સાહીઓ
વાપરે છે.

જેવી કે:—પ્રભુજીવેક સાહીંગ, કોર્પીંગ, સ્કારવેટરેક, ડાકયુમેન્ટરી,
ફાઉન્ટેનપેનઈન્ક, રબરસ્ટેમ્પઈન્ક, મ્યુસીકેજ તથા શુંદર.

દરેક સ્ટેશનરીવાળા પાસેથી મળશે
એજન્ટો જોઈએ છે.

જોન સન એન્ડ કું

૧૪, હમામ સ્ટ્રીટ.....કોટ.....સુખઈ.

બ્રાન્ચ:—રીચીવેડ.....અમદાવાદ.

કારખાનું:—શામશેટ સ્ટ્રીટ...સુખઈ. ૨.

LAXMIDAS MOOLJEE & BROS.

General Hardware, Iron & Paints Merchants.

GUTH MANDVI.

ડા. લક્ષ્મીદાસ મુલજી એન્ડ બ્રધર્સ.

હાઈવેર, લોખંડ અને રંગનાં જનરલ મરચંડસ.

વોરા-બમ્બર, કચ્છ-માંડવી.

અમારી દુકાનેથી સરવે પ્રકારનું લોખંડ, દરેક જાનનું સારામાં સારા મેકરો અને ખાડોતુ રૂક, વખજાએલા મેકરો અને ટકાઉ જાનોનાં પેન્ટસ, રંગો, સુકારંગો, સફેદો, બેલ્કનેલ ઇનામેન્ટસ, ડીસ્ટેન્ધર, ટરપીટાઇન વગેરે પુરતા ટેન્ડર સારા સ્ટેન્ડર્ડ અને સારી જાનની સીમેન્ટ, ઘર બાંધવાનાં ઉપયોગની ઇમારતી કામમાં આવતી હાઈવેર, પીતળ-પ્રાસવેર અને મેટલની દરેક જાનની ચીજો તથા વહાણનાં ઉપયોગમાં આવતી દરેક જાતની ચીજો, વાઈટીંગ પ્રથ વગેરે વગેરે છુટક તથા જથ્થાબધ કીકાયત ભાવથી મળશે.

ઉપરનાં દરેક માલ યુરોપના તમામ ભાગો જેવા કે બેંગ્લોબમ, જર્મની, આસ્ટ્રેલિયા, ઇટાલી, એકાદેવેલીયા, રશીયા, નેપાલ તથા ઈન્ડિયા સીધાં ઇમ્પોર્ટ કરીએ છીએ અને તે દેશોમાં બનતો ખાત્રીવાળો અને ટકાઉ માલ મંગાવીએ છીએ.

બહાર ગામના ઓરડેરો ઉપરે પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

સારા વિશ્વાસલાયક અને ટકાઉ માલ વાપરવાથી કામ ઘણું સતોષકારક થાય છે અને ઘણું લાભો વખત રીપેર માગતું નથી તેના ખાત્રીવાળા માલો અમારી દુકાનેથી મળશે.

માલની તથા ભાવની ખાતરી કરી અમને ઉત્તેજન આપવા વિનંતી છે.

હરસ-મસા ના ચોક્કસ ઇલાજ

“ હાડેન્સા ”

લોહી પડતાં અટ-
કાવી મસાને સુકવી
ખેરવી નાંખે છે.

આપરેશનાંકરવાની કે દવા પીવાની જરૂર નથી, માત્ર લગાવવાથીજ પુરેપુરો ફાયદો થાય છે. સુરોપના પ્રખ્યાત સરજનો અને ડોક્ટરો પોતાની કક્ષીનીક તથા ઇસ્પીતાલોમાં વાપરે છે, અને દર્દીઓને વાપરવાની ભલામણ કરે છે. દવાને હાથ લગાવવો પડતો નથી. ટયુમ-થીજ એની મેજે દવા બધે ફેલાય છે. દરેક દવાવાળાને ત્યાં મળશે.

સ્ટોફીસ્ટ:-પી. એમ. ઝવેરી એન્ડ કુંઁ
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુ બઈ. ર.

સંધીવા, કમરનો દુઃખાવો, ગાંઠીઓ ફરતો વા.
તથા ગમે તેવો વા તથા વાથી થતાં દર્દો અને પીડા વીગેરે આ
ગોળીઓ ખાવાથી તુરતજ મટી જાય છે. આ ગોળીઓ શરીરમાં
વધી ગયેલું પુરીક એસીડ કાઢી નાંખે છે જેથી કરી દરેક ડોક્ટરો આ

ઈડઝ ગાઉટ પીલ્સ

વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરે છે. બીજો
કોઈ પણ ઇલાજ કરતાં પહેલાં આ ગો-
ળીઓ વાપરવા ખાસ ભલામણ છે.

દરેક
દવાવાળા
ને ત્યાં
મળશે

સ્ટોફીસ્ટ:-પી.
એમ. ઝવેરી
એન્ડ કુંઁ
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ
સુ બઈ. ર.

EADES
PILLS

GOUT

વાંચો! અને વંચાવો.

ઈમારતી અને લોખંડી માલનો

જખરજસ્ત સ્ટોક.

અમારે ત્યાં ઇમારતી કામ માટે લોખંડ તથા ચિત્તળનો દરેક જાતનો સામાન, હાર્ડવેર, રંગ, સફેદો, બેલતેલ ટરપીટનટાઇન, વારનીશ, પોલીશ, તથા સ્ક્રૂ, ઇંછસ, કલો, તાળા, હેન્ડલો, કરવતો, કાનસો, સાંકળો વગેરે હાર્ડવેર તથા સળીઆ, પાટા, પાટી, ખીલા-સરી, છીછી, પાનેખીલા, ચુકો, પકવાસી ચોરસ ગોલ, લોખંડનાં પતરાં જાલી વગેરે લોખંડનો સામાન તથા સફેદો બેલતેલ, વારનીશ, ચાકલેટ, રંગના ડબાઓ ટયુબો, રંગના પડીકાઓ વગેરે રંગનો સામાન તથા વહાણને લગતો સામાન જેમકે લોખંડના ખીલા, સાંકળ, લંગર, સીંદરી, દોરડા, કોલતાર ચામ, શીકો, હલીસાની ફનો, રાજન ચુનો સફેદ છાણો વગેરે તમામ જાતનો લોખંડી અને ઇમારતી માલ જરૂયાબંધ તેમજ છુટક વેચવામાં આવે છે.

નકલી માલથી ડગવાની ધાસ્તીથી દૂર રહેવું હોય તો અમારી દુકાનની મુલાકાત લ્યો.

બહારના ઓર્ડરો પર પણ પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

એકજ વખત પધારી ખાતરી કરો.

અમારું નામ નોંધી લેજો.

ગુંસાઈ લક્ષ્મીગરછ ભગવતીગરછ.

કચ્છ-માંડવી.

શું તમે નથી જાણતા?

દાદાપીંસ

અમુલ્ય આયુર્વેદિક ઔષધોમાંથી, શાસ્ત્રોક્તરીતે તૈયાર કરેલી, દાદાપીંસની એક ખાટલી તો, તમે ગમે ત્યાં હો, બહાર, ઘરે કે પ્રવાસમાં કે પરદેશમાં, - એ વિના તમે નહિ ચલાવી શકો

કારણ?

એ ગોળીઓ ઉંચામાં ઉંચી કસ્તુરી, અંબર વગેરે અમુલ્ય ઔષધ અને અસરકારક તત્વો નાખી તૈયાર કરવામાં આવે છે.

એ ગોળીઓ, હમ, ન્યુમોનીઆ, હીસ્ટેરીઆ, આંચકો, શરદી, ખાંસી, ફાઇ, વાતજ્વર, સાંધાનુંઝાઝાનું વગેરે રોગોમાં અકસીર છે અને તરત અસર કરે છે.

આ ગોળીઓ નાના બચ્ચાંઓના તમામ રોગો પર ઘણીજ અકસીર છે.

ખાટલીની કિંમત રૂ. ૧-૪ ૦.

લખો:—રતિલાલ દામોદરની દુકાં.

અંબર, કસ્તુરી, બરાશ, બચ્ચાંઓને પાવાની ઉંચી અને ખરી હરડે વગેરેના વેપારી.

૨૪૨, વડગાદી મુંબઈ ૩.

“जेनिथ” हाइड्रासव

શરીરમાં લોહીનો ભર-
પુર વધારો કરી, શક્તિ,
તેસાદ અને લેખ
ઉત્પન્ન કરનાર

ઉત્તમ

ટો
નિ
ક.

જાનાવનાર:-
જેનિથ કેમીકલ
વર્ક્સ, સુ. ગઈ. ર.

સોલ એજન્ટસ:- મેસર્સ બોલો બ્રધર્સ.
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ..... સુ. ગઈ. ર.